Шьалодиа
АЦЬЫНЦЬАЛ

Шьалодиа
АҰЬЫНҰЬАЛ

АХӘА ЗЫҚӘНУ

АҰЬНЫШ

АРОМАН

Аҧхәыҥҭшәкәҭыжьырҭа
Аҟәа 2012

ББК 84(5Абх) 6-44
А 99

Аԥьынԥьал, Шь.
А 99 **Аҳәа зыҟәну аԥьныш.** Ароман.
Аԥҳәыԥшәҟәтыжьырԥа. Аҟәа, 2012. – 672 д.

Еицырдыруа аԥсуа шәҟәыѡы, Д.И.Гәлиа ихьз зху Аҳәынтқарратә премиа занашьоу Шьалодиа Аԥьынԥьал (1932) ироман «Аҳәа зыҟәну аԥьныш» рызкуп Сталин ихаан асовет жәлар зтагылаз аамта еиқәатԥәақәа.

ББК 84(5Абх) 6-44

© Аԥьынԥьал Шь.М., 2012
© Аԥҳәынтшәҟәтыжьырԥа, 2012

АХӘА ЗЫҚӘНУ

А Ц Ь Н Ы Ш

АВТОР ИҚЫНТӘ

Гәнаҳала иҭәыз жәлар раґа Бериа, ажәлар рышәи шихьзаз, рҳак, шизымгаз, ишьаны иҭәаны ишиҷырхыз атәы сеиҳәеит Асовет Еидгыла афырхаӡа, аинрал полковник Васили Митрофаниԥа Шатилов. Уи акыр шыҟәса аус ициуан, иагьеиԥызцәа бзиан, Асовет Еидгыла амаршал Павел Феодор-иԥа Батицки. Батицки, аҵьныш Бериа ихьз аҳәара шиҵәымґызгьы, иус анырҿбуаз дшалахәыз сдыруан, иҟаиӡахьаз ацәгьоурақәа идыркылаз соуҳәар даара исҭахуп ҳәа аниасҳәа, абас аҭак ҟаиӡеит: «Бериа уаԥы ишьа злаҿамыз, алахша мчыбжьык иаҷын иус аҿбара... Декабр мза 23 рзы иалагеит 26 рзы иалгеит (1953)».

Аус ахьырыҿбуаз Москватәи арратә округ иатәыз аштаб (ажәытәтәи ахыбра) аҷы акәын. Иара ӡаҟа абункер дҭакын... Адәы дыҟәырԥштәызма уи алахша.

Аусҿбара ианалгоз аԥены СССР апрокурор хада Руденко Бериа иҟаиӡахьаз ахәымгарақәа, ацәгьоурақәа, агәнаҳарақәа, арыцҳарақәа реиҟәыԥхьаҿара даналага азал аҟны итәаз азыҿырԥцәа ирзымчҳаит, шәиԥхьыз згымхаша уажәыгьы иԥсы зҭоуҿеи, илақәа зааԥшуазеи, амца ицраӡаны дбылтәуп, дышьтәуп ҳәа аҳәҳәаара иалагеит.

Аусҿбартҭахь иааԥхьаз Қыртҭәылантәи азанаатҭ-еидгылақәа ркомитет аиҳабы Кәҵава, Бериа еиӡеиҟәаҟәахьаз, зныз дшахәаԥшуаз изымчҳакәа дԥагылан, Руденко ихы иҷакны, абри абґьыц иану уамыԥхьан суҳәоит ҳәа ҷааитҭит. Уи абґьыц ианыз Бериа зцәа ԥиҩхьаз аҳәсақәа, еиҳарԥык аполитбиуро ачленцәа рыҳәсақәа ракәын.

...Азәы заӡәык идамхаргьы дихашшаарц даламгеит. Хашшаашьасгьы имааз жәлар ршьа зыртәахьаз... Еиҵҷакны ашь-

ра иқәырҷеит. Насгьы хашшаара акәымкәа иара уи аҽеныҷәкьа инагзахарц.

Бериа абасҷәкьа изныкәоит ҳәа дыкәзамызт, исанарыжьуеит, ашьраҷәкьа сықәырҷарым ҳәа агәра ганы дыкан.

«Ашьра уқәуп» анырҳәа, илақәа рытра итҵьаны иланарҵшыга иаадгылт, иҽы ахьааихыҷыз, аладагьы имцо аҩадагьы имцо ааанхеит, дыхәцәырххеит, акы сҳәоит ҳәа, аха ибыз аҟәаҟәа ҵҷәазшәа измырҷысит. Аҟаҵшьра ҵшра ихкьаны деиқәаҷәахеит, изызыкь данкны азбарта зал ддәылганы абункер ахь дрыманы иандәықәла, ишьамхқәа дрызнымкылакәа, иҷаҟәало далагеит. Дахьнаргоз изыҵшыз имдыруази. Уаҟа акәымзи акгьы зхаразамыз ауаа наганы ишыҽаа-ҽааузаз иахьыдиршьуаз. Абункер аҷаа ҩнашәызшәа еиқәыхьшәашәа иҟан. Ахаан лашарак амбацызшәа илашьцан. Алашара адыркит ианыҩнала ашьтахь. Атзамцқәа баагәаран, бжьы ҩнымыҩуа ишәаҳан. Днаган атзамц даннаддыргыла ауп деибганы дыштырымгоз агәра анигаз.

– Абыржәы абраҟа инагзахоит СССР Иреиҳазоу аусзбарта иазбаз, – ҳәа еитах Руденко ибжьы анаага, Бериа цәгьа-ҵсышьала иҽы ааилган ажәа... аҷыхәтәантәи ажәа... азин сышәта ҳәа ҽааитит, ибжьы иара итәы акәзамшәа ихьыр-вырза.

– Ииҳәарц иутахыз уҳәахьеит, уалгахьеит... Деихаҽашәҳәа, илақәа хыжәҩа... –иҳәеит Руденко.

– Уқәыҵшуп, аха ибзианы ухысуеит, унапы ҷысзом. Инагза, – иҳәан, Москватәи арратә округ акомандаҟаҷаҩ аинрал ахысра идиҷеит, офицер қәыҵш Иуферов.

Убри аамтаз сгәахы ааилаххын, аҩыза акомандаҟаҷаҩ, аҵхьа ахысра сара азин сышәта, абри ижәбо ала афронт аҟны афашистцәа азәымкәа-ҩыцьамкәа иахьымааша идәықәысҷахьан, сҳәан, с-«парабеллум» атра иааҵысҵааит.

– Абасҟак ианутахха, азин устоит, – иҳәан, дақәшаҳатхеит.

Убри аамтазы Бериа днарымпыцҷәраан, амат еиҵш дҳәазаны днеины, СССР Иреиҳазоу аусзбарта ахантәаҩы ишьапқәа дрықәҷәашаны ааанкылан, сеиқәырха, срыцҳашьа ҳәа иҳәара далагеит.

Аҵстазаара мыжда шҵаҟоу уҳәарауазеи, зегьы уааразаап, иацы изырдыдуаз, изырмацәысуаз, дгьыли жәҩани еинызкьоз, иахьа, азы зҷабаны аҟәара иқәхаз аҵсыз еиҵш, ихы абетон иа-

ниқьон, иацы иуаауп ҳәагьы иԥхьазаны знапы аанимкылоз, иахьа ршьапқәа иҿрыцҵажьны дыргәызуан.

– Инагза, – иҳәеит Москаленко исаатӡ дахәаԥшуа.

Уи акәхеит, Батицки дхысит.

… – Мшымыжда ааины зан илыхшаз иқәнага иоуеит. Жәлар рҳақ изымгеит… – иҳәеит амаршал, Бериа иҿы еихԥаны, излак хѳаны, излак ааԥшуа, ахаан дзымгыло дахькажьыз дааихагылан.

Абраҟа акәаԥ сыргылар ауан, аха ҵаха сызымҵо азцҵаара аҵак ҟамцҵакәа исзааныжьуам.

Ишԥаҟалеи? Мархьаул ақыҵаҿы ииз, азлагара хьча Паулеиԥа, СССР атәыла дузза иитҵаху алаигзо, асовет жәлар еиҳабгьы еицҵбгьы ицәшәаны аѳ ицҵало, Сталин дузза ажәларқәа зегьы раб, Нцәахәцас ирыԥхьазоз, зхада азәгьы игәра зымгоз, ауаа ракәым абаҟақәаҵәҟьагьы гәрамгарҵас иҟаҵаны, баҟацыԥхьаза загентцәа зваргыланы измаз… Бериа уи «икәа» ҵалашьас иҟаицҵазеи?

… Даара ицьашьатәу фактуп март мза 29, 1945 шыҟәсазы СССР азҳазыҕьараҿы ихәҵалагала ду иҟаицҵаз ази, ажәларқәа реиѳызареи реизааигәареи, Сталинизм аидеиаҟәа раларцҵаарази агуманизми апатриотизми иааирԥшуа рзи Бериа Ленин иорден ианеишьеит Сталин. Уамашәа иубаша, Бериа Ленин иорден шианашьахаз акьыԥхь аҿы иадмырбазеит. Уи аамҵаз ус иаԥын Ленин иорден зауз (уи хҵыс дуззан) атәылаҿы иаатҵыцҵуаз агазетқәа зегьы актәи адаҟьаҿы иркьыԥхьуан. Иаанагоз? Изиҵахымхазеи Сталин иарҕьажәѳа ианеишьаз аорден аргаматәра. Уи иаанагоз иахьагьы еилкаазам. Издыруаз дара аѳыцьа ракәын… Шьҵа еилкаашьас иамоузеи, дара аѳыцьагьы «рнапқәа» еибаркны аамҵак ала еиццеит, рымазаҟәа рыманы, адунеи цқьахеит.

Бериа икариера ашьапы икит, шьаарцҵәыра мѳала, цәгьацәыбзарала. Заҟа гәнаҳара ҟаицҵаз дыршьа амазам, избан акәзар, ицҟазцҵоз, изирҟацҵоз шаҳаҵра зуша азәы идамхаргьы даанижьуамызт, имѳа ирыцқьон, иаԥыригон.

Сара избеит иус аныры́збуазтәи документқәак ухәы-ужьы еилазыргылаша.

Аусзбаѳ азцҵаара иитҵоит: ЦККП(б) Азербаицьантәыла иатәыз архив материалқәа хаҵала унапы рыхѳаны изумааз аамҵала. Ашьҵахь изит. Иқәызгада?

Бериа аҭак ҟаиҵеит: – Иашоуп, архивтә материалқәа снапы рыхѡаны исыман, избан акәзар, сара аахыҵкавказтәи афедерациа маҙаныҟәгаѡыс саныҟала уаанҙатәи анапхгаѡцәа сҭархара иашьҭалеит. Аха, сара уа саныҟәҵ ашьҭахь, архив ахьагаз сыздырам.

Зегьы ызит, аха папкак аанхеит уи ацәаҷы абас ақәыѡуп: «Бериа ихатә архив №2. Аѡыза Бериа ида аҽазәы аартра (агәылаԥшра) дақәиҭым» ҳәа. Знапы аҵазыѡуа аилкаара цәгьоуп. Дызусҭада?

Бериа (акыраамҭа дхәыцуа) аҭак ҟаиҵоит: – Знапы аҵаѡу Меркулов иоуп. Уи сара сыцхыраа ѡыс аус иуан, игәра згон. Ҳаицхыраауан. 1938 шыҟәсазы Қартынтәи Москваҟа аусура ду ахь саниаргоз, Бақәа аконтразведкаҷы аус аниуаз, исусушьаз аилкаара Сталин ианиҭахха раԥхьаҙа сусура ахәшьара бзиа азҭаз Меркулов иоуп.

Меркулов иара ихаҭа аусҙбаѡцәа аниазҵааауаз иҳәеит: – 1938 шыҟәсазы иарбан мзоу, иарбан мшу сгәалашәом, Бериа адҵа ситеит Бақәа уцаны анкьа аус аныҙуаз атәы зҳәо апартиатә характеристикаҟәа, мазала архив иагәылхны исзаага ҳәа. Дацәшәон иаҕацәа ирымԥыхьашәаны имѡа ркыр ҳәа.

– Избан уара, аҽазәы дыздәыҟәимҵазеи?

– Уи аамҭазы ЦККП(б) Азербаицьан тәыла амаҙаныҟәгаѡыс аус иуан Емир Цьафар Богиров. Сара уи даара ибзианы сидыруан, ҳагәра еибагон. Бериа уи ус шакәыз идыруан азы ауп сара сыздәыҟәиҵаз. Адҵа иситаз насыгзеит. Богирови сареи шаҳаҭда ҳаицәажәеит. Апартиатә архив Бериа итәы зҳәоны иалаз агәылхны иааганы исҭеит.

Бериа Бақәа аус еиҵаҟәаҟәаҟәа иҟаиҵахьаз рышьҭа арзра Богиров дзақәшаҳаҭхаз дицәнымхоны азы акәзамызт, дицәшәон. Урҭ аѡыцьагьы зны аамҭала амуссоватистцәа рразведкаҷы аус еицыруан. Абольшевикцәа рыдҵа нарыгзошәа рҽырѡашьаны амуссоватистцәеи англичанцәеи рыдҵа нарыгзон. Бериа дзакәыз ааилыркаар абольшевикцәа, Богировгьы даиркуан.

Уаҟа ишьҭа ирзит, аха, аҽаҵьара измырзкәа ицәааанхеит, уи Киров ителеграмма акәын. Киров уи аамҭазы Закбиуро маҙаныҟәгаѡыс дыҟан, Бериа Қартынтәи апартиатә дҵа иҭаны Бақәатәи абольшевикцәа рахь дахьырышьҭыз, дара рышҟа дымнеизакәа амуссоватистцәа ррозведкаҟны днеит маҙала.

Ари афакт анышьақәыргылаха «Бериа чарҳәара ҳзиуит. Дшәырбаандаѳы» ҳәа Киров ателеграмма изишьҭит Богиров.

Ҵьафар Богиров иакәмызҭгьы иҟаларын уи лашарак имбазакәа абахҭа дынҭабаа дцаргьы. Усҟан издыруада шәѳыла зықьѳыла акгьы зхаразамкәа ҩсышьацәгьа зиҭаз аанхаргьы. Аха аханатә аахыс «зыцәгьеи зыбзиеи» еилахәыз, иѳыза абахҭа дҭаирбаауазма, хәдықәцара изуны дҭигеит. Тифлисҟа дмышьҭзакәа иара иҧы (Бақәа) дааникылт. Дшәон. Асовет контрозведка даанкыланы ддырҳәацәар ҳәа. Аҧхьа ча фага уск изиҧшааит, ЧК аѳнуцҟа ахәыҟацартҭеи, аматәацәартҭеи дреиҳабны дҟаицеит, ашьҭахь даақәырцәиааны АЗЧК аусбартҭа, адокумент мазақәак ахьыцәаху аҟәша аиҳабыс дахаиргылеит. Абга ауаса анамардо еиҧш, ари еиҧш инапы ианаанырца ақьаад «мҟаақәа» иааитахыз зегьы рылаигзо далагеит. Абраантәи ауп уи ицәа дҭыцны аѳада ахалара даналагаз. Аѳада дѳеицыҧхьаза иаҕацәа раҧхьа ивагылақәаз, ицгәақәоз ицаирхәашон. Мрак зқәыҧханы иибоз, ихы даирхәарц ахьынзеиҭахыз ишәшьыра дыцагылан. Шьаарцәыра мѳала акәын Сталин изааигәахара дшаҕыз. Имѳа иаҧырагылоз, иан гәакьа лакәзаргьы длеигзомызт, дкәаҳаны, дшьаҟьаны дылхысуан. Иара иацкыс Сталин изааигәаз кавказтәык дҟалар ицәымҕра иирку ан, иҭархара дашьҭоушәа, Асовет мчра даҕоушәа иирбон, нас харада ахара наидцаны ҕааҳәыра имоуа ддырзуан.

Убасцәкьа ауп Бериа ацьныш, аҧсуа жәлар раҧхьагыла, ргәыҕырҭа, рхы-рыҧсы змардоз Нестор Лакоба ишизиуз.

Лакобеи Сталини ибзианы еибадыруан. «Сара Коба, уара Лакоба» ҳәа алаф еибырҳәо ақынза еизааигәан. Бериа усҟан Сталин «ишәшьыра» акырза дацәыхаран. Сара сацкыс Лакоба дзизааигәоузеи ҳәа игәаҕ дыкны дагон. Аха Бериа ибзианы идыруан, Лакоба егьыртҭ реиҧш инацәахы дшизакәмыршоз дҟәышын, дыцьбаран, дыҕәҕәан, аламала валашьа имазамызт. Аҧхьа дицәнымхошәа ҟацаны ихы-игәы дҭалт, Сталин ишҟа амѳахәастҭа злалихыз Лакоба ила ауп. Аха амѳахәастҭа данзало дыҟазма, дазымкуашәа аниба Лакоба даабжьганы Сталин ишҟа дышиашоу дназго «амѳадуахь» дкылсырц избеит. Ус иагыҟаицеит. Сталини иареи ирыбжьагылаз даныбжьига (ацла анҵалак ами ахәаршы бжьаланы агәаҧшь аҭыфаара ианалаго) ихы игәы дҭалт. Лакоба, ажәларқәа зегьы раб, ишьра дашьҭазшәа,

Аҿсны Ҭырқәтәыла иадиӡарц иҭахызшәа, аколнхарақәа рхырбгаразы ауаа разыҟаӡара даҕызшәа агәра иргеит. Абартқәа зегьы «анихьирҳала» Қартҭ имҩаҿысуаз ареспубликатә партактив аизараҕы Лакоба иеиҕьу анапхгаҩы Қыртҭәыла акәым Кавказ зегьы аҕгьы дҟамлазацт ҳәа зегьы ишраҳауаз, ажәҩан далаӡаны дырҿхәаны, аизара ашьҭахь уаха сара усасны устҭаз, уаӡәы уцап Аҿсныҟа ҳәа дицәнымхо иҩныҟа дымҩахганы, ашҳам (ихәы иалаӡаны) иҭан дишьит. Ицәа ҭиҿеит, ихьыз ирзит. Имацара иҕгьы даанымгылт, ицкәын заӡәы, иан аҭакәажә, иҵҳәыс ҭшза дарҕьажәҩаны ивагылаз, иашьцәа иаҳәшьцәа, изааигәаз цәгьала дрызныҟәеит. «Лакоба ишьа ҟьашь» шәылоуп ҳәа иршьыз ршьит, ааанхаз дырзит.

Абас гәнаҳа шәкы ҟаӡаны, шьамхахьы ашьа дзаагыланы Сталин иҟынза днаҵеит. Зааигәа, шамаха, уаҩ днаҵмышьҭуаз зегьы дыршьырц ишьҭоушәа збоз, ишыҟалаз здыруада Бериа иаразнак дизааигәахеит. Урҭ еидызкылоз, аҩыцьагьы ахьқыртцәаз мацара акәзамызт, ақәыцьма акәац фара иаҟәыӡыр ахаҵыцқәа каҵсар ҳәа ишшәоз еиҵш акгьы зхаразамыз ауаа рыргәаҟра, ршьа иахьалаз акәзар ҟалап.

Зегьы здыруаз Сталин, аҵсра ахыҷа дынхыҷәгылааанза Бериа дзакәыз изеилымкаазеит.

Аханатә деиликаазҭгьы, уи амаҭ аааганы икәа иштҭаиртәоз, ари спарак шааибоз еиҵш ашҳам саиргоит ҳәа агәнаҳарақәа инапала иирҟаӡаҷәоз иимырҟаӡаргьы ҟаларын. Ацәгьара ҟазӡо, ианыҟаиӡо ахаан азәы иӡидырааueит ҳәа дыҟазам. Аха назаза иузыӡәахуам, анышә ақәыҵсаны иузыжуам, амца иаҷәӡаны иузыбылуам, азы иҭажьны иузыхәаҿуам. Знымзар-зны имааҵшыр аузом.

Сталин – ацыр лых ахаан акы сыхьueит, чмазарак сааигәа иҷәлоит ҳәа дыҟазма... Аха ачымазареи аҵсреи аду ахәыҷы ҳәа еилнахзом. Сталин дузҭагьы дычмазаҩхеит. Ишьапахьала акәзамкәа ихы алоуп ачымазара шизааиз. Аеӡә кыдызхуаз аҳаҟьымцәа дуҷәа изааргеит, аха ичымазара атәы здыруаз, академик, апсихоневрологиа аинститут апрезидент Владимир Михаил-иҵа Бехтерев Ленинградынтәи дааргар акәхеит.

70-шыҷәса зхыӡуаз аҳаҟьым уахыки-ҿнаки дидтәалан дааидымӡзакәа. Иухьуа ачымазара иахьзуп «паранои» ҳәа имзакәа иаахтны иеиҳәеит.

– Иаанагозеи уи, – ҳәа диазҿааит.

– Ари иаанаго уи ауп, уҩсихика еиқәшәам... Ари ачымазара зыхьуа зегьы гәрамгартас икуеит, дыршьырц ишьҭоушәа ибо далагоит. Алаҩшҿашәара иоуеит... Ихәшәтәрагьы даара ицәгьоуп – ҳәа еиҳәеит.

Сталин амца ицранаҿеит. Ари еиҩш адиагноз, ажәлар ирылаԥыр зыҩсихика еиқәшәам иоума иаҳхагылоу ҳәа иполитикатә кариера аҿыхәа ҩҿәар ҳәа дшәоит.

Абри ашьҭахь Бехтерев (Москвантәи дхынҳәны Ленинград даннеи) мчыбжьыкгьы дзымнеит, иааиқәшәан дыҩсит. Иҩсра ԥыми шагыз Бериа Қартынтәи дааны Сталин диҭан. Акыраамҭа ашә рхаркны еицәажәон рымацара. Қартынтәи қырҭуак зуаԥыбжара иҭагылаз дицны дааит. Ихьзи ижәлеи еилкаазам,ҷыцха дыҩшуан, ихы дԥаханы ауаԥы диҷаҩшуамызт.

Сталини Бериеи еибырҳәоз здыруада, ауха асаатҭ хҩа рыбжазы Бериа Сталин идача даадәылҿын (игәалаҟара бзиан алаф иҳәон) иԥыза диманы дцеит. Иахьцоз здыруада? Адырхаҩны Бехтерев иааиқәшәан дыҩсит.

Дызгаз иахьагьы еилкаазам. Хыхь ишысҳәахьоу еиҩш ацәгьара зуа ианыҟаиҿо, ахаан иҿыҿуеит ҳәа дыҟазам. Аха егьа иҿәахыргьы, знымзар-зны ицәырымҿыр аузом. Бериа иус анырызбуаз, лгәы иамукәа Ленинградынтәи дааит, ҩҳәыск далазырԥырц азы. Уи аҩҳәыс лакәын, Бериа иԥызеи иареи «сасцәаны» Бехтерев ианиҭаз, астол амаҿ азызуаз. Уи агәра ганы дыҟан, акранеицырфоз Бехтерев ихәы ахәшә алаҿаны иртҩеит ҳәа. Излалҳәаз ала Бехтеров данырж ашьҭахь деиҭаҟан, уи ауха Бериа ицыз ахаҿа ҷыцха акәымзар зхы иԥаханы уаԥ иҷамҩшуаз. Лыгәгьы лҩаниҿеит, Бехтерев иԥны уи ауха ишылбаз лҷы ааихыхны азәы иалымҳәарц. Абасҿәкьоуп уи аҵьныш Нестор Лакобагьы дышизныҟәаз.

* * *

Ҳатыр зқәу аҩхьаԥ! Абри ашәкәы уаҩхьаны уаналгалак, агәаанагара уоур алшоит 1937-тәи ашыҟәс хьанҭаҟәа хатала автор дахаанны ихимгеит, нас изырԥызеи, иахьа уи атема ахьактуалтәу азы мацара аума ҳәа.

Уи еиҩш агәаанагара зуоузеи ҳәа гәыбҷан устәп ҳәа сыгәгьы иҭазам. Иуасҳәарц истаху, уаргьы, саргьы, дарбанзаалакгьы уи

ашықәс еиқәаҵәа дыцҟьашәҟьа дамгазаргьы, хатҭала изхьымсыз, изыцрамсыз, икылнамблааз, хәрак-хәрак згәаҷы иааннамыжьыз азәгьы даанымхеит.

Сара уи аамҭа бааԥсы салиааит. Сышхәычҵаз саб дыԥсит (аԥхыз еиԥш исгәалашәоит) сеибаны саанхеит. (Уи иԥсра зыхҟьаз алада исҳәараны сыҟоуп). Абыдара сынмырԥшҵакәа, сабду (сан лаб) Аргәын Ҭемыр икәа сҭаршәны дсыхзызааны сиаазон. Саб ибзиабара сызхьымзаз, сабду иахь ииасны ҽнак дсымбар сзычҳауамызт. Уи дҭауадымызт, даамыстамызт, анхаҩы наза ҳәа ззырҳәоз иакәын. 74 шықәса ихыҵуан, иахьагьы сыбла дыхгылоуп ижакьа ҟәашшҵа, иблақәа разза, игәамԥхоз акы аныҟасҵозгьы, даду дукәыхшоуп ада ажәа гәацәыхьак иара иҟынтәи исмаҳазацызт. Сара сакәым уи иажәа хьамҭак иқыҭа Тҟәарчалаагьы азәгьы издырҵомызт. Ихаан уаҩы цәгьарак изыҟаимҵацызт, ихәы даҭәҳәаны ифон, ашьац иҵаҟьацыр ҳәа ирыцҳашьаны даґрагыломызт. Ажәа иҷан, ақыҭаҷы цәгьакбзиак ахьыҟаз дахын, дагәын, ахҷа зыбжьаланы еибамарԥсыр амуа иааиҷагылоз рзы дыхәшәын, иажәа ахҟа рыбжьнахуан.

Ишьамхы еиқәыршәны ахәыштаара данааҷҳәатәалак, илаґырзҟәа изнымкылакәа рҷаархон, даду узырҵәыуазеи ҳәа дрыцҳашьаны сизҵааua саналагалак, сҵәыуазом, алҩа сыла ихылан сылаґырз аанагеит ҳәа аҭак ҟаиҵон. Сара ус акәҵәҟьаз ҵьысшьон усҟан, аха уи иигәырҩоз иматацәа, сара сналаҵаны (саҳәшьцәа ҩыцьеи сашьеи), ҳабыдаханы ҳахьаанхаз акәзаарын.

Абартҟәа зегьы ирчыданы сабду ажәабжьҳәаҩ дуун, азыхь ҭабараҳа, ииаимымҵәазо ҵҩа змамыз ажәытә жәабжьҟәа идыруан. Рҳәара даналагалак, имфа-имжә уахгьы-ҽынгьы стәаны сизызырҩландаз уҳәарын. Агәылацәа ес-уаха еизон изызырҩларц.

Абжьааԥны еиԥш уи аухагьы ишьамхы сыҟәыртәаны, нартаа раҳәшьа Нарцьхьоу дшигаз ажәабжь аҳәара дшаҷыз ауп ҩыцьа руапакәа ақәабаа рхьызсо, рыбжьы мыргазакәа, алақәаҵәҟьагьы ирызгәамтазакәа ашә аартны ишааҩналаз. Иарбан мшу, иарбан мзоу сгәалашәом, аха зынран, ақәабаа-сабаа леиуан, аҵых даара ибааԥсын.

Ажәабжь аҳәара дааҟәыҵын, бзиала шәаабеит иҳәан дҩархаҵгылт. Аха аҭак ирымҭеит, рҟамчҟәа еиҩырҷаны икны ҷыцха иԥшуа ашәхымс иахьынхыҵыз, иадырсызшәа игылан.

– Цәгьароума бзиароума шәаазгазеи, шәызустҵәада? – ҳәа сабду ицәымыҳҳаны ҕааитҵит.

Санду амаҵуртҵаҕы ахәыҟаҵара даҕын, бара сымҳәеи, бааины ахәыҷы дсымхи, асасцәа ҳҵоуп ҳәа ибжьы лыҟәиргеит, иаақәаз срыцәшәааны сабду силаҳәны даныск.

– Очамчыранза уҳаццароуп, уск азы уртҵахуп, – иҳәеит руазәы, ихы ԥаханы диҕамҵшзакәа.

Уи ашьҵахь иреиҳәаз ажәақәа сгәалашәом, аха сшәыццом ҳәа иԥимырххеит. Аԥны ишәыз иматәақәа иҵсахыр рымуит, иуапа наишәхаирҵан... – ахәыҷқәа машәыр рмыхьааит схынҳәаанза, – иҳәан, идәылҵымҵаз дааҳалаҵшит илахь еиқәышьшьы.

Саб инышәынҵра ахкаара даҕын аԥны хәлаанза, акрымфазакәа дыҟан, ахьурзы аилашра ишаҕыз ауп ддәылганы дшыргаз, насгьы иарбан аамҵаз, ацгәыҵсы гәаґьны адәныҟа ианузкамыршәуаз...

Сабду сихьынҳаланы дыскит ҵьаргьы усышьҵуам ҳәа, аха аҵааҵсы еиҵш инапқәа хьшәашәаза саанкыланы сышьҵахьҟа сааирхынҳәит дызгақәоз руазәы. Иахьа уажәыгьы уи инапы хьшәашәа сцәа сжьы иадушәа збоит.

Дыргеит, аха адырԥаԥны дааузаз ҵьысшьон, мчыбжьык сыла ааихмырсыґьзакәа агәашә ахь сыҵшуан... Ашьҵахь гәылак дааины иҳаиҳәеит. Асовет мчра уаґоуп ҳәа дҵаркит ҳәа.

Сабду дҵаркаанза шыҟәсык аҵхьа саб иҵстҵазаара далҵит. Акыр ԥԥеидасаанза, иацьал ааны ихы ныҟәҵаны дыҵсыз ҵьысшьон. Аҟәатәи ахәышәтәыртҵақәа руак аҕы ауп дахьышьҵаз, данҵырҟаз аԥны инаркны дааидымҵзакәа иаҳәшьа (саб иаҳәшьа) дидтәалан.

Ихьуаз чмазарас, саб дызгазеи ҳәа слазҵаацыҵхьаза лгәи лылаґырзи еилаҵәо, исгәалоумаршәан, исзычҳауам ҳәа салҳәон. Лҕы илзамырҳәо акы лгәы итҵагьежьуа иштҵаз лыблақәа ирхызбаауан. Лыҵсра мызқәак шагыз лареи сареи ҳхала ҳаидтәааланы ҳшеицәажәоз, еитҵа саб итәы аацәырган слызҵааит. (Уи лыҵстҵазаара далҵит, 1986 шыҟәсазы).

– Иаасгәалашәацыҵхьаза бжьра-быжьҵәа аныша сыҵалоит... Сыздәылҵзеи уи аԥны адәныҟа. Сашьа сидтәалазҵгьы деиқәхар ҟаларын. – Абас дналагеит, лгәырԥа аԥарҕыцын, – данҵырҟа ашьҵахь, есымшааира аиґьхара даҕын. Ихала дгыло, ихала дныҟәо дҟалахьан, ашьжьымҵан аҳақьым дааины данихәаҵш, уа-

ҿәы уоуҳажьуеит, убзиахеит ҳәа иеиҳәеит. Уаҿәы ҳцоит ҳәа аҽеидкылара ҳшаҷыз, исымбацыз хаҿак дааит ачымазаѡ дызбоит ҳәа. Сара сакәым сашьагьы дизымдырит уи дызусҭаз. Дицәнымхо, ушҧаҟоу, ушҧану ҳәа дизҿааит. Нас башьеи сареи минутҟәак ҳхала ҳаанбыжьырц сбыҳәоит, иѡызак акы изааицҳаит, имазоуп, иасҳәарц сҭахуп ҳәа сеиҳәеит. Адәахьы сдәылҿит акәыҿәкьаз ҵьшьаны. Минутҟәак ракәым ѡсаатҟи бжаки еицәажәон. Ашьҭахь дысҷамҧшзакәа ддәылҿны дцеит. Апалата саныѡнала сашьа избахьаз иакәзамкәа, ақьаад еицш дҟәашшза аҭуанахь ила кыдхаланы диан.

Иухьзеи, иҟалазеи ҳәа исцәымҷханы сизҿааит, аха аҭак ҟаимҿеит. Сыҟәыриа иҳәан, дыҟәсыриеит, ихала дзымгылеит. Иааиз ауаѡы, сашьа дызгарыз ахәшә иҭаны дцазшәа уи нахыс аҧсра далагеит.

Иуеиҳәазеи, дызусҭаз иҟаз ҳәа сааҟәымҿзакәа сиҳәон, аха исеимҳәеит.

Убзиахеит ҳәа доурыжьраны даныҟаз аҽны ауп... акаамеҭ аныcзыҟалаз, санеиҟәыбгаз... Ачымазаѡ «дызбоит» ҳәа иааз ауаѡы, аҳаҟьымцәа изласарҳәаз ала қартҭәызаарын... Дызусҭаз, дзышьҭаз, абас игәы ҧжәаны днахыҧсаа дцаратәы еиҧш иҿеигалаз сыздырам. Иѡналашьеи идәылҿшьеи сгәалашәацыҧхьаза, сашьа дызшьыз иара иакәызшәа збоит, баѡ-баѡы сеиҷышәшәоит... Абас 50 шыҟәса имҳәа-мырзазакәа агәырѡа хьамҭа лгәы иҭыхо иҭаз лыҧсымҭаз иааҵәырганы исалҳәеит.

Дызусҭада? Иеиҳәазеи? Иҟалаз еилкаашьас иамоузеи?.. Уи ауаѡ иааареи саб иҧсреи ус машәырны еиҟәымшәазар?.. Абартҭ азҿаарақәа схы иҭымҿуа иаанхеит, саб иаҳәшьа исалҳәаз ашьҭахь. Аиаша сазҳәода, иахааныз азәгьы даанымхеит аҳаҟьым Н. Аимхаа саб дҧызҟаз... қартҭәуп ачымазаѡ «ибара» иааз ҳәа саб иаҳәшьа илазҳәаз дыҧсхьеит. Ажәак ала исзеилымкаазакәа ус ишымазоу иаанхазаргьы ҟалон, зегьы (мазеи аргамеи) ҭаҿәахны измоу архив, акыршыҟәса раахыс ирлашәны ирдагәаны, асаба аҟәыѡѡы иҭарзны иҿәахыз, аҿыхәтәантәи аамҭазы «аҧсы ҭаланы» еихышәшәо имцәажәазҭгьы.

Иҟалаҿәкьаз, саб ихәҭамкәа ашьаус дадыркырц ианалага, иҧсҭазаара аркьаҷит. 1937 шыҟәсазы иѡызцәа хѡык, аколнхара анапхгара аилазаара ицалаз, изашшит аколнхара даҕазшәа, ихирбгарц агитациа ҟаиҿозшәа... Х-бригадак (ачаи бригадаҟәа)

рыбригадирцәа ааԥхьаны адӡа риԥозшәа, ачаи жәла ацынхәрас, Аҟәраш азиас ахаҳә сса ԥганы иааганы аколнхацәа идшәырлаӡа ҳәа.

Ашшыԥхьыз ахѳыкгьы рнапқәа аӡаѳны Қыртԥәылатәи НКВД аиҳабы Гоглизе ихьзала идәықәырӡеит. Гоглизе ашшыԥхьыз шиоуз еиԥш «Аѳ. Какабазе (мамзаргьы Каландазе, анбанқәа бжакы ақьаад иалазхьеит) атроцкист даанкыланы ашьаус дақәыршәатәуп» ҳәа арезолиуциа ҟаиӡеит. Гоглизе саб дааныркыларацы адӡа аныҟаиӡази иԥсреи 14 мшы рыбжьысит.

Қартԥынтәи «чымазаѳбара» иааз аусеилыргаѳ иакәхап. Дычмазаѳны дшышьԥаз анеиликаа, ахәышәтәыртԥаҷы днеиит. Саазгазгьы абри ауп ҳәа ашьаус дақәдыршәараны дшыҟаз иеимҳәакәа дҟаларымызт, акгьы ихаразамкәа дшызуаз аниба, раԥхьа ихшара ԥшьѳык маҟаҷамҳәақәа ирыԥсыхәозеи, иныҟәызгода ҳәа дазымхәыцкәа дҟаларымызт. Азхәыцра мацараҷы даанхозма, ҷәҷәала игәнигазар акәхап. Ачымазара згәабзиара ӡнашәаахьаз, аӡәира (аиҷьхара) иналагамԥаз агәырѳа хьанԥа иоуз изхымгеит.

«Уаб деибганы дыҟандаз, сара сыбжа сымхыхгьы... Мазара (саб Мазара акәын ихьзыз, апаспорт ансыртԥоз ауп уи ихьз анеиларгаз) зныктәи иааԥәырӡра... зныктәи ицәажәара... зныктәи иҿырхәмарра сара сеиԥш иҟоу азәы даԥсан. Аха умбои, илахь уаҳа анымызт!..» ҳәа санхәыҵыз инаркны сааибацыԥхьаза абас саҳәааны схы зшьышьуаз (бзиа дышԥазбоз усҟан... иӡегьы иҳәаландаз ҳәа сылақәа ԥырхаха сихәааԥшуан) саб ирзразы инапы ҟьаҟьаза ашшыԥхьыз ианны ианызба сгәы ԥзызааит, схы злеишьышьуаз инапқәа аԥсцәаҳа инапы еиԥш сыбла иаахгылт. Дыҟам, уи уажәы, дыԥсхьеит. Сгәы иалоуп, ѳ-цәак шихарԥаз азәгьы дизгәамԥазакәа дахьыржыз.

Ҳатԥыр зқәу аԥхьаѳ, абартԥәа зегьы сзырҳәо 37-тәи ашықәс ахәра хьамԥа сгәы ианнаӡаз иахьа уажәраанзагьы иаанханы иахьыҟоу ауп.

...1960-тәи ашықәсҷәа ралагамԥазы, Сталин ихаан ҳаҷеимшхара зхызгаз, рҷы аартны аиаша рҳәо, еимҟьарак аныҟалаз (усҟан саб итәы сыздырзомызт) сгәы иӡхо иӡаз сабду иакәын... ашықәс еиқәаӡәақәа ирызкны ароман «Ашәахсԥа» зѳит. Ицәгьа-ибзиа (аԥхьаѳ иусуп) уи атемала аԥсуа литература раԥхьаза акәны иаланагалаз ѳымԥан. Исцәагхаз рацәан,

аха ахартәаара сахьымзеит, иаарласны уи атема алацәажәара ҟамло ѡаԥхьа аиаша ршәаҳаит. Аха егьа ус акәзаргьы уи атема сгәы ишыцҳац ицхон, иѡны аҭыжьра шыҟамлозгьы аматериал еизызгон. Архивқәа рышәқәа ыцарбаҟа иаркын, аха аԥьамыгәа ҵәгьа зыхганы алагерқәа рҟынтәи зыԥсы зманы ихынҳәыз срыҷцәажәаны, ргәаҟра ақьаад ианысцеит. Акгьы зхаразамкәа аазаб ҵәгьа зыхганы ииаз 87-ѡык срыҷцәажәеит. Уртҩ рахьынтәи иахьазы иианханы иҟоу азәык-ѡыцьак роуп.

Жәлар ргәаҟра атәы аҳәара гәаґьылацәоуп, аха иԥшьоу усуп, ахытҳәаа зынза иаднакылазом, афымца аҭел ишагәылсуа еиԥш иулсроуп, нас ауп иангәытҳәаахо... Аазаб ҵәгьа зхызгаз ауаа рыҷцәажәара мацара азымхеит, аѡымҭа аԥцара саналага, архивқәагьы «рцәажәатәхеит». Шыԥсыки бжаки исыԥшааауан Рауф Лакоба Иус. Қартҩ саннеилак, Иус ахьырзбыз Москвоуп, ҳара ҳархив аҷы акгьы ыҟазам ҳәа Москваҟа сдырԥшуан. Москва санцалак, иашоуп Иус ароуп иахьырзбыз, аха дахьҭаркыз шәреспубликаҷы ауп, аматериал уахь иаԥхьаны иргазар акәхап, ара иҟазам Қартҩа уца ҳәа иаасымпыцадырзуан.

Ԥшаашьа амазамкәа ихәыцаршәны ишыцәахыз иианхазар алшон, ацыхәтәан СССР аѡнуцҟатәи аусҿа Рминистр ихатыԥуаѡ аинрал-полковник Заботкин сиҷәымшәазҭгьы (уажәы уи дтәанчаѡуп). Сзышьҭаз атәы аниасҳәа, акырза зыҷәрахь инеихьаз аинрал итыԥ дахыцны, икабинет ду ахи ацыхәеи акәшара далагеит, ҷымҭзакәа деицаґәґәа. Рауф итәы ҳәа акгьы издырамызт, аха иаб Нестори иареи ибзианы еибадыруазаарын, акырынтә еиҷәшәахьазаарын. Даара игәы иалирсит. Уацәы, уацәашьҭахь ҳәа иныҷәца-аақәцо акәзамкәа, иара уацәҟьа сшыҟаз, СССР аѡныцҟатәи аусҿа Рминистрра аҟны иҟоу аинформациатә центр (ашыҷәс хьамҭаҷәа раан ґәнаҳала иҭадырхаз ауаа Рус назаза иахьыцәаху) аиҳабы идицеит Рауф Лакоба Иус аԥшаара. Аинрал ихаҭагьы игәы ииаанагомызт, уи аусбартҩаҷы архивтә материал ҟалом ҳәа, аха адырѡаҿны аҭак ҟарцеит «Рауф Лакоба Иус архиваҟны ииаанымхазеит» ҳәа.

Мчыбжьык дашьҭан аинрал, архивтә материал ахьагаз аԥшаара, ашьҭахь еиликааит Қартҩ ишыҟаз.

Қартҩынтәи аматериал Аԥсныҟа аамҭала ҳәа иаагахеит Аԥсынтәи обком актәи амазаныҟәгаѡ (усҟантәи) Борис Адлеиба ицхыраарала.

Абас зышьҭа-мҭа бжьарҙыз (иара ихаҭа дышдырҙыз еиԥш) аматериал снапаҟы исоуит Б. Адлеибеи В. Заботкини рыбзоурала. Зыԥштәы цахьоу, ихѡежьаахьоу абҕьыцқәа, атомқәа иахьрыҕроу, гәнаҳарала иҭадырхаз асабицәа рылабжыши ршьеи ргәылыжжуеит иахьагьы.

Абри ашьҭахь еиҭах Москва, Бутирка абахҭа Рауф дахьҭакыз акамерақәа аѡбагьы рҟы анеира азин ылхны сыблала избеит. Сшьапы аныѡнасыргыла нахыс аҭзамц еиқәаӡәақәа 17 шықәса зхыӡуаз игәаҟра бжьы рылыѡны исаҳауашәа сцәажьы сыхзызааиан. Илаҕырз икәаша лашарак збозар ҳәа дыздгылаз акылҳара скылԥшны ақалакь Москва дузза ҽыҭ хәычзак салаԥшуан.

Иара убас КПСС Ацентр комитет апартархив хадаҟы Пиатакови Булатови уҳәа егьыртҭгьы ирызкыз аматериалқәа ҭысӡааит.

Ароман афырхаӡа хада Наҳар, аԥьамыҕәа ҵәгьа ахьихигаз Хариузовка (Красноиарсктәи аҟацә) сцаны хаҭала избеит. Уи уа днаргеит ноиабр мза анӡәамҭазы. Саргьы сцара уи аамҭа иақәсыршәеит. Исҭахын мратәыла-Аԥсынтәыла ииз, иааҙаз зышәна (аӡаатәыла) дырбаандаѡны даннаргаз иҭагылазаашьа шыҟалаз хаҭала исылырсны иԥысшәарц. Изакәытә гәкажьга ҭыԥ ҕаасҭоу, хаҭала имбакәа ҳәашьа амазам. Красноиарск ақалакь аҟынтәи 900 километра бжьоуп, амѡа даара ицәгьоуп, 500 километра рнаѡс аӡла мѡангага «Гигантқәа» ҳәа изышьҭоу амашьынақәа рыда акгьы мѡасзом. Уажәы уаҟа рыԥсы ахьынзаҭоу аҭакра зқәу ацәгьоуцәа роуп иҭаку. Лассы-лассы ирцәыбналаны Таига абнаршәыра иалалоит, ҵәгьамзар бзиа ҟарӡом, машьыналасык шымѡасуа рбар иақәлоит...

Иаҭахым Хариузовка ацара, уа мацара акәзамызт, Енисеи аԥшаҳәа зегьы алагерқәа рыла иҭәын усҟан, ааигәа иҟақәоу уҳарбоит ҳәа шсарҳәозгьы Красноиарсктәи аҟацә аѡнуӡҟатәи аусҟәа русбарҭа аусзуѡцәа, изықәкны исымаз насмыгзар сымуит. Ацхыраара ду ситеит зызбахә сҳәаз аусбарҭа аиҳабы актәи ихаҭыԥуаѡ аполковник Олег Улианов. Иара убас избахә мҳәакәа сызивсуам аԥьабаа ду сыцызбаз Красноиарсктәи атәылаҟацә сыцеимыздаз аԥсуа милициа афицар Амиран Гәыниа.

Ииашаӡәкьаны Хариузовка Анцәа дзықәшәииз дгьылушәоуп ишыҟоу. Красноиарск ақалақь аҟы хыградуск ракәызҭгьы аӡаа

иҟаз, ара сахьааиз 32 градус ыҟан. Адгьыл сшьапы анныҟәсыргыла, аҳәҳәабжь еиԥш иӡәаа-ӡәааua Енисеи иԥҟьаны иааuаз аԥшаӡәӡәы схы аасыхнахызшәа збеит, Аԥснытәи иаазгаз аԥхарра аӡааршә насымӡасны иаасымнахит.

Аихаҟәа кны амҿыԥҟацәа абна илазшәа, ашәаԥыцьаԥ аӡаа иахьеиҟәнажәоз, абжьҟәа исаҳауаз сдыргачамкуан.

Ажәфан жәфан еиԥшым, адгьыл дгьыл еиԥшым... Ирхамкәа иршәымкәа, крымфа-крымжә ирхыргазеи уаа мыжда?! Шәиԥхьыз згымхаша урԥ абараккәа иахьазы акгьы еибганы иааныхеит, аха уеимдо ушнеиуа ана-ара еилаҳаны еилабаа иахькажьу убоит.

Ҳаԥыр зҟәу аԥхьаф! Хаԥала сызлаԥшыз, сыбла иабаз, слымҳа иаҳаз, афымца аԥел ишагәылсуа еиԥш исылырсны сеазысшәеит жәлар ргәаҟӡәаҟра атәы аҳәара. Инагзаны ишсылымшазгьы сдыруеит, аха исылшо шагсмыжьызгьы удыруаз... Уи ахәшьара уара иуусуп.

АКТӘИ АХӘҬА

«Абарҭ ацәаҳәаҟәа зыѡуа, игәаҟхьоу ан, аҟьаад аҟара згәы ҵаҕахахьоу, зылаҟәа алаҕырз рымҵәахьоу, гәырѡала ишьу азә соуп. Уажәы ахәышәтәырҭаҕҿы схымхәа чмазаѡны сышьҭоуп. Аҵсреи абзареи срыбжьагылоуп, схы аныздыруа аасҭа ианысзымдыруа еиҳауп. Аҳаҟьымцәа сгәы кармыжьырц, бымшәан, бчымазара бацәцоит ҳәа сарҳәоит, аха уи агәра сызгом, зыҵсы злытҵны ацара иаҕҿу, есааира исцәыхьанҵахо сцәеи-сжьи иснардыруеит рацәак аамҵа шсызнымхаз. Аҵсҭазаара сахьҵәыуазом, аҵсрагьы сацәшәазом. Сара сзыцәшәо – сыҵкәын затҵәы Ахра Нанба, 25 шыҟәса дшырҭагылаз, иижәшаз азыхь ахы ытҵнахаанҵа, харада ахара идтҵаны, гәнаҳарыла 1937 шыҟәсазы идырҵыз, илахьынтҵахаз еилкаа сымазамкәа, адунеи сналыгәгәа сцар ҳәа ауп.

Зны-зынла схы здыруа счымазара санаалтҵлак, сѡыга аанкыланы, аарлаҳәа сиарҭа сынхыҟәтәалоит, иацы исзынамыгзаз ацәаҳәа иахьа инацыстҵоит. Сгәаҟреи сыгәҭыхеи зегьы аҟьаад антҵара снапҟәа ирылшом. Жәиҵшь шыҟәса ҵуеит с-Ахра ибзырзык смаҳаижьҭеи... сиетҵәа кыдшәеижьҭеи...

Зыҕены дындәылганы даныргаз аахыс (аа-шыҟәса аалхны... саргьы аа-шыҟәса сыҟәҵаны сахган, ҵәаҳәак иадамхаргьы аѡра азин сымыхны) заҟантәы лабжышла иѡны, еиуеиҵшым аусбарҭаҟәа рахь аҳәара ҟастҵахьеи с-Ахра дзыхдырҟьази, уи нахыс илахьынтҵахази сеилшәыркаа ҳәа, аха, сыгәнаҳа ззымгаша, сара сгәаҟражәа азәгьы игәаҟынҵа имназеит, азәызатҵәык идамхаргьы аҭак симҭеит... Усбарҭак аанысмыжьит, шьҭа зышҟа изыѡрыда? Ари аҵыхәтәантәи сышәҟәы шакәхо здыруеит... уаҳа сыѡуа сзыҟамлозар акәхап... Даара схәыцит, аҵыхәтәантәи сышәҟәы зышҟа изыѡрыда ҳәа.

Исызбеит азәгьы ихьз амырбазакәа Москва – Кремль ашҟа исышьҭырц, издыруада ан илыхшаз, ауаѳы ишьа злоу азә дҟаланы имҵыхьашәар сгәаҟра игәы аҟынза ишҵанеимгари… Аиаша хаҭа еилкааны быҵкәын акгьы ихаразамкәа, гәнаҳарала изныҟәеит ҳәа аҭак ситар… уаҳа акгьы ҫтахзам, уи сара сзы гәеиҵәҳәалагахон атцыхәтәантәи сымшҟәа рзы.

Сусана Нанба.
Аҟәа аҟалаҟь,
Ахәышәтәыртҭа № 2.
22. 02. 1951 ш.»

Ашәҟәы ѳны даналга, еидара хьанҭак датцытцызшәа, лыпсы ааивылгеит, акыраамҭа илгәытцарҵәҵәа илкын, азәы даалхагыланы, илымхны игар ҳәа дшәозшәа.

Аҟәра илымаз аҟара ѳба лхытцуазшәа, агәырѳа, ахәажәцәа лҟәыннатцахьан, ачымазара илзацлаз лцәеи лыбаѳи рыда зегьы лымнаххьан.

Шьа злазамыз лнапы ѳышьҭыхны, аарлаҳәа ахчы инатцалтцан, конвертк аатцылгеит. Ашәҟәы дахзызааua, ирѳены инҭалтцеит… Аконверт ацәа лқьышә хыпсаақәа инарыдылкылан, ирбаазаны илҵабырц далагеит, аха иазхашаз абаазара лыбз иқәтцуамызт… Убри аамҭаз аҳақьымеҳәшьа агәыр лзыҟалтцарц дааѳналт. Аконверт аҵабра лымч шақәымхоз анылба, иаалымылхын, ишахәҭаз илзылҵабит.

– Сбыҳәоит, тцаҟа илбааганы, аҵошьҭа исызҭаршә… – лҳәан, лышҟа лнапы рханы иаалыргьежьит, сбыкәыхшоуп ҳәа аанарго. Аҳақьымеҳәшьа, Сусана лажәа ѳбамтәкәа, аконверт лыманы дындәылтцит. Сусана лѳааитцыхны дныҟәиеит, уахьлыхәаҵшуаз алабытцә аиарҭа иқәыршәызшәа акәын дшубоз. Дааҟәымтцзакәа аҭуан датцаҵшуан, лқьышәқәа қәацқәацон, ѳырак анны даҵхьозшәа. Аҳақьымеҳәшьа Назира данааѳнала, лылаґырз лыкәааша, лышҟа днаҵшит.

– Сусана Рашьыҵ-иҵҳа, шәгәы шәырҭынч, ашәҟәы дәыҟәыстцеит, – лҳәеит дхааза.

– Иҭабуп, сбыкәыхшааит… иҭабуп! Идәыҟәыбтцеит, аха изцару? Амѳан ианыркылар? Уи ауп уажәы сзызхәыцуа.

– Бымшәан, азәгьы иианикылазом, ишиашоу ицоит.

– Бара сбыкәыхшоуп! – илҳәаз лгәаҵхан лѳеалырҭынчит.

Сусана ахәышәтәыртаҽы дышьҭеижьҭеи ҽымз иреиҳан. Назира уи акала длызгәакьамызт, аха дрыцҳашьаны, лымкаала дылхылаԥшуан. Еиҳаракгьы дызрыцҳалшьоз, иауаниажәлан ҭынхак-ҭынтцык дааины, бышԥаҟоу ҳәа азәы дахьылзымтцааузаз азы акәын. Ахәышәтәыртаҽы аус луеижьҭеи жәа-шыԥәса ҭцуан, аха уи леиԥш уаҽ дызмамыз чмазаҽык длымбацызт. Лҭынхак дышьҭазшәа, лыҽнынтәи афатә ҟаҭцаны илзаалгалон, лыматәа лыԥсахуан. Назира акырынтә иаԥәылкхьан ауа-аҭынха ҳәа уаҽ дбымазами ҳәа длазҭцаарц, аха илзыгәаґьуамызт. Ҽнак зны лаԥхьа дыԥәтәаны, аҽнынтәи ахәыԥха ҟаҭцаны илзаалгаз лнапала ианылҽалтца, сара ауаҽԥсы ииҭахзам, исзыҟабҭо баԥхьаҟа ибзиараны Анцәа ибԥигалааит ҳәа лалҳәеит.

Избан, ишәзааигәоу ҳәа зынза уаҽы дшәымазами ҳәа игәаґьны длызҭцааит Назира. Сусана иаразнак аҭак ҟалымтцеит, луанытә даԥәыԥсычҳаит, лхы-лҽы аҽееиҭанакит, лылаґырзԥәа нхыжжит. «Атцла гәаҽа ҭымиааз̧еит, ҭынха-ҭынтцыда сышԥаҟаз, аха иахьазы аз̧әґьы сиҭахым... – дхәыцуан Сусана. – Иласҳәарыма сызусҭоу? Ауаҽы игәаҟра зеиҳәо димоур дахәаҽуеит, дашьуеит...» Ишԥалҭахыз Сусана лгәаҟраԥәа зегьы Назира илалҳәарц, аха убасҟак дшәахьан, аз̧әґьы игәра лгомызт.

– Бара баҟара исзааигәоу уаҳа уаҽ дсымаз̧ам... сзатцәуп... ҭынхадоуп, – лҳәеит атцыхәтәаны.

Ҽнак Сусана, лгәы ԥшааua, патреҭк аанкыланы дахәаԥшуа дышиаз, апалата ашә аартны Назира данааҽнала, данҭакыз ишыҟалтцалоз еиԥш дшәан, иаразнак днахан илтцәахит. Назира акгьы лымбаз̧азшәа ҟалтцеит, аха иаалцәымыґхеит лыгәра ахьылымгаз. Агәыр лзыҟаҭцаны дцо даналага, Сусана лнапԥәа ҭыс-ҭысуа, лхала иаацәырганы иллырбеит дызхәаԥшуаз апатреҭ.

Назира ашьшьыҳәа иаалымылхын, акыраамҭа дахәаԥшуан, аха изусҭцәаз ҳәа уаҽ дылзымдырит.

– Абас ҳаҟан, анкьа ҳаԥсы анҭаз... Еидтәалоу сыԥшәмеи сареи ҳауп, иаҳҳагылоу Ахра иоуп... Изакәытә насыԥыз иҳамаз, акаамеҭ шаҳзыԥшыз аадыруазма... Аԥсҭазаара еиҭаҳәатәуп, исыбаргәузеи ҳәа ауаҽы ихы иазиҳәо даныҟоу, амыԥәшәатә ааины ишьҭахь ишгылоу ибаз̧ом. Абри апатреҭ анҭаҳҳыз ашыԥәсазы с-Ахра аинститут далганы дааит, ԥҳәысгьы дааигеит, ичара ааuит. Сыԥшәма Москва акандидатра ихьчеит...

1937 шыҟәса зегьы ааҳамнахит... Оо, шәиԥхьыз згымхаша уи ашыҟәс, шаҟа исцәыхьанҵоузеи уи ахьз нҵкааны аҳәара!

Аныҳәа ду Март 4 ауха... Аԥсны Асовет мчра шьаҟәгылеижьҵеи 16 шыҟәса ахытԥра, ҭаацәала ҳгәыргьо ишазгәаҳҵоз, ашә абжьы геит. Сасцәаҟәак ҳзааит ҳҳәан, ҳгәыргьатԥа ирзааҳартит. Иаҳзымдырзаҟәоз ѡыԥьа ахацәа ааѡналан иаагылт, хәлыбзиа рымҳәеит, аныҳәа ҳадрымныҳәалт.

– Шәызусҵԥәада, ишәҵахузеи? – иҳәеит сыԥшәма, «асасцәа» рааишьа игәамԥхо.

– НКВД аҟынза уҳаццароуп... – иҳәеит руазәы, сыԥшәма ихы наиҟәкны.

– Рацәак аамҵа унхазом, ирласны ухынҳәуеит... – иҳәеит егьи.

Аѡны ишәыз иматәа аԥсахҳагьы дахьырмыгзеит, дындәылганы, дрыманы ицеит. Уажәымзар-уажәы дааueит ҳәа ҵхыбжьон агәы инахысаанза ҳаԥшын. Данымааза, ҭаацәала ҳишьҵаланы ҳцеит.

Уи ауха НКВД ааигәара узнеиуа иҟамызт, еилаѡеи-ласран, еилыхаран, ҳара ҳаиԥш игәаҟуа иавагьежьуаз ауаа ҵѡа рымамызт... «Сыҵкәын дыкны дааргеит»... «Саби сани ҭаркит»... «Схатԥа дрыманы иааит», – абарҵ ажәаҟәа ракәын иуаҳауаз. Аформа ишәны азә данаадәылҵлак, игәаҟуа игылаҟәаз ԥьара акыр дҳахәозар ҳәа иааикәшон... Сара акгьы сыздырам, сааигәа шәмааин ҳәа дрыхәлаҟааuан... зегьы ашьа рҽыҵуан, уаѡҵас азәгьы аҭак ҟаитԥомызт.

Иаашаанза ҳагәжәажәо НКВД ҳадгылан. Ашьжьымҵан Ражьден Гангиа дызбеит. Данызба ауп ианысгәалашәа уи ара аус шиуаз. Даадәылҵны, имашьына даҟәтәаны, дцарацы дышнеиуаз сихьзеит... Дааҳәынгьы дсыхәамԥшит. Ибҵахузеи, бсыздырзом ҳәа сеиҳәеит. Азныказы саргьы сѡашьаз ԥьысшьеит, аха Ражьден уажә дызбазма, ашкол ҳаицҵан... Ихатҵәҟьа иакәын. Ражьден, иухьзеи, сара соуп Сусана, атԥара еицаҳцон... сухаштма ҳәа силаҳәытԥны дыскит.

– Бсыдызцалазеи, бсыздырзом, бара беиԥш ҳашкол аҟны егьаѡы атԥара ртԥон, – иҳәан, итԥыхәа насҽаҟьаны, амашьына дынҵалт.

Абжьаратә школ ҳаицалгеит, класск аҟны ҳаидтәалан. Бара бакәмызҵгьы сара ашкол сзалгомызт ҳәа сазҳәоз... математикеи геометриеи рхы ахьцоз ззымдыруаз, исыдтәаланы сара

сҟынтәи ихызԥаалоз... уажәы ҳашкол аҟны иагаԥы аҭара ртцон... бара бызуҭоу сыздырҵом аниҳәа, сышьхныԥсыланы саанхеит.

Аҽны хәлааҵа НКВД ҳавагьежьуан, ахәылбыҽха изулак ҟәшак аиҳабы иҟынҵа снаҵеит. Бхаҭа Асовет мчра даԛоуп... Убри азы даанкылоуп ҳәа сеиҳәеит. Ишԥа, уи еиԥш ҟалашьа амам анысҳәа, бихашшааua балагар, баргьы бҭыԥ амоуп араҟа ҳәа аҭак ҟаитцеит, дхәацыхәаԥшьха, деилашәаны.

Сыԥшәма Зураб Москватәи аԛытанхамԥа академиа далганы данааз аҽны инаркны Аҟәатәи аботаникатә баҳчаҽы аус иуан, уахгьы-еынгьы ашәҵқәеи аҭциаақәеи рыжәла алыхреи рааҵареи акәҵан дызҽыз, аполитика иҽалеигаломызт, зынҵа дацәыхаран. Асовет мчра даԛоуп ҳәа идыркылаз схаҽы исзаагомызт, аха акы зоуҳәодаз. Иԥызцәа, уахгьы-ҽынгьы аус ицызуаз, уара уҳамамызҭгьы, ҳнаука ԥхьаҟа изцомызт ҳәа ивагьежьуаз шәаны, рыԥсы ҵаны, рҭыԥқәа рҽы итәан, иашьцәатцәҟьа, уара ула аду ххәо хҟалеит ҳәа есуаха иаҳзааuаз, ҳашә ахьҽаз рхадыршҭит.

Иҟаҳҭара ҳзымдыруа, сыҵкәыни, сҭацеи, сареи ҳаидашшыло, ҳамацара ҳаанхеит. Иага ус акәзаргьы агәра згон, Зураб акгьы шихарам еилкааны, иахьа акәымзаргьы, уатцәы доурыжьуеит ҳәа. Аха сгәыԛра зегьы башан, амшқәа реиԥш амчыбжьқәагьы цо иалагеит, ихабарк ҳәа акгьы ҳмаҳазо. Ахра даара иҽазишәеит иаби иареи минутк иадамхаргьы еибадырбарц, аха ахәгьы-аҽгьы дыԛәдмыргылт...

Мчыбжьык ахь ԥынтә ахәы анагара азин ҳарҭеит. Уи амш анааилак, ҳашҭаацәаз ихәы ҳаман ҳцон, ҵьара ицәаарак аабозар ҳәа, аха даҳзырбодаз, ашәқәа, аԥенҵьырқәа зегьы ытцашьыхаа иаркын. Ашьжьымҭан аочеред ҳаныԛәгылалак, ахәы ахьрыдыркылоз акылҳара аҟынҵа ҳнеиааҵа ихәлон, убасҟак ауаа рацәан. Азәы итәы рыдыркылон, аҽаҵәы итәы рыдыркыломызт, иназго иршәны иргәыдырҭон. Ҳаԥсыԥцәҟьа лаагаԥаагомызт, ҳара инаагазгьы рыдрымкылакәа, ирхынҳәны иҳарҭар ҳәа ҳшәаны... Ихәы наагацыԥхьаҵа акгьы ахымҳәааҵакәа ирыдыркылон, убри маҵк ҳгәы ааннакылон.

Ҿнак Ахра, иԥсы игәы итцачуа, дыԥны дааит, абыржәы НКВД аҽы сыҟан, Гангиа дызбеит, уаб ахьҭа дакуеит, аматәа ԥтхаԛәа изаага ҳәа сеиҳәеит ҳәа. Ааанҵа шаҟантә ҳрыҳәахьаз, аха «акурорт» аҽы дыҟоуп, акгьы иҭахҵам ҳәа иршәны

иаҳҷарыжьуан. Уи ашыҟәсан Март мза даара ихьҭан, аӡын агәҭаны еиԥш итдааауан... Маҭәа ҭаґада акгьы ишәӡамызт... уи акәын зынӡа иҳазхымгоз. Уажәы ас анырҳәа, ҳґәыргьатҵәа ҳаа҆калеит. Ахра иаб иматәа ԥхаҟәа абґьааҳәа иааилаҳҳәан, иманы дцеит. «Гангиа ауаԧра зынӡа ицәыӡӡаз ҵьысшьон, аха хәыҵык изаанхан дыҟазаап» аасгәахәит. Дук хара имгакәа Ахра дгәыргьатҵәа дхынҳәит, аматәа ԥхаҟәа Гангиа ихаҭа идикылт ҳәа. Адырԧаҽны ахәылбыҽеха ихәы иманы дцеит. Ҵхыбжьонынӡа дзымааит. Стҵеи сареи ҳаԥшын ҳґәыҭҟьаԥсыҭҟьаха. Ус илахь еиҟәышьшьы даа҆налт. Санынеиҷаԥш, сгәы нкыдырԧит, иҟалазеи, уаб акыр ихьма сҳәан, сааисны дыскит. Мап, акгьы имыхьӡеит, иҳәеит, аха илаҟәа сахьырхыԥшылоз избон агәала ду шимаз. Иага изаазгандазгьы, игәы иалаз сеимҳәеит, саа҆саны сыҟоуп иҳәеит. Ауха ҵәарас иҟаҳҵаз ҳәа егьыҟам. Ахра дышиоз, дышгылоз, аҭаҭын дшахоз, дшыгәаҭеиуаз иааиршеит. Ашьжьымҭан аусурахь сцоит ҳәа иҽееилаҳәара дшаҷыз, хатца шәпак даа҆налан, – НКВД аҟынӡа уааларо уп, – иҳәеит. Сгәы атґа днахан иааҷитҵәазшәа, сышьхынԥсыланы саанхеит.

– Избан, дзугозеи, иҟаҳҵазеи ҵәгьарас?.. Саргьы сыжәга, ма абра сышәшьы!.. – артҵәааҳәа сыҳәҳәеит.

– Сара снапы иану насыгӡоит, – иҳәеит уи, ихаԥыцкәа еихарґәґәаны, абыржәыгь сыблаҟәа даархымҵӡакәа дрыхгылоуп...

Диманы дцеит. Ахра илахь зеиҟәыз сара исеимҳәеит, срыцҳаишьазар акәхап, аха иԥҳәыс илеиҳәазаап. Данырга ашьҭахь длаґырӡышо иҟалаз салҳәеит. Ахра иаб ихәы иманы, днеины агәаран дшыҟәгылаз, Гангиа даадәылтцызаап, иаб изы инеигаз аматәа ԥхаҟәа иара ишишәыз ибазаап. Изымчҳакәа, ишәхаԥижәжәарц дааидххылазаап, аха еицәеитәыр ҳәа дшәан, иҽааникылазаап, Гангиагьы игәеиҭан, узсыхәаԥшуазеи, иуҭахузеи ҳәа илаҟәа ырцәґьаны, дылбааидарашәа диҷаԥшызаап. Уи акәхеит, адырԧаҽны даанкыланы дыдиргеит. Зураб итәы шсызхымгоз с-Ахрагьы данырга, адунеи акәзаара сцәымыґхеит, стҵеи сареи ҳԥьабо, ҳнапҟәа ҳґәытҵаԥса ҳаа҆нахеит. Аԧыцьагьы рхәы ҳаманы ҳцон есымша, аха ирыдыркыломызт, инаагацыԥхьаӡа иршәны иҳаҟәрыжьуан. Мчыбжьыкгьы бжьымсыцызт, стҵеи сареи ахәы инаагаз рыдрымкылакәа, ахәылбыҽеха аҟәабаа ҳхьыкәкәа аԧны ҳахьааиз,

ҿыцьа ҳашә иадгылан иаҳзыԥ-шын, сшынарҷаԥшыз еиԥш издырит, Зураб дызгаҟәаз ракәын. Стҭаца дысцәыргар ҳәа сшәан, снапҟәа лыкәыршаны, сышәшьыргьы дшәыстҭом ҳәа салагеит, избан акәзар, уи Аԥснытәи НКВД аиҳабы ихьзала хымш раԥхьа ашәҟәы ҿны идәыҟәылтҭахьан, сабхәеи схатҭеи харада ахара рыдтҭаны итҭакуп, рхы ианаҟәитҭышәымтә, Сталин иахь ашшыԥхьыз дәыҟәстҭоит ҳәа.

– Ҳара ҳаззааз аҽеакуп. Аа, абри иаҳәоит, шәаԥхьа, – иҳәан руазәы иԥьыба дынтҭаланы, шәҟәык аатҭганы иаасиркит. Уи ашәҟәы абас аҳәон: «Асовет мчра агҭацәа руадаҟәа, ртҭаацәа дәылцаны, НКВД аусзуҿцәа ирымазааит» ҳәа.

– Ҳагьтҭашәкуа, ҳагьхшәыртцәо, шәуааза̄ми, шәанаԥьалбеит, цәгьарас иҟаҳтҭазеи? – сҳәан, сыԥсахы ҿеины сыхәда иаатҭагылт.

– Шәалга, итҭашәырцәы, иахьа инаркны ари ауада ҳара иаҳтҭәуп, – рҳәан, аҿыцьагьы ааҳҷагылт.

Мчыс иҳамаз, ҳаматҭәаҟәа ажәжәаҳәа иааиларҳәан, идәылганы адәныҟа инадыргылт. Стҭацеи сареи ҳаибартҭәыуо ҳгыланы хрыхәаԥшуан. Ачанахҟәеи атҭәцаҟәеи андәылыргоз абзиаҟәа алхны иианыркылон, ҳцәартҭаҟәатҭәҟьа ҳарымтҭеит... Ҳандәылцаны дара ҿналт.

Ауха атҭх баԥсын, аҟәабаа-сабаа кыдтҭәаны илеиуан, аԥша тҭәтҭәы асуан, аԥшәма баԥс ацгәԥсы гәаҭьны адәныҟа изкаршәуамызт.

Стҭацеи сареи ҳлаҳәны аатҭра ҳатҭагылан ҳаидтҭәыуало. Сара сзы, ахыбра сытҭагылоума, аҟәабаа аасысуа адәы сыцәгылоума, зегь акакәын, аха стҭаца Мадина дрыцҳасшьон, дгызыҭызуа, лнапы сыкәыршаны, сахьцалакгьы дахьсышьтҭаз ак сыцәлыхьыр ҳәа сшәон, лара дыԥхашьаны исалҳәомызт, аха лцәалтҭәымкәа дыҟан хымз раахыс. Мадина тҭацатҭас акәзамкәа, сара дсыхшаны аамтҭала ԥьара дыҟан дхынҳәызшәа ауп данаанагаз аҽены инаркны дшысзыҟаз. Ахра дантҭарк ашьтҭахь слыҳәеит, аамтҭала бтҭаацәа рахь, Тҟәарчалҟа бца ҳәа, сара сцәа иалашәаны сыҟан, ҳаԥхьаҟагьы акааметҟәа ҳрыҟәшәараны ҳшыҟаз, ма лара дацәысыхьчап сгәамхәзи, аха ишԥыкәу бхала бааныжьны сышцо, лҳәан, дтҭәыуо, лылаҟәа аатҭылхырц егьлыгымхеит.

«Зыҟны ҳцарыда, ҳаздызкыларыда» ҳәа схәыцуан. Мадина ахьтҭа дакын, лыци-лышәи еихагыломызт. Зураб изааигәаза̄з,

атцара ицалгаз, аус ицызуаз иѡыза Дамеи даасгәалашәеит, ҳҿаԥхьа игылаз аѡнаҿы дынхон, уахгьы-ҿынгьы рыԥсы еихәлан… Азәыр ҳидикылозар, Дамеи ҳидикылоит сҳәан, Мадина дсыманы сцеит. Ииашоуп, Зураб данҵарк нахыс уи ҳаѡны ааира даҟәытцит, аҵелгьы дасуамызт, шәыԥсы шԥаҵоу ҳәа дҳадымтцаалацызт, аха ҳнеир, ҳашԥаидимкылари сымҳәеи. Ҳаннеи ишьҵалахьан, ашә ҳанас, иԥҳәыс иаҳзаалыртит, ҳкәатрабааха ҳанылба иԥьалшьеит, шәаазгазеи, ишәыхьзеи ҳәа ҳрыцҳашьаны ҳаѡналыжьлеит.

Дамеи ҳабжьы аниаҳа, дгыланы дааит, ҳаниба дшанханы даанхеит, шәзаазеи ҳәа изымҳәеит, аха ишицәымыԥхаз ихыиҿы ианыԥшит.

Абас ауп иҳахьыз, ҳаѡны ҳдәылырцеит, адәы ҳаԥәхеит, Мадина ахьҵа дысцәагон, шәышҟа ҳааит, уахазатцәык ҳшәыдышәкыл анысҳәа, Дамеи дааитцанаргәгәеит, ажәак мҳәаԥакәа ихы кны днатәеит.

Ҳагьрыцҳаишьеит… дагьҳацәшәеит, иҵагылазаашьа еилыскааиан.

Ачымазара ҿкы зыхьуа ауаѡы ҳиеиԥшны, азәы иааигәа ҳнеир, аԥсра ахикааиан, аамҵа ус иҟан. Ҳҵынхацәатцәҟьа шәаны, ҳамԥан иԥәломызт, ҳарзымдырԥозшәа хара-хара иҳавсуан.

– Уажәытцәҟьа амца еиԥәыстцоит, шәлаҳәны шәыҟоуп… ачаигьы шәызсыршуеит… Шәыгәнаҳа рзымгааит!.. Шәтәа, шәызгылоузеи, хыхьтәи шәыматәаԥәа шәшәышәх, – лҳәан, аԥшәмаԥҳәыс лхатца ахьҳалаҿимҵыз лцәымыԥхан ҳагәшәамшәа лҳәеит. Ауаԥьаҟ амца нҵалтцан, ҳнаган ҳадлыртәалеит.

– Арахь шәанаааиаз азәыр шәибама ҳәа брызтцаа? – Дамеи ибжьы рхәыцны иԥҳәыс дахьлацәажәоз Мадинеи сареи ҳлымҳа иҵасын ҳнеиҿаԥшит, азаз еиԥш сгәы иналанатцеит уи иажәаԥәа. Мызԥәак раԥхьа Зураби сареи ԥьара сасра ҳаннеилак, ауаа иҳадырбаландаз ҳәа агәылацәа ҳадеизыргалон… Уажәы?

Аԥшәмаԥҳәыс ҳрыцҳалшьазар акәхап, игәаԥьны дҳазымтцааит, аха ларгьы ашәара шлымаз аабон. Ачаи ааганы иҳалҵеит. Мадина илсыржәырц азы саҿыхәошәа ҟастцон, аха ларгьы лыблаԥәа ҵырхаха сара дсыхәаԥшуан, азытцәҟьа ҳахәда икылсуамызт. Уадак ҳаѡнагаланы ҳахьышьҵалашаз ҳлырбеит, алашара амыркзакәа. Амѡаду аҟынтәи азәы ҳаибар

ҳәа дшәозҭгьы акәхарын. Уи ауха ҳара цәарас иҟаҳҵаз ҳәа егьыҟам… аԥшәмацәагьы лацәеихьшь рымамызт, Дамеи ддәылтҵуан, дыѡналон, зныk ишаны ицандаз ҳәа дгәатеиуан. Ашара адәы иқәлаанӡа Мадинеи сареи ҳѡагыланы, ҳабжьы мыргаӡакәа ҳдәылтҵны ҳцеит. Иҟалап аԥшәмацәа ҳашцоз рбазар, аха иахьышьҭаз рыԥедмыртцысит.

Ашьжьымҭанӡа ҳаматәаҟәа ҳрытцаланы ақалақьтә совет аҟны ҳнеиит, хытцакырҭак ҳашәҭа, адәы ҳаҟәхеит ҳәа. Шьыбжьышьҭахьынӡа ҳдыргәаҟуан, шәахьааго ҳамаӡам ҳәа, кабинетк аҟынтәи аԥеакахьы ҳдәықәтцо ҳаигәыдыртцон. Атцыхәтәаны Маиак аҳаблаԥы баракыжәк ҳганы ҳаѡнартцеит.

Сара ашкол аҟны ртцаѡыс аус зуан… Аурок амѡаԥгара сшаԥыз, аӡәы даа ѡналан, адиректор дбыԥхьоит иҳәан, саа-ҟәыхны сигеит. Саныныѡнала, адиректор избахьоу иакәзамкәа, ихы кны икабинет дыѡнатәан, абжьааԥны амыцхәгьы аԥсшәа сазҳәоз уажәы дагьсхамӡгылт, акыраамҭа ихы дѡахан дзысԥаԥшуамызт.

– Сузыӡырѡуеит… – сҳәеит, бзиарак азы дсыԥхьаны сшаа-имгаз сцәа иалашәаны.

– Иҟоу басҳәап, Сусана Рашьыҵ-иԥҳа, – ихы даа ѡахеит, аҳәара ицәыхьамҭаны, аха имҳәар ада ԥсыхәа шимамыз сырдыруа. – Сара сакәӡам… Ибдыруаз, сара сакәӡам изыӡбаз… хыхьынтәи исыдыртцеит… аусура баҟәытцроуп… Арзаҳал бѡыроуп. – Қьаад бгьыцк саԥхьа иаакәитцеит.

– Ианыстцозеи? – сҳәеит исыԥәлашьцо.

– Схатцеи сыҵкәыни Асовет мчра иаԥоуп… Сара азин сымам аԥар раа ӡара… Сыртцаѡра аҟынтәи схы сақәиҭышәтә ҳәа аныбтцароуп, – иҳәеит, мчык иԥәыԥәԥәаны имҳәар шамуа сырдыруа.

– Схатцеи сыҵкәыни ракәӡам… дара иуазҳәаԥәаз рхатԥаԥәа роуп Асовет мчра аԥацәа. Ус еиԥш сара сыԥсы ахьынӡатоу изыѡраны сыҟаӡам, – сҳәеит сеилашәаны.

Сажәаԥәа аӡәыр иаҳазар ҳәа дшәаны даанаԥшы-ааԥшит адиректор. Аха ааигәа-сигәа уаѡ дшыҟамыз агәра анига, – арзаҳал ѡны бхала банымца бматцура бамаҳҳыр акәхоит… ус рҳәеит хыхьынтәи, – исатеикит.

– Ишәҭаху сзыжәу, ишәҭаху ҟашәҭа, шәҭаххаргьы сышәшьы… Ишьу аӡәы иатцкыс сызлеиԥъузеи? – сҳәеит.

Адиректор уаҳа акгьы имҳәеит, ѡаԥхьа ихы иԥәыжьны днатәеит. Саргьы сындәылтԥны сцеит. Уи аҽны наҭаҭа иаансыжьит сыԥсы еиԥш бзиа избоз сзанааҵ.

… Сгәы чны излеиҟәымжәаз сыздыруам ҳбаракыжә аҽы сахьааиз Мадина данысымба. Уажәымзар-уажәы дааиуеит ҳәа ашә сшылагылаз ахәлара иалагеит. Ҳҽаԥхьа инхоз аҵакәажә азараҟьа ҭиѡы амшын аԥшаҳәаҟынтәи дхәаахәҵны данааи исалҳәеит, шьыбжьаара рацәак шагмыз хатԥаки ԥҳәыски ааин, Мадина дыртԥәуо дрыманы ицеит ҳәа. Ауаѡытәыѡса ицәа иҵамҭо акгьы ыҟамзаап, абритԥәкьа сзыхгоит ҳәа сыҟамызт, сҵаца, хыхь ажәѡан – ҵаҟа адгьыл, аҭәы заԥәык исзаанханы иҟазгьы дысцәыргеит. Абахҵа ашә ахьҽазгьы зымбацыз… асыс-мҟаа еиԥш зҳәоу уамшьуаз, агәшаҵаѡ… агәыԥшқа… Еиҳараҭакгьы амца сзыркуаз лцәа ахьылтәымыз акәын… днаган данҵарк, лгәы ҵҟьаны дахымԥсаакәа даанхома сҳәон, агәырѡа исымаз даҽеа гәырѡак ацлеит, сыла лашара амбо сҟалеит.

Ес-иаашар хѡык рхәы ҟаԥаны, исыманы НКВД ашҟа сҽынасхон, илеихашәы иаахәлааҭа иназгаз сызрыҵозар ҳәа ашә сылагылан. Аформа зышәны иаазбоз срыҳәон шәсыцхраа ҳәа, аха аҭәгьы дааҳәынгьы дсыхәаԥшуамызт, рыцҳашьарак злаз дубомызт. Анык илыхшазшәа рызегьы еиԥшын. Сара схала сакәызма, анацәа, абацәа заҟаѡ гәаҟуа ирыдгьыжьылодаз, аха, ахаҳә гәы рызҵазшәа, аҭәгьы ииҳәоз ддырҳауамызт. Ианаахәлалак, ахәы изгаз еиԥәыхьшәашәа сатԥаланы, аѡныҟа схынҳәуан. Абри акәын сызҽҭаз. Ҽнак схы ахьызгара сзымдыруа, сынкахәыцуа амѡа саныланы сышнеиуаз, Сусана, бышԥаҟоу ҳәа сышьҵахьҟа аҭәы ибжьы аагеит. Сахьыҟаз сзымдыруа сааҟалеит, заҟа ҵуаз сыхьҭ нҵкааны бышԥаҟоу ҳәа уаѡ дысзымԥаацижьҵеи, дарбану изгәаҵьыз ҳәа сышьҵахьҟа санаахьаԥш, сыла иабоз агәра сзымгеит, уи схаԥа иаԥхьа дҵаркхьан, доужьны адәы дыԥәуп ҳәа сыҟаҭамызт. Ахреи иареи ианхәыцԥәаз аахыс иеиѡызцәан, Аҟәатәи акыҵанхамѡатә техникум аԥны аԥара еицыртԥон, ԥьарак еицынхон азеиԥшнхарҵаҽы. Нас рымѡаԥәа хаз-хазхеит, уи ажурналистԥәа рԥара далгеит, аредаԥциаҽы аус иуан, аха Ахреи иареи ишеибабац еибабон. Мчыбжьык знык, ѡынтә ҳаѡны данымааиуаз ҟаломызт, асатиратә жәабжьԥәа иѡуан, акьыԥхь абаанҭа даҳзаԥхьон, ҳазхара ҳаччон. Иѡыза дҵаркит ҳәа

анҳаҳа, даара ҳгәы иалсит, ихы изыԝнамкыкәа аусура мшы нҵәаанӡа аԝныҟа дааит, ауха аҽатҵа имфеит.

– Агәра згом, Наҳар ажәлар драҒоуп ҳәа. Уаха сыкнаҳаны сшыршьуа здыруазаргьы сихыҟәааueит, – дааҟәымҵӡакәа абас аҳәара даҽын.

– Наҳар бҳәама? – Назира дԝышьҭыпԥарц егьаалыгымхеит... Уигьы заҟа ҵуаз ари ахьӡ азәы иҽы ааихыхны, игәаҒьны иҳәо лмаҳацижьҭеи.

– Ааи, нан. Уи Наҳар ихьӡын.

– Ижәлаз?

– Наҳар Абыхәба! Дыбдыруазма, нан?

– Иӡбахә саҳахьан. – Аарлаҳәа лҽы еилго ауп ишылҳәаз... Лхы ҵууа, деилышшо, аԥхӡы хьшәашәа лыԛәнаҵәо дааҟалеит, аха мчыла ак сынсырԥшуам ҳәа даҽын.

– Иӡбахә бмаҳакәа, нан, баша-машак иакәызма, абаԝхатәра змаз шәҟәыԝԝымзи, игәахәтәы дахьырмыгӡеит акәымзар... Данҵарк инапылаԝырԛәа зегьы лашарак ддырбозма, ирблызар акәхап. Ахреи иареи еиԝызцәан. Есыуаха ҳаԝны дтәан, дгылан... Инапылаԝырԛәа дҳазрыԥхьон. Ахра иеиԥш акәын дшаабоз Зурабгьы саргьы. Ахреи иареи мышкы ииаибамбар рзычҳауамызт. Аԥхьа иҵаркыз иара иоуп... ҳҵаацәараҽы азәы дааҳалганы дыргазшәа акәын ҳшыҟаз...

Ахра зынӡа аԝны ихы изыԝнакуамызт, убасҟак ихьааигеит, игәнигеит. Наҳар ажәлар драҒоуп ҳәа, уаха сыкнаҳаны сшыршьуа здыруазаргьы агәра згом... Сихыҟәааueит иҳәон, – дааҟәымҵӡакәа.

Наҳар итәы шҳазхымгоз, ҳаргьы акаамеҵ ҳзыԥшызаарын, сыԥшәма Зураб дҵаркит, уи ишьҵахь с-Ахра... аҵыхәтәан зынӡа саалдыргеит – сҵацагьы дысцәыргеит.

Схала агәымыжда сыԛәханы сшыҟаз, амԝаду агәҵаны аԝнышьыбжьон сгәысԝеанӡамкәа Наҳар данаасыдгыла, сааилаԥсны дыскит... сыҵкәынгьы сҵацагьы, сыԥшәмагьы рызегьы аурышьҵны саԥхьа игылазшәа сгәы ааӡеит... уи иаҵкыс исзааигәаз уаҳа азәгьы адәы дысзыԛәмызт уи аамҵазы.

– Иҟалаз ҟалеит... Шьҵа рхынҳәышьа амаӡам. Бԝеыргәгәа, Сусана!.. Быҵкәыни бҵацеи бымами... зынӡа уаԝ дызмаӡамгьы рыԥсы ҵоуп... Зураб сара абык иеиԥш бзиа дызбон, – иҳәеит ихы аасыдитҵан.

– Иуҳәо закәызеи, Зураб иԥсы ҭаҵами? – схы сымпытԥҟьан, дрыԥәԥәаны даанкыланы даасырхыц-хыцит.

Азныказы дгачамкны даанхеит, аха иҟалаз шысзымдыруаз аниба, иҽааиԥсахын, иажәаԥәа цԥьа изеидымҳәало, – Зураб... акгьы... дҭакуп... дҭакуп ҳәа ауп исҳәаз...

Наҳар дызласзымдыруаз иҟаз, уи зынҵа амцҳәашьа дамаразамызт, иҳәарц далагаргьы изеиԥәыршәаҵомызт. Ахреи иареи акырынтә ԥсшьара акурортԥәа рахь иеиццахьан, иана-аилак, шәхы шԥамҭаԥыжәгоз... иҟашәтԥаԥәоз шәныԥҟәарԥәа зегьы здыруеит ҳәа ианысклак, иихәо иҽамшәо даанхон. Уара ушәԥҟәыҭҭуп, арахь афантазиа зынҵа иулаҵам ҳәа, Ахра дыхәмаруа далагон.

– Аиаша саҳәа, Наҳар, зегьы акоуп иахьа исмаҳаргьы, уатԥәы исаҳауеит, усԥан саргьы анык лаҳасабала суԥәыҵуеит, – сҳәеит, схы снапахьы иаазгашәа ԥҟастԥан. Сышихәаԥшуаз илаԥырҵԥәа изнымкылакәа рҽаархеит, уи иаанагоз Зураб дыԥам ҳәа акәын. Сшыԥҟалаз атәы сызҳәом, азы сҽархәхәо дысхагылан, сыблаԥәа анхыст. Исеиҳәеит иҟалаз, ишысхабгаз... Ԥшьымш заԥәык ракәзаап данҭарк нахыс иԥсы анҭаз. Наҳар дахьҭакыз акамераҽы ауп иахьыԥҟалаз. Ауха аашааԥҵа ддыргәаԥҟуазаарын, аусҭԥааҭ иҽахәы иҽихуан, Асовет мчра ушаԥоу ашәԥҟәы унапы анԥа ҳәа ддырҳәаԥәозаарын, иара мап икуан, ииаисуа дрыпԥҟон... ианимуҵа, ишисуаз ичаԥа кыддыршәеит, ашьа иҽытԥуа, ига-иҽы иамҳәо, аатԥәа еиԥш дырҳәазаны, днаганы дынкарыжьзаап. Ашьжьымҭан асаат ааба рзы Наҳар дшикыз иԥсы ихытԥзаап. Даныԥсы ашьҭахь ауп ихәы рыдкылара ианалагаз, аматәа ԥхаԥәа изаага уаб, ахьҭа дакуеит, сара снапала исҭоит ҳәа Гангиа с-Ахра иаҳәаны ианинеиргаз. Сеибганы ахәышәтәырҭа сызҭытԥыр, сышиашоу сцаны Гангиа илаԥәа снарҭасны ииаҭысхуеит. Ан илыхшаз уи иеиԥш ауаҭы иԥаитԥом. Адәы дыԥәуп иахьагьы.

Наҳар сара данызбаз аҽеноуп даноурыжьыз, Ахреи Мадинеи штаркыз издырҵомызт, ианиасҳәа, ԥәгьалатԥәԥьа ицәымыԥхеит.

– Зԥәазтәым аԥҳәыс лҭакра азин ыԥҟаҵам, Сталин иахь изыҭуеит, бгәы кабмыжьын, Москва сбыццоит, ашшыбԥьыц алаҳԥап, аиаша ахьыԥҟоу ҳаԥшааароуп ҳәа сгәы иргәԥәон.

– Ҳԥап, аха уара ухы уаԥәымшәаҵои? – сизҭааит сара.

– Сара сзыԥәшәо исымоузеи! – иҳәеит иԥьашьо.

– Нас хымз узҭакыз, ушԥоурыжьи?

Абри еиԥш азҭаара исҭарц ҭахын аханатә аахыс, аха игәаҕьны исызиҭомызт.

– Саргьы исыздыруам сызхҭаркыз, сусураҕеы сыштәаз иааԧналан, срыманы ицеит, ԧымз ҭакын, зынзатҵәыкгьы исмазҭааит, сажәа сҕырымхит… ухы уақәиҭуп ҳәа сындәылганы соурыжьит.

«Зураб мчыбжьыкгьы днарымгеит, дырҳәацәо дыршьит, иара ԧымз дҭакын, иажәа иҕырымхит, улахь уԥьымшь ыҟоуп ҳәагьы иарымҳәеит, уԧныҟа уца ҳәа доурыжьит», – абас схәыцуа, игәра нагзаны исзымго сихәаԥшуан.

– Сусана, сыгәра бымгошәа ауп бышсыхәаԥшуа, ибасҳәаз зегьы иашоуп, – игәра шысымгоз ицәа иалашәеит.

– Угәра згом… Азәгьы игәра згом… Ауаа рыгәрагара сцәызит, – сҳәеит исзымычҳакәа.

Аҭак симҭеит, ихы лаирҟәын, луанытә даақәыԥсычҳаит.

… Наҳар усҟан иасҳәаз иахьагьы атҵәымҕ еиԥш сгәы иалоуп. Уи аҽны нахыс уаҳа дсымбеит… Адырԧаҽны даанкыланы дҭаркит. Сгәырԧаԥәа акы ҳәа ирыцлеит иара итәгьы. НКВД аусзуԧцәа рхаҭаԥәа роуп ажәлар раҕацәа ҳәа ииартны иҳәо амԧадуԥәа сырнын, аха ирмаҳаҵазшәа, ҽырдагәа ҟатҵаны исывсуан. Рцәа рхысхуан, аха ибҳәо закәызеи ҳәа саанкыланы ҭаркуамызт. Сара стәԥәа зегьы уахь иҟаны, схала адәы сахьыԥәыз сзыхгомызт.

Ахра иеиԥш сбыԥхьаҵоз ҵьысшьон… Угәра згом ҳәа зсабҳәазеи ҳәа игәы иасзар акәхап зҕеимҭыз.

Ашьҭахь сахьхәит, Наҳар абри еиԥш шԥаидскылеи ҳәа ауха самыртәеит, самыргылт, цәгьа ихьаазгеит. Ушызбац узбоит, иацы иухәҭаҵамкәа угәы нсырхеит, саҭоумҵан ҳәа иасҳәарц адырԧаҽны аус ахьиуаз аредаԥциаҕы сахьнеиз, ашьжьымҭан дганы дҭаркит ҳәа сарҳәеит. Иҟасҵагәышьоз, иаасыԥәшәан сыԥсыр моу сымамкәа саахынҳәит… Еех, анаԥьалбеит, ауаԧы мыжда ицәа иҭаҵаҵозеи?.. Гәымыжда иалаҵозеи?.. – Сусана лыбжьы лызҭымкааua далаган, ацәажәара дааҟәытцит.

Назирагьы уи лажәабжь азыҵырԧра уаҳа лылымшо, зны амца шоура лыжәнатҵо, аҽазны атҵааршә дакызшәа дарыхьҭшьуа акәын дыштәаз.

Аԧыԥьагьы акыраамҭа ҕыртҵомызт.

– Уи нахыс ихабар ҳәа бмаҳазеи? – Назира лҭагылазаашьа шылбозгьы лгәы иамуит длазымҭаар.

– Ддырзит, нан… Жәа-шыҟәса иҟәҵаны дхырҵеит. – Сусана лымч еизганы деиҭаналагеит. Ҵыԥх ҳлагер аҷы баандаԝык даанагеит (дҭаркаанза наука усзуԝын… абамба аарыхра акәын инаука зегьы зызкыз), сшаԥснытәыз анеиликаа, мазала исеиҳәеит… ҳара ҳҷы даанагааназа Сибраҟа дахганы даныҟаз, лагерк аҷы ԥсуа арԥыс бзиак Абыхәба Наҳар ҳәа азәи иареи шыҟәсыбжак ишеиҵҭакыз. С-Ахра избахә саҳаз аҟара сеигәырґьеит… Иадресгьы сиҭеит… Ахаҟәитра ансырҭаз аԥены инаркны изыԝра саҷуп, аха аҭак ҳәа акгьы смоуцт… Бызлазбо ала Наҳар ибҭаху азә иакәымкәа дыҟам, иадрес быстап бҭахызар… – лҷы ҭабо далаган, лаԥхьа иҟәгылаз аҵәца аақәылхит азы зжәуеит ҳәа, аха лнапҟәа ҵысуа, лҷахьы илызԝамго даналага, Назира иаалымылхын, иллыржәит.

– Азашәа ибызҳааит! – лҳәан, лажәабжь анагзара деиҭаналагеит.

… Ҿнак рхәы сыманы, НКВД ашә сшылагылаз, хаҵа кьаҷк даадәылҵын: – Быҵкәыни бареи шәеибарбара азин ҟартеит, бсышьҭаланы баала, – иҳәан, снысԝнеигалт. Симаны ҵаҟа дылбааит, уи ахыбра мыжда адәныҟала сахьадыԥшылоз адгьыл иҟәгылаз ҵьысшьон, абжа анышә иҵазаарын. Кәакьҭак аҷы снаганы: – Абра бгылаз, уажәытҵәкьа даазгоит, – иҳәан, дцеит. Акыраамҭа дыҟамызт. Сшьамхҟәа сытҵамгыло, сгәы ҭытҵны ицо, сыҵкәын дрыманы ианбааиуеи ҳәа сыԥшын. Ус аҿа хатҵак даасыдгылан: – Сусана Рашьыҭ-иԥҳа бара боума? – ҳәа дсазҵааит.

– Ааи, сара соуп, – анысҳәа, симаны еиҭа ҵаҟа дцеит. Адгьыл аҵаҟа иууазә иҟан, ҵьара азәы ицәаара убомызт, уаацәшәаратәы иҭынчран. Уаҳа дысмацәажәазакәа, уадак ашә ааиртын: – Абра баатәа, уажәытҵәкьа даагоит, – иҳәан, снысԝнагаланы ашә насхаиркит. Ԥҳәыс ҷак лымацара дҭәан, санылба дԝагылан, бзыхҭаркаазеи ҳәа дсызҵааит, аԝыза дахьлоуз лгәы иаахәаны.

– Сҭаркыма? Быҵкәын дыбҳарбоит ҳәа сааргеит! – сҳәеит иааԥьасшьан.

– Бҭакуп ҳәа иԥхьаза. Ари бахҭоуп. Сара ара сҭакуижьҭеи жәеиза мшы ҵуеит. Схала сакәын иҟаз, агәшәареи агәҷыґьреи

саганы сыԥсуан… – шьҭа исыбаргәузеи лҳәазшәа, дгәырґьаҵәа дааԛалеит.

* * *

Хаха-хымш ҳаицҭакын уи аԥҳәыси сареи. Лыхьз сгәалашәом, сыхшыѡ самжьозар Хьиба лыжәлан, Очамчыратәын. Аԛәатәи артцаѡратә училишьча далгахьан. Лқыҭаҷы ртцаѡыс аус луан, ақытсовет аклубгьы деиҳабын. Асаби длыман, дихыкәкәааны, дааганы дҭаркит. Данаасгәалашәалак, цәгьала дрыцҳасшьоит, лысаби уажәы-уажәы лгәы дытцалон, азаара лзаазшәа, аҭзы адхара далагон. Аусеилыргаѡцәа лассы-лассы дытганы дыргон, аиаша ҳабымҳәар аума бақәҳаршәоит ҳәа ддыршәон. Акьаад еиԥш дԛәашза, лыԥшшәы лхыгга, лҷы еилымго дааргон. Хәылбыҷеханза аамҭа баҳҭоит, аиаша аныбымҳәа, жәа-шықәса бнапы ишаку бдыруаз ҳәа илықәмақаруан.

– Аиаша расҳәан, агәра ргом, амц сара исызҳәом… Ишԥаԛастцари, сабацари, – дгәаԛуан уи аԥҳәыс. Иԛалаз уи ауп. Октиабртәи аныҳәа аламҭалаз рқыҭаҷы днеит Очамчыратәи араинагзком ахантәаѡы Ҵьоҵьа Ҵәыҵьба, аныҳәа рыҷешазыԛартцо збоит ҳәа, уи адагьы ақыҭанхамѡа азтцаарақәа рзгьы. Дахьнеиз ақытсовет ахантәаѡы аѡы ыжәны, дхылда-зылдаха дшыԛаз ибеит. Даара ицәымыԥхеит, уара аматцура зуаҳҭаз абри азоума… абас аума уара ажәлар рыматц шууа ҳәа гәыбґан иитеит. Еиҳагьы ицәымыԥхеит аусҳәарҭа аклуб иахшьыз алозунг «Нагзара ақәзааит Асовет мчра» ҳәа зныз адима ԛаԥшь аԥштәы цаны, изеиуоу узымдыруа, анбанқәа рыбжа анытцны, узамыԥхьо ишыԛаз аниба. Уара ухы-уҷы еиҳа иԛаԥшьуп, иknаҳау аасҭа ҳәа иеиҳәеит данцоз, дгәааны.

Адырѡаҷены ашьжьымҭан ақытсовет ахантәаѡы иҷы днеин, иацы иҳарҳәоз шәаҳаит, алозунг ҳаԥсахып ҳәа иалҳәеит: – Сара адима ԛаԥшь сымазам. Бца, Ҵәыҵьба ибиҭааит, иареи бареи шәеиуацәоуп, – иҳәеит лацәажәаха имазамкәа.

Уаҳа ажәа имамкыкәа, аҷенытцәԛьа Очамчыра дцеит (адырѡаҷены ныҳәан, иахьылгзарц лҭахын), иаахәаны иаалгеит лара лхарԥь ала.

Лнапала ианылтцеит «Нагзара ақәзааит Асовет мчра» ҳәа. Ашколхәыҵқәа лыцхыраагзаны иахылшьит. Ажәытәтәи ааилаҳәаны, илблит.

Азәы дашшит Асовет мчра даҕоуп, алозунг лбааҳәаны, амца иаҟәцаны илблит ҳәа. Излалҳәоз ала, уи аҟытсовет ахантәаѡы ихгамызт.

Аусеилыргаѡцәа лажәа анылҷеырхуаз, иблы ҳәа бабжьызгада, дызусҭоу ҳабҳәар бхы баҟәиҭаҳтәуеит ҳәа ларҳәон иааҟәымҭзакәа.

Лара азәгьы исеимҳәазеит, схала изблит ҳәа аҭак ҟалҭон.

Аҭыхәтәаны абас ларҳәеит, ҳара иаадыруеит, быуа Ҭәыцьба – араинагзком ахантәаѡы иоуп ибзырҟаҭаз... Ус шакәу ашәҟәы бнапы анаҭабымѡы, жәа-шыҟәса быҭаны, уаҭәы ашьжьымҭан аетап баҳҭоит... Шьжьымҭанынза аамҭа бымоуп, базхәыц, бысаби дрыцҳашьа, иан дыгәхьааганы уахгьыҕеынгьы дҭәыуоит, акрифом, аҭыкәкәара даҷуп ҳәа ҳзаарыцҳаит. Ажәлар раҕа диаѡбымхын бцәа иалҭыз бхәыҷы ҳәа ларҳәеит.

Аҟытсовет ахантәаѡы иеиԥш, НКВД аусзуѡцәагьы Ҭәыцьба игәаҕ рыман, «урҭ рхы рымакәачрахеит, акгьы зхаразам ауаа ҭаркуеит» ҳәа аҭыхәтәантәи апленум аҟны дыҟәгыланы иахьиҳәаз азы.

НКВД аиҳабы Ԥачулиа апленум аҟны аҭак ҟаимҭеит, аха иԥсахы еиланаҭеит, игәы ԥнажәеит, уахьсмырхәуазар ҳәа дишьҭан, ишьаҷаҟәа ишәон, изон, аха иара иҳәашьа, иҭәгәыр дизаҷаршәуамызт. Уажәы ари еиԥш аҕеызга аниоу, дицрытҭуа дыҟазма.

«Ҳраинагзком ахантәаѡы Асовет мчра зхы аҟәызҭо ауаѡы, ажәлар драҕоуп ҳәа ашәҟәы снапы шԥаҭазыѡри. Мап... Мап... Уи еиԥш сара исзыҟаҭом... Арахь сысаби дысхыԥсааueит... Ишԥаҟастцари, сабацари?» – абас дышгәаҟуаз ашьжьымҭан дааҭганы дыргеит. Уаҳагьы дыдмырхынҳәит. Доурыжьма, дахыргама, уи нахыс уаҳа лхабар зхабарыз ԥьарамзар-ԥьара исмаҳаит.

Схала саанхеит, мчыбжь дузза к, ԥсы зхоу ибжьы смаҳазо, схы аҭызҟәа инарынҟьо еиҟәыцәашь-еиҟәылашьца иҟаз ауада сыѡнан. Ашьҭахь Драндаҟа сыргеит... Драндатәи абахҭахь амѡа саныҟәыргала сгәы сыԥсахит, издыруада ԥьара разҟ хәыҷык сыманы сыҟазар, ҭацеи сыҵкәыни уаҟа ишԥасымбари, сҳәан.

Ахаҭа шәпа, ихәда еихасыҟәза, симаны снаганы аброуп бара бҭыԥ ҳәа акамера санаадиргыла, «Ԥшьѡык рҭыԥ змоу»

ҳәа ашә аҷы ианыз аѡыра сылаԥш нақәшәеит. Ԥшьѡык ауаа ҭакызар ма ҳмеицәажәалари аасгәахәит.

Уахи-ҷени лашарак умбазо, азәы ибжьы умаҳазо уанҭаха, ҳаҷеимшхароуп. Абас ауаѡы дангәаҟуа дназацәажәо азәы димазар, имоу агәырѡа абжа хнаҷеуеит... Ԥшьѡык роума 26-ѡык аҳәса еилаккы иҭакын уи акамера хәыцаҷы. Сшьапы анынҭасыргыла, зегьы аасыкәшеит, бызуҭада, быззааргазеи ҳәа иҕьатцәы-ҕьатцәуа. Сара урҭ ирҳәоз саҳазомызт, издыруада Мадина дызбозар ҳәа, сгәаҟ-гәаҟуа лаԥшыла сеимдон. Мап, ари акамераҷгьы дыҟамызт. Рызтцаара аҭак ҟастцаанза, Мадина захьзу азәыр дыжәбахьазар ҳәа сразтцааит.

– Мадина, Зураб иҭаца, иахьа ашьжьымҭан Қарҭка дыргеит, – аҭак ҟалтцеит Аԥснытәи Арратә комиссариат аиҳабы М. Ԥьергениа иԥҳәыс.

Сахьгылаз снышьҭаԥс сцазшәа збеит.

– Бара бызуҭада, избахьоу азә боуп, исаҳахьоу бжьуп ибхылтцуа, аха бысзымдырит, – лҳәеит дысҷаԥшуа, Аҟәатәи ақалақьтә Совет ахантәаѡы Анатоли Аѡардан иԥҳәыс Вероника.

– Цқьа шәлыхәаԥши, Сусана лоуп ҳәа сыҟоуп, – акамера анаҵараҷы агәатцәыхь зыхьны ахәыз-хәызҳәа иеимҳәо ишьҭаз Аԥснытәи аҳәса Рсовет ахантәаѡы Зина Циколиа лхы ѡышьҭыхны даасҷаԥшит.

– Сусана лхаҭа лоуп, шәанаԥьалбеит, шәгыланы шәышԥалыхәаԥшуеи... Бҷыԥшԥеиҭабки бара рыцҳа! – лнапқәа аасыкәлыршеит Васили Лакоба иԥҳәыс.

Адырѡаҷены сындәылырган, акамера аԥхьа снартәаны, ауасарҟәдыга аԥсард иаҟараз мыркатыл дук ала, сыхцәы еимлагәа иианикылан, иныҟәкны ихтцәаны саԥхьа ианкеиԥса, убасҟан ауп саргьы агәра анызгаз ԥаса избахьаз сырзымдыруа ақынза агәырѡа сшеиҭанакхьаз.

С-Ахра дынҭаркзар аахыс саркьак санымԥшылацызт. Хәыц шкәакәа зламшәацыз сыхцәы уажәы сахьахәаԥшуаз избон – хәыц еиқәатцәак алубааауамызт, иҟәашшза ишлахьан.

– Аԥсны хьзи-ԥшеи змаз анапхгаѡцәа рыҳәсақәа аразҟы ԥшза змаз, иныхгыла-аахгыло, мацқьа-шьацкьа иныҟәоз уажәы аазабцәгьа рыманы, ирхамкәа-ирышьамкәа, ирыцҳахәха, ацәа хаа ирыҟәныз, аҭаа зысны иарканзаз ашәҭ еиԥш ирҟәынѡааланы, ацемент хьшәашәа иқәгылан. Алымт

зхьыкәкәоз алиуминтә саанқәа рыла абаланда (Азыѡарѡар) рыманы ианааилак, рыбжьы мыргазакәа еишьҭагыланы, инеины иаарымырхуан, иҭабуп ҳәа нараҳәаны. Ишгылаз ирфон, атәарҭа абаҟаз. Уахынла ҳанышьҭалоз ҳаивҭаґәґәа ҳион, азәы дааҳәны лыжәѡахыр дықәиарц лҭаххар, лыварацҳы ишьҭаз дымгылазакәа дзынаҳәы-ааҳәуамызт.

... Уахынла асаат хпа ҟало ианалагалак, ашыз ҳахьызшәа, ҳазегьы аҟәара-ҟәараҳәа арыхьҭшьра ҳалагон. Асаат хпа рзы акәын азәазәала ҳаҭганы ҳазҭаара ианалагоз. Аусеилыргаѡцәа зегьы неиԥымкрада рхымѡаԥгашьа еиԥшны, иҳақәыҳәҳәаны, иҳақәымчны ада иҳацәажәомызт. Зҭаарак акәын зегьы иҳарҭоз: – Бхатҵа, Аԥсны еиҷкааз аконтрреволиуциатә-террортә организациа, Н. Лакоба напхгара зиҭоз, дшалаз бдыруазма?

Ҳазегьы ҳаицҷакны мап ҳкуан, уи еиԥш организациа Аԥсны иҟоуп ҳәагьы ҳмаҳац ҳәа аҭак аныҟаҳҭалак, ҳаргәаҟра иалагон.

– Бара бхатҵа иҷала иҳәахьеит Асовет мчра дшаґаз, ашәҟәгьы инапы атҵеиѡхьеит, мап ибкуа акгьы иахәазом, банақәшаҳаҭымха, ашәҟәы бнапы анатҵабымѡы, Сибраҟа бдәықәаҳҭар акәхоит, уахьынтәи хаԥыцда бхынҳәуеит, – ҳәа ҳдыршәон.

Ҳара ҳкамераҷы иҭакыз азәы затҵәыкгьы уи еиԥш ашәҟәы лнапы атҵалымѡит. Ҳаршьуазар ҳаршьааит, ҳхацәа злаҟамыз иалаҟоушәа шаҳамҳәо ҳәа ҭоуба аауит.

Уахык ҭхыбжьон ҳавараҷы иҟаз акамера иҭакыз аҳәса рыбжьы цәгьахеит, иҳабжьаз аҭзы иасуа иалагеит. Иҟалаз ҳзымдырит, ҳаилагьежьуа ҳалагеит.

– Шәееиқәышәк, азәгьы шәымцәажәан, иҟалаз уажәыҭцәҟьа сара еилыскааueит, – лҳәан, Валентина Волковскаиа дааҳалҭын, аҭзамц дадгыланы мҳаҭцәла асра далагеит. Уи ҭакрала уабсҟак ддыргәаҟхьан, абахҭа аҭзамцқәа «рбызшәа» лҭахьан. 1916 шыԥсазы Москватәи афымца механикатә зауад «Динамо» аусуцәа «Бԥьаршьҭыхла ҳазыԥҳәпап ахаԥәитра» ҳәа апрокламациаԥәа мазала иахьрылалҭоз азы даанкыланы, «Бутирка» абахҭа дҭакын. Усҟан уи зынза дԥәыԥшын, иаҭаххар лхы аԥәылҭон. Асовет мчра аиааира анага, сдунеи лашеит ҳәа, дгәырґьаны даԥылт. Аусгьы уа аҭарагьы лҭеит. Дҭаацәарахеит. Лхатҵа И. Волковски НКВД асистемаҷы аус иуан.

1936 шыҟәсазы Аԥсныҟа усура даарышьҭит, Аԥснытәи НКВД аиҳабы ихаҭыԥуаҩыс. Даараҙа здырреи зыламыси ҳаракыз уаҩын. Иаразнак дрылаҵәеит аҭыԥантәи ауаа.

1937 шыҟәсазы акгьы зхараҙамыз ауаа инеиԥынкыланы идырҙуа ианалага изымчҳаит. Закәандарала ауаа ҳрызныҟәарым, иеилымкаакәа иҭаҳкларым ҳәа апартиа еизараҷы иаартны дыҟәгылт. Уи аизараҷы Ԥачулиа дыҟамызт, аҽны Қарҭ дыҟан, дшаахынҳәыз еиԥш илымҳаҟынҙа инаргеит Волковски аизараҷы ииҳәаз. Уи уааҙагьы ихымҩаԥгашьа игәаԥхомызт, аха дызлаҟәигаша ҷарԥа имамызт, аҽны инаркны ишьаҷаҟәа ԥхьаҙо, дишьклаԥшуа дишьҭалт. Хара днеимгеит, Асовет мчра даґоуп ҳәа иус еиҟәырҽаҽаны дыдҵеиркит.

Валентина лымҳаҵә ала аҭҙамц дасуа, дара уахьынтәи илзасуа «еицәажәеит». Иҟалаз анеилылкаа, лҷы илзамырҳәо даанхеит, убасҟак лгәы иалсит.

– Ибаҳазеи, еилыбкаазеи, – ҳәа ҳанлыдеизала: – Акаамеҭ ҟалеит, Нестор Лакоба иан аҭакәажә дааганы дҵаркит, – лҳәеит.

– Шьахәсна аҭакәажә, хынҩажәи жәаф шыҟәса зхытҵуа, Аԥсны зегьы ҳан ҳәа изышьҭаз дышԥаҭарки, – ҳҳәан, ҳазегьы ҳашьханԥсылазшәа, иаҳҳәо ҳҷамшәо ҳаанхеит.

– Ҳқьит, хґызит ҳәа акгьы иахәом, шәааи, азакәандара иҟартҵо ҳаҷагылап, – лҳәеит Валентина.

– Ҳаҷагылт ҳәа ҳара акыр ҳалшома? Мчыс иҳамоузеи, ашышкамсҟәа реиԥш ҳкаԥсоуп, – лҳәеит Вероника.

– Мап, ҳара ҳшышкамсҟәаҙам. Ҳуааԥ. Ааи, ааи, ҳуааԥ. Иахьарнахыс ахәы иҳарҵо мап ацәаҳкып, Лакоба иан ахаҟәитра лоуааԥҙа акрыфара ҳаҟәытцып. Ҳнаҩыс иҭакугьы ирасҳәоит… Абахҭаҷы зегьы еигәныҩааит… Иҭаку зегьы акрыфара иаҟәытцааит.

Валентина илҳәаз ҳаҟәшаҳаҭхеит. Уи нахыс иаашааԥҙа аҙәгьы ҳхы ыҟәҳамҵеит, ҳара ҳхы ҳхашҭны, Шьахәсна лакәын ҳзызхәыцуаз.

Ашарԥазы, ҳнаҩыс иҭакыз аҳәса ихагахазшәа аҭҙамц асра еиҭалагеит. Валентина драцәажәеит. Шьахәсна рыцҳа аусеилыргаҩцәа ажәа шылҷырхуаз, дышдыргәаҟуаз ашарԥазы дрымпытцԥсызаап.

… Мызки бжаки цәгьаԥсышьала Дранда иаҳҳаагеит, нас Қарҭҟа ҳахыргеит. Хымз дуззa Орҭаҷалтәи абахҭа ҳҭакын.

Ҳарҳәацәара, ҳаргәаҟра ишаҷыц иаҷын. Ҳанааргаз аены инаркны Валентина акамера аҭзамц дасырцәажәон, Мадина ҵьаракыр дыҟазар ҳәа, аха дахьыргаз, дахьааргаз акы сзеилымкааит.

Ҩнак ҳкамераҷы дааганы дҳацҭаркит Ломинаҵе ҳәа Ҟарҭтәи ԥҳәыск, уи дҭакызижьҭеи аа-мзы ҭуан, даара ддыргәаҟхьан, лцәеи лыбаѡқәеи заҭцәык ракәын иаанханы илымаз. Лхаԥыцқәа каԥсахьан, ллымҳа иаҳауамызт, аха акультура ду илымаз илзаанханы дыҟан, убасҟак дышдыргәаҟхьазгьы, «сшәыкәыхшоуп» зламыз ажәа лҳәомызт. Музыка аԥцаѡын, лыԥшәма сахьаҭыхѡын, Анцәа ишиҳәара иҟан. Лхатца аиҳабыра рзы иакәым иҳәон, Асовет мчра уаҕоуп ҳәа дҭаркит, мызкы аабжьысаанҵа ларгьы даанкыланы лырҳәацәара иалагеит. Аусеилыргаѡцәа уажәы-уажәы илазҭаауан, бхатца аусураҟынтәи аѡны данааилак, аиҳабыра рзы ииҳәоз ҳәа. Лара аҭак ҟалҭон, ацәгьа иҳәо смаҳацызт бзиамзар ҳәа. Атцыхәтәан усеилыргаѡык длызгәааҵаны, ила ашьа хытцәало, амузыка аԥцаѡы зегьы ратцкыс илымҳа ҭарызар ами ҳәа азтцаара лиҭеит.

Ааи, ус ауп ҳәа иаҭалкит.

Нас бара изыбмаҳазеи бхатца ацәгьа шиҳәоз ҳәа даалхаххызаап.

Сара акгьы смаҳаит ҳәа еиҭа аҭак ҟалҭазаап.

– Ари нахыс амузыка абжьы баҳараны быҟаҵам!.. – Абарҭ ажәаҟәа роуп аусеилыргаѡ иҟынтәи атцыхәтәан илаҳаз, атцәыршы ллымҳа иҭакшаны икылирҟьазшәа лбеит, лыԥсы маҷхеит, лыхдырра лцәыҵит. Даналтц, ллымҳа акгьы аҳазомызт, ддагәаны даанхеит.

… Акамераҷы аԥсуаагьы ҳшыҟаз анеилылкаа, Нестор Лакоба иԥҳәыс Сариеи сареи жәаф-мшы ҳаицҭакын ҳәа ҳалҳәеит.

– Дабаҟоу, уажәгьы ара дҭакума? – ҳгьатцәы-ґьатцәуа ҳлазтцааит.

Лылаґырҵқәа лҷаҳәҳәы, лхы дѡахан дааҳҷаԥшит: – Сариа дҭаркаанҵагьы дыздыруан, леиԥш изыԥшныз аԥҳәыс дсымбацызт. Аԥҳәыс лзы иҟоу аԥшҵарақәа зегьы еизганы Анцәа лара илиҭазшәа акәын дшыԥшҵаз.

Есуаха (ҭхыбжьонла) дыргон, уаѡы ишимбац ддыргәаҟуан, ашәыта дарганы, лшьапы дзыҟәымгыло, илытцагыланы дааргон ашамҭазы. Лнапқәа аасыкәыршаны саанылкылон,

абра санааргалак, аԥсшьарԥаҽы сыҟоушәа збо салагоит лҳәон. Лҽахәы лҽырхуан Кобулов, Қадагишвили, Давлианиӡе, Хазан... Зегьы иреицәаӄәаз агәымбылӄәа. Бжеиҳан Бериа ихаԥа иакәын илазԥаауаз. Ианамуӡа, Сариа рыцҳа акы данырзаҽамкӡа, лычкәын хәычи лареи еиҽадыргылт.

– Сан, бӄәшаҳаԥха... Боурышьԥуеит, нас ҳаицыҟалоит... Цәгьала быгәхьаазгоит, – ҳәа дгызы-ґызуан.

– Ичҳа, сычкәын... уаб иаҳаԥыр азы!.. Ичҳа, ухаԥами!.. Уаб дызлаҟамыз ҳәаны ихьӡи иԥшеи лаҳарҟәрым, – лҳәон, лгәы еиӄәхәаланы... лылаґырӡӄәа имырбо.

... – Исмычҳара иҟоузеи, амаԥӄәаԥәҟьа срыларымкында, – лҳәон уи арыцҳа... дышԥарыцәшәоз...

Кобулов, рыцҳашьарак злаӡамыз, еиликааит Сариа амаԥӄәа рыда акы дшацәымшәоз.

Лыгәнаҳа анцәа идумырган... Ирҳәоит, аӡы дӡааргыланы, амаԥӄәа лыжәыртцон ҳәа. Дышԥарыцҳасшьои?

Ахәышәтәыртԥҽы сышьԥан уи аҽены, илзымчҳакәа лгәы ԥжәеит. Ахәышәтәыртԥҽы данааргаз дыԥсхьан. Дахьыӄәыз санаалхагыла сшанхеит, даныԥсы, лыԥшӡара еиԥа лзыхынҳәызшәа, ԥаса ианлааз еиԥш илыԥшнын.

Аԥҳәыс еиҽкаа, аԥҳәыс ҽырба хгыла, лыбла жәѡангәыԥштәылаӄәа, лыцьымшь еиӄәатԥәаӄәа ирытԥлашаауан, ѡбаны иԥаны илыӄәыз лыхцәы лоура бжа иахысуан, гыларыла амцхә даѡцацәамкәа, ԥҳәыск дызлашам ҷыдак лыдумбалаӡо, арахь ахааареи агәкыреи дыкны дырго, знык ада дзымбацызгьы ихы-игәы дԥынтԥәомызт. Иԥьоушьаша (шамахамзар зегьы разҟыс анцәа иримԥо), лыԥшреи лсахьеи иаӄәнагахаша аҟәыґарагьы лыман. Нестор, аԥсуа рицар (абас акәын уи ԥарԥаа ишизырҳәоз) зегьы рыла иӄәнагатԥәҟьаз аԥҳәыс диман... Анцәа игәарԥханы иишаз аԥҳәыс закәытә лахьынтԥацәгьоузеи илырԥаз... Дыԥсны дахьыӄәыз сылхагыланы слыхәаԥшуан, сгәы тԥәыуон, напымызәзәа илымкуаз лыхцәԥарӄәа заҟа напыхәымга ааанкыланы иахоз итԥырхырц... ирзытцхуаз ытцырхит, ааанхаз хырԥәеит... хкы-хкыла илзаарымгаз ҳәа иҟоузеи, аха ахнычҳареи, ауаѡреи, аламыси лшьа-лда иалаз лызрылымхит, илызрылрымшьааит, лыԥсы зыҽҳәараз л-Нестор длымԥсахит, дызлаҟамыз ажәак иадамзаргьы лырҳәара рылымшеит. Сыламыс цкьоуп с-Нестор уҽаԥхьа ҳәа иалҳәозшәа, лхы-лҽы ԥынчын, зынӡа сеилазгоз лкьышәӄәа

ракәын, анкьа данызбахьаз еиԥш иԥшӡа-ԥшӡаӡа, аччара рыԛәххуашәа ишыԛаз иааанхеит.

Иԛалап, Сариа ааӡабҵәԛьа зхызгаз, лыԥсхытцымҵаз агәырԥеи, агәаԛреи, ахьааи еилаланы, дызшьуаз дрымпытцытцны, ихааӡа аҽа дунеик дҵанагалазшәа лбазар.

Маха-маха сеиҽышәшәозшәа збон атцкы илшәыз сахьахәаԥшуаз, шәиԥхьыӡ згымхаша ауаа рыргәаԛыԥцәа дахьеимдырххоз, алаԛәа рыц итцырхызшәа иркәкәын, еибгаз маҽакгьы азаанханы иамамызт, лцәеижьы абжа ааԥшуан. Уи убас сгәы снархьит, ахагацәа реиԥш, артцәааҳәа сыҳәҳәап ҳәа аԛәскит, абри леиԥш аԥҳәыс аамысҵашәа еибгоу тцкык лшәымкәа, ламысдарыла шәышԥалызныԛәеи ҳәа, аха сара сыҳәҳәабжь азәыр игәаԛынӡа инаӡо иԛазма, ддәылганы дыргарц аҽеиԛәыршәара иаҽын.

Сышԥаргәаԛуаз... убасԛантҵәԛьа тцкы еибгак азы схы стиуан... лцәеи-лжьи хԥаӡамкәа дганы дыржырц иахьаҽыз адгьыл луанытә исыхон. Абахҵа аԥнутцԛатәи ахәышәтәырҵаҽы ишьҵаз аҳәсаԛәа зегьы срыҳәон, аха зегьы ҳаиԥшын, ҳаилытцны ҳаԛан. Сариа гәаԛ лзы адунеи тцкык ҳзалымхӡакәа, ҳгәи ҳалаԛырӡи еилатцәо ҳашлыхәаԥшуаз, дындәылганы дыргеит...

Сариа лытцкы уи аамҵаз Аԛәа хԥык аҳәса еимакны, рылаԛәа ҵибахуа, аиԛәԥара иаҽын. Аха уи Сусана иабалдыруаз.

Иԛалаз уи ауп, жәлар раԛацәа ҳәа инеиԥынкыланы аҵакра ианалага аконфискациа ззыруаз аматәа-ԥыҵәа аԥхьа акомиссионтә магазин иартон, атауардырԥцәа ахә аԛәыртцон, нас изҵаххалак аахәара азин иман.

Ԥачулиа аԥсымҵә, аԥсы қым-қым, абарҵ реиԥш аматәаԥыҵәа бзиаԛәа ҳаԥжьны изаҳашьтрызеи иҳәан, акомиссионтә магазин ахь агара иаԛәихын, иара ишԛа НКВД ахь ирааирго далагеит. Ишырҵахыз ахә ршьон, изыԥсаз абжа-еитабжагьы аԛәыртцомызт, ихәыдартәуан, ааархәон ахьӡын, аха амала ҳәа иргон. Абзиаԛәа дара НКВД аусзуԥцәа ааархәон, егьырҵ ианхоз акомиссионтә магазин ахь идәыԛәыртцон.

Аконфискациа ззуны ааргоз аматәаԛәа, аԥхьа троика ачленцәа рыҳәсаԛәа рыладырԥшуан.

Сариа данҵарк ашьҵахьгьы, акыраамҵа аԥны аконфискациа азымӡакәа ианкыланы ирыман, иаанагоз ҳәа азәгьы акгьы издырӡомызт. Егьырҵ иахьа итаркыр, уаха рыԥны иԥназ

аадәылганы иргон. Лакоба иԥны ашәқәа чаԥаны уахгьы-ҩеынгьы ирҵаԥшьон.

Шьҭа иаамҭоуп ҳәа адҭа роузар акәхап, ҭхыбжьонк иныԥналан иҭадырцәит. Ашьыжьымҭан (НКВД аҷы иахьышьҭаз) игәырґьатҵәа иргәаԥхо алыхны иргарц инеит троика – Аԥснытәи НКВД аиҳаби, Апартиа Аԥснытәи обком амазаныҟәгаԥи, апрокурори рыҳәсаҟәа.

Генацвале, бара баԥхьа сара сышԥацои ҳәа еибаҳаҭыруа, иԥналаны аматәаҟәа иахьынарылаԥшыз, ахԥыкгьы Сариа лытҵкы анырба, иамҵасны иркит. Еимаркит, еимдырххеит, генацвале ҳәа еибызхәоз, иԥсыр еибамҵәуо еицәҳаит.

– Сара схатҵа иоуп изыбзоуроу, атҵкы сара истәуп, – ҳәа ирымпытҵжәааны ддәыцәлеит НКВД аиҳабы иԥхәыс, лыхәда адаҟәа ргыланы.

– Бара бхатҵа дызусҭада, Аԥсны зегьы знапатҵаҟа иҟоу сара стәы иоуп, – ҳәа атыґь атәыԥаҟәа реиԥш, лыхцәҟәа ыршаны, лхагәҭа иҟәҵаны, ашә аҟынҵа дналмышьҭит Апартиа Аԥснытәи обком амазаныҟәгаԥ иԥхәыс.

– Сара схатҵа иоуп Аԥсны зегьы рлахьынтҵа зызбуа, азәгьы ишәыстом, атҵкы сара соуп изыхәҭоу, – ҳәа даарҷагылт Аԥснытәи апрокурор иԥхәыс, ллымҳарыԥҟәа ыргьало.

Ламыслеи уаԥралеи аамҭала зны игәылҭәааз атҵкы рыцҳа иазыԥшыз, иҭаҵәыз, илаҟәыз, ламыс змамыз рыхԥаразы акәызма? Ацыгәҟәа реиԥш нацхыԥла ицәибакәкәит, ашьа рҷеибаршәит... Ԥачулиа иԥхәыс дыриааит... Сариа лытҵкы лышәҵаны, датҵаҩырбо ддәылтҵны дцеит, амырхарҭа иҭабгалааит ҳәа ишлыҟәшәиуаз...

Уи аԥхәыс иҳалхәаз зынҵа ҳашьит. Ҳхи ҳалаґырҵи ааиҟәымхҵакәа даҳҵәуон Сариа рыцҳа, – лажәа налыгҵон Сусана, ацәажәара лылымшо, дааҭгыло, лыԥсы неивыго.

... Қырҭтәылатәи НКВД атроика шәус азбеит, ЧСИР-аа зегьы хәба-хәба шыҟәса шәыҟәҵаны, уатҵәы аетап шәарҭоит ҳәа ҳаларҳәеит хәылбыҩхак. ЧСИР ааанагоз – члены семьи изменникам родины ҳәа акәын. Сара уи ахыхь даҩа хы-шыҟәса сзацыртҵеит, лҭаацәа аконтрреволиуциатә организациа ишалаз лдыруан иахьылымҳәаз азыҳәан ҳәа.

Адырԥаҩны ашарԥазы ҳкамерақәа ҳаарҭыганы, ҳаилацаланы аетап ҳарҭеит, Аԥснытәи иеицҭакыз аҳәсаҟәа ҳаихыршеит. Вероника Аԥардани сареи Кагарлаг (Абжьаратәи

Азиа) ҳақәшәеит. Амҭан иаҳҳаагаз аҳәара сылшом. Ианыcгәалашәалак, сцәа ҿаҵыҵоит, зызхара аҵы ыжәны ипҵсуа ауаҭы ибаргәузеи, ҵьанаҵ дцоит ҳәа Вероникеи сареи шаҟантә еибаҳҳәахьааз. Ҳҷажәкуан, уахыки-ҽнаки зныҵатҷәык акәын аҵыржәтә анҳаргоз, иара уигьы ҵыгмацәак азна акәын. Интҷәаҵомызт амҭа мыжда, 60-ҭык аҳәса вагонк ҳҵан, еиқәылашьца ашә ҳхаркын, уҵсуазар ҵьара ҳауак ҵаломызт. Аангыларҵақәа рҷы аканвоицәа рҽанырыпҵсахуаз ашә аадыртуан, уабсҟан акәын ҳауак анылбаахдоз, дунеикгьы ҳаныҟәыпҵшуаз.

Зны уахыки-ҽнаки ҵьарак ҳгылан, ҳзыхьчоз аҷкәын ҟәыпҵшк иакәын, ҳиҳәеит, ашә аартны ҳҵыжь, ҳазегьы уан илыҟәлоу ҳауп ҳагәра га, ҳабналом, ҳаштәаз ҳдысит ҳәа. Аҷкәын ҳрыцҳашьаны ашә ҳзааиртит (егьырҵ, заҵа адәахьы урмышьҵрыз, ашә ааигәара ҳнеиргьы руамызт, ҳрацәажәар ҟаломызт), ҳналбааны адгьыл ҳанныҟәгыла, ҳшьамхҟәа ҳрызнымкылт, ҳкаҳауа ҳалагеит, убасҟак ҳшьаххьан. Аҵәи-аҵәи ҳаицхыраан ҳаибак-еибашьҵуа, аныҟәашьа ҷыц изҵо иеиҵш, ҳшьамхҟәа ҳныркыло ҳаналага, Вероника лхы аасыдылкылан, аматҷәҟәа ҵыцәҵәаны бҵьыба иҵатҷала, иаҳҵаххоит ҳәа салҳәеит. Иааҳакәыршаны ашәаҵыцьаҵ гылан. Иззакәи ҳәа сымтҷааит... ларгьы саргьы атҷла амахәҟәа ҵыцәҵәаны ҳҵьыбаҟәа ҳарҵәеит.

Ашьҵахь ауп ианеилыскааз, урҵ аматҷәҟәа шаҟа ихәарҵаз. Ҳҷажәкуа ҳаналага, Вероника аматҷәҟәа рыҟаҟара ҳалалыргеит. Иалаз аҵала ҳхы ҳажьжьон, аҵыша ҳаҟәнакуан.

Кагарлаг ҳаннарга ҳаихыршеит, Вероникеи сареи ҳаиҟәыргар ҳәа ҳшәаны ҳаҵсуан, иҵаркааҵа иеибадыруаз еицны лагерк ахь ирышьҵуамызт. Ҳара ҳаибазымдырҵозшәа ҟаҳҵеит. Зынҵа иаҳзымдырҵақәоз ҳрылатҷаны Акмолинскҟа ҳҵәыҟәыртҷеит. Акмолинск ҟазах бызшәала иаанаго анышәынҵра шкәакәа ауп.

– Ҳааит, шәылбаа, – рҳәан, аидара мҭангага амашьына ҳналбаарган, асакара ҳныҟәгылт. Амра кыдшәаны ҵаҟа ишьҵазшәа, ишны иҟаз адгьыл ҳныҟәгылааҵа, абылра ҳалагеит. Улаҵш ахьынҵаназоз хыбрак акәым, унызҵагылаша ҵла наакгьы убомызт.

Адгьыл жны анышә ҭынҟәа, шәынхарҵақәа шәнапала иҟашәҵароуп ҳәа ҳарҳәеит. Ауаҭы иҵсы даҟәыпҵшыр илым-

шо иҟоузеи, здунеи ахаан аҽеагеи абаҳаи зымкҭацызгьы, ҳавагыланы аусура иалагеит. Жәаԥык-жәаԥык зкуаз анышә ԥынқәа ҟаҳҵеит. Абамба аарыхра акәын ҳазҿыз. Ҽынла амра аҵакар ҳабылуан, иаахәлар акәыбырқәа ҳарфон, аԥхын ус иҟан. Аҭын зынҭа ҳаґеимшхаран, еиԥжәаны итҵаауан, анышә ԥнқәа ухы узрыԥнакуамызт, ирыԥнатҵаауан, ахыза ҵаґаԥәа иҳарҵаз ҳарзырԥхо ҳәа иҟамызт, ачыԥь хәыҵԥәа – уи акәҭан иҟаз, ихытҵәҵәаны, иааганы амца еиԥәаҳҵон, аха иаԥәаҳҵааны ибылуан, фархьын.

Сыԥсы ахьынҭаҵоу исхаштҭом, ерман ԥҳәыск дҳацҵакын, дычмазаԥхеит, ахьҵа лылалеит. Ҳхызаԥәа зегьы лыԥәҵаны, ачаи лыржәны дышьҵаҳҵеит, ҳара ауха шаанҭа ҳлаҳәны ҳшеилагыпаз иҳаршеит. Ашьжьымҵан дшыҟоу аабоит ҳәа ҳанаалхагыла, дыԥсхьан. Дышьҵаҳҳырц ҳаналага, аҭзы лхы ҳзадымхит, лыхцәы аҵаа алашәны иакын.

... Иага ус акәзаргьы ҳґәы каҳажьуамызт, знымзар-зны аиаша шԥаҟамлари ҳәа агәыґра ҳаман. Вероника лакәын гәкамыжьгас иҳамаз: – Сара агәра згоит, ҳара акгьы ҳхараҭамкәа, абри еиԥш ҳаԥәыршәаз, знымзар-зны еилкааны, ишахьырхәхо, – лҳәон уи. Вероника 30 шыԥәса лхытҵра абахҵаҿы даԥылеит. Ԥҳа заҵәык дрыман, дшысабиҭаз лымацара даанхеит. Вероника лхәыҵы дахьагаз лыздырҭомызт, дыґәнылгон, Анатоли аҵынхацәа рацәаны имоуп, аха ишәаны ахәыҵы ааҭара аҭәґьы димгазар ҳәа амца лнаркуан. Ашәҟәы ԥны ашьҭра азин ҳамамызт, ҳаԥсы штаз адунеи ҳшьапы алхын.

Ашыԥәс ҿыц ааира ианалагалак, ахәыҵԥәа змаз анацәа хагахон, ҳхәыҵԥәа абаҟоу, Ашыԥәс ҿыц ишԥаԥыло ҳәа, ргәы итҵаланы, адунеи аԥәзаара рҵаххомызт.

Исхаштҭом, Ашыԥәс ҿыцк аан Вероника, анацәа зегьы ааизганы, ҳхәыҵԥәа абра иҳамоушәа, аныҳәа ҳаԥылап ҳәа ралҳәеит. Аԥсатҵла ацынхәрас чыԥьк ааганы, иԥнаргыланы, излаҳалшоз ала иҳарԥшҭеит, асы иалыхны аҵаа даду ҳлырҟатҵеит. Жәаԥа ҟало ианалага, доусы зегьы ахәыҵԥәа рнапԥәа кны ҳнеиуашәа, аԥсатҵла ҳакәшеит, ашәа ҳҳәеит, ҳаԥсы штоу дҳарҳаит ҳлагер аиҳабацәа. Ахәыҵԥәа зегьы рыхьҭ ҳәаны аҳамҵа раҳҵозшәа ҟаҳҵон. Ҳабжьы аниаҳа, ашә ааимԥааны, азин шәызҵада ашәаҳәара ҳәа, илаԥәа ихагәҵа иԥеины даԥналт аканвои Пашкевич. Уи зегь ратԥкыс илеи-

шәа цәгьан, иара исмена ҳанаԛәшәауаз аԥсра ахаҳкаауан. Дшыцәҳауаз аусурахь ҳаигон, дшыцәҳауаз ҳааигон. Ҳхы ҳѡахан ҳаацәажәар иуамызт: – Шәара ара шәзаазгаз аусуразоуп... Ишәҳәаша ара шәаанагаанӡа ишәҳәахьеит, – иҳәон.

Ҳанышьҭалалак, ҳаргыланы ҳиарҭаԛәа еимидон, аԛьаад бгьыци акарандашьи аӡәы иааҳадибалар, иааҳамхны амца иаԛәижьуан.

Хгәаҳеанӡамкәа данааѡнала, иԛаҳҭара ҳаԛәымшәо ҳааилахеит азныказы, аха Вероника Пашкевич дшааз лымбазазшәа: – Ашәа шәҳәа, шәкәаша, ҳхәыцԛәа! Уаха Ашыԛәс ҿыц ҳаԥылоит, ҳаибамбеижьҭеи ишԥашәызҳаи, шәгәырґьа, ҳхәыцԛәа!.. Шәанацәа ашәа рҳәоит, шәаргьы ирыцшәҳәа! – ахәыцԛәа ҳадгылазшәа акәын лыбжьы рдуны ишылҳәоз. – Анацәа, ашәа шәҳәа, шәхәыцԛәа шәыхәаԥшуеит, ашәа рзышәҳәа! – мчыла ашәа ҳлырҳәеит. Ашәа ҳҳәон ҳгәи ҳалаґырӡи еилатцәо.

Пашкевич дшанханы дҳахәаԥшуан, аґьра даԛәытцны. Гәы зызҭаӡам ҳәа иаҳаԥхьаӡоз дахьҳахәаԥшуаз илаґырӡ изнымкылт, уаҳа ажәак мҳәаӡакәа дхынҳәны дцеит.

– Назира, сара исхызгаз ажәала еиҭаҳәашьа амаӡам. Аа-шыԛәса сыхганы схынҳәит, сахьааиз уаѡ дысԥымлеит, сҭынхак-сҭынтцык сыхынҳәра дамеигәырґьеит... бара аӡә заҭәык быда уаѡы ситахӡам. Назира, акгьы смыхьӡазшәа збон, сышәԛәы аҭак... – лажәа нагӡаны илзымҳәеит, лхьаа еиҭах лыхдырра лыцәнарӡит.

Сусана атцыхәтәантәи лгәыґрагьы башан, ашәԛәы Аԛәа аԛалаԛь иалжьны ирмышьҭит. Ааанкыланы иаԥхьон, усбартак аԛынтәи даҽа усбарҭак ахь идәыԛәыртцон, «Акгьы дамбжьеит», «Ашьклаԥшра лҭахуп», «Шәылаԥш дытцышәмыжьын» ҳәа антцаны, аҽа усбарҭак ахь ирышьҭуан. Атцыхәтәаны иахьнеиз хаз бґьыцк ѡны иадырҳәалт, «Политикатә провокаторуп», «Дтцәахтәуп», «Иахьатцәԛьа даанкыланы, ашьаус даԛәыршәатәуп» ҳәа антцаны. «Дтцәахтәуп» – ажәа ѡынтә иатцшьын.

Амашьына еиԛәатцәа ахәышәтәырҭа агәашә иларгыланы, ицца-кы-ццакуа Сусана дахьышьҭаз апалата ашә ианаадгылоз аамҭазы, лара дыԥсны, илытцагыланы даарԥыргалт. Ирыцыз аиҳабы, аԥсы илыԛәыршәыз ашьаршьаф даа ѡахан, ашьшьыҳәа иԥьыба дынҭалан, иланарԥшыгаԛәа аатҭаны,

илаԛәа инадыркны данлыхәаԥш ауп, дшыԥсыцәԥьаз агәра анига: – Дыргьежьны наԥ дыѡнажәгал, хыхьынтәи азин ԥалааԝза ԥьаргьы лгара ԥалом, – иҳәан, даахынҳәит.

* * *

... Урыстәыла ажәафтәи ашәышыԛәсԛәа раантәи аҳәынтԛар гәымбылԥьбара Иван Грозныи, здунеихәаԥшра ҭбааз ахшыѡуаа гәрамгаѡцәаси ԥсадгьылҭиѡцәаси иԥхьаԝаны, рыхԛәа хсаны иаҳҭынра аҭәѡанԛәа ирхаирсуан... Опричникцәа – ауалыр ауадыхә еиԥш икәшаны, уара иуеиҳау ҳәынтԛар адунеи аҷы дыԥам, дԥаларангьы дыԥаԝам ҳәа имҭаԛьаԛьоз ракәын зыгәра игоз, чынлагьы иҳареикуаз. Аҳәынтԛарра убриаԥынԝа инеигеит, аѡыжәреи алаԛәа рхылҭшьҭреи рылацәажәарада хшыѡ змаз ҳәа уаѡ даанимыжьит. Имиааит, имгылааит Иван Грозныи Малиута Скуратови реиԥш жәлар ршьажәцәа ҳәа шаԥаѡы аԛәыԝбахьада уи аамҭа еиԛәатцәа. Згәы иаанагодаз аѡажәатәи ашәышыԛәсазы урҭ реиԥш агәымбылԛәа – ажәлар рыргәаԥыѡцәа еиҭагылоит ҳәа. Аамҭала заԥа еицәыхароузеи ажәафтәии аѡажәатәии, ԥшьышә шыԛәса рыбжьоуп, аха ажәлар рҷаԥхьа агәнаҳа ду ирымоу ала зынԝа еизааигәоуп, ԥшьшьаҷакгьы рыбжьамшәа.

Шәиԥхьыԝ згымхаша 1937-тәи ашыԛәс, Сусана Нанба лҭаацәеи лареи реиԥш, шаԥаѡы цԥьаны, икәаҳаны ирхысда, заԥаѡы рыԥсҭазаара ԥшԝа рымнахыда, шаԥаѡы агәырѡа хьанҭа наԝаԝа ирзааннажьда, рхы изымѡахо, рыбԛа рзеитԥымхуа, «ажәлар раԛацәа рыхшара» ҳәа ахьԝ хлымԝаах рхны иаанхада? Изхьымсыз, изыцрамсыз, икылнамблааз ѡнаҭак аанымхеит Аԥсны.

Гәнаҳала иҭәыз уи ашыԛәс аԛәԝбара акәым, алацәажәарагьы ԥаломызт иахьанԝа. Шаԥа ииашоузеи аԥсуа жәаԥԥа иаҳәо, «зызѡа зҭәахыз иара дагеит» ҳәа. Малиута Скуратов 1570 шыԛәсазы ѡымш рыла 4800-ѡык аԝиас аҭаа ҭаԥҷены, рыԥсы шҭаз ихәаҷыԝзар, 1937 шыԛәсазы Аԥснытәи НКВД аиҳабы Григори Пачулиа ѡымз рыла 300-ѡык аԥсадгьыл ирейԛьыз аҭеицәа аԝтәы ԥарс ԥаҭаны иҭаниртцәеит.

Ахлымԝаахԥаҭаѡцәа Скуратов иѡызцәеи иареи ашәышыԛәсԛәа ирҭәаххьеит, рыбаѡ анышә иафахьеит, аха иацтәи ацәгьауцәа Бериеи Пачулиеи иеиԥшԛәаз, «аҳәа хны» изыркуԝ

аз иахьагьы иаанханы иҟоуп. Дареи ҳареи мѡак ҳаицыҟәуп, дәыгбак ҳаицҭаны ҳцоит. Маалыкьцәоушәа рхы ҳдырбоит, агәнаҳара иҟарҭахьоу атәы ргәаладыршәаҵом.

– Ииасхьоу узырхынҳәуам, иаҭахым артытра, анышә ужыр анышә ааueит. Ҳара иаҳхаагаз агәаҟра ҳара иаадыруеит. Шәара уи еиԥш анцәа ишәимырбааит. Сара усҟан сызлеиҟәхаз ҳәа акгьы сыздырам, – абас дыҟәгыланы аҷар драцәажәоит иахьа зыҟәрахь инеихьоу ҭаҳмада хачачак иҟаитцахьоу иахаанны издыруа уаѡ дшаанымхаз даҟәгәыгны. Аха зегьы «ирхаану», зегь ҭазцәахуа архив цәажәоит, «деиҟәзырхаз» иѡызцәа гәакьаҟәа ахьиҭиуаз шакәу. 1937 шыҟәсазы уи маҭурала дагьдумызт, аха дагьмаҷмызт, итцегьы аѡада дхаларц акәхарын амардуан даҭаԥшуа, Қарҭҟа Бериа ишҟа иѡыза изы абас иѡуан:

«Ҳаҭыр зҟәу амаҵаныҟәгаѡ!

Анатоли Аѡардан жәлар рдепутатцәа Аҟәатәи рыҟалаҟьтә Совет ахантәаѡыс дамоуп. Ѡымз раԥхьа адҭа зласышәҭахьаз ала (шәара шәҟынтәи адҭа аиура еиҳау насыԥс иарбан иҟоу) срышьклаԥшуеит гәыԥѡык аҭакзыԥхыҟәу аусзуѡцәа. Аиаша шәасҳәап, иахьанҵа исыздыруамызт: уи игәы Сталин ипартиазы ишыцкьамыз. Уажәааигәа дсырцәажәеит. Уи абас иҳәеит: «Қырҭтәылатәи Акомпартиа Аԥсынтәи обком абиуро ииашамкәа иматцура дамнахит, апартиагьы далнацеит аҳакьым ду Семерԥьиев»,

Ҳаҭыр зҟәу Лавренти Павел–иԥа! Шәара ибзианы ижәдыруеит, аҳаԥьым Семерԥьиев, Лакоба ичымазарала дымԥсҵеит, хәшәла дшьуп ҳәа апровокациатә жәабжь шгәареитцахьаз. Ус анакәха, Анатоли Аѡардан, Аԥсны еиҷкааз атеррорист организациа, Лакоба хадас дызмаз, иаргьы далан. Уи акы, ѡба – атцыхәтәантәи аамҭазы, иҳәеит уи, жәаѡыла, жәохәѡыла Қарҭынтәи иаҳзаарышьҭуа иалагеит, аматцурақәа рышәҭала нхарҭа ҭыԥлагьы еиҟәшәыршәала ҳәа. Избан уахьынтәи изаарышьҭуа, ҳара иҳамаҵами аҭыԥантәи акадрҟәа? Аха урҭ аматцура рыртаҵом. Иншәырха рҳәеит, иабанҳархои, Аҟәа ақалакь заҟаѡы ахытцакырҭа рымаҵамкәа иианханы иҟада, урҭ абаагои?

Нақынтәи иааua ҳәа дызҷу, аԥышәа ду змоу Қарҭынтәи иаҳзаашәышьҭуа акадрҟәа роуп. Ари иаанаго амилаҭеилыхра акәҵами? Ауаѡы дацәшәаратәы иҟоуп апартиа Аԥснытәи обком абиуро ачленрахь акандидат ихымѡаԥгашьа».

Абри еиԥш ашәҟәы еиқәатҵәа ашьҭахь мчыбжьыкгьы дааныԥхеит Анатоли Аԩардан. Асовет мчра аҕа ҳәа, харада ахара идҵаны ддырԝит, уаҳагьы дыхнымҳәит. «Иԩыза бзиа» иахьагьы дыҟоуп.

... Усҟан сара аиашазы сыԥҭон, асиа еиқәатҵәа санын, аԝра ахыԥҭ сыԥҭгылан. Акгьы рхараԝамкәа зеиԥш ааузеи иҭадырхаз ҳәа игәы даакыдсыло, уажәы-уажәы дԩагылоит даҽеа хатҵа аԥшькгьы. Ихәда хызза, иԩыза 1937 шыԥҭасазы «дылбааданы», иахьа дыԥҭгыланы, ила ажьаԝа хтатала, дыԥхамшьаԝакәа ԥсуа шәҟәыԩԩык изы абас иҳәеит: «Уии сареи аредаԥциа «Аԥсны ҟаԥшь» аҟны аусура ҳаицалагеит. Ҳҽатҵа еиԩшаны иаҳфон. Ажәеинраалаԥәа рыԩра ҳаицалагеит. Иара еиҳарак асатиратә жәабжьԥәа раԥҵара дазҟазан. Иажәаԥәа зегьы кылкааны ихысуан, абаԩхатәра дуԝԝа змаз аԝ иакәын, акгьы ихараԝамкәа ддырԝит. Иахьа уажәраанԝа даанханы дыҟазҵгьы заҟа аԥитҵарыз, ҳаԥсуа литература абанԝаирбеиарыз. Сара уажәы уи иԩымҵԥәа, акьыԥхь збахьоугьы, изымбацгьы реизгара саҽуп, хаз шәҟәны аҭыжьразы, аԥхьажәагьы зыԩхьеит».

1937 шыԥҭасазы уи зынԝа аҽеакын иԩуаз: «Аԥснытәи НКВД аиҳабы аԩыза Ԥачулиа уахь. Коммунистк иаҳасабала исуалны исыԥхьаԝоит шәлымҳаҟынԝа анагара, ҳгазеҵ усзуԩԥәаԥәак рхымԩаԥгашьа ҳаидеологиа ишаԥырхагоу. Дук ҵԝом акультура аҟәша аиҳабыс дҟартҽеижьҭеи Н. А. Сгәы иаанагоит уи аиҳабыра иҭара иахыццакҵәазар ҟалап ҳәа, избан акәзар, идунеихәаԥшра ҭшәоуп. Сталин ипартиа имԩаԥнаго акурс иаша дадгылаԩым, абуржуазиа чмазара злаҽены иԥоуи, амилаҭеилыхра аиԥрабаара изалымҵуа иалахан иалоуи рԩымҵԥәа икьыԥхьуа далагеит. Иара ихаҭа иԩуа ажәабжьԥәа идеиала илаҟәуп... аграждантә позициа рымаԝам, ажәацыԥхьаԝа икылкааны ҳпартиа деихсуеит. Ааигәа жәабжьк иԩит «Зышәна» ҳәа хыс измоу, иаарласны икьыԥхьырц иҭахуп, макьана истол иҭатҵәахны дадтәалоуп, ааимҟьарак анбазбои ҳәа.

Ссирк зԩит, усзыԝырԩырц ҵтахуп иҳәан, иацы дысзаԥхьеит уи ажәабжь... Сцәа сыхнарԝыԝаит... Аколнхаратә ԥҵтазаара ҽыц дахыччоит, ацәа ахихуеит, ашҳам алеитҵоит. Аколнхаԩы аҳәынҵԥарра ауал зымшәаз диреҳәоит, аԥыҭа анапхгаԩцәа ирԥьоит...

Аколнхаѡы иқәыз ауал анимшәа, ақытсовет ахантәаѡы ауаллыхразы ауаа изишьҭит ԥшь-шьапык зҵаны иашҭа иҭаны ижәбо имхны иаажәга ҳәа адҵа рыҭаны.

Иахьнеиз, сара схаҭа ахәылбыҩеха аусҳәарҭахь исыманы снеиуеит, шәара шәахьааз шәца ҳәа ирхынҳәны идәықәитҵеит.

Алашьцамҭазы уи аколнхаѡы аусҳәарҭа ашә аартны даа𝔴налан, аа, иаазгеит, шәнеи, шәахәаԥш, изаҟароу жәба ҳәа реиҳәеит. Ақыҭа анапхгаѡцәа аадәылҵны инаԥшы-ѡаԥшит, аха акгьы рымбеит. Иабаҟоу, иааугаз аабаʒомеи, ҳаужьама ҳәа иааисны данырк, цқьа шәылақәа хышәт, аа, иахьыҟоу иҳәан, ацәашьы аркны идирбеит аратҵла иадҳәалаз аҳәынаԥ ду. Игәаан ддырбаандаѡырц иалагеит.

– Ԥшь-шьапык зҵаны иумоу аага ҳәа шәымҳәази… Аҩы сымам, ажә сымам, зегьы сцәыжәгахьеит, абри акзатҵәык акәын ԥшь-шьапык зҵаны сыѡны иѡназ, уаха икны ишәзаазгеит, уаҳа ишәҭахузеи, – иҳәеит дырхыччаны. Абри еиԥш ацәахыхга акьыԥхь абар ҟалома?

Даҩа поемакгьы аѡра даҧуп уи. Епиграфсгьы абас аиҭеит:

«Адунеи дузза зегьы бахҭоуп.
Иқәынхо ауааԥсыра зегь ҭакуп…
Ахаан азәгьы иԥсы ҭаны дҭымҵзац…»

Ихьамҭоуп, илашьцоуп арҭ ацәаҳәақәа. Ҳабла хызтыз ҳаԥсҭазаара зырлашаз Сталин ипартиазы акәзами «абахҭа» ҳәа ззиҳәо?

Апоет-ҧа Бено Раҭба, 1937 шыҟәса».

Аԥсны ахьынзаназаазо қәацәыкәбарк камшәацижьҭеи мызки бжаки ҵуан. Ашәҭқәа рыхқәа хьыдышьшьы аҧаканзара иаҧын. Аарѡара иқәнакыз аԥьыҟәреиқәа рлапҟьа рзылымгазакәа рыхҳәатҵә хәычқәа ылырган, ишьҭаҳача-шьҭаҳачаза ииаанханы иҟан. Ашоура цәгьа ззымчҳаз ашәырқәа шкәамԥаз иҧышәшәаны икаԥсон. Акәара ссақәа ҭабан, арахә еибарҟааua аԥшахәақәа ирыван, ҳқьышә ахьынзааҳкыло зык аабозар ҳәа.

Ари ашыҟәс мыжданы иҳазгылт, зегь рзы иҳақәнакит ҳәа ѡыцьа ааиқәшәаргьы еидашшылон.

Уи аҩны Аҟәа ашьыжь амра аныѡагыла инаркны, ақалакь ухы узаламкуа, ашра иалагеит. Наҳар икабинет дшыныѡналаз

еиԥш, аԥенԥьырԥаа ааиртит, аха аѡнутԥка еиԥш, адәныԥагьы аҳауа тысуамызт. Иѡыза бзиахә Бено макьана аусура дмааицызт. Аматериалԥаа, аҽены аномер ахь ицараны иԥказ, ааитԥыхны инаимтԥеицеит, аха ила акы або ҳәа дыԥамызт, иаха ичԥкәын хәычы иаалырԥьаны ишоура ҳаракхан, уажәы-уажәы аҳаԥьымцәа дышрыԥхьоз, дшыгәатԥеиуаз иԥьаԥьаза ааиршеит. Ианшагьы аиԥьхара ҳәа акгьы имамызт, имцашоура еиҳа-еиҳа иацлон. Ашарԥазы дзыԥхьаны ааиигаз аҳаԥьым илиѡааз ахәшәԥаа иаҿеитԥаз, саатԥки бжаки рыла иоураны дыԥан. Уажәы-уажәы аамтԥ дахәаԥшуан. Убри аамтԥазы ѡыцьа ахацәа аа ѡналан, ҿымтԥзакәа дкылкааны ихәаԥшуа, наԥ-аа ԥ истол инахагылт. Рыѡналашьа игәамԥхо ашырҳәа дѡагылт. Рхы инаркны ршьапаԥынԥа лаԥшыла ааиимидеит. Аформа ршәымызт, аха рыбла тышәшәалаԥәеи, рхы-рҿы еихаԥсԥәеи дахьрыхәаԥшуаз идырит ѡымзи бжаки раԥхьа даанкыланы дызгаз НКВД аусзуѡцәа ишреиуаз.

Усԥангьы икабинет аԥны дтәаны аус шиуаз ауп, игәиҽанԥамкәа ааны дшыргаз. Ѡымз дузза дтԥакны дрыман, дзыхԥьаз ҳәа акгьы изымдырԥо. Иҿахәгьы иҿырымхит, зтԥааракгьы ирымтԥеит, ухы уаԥәитуп рҳәан, доурыжьит.

– Ишәтахыда, сышәзыԥырѡуеит... Шәтәа! – аԥәардәԥәа ахьгылаз инапы наԥәкны идирбеит.

– Ҳтәаԥом, ҳаццакуеит, ҳара НКВД усзуѡцәоуп, – руаԥәк ибжьы табааза даацәажәеит.

– Абар аршаҳатга, – егьи ицьыба дынталаны, ааатганы Наҳар харантәи днахьирԥшит.

– Ишәтахузеи сара сԥынтәи? – ааицәымыԥхеит.

– НКВД аԥынԥа уҳаццароуп, – иҳәеит арԥьарахь ала игылаз иԥьышәԥәа еихарԥәԥәаны, ажәа мыцхәык иҿытԥшәар ҳәа дшәозшәа.

– Сыргахьеит, сеилыркаахьеит... рацәак тԥом уахьынтәи схынҳәижьтеи.

– Еита уртаххеит, – иҳәеит армарахь ала игылаз, хлантԥы дыԥшуа.

– Сѡыза абыржәытԥәԥьа дааираны дыԥоуп, иԥалозар ҳаизыԥшып, схынҳәаанԥа иԥаитԥаша иасҳәароуп, – дрымгар шырымуаз аниба дрыҳәеит, иитахытԥәԥьаз арецепт Бено иитарԥ акәын.

– Азин ҳамам, нахьхьи иԥшуп, – рҳәеит аѡыцьагьы еицҿакны.

Аѳбатәи аихагыла аҟынтәи ддәылганы, дрыманы ишылбааузаз Бено даарԥылеит. Уи ҭаҟантәи аѳада ахалара даҷеын. Наҳар дрыманы ишцоз аниба, ихы агарҭа имоуит, шьҭахьла аҭзамц иҷадирԍәԍәалт, дагәылсны дзымцеит, уаҳа акгьы игымхеит.

Наҳар Бено данааивала, дааҭгыланы, иԥьыба арецепт ҭганы иитарц далагеит, Бено дшәаны изимымхит, инапкәа иҟәыԥсаазшәа изышьҭымхит.

– Ааанкыл, ааанкыл, ари арецепт ауп, аԥҭекаҷы ахәшә сзаҷоуп, уажәшьҭа иҟартцахьеит, суҳәоит иамхны аѳнынӡа исызга. Ахәыҷы амцашоура имоуп, даара дхәарҭам... – ишиҭахӡамыз мчыла инаиркит. Дивсны иҷанынеиха, еиҭа дааҭгыланы ишьҭахьҟа даахьаԥшын, – Бено, суҳәоит, схынҳәааанӡа ҭаацәа урхылаԥшла, – иҳәеит.

Бено, днышьҭапс дцазшәа, иеиҳәаз ааицәымыԥхеит.

... Агра деишәара-еитцараха ддәылтцуан, дыѳналон, ахәыҷы еиҳа-еиҳа ишоура шьҭытцуан, дыԥшын Наҳар ахәшәқәа иманы данбаауеи ҳәа. Аҳаԥьым уажәы-уажәы исаат дахәаԥшуан, агәыр анизыҟаҳамтца, ашоура ахәыҷы ихахьы ицар ҟалоит ҳәа дгәамтцуан.

Бено уи аамҭазы ихы кны икабинет аҟны дтәан. Маҷӡак сҭааныскылар ҳаиҷаҳаӡомызт, сшьапқәа зԥымтцәазеи срыманы ианааузаз. «Ахәшә амхны исызга аѳныҟа... Схынҳәааанӡа ҭаацәа урхылаԥшла», – ҳәа сеиҳәеит НКВД аусзуѳцәа ишраҳауаз. Аѳыцьагьы схы инаркны сшьапаҟынӡа лаԥшыла сеимырдеит, ирецептцәкьоума уи иирквыз ҳәа агәра рзымго иахәаԥшуан... Гәрамгарҭас сыркызар? Абасҟак еизааигәазар, рдунеихәаԥшышьа акакәхап рҳәашт. Абри иеиԥш иҟаз ауаѳы ҽыхьшьырҭас дызумааз ҳәа сырҷаҟәар? Акәты ашьыга ашьапхыц итцнахуеит ҳәа шырҳәо еиԥш, сызгаша снапала иҟасҭцазар...» – абас дхәыцуа, дзымтәо-дзымгыло, дгәатеиуа икабинет дшыѳназ, аҭел абжьы аагеит, – НКВД аҟынтәи акәзар иахьасуа, – иҳәан, игәы нкыдыѳрит. Азныказы ишьҭимхырц аԥәикит, аха ара дшыҟоу рбахьан, еицәеитәыр ҳәа дшәан, иааԥәхны дазыӡырѳит, исаҳарызеи ҳәа иԥшшәы ихыгга. Агра лыбжьы аниаҳа, иԥсы ааивигеит.

– Ахәыҷы деицәахеит, Наҳар ашьжьымҭан ахәшәқәа ааигараны дыҟан, дахьыҟоу ҳәа акрудыруама? – дгәаҟ-гәаҟуа лыбжьы ҭыѳуан.

– Дсымбаҙацт, сара уажәы ааигәоуп санааиз, – иаразнак мап икит.

– Ишпаҟасҭари, дабасыԥшаари? – лыбжьы иаҳауан, аха игәаҟынҙа инеиуамызт.

– Сыздыруам ибасҳәара, саргьы даара сеилахоуп, – аҭак ҟаитҵон.

– Бено, суҳәоит усыцхраа! – лажәаҟәа угәы ҭыршьааиан.

– Сара исылшагәышьозеи?

– Суҳәоит, игәаҭ истол аҷы арецепт ыҟәзар, уи ашьжьымҭанҙа аусураҷы сынкыдгылароуп иҳәахьан.

– Аа, абар иахьыҟәу, аха изыстарыда? – абыржәы ибазшәа ааҟаитҵеит.

– Бено, ушзахәо уласны, аԥҭека аҟынтәи ахәшәҟәа амхны ахәыҷы иԥсы уахьҙа.

– Агра, сара дәылтҵшьа сыманы сыҟаҙам, ҳѡыцьагьы ҳус схы кны садтәалоуп, азәы даабышьҭыр исҭоит. – Инапала ахәшәҟәа аԥҭекаҷы иамхны рымгара хҷыхгас иԥхьаҙон.

– Инасышьҭуада, схала соуп, ахәыҷы сааидшәар иуҙом. Наҳар дабацеи, абас азәы иҟаитҵома? Ишпаҟасҭари, ишпаҟасҭари! – лтҵәуабжь иаҳауан.

Убри аамҭазы акабинет иааѡналт Наҳар дызгаз аусзуѡцәа рѡыцьагьы. Бено, цәгьарак шыҟаитҵоз даҟәыркызшәа, атрубка кажьны, ашырҳәа дѡагылт.

Аусзуѡцәа ҷымҭзакәа игыланы ихәаԥшуан.

– Рыѡны снеихьоума, иахьынхо здыруама, ахәшәҟәа уманы уааи ҳәа ателефон дасуеит иԥҳәыс... Аа, арецепт иситаз, – ахаҭа шакәтҵәҟьоу агәра диргарц ирымтҵакны идирбо, – сара уахь ацаха аамҭа сызҭада, – рҷаԥхьа ихырҟьиара даҷын.

– Кабинетк аҟны аус еицыжәуеит, дахьынхо шԥоузымдыруеи? – игәра изымго днеиҷаԥшит ахаҭа шла ҳаракы.

– Аус еицааueит, аха иареи сареи ҳаизааигәаҙам, политикалеи идеологиалеи ҳдунеихәаԥшышьа еиҟәшәом, – иара Асовет мчра даҕоуп, сара уи схы ақәыстҵоит ҳәа акәын ааанагоз.

– Аполитикеи аидеологиеи абаҭаху, уѡыза ихәыҷы дычмазаѡуп, дгәамҭуеит, ахәшәҟәа амхны ирызга ҳәа дуҟәгәыҕны иуеиҳәеит... Асаби дрыцҳами.

– Уии сареи ҳаиѡызцәаҙам. Аиаша уҭахызар, аус ахьицызуагьы иҭахҙам.

– Ишәзеилоу сара исыздырам, аха агәамтҭра иаҷу асаби ацхыраара иҭатәын, иуҵьысымшьеит иҟоутҭаз.

Бено уи ахатҭа шла ииашаны иҳәозу, дҧишәарҵ азы даҷызу изеилымкааua даанхеит.

– Ииаг арахь ахәшәҟәа амхны сара ирзысышьҭуеит, – иҳәан, ахатҭа шла игәы иалырсны, Бено арецепт ааимихит.

– Ҳара ачымазаѡ ихәшәтәразы акәзам ҳзааз, – даацәажәеит егьи ахатҭа кьаҷ палтыҟса, ашла ихымѡаҧгашьа зынзҭа игәамҧхазо.

– Ииашоуп, ҳара ҳаззааз аҿакуп, – ахатҭа шла аара ихы иадҭаны иѡыза ииҳәаз даҟәшаҳаҭхеит.

– Абыхәба аброума дахьтәоу? – ишидыруазгьы уи ахатҭа кьаҷ Наҳар истол инацәа ҧагәа нақәкуа, Бено днеиҷаҧшит.

– Аброуп, аброуп уи аҭыҧ, – Бено, иара азәгьы дышишьҭамыз агәра анига, иҧсы ааивигеит.

– Ҳара ҳаззааз абри азоуп, – иҳәан, ахатҭа кьаҷ Наҳар истол амгәа дааханы, иҭаз зегьы аатҭаны, хыхь иныҟәитҵеит, еилырхуа, акыраамҭа дрылан инапѡырақәа. Бено иҧсы ҙаны дгылан дрыхәаҧшуан, ирҭаху рымбар ҳәа дацәшәаны. Аа, ҳзышьҭаз ахьыҟоу иҳәан, ииарылигеит машьынкала икьыҧхьыз ажәабжь «Зышәна», нас егьырҭ анапылаѡырақәагьы ааилеиҳәан, инеиѡытҵракны иҷынеихеит, ахышлагьы уи днаишьҭалеит.

НКВД аусзуѡцәа дәылтҵны ианца ашьҭахь, Бено икабинет ихы изыѡнамкуа, хәыцрашәкы деимырххо дыркит.

«Избан, уи ахатҭа шла абас дызсацәажәазеи? Уѡыза иоуп, дахьынхо шҧоузымдыруеи, иҳәеит. Ахәшә ахьысымгаз ииашаны иҟастҵоу, иҟасымҭоу?.. Схала ашьацҳәа сеасыркызар?»

... Наҳар НКВД ахыбра дшыѡнаргалаз еиҧш, иаразнак иҵьыбақәа ааимырдеит, имаҟа инаханы ииаимгырхит, икьаҷ иақәгылаз аҳәынтҵәрақәа ақәыжәжәаны инкарҧсеит, зныk ада ишьеимтҵацыз изиацккәа инапала ишьдырхит, нас драҧцаны, ҧаса дахьҭакыз ашә аартны инаигәҭасны, дныѡнартҵеит. Адгьыл ихәытҵаҟатҭаз, аҟәыкфѡы ѡнышәшәо, ухы узыѡнамкуа акәын ишыҟаз. Аѡадахьтәи атҙамц ҧасеиҧш уажәгьы азбаа алыжж ииауан, ҧшак ѡнамсыцызт, аҧхьа ицҭакыз Қацәба Сафар иҧатҵақәа аужьны, ихы кны ҷыцха дыҧшуа, ишьапқәа итҵҳәаны, азбаа еизыкәкәартҭатҵәҟьа дылатәан. Наҳар даниба, ашырҳәа ихы ѡышьҭиҧаан, ихаан димбацызшәа, илақәа нарҳәы-аарҳәуа, акыраамҭа дихәаҧшуан, ихаҧыцқәа аҷҷа

рытцгон, дѡатԥьан ихәцәа днамтцасрашәа. Наҳар дшанханы даанхеит, азныказы дихѡашьалаз ԥьишьеит. Аха, мап, ихаҭа иоуп. Дымѡашьаҙеит, ѡымз дуззаабра еицырхыргеит, агәаԥра убасԥак еизааигәанатәит, ҳаԥсы ахьынҙаҭоу ҳаишьцәазааит ҳәа еибырҳәахьан. Наҳар даноурыжь, – Ахаԥәитра сара исыртазшәа сыԥхьаҙоит, – иҳәеит, убасԥак деигәырґьеит, – уахьаансыжьуа сыбжа ааныжьны сцошәа схы збоит, – иҳәеит Наҳар, убасԥак ицәымґын ихала дааныжьны дахьцоз. Абас еибыҳәаны еиԥыртцижьҭеи 15 мышґьы ҭҙомызт. Нас уажәы ихьзеи ҳәа дԥьашьаны дихәаԥшуан.

– Узсыхәаԥшуазеи, узуҭада уара? Сыѡнашә ԥены узыѡналазеи? – илаԥәа кәеицеиуа, атԥьара иҽазырхианы, аҭзамц иҽадырґәґәаланы даагылт Сафар.

– Сафар, иухьзеи, Наҳар соуп, сузымдырҙеи? – иҳәеит ихымѡаԥгашьа изымбатәбараханы.

– Уара узышьҭоу сара издыруеит. Ааи, ааи, Пицунда Сталини Бериеи ирeихсыз сара соуп. Сара Асовет мчра саґоуп. Сара Сталини Бериеи сшьырцаз Лакоба исиҭаз адтца насыґзон. Иантцала, уззыԥшузеи?.. Бериа иаб Пауле, акәытґьыч, мархьаулаа шԥаѡ ркәытцара дҭаркхьаз удыруоу... Саб ижә иґьычхьан, акәац аза ыфо дшадтәалаз дԥәикын, ацәа ихарԥаны, ԥамчыла дааисуа ажә еиԥш дырхәааua Аԥәа дааицахьан. Лавренти уи азы ҳґәаґ иман, ашьоура дашьҭан... Сара сишьааҙа иара дысшьырц ҭахын, дысзымшьит... Сҽажәкуеит, сҽажәкуеит!.. Ани аҭзамц иалтцны иааua Бериа иеитцихыз азыхь ауп... – абарҭ ажәаԥәа рышьҭахь дуuаза дыԥан, аҭзамц днадԥалан, ибз ҭыхны азбаа иааиуаз иатцакуа, – уанҽажәкуа азмахґьы зыхьхоит, – икьатеиах ԥтцәарашәа, ччараха исит.

– Деилаԥсеит ахәаша, – игәы дрыцҳанашьан, ихәы-ижьы ԥԥаза иааилагылт.

– Угыланы узсыхәаԥшуазеи, – аччара даԥԥәытцын, илаԥәа цырцыруа, ихаԥыцԥәа аҽҽа рытцго, деилашәаны Наҳар ишԥа даахьаҳәит, – иантцала, иантцала сара Асовет мчра саґоуп... Иуаҳама, иантцала... Ааг сҽахәы исҽухыз снапы атцазыѡуеит, – аҭзы днадгылан, ԥьаадушәа, ус ибазар акәхап, инацәала инапы натцеиѡызшәа аԥԥаитцеит. – Шьҭа усԥыртц, усԥыртц, усԥыртц!.. – аҳәҳәара далагеит. Абас дшыҳәҳәоз иԥсы илшәшәаны деизԥьа дынкаҳаит.

Наҳар иҟаитҵара изымдыруа, дшаҟь-шаҟьо дааихаххит. Сафар ҵытраамҵак иԥсыԥ изыламгаѡамго дышьҵан, нас аԥсхытҵра иаҷу иеиԥш, аԥсеизгара далагеит, ашәаҟьа иҷачит, илаҟәа ааҳәит.

Наҳар ашә ҷыхны игарашәа, асра далагеит, ауаѡы дыԥсуеит, ацхыраара иҵахуп ҳәа, ишимчыз дыҳәҳәеит, аха ибжьы адгьыл итҵыѡны изаҳауадаз?

Изиура изымдыруа, даарҳәны, игәы ѡарханы дышьҵеитҵеит. Илаҟәа аапшуан, аха акы ибо, акы иаҳауа дыҟамызт. Ихы дѡаханы ишьамхы иныҟәитҵан, иҷы аартны, инацәкьарақәа ихәлатҵаны, ихәлашәаны иҟаз ибз даханы иҵигеит.

Абри ашьҵахь иԥсы ааивигеит, илаҟәагьы ртыԥаҷы иааит. Ихы зшьамхы иҟәыз ауаѡы днеиҷаԥшит, аха иҷы ааихыхны ажәак изымҳәеит. Ԥытрак ашьҵахь илаҟәа неиҟәиԥсан дытҵәеит.

Хаха-хымш имацара заҵәык, аԥакәа зкыдышьшьыла иҟаз аҵзамцкәа рыда акгьы имбо, ԥсы зхоу уаѡы ибжьы имаҳауа, агәҷыгь даганы дыгәжәажәо дшыѡназ, дынҵаркыз аахыс итҵашьыхаа иаркыз аихатә ашәҟәа, аҳәа аныршьуа еиԥш, рыбжьы ҵәгьахан, аԥшьымш рыҩны иаатын игәҵасны даа-ѡнадырԥалеит зуаѡыбжараҟынҵа имнеицыз арԥыск. Наҳар уи ачкәын илаԥш наидхалт, абас ԥшрала-сахьала иеиҟәшәаз шамахамзар уаѡ димбацызт. Атариал еиԥш деихышәашәо, ижәѡахырҟәа ашә иазкуамызт, иҵзара амацәаз амҭоутҵарын, илахь шеиҟәызгьы, аԥхәызба ԥшҵа леиԥш иҵамѡаҟәа ҭыԥхааuан, инацәкьарақәа хәхәаҵа, аамсҵа уск дшазкыз ѡашьомызт. Абасоуп уи аԥхьа Сафар дшибаз. Уажәы ацамент дахьыҟәжьыз, дихагыланы дахьихәаԥшуаз зегьы ицәыҵны, иканҵаз ашәҵ еиԥш, иаԥхьа дышьҵан, «15 мшы рыла абастҵәҟьа дҟалану?» – игәы нҵзыҵааит. Дахьышьҵаз иеиҟәа ахы еизытҵәаны, шьамхы лахыс ишьахәар ахьатҵыԥшуаз, иҵызфаны, аҵаҳьа иаганы, ԥьара-ԥьара еиҟәышьшьа, атҵалҵ алыкәкәа ицон. Инацәкьара ԥшҵаҟәа зегьы хчааны иҟан, инацәхыԥҟәа бжеиҳарак ҭыжәжәан, ашьаршәы рывтҵатәан. Ижәѡахыр ҵбаақәа еитҵалазшәа акәын ихәамц аарлаҳәа ишатҵыԥшуаз. «Ишԥаилгеи, игәнаҳа рзымгааит!..» – ихәаԥшра уаҳа изычҳауамызт.

Сафар уажәы-уажәы дцәырҳаны, ажәаҟәак еилаҟәаҟәа иҳәон, аха еилкаашьа амамызт. Ихаԥыцкәа аҷҷа рытҵгон.

– Наҳар, уеиҭааргама? – ҵытрак ашьҭахь Сафар даалтцын, ихы ѡытцырззаны днеиҷаԥшит, уажәраанӡа ииҳәахьаз, ииуҳьаз акгьы игәалашәомызт.

– Ааи, сеиҭааргеит, сашьа, шьҭа ҳѡыцьагьы ҳаиццоит, умшәан, – игәшәа-мшәа сызкуазар ҳәа даҷын.

– Ҳабацои? – инапкәа итцаргыло, аарлаҳәа даахыкәтәалеит.

– Акгьы ҳхараӡамкәа, ҳаанкыланы ҳабанӡарымазааueи? Ҳаурмыжьueи, нас ҳаиццоит.

– Ҳахьцо сыздыруам, аха ҳашьацәа хаххала ҳандәылырго азы уҷазыҟатцала.

– Мап, ус еиԥш ҟалашьа амаӡам, акгьы шаҳҳарам еилыркаар ҳаурыжьueит.

– Шаҟа ҵуа удыруама сеилыркаартц азы сырҳәацәара иаҷуижьҭеи. Уаҳа сылшом. Абри еиԥш уақәшәар атцкыс, укыдтцаны уршьыр уҭынчуп.

– Ачҳара… Сафар ачҳара… Уи ак затцәык ауп зегьы ириааира.

– Аиааира? Узиааиуада?

– Аԥсҭазааараҷы ус ауп ишыҟоу ауаѡы иԥсы ахьынӡаҭоу дықәԥалароуп.

– Иззы?

– Аиашазы!

– Аиаша? Уи абаҟоу, илоутцар иааuама?.. Аиаша ҟазҵо ауаа рами?.. Ауаа… ауаа ишсоуҳәара Наҳар, ауаѡы дзызкузеи, иқәихуазеи адгьыл?

– Сафар, азтцаара исуҭаз Миҟеланцьело дысгәаланаршәоит. Абаѡхатәра дузза змаз ауаѡытәыѡса иԥсы ҭоушәа исахьа аԥызтцоз ирҳәоит сикстинтәи акапелла Ватикан аҭзамцқәа аҭуани абиблиа аҟынтәи шәкыла иблахкыгоу асахьаҟәа рантцара илшеит, аха зегьы зыдҳәалаз аԥсыцқьа Исус Христос исахьа игәы ишаҭахыз аԥтцара анизыцәгьаха, еиԥшу азәыр дысзыԥшаауазар ҳәа аимдара далагеит. Даара дныҟәеит, аха дыздикылаша ҳәа уаѡ дизалымхит. Атцыхәтәан избеит, аҟәышгьы, агаӡагьы, аҳаргьы, абеиагьы, агәыразгьы, агәымхагьы иааuаҭаххалак зегьы ахьубо аԥьырмыкьаҷы дцаны деимдарц.

Амра иканарццеиуан, аҽны амшын еиԥш ицәқәырԥон аԥьармыкьа, азәы акы иҭиуан, аҽеаӡәы акы ааихәон… еиба-

жьон, еибаҟатәон ршыкь бжьы гон ашьхытцә ангыло еиԥш… Миҟеланԥьело дыԥшааua дрылан… Араҟагьы аҳәгьы дызбом ҳәа дахьааз дахьхәны дрылтцны дцарц дшаҽыз кәакьтак аҽы атакар иԥәшуа, илаԥш кыдхаланы ԥьарак дыԥшуа зуаѡыбжара иахымсыцыз хатцак дышгылаз илаԥш дытцашәеит. Иблаԥәа убасҟак аҟәышра рхын асахьатыхѡы дшанханы даанхеит, дивысны дзымцеит. Уабаԥшуеи, узызхәыцуазеи ҳәа дааидгыланы даниазтцаа, адгьыл аҽы ауаѡы тыԥс иааникыло, дзызкытцәҟьоу сазхәыцуеит ҳәа атак иитеит. Асахьатыхѡы иԥьеишьеит, хыцәхәыц аԥьармыкьа иалаз ауаа зегьы ирфашеи иршәыртцашеи ада хәыцырта анрымамыз ари аримлиан, ахаан зтак аҟатцара аҳәгьы илымшо, адгьыл аҽы ауаѡы дзызку дазхәыцуан. Асахьатыхѡы цәашьыркыла иԥшааuаз дибеит, диҳәаны иҟазартахь дигеит. Уи иҽбаарала ауп Исус исахьа шаԥитцазгьы.

Убри ашьтахь жәашыԥәса бжьысит, асахьатыхѡы аҳәара изыҟартцеит Франциатәыла Медичи Сан-Лоренцо аухәамагьы абиблиаҟынтәи асахьаԥәа рзанитцарц атуани аҳзамцԥәеи.

Зегьы ԥәҽиарала инаигзеит, аха Иуда исахьа аԥтцара изыцәгьахеит. Ианамуза Ватикан ишыҟаитцаз еиԥш аԥьармыкьахь дцеит Иуда иԥшаара.

Уи аҽынгьы амшын еиԥш ицәԥәырԥон аԥьармыкьа. Азәы итиуан егьи иааихәон, еицәгьычуан, еибажьон… рыбжьы цәгьан. Днарылс-аарылсуа дышнеиуаз, илаԥш идхалт хатцак акыр зыԥәрахь инеихьаз. Убасҟак дласын аԥара ԥиргон заҟа ритаз, заҟа рымихуаз… Насгьы заҟа ирласны аҽырпы икәа итеиԥсоз убла ахьзашьа амазамызт.

– Ухәаахәтшьала ахашәалахәы ҳәа акыр умоу? – ҳәа дааидгылан дизтцааит Миҟеланԥьело.

– Аахәаѡ иакәым схататцәҟьа схы зжьеит. Аирызыжә, аҽыц ацынхәрас азәы иаасырхәеит исызгәамтазакәа… Ахашәалахәы шԥасымам, – иҳәеит дгәыргьатцәа.

Асахьатыхѡы дигәаԥхеит. Сҟазартахь узгоит, уштәоу аԥара устоит ҳәа аниеиҳәа иаразнак дԥәшаҳатхеит.

Абри ахәаахәтѡы игәы дтаԥшуа ихы иҽы дахәаԥшуа Миҟеланԥьело Иуда ихаҽсахьа ҟаитцеит.

Ахәаахәтѡы итәы иоун, данцоз усҽаԥшны зсахьа ҟаутцаз дызустада ҳәа диазтцааит.

– Иуда итәы ауп, – ҳәа иеиҳәеит ицәымзакәа.

– Ахәаахәҭѡы илаԛәагьы еихамкәысит, иоуз аԥарақәа икәа инҭеиԥсан абастԛәкьа сеысыԥсаху ҳәа ааиҷытԛкьеит.

– Иуҳәаз сзеилымкааит, иаанагозеи? – Диазҭааит асахьаҭыхѡы.

– Анкьа зны сахьаҭыхѡык сара дсыхәаԥшны Христос исахьа аԥитԥахьан, – иҳәеит ахәаахәҭѡы.

Убасԛан ауп Миԛеланԥьело данидырыз «адгьыл аҷы ауаѡы дзызку» сазхәыцуеит ҳәа Ватикантәи аԥьармыкьаҷы иибахьаз шиакәыз аригьы.

* * *

Сафар ҷымҭзакәа дгыланы Наҳар иажәабжь далгаанза дзырѡуан. Нас ихы ѡышьҭыхны диҷаԥшуа, – иԛоу уасҳәап Наҳар, ауаѡы амаамын дахылтԥзар даара изҳаит, дҳаракхеит... Ус акәымкәа ауаѡы анԥәа дихшазар, дыччархәхеит, даара длаԛәхеит... – илахь иԥьымшь ааизатәын иажәа анагзара дналагеит. – Ҳазшаз антԥәа ду ауаѡы дицәымыԥхан, хыхь иара иҷы даамырбыкәа, дыршәны ԥаԛа дкаижьит, уԥсы ахьынзаҭоу угәаԛла ҳәа диԛәшәины. Адгьыл иԛәынхо ауаа зегьы шәиуп. Адгьыл ԥьаҳанымуп... Ауаѡы дышгәаԛ-гәаԛуа дыԥсуеит... Уара узуԥада, сыѡны ԥены узыѡналазеи? – зынза деивысуа далагеит ԥасеиԥш. – Ааи, ааи, сара Асовет мчра саԛоуп... Бериа иан Марҭа иара изы лԥәалтәымкәа даныԛаз, Гәыд ҳәа ҭаҳмада ԛәышк иѡны аԥхьа диасны дышԥоз ибан, амаҭ еимгәа ҳәазо иахьԥо шәымбазои, шәахьзаны иахшо шәшьы, акәымзар амашәыр ҕәҕәа ԛанаԥараны иԛоуп ҳәа ичкәынԥәа иреиҳәеит. Аб ииҳәаз ичкәынԥәа ихарымԥеит... Марҭа амаҭ лыхшеит... Лакоба обер бандитуп, 1931 шыԛәсазы Аԥсны еиҷикааит аконтрреволиуциатә-террортә организациа. Сара уи аорганизациа салоуп. Асовет мчра саԛоуп... уаҳама? Иантԥаны уалгама? Тиру-тиру парпанта, Осман-ҭырԛәа хыҭабаа... – аԥыхәтәаны абас ааиҳәан, Сафар дшьаԥәхыртәуа акәашара далагеит.

Сафар дҳәаахьчаѡын, изанаат убасԛак бзиа ибон, уахгьыҷеынгьы аус иуазаргьы, игәы аԛәԥтәазомызт. Шыԛәсаԛәак раԥхьа Очамчырантәи Пицундаԛа усура диаргеит, иара убри ашыԛәс азы ауп чынлагьы данҳараркыз, алеитенант еиҳабы ҳәа ахьз иртеит. Пицунда уи аҳәаахьшьԥәа ргәыԥ аиҳабы ихаҭыԥуаѡыс дԛартеит. Мышԛәак аус иухьаны еиԥш, ҷенак

иеиҳабы дааиԥхьан, абас иеиҳәеит: – Сталин Аԥсныҟа – Гаграҟа ԥсшьара даараны дыҟоуп, даара ҳгәаҳеанызароуп, уахгьы-ҽеынгьы амшын ҳабла ахызароуп.

Сталин ԥсшьара ҳәа данааузаз Аԥсны хәыҷгьы-дугьы ршьапы иԥәгылазар акәын уахгьы-ҽеынгьы. Амҭаԥәа зегьы кын, уаҭԥсы жәлак данылар ҟаломызт. Амшын цәԥәырԥо иалагар, ацәԥәырԥаԥәа ираԥәԥон ииаанаҳкылоит ҳәа, ажәҭан ԥсҭҳәак хылар, иашьҭалон ихаҳцоит ҳәа… Ажәакала, Гагра атцыстцәҟьа ахыԥраар ҟаломызт.

Сталин Аԥсныҟа ԥсшьара даараны дшыҟаз Бериа ианиаҳа нахыс, илымҳа кыдтцан дзырҭуан, аҭыза Сталин уиԥыл ҳәа адырра анбасыртои ҳәа. Даараны даныҟаз иарбан мшыз издырамызт. Иазҳәап ҳәа дзыԥәгәыԥуаз ателефон еиԥәатцәа, Кремли иареи еидызҳәалоз, уахгьы-ҽеынгьы дадтцуамызт, аха, аҽы еихаркызшәа, ҽнатуамызт. Аамта цацыԥхьаза иԥәыԥәгәон, таха инатомызт, акгьы ахьизаармыцҳауаз.

Еилкаа имазамкәа, гәныхәтцыстала сиԥылоит ҳәа далагар, баша хысхысрахон, избан акәзар уи ибзианы идыруан Сталин ԥсшьара ҳәа амҭа даныԥәлоз (аԥьныш ныҟәара данцо акы даԥәтәоуп аҽеакы ивакуп ҳәа алакә аҽы ишырҳәо еиԥш) адәыԥбаԥәа акымкәа, ҭбамкәа еицдәыԥәлон, ицыз раамҷыдарахаз дызтаз руа иарбаныз азәгьы издырамызт. Дшәон дтадырхар ҳәа… ауаа рылымкаа иԥсы тцаан.

Бериа ԥьарак дазымкуа, дԥашашо икабинет аҽы дыштәаз, хәылбыҽхак, амазаԥәа зегьы иазҳәоз ител ҷыда абжьы геит. (Зегьынԥьара адтца ритахьан, Сталин иаара иадҳәаланы ԥьара азәыр ак шәаҳауазар, иаразнак адырра сышәта ҳәа). Аҟәантәи ател адырра инатеит абас: «Уатцәы ашьжьымтан Лакоба Шәачаҟа ацаразы аҽеырхиара даҽуп».

«Шәача аахыс адәыԥба арахь ииазом… Лакоба агызмал, имырҳа-мырзазакәа Сталин диԥыларцаз ауп дызцо… Лакоба ашьжьымтан амҭа дыԥәлозар, сара уаха сдәыԥәлароуп», – ҳәа дыцәгьахәыцуа, адырра шааиоуз еиԥш, Шәачаҟа ихы рханы Ԥарт далтцит.

… Иахганы иргазшәа, уаҭԥсык дыԥәыршәзамкәа ауп Бериа дшаҟь-шаҟьо Шәачатәи адәыԥба станциа данаадгыла, итацәны ишибаз.

Илаԥәа ыркәаратцо, аперрон дҭыԥәгылан ладеи-ҭадеи иананаимида, раԥхьа Лакоба дгәеитеит.

– Усҵыла ҳәа адырра уиҵама?.. Акәымзар ухала азин умазамкәа уаау? – Лакоба днаидгылан дизҵааит Бериа.

– Асас зашҵа дҵало аԥшәма иарбан зину лыхтәыс имоу... даадәылҵны бзиала уаабеит ҳәа диԥыларами, – аҵак ҟаицеит Лакоба.

Бериа игәамԥхеит, аха уаҳа диламцәажәеит. «Игәы иҵоу акәзам иуеиҳәо, даѡысҭаауп... Иимхәыцуа ҳәа иҟоузеи! Сара адырра сымҵазакәа ихала дзааз, цәгьак иаҳәаны игәы сыхиршәарцаз акәзар?» – Ицәымҵра дыкны даго акәын Лакоба дышизхәыцуаз.

Аѡыцьагьы ҿымҵзакәа Сталин иааира иазыԥшын.

Лакоба усҟантцәҟьа дзызхәыцуаз Сталин иакәын. «Исзеилкааuам измааноу уи абасҟак иҽахьиԥсахыз... Ижәлар дыршьыр ҳәа дшәома? Иаха аахыс адәыҵба станцциа ааигәа-сигәа инхо азәы иѡны даадәылҵны адгьыл ишьапы ыԥәиргылар ҟалом. Иара дызҵоу аамҷыдарахаз аҽа дәыҵбак амѡа ианылар руам. Ҭлашьапыцыԥхьаза, кәыкәымдрацыԥхьаза ихьчаразы аруааи НКВД аусзуѡцәеи гылоуп... Ацәгьара, агәнаҳара ду ҟазҵахьоу иоуп абасҟак зхы иацәшәо. Иара иҟаитцахьоузеи? Насгьы шаҟаѡ ицны иааuада иматҵ ауразы?

Ԥаса азәык-ѡыцьак аашьҭыхны, адәыҵба зегьы зҵаз иаргьы дынҵаланы дааuан, апассаԥьырцәа дрылагыланы днал-бааuан... Зегьы аԥсшәа иарҳәон, иаргьы иреиҳәон... Амашьына ҳанҵаланы Шәачантәи Аԥсныҟа ҳхала ҳцон, амѡаԥәа рҿы аныҟәара азәгьы иааникыломызт... еицрыԥсса ишьҭамызт дҳахьчоит ҳәа.

Мшкы-ѡымшҟа иԥсы анааишьалак, ауаа рацәажәара, рбара иҵаххон. Ҳаиманы аԥыҵԥәа рахь ҳцон, аԥәра ду змаз абыргцәа рзызырѡра даара бзиа ибон. Дымшәа-дмырҳа дахьнеилакгьы рчеицьыка идикылон. Уажәы ирҵо афатә аҳаԥьымцәа ирымбакәа, анализ азымукәа акы иҿахьы иѡеигазом.

Исгәалашәоит, шыԥәсԥәак раԥхьа зыѡны ҳаҟаз, аԥсуа нхаѡ бырг бзиа Барцыц Басиаҵи иареи аԥаҵхьԥәа рыла аѡы анеицыржәуаз...

Ашҵа, ашьац ԥашәԥашәо, ҳанынҵала, цәгьа игәаԥхеит, исымбеижьҵеи итҷозеи иҳәан, ашәшьыра ҳанаатцагыла, ашьац дыԥәиеит. Басиаҵ днеины, иуапа ааганы, ивараҿы еитцыхны ишьҵеитцеит дыԥәиарц азы. Аха имуит, адгьыли сареи ҳаизааигәазарц ҵахуп иҳәеит. Уажәы заҵа адгьыл

аза дыҟәмиара, ишьапы ахьиргылатцәҟьо гәамтакәа дыҟәдыргылом.

... Басиати иареи аҽы зларжәыз абҩаҵьма патхьҟәа дцо даналага, апшәма ҳамтас ииҭеит. Сталин даара игәапҳаны идикылт апатхьҟәа. Сара иустарызеи ҳамтас аниҳәа, уара усасны уахьыстааз еиҳау ҳамтас иҟоузеи?... Ҳарт апсуаа ҳҿы ус рҳәоит, асас дахьатааз аҽнатa быжь-насыпк ицны иҽналоит... Данцо акоуп ииго, егьырт аанхоит ҳәа атак ҟаитцеит Басиат.

– Сара изго арбану?! – ииаҵьеишьеит Сталин.

– Хәызмазам, апсуаҟәрантцыра наза ауп, дад, уара иуго, – иҳәеит апшәма дразза.

Сталин даара игәапхеит. Усҟан уи зынза аҽеазәын...

Абас Бериеи Лакобеи рыгәтыхаҟәа ирызхәыцуа ишгылаз адәыҩба ааины рапхьа иаагылт.

Сталин даатытцит. Итатынжәга иҿытцакны, ихылпа ихыхны икын, ихахәы жәпаҟәа ырбаазаны ааигәа ишыҟәиҳәаз ҽашьомызт, рҽеитцыхны ииашаза иҟәын, ҿыц иисаз ихы-иҿы аҳцәа тыпҟәа тыҿҿа ианыпшуан.

Адунеи зырхыц-хыцуаз, дынцәоушәа зегьы зтцапшуаз... Иоура назамкәа, ипшра аҽцамкәа, ижәҽахыркәа руак хьыпсааушәа... Хынтәын Бериа уи абас дааигәаны дибозижьтеи. Игәалаҟара цәгьазу-ибзиазу аилкаара уадаҽын, ихы-иҿы ҵьара да хәычыкгьы тысуамызт, илахь еитцыхмызт. Дмыццакзакәа ихы ҽышьтихын, аперрон ахи-атцыхәеи лапшыла ииаимидеит.

Бериеи Лакобеи настха, рыҿемыртцысзакәа игылан изыпшуан. Урт аҽыцьагьы ибзианы ирдыруан, Сталин данаалоз, адәыҩба дшаатытцлак еипш, инеины инаидгылан, апсшәа иаҳәара шитахымыз. Уи апхьа иара ихата ипылаҟәоз дрылапшыр акәын, изустцәоу еиликаар акәын, нас аперрон даныҟәлалак, изитахыз апсшәа реиҳәон, игәампхо азә дрылагыланы ибар, зынза апсшәа рамҳәазакәа, дышиашаз имашьынахь иҿынеихон.

Сталин ишьтахь адәыҩба иаатытцит Ворошилови Будионнии, аха Бериа урт зынза ила иамбазеит, Сталин иахь акәын дахьыпшуаз, апсшәа анбеиҳәои ҳәа.

Ворошилов Лакоба даниба, инапы ҳаракны ишьтыхны, абас ҿааитит: – Ура! Лакоба даҳпылт, Апсны зегьы ҳпылт!..

Сталин иҿынеихеит, Бериа иблаҟәа иланарпшыгаҟәа кылыртәраашәа, дкылкааны дихәапшуан. Аперрон даныҟәла,

аҧсшәа реиҳәеит аѡыцьагьы... даарак гәатҵамкәа иҳәазшәа ибеит. Нас имашьына ахьгылаз ахь иҽынеихеит. Иныҟәашәа ссан, ишьапы ыҟәиргылацыҧхьаҳа, адгьыл артҵысуазшәа акәын ишибоз. Сталин ишьҭаланы инеиуан Ворошилови Будионнии, урҭ рышьҭахь – Бериеи Лакобеи. Сталин жәабаҟа шьаҽа еихигахьан еиҧш, ишьҭахьҟа даахьаҳәын, Лакоба инацәа наиҟәкны иирбеит, ишҟа днеирц аанарго. Лакоба ашырҳәа Бериа дааидҵны, Сталин дааидгылеит. Сталин ихы иҽы иануба-ааua игәалаҟара аабзиахан, ушҧаҟоу ҳәа диазҵааит. Бериа уи аниба игәамҧхеит.

Сталин Лакоба имахәар инапы кылданы диацәажәо, дивар-гыланы иҽанынеиха, ибласаркьаҟәа лашьцеит, убриаҟынҳа игәы ҧнажәеит.

Амашьына ҧшны иахьгылаз ианнеи, Лакоба дивартәаны Гаграҟа амѡа иҟәлеит. Бериа уи зынҳа ихы ааихнахит.

Ворошилови Будионнии машьынак еицаҟәтәеит, Бериа имашьынаҽы имацара даанхеит.

12 саатӣ 45 минутӣ рзы Шәачантәи Гаграҟа амѡаҟәа кын, заҵа машьынак анымларыз, ашышкамс амѡа еихҵәаны сиасуеит ҳәа иалагаргьы, иаанкыланы, ахаҵа шакәу агәра рымгакәа иахрыжьуамызт. Гагра инаркны Шәачанҳа амѡаду наҟ-аа́ к ирыҧхны асолдаҵҵәеи НКВД аусзуѡцәеи гылан.

Амѡа иахьынҳаҟәыз Бериа ила ак абомызт, игәы аҵәымҵ еиҧш иалан, иара дааныжьны, Сталин Лакоба дивартәаны дахьигоз. Ихаҽы изаагомызт иара Қырҵтәылатәи Акомпартиа Ацентр Комитет анапхгаѡы дларҟәны... Аҧсны хәыҷы автономиа, ЦИК ахантәаѡы Лакоба дҳаракны дахьышьҭихыз змааназ. Амашьынаҟәа цон... адунеи анцәа ҳәа изышьҭаз дымѡасны дцон, асолдаҵҵәа реиҧш аҧсабарагьы шанханы ихәаҧшуан, ҵлак иҽаз бгьыцкгьы ҵысуамызт. Амшынҵәҟьагьы шәазшәа ацәҟәырпаҟәа былгьо ишааиуаз, аҟәараҟынҳа иааҳааныҳа, рышьҭахьҟа игьежьны ицон.

Бериа макьана агәыҷра иман, адачаҽы ҳаннеилак, сышпеидимкылари ҳәа. Абас дыгәжәажәо, ахәыцра хьамҵаҟәа ихы иштагьежьуаз, изгәамҵаҳакәа Гагра адача иаадгылт.

...Сталин ихаҵа игәаҵаны игәаҧханы иалихит цандрыҧшьаа дуҟәа рыдгьыл ҧшҳа.

Ирҳәоит цандрыҧшьаа анкьа зны анцәа иааимаркуа аҟынҳа уаа ҕәҕәаҟәан ҳәа. Анцәа итәарҵа, игыларҵа аҵып еилаҳауа

ианалага азнык азы дрызгәааны рышьҭамҭа ыҟазамкәа иҟәихырц аҟәикын, аха сара соуп аҧсҭазаара рызҭаз сара ишҧарымысхуеи ҳәа иранаижьит... ҳәа.

Иашатҵәкьаны иссиршәа ауп ишыҟоу ари аҷаҟьа. Азын абри аҷаҟьа хәыҷы ҭааз̧ом, (иаакәыршаны аҭааршә аныҟалогьы) араҟа ҧхарроуп, аҳаскьын иатҵәа ҟашә-ҟашәо аҧхын еиҧш иаанхоит...Ашоура ҕәҕәа аныҟоу, араҟа ихьшәашәароуп...Амшын агәы ихытҵны иааua аҳауа ҟәандеи, ашьха ихытҵуа аҧшахьы аиҽхаа иаанагои еилалоит, еилазҽоит... Игәыҟатҵагахоит, Анцәа ихаҭа цандрыҧшьаа ари аҭыҧ имаркуа иахьалагаз иахырҟьаны ихимшьааит... иранеижьит, аха иахьатәи Анцәа игәаҧханы ари аҭыҧ алхны иҧсшьарҭа ҽны аргылара даналага жәытә-натә аахыс инхоз хирҵәеит, иҟәҵит... Аҭыҧ ахьызгьы Анцәа идҳәалоуп, ажәытәра иагахьеит иҳәан Цандрыҧшь, Ганҭиади ҳәа иҧсахит.

Анцәа ихаҭа ари аҷаҟьа ҧшзаҷы шәаҧыцьаҧымзар хыбрак «имыргылт», аха «Анцәа ихаҭыҧан иҟоу сара соуп» ҳәа зхы зшьоз аҽыза Сталин «аҵламҵан дтәозма» зегьы ытҳәаны, рдацҧашә ытҵшьааны, уаҽ иимбац ахыбрақәа сызшәыргыл ҳәа адҵа риҭеит. Ишьҭаларҭа, иҧсшьарҭа, икрыфарҭа, иҩыкәабарҭа, исасдкыларҭа, иҩытҵәахырҭа уҳәа хаз-хазы идыргылт, адәныҟа мармалташьын, аҽнутҵҟа африкатәи аҵлаҟаҧшь ала иҟатҵан. Рхыбқәа шәыга иатҵәала идиршәит... Уаадгылаанза иузгәаҭазомызт, аҧсара иатҵәароушәа акәын ишубоз. Ауаа рылаҧш иҩеацәихьчон... Заҟа ауаа дырцәыхараз аҟара ддухозшәа, дыҕәҕәахозшәа ибон.

Сталин данхәыҷыз аахыс азатҵәра еиҕьишьон, азәгьы иааигәа-сигәа димбо ихала данаанхалак, изҭынчрахон, игәалаҟара бзиахон, ҧсызхоу дызиламкьысуа, абаагәара дҵоушәа ихы ибо далагон. Уи ус зыҟаитҵоз, зегь рылымкаа иҧсы ҵааҵәан, ауаа рыгәра игомызт, акы итҵагаланы дыршьыр ҳәа дшәон. Заҟа дырцәыхараны дгылаз аҟара иҧсҭазаара ашәарҭара иацәыхьчоуп ҳәа иҧхьазон.

Ҧхынрамзар аҩа аамҭак ҧсшьара ҳәа уи Аҧсны дмаазацызт. Амшын ҟәандашьшьыраза ишааҟалалак еиҧш, Москва ихы изаламкуа далагон.

Даара бзиа ибон амшынаҷ аҩыкәабара, аха хара дызцазомызт, изазо ацәқәырҧа данынхыҧшылалак, ашәара изнартцысуан... Дзааланы маҟҷаҳәара аҟынза даннеилак, ам-

шынгәҭанынӡа днаӡазшәа ибон, ашырхәа ишьҭахьҟа даа-хынҳәуан... Аҟәара анибалак дгәырґьон... иҽеынеитцыхны дыӡ-сарцгьы далагон, аха аӡыґґара дазышьҭнахуамызт, дҭааҟә-рыло, уажәы-уажәы аӡы иҽатцәо, иԥштәы ихыгга даатытцуан.

Аѡны дыҟоума, адәны дыҟоума, дахьыҟазаалакгьы Ста-лин ихьчаѡцәа рылаԥш ихымкәа ишьаҽа еихигомызт... Иҽанеилихуаз аамҭаз заҭцәык акәын аӡәы дибар аныҟамлоз.

... Ихьчаѡцәа уи ԥҟаррак аҳасабала ирымдыруази, Ста-лин аҟәараҽы днеины, амармалташь шкәакәа иалхны иҟатцаз иҽеилыхырҭа дазааигәахо даналагалак, идаґьқәаханы, аҟәара хаҳәқәа ирытцаланы рҽыртцәахызшәа, рцәаарак умбаӡо ины-ҭаба ицон. Днаԥш-ааԥшны, аӡәгьы дшимбоз агәра анигалак, иҽааилихуан...

Сталингьы иоуизымдырхуаз, ихьчаѡцәа рхы идырбомызт аха, ҵьара рҽытцәахны, ихәытцагыланы, рылаԥш дытцмыршәо, ипсҭазаара шырыхьчоз... Уи ус акәҭцәҟьоуп ҳәа агәра умгацәа-ни ҳәа иаѡыстаатцәа итцарҳәозшәа, ҽенак агәыѡбара иоун, хаҭала иԥишәарц, маҟҽаҳәараҟынӡа днеины иҽезааирҟәрылт... Атцаҟынӡа днеиит... Ҳаґеимшхара, Сталин дуӡӡа думбаӡо аӡы неихытцәеит... Амшын ҭадырбарц иалагашт... Аѡыза Сталин дыӡсо дышхыз, аґацәа ҭцаҟала итцалан, дҭаакәкәала дырге-ит ҳәа дгьыли жәѡани ахьеивҭцоу аҟынӡа ажәабжь наѡышт... Уажәымзар-уажәы, амшын иҭаланы, сыԥшааны, рнапы сы-қәыргыланы санбаӡхыргои ҳәа ичҳаны дыԥшын, аха имгәа-цәа аԥсыз сса асны ианырк, дшәан дхәытцытцит.

Ажәларқәа зегьы раб иѡыза Сталин амшын дагеит ҳәа раҳазар, аҟәара иазымкуа ажәлар еизахьеит, илаґырӡышо их-гылазар акәхап, аха сеибга-сеизѡыда сырбар егьа игәырґьап ҳәа, илаԥш неитцыхны данынаԥш, иааицәымыґхеит, ажәлар-гьы ыҟамызт... урҭ ракәым, дзыхьчатцәҟьозгьы уаѡԥсык ды-қәыршәӡамкәа аҟәара ҭатцәын...

Сахәаҽуазаргьы срымбозаап!.. Абас аума аѡыза Сталин ипсҭазаара шырыхьчо иҳәан, игәалаҟара бжьысны амшын даатытцит, инапы хьараҵь зынӡа ивыԥсааны, шьацәанамӡа ишьапы итцзааны.

Абри ашьҭахь ауп уи игәы иантеикыз, амшын ашҟа иара дымцакәа, дахьыҟоу иѡаганы, амшын хәычы ҟатцаны, дым-шәа-дмырҳа иҽеитцыхны дыӡсо, иахьынӡеиҭаху дҭашьқьыр-ларц, акалмаҳ еиԥш дҭазаарц.

Ианиҭахха акрахдыртцуазма, аҕба ду нык̀эызгоз аматор ҭаргыланы, трубала мацара (ацак̀ьа иалатцаны) 540 метра тцәԝантцәык̀а амшын-зы хагаланы, идача аԥхьа (дахьаадәылтцуаз) амшын хәыҵы изык̀артцеит.

«Ачарҳәара, ашьоура, ацәгьак̀атцара, ашьра, ақәылара, арҳәра, амашәыр баԥсҟәа уҳәа цәгьамыцәгьарас аԥсҭазаараҷы иааک̀алоз еиҳарак амш ианып иҳәазо, иахьуԥылои иахьухьзои уздырзом... Зак̀а имаԥны амԝа уаныло ак̀ара уԥсҭазаарагьы ашәарҭадара иацәыхьчахоит...» – ҳәа есԥьаангьы ихәыцра иалан Сталин.

Амшын ԝаганы идача ашҭа иантаиртәа (дҭалацыԥхьаза азы рыԥсахуан... знык дызҭалоз ԝынтә дҭартцозма... Иара ихаҭагьы агәахәара инаҭон, дшахәаԥшуаз амшын ахьҭабоз, иахьҭәуаз... Атрубаҟәа амшын агәы иаларсны, ахаан уаԝы ицәеижьы иахьымсзацыз азхьамԥш изааргон) имԝа зынза икьаҷхеит, идача даадәылтцны амшын дынҭалон, даатытцыр, ԝбаны еихагылаз ахан дныԝналон. Абри аԝнак̀ны акәын иахьык̀аз ишьҭаларҭа. Ауадаҟәа тцԝа змамыз аман, рыԥхьазара уалагаргьы иуцәеилагон, ԥхьазашьа рымазамызт... Аха ундәылтцны аҽа уадак ахь снеиуеит ҳәа уалагар уаҟәшәомызт, амардуанҟәа убасҟак еилаԥсан, хыхь уаныхәнози тцак̀а уанылбааузи еиԝдыраашьа амамызт. Ажәакала, аԥсуа лакә аҷы ишаҳәо еиԥш, аԝыстаа итәарҭа, игыларҭа, ишьҭаларҭа узыԥшааараҳа, иззымдыруаз тәымуаԝык днеиит ҳәа Сталингьы итәарҭа, игыларҭа, ишьҭаларҭа изыԥшааараны дык̀азамызт.

Сталин ипроект ала ауп абри еиԥш аԝны зладыргылаз... (Машәыршаҟә акәзам абас изиҭаххазгьы) ауаа зегьы рылымкаа иԥсы мыжда тцаан, дшыцәаз иҟәлан дыршьыр ҳәа дшәон.

Ацәарҭа ауадаҟәа хԥа алыхны иман, аԥхьа ԥьара дышьҭалон... ихьчаԝцәа иаашааназа ирыхьчон уи ауада, аԝыза Сталин уак̀а дышьҭаз ԥьшьаны, аха иара мазала дгыланы, аҽа уадакахь дцон... Ихьчаԝцәагьы рыгәра нагзаны игомызт. Ауада еилргаԝ-ԥҳәыс затцәык лакәын Сталин дахьыцәоз здыруаз, аха уи лҷы ииаҭыхны аҳәара азин лымамызт.

... Дахьышьҭалоз ицәарҭынчгас, аԥсабара агарашәа изаҳәаларц иҭаххеит. Макиавелигьы музыка бжьыхаас изадмырҳәоз ҳәа ик̀аз, аха азыхь абжьы ада аҽакы дарцәомызт. Сталин уи идыруан азоуп иԥсшьарҭа ԝны ааигәа-сигәа зы ииасуамызт, аха армарахьтәи ахәада, ҭабара ақәзамкәа, ашьҭыбжь

мыргаҭакәа, иалсны илеиуаз аҭиас хәыҵы сышҟа имѡахгатәуп ҳәа зрыдитцазгьы. Аѡыза Сталин ианиҳәа, аҭиас хәыҵы акәым Ԥсоу ахаҵагьы аанкыланы ишҟа имѡахырымгози. Нацьнатә аахыс зхьышьҭра зымԥсахҭацыз аҭ хәыҵы ҟьо ирыманы ианыԛәла, ииаргаанҭа амѡан ирцәыҭит... Иазыруаз аназымчха, адгьыл иналапҟа ирыцәцеит.

Ишәкы, ишәыԥшаа, адгьыл аҟырҟы шәхәары, иацәганы исзаажәга, иҳәеит аѡыза Сталин, иҳаманы ҳшаауаз иҳацәцеит ҳәа аниарҳәа.

...Адгьыл «аҟырҟы ҵкаа» иианыркылан, аҭыхь хәыҵы ацәыргеит... Аѡыза Сталин дахьышьҭалоз иуадаԛәа рыхԥагьы абжьы ѡнаѡаратәы еиԥш иѡаҳаракны, амармалташь зымҵарԛәа ирҵатцаны иандырԥа, «ашәаҳәара» иалагеит... Сталин цәгьа игәы, иԥсы арҵынчуан уи аҭыхь, ахәыцра цәгьаԛәа ихнацон, ирласны дарцәон. Уи аҭыхь хәыҵ аҳаҵыр азы «Холоднаиа речка» ҳәа Сталин идача аѡбатәи ахьыҭгьы аиуит.

Асастцәа ахьидикылоз аҽеаԥьаран, ишьҭаларча акыр инацәыхараны, арԛьарахьтәи аҽеаҟьа уахьынаҽагылоз, Римтәи аимператорцәа Рхан иаҽыбааны иҟатцаны игылан, иколонна мацараха. Адәныҟала уахьынагәыдыԥшылоз Аԥсны ушыҟоу аауханарштуан, мармалташь еиласала аҽра злаѡычаз аканнелиурԛәа, ажәытәзатәи аримлианцәа рҳәынҵԛарцәа ртәарҵаҽы унанагазшәа уаадыршанхон. Иара аѡыза Сталингьы абри ахан даныѡналалак акәын дшимператорцәҟьаз ихы агәра иго даныҟалоз.

Асасцәа аниҵамызгьы ҽенак ахь знык днеины, дныѡнысааѡнысны имбалар игәы иауамызт.

Зны иҽеитцыхны дныԛәиан, Макиавели итрактат аԥхьара далагеит. Сталин иарбан шәҟәызаалакгьы ахы инаркны ацыхәанҭа инеиԥынкыланы даԥхьаҭомызт, днагәылс-аагәылсуа, адаҟьаԛәа еихаршәшәо дышнеиуа, игәаԥхо имԥыхьашәар, дааҵгыланы даԥхьон, деиҵаԥхьон.

Макиавели итрактат еилырхуа дышнеиуаз... «Аҳәынҵԛар ивагыланы аус ицызуа, дырзыҟазаарц шԥеихәҵоу» ҳәа ацәаҳәаԛәа илаԥш анрыԛәшәа, дырхыжьны дмышьҭыкәа дааныркылт.

...«Зегьы рыгәра зго... ирҳәо иазыҭырѡуа аҳәынҵԛар – уи дҳәынҵԛарҭам, уи зхала ҽеызшьыз аҭәы диѡызоуп... Абзиара мацара ҟастцоит ҳәа иалагаз – имшԛәа ԥхьаҭоуп... Аҳәынҵԛар

заҟа дгәымбылцьбароу аҟара дыҕәҕәахоит... Агәыԥшқара, агәшаҵара, арыцҳашьара ицәыхаразар ауп... Ауаѳы ихы ахсара, анаша ахцәара еиԥш иԥхьаӡозароуп...» Сталин итцегьгьы днаскьон. Аха абарҵ ацәаҳәаҟәа, карандашьла ирытцышьны иахьыҟаз, дызусҭада иатцызшьыз, насгьы ааанагозеи ҳәа дрызхәыцуа далагеит. Ашәҟәы нарҳәы-аарҳәуа ишикыз, аԥхьатәи адаҟьа ааимҟьан, ацигар бгьыц еиԥш итцаҕаза, напылаѳырак шадырҷаблаз ибан, илаԥш надхалт. Уи абас аҳәон: «Ашкаф 2. Аполка 1. №53. Аҳәынҵқар дузза Сергеи Михаилиԥа ихатә библиотека».

«1918 шыҟәсазы дкыдцаны дыршьит Елизовета Феодориԥҳагьы иаргьы... Иахьакәу схамышҵи?... Аа, исгәалашәеит, Алапаевск... Алапаевск!... Абар ѳаԥхьа ҳахьеиҟәшәаз аҳәынҵқар Сергеи Михаил-иԥеи сареи, изыԥхьатәыз ашәҟәы идыруазаарын убама?! Аха исзеилымкааз, ацифра 53 ауп, ааанагозеи?» Акыраамҵа дазхәыцуан, аха акгьы ианамҳәеит. Уи еиҳагьы хьаас икит. Издыруада 1953 шыҟәсазы изыԥшыз акәызҵгьы уи ааанагоз?

Ихәыцраҟәагьы ишәҟәаԥхьарагьы дахнаҟьеит, убри аамҵаз игаз алаҟәа ршыбжьы.

Алаҟәа аазгазеи аԥсшьарҵа ѳнаҕы ҳәа Сталин азныказы деилашәеит, аха урҵгьы ихьчаразы аҳәааныркәынтәи ишаргаз анааигәалашәа, иҕааиҟәикит.

Ԥытрак ашьҵахь аԥхьара деиҵалагеит... «Зхы аҵыԥаҕ иҟоу аҳәынҵқар ижәлар ржьашьа даҟәшәозароуп... Уаҕа иԥшааразы хара умцан, уааигәа иувагылоу цқьа урылаԥш...»

Иҟалап Сталин абарҵ ацәаҳәаҟәа игәы иҵырҳәааузҵгьы, Макиавели иеиԥш уаргьы аҵоурых уазынхарц уҵахызар, уҳәынҵқарраҕы уҳәатәы ада ҳәатәы ылымцуа уҟалароуп... Адунеи зегьы уцәшәо уҟаларцаз аԥхьа уара ужәлар рыцҳашьарак рзымуӡакәа, рыбжаѳык нуртцәароуп... ҳәа.

... Ауаа нзыртцәо аԥҵатәын. Насгьы амаа ирктәын ауаѳы ишьреи, амҵ ашьреи ззеиԥшыз ауаѳы. Сталин акраамҵа дизхәыцуан, дызласыԥшаарызеи уи иеиԥш иҟоу, сгәы иҵоу сҕы иаҳәааӡа зхала идырны иназыгӡо... дымшәаӡакәа, ѳнаҵацыԥхьаза арыцҳара зманы иѳнало... ҳәа. Аԥхьатцәҟьа, ихаҕы азәгьы дизаамгеит, аха ашьҵахь, игәалашәеит Ҟарч, адоуҳатә семинариаҕы аҵара анитцоз дзыԥхьахьаз Абиблиа актәи ашәҟәы паралипоменон а-7-тәи ахы иаҳәоз: «Уи ашьҵахь иара

(Ефрем) иԥхәыс дахьышьҭаз длызнеиит... Лцәалтәымкәа дҟалеит... Аԥа длыхшеит... Хьзысгьы ииҭеит Бериа... Избан акәзар, арыцҳара ѡнанагалеит иѡнаҭа...»

Сталин уи игәалазыршәазгьы, аҽны ашьжьымҭан Бериа Қарҭынтәи аҭелла аҳәара ҟаитцеит, судукылартц стахуп, аамҭас ианбоузыманшәалоу, санбанеири ҳәа. Сталин мап ицәикит, аха саатқгьы бжьымсыцкәа, Бериа ѡаԥхьа ҭелла, судукылароуп хырԥашьа змам ус дук азы ҳәа иеиҳәеит. Мап уасымҳәахьеи... (еиҭах... игәаґьны ушԥасзаси уара алахша) ҳәа диқәцәҟьарц игәы иаатцаххын, аха иҽаааникылт. Убри аҽенынза Сталин аказы знык мап зцәикыз, аҽазныкгьы игәаґьны дааидгыло ҳәа ҟамлацызт. Сталин усҟан Бериа избахә иаҳахьан, аха иааигәаны диздырамызт. «Акы иацәымшәо, акы иацәыԥхамшьо азәы иакәзар ҟалап. Мап шицәыскызгьы, саатқ аабжьысаанза ѡаԥхьа аҭел дасны судукылароуп ҳәа сеиҳәеит... Бериа... Бебериа... дызусҭада?.. Дабаҟаз?.. Дабааанагеи?..» ҳәа акыраамҭа дизхәыцуан...

Сталин амашьына данҭытцгьы, уаҳа Бериа ишҟа даахьамԥшзакәа, Лакоба диацәажәо, аԥсшьарҭа ѡны дыѡналт. Бериа амца икын, дҳәытцәы-ҳәытцәуа даанхеит, ишԥаҟастцари ҳәа аанарго. Ворошилови Будионнии инеимда-ааимдо днарҷаԥшит, аха урҭгьы игәы нызкылашаз ҳәа акгьы иарымҳәеит, иара ихаҭа азин ҟаимтцакәа ҳара ҳақәиҭым унагара ҳәа, имцәажәазакәа, рхы-рҷкәа рыла аҭак ирҭеит. Урҭгьы идтцны ицеит, ихала даанхеит.

Ҭлашьапытцыԥхьаза иадгылаз НКВД аусзуѡтцәа Бериа дызусҭаз шырдыруазгьы, длаԥшықәтцаны ихәаԥшуа иалагеит... Урҭ рылаԥш иара дкылнаблааузшәа ибеит. Уажәы-уажәы иланарԥшыга лашон, илашьцон.

Геи-шьхеи зегьы рбганы ԥхьаҟа ицоз, абас даанкыланы шьҭахьҟа дзыргьежьуаз мчык иҷагылап ҳәа дыҟамызт уи аҽенынза.

Схынҳәны сцару, сымцару ҳәа игәы дҭахәыцуан, ѡбаны аҽашон, абжа уца ҳәа ианаҳәон, егьи дааннакылон, ушааз идыруеит, ичҳаны уԥшыз, унеиԥхьоит ҳәа итцанаҳәон. Аамҭа цон, аха азәгьы уааи ҳәа иеиҳәомызт, хәылбыеханза дгылан, ила ааихмырсыґъзакәа агәашә ахь дыԥшуа. Дышидимкылоз агәра анига, даахьаҳәын, дышиашаз Қарҭҟа ддәықәлеит...

Шьыжьымҭан аахыс аӡытцәҟьагьы ихәда илымбаацызт, аха иагьигәалашәомызт, ицәгьахәыцра зегьы иханаршҭуан «Сталин заҭцәык иакәхароуп, ма сара, ма Лакоба... Сталин дуӡӡа аҩыстаацәа наҟ-ааҟ ижәҩахыр ишыҟәтәоу изымдырӡои? Мап, издырӡом. Идыруазҭгьы, 1931 шыҟәсазы Аҧсны анхаҩыжәлар аколнхара ҳҭахым ҳәа иангылаз, «Лакоба дҳамамызҭгьы Аҧсны ҳцәыӡуан» ҳәа зиҳәазеи. Цыҧх дансыҷцәажәоз Лакоба ихаҭа иоуп анхаҩыжәлар еилазго ҳәа иасҳәаҭ сгәы ишҭаз, аҳәаха сахьымыгӡакәа, «Лакоба дыбзиоуп, дыбзиоуп, дыбзиоуп» ҳәа хынтә инаҭшьны иҳәеит. Сара сатцкыс иара деиҵьишьоит. Ҳанеиҧыртцуаз сара сҟырҭуоуп, уара узы схысыҧсы сшамеигӡо агәра угарц стахуп ҳәа аниасҳәа, акыраамҭа блаҭцыхәала дысҷаҧшуа, – «Уара уҟырҭуану?» – аҭцыхәтәаны дыччашәа ҟаитцан, –»Уҟырҭуоуп, уҟырҭуоуп», – иҳәеит. Ус иҳәеит. Аха игәы иаанагаз здыруада? Лакобеи иареи уажәы еидтәалоуп рымацара. Сара стәы акәзар ирҳәо?.. Сталин дазымтцаакәа иурымызт, амаӡаныҟәгаҩ ҷыҭ иусушьозеи ҳәа...» Аҭцаа аиҧш ихьшәашәаӡа игәы иныҭцалеит, ааигәа Лакобеи иареи рыгәҟәа аннибарха ашьҭахь иҷеырҩыстааны, ҭцаара ҧхашьарам, Баҟәа аучилишьче уаналга 1919-20-тәи ашыҟәсҟәа раан аус абоууаз ҳәа иитаз азтцаара анааигәалашәа.

– Сбиографиа узымдырӡои, зныкымкәа-ҩынтәымкәа акьыҧхь ианылахьеит, уи иачыданы акрудыруама, – сҳәан, сыҧсы ҩеины сыхәда ииаҭцагылеит.

– Сталин Ритца иҧсы анишьоз, ҷенак шәарыцара ҳәа ҳахьцаз мшәык аабан, аантәы ҳаихсит, аантәгьы ахы ақәшәеит, аха иаҳзымшьыкәа иҳаҷәцеит... Игәалаҟара ыҟамкәа ҳхынҳәны ҳшаауаз, «Бериа 1919-20-тәи ашыҟәсҟәа раан аус ахьиуаз удыруама» ҳәа дсызтцааит, – иҳәеит аҩыстаацәа зыҟәтәоу Лакоба.

– Изакәызеи аантәы ахы зыҟәшәаны ишәзымшьыз, аҷыр иалхызма уи амшә? – сҳәеит, амца снаркит, аха рацәак хырҩ азысымуашәа ҟастцеит.

– Ишыҟоу умбои, Лавренти, – иҳәеит Лакоба иҷеыргызмалны дысҷаҧшуа, – ҧсы зхоу зегьы зыцәшәо ҧсырҭа ҭыҧк, ҧсырҭа ҭыҧк рымоуп. Анибелунгцәа рлегендатә фырхатца Зигфрид агәылшьап шьны ашьала иҷеикәабеит, сцәеи-сжьи ахы алымҟьо сҷеыҟастцоит ҳәа. Аха иҷеаникәабоз атцла бгьыцк аҷшәан, изгәамҭаӡакәа ибга иадҳабланы иакит. Агәылшьап ашьа

зехьынцьара ихьиршеит, иҕәҕәахеит аиха еиԥш ицәеи-ижьи, абҕьыц ибҕа икыдҷабланы иахьааннакылаз ада... Амшәҕьы цьара ԥсырҭа чыԥк амамкәа иҟаларымызт, аха иаҳзақәмыршәеит.

Иаанагозеи Лакоба исеиҳәаз? Угәышԥы ргыланы уҳалоуп, ахаубҕашыҕәҕәамздыруеитҳәаакәзар?1919-20-тәиашыԥкәсԥәа сыхәда ԥырԥоит. Лакоба иазҳәада усԥан сара амуссоватистцәа рорганизациа сшалаз? Уи здыруа, иахьа зыԥсы ҭаны иԥоу, Багиров заҭәык иоуп. Аха уи иҽы ааихыхны азәы ажәак иаҳәашьа имазам... Сара сыцхырааралоуп Азербаиԥьантәи Акоммунисттә партиа Ацентр Комитет амазаныԥәгаҩыс дызлаԥалаз. Уи адагьы идыруеит дызлаҭасырхаша аматериал шыску... Изԥәа кылтцәоуп иаргьы.

Лакоба, Лакоба, абга даԥәтәоуп, аԥәыцьма ивакуп. Сталин дузза Лакоба дышԥеизеилымкааи, игәра шԥеигеи, изымдырзои Троцкии иареи шеиҩызцәаз? Троцки есышыԥәса ҩынтә-хынтә Аԥәа ԥсшьара ҳәа даауан. Уахгьы-ҽынгьы Лакобеи иареи еицын, шәарыцара дигон, аԥыҭаԥәа рахь дымҩахганы ачара изиуан.

Зегьы еилызкаауаз Сталин изымдырзои, Ленин иԥсра мышԥәак шагыз Троцки дычмазаҩгәаԥушәа ԥатцаны, ԥсшьара ҳәа Аԥәа дааны дшыԥаз?

Авожд дузза даныржуаз аҽны (аԥсыжрахь дымцазакәа), жәлары зегьы лаҕырзышо рхы-ргәы даналырхуаз, Лакобеи иареи аныҳәа рымазшәа, рнапԥәа еибаркны илеи-ҩеиуа Аԥәа амшын аԥшаҳәа ишаваз?!

... Бериа идыруан, Ленин иԥсра мчыбжьык шагыз Лакоба Москвантәи ашәԥәԥәа ҩба шиоуз.

Акы – «Аҩ. Лакоба, – иҩуан Феликс Едмунд-иԥа Зержински – аҭыхәтәантәи аамҭаз аҩ. Троцки игәабзиара дааразa иуашәшәырахеит. Аҳаԥьымцәа излаиабжьаргаз ала, аамҭала Москва далҭны, ԥсшьара Аԥснытә, уара ушԥа днеиуеит абарҭ амшԥәа рыҩнутԥала. Суҳәоит ахылаԥшра игумыжьырц!

Имзакәа иуасҳәоит, уи Аԥснытә ԥсшьара (ҽыхәшәтәра) дышцо аҳәааныркәынзагьы инаҩхьеит. Ҳаҕацәа шаԥа ирацәаҩу удыруеит... даара агәаҽанызаара аҭахуп... Иԥсы ахьишьо адача тәымуаҩык ишьапы ҭаимыргылароуп.

Ҳара зегьы агәра ганы ҳаԥоуп уи уара акгьы шигумыжьуа. Уаргьы, аԥсуа жәларгьы гәыкала ишәзыԥоу Феликс».

Аѿбатәи ашәҟәы зыѿуаз Орԥьоникиҵе иакәын. «Акыр иаԥсоу Нестор! Троцки ҽыхәышәтәра Аԥсныҟа днеиуеит. Уи иныҟәгара заҟа иҭакԥхыҟәра дуҵҵоу уара зеиԥшыҟам ала еилукааueит, аха саргьы инаҷыданы суҳәоит, иԥсы ахьынҵеишьо уихылаԥшырц, угәыдыскылоит. Уара у-Серго».

... Троцки, Ленин иԥсра иаҳаит ианвар 22 аҽны. Уи атәы иара ихаҭа абас иѿуеит:

«Ленин аѿынтә раан данычмазаѿха, ҽнак аполитбиуро аилатәара анеилга ашьҭахь, Сталин хазы ҳныѿнеигалан (Зиновиеви, Каменеви, Сорси), абас ҳаиҳәеит: Илиа-иԥа даара дхәарҭамкәа дҟалеит, дызбоит ҳәа сахьнеиз (иара ида аҵәгьы днарышьҭҵомызт), сшааихагылаз еиԥш дсыҳәеит, шьҭа сара изалтцуа сакәым, сызгаша хәшәык, аҵәгьы имырбакәа, иааганы исыҵ ҳәа. Знык исыз адабла еиҭаисны, ицәажәара еиԥш ихшыѿгьы имнахыр ҳәа дшәозар акәхап... Аарлаҳәа ауп дышцәажәо... Иихәо абжа узеилкааҵом... Уалтцуеит ҳәа аҳаԥьымцәа иарҳәо зынҵа агәра игаҵом.

Сара саҵәыкны даара истцәымыԥхеит Сталин иҳаиҳәаз (Егьырҭгьы убас акәхап). Ҳарҭ зегьы далтцуеит ҳәа агәра ганы ҳаҟан.

... Илиа-иԥа дызхәышәтәуаз Гитие сареи даара ҳаизааигәан.

– Феодор Алеԥсандр-иԥа, иашоума, гәыԥрак аанымхаҵакәа, ачымазара зынҵа датәнатәҵама? – ҳәа сизтцааит аҳаԥьым аҽнытцәҟьа дыԥшааны, уаанҵагьы есымша сизтцаауан.

– Уи еиԥш сызҳәом... Владимир Илиа-иԥа ичымазара даииааиуеит. Игәы бзианы аус ауеит... Даииааироуп, даииааироуп! – иҳәеит аҳаԥьым.

– Игәы бзиоуп, ихшыѿ ԥырхага амоукәа иаанхару?

– Ҳәарада, ҳәарада, еиласрак амаҵамкәа иаанхоит ихшыѿгьы.

Абас сгәы анирҭынч ашьчахь, Сталин иҳаиҳәаз азхәыцра салагеит. «Илиа-иԥа сызгаша ахәшә сыҭа» ҳәа дсыҳәеит ҳәа анҳаиҳәоз, ихаҷы аныԥшылара шыҟаз сыбла иаахгылт. Уаацәшәаратәы еиԥш ауаѿшьѿы иԥшра иман, илаԥәа рыцҳашьара рыхҵамкәа, иажәаԥәа ауаѿы иѿнутцҟантәи акәҵамкәа, аҭыцьтә трубаԥәа ирҭыѿуашәа акәын ишсаҳауаз.

Ленин дзыҳәаз ауп иҳаиҳәаз, аха иара игәаанагара изаҟаразаалак акы иԥсы иахимырҵааит. Мап ицәику, инаганы

иитарц итахызу, ихы-иҽы акы узатцбааумызт. Иҽыргьан-гьашны, блатцыхәала дцәытцаԥшны дҳахәаԥшуан иахырҳәаа-рызеишь ҳәа.

Зиновиеви Каменеви Сороси уаанӡа иреиҳәахьазу сыздырам, аҟәҽымтӡакәа тцаҟа ишьтаԥшуа игылан.

– Уи еиԥш ҟалашьа амаӡам… Аҳаҟьым Гитие даара агәыҿра имоуп, Ленин акгьы шимыхьуа, дшеиҟәхо ала, – сҳәеит сара, сгәы иалсны.

– Зегь иасҳәеит… Атаҳмада дгәаҟуеит… Уҽыргәҿа, аҳа-ҟьымцәа агәра ганы иҟоуп ушыбзиахо ала ҳәа, аха ихеимтцеит… аҳаҟьымцәа рызбахә соумҳәан ҳәа инапы иҟьеит. Ашҳам ииаигәара имазарц итахуп. Иԥсы мцо-имааua цәгьала дыҟәхаӡошәа ибар, ихчы иаатцыхны, инеиҿаршәны наӡаӡа иҽиртынчырц итахызар акәхап…

– Иага ус акәзаргьы, ачымазаѡ инапаҽы ашҳам неир ҟалома? Иԥсы ааилахәашәа дааҟаланы инеиҿаиршәыр аума ҟамлои? – исаҳаз схаҽы исзаагомызт.

Атцыхәтәан исҳәаз Зиновиевгьы (уажәраанӡа ҽымтӡакәа иӡырѡуаз) даҟәшаҳатхеит.

– Дгәаҟуеит атаҳмада, – ииҳәац еитеиҳәон Сталин, блатцыхәала дааҟәымтцӡакәа дҳахәаԥшуан, акы сызрыдбалозар ҳәа.

Иҳаиҳәаз иаанагоз ҳәа акгьы ҳзеилымкааӡакәа ҳааимпит уи аҽны.

… Уи аамтазы Ленини Сталини реизыҟазаашьа злаҟаз ала, Ленин данычмазаѡха раԥхьатәи амшҟәа рзы, игәы аҟәышра ахьынӡаимаз, иуасиат ѡны ишьтеитцеит… Сталин дызлаҟаз аиаша, аҟазшьа баԥсҟәа имаз зегьы аахтны ианитцеит. Уи нахыс Сталин дыцәҟәырчны, Ленин зата игәхьаа дамгарыз, иаарласны дыԥсыр моу имамкәа акәын дшыҟаз… Игәра ганы, сызгаша ахәшә сыт ҳәа иеиҳәарызу? Ахатцара цәгьоуп.

Иеиҳәаӡазаргьы, Сталин ихы дазымтцаакәа дҟаларымызт. Абас зсеиҳәазеи, маӡас иатцахарызеи ҳәа.

Иатцоу амаӡа атцыхра зынӡа имариоуп… Ленин ииаигәа игылаҟәаз рахьтәи ацәгьа-мыцәгьа, ахәымгара аҟатцара зылшоз, зхы иатәазшьоз Сталин затцәык иакәын. Уи дамжьо ибон, иаарласны Кремль ддәылцамзар, зегьы хыла-гәыла ишеилеитцоз. Ленин ичымазара дшазымииааиуаз баны даҳәатцәҟьазтгьы, Сталин ида егьырт иѡызцәа аӡәы ишьыга

ахәшә изнагара дшақәшаҳатымхоз, ахәгьы-аҽгьы дшықәимыргылоз заманалатцәҟьа идыруан.

Уи хымԥада ус ауп, аха аҽеакала уазхәыцуа уалагар, уи ачымазаѡ дишьырц акәын дцо-дааua ашҳам атәы зиҳәоз ҳәа агәаанагара узцәырнамгарц залшом.

Ус иҟалатцәҟьазар, аилкаара дааразa иуадаѡын... Ауадаѡра акәым, еилкаашьа амазамызт... Сталин ацәгьара шеитцеиҟәаҟәоз здыруазгьы ицәшәаны, иааҟеитцо зегьы бзиоуп ҳәа рнапы изеинырҟьон.

... Аамта наскьацыԥхьаза сара уи ахтыс таха снатом, хәыцра-шәкы сызцәырнагоит, аха атцыхәтәан истахы-истахым акаҽы сынкылыргоит.

Иҟалап Сталин «ашҳам» атәы ихы итиҳәаазар.

Уи ус шакәу сара схы агәра зласырго маҷымкәа исымоуп. Егьырт зегьы ҳарҟәатцып, Сталин «атаҳмада дгәаҟуеит, ишьыга ахәшә даҳәеит» ҳәа зеиҳәаз ҳарт ахѡык ҳахьтәи, иашоума ҳәа Ленин ҳашиазымтцааuаз ҳгәы дтаԥшны ибон...

...Акыр шыҟәса аныбжьыс ашьтахь Троцки деитазыхынҳәуеит уи ахтыс. «Ленин иԥсреи иԥсыжреи» ҳәа хыс измоу истатиаҽы абас иѡуеит: «Ленин 1923 шыҟәса февраль мза антцәамтазы ѡынтәны адабла анис, иашахатаны аԥсреи абзареи дрыбжьагылт. Аҳаҟьымцәагьы азныказы цәгьа ишәаны иҟан, ирҳәоз рацәак еиҟәшәомызт. Сталин илымҳа кыдтцаны дзырѡуан... Усҟантцәҟьа уи итагылазаашьа бзиамызт, Ленин инижьыз ауасиат ибга ԥтцәаны даман.

Ленин шьта акгьы изырҽеиуам, имшҟәа ԥхьазоуп ҳәа аниаҳа, ибга ириашеит...

Ленин ԥсык иеиԥш дыԥхьазаны, уи ԥаса еиԥш аиҳабыра дахабабаны иианикыло далагеит, аха игәы дажьеит, ачымазаѡ ахыҟә аҟынза днеины дхынҳәит, насгьы иаарласзаны ишьапы дыҟәгыланы, ауада аѡнутцҟа длеиѡеиуа дҟалеит... Ицәажәарагьы даунашьтуа далагеит.

Ленин аԥстазаарахь ихынҳәра иѡызцәа еигәыргьон, аха Сталин дышьны даман. Уи дыгәгәаханы ѡаԥхьа итыԥаҽы данаагыла, Сталин аҳәахәда еиԥш дныбжьахәаша дышцоз ибон.

Уи иҟазшьа зеиԥшраз ала, Ленин исзиулакгьы сзиуааит ҳәа тынч тәашьа имазамызт. Аԥсра дақәгәыҷуан акәымзар Ленин дыбзиахоит ҳәа дыҟамызт. Акы затцәык деиҟәзырхоз, Ленин

иԥсра акәын. Уи ихы аиқәырхаразы иҟаимҵоз иарбаныз?.. Шаҟаѡ ҳаирхахьадаз? Иҟалап Ленингьы дҳаирхарц инапы илеикызар. Ачымазаѡ ахәшә сыҳа ҳәа дсыҳәеит... дгәаҟуеит аҳаҳмада ҳәа ҳара изҳаиҳәазгьы ус баша иҽашәаны акәзам, зеиԥш ҟамло егьыҟам, даныԥслак ашьҳахь аҳақьымцәа ицәеижьы ашҳам шалоу рбар, сара ишәасымҳәахьази уи иара ихаҳа дшаҳәахьаз ҳәа шаҳатра изааурц азы акәхарын...

Ахәшәҟатцаѡ «аформацепт» Иагода инапала акәын Сталин иааигәамԥхақәоз зегьы «иаарыԥәшәаны» ишыԥсуаз.

Ианар мза аѡбатәи азыбжазы (1924 ш.), сара ачымазара сцәа иалалаз (изакәтәы чмазараз аҳақьымцәа ирзеилымкааит) сгәабзиара ҵшәааны иаго ианалага, Аҟәа ҽыхәшәтәра уца ҳәа сабжьаргеит... Сымцаргьы рымуит.

Ленин иԥсра амѡа сшыԥәыз исаҳаит...

Усҟан даара ирацәаѡны иалацәажәон, Ленин ишьҳахь сара иҳып ахьааныcымкылоз зыхҟьаз, даныржуаз аҽны сахьыҟамыз ауп ҳәа. Уи сара сақәшаҳатым, амала иашатцәкьаны суацәа, стынхацәа, сѡызцәа даара ргәы иалсит сахьзақәымшәаз.

Сыҵкәын аиҳабы 18 шыԥәса зхытцуаз ихьааганы абас сзиѡит: «Ушыҟазаалакгьы Ленин даныржуаз аҽны уаар акәын» ҳәа.

Исылымшоны, мамзаргьы исҳахымкәа акәзам ус изыҟалаз...

Сыԥшәмеи сареи Қарҳ адәыҵба ҳашналбааз еиԥш, Ленин иԥсҳазаара дшалтцыз атәы зҳәоз ателеграмма ҳдыркит. Иара усҟантцәкьа аполитбиуро ашҟа адырра ҟастцеит, аԥсыжра иарбан мшу... Иахьатцәкьа схынҳәуеит ҳәа. Али-ԥси рыбжьара аҳак соуит. «Асабшаҽны ауп аԥсыжра, уахьзом. Аполитбиуро иахәҳоуп ҳәа иаԥхьазеит, угәабзиара злауашәшәыроу ала, ушиашоу Аҟәаҟа ҽыхәышәтәра уцарц» ҳәа, Сталин инапы атцаѡны.

Сара шәысзыԥшы... аԥсыжра ахыжәга ҳәа ҳәашьас исымаз. Саанхеит.

Сарыхьҳашьуа, сгәы еиқәшәамкәа Аҟәатәи асанаториа аҟны сшышьҳаз ауп ишсаҳаз, Ленин асабшазы акәзам, амҽышаҽны ауп даныржуа ҳәа.

Зны асабшазы акәызшәа, аҽазны амҽышаҽны акәызшәа Ленин иԥсыжра амш Сталин изеилеигаз, Москва снеира дахьацәшәоз азы акәын. Уи дацәымшәо дҟаларымызт аԥсы

дыхәшәдыркаанҭа сихьҭар, дызхыԥсааз анализ изыҟамҵакәа, ирҳәарах имыхны ирблыр шысымуаз.

Шыҟәсык аԥхьа, Зиновиеви, Каменеви, сареи, аҵаҳмада дгәаҟуеит, дызгаша ахәшә даҳәеит ҳәа иҳаиҳәахьаз игәаламшәо дҟаларымызт.

Ажәакала, уи аамҵаз сара Москва саҵәыхараны сахьаанхаз иара изеиҷьын...

Уаҵәы амовзалеиахь днаргараны уаха еиԥш, ахаан дыбжьымсуа дыхәшәдыркит... Ирҳәарах зегьы ааимхны ирблит... Адәныҟала уахьихәаԥшуа, зегь иашаны, амедицина излахәо иаҟәыршәаны иҟаҵоуп, акы узавымбо. Аха...

Москваҟа саныхынҳ, аенытҵәҟьа инаркны акырынтә аҳакьымцәа сразҵааит, агәра ҳшәыргон, Ленин акгьы ихьуам, шьҭа аԥсҭазаарахь дхынҳәит ҳәа, нас иҟалазеи, абас иаалырҟьаны иԥсышьахазеи ҳәа, аха аҵәгьы иҷы еилганы аҵак ситомызт... Иаацәырызгацыԥхьаҭа, рыԥштәкәа рхыгга, рнапкәа рхахо, ҳаргьы иҳаздыруам иҟалаз ҳәа аанарго исыхәаԥшуан.

Аҳаҟьымцәа аԥсы данхәшәдыркуаз, Сталин илаԥш рыхмырԥо дырхагылан (иара иакәын аҳаҟьым хада), иааиҳәоз акәын иҟартҵоз. Ирҳәарах анимырх (ичымазара дагеит ҳәа акәын ишырдыруаз), ашҳам атәы ргәы иҵамызт, рхы иҵамызт, акгьы рыздырҭомызт азы анализ азуны игәарымҵаҭеит. Знык ианырблы ашьҭахь, шьаҟәырҷәҷәашьа шамамыз атәы Сталин ибзианы идыруан.

... Сара уи аамҵазы акы сазҵааа, акы еилыскааа аҵагылазаашьа сымамызт ҳәа салҳәеит Крупскаиа, Ленин иԥшәма.

Зиновиеви Каменеви уи аамҵазы сара исҷаргыланы исаҟәирԥон, Сталин ида аҭәы ԥсы ихоуп ҳәа иҟаҭамызт, аха ашьҭахь иитахыз рылагҭаны данрыгәҭас... дзакәыз данеилыркаа, дареи сареи ҳаиҷцааа ҳаналага, шәара акрыжәдыруама, аиаша сашәҳәа Ленин иԥсышьахазеи ҳәа сразҵаацыԥхьаҭа, рхы агарҵа рмоуа иааҟалон.

Акрырдыртҵәҟьозу, агәԃара рымазу аҳәара уадаԃуп.

Иҟалап абас рхы агарҵа рмоуа изыҟалоз, усҟантәи аамҵаз заҟа изааигәатәны имаз ала, рҷы ааихыхны акы рҳәар, ишыҟеитҵалацыз еиԥш, зегьы дара рхы иҵаирԥар ҳәа ишәозҭгьы.

Ажәакала, Ленин иԥсышьахаз, алԃаҟ ахатәаны иаанхоит, уналыԥшны лашарак ацәаара умбаҭо.

Аҭәы зацәык, маҭа ззымцәахҭоз, есқьаангьы гәҭыгьгьаала иааидыруаз зегьы зхәоз Бухарини сареи ҳаиқәшәаны, Ленин иԥсышьахаз ҳәа уара иудыруазеи ҳәа иааҵәырызгацыԥхьаҭа... Коба дызусҭоу узымдырҭои... Коба иааҟеимҵо ҳәа иҟоузеи иҳәон.

...Троцки ҽырчмазаѡ ҟаҵаны Ленин иԥсыжрахь дымцеит. Лакобеи иареи аныҳәа ду рымазшәа, ачеиҵьыка ду еитҵҳәаны иахатәан есыуаха.

Уаҵәтәи ҳ-Ленин уара уоуп ҳәа иныҳәаҷа икуан.

Уажәыгьы Лакоба иѡны итҵәахны имоуп Троцкии иареи еидгыланы иҭырхыз апатреҷ... Аѡыза Сталин абри амацара изымхаҭои Лакоба иқәгаразы... Бериа ихала дцәажәо аҟынҭа днанагон дыкны дызгоз Лакоба игәаҷ...

* * *

Абласаркьа ахәыцра хьамҵақәа деикәархәны дыркын, акы ихы ацәигар, даҽеакы ааины ихаԥон. Ҽынла адгьыл итҵабылуазшәа ибон, уахынла ицәа ҭынчмызт, илацәа ааихьишьыр, зны агәылшьапи иареи шеибашьуаз, дымҟаҟаҭакәа дылбаанадазшәа, аха нас деибга-деизѡыда амгәа рҟьаны дҭытцны дцазшәа... Дышнеиуаз имбаҭакәа ишьҭахьҟала ицҳаны, ибга кылжәаны, иҭыкка иианнажьызшәа... Аҽазных театр дуззак аҷы, амуссоватистцәа еизганы, асцена дықәланы, аԥсылманцәа раб Муххамед ироль дырзыхәмаруазшәа... Аҳәашша ухьшьуп, уҽырѡашьаны ҳдин еилоугеит ҳәа, Муххамед дгәааны, аҳәа ццышә ихәда итҵаикызшәа... Сқьырсианҭам, сыԥсылмануп ҳәа ахрыцкьаразы агәыжь дақәтәаны, Муххамед иан дахьжу иԥшьоу Меккаҟа амѡа дықәлозшәа... Абас ԥхыз ҷаасҭақәас иҟаз зегьы ибон, ихы-игәы ахшәаны дааԥшуан.

Аусураҷы аҭәгьы игәра игомызт, абиуро ачленцәа аҭәаҭәала дрыԥхьаны, уажәы-уажәы ииааганы, иаԥхьа иртәаны рыбла дхыԥшылон, ргәы дҭаԥшуан, Сталин дышидимкылаз аҭәы идыруазар еилыскааueит ҳәа. Макьаназы аҭәгьы ишизымдыруа агәра анигалак, иԥсы ааивигон, аха уи аамҭа мачҭак акәын. «Зегь акоуп аҭәы имаҳар ҟалаҭом. Аҭә иаҳаз зегьы ираҳауеит, усҟан сыхьҭ-сыԥша лаҟәуеит, Қырҵтәыла амаа иску сымпытцҟьар алшоит. Аҭәы иаҳаанҭа ҳаиқәшәароуп, аха

цаԥхас иазысыԥшаарызеи», – абас Қарҭ дтәаны дхәыцуан, илымҳа Гаграҟа икыдҵаны дзырԧуан.

Сталин Гагра аԧашаҽны дааит, ахашаҽны идача ддәылымҵзеит, иԥсы ишьон, ицәа ҭынчын, игәалаҟара бзиан. Аԥшьашаҽны шәарыцара дцеит. Лакоба дицын. Ашьха каԥкаԥқәа хԥа ишьит, игәалаҟара еиҳагьы ибзиахеит (Бериа баша ихәда ашаха ахаҵаны инапала иҽеыкнеиҳауан, Сталин зынзаҵәыкгьы избахә иҿаимыршәзеит, Лакобеи иареи злацәажәоз Аԥсни Шәачеи акурорт ҿытҵқәа рыргылара азҵаара акәын). Ашәарыцарахьынтәи ианыхынҳә, Ритца шәарах жьыла мацара ачеиҵьыка хианы иҟан. Сталин идимкылт уаҟа ачеиҵьыка, Гагра ҳалбаап, Сариа лнапала иҟалҵо еиґьасшьоит, иҳәеит. Ус иагьыҟалеит. Ауха Сариа лнапала ахәы ҟалҵеит. Сталин даара игәарԥханы уаххьа идикылт.

– Ҳаиҵәыхарахеит, сааигәара уҟазар ҵахуп, Москваҟа усура уиаҳгар ушԥахәаԥшуеи? – ҳәа иеиҳәеит Сталин ауха ианеиԥыртҵуаз, Лакоба иаразнак аҵак изыҟамҵеит.

– Уазхәыци, Сариеи уареи шәеиҵәажәа, санцо аҽенынҵа аамҵа умоуп, – ҳәа иеиҳәеит.

Ауха Гагра иеибырҳәаз, ашьжьымҭан Қарҭ иара иаҳахьан.

«Москваҟа дганы аматҵура иитартҵу? – аҵыхәтәаны иаҳаз маха-маха деиҿнаршәшәеит, ицәгьахәыцра амҽехак арҭбааит. – Гәрамгарҭас дирктәуп, аха изла? – ԥсшьаха амҭазакәа ихы аус аируан. – Аԧаша дааит... Ахаша иԥсы ишьон... Аԥшьаша шәарыцара дыҟан. Ахәашеи асабшеи идача ддәылтҵзом, ус ҟазшьас имоуп... Амҽеыша аԥсыҵкразы иалхны имоу мшуп... Амш зеиԥшрахо еилкаатәуп... Ианыбзиаха хымԥада амшын дхылоит... Лакоба дигарц ауп ԥсыҵкра... Ус еибырҳәахьеит. Аха еитҵаҟьатәуп. Лакоба уи аҽены аҽеаԥьара дахнагароуп, сара сыда уаԧ дицымзароуп. Аха изла? Қарҭынтәи сааит, ԥсыҵкра суццоит ҳәа неишьа сымазам, сара акрузынасыцҳазма, ухала ушԥааи ҳәа илаԥш хьамҭақәа аҟамчы еиԥш исхиҟьар? Мап, уи хәарҭам, уҽеаартны узимҵагылом, агәылшьап еиԥш улбааидоит». Ак избуан, ихала ихирбгалон, аҽеак иԥшааиуан, аха уигьы игәаԥхомызт.

Аҵыхәтәан Сталин иҭижьхьаз астатиақәа зегьы ԥшааны дышрыԥхьоз иитахыз даԥәшәеит. 1931 шыԥәсазы Сталин ажурнал «Пролетарскаиа революциа» ианитҵаз статиак аҿы абас аҳәон: «Ҵьоукы-ҵьоукы рԧымҭаԥәак рҿы абольшевиктә

организациаҟәа рҭоурых ҭауланы ирзаарԥшуам, иаԥсаҭаҟәам дырҽхәоит, иҳараркуеит, иаԥсатәҟьаҟәоу абольшевикцәа иахьынҭарыхәҭоу рроль ҳаракым. Абас зыѡуаз авторцәа фальсификаторцәоуп». Бериа абарҭ ацәаҳәаҟәа имѡа каххаа иаадыртит, цҳаны изхылт Сталин ишҟа анеиразы.

«Рыхьҭ-рыжәла имҳәеит, аха изуст ҭцәахарыда афальсификаторцәа ҳәа дызҿу?» – ихы адыԥҽыланы дазхәыцит. Игәалаиршәеит уаанҭа Сталин иихәахьаз аҽеакгьы. Аахытҵ-Кавказтәи абольшевиктә организациа аҭоурых иазкны аусумҭаҟәа аԥыртцахьан Ф. Махаразе, М. Орехалашвили, А. Енукизе. Сталин урҭ аброшиураҟәа данрыԥхьа игәамԥхеит, «афальсификаторцәа» ҳәа рзиҳәахьан. Бериа урҭ аброшиураҟәа ԥшааны, цәаҳәацыԥхьаза даатгыло деиҭарыԥхьеит, Сталин игәы иамыхәоз руа иарбану сзеилкааузар ҳәа. Алкаа ҟаитцеит уи астатиаҽы (ажурнал «Пролетарскаиа революциа») ианыз рыхьҭ-рыжәлаҟәа имҳәазаргьы, дзыцәгәааны дыҟаз Аахытҵ-Кавказтәи абольшевиктә организациа аҭоурых иазкны изѡыз авторцәа шракәыз. Аргама ибеит Ленин иарԥьажәѡа авожд дуззa Сталин ироль абарҭ аѡымҭаҟәа рҽы ихьысҳаны ишаарԥшыз, уарла-шәарла ада ихьҭ шуԥымлоз. «Арҭ ахшыѡцаҟәа ирзымдырҭои, Сталин иакәмызҭгьы Аахытҵ-Кавказтәи абольшевикцәа рорганизациа шыҟамлоз, иԥыр напҟәа рыла еиҿикааит, ихшыѡ дуззала аус ауан Прагатәи аконференциа, иара ибзоурала абольшевиктә партиа амѡа ҿытҵ ианылеит... Нас цәаҳәацыԥхьаза, абзаццыԥхьаза ихьҭ зырымҳәазеи? Иҳаракыра, идура рныԥшҭом, асубиективизмра рылжжуа ауп ишѡу. Сталин иара ихаҭа ҳәашьа имаҭамызт, урҭ аѡымҭаҟәа рҽы сроль хьысҳаны иаарԥшуп, иахьынҭасыхәҭоу сышьҭыхым, сҳаракым, срылыҳәҳәом ҳәа аҳәара. Иара изҳәом, аха изҳәараны иҟада? Сара соуп изыхәҭоу. Иаарласны Қарҭ аҟалаҟь актив аапхьаны, ажәахә ду ҟастцап, афальсификаторцәа русумҭаҟәа цҟьа-шәҟьаны, Сталин дуззa Аахытҵ-Кавказтәи абольшевикцәа зегьы дрылыҳәҳәо сиѡахап, дҳараскып. Уи ала саргьы Аахытҵ-Кавказтәи абольшевиктә организациа аҭоурых абгьыц ҿыц аасыртып. Уи иара даара игәы иахәоит. Иара игәахәара сара сзы имардуанхоит аѡада ахаларазы... Абри еиԥш сыҭбеит, иуасҳәарц сааит, издыруеит уҭынчра шеилазго, аха уара ахшыѡтра иахуҳәааua сзымдыруа актив сзымѡаԥгом ҳәа иасҳәап. Уажәы избо ԥьысшьоит ишигәаԥхо, игәалаҟара

шыбзиахо. Уи ашьҭахь ԥсызкра амшын ахь сызиццар, аиааира сара снапы иакуп».

Абласаркьа абас збаны асабша ашьжьымҭан Аҟәа дааит. Лакобеи иареи еиԥшәеит, аԥсшәа иҳәааназа, Аду иԥсы шԥеишьои, игәалаҟара зеиԥшроузеи ҳәа диазҭааит, акгьы изымдырзозшәа ԥеыргьангьашны.

– Сынтәа аиԥш уи агәалаҟара бзиа иманы дсымбацт, – аҭак ҟаитцеит Лакоба.

Бериа иаҳаз аҭак ицәымыԥхеит, иаанагозеи ҳәа шәрыуахк ала дархәыцит, акыраамҭа ҽымҭзакәа диҽаԥшуан, ашьҭахь еилкааԥ исоуҳәаз иҳәеит, аха иаанагоз иусырбап ҳәа акәын. – Тҟәарчалҟа уцоит уаҭцәы, ус ами? – иаразнак аҽеакахьы дниасит.

– Тҟәарчалҟа! – ииааԥьеишьеит Лакоба.

– Москвантәи Қарҭынтәи аспециалистцәа-агеологцәа уаҭцәы Тҟәарчал ишнеиуа адырра урымҭазаци?

– Мап.

– Ус акәзар, иахьа адырра урҭоит, ЦК аҟынтәи иузасуеит. Уаҭцәы Тҟәарчал ашахтаргылара азҭаара збахароуп.

– Асаат жәеиза рзы Гагра сыҟазароуп. Аду дысзыԥшуп, ишԥаҟастцои?

– Тҟәарчал уара уҟамкәа уи азҭаара ду зызбахом. Адуи сареи иаха ахәылбыҽха ҭелла ҳаицәажәон. Уаҭцәы ушзыҟамло идыруеит, иасҳәахьеит. Сара сцоит иара ишҟа… Аҳәаахьшьцәа адҭа руҭахьоума, ирдыруама Аду уаҭцәы амшын дышхыло? – дацәшәон адҭа риҭахьазар ҳәа.

– Макьана мап, Гагратәи агарнизон аиҳабы иахьа асаат 4 рзы дааԥхьоуп.

– Иаҭахым арахь ииагара, – иажәа анагзаха имҭо, – сара уахь сцоит, адырра ишәт, иҭыԥ аҽы дыԥшыз… Иаҭаху адҭа иоуеит, – иҳәеит иара.

…Игәҭаккәа ԥынгылақәак рымазамкәа, акакала инагзо, амеыша ашьжьымҭан асаат жәаба рзы Бериа «ицаԥха» Сталин игәашә аҵараҳәа ииаанартит. Димҭацьаԥьо, дыззааз азҭаара аартны ианиеиҳәа, Сталин ақәҽимҭит, аха игәы дахьҭаԥшуаз ибон ишигәаԥхаз. «Шьҭа сара дыстәуп», – мап анацәимк, игәы нҭгәыргьааит.

Асаат жәеиза ҟало ианалага, Сталин Лакоба дмаазеи ҳәа дҭааит.

– Даараны дыҟазма? Нас дзымаазеи? – Бериа илаԛәа рытра иҭытцны, ииаскьаны, иланарԥшыга иадло ҽааитит, уара адуззa иоуҳәаны дышԥамааи ҳәа аанаго.

Сталин Лакоба дахьымааз шигәамԥхаз зныԥшуаз арԛыз хәхәаза ихы-иҽы инаҽысит.

Бериа уи илаԥш ахьигзеит, даарагьы игәы иахәеит.

…Аҩыцьагьы рхала акатер иаԛәтәаны, Пицундаҟа рхы рханы ицон. Амш бзиан, амшын аҭәца иҭаҭәаны иԛәгылазшәа зынза иҭысзомызт. Агәы казказуа дахьхыԥшылоз Сталин игәалаҟара еиҳагьы еиԛьхеит.

Уи аҽены иԥроума, иԛбоума, ишхәоума амшын ак хубааломызт. Анцәа ихала ажәҩан дшаԛәиҭу еиԥш, иара ихала иакәын ихыз, аҩысҭаа диватәан акәымзар.

Агарнизон аиҳабы адҭа иман, уи аҽены аҳәаахьшьцәа Гагра инаркны Адлерынза амшын ԥсаатәымзар ак ахыдмырԥраарц, ԥсызымзар ак хымларц.

Бериа ибзианы идыруан Сталин ԥсызкырҭас иалхны имаз, Пицунда аԥшаҳәа, Бзыԥ азиас амшын иахьалалоз шакәыз. Уи аҽеынгьы уахь акәын иахьцоз, аха аҳәаахьшьцәа рҟьаланы, аҽеаԥьара рылаԥш ахҭаны, иргыланы иман.

Сталини Бериеи рымацара, акатер иаԛәтәаны, амшын еиҩырффо Пицунда аганахь рхы рханы ицон. Амшын ҭынчын, иҭацәын, Сталин игәы ҭынчын, аԥсызкра ада аҽеа гәҭакык имамызт усҟанҭәкьа. Бериа зынза аҽеа гәҭакын имаз. Сталин ишьҭахь дтәаны дахьихәаԥшуаз, цәгьамзар бзиа ихәыцуамызт. «Адунеи ырхыц-хыцуа амаа зку, иахьа уара унапы дакуп, азәгьы уибазом, унеигәҭасыр ахаҳә ду еиԥш амшын дынзаакәкәала дцоит… Уара унеины иҭыԥаҷ унатәоит», – абас иаҩысҭаацәа илымҳа иҭахәыҭхәыҭуа, инапԛәа дырчыхәчыхәуа иалагеит. Бериа Аду изԛәа дахьԛыдыԥшылоз, ишьҭахьҟагьы алымҳаԛәеи алаԛәеи иманы дихәаԥшуазшәа, иаҩысҭаацәа иҭарҳәоз иаҳауазшәа ибан, игәы нытзызааит. Шәысԥырҭ, сара сыгәҭакы аҽеакуп, иахьак шәысԥырхагамхан ҳәа ихаԥази иареи еитцагьежьны ишеиԛәԥоз, Сталин ишьҭахь итәаз игәра изымгозшәа, ашырҳәа даахьаҳәны, ихы-иҽы ианыз данаԥхьа, ииаицәымыԛхеит. Уи абасҭцәҟьа ииаигәаны диҽамԥшыцызт, харантәила ихы-иҽы еизҩыдазшәа ибон,

уажәы даниҿаԥшы, аҽыԥхәа ихы-иҿы амца алҟьаны, инеиҿасны даблызшәа ибеит.

Сталин илаԥш Бериа ахҿа еиԥш инаилҟьеит.

Ажәак мҳәаӡакәа, аҩыцьагьы еилибакаазшәа иаатәеит. Акатер хыхәхәала ицон аҩыцьагьы аманы, Сталин иԥсыӡкырҭа аҭыԥ аҟынӡа ҳанбанеиуеи ҳәа дыԥшын. Бериа игәҭакы неигӡарц ахьиҭахыз ҳанбанаӡои ҳәа дгәаҭеиуан. Акаҭа ыршәны «аґлам» икырц ахьиҭахыз аҭыԥ аҟынӡа ианнеи, ашырхәа дҩагылан, ҳавугеит иҳәан, акатерныҟәцаҩ дааникылт. Убри аамҭазы аҟәарахьынтәи аҟәҟәаҳәа ахысра иалагеит. Ахысбжь анга амшын ааҳәит, амра алашара ацәыӡит, адунеи лашьцеит, Сталин дҟәашӡа дааҟалеит. Уара узгараны иааиуаз ахы сара сагааит ҳәа Бериа дааиԥырагыланы, «гәылшьап шьала икәабаз» ихәамц ала дихьчеит.

Ухынҳәы ушьҭахьҟа ҳаршьуеит умбаӡои ҳәа диқәҳәҳәеит уи акатерныҟәцаҩы. Ианыхынҳәгьы даҽа знык-ҩынтә ахысбжь геит. Бериа усҟан зынӡа икәа дҭаиртәарц далагеит Сталин, аха дгәааны дыштәац дтәан деиқәшәы.

Акатер хынҳәны шьҭахьҟа ицон еиханы. Сталин игәалаҟара бжьысны, ҿымҭӡакәа амшын дахьхыԥшылоз, иара усгьы еиқәаз, зынӡа еиқәаҭәахазшәа акәын ишибоз. Бериа игәҭакы ахьынеигӡаз игәырґьара изнымкылакәа иныԥшыр ҳәа дацәшәаны, адәахьала Сталин иҭагылазаашьа иҽеиԥштәны дтәан...

...Иҟалаҭәҟьаз, Сталин ԥсшьара иаара мчыбжьык шагыз Бериа Гагра дааит адача иагу-иабзоу ибарц. – Ааигәа-сигәа бабыцк камшәароуп... Азы аҳауеи анализ рзутәуп... ныҟәарҭас иалхны имоу амҩа жны, ҭаҟа итԥаԥштәуп... Азыхь ахы ахьыҭнахуа инаркны ауаа ргылатәуп, азә хәшәык ҭеиԥсар ҟалоит, – абас зегьы адҭақәа риҭеит. Ашьҭахь иҭаххеит дцаны иблала ибарц Сталин ԥсыӡкырҭас иалхны имаз аҭыԥгьы. Лакобеи иареи рхала акатер иақәтәаны ицеит. Пицунда ианазааигәаха, Бериа агәаҳәара иоуит даатгыланы анаԥшааԥшра (уи аҽны ада Пицунда амшын ахьынтәи имбаӡацызт), акатер ааныркылан, аԥшӡара ибла хнакын дшахәаԥшуаз, атцыкь-атцыкьҳәа ҩынтә ихысит. Ахысбжь заҳарыз иара иакәызма, ҳаршьит иҳәан, дшәан, ҿыцха акатер даниалеит, иԥшшәы ихҟьаны. Лакоба дыччо дгылан. Акатер андәыкәла, даҽазныкгьы ихысит.

– Измааноузеи, амш ҳалазго дызусҭада? – иҳәеит Абласаркьа, цытк данынаскьа, Лакоба ихымҩаԥгашьала дара аҵәгьы дшырмеихсуаз агәра анига.

– Ҳара ҳауп изхароу, арахь ҳшааузаз аҳәаахьшьцәа ргәырҿанаҳҭар акәын. Гагратәи агарнизон иатәу акатер акәны Мысраҟа ицоз ҵыршьеит. Шәаныхынҳәуа ҳара ҳҿы шәаакыдгыл, адәыԥҳәҭатәԥәа ҳамоуп ҳәа рарҳәарц акәын ирҭахыз, рыбжьԥәа еиныҩуам азы еибадыргас ирымоу ахысбжь ауп… ескьаангьы абасоуп ишыҟартцало, – иҳәеит Лакоба…

Усҟан иара изы игәыҭҟьагахеит, аха иахьа игәҭакы еиԥәатцәа аланаигзеит.

– Иаанагозеи ари? – адачаҿы днеины хлантцы дыԥшуа ҿааиҭит Сталин.

– Ачарҳәара? – деиҿамсзакәа аҭак ҟаитцеит Абласаркьа. Уи абри еиԥш азҵаара анбасиҭои ҳәа иҿехыршаны дыԥшын.

Сталинакгьыахымҳәааҵакәа,ихыҩышьҭихын,днеиҿаԥшит. Ихы-иҿы еиԥәшәы, иблаԥәа аҵаа аиԥш ихьшәашәаҵа иҟан.

Абласаркьа, Сталин иҭагылазаашьа аниба, агәра сзимыргазар ҟалап иҳәан, дҳәаԥыҵаԥит, дхәацыхәаԥшьхеит, ддаҕьханы агәылшьап даҿыҵашәазшәа ибеит.

– Ачарҳәара? – луанытә даԥҳәԥсычҳаит. Ихы-иҿы ацәԥәырԥаԥәа реиԥш еишьҭаланы агәаҕ наҿалт, илаԥәа аҵааршә нархытцын, ашьа нархытцәалеит. Сталин иҭагылазаашьа аҽанаԥсах, Абласаркьа иԥсы алага-ҩагара изымариахеит, дарҕәҕәеит, иҿы анааирт, – Чарҳәароуп, уи еилкаауп, аха еиҿызкааз?.. – Сталин игәаара ихы иархәаны, ҩнытцҟала ицәахны имаз ашҳам, маҵала ииаскьаганы, ибз аԥынтца иныԥәитцеит.

– Уара уиашазаргьы ҟалап! – дгәааны, инацәкьараԥәа инап аштцаҿы инеилацаланы, иҭаҵкәым ааиратцәан, астол иныԥәикшеит.

Абласаркьа иблаԥәа ҭытцны ицарашәа, дахәаԥшуан иаԥхьа иратцәаны иԥәыз аҭаҵкәым. Закә мчыз иамаз, инап ахәда адашԥәа алпыҟҟа дахьахәаԥшуаз, ҳәагәыжьны адунеи зегьы ирыкәшаны иркызшәа ибеит. – Еиҿызкаарыдаз? – аҽытцарбел еиԥш еиҳа-еиҳа Сталин илаҭара даҿын. – Троцки ахәымга итцыхәа макьанагьы Аԥсны иианханы ишыҟоу ҳнамырбеи иахьа иҟалаз.

– Ирыцԥьатәуп! – ажәазаҭәык ауп ииҳәаз. Аха Абласаркьа уи абас идикылт: анышә итцазар шәытцаланы итцышәх,

абнацә атәыҽа иҭалазар шәҭаланы иҭышәца, рыԥсы шҭоу рхашәыршҭ, иҟаҳамызшәа адунеи ианшәырҳаа... Уи ажәа, ишьажәуаз инапқәа ԥнартлеит, аха зегьы ззыҟаитцоз, макьана зҳәара изымгәаҕьыкәа иианыжьны имаз, абри ахҭыс Лакоба ицраҳәара акәын. Агәылшьап дахәласыршәуеит ҳәа дшаҷеу иара ихаҭа дылбаанадар ҳәа дшәон, даара игәы иҷеанын, ихы ихьчон, уи азы иара усгьы деиқәшәан.

– Лакоба иахьатәи имаара шәара шәышԥахәаԥшуеи? Сара исзеилкааурам иианаго. – Атцыхәтәаны ианеиԥыртцуаз, изшьапык адәныҟа иргыланы, еизганы имаз ашҳам мҽанитцеит.

– Уи ала иуҳәарц иуҭахузеи? – иблақәа ырцәгьаны дааихтцәа дигарашәа днеиҷаԥшит, абри аиԥш агәаанагара шԥауоуҳеи ҳәа аанарго.

Бериа имҽанитцаз ашҳам ишҟа ихынҳәызшәа дааилышшеит... аҭак изыҟамтцо даанхеит.

«Агәра сзимыргеит, сыццакцәазар ҟалап. Сазнеишьа бзиан, атцыхәтәа сзеидымкылт, – дхәыцуа, ихы гәыбҕан аҭо амҽа дыҟәын. – Мап, сызлагаз насыгҳароуп, хьатцшьа сымазам. Иансзынамыгҳа сара ҿанархоит... Сталин даҷеа хымш даанхоит, Лакобеи иареи анеиқәшәа, исытцытцуеит... Амҷеышаҷены сзымааз, Бериа Тҟәарчалҟа сдәыҟәитцеит ҳәа иеиҳәоит хымԥада. Усҟан сшьыга лаба схала инаганы исыркит ауп иианаго... Мап, уи еиԥш ҟалашьа амоуроуп. Аԥси-абзеи еибабаны еицәажәараҳа, урҭгьы еиқәшәаны изымеицәажәароуп», – абас игәы иҭеикит. Игәы иҭеикыз, ма дыԥсыр акәын, ма инеигҳар акәын, даҷеа мҽак иара изы иҟамызт.

Уи ибзианы идыруан, Лакоба инацәахы иакәиршақәоз дышреиуамыз, иаур хаала, иамур мчыла, аказы зышьҭахьҟа ихьатцуаз шиакәмыз, гәамчла атцкысгьы хшыҽла дшыҕәҕәаз. Идыруан Тҟәарчалынтәи даныхынҳәлак, Сталин дсыԥхьааныҳа ҳәа дтәаны дшымԥшуаз, ишҟа аҭел дшасуаз, дидикыларц шиҭаххоз, днаскьеигарц дшалагоз. Бериа урҭқәа иаҽижьуазма, заа зегь ҳасаб рзуны имҽақәа икит.

Лакоба ауха тцхыбжьонынҳа даанхеит (заа дзымаартә еиԥш тцаҟала аус ҟатцан). Ашьжьымҭан Гаграҟа аҭел дасит, Сталини сареи ҳаимажәда, ҳаишәырцәажәа ҳәа. Аҭак ирҭеит, иахьа игәы еиҟарам, аҭел шьҭихҳом ҳәа. Абасеиԥш ҟамлаҳацызт. Сталин иага игәы еиҟарамзаргьы, Лакоба иоуп анырҳәалак, ҳаишәырцәажәа, ҳаимажәда иҳәон. Лакоба Аду

дахьимацәажәаз ицәымыԛхеит, аха макьана цәалашәара ҳәа акгьы имамызт. Адырԩаҽны дызбоит ҳәа дахьнеиз, ииаԥьеишьеит, адача ахылаԥшцәа ԥаса иибахьаз азәгьы дыԛамызт, зегьы ҿыцԛаан.

– Узустоу аадыруеит, уааины ушыԛоугьы аабоит, аха уаҳзынашьтуам, аусура даҿуп, сышԛа дарбанзаалак азәгьы даашәмышьтын ҳәа адтца ҳаитахьеит, – рҳәан, даадырхынҳәит.

Иԛалахьазма иара иҿы дааны, дидимкылакәа, дгьежьны дцо? Ацәалашәара иоуит абри акы иамааназар ԛалап ҳәа.

Ахымш рыҽны Москвԛа данцоз Лакоба заа днеит днаскьеигарц. Ԩаԥхьа агәашә аҿы иԥылт рыблаԛәа тцархәыланы, ҿыцха иԥшуа. Иахьа дцоит, днаскьазгарц сааит аниҳәа, иԛалазом, иаузом, дызустазаалакгьы азәы снаскьеигарц даламгааит ҳәа адтца иара ихата иҳаитеит, рҳәан ииаиҿагылт. Лакоба ашьшьыҳәа даахынҳәит, шьта агәра игеит ҽеи шыԛамыз.

Сталин Лакоба мышкы данимба, ԩымш данимба, данцозгьы данынаскьеимга, Бериа баша сизгәааит, ара акы ыԛатцәԛьоуп, уи азоуп сышԛа дызцәырымтцуа ҳәа агәрамгара иоуит. Иоуз агәаанагара шимаз Москвԛа дцеит.

* * *

Уи амҽыша мшы, амра каххаа ишыԥхозгьы, мшы еиԛәатцәаны ирзыԛалеит Пицундатәи аҳәааахьшьцәа. Аҽны аус зуаз ажәаԩаԩыкгьы, ахьшь нышьтасны, акәҵарԛәа ааидԛәшәаланы ишаго еиԥш, ирыхьыз рзымдырзо, еидҿаҳәаланы аухатцәԛьа иргеит. Уинахыс рхабар зхабару уаԩы имбо-имаҳауа иныцабазшәа ицеит. Аҽа мышԛәак рышьтахь егьырт ааанхаз, аҽны аус змуԛәозгьы ртакра иалагеит. Рҿахәы анырҿырхуаз, Сталини Бериеи шәшьырц шәазыԛазтцодаз ҳәа зтцаара затцәык акәын зегьы ирыртоз. Азәгьы ҳазыԛаимтцеит, азәы даҳшьып ҳәагьы ҳаҿзамызт ҳәа иԛалатцәԛьаз аиаша рҳәарц ианалагалак, рыц хьыржәон, иддырҳәомызт, шәазыԛазтцаз дызустоу шәҳәааназа шәцәа шәхаҳхлоит ҳәа иаарысуа ирыпԛон.

Лакоба ибон апта еиԛәатцәаԛәа ҽеибаркны ихапара ишаҿыз, Сталини иареи, Бериа итцыхәа ыршаны, цгәы еиԛәатцәаны дышрыбжьалаз. Иԛаитцара издыруамызт, деитцаргәгәа даман. Азныказы избеит Москва дцаны, днаидтәаланы, иԛоу аиаша зегьы иеиҳәарацы, аха ара даныԛаз дышидимкылаз

даназхәыцлак, деиқәпах дҽаҳәаны дааннакылон, еиҳагьы еицәастәыр ҟалоит ҳәа.

Абласаркьагьы дыргәатеиуа дызмаз уи акәын, «Гагра даныҟаз реиқәшәара еитцасҟьеит, имѡаҟәа скит, аха дишьҭаланы Москваҟа дцар? Ааанҵа макьана сара снапы наҵом. Дидикылар, зегьы сытцытцуеит», – уи дацәшәаны, Қартынтәи есымша диацәажәон, ақытанхамѡа аусҟәа шцоз дазтцаауан, аха иеиликаарц ииҭахыз Москваҟа дцарц игәы иҭазу, иҭамзу акәын.

Аамҭа цон, Пицунда итҟьаз ашәаҟь, Аҧсны зегьы бзарбзанханы ипжәазшәа, ашьҭыбжь баапсхо иалагеит. Автономтә республика аҳәаахьшьцәа реиҳабацәа рыбжеиҳараѡык ҭаркит.

Лакоба ибон асыҧса ҽырѡны ишҟа ааскьара ишаҽыз. Ишьҭахьҟа дзымцо, иапхьаҟа дзеиҭамтцуа, апаѡ дықәгылан.

… Сталин излеиҳәахьаз ала, адырѡашықәсазгьы ҧсшьара даараны дыҟан. Лакоба идыруан Сталин ииҳәоз шыҟаитцоз, иаара ажәѡангәашәҧхьареиҧш дазыҧшын, амзаҟәа, амшқәа иҧхьаҵон, агәыгра иман, дааны даныҟала, Абласаркьа иеитцеиҟәаҟәаз шиашам агәра шҧасзимыргари ҳәа, аха баша дгәыгуан.

Даараны даныҟаз ашыҟәс азы дмаазеит. Уиак зынҵа иқәыгәгәеит, ус анакәха, Бериа иеиҳәаз агәра игеит азоуп дзымааua ҳәа иҧхьазеит. Иѡемыртцысҵакәа, дтәаны ҧшышьа имазамызт, ибон аус былгьаны ихаҭа игәыдҳаларц ишаҽыз.

Бериа ихы цәырмгазакәа, тцаҟа-тцаҟа датцаланы, аус амца аиркуан, аҳәаахьшьцәа иҭакыз, Сталин ишьразы ҳазыҟазтцоз Лакоба иакәын ҳәа мчыла иддырҳәарц иаҽын аусеилыргаѡцәа. Зыҟны дашшрыда, излеихихрызеи ахьҵ баапс ихылаз?

Убри аамҭазы Орҧьоникизе Аҧсны дааит, Лакобеи иареи еиқәшәан, еицәажәеит. Иеиҳәеит иҟаз аҭагылазаашьа, Абласаркьа Сталин иҽаҧхьа харада ахара идитцарц дшаҽыз. Аѡыстаа дҳалоуп, макьана ҳабаҟоу, ҳапхьаҟа ҳзықәшәараны ҳаҟоу здыруада ҳәа Орҧьоникизе уи диқәзбеит.

Абри ашьҭахь хара имгакәа, Аҧсны аҭагылазаашьа аҽеапсахит. Иҟалап, Орҧьоникизе Сталин диқәшәаны иеиҳәазар Пицунда иҟалаз ахҭыс Бериа ишеиҽикааз. Ус аума, ас аума, ишыҟазаалакгьы, иҭакыз аҳәаахьшьцәа, зыпсы ҭаны иҟаз, рхы иакәиҭыртәит.

Бериа дыҧшын, Сталин ишьразы аус еиҽызкааз Лакоба иаҧыхразы адтца анбаҟаитцои ҳәа. Изыхҟьаз изеилкааua-

мызт абасҟак аамҭа ахьаҟәҷимҭуаз, иаԥыхра дахьахымццакуаз. Дыззыԥшыз акәзамкәа, аусҟәа аҽеакала ианааҳә, амца ицранатҵеит. Пицунда иҟалаз ашьҭахь Сталин Лакоба дышидимкылоз агәра ганы дыҟан. Дхәыцуан, даазырҳәрыдаз ҳәа. Уи еиликааит Орԥьоникизеи Лакобеи шеиҟәшәаз, Бериа ибзианы идыруан урҭ аханатә аахыс ишеиԧызцәа бзиаҟәаз. Ус анакәха, дхәыцуан Абласаркьа, хымԥада абри аус иаԥырхагахаз «Аҳәасҭауарбажә» иоуп ҳәа аҟәитҵеит. (Бериа усҟантәи ахылаԥшцәа ахьз ҷыдаҟәа рыхьзҭаны иман. Орԥьоникизе «Аҳәысҭауарбажә» ҳәа дишьҭан, Ворошилов – «Ґорґонԥь», Будионныи – «Аҽехы», Ежов – «Азырлашә», убас егьыртгьы.

Аамҭа цон. Сталин ԥсшьара ҳәа арахь дааумызт.

1936 шыҟәса ноиабр мза антҵәамҭазы Лакоба Москвантәи адырра иоуит, шәгәышәҽаныз абарҭ амшҟәа рзы, Сталин Аԥсныҟа ԥсшьара анеиразы аҽеырхиара даҷуп ҳәа. Жәеиза мшы ракәын иаара иагыз, Лакоба уи амш дахыццакуан.

Бериагьы идыруан Сталин дшааузз, идыруан ааанҵа Лакоба иԥсы ҭаны даанхар, дматхаргьы, ддаґьхаргьы иара иҷы дымнеир шимуаз. Идыруан, ианеиҟәшәа, ианеицәажәа, иара иґба штҵааҟәрылоз. Хеиҟәырхагас изаанханы иҟаз акызатҵәык – Сталин дааанҵа Лакоба иҭархара акәын.

Ари ҟалеит 1936 шыҟәса антҵәамҭазы, Сталин иаара бжьымшы шагыз... Қырҭтәылатәи ареспублика ақыҭанхамԧа аусзуԧцәа рактив аизара мԧаԥысуан, Бериа ажәахә иман. Ажәахә аныҟаитҵоз иҟәгылара абжеиҳарак Аԥсны иазикит. «Аԧызцәа, – иҳәеит уи, иажәа анхиркәшоз, – атҵыхәтәантәи аамҭазы Аԥсны уаԧы ишимбац иҷеиеит, иґьацеит, ԥхьаҟа ацара иаҷуп... Ақыҭанхамԧаҷы ақәҷиара дуззаҟәа амоуп. Аҳәынҵқарратә планҟәа зегьы хьызла-ԥшала инанагзеит. Сажәахә иазызырԧуа азә шәгәы иаанамгааит, Аԥсны иахьа иамоу ақәҷиарақәа зегьы зыбзоуроу адгьыл чашәи аҳауа бзиеи роуп ҳәа. Мап, урҭ акгьы рхала иҟамлазеит... Ақәҷиара дуззаҟәа иамоу зегьы зыбзоуроу анапхгара бзиа ауп. Иахьа днапхгаԧ ґьеԧны дҳамоуп Сталин ипартиа ииазаз Нестор Аполлон-иԥа Лакоба»...

Лакоба дшанханы даанхеит, ицәажәоз Бериа иакәзу, иакәымзу агәра изымго, атҵыхәтәаны ииазқәылаз ицҳауаз, зылахь ааитцыхны иҷамԥшуаз, дахьибоз зыблахатҵ гьежьуаз, уажәы абас даақәтҵәиааны ирҽехәара даналага, иахиҳәаара из-

ымдырит азныказы, аха цқьа даназхәыц, абасҟак сахьирԥхәо ак аҵамкәа ҟаларым ҳәа агәыѡбара иоуит. Уи ибзианы идыруан, Бериа иихәозои игәы иҵази ак шракәмыз...

Иара иакәым ажәахә иазыԥырѡуазгьы рыбжеиҳараѡык иԥьаршьеит, урҵ ибзианы ирдыруан Лакобеи иареи аҵыхәтәантәи аамҵазы реизыҟазаашьа шыцәгьаз, иргәалашәон аизарақәа, аилатәарақәа раан шаҟантә еиԥеагылахьаз. Егьырҵ зегьы ҳарҟәаҵып, ааигәаза иҟалаз ахҵыс макьана зегьы рыбла ихгылан.

Қырҵтәылатәи Акомпартиа Ацентр Комитет аилатәара мѡаԥысуан. Ииаԥхьан араионқәеи, ақалақьқәеи, автономтә республикаҟәеи рнапхгаѡцәа. Зҵаарас иқәгылан: «Атроцкистцәа шьаҵанкыла рықәхразы Сталин ипартиа иаднакылаз ақәҵара хьызла-ԥшала аԥсҭазаараԥы анагзара».

1936 шықәсазы, ииааиԥмырҟьазакәа, есымза знык-знык абри азҵаара иазкны аилатәара мѡаԥигон, ииаԥхьаз анапхгаѡцәа аҳасабрба ҟартцар акәын, мызкала атроцкистцәа, Асовет мчра аҕацәа шаҟаѡ ҭаркыз, шаҟаѡ ршьыз. Мызкы аѡнутҵҟала аплан ззынамыгзаз (аплан шьақәыргылан, раионцыԥхьазеи қалақьцыԥхьазеи, шәи ѡынѡажәижәаѡык, шәи хынѡажәижәаѡык иреитҵамкәа Асовет мчра аҕацәа рҵакреи рышьреи) анапхгаѡцәа аус шәзымуит ҳәа ахамышҵыхә иҵеирԥшуан, азы иазымызәзәо рцәа аархыхны апартиа иалцаны, иара уаҵәҟьа рматҵурақәа иаарымихуан.

Лакоба ажәа анирҵа, ииааркьаԥзаны ажәахә ҟаитцеит, мызкала Аԥсны хѡык ауаа ҭаркит ҳәа. Уи еиԥш заҳарыз иара иакәызма, Бериа дԥаԥашькит, дзықәтәаз аҟәардә итԥеит, дзыдтәалаз астол шьҭыԥеит, иблақәа рытра иҵытцны, иланарԥшыгақәа иркылԥаны ицарц иалагеит: – Изахьзузеи мыз дузза хѡык рыда Аԥсны иҵаҳамкит ҳәа узлацәажәо?!. Аԥсны Асовет мчра аҕацәа ыҟазам ҳәа аума иуҳәарц иуҵаху?!. Ҳара иаадыруеит, Аԥсны ҭлашьапыцыԥхьаза атроцкистцәа рҟамақәа ҭыхны ишавагылоу!.. Уаҳзеилкааауам, аѡыза Лакоба! Сталин дузза ипартиа имѡаԥнаго акурс иаша иахьа иадымгылаз, уи ѡ-хык зхагылоу иоуп... Асовет мчра аҕацәа ыҟазам зҳәо ихаҵагьы Асовет мчра даҕоуп, дчарҳәаѡуп!.. Ус еиԥш иҟоу, згәы цқьам Сталин ипартиаԥы аҵыԥ имоуроуп!..

Лакоба, Бериа абасҟак иқәиҳәацәо даналага, изымчҳакәа дахьтәаз аҵыԥ аҟынтәи ашырҳәа дѡагылан: – Сара Ленин

ипартиа саазеит, сшьажәҭым, акгьы зхаразам ауаа сзырзуам, исызтархом, – атак наиитеит.

Уи аҽенынза Бериа абри еиԥш атак азәгьы иҟынтәи имахацызт. Аизараҿы итәаз зегьы рыԥсы заны, иҟаларызеишь ҳәа иԥшын. Бериа дуалуашо, ибла ашьа хытцәало, Лакоба дихәаԥшуан, дылбааидарашәа. Азныказы иаҟәикит апартиа иалцара, иматцура иамхра азтцаара ыҟәиргыларц, аха уаанза ирзеибаухьаз ахтыс анааигәалашәа, дааннакылахт. Шыҟәсҟәак раԥхьа ҽенак ноиабр мза антцәамтазы Аԥснытәи обком аҿы имҭаԥысуан арахәааза иазкны аизара. Аизара абжарагьы имнеицкәа, Бериа дааҭналт, азәгьы игәиҽеанзамкәа... – Арахә раазароума, шәытцабганы, шәтаханы шәыҟоуп, ашыҟәс нтцәарц мызкоуп иаанхаз, ататынеингалара аплан еитцашәҟьеит! – иҳәан, дрылагьежьит, излацәажәоз азтцаара рхеиршҭит, аизара ааирҳәит... Уи ашыҟәсазы Аԥсны аа-нызкь тонна ататын адын, 500 тонна затцәык ракәын иаларгалахьаз, аха агәра ганы иҟан февраль мзазы ишынарыгзоз. Заа иалартцар, анхацәагьы аколнхарагьы харцьымзар хашәалахәы рнатомызт. Ататынаарыхыҭцәа ибзианы ирдыруан, ататын бгьы атцәаҳәаҿы шаҟаамта идырцәоз, идырҭоз аҟара ахатабзиара ишазеиԥьхоз. Ноиабри декабри мзаҟәа рзы цкьа ицәаанза ишыҟаз ирызҿаҳәомызт, абгьҟәа цыҽҽуан, аԥхаста рацәаны иҟалон, аферментациа азурта ыҟамызт, зегьы напыла акәын ишыҟартцоз, иара убри азы акәын анапхгаҭцәагьы анхацәа зыдмырццакуаз. Бериа анхацәеи аколнхараҟәеи ахашәалахәы ироураны иҟаз хьаасгьы имамызт, иара дзышьтаз аҽакын. Уи ашыҟәс азы ареспублика иадыз апланҟәа зегьы декабр 20 азынза изынагзар, аҳамта ду аиура дазыԥшуан хыхьынтәи. Хра злаз ататын аплан анагзара акәын. Ататын ахьаадрыхуаз Аԥсны акәын. Аплан аныҟамла ихьз-иԥша ареспублика итытны изцомызт. Ататын аплан мыш-ҭажәа рыла ианынашәмыгза, напхгаҭцәаҟәак шәхы аҟәтцатәыс ишшәоуа дырны шәыҟаз ҳәа дрыҟәмаҟарит аизара анхиркәшоз.

Иара уи аҽенытцәҟьа обком ачленцәа зегьы еихшаны араионҟәеи аколнхараҟәеи рахь идәыҟәитцеит ататын аплан намыгзакәа азәгьы ахынҳәра азин рымамкәа.

Аизара ашьтахь абиуро ачленцәа аанкылан аилатәара мҭаԥигеит. Лакоба усҟан игәы бзиамкәа Крым дыҟан, иаара мчыбжьык агын. Абиуро аилатәара иара Бериа ихата

имԥаԥигеит, актәи амаҭаныӷәгаԥ аганахь днартәаны, ачленцәа аҭәгьы ишиҭахымыз (акы имаркыр ӷалозма) аԥәҭара идикылт «Аԥсны аҭаҭын аингалара аплан анагҭара ахьеитцеиӷьаз азы ЦИК ахантәаԥы Лакоба апартиатә лахь ҕәҕәа иҭазааит» ҳәа. Ари аԥәҭара, Аԥсны мацара акәымкәа, Қырҭтәыла иҭытцуаз агазеҭԥәа зегьы ирандирҭеит.

Аҭаҭын быԥьԥәа ацәара шрыгыз, абыржәытцәӷьа аҷаҳәара шәалагароуп ҳәа, иаарласны иркит. Аколнхацәа ишыртахымыз, мчыла ирҷадырҳәеит. Аингаларҭԥәа рҷы иахьааргоз, аҷаҳәарԥәа ԥыртланы ианрылаԥшлак, иеибгоу бԥьыцк ыӷамкәа, еилаӷәаӷәа, еилаԥыххаа ианырбалак, адкылаԥцәа шьҭахьӷа идырхынҳәуа иалагеит.

Бериа есыхәылбыҩеха адырра ирҭалар акәын, ҩенак шаӷа тонна аҭаҭын аларгалаз. Аԥхьатәи амшԥәа рзы игәаԥьны ирзымҳәеит иӷалаз, аха ашьҭахь ианиарҳәа, агәра имгеит. Аколнхара рҭахым, Асовет мчра иаԥацәоуп, ииаанкыланы ашьаус иԥәшәыршәа ҳәа НКВД аусзуԥцәа адҵа риҭан, аҭаҭынаарыхыԥцәа, изыхӷьаз ҳәа рзымдырҭо, рҭакра иалагеит.

Лакоба дхынҳәаанҭа ишьҭахь иӷалаз ҳәа акгьы издырҭомызт. Есымша ҭелла ишиацәажәозгьы, игәабзиара иаԥырхагахар ҳәа ишәаны иарҳәомызт.

Крымынтәи дхынҳәны данааи, иӷаз ибеит, аҭакәажәцәа, аҭаҳмадацәа гәжәажәо, анацәа рысабицәа рнапԥәа ирхаԥсаны, илаԥырҭышо ЦИК ахыбра иадгылан. Дшырбаз еиԥш иԥызыԥызуа иҳәара иалагеит, ҳаҷԥәынцәа ҳхацәа акгьы рхараҭамкәа иҭаркит, уҳацхраа ҳәа. Аԥсны ирейԥьыз аҭаҭын-аарыхыԥцәа зегьы ҭакын.

Лакоба урҭ зегьы аҭәаҭәала ибзианы идыруан, аколнхара анеиҩыркаа инаркны ԥхҭашала аус зуаз ракәын. Дамыртәеит, дамыргылеит, игәы инархьит. Дызларыцхраарызеи? Қарҭ ала далагар, ибон аиаша аарԥшра шилымшоз. Иԥныӷатцәӷьагьы дымнеиҭакәа, иангьы дымбаҭакәа, игәы итцаланы игәхьааигоз иҷкәын Рауфгьы илакҵа дҵамԥшҭакәа, даԥԥәгьежьаан, иара убри аҩенытцәӷьа Москваӷа дцеит. Акомиссиа ҭганы ииаигеит. Урҭ иӷаз аиаша еилыркааит, акгьы зхараҭамкәа иҭакны идыргәаӷуаз анхацәа аурыжьит. Иара уи адагьы, акомиссиа ишьаԥәнаргылеит, Лакоба ииашамкәа Аԥснытәи обком абиуро лахь шинаҭаз. Бериа акыр иҩеирххеит аха акомиссиа иднатцаз ӷаимтцар амуит, Қырҭтәылатәи Акомпартиа Ацентр Комитет

абиуро аҿы иара ихаҭа инапала ихихыр акәхеит ааанҵа Лакоба иитахьаз апартиатә лахьы. Абиуро иаднакылаз ақәҵарагьы Қырҵтәыла ахьынҵанаҵаазо иҭытҵуа агазеҭқәа зегьы ирнитҵар акәхеит ҵасатәи еиԥш. Бериа ари иҽаҿишьааиан акәымзар, иураны дыҟаҵамызт, аха Лакоба шшра Москва данцаз, Сталин иҟны дыҟазу дыҟамзу издыруамызт. Даара иҽазҵәылхны дашьҭалеит, аха изеилымкааит. Акыраамҭа ихәда хҽны даман, иара итәы иахьизамыргаз. Лакоба аԥсыҵ абаѡ еиԥш уи ихәда дкылагылан, икырҭа иоур диеигҵомызт.

…Абар, иахьа инапы дакын, хѡык рыда азәгьы дҵоумкит, апартиа аҕацәа утҵәахуеит, избан акәзар, уара ухаҭа утроцкиступ, Сталин ипартиа уаҕоуп ҳәа, дыҟаҵамшәа дааилгон, иаргьы даатынчхон, аха еиҭа Москваҟа ашшра дцар, ҵыхьа ихьыз ихьыр ҳәа дшәон.

Аизараҿы зегьы ишраҳауаз, зегьы ишырбоз аҭак иитаз ахаҳә еиԥш изымҟаҟо иҿы иааҭахеит. Знык, ѡынтә ракәызма, абас шаҟантә еиҿанагалахьаз. Урҵқәа зегьы бзианы ирдыруан аизара иалахәыз. Аха иахьа Бериа Лакоба дахьирҽхәаз ргәы иахәеит. Лакоба зегьы бзиа дырбон, ҳаҭыр иқәыртҵон иуаѡразы, идырразы, ииашаразы, зегьреиҳагьы игәымшәаразы.

Аизара ашьҭахь Лакоба Бериа иажәақәа дрызхәыцуа, аха дрызхымхуа дналбааны изыԥшны игылаз амашьына днақәтәаны, Аҟәаҟа ицо адәыҕба сҽахьысыгҵоит ҳәа иҿаныеихоз аамҭазы, Абласаркьа ицхыраагҵаѡ дааидыххылан, ааанҿасроуп, икабинет аҟны дузыԥшуп ҳәа иаҳәаны, дааирхынҳәит.

Лакоба даныѡнала, Бериа имацара иакәын икабинет аҿы иҟаз. Агәалаҟара бзиа имоушәа диԥыланы, еиҭа аԥсшәа иеиҳәеит, дихҵыҵааузшәа игәабзиара дазҵааит, диртәеит. – Иудысныҳәалоит, иахьатәи аизара уара уакәын изтәыз, – иҳәеит… Иҭыԥ ахь дымнеикәа, иаԥхьа дааины данааиҿатәа, – шьҭагьы агәра умгои гәык-ԥсыкала сшузыҟоу, – иҳәан, зынҵа ихы-игәы дҵалеит.

– Ишԥасымгои, изгоит, – иҳәеит Лакоба, инагҵаны игәра изымго.

– Аматқәа реиԥш шьоукы ҳәазо уареи сареи иҳабжьалан, ҳаинырҟьарц иаҿын… Уара игәоуҭоу сыздыруам, аха сара избеит, урҽхәара саналага, шаҟаѡы иргәамԥхакәа, рыхқәа лашьҭны итәаз, ирдыруазааит урҭ уара ухә ҳаракны ишысшьо.

Бериа амаҭ ахьз аниҳәа, Лакоба ицәа наихзызааит, иааигәалаиршәеит Мархьаултәык, Бериа даныхәыҵыз, аҭара ицызҭоз, иҳәоны иаҳахьан: «Хаарак итҵамызт, ила ухирԥшыломызт, дымкьыкьын, азәгьы дҳацәажәазомызт, изааигәаз ҿызак димамызт. Иԥынҭа ахьдуз азы ашкол аҷы зегьы «Чхуинд» ҳәа ҳишьҭан. Аҟазшьа баԥсы иман, ацәгьабжьҳәаара бзиа ибон, акласси-акласси ҳаиниҟьон, ҳаиирсуан, ҳанеисуаз иара аганахь дгыланы дҳахәаԥшуан. Дшеичырчаҿыз акыраамҭа иҳазитҵымхит, ианитҵаҳх, иҳазбеит, ҽнак аурокҟәа рышьҭахь Маҵара азы аҟәараҷы дылбааганы, апачеиԥш деитҵыхны, аҽазны иҷы ааихыхны ҳабжьара цәгьак изымҳәо дҟаҳҭарц. Аԥшаҳәаҷы ҳаннеи, дҳапҟарц шаҳҭахыз ицәа ианалашәа, дҳампытҟьаны дыҿит, ҳаргьы ҳаибарыҿны ҳишьҭалт, ҳихьзарц хәычзак шҳагыз, маҭ дузҙак ашырҳәа абна иаалыҿрын, ахы кьакьаза ишьҭыхны, ҳамҿа иаангылт, иууаза иԥан ишынаҳгәыдԥалара. Ари еиԥш збаз ҳнышьҭаԥс ҳцазшәа ҳаанхеит, иара дымшәазакәа даахьаҳәын, амаҭ даадгылт, ахы шьҭыхны иакын. Ҳашҟа аԥшра иааҟәытҵын, иара иахь ахы нанарҳәит. Зынза дазааигәахазеит, уажәымзар-уажәы аҽикәыршан дакуеит ҳәа ҳшыԥшуаз, ихәхәаза аҽааитҵыхны иаԥхьа иныишьҭалт. Дааиҳәҭҟәыҟәлан, ахы ишьышьуа далагеит, наԥьнатә аахыс еибадыруаны еишьцыланы иҟазшәа. Нас иаашьҭыхны инапы иныԥҟәиртәеит. Ҳшанханы ҳихәаԥшуан, ҳаҿны шьҭахьҟа ацашьа ҳаԥәымшәо, сара исыдгыло ҿыза дсымамыз ԥьышәшьозма, ишәсырбап иҳәан, дҳашьҭалт. Ҳаибарҳәҳәаны, ҳаԥсы аагеит. Уи аҽны нахыс ҳицәшәаны иааигәара ҳнеиуамызт, амаҭ ацәа ихаабаауан»...

– Акгьы захумҳәааузеи, сара сиашазами, иахьарнахыс урҭ аматԥҟәа ҳабжьаҳцароуп, – иҳәеит Бериа, Лакоба ахәыцра дҭагаланы дшамаз аниба.

– Ааи, усоуп, – иҳәеит Лакоба, ихәыцра даалтцны.

– Усзырхынҳәыз удыруама? – иҽырхаазаны, иҽырԥшԥҟазаны акәын дышихәаԥшуаз, – уаха уареи сареи ҭынч ҳнеидтәаланы, уаххьа еицаҳфарц агәаҳәара соуит. Аҿныҟа, сара сышҟа, умҿахызгарц ҭахуп.

«Аизараҷы сирҽхәеит, уажәы сыҿныҟа усымгар зуам, ҳнеидтәалар ҭахуп, иҳәеит... Измаанахарызеи. Издыруада даах̀әызар, ихатәаз ацәаҟәа ихытцзар? Уеилыскааит, шьҭарнахыс сузыразны сшыҟало удыруаз ҳәа акәзар иаанаго»

– дхәыцуан, бзиарамзар цәгьарак аҵоуп ҳәа игәы иаанагомызт.

– Аҧсны саннеилак, уѡыӄа сымѡахганы, ауаа сыдгаланы шаӄантә ачеиҵьыка сзыӄаутҵахьоузеи, сара зынзатҵәыкгьы сыѡны унасымгаҙацт. Уара уеиҧш, саргьы аѡызцәа удгаланы, пату уқәсҵар ҵахуп, аха аҵашьыццәа шаӄаѡ ыӄоу удыруоу? Лакоба иѡны днаганы ачара изиуит ҳәа уатҵәы аҵәы иахатҵаны Қарҵ ақалақь ирыманы иалалоит. Уи уаргьы иуҵахым, саргьы исҵахым. Уареи сареи ҳхала ҳауп иӄало... Аҙәы иаҳаргьы ҵахҙам, ҳашьҵы, Ҷнагә!.. Ҵаӄа аҙәы дузыҧшны дгылазаргьы ҳахьцо иоумҳәан, – дѡагылан, иплашь еиқәатҵәа ишәитҵеит, ихылпа еиқәатҵәа ихеитҵеит, инапҵарпа еиқәатҵәақәа имҕамҵакәа ус иианикылт.

«Ҷнагу» ҳәа ихәыҷы хьзы аниҳәа иааҵьеишьеит. Лакоба данхәыҷыз иан Ҷнагә ҳәа иалҳәон, дандухагьы даара изааигәаҙаз ихәыҷы хьзы кадыршәуамызт. Бериа маҵурала рацәак даналаӄамыз, хыхь ахаларазы мгәацәха даныҳәазоз, имѡа иаҧырагылоз имч иқәхоны дибар, анхша-абхша иашьа гәакьа иакәзаргьы диеигзомызт, ихы хҵәаны ихәамц дыӄәгылон. Аха имч зқәымхоз рҽы ихы иаҵәеимшьоз иӄаз, реимаатҵыршьыс иҽыӄаитҵон, дыхьтәымаӄаханы дрымҕалон, дбырфын харпны дыршәылон, дыцҳахәшаны рҽы дҵалон. Лакоба ихы дархәаны Сталин иҽизааигәеитәырц данаҽыз, Лыхны иан лҽы дааны, лгәыр аҵа дкылсуан. Ҷнагә иеиҧш сыҧхьаҙа ҳәа лхы-лгәы дҵалон. Лакоба димҵаӄьаӄьон, «сызкәыхшоу сашьа Ҷнагә» ҳәа «дицәынхомызт». Иааигәалашәеит анкьа изааишьҵхьаз шәӄәыкгьы, усӄан абас изиѡуан:

«Акыр иаҧсоу Ҷнагә!

Иашьак иеиҧш уҧхьаҙаны иуасҳәоит, аҵыхәтәантәи аамҵазы Қырҵтәыла иӄоу аҵагылазаашьа сгәаҧхом. Уара ибзианы иудыруеит, сара Қырҵтәыла мацара акәым, Кавказ зегьы сыршәҵырц, исыркакаҷырц гәҵакыс ишсымоу... Сталин ипартиазы схы хҵәатәыс исоур сшамеигзо, аха изуцәызҙарызеи, аконсерваторцәа, иахьа ареспублика иахагылоу, Қарҵвелишвилии Орахелашвилии ахаҳә дуқәа реиҧш сымѡа ркуеит. Схы саа ѡахар ҳәа ишәаны, сҵаарӄәрылара иашьҵалеит, Сталин сара макьана цкьа сиздыруам, схы исырдырыр ҳәа ишәаны, икәша-мыкәша сыҷәрыжьлом. Иахьеиқәшәо сыцәгьамзар сыбзиарак шиарымҳәо здыруеит. Сара еилы-

скааит, Аԥатԥа ду ушҟа ԥсшьара лассы даараны дшыҟоу. Изымдыруада, урҭ аконсерваторцәа рааст, уара иуҳәо еиҳа дшазыҙырԥуа. Сшьамхнышгыланы суҳәоит ажәа ҟәандақәак схуҳәаарц. Илаԥш хаа схыларатәы сзыҟоутцарц. Иудыруаз иахьазы уара уда ԥсыхәа шсымам. Саргьы сыԥсы ахьынҙаҭоу исхасыршҭрым.

Гәыкала иузыҟоу Л. Б.».

Уи аахыс Бериа «Ҷнагә» заԥа игәалеимыршәарыз, ижәла иҽеы изҭагҙомызт. Аха уажәы ихәыҷы хьыз аниҳәа, игәы ҟәандаҙа иааҟанатцеит.

Хшыԥлала абжьааԥны акәын ахәыц еиԥзыршәоз, сасра сыԥныҟа ушызго азәы изымдыруазароуп ҳәа зныкымкәаԥынтәымкәа иеиҳәаз агәҽанызаара инамҭеит игәы аҟәышра.

– Уаха сцарц ст̀ахын… угәы иалымсуазар, – ихы-иҽеы еиԥш игәгьы аартын абарҭ ажәаҟәа аниҳәоз Лакоба.

– Уаха уаангылоит, сыцхыраагҙаԥ идыстцахьеит, асасааиртаҽеы аномер хиоуп, – иарма напы анапҭарԥа амҟеитцан, егьи ус ииаанкылан, илаҟәа цырцыруа днеиҽаԥшит, усҟантцәҟьа уи аҳәашьԥы иԥшра иман, аха изгәамҭеит.

… Ахәылбыҽеха, асаат ааба рыбжазы, аԥыцьагьы еицны Бериа иԥны инеит. Иԥшәма Нинои ичкәын Сериожеи рԥылт. Бериа иԥшәма Лакоба ибзианы дылдыруан, аԥсшәа иалҳәеит, нас лхатԥа иахь даахьаҳәын, гәыбҟан илтеит, абри иеиԥш асас дахь дшааугоз заа иуҳәарауаз, еиҟьны сҽазыҟасымтцози, Аԥсны ҳаннеилак иара ҳашидикыло узымдырҙои, аԥхашьара сургеит ҳәа.

…Иҟаларын уи лхатԥа иеиԥш, ларгьы асцена дыҟәгылазшәа дыхәмаруазҭгьы.

– Асас аԥшәма игәы аԥхарроуп ииҭаху, егьырҭ мыцхәуп, – иҳәеит Лакоба, ихы-иҽеы ихаччо. Сериожа дгәыдикылеит, ичкәын Рауф иеиԥш дыԥхьаҙаны, уԥыза Рауф дузыԥшуп, Аҟәаҟа уанбанеиуеи ҳәа диазтцааит.

– Аԥхын, амшын ҭалара шааҟалалак, ҽыкәабара снеиуеит. Рауфи сареи амшын ахь ҳаиццалоит, – иҳәеит Сериожа иаҳаз деигәырҟьаны.

«Амшын ахь ҽыкәабара», – аниҳәа, Лакоба ииаигәалашәеит, цыԥх аԥхын Бериа иԥҳәыси ичкәыни Аҟәа рыԥсы аныршьоз, Рауфи Сериожеи есымша ҽыкәабара еиццалон. Ҽнак Рауф амшын аҟынтәи даныхынҳә, иаб днаидтәалан, абас дизтцааит.

Саб, измааноузеи, иахьа Сериожа абас сеиҳәеит, саб даара дицәымҭуп уаб… уабҭы саб дицәымҭума ҳәа…

«Ахәыцқәа амц аҳәашьа рыздырҵом»,.. – ҳәа дхәыцуа, игәалашәаз игәалаҟара аабжьнахит, аха инимырԥшит.

– Ҳнапқәа ҵык нарыԛәаҳҭәап, – иҳәан, днаиԥызаны рҽанынарха, Лакоба ауадаԛәа лаԥшыла иааимидеит, анапыҵәҵәарҭаҽы ада иахьабалак Сталин ипатреҭқәа кнаҳан.

Акрыфара напы надыркуаны еиԥш, ԥҳәыс шәпа-жәпак, аԥшьык дааҿналан, гәаԥхарачара шәымазааит, лҳәан, даарыдтәалеит. Уи аҿнаҭа иалахәыз аҵәы леиԥш акәын лхы шымҿаԥылгоз. Лакоба иахьадагьы димбаҵацызт уи аԥҳәыс, аха лара даараҵа дишьцыланы дылдыруазшәа аԥсшәа иалҳәеит.

– Даҳгәыла бзиоуп, дҳақьымуп, ҳаҿнаҭа далахәны дҳаԥхьаҵоит, – даара ҳаҭыр лыԛәҵаны диирдырит. Ииаугәамԥхаратәы аҟынҵа лхы-лҽы ҿызын, еиҳаракгьы ус изубоз лҟыԥсҵәа ҭытҵны лыцламҳәа иахьатҵагылаз акәын. Лхы-лҽы дуи лыбла хәыцқәеи (жьыргәыц-жьыргәыцк иаҟарамызт) зынҵа еинаалаҵомызт, ллакытца иахьҭаԥсаз иҭагьежьуан, иҭахынҳәуан. Лхаԥыцқәа лҽы иҭамҵошәа ескьынагьы иааԥшуан, данымцәажәозгьы лқьышәқәа ирзыхҿомызт. Аԥьыԛәреи ҟаԥшь аԥатца аԥшра змаз лыхцәы иркьаҽны иҭырффан. Лнапқәа лара илтәҵамшәа цәгьа иԥшҵан, лнацәкьараԛәа хәхәаҵа, уахьрыхәаԥшуаз ирацәаны ацәеижь илыԛәыз дара рҟынҵа изымааҵазшәа ипан. Лакоба абарҭ зегьы ибла нархигеит. Уи аԥҳәыс Бериа ивараҽы диртәеит, аԥшәмаԥҳәыс дааины Лакоба диватәеит. Сериожа дызҳадтәаламзеи ҳәа Лакоба хьаас иҟаитҵеит.

– Сара Аԥсны сиит, шәаԥсуа ҵас ныкҟәызгоит, ахәыҵы ҳара ҳахьтәоу иитахузеи, дандухалак дахьҵап, макьана дгылазааит, – иҳәеит аԥшәма.

…Акака ааныркылт ҳаибазырбаз ҳәа, нас еибаныҳәеит. Аԥшәма даара агәалаҟара бзиа иман, даҽеа ҿбаҟа ныҳәаҽа анааныркыла ашьҭахь, аԥсуа жәлар рашәа «Гәдиса хатца» даара бзиа избоит, иаҳҳәароуп иҳәан, иркьыкьны ахапа аацәыригеит… Ицырҭгызуа ицылҳәеит аԥҳәыс аԥшь. Лакоба иԥьашьаны дырзыҵырҿуан шаҟа еиԛәшәаны, еинааланы еицырҳәоз…

Акыраамҭа итәан, аишәа хиан ҽыки-бзыки ишазымҳәара.

– Шәҭазаара бзиазааит, – иҳәан, Лакоба агылара иҽазикит.

– Даҽа акака аанымкылакәа, умҿа мныҳәакәа усзоужьуам… Ҳцас еилаагарым… Аҳкәажә бхатҵкы, бхьынапала атцыхәтәантәи ҳатцәцаҟәа аҿы ртабҵәарц ҵтахуп, – иҳәан, аԥшәма исас даанкыло, аԥҳәыс аԥшь длеихырхәеит.

Лакоба, акы зылаԥш ахзмырԥаʒоз, уи ауха длашәхазшәа, изгәамҵаʒеит, аԥҳәыс аԥшь аҿы анизҵалҵәоз, лмацәаз днахаахо, ашҳам атцшәшәаны иатцәца аҵаԥсара ишаҽыз… Гәыҿбара имаʒамкәа, лнацәкьара хәхәаҟәа дрыхәаԥшуа иаалымихит, иҵабуп ҳәагьы леиҳәеит.

Асаси аԥшәмеи атцыхәтәантәи ратцәцаҟәа ааинырҟьеит. Аԥшәма асас имҿа иныҳәон, асас аԥшәма ичеиԥьыка даҟәныҳәон. Аԥшәма инҵаркәкәа ижәит, асас даҽыхәаны иԥҟәсыргылоит ҳәа даналага, аԥшәма иҽаҽишьаауан, суҵахны уааза́р, насгьы знапала иҵазҵәаз аҳкәажә лаҳаҵыр азы, иҳәан, инҵыркәкәа имжәыр имуит.

Лакоба мчыбжьык, ҿымчыбжьа рышьҵахь дзыниараны дыҟаз зцәа иалашәоз, згәы иадыруаз, есԥьынагьы агәаҽанызаара змаз, уаха ибла шааԥшуаз ихәда шԥырҟоз изгәамҵаʒеит.

Иатцәца ҵарцәны ишныԥәиргылаз еиԥш, уааԥсаны ушыҟоу збоит, шьҵа уца, уԥсы шьа, уахьналбааua ҵаҟа смашьына узыԥшуп, умҿа бзиахааит, уахьсзынаскьамго саҵоумҵан ҳәа иаҳәо, аԥшәма исас ддәылган дааиижьын, иара «Мравалжамиер» ҳәа ашәа ҳәо даахынҳәит.

Лакоба асасааирҵахь амҿа дахьыԥәыз дхәыцуан (ашҳам иларҵаз макьана аҽеыртцысра иаламгацызт): «Сгәы самжьозар, дааҳәит, шьҵарнахыс уаҳа дыспԥырхагахарым ҳәа сыҟоуп. Уи сҳәеит ҳәа, аҟама аҽеиԥш анаҳәааҳәра уажәы имбеит, наунагʒа узиԥәгәыԥуам. Аамҵала акәзаргьы, ус дааҳәызар, даара ибзиоуп… Шаҟантә иԥәсыргылахьаз амшын нырцә иҟоу ҳажәлар рыбжеиҳарак, рыԥсадгьыл ахь рырхынҳәра азҵаара. Рыԥсы злаз рыдгьыл иахыкәкәааны амҳаԥьырра иргаз, ԥшьышәнызԥьҿык инареиҳаны, аԥсуаа гәаҟуа атәым дгьыл – Ҵырԥәтәыла рхы рзыԥәкуам, рыԥсадгьыл ахь ихынҳәырц ртахуп, рԥьаԥҵаԥәа ҵацәны ишьҵоуп. Аԥыҵанхамҿаҽы, ааглыхраҽы, аргылараҽы иахьа ауаа ҳазхом, иҳархынҳәып анысҳәалак, урҵ шьҵа итырԥәцәахахьеит, аҵырԥәцәа ааганы иҳазнырхом, урҵ рыла асоциализм ҳзыргылом… Урҵ адгьылԥәа ҳәа узҽеу ус баша иҵацәны ааанҳажьʒом… ҳәа азҵаара иԥәсыргылоз иаасымпытцаирʒуан.

Лакоба диашоуп, Ҭырқәтәыла иҟоу аԥсуаа ырхынҳәтәуп… Сара исаҳахьеит, урҭ рыԥсадгьыл ахь ахынҳәра ишазгәаҟуа… Гәыԥҽык Ҭырқәтәылантәи иааны рнышәнапқәа рыманы ишцоз, Ҭырқәтәыла ианалала, ирымхны икарԥсеит, аԥҟара иатҵанакуам ҳәа. Абас анырзыру, ихынҳәит, рнышәнапқәа мгакәа имцеит, еиҭа Аԥсны иианы, досу идгьыл аҷы дцаны, еимаатҵыршьы-ҳәынтҵәоушәа иатҵартатаны иргеит… Уи ииаанаго, аԥсуа дахьыҟазаалакгьы иԥсадгьыл ада дхәарҭам ҳәа Орԥьоникизе ииҳәазгьы иимырҳаит.

Сталингьы дазыразын аԥхьа, ашьҭахь рацәак игәамԥхо, ари зҵаара дууп, азәы имацара иҭаххеит ҳәа иузызбом… Ажәлари ареспублика аиҳабыреи еиқәышаҳаҭны ирызбароуп ҳәа сеиҳәеит. Сара издыруеит, Бериа иоуп иҵаланы даазырҳәыз, ажәлар ирҭахзам зыԥсадгьыл кажьны ицаз хнырҳәны рыланырхара, Лакоба иоуп уи иашьҭоу, избан акәзар иԥҳәыс дҭырқәоуп, иабхәараа аҭырқәцәа ааганы, Аԥсны риҭарц даҷуп ҳәа.

Аха шьҭа ихшәазар, ииаақәургыло азҵаарақәа зегьы рҷы судгылоит ҳәа уаха исеиҳәаз иашатҵәҟьазар, уатҵәытҵәҟьа еиҭашьҭысхуеит уи азҵаара… ианызбаха, ԥшьышә-нызкьԥык хынҳәны рыԥсадгьыл аҷы рашьцәеи дареи еидгылар, ишԥеизҳазыгьари с-Аԥсны хәыцы! Акультура ду ҟалап, ақыҭанхамԥа шьҭытҵып, аргылара дуқәа уҳәа, рыԥсадгьыл дыршәҭыкакаҷып.

Уажәы ааигәа Ацентр Комитет ареспубликаҷы ашколқәа рҵара аҭагылазаашьа азҵаара ианахәаԥушаз, Бериа ажәа алеигалеит, – ареспублика иаланхо амилаҭ ссақәа рхатәы бызшәала аҵара ахьыртцо иаҳнаҭо маҷуп… Амилаҭ ссақәа акультура ду ахь излакылсраны иҟоу мԥазатҵәык ауп, – абызшәа ду ала ҳәа.

– Уи ииаанаго, аԥсуа школқәа раркроуп, абызшәа арзроуп… Бызшәа сса ыҟазам, абызшәақәа зегьы дууп, збызшәала ицәажәо рхыԥхьазара маҷзар, рхатәы бызшәа рымхра ҟалома? Октиабртәи ареволиуциа Дузза ашьҭахь Ленинтә милаҭтә политика амилаҭ хәыцқәа зегьы рхатәы бызшәала аҵара азин рнаҭеит… – сҳәан, исзымчҳакәа сԥагылт. Иара усҟан аҭак симҭеит, аха изқәыскыз аус иаҷагылаз ихала ихы аԥсынгьери иқәиҵоит ҳәа аанарго, дычны дыҭҟәацрашәа акраамҭа дсыхәаԥшуан… «аха шьҭа даах̂әызар, уи азҵаарагьы

уаҳа далацәажәом… Пшьышә-нызкьҽык рыԥсадгьыл ахь ихынҳәны, рашьцәеи дареи аԥьԥьаҳәа рбызшәала ицәажәо, атԥара ртԥо иҟалар, иҽиар… жәохә ҽажәа шыкәса рыла ҳ-Аԥсны ахьынӡаназаазо рбызшәа хааӡа иԥәыҽуа иҟалап… усҟан милаҭ ссоуп ҳәа зҳәараны иҟада?». Абас заҟа иҳаракны дхәыцуаз… Арахь саатк ашьҭахь изыԥшыз издырӡомызт.

Асасааирҭаҽ днеиаанӡа ашҳам аҽамыртцысит, амашьына дҭытԥны иҽанынеиха ахирдырра иалагеит, ицәеижьы хьанҭаӡа иааҟанатԥеит. Ашә аартны даныныҽала, иблахатԥ аргьежьит. Изыԥшны игылаз Аԥснытәи аусбартԥаҟәа Қарҭ иҟаз рхаҭарнакра аиҳабы Енгелов дибеит. (Енгелов Лакоба ауха зыҟны дыҟаз издыруамызт, аха асасааирҭахь дшаауаз идыруан азы дизыԥшны дгылан). Схы ҽеимкәан избоит ҳәа иеиҳәарц иҽы анааихих ибз акхьан, иахьабалак ипланы илалахьан, иҽы еилганы дамырцәажәеит. Убасҟан ауп ианидырыз сасра дахьыҟаз «ҳаҭыр» шиԥәыртԥаз…

Ихдырра ицәымӡыцызт, акакала игәалаиршәон аԥшәма «дицәнымхо» дышидикылаз… Аԥҳәыс аԥшь ибла дыхгылан… Абартԥаа зегьы иажәа иҽаԥытԥәтԥәо, рыцҳарала еиԥшьуа, Енгелов иеиҳәеит, еиликаартә еиԥш.

Итԥагыланы иномер ахь дхаргалоит. (Асасааирҭа «Ориаанд» №31.) Уи нахыс уаҳа иҽы еилго дҟанамтԥеит. Енгелов акы иеиҳәарц ибла ҭырхаха диҽаԥшуан. Иԥсы ихытԥымҭаз абарҭ ажәаԥәа рҳәара дахьӡеит: «С-с-сара дсылгеит… С-с-сҭаирхеит… Аха с-Рауф хәыҷы дицәышәыхьча».

* * *

… – Сара аканвои Буҭхузи соуп, усаԥызаны приамо уԥала, уара алахша!… Сԥан дида!.. – уажәы-уажәы дыцәҳа-шҳауа, иаԥсшәеи, игыршәеи, иоурысшәеи еилаԥсо, Наҳар акамера ддәылганы, диманы днеиуан ауха ҭхыбжьон. Буҭхузи иҽыԥышәшәоз ажәа баԥсԥәа ратԥкысгьы Наҳар изхымгоз, уи иԥшреи исахьеи ракәын, ишьҭахь дшааиуазгьы, иаԥхьа дгылоушәа ибла дыхгылан. Сафари иареи рыхԥәа кны ишеидтәалаз, акамера ашә аартны, – Абаандаҽы Абыхәба, на выход… на допрос! – иҳәан, даалагылт дкьаҽгәыгәӡа, имгәацәа хәыҷы иаԥхьа иргыланы, иԥьышәԥәа еиԥәатԥәаӡа, аҽебыга ыԥәыршьызшәа иԥатԥԥәа хыргәдааны, илаԥәа кылцаны,

иԥьымшьԛәа ила иҭассы... Уахынла мѡак аҽы ԥьара дааԛәшәар, уицәшәаны уѡрын, убасҡак иԥшра ԥәгьан.

– Ма налево, ма направо убналарԥ шаг аныҡанатԥа, канвои Бутхузи каамеҭ еиԛәатԥәа уаԛәнаршәоит... Сԛан дида!.. – ҭзамцк аантԥәаны аҽеакы инавалацыԥхьаза, иҽееиԥсхарчны диԛәҡаауан. Адгьыл аԥаҡа ихәытԥаҡатԥаз абаатәы ҭзамцԛәа ирыбжьаҡҡа иахьнеиуаз ауаѡ иакәым, аҳәынаԥтԥәҡьагьы зымѡа ԥашьа амазамызт, аха Бутхузи ус даниԛәмаԛарлак, игәы иахәон, амч ду шимаз иирбон.

Адгьыл ианхәытԥытԥ, – Приамо на верх! – иҳәеит, ԥаса аасҭа ибжьы аармаԥны.

Наҳар ихы ѡышьҭыхны, аҭзамц иадкнаҳалаз асаат ду днахәаԥшит, ихәлахьеит ҳәагьы дыҡазамызт, иааԥьеишьеит, асаат хԥа ҡалахьан. Ишьҭахьҡа ԥьоук рԥәажәабжь иаҳан, ашырҳәа даахьаҳәит, издыруа азәы дызбозар, инсыжьыз, ачымазаѡ дшыҡалаз акрысзеилкааузар игәахәын, аха урҭ ицәыхаран.

– Абаандаѡы Абыхәба, туда-суда аԥшра ҡалазоми, сԛан дида!.. – ибжьы аагәгәахеит Бутхузи, игьало идҳәалаз итапанчагьы днамԥасит.

Бутхузи инапы ианыз, абаандаѡԥәа акамера иҭганы, аусеилыргаѡԥәа рҡынза раагареи-ргареи затԥәык акәын. Уахынлан абаандаѡԥәа рҽахәы анырҽырхуаз азы Бутхузи ҽынла ихы даԛәиҭын, аха НКВД ддәылԥны ашә аҡынза днеиуамызт, убасҡак инапы ианыз аус бзиа ибон, ахыбра аѡнутԥҡа ԥьара иҽынакҽаршәны дыԥәон, ианаахәлалак нахыс дҡыԥсза днеины даагылон, азәы даага ҳәа адԥа анбасырҭои ҳәа. Ҽынла адәахьы дзымԥоз, атапанча иҡәнымкәа ауаа дырбар хьымзԥишьон. Абаандаѡԥәа ааигарԥ данырышьҭуаз атапанча ирҭон, ианиҡәнитԥалак дгенералхазшәа ихы ибо дааҡалон.

Абаандаѡы дааганы аусеилыргаѡ даниитԥалак, уи дахьынзаиҽԥәажәоз, иара ихы даԛәиҭын, убри аамҭаз ицәа дҭытԥны дԥарашәа иҽееитеикуан, ус дузԥак знапы иану азә иеиԥш иҽыҡатԥаны, ашырҳәа ашә ааимԥааны, адәныҡа дындәылԥуан, зуацәа, зҭынхацәа ҭакыз ауаа, азәыр ихабар ҳзеилкааузар ҳәа, уахи-ҽени НКВД иадымԥзакәа ишьахны ашә ахь иԥшуаз даарылаххуан, ашә шәзылагылоузеи, шәнаскьа наҡ сымҳәеи ҳәа дырзыҭрысуан. Бутхузи иакәым, аҳәымсагԥәҡьа ахылԥа иатԥәа ахаргыланы иԛәаургыларгьы, ауаа ацәшәаны, хара-

хара иавсуан, убасҟак ргәы рымҟьаны иҟан. Бутхузи данрытцаҳәҳәалак, ҽымтзакәа рышьтахьҟа инаскьаны иаагылон. Уи иара даара игәы иахәон, иаҟара ицлазшәа ибон, еиҳаракгьы абас зыҟаитцоз атапанча шиҟәныз ауаа ирбарцаз акәын.

… – Уцала, приамо уцала! – ашәҟәа дрывго Наҳар диманы дышнеиуаз, «33» ҳәа зныз акабинет ианаадгыла, – Стои! – иҳәан дааникылт. – Аусеилыргаѡ макьана дтацәым, там кәдхә, видишь, убра днеины дгылааит, – иҳәан, асаби иеиԥш атзамц даадиргылт. Иара днеины, иаԥхьа аҟәардә ргыланы днатәеит, ишьап кьаҽҟәа саарангза изымназо, икалкало. Акабинетҟәа зегьы ытцашьыхаа иаркны, аѡнутцҟа абаандаѡцәа ражәа рҽыхра иаҽын. Иранҟьаны иааузаз агәынҟьыбжьы, атцәуабжь, аҳәҳәабжь азызырѡра аҳәа агәы зызтоу иаамҵыдарахаз уаѡы изычҳауамызт. Бутхузи есыуаха дызлагылаз, иаҳауаз уи акәын азы урт абжьҟәа игәаҟынза акәым, ахәы зтассы иҟаз илымҳа хьыдышьшьҟәа рҟынзагьы имаазозшәа акәын, итапачна атра зны иаԥхьаҟа даахо, аҽазны иганахь днахо далахәмаруа дыштәаз. Наҳар, акабинет №33 идәылыѡны игоз аԥҳәыс лыбжьы изымчҳакәадааиланарзызеит. – Шәуаами, шәанаԥьалбеит, ан шәылхымшазеи, абасҟак сызшәыргәаҟуазеи, сышәшьы, саргьы стынчхап, шәаргьы шәтынчхап… Исымбаз, исмаҳаз… збазшәа исаҳазшәа зласҳәарызеи!.. – деитцаԥьы дтцәыуон.

Наҳар игәы тытцны ицо, ԥьарак иҽеиԥәкны дзымгыло даналага, Бутхузи ашырҳәа дѡатҟьан дааиҽагылт, – Абыржәытцәҟьа ауголь ахь аҽы рханы, узад арахь иаарҳәны игылааит, акәымзар, каамет иаԥәнаршәоит… Сԥан дида!.. – диԥәҳәҳәааны, атзамц ахь иҽы рханы диргылт. Наҳар атзамц ахь иҽы рханы дгылан, аха зыргәаҟра иаҽыз ауаа рыбжьы игәы тнашьаауан. Иара ихала иакәзамызт, абас рзыруан, раԥхьаза акәны зҽахәы зҽырхырц тцхыбжьон агәазы аҽаԥара идәылганы иааргоз зегьы. Ари Ԥачулиа «иҽыцаԥшьгамта» акәын. – Аԥхьаза акәны зҽахәы зҽышәхырц иаажәго, шәкабинет ашәхымц ишьапы ахигаанза, баша аҽцәажәаразы дшаашәымгаз идыруазароуп. Заа илымҳа иаҳароуп, иҽы аниԥәпыме, ицәа аарҳәны ишихатцахо… Игәы имҟьаны, ишьа иларбаны, дшәаны, ишьамхҟәа дрызнымкыло дыѡналар… иаразнак апатара далагоит, иидыруа зегьы иҳәоит. Аамта рацәаны ирыԥәшәырзуеит… Аамта шәеиҵаҳа… – адтца ириташ нарыгзон дара.

… – Пиатаков рԥхьа дахьыббаз атроцкист Лакоба иԥна-ԥоуп. Ачеицьыка еитҵҳаны изыԛеитҵеит… Аԥсны аиҳабыра зегьы ыԛан. Бхатҵеи бареи рыгәҭа шәтәан. Ишәеиҳәоз? – аусеилыргаԥ ибжьы угәы аакылнатҵәарашәа, итҵәытҵәза, маҷк ивтҵрааз ашә икылԛьаны иааԥуан.

– Шаԛантә ишәасҳәарызеи, бзиарамзар цәгьак уи ауха, Пиатаков иҳәоны исмаҳаит. Шәуаами, сызшәыргәаԛуазеи!.. Сысаби иаха аахыс агәыԥҳәы исмыркыц… Арахь санааргоз икьаасыбжьы саҳауан… ԥымзгьы ихымҵыц, амла даганы дыԥсуеит… Шәуаами шәанаԥьалбеит!.. Издыруаз зегьы шәасҳәеит… Уаҳа акгьы сыздырам!.. – дгьатҵәы-гьатҵәуан ан, лыбжьы ҭхаахьан, даара дышдыргәаԛхьаз ԥашьомызт, лгәи лылаґырҳи еилатҵәон, лажәаԛәа нагҳаны илызҳәомызт. Наҳар уи аԥҳәыс лыбжьы игәы иасын, иблахац ааиланаргьежьызшәа ибеит, идыргәаԛуаз иԥҳәыси ихәыҷи ракәызшәа игәы иныҵаххит.

– Бхатҵа иҷала иҳәахьеит, бара мап зыбкуазеи? Аиаша бҳәар, бхәыҷы акриҷатҵара азин бауеит. Ибымҳәар, бхәыҷы ихш бгәы иҭашны баблырц иԛоуп. Баҳама? – ибжьала рыцҳашьара злаҳамыз аҳәы шиакәыз ԥашьомызт.

– Ишԥаԛастҵари, ишԥаԛастҵари… иԛам-ианым шԥасҳәари… Аума иаԛәшәаз сара!.. – деитҵаԛьызԛьыз атҵәыуара далагеит. Наҳар иаҳауаз изычҳауамызт, игәы ҭытҵны ицон. Буҭхузи илымҳа ацәа ҭарҵәаны дтәазшәа, итапанча далахәмаруа дтәан.

– Пиатаков атҵәца аанкыланы Лакоба даниныҳәоз, иахьарнахыс уареи сареи ҳаиԥызцәазааит ҳәа иеимҳәеи! Убригьы бмаҳаҳеи? – ибжьы цәгьахеит аусҵҵааԥ, акаридор еитҵҳәа ахи атҵыхәеи иахьҳон.

– Ҳаиԥызцәазааит ҳәа анырҳәоз саҳаит, – лыбжьы қыцькыцьуа аҭак ԛалтҵеит.

– Уи баҳаит, егьи бмаҳаҳеи? – длыԛәҳәҳәеит.

– Уаҳа акгьы смаҳаит, исмаҳаит!… Исмаҳаит!.. – дгызыґызуан.

– Ибзиаҳаны ибаҳаит… Уареи сареи ҳаиԥызцәахеит… Троцкии Зиновиеви рконтрреволиуциатә-террористтә организациа Аԥсны еиҷкааны хадара азууроуп ҳәа иеиҳәеит. Лакоба деигәырґьаны даԛәшаҳаҭхеит. Итәаԛәазгьы адгылт. Пиатакови Лакобеи уи ауха аплан шьаԛәдырґәґәеит Асовет жәлар зегьы ргәыґырҭа ду Сталин Аԥсны ԥсшьара данааua ишьразы.

Балга, абартқәа зегьы шбаҳаз ашәҟәы бнапы аҭаѡ акәымзар, бысабии бареи наҙаҙа шәеицәыҙуеит...

Наҳар илымҳа кыдҭаны дзырѡуан уи аԥхәыс аҭакс иҟалҭарызеи ҳәа. Акыраамҭа уаҳа бжьы ѡныѡуамызт уи акабинет. Ашьҭахь агәаӄьхәа акы шкаҳаз иаҳаит. Иҟалап, уи аԥхәыс рыцҳа лысаби деиҭаналгәалаиршәа, илзымчҳакәа дхышәҭны адашьма дыӄәҳазар.

Пиатаков Георги Леонид-иԥа Аԥсны лассы-лассы дшаалоз Лакобеи иареи шеиѡызцәаз Наҳаргьы ибзианы идыруан. Амалахазгьы ихаҷы изаагомызт уи асовет жәлар драҕоуп ҳәа, Урыстәыла ареволиуциатә ҭысра аныӄалаз инаркны аиааира агаразы хыцәнамырха иӄәԥоз.

Ааглыхра хьамҭа жәлар рынхамѡа шьаҭанкыла ашьҭыхразы аҷаԥхьа иӄәгылаз ауснагҙатәӄәа ирызкны жәлартә комиссариат изаамҭанутәи аилатәараҷы иаднакылараны иҟаз аӄәҭара, ихы дымѡахаҙакәа, мчыбжьык аахыс дадтәаланы аус шадиулоз ауп иааѡналаны дшыдырбаандаѡыз. Ига-иҷы амырҳәаҙакәа, дуаѡуп ҳәагьы дымԥхьаҙаҙакәа, иӄәымчны иацәажәо, ихы-игәы ахыршәаны, хѡык драԥцаны дрыманы илбаауан аҳәынҵқарратә усзуѡ дуззa, ҳтәылаҷы акоммунист партиа аиҷкааѡцәа ируаҙәкыз, апартбилеҭ №000059 згәы иадыз, аҳратәра иаҷагыланы аханатә аахыс иӄәԥоз, идыргәаӄхьаз, 1912 шыӄәсазы амарксисттә литература ахьидырбалаз, насгьы Киев аӄалаӄь аҷы маҙалатәи атипографиа (апрокламациаӄәа ахьыркьыԥхьуаз) напхгара ахьаиҭоз азы зус ҙбаны, хә-шыӄәса зыӄәҭаны Иркутсктәи агуберниахь иахгаз, уаантәи дыбналаны Иапониатәылала Швеицариа дцаны, Бернсктәи аконференциа зҷеалархәны Ленин иарҕьажәѡаны ивагылаз, февральтәи ареволиуциа ашьҭахь Киевтәи анагҙком РСДРП(б) раԥхьаҙатәи ахантәаѡра азызуаз, 1920 шыӄәсазы СССР Аҳәынҵплан ахантәаѡы ихаҭыԥуаѡыс аус зуаз, аамҭала торгпредс Франциа иҟаз... СССР жәлар рынхамѡа ахантәаѡы ихаҭыԥуаѡ ЦИК СССР иачленыз, Коминтерн анапхгаѡцәа ируаҙәкыз, Ленин изааигәаҙаз, аԥышәа ду змоу абольшевик ҳәа иԥхьаҙоз, аҭыхәтәантәи аамҭазы СССР ааглыхра хьамҭа жәлартә комиссариат ахантәаѡы актәи ихаҭыԥуаѡыс аус зуаз Георги Леонид-иԥа Пиатаков, иааҟеитцахьаз зегьы аҭәаҕәа рыхьшьны, дырбаандаѡны, уада хәыҷык дыѡнакны, зҙамѡаӄәа ҭытцны ицо иаԥхьа итәаз аусҭцааѡы зҭаарас

иситозеишь ҳәа дихәаԥшуан. Аԥхьа ажәжәаҳәа ипатрфел иҭаланы иааимырдеит (арахь дааргаанӡа ицьыбаԛәа еимырдахьан). Ленин иусумҭԛәеи аҽны имаӡаныҟәгаѡ дышьҭны амагазин аҟынтәи илааиргаз ахәмарга тапанчеи рыда акгьы идрымбалт. Инаганы аусҭцааѡ иаԥхьа ианыԛәыртца, иааицәымыԛхеит, ацәымԛхара акәым, игәамԥхеит, абри азоума дырбаандаѡны дзаажәгаз ҳәа дырзытрысит. Ишԥеиҭахыз, Ленин ихы дамыхәо, дычмазаѡны данышьҭаз иҟалараны иҟаз Х Аизара ду аделегатцәа рахь иисѡыз ашәҟәы «Сталин дԥандоуп, дымҽыԛуп, аиҳабыра, амчра ампытцахалара бзиа ибацәоит. Абасеиԥш аҟазшьа хьамҭа змоу иԥшьоу ҳпартиа ахадара импытцыхтәуп, ишьаԛәиҟьаанӡа... Шәазхәыцны аҽа маҭурак изышәыԥшаа» ҳәа изныз ашәҟәы идырбаларц. Уи ашәҟәы аделегатцәа ирзамыԥхьеит, ирцәыртцәахит, абиуллетен иахьаныртцаз аздырхеит, Абиуллетен зауаз ЦИК ачленцәа ракәын. Уи аахыс маҵ аамҭа цахьазма, аха имырзаӡакәа иҭцәахны ирыман урҭ. Аҭцыхәтәантәи аамҭазы уи ашәҟәы здырбалоз дарбанзаалакгьы, Асовет мчра уаԛоуп... Ҳвожд ду Сталин чарҳәара изуны иҭархаразы аус хәымга аиҽԛаара уаҽын ҳәа уахыки-ҽнаки рыла рус збаны, ашьра иԛәыртцон. Георги изыԥшыз идыруазшәа, икра ѡымш шагыз уи ашәҟәы ипартфел иааҭиган, ашьҭамҭа уаѡы имбо иԥхьеикит. Аусҭцааѡы абарҭ рыда акгьы идшәымбалаӡеи ҳәа дгәамҵ-хамҵуа атапанча (ахәмарга) дахәаԥшуа даналага, Георги идырит уи иибарц иитахыз Ленин ишәҟәы шакәыз. Аусҭцааѡ Георги утәа ҳәагьы иеиҳәомызт, инарҳәы-аарҳәуа ахәмарга дахәаԥшуан, иахьҭрыжьыз, иантрыжьыз, иахьааихәаз, ианааихәаз уҳәа, иҭҟьо акы акәны идибалазшәа, ашәҟәы антцара даҽын.

– Иззуҭахыдаз ари атапанча? – ихы-иҽы кынѡалаӡа, иплашь еиԛәатцәа зшьапаҟынӡа илеиуа итәаз ахатца ау даацәажәеит, иажәаԛәа амаԛ рылыҳәҳәо.

– Хәмаргоуп, тапанчаӡам, сыҵкәын хәыҵы изы иаасхәеит иахьа, – иҳәеит уи, абасҟак иалаԥсны иахьыркыз измааназ ҳәа акгьы изеилымкааua.

– Ацгәы аԥа аҳәынаԥ акра анартцоит... Уаргьы уҵкәын ахысшьа иуртцоит... уара уеиԥш иаргьы Асовет мчра деихсларц, – ахаҽкынѡала ашьа иҽытцуазшәа даацәажәеит.

Георги Леонид-иԥа абарҭ ажәаԛәа иѡнутцҟа зегьы дырхны иԛрысызшәа ибеит. Деилашәан, аҭак имҭаӡакәа, аҭел

ахьықәгылаз ашҟа иҽынеихеит Сталин диацәажәарц, абарҭ аччархәқәа абас амш илаганы иахьизныҟәо азы рықәнага иақәыршәа ҳәа иеиҳәарц, аха уара убаандаѡуп рҳәан, уахь днармышьҭит.

... Уаҳа ажәак имырҳәаҙакәа, даалбааганы, иматәақәа ааишәыхны, ихьыжәкәыжәыз ашәҭашәыхқәа ушәҭа ҳәа ианидыргала, здунеи ахаан ахыларҟәреи аҳәареи ззымдарҙоз, ихы ларҟәны дрыҳәеит, сыѡныҟа аҭел асра азин сышәҭ, ҭаацәа уаха сышзымнеиуа расҳәоит ҳәа, аха уигьы азин ирымҭеит. Ипҳәыс Лиудмила Феодор-ипҳа, сара шәсышьҭамлан, ҳ-Иури хәыҷы дыбзеиқәырхозар деиқәырха, шәықәҭны шәца шәхы ахьынахоу ҳәа излаҳәар, изырулакгьы хьаас имаҙамызт. Уи идыруан, Асовет мчра аҕацәа иҭаркуаз рҭаацәа зҭадыргылоз агәаҟра.

Николаи II аҳәынҵкар гәымбыл ҵьбара иҽаԥхьа аԥсра иацәшәаны зхы лазмырҟәыз, уажәы абарҭ ауаа лаҟәқәа раԥхьа ихы рҟәны дгылан, аха ихьаԥшынгьы ихәамԥшит, инеигәҭасны дныѡнаркит, уаҳа акгьы уҭахҙами... рбара уаргәаҟуазар, уҭаацәа арахь иузаагап ҳәа ихыччаны.

Атҵх акыр инеихьан, Грановски иулица аѡны №3 аҽы зегьынҵьара алашарақәа ыцәахьан, ауада №80 аҟны ада. Иури иан дылзырцәомызт, саб даанҙа сышьҭалом ҳәа дгәырґьатҵәа дыѡнан, избан акәзар, аҽны Георги ателефон дасны ихәыҷы иеиҳәеит, снеиаанҙа уԥшыз, бзиа иубо ахәмарга – атапанча узаасхәеит ҳәа. Иури иаб есышьыжьымҭан аусурахь данцоз диҳәон атапанча сзаага ҳәа, ашҭаҽы ихәмаруаз ахәыҷқәа зегьы акака рыман иара ида. Иахьа иузаасхәеит ҳәа аниеиҳәа, игәырґьара ҳәаак амаҙамызт, ишаанҙа дмааргьы сыцәап ҳәа игәы иҭамызт. Георги иаара аамҭа анахыԥаҙа, Лиудмила аҭел дасит, аха ҽимҭит. Амѡа дықәлазаап ҳәа лгәы иаанагеит. Уажәымзар-уажәы дааиуеит ҳәа ишыԥшыз, ашә абжьы геит, Иури, саб дааит, атапанча сзааигеит ҳәа дкьаасуа, иан лаԥхьа дыѡны днеины ашә анааирт, иимбаҙақәацыз хѡык ахацәа (ѡыцьа ашәақьқәа рыҟәнын) рхы-рҽқәа ырцәгьаны иааѡналт. Лиудмила дшынарҽаԥшыз еиԥш лгәы нҭыԥсааит, илдырит рыѡнаҭа наҙаҙа ашә акырц азы ишаатыз. – Георги акыр ихьма? – лҳәеит, лыбжьы лызҭымкааua.

– Георги Леонид-ипа Пиатаков, Асовет ҳәынҵқарра ҵжааны иҭазырхарц иаҽыз аконтрреволиуциатә террористтә ор-

ганизациа дахьалаз азы даанкылоуп, иус аилкаара иаҷуп… Бхәыҵгьы баргьы ауада ҭашәырцәыроуп абыржәытҵәҟьа, ашә ҳчаԥоит, – иҳәеит ашәаҟь зыҟәнымыз, ҷыцха дыԥшуа, аҳәара ицәыуадаѡны. Лиудмила уи аҵкәын ибла еитцыхны дзылҷаԥшуамызт, аха ибжьала дылдырит, шыҟәсҟәак раԥхьа лнапатҵаҟа аус иуан. (Лиудмила Феодор-иԥҳа Дитиатева 1919 шыҟәса раахыс ВКП(б) ачлен Краснопреснинсктәи електроцентраль диреҵторс даман, ахьӡ-аԥша лыман. Уи аҵкәын Лебедев Костиа аԥхьа слесарс аус иуан, нас акомҷареидгыла акомитет амаӡаныҟәгаѡыс далырхит. НКВД ашҟа аусуразы арекомендациа изҭаз лара лакәын.)

– Бхәыҵгьы баргьы шәдәылтцроуп, ауада ҭашәырцәыроуп… убас еиԥш адҵа ыҟоуп, – иҳәеит Константин Лебедев, хыхьынтәи мчык иҟәыҕәҕәан ауп акәымзар, абри еиԥш ихала ишыҟаимҵоз лырдыруа.

– Саб дҭаркну? Избан, иҟаитҵазеи?.. Данбаауеи? – Иури игәы ԥжәаны деитҵаҟьы дҵәуон.

– Умҵәуан, лассы дааueит, – игәы дрыцҳанашьан, ахәыҵы ихы ааишьшьит Константин.

– Атапанча сзааиго? – ихы дааҿахеит.

– Иузааигоит… Иузааигоит… – Константин игәы изарҳәомызт.

Лиудмила Феодор-иԥҳа акыраамҭа дзеиҭамҵуа дгылан, ашьҭахь лхәыҵы инапы данкны лҷыналхеит. Константин урҭ ашә идәылтцаанӡа ааанкыланы, иԥханы шәҽеилашәҳәа, адәныҟа ахьҭа ҕәҕәа ыҟоуп, ахәыҵы ахьҭа быцәилалоит, иҳәан, ааирхынҳәит.

Лиудмила илбон, иахьышәҭаху шәца ҳәа ишоурмыжьуаз, ларгьы даанкыланы ҭакра дшыргоз, дгәаҟуан – схәыҵы ишԥеиԥсыхәо, дызмаздарыда ҳәа. Илкуаз, илышьҭуаз даҟәшәомызт, ашәаҟьҟәа зыхшьыз рыҕехыршаланы лышьҭахь игылан. Иахьышьҭалоз ауадахь даныѡнала, Константин даалыдгылан, маӡала илеиҳәеит, бхәыҵы дбыманы бзыҟәҵуазар быҟәытҵ, Москва балтҵ, баргьы бҭаркырц иҟоуп ҳәа.

Амѡаду дшәаны дзанымло, ацәытцарақәа рыла фышыҟәса зхытцуаз лхәыҵы инапы данкны, уажәымзар-уажәы инасыхьӡаны, схәыҵы сааимкәкәааны сыргоит ҳәа, лгәы атра иҭамгыло, тцхыбжьон агәазы Курсктәи авокзал аҟны инеит илаҳәны. Ацәгьара, ахлымӡаах ҟатцаны даазшәа, авокзал

кәакьҭак аҽы лхәыҵы дыкны лыԥекыдыргәгәала дгылан, аӡәы илаԥш сытцамшәанда ҳәа.

Еилаѡеиласуа иѡназ, аӡәы ихы ѡышьҭыхны днарыхәаԥшыцыԥхьаӡа бжьра-быжьҭцәа анышә дытцалон. Шьыбжьонынӡа иԥәҭуаз дәыԥбак ыԥкаӡамызт. Ааанӡа ачҳара цәгьан. Уажәымзар-уажәы санбаркуеи ҳәа маха-маха деиҽыԥшәшәо дгылан. Лыбараҽытцәԥьа ҭакәажәык, лыҵкәын иԥәлаз хәыҵык длыманы, ҭцаԥа асаара дтәан, адәыԥба дазыԥшны. Ихьыжәкәыжә еилаҳәан, даара нанамгаԥәак шракәыз ѡашьомызт. Лиудмила хәыҵы-хәыҵы уи аҭакәажә даалзааигәахан, лацәажәара далагеит. Ростовтәԥәан, Москва лыҵкәын иҽы даан, длымбакәа дхынҳәны дцон. Лмаҭа иакәын илыцыз. Ауаѡы дангәаԥлак иимхәыцша иԥоузеи. Схәыҵгьы бара бывараҽы дсыртәоит, адәыԥба дәыԥәлааӡа, аӡәыр дбазҭаауазар сара дыстәуп ҳәала ҳәа длыҳәеит. Аҭакәажә даԥәшаҳаҭхеит. Иура днаганы уи алымт иаганы иԥаз ахәыҵы дидлыртәалт. Абри аматәа бзиа сара изысшәымзеи ҳәа аҭакәажә лмаҭа Иура ишәԥәаз аниба, даҭашьыцны аҭцәыуара далагеит. Лиудмила уи акәын илҭахыз, Иура дыргәыбзыԥны, ишәԥәаз ааишәыхны егьи ахәыҵы ишәылтцеит, уи ишәыз ажәмыжәԥәа рыла Иура деилалҳәеит. Лара днаскьаны дгыланы дыԥшуан, тәымуаѡык иаҳасабала.

Сабацари, зҽы сцарыда, сыздызкыларыда ҳәа дхәыцуан. Георги иѡызцәа Москва аӡәык-ѡыцьак иҭакымкәа ииаанханы иԥаз рахь, авокзал ддәылтцны, маӡала аҭел дырзасны драцәажәеит, аха аӡәгьы изымгәаԥыт, бымшәан, ара ҳаԥами, ҳашԥа бааи ҳәа лаҳәара. Ишо ианалага, дылгәалалыршәеит Лакоба. «Ҳзыԥәшәаз арыцҳара идыруазар, ҳҭынхадаха ҳаанижьуам, араԥа ԥьоукы-ԥьоукы ҳацәшәаны мап шаҳцәыркыз еиԥш ԥаитцом. Дгәыбылѡуп, ахәыҵы иҽы ихы неигоит, адура иара игым. Ижәлар, ҳрицар ҳәа ишьҭоуп. Ижәлар рԥказшьа бзиаԥәа зегьы еизганы иара ирҭазшәа ауп дшыԥоу», – илгәалалыршәон ԥсшьара ҳәа лхатцеи лареи еицны ианыԥаз аѡызара иазкны иреиҳәаз ажәабжь «Ԥсыуа ҭасла аиѡызара акратцанакуеит. Аԥсҭазаараҽы иԥалахьоу хҭыск шәасҳәоит... Аԥсуа арԥыск изымдырӡакәа изааигәаӡаз иѡызак, аха акыр инахараны инхоз, иԥсы еиԥш бзиа иибоз аԥҳәызба (изҳәаны итәаз) дымтцарсны дааигеит. Дахьааигаз ҽи-лаԥырӡи еиԥәылымхит... Ауха рхала ианааизынха, иааигәа дымнеиит, лхы лыкәаҽы, аҭзамц дадымтцзакәа дгылан, зынзатцәыкгьы диҽамԥшит.

– Соуԥшәыл… сбырлаш, иага бҵәыуаргьы баазгеит, шьҭа сара быстәуп, баби башьцәа алеишәацәгьаԛәеи уатҵәы иаашар сшыршьуа здыруазаргьы, быргьежьны бсызрыҭом, – иҳәан, даалыдгылан инацәкьыс ала лхы дааҿахан, лыбла ссирԛәа дырхыԥшыларц ианылиркьыс, лылаԛырӡ лыкәааша лхы дааҿахан, лыԥсы еиԥш бзиа илбоз, ажәа зылҭахьаз арԥызба ихьӡ аатԛааны илҳәеит. Ашьабсҭа еиԥш ишьҭахьԛа днеиҭаԥеит, иҿыза бзиа ихьӡ анылҳәа.

Еишьатҵас длызныԛәеит, ашырҳәа амҳара ддәылԛьеит, иаҳәшьцәеи иашьеитҵби шьҭалахьан, иргылт, шәҭаца лакәӡам амҳара иҿнагылоу, шәаҳәшьа лоуп иҳәан, иҽеыхәа етҵәа даԛәтәаны ашҭа дыҭԛьеит. Иаашоны иҿыза иҽы днеины диргылт, иԛаитҵаз иеиҳәеит, иара акгьы издырӡомызт.

– Угәы иаанамган, иԥшьоу ҳаиҿызара еиласымгеит… маҳаԛьас иҳабжьоу абри акзатҵәык ауп, илыхьсырсыз, – иҳәан, аԛама аатԥааны, инацәа хтҵәаны иаԥхьа инкаиршәит».

Абри ажәабжь Лакоба ианиҳәаз Леониди иареи ҳаиҿызцәазааит ҳәа анеибырҳәаз ашьҭахь ауп. Иблаԛәа дахьырхыԥшылоз илбон, саргьы абас ауп аҿызара шныԛәызго ҳәа шаанагоз иреиҳәаз.

Мап, агәыԛра илоуз дамжьеит. Ҳзыԛәшәаз абри ауп, ишԥаԛахҵари ҳәа Лакоба Москвантәи адырра илҭеит. Аҭак лоуааӡа дгәаԛуан, зегьы реиԥш иаргьы мап хцәикрымашь ҳәа.

Георги Леонид-иԥа атроцкист ҳәа дыштаркхьаз шидыруазгьы, лакҿакрак ҳәа ԛамҵаӡакәа, сышәзыԥшуп, шәааи ҳәа аҭак лиҭеит. Шәача амашьына лԥыжьланы дааигеит. Мчыбжьык лхәыҷи лареи иҿны иԛан. Лиудмила Лакоба уамашәа дбаны дихәаԥушан, изаԛаразаалак шәазыӡарак идылбаломызт, анкьа бзиа ианыԛаз сасра ҳәа лхатҵеи лареи анаауаз еиԥш дидикылт. Шьҭа аӡәгьы ҳаиҭахӡам ҳәа згәы каҳаны иԛаз ргәы ԛәԛәахеит. Аԛалаԛьтә нагӡком анапхгаҿцәа ирыдитҵеит анхарҭа ҿнаҽы ауада лзыԥшааны лхәыҷгьы ларгьы ҿнартҵарц. Убас иагьыԛартҵеит. Нагорнаиа аулица аҿны №1 аҽы ауада лырҭеит. Рцәа иаашьҭнахуаз ада акгьы змаӡамыз ацхыраара риҭеит, ихатә ԥарала акаруаҭԛәа рзааихәеит. Рхы зланыԛәыргоз ҳәа акапеикылтҵәа рымамызт, Лиудмила дыԥхашьаны ажәак ралымҳәеит, аха Сариа аҿны иԛалтҵоз афатә абжа дара ирзылҭиуан. Ани аԥеи Лакоба ихьӡ ҳәаны иԛәуа ишыԛаз ауп амыԛәшәатә шырзыԛалаз. Лакоба

дыԥсит ҳәа анлаҳа, Лиудмила лашьа гәакьа дылцәызызшәа дтцәыуон. Есышьыжьымҭан ашәҭ шьыҭцәрақәа лыманы дахьжыз анышәынҭраҷы днеиуан длаґырзышо. Аҭла иалҟьаз амаҭ ицҳаит ҳәа, Лакоба иԥсра шлызхымгоз жәохәымш аатцаанза, ажәлар раґа ҳәа ахьыз хлымзаах ихтцаны, анышәтцәҟьагьы дытцамыргылакәа, уахынла дытцхны данырга (дахьыргаз уаѡы изымдырзо), шьҭа ҳара ҳтәы егьыҟам ҳәа лнапқәа лгәытцаԥса даатәеит. Убас иагьыҟалеит, убри ашьҭахь Бериа хаҭала иҟаитцаз адтцала, шәара атроцкист иҭаацәа, Лакоба жәлар раґа шәтцәахны шәиман рҳәан, изыѡназ ауада идәылырцеит. Уахыки-ҷенаки еиҳаны Аԥсны алагылара азин рырымҭеит. Уи нахыс ирлахьынтцахаз здыруада?

… – Жәлар раґа хәымга Лакоба Сталин дишьырц атроцкист Пиатаков ажәа аниитоз шбаҳауаз ашәҟәы бнапы антца, бара ала аԥынтца икылҟьаз! – ибжьы шгац игон аусеилыргаѡ.

Аԥҳәыс гәаҟ лыбжьы лзыҭкаауамызт, ажәаԛәак лҳәон, аха Наҳар иҟынза ииаҭомызт, итцрааз акабинет ашә икылахазшәа ииаанхон.

… – Уаргьы уаб иеиԥш утроцкист еиґрабаауп, НКВД аусзуѡцәа ауха асаат 4 рзы анышәынҭраҷы иԛәгылаз аҷаԥшьацәа аѡыцьагьы шьны, Лакоба дытцхны дыргеит ҳәа ажәабжь ауаа ирылазтцаз уаб иоуп. Уи азы ихәҭаа иоуит. Уаргьы Лакоба иҵкәын Рауф, Аԥсны иеиҷкааз аҷартә-контрреволиуциатә-террористтә организациа маҭала ацхыраара аутон… программас иамаз уи аорганизациа? Ухала иуҳәар, ухы ҷухуеит. Ианумҳәа, ухала ухәда ашаха ахатцаны уҷеыкноуҳауеит! – ииаузымчҳаратәы, 35-тәи акабинет ашә ивтцрааз, иаадәылыѡит даҷеа усеилыргаѡык ибжьы.

– Сара уи еиԥш организациа Аԥсны иҟоуп ҳәа азәы иҳәонгьы смаҳазацт. Ишәасымҳәахьеи, акгьы сыздыруам ҳәа! – ибжьы хәанчаза иаадәылыѡит зҷахәы зҷырхуаз ауаѡы.

Наҳар уи абжьы, мцаны ицрасызшәа, дааилнаршшааит. Азныказы, слымҳа сажьама иҳәан, иԥсыԥ алагаѡагара аанкыланы деиҭазырѡит… Агәра игеит – Ахра ибжьы акәын. Акаракараҳәа асаркьал абжьы еиԥш еилгаз, амузыка абжьы еиԥш ихааза игәы иԛәыѡуаз, ззызырѡра гәахәагаз, уажәы ихәанчаза иҟан. Ишәаҳәоз аԥхьарца зрахәыцқәа акы ԥтцәаз абжьы еиԥшын… Игәы атцанынза инеиит, дрыцҳашьаны дизхәыцит: «Идақәа илыршьаахьазар акәхап». Ибжьы абас ианыҟала,

иара ихаҭа дзеиԥшроузеи ҳәа изымчҳакәа даахьаҳәын, ивҭрааны иҟаз ашә дкылԥшны, акабинет дныѡнаԥшит. Анцәа иԥьшьаны, уи Бутхузи изгәамҭазеит, акәымзар аԥина еиԥш дыԥаны диҷамԥалози. Уи аамҭаз уи ацәа иқәҳан, иқьышә хьартҵәыѡны, ижәзы кылыхәхәа, дыхраандысуа дтәан, амала итапанча иѡнапык акәыршаны икын.

Наҳар дахьыԥшуаз иибоз аусеилыргаѡ ихы-иҷы абжа акәын, ишьҭахь азәы днаидгыланы, аихала ихы абжа амирффазшәа, иҟьаԥсза иҟан, иԥынҵа амагана еиԥш ирхәан, насгьы убасҟак иаун, иахьынҵәоз ибарҭамызт, иланарԥшыга акырза илақәа ирыҟәганы иԥынҵа агәҭа иахшьын.

– Ибзиаҵәҟьаны иудыруеит! – диқәхәааны акәын дышиацәажәоз. – Ашкол аҷы атцаѡцәа зегьы урылаланы маатк-маатк ирцәугаз зуҭахыз?.. Абԥьар алаахә ҳәа алахша Рауф Лакоба ишәҭарцаз акәзамзи?

– Мап, мап! Ҳара аԥара зеизаагоз атцаѡцәа Қарҭҟа ацәыргақәҵахьы ргаразы акәын.

– Қарҭҟа шәызцоз ацәыргақәҵазы акәзамызт. Ҳвожд иарԥьажәѡа Бериа ишьразы акәын!.. Ари абас шакәу ашәҟәы унапы антца, акәымзар ацәашьы еиԥш убра ушыкҷеагылоу усырзыҭуеит! – инапы астол иныкәикшеит, илақәа ҭытцны ицарашәа иҷаԥшылара цәгьахеит.

– Мап, шәҭахызаргьы сышәшьы... Уи еиԥш сара снапы сзатцаѡуам.

– Ирласны аԥсра цәгьа иумбозар ҟалап, аха уи еиԥш анасыԥ уара иузҵода, хәыҷы-хәыҷла уԥсы ҭыхуа, иуҕрагәоу зегьы акакала иурҳәаноуп... Алахша, унапы антца сҳәеит!

– Ианыстцом!

– Ианутцоит! – диқәхәааит.

– Ианыстцом! – ииҳәац иҳәон Ахра.

– Бутхузи! – иҷееиԥсхарчны ашә ахь дыԥшуа дҟааит.

Бутхузи дхырсысуа дыштәаз аусеилыргаѡ ианиқәҷеит, дцәамхьаны дѡатцҟьан, ашә ахьҷаз дақәымшәакәа, атзамц днагәыдҳалан, дадҟьаны, игәыштца хаххала акаридор дныкәҳаит, гәаблаа дук иаҟараз ихылԥа иатцәагьы ѡаихҟьан, зымѡа ицеит, аха иаразнак дѡагылан, ихылԥа шьҭкәыцәааны инеихаршьшьны, ара дыҟоуп Бутхузи, иҳәан, иҷееидыԥсаланы ашә даалагылт, акгьы змыхьзаз иеиԥш, ижәзы ихьыкәкәа.

– Жорж… Жорж уиԥхьа! – амамиԛәара иҽартәаны адҵа иитеит.

Бҵхузи ажәак мҳәаҙакәа даақәгьежьаан, итапанча ивара иадырԍәԍәала, дыѡны дцеит.

Наҳар ихала дахьаанхаз иааԥьеишьеит, аха акаридор ахиатҵыхәеи рҽы игылан, рыблақәа цырцыруа ихәаԥшуа.

«Жорж… Жорж даажәга!..» – егьырҵ акабинетԛәа рԛынтәгьы абыжьԛәа иаҳауан.

«Дызуҵада Жорж ҳәаизҽу? Ашаҳаҵиакәхап, диҽадыргыларц дааргазаап». Дызбандаз уи Жорж зыхьзу ҳәа игәы аҵра иҵамгыло дыԥшын Наҳар. Убри аамҵаз ѡыцьа ахацәа ахалаҵа шкәакәаԛәа рышәҵаны, ишҳакьымцәоу аԛара удырратәы, чамадан хәыҷык кны армарахь ала иааԥәыртцын, Наҳар дахьгылаз ашԛа рхы рханы рҽаархеит. Урҵ дрышьҵаланы дааиуан аформа зшәыз ԥҳәыск, дҽаа-ҽааua, абыржәымзар-абыржәы днамагәыԍьны дцарашәа амышәкәан дылаҳәаны сабик дыкны. Наҳар дышрыхәаԥушаз, урҵ ахѡыкԍьы еишьҵагыланы 33-тәи акабинет иныѡналт. Ишыѡналаз еиԥш, схәыҷы, схәыҷы ҳәа дыѡнытԥәааит аусеилыргаѡ зыргәаԛра даҽыз аԥҳәыс. Убасԛантԥәԛьа уи лыбжьы убасԛак игәыҵшьааган, ахаҳә агәы зызҵазԍьы ихәы-ижьы ааиланамыргыларц залшомызт. – Ан шәылхымшаҙеи, иацы аахыс акриҽасымҵаҙацт, дҽаа-ҽааua дахьыԥсуа шәымбаҙои! – лыбжьы аетԥәа кыднаԥааuан.

Уи лыбжьы убасԛак игәы иасит, амца ицранатԥеит, дныѡнаххны аусеилыргаѡ ихы ԥены инкажьра иԥсы еиԥш ибо, даақалеит. Иԥҳәыси ичымазаѡ гәаԛны иааниԥьыз ичкәын хәыҷи ибла иаахгылт. «Урҵԍьы абри еиԥш агәаԛра рзыԥшызар? Бхаҵа итәы ибдыруа ҳәа, акәымзар ҳәа ларԍьы дааганы, ԥьара лырҳәацәара иаҽызар, схәыҷы ихала дҽааҽааua ԥьара дкаршәзар?» – игәахәын, ихшыѡ дахытԥуа далагеит.

– Ашәԛәы бнапы аҵабѡыр, бхәыҷы акриҽаҵара бақәиҵаҳҵәуеит, – иҳәеит аусеилыргаѡ, рыцҳашьарак ибжьы иалмыѡзо.

– Исзаҵаѡуам. Агәнаҳара сзыԛаҵом. Иԛам-иным сызҳәом. Схәыҷы дрыцҳашәшьа, – дԍьаҵәы-ԍьаҵәуан.

– Ус акәзар, шәнеи, аҳақьымцәа, лгәыԥҳәы ҽашәҳәа, ахш маауа иԛашәҵа… Нас бхәыҷы акрышиҽабҵо ббап, – иҳәеит аҵыхәҵәан.

Аусеилыргаѡ иихәаз ахәыҵы иаҳазшәа, зынʒа еиужьны акьааса далагеит, абыржәытҵәҟьа агәыԥхәы анимк, иԥсы ааихытҵрашәа. Дшыҷаа-ҷаауаз дгәыґьуан, нас еиҵа аҳәҳәара далагон.

Ан лыбжьы агара иаҟәытҵит, иҟалап, ахәаша, лыԥсы лылшәшәаны, лыбжьы лызҵымкааua дҟалазар.

– Шәгыланы шәызлыхәаԥшуазеи, ишәасҳәаз шәмаҳаʒеи! – ахәыҵы итҵәыуабжьы аахнаѡеит аусеилыргаѡ иҟаабжьы.

Наҳар изымчҳакәа, днеины ашә даадгылт, аҳакьымцәа ан лгәыԥхәы аҷаҳәара иалагар, аусеилыргаѡ ихәда ҵкааны дысшьуеит, ма сара сҷеысшьуеит ҳәа игәы иҵакны.

Убасҟан ауп зыбжьы иаҳауаз аԥхәыс данибаз, лыԥсы лылшәшәаны, ҵаҟатәи лқьышә лҷы иҵагаланы дацҳауа, лылацәаҟәа еиқәыԥсаны, лыхәда адаҟәа ҵытҵны ицарашәа, аҵʒамц лҷадҵаны дгылан. Уи аҷенынʒагьы димбацызт, ԥхәыс аукы, лыхцәы абжа шланы, амаґра кьаҷ илшәыз лмахәарҟәа ахьаҵыԥшуаз ашәыта иаганы, лхы-лҷы зегьы гәырѡала ихѡаз лылагырʒ ахьыкәкәа илеиуан.

Аҳақьымцәа руаʒә ичамадан ааиртын, амыругақәа рыҵгара далагеит. Убри аамҵаз лыблаҟәа аахылтын, – Иаажәг, иаашәҵаху зегьы снапы аҵасыѡуеит, – лҳәан, аусеилыргаѡ дахьтәаз ахь лҷыналхеит. Аусеилыргаѡ, амамиқәара иҷатәаз наихҟьан, дгәырґьаҵәа, ажәак мҳәаʒакәа, ақьаад (заа иисѡхьаз) днахан иналымҵеитеит.

Аԥхәыс убасҟак дласны лнапы аҵалѡит, ашьра бықәуп ҳәа анызаргьы илымбеит, дгәаҟуан схәыҵы акрысзиҷаҵанда ҳәа. Лхәыҵы данылдыркы, иара уаҵәҟьа дышгылаз лгәыԥхәы ааҵылган инеиҷалкит, аҳәҳәара дааҟәытҵын, даҷгәыҳәааua иқьышә хәыҵқәа аларԥаны икит.

* * *

Наҳар ашә дадҵны ацашьа дақәымшәо дышгылаз, акаридор аҵыхәан Буҵхузи ихацәа днықәԥшит. Ашырҳәа акабинет ашә даадҵын, абра угылаз ҳәа ахьиеиҳәаз днеины аҵʒамц днадгылт. Буҵхузи дхәаԥ-хәаԥуа, акыр ииаиланы ҵкәына ҳаракык, аҵыгь исызшәа ихы шьҵацаланы, диварԥало диманы дааиуан. Наҳар абри иакәхарымашь Жорж ҳәа изҷу ҳәа дихәаԥшуан. Ижәѡахырқәа ҟьаҟьаʒа, ихи ихәдеи еимиааны,

иԥынҵа ҭаҟьаҟьаӡа, уамашәа деиҽартәын. Аблуза маґра кьаҽ ишәыз имахәарԥәа ахьатԥыԥшуаз урыцәшәарын, убасҟак ишәпан.

– Аброуп уахьыртаху – иҳәан Бутхузи, Ахра ирҳәацәара иахьаҽыз ашә инацәа нақәкны иирбеит. Ишьап дуқәа нкажьаакажьуа, ашә днацәхасын дныԥнашьшьы дцеит. Бутхузи дҳәарсалеиуа дааин, Наҳар иаԥхьа игылаз аҟәардә иҽеныԥәиршәит, адҵа иртаз ахьынеигӡаз деигәырґьаны дыԥсуа.

– Ари абаандаԥы, Жорж дсымбакәа ашәҟәы снапы атҵазыԥуам иҳәеит, шәеицәажә иареи уареи, – аусеилыргаԥ ибжьы аадәылԥит.

Иеиҳәарызеи ҳәа Наҳар игәы хытхыҵуа дгыланы дшыӡырԥуаз, аҽацаҳәа аӡәы дшыкшаз мԥашьо бжьык аагеит, агәараҳәагьы акы каҳаит.

Убри аамҵазы Бутхузи дԥатҵҟьан: – Афырхатҵа, Жорж, афырхатҵа! – иҳәан, ашьҭыԥара далагеит. Нас Наҳар иахь даахьаҳәын: – Ари ааазгаз дызусҵоу удыруоу?.. Дудырырц уҟоуп, уи абоксиор Жорж иоуп. Зҽы еихымҵуа абаандаԥцәа ирцәажәоит. Зныкҟьарала абаандаԥы дкаижьыр, Ԥачулиа жәамааҵк ҷаԥшьӡа инаииркуеит. Дыԥжәеит, дытҟәацит, шаҟа ирҳахьоу удыруоу. Жәацуха 400 мааҵ акы-ԥба ҳәа иааԥхьаӡаны, сыла ишабоз инаганы ииркит. Ах, Жорж сакәушәа сыҟандаз!.. Уахыкала алсабет аасхәон, аԥны сыргылон. Сара акыр соуа ҵьушьома, аӡәы ижразы х-мааҵ заҵәык роуп Ԥачулиа исиҵо… Жорж ԥынԥажәантә инапы мԥанитҵан, ԥшьышә мааҵ иоуит. Сара бжьԥык ахьызжыз азы 21 мааҵ роуп исыртаз.

Абри иеиԥш ауаԥы хәаԥса адунеи дышԥаҟәу ҳәа Наҳар игәы ԥыжәжәо, ихәда аартҵәины дшьызар ҳәа ихы изныԥкыло Бутхузи дышихәаԥшуаз, акабинет ашә аатын, ԥыцьа наҟ-ааҟ итҵагыланы, Ахра даадәылыргеит ашьа иҽашәы. Данынеиҽаԥш, игәы нтыԥсааит, ҭаҳмадак иеиԥш ахәажәцәа иҟәнылахьан. Змаха-шьаха ҭбааӡа изланы иҟаз ицәеи ибаԥи еикәыршан, ихәда хьышьшьы ихы леины ижәԥахыр иаван, зылаԥәа ҭыԥхааua иибахьаз дабаҟаз, иԥсны иааԥшуан, акы рбо иҟамызт, ишьапԥәа злеихигаша амч изхомызт азы дыԥәшьны днаргон. Жорж ацәаґь еиԥш ихәда хызза даадәылтцын, даҽа кабинетк дныԥнашьшьы дцеит.

Наҳар игәы ҭцәыуааua дгыланы, Ахра дыԥәшьуа дахьнаргоз дизыԥшуан.

– Уаха ани жтәыс дсоуеит… Азәы изы иаԥсоума адгьыл ажра, – иҳәан, Буҭхузи дааины Наҳар иаԥхьа даатәеит. Наҳар иибоз изыхгомызт, Буҭхузи абас аниҳәа, ашырҳәа дааихаххит, аҟәардә дшыԛәтәоу ихәда ҵкааны иԥсы ҭихырц… Аха убри аамҭаз, абаандаѡы Абыхәба иҷахәы иҷыхразы шәиԥхьа ҳәа, Ахра дзыѡныргаз акабинет акынтәи аусеилыргаѡ ибжьы аагеит.

– Абаандаѡы Абыхәба, усаԥыза! – иҳәан Буҭхузи, аусеилыргаѡ ибжьы шаагаз еиԥш дѡатҵҟьан, дааидгылт.

– Ухьз, ужәла, абаандаѡы? – дшыныѡалаз еиԥш аҭзамц днадыргыланы дизҵааит аусеилыргаѡ.

– Абыхәба Наҳар, – иҳәеит, ибжьы иара итәзамшәа, дызлаԥшыз ашьҭахь ихы аҭыԥ аҷы изаамго.

– Ашәҟәыѡѡ ду… ажурналист ду уара уоума? – аҵәы алаҵаны акәын дышизҵаауаз. – «Зышәна» зыхьзу «аепохатә» жәабжь автор уара уоума?

– Уи ажәабжь сара стәоуп, аха макьана ҵьаргьы ирымкьыԥхьзацт! – иааҵьеишьеит, «иѡны сыстол амгәа иҭоу абеидыруеи» игәахәын.

– Иукьыԥхьырц уҭахымзи?.. Уахьахьымзаз угәы иалоума? Сталин хвожд, жәлар рлахьынтҵазбаѡ иаԥитҵаз аколнхара уахыччарц уҭахын, ус ами?

– Мап, амалахазгьы уи еиԥш схы иҭамшәазацт.

– «Адунеи дузза зегьы бахҭоуп, иԛәынхо ауааԥсыра зегьы ҭакуп. Ахаан азәгьы иԥсы ҭаны дҭымҵыц». Арҭ ацәаҳәа еиԛәатҵәаԛәа зтәу уара уакәзами?

– Ааи, сара стәԛәа роуп.

– Нас… Уи ала иуҳәарц иуҭахыз? – макьаназ ихаԥыцԛәа еихарԛәԛәаны, иҷырҟәымшәышәны амамиԛәара иҷамыртәакәа акәын дыштҵаауаз, аха иажәаԛәа ашҳам рылжжуан. – Абра уааины саԥхьа утәа, шәарҭ ажурналистҵәа шәлеишәа ҵәгьоуп, уашьҭан зны сыргыланы сҷахәы сҷихуан ҳәа агазеҭ санутҵар ишԥаҟастҵои? – ииҳәоз акәзамызт игәы иҭаз, уажәы-уажәы иҭахзамкәа ицәхаԥьҵьалоз ихаԥыц ѡежьԛәа ирытҵибаауан дшихыччоз.

– Уи философиоуп… – дааины дааиҷатәо, – исҳәарц иста-хыз дара ацәаҳәаԛәа ирҳәоит… Ииуа зегьы ԥсуеит… Адунеи аҷы имԥсуа азәгьы дыҟазам… Иԥсы ҭаны адунеи азәгьы

дҭытҵны ҵьаргьы дымцацт... Ауаѡҵсы дахьынзаԥоу абзиара ԥаитҵалааит ҳәа ауп исҳәарц иста́хыз.

– Уи еиҵш иԥоу афилософиа еитҵабаа ҳәа иашьҭоуп... – иажәа наигзаанза даахьижәеит иаразнак, ихы-иҷы неихалашьцеит. – Уара иуҳәарц иуҭахыз... – иацитҵарц ииҭахыз шихашҭыз удырратәы, илахь ааимаирҵахәын, илахь алгәыгәра иҭаҵкәым нақәикын, днақәыҷәгәеит, дагәҭасны иҭаиргыларц иҭахызшәа. Нас иаԥхьа иқәыз апапка аартны дагәылаԥшуа, напылаѡыра қьаад бгьыцк аалихын, Наҳар ибарц шиҭахыз удырратәы, инапы ахѡашәа ибла нахигеит. Уи дахьынзахәаԥшуаз, Наҳаргьы илаԥш нахьысит, иааҵьеишьеит, даара иааигәаны иидыруаз анапы ишытҵтыз ибеит, аха азхәыцха дахьымгзакәа, апапка аиркын, – уара иуҳәарц иуҭаху асоциализм бахҭоуп ҳәа акәын. Сталин иидеологиа иаҷәагылоит уара уажәабжь... Иахьзузеи?.. – ахьз ихашҭын, еиҭа апапка аартны, мазала дцәытцыԥшны, уи аԥьаад бгьыц днахәаԥшит. Наҳаргьы еиҭеибеит уи анапылаѡыра, илаԥш зхигаз анбанԥәа реивргылашьеи реивтцаԥсашьеи рыла сѡыза гәакьа ҳәа дзышьҭаз Бено Раҭба инапылаѡыра акәын. Иԥәлашьцазшәа ибеит, убасҟак игәы иасит, имаза зцәимтцәахуаз, зҷатҵа еиѡшаны изцифоз ауаѡ дахьизашшыз... Азныказы агәра имгарц иҭахын, аха данеиԥхьхәыцаа, уи ажәабжь Бено ида азәгьы дизамыԥхьазацызт. Акьыԥхьѡтцәԥьагьы илыздыруамызт, иара инапала амашьынка даҷатәаны иикьыԥхьыз акәын. Бено данизаԥхьа, даара исгәаԥхеит ҳәа иеиҳәеит, ирласны икьыԥхьтәуп, итҵәахны узадтәалоузеи ҳәа уи ашьҭахьгьы шаԥантә иеиҳәахьаз. Наҳар акьыԥхьра дахыццакуамызт. Игәгьы азымѡазеит, итҵжааua дишьҭазаарын. Ианимкьыԥхьза, ашшыԥхьыз алеитҵеит...

– «Зышәна»... «Зышәна»... – апапка даграԥшны еиҭанаиркит. – «Зышәна» ҳәа узҷеу атҵаатәыла уақәшәаратәы иԥаҳҵап. Ухаԥыцԥәа каԥсаны, «узымцҳауа» ухынҳәыр, Зышәна зыԥсоу удыруа уԥалап. Сталин иколнхара уахыччарц, Сталин иидеологиа аҳәынтҵәа ақәутәарц уаҷын. Уара 1931 шыԥәсазы Аԥсны иԥәынхо анхацәа зегьы Дәрыԥшь ақытан еизаны аколнхара ҳҭахым ҳәа иангылаз, рыгәҭа уалагылан.

– Сара журналистк иаҳасабала уи аизара салахәын, – иҳәеит, аусеилыргаѡ иатцкысгьы Бено игәаҩ дыкны даго.

– Аизарақынтәи ушаахынҳәыз «Аԥсаатәқәа раԥхьа аҟәараан ангылоу» ажәабжь ԥхҭы ѡны «Аԥсны ҟаԥшь» ианутҵеит. Лакоба данаԥхьа, унаганы иудирԥхәалт, уигьы мап ацәуқуама?

Наҳар ѡаԥхьа Бено ибла даахгылт, «Лакоба уара иуѡуада, ҳара иааѡуа акгьы игәаԥхаӡом» ҳәа иеиҳәахьаз ааигәалашәеит.

– Сызҵаара аҭак зыҟоумҵозеи? – иԥеымҭра ихы ихнахуа днаиқәыҵәҟьеит.

– Мап скӡом. Уи иашоуп.

– Ажәлар еизызгада?

– Рхала еизеит.

– Рхала имеизаӡеит, уара ибзиаҵәҟьаны иудыруеит, анхаҵәа шәеизаны, аколнхара мап ацәышәк ҳәа Лакоба ишрыҵеиҳәаз... Уи ус шакәу абра унапы аҵаѡы, – заа иисхьаз даахан, инаимҵеитҵеит.

– Исзымдыруа снапы сзаҵаѡуам, – аԥьаад имҵеитҵаз дахәамԥшӡакәа аҭак ҟаитҵеит.

– Унапқәа умыхәо, аѡыга рзымкуа, ухаԥыцқәа ирыбжьакны аҵаѡтәыс иуоур еиҳа иузыцәгьахоит, – Наҳар ихымѡаԥгашьа ицәымыԥхан, ашырҳәа дѡагылт. Даалеиѡеит. Нас дааихагылан: – Уи сҳәеит ҳәа, уааӡа ухаԥыцқәа каԥсаны... хаԥыцда уаанхаргьы ҟалоит. Еиԥуп унапқәагьы ухаԥыцқәагьы еибганы ишумоу унапы аҵауѡыр!

– Мап, уи еиԥш сара снапы сзаҵаѡуам, – изыԥшыз шидыруазгьы дымлакѡакӡакәа мап икит. Абри ашьҭахь аусеилыргаѡ иԥсахы еиҟәыччо, ҿымҭӡакәа дихагыланы дихәаԥшуан. «Хаала иалымҵит, уажәшьҭа напышьашәала исылагозар акәхап», – игәы ҭытҵны ицо, уажәымзар-уажәы анапы анбасықәшәои ҳәа дыԥшын.

– Буҭхузи!.. Буҭхузи!.. Уабаҟоу? – ҿымҭ-ԥсымшьа дышгылаз, дныѡнаҟааит аусеилыргаѡ.

«Жорж даага ҳәа идитҵазар акәхап», – Наҳар дзықәтәаз аҟәардә инапқәа наларԥс икит, дшааѡналалак еиԥш ирыҳәҳәа дисны Ахрагьы иаргьы ршьа иурц.

– Ара сыҟоуп, – иҳәан, ашә даалаххит, дгәырґьаны дыԥсуа.

– Абаандаѡы ддәылганы дахьааугаз дга, – иҳәеит, ԥаса еиԥш дыҳәҳәо, дҟааua акәымкәа, ибжьы еиқәаҳаны. Наҳар иааԥьеишьеит, аусеилыргаѡ абас иаалырҟьаны ирҳәаҵәара даҟәыҵны данаагыла. Ма ибжьы цан изҭымкааua иҟалеит, ма

уаҳа дзымцәажәо дааԥсеит ҳәа игәы дынҭахәыцит. Деибархха дызкыз идаԛәа аакәадахан, инапԛәа зларԥсны иикыз аҟәардә аауижьит. Ашьшьыҳәа дѡагылт, абас хаала дахьоуижьыз агәра изымго иҽынеихеит, аха ашәхымс аҟынӡа днаӡааанӡа акабинет ашә ааимԥааны даалаххит, ихахәы еиларгыланы, илаԛәа шаҟь-шаҟьо хатԥ кьаҽк. Наҳар харантәыла ада (иара уигьы знызатԥәык) иааигәаны димбаӡацызт, аха иааиз Ԥачулиа шиакәыз идырит. Ихы инаркны ишьапаҟынӡа лаԥшыла дааимидеит, иоура ыҟамкәа, итбаара ыҟамкәа, ихы-иҽы жьакцаӡа, ишьапԛәа еицаҟьаӡа, ауаѡы иԥшра иԥшраӡамкәа абри иоума Аԥсны зегьы еилазырӡызо ҳәа игәы дынҭахәыцит.

– Абри иоума абаандаѡы Абыхәба? – Ԥачулиа уи дкылкааны дихәаԥшуан, илаԥш убасҟак иаҕьын, Наҳар ҟамала аӡәы дисызшәа, деитԥаҕәҕәа дааҟанатԥеит.

– Ихаҭа иоуп, – иҳәеит аусеилыргаѡ уажәраанӡа сатԥкьыс еиҳаны мчы змада ҳәа зҽыбабаны игылаз, ахьшь иаршәаз акәты еиԥш дҟәырны.

– Иҽы иԛәшаҳаҭхама? – данцәажәоз, аӡәы дагәҭасны иҭаирҽылазшәа, итԥаԥалаӡа иҟаз илахь илакытԥа узҭамԥшуа иатԥәахуан.

– Макьаназ мап икуеит, – аусеилыргаѡ дшәаны иҽы акуаиашьҭуа ауп аҭак шыҟаитԥаз.

– Макьана... Макьана ианбанӡа? Шаҟантә ишәасҳәахьоузеи, абарҭ аиҕрабаԛәа, аамҭа рацәаны ирыԛәшәмырӡлан, шьышьпатын ҳәа шәырзымныҟәалан ҳәа... Шаҟантә ишәасҳәахьоузеи иртәаны шәырзымԥаалан ҳәа... Абри аҟәардә ара изыѡнагылоузеи? – иҳәан, ишьапы рыҳәҳәа днасын (аихатә шьапы итԥагылазшәа), ишәпаӡа иатԥагылаз азшьапык агәҭа натԥаԥитԥәан, ицаны аҭӡамц инадҳалт. Нас, Буҭхузи иахь даахьаҳәын: – Ифѡы саҳауеит, днаганы «аҽыкәабарҭа» дҭатԥа. Ифѡы анихытԥлак, сара сахь днажәг, нас иареи сареи ҳаицәажәап! – иԥсахы еибакны, ашә ныдыжьланы дындәылтԥит. Акаридор дыбжьаланы дахьнеиуаз, ишьапы ашьҭыбжь убасҟак иҕәҕәан, ахыбра зегьы архыԥхыԥуан, аусзуѡԥәа зегьы арӡызон. Еиҳаракгьы уи дгәааны даныҟаз акәын ишьапышьҭыбжьы аныԥәгьахоз. Икабинет ддәылтԥны иҽанааихоз иусзуѡԥәа ишьапышьҭыбжьала ирдыруан игәалаҟазаара зеиԥшраз, ицәгьазҭгьы рҽиҽарыжьуамызт, ишәаҟьаны, ркабинетԛәа ирыѡналаны рыԥсы ӡаны итәон диасны дцаанӡа.

Бутхузи Наҳар диапцаны ахыбра даадәылиган, ашьтахьтәи аатцраҽы иадҟатцалаз «аеыкәабарта» даадиргылт: – Уҟьантазза уҽеилых, уматәаҟәа абра икажьны уѡнал, – иҳәан, аихатә ашә еиҟәатцәа иаҽаз аартра далагеит.

Ицәнымхо аҽыкәабараз дшаарымгаз идыруан, аха абастцәҟьа уаѡы ихаҽы изаамго ахлымзаах сакәшәоит ҳәа игәы иаанагомызт. Иматәаҟәа шааишәихыз еипш, Бутхузи «аҽыкәабарта» аиҳаби наигәтасны дынтарпалан, ашә неихадыркит. Аѡнутҟа алашара каххаа иаркын, маҟҽаҳәара азы дынзаагылт, атәтцәы фѡы иѡнҟьоз ипынтца ааҽнахызшәа ибеит. Азы убасҟак иҟьашьын, пшшәыс иамаз аҳәара уадаѡуп, агәырхынҳәыгаҟәа зсо ихын.

Хәба-хәба метра аурeи атбааре змаз «аҽыкәабарта» агәтаны хѡык ауаа азы иалагылан, амтцҟәа аархаабыцуа. Азә дшаанагаз анырба, аарлаҳәа рхы шьтыхны ирыцҳахәха инеиҽапшит, уаргьы ҳара уҳаипшхарацы уҟоуп ҳәа рыблаҟәа ирхубааua. Апшьбатәи, акәакьтаҽы ихы атзамц икыдтцаны, азы дшалагылаз дыцәан.

Наҳар дшыныѡналаз еипш, амтцҟәа иѡназ зегьы ааисны дыркит, егьырт ирылаз зегьы рылҳацәцәаахьеит, уара анцәа уаҳзааигеит ҳәа рҳәозшәа.

***

...Апстазаараҽы ус Анцәа иаҟәитцахьеит, уаѡышьала, ҟазшьала, цәагьцәыфарала еипшкәоу ауаа еибапшааueит. Аха ирҳәоит, аѡыстааи аҟачааи лассы ишеибапшааua еипш, аҽа цьоукы зеибапшааuам ҳәа. Бериа рапхьаза акәны Пачулиа илапш дытцашәеит Қартәи астадион аҟны. Абласаркьа астадион ашҟа дныҟәазомызт, аханатә аахыс аспорт ицәымгын, еиҳаракгьы ашьапылампыл баны даанхомызт, аха Сталин аспорт бзиа ибоит, дагьазҽлымҳауп, ашьапылампыл зегьы рапхьа иргылоит ҳәа аниаҳа, иаразнак иҽеипсахит, Аду бзиа иибоз иара ицәымыгхар ҟалашьа амазма... Аспорт дшазҽлымҳау, ашьапылампыл лымкаала дшазыҟоу атәы астатиа аҽенытцәҟьа агазетҟәа рдаҟьаҟәа рҽы ирнылт. Адырѡаҽены астадион ахь дцеит. Москвеи Қарти ашьапылампыл асыѡцәа ркомандаҟәа еипылон.

Бериа ахәмарра дахәапшразы дааит ҳәа анраҳа, азбаѡцәа ргәы тзызааua иалагеит, цьара гхак ҳцәыҟалар, ҳахырҟьаны

ҳҭаирхоит ҳәа ишәаны. Избан акәзар, астадион аиҳабы, ахәмарра иалагаанӡа ирейҳәеит, ргәырҽанитцеит, ахәмарра аԥҟарақәа Бериа иеиґьны издыруа уаѡ дыҟаӡам ҳәа (ус иҳәарц адтца иман).

Аԥхьатәи ашәыршәыр абжьы ганы, ампыл кәыруа адәы ианыԥҟәла инаркны, ахәмарра аԥҟара еилагара далагеит Ԥачулиа. Уи ԛарԥтәи акоманда «Динамо» жәылаѡыс дахыԥхьаӡалан. Аӡәы ампыл имԥыхьашәаны Ԛарԥтәи амбахь иҽанааихалак, иара днаихьӡаны, ишьапы дасны имыхәо даа-ҟаитцон, итцаԥитцәазшәа деизҟьа дцаны дкаҳауан. Абас аԥҟара ахьеилеигоз азы аӡбаѡ изныкымкәа игәиҽанитцеит, аха иа-муит, еитах иҟаитцац ҟаитцон, аихатә шьапқәа итцагылазшәа, иназыԥҟәшәалак шьҭҟьаны икаҳауан.

– Ишьапы аиха акәыршоуп... Дрылышәца... ршьапқәа ԥитцәтцәеит!.. – ихымѡаԥгашьа ззымчҳаз ахәаԥшцәа аҳәҳәара иалагеит.

Бериа илаԥш ааихмырԥаӡакәа дихәаԥшуан, ихәмаршьа игәы ишахәоз ихы-иҽы ианыԥшуан.

Ԥачулиа уаҳа ԥсыхәа анимоуӡа, аӡбаѡ ахәмарра даҟәихит. Адәы ааныжьны дцарц идитцеит. Ари еиԥш заҳарыз иара иакәызма, ихахәы еиларгыланы дааидыххылан инапы рҟьа-ҟьаны апҟацаҳәа аӡбаѡ диҽасит, ԥшьынѡажәанызкь ина-реиҳаны ахәаԥшцәа ишырбоз. Итәаз зегьы ирцәымыґхан иҳәҳәеит.

Бериа игәамԥхеит, Ԥачулиа дахьыԥәырцаз... ддырхын-ҳәааит, ихәмаршьа сгәаԥхоит ҳәа ивараҽы итәаз иеиҳәеит. Уи акәхеит, ишааиҽҟьаз еиԥш, ирԥырны аӡбаѡ изнаргеит, дырхынҳә абыржәытцәҟьа, Бериа игәаԥхеит ихәмаршьа... да-нумырхынҳә, ухы аԛәтцатәыс ишуоуа удыруазааит ҳәагьы ацыртцеит. Аӡбаѡ, акаҭ зхаҳаз атцыс еиԥш, дԥаҟь-ԥаҟьуа да-анхеит, иҟаитцара даԛәымшәо, ирхынҳәра аԥсра ахикааua даа-ҟалеит, аха изҳәаз иҳәатәы дахыԥар ихьуаз идыруан азы, дыѡны дишьҭалан (адәы атцыхәанӡа днеихьан), диргьежьит. Уи ашьҭахь, сара стәы иасыргеит иҳәан, еиҳагьы деицәахеит, уажәы-уажәы, азаара изаазшәа, дыԥаны днарышьклаԥа-ло, ршьапқәа рытцыҟьҟьаны ишкаижьуаз мацара ахәмарра нтцәеит, ԛарԥтәи акоманда аиааира агеит 3:1 ҳәа. (Аӡбаѡ уи дицәшәаны, аԥҟара еилеигацыԥхьаӡа иблаԛәа хиѡон, димба-ӡозшәа ҟаитцон).

– Афырхатҵа, Ҵачулиа! – иҳәеит Бериа дгыланы данцоз. Уи иажәа астадион зегьы иахытҵәеит.

Астадион зегьы ҳәҳәон, – Афырхатҵа, Ҵачулиа! – ҳәа.

Адырԥаҽны ашьжьымҭан атренер акоманда азыҟатҵаразы адәы иман данныҟәлоз аамҭазы, Бериа ихаҭа диҭахуп рҳәан, Ҵачулиа даарылганы дыргеит.

Убри аҽнынҵа ЦК ахыбра ишьапы ԥнаимыргылаҵацызт... Аҭакзыԥхыҟәу аусзуԥцәа шәаны ршьапышьҭыбжь мыргаҵакәа инеивыс-ааивысуа иахьыԥназ, иара акгьы усс иҟамҵаҵакәа, арашь даҟәтәаны дыԥналазшәа, ишьапышьҭыбжь уамыргыло, аҕьеԥхәа Бериа икабинет ашә аартны дныԥналан, дцыхҵа даагылт.

Ихы дԥаханы днеиҽаԥшит, дымшәа-дмырҳа, иааишьагьы игәаԥхеит, ихәмаршьа еиԥш.

– Скуратов, дышԥоудыруеи, насгьы ушԥеизыҟоу? – дшыныԥналаз еиԥш, абри еиԥш азҵаара ииҭеит, дкылкааны дихәаԥшуа.

Мҳаҵәк азна ахшыԥ змамыз, Баҭымтәи ахартҵәыҭиԥы иԥа Ҵачулиа, Скуратов иакәым, Грозныи ихаҭа иҵбахәгьы имаҳаҵацызт. Иихәаз ажәла изеилымкааит, Скурава ҳәа ажәла змаз Ҵуҭтәи мпыласԥык дыҟан, иакәыз ҵьишьеит, илахь ҵаԥала дацрыхо, акыраамҭа дизхәыцуа, дигәалаиршәеит... – Аԥбатәи аномер дыхәмаруан, ибзианы дысгәалашәоит, – иҳәеит аҵыхәтәан.

– Аԥбатәи акәым аха, актәи аномер дыхәмаруан, – Бериа игәамԥхеит Григори аҭак иҟаитҵаз. Азныказы Малиута Скуратов дышԥоузымдыруеи ҳәа дитҵаҟьаны ддәылицарц аҟәикын, аха иҽааникылт, дааҵазар ари избо акала уи ишьҭахь дгылараны дыҟам ҳәа, илаҟәа иланарԥшыгаҟәа кылыртҵәраашәа дкылкааны дихәаԥшуа.

– Скуратов иеиԥш изааигәаҟәаз имамызҭгьы, аҳәынҵҟар Иван Грозныи Урыстәыла дуззa ырхыц-хыцуа иаанкыланы имагә ашьхәа изҭацаломызт. – Иҭацәыз ахы аартны, аҕырԥштәы бзиа ҭагаланы, ииаҵара далагеит уи аҽнытҵҟәа. – Аҳәынҵҟар Грозныи изы гәыкала иҟамыз, ацәгьара изура акәым, ахәыцхагьы иахьигзомызт, абоиарцәа ржакьаԥәа ирынкны, Волохова азиас ихтҵаалаз аҭаа, зҕыгҳара ԥажәа ԥуҭ зҟәыз аҽыуардын аанызкылоз, иара ишьхәала инҭаԥҽны, хлантцы инҭажьны цәгьаԥсышьа риҭон. (Ҵачулиа ихы-игәы

изышьҭны дизыҙырԝуан.) Грозныи, аԥхьа акрыздыруеит ҳәа зхы зыԥхьаҙоз аҵарауаа идикылт, аха иаҵкыс рдыруашәа иԥырхагахо иалагеит. Урҭ зегьы идирҟьеит, ауаа гәымшәаӄәа, уара уеиԥш иҟаӄәаз идикылан, аҳәынҵӄарра иргәгәеит, ацәыхцәыфараӄәа дрыцӄьеит. Аҳәынҵӄар иуаа апричникцәа раԥхьагыла иакәын Скуратов. Аҳәынҵкар дҭазырхарц ицәгьахәыцуа ишьҭаз аанкыланы иширҳәацәоз удыруама? Даара исгәаԥхоит сара Скуратов иметодӄәа: рҽы анрыӄәԥымҽлак, амшә ацәа рхарԥаны, адәы аҵыхәан абна ахьаантҵәоз инаганы иргылон, нас амшә-ла дуӄәа ааҭганы ирышьҭеитҵон... Имшәӄәаз ҵьшьа еимыржәжәо ианалагалак, рхала апатара иалагон. Зынҙа изымуҙоз, ҳара ҳмаалыӄьцәоуп, иашамзар акгьы ххәом ҳәа зҽыҟазҵӄәоз, ауалыр азыбжак ашәаӄь хәшәы ҭаԥсаны, дара ҭартәаны амца аркны иԥижәон... Абарҵӄәа зуасҳәо... Исгәаԥхеит иацтәи ухәмаршьа. Ашьапылампылгьы бзиоуп, аха НКВД ашҟа аусура уиаагар еиҳагьы ухәарҭахап ҳәа сгәы иаанагоит.

Григори абри еиԥш аниаҳа, ажәԝан ахь дзымԥрит, уаҳа егьигымхеит... Шаҟа ҵуаз НКВД аҽы аусура далагарц иҭахызижьҭеи, аха уара 9 класск роуп узылгахьоу, акомҽар уалам, апартиа уалам... Уаб дуаҷаруп. Уара уеиԥш иҟоу дҳадаҳкылом ҳәа иарҳәон дахьнеилакгьы.

Уажәы Қырҵтәыла зегьы зку ианиҭахха, аҵара умам, апартиа уалам, ахарҵәыҭԝы уиԥоуп ҳәа иаҽԥнызҳәараны иҟадаз, аҽенытҵәҟьа аусура даладыргеит.

Мчыбжьыкгьы аус имуцкәа, Бериа деиҭаиԥхьеит, аҭакзыԥхыӄәу ЦК аусзуԝцәа ԝба-хԥа саат иԥшны адкыларҭаҽы ишгылаз, иара дԝарылҟьан, иԝызак иҽы днеиуазшәа, акабинет ааимԥааны дныԝналт.

Дызусҭадаз, мчыс имоузеи ҳәа зегьы неиҽаԥшы-ааиҽаԥшит. Рацәак аамҭа дыԝнамхеит. Бериа ихаҭа Ԥачулиа дивргыланы даадәылҵит. Игылаӄәаз рахь дымԥшҙакәа, Ԥачулиа диацәажәо индәылҵны ицеит.

«Ашьапылампыл асԝы иакәҙами?» – ианца ашьҭахь зегьы уамашәа ибаны еизҵаауан.

Бериа уи аҽены Ԥачулиа дивартәаны машьынала дшигаз аӄалакь аҽы зегьы ираҳаит. Адырԝаҽены етҵәак цырцыруа ижәԝахыр иныӄәлеит. Уи нахысгьы лассы-лассы икабинет ахь диԥхьон, ддәылҵны дцацыԥхьаҙа ижәԝахыр иӄәыз аетҵәаӄәа

рхыԥхьаӡара иацлон. Абас иаарласны, иацтәи ашьапылампыл асҭы ижәҭахыр етҵәаԥьаа реиԥш еикәаґґа иааѣалеит.

Ԥачулиа иара ихаҵагьы издырамызт иаԥхьаѣа изыԥшыз аматҵура ду, иԥхызґьы иалашәомызт Аԥсны НКВД еиҳабыс дѣалоит ҳәа. Бериа игәаԥхомызт Аԥсны НКВД аиҳабцәас лассы-лассы инеиҵныԥсахло идәықәитҵақәоз русушьа. Шәаԥсамхеит, Аԥсны атроцкистцәа рыла иҵәуп, ишәзымрыцқьеит ҳәа есымза иааганы азәазәала рматҵура иамихуан. Диҵахын ақәыцьма шьапқәа зҵаз, рыцҳашьара зламыз, ачаала аанкыланы аҵәархҭы иеиԥш ауаа еилзырхуаз... Уи еиԥш ауаҭы Аԥсны димамызт, Ԥачулиа иҷы даангылт. Суқәгәыґуеит... Сҳәатәы ушахымԥо агәра згоит. Арыцҳашьареи агәшаҵареи злоу, ажәлар раґацәа рақәԥара илшом. Аԥсны НКВД аиҳабыс изылшо иахьазы уара уда уаҭ дызбом ҳәа иеиҳәеит иаԥхьа днартәаны, дкылкааны дихәаԥшуа.

Сымч ақәымхар ѣалап, уиаѣара аԥышәагьы сымам ҳәа ԥьеи мап икрын, игәы итҵыԥрааны, дышьҵыхны, ажәҭан ахь, даманы ицозшәа ибеит, убасѣак деигәырґьеит. – Аԥсны акәым, Сибра уца ҳәа исыдышәҵаргьы сыхиоуп... Шәара шәзы хәдацәахьы азы сӡаагылоит азын агәҵазы... Шәара шәзы ианаҵахха сыхәда ашаха ахаршәны сҭеыкнасҳауеит... Амцабз қьоуқьад салаԥалоит, – иҳәеит иҭееидыԥсала дҭагылан.

– Хәдацәаѣынӡа азыхтцаала иӡааргылатәқәоу, зыхәда ашаха ахаҵаны икнаҳатәқәоу, амца қьоуқьад иалажьны ибылтәқәоу, Асоветмчра аґацәа, атроцкистцәа, Лакобистцәа қыҵацыԥхьаӡа, ҳаблацыԥхьаӡа, ҭнаҵацыԥхьаӡа иахьа уажәгьы Аԥсны ииаанханы иѣоуп, ҳшьырҵа рбозар икылатәаны иҳаихсуеит. Аԥсны шхырцәаґьҵроуп. Рыцҳашьараки, гәшаҵараки ѣоумҵароуп. Азәгьы уизымӡырҭын, апартиа анапхгаҭцәа ухы рыҵоумҵан, иааурҵаху аѣаҵара уақәиҵуп, азбарҵақәеи апрокуратураақәеи урықәымгәыґын. Еибаҳҳәаз маӡазароуп. Умаӡа ухы иаҵоу ахчытҵәѣьагьы иазымдыруазароуп, – иҳәан «дыԥшьаны» доуижьит.

Аԥснытәи НКВД аусзуҭцәа ирылаҭит Қырҵтәылантәи аиҳаб ҷыц дышәзаарышьҵуеит ҳәа. Ихы-иҵыхәа анеилыркаа, зегьы иԥьаршьеит, иацтәи ампыласҭы иахьа НКВД деиҳабхо ѣалашьас иамоузеи ҳәа, аха ииартны ақәыӡбара згәаґьуадаз, Бериа дигәаԥхеит...

Бериа итәы иоуп... Бериа иоуп даазышьҭуа ҳәа анраҳа, ирҽхәара иалагеит, алегендаԛәа изаԥызҭԛәазгьы ҟалеит, ишьапы ампыл иасуан, хыԛәкыс имаз аҽеакын... аха аҽеаԥьара еиԛәшәаны изымеицәажәоз атроцкистцәа, ахәмарра рбарц инеиуазшәа, иеидтәалаԛәоз дрышьклаԥшларц Бериа иԥкынтәи адтца иман ҳәа. Ирҳәон уи ашьапԛәа аҭаргыланы, анапԛәа аҭаны, ахы ахаргыланы. Ираҳахьан иара убас, илеишәа цәгьоуп, акы имакны иааивалаз ихы аахитцәоит ҳәа.

Иахьа дааueит, уатцәы дааueит ҳәа хаха-хымш иаара иазыԥшын, хаха-хымш рыла Ԥачулиа « иреиҳазоу» Бериа икурсԛәа дрыхижьит... Нас ауп инапы «даршьцыланы» амԛа даныԛәитцаз.

Аԥшьымш рыҕены иҕьазкны ишыԥшыз, (1937 шыԛәса ииун 25 азы) дааит. Ирдыдуа, ирмацәысуа ауп НКВД ахыбра дшыԛналаз. Икабинет ахь днеиаанӡа, адгьыл ихәытԛаҟатцаз акамерԛәа, аҽаԥарԛәа зегьы аартны дрыԛнаԥшит. Жәиԥшьԛык рыда уаԛ дҭакымкәа аниба, ихы-иҽы жьаԛца, зынӡа ачуан атца аԥшра аанахәеит, илаԛәа ааҳәит, ипԥыш-пԥышӡа иԥалеит, аҳәҳәабжь раҳазшәа ихахәԛәа еилагылеит, даара игәамԥхеит абаандаԛцәа маԥны иахьибаз. Икабинет дыԛналан, истол дшынахатәаз еиԥш, НКВД аусзуԛцәа зегьы еизигеит (акабинет иазымкуа акаридор ибжьагылан).

– Шәчынԛәа ҕьаз-ҕьазуа, шәеилатцәтцәы шәкабинетԛәа рҽы шәтәоуп... акамерԛәа ҭыкка иҭацәуп... Атроцкистцәалакобистцәа, ҳсовет ҳәынҵԛарра ҭшәааua, Аԥсны иалажьуп... иахьа инаркны рҭакра шәалага... Уатцәы ашьжьымҭан акамерԛәа зегьы ҭәны избароуп... Убас ианыԥамла, шәара шәхаҭԛәа шәыла исырҭәуеит. – Абасала аусура напы аиркит Григори Ԥачулиа. Дыҳәҳәаны акәын дышцәажәоз, ахыбра хыцхыцуан, изаҳауаз рыгәԛәа ҭысуан.

Минутки бжаки роуп аизара амԛаԥгара дахьынӡадхалаз, ажәак аҳәара азин аӡәгьы иимҭеит. Ачекист иажәа кьаҽуп, иус ауп идуу ҳәа, иеимырбҕьыжәааны аԛалаԛь иалеитцеит, шәгәы аазызԛо зегьы кны ииажәгала ҳәа адтца рыҭаны.

Аоперативтә усзуԛцәа рышьҭахь аусеилыргаԛцәа еизигеит. Уртгьы азә димырцәажәеит. – Шәарҵ ҭацәы-барбарԛәа, жәабажәаба мшы шәаҽуп азәы иҽахәы иҽыхра... Шәаԛәитызтәыда, ишәызтада уиаԥара аамҭа? – аусԛәа иаԥхьа имтцатцаны днарылаԥш-аарылаԥшын, иршәны зымԛа иныԛәижьит. – Ажьа-

ҕрԝага дкылышәхуам, шәызҵаарақәа нҵәаҳом... Шәызлазбо ала шәареи сареи аус ҳзеицуам... мчыбжьык ала 16-ԝык рҽахәы шәзырҽымхкәа иоушәыжьит. Иаанагозеи ари? – дрыҵаҳәҳәеит. – Ма шәара ҳаҕацәа шәрыдгылоит, ма шәус шәыздырам. Аҳәгьы ҽырҵуамызт, ицәшәаны итәан, рыбз рыхәлашәазшәа. Бериа ибҕа имоуп ҳәа ираҳахьаз зегьы еитҵарҕәҕәа иаман.

– Апрокурор-чокурор сара дсыздырҳом. Сара соуп асанкциа ҟазҵо! – игәаҕьны аҵак шпаҟаитҵеи ҳәа, игыгцәа ргыланы Волковски дизыҵрысит.

– Асоциалисттә закуан аилагара азин аҳәгьы иҳамам... Сара уи аилагара сақәшаҳаҵым, – Волковски дацмытҵҟьакәа, ҵынч аҵак ҟаитҵеит.

– Упрокуроргьы уаргьы шәзакәан сақәыжьцәааит!.. Иарбан аамҵоу, насгьы узлацәажәо закәызеи? Уажәыгьы иузымдырҳои ҳарҵ НКВД аусзуԝцәа асоциализм аҕацәа ҳашрызныҟәалакгьы ҳшақәиҵу! – Бериа иажәақәа игәалаиршәон, «асовет мчра аҕацәа шьаҵанкыла рыҟәхраҽы иҳавамгылаз иаргьы ҳпартиа даҕоуп» ҳәа. Аҽеакы ааиҳәар, ижәԝахыр иҟәыз ачынҟәа ааҟәыжәжәаны, уара ҳпартиа уаҕоуп ҳәа дырбаандаԝны дшааникылара дихәаԥшуан, илақәа цырцыруа. Иара усгьы, абри иоуп ухаҵыԥуаԝы ҳәа данидырба, илаҽы дмааит. Уара уакәну сара исеиҳабхараны иҟоу ҳәа, тәамбашақәа дихәаԥшызшәа ибеит. Уажәы аҽҽаҳәа аҵак иитҵо даналага, деиланагеит, игәы иҵеикыз иагьыҟаитҵон, дирбаандаԝуан иара уатҵәҟьа, аха Москвантәи Аԥсныҟа усура дшаашьҵыз идыруан... Убри акзатҵәык дааннакылт.

Волковски уаҳа илаҽимҵит, аҳаԥшьа уҵаҟаар иухәлаҟаауеит ҳәа, аԥсуа жәаԥҟа иаҳахьаз (даарагьы игәаԥхоз) дазхәыцны иҽааникылеит. Аҽенытҵәҟьа ибеит, Ԥачулиа аус ицушьа шамуа, уаԝра зламыз, азакәан захьҳу ззымдырҳоз, акгьы зхараҳамыз ауаа шимпытҵантҵәоз. Акыраамҵа (абри еиԥш ацәажәара ашьҵахь) ихы кны дтәан икабинет аҽы.

Уахык ала акамерақәа зегьы ҵәит. Ихьҳ, адыд-маҵәыс еиԥш, Аԥсны зегьы иалаԝит. Икны ииааргаз аҳәгьы ишьҵахьҟа дхынҳәны цашьа имаҳамызт. Ма димпытҵаԥсыр акәын, ма ҽааҳәыра имоуа дхитҵон. Ашәаргәындаԝцәа рацәаԝхеит, ҳхы еиҟәҳархоит ҳәа рԝызцәа, рыҟәлацәа, Асовет мчра иаҕацәоуп

ҳәа, хаҭала Ҧачулиа ашшыбґьыцқәа изырыѡуа иалагеит. Ацәгьаҳәаѡцәа уи даара ҳаҭыр рықәитӡон, «шәара шәуааӡуп» ҳәа рыгәшәа-мшәа икуан, уи анеилыркаа аиѡызцәа ракәым, ажәлантәкәа, аишьцәа еибаҭиуа иалагеит. Акамерақәа ирзымкуаз, аҷаҧарақәа ирыѡнакын. Дранда абахҭа ҭәит. Хѡык рҭыҧ змаз акамераҷы 16-ѡык еиларкуан. Есымша Бериа ишҟа адырра ҟаитӡон ҽнак ала шаҟаѡы ҭеикыз.

Аусеилыргаѡцәа, иара ишиҳәоз еиҧш, ажьаґьырѡага икылырхуан, абаандаѡцәа рҷахәы анырҷырхуаз.

«Атроцкист-лакобистцәа» ҳәа ииаанкыланы иҭакыз рхыҧхьаӡара ҭѡак амамызт, аха зҷы зықәҧҽуаз маҷыѡхо ианалага, Ҧачулиа дараапкит, аусҭцааѡцәа дрылагьежьит, аҵьмақәа ҭакны ишәаҳҭеит, шәара аҟәҟәақәа шәзырхамҭцеит ҳәа иҷы иааҭашәоз рықәиҳәацәон. Усҭцааѡык дкыдцалаӡаны даник, ирҳәом, рхала рҷы еихыҭцуам... мчыла ҳақәиҭым, ишҧаҟаҳҭцари ҳәа аҭак ҟаитӡеит игәы кыдгыланы. Ҧачулиа азныказы уи аусҭцааѡы абас ахьиҳәаз азы, аӡы дазымыӡәӡәо диқәҳәацәаны, иара уаҭцәҟьа иматӡура дамҳәаны дкаижьырц игәы иҭеикын, дѡатҟьеит, илақәа цыр-цыруа, аха Бериа «икурсқәа» данырхысуаз «Атроцкистцәа, ашпионцәа рҷахәы анырҷышәхуа, ҳвожд дуззa Сталин (1936 шыҟәса ииун 29) «асовет мчра аґацәа зҷы зыҟәҧымҽуа рзы аусҭцааѡцәа методс рхы иадырхәалакгьы азин рымоуп» ҳәа идикылаз, имаӡоу аинструкциа шәыҟәныҟәала ҳәа иеиҳәахьаз игәалашәан, даанакылеит. «Ҳвожд ду абҵьар ҳнапы ииаркит, ҳара ахархәашьа ҳақәшәом акәымзар», – ҳәа акыраамҭа уи аинструкциа дазхәыцуа длеиѡеиуан. Аусура данналагаз аахыс ҷааихак ҟамҭаӡакәа иаґьуаз, ицәҳауаз абасҟак аамҭа иҷы еихакны даанхо уаѡы димбацызт. Уи аусҭцааѡ исҳәаз сақәирӡуама ҳәа игәы ҭысуа, иҷымҭра ицәымґханы дихәаҧшуан. Иабеидыруаз уи аамҭазы дзызхәыцуаз, Бериа «ихы ҧҟаны» иҭеитӡаз дшыҟәныҟәаша шакәыз.

Дмыҳәҳәакәа, дымҟаакәа ашьшьыҳәа иҭыҧ аҷы днатәан, НКВД акомендант Ражден Гангиа диҧхьеит. Зегьы иҵьаршьеит, Ҧачулиа уи аусҭцааѡ даниҷаҧа ашьҭахь дҟәызгаӡа дахьыҟалаз.

Дызсыҧхьозеи, сцәа схихуазар акәхап ҳәа, дшәаҧырҳаҧуа Гангиа дхаѡаала дыѡналан, иаҧхьа даагылт. Зегьы ирдыруан икабинет ахь дзыҧхьаны инеигоз, рқьышә ахаа шыҟәимшьуаз, ихәылашьны ишоуижьуаз.

– Хә-лак ҽтахуп, иузыԥшааҳама? – Ԥачулиа ихы ҿышьҭыхны, Ражден инаиԛәикит.

– Хә-лак?! – иааԥьеишьеит... – Хә-лак ракәым, жәалакгьы сыԥшааҳеит, – иҳәеит, диацәҳарц азы дшааимгаз аниба.

– Ала башаԛәа ракәым сара иҽтаху... сара иҽтахуп ала дуԛәа... Амшә кыга алаԛәа... Урҭ ирейтԥамзароуп... Рыҭра НКВД ашьҭахь иԛатԥаны, иахьа иалагзаны, иахьыԛазаалакгьы иааганы иҭоукроуп.

– Иахьатԥәԛьа инасыгзоит исыдышәтԥаз адтԥа! – иҽааитԥыхны даагылт ацара иҽазкуа.

– Уаангыл, уи ашьҭахь амышәԥәаԛәа хәба... Измоу ирымшәх... Ишәмоур, ишьны рԥәаԛәа рхышәх... Ахәылбыҽха абра иԛалароуп.

– Инасыгзоит исыдышәтԥаз, сара аҿны ак сымоуп, егьыртгьы сыԥшааҳеит.

– Уԥа, – дааҳижьит.

Гангиа, акгьы иԛәымшәакәа, абас хаала иахьеилгаз агәра изымго дындәылтԥит, иара дназлаз жәеизаҿык аусзуҿԥәа аҽны хәлаанза игьежьуа алаԛәеи амшәԥәаԛәеи ирышьҭан. Зегьы иԥьаршьон, Ԥачулиа иаалырԛьаны алаԛәеи амшәԥәаԛәеи зиҭаххазеи ҳәа, аха азәи-азәи еиԥәшәаны изеизтԥааҳамызт. Ибзианы ирдыруан ииаиҷшәаз ԛамлар шамуаз, алаԥәажәара шамуаз.

Ахәылбыҽха хә-ла дук, рыхԛәа хырчааны, рыбзԛәа ҭҳәаны, иҳаш-ҳашуа, азынԥьырԛәа рхатԥаны, «ирбаандаҿны» иааганы иҭаркит. Ԥачулиа ианидырба, ԥшь-лак игәаԥхеит, ахәбатәи илаҷы имааит, идууп, аха иҽадоуп, амшә иашьҭоутԥар затԥа искуеит ҳәа иашьҭамлара, ишәаны шьҭахьԛа иҿуеит... Уи еиԥш иԛоу ҳара иҳахәом, ирылганы наԛ иоушәыжь. Егьырҭ бзиаԛәоуп, уахынла акрырҷашәымтԥалан, шарԥазыла ашәарыԥра иҭаагалароуп... Уахынла рызхара рфалар, ианҭааго ихьамҭахоит ҳәа реиҳәеит. Амшәԥәаԛәагьы ааитԥыхны иаԥхьа инышьҭатԥаны ианидырба игәаԥхеит. Ҳаиԛәшәоуп шьҭа, ашырԥазы алатԥгара ҳԥоит, шәҽырхианы шәыԛаз ҳәа реиҳәеит атԥыхәтәаны.

Ауаҿытәыҿса ихаҷы изаагом адырҿаҽны ашарԥазы Аԛәатәи ашьха акызгаҷы иԛалаз ахлымзаах. Адәҳәыԥш хәыҵы агәҭаны ишьҭаз ахаҳә ду дыԛәтәан Ԥачулиа, аԛәыԥьма ԥшра иҭаны. Иаакәыршаны бнаран. Атԥыхәтәан Гангиа алаԛәа

иманы дгылан, агыгшәыг ацәаара шырбаз ѡашьомызт, импытцҟьаны ицарц иқәԥон, рхаԥыцқәа еихҳәаны ихон, ҳаушьҭ, еимыжәжәа иқәаҳҵоит ҳәа рҳәозшәа. Адәҳәыԥш аханы абна илагылан, рцәаарақәа алақәа ирбо, ԥшьѡык абаандаѡцәа зҿахәы ззырҿымхқәаз, амшәцәақәа рхарԥаны.

– Шәшлакобистцәоу, шәхала шәнапы аҵажәыѡуоу, алақәа шәеимыжәжәа шәыргар еиҕьышәшьауоу? – уажәы-уажәы абаандаѡцәа дрыҵаҳәҳәон Ԥачулиа. Алақәа рыбжьы акыр иазааигәан уи абжьы. Алақәа зцәажәомызт, аха Ԥачулиа иихәоз ицырҳәозшәа, ҿааихак ҟамҵазакәа иреишуан.

Абаандаѡцәа аҵак аныҟарымҵа, Гангиа диқәыҳәҳәеит, алақәа аужь ҳәа. Ишааиижьыз еиԥш иаапкны ирыжәлан, мшәқәаҵәҟьаз ҵьшьаны еимыжәжәа иаагоит ҳәа иалагеит. Алақәагьы ҳәҳәон, абаандаѡцәагьы ҳәҳәон, Ԥачулиа дыччо дгыланы дырзыԥшуан. Алажәқәа ҳарҿартцар аҵкыс ҳкыдҵаны ҳаршьааит ҳәа абаандаѡцәа гәаҟқәа иҕызы-ҕызуа аҳәҳәара иалагеит, иаашәҳәо зегьы ҳақәшаҳаҵуп, ҳарҿашәымҵан ҳәа.

Ржьашәқәа ҭыжәжәа, ашьаҟәада рыхьшы, алажәқәа рыц икылсны, ииаины ашәҟәы рнапы аҵарыѡуан.

Алақәа рхаԥыц икылсуаз, мчыбжьык ихы дамыхәо, деизҟьа икамераҿы дышьҭан.

Ес-шарԥазы алақәа ҭырго ианалагалак (амшәкра иадыршьцылахьан), рыбжьы цәгьахон, абаандаѡцәа урҵ рыбжьы анраҳалак, маха-маха еиҿышәшәон, ҳауа иганы ирҿартцода ҳәа агәаҟра иалагон.

Ԥачулиа Скуратов иметод ала аус иуан. Игәалашәон даҽа методкгьы, аҳәынҵқар иҿагылоз ауаа азиас хҵаала ишьхәала иҵаԥҽны, рыԥсы шҵаз иҵажьны, ԥсышьацәгьа шриҵоз. Даара игәаԥхон иаргьы уи, аха Аԥсны азиасқәа ахаан ирхымҵаалазацт, иҟаитцарыз издыруамызт. Аҵаа ыҟам, аха зымзар иҟоузеи, избеит азҭәы ҟарс ҟаҵаны иҵанирҵәарц. Гангиа идитцеит НКВД ахыбра ашьҭахьтәи аганаҿ «аҽыкәабарҵа» дирҟаҵарц, ахаҳәеиқәҵа иалхны.

Иҿы иааҭшәоз ҟамлар ауазма? Абаандаѡцәа шәҽыкәабарҵа ауп ишәҳарҟаҵо ҳәа анрарҳәа, мызкы аахыс аҿаԥара ҟәыккәа ирыѡнакыз, зык зцәа иақәзымҭәацыз, аԥыхҭра рыхьызшәа зцәеи-знапи еилаханы иҟаз, иркәабаҵәҟьоз ҵьыршьеит, имфа-имжә, амла иаганы, реихада иахҟьашо ишыҟазгьы, рхы имѡахазакәа аус руан, иалардырааузаз ахәашақәа, ижьаны

рнапала рцәахыхырҵа шыддырҟаҵоз. Иҟаҵаны ишаалгаз еиԥш, Ԥачулиа адҵа риҵеит: – Маҟҷаҳәара азы ѡнашәҵа, зҷы еихымҵуа иеихашәқәаз (зҷы зықәԥымҷуаз ус дрышьҭан) азәазәала инаганы, ран ишаалыхшаз иҟьантазза иааилыхны иҵашәырԥалала, маҟҷаҳәаранза иалагылазааит, ацәа иакыр аҵзамц рхы адҵаны ицәалааит ишгылоу. Амла иакыр, ԥыыкала иҳәаху апасма еиқәаҵәада рыхәда аҷеакы лымбааароуп. Аҵаара анырфалак, азыжәра рҵаххоит. Адәахьынтәи ҷамѡак азыржәтә рмоуроуп. Ахәыҷы иакыма, аду иакыма, адәахьы рыҵгара ҟалазом, уа иахьзаагылоу иҟартҵалааит. Иҷажәкуа иалагар, ирытцытцуа ржәлааит... Ажәакала, иргәаҟлатәуп рхала, ҳлакобистцәоуп рҳәааназа.

...Иҟаҳҵахьааз цәгьарас, абас ҳаргәаҟуа ҳзыршьуазеи ҳәа рыԥсы рызҵымкааua, маҟҷаҳәара лахыс ржьы изҵыфоз рызҵымкааua, маҟҷаҳәара лахыс ржьы изҵыфоз ацәаԥҳәа еиҟәыжәжәаны, азбаа иалагылан. Знык иадамхаргьы абра сындәылтцны, адунеи аԥәыԥшра азин сырҵааит, нас рҵахызаргьы скыдҵаны сыршьааит ҳәа, азәазәала иаԥәшаҳаҵхон, иаарыдыркылоз зегьы рыбла хѡаны рнапаҵаѡра.

Ԥачулиа ауаа ршьа ижәуеит ҳәа Аԥсны зегь иаалаѡит. Акгьы зхаразамкәа иҵакны иргәаҟуаз, рышьҭахь иаанхаз ашшбгьыцҳәа ѡны иалартцо иалагеит. Урҵ рыѡуан, Ԥачулиа асоциалисттә закуан еилеигоит, ауаа заалымдарыла дрызныҟәоит, акгьы зхаразам амшәцәаԥҳәа рышәҵаны, алаԥҳәа рышьҭаҵаны ирҷеитцоит, азҳарс иҵацаланы иҵеишьуеит. Данразҵцааua, дышрысуа рҷаҷаԥҳәа кыдиршәоит. Аҵаҵын амца шаку абаандаѡы илахь иадырҳәҳәаланы ирцәоит. Есыуаха ауаа импытцаԥсуеит. Нас ибналарц иѡны ишцоз иреихсны иршьызшәа, актҟәа дирҟаҵоит. Илаԥш ԥҳәыс ԥшзак дытцашәар, акрылхароушәа дыкны, уаха ҵхыбжьон драааргоит. Иаашааназа икабинет аҷы дыѡнакны димоуп. Иитаху лылаигзоит. Амш анрылеигалак, ирзымчҳакәа аԥенцьыр рыҷкылырѡны азәырѡы рҷеыршьхьеит. Ажәлар уаҳа ирзычҳауам, даанкыланы иԥәнага даԥәшәыршәа ҳәа есымша Қырҵтәылатәи Акомпартиа Аԥснытәи абкоми ЦИК-и рышҟа ашәҟәԥәа неиуа иалагеит.

Аԥсны ЦИК ахантәаѡы А. Агрбеи, апартиа аобласттә комитет актәи амазаныҟәгаѡ М. Гобечиеи ибзиаҵәҟьаны ирдыруан Ԥачулиа дызҷеыз ахәымгараԥҳәа зегьы, аха даазышьҭыз

ицәшәаны, акы иаҳәара рзыгәаҕьуамызт. Ашшԥхьызқәа рацәаз̆аны рышҟа анеира ианалага, изҵаара обком абиуро аҽы иалацәажәарц рыз̆беит, аха иара уссгьы иҟаимҵеит, иатәеимбеит, абиуро аҽны дымнеиз̆еит, шәара амш жәгоит, сара аус зуеит, шәысԥырхагамхан акәымзар ҳәа ҵелла дрыԥәмаԥарит. Абас ианеиҽанагала ашьҭахь зынз̆а иҽирцәгьеит, дара рхаҭаԥәа – анапхгаѡцәа дрышьклаԥшуа дрышьҭалеит, Бериа изы иакәым рҳәазшәа, иҟамыз-ианымыз аитцаҟәаҟәараԥәа рыхьнирҳаларц далагеит.

Заа даанкыланы дахьырхәымзар иштаирхоз рбеит, аѡыцьагьы ааицәажәан Аԥснытәи НКВД аиҳабы Ԥачулиа ихы иамхакәачрахеит, Аԥснытәи анапхгара атәеибом, абиуро изҵаара ахәаԥшраны иахьыҟаз дымнеит, Апартиеи аиҳабыреи идыртцо идикылом, аусураҽы асоциалисттә закәанԥәа еилеигоит, ихы иааҭашәо ҟаитцоит. Акгьы зхараз̆амкәа инапала иҵаирхаз рхыԥхьаз̆ара рацәаѡуп... Хьз̆и-ԥшеи змо, напхгара зиҵо аорган ахьз̆ лаирҟәуеит... анапхгара даԥыргатәуп. Аҳәара ҟаҳцоит акомиссиа алыхны, иус ҵцааны, ЦК абиуро аҽы шәахәаԥшразы ҳәа ашшыԥхьыз̆ ѡны Бериа ишҟа идәыԥәырцеит.

Мчыбжьык аатцаанз̆а Бериа иҟынтәи адырра роуит, шәѡыцьагьы уатцәы асаат 10 рзы ЦК аҽы шәҟалароуп ҳәа. Уатцәы ҳәа ззырҳәоз ашьжьымҵан А. Агрбеи М. Гобечиеи Бериа икабинет адкыларҵаҽы игылан. Асаат жәаба рыбжазы инаркны жәаѡанз̆а иԥшын, уажәымзар-уажәы ҳидикылоит ҳәа. Бериа икабинет аҟны дҵәан, ииаины ишыԥшыз̆ идыруан, аха идикыломызт, зны-зынла ихала данаанхалозгьы ҟалалон, аха дрыԥхьомызт. Асаат жәаѡа ииалгоны еиԥш, адкыларҵа ашә ааимԥааны ашырҳәа даа̀ѡналт Ԥачулиа. Агрбеи Гобечиеи имбаз̆ошәа, ибла амса хҵаны, акыр-кырҳәа дыччо, амаз̆аныҟәгаѡ даалыдгыланы лацәажәара далагеит. Ларгьы дицәнымхо аԥсшәа иалҳәеит. Ашьҭахь лызқәа днас-насын, бнеи, аиҳабы сааины сшыҟоу адырра иҵ ҳәа леиҳәеит. Иажәа ѡбамҭәкәа дѡагылан, акабинет ашә аартны дныѡналт. Агрбеи Гобечиеи шанханы ииаанхеит, дара ԥшуижьҭеи итҵоз, аха лхы дѡаханы знызатцәыкгьы абарҵ уааума ҳәагьы дырҽамԥшз̆еит. Дыѡнамларц шырҳәоз даадәылтцын, Ԥачулиа лхы наиԥәкны, арҵ иԥшугьы уманы уѡнал ҳәа иалҳәеит. Ирҳәо рҽамшәо ишьҭаланы иныѡналт. Бериа ихала иакәын иҟаз, атцаа еиԥш

дыхьшәашәаза ауп Агрбеи Гобечиеи рнапқәа шрымихыз, аҽыцьагьы еицгәартеит, ашшыпхьыз ирҽыз еитцыхны иапхьа иқәын, цәаҳәақәак еиқәатцәала ирытцшьны, аҽа цәаҳәақәак ҟапшьыла. Ажәа мҳәазакәа, инацәа аҽыцьагьы идирбеит иахьтәашаз (иара дахьтәаз акыр инацәыхараны). Пачулиа дааганы данидиртәала, иааитцанарҿәҿеит. Дара настҳаны иахьиртәаз, иззашшырц ииаз ахәымга днаганы иапхьа данынаиртәа. Бериа акыраамта ҽымтзакәа инацәкьарақәа астол иқәрыхәмаруа, иапхьа еитцыхны иқәыз ашшыпхьыз дахәапшуан. Атагылазаашьа убас иҟан, аклавишқәа рхы дыкәсуа, анота иапхьа имтцатцаны дахәапшуа абыржәытцәҟьа апианино арҳәаа дналагарашәа. Бериа иҽеымтра еиҳа-еиҳа ирыҟәыҿәҿәон Агрбеи Гобечиеи, иззааз аус ишалагара рыздыруамызт, иара дҳапхьан ҳааигеит, ҳашшыпхьыз иапхьа иқәуп, иара даламгакәа ҳара ицәыраагар, еицәаҳтәыр алшоит ҳәа аҽыцьагьы азхәыцуан. Зынза ирызхымгоз Пачулиа ихымҽапгашьа акәын, иҽызак иҽеы дааизшәа, ишьамхы еиқәыршәны, илақәа кам-камуа, днапшы-ааапшуа дтәан.

– Григори Алеқсеи-ипа! – акабинет аҽнутцҟа аҽеымтра хьамта иҽнажьыз Бериа ибжьы аалҽит. Зыпсып алагаҽагара зызцәгьаханы итәаз Агрбеи Гобечиеи, Бериа амамиқәара иҽартәаны Пачулиа ихы иқәкны иҽеы анааихих, дилгеит ргәахәын, рыпсы ааивыргеит, рыбҿақәагьы аадыриашеит. – Лтцшәа бзиала аорган аҽеы уусура ахә ҳаракны иршьеит, – иажәа нагзо, амамиқәара иҽатәаз ашьшьыҳәа ихытцуа, – Акоммунист партиеи Асовет Апрезидиум Аусҟа иҟанатцаз ала иуанашьахеит Аҵьа Абираҟ ҟапшь аорден... (Агрбеи Гобечиеи рышҟа даахьапшын), Қырттәылатәи ацентр комитети, Апснытәи абкоми ЦИК-и рыхьзала гәык-псыкала иудысныҳәалоит, аринахысгьы уусураҽеы аиааира ҽыцқәа узеиҿьасшьоит!..

Агрбеи Гобечиеи азныказы ирҳәо-ируа иақәымшәо ишанханы иаанхеит. Бериа дҽагылан, днеины Пачулиа инапы ргәҿәаны иианикылт. Даргьы ашырҳәа иҽагылт, аха ишьханпсылазшәа иаанхеит.

– Ҳҽыза ианашьахаз аҳамта идышәныҳәала, – иҟартцара рзымдыруа ианааанха, Бериа рышҟа даахьаҳәын днарҿапшит. Уи усҟантцәҟьа убасҟак иблақәа ҿьын, абыржәытцәҟьа шәнеины, инапы аанкыланы ианидшәымныҳәала, шәшыҟамло

жәдыруазааит ҳәа акәын иаанагоз. Ишԥаҟартԥарыз, рыхԥҳәа рыкәаҽ инаидгылан идырныҳәалт.

– Шьҭа шәца, шәхы шәаԥәитуп, – иҳәеит Бериа ааркьаҿзаны, аха иаарымчны. Уи иаанагоз абри ашьҭахь уаҳа аҽеакы алацәажәара аҭахым акәын.

Хьзра аагара ицаз сакасала ааргеит ҳәа шырҳәо еиԥш, А. Агрбеи М. Гобечиеи рыхԥҳәа рыкәаҽ, ихәылашьны иоуижьызшәа акәын адәыґба иҭаланы Аҟәаҟа ишаауаз. Рыг-рҿы амырҳәазакәа, шәхы шәаԥәитуп, шәца ҳәа Бериа иреиҳәаз, ахаҳә еиԥш ихьамҭаза ирыԥәыґәґәон, иаанагоз рыздыруамызт. Зынза ирызхымгоз «ҳԧыза идышәныҳәала» ҳәа илаԥәа ырцәґьаны данрыхәаԥшуаз атәы акәын. Аԧыцьагьы ибзианы еилыркаауан, усҟантәи уи иҿаԥшылара иаанагоз, шәара ишәыхҟьаны Ԥачулиа ихы хәыцк адамхаргьы ианалшәа шәыхԥҳәа хыссоит ҳәа шакәыз.

Ԥачулиагьы даауан ауха Аҟәаҟа, игәалаҟара ҳаракын, рнаԧыстәи акупе дҭан, аҳамҭа ду иоуз идырныҳәалон иԧызцәа. Зегьы ибжьы рылыԧуан, алаф иҳәон, лассы-лассы икьатеиах ԥтԥәарашәа дыччон. Иччабжь рхы иалазомызт, дара дырхыччозшәа акәын ишраҳауаз.

Ауха шаанза уи акупе аҿы агәырґьара ду ыҟан, рыбжьы цәґьан, егьи акупе аҿы Агрбеи Гобечиеи, рнапԥҳәа ргәытԥаԥса, имыцәазакәа иштәаз иаадыршеит.

Ашьжьымҭан Аҟәа адәыґба ианнaлбаа, Агрбеи Гобечиеи русурахь ицарызу, рыԧнԥҳәа рахь ицарызу рзымдыруа, имидагәидаха инеиуан. Ԥачулиа ашырҳәа днарывсит имбазозшәа ҟатԥаны.

* * *

Уахыки-ҽнаки ԥуан Наҳар маҟҿаҳәаранза азбаа дылагылазижьҭеи. Аԥхьатԥәҟьа данаарга афԧы иԧынҟьа ицози ази шыҟьашьызи рыла саатк изычҳауеит ҳәа дыҟамызт, игәы аангыланы дкаҳауазшәа ибон, аха ауаԧы мыжда данаԥәшәалак иимычҳара ҳәа иҟоузеи.

Азҟарс ахь дааргаанза ԧымш ԥуан акриҿарымԥацижьҭеи, амла дагон, аха ара данаанага акрыфара акәым, аԥсҭазаара игәы ахшәо аҟынза днеиит. Аха иаԥхьа инанагаз дахьрыхәаԥшуаз, урҭ ирычҳазар, саргьы исычҳароуп ҳәа игәы ирґәґәеит. Адырԧаҽены Гангиа дрыцәнымхошәа, акыр-

шәымфазацт, амла шәакызар ҟалап ҳәа ашә аартны, апасма еиқәатцәа, гәабалаак азна иманы даалагылт. Азәгьы имрымхит, амла ҳакзом рҳәан, мап ркит. Наҳар дгәыҳәны дыҟан, апасма еиқәатцәа акәым, ахаҳә иаур ифон, имысхуеит ҳәа деиханы дандәыҟәла, аԥхьа дааганы данҵаркыз азы иалагыланы зхы атзамц иадҵаны ицәаз ауаѡ бырг Адабашиан Геворк ила иирбеит уаламкьысын ҳәа.

Аԥшьѡыкгьы мап анацәырк, афаха анцәа ишәимҵааит ҳәа Гангиа дыцәҳа-шҳауа дгәааны, ашә ныдыжьланы инархаиркит.

– Абра дҵакын арԥыс бзиак, Сафар ихьзын, ижәла сыздырам, игәнаҳа рзымгааит, джьаны, апасма еиқәатцәа ԥьыкала иҳәахны иҽартцан, азышра далагеит, ҵәыцак азы сышәҵ ҳәа данрыҳәа, хәдацәахьы уалагылоуп, шаҟа уҵаху ыжәла ҳәа иарҳәеит. Ари ауаѡы ижәуа иҟоума, изеиԥшроу умбои? – дҽажәкны аԥсра далагеит... Азада адунеи ауаѡы изымчҳауа егьыҟам...

Азы, азы ҳәа дыҳәҳәо, атзамцқәа ихы рынҟьо дшыѡназ, саргьы инасыгәҵасны, сааганы сынҵаркит. Рапхьа инҵартәаз азы рымԥсахзац, шаҟаѡы аанагахьоу здыруада, саниба даасылаԥсны сикит азы сыҵ ҳәа. Деилаԥсо далагахьан. Аа, абаақәа, ухатцами, ичҳа ҳәа игәы сырґәґәарц салагеит, аха сара исҳәоз акы иаҳауа дыҟамызт. Иҽы ҵбаны, ибзи иқьышәи еихьишьуан, ибз акәалаа еиԥш иѡаны иҽы иҵан. Ила акы амбо, ихы-иҽы еицакхеит сышихәаԥшуаз, нас инеиужьны ахәаара далагеит, деивысит, атзамц дахьынҳаланы, азымцар дацагылазшәа, иҽы аартны ижәуазшәа ҟаитцо далагеит. Сжьы ԥысҟар азы шааua здыруазҵгьы сеигзомызт, убасҟак дрыцҳасшьеит. Иара иеиԥш саргьы аҳәҳәара салагеит, азы, азы ҳәа, аха ҳабжьы заҳауадаз. Атцыхәтәан ахәаара даҟәытцын, атзамц инацәа аҟәкны исырбо, уааи, уааскьа арахь, Бериа иеитцихыз азыхь ахьхьа-хьхьаҳәа иахьааиуа умбазои, ижә шаҟа уҵаху иҳәан, сышҟа даахьаҳәит. Убасҟан зынза дшеилаԥсаз здырит, азҵабаа иҽеналаижьын, дацашьшьы ажәра далагеит. Изхара анижә, иԥсы неқәаҳаит. Акыраамҵа ҽымҵзакәа дзааԥшыло дгылан, зны аҟыр-ҟырҳәа ибжьы ҵганы дыччон, аҽазны деитцаԥы-ԥьызуа дҵәыуон... дыҵганы дыргеит... дышԥарыцҳасшьои ахәаша, иеиԥш аҵеитыԥш змаз, сыԥәра ахьнеихьоу убоит, ида дсымбацызт. Уаргьы убас узырурц иаҽын, угәнаҳа рзымгааит. Уи

азоуп иумфан ҳәа зусырбазгьы, – игәы ҵыжәжәо акәын Геворк абри ажәабжь шизеиҵеиҳәаз. Наҳар убасҟан ауп ианеиликааз Сафар рыцҳа дахьеивысыз зыхҟьаз.

– Сара исыхьлакгьы, сыҟәра ҵытк сфахьеит, аха шәара шәыҵкәынцәоуп... рыцҳашьарак рылаҵамкәа знапы ҳанхалада? – Геворк имч илҵааны, иԥсы илышәшәо даабҕаҕеит, аха дкаҳаанҵа Наҳар дитҵагыланы дааникылт, днаганы аҵҵамц днадиргылт.

Геворк Адабашиан 69 шыҟәса ихытҵуан, Гәмыстатәын, дынхаѡын, ихы идыруа дааҟалазар аахыс инапаштҵаҟәа амса рытҵымтҵыцызт. Ҭыркәтәыла диит, ѡы-шыҟәса ихытҵуан иани иаби ахныҟәгара рзыцәгьахан, уа иҟәтҵны Аԥсны иианы иа-нынхаз. Атҵара имамызт, акы унапы атҵаѡ ҳәа иоуҳәар, аԥьар сахьа анитҵон. Гәмыста аԥытан аколнхара раԥхьа иалалаз дреиуан, иаб иеиԥш иаргьы ҵатынаарыхѡын.

1937 шыҟәсазы февраль мза инаркны, Лакоба дытроцкистын, ажәлар драҕан ҳәа агазеҵҟәа рынҵара ианалага нахыс Аԥсны уи ада ҵәажәатә ыҟамызт, ѡыцьа ааидгыларгьы уи акәын излаҵәажәоз. Ҟалаԥьцыԥхьаҵа, ԥытацыԥхьаҵа, бригадаҵыԥхьаҵа аизараԥәа ҟатҵаны, Лакоба иԥәзбалар акәын, хыхьынтәи ус адтҵа ыҟан. Зегьынцьара ауаа азыҟатҵаны иԥәдыргылон. Гәмыста аԥытаҷгьы аизара мѡаԥысуан. Шәгәааанагара шәҳәароуп, ҳиԥәзбароуп Асовет ҳәынҵԥарра аҕа Лакоба ҳәа аизара ааиртит аԥытсовет ахантәаѡы. Еизаны иҟаз анхаҵәа шамахамзар Лакоба зегьы дырбахьан, акырынтә аԥытаҷы даахьан, драҵәажәахьан, иуаѡышьа рдыруан азы азәгьы аԥәҷымҵзакәа рыхԥәа ларҟәны итәан.

– Сара ажәа сымоуп, – иҳәан, азәгьы данымҵәажәа даарылтҵит аԥыта агитатор ҟәыԥш Гиԥор. – Лакоба ажәлар драҕан, Асовет мчра даҵаланы ииаирҳәырц даҷын... Сталин ҳгәыҕырта ду иҳаитаз аколнхара – абзанхара итахымызт... Мап аҵәышәк ҳәа маҵала ирытаҳәаны анхаѡыжәлар ытҵирҟьон. 1931 шыҟәсазы Аԥсны иԥәынхо анхаѡыжәлар Дәрыԥшь еизганы, аколнхара ҟамлааит ҳәа изырԥәԥоз иара иоуп. Ажәлар ирзеиҵәаз аҟатҵара дашьҭан. Аколнхаҵәа дырхатҵгыломызт, уаас ишьомызт, ԥьаранҵьԥәатҵас дрыхәаԥшуа, Аԥсны аҳратәрахь ирхынҳәырц итахын. Дахьымҵзеит акәымзар иҳазгәакьаҵоу ххәынҵԥарра анапхгаѡцәа дреиѡаҵо дрышьҭан итаирхарц. Сара сиԥәзбоит ажәлар раҕа Лакоба. Уи идац-

ԥашә ытԥыршәатәуп, ибылтәуп, ивагыланы аус ицызуаз, иара иеиԥш ҵәгьамзар бзиа ҟазымҵоз ажәлар рҽы, иахьагьы иаанханы иҟоуп... Сара ажәа алазгалоит атроцкист Лакоба идгыланы аус ицызуаз Аԥсны анапхгаҽцәа зегьы рматҵурақәа ирымхны, рыԛәнага иақәыршәахарц азы...

Гиԛор дгыланы, абас иҽы ҭызәзәааны (хыхьынтәи идыртҵаз акәын иихәоз) ацәажәара даналага, Геворк дшанханы дихәаԥшуан. Идыруан Лакоба, Гиԛор иаб абзиара дузза шизиухьаз, урҵ еигәылацәан, зда царҵа амам анхаҽ ҕар иакәын, ахшара рацәа ихы нарылмыхәхәо дрылатәан, зегь ратҵкыс гәаҟрас имаз, иҽны ахраҭага еиԥш ақәа ахьԛылсуаз акәын. Ижәзатҵә имаз ҭины ахыб ааимхәозҵгьы, акы злихуа егьимамзыт. Ижәзатҵә иҵир, хәыҷгәарҵак зланыҟәигоз? Аҭыԥантәи анапхгаҽцәа ацхыраара акгьы анизрымҵа, ҽенак Гиԛор инапы данкны Лакоба иҽы дцеит.

– Аааҽык ахшара сымоуп, абри иубо зегьы дреиҳабуп, жәашыԛәса ихытҵуеит, сзыргәаҟуа аҽынхыб ауп, усыцхраа, – ҳәа диҳәеит.

Аԛабег (Гиԛор иаб) Аҟәантәи даныхынҳәы, агәылацәа зегьы дрылсит, иахьа Лакоба иҽы сыҟан, сышидекылаз ҳәашьа амам, уи иеиԥш аҟазшьа змоу адунеи аҽы дыҟоуп ҳәа сыҟам. Иусҳәарҵаҽы ҳаннеиз иара дыҟаҭамызт, еизарак ахь дыҟан, шьыбжьышьҵахьынҵа ҳаизыԥшын, Гиԛор амла дакын, дҟымҵәымуа дышгылаз дааит. Исҵахыз аниасҳәа, ари ахәыҷы дзыртҵәыуозеи ҳәа дсызҵааит. Шьыжьы аахыс ҳаузыԥшны ҳгылан анысҳәа, ахәыҷы амла дакызар ҟалап ҳәа ихы шьышьуа диргәабзыԛит, адҵа риҵан, ҳалбааганы, иара икрыфарҵаҽы ҳартәаны, хәыда-ԥсада акраҳҽартҵеит. Лакоба дузза С-Гиԛор хәыҷы ихы ишьышьит ҳәа дыҽехәон.

Хымш аатҵааҵа Лакоба машьынала аҟауар изааитиит. Аԛбег рыцҳа ахә ушәароуп ҳәа иарҳәар ҳәа дшәаны, аҟауар амашьына изақәхуамызт.

Абасҟаҽык ахшара ҳзызааҭо, хәыда-ԥсада ахыб ганы ишәҵ, амала ҳәагьы изызхыбуа абарҵ амшқәа рзы изышәышьҵ ҳәа Лакоба адҵа ҟаитҵеит ҳәа аҟауар аазгаз, иақәхны ианышьҵартҵа ашьҵахь ианиарҳәа, ажәҽан ахь дзымԥрит, уаҳа егьигымхеит.

Гиԛоргьы усҟан уа дгылан, ибон, иаҳауан. Нас иахьа дҽагыланы, абас иҽы ҭызәзәааны, Лакоба анхаҽыжәлар рзы

цәгьамзар бзиа ҟаитцомызт, ажәлар драҕоуп ҳәа шпеиҳәеи ҳәа Геворк даара игәы иалсны дихәапшуан.

Аизара анеилга ашьтахь Геворк иаҳаз даара ицәымыҕханы, дынкахәыцуа дышнеиуаз, Гиқор дааихьзан, уара уда иахьа Лакоба зегьы иқәзбеит, зақәҕумтуазеи ҳәа гәыбҕан иитo далагеит. Сара Лакоба ажәлар драҕан ҳәа агәра сызгом… Егьырт зегьы ҳарҟәатцып, уаби уареи абзиара дузза ишәзиухьаз зугәалумыршәазеи ҳәа даахьаҳәны иаҽеиҳәеит. Уаҳа акгьы еибырымҳәеит, зымҭа инеидытцит.

Адырҭаҽены ашьжьымтанза, какалгьы имкыцкәа, таҭын рашәара сцоит ҳәа иҽеага иҟәаҟәа иқәтцаны Геворк игәашә данаатытцуаз, Аҟәанза уааларoуп, уаҳтахуп уск азы рҳәан, иикыз аҽеага ааимхны, агәашә инадыргыланы, ҭыцьа ахацәа дрыманы НКВД аҕеы дааганы дынтаркит. Дзыхҟьаз ҳәа акгьы изымдырзо мызки 24 мши аҕеапара дхәытцакын. Аҭаҳмада рыцҳа дгәаҟха, иҵатцеи ихахәи еималаны, дышлаҕәаҕәаза даадәылырган, аустцааҭы иҕеы днаргеит.

– Сзыхшәырҟьо сашәҳәа, шәуаами, амҭан азәы итәы каршәны избаргьы ишьтысхуам, сызташәкызеи, исымашәкузеи? – иҳәеит аҭаҳмада дхыць-хыцьуа.

– Уара аҭаҳмадажә уоума Лакоба атроцкист ихы зҕеышуа, ишпоуҳәеи шәқыҭаҕеы ажәлар зегьы аниқәзбуаз?.. Ажәлар драҕазам, иеиҕьыз уаҭы дыҟамызт уҳәеит, ус аума? – аустцааҭ аҭаҳмада дахьихәапшуаз изычҳауамызт.

– Ааи, исҳәеит, Гиқор иоуп изасҳәаз, Лакоба ажәлар драҕан ҳәа иахьагьы агәра сызгом. – Шьтоуп ианеиликааз Геворк иҭакра зыхҟьаз. – Иаб сиқәлан, ианаҵьалбеит, сыцәгьа ҳәаны сышпадтаирки, – игәахәын ииаицәымыҕхеит.

– Уҭны заҟантә днеихьаз? – амаҭ алыҳәҳәон изтцаара.

– Сыҭны дымнеизацызт, ҳабригадаҕеы аус ахьаауаз ҭынтәхынтә раҟара днеихьан.

– Аколнхара мап ацәышәк ҳәа агитациа аколнхацәа ианырзиуаз умаҳауази?

– Мап, сара уи еипш иҳәоны исмаҳаит. Аус бзианы ишәула, шәаргьы шәбеиахоит, шәколнхарагьы беиахоит ҳәа акәын иҳаиҳәоз.

– Мцуп иуҳәо, аҭаҳмада, уҭны дымнеицызтгьы уҵкәын хәыҵы жәа-маатк апара иҵьыба иааҭганы иабеииҭеи, амҭан иитама? Иааибалак зегьы ириҭозма? – диқәымчуа далаге-

ит. – Ишыҟоу аиаша ҳәа, акәымзар уҵкәынгьы уаргьы абахҵа шәышҵабааua удыруаз! Уара Ҭырҟәтәыла уиит, Лакоба дызуҽцааuаз, уҵкәыни уареи дшәыцәнымхо акәзамызт, агентс Аԥсни Ҭырҟәтәылеи урыбжьаҵаны, цәгьамыцәгьас иааҟоу зегьы бжьугаларцаз акәын. Аха уара уштцарадауаҽыз анеиликаа, уҵкәын аҵара ирҵаны агентс дҟаитцарц иҵахын. Абас шакәыз ашәҟәы унапы аҵаҽ, убри ала уҵкәыни уареи шәхы еиԥәшәырхар шәылшоит, уаҳа аҽеакы шәыхәараны иҟазам.

Геворк игәы аҵысра иалагеит, уҵкәынгьы дҵаҳкуеит ҳәа аусҵҵааҽы ианиҳәа. «Сызфаз Гиԥор иоуп», – игәы изыԥжәон, абыржәытцәҟьа иааигәа дгылазҵгьы, ихәдацәа ҵкааны дишьуан. – Исымеикәазеи ианаҵьалбеит, иҟаз аиаша зимҳәазеи, ихаҵа имбози, Лакоба диасны дышнеиуаз дахьынхоз данаавала, ахәыҵқәа ашҵаҽы ишыхәмаруаз ибеит. Уара утәқәа роума ҳәа дсызҵааит, ани ажыцәшәа иҟоу иоуп сара стәы ҳәа дисырбеит, иаргьы ахәмарра дааҟәытцны, дыҽны, дааины даасыдгылт. Лакоба аҽныҟа дымҽахытцырц сиҳәеит, аха иахьазы сыццакуеит, аҽеазны ҳәа сеиҳәеит. Сыҵкәын диахәмаруа, шаҟа ухытцуазеи, ашкол уҵалахьоума ҳәа даниазҵаа, фба схытцуеит, сынтәа сцоит ашкол ахь ҳәа аҿҽаҳәа дааиҿагыланы, дыԥхамшьазакәа аҵак ҟаитцеит. Лакоба уи даара игәы иахәан дааигәыдиҳәҳәалеит, иԥьыба жәамаатк аԥара аатганы ииркит, абасгьы нацитцеит, – Абарҵ аԥарақәа рыла артцага шәҟәқәа аахәа, аҵара бзианы итцала. Уаб дуаҽбзиоуп, аха аҵара имазам, уара аҵара утцар, уабгьы уихәо, ҳауаажәларрзгьы ухәарҵаны уҟалоит... Абарҵқәа зегьы Гиԥор уа дгылан ибон, иаҳауан...

«Ашкол ахь ацара аамҵа анааи, Лакоба иитаз аԥарала артцага шәҟәқәа изааҳхәеит. Ахәмарра данахнагалалак, Лакоба дузза иузааихәаз ашәҟәқәа рыла аҵара шутцо ухоумыршҵын, иажәаҟәа угәаларшәала, ихәарҵамкәа иутцо уалагар иаҳауеит ҳәа далаҳаазон. Ибзиангьы далгеит абжьаратәи ашкол. Сыҵкәын заҵәы акгьы ихаразамкәа дааганы данҵарк, сымцахә ыцәеит», – абас аусҵҵааҽ иаԥхьа ихы кны дҵәаны дхәыцуан.

– Ухы уцәымҵымзар, ушақәшаҳаҵу унапы аҵаҽ... Уи ала уара ухы амацара акәым, уҵкәынгьы деиԥәурхоит.

Аусҵҵааҽ «уҵкәын» ааиҳәацыԥхьаза, Геворк игәы ҭыԥсааuан, иԥсы ҽеины ихәда иаатцагылон, акгьы ихаразамкәа деиԥәԥах дҿаҳәа, дааганы дҵаркызшәа, зегьы ишырзыруа еиԥш иааисуа дрыпҟозшәа, ма дганы алақәа дырҿартцозшәа

игәы иабон. Ибла дыхгылан иахьа ашарԥазы идәылганы иргаз (ицҭакыз) аҿкәын қәыԥш, иԥа ицәа ихикаауан… Ѡбаҟа саат рышьҭахь дырхынҳәны, дааганы дыѡнарыжьит, иибахьаз иакәзамызт, илаԛәа заҭцәык ааԥшуан аамҷыдарахаз ицәеижь зегьы рґґаны, ашьа ихьшьы, иматәаԛәа ишәхаԥыжәжәа иҟан. Акыраамҭа иҽеы еилгомызт, ацәажәара илшомызт. Геворк уи дышьҭихит, дышьҭеитцеит, дааирҳәит, днеирҳәит, иеибгаз мацәак ажьы иԛәмызт. Зегь ратцкыс ихәда хәын, ашьа гыланы ицон. Азныказы иԥжәаз ҵьишьан, даара дшәеит, аха ииулак инапы аԛәҭаны ииааникылт. Ишҳәызбатыԥмыз ибеит, аха абас ицәеижь зегьы зырґґаз изеилымкааит. Аҿкәын қәыԥш ҵытрак ашьҭахь иҽеы еилго даныҟала, иузырузеи ҳәа дизҭааит, ашьха ашьапаҽы алаԛәа дшырҽартцаз иеиҳәеит…

– Узырхәыцуазеи, уалга, унапы аҭцаѡ! – аусҭцааѡ иҽееиԥсхарчны диԛәҳәҳәеит.

Геворк ишлара илаґырзԛәа алыкәкәа (здунеи ахаан иашамзар мцы зымҳәацыз), Лакоба иѡны дшымѡахымҭыцыз, диасны дышцоз аштаҽы ихәыҷы дыхәмаруа дыштаз аниба, диеигәырґьаны ашкол ахь уанцо артцага шәҟәԛәа алаахәа ҳәа аԥара шиитаз… уаҳагьы акгьы шырзеиламыз… ишыҟатцәҟьаз аиаша сҳәоит ҳәа далаган димырцәажәеит, аамҭа угарц уаҽуп, амц уҳәоит, уара аҭаҳмада еиґрабаа, аиаша ҳәа акәымзар, ушьацәа хаххала удәылганы урго уҟастцоит ҳәа диԛәхәааua, мчыла аѡыга инапы инаркны, аԛьаад бґьыц иаԥхьа иныԛәитцеит. Дырҟьаны акәзаргьы иҽеы иԛәԥиҽеырц акәын, уаҳа ԥсыхәа ыҟамызт.

Ԥачулиа игыгцәа ргыланы икабинет аҟны дтәаны дизыԥшын, мап икит аҭаҳмада, иажәа сзиҽеымхит ҳәа днеир, ҳаґеимшхаран, иаб, иан зегьы рыхәҭаа рыҭаны, ихазґара кыдиршшааuан, иматцурагьы даамихуан.

Ԥачулиа урҭ амшқәа рзы зынза деивысызшәа, уажәы-уажәы аусҭцааѡцәа дырзытрысуа, ахамышҭыхә иҭаргыланы иман, акгьы шәаԥсам, шәнышәынҭраԛәоуп, шәыжтәԛәоуп ҳәа икыдцаланы иман, изыхҟьазгьы Бериа Қарҭынтәи аҭел дасны аҽԥныҳәа иитаз ауп. Уи абас иеиҳәеит: – Сышԥауқәгәыґуаз, аха сгәыґра башахозар ҟалап. Исзеилкааuам, иаанагозеи, иҭакны ишәымоу лакобистцәа – Аԥсны аиҳабыра рус азбара шәзахымццакуа, иртәаны абасҟак аамҭа шәызрыхәаԥшуа… апроцесс шәзаламгозеи? – ҳәа.

Инцәахә Бериа иҟынтәи ҽеԥныхҳәак иоур атцкыс иааиԥәшәаны дыԥсыр еиԥьишьон. Абас игәы намзо даниацәажәа нахыс зынза даапкит. Абаандаѡцәа икны ааргаз уахыки-ҽнаки рыла рҽахәы рҽышәымхыр ҟалом ҳәа аусҭцааѡцәа рыхәцәԥәа ҭцааны икит.

... Лакоба ивагыланы аус зуаз Аԥсны аиҳабыра, аханатә аахыс зшьа каҭәаны Асовет мчра аагаразы иԥәԥоз, зхы-зыԥсы аԥәҭцаны акоммунист партиа иаарыднатцоз ҟазҭцоз, азәгьы даанмыжьԥәа зегьы ҭакын, аконтрреволиуциатә террористтә организациа 1931 шыԥәса раахыс мазала еиҽԥкааз, Лакоба хадас дызмаз шәалахәын, Асовет мчра еилажәгарц планс ишәыман, ҳкоммунист партиа анапхгаѡцәа рҭархара шәашьҭан ҳәа. Хымз инареиҳаны иҭцуан иҭакны рырҳәацәара, рыргәаҟра иаҽижьҭеи В. Ладариа, М. Чалмаз, В. Лакоба, М. Лакома, К. Инал-иԥа, М. Ҿьергениа уҳәа 13-ѡык иналукааша апартиатәи асоветтәи усзуѡцәа. Рус рзызбауамызт, избан акәзар, ажәала ирыдырҳәалоз аамҵыдарахаз ахара рыдԥхьазаланы ашьауҩа излаԥәдыршәаша ҳәа аматериал ркымызт... Харада шәаанкылан... шәеилаҳкааит... шәхы шәаԥәиҭуп ҳәа ирзоужьуамызт, Бериа иҟынтәи адҭа ирымаз инармыгзар ҟалозма, акомпроматериал еиԥәдырҽаҽар акәын. Аусҭцааѡцәа уахгьы-ҽынгьы имыцәазакәа урҭ рзы цәгьак азәы иаҳзиҽыхуазар ҳәа ауаа рыԥсы рхырхуан.

Аѡызцәа еибаҭиуа, агәылацәа рыцәгьа еибаҳәо, аешьеиаешьеи рыгәра еибаганы ргәы иҭоу рзеибымҳәо аҟынза инаргеит, аҭагылазаашьа хьамҭа иҟалаз иахҟьаны.

... Геворк аусҭцааѡы мчыла ииркыз аѡыга, ашәаԥь еитцатцаны ухы иагәыдҭцаны уҽшьы ҳәа ииркызшәа акәын ицәымыԥханы дшахәаԥшуаз. Аусҭцааѡ иатцкысгьы игәы изыԥжәон Гиԥор. «Сыҵкәын аԥара аниирку аз иаргьы уа агәашә дыԥәтәаны дихәаԥшуан, уара умацара изуиҭазеи, саргьы иситарауаз ҳәа дгәааны, ицыхәмарра даҟәытцны, иԥьышә кылыршьшь дтәан. Сыҵкәыни иареи еиԥәлацәан, атцара еицыртцон, еиѡызцәан... Избан, изааухьаз цәгьарас? Иаб данԥсы сара дыскәабеит, анышә ԥысҟеит, ҳаигәылацәан. Иԥсы ахьынзаҭаз акы имасымкыцызт. Ҳара ҳатцкысгьы Лакоба дара абзиара рзиухьан... Алахша Гиԥор, сыԥсы ҭаны сышԥазҭымтцри, ҳаицәажәап». Абарҭԥәа зегьы анааидихәыцла ашьҭахь, – Иуҭаху сызу, Лакоба иеиԥш ауаѡ бзиа изы агәнаҳа сзыҟатцом, –

иҳәан, игәы ааиқәхәаланы, иикыз аѡыга астол иныкәыршәны аусҭцааѡ днеиҽаԥшит.

– Иуҳәацәап... убри еиԥш ҭыԥк ахь удәыкәыстцап, убас еиԥш уахьнархәып... убас еиԥш аҭагылазаашьа уоуп, иудыруа акәым, иухашҭхьоугьы угәаланаршәап... Ухала апатара уалагап, – иҳәан, аусҭцааѡ дгәааны, иҭаҵкәым ратцәан астол иԥәикшеит. Буҭхузи, уласны уѡнал ҳәа дыҳәҳәеит. Иԥси-иԥси еихьымзо даа ѡнаххит Буҭхузи. Абри аҭаҳмадажә ифѡы гоит, иахьудыруахь дганы дрылажь ҳәа адҵа иитеит.

Буҭхузи аҭаҳмада диаԥцаны, диманы днеиуан, Геворк рыцҳа уи аамҭаз дзызхәыцуаз, сганы алаԥәа срылажьны сырҽартцозар акәхап ҳәа акәын. Аҭыхгьы ашарахь еигәон, ицҭакыз ачкәын излеиҳәаз ала, шарԥазыла акәын абаандаѡцәа ҭганы, алаԥәа анрыжәыртцоз. Сара аҭахызар аҳәаԥәагьы сырфааит, сычкәын деиԥәхааит ҳәа ихы ицәымыцҳаны днеиуан, аха уахь акәзамкәа, дааваргьежьны днаган, азтәы ҟарс ашә аартны, Буҭхузи ишимчыз дигәҭасны дынҭаижьит. Буҭхузи дашьцылахьан, аусҭцааѡы, «ифѡы гоит, иахьудыруа дга» ҳәа аниҳәалак, уи ааанагоз – абаандаѡы азтәы ҟарс ахь дганы дҭакы ҳәа шакәыз. Геворк даннаргаз 19-ѡык маҟҽаҳәара азы иалагылан, иара аѡажәатәи иакәхеит. Абри еиԥш аҭагылазаашьа цәгьа ахгара уадаѡын. Ҳҽахәы ҳҽыхра иалагандаз, зынзатҵәык иадамхаргьы дунеик ҳныԥҭԥшны, ҳазхара зык ыжәны, ашьҭахь ирҭаху ҳзыруааит ҳәа ирымҳәаз рҳәазшәа, ирымуз ҟартцазшәа иаԥәшаҳатхон. Иаԥәшаҳатхоз азҟарс даатганы дыргон.

Наҳар данааргаз 4-ѡык ракәын ааанханы иҟаз, урҭгьы уаҳа рзымчҳауа, цәгьаԥсышьала игылан. Руазәк зегь ратцкыс дышдыргәаҟхьаз иныԥшуан. Ибга хәахьан, иҟәаҟәа иахьасуаз аҟамч ҭыԥкәа хәхәаза ианын, илаԥәеи иԥынтца абжеи ракәын иааԥшуаз, убриаҟынза иԥатцеи ихахәи еинчылахьан. Наҳар игәҭасны данааѡнадырԥала, уи ихы ѡышьҭыхны, илаԥәа ҭырхаха, ԥсҭазааракн гәыграки рыхзамкәа днеиҽаԥшит, ҳзыниаз умбои ҳәа аанарго, аха иҽы ааихыхны ажәак иҳәомызт... Ацәажәара илымшозар ҟалап ҳәа, Наҳаргьы уи дихәаԥшуан дрыцҳашьаны, егьырҭ ахѡык ратцкыс иара дзыфахьан, ижьы баазшәа, ҵьара-ҵьара ицәа ихытцны ицахьан. Дызусҭхарыдашь ҳәа акыраамҭа дизхәыцхьан, игәаґьны дызизтцааумызт.

Хәыҵы-хәыҵла Наҳар ишҟа дааскьо дааизааигәахан, сузымдырʒеи ҳәа даацәажәеит, аарлаҳәа ибжьы ҭкааua. Дагьааацәажәеит, иаразнак ибжьала дидырит, Ирод иакәын. Игәы нкыдыѡрызшәа дааҟалеит, убасҟак ицәымыԥхеит ибзианы иидыруаз ауаѡы абас дрыцҳахәха, цәа ихаʒамкәа даниба.

– Ирод, Ирод! – иҳәан, дааилаԥсны дикит, – Ирод уами? – иара шиакәҭәҟьаз цқьа агәра изымго.

Сара соуп… сара ҳәа аанарго, дымцәажәаʒакәа ихы ааирҭысит.

– Иҟалазеи, иҳахьзеи Ирод, абасҟак ҳаздыргәаҟуазеи?

Наҳар, ахәыҵқәа реиԥш игәы ԥшааua дахьихәаԥшуаз, изымчҳакәа игәи илаԥырʒи ааилаҭәеит.

Ҳзыхдырҟьо ҳәа акымзарак сзеилкааuам ҳәа, инапқәа рыла аҭак иитеит, дымцәажәаʒакәа.

Ирод ЦИК аҷы Лакоба ицхыраагʒаѡыс аус иуан. Наҳари иареи харантәыла акәымзар иааигәаны изеибадырʒомызт аакьыскьанʒа. Иахьеизааигәахаз ахшараиурҭа аѡнаҷы ауп. Убас еиқәшәеит, аѡыцьагьы рыҳәсақәа ахшараиуразы ҽнак еицнанагеит, цьаракгьы ашьҭалара еицрықәшәеит. Есыхәылбыҽха русура ашьҭахь аѡыцьагьы рыҳәсақәа ахьышьҭаз инеиуан, уа еиқәшәон. Рыҳәсақәагьы ахшараиура иалагеит аамҭак ала, еибыҳәаны иҟазшәа. Наҳари Ироди адәны игыланы иԥшын, игәырґьон. Рапхьатәи ахшара изыԥшын. Ус ԥхәыск даадәылтцын, аԥха дуоуит ҳәа иалҳәеит Ирод. Ҳәарас иаҭахузеи, аԥа лҳәар еиґьишьон, аха инимырԥшит, дгәырґьеит. Наҳар уи идиныҳәалт, дгәыдикылт. Цытк анаабжьыс, уи аԥхәыс деиҭаадәылтцын, Наҳар аԥа дуоуит ҳәа иалҳәеит. Ажәѡан ахь дзымԥрит, уаҳа акгьы игымхеит, аха Ирод илымкаа амцхә дгәырґьазшәа ҟаимтеит. Уахарнахыс ҳабацәахеит ҳәа еибаргәырґьо еиццеит, еидтәалан рыхшара рныҳәаҷа ааныркылт, ирықәгәырґьеит. Закәытә насыԥыз усҟан урҭ аѡыцьагьы ирымаз. Абри нахыс еиѡызцәахеит.

– Уҵкәыни сыԥхаи ԥьарак иҟоуп, дымтцарсны димгааит! – Ирод дыхәмаруа, Наҳар ҭелла диацәажәон.

– Дҳәаны дизтәоуп ҳәа саҳауеит, – иаргьы алаф налихуан.

Ргәы иаанагозма, асаркьа еиԥш ицқьаз рыԥсҭазаара хәашхәашаны изго аамҭацәгьа рзыҟалоит ҳәа. Ианеибадырыз инаркны, лахьынтцак рызшазшәа, ргәырґьарақәа еиқәшәеит, аха инашьҭархны агәырѡахьамҭақәа рыҽʒаны ииаины

инеицырхаԥеит. Ашарԥазы Ирод ииарҭа даалганы дыргеит, шьыбжьаанӡа Наҳар икабинет аҷы ддырбаандаѡит. Уажәы абраҟагьы,ауаѡыихалаиҷеахьидыршьуаатыԥаҷгьыеиԥҿшәеит. Уи ашьҭахь ирзыԥшыз рыздырамызт, иагьазхәыцуамызт, изызхәыцуаз, гәаҟрас ирымаз рҭаацәа ртәы акәын. Урҭ ирдыруан, Асовет мчра иаԛацәоуп ҳәа иҭаркуаз рыҳәсаԛәа зыԛәдыршәоз, асабицәа змаз иаарымпытцкәкәааны, наҟ инкаԥсаны, дара наганы рыргәаҟра ишалагоз, шәхацәа ажәлар ишраԛацәаз жәдыруан, аиаша ҳашәҳәаанӡа шәауҳажьуам ҳәа.

Ирод дзыхҭакыз, Аԥсны Асовет мчра жәа-шыԛәса ахытԥра азгәарҭозшәа, Лакоба иѡны ЦИК ачленцәа ааԥхьаны, аколнхара ҳҭахым ҳәа анхацәа азыҟатԥаны, ишәыргыл ҳәа адтԥа анриҭоз, уаргьы утәан, иуаҳауан, аиаша ҳауҳәароуп ҳәа дырбаандаѡны дрыман. Ус акәӡам, Аԥсны жәа-шыԛәса ахытԥра иаԛәгәырԥьон ҳәа иҟатԥәҟьаз аиаша аниҳәалак, аихатә ԥтԥатԥа змаз аҟамчала исуан. Ҟамч ԥтԥатԥала ианимыхәа, даааганы аӡтәы ҟарсдҭаркит, аиаша уҳәааанӡа уӡаагылаз ҳәа иԛәмаԛарны. Хәаха-хәымш ҭуан уи ара дҭакижьҭеи, ҷатԥак лбааимдацызт, ҷамѡак аӡыржәтә ирымҭацызт, аӡба дшаргәаҟуаз ауп, уахьнеиуа аӡыхь ытԥытԥуеит, узхара ужәып ҳәа иаҳәааны, ихыччо дшааргаз. Ѡаха-ѡымш ичҳаит, аха нас аҷажәкра далагеит. Ахымш рыҷены ацәажәара даҟәытԥит, избан акәзар иҷы ааихихыр, аҳауа иҷалоз цәаакыра хәыԥык зыԛәкны иикыз ибз иаразнак иарѡон, нас иҷы иҭамӡо иааҟалон. Уатԥы дааргараны уаха еиԥш аусҭԥааѡцәа хѡыкны иҷахәы иҷырхуан, иаҷаршәны мап анырцәик, ишыҟартԥалацыз еиԥш, абоксиор Жорж иԥхьаны даарган (иҟатԥатәыз идыруан), иҭачкәым ратԥәаны даниҷас, ихаԥыцԥа хԥа ытԥагылаӡамызшәа, иѡытԥкьҟьаны иҷы интеиԥсеит. Убри ашьҭахьгьы иҷы аниԛәԥымҷе, ашьа иҷыкәкәа даааганы азбаа дныладыргылт, уаԛәшаҳаҭхааанӡа адунеи уԛәԥшраны уҟаӡам ҳәа иаҳәааны. Ашьа аангыломызт акыраамҭа, ахымш рыҷены аҷеааннакыло ианалага, иҷы ҭбаны аԥсра далагеит. Ибз аԥынԥала ахәра ртԥысуа ашьа ииаигоз ала иҷы ирцәаакуан. Иага гәаҟра ҟалахьеит адунеи аҷы, аха абастԥәҟьа ауаѡы ишьа идыржәуа аҟынӡа днарго ҟамлаӡацт.

... Ианшози ианыхәлози асаат имԥаны дахәаԥшуазшәа издыруаз Геворк заԥәык иакәын (гәныхәԥыстала идыруан). Шаҟа уахи-ҷени иҭакыз иԥхьаӡон. Уаҳа рылымшо аԥсхыхраҷы

инеины ишыҟаз, ашә аатын, аҳәѡыкгьы ааҭырган, аҽеаԥьоукы нҭарцалт.

...Реихада иахҟьашо, ибԥаԥаны ицаны еиԥәаҳауа, азҭәы ҟарс ишаатыргаз еиԥш, инарыгәҭасны аҽеыкәабарҭатԥәкьа иѡнартԥеит, шәҽеышәызәзәа, афѡы цәгьа ишәху шәхышәымхыкәа «сасра шәҳазгом» ҳәа азҭәазҭәала аҽеыкәабарҭаԥәа инарыҭԥаргыланы, азҭыршы аурыжьит. Изыфаны иҟаз азҭыршы анрыс, алаҳарҭ еиԥш рԥәа аарыхнахит. Рыматәаԥәа аныршәыртԥа, ԥәа зхазҭамкәа (маҟҿаҳәара лахыс) иаанхаз ржьы ианакьыс, амԥа рыԥраланы ибылуашәа, ахьаа роуит. Егьырҭ зымѡа иргеит, Буҭхузи Наҳар даарылиган, диманы аѡбатәи аихагыла дныхәнеит. Иибахьаз, иидыруаз акаридор хәхәа, акабинетԥәа, иаҳаԥ агәыҭшьаага бжьԥәа, ахлымзҭаах... деиҭаналагылт. Аҭзамԥ аҿы икнаҳаз асаат ихы ѡышьҭыхны днатԥаԥшит, ԥшьба рахь аусура иаҿын. Тук-тук-тук ҳәа ҿааихак ҟамԥазԥәа, абжьы иахылԥуаз изычҳауамызт, жьаҳәала азҭәы ихы дасуазшәа игәы иабон.

– Ааанымгылан, уԥала усаԥызаны!.. Сԥан дида!.. – Буҭхузи уажәы-уажәы диԥәԥәҟьо, ивԥрааны иҟаз акабинетԥәа акакала дрывго, диманы днеиуан. Илшомызт, кәыбрык амч имамызт, акәымзар даахьаҳәны, Буҭхузи днеиԥәхасны, днатԥҟьаны дыѡуан, иеихсны иҽеыдиршьырԥ, убасҟак игәы кыдгыланы дыҟан. Еиҭа кабинетк дныѡнагаланы иргәаҟра иалагар изычҳауамызт. Аха ԥьаргьы даанымгылаз԰кәа, акабинетԥәа зегьы днарывганы, абарԥа аԥыхәа ахьаантԥәоз, сахҭан еиԥәатԥәала иаҿчааны иаҿаз ашә аԥхьа, знапԥәа згәыҭԥаԥса, зыхәда хыҽены игылаз абаандаѡԥәа рышьҭахь дааиргылт. Наҳар ихы ѡышьҭыхны данынаԥш, «Г. А. Ԥачулиа» ҳәа хьтәы нбанла икыдыз аѡыра илаԥш нԥәшәеит, аҳаԥаҳәагьы иааигәалашәеит, азҭәы ҟарсахь данишьҭуаз, дкәабаны дысзаажәга, нас иареи сареи ҳаицәажәап ҳәа дышиԥәмаԥархьаз.

Наҳар иаԥхьа бжьѡык гылан, азҭәгьы ишьҭахьҟа ахьаԥшра азин имамызт азы рхы-рԥәа ибарҭамызт...

Убри аамҭаз аидара мѡангага машьынак, ашьҭахь ала иааины, ахыбра иаатԥагылт. Буҭхузи амашьына абжьы аниаҳа, илымҳаԥәа хахаз԰а иааҟалан, дыԥан аԥенԥьыр ахышә дныԥәтәан, апаҿа еиԥш амаа иҽеаларԥсны, адәахьы дыԥшуа ҿааиҭит: – Уԥши, уԥши, хә-баҳак аныԥсалоуп! – Нас дгәыр-

ҕьатцәа даалбаапан, – Хә-баҳак ыҟоуп, ус анакәха, уаха ажтәқәа рацәаѡхоит…

Уара уеиԥш иҟоу, ауаѡы ҳәа ахьз иманы, адәы дышԥақәу ҳәа игәы изыԥжәаны дихәаԥшуан Наҳар уи аҷәааста, аха иҷы еихыхны ацәажәара илшомызт. Ус ишгылаз, ѡыцьа раԥцаны инарган, азәазәала иаашьҭыхны амашьына инақәрыжьит (рхала ирылшомызт). Руазәык Геворг рыцҳа иакәын, деизҟьа игәы ѡарханы даныжьлан. Наҳар Геворк даниба, аарлаҳәа аус зуаз игәы аангылазшәа даабҕаҕеит, аха иҵекаимыжькәа иҵааникылт.

– Иазхоуп, уахь уаргьы лассы уцараны уҟоуп! – иҳәан, Буҭхузи диқәтцәҟьо, аԥшра дааҟәихит. Абаандаѡцәа азәазәала Ԥачулиа ишҟа иѡнаргалон, аха акабинет идәылыѡны бжьы иаҳауамызт, ѡ-шәык аҷан аѡналарҭаҷы, акы анаатуаз, егьи акын. Иѡналаз минутк еиҳаны иѡнахомызт. Наҳар еиҳа-еиҳа ашә азааигәахара даҷын. Иѡнарсны иаадәылдырԥақәаз ԥьоукы ашьҭахь ала идәылыргон, аҵа ԥьоукы – аԥхьала. Ашьҭахь ала идәылганы иргоз зҷы зықәшаҳаҭымхақәаз ракәын, ашәақьԥынтца рҷакны, ираԥцаны, инаганы амашьына иақәырцалон, аԥхьаҟала иргақәоз, урҭ иангәаҟ, аԥсра ахы иҭаԥшуа ианалага зҷы зықәшаҳаҭхақәаз ракәын.

Наҳар иаԥхьа игылақәаз рахьтә ѡыцьа ракәын ааанханы иҟаз, рышьҭахьҟала дахьрыхәаԥшуаз рыхәдақәа канзаны, рыжәѡахырқәа хьыԥсааны, даараза идыргәаҟхьаз ԥьоукы шракәызѡашьомызт, ашә аатыцыԥхьаза аларқача рыхьызшәа атцысра иалагон…

Геворк рыцҳа игәы хаххала амашьына дахьаныжьлаз Наҳар уажәыгьы ибла ихгылон…

«Арахә реиԥш ауаа еидцаланы шьра иргон. «Ҵхыбжьон» инаркны Гәмыста азиас амшын иахьалало ага аԥшаҳәаҷы, амашьына ԥьара иҭаханы изҭымҵуашәа, абжьы баапсхон. Ахысбыжьқәа ааигәа-сигәа инхақәоз ирмаҳарц азы акәын ус зыҟартцоз… Аха зегьы акоуп иалыѡны есыуаха ауаа рытцәаабжьқәеи ахысбыжьқәеи угәы ҭыршьааауан… Абаандаѡцәа убра инаганы акәын ишыршьуаз, аԥслымз жны инарықәԥсаны иртцәахуан. Ҿнак, шьыжьымҭанзак сѡагыланы сцеит, иаашааныза ахысбжьи, ауаа рыҳәҳәабжьи лацәеихьшь ансдмыркатцаза. Амшын аԥшаҳәа саннавала, аԥслымз сахьныҟәгылалакгьы ауаа ршьа алыжжуан, ирцауланы ажра ианахьымза,

иара ус ирықәԥсаны ирҵәахызаап... Сгәы ҵҵәуааua аԥшаҳәа сшықәыз сыркит... Исыздыруамызт уахь ауаѡы днеир шыҟамлоз, уахгьы-ҽеынгьы ирыхьчозаарын уи аҭыԥ. Саннеиуаз срызгәамҭеит, аха саныхынҳәуаз сааныркылан, узышьҭаз арахь, иуԥшааuаз, амшыннырцәынтәи аӡәы уизыԥшын, уагентуп рҳәан, ст̌аркит», – ҳәа Ешыратәи Аѡӡбак аӡтәы ҟарс ицҭакыз иихәахьаз ааигәалашәеит Наҳар. Убри аамҭаз ашә аатын, ѡыцьа деимырхха дрыманы иаадәылтцит Ахра, аԥхьа данибаз аасҭа уажәы еиҳагьы деицәан, шьа илаӡамызшәа, ақьаад еиԥш дҟәашӡа дыҟан, ҳәынтҵәра зықәгылаӡамыз хыхьтәи икьаҷ агәы зегьы ҟьаҟьаӡа иаартны уахьынкыдыԥшылоз ушәарын, ибаѡқәа хаххала иалԥшуан, изҵәахуа мацәакгьы ажьы иқәмызт. Наҳар даниба дшанхан днеиҷаԥшит, акы иеиҳәарц иҷы аaихихит, аха дахьымыгӡакәа, игәҭасны днаивыргеит. Наҳар уажәраанӡа иаангыларашәа иеисуаз игәы, Ахра даниба иҭытцны ицарашәа аусура иалагеит, иԥсы ѡеины ихәда иаатцагылт. Буҭхузигьы хьаас дымкыкәа ишьҭахьҟа даахьаҳәын, дахьырго ибарц изыԥшра далагеит. Ашьҭахьала дрыманы рҷанынарха, изқәикыз здыруада, ашырҳәа иаргьы днарышьҭалеит, иҟалап, ҳѡыцьагьы ҳлахьынтца акы акәхааит, уахьырго здыруеит, саргьы суццоит ҳәа игәы инаҭаны дишьҭалазар, иҟалап, амашьына дақәыргало иалагар, срымшьыкәа дрыст̌ом ҳәа ақәикызар. Хԥаҟа шьаҷа ҟаитцахьаны еиԥш, Буҭхузи дыҳәҳәеит уабацои ҳәа, аха уи ибжьы иаҳаӡомызт. Убри аамҭаз аҭӡамц иаалтцызшәа 4-ѡык ршәақьқәа кны иааиҷагыланы, ишьҭахьҟа даадырхынҳәит.

Иара иакәын шьҭа изтәыз аѡналара. Даныѡнаргалоз, игәы ԥсхьан, ашәаӡызара ихытцны ицахьан, иибази ихигази рышьҭахь аԥст̌азаара ицәымыԥхеит, уахгьы-ҽеынгьы игәы итцхо итцаз, ичымазаѡ гәаҟны иаанижьыз иҵкәын хәыҵгьы дигәалашәомызт, акы заҭцәык – ирласны Ахра дихьыгӡаны, Гәмыст̌а аԥшаҳәахьы дицыргар акәын иитахыз. Дныѡналан, Ԥачулиа иаԥхьа даагылт, уажәраанӡа ишьапы ааихигацыԥхьаӡа иматәа ижьы иахьакьысуаз ихагәҭа кылнатцәозшәа ихьааuаз дагьазхәыцуамызт, иҽазыҟатцаны дыҟан, Ԥачулиа ииаимԥыхьашәо акы иҷажьны, дырґьашкны уахатцәҟьа иԥст̌азаара ацыхәтәа ԥитцәарц.

– Аханатә ҳаиқәшәаны ҳзымеицәажәеит, акәымзар абасҟак аамҭа уаанаҳкылаӡомызт. Утәа, ҳаҭыр зқәу ашәҟәыѡѡ,

ажурналист, – Пачулиа зегьы дышрызныҟәоз еиԥш акәымкәа, даԥсышәа мацараха Наҳар ԥеихатԥгылт.

Дшымгәыҭзоз ала даниацәажәа, дшанханы даанхеит, Пачулиа иакәымкәа даҽаҭәызар исацәажәо ҳәа ихы агәра изымго днеиҿаԥшит, аха иибахьаз, аԥьма еиԥш ихы-иҿы ԥызза, ихахәы еиларгыланы, илаԥәа ажьаҭа рыхтатала ихаҵа иакәын.

– Утәа, утәа, ҭынч ҳааицәажәап, – Пачулиа игәы иҵаз ацәымыԥра ихы-иҿы жьакца иатԥатԥәахны, иҽеырхаа-ҽырҟәымшәышәны аҟәардә даахан ииаиргылт.

Наҳар идаԥәа еибархха, Пачулиа игәаҕ даго дызкыз аакәадахеит, иҟаитԥара изымдыруа даанхеит. Ишьамхԥәа дрызнымкыло даналага, днатәеит. Аха дымтәац шиҳәоз, ашырҳәа ԥатԥҟьеит, цәа зхаҭамкәа изхытԥхьаз ижьы данаԥәтәа, аҭаз дахасызшәа, ԥыԥнарԥеит.

– Иҟалазеи, утԥзырҟьазеи, атԥәымҕ уаԥәтәама?.. Акгьы алыҳәҳәо збаҭомеи! Утәа... Утәа!.. Уара умсит уштәара! – иҳәеит цасҳәа дыршазшәа, ихы ырнааны дихәаԥшуа.

– Сызлатәозеи, сцәа схышәххьеитеи? – иҳәеит иԥсахы еибакуа.

– Ишԥа, уцәа ухызхыда? – акгьы изымдырҭозшәа дизԥтааиан.

– Сахьдәыԥәутԥаз... аҽеыкәабарҵа сахьҵоутԥаз...

– Дынҵагаланы... дҵыжәга ҳәа акәын сара адԥа шрыстахьаз, акыраамҵа уҵахама, уҭыфаны уҟоума? – иҽеыргьангьашны, ишьҵахь, иаԥхьа диасуа, даара игәы иалсызшәа ҟатԥо, – Абыржәытԥәҟьа, Гангиа ара дысзаажәга! – зыҽехырша игылаз ицхыраагҭаԥ диԥәҟааua, – Исырбап сара, иазҳәада, даԥәиҵыҭәыда ашәҟәыԥԥы абас изныҟәара? – иҽеизеиԥәымкуашәа, Гангиа дрыманы ииаиаанҭа ацәҳара даҽын.

Наҳар изымбатәбараха дгыланы Пачулиа дихәаԥшуан, иҿаԥхьа дыхәмаруазу, ииашатԥәҟьаны иҳәозу изеилымкааua.

Гангиа аҟыз еиԥш ихәда кылҳәаны, дшааԥналаз еиԥш, Пачулиа дизытрысит: – Иуазҳәада... адԥа узҵада... зыда дҳамам ҳашәҟәыԥԥы, ҳжурналист азы даларгыл ҳәа? Сара ишԥоудыстԥаз, егьырҵ реиԥш акәымкәа, дынҵагаланы, ирбаны даатыга ҳәа акәзами?.. Ашәҟәыԥԥы дымзыфааит ҳәа угәуҽанысымԥази? Изыноумыгҭазеи сыдԥа? – иԥсы шҵоу дылбааидарашәа акәын диԥәымчны дышԥәажәоз.

Гангиа адҵа имаз наигҳеит, аха ус акәҳамызт ҳәа ҳәашьас имаз, иԥштәы ихҟьаны, игәы цаны, ихы икәаҽ, ибз ихәлашәазшәа дгылан.

– Узеиԥшу аҟыз ахшыѡ ауп иумоугьы... Ухи ушьапи еидҳәаланы, уара ухаҵа уакәын иҵарбаатәыз... Уара алахша, сҳәатәы намыгҳаразы уцәа ккаҳа иухысхп!.. Абыржәыцәҟьа уцаны аҳаԥьымцәа аага!.. – дитцаҳәҳәан, ига-иҽеы амырҳәаҳакәа ддәылицеит. – Шьҵагьы агәра умгои сара ишидсымтцаз? – Наҳар ишҟа даақәгьежьааит... Илагьы еихаҟәысуамызт. Наҳар ауаѡ иаша, ауаа зегьы иара иеиԥш иҟоуп ҳәа ирыхәаԥшуаз, маҽа-маҽа еилыҕрааз ауаѡы хәымга иҽеы здунеи ахаан аус змоуцыз, игәра игарызу, имгарызу изымдыруа, длак-ѡакуа даанхеит.

– Ауаа дыргәаҟуеит, рцәа рхырхуеит... Сара ирыдыстцазшәа сыхьҳ арҵоит, ари цәыбзахшароуп ааанаго!.. – иҽеы иааҵашәоз ала дыцәҳауан.

Аатцраҽы иаваргылан имазшәа, Гангиа дшындәылтцыз еиԥш, аҳаԥьымцәа иманы даа𝔬налт.

– Уара сыла уаҳа уҽеоумырбан! – иҳәан, Гангиа деиҵандәылицеит.

Наҳар аҳаԥьымцәа дшынарҽаԥшыз еиԥш игәы нҵыԥсааит, 33-тәи акамераҽы аусеилыргаѡ иргәаҟуаз аԥҳәыс лгәыҳәԥы ҽашәҳәа ҳәа дзыԥхьаны иааигаԥәаз ракәын. «Схәыҷы иацы аахыс акримфаҳац, игәы кашәаны дыԥсуеит, азин сышәҵ акриҽатцара», – ҳәа дгызы-ҕызуа лыбжьы игәы иԥәыѡуа иалагеит. «Лгәыҳәԥы ҽашәҳәа, нас лхәыҷы акыршиҽалтцо аабап... Лхәыҷы ихш лгәыҳәԥы иҵашны даблааит», – ҳәа рыцҳашьара змаҳамызз аусеилыргаѡ ибжьы ихы ааихнахрашәа иаҳауа далагеит, ихәыҷи иԥҳәыси ибла иаахгылт, ихьухьууа игәы иныҵалт. «Сырхәышәтәырцаз акәу, снапы аѡыга азымкуа идырѡарцаз акәу аҳаԥьымцәа дрыԥхьаны изааигаз» ҳәа игәы дынҵахәыцит. Уи игәалашәон аусеилыргаѡ иҽахәы аниҽихуаз «унапы аҵаѡ акәымзар, унапԥәа аѡыга рзымкуа иҟалар, ухаԥыцԥәа ирыбжьакны аҵаѡтәыс иуоуеит» ҳәа иеиҳәахьаз.

– Ишәасҳәо шәаҳауоу? – аҳаԥьымцәа ихы нарыԥәикит Ԥачулиа, – абри ҳашәҟәыѡы зда дҳамам иоуп, сара акгьы сзымдырҳо, азы дҳааргыланы дрымазаарын... дзыфаны дыҟоуп, шәцаны, аҽаԥарахь акәымкәа, шәкабинет аҟны дышьҵатцаны дышәхәышәтәыроуп хымш рыла... Хәшәы-быҕьшәы акы

игымхароуп. Шәара ишәымам акыр иҭахханы дҟалозар, сара адырра сышәҭа, схаҭа исыԥшааueит... Ихы хәыцк алшәар, шәара шәхы ақәцатәыс ишшәоуа жәдыруаз! – иҳәан, Бериа иажәаҟәа рыла иаахиркәшеит.

Хатцаки ԥҳәыс ҷаки Наҳар дрыма иаадәылтцит, абартца аҟынӡа данаарга, адәахьы дыԥшит, амашьына збозар ҳәа, аха ицахьан. Буҭхузигьы иҭыԥ аҷы дтәаӡамызт... Иргеит. Геворкгьы дыргеит, Ахрагьы дыргеит... Уаха рыԥсҭазаара иалырхуеит ҳәа игәы дҭатцәыуа, ибжа ааимырхызшәа, луанытә даақәыԥсычҳаит.

– Ахьаа ҕәҕәа умазар ҟалап, уажәытцәкьа унаганы ушьҭаҳцоит, ари ахыбраҷоуп ҳара ҳкабинет ахьыҟоу, ичҳа, – лҳәеит аԥҳәыс, Наҳар дкәыԥсычҳауа даналага.

Аҳақьымцәа ркабинет дааԍнагаланы дышьҭартцаанӡа, агәра изгомызт хәышәтәра дшыргоз. Ахра дивганы шьра данырга нахыс, игәы ԥжәаны, ихьаа зынӡагьы игәалашәомызт, аха данышьҭартца, убас еиԥш хьаак изцәыртцит, атӡамц дкыдло далагеит. Иаразнак ишоура шьҭытцит. Аҳақьымцәа агәырқәа илартцон, ицәеижьы акгьы аныруа ҳәа иҟамызт. Иаашаанӡа дгәаҟуан, нас ишоура кашәан, ихьаа хҷеуа иалагеит. Ашьжьымҭан мчы илаӡамкәа, дҭыгга, дынҭаҳәахаа илацәаҟәа неиқәиԥсеит. Убри аамҭаз ихәы ԥхатцәы-ԥхатцәуа иҟатцаны ирыма иааԍналеит, ицәнымхозшәа.

– Ухәы ааргеит, акруфароуп уцәааӡа, – иҳәан аҳақьым дааихагылт.

Иблақәа аарлаҳәа иаахитын, аҳақьым дитцаԥшуа, афатә акәым сызгаша акы сышәҭар ҭынчхоит ҳәа диҳәарц шиҭаху ирдыруа, илаҕырӡқәа аахажжылт.

– Акрумфар, умч даара икәадоуп, ушьапы уаҳзыҟәыргылом хәшәламацара,–аҳақьымиихәацихәон,дицәнымхоакәӡамызт изидицалоз, хымш рыла ишьапы дыҟәшәыргылароуп ҳәа Ԥачулиа иҟынтәи имаз адтца акәын инаигӡоз. Ишьапы дырзыҟәмыргылар, ирзыԥшыз рдыруан.

Наҳар ихы аарлаҳәа ииаирцысит, мап ҳәа аанарго, нас илацәаҟәа еиҭанеиқәиԥсеит. Ишыхԍазгьы алаҕырӡ ацара иаҟәытцуамызт.

– Ихоуп иитцәыуо. Изхарада? – инапы иҟьан, аԥенԥьыр ахышә даадгылт аҳақьым. Аԥҳәыс араҟа лҷы ааихыхны, ажәак лымхәацызт, иҟалап уи абаандаԍы иҷы ацәажәара даҟәиҭы-

мызҭгьы. Наҳар аҳақьым иихәаз иаҳан деиҭааԥшит. Ашьынка еиԥш зхы-зҽы ҽызза аԥенԥьыр иадгылаз аҳақьым игәаҩ дыкны даго днеизыԥшын: – Сара схы акәзам исҭәыуо, сҽызцәа роуп... – иҳәеит ибжьы изҭымкааua.

Аҳақьымцәа иихәаз раҳаит, аха аҭак ирымҭазеит. Ҽаԥхьа ацәа дынҭанагалт. Акыраамҭа ҭынчран.

– Иҽызцәа иҭиин, иара ихы еиқәирхеит, уажәы дрыхьҭәуоит, бихәаԥши, – иҳәан, уи ахаҭа аԥҳәыс лышҟа даахьаҳәит. Наҳар уи иажәақәа азаз еиԥш аҟаҭәыҳәа игәы иалалеит, аха илаҭәақәагьы рҽахара илымшеит, иҽгьы изеихымхит.

– Ус акәмызҭгьы Ԥачулиа изиҭаххазеи ихәышәтәра, базхәыци, сара сиашазами? – аҳақьым ибжьы адгьыл итцыҽуазшәа, игәы иқәыҽуан. Уи ашьҭахь, акыраамҭа бжьы имаҳазо, ацәа дынҭанагалан дагеит. Данааԥш, аԥҳәыс лымацара лакәын итәаз, ашьынка-хаҽы змаз дыҟазамызт. Аԥҳәыс шәҟәык аанкыланы аԥхьара даҽын, дшааԥшыз ирласны длызгәамҭеит, иаргьы ҽымҭзакәа длыхәаԥшуан, даара ԥҳәыс еиҽкаак шлакәыз лтәашьа иунарбон, лшьапы ԥшзаҟәа еидыԥсаланы, лхалаҭа шкәакәа лшьамхҟәа аҭәахуан, лыхәда ҭҟәашаа инаҭагыло илшәыз аҭкы аҳәынҭәрақәа аханынза еибаркын, иаха лацәеихьшь шыҟалымҭазгьы, адиуан лызкәа адҭаны дкыдиааламызт. Лыԥьымшь еиқәаҭәақәа сахьаҭыхыҽ ҟаза дузза иҭихызшәа акәын икыдыхәхәала ишыҟаз. Лхы-лҽы еиқәан, ахаареи агәыкреи рҽықәхәхәуан, аҵкәын қәыԥш раԥхьаза иԥаҭа анааua еиԥш, иқәыҳәхә амшәхәы лҽан, аха цәгьашәа илнаалон, аԥшзара илымаз иацнаҭон.

Ашәҟәы даԥхьо дышнеиуаз, дааҟәытцын ачымазаҽ иахь аԥшра далагон. Акыраамҭа лылаԥш лызиҟәгомызт, маԥ, уи ус баша дихәаԥшуамызт, иааҟәымҭзакәа акы лгәы итцхон, илызгәамҭазакәа лышәҟәы лхаԥыцқәа ирыбжьакны ихылҟаҟааuан, луанытә дқәыԥсычҳауан, ишылҭахзамыз изхәыцра далагон. Илгәалалыршәарц, илырҽыцырц амалахазгьы илҭахзамызт, лгәаҭа аҭаа еиԥш ишәны, иԥсны иҭаз абзиабара. Уи иԥсхьоу дузыргылараҳа, аԥсы ахаҭашьа шамамыз лдыруан, аха диҽаԥшыцыԥхьаза, аҭааршәы арзыҭрашәа, ԥсыԥхак лгәаҭаҽы иааҭаланы, лоуразоуроу дааимнадон.

... Наҳар дааԥшны дышлыхәаԥшуаз лцәа иалашәазшәа, ашәҟәы лыблақәа наҟәганы, ишҟа лхы данынҽаха, лцәалжьы налыхзызааит, дхәацыхәаԥшьха дааҟалеит. Азныка-

зы уи илаԥш даашьҭԥааны, даманы хараҵак дагазшәа, иаргьы длымбо, дахьыӄазгьы лзымдыруа дааӄанатԥеит, аха лгәы аалыԥсахын, дызгоз лҽацәганы, акгьы лынмырԥшҵо, ашырҳәа дҩагыланы дааихагылт. Иаха данааргаз гәырҩала иҭәыз иблаӄәа иахьа ицӄьаҵа, аӄәышреи, агәыкреи, ахаареи раԥхьаҵа акәны ианеибабаз еиԥш ирыхны ианылба, лгәы ишахәаз лхы-лҽы ианубааua, шьҭа еиҳа уеиҕьуп, ус ами ҳәа, лыбжьы лара илтәҵамшәа, ҽаалҭит, уажәраанҵа еиӄәҳәаланы илымаз лыгәгьы, ахала аҽаанартызшәа, иҭытԥны ицо аисра иалагеит.

Наҳар аҳаӄьым лыбжьы аниаҳа, дгачамкны даанхеит, Назира лоума игәахәын, иблаӄәа рыгәра имго деиҭаналыхәаԥшит. Раԥхьа даниба, атԥәа ӄаԥшь еиԥш иҭытԥәраа ицоз лҵамҩаӄәа цәыш-цәышҵа иӄан, лшьапаӄынҵа илеиуа иԥаны илыӄәыз лыхцәы, арацәаххыра иаҩызаз, аурагьы амамызт, аԥштәгьы амамызт. Лыхәда аарлаҳәа иаахнаҩо иркьаҽны ихтԥаан, аиӄәатԥәеи ашкәакәеи иааимаркуа ишлахьан. Лыхәда тӄәашааи, лӄьышә ԥшҵаӄәеи мшаҽны ишибаз еиԥш, еиҭакрак рымаҵамызт, дианы дахьлытԥаԥшуаз акәу, аура илымаз акыр еиҳазшәа ибеит. «Лакәу, лакәму?» Лыбжьала лхаҭа лоуп… Лыбжьы аҽамԥсахҵеит…» – ихааҵа игәы иааӄәҩыз игәырҩаӄәа иханаршҭын длызхәыцуан, аԥсреи абзареи даарыбжьытԥны, дунеи хаак дынҭанагалазшәа дааӄалеит. Даҽазнык дцәажәар шԥеиҭахыз… ихы агәра аиргон лара шлакәытԥӄьаз, аха уаҳа лҽы ааихыхны ажәак лымҳәеит, илаԥш лыдхаланы дышлыхәаԥшуаз анылба, лхы агарҭа лмоуа, лцәа дҭаҵыҭуа даанхеит, аха иаразнак илыҵбеит лыҕилмырдырырц. Ашырҳәа даахьаҳәын, лышәӄәы аашьҭыхны ихы аганахь ала даа-иасны даатәеит, уахьынтәи дибарҭамызт. Дҳәытԥәы-ҳәытԥәуа даа-ҳәны, аҽазнык сылҽаԥшуеит ҳәа иҕазикит, аха ицәеижьы убасӄак ицәыхьанҭан, измырцысит. Илаӄәа хҩаны длызхәыцуан, лакәхарымашь ҳәа. Ларгьы илбон дшыгәатԥеиуаз, аха акгьы лымбаҵозшәа, ашәӄәы даԥхьозшәа ааанкыланы дтәан, абҕьыцӄәа аалыртуан, аха анбанӄәа лыбла иабаҵомызт, иара иакәын дзызхәыцуаз. Уахыки-ҕенаки заԥәык ракәын данылбахьаз. Уи атԥхи амши лыԥсҭазаараҽы илхылгахьаз зегьы раасҭа илашан, аха нас зегьы ратԥкыс илашьцахеит. Уахыки-ҕенаки шаӄа иласны ицазеи уи аамҭа, лыԥсы ахьынҵаҭоу илхаштуам, закәытә насыԥыз илымаз, лгәы ҭгәырҕьааuан, ажәҩан ахь

дышьҭызхуа амҭаыжәԛақәа лоузшәа лбон. Ишԥалҭахыз ус-ҟан ииаԥымҭәаҳакәа мчыбжьык ичара мацаран амшқәеи аҭыхқәеи цаларц... Аԥсарак ҟамҭаҳакәа дицкәашаларц, лгәазхара дылбаларц.

...Лаб иашьа иԥха хатҭа дцон... Аргама, ачара ду лзуны дрышьҭуан. Убри ашыҟәсан абжьаратә ҭара далгеит, мчыбжьыкгьы ҭуамызт ашкол маҭәаҟәа лшәылхижьҭеи. Баҳәшьа ҭацаԛызара лзыбуроуп, блыццароуп ҳәа анларҳәа, ажәԛан ахь дзымԥрит, уаха акгьы лыгымхеит, убри аҟынҳа деигәырґьеит. Уи ииаанагоз, шьҭа бара бхәыҷым, бҭыԥхахеит ҳәа акәын. Деилаҳәа-еилаца лаб иҽеыхәа даҟәыртәаны (аҭацаԛызара ацара лҽазыҟаҭаны), ахәылбыҽха ашҭа данааҭала, ауацәа, аҭынхацәа, агәылацәа зегьы иахьада дрымбаҳацызшәа, ишанханы илыхәаԥшуа иалагеит. (Аҭацаагацәа макьана имааицызт). Уахгьы-ҽынгьы дшырбоз изызҳауаз, иацы ахәыҷы ҳәа изышьҭаз, иахьа дырзымдыруа, лыхцәы лшьапаҟынҳа инаҳо, лыблаԛәа шамшамуа, дкахәхәа дааҽыжәҭны даагылт.

Иҳазгәамҭаҳакәа ишԥалызҳаи, дынцәахшоушәа дышԥаҟалеи, ҳазшаз инагҳаны дылзылԥхааит рҳәан, зегьы леигәырґьеит. Ее, ари дызлазбо ала лаҳәшьеиҳабы уаха ицо, уаҭцәы ларгьы дналышьҭаԥалара дыҟоуп, абхәара уҽазырхиала уаргьы ҳәа, Назира лаб лафкгьы ааилырхит.

Аԛыҭантәи арԥарцәа длаԥшыԛәҭаны дрымазижьҭеи акраатҭуан, аха абжьаратҭара далгаанҳа ҳәа иԥшын. Даналгаз аҽены инаркны еиԛәибатҭа илышьҭалт, ари леиԥш изыԥшну ҳԛыҭа далҳажьуам ҳәа, аха лара лхы иҭаз уи акәҳамызт, лҭара ацҭара акәын.

...Аԥшәмацәа, рыкәты-рышьтәы зегьы рыла рҽазыҟаҭаны, ҳасасцәа шьҭа иаандаз аныргәахәуаз аамҭазы (амра аҭашәамҭаз) аҭацаагацәа рыҽԛәа рытԥрааԥа, агәгәаҳәа ашҭа иааҭалт. Назира лаби лаб иашьеи, наҟ-ааҟ рыԛнԛәа еиҽаԥшуа, шҭак еицҭанхон. Ашҭа ҟьаҟьаран, ашьац иатҭәа кашьшьы, имфа-имжә стаԥшландаз уҳәарын.

Ишаԥу еиԥш, еиҳаб-еитҭбыла еибаҳаҭыруа, асасцәа ашҭа иҭаланы иаҽеыжәҭит.

Аԥшәмацәа, уа бзиала шәаабеит рҳәан, ирԥылт, шьапымшыла шәашҭа ҳҭалааит ҳәа асасцәагьы аԥсшәа ду кадыртҭәеит.

Назира лԛызцәеи лареи асоф иԛәгыланы, рыгәԛәа хыҭхыҭуа, аҭацаагацәа арԥарцәа ииаз ирылаԥшуан. Наҳар дҽеыжә-

тцаанзагьы зегьы дрылылбааит, ижәԝахырқәа ҭбааза, изара калыхәтцәаза, ихахәы хьыԥштәыла ирҳәны, иблақәа ҭыԥхааua, лыԥсы наилахеит... Аҽеы дзықәтәазгьы (ҽеиқәа ԥшзак акәын) итцыԥрааны ицон. Ашҭа аҟьаҟьара ианнықәыԥш, ахи атцыхәеи цәыҳәҳәа смыхәмарыр зуам ҳәа ахы иҭашәазшәа, ҽырԥа-ҽырԥо иалагеит, аха аҕәра аҷарххуа ииаанкыланы ԁҽыжәтцырц даналага, аԥхьатәи ашьапқәа аашьҭыхны, агәы инкыдԥсаланы, икьакьаза ашьҭахьтәиқәа инарықәгылт, ҭԝантцәыҟа ажәԝан ахь даманы ицарашәа. Уи ашьҭахьгьы аҽеаҟьеит, аҽархагеит, сҽыжәтцуеит ҳәа далагацыԥхьаза икаууа аҷынанахон. Абасҟак аҽешархагозгьы, Наҳар абга даласазшәа, қәацарак имазамкәа, данааланы дақәтәан дтынчза. Сасгьы аԥшәымагьы аҽеы иҟанатцоз ԥьашьаны иахәаԥшуан.

– Ари ашҭа ссир ианықәыԥш имыхәмарыр агәы иауам... аԥьаф ҭоуп, ахи атцыхәеи ацәа ахыҳәҳәаны ашьҭа ааннажьроуп, ус ауп ишыҟоу... Иоужь, иоужь!.. – иҳәеит аҭацаагацәа реиҳабы, игәы иахәаны, аха Наҳар асас даныԥәтцуа ауп аԥшәма иашҭаҷы аҽеы ирхәмарырц анихәҭоу ҳәа иаб иҳәоны иаҳахьаз аԥьабз еиламгакәа, ахәда шьышьуа, иргәыбзыԥуа ииааирҭынчын, аҽанааиԥәнак ахьышәҭҳәа дааҽеыжәԥеит. Деихышәашәа, атариал еиԥш адгьыл данааԁәгыла, мрашәахәатцас рашҭа акы иарлашазшәа лбеит. Назира лымацара лакәым, асоф иԥәгыланы иԥшуаз аҭыԥҳацәа зегьы рылаԥш идхалт. Дзакәытә арԥызбоузеи, дышԥеинаалоу, дызустада, дабанзатәиу, дзыжәлада ҳәа зегьы рыхԥәа ааиларкит.

Асасцәеи аԥшәмацәеи аԥсшәаԥәа ахьынзеибырҳәоз, азҕабцәа ихи-итцыхәеи зегьы еилыркааит. Далтәуп, уаха ԥҳәыс даазго ианшьа иԥа иоуп. Москва атцара ду дҭоуп, шыԥәсык ауп изынхаз... ҳәа анраҳа, зынза рыгәԥәа ҽнакааит.

– Ҳасасцәа шәхатцкы, шәааскьа шьҭа, шәнапԥәа зык нарыԥәҭәаны, ҳчеиԥьыка агьама жәбарц ҳҭахуп! – ҳәа аԥшәма аиҳабы ибжьы шаагаз еиԥш, аҳәсахәычԥәа еивасны, ргәыгәымԥәа ааанкыланы, еиԥәыҽеырбо инеины иаагылт. Зегьы ирҭахыз Наҳар инапы ирзәзәара, рхы ирбара акәын, Назира агәыгәым шьҭылымхит, избан акәзар аҭацаԝызара ацара лҽазыҟатцаны дгылан, аха зегьы еивасны анапырзәзәарахь иандәыԥәла ларгьы (лыԝны дыҟан) мпахьшь хәбабак ааанкыланы днарышьҭалт, егьырҭ раасҭагьы лара илҭахын ииааигәаны дылбарц уи ачԥәын ԥшза.

Еиҳабы-еиҳабыла еибарԥшуа, асасцәеи аԥшәмацәеи акыраамҭа ҳаҭырла, патула рнапқәа ахьынӡарыӡәӡәоз, Наҳар дназлаз хѡык арԥарцәа наскьаны игыланы еицәажәон. Иара рыгәҭаны дахьгылаз, акы рзеиҭеиҳәон, ихәмаруан, иччон, агәалаҟара бзиа рыман. Назира дцәытцыԥшны, лылаԥш ааихмырсыгьӡакәа дизыԥшуан, иааигәаны данылба, иахьа уажәраанӡа ацәа иалазшәа иҭынчӡа еисуаз лгәы аԥшызшәа, иҭытцны ишҟа илыхо иалагеит.

– Шәааскьа, дад, шәааскьа, арԥарцәа, шәеиҳабацәа рнапы рыӡәӡәеит, шьҭа шәара ишәыхәҭоуп! – аҭцыхәҭәаны аилыргаѡ Наҳар иѡызцәеи иареи ихы нарыԛәикит.

Ашьшьыҳәа рҽаархеит, иажәа ѡбамтәыкәа. Анапыӡәӡәарҭа ианазааигәаха, Наҳар раԥхьа даадыргылт. Назира илбон урҭ арԥарцәа уи шаҟа ҳаҭыр иԛәыртцоз.

Аҳәсахәыҵқәа, уажәраанӡа, сара саԥхьа уи инапы ирыӡәӡәарахь аӡәгьы днасышьҭуам ҳәа, имаԛьасуа игылаз, иѡызцәа даарылтцын, рышҟа иҽанынеиха, иԥхашьа-ԥхатцо, ихәантеисантеиуа ааанхеит, рҳәаразы дааизшәа. Назира даарылтцын, инапы илырӡәӡәеит. Инапы ирбан, изырыӡәӡәаз иҭабуп ҳәа леиҳәарц ихы дѡаханы, лыблагәыҭбаа гәыккәа цқьаӡа, ашьха ӡыхь еиԥш икеикеиуа данынархыԥшыла, амхалдыз дакызшәа даанхеит дшанханы, ҭа змаӡамыз аӡыжь иатцәа аҭәыц еиԥш дныхшәаланы дынтцаакәкәала даманы ицозшәа ибеит. Ииҳәо иҽамшәо, ишьҭахьҟа даахынҳәит, иибаз ԥхыӡу, лабҽабоу агәра изымго. Уи нахыс Наҳар иѡызцәа дызцыз дырзеилымкааua иҽааиԥсахит,уажәраанӡаалафҳәарадызҽыздааҟәытцын,ҽымҭԥсымшьа, даҽазнык иадамхаргьы дызбандаз ҳәа длызхәыцуа дтәан, ихәы ҽатцак амымхӡакәа. Иахьа шьжьымҭан аахыс амѡа ҳаԛәуп, акы унацҳа, рҳәеит иѡызцәа, аха ирҳәоз акы иаҳауамызт, дааҟәымтцӡакәа ашьаԥа аҭаларҭахь дыԥшуан. Акыраамҭаӡа уаҳа лцәаарак ԥьара имбеит. Аҳәсахәыҵқәа ааиуан, ицон, еивагьежьны аматц руан, иблаԛәа шаҟь-шаҟьо зегьы дрылаԥшуан, аха дыҟамызт дзышьҭаз. Сыла сажьама, уи леиԥш иҟоу дыҟаӡамкәа дыҟазшәа збазар ҳәа, ихы агәра изымго дыштәаз, деихышәашәо ашьаԥа даатцалеит. Игәы нҭгәырҵааит, иара дитәны дицәызны дибазшәа дааҟалеит. Назирагьы дзышьҭаз иара иакәын, ашьаԥаҽы итәаз зегьы еимдо дшааиуаз данылба, лылаԥш ихганы илзымго ааидхалт. Аѡыцьагьы рылаԥшқәа ааиԛәшәеит. Ашьаԥаҽы итәаз Иасон

ида аҭәгьы изгәамҭаҭеит Наҳари Назиреи рылаԥшқәа шеидхалаз.

Иасон ари ақыҭа деиҳабын, ақыҭсовет хантәаѡыс даман, иҵкәынра днахыҳәҳәаахьан, аха дҭаацәарамхацызт, данмаҷыз аахысгьы аԥагьара иман, аха ақыҭсовет еиҳабыс даныҟартца, сара сакәҭәҟьоуп иҟоу ҳәа ихы ду ибо далагеит. Назира дигәаԥхошәа, дигәамԥхошәа, акыраамҭа длак-ѡакуа дналывс-аалывсуан, аха абжьаратә школ даналга, иара иеицәаҭаҟәамыз арԥарцәа анлышьҭала, уи сара дызгоит, аҭәгьы баша шәхы аԥьабаа ашәмырбан ҳәа рылеитцеит. Убри ашьҭахь ауп ажәа анылнитцаз, аха макьаназ аҭак ҳәа акгьы имаҳацызт. Ақәҷылымҭызар даԥәшаҳаҭуп ҳәа игәы рҭынчны дыҟан, анхаѡы иԥҳа сара ақыҭа дуззa аиҳабы дызгозар, днаскьаганы дсыртап ҳәа игәы иаанагон.

Назира ашьаԥа днытцытцны данца, Наҳар еиҭа деиԥәышьшьы даатәеит. Иасон уи иҷаԥхьа дахьтәаз зегьы ибартан. Дук мыртцыкәа Назира деиҭааит, аматҵ луашәа, акы ыԥәылхуашәа, акы ыԥәылтцошәа даҷын, аха дааҟәымтцзакәа иара иахь акәын дахьыԥшуаз. Иасон ишҟа знызатцәыкгьы дхьамԥшит. Даатцалацыԥхьаза Наҳаргьы ихы-иҷы ааихалашон. Уажәы-уажәы иаԥхьа диасуа далагеит. Иасон уи ибацыԥхьаза, ишԥыкәу сара уаѡыс сымшьазакәа, иахьада илымбазац дышԥаимтцаҽырбо ҳәа лгәаг икуан. Наҳар иахьгьы иблаԥәа ырцәгьаны дыԥшуан, баша улыдҽырбалоит, уи сара соуп дызтәу ҳәа аанарго. Ахыбаара мыжда иунамырҟатцо иҟоузеи, аԥхьа иатәамбазакәа аԥсшәа зеиҳәаз (Асасцәа анааз) уажәы игәы иамуит, дызусҭоу, дзызку еилимкаар. Москва атцара ду дҭоуп, лассы далгараны дыҟоуп, заԥхьаҟа акрызлытцуа аҭәы иакәхоит ҳәа аниарҳәа, сара исеиҷу иҟада ҳәа иҽырбабаны дыштәаз инаитцаҟәылт. Наҳар Иасон дызусҭазгьы издыруамызт, игәы иҭазгьы издыруамызт, илаԥшгьы дытцамшәазеит.

Ачара шчароу ицон, аныҳәаҷақәа маҷымкәа ианааныркыла ашьҭахь аркәашага ашәа ахапа акаѡҳәа аҭәы иаацәыриган, сасгьы-аԥшәымагьы ицҳәо, агәақьҳәа рнапқәа ааинырҟьеит. Ишаԥу еиԥш, аԥхьа аԥшәмацәа рахьтәи арԥыски ԥҳәызбаки кәашо иаақәлеит. Акыраамҭа еивагьежьны икәашон. «Асасцәа... ҳасасцәа шәахьынтәи аҭәы шәкәаша!» – аԥшәмацәа рашәа иалатцаны рыбжьы дыргеит. Наҳар идтәалаз арԥарцәа руазәы ахьышәҭҳәа аишәа днахыԥан, аԥҳәызба длыцкәашеит.

Наҳар иблақәа шаҟьшаҟьо аҭыԥантәи аҳәсахәыҵқәа асасцәа ирыцкәашарц зҽыргхианы игылаз дрылаԥшуан, аха Назира дыҟаҳамызт. Икәашақәоз раақәҭымҭаз Назира дшаҭәы-шаҭәуа даатҵалт. Ѡаԥхьа Наҳари лареи рылаԥшқәа ааиқәшәан, ирзеиҟәымго иааидхалт. Иасон игәеиҭан, еиҭах игәхы еиҟәыччо далагеит. Ашәаҳәареи анапеинҟьареи ишаҽыц иаҽын, уи уара дуцсыркәашаанҳа уахьтәоу умгылааит ҳәа Иасон асас игәаҩ даго дѡатҟьан, шәас уара ҳәа, артҵәааҳәа ашәа даҭаҳәҳәо, дшьацәхартәуа даақәлеит. Иасон ибзианы дкәашон. Даныԥқәла нахыс дыдраҭас рнапы еинырҟьеит, ашәа ашьаԥа ахыб ақәԥааны иагарашәа аҽеыҳаранакит, шәнаскьа-ааскьа рҳәан акәашарҭа аҭыԥ дырҭбааит. Зныкѡынтә дшьацәхартәны дахысит, уажәымзар-уажәы Назира дсыцыԥқәлоит ҳәа дыԥшын, аха лара аганахь лҽавакны дгылан, сицкәашап ҳәа лыгәгьы иҭамызт. Иасон дышлышьҭаз здыруаз ҳәсаԥәак, бицкәашароуп ҳәа, лмахәар кны илыхо дыԥәыртцарц иалагеит, аха илымуит. Иасон ихала дахьыԥәхаз ихы ихнахуан, аха аҳәгьы дицымкәашаҳакәатцәҟьа ԥәтцышьа имамызт.

Шәабаҟоу, бара, ҳаҳґабцәа, ишәыхьзеи, шәызшьаҳазеи ҳәа ахапа зҳәоз ажәаԥәа аналеитца, ԥҳәызбак даарылтцын, Иасон дицкәашеит. Уи зынҳа илагьы дамбеит. Даалыцкәашашәа ҟаитцан, днеины иҭыԥ аҽеы днатәеит, игәаара ихы-иҽеы иԥәлан, мшаԥы кәтаґь еиԥш дҽеыҟаԥшьааҳа. (Иара усґьы уаѡаԥшьк иакәын.)

Наҳар иѡызцәа дыркит, уаргьы укәашароуп ҳәа, урҭ ирбон аԥшәма ԥҳәызбеи иареи рыԥсҭәа еилаханы ишеихәаԥшуаз, даара ирҭахын еицдыркәашарц. Иѡызцәа ражәа ѡбамтәыкәа, ашьабысҭа еиԥш аишәа даахыԥан, дкәашо дныԥәлеит. Иплани исахьеи, иԥшҳаны икәашашьеи ихнамхуаз дарбаныз.

«Ҳҭыԥҳацәа, шәабаҟоу, ҳасас шәицкәаша» ҳәа ахапа зҳәоз еиҭа иашәа иналеитцеит. Ашҭа дааталаны данырбаз аахыс зыгәԥәа хыҭ-хыҭуаз аҳәсахәыҵқәа шанханы иаанхеит. Иааԥьоушьаратәы дласны дкәашон. Ишьапқәа рыда ихәамц ԥьара иаатцысуамызт. Ҳицкәашоит ҳәа зыґетцәылхны игылаз, икәашашьа анырба, аҳәгьы ирзымгәаґьит. Асас ихала амца аркны дкәашо дыԥәын.

Ишәыхьзеи ҳҭыԥҳацәа, шәицкәаша... Назира дабаҟоу, Назира даажәг!.. Уи дитцахозаргьы жәбап ҳәа рыбжьԥәа ааи-

ларԥсеит. Назира зегьы ртцыхәахьы дгылан, дыԥхашьаны лхы агарҭа лмоуа, дылгәаԥханы дышихәаԥшуаз лытцырдыраан азауп изырҳәо ҳәа лгәы иабо.

Назира шлыхьзыз анеилыркаа, Наҳар иԧызцәа гыланы лыҳәара иалагеит дицкәашарацы. Иҟалтцара лыздыруамызт, лгәи-лгәи еилаԥшуан. Иара ахьшьыцба еиԥш уажәы-уажәы даақәгьежьыцыԥхьаза лышҟа даахьаԥшуан... Лыварацы игылаз ԧыцьа аҳәсаԥәа лхала ианылзымгәаҭ, лмахәар ааркын, дрыма рԥаархеит. Иасон иԥехыршәааны Назира дылзыԥшуан, ишҟа дааԥшыр, бицымкәашан ҳәа лирбарц, аха иара дыҟоуп ҳәагьы мԥхьазакәа, ааԥынтәи ахьычԥаԥыр еиԥш даақәлеит. Асас Назира даниба, зынза дышьҭыԥрааит, ишьапԥәа итцагьежьуаз, адгьыл иԥәымкьысзозшәа, улаԥш рыхьзомызт. Назирагьы даара иԥшзаны дкәашон... Леиԥш икәашоз дмаҷын, уи рдыруаназ ауп лыхьз ҳәаны зҿыртуазгьы.

Аԧыцьагьы ԥшза-ԥшзаза, еинааланы еивагьежьуа ианаа-ԥәла, ирыхәаԥшуаз зегьы рыгәԥәа азнарҳаит, ашәа зҳәоз ргәы ацԥыҳәаны идыркьыкьзеит, уажәраанза знапы еинызымҟьазаԥәоз рыкәашашьа ргәаԥхан, агәаԥьҳәа анапеинҟьара иалагеит. Иасон ида ачараҿы итәазгьы, игылазгьы дыршанхеит. Иԥәымтцындаз, макьана икәашаланда ҳәа ишрыхәаԥшуаз иаалгеит. Наҳар дхырхәаны иҭабуп ҳәа леиҳәеит дахьицкәашаз азы. Назира диҿамԥшзакәа, дыԥхашьа-ԥхатцо, лхы лытцаршәны, аҳәсахәычԥәа днарылапҟа дцеит.

– Ҳаи, Анцәа шәнаигзааит, абас еиԥәшәаны икәашо ааигәа исымбац. Машьшьалаҳ... машьшьалаҳ! – аханза итәаз абырг даара игәы иахәаны дрыԥәныҳәеит.

Назиреи Наҳари рышьҭахь ҳкәашоит ҳәа акыраамҭа азәгьы дыԥәломызт.

Наҳар игәы ҭгәырґьааua иԧызцәа дрыдхалан, ацәанырра иоуз ихы-иҿы иԥәубааuан, аҭацаагацәа ҳаиԥәшәоуп, Далынтәи ҳахо Нарԥьхьоу амтцан аҿазны ҳзаарызеи, аҭацацәа аԧыцьагьы еицаагоит ҳәа алаф илырхуан.

Иасон игәы даго уи ашьҭахь рацәак дзымтәеит, асас дахьихәаԥшуаз дизычҳауамызт... ибжьы мыргазакәа дԧагылан, ашьаԥа ашьҭахь ала дытцытцны дцеит, азәгьы дизгәамҭазакәа.

Адырԧаҿны шьыбжьаанза изеилымгеит ачара... Аԥшәмацәа рысасцәа иахьынзарыхәҭаз пату, ҳаҭыр рыԥәыртцеит.

Шьыбжьон агәы инахыҳәҳәон еиԥш аамҭазы, аҭацаагацәа аҽеыжәлара иалагеит, аха аԥшәмацәа аҭаца ддәылганы рыҭара иахыццакуамызт, ишаԥу еиԥш аамҭа ргон. Аҭацаагацәа арԥарцәа уажәы-уажәы рыҽеԥәа ирысны амардуан иаадыххылон, ҳҭаца хаала ддәылганы дҳашәымҭар, ҳхалан ҳара даагоит ҳәа ихәмаруа. Ажәакала, еизыгәдууан. Наҳар, иҽееиԥәа итԥакәашо, ашҭа аханы дгылан, асоф иԥәгылаз аҳәсахәыҵԥәа дрылаԥушан, Назира ԥьаракыр дызбозар ҳәа, аха дыҟамызт. Ианеицкәаша нахыс днытԥаба дцазшәа дахьицәыӡыз, ила лашара абомызт. Уаҳа лыблаԥәа днархымԥшылаӡакәа цатәыс иоур, ашҭа игәы изыԥәгомызт. Уи макьана издырӡомызт Назира лаҳәшьа ҽызас дышлыцыртԥоз, мҽак ишеицыԥәлоз, игәазхара дибараны дшыҟаз. Иаха данааиз днаԥшы-ааԥшуа зегьы изымбеит, уажә ианиба абра еиԥш аҭыԥ ԥшӡа ыҟоуп ҳәагьы игәы ианагомызт. Ахәы ҳаракы азԥәа ҟьаҟьараӡа, ахьатә кәасԥьа ыԥәпрааны ицарашәа, аҽадахьҟа аӡиас Аалӡга ыиаҟьаны илеиуан. Абра дахьгылаз адунеи зегьы инапсыргәытԥа иԥәушәа ибон, амшын агәы казказуа дхыԥшылон. Ашәаԥыцьаԥ еиԥәнышьшьыла, шьыбжь шаахьазгьы, ашаԥкыра иатԥагылазшәа, аԥсаатә бжьы рацәала ашәа шырҳәац ирҳәон. «Лара леиԥш иԥшӡоуп дахьиз аҭыԥгьы», – игәы дынҭахәыцит. Убри аамҭаз аҭаца дрыманы акәаскьа иаадәылтԥит, Назира длывагылан. Дкаԥха-каччо еиҭа даацәыртԥны даниба, игәы нҭгәырґьааит... Аҭаца ҽеыжәыртԥеит, илыкәшеит, илызӡатәит луацәеи лҭынхацәеи. Наҳар ила ааихмырсыґьӡакәа Назира лахь дыԥшуан, аха лара зынӡа длымбаӡозшәа ҟатԥаны дизхьамԥшӡеит. Иҟалазеи, илыхьзеи? Сгәы сажьама, агәыґра исоуз башахама ҳәа игәалаҟара ыҟаӡамкәа дышгылаз ҽыԥьа ачкәынԥәа ҽеыхәа ԥшӡак аҽы ианкны ирыманы ииаин, Назира дынҽеыжәыртԥеит. Аҽеы иазҟазоу азә леиԥш аґәра нҭаршә ианкыла лаҳәшьа даалывагылт. Уи ианагоз аҭацаҽызара ацара акәын. Аҽеы данаԥәтәа, зынӡа аҽеакала дибо далагеит, иблаԥәа хылкит, мра лашароушәа диҽаччеит. Ибла иабоз агәра изымгеит, акакала игәҭакԥәа зегьы наӡо ииаиуан, шарԥазы аахыс ҭацаҽызара ларгьы дымцар амуа иҟалондаз ҳәа дзызхәыцуаз ҟалеит.

Аҭацаагацәа рҭаца данроу, ииаилагыланы ашәа рҳәеит. Аҟәҟәаҳәа ихысуа дрыманы ашҭа инҭытԥит. Убасҟан ауп Назира лыблаԥәа ааитԥыхны Наҳар иахь даныԥшыз. Рылаԥшԥәа

анааиқәшәа, лгәырґьара лызнымкылакәа лхы-лҷы иныкәлан, лқьышә ԥшзақәа ааччеит.

Агәашә ианынҵытц нахыс лаґьаран. Аалзга аԥшаҳәа аҟынза адгьыл даара ихытцәрыран (ауха иаашаанза аԥхын қәа кыдхаҽа илеиуан, ахбара иахьымзацызт), аҽқәа бжаԥьара ршьапы акуамызт, ичаразны акәын ишылбааузз, Наҳар Назира длыцәшәаны зны лаԥхьаҟа дцон, аҽазны лышьҭахьҟа диасуан, аха дзыкәтәаз аҽеыхәа аґәра иазызырԥуа, «лаҳатыр бо», аґба дакәтәазшәа, дмыртцысзакәа, абґа рҭынчны даманы илбааузн, иныкәгыла-аакәгыло. Дышлыхзызааузз ангәалҭа деихаччо блала илырбеит дшымшәоз. Машәырда зегьы бзиахәха ахԥаста иналбаан, акаршәра еиужь иныкәлеит, зыбжьы ырцәгьаны илеиуаз азиас Аалзга ихыԥшыло.

Арԥарцәа ԥыцьа аҭацаагацәа, аҭаца илывагыланы дылбаазгакәоз, акаршәра ианаакәла, хара ицеит агәырґьаҷҳәаша гара рҳәан, аҭыкь-ҭыкьхәа ихысны, рыҷкәа ирысны зегьы инарылкьан, иԥырны рҷынархеит. Уи акәхеит, сара сакәызма ахысыбжь заҳарыз аҳәазшәа, ирҳаны инатцҟьан, ихагахазшәа Назира даамтцарсны, аҽеыхәа кауа инарышьҭалт. Наҳар, агәеибагара игмызт, аха дакәымгәыґзо ианыҟала, иаразнак ихы инапаҷы ииааганы, иҟаитцашаз дакәымшәеит.

– Аа, абаакәа, аԥхәызба аҽеы дымтцанарсит, шәабаҟоу, ачкәынцәа! – инакәырццакны иаагаз абжьы даанарԥшызшәа, иҽеы ишьхәа нарбаны длышьҭалт. Назира аґәра дахон, аха лымч акәханы ииаанылкыло ҳәа иҟамызт, ахы лыцәнагахьан, дшәаны акәадыр амаха лҽеалԥсны илкын. Аԥшәмацәа ахәаны игыланы, ҳасасцәа азы ирааназ ҳәа ирзыԥшуаз, Назира аҽеы дымтцарсны дҟьо дама ишцоз анырба, еибарҳәҳәо, хәычґьы-дугьы ишзахәоз ахԥаста иҭалеит.

Агәырґьаҷҳәаша агаразы итцҟьаны ицоз арԥарцәа Аалзга ирааназ рышьҭахьҟа абжьыцәгьа игоз рлымҳа иҭасны ианхьаԥш, аҭацаԥыза аҽеы дымтцарс дама ишаауаз рбеит. Иаразнак иаахынҳәны, амԥа ркырц иалагеит. Аҽеыхәа амԥа ркуашәа анаба, иаакәгьежьааны, абнарахь ахы рханы идәыкәлеит, аха Наҳар даԥыԥланы уахь имышьҭит. Анахь ианырмышьҭ, арахь ианоуимыжь, зынза аҽархагеит, ала лашара амбо, ашакә иасуа, зегьы акәшаны ирыбжьаркуашәа анаба, аԥшаҳәа агәҭа ихәхәаза иалгаз амԥа-па ианыршәланы, Аалзга ахыкә ахь еихеит. Амԥахәасҭагьы инанылеит, шәсыцхраа, шәсыцхраа ҳәа

лытцәаабжь геит Назира. Наҳар уи лыбжьы, игәы нытшьааны иагазшәа ибеит, дзыкәтәаз аҽеиқәа ццышә, ҟамчык шамаха изхьымсзацыз, ишимчыз ҿынтә ианахиҟьа, ишьтуааны тәҿантәыҟа ицеит, нас иприт.

Иахьакәзам дагеит, дашьуеит, дашьуеит, имҿахышәҟьа, абаакәа ҳәа апшәмацәа еибаргәаҟуа рыбжьқәа гон, аха Наҳар акы иаҳауа дыҟамызт, шәсыцхраа ҳәа лытцәаабжь акәын уажәгьы иаҳауаз. Аҽеыхәа амҿапа иаамҿахымшәазакәа ишнеиуаз, аҽеиқәа ахьзошәа анаба, ақәыцьма ашьталаны иааузшәа, ашақә иасын, зынза ипырны идәыкәлеит, апаҿ аҟынза иназа рц хәбаҟа метра шагыз дахьзаны даавагылт, уаҳагьы ҟатцашьа имамызт, дналымтцасны, даакәпааны, дкамыжькәа дааигәыдикылт, аҽеыхәа ахы аанымкылазакәа апаҿ иныкәхны хлантцы ипеит.

Лыпшшәы лхыгга, лыпсы лыхҟьаны, лыци-лышәи еитцамгыло, лшьамхкәа лытцаҟәало дрызынкыломызт, адгьыл данныкәиргыла. Сасгьы апшәымагьы гәыргьаны, афырхатца, афырхатца рхәан, зегьы ааикәшеит...

Уажәы абра дахьышьтаз дазхәыцуан, бжь-шыкәса рышьтахь еибазымдырзо, иааибабаны, игәапхеибашьаны ргәатцаҽы ииз абзиабара нтцыра змоуз иаартны аибыҳәахатцәҟьа иахьымзакәа инарылыпсаа ицеит.

Ргәырҽеанзамкәа еита ианеиқәшәа, иагәылахаланы ишазхәыцуаз, ҿапхьа анагзаха рымтакәа ашә аартны, имгәацәа кылышьшь, ашьынка еипш ихы-иҽы тамтамуа аҳақьым дааҿналт.

Атцых лашьца акәша-мыкәша цәытцырлашааua цәашь хәычык ххаза ишакыз, даахагыланы ирцәазшәа, ихааза излаз адунеи иналзаа ицеит.

Наҳар иблақәа анхиҿа, дызлагылаз ахлымзаах еиқәатцәа деитаналапшит.

– Деигьума? Бгәы ишцаанагои, хымш рыла ишьапы дыкәгыло дзыҟалару? – ибжьы иара иеипш хаарак атцазамкәа Назира даалацәажәеит.

Назира ата иҟалтцаз ҳәа акгьы имаҳаит, зҽылымтуазеи ҳәа иблақәа аахтны даныпшы, дыҟазамызт, ддәылтцны дцахьан, ашьынка хаҽы змаз днаҳәы-ааҳәуа атзамц иадкнаҳалаз асаркьа ду даныпшылон. Наҳар, ата ҟамтцазакәа дызцазеи?

Иаанагозеи? Хымш рыла сшьапы сықәгыло сыҟалара изахыццакуазеи, – ҳәа хәыцрашәкы изцәыртцуан.

* * *

Ахымш рыҽны Нахар ишьапы дықәгылт. Назира уи нахыс знызатцәыкгьы дахьышьҭаз лхы ааԍналымкит. Минутк иадамхаргьы ихала даанрыжьуамызт, аха дызҵаԥшьоз аҽа ҵьоукын, ашә аатыцыԥхьаза иблаҟәа ҭырхаха, лакәзар ҳәа днаԥшуан. Даара иҭахын аҽа знык иадамхаргьы днаҷҳаԥшыр, ажәак иадамхаргьы лҷы ааихыхны иалҳәар, ишьапы аҟәыргылара абасҟак изахыццакуаз змааноу. Агәыгра иман, НКВД аҷы аус шылуазгьы, ажәытә-аҷатә дазхәыцны аиаша шԥасалымҳәари ҳәа.

Хымш аантцәоны, ахәылбыҽха асаат 10 рзы, Ԥачулиа дуԥхьоит ҳәа ԍыцьа аҵкәынцәа ааԍналт. Абарт ушәтца ҳәа, иара итәҟәа ракәзамкәа, маҭәаҟәак иаԥхьа иныҟәыртцеит. Иҷыцҟәамызт, ишышәтцашәыхыз ԍашьомызт, аха иуанҭаны, ицҟьашәкьаза иҟан. Дԍагылан, аиҟәа ишьеитцеит, ицәыҭбааҳеит, аха иара иеицш ԍыцьа ҭазон, ишьклаҳауа ианалага, аҵкәынцәа руазәы амаҟа иитеит. Ииаԥьеишьеит, ҭакра сыргозҭгьы амаҟа сырҭазомызт, игәахәын. Амаҟа иеиҟәа ахы инатцеиԥсан, ииаҷеиҳәеит. Уи ашьҭахь аблуза шкәакәа наидыркит, уигьы ишәитцеит, акырза ицәыҭбаан ахәда. Егьоурым, агалстук ауркыр ибзиахоит рҳәан, иҷеаҳәаны, ирмазеины иркыз ихәда инахеитцеит аҵкәынцәа руазәы. Шьҭа ари ушәтца рҳәан, атцыхәтәан акьаҷ ирҭеит. Уи иара изы изахызшәа, ицәа ишьҭнахит. Данеиларҳәа ашьҭахь днаганы иԥатца рсеит. Дынҭаркызар аахыс иԥатцагьы рымсацызт, саркьакгьы дандмырԥшлацызт. Аԥатцасԍы иԥатца саны асаркьа данынанԥшыла, иакәу, иакәму изымдыруа, изамԍаҟәа ҭашәашәаны, ихы-иҷеы иҭынханы, шьа илазамкәа, аҟьаад еиԥш дҟәашза дыҟан. Аҵкәынцәа иаԥхьаҟа, ишьҭахьҟа инаикәшаааикәшо, иматәаҟәа инарыха-аарыханы идырҽеит. Абартҟәа зегьы уамашәа ибон, иахиҳәаара издыруамызт. Шьҭа аиҳабы ишҟа, рҳәан, Буҭхузи иеиԥш драԥцаны акәзамкәа, дрывргыланы рҷынархеит.

Игәы изгомызт... Ԍаԥхьа иибахьаз амардуанҟәа, дызвысуаз акабинетҟәа, зхи зцыхәеи умбоз акаридор хәхәаҟәа...

Абартқәа зегьы дрывганы Ҭачулиа икабинет адкыларҭа дааҿнаргалт. Шәаангыл, аҳаҟьымцәа ҿноуп, иҳәан, илаҟәа надаада иԥшуа, ибз ахы дыҟәцәажәо, адкыларҭа аиҳабы иааникылт, ҳашиашоу ҳаҿналоит ҳәа дрыма ишнеиуаз.

Иҳаҳаит иуҳәаз рҳәан, ашә иаадҭын, ииаскьаны иаагылт.

Наҳар ҩаса данааргалоз, абаандаҿцәа еибаргәаҟуа рыбжьҟәа игоз уаха иаҳаҵомызт. Аусҭцааҿцәа ркабинетҟәа зегьы ыҭцашьыхаа рышәҟәа аркын. Иааԥцәымыԥхаратәы аҟынҵа иҭынчран. «Измааноузеи, издыруада ауаа, акгьы рхараҵамкәа зыргәаҟра шәаҷу, рхы иаҟәиҭышәтә ҳәа хыхьынтәи адҭа роузар? Издыруада ажәлар рԥәыԥсычҳара Сталин дузза иҟынҵа иаҵазар? Ажәлар гәаҟны иԥәыԥсычҳар, амшынҭәҟьагьы ҭанарбоит рымҳәои. Иҟалап иҭаку зегьы аурыжьзар... Саргьы сеилаҳәа-еилаца сзааргаз, акгьы ухараҵамкәа уҭакны уҳаман, ҳаҭамыз ҳәа сахәаны соурыжьуазар?..» – абас дхәыцуа дышгылаз, даадәылҭит ашьынка хаҷы змаз, аҳаҟьым хаккала. Наҳар даниба, дааизааигәахан: – Ушьапы уԥәҳаргылт, уажәы хьаа умаҵам, ус ами? – днаиазҭааит.

– Мап, хьаа сымаҵам. Сышәхәышәтәит. Даара иҭабуп, – иҳәеит.

– Уахьнеиуагьы убас ҳәа... – ижәҿахыр днас-насын иҷынеихеит, ихалаҭа бԥьааua.

Уи инаишьҭархны Назира даадәылҭит, лылахь еиԥәын ишеиԥәыц. Наҳар деилаҳәа-еилаца, ихы-иҷы рыцԥьаны данылба, илцәымыԥхан, уахьнарго иузыԥшу удыруоу аанарго днеиҷаԥшит, нас дааидгылан, ахьаа умоума ҳәа диазҭааит, аха илҳәоз акәҵамызт, лгәы иҭаз аҷеакын, уи ус шакәыз лыблаԥәа ирхибаауан.

– Ахьаа сымаҵам... Исымаҵам, – цасҳәа дизҭаауазшәа ибан, игәы иаатцаххит.

– Арахь ииаскьаны ушьапы сырбеи, сахәаԥшырц ҭахуп, – лҳәан, акәакьҭахь днаскьарц илырбеит.

Наҳар ишиҭахҵамыз иеиԥәа ашьапы аанкыланы дҿахарц данналагоз, ларгьы лхы ицларҟәны дахәаԥшуазшәа ҟатцо, иуарҳәо хоумҭан, иудырбо агәра умган ҳәа, лыбжьы рмаԥны, илымҳа инҭалҳәеит.

Аԥкәынцәа даазгаԥәаз Назира акы шиалҳәаз рлымҳа иҭасын, ашыр-сырҳәа инеины, рыҷехыршаны иаалхагылеит: – Ааи, ҳагәра га, убзиахеит... аҳаҟьымцәа раамԥыдарахаз азәы

иуеиҳәо агәра умган, – лҳәан, лԥамариашаны аҕьара иаԥыз ишьапы дахәаԥшуа далагеит.

Назира илҳәаз азхәыцха иамразакәа, шәыѡнал, иҳәан, зылаԥәа нада-аада иԥшуаз, аԥҳәыс леиԥш ибжьы ҵаҕаза, ихы нарыԥәикит. Азин шроуз еиԥш, урҵ ачԥкәынцәа ԥеаарԥеины, ршьап ҵынҵа иԥәгыланы, Наҳар дрыма иныѡналт. Ҵачулиа имацара ԥьаадԥәак имҵатҵаны дрыхәаԥшуа дтәан, иразнакытҵәԥьа ихы дѡахан дырԥамԥшит, рыԥсыԥ алагаѡагара иацәшәо, ԥымҵзакәа ԥееидыԥсала, ҳанбагәеиҵои ҳәа игылан. Ҵытк аамҵа аныбжьыс ашьҵахь, ашырҳәа ихы даа ѡахан (ус акәын есԥьаангьы ишыԥаитҵалоз, иааѡналалакгьы акыраамҵа иаԥхьа дыргыланы дааникылон, хырԥашьа змам акы имҵатҵаны даԥхьозшәа ԥаитҵон), днарԥаԥшит. Наҳар ила ааихмырсыԥзакәа уи дизыԥшуан, ҵаса данибоз атҵырмаԥьа ԥшра змаз ихы-иԥы иахьа аԥеаԥштәык аман, аԥштәы акәым, аԥеа ҵәак ихалазшәа ибеит. Ачԥкәынцәа ила иаимырбазеит. Наҳар иакәын дызхәаԥшуаз... Шәара шәца, шәхы шәаԥәитуп, иҳәеит, уаҳагьы дырԥамԥшзакәа. Иажәа далгаанза, рышьхәа иаԥәтҵәииааны, индәылтҵит.

– Утәа, – ԥхала иананаизынха, иаԥхьа игылаз аԥәардә инапы аԥәкуа инаиирбеит. Араԥа баа иагәылшәаз акакан еиԥш, данцәажәа ашьҵахь ихы-иԥы зынза ичаԥшьза игәылтҵызшәа иааԥалеит. Иааҵьеишьеит уажәы абас ихы ахьымѡаԥигоз, иибахьаз иакәзамызшәа, амаԥԥәа илҳәҳәоз зегьы итҵатҵәахны, иԥеырԥәымшәышәны дахьиаҵәажәоз. – Ҳаҵыр зԥәу аѡыза ашәԥәыѡы, шәыԥәԥәак усырбоит, абра уштәоу урыԥхьаны угәаанагара саҳар ҵахуп.

Наҳар днеилууаа дцеит, шаԥа ҵуаз... «Ҳаҵыр зԥәу... аѡыза» ҳәа азәгьы иеимҳәацижьҵеи. «Измаанахарызеи, абаандаѡы ҳаҵыр зԥәу аѡыза ҳәа иԥхьом... Ҵачулиа иакәым, Буҵхузи аԥәаастатҵәԥьагьы уара абаандаѡы, уан... ҳәа дмыцәҳакәа дсацәажәазомызт»... – ахәыцра изцәыртҵыз, Назира «Иуарҳәо хоумҵан, иудырбо агәра умган», – ҳәа иалҳәахьаз игәалашәан, агәыѡбара иоут.

– Аа, абарҵ урыԥхьа, – инаимҵеитҵеит еиԥәырчԥәа ԥьаад еиԥәҵарак.

Аԥснытәи АССР апартиатәи асоветтәи анапхгаѡцәа, ЦИК ачленцәа, атроцкистцәа ҳәа иҵакны ирымаз, иаарласны Аԥсны иреиҳазоу азбарҵаԥы зус иахәаԥшраны иԥԥәаз; В. Ладариа,

М. Чалмаз, М. Лакоба, В. Лакоба, К. Инал-ипа, М. Џьергениа уҳәа жәохәԥык рҿахәқәа ракәын уи. Урҭ акакала иаанкылаҿы дахьынзаԥхьоз, уажәы-уажәы ихәы-ижьы еилагылон, иқәлашьцо, анбанқәа ицәеилаго аҟынза днеиуан, абарҭ ауаа абри еиԥштцәҟьа иалаҟазаарызу ҳәа. Зегьы ирыԥуаз еиԥшын, азәы иҟынтәи аҽазәы ихиԥылаазшәа. «Сара коммунистк иаҳасабала аиаша сҳәоит, 1931 шықәса раахыс Аԥсны еиҿкааз аконтрреволиуциатә-террористтә организациа, атроцкист Лакоба хадас дызмаз аорганизациа салан. Мчыла, ишыстахымыз салеигалеит. Программас иҳаман аколнхарақәа рхырбгара, Сталин ипартиа аидеиақәа тааркәрыланы, Троцки иконтртезисқәа аԥстазаара ралартцәара, акоммунист партиеи Асовет еиҳабыреи инарылукааша анапхгаԥцәа рҭархара... Сымԥахҟьаны, ииашамыз амԥа санын... Абыржәоуп сыблақәа анхтыз. Сызҿқәазгьы зегьы срыхьхәны сыҟоуп, исанажьны, сыԥсы ҭаны саанхар, агәра шәсыргоит, шьҭарнахыс сахьынзаҟоу акоммунист партиазы схы-сыԥсы сшамеигзо...»

Аҿахәқәа зегьы машьынкала икьыԥхьын, иахьаантцәоз рнапқәа атцԥын.

Наҳар аҿахәқәа рыԥхьара дахьынзаҿыз, Ԥачулиа ибла ааихмырсыгьзакәа диҿаԥушан.

– Убама иҟартцоз, ажәлар рцәа аарҳәны ирхатцаны, ацентр ахь акы рҳәон, ажәлар рышҟа аҽакы ҟартцон, арахь ргәы иҭазтцәҟьа шьаҟәаҟәан, – Наҳар аҿахәқәа дрыԥхьаны дшаалгаз еиԥш Ԥачулиа ашҳам иҿытцуа даацәажәеит

Наҳар здаҟам ауаа цкьақәа, акоммунистцәа иашақәа, аԥышәа ду змоу, Аԥсны анапхгаԥцәа ҳәа дызхәаԥшуаз, ирейгьу ыҟам ҳәа дызхықәааузз, ирыԥуаз данаԥхьа, адунеи хәаԥсазаап, узықәгәыгуа ҳәа азәгьы дыҟазамзаап ҳәа игәы каҳаны дышхәыцуаз «иуарҳәо хоумтцан, иудырбо агәра умган» ҳәа Назира итцалҳәаз ааигәалашәан, Ԥачулиа изтцаара аҭак ҟамтцазакәа, ԥаԥхьа аҿахәқәа аашьтихын, абгьыцқәа еихыршәшәо рыхәаԥшра далагеит, дара ракәушәа аҽа напқәазар иатцԥу ҳәа. Уи ибзиазаны идыруан Апартиа Аԥснытәи обком актәи амазаныҟәгаԥ Ладариа инапы атцԥышьа, акыраамҭа имтцатцаны дахәаԥушан... Ишԥеиҭахыз иара итәы акәымзҭгьы, аха ахаҭатцәҟьа шакәыз агәра анига, еиҳагьы игәы инархьит.

– Дара рнапқәа роуп иатцԥу? – иҳәеит Ԥачулиа, Наҳар игәы даԥысҭааханы дҭатәазшәа.

Наҳар иҭахымызт агәра игарц. «Мчыла иргәаҟны рнапқәа рацадырԥызар?.. Иаашәҳәалак ҳақәшаҳаҭуп... Ҳашәшьыр еиҕьуп... Иаҳзыхгом ҳәа рҳәазар?» – игәы дҭахәыцуан.

– Иргәаҟны рнапқәа рацадырԥызар ҳәа агәаанагара уоузар? – ихәыцра иҽадҳәаланы игәы дҭалон, нас ииаҭганы иқьышә иныкәикуан.

Наҳар ҽимҭит, аха уи еиԥш агәаанагара шиоуз ихы-иҽы ианыԥшуан.

– Иуҭахума урҭ ара ирыԥсҭазаашьоу усырбарц... Шәара шәоуп акәымзар, урҭ араҟагьы адәахьы ианыҟаз еиԥш, анцәа ишиҳәара иҟоуп, ирфоит, иржәуеит, қьаф руеит. Шәылахь шәыцьымшь ыҟоуп ҳәаҭәҟьагьы раҳәара ҳақәиҭым... Уиаҟара зысҳәозеи, уаала, ҳашьҭы ублала иусырбоит, – дԥагыланы, диманы дындәылҭит.

Аҭых акыр цахьан, Наҳар данааргоз еиԥш даныргозгьы ҭынчран, аусҭцаԥцәа ркабинетқәа зегьы аркын, шәык ҵьара ивҭраамызт. Ԥачулиа абжьааԥны икабинет даадәылҭны данынбжьалалак, ишьапышьҭыбжь адашьмагьы аҭзамцқәагьы зырхыц-хыцуаз, уажәы ашьҭыбжьгьы уаҳаҵомызт, ауарҳал тата дықәланы днеиуазшәа, зны-зынла дааҭгыло, Наҳар лафқәакгьы наиаҳәо, иԥызак диваргыланы дигозшәа, имахәаргьы инапы нкылдо дизааигәеитәуан. Ибон уи ииҳәозгьы, иҟаитҵозгьы гәы шатҵамыз, мыждарак аҭатҵәахны ишимаз, аха измааназ ҳәа макьаназ еилкаа имамызт. Зынҵа агәра игомызт уи уажәы Аԥсны аиҳабыра ахьтәоу днеигоит ҳәа. Диҽатәҳәо диманы хыхь дԥахалан, ԥыцьа аҵкәынцәа (уаанҵа иибақәахьаз ракәҵамызт) ҽымҭ-ԥсымшьа, рлымҳақәа кыдҵаны иҵырԥуа изыдгылаз ашә ихы ақәкны иҽынеихеит. Аҵкәынцәа уи ихацәа ишнықәыԥшыз иныҵабазшәа ицеит, Ԥачулиа уи ашә дышнадгылаз еиԥш, днацәхасын, иҟьаҟьаҵа ианаат, Аԥсны аиҳабыра зегьы днарылаԥшит. Ила иабоз агәра изымго, рматҵурақәа ианырхагылаз, аизарақәа раан апрезидиум аҟны итәаны ианибахьаз еиԥш, еилаҳәа-еилаца астол еитҵҳәа ду иакәшаны итәан. Ртәашьа аҭцкысгьы изымбатәбарахеит, изыдтәалаз астол фатәхкыси рыжәтәхкыси иқәымзи иқәгыламзи иарбаныз.

Ԥачулиа данырба, рызегьы ԥеихаҵгылт.

– Шәтәақәа, шәтәақәа!.. Шәызгылоузеи?.. – аԥсшәа раҳәо, зегьы нартәаны, иаргьы днеины рыгәҭа даарылатәеит. Ԥыҭ-

рак ашьҭахь: – Уара уа узгылоузеи, уааи арахь, – иҳәеит, Наҳар ашәхымс дахысны дзыѡанамло дгачамкны данаанха, – Ари ҳашәҟәыѡы иоуп ҳәагьы нацитцеит, дааганы дааивартәо. Аҧсны аиҳабыра рхы ѡышьҭырхын, Наҳар инеиҷаҧшит, дыздыруаз ҟалазаргьы, азәгьы ажәак ахимҳәааит, иаразнак рыхқәа ладырҟәит.

– Шәысзымҧшын ҳәа шәасымҳәахьази, акрыфара шәзаламгазеи, шәхәы зшәырхьшәашәозеи? – Ҧачулиа дрыцәнымхошәа драцәажәон.

Наҳар мачк ихы дааҿахан, дара дырҷамҧшзакәа астол дныҟәҧшит, ииашатцәҟьаны азәгьы ихәы даламкьысзацызт, зегьы еиҟәыхьшәашәа иҟәгылан... ирымтцагылаз ахәы еиҧш даргьы еиҟәшәы итәан, кьаф зуаз ирейиҧшымызт, ҷыцха иҧшуан, аҵьабараҷы итәазшәа. Азәазәала ибла нархигеит. Владимир Ладариа обком аҷы абиуро анымѡаҧысуаз еиҧш, ахаҷы дтәан, илакытца ҭыршәаа ашәыта атцатәан, асаҟә аҟәҧсан азәгьы имбарцаз, аха зегьы акоуп иалыҧшуан, илаҟәа гәырѡала иҭәын, иарма напы, аа, уахәаҧш, кьаф шызуа убап ҳәа Наҳар иирбозшәа, инацәкьарақәа анааитцих, инацәхыҧқәа зегьы ҭыжәжәа иҟан... Дрыцҳашьаны дихәаҧушан хьзи-ҧшеи змаз Лакоба иарҕьажәѡа, Аҧсны иҟәынхоз ажәлар зегьы еицҷакны ҳара ҳ-Вова ҳәа изышьҭаз, бзиа ирбоз, зыгәра ргоз аратор дузза, Москва атцара ду далганы Аҧсныҟа аусура данаарышьҭуаз, ҳаетцәаҟәа руазәк Аҧсныҟа усура ддәыҟәахцоит, дшеишеиуа дахаҧхараны дыҟоуп ҳәа Калинин ахәшьара ҳаракы зиҭахьаз ауаѡы, иҧсҭазаара ыцәаны, днасыҧдаха дтәан.

– Шәалага, шәалага, шәнапы ашәыркы, ари исыдтәалоу шәицәымшәан, ҳара даҳтәуп, хашәҟәыѡы иоуп, – иҳәеит Ҧачулиа, азәгьы рыҷемыртцысзакәа ртәашьа игәамҧхо. Абри ашьҭахь акы инацҳа-аацҳашәа ҟартцеит, аха азәгьы ихәда илбааумызт, изгашаз ашҳам рымтцагылазшәа акәын ишахәаҧушаз.

Ладариа инаѡыс дтәан Михаил Чалмаз, ацәахаа зыҟәныз, ескьаангьы зыблақәа зхаччоз, аҧышәа ду змаз, Аҧсны ақыҭанхамѡа напхгара азызуаз, Лакоба данҭаха ашьҭахь Аҧсны иҟәынхоз аҵьажәлар, азәыр ҳныҟәгара илшозар (Лакоба иаамышьҭахь) абри иоуп изылшо ҳәа еицҷакны зыхьз рҳәаз, уажәы идақәа илшьааны, игәы кыдзааны, шьа илазамкәа, аҧсҭазаара ицәымыцҳаны, хлантцы дыҧшуа, иара иакәу, иакәму узымдыруа дтәан, ихәда икәаҷны.

– Иацуха уара уҟан… Иаха уара уҳаман… Уаха уара тамадас уалаҳхуеит, – иҳәан Ԥачулиа аҵәаҵәа ибла рыхго, Ладариа иԥәкны даангылт. Адәахьала цәгьарак аҵаҵамызшәа, ихы-иҽы ырхәмаруа акәын ишиҳәоз, аха агьангьашра, аԥҭа еиԥәатҵәа аҵыхәа еиԥш, ихәхәаҵа ибла ихубаауан.

Ахьшьыцба еиԥш зыблаԥәа ҭыԥхаауаз, иага угәы каҳаны уҟазаргьы данааԥылалак угәы шьҭызхуаз, ухы уамхабзиаханы иубо уҟазҵоз (Чалмаз инаѡыс итәаз), Васили Лакоба ишҟа Наҳар илаԥш ниаганы днеиҽаԥшит, аҽыцәаара иаҽыз аҵәашьы еиԥш иблаԥәа ԥсҭазаарак, гәыԥра хәычҵакгьы рхубааua иҟамызт, аԥсҭазаара иалҵны ицоз иеиԥш иҭыгга иааԥшуан. Уи инаѡсан – Константин Инал-иԥа, адауаԥшь иеиԥшыз, агәымшәа фырхаҵа Аԥсны ахаԥәитра аагаразы аԥәԥаѡцәа раԥхьагылаѡцәа ируаҵәкыз, хаҭала ашьа казҭәаз, 1921 шыԥәса раахыс инеиԥынкыланы Аԥснытәи ЦИК ачлен, иҵаҵаԥәа кыджәжәаны, иԥсы изеивымго, аԥьаад еиԥш дҟәашҵа, дтәан… Наҳар аԥыркьҳәа игәы амца ацрасны иакызшәа дааҟалеит, рызегьы ибла анаархига.

– Ҳаузыҵырѡуеит, Вовачка, ныҳәаҽаԥәак ааҳалаҵа, аҵба ҳаумыркын, – ицԥәа хырԥьаԥьаны деиҭаацәажәеит Ԥачулиа, исҳәо ҟаҵала акәымзар, иацуха еицәаны иуԥәшәоит уахагьы ҳәа аанарго.

Ладариа аҭак иимҭеит, ацынхәрас луанытә даԥәыԥсычҳаит, иҟалап уи усҟантҵәҟьа дзызхәыцуаз, уара уеиԥш агмыг инапаҽы сышнанагоз здыруазҭгьы, заа схы инагәыдҵаны сеысшьуан ҳәа акәызҭгьы. Иҟалап, аамҭа зугозеи, Бериа адҵа иуиҭаз нагҵа… сышәшьы, нас шәаргьы шәҭынчхап ҳәа акәызҭгьы.

Аҵәца аԥәхны, аҭамадара ахьаанимкылаз, идҵа ахьынеимгҵаз азы аԥаҭлика аԥәхны ихы иԥәԥиеырц цәгьа имбо дааҟалан, ихы-иҽгьы аеаԥсахын, аҵырмаԥьа аԥшра ааихәеит, аха иеааникылеит, ус ҟаитԥар игәҭакы изынамыгҵар ҳәа дшәазар акәхап, иаразнак ицәа еиҭаԥсахны, даеа ԥштәык ааихаирԥан: – Иацуха амыцхә шәамхажәит… Шәызлазбо ала уаха акы лбааuам… Ус аума? – Убасҟантҵәҟьа уи агыгшәыг ԥшра акәын имаз.

Аҭак ажәала ирымҭеит, аха ишаԥәшаҳаҭу аанарго, рыхԥәа аадырҵысит, даҳҟәаҵуазар ргәахәын.

– Ус акәзар, сара сакәзааит уахатәи шәтамада… Аԥсны аиҳабыра зны тамадас сышрымаз ҳәа смаԏацәа рҷы салаҽхәалап, – иҳәан, аԏҽца даахан, Ладариа ихы иаԥҿыҽырц иааникылаз аԥаԏлика ахы ларханы, иҟыбз-ҟыбзуа инԏеиԏәеит. Нас ԥҭагыло: – Ишаԥу еиԥш, аԥхьа ҳазегьы ҳшаны адәы ҳаԥәызԏцаз, абри еиԥш аԥсԏазаара ду, аԥсԏазаара ԥшӡа ҳазԏаз, алашьцара ҳаԏцганы, алашарахь ҳкылызгаз, уахгьы-ҽынгьы амра еиԥш ҳзырԥхо ҳаб, ҳанцәа ду Иосиф Виссарион-иԥа Сталин иныҳәаҽа ааныскылоит, – аниҳәа, зегьы ԥеихан иԥагылт. Инал-иԥа агылара даара изыцәгьан, ибԡа изеиԏцыхӡомызт, дхәаны акәын дышгылаз. Ԥачулиа дшаахынҳәыз еиԥш инԏыркәкәа ижәны, гамарԥьас Вовачка иҳәан, Ладариа имԏцагылаз иаԏцәца инаниԥҟьеит. Ладариа иаразнак иаԥҭәааны иаанаанимкыла, Наҳар дахьтәаз ииаицәымыԡхеит Сталин иныҳәаҽа шьԏимхыр ҳәа дшәаны. Ибла даахгылт Очамчыратә хаԏа бадазк, уахыки-ҽнаки ицԏакыз (уаанӡагьы дидыруан, иԥаԏцаԥәа ыршаны, цәгьарак-бзиарак аҷы ԏамадас иалырхуаз, убри адагьы маԏура ныԥҟәзымгаӡацыз, аполитика захьӡызгьы ззымдыруаз), чарак аҷы Сталин иаԥхьа ҷыц иеибагаз ачԥкәыни аӡԡаби рныҳәаҽа ахьааникылаз дахырԥҟьаны, Асовет мчра уаԡоуп, ҳаб ҳанцәа ду иаԥхьа чԥкәынаки ӡԡабки рныҳәаҽа шԥаанукылоз ҳәа иԥаԏцаԥәа рԥҟәыдны, инаиханы дԏаркит, иус ӡбаны, 5 шыԥҟәса иԏаны дахыргеит. Ари изымдырӡои, иаанаанимкыла, днаԥҟәхәаша дышцо ҳәа, аԏцәы дахазшәа дҳәыԏцәыҳәыԏцәуа дыштәаз, Ладариа аԏцәца аашьԏихын: – Дныҳәазааит ҳара ҳа-Сталин ду, ҳахшыԥ рԏага, Асовет жәлар зегьы ргәыԡырԏа… – иԏегьы иҳәар иԏахын, аха ацәажәара илшомызт. Егьырԏгьы аныҳәаҽа ааныркылт. Ладариа иеиԥш даргьы инаҽыхәаны иԥәдыргылт.

– Абас аума ҳаб ҳанцәа ду Сталин дшышәԏаху шәара? – иаҽыхәаны иахьыԥәдыргылаз ихы ихнахуа, амԡԥа злыҳәҳәоз ицәа наихарԥаны днарҷаԥшит Ԥачулиа. Ухаԏцоуп иумжәын, Сталин иныҳәаҽа нԏыркәкәаны изымжәызгьы Асовет мчра иԏахым ҳәа дыԥхьаӡан, ахацәа ракәым, аҳәсагьы иддыржәуан.

Уаҳа иамамкӡакәа, раԏцаԥәа аԥҭәырхын, ахьына ржәуазшәа, мчыла, ишырԏахӡамыз, инԏыркәкәа-нԏыркәкәаны иныԥҭәдыргылт.

… – Ҳаб ҳанцәа ду Сталин иарԡьажәԥа, Кавказ каччa аԥа хазына, ҳԏәыла ахьӡырҳәага Лавренти Павел-иԥа Бериа дны-

ҳәазааит, даҳмырԥхашьааит, иаҳзиуа ҳаԥсахааит! – Ԥачулиа аѡбатәи аныҳәаҷагьы ааникылан, даԥашьшь ижәны, «гамарԥьас» Вовачка ҳәа, еиԥах Ладариа иаԥәца аҷах аахиргеит.

Сталин итәы еиԥш Бериа иныҳәаҷа аанызымкылозгьы, зхы зԥәымԥыз уаѡын, ҷааҳәыра имоуа дхыртԥон. Еиԥах ишыртахзамыз идиржәуан... Ԥәыцак диржәцыԥхьаза иара дгәырԥьатԥәа даакалон, иааира дук згаз иеиԥш, дара агәакԥа, иара усгьы рымч рылзааны, уԥсыԥ ааизганы унарытәҳәар аххы ишынеилаҳара зыԥсы ахәыц иакыз, арыжәтә иржәыз ахәыҵы рызхан, ирҳәо, ируа иаԥәымшәо, асабицәа реиԥш иаакалеит. Наҳар игәы ԥжәон, ирыцҳашьаны дзырҷаԥшуамызт. Мҳатԥәк азна ахшыѡ змамыз, длацәкәы-шьацәкәысуа, зеиԥш уааз амш злеигоз... Аамта мыжда шԥакоу, ауаѡы зны длаԥсаны, даҷеазны дҳәаԥсаны дышԥакаитԥои! Наҳар заканта иаҳахьаз (дазызырѡхьаз)аизарԥәарҷыабартазәазәаларыԥәгыларԥәа. Ауаа хатәрԥәа, зажәаԥәа хшыѡртԥагаз, зхымѡаԥгашьа ҷырԥшыгаз, дышԥарылахәмаруаз... аѡы шрылсыз аниба, зны ашәа дирҳәарц далагон, аҷеазны исыркәашоит ҳәа.

Наҳар даанкыланы, абра даааганы дынтаркызар аахыс иааибахьази дзыԥәдыршәахьази рызегьы иханаршԥуан уахатәи атрагедиа дызлаԥшуаз.

Ԥачулиа иҷеырԥьаԥьауа, уажәы-уажәы «чԥьым Лавренти Бериа» ҳәа ашәа аацәыригон, ааанда зхы бжьахаз аԥьмагды еиԥш ибжьы хьырвырза... Инапԥәа ԥьо раԥхьа даагылон режиссиортԥас, исыцшәҳәала ҳәа дырбо. Ухатԥоуп ицумҳәан... Усԥантәи аамтазы хәыҵгьы-дугьы ѡыцьа рашәа акәын ирҳәоз. Изымҳәоз Асовет ҳәынтԥарраз игәы цԥьам ҳәа дыԥхьаза н. Наҳар уи игәаланаршәеит иѡыза «бзиахә» Бено Ратба, Ԥаԥәашьтәи атԥаѡцәа, Аԥәатәи аолимпиадаҷы ианыԥәгылоз, Бериа иашәа рымҳәеит ҳәа агазет ианитԥаз астатиа иахԥьаны ԥаԥәашьаа хѡык шдырзхьаз.

... Ариԥа да Шьариԥа, амхы италеит аҳәаԥәа, иѡны ирышьталт алаԥәа... ҳарирама, ҳарира ҳәа, аркәашага аацәыригон, рнапԥәа реиндирԥьон, ишырҳәо еиԥш, алашә еиниԥьон, ацыркь дкәашон, руазәк, аҷаҳа ашәа иҳәон.

Ауаа ԥьиаԥәа, ауаа иашаԥәа, руазәк инацәхыԥ ихсаны икаиршәуаз иаԥсамыз ирзааигоз, Наҳар бжьра-быжьтԥәала анышә дытԥалозшәа ибон, изычҳауамызт, итԥьоз акы имазтԥгьы, дымлак-ѡакзакәа, илацәа еихмырсыԥгьзакәа игәы ԥи-

блааиан, убасҟак игәаҕ дыкны дагон. Ҵхыбжьон агәы инахысаанҭа абас дрылахәмаруан. Иааитахыз зегьы анрылеигҭа, «ҳашьҭы, иааԥсаны иҟоуп, рыԥсы дҳаршьап, есуаха абас ауп, уаҳа рылшом» иҳәан, Наҳар диманы ддәылтцит.

... – Капеи кылтцәак умыршәаҭакәа, уаха аконцерт усырбеит, – иҳәеит, икабинет диманы даныԥнала, адиуан иԥеныԥәыжьны диԥеаԥшуа, иахиҳәааиа саҳап ҳәа.

Наҳар уаха иибаз ибжа имнахызшәа, деитцаҕәҕәа дышгылаз, Ԥачулиа ила ажьаҭа хтатала абас анааиҳәа, убас деилашәеит, ма сара схы исыршьып, ма иара ихәдацәа ҵкааны дсыхәарып ҳәа игәы инатеит.

– Уааины абра усыватәеи, ҭынч ҳаицәажәарц ҵахуп уареи сареи, – иҳәан, адиуан ахахьы дныԥәҳәазаны днаскьан, дааиваиртәеит, ииҳәаз атак ахьыҟаимтцаз игәамԥхо. Иааигәара анеира акәым, уажәытцәҟьа дахьибозгьы изычҳауамызт. Уара ушьажәԥуп ҳәа игәы еиҟәыччо дихәаԥушан.

– Иҟоу уасҳәап, ашәҟәыԥԥы, – игәы дҭаԥшны дцәажәоз-шәа, – изхарада? Азәыр рыбз кны даханы иддырҳәама. Ухаҭа ублаԥәа рыла уамыԥхьеи ирыԥуа, асоциализм ҳаҷагыланы ҳаԥәԥон, Асовет мчра ааҳырҳәырцаз анапхгаԥцәа чарҳәара рзуны иҭаҳархарц ҳаҷын ҳәа. Атроцкистцәа ухьчарц уҭахума? Уара ухала уоума, заҟаԥы рхы дыргәаҟуазеи еилымкаазакәа... рхы зԥәыртцо зуҵцәоу умбеи? Есуаха ԥьаф уа абанкет иахатәоуп, рԥәа раҳаны ашәа рҳәоит, иԥамсо иԥәланы икәашоит... Аиаша уасҳәап, абарҵ зҷу ажәлар идырҳазар еиҕьзами? – илаԥәа ахҷа еиԥш илатцаны икын дзымтцысуа.

– Аиаша! – иааԥьеишьеит Наҳар.

– Аиаша, аиаша! – илаԥәа еихаҟәысзомызт.

– Иҟаларыма уи еиԥш аамҭакы, ауаԥы аиаша аҳәара данаԥәитҳо? – игәы иҭашны иҟаз аатырҟьаны ианиҳәа, хәыҷык иԥсы ааивигеит.

– Иумбаз, иумаҳаз унатәаны иуԥыроуп ҳәа азәгьы иудитцаҭом. Уара ушәҟәыԥԥуп. Здаҟам ҳаиҳабыра ирейҕьзаԥәаз ҳәа ажәлар рхы зԥәыртцо, иаха ишубатцәҟьаз, рҷахәԥәа узыԥхьаз... акы ацымтцакәа, иагмырхакәа унатәаны иуԥыроуп. Уанаалгалак, устатиа унапала иуманы, уцаны аус ахьууаз агазет ианутцоит... Уаргьы уа уаанхоит, арахь хынҳәтәыс иуоуҭом, – Ԥачулиа атцыхәтәаны ииҳәаз, хәылбыҷеха аахыс ацәаԥәа ихаирԥоз зегьы ааихнахын, дҟьантазза дааҟанатцеит Наҳар

иҽаԥхьа. Дзихәышәтәуаз, дзеилеиҳәоз, аҽахәқәа дзаирԥхьоз, «абанкет» ашҟа дзигаз зегьы змааназ кказ̡а инарбеит.

– Избаз аиашатҵәкьа зыѡуеит, – иҳәан, иԥсы ѡеины ихәда иаатҵагыло, илақәа гәаґла итәны днеиҽаԥшит.

– Иҟоу уасҳәап, – иҳәашьа игәамԥхо, ила апҟышрақәа ирбо, – акәты ашьыга ашьапхыц итҵнахуеит ҳәа ирҳәо умаҳахьеи... Шәара шәҽоуп ус ахьырҳәо... аха сара уи аҽеакгьы ацыстҵоит, акәты ахныҟәгагагьы ашьапхыц итҵнахуеит. Уамхаццакны аҭак ҟастҵоит ҳәа уалагар, уҭанархар алшоит. Цқьа уазхәыц, иумдыруеи ажәаԥҟа: «Аԥхьа ухы иԥнаҟо уаґа иҭ, ашьҭахьтәи ухазы ииаанкыл» ҳәа... Шьҭа уца, – абас ааиҳәан, днеины истол даахагылан, ауапцәа хылԥа еиԥш еиқәатҵәаз̡а иқәгылаз атҵәтҵәа дгәааны ахы дныҟәсын, артҵәаа-артҵәааҳәа иҳәҳәеит, еибарыѡны ѡыцьа аҵкәынцәа ааѡнаххын, рҽеидыԥсала иаагылт. (Урҭ деилаҳәаны даазгаҟәаз ракәын).

– Ашәҟәыѡѡы днаган 56-тәи акабинет дыѡнашәтҵа, дызлаѡуа ақьаад ишәҭа, ашәыри аз̡ыржәтәи имтҵашәыргыл, иусураҽы бжьык иԥырхагамхароуп, ииаикәыршаны аҭынчра ҟашәтҵа! – ҳәа адтҵа рыҭо, Наҳар ишҟа даахьаҳәуа, – Ашьжьымҭан, асаат 10 рзы укабинет аҽы снеиуеит, ааан̡а иѡны уалгоит... схаҭа саԥхьоит... Ҳаицәажәоит, ус ами?.. Шьҭа дыжәга... – уаҳа иг-иҽы имырҳәаз̡акәа, дымцар амуа аҭагылазаашьа аа̡ҟеитҵеит.

56-тәи акабинет НКВД анапхгаѡцәа ирeиуаз аз̡ы икабинет шакәыз ѡашьомызт, дааганы дааныжьны ианца, рапхьаз̡а илаԥш зыҟәшәаз Сталини Бериеи рпатреҵқәа роуп, нак̡-аак̡ еиҽаԥшуа аҭзамцқәа ирыдкнаҳалан... Зак̡антә ибахьаз (ула аахутыр, дара ѡыцьа затҵәык ртәқәа ракәын иубоз, ауахәамақәа рҽы ада иахьабалак аныхачаԥақәа реиԥш иґьаз-ґьазуа икнаҳан), ауха ҽыцбарах ибазшәа, илақәа рыдхаланы дышрыхәаԥшуаз, еибаҭахз̡амкәа еиҽаԥшуашәа, Сталин, Ԥақәашь иҟалаз иаҳаны, уара уоуп исзызуз, аха иусырбап ҳәа Бериа изы дгәааны дылбааидарц дихәаԥшуазшәа ибеит. Бериа дқьаԥьаны, уара узы схы шхыстҵәо агәра га ҳәа, ихы-иҽы ианирԥшуан, аха ибла дахьхыԥшылоз угәы дыԥәгыло аамҭак анцәа исырба ҳәа ицәымґра хибаауан. Наҳар даргачамкит, рыгәра еибамго, еибаҭахз̡амкәа, аха адәахьала еицәнымхошәа, цәала еихәаԥшуа иштәаз баны асахьаҭыхѡы рпатреҵқәа ҭихызшәа ахьибаз... Атцыхәтәан, Бериа

ихы кәымпылҙа иааихытцын, ишьҭыпа-шьҭыпо инеины Сталин ихы инахагылазшәа ибеит. Наҳар абарҭқәа реипш ихаҷы машәырны акәзамызт изааиуаз. Пачулиа икабинет ддәылганы арахь данааргоз, асаат пшьба ҟалахьан (абри аамҭазы акәын есшарпазы аидарашьҭыхга амашьына еиқәатцәа ааины НКВД ахыбра ашьҭахь ианаагылоз, иакәдыртәоз Гәмыста ахыҷа ахь дыргон), дрыманы ишааиуаз, игәы иамукәа, дыпшит зныкымкәа уи амашьына псцәаҳа гыланы иахьибахьаз ашҟа. Уажәыгьы иааины игылан, ила ишабоз инаицәхасны дынҭартцеит апартиа Очамчыратәи араиком аусзуѡы Сандра Қацәба. «Наҙаҙа абзиала, Сандра», – игәи илаҕырҙи ааилатцәеит, даангыланы уаҳа уахь апшра дақәиҭымызт, дрыцҳашьаны дышизхәыцуаз ауп акабинет дрыманы ианааѡнала, Сталини Бериеи рпатреҭқәа шибаз.

Сталин ихәамц иахагылазшәа иибаз Бериа ихоуп, Сандра дызқәызыз. Аҙтәы ҟарс иантакыз ауп ианеибадырыз, цәгьала деимҳәон, агәатцәыхь ихьны дыҟан. Зынҙа дқәыпшын, Москва Краснаиа профессура ауниверситет далганы, Очамчыра араиком аҷы аус иуеижьҭеи шыҷәсык акәын итцуаз, аҭаацәарагьы даланамгалацызт... Сталин бжьыеитцҳәала ҳтәылаҷы асоциализм ргыланы ҳалгеит ҳәа анрылеиҳәа ашьҭахь, Асовет ҳәынҭкарра ахьынҙаназаа3о инеипынкыланы қыҭацыпхьаза, ҳаблацыпхьаза, қалақьцыпхьаза ибаҟақәа рыргылара ианалагаз ашыҷәсаз акәын. Ақыҭақәа, аҳаблақәа, ақалақьқәа еицлабуан еиҕьны иҟазтцо ҳәа. (Анкьа ауахәамақәа рҷы анцәа имшқәа раан иаҳҳылапшуа анцәа иашьапкразы ишнеиуаз еипш, асовет жәлар зегьы ныҳәацыпхьаза еизаны, ахаҳә хьшәашәа иамтцахырхәалар акәын) Ақыҭақәа рҷы идыргылоз х-метрак инадыркны хәба рҟынҙа аура амазар акәын, ақалақьқәа рҷы идыргылоз хәба инадыркны иахьынҙарҭахыз, ажәѡан иатцакьысуа иҳараркыргьы еиҳагьы ихьзын, (уи аамҭаз Ленин ибаҟақәа ѡ-метрак еиҳаз цьаргьы игылаззамызт). Ақалақьқәа рҷы идыргылоз амармалташь иалхызар акәын, аиха-бетон ала аҟатцара азин рыман ақыҭақәа.

Егьырҭ ақыҭақәа зегьы рҷы еипш пақәашьаагьы напы адыркит Сталин ибаҟа аргылара. (Ақыҭақәа Қарҭынтәи иҟатцаны ирзаартиуан, нас жәашыҷәсала ахә иатцаланы аколнхарақәа иршәон.) Араиком аҭакзыпхыҷәу аусзуѡцәа абаҟақәа рыргылара иахьалагаз ақыҭақәа рышҟа азәаҙәа дәыҷәыртцон

ахылаԥшразы, иргыланы иалгаанӡа аӡәгьы ишьҭахьҟа ахынҳәра азин имамызт. Ҩаԥраҭагалара ианасакьаҳәымҭатәҟьаз акәын, аха аурақәа штагылоу иҭабааргьы азхьаԥшра аамҭа змадаз, уснагӡатә ґьеԥны араион анапхгаԥцәа рҽаԥхьа иқәгылаз бжь-қыҭак рҽы бжь-баҟак ргыланы, аныҳәа ду Ноиабр 7 аҽны раартра акәын.

Сандра Ԥақәашь дадын, абаҟа ашьапы аныркуаз аҽны инаркны даарыдымҭӡакәа дрыдгылан. Аусқәа зегьы еихышәшәа ишцоз есымша адырра риҭон даазышьҭыз. Изыԥқәдыргылоз апедестал (ашьапы) ркааӡа мызкы шыбжьаз Қартынтәи абаҟа ҟатцаны ииаргахьан, Акытсовет ашта агәҭаны игылаз аҭәатцла ду амтцан ишьҭан. Ииааганы ианышьҭартцаз аҽны инаркны иқәдыргылааӡа уахгьы-ҽынгьы иадгыланы ирыхьчаларц хыхьынтәи адтца рыман, рҽынеиҭныԥсахло ирыхьчон, лацәеихьшь ҟартцомызт, иара ихаҭа дааны аҭәамтца даҭаиазшәатцәҟьа иԥхьаӡаны. Шаҟаԥы шаҟа тцхы имыцәаӡакәа идыршазеи, аиха-бетонтә хьшәашәа иадгыланы.

Аҭәатцла рацәак инацәыхарамкәа, абаҟа аргылара ашьапы ркит. Апроект излаҳәоз ала апедестал ҭадырҭәеит. Аԥхьа ишьапқәа рыла иалагеит. Ишьапқәа зҭаз аиашьыкь аадыртын, (хә-метрак аура змаз абаҟа шеибгаз акы иҭаӡомызт азы ҟәартәрацыԥхьаӡа еиҷыхны аиашьыкьқәа ирҭан), изшьапык ақәыргылара хәлааӡа иадхалеит, маҵ-саҵк акәызма, адауы итәы иаҟаран. Аусуцәа ааԥсеит, аха акы ахала иқәыргыланы уатцәынӡа ииаанҳажьыр, дшьапызатцәушәа иҟалоит рҳәан, аԥбатәигьы тцхыбжьонынӡа аваргылара иаҷын. Адырԥаҽны ихәамц ашьҭыхра иалагеит, аха даара ирзыцәгьахеит, алахҭымқәа атцаԥсаны иԥахарц рыӡбеит, аха иахьхәит, Сталин дуӡӡа алахҭым итцаԥсаны ишьҭыхра ҟалома, ҳнапы дыԥәыргыланы дышьҭаҳхроуп ҳәа аганахь игыланы иԥшуаз (уи акәын изҳәахьазгьы «дшьапызатцәушәа» ҳәа) иԥынтца дҭацәажәо даацәытцаҟәындҟәындит. Сандра даахьаҳәын днаихәаԥшит, аха дизымдырит, аус зуқәоз дреиуамызт. Сандра иакәым, аусуцәагьы дрыздыруамызт дызусҭаз. Мчыбжьык ахь знык-ԥынтә дыхраа-зрааӡа даакылсны, днарылаԥшшәа дцон. Узышьҭоузеи, иуҭахузеи ҳәагьы уи абҕаԥьыҟә аӡәгьы дизтцааӡамызт. Сандра игәамԥхеит уи ирылеижьыз, аха акгьы ахимҳәааит.

Ахәамцгьы ахадыргылт. Зегьы маншәалаҭа иааиуан... Ахәдеи ахи затцәык ракәын иаанханы иҟаз. Сандра араион анапхгаѡцәа рахь адырра ҟаитцеит, аҽҳәараҟынҭа ѡымш шагу абаҟа ргыланы ҳалгоит, аусҟәа зегьы бзиоуп ҳәа.

... Имыццакҭакәа ахәамц ахәда ахадыргылт. Ирзаанханы иҟаз ихы акәын, знык аиашьыкь иааҵганы ҳнеиҽаԥшында ҳәа, иахҭыҭаауа иаартны иахьынҵаԥшыз, ишанханы иаанхеит. Сталин ихы ацынхәрас хаҳә дук ҵан. Ауаѡы ихы еиԥш икәымпылҭа иҟан, иаадырҳәит, инадырҳәит, аха аԥатцаҟәеи алымҳаҟәеи рыда акгьы амаҭамызт. Харантәыла уахьахәаԥшуа Сталин иԥатцаҟәеи илымҳаҟәеи иреиԥшын, аха иблаҟәа, иԥынтца, ихаҽра акгьы амаҭамызт... Уахьахәаԥшуаз уацәшәарын.

Сандрагьы, аԥыҵа анапхгаѡцәагьы иҟартцара рзымдыруа иааилахеит. Сталин ихы ауп ҳәа ари аҽәаасҵа ихәамц харгылашьас иамаз.

Сандра иҽы иҵагҭаны изымҳәо, араион аиҳабацәа адырра риҵеит, аума шыҟалаз реиҳәеит. Азәы даанымхакәа зегьы еибарыѡны иааит. Ашана анырба азәы ихы икит, аҽаҭәы игәы икит, «Сталин дуззa ихы ацынхәрас ахаҳә цәыблагә ааганы, мызкы аахыс ишьҭатцаны шәахәаԥшуан» ҳәа, инаԥхәаша ицар ҳәа ишәаны, акыраамҵа азәгьы иҽы еилганы изымцәажәо, еитцаґәґәа игылан.

Атцыхәтәан рхы ааиларкын, ари Сталин ихы ауп ҳәа уаҳа уаѡԥсы имбароуп, ҵьара иганы итцәахтәуп... Қартынтәи иаанаргоз иҟартцахьази иҟарымтцахьази ахҟәа рцәеилаган иаҳзаарышьҭит... Уахатцәкьа ауаа дәыԥәтцатәуп ихытцәкьа аагаразы... Ахәамц ахы ахаҳаргылааны Сталин хыда дышгылоу ауаа ирымбароуп, абыржәытцәкьа акы акәыршаны ихѡатәуп... Иҟалаз атәы азәы иҽы иааҵшәаны, Ԥаԥәашь аԥыҵа иалтцны имцароуп ҳәа аԥәтцара рыдыркылт араион анапхгаѡцәа. Аха ауха убри еиԥш тцхы бааԥсык ҟалеит, шәышыԥәса раахыс ирымбазацыз афырҵын ҵысит... Убас иґәґәаны иԥәсит, адунеи аанарҳәрашәа, ауаѡы адәы дааԥәнакыр, даашьҭԥааны дагон. Абаҟа иаԥәыршәыз ахԥааны иагеит, аха шаанҭа азәгьы изгәамҵеит. Ааигәа-сигәа инхоз, анцәа ҳаиԥәирхеит, иахатәи атцх ҳалеимырҭит ҳәа шьыжьымҵан иѡагылан, иахьаанаԥшаԥшыз зегьы еибган абаҟа ада, ахы ахагылаҭамкәа игылан. (Урҵ ишырдыруаз иаха ахы ахадыргылт ҳәа акәын.) Афырҵын

ихнахзар ҟалап рҳәан, иадеизало иалагеит, акәша-мыкәша еимдеит, аха ҵьаргьы иҟамызт. Хә-метрак аура змаз, ахәамц хыда иахьыҟәгылаз, иҽаасҭаха узахәаԥшуамызт.

– Мап, уи афырҭын иазгомызт.

– Афырҭын баԥсын, иагазаргьы ҟалап.

– Хыда даанхома? Шьҭа иахадыргылозеи?

– Мап, уи афырҭын иазгомызт, иацы Тҟәарчал сыҟан, урҭгьы абри еиԥштцәҟьа ыҟәдыргылт, ахы заҟараз жәбандаз!.. Аԥатцаҟәатцәҟьа соуп зҳәо изышьҭыхуамызт.

– Ирҵьычзар?

– Шәымшәан, уи хыда даанрыжьрым.

– Уатцәы иаадыртырц акәымзи, шьҭа иабантәиааргои?

– Иацы ҳашкол аҽы Бериа ихы аргеит, сылала избеит, уигьы даара идууп, макьана иԥәдмыргылазацт, аамҭала ари иахадыргылар ҟамлои?

– Изыҟамлозеи, уигьы дҳәынҭԥаруп… – абас анхацәа дара ртәала иахьеицәажәоз, дрызгәамҭазакәа, рышьҭахь дгыланы дырзызырԥуан абҵаԥьыҟә, акылаԥш-кылзырԥԥы, иаархәаԥәоз ажәак ивмыжькәа. Уи акәхеит, аҽенытцәҟьа Бериа илымҳа аҟынза инаҵеит, ԥаԥәашьаа Сталин ихы рҵьычит, ацымхәрас уара ухы ихадыргыларц иаҽуп ҳәа.

***

… Уи аамҭазы Бериа мышԥәак иԥсы ишьарц Афон дааны дыҟан. Ашьыбжьышьҭахь идача асоф дыԥәтәаны бинокльла дшыхара-хаԥшуаз ԥаԥхьа илаԥш даатцашәеит (иҭахкааны, иара ида аҽеазәы ишьапы ҭаиргылар ахьыҟамлоз) иҽыкәабарҭа длеи-ԥеиуа дышҭаз, анҭытҵ рацәак иацәыхарамкәа, зҽеилыхны амшын ихыԥәгыланы иацы иибоз аԥсшьаԥы ԥҳәызба ссир. Цкьа длыхәаԥшырц лҭахызшәа, днаҳәы-аахәуа дгылан, иара иԥсы лылаханы дылзыԥшуан, ишьацәгьа хытцны ихы иасуа дгьежьы-гьежьит, аха аихатә ааанда дааннакылт. Азныказы ихаҽы имааиҵеит, абри еиԥшԥәа раан акы иннамкылоз «аматцуарԥәа» ҭакны ишимаз, убри аҟынза ибла хылкит уи аԥхәызба. Абри леиԥш аҭеиҭыԥш змаз дбаны диаԥижьхьазма, иара иҳәашьа «иматцуарԥәа» Саввеи Гаввеи «аужьны» ианлышьҭеитцалак, али-аԥси рыбжьара дыкны дизааргон. (Урҭ аԥыцьагьы аҳәса ԥшзаԥәа кны изаагара-

да матцура рымаҙамызт.) Абарҵ реиԥш шимаз (шәарыцара ҳанбадәықәитцои ҳәа ицхлымуа иԥшыз) игәалашәан, шәытцибарҟьаны шәыѡ амшын аԥшаҳәахьы «ажьа ԥшқа» ахьтәаз збеит ҳәа адырра рытан, еитa дналыхәаԥшырц данаахынҳә, лгылара лытцабарахазшәа аҟәара ахаҳәқәа рыда уаѡԥсы дыԥәыршәҙамызт. Ацгәы ԥсыцәгьа ача цәырҳәны, изцәыргаз еиԥш дааҟалеит. Шәлышьҭал, лышьҭахь кәымпылуп ампыл еиԥш, лгәыԥҳәқәа ҭытцны ицоит... Лыхцәы ркьаҷны ихтцәоуп, лаԥхьа хьтәы хаԥыцк лзытцагылоуп... Дахьыҟазаалакгьы дыԥшааны дысзаажәгоит ҳәа адтца рытаны илышьҭатцан...

Иҵазыҟатцаны дыԥшын, иааилашәшәаанҙа, аха илажә ажьа амкит, «иматцуарқәа» лтцшәадахеит. Дырзымԥшааит. Игәалаҟара бжьнахит, ауха ицәа ҟьалеит, ишьацәгьа ашра иаҟәытцуамызт. Шамахамзар уаха еиԥш деиқәымшәо ҟамлаҙацызт. Ианшагьы дихаштуамызт, уаҳа дсымбаҙакәа дынкылаз дцаҙарыма ҳәа ашьыбжьышьҭахь абинокль дкылԥшны «ажьа ԥшқа» ахьибаз ахь аҟәара дшыԥәыԥшуаз деитеибеит. Аиқәтәара иаҷыз ишьацәгьа еитааилашын, ихы иасит. Инацәа лыԥәкны ддырбо, «иматцуарқәа» еиталышьҭеитцеит.

Алашәарыца бзиаԥәа знык ашәарах афѡы кны ашьҭа ихылар иахҟьараҳа, Саввеи Гаввеи шьҭа дрымкыр руазма. Бериа абинокль иблаԥәа ҭацаланы илаԥш дытцижьуамызт. Ҵкәына ԥәыԥшки лареи рымацара, рмахәарԥәа еибаркны илеи-ѡеиуа аҟәара иԥәын. Илыцыз ачԥәын дызустада ҳәагьы дазхәыцуамызт, бзиа илбо иакәзаргьы... лхатца хата иакәзаргьы иара изы зегьы акакәын, дабеиԥырхагаз... Иблаҷы иааиз аԥҳәыс аамҭала иара дитәхар акәын.

Ианааилашәшәуаз (алашара адәы иахьынҙаԥәыз лаагара азин рымамызт) алашәарыцаԥәа ашьабыста ытцырҟьаны ираԥсаны, ашьапы атцырҙааны ианаарцо еиԥш, лыԥшшәы лхыгга, лшьамхԥәа лытцамгыло, лгәы ҭытцны ицо, дааганы алым даамтцадыргылт. Ааигәа даниба, еиҳагьы иԥсы лылахеит. Зны-зынла харантәи дбаны, дигәаԥханы... «иматцуарқәа» лышьҭатцаны, дааганы иԥьышә данааԥәырклак, игәамԥхакәа шаҟаѡгьы дахьаажәгаз дыжәга ҳәа «идымкылакәа» идәыԥәитцахьаз.

– Дызхышәкаазеи, цәгьарас иҟалтцазеи аҳкәажә? – иҵеыргьангьашны, акгьы изымдырҙозшәа иҵеыҟатцаны, длыхәаԥшуа ҷааитит.

Иматцуарқәа «рзанаат» ибзианы идыртцаны иман аԥшәма. Абри еиԥш азтцаара анриҭалак, дысгәаԥхеит ҳәа акәын иааанагоз.

– Иацы гәыԥԧык аԥсшьацәа лыкәыршаны аҟәара дыкәтәаны, аҳратәра атцкыс излеиҕьузеи иахьатәи аԥсҭазаара ҳәа Асовет мчразы лыбз ацәа ахылхуан, – рҳәеит. Рылагьы еихаҟәысуамызт аҭак аныҟартцоз, абри еиԥшқәа раан ирҳәашагьы диртцахьан.

– Изаҟаразаалак ак сымҳәеит, уи мцуп. Еилибамкаарак ҟалеит. Сара сыртцԧуп, Горкитәуп. Аԥсшьаразы сааны сыҟоуп, сшәыҳәоит, иакәымла шәысзымныҟәан, – дгәытҟьаԥсытҟьаха Бериа ибла цырцырқәа дырхыԥшылон.

– Изаҳауадаз лыбз ацәа анахылхуаз? Издыруада гәаҕшақә иҳәазар? – аԧыстаацәа икәыршаны дыҕехыртцаауан.

– Хԧыцьагьы иҳаҳаит, лышьҭахьтцәҟьа ҳтәан. Лара ҳалбаҙомызт, – рҳәеит еицҕакны, ари еиԥш уажәы ирбазма, абас шаҟаԧы ирзырухьадаз.

– Ииашам ирҳәо... Даҕеаҙәы илыхԧашьалеит... Сара уи еиԥш адунеи ахаангьы исымҳәаҙацт. Сыгәра шәга, сшәыҳәоит! – лгәи лылаґырзи еилатцәон, илбон акгьы лхараҙамкәа аус дшакуаз.

– Арҭ НКВД аҭакзыԥхықәу усзуԧцәоуп, – иҳәеит Бериа.

Аԥҳәызба, издыруада ԥьара акы самхаҳәатцәҟьазар ҳәа, лхы агәра лзымго даанхеит, ԧыцьа ауаа иԥшқамкәа-иҳасымкәа, рԥатцақәа рҕабаба, ҳлымҳа иаҳауан ҳәа ианылҕагыла. Иабалдыруаз арҭ лара леиԥш шаҟаԧы еиларгахьаз... занаатс ирымаз уи шакәыз.

– Лареи сареи ҳаиушәыжь, – Бериа акаҭ иршәыз, аԥсыҙ еиԥш дԥаҟь-ԥаҟьуа данҭаха, шәара шьҭа шәца, шәролькәа бзианы инашәыгҙеит ҳәа акәын уи иихәоз иаанагоз.

«Аматцуарқәа», рыԥшәма изааргаз шигәаԥхаз анырба, игәырґьатцәа индәылтцны ицеит.

«Сзықәшәазеи, хҕыхшьас иҟастцарызеи? Схы-стцыхәа еилыркааua иалагар, уахьгьы сыбґа ґәґәам, сашьеиҳаб атроцкистцәа дрыдгыланы апартиазы иакәым иҳәазшәа, иимҳәаз, иимуз дахырҟьаны дтакуп. Баргьы башьа иеиԥш бгәы цқьам ҳәа еиҳагьы гәрамгартас сҟартцоит» ҳәа, лгәы ҭыԥсааua далагеит, лашьа итәы анылгәалашәа.

– Бара беиԥш аԥҳәызба ссир, абас лымҳәар акәын. Ауаԧы иҕеы иаирҳәо игәы итоу ауп. Избан изыбцәымґузеи, илашь-

цоушәа ибзырбазеи ҳаԥсҭазаара лаша? Бымѡахызҟьада? Ҭаара ԥхашьарам, башьа иоума ибыцу ԥсшьара бахьааз?

«Башьа иоума – аниҳәа, – идыруазар ҟалап сашьа дышҭаку» лгәахәын, аԥхзы хьшәашәа налыԥәнаҭәеит.

– Ибмыхьыр акәын, ибмыхьыр акәын... Иааҳакәыршаны атроцкистцәа рацәаѡхеит, аха урҭ иаарласны ртцыхәтәа ԥаҳҭцәоит.

– Сара урҭ срылазам... Бзиа избои сареи ҳаицны ԥсшьара ҳаицааит. Ажәа еимаадахьеит. Иаарласынгьы ҳаибагараны ҳаҟоуп... – дшәаны илҳәоз цқьа илҷашәомызт.

– Бзиа иббо арԥыси бареи шәеицызҭгьы, абзиабара балацәажәандаз, аполитика абаҭахыз. Иҟабҭаз бымбои, бынасыԥ бшьит, – лаԥхьа, лышьҭахь дналывс-аалывсуа длыхәаԥшуан.

– Сабацари, ишԥаҟасҭари, шәсыцхраа, сеиԥәшәырха, сыԥсы ахьынзаҭоу шәара шәзы сыҟазааueит, – лылаґырз лыкәааша диҳәон, дуаѡыз ԥьшьаны, асыс-мҟаа еиԥш гәнаҳа змамыз аԥҳәызба қәыԥш иабалдыруаз ақәыцьма млашь дшамҭагылаз.

– Сызлабыцхраарызеи, бызлеиқәсырхарызеи, бара беиԥш ауԥшәыл днаганы, абахҭа дҭашәк ҳәа зласҳәарызеи? Бымҭәыуан... рыцҳа бымҭәыуан, – дрыцҳашьаны лгәы иҟажозшәа, ииаигәазаны даалыдгылан, лхы ишьышьуашәа, лыхцәы ақаруа ԥштәы змаз инапы хәымгақәа алишьуа далагеит.

Деиҭацқьы, лгәы ԥжәаны дҭәуон, инапы хәымга лыхәда иадланы алада албаара ишаҷыз лызгәамҭазеит. Акгьы анылымҳәа, ишьацәгьа ѡеины ихы атахҳәа иасын, дааигәидиҳәҳәалт. Илцәымыґхан, лхы дѡаханы дааиҷаԥшит, макьаназ абык иеиԥш игәра лгон, дрыцҳашьаны акәыз ԥьылшьон дигәыдыҳәҳәала дзикыз.

– Баргьы саргьы ҳахшыѡ еилаҭцаны ҳазхәыцроуп бызлеиқәсырхаша. Аха араҟа еибаҳҳәо азәы иаҳар ауеит, егьи ауадахь ҳнеип, – иҳәан, дигәыдырґәґәала дшикыз аҷа уадак иныѡналт. Макьаназ ииаиҳәоз агәра лгон. Игәра мгашьас илымаз Қырҭтәыла аиҳабы, Сталин иарґьажәѡаҟәа рыхьз ахьеиқәырԥхьазоз аханы идыргылоз. Дыкны данааргоз уажәы Бериа иҷы бнаагоит, уи ида азәгьы быцхраара илшом ҳәа ларҳәахьан. Иахьыныѡналаз астол хианы игылан. – Бсыдтәаланы уаххьа сыцыбфарц агәаҳәара соуит, – иҳәан, агәҭаны днаганы днадиртәалан, иаргьы длываґәґәа даатәеит.

«Сааганы саниваиртәа, акгьы шысхарамыз еиликааит ауп иаанаго» ҳәа дхәыцуа лыԥсы ааивылгеит.

– Быԥхамшьан, акы бнацҳа, ахаатә еиґьыбшьозар? – дылҷалакьҭон. Иаха Бериа ихаҭа сидыртәаланы симан ҳәа уаҭәы азәы иасҳәар, хымԥада дысхыччо далагоит, ихеитҵазом ҳәа лара лхаҭагьы лыла иабаз агәра нагзаны илзымго акәын дышихәаԥшуаз. Анцәа ажәѿан ахьтә дылбааны, лаԥхьа даагыланы, аԥсхаҭага арыжәтә бсыржәырц ҿтахуп ҳәа илыдигалазшәа лбеит, ихаҭа дѿагыланы, инапала аѿеиԛәаҭәа абакал иҭаҭәаны, – Акака ецаажәырц агәаҳәара соуит, – иҳәан, иааганы иналиркит.

Лыжәѿахыр инапы аныԛәитҵа, амҵәыжәѿа ыҵиааны аѿада дханагалазшәа лбеит. Иара ибакал аҷа рыжәтәуп иҭеиҭәаз, аха амалахазгьы лгәы иаанагараны дыҟазма, анцәа иеиԥш дызхәаԥшуаз хәмаргак лытҵеигалоит ҳәа. Иабалдыруаз уи аҟьашь ирыжәтә «ԥсхаҭагала» шаҟаѿы еилаганы, ииҭаху рылеигзахьаз. Усҟантҵәҟа лара дзызхәыцуаз, лыԥсы еиԥш бзиа илбоз, хымш рышьҭахь дзыццараны иҟаз, Бериа длыцхрааны доуижьыр, дшыѿуа дцаны еиҷыгәҳәааны ишеиԛәшәаша атәы акәын.

– Ари мчы амазам, жьырзуп, ацха еиԥш ихаауп, – аԥҳәызба ахәыцра дҭанагаланы данынха джьа-жьо, ҷамѿа-ҷамѿа илиржәит: ииҳәоз агәра лгон, лхаҷы илзаагомызт «анцәа» аҷыѿбара имоуп ҳәа.

Лбакал иҭаз ыжәны иныԛәлыргылаанза илжәыз лхы инаркны лшьапаҟынза лшьа-лда иҭаланы дааимнадеит.

Илаԛәа жжаза длыхәаԥшуан, дшыҟанатҵо збоит ҳәа. Дышлыхәаԥшуаз, ацәаблаԛы еиԥш иналыԛәҳан, дынҭанагалт, уаѿԥсы дахьыԛәыршәзам дгьыл бжьахак аҷы днанагазшәа, дахьыҟоу, дахьану ҳәа акгьы лзымдырзо дааҟалеит. Иаргьы ииҭахыз уи акәын. Ианбаҟалахьаз «иԥсхаҭага» рыжәтә ииҭахыз ҟанамҵо, иҵанакуа, ескьаангьы игәҭакы еиԛәаҭәа дахьнагзон.

– Сбыцхраарц ҿтахуп... бара беиԥш аԥҳәызба ссир днаганы абахҭа дышԥатоукри? – ҳәа длыцәнымхошәа астол даахиган, дигәыдыҳәҳәаланы, ақәыцьма асыс аманы аҭыѿрахь ианцо еиԥш, ишьҭалартахь дима иҷынеихеит. Ииҳәозгьы лаҳауамызт, иҟаитҵозгьы лбомызт, ԥхызк хааза далан, алтра лҭахзамызт, дәеиужь дузза ашьац иаҭәа ҟашәҟашәо

дыҟәланы дыѡны днеиуан, аҵыхәан дычча-ччо дгыланы дылзыԥшын бзиа илбоз аҵкәын... Иааигәара днеицыԥхьаз̀а иара днаскьон, дылцәыхарахон... дыѡуан... дыѡуан, дызихьз̀омызт. Аԥсы иеиԥш, цәаныррак лымаз̀амкәа, деитцыхәхәа дыҟәҵаны длыдтәалан анцәа ҳәа илыԥхьаз̀оз ахәымга, лани лареи рнапҟәа рыда аҽа напык зхьымсыцыз амаалыкь цәа зхьыкәкәа иҟаз, дзыхз̀ызааузаз, лцәеи-жьи хтны инапы ҟьашьҟәа рылахәмаруан. Убри аамҵаз иханы иҟәгылаз аҵелҟәа руак абжьы аагеит. Аз̀әы дихагыланы ихы дасызшәа иԥсахы ааиланатҵеит, иҽжәаны икаижьуан ианакәз̀амызт иахьиԥырхагахаз азы, аха зыбжьы газ аҵел еиҟәатҵәа ду акәын. Шамахамзар, зынз̀а оумаз̀ак ҟамлакәа ҽызымтуаз, аҵел шьҵыхны дазымз̀ырѡыр амуит. Дгәааны иаақәихит, дазыз̀ырѡуазшәа ҟаитҵеит, аха адунеи зегьы амца акны абылра иаҽуп, уѡагыланы уаадәылымтцыкәа рцәашьа амаз̀ам ҳәа иарҳәаргьы, игәҵакы еиҟәатҵәа намыгз̀акәа, ашәхымс дхыҵрангьы дыҟаз̀амызт. Шьжьымҵан ҳаицәажәап иҳәан, атрубка кажьны, ихы-иԥсы зегьы ахьыҟаз ахь даахынҳәит...

Игәы ирдеит... Ишьацәгьа еиҟәиртәеит. Аԥҳәызба насыԥда ҵхыбжьон дыкказ̀а даалтцит, аха лцәеи-лжьи зегьы аихатә чалт лхысны ицазшәа, илызмыртцысуа, ихьамҵаз̀а иҟан. Иаалыҟәшәаны иара убратҵәҟьа днышьҵаԥс дцар моу лымамкәа дааҟалеит, анцәа еиԥш дызтцаԥшуаз хәымгарала длызныҟәаны, лцәа ҵ̀ены, амаҵ еиԥш дҟьаҟьаз̀а дышлываиаз анылба. «Сзушьзеи, сыԥсы шҵаз сыхәда зԥуҟазеи» ҳәа деитцаҟьы дҵәуо, аихатә уадыхҟәа реиԥш илыкәыршаз инапы ҟьашьҟәа лыҵерымпытцлыкәкәааит рыцҳарыла, аха лыглҽы амырҳәаз̀акәа иара дѡагылан, – сышбыцхрааз ҵьара ианыбҽытцшәа... бҵыхәа ҽаҳәаны искуп, уи аҽены нахыс бшыҟамло бдыруаз, – ҳәа дыршәаны, лыԥсы ахьынз̀аҵоу лҽы ааихыхны илыхьыз лзымҳәо, лгәы ҵаҟәаҟәаны даадәылиган, дахьаажәгаз дыжәга ҳәа иматцуарҟәа дриҵеит.

* * *

... Ихала данаанха, Ԥаҟәашь ақыҵан иҟалаз ҳәа ҵелла иарҳәаз ааигәалашәеит. Аԥхьа уи рацәак игәцареимкит, дазхәыцратә еиԥшгьы аамҵа имамызт, оумас иҟалазеи, Ҟартынтәи ианааргоз ирцәеилагазар... Ашьҵахь ицаны ихы-

цәҟьа ааганы ихәамц иахадмыргылеи... Ноиабр 7 аҽны иахьымзазаргьы адырхаҽны абаҟа аадыртит, ҳазкәызша егьыҟам ҳәа иԥхьазеит. Ауха ацәа игхаз хаирҭәаарц иҽырданы, игәы рҭынчны, илацәакәа хԥаны дынҭаҳәахаа даманы ацара ишаҷыз иаԥсҭаацәа кылеибаҳәа иаакылсын, иқәԥсны дыркит. «Ҭынч цәамԥахәыс иумоузеи, Ԥақәашь ақыҭан абомба уҭартцеит, аҭелеиқәатцәа ду иуанаҳәаз умаҳазеи?.. Ԥақәашьаа Сталин ихы ҕьычны, атыша иҭажьны, ихәамц уара утәы ахадыргыларц рҭахын... Ари Аду илымҳа аҟынза инаҭар ҳаґеимшхара... Узыкәшәо удыруама, Сталин ихы атцкыс сара стәы еиґьуп, ихәамц схы ахашәыргал ҳәа рытцазҳәаз уара ухаҭа уоуп ҳәа уаанкыланы, ухәда ақды иныкәкны, ухы аахитцәоит...

Ашәарҭа ду уҭагылоуп, ухы ухьчароуп ҳәа наҟ-аӑк ижәԥахырҟәа ирыкәтәаны илымҳақәа ирҭаԥало иалагеит: дҿырҟьаса ишьҭаларҭа ауада дрыманы иааԥналт, ихәаҽера ианалага, ихы рцәигарц ашә ааимиԥаан, азал ахь деихеит. Аха иқәтцуамызт, иқәпапа иқәтәан уа дахьнеизгьы. Алашара аиркит, рылақәа ихыччалар ишԥасхымтцри ҳәа. Алашара анырба, ишәан, икәа иҭаланы рҽыртцәахит, аха изхәарҭоузеи, аныхачаԥа еиԥш дґьаз-ґьазуа Сталин иаԥхьа даагылт (аҭзамц аҷы ипатреҭ дуззӑны иҟатцаны икнаҳан). Данынеиҷаԥш, дшышкамсханы, дҳәырҳәыруа адашьма дыкәланы дышнеиуаз, уара аҭцыхәа змоу... схы наҟ икажьны схәамц ухҭабаа ахаургыларц уаҷын акәу ҳәа днаиґрагыланы дирҟьацызшәа ибеит. Акыраамҭа иԥсы мцо, имааua дгылан... Аԥатца ду илақәа ырцәгьаны... уи адагьы уаха ацґәабаґь еиԥш узҷызгьы збон ҳәа диқәымчны диацәажәозшәа, иаԥыстаацәа идырҳауан. Амаҭ бґа ԥтцәеиԥш дҳәазо азал дыԥнан, иҟаитцара изымдыруа. Шәабаҟоу, шәсыцхраа, сахьҭахо шәымбазои ҳәа иара ихаҭа дрыԥхьо далагеит иаԥсҭаацәа. «Аԥхьа деилукааароуп абри еиԥш уҭагаланы, Аԥатца ду уизыршьырц зҭаххаз» ҳәа икәа иҭибаҳәон, иаԥхьа иаатәеит иаԥсҭаацәа азин анриҭа.

– Шәара шәиашоуп исытцазтцарыдаз абомба?

– Иутцазтцаз дышԥоузымдыруеи, Лакоба иоуп, – аҭак ҟартцон.

«Лакоба, Лакоба... Аах, шаҟа дысԥырхагоузеи... Акы дышԥасзамыргеи!.. Аԥатца ду иоуп исԥырхагоу акәымзар иагарааны дахәстәрын... Ибаԥқәа анышә ицәытцасырбаахьазаарын...

Шәара шәиашоуп, иара ихаҭа иоуп абомба сытцазтцарц иаҷыз... Аха шәаангыли, шәаангыли, уи ацәгьахәыц Кисловодск иԥсы ишьоит, Аԥсны дыҟаҳам... Иара иакәҳамкәа ҩаҳәызар?» – иаѡсҭаацәеи иареи аимак роуит.

«– Ихаҭа иоуп, Лакоба иатцкыс еиҳау аҕа уара думаҳам Аԥсны... Аԥсны акәым Қырҭтәылагьы... Уи агызмал иааиҳәо ада акгьы шыҟамло умдыруеи Аԥсны? Данцоз абас ҟашәтца ҳәа рыдитцазар?» – иаѡсҭаацәа дааиԥхьдырҟәҟәааит.

«– Шәара шәиашоуп, сара сатцкысгьы иара аѡсҭаацәа иԥәтәоуп... Ишԥеизызури, исашәҳәозеи?»

«– Умԥшҳакәа абыржәытцәҟьа адтца рыҭа, Ԥаԥәашь аԥыҭа амца арктәуп, абна амца анаклак, амаҭ ахала илтцуеит. Очамчыра араион анапхгаѡцәа еиларгьежьтәуп... Ихәлашьлатәуп Лакоба иакәын иаҳзырҟатцоз ҳәа рҳәааҳа. Иануздырҳәа, дыҟаҳамшәа ууаилгоит... Абри ауп ҳара иуаҳҳәо», – рҳәан, атрым-срымҳәа еибарԥо, ашамҭазы инеихытцны ицеит.

Иаѡсҭаацәа итцарҳәоз дахыԥозма, ус иагьыҟеитцеит. Ԥаԥәашь хыла-гәыла иаадырҳәит, уи анхаѡы рыцҳа амыждаразы имҳәози, Бериа ихы ахаҳаргылап ҳәа, Очамчыра нахыс ҵьара имнеиҳацыз, ахьшь нышьҭасны акәҵышь ашҭа иныԥҳәааны ишаго еиԥш, ашьжьымҭан иашҭа аҭытцхагьы дахьымҳеит, даашьҭԥааны Қарҭ дыргеит. Сандра дырбаандаѡны Аҟәа даргеит... Урҭ реиԥш шаҟаѡы!..

Сандра иакәын ахгьы-атцыхәагьы... Бериа ихы ахашәыргыл ҳәа ишәыдызтцада ҳәа хы-шыԥҳәса иргәаҟра иаҷыын. Лакоба иԥсы ахьынҳаҭаз, аусҭцааѡцәа ишәзырҟатцаз иара иакәын ҳәа ихьз нҭкааны ирызҳәомызт, аха Бериа ахәымга уи иԥсҭазаара даналих, уигьы азмырхакәа, иҭынхаз ихьзгьы жәлар раҕа ҳәа ианирцәгьа, Лакоба иоуп иаҳзырҟатцаз ҳәа ашәҟәы унапы атцоумѡыр ҟалом ҳәа иԥсы ихырхуа иалагеит.

Бериа ацәгьаршѡы Лакоба иԥсҭазаара даналих ашьҭахьгьы дицәшәон. Уи ижәлар ирзааниҳьыз ихьз-иԥша кашәара амаҳамкәа, иара ихаҭа иԥсы ҭаны дангылаз еиԥш аус ауан. Ажәлар ргәацаԥха цәагьцәыхцәыфарыла дыштеирхаз итцырдыраар ишианармыжьуаз ибзиатцәҟьаны идыруан. Иара иеиԥш ихьзгьы шьтәын, аха ихаҭа ишьра атцкьыс ихьз ду ашьра изыцәгьахеит. Азәык-ѡыцьак ашәаргәындаԥәа ракәымзар, тцѡа змамыз иҭакны идыргәаҟуаз Лакоба дыштроцкистыз аадыруан ҳәа шәымҳәар, шәыкнаҳаны шәаҳшьуеит ҳәа зҷеахәы

зҿырхуаз акаамеҭ шырзаарцозгьы ируамызт, шәҭахызаргьы амца ҳаҟәҭаны ҳажәблы ҳәа игылан, иԥшьоу ртцеи ихьӡ еицаркуамызт, рхы иԥәыртцон. Бериа уи дараапкуан, уҿбыга ҕәҕәаны иҟьала, еилырхааua акәымкәа, инеиԥынкыланы ирхла ҳәа Ԥачулиа диԥәыҳәҳәон. Ауаа ршәаны, «Лакоба» рҿы иҭагӡаны ирзымҳәо ихьӡ шьҭаирцәарц азы, Аҟәа аԥалаԥ агәҭа аботаникатә баҳчаҿы дахьжыз (уи акәын зынӡа еилазгоз) дытҵҳәаны дкажьтәын. Акырынтә иаԥәикхьан, аха макьаназы иҿааникылон.

«Изаарымгаз ҳәа иԥоузеи, ихы шԥаз ирсон, аҟамч ԥҵатҵа дадыргон. Аха инапы атҵеимԥит ашәҟәы еиԥәатҵәа, иламыс имҟьашьит... Асаатҭ фба рзы дандәылырга, дахьыргоз идыруазушь Сандра ахәаша? Идыруан... Ибзиатҵәҟьаны идыруан, уахынла уи аамҭазы иҭганы иргоз (иҭакԥәаз) азәызатҵәыкгьы дыхнымҳәӡацызт... Уахатәи атҵх дшаладырхәашоз шидыруазгьы, иԥсы штаз жра дызгоз амашьына еиԥәатҵәа дшаԥәгылазгьы, гәеиҭасрак имаӡамшәа, ихы шьҭыхны икын...» – Наҳар игәы неиҟәжәа ицарашәа, Сандра акыраамҭа дизхәыцуа дигәырԥон.

Иаԥхьа иааганы иԥәыртцаз аԥьаад кьыс амаӡамкәа имҵан. Днахәаԥшыцыԥхьаӡа ицәеижьы неихӡызааuан, иахатәи атрагедиа ааины ибла иаахгылон. Рҿахәԥәа – амаҭ ссаԥәа реиԥш ацәаҳәаԥәа аԥьаад цԥьа иԥәланы инеиуазшәа, анбан еиԥәатҵәаԥәа урҭ арыцҳаԥәа ршьа атцыжжы ицозшәа акәын ишибоз. «Иубаз-иуаҳаз унатәаны иуԥыроуп... Ажәлар рхы зԥәыртцо зустцәоу рдыруазароуп... Аиаша раҳәатәуп. Аиаша ҳара ираҳамҳәар иразҳәода?» – ҳәа Ԥачулиа иажәаԥәа уажәыгь дыдбыжьтцас иаҳауан. «Аамҭа иситаз рацәак аанымхеит... Уажәытҵәҟьа ихы-иҿы жьакцаӡа дааины даасыдгылашт, иуԥыз астатиа сырба ҳәа... Аԥьаад цԥьаӡа исымтцатцаны сшадтәалоу ибар, абасоума адтца иустаз шыноугӡаз ҳәа деивысуазар акәхап». Изычҳауамызт, маха-маха деимҿышәшәозшәа ибон, «абанкет» аҿы ихымԥаԥгашьа анааигәалашәалак. Иԥсы ахьынӡаҭоу ихамыштуа ихаҿы ааанхеит Васили Лакобеи иареи ирзеибауз... Иҿырԥьачаԥьны Бериа иашәа дсырҳәоит ҳәа, ибжьы хьырвырӡа ахкы анаацәырига нахыс Васили ихы икәаҿ, ҿыцха дыԥшуа даагылт. Исыцышәҳәароуп ҳәа ихәда адаԥәа ргыланы дрылагьежьуан, Васили ида егьырҭ рыҿԥәа еихырхуашәа ҟартцон, аха рыбжьы рзыҭкааӡомызт. Васили

иҿы еихарҕәҕәаны дышгылаз илаԥш данаатԥашәа, дааидыххылан, иблақәа ҭцаны, датԥаҳәҳәаҵаны аркьыкьра далагеит, абыржәытԥәҟьа ианицимҳәа дааихыхны дигарашәа. Васили ихгьы дымѿахеит, иҿгьы еихимхит. Ԥачулиа уи еиҳагьы дараапкит... «Ухы уѿаханы уҿажә раҳала, уара алахша!» – ҳәа иашәа иалатԥаны ҿааитит. Васили абарҭ реиԥш ажәа гәымхақәа иаҳаз изымчҳауа деилашәеит. Агмыг, ахәымга, ихы еидѿалаҵа, ала еиԥш аак-аакҳәа дышуа, дабатәи хатԥаз уаѿыс дымшьаҵакәа зыцрыхара даҿыз, 1914 шыҟәса раахыс акоммунист, аимпериалисттә еибашьра ду иалахәыз, аԥсадгьыл ахьчаразы агәымшәара ииаирԥшыз азы «Георги иԥьарҟәа» ѿба аҳәынҵҟар изанеишьахьаз, 1917 шыҟәсазы Октиабртәи Ареволиуциа аиааира агаразы Урыстәыла анхацәеи аусуцәеи ирылагыланы, аҳратәра аԥыхразы иҟәԥоз. Аладахьтәи Урыстәыла Ар ҟаԥшь хәҵак ԥызара рзызуаз, 1918 шыҟәса инаркны, Асовет мчра Аԥсны аиааира агаанҵа ақыртуа меншевикцәеи аҭыԥантәи аконтрреволиуционерцәеи Тҟәаԥс аахыс ирҿагыланы ашьа казҵәаз. Аԥсны зегьраԥхьа Абираҟ ҟаԥшь аорден аиура иаԥсахаз, (Асовет мчра аиааира анага ашьҭахь) ареспубликаҿы раԥхьа аусуцәеи анхацәеи рмилициа еиҿызкааз, хадарагьы азҵоз, ааԥсарак ҟамҵаҵакәа жәлар рыматԥ зуаз, Акоммунист партиа зхы-зыԥсы ақәызҵоз... Аԥсынтәи Асоветтә Социалисттә Республика ҿыц аԥхьатәи амшҟәа инадыркны ихатәраз анапхгаѿцәа ируаҵәкыз... Иааиԥмырҟьаҵакәа Аԥсны ЦИК ачлен... уажәы акгьы деиуаҵамызшәа, ииаԥсараҟәа зегьы аҵы инаҭаны, ԥсы ихоуп ҳәагьы дымшьаҵакәа, абас Ԥачулиа ицҟәа хырԥьаԥьаны амш илаго, дихыкәласуа даналага, Наҳар ицәымыҕханы дааиԥанарҕәҕәеит. Амҵԥәҟьа зыҟәзмыртәоз ауаѿы еиламгыла, ашәара захьҵыз ззымдыруаз, Ԥачулиа абжеиҟәатԥәа еиԥш диҟәтәаны «ифара» дахьаҿыз изымчҳауа далагеит, иԥсы иѿеины ихәда ицагылт.

– Уҿажә раҳала, алахша... ухы ртԥысла, алахша, акәымзар қыдбажәу ԥьшьаны аҟәараанҟәа ыҟәтәо иалагоит, – ҳәа аҟаҿыҳәа еиҭа даницҳа, Васили астол даадыххылан, ԥатԥликак аакәԥааны ихагәҭа иарбаны ирҳәҳәа дасит. Убасҟак абжьы цәгьан, ихы амҟәыба еиԥш иԥыххаа ицаз ԥьишьеит Наҳар, аха Ԥачулиа илагьы еихамҟәысит, ахаҳәтә хы ихагылазшәа, аԥатԥлика хәаш-хәаша иныҟәԥыххаа ицеит, илақәа ашьа

рхытцәало ашырхәа итапанча днамтцасит, иааҭганы, алажә еиԥш инеигәыдтцаны, иара уатцәҟьа дышьны дкаижьрацы.

Наҳар игәы ҭыԥсааua дѡатцҟьеит, иҟаитцара издыруамызт.

– Уалга, уалга, усеихс, уззыԥшузеи, уара ахәымга! – атапанча ҭҟьазшәа ибжьы ҷацаза иаагеит Васили, Ԥачулиа итапанча аҭра абжараҟынза иҭганы ианааникыла, зегьы шьхынԥсылазшәа игыланы иԥшын иҟаларызеишь ҳәа. Ԥачулиа деихашәызшәа, аҭак имҭазакәа, итапанча наҟ днагәҭасын, аҭра инҭеитцеит, хык уқәырзра иаԥсам ҳәа аанарго. Васили уи иҟаитцаз еиҳагьы деиланаган, астол ахь деихеит, даҷеакы ықәԥааны деиҭакшарц, аха Ладариеи Чалмази реиҷәажьны деимлагәа дыркит.

– Ари уаха ицәа азна аѡы ыжәны дыҟоуп, иааҟаитцалакгьы даҭастцом... Уатцәы ихы анитәхалак дшахьхәуа здыруеит... Уаала, ҳашьҭы ашәҟәыѡы, – иҳәан, дыҷехыччошәа ҟатцаны иаахьеиршшеит.

Васили иҷеахьааирххаз, игәатцаґара инатцакны, ҳәызбала азәы дисызшәа, аҷеырхәа икьаҷ ашьа алыжж аҷааанахеит. Наҳар уи аниба дгачамкны даанхеит, ахы иқәымшәеит, аҳәызба имаахеит, ашьа аазгазеи игәахәын, аха ашьҭахь аҳаҵахәа иааигәалашәеит Зина (Васили иԥха) иалҳәахьаз ахҭыс. Зинеи Наҳари еибадыруазижьҭеи акраатцуан, уи Н. Лакоба ихьз зхыз аԥсуа школ аҷы атцара лтцон, ашколтә ԥсҭазаара иазкны астатиа хәычқәа лыѡуан, илыманы акырынтә Наҳар иҷы днеихьан. Абжьаратә школ даналгалак, ажурналистика тцара дҭаларц лҭахын.

Лаб данҭарк, бара ажәлар раґа биԥхәуп ҳәа ашкол дҭырцеит.

Лаб диҷегәхәаауан, данхәычыз инаркны аусураҟынтәи уаха иагарааны дмааргьы дмыцәазакәа дизыԥшын, ишьамхы дныкәтәаны, лнап хәычқәа икәа инҭатцаны, игәы дынкыдмыхәмарлакәа дышьҭаломызт. Игәатцаґара инатцакны, лҭачкәым хәычқәа нҭашәо иҭарффала иҟаз иахылхәаара лыздыруамызт, абас изыҟоузеи ҳәа дааҟәымтцзакәа дизтцааuан. Убас сиит ҳәа длахәмаруа аҭак лиҭон. Дандуха, сужьоит, ус умизеит, аиаша сахәа ҳәа данылкза, аменшевикцәа дырҷагыланы данрабашьуаз Шәачеи Тҟәаԥси рыбжьара ґәґәала дшырхәыз, урҭ рыхҭыԥ шакәыз леиҳәеит. Ауха шаанза дизыжьжьомызт, деитцақьы дтцәыуон, аменшевикцәа ргәаґ дык-

ны дагон, уршьыр исыԥсыхәаз ҳәа лнапқәа икәыршаны дылкуан, дрыцҳашьаны ихәра лшьышьуан.

«Саб данҭаркуаз аԥны инаркны НКВД ашә садгылан, знык иадамхаргьы иареи сареи ҳаибашәырба ҳәа срыҳәон...»

Наҳар иҭакра мшқәак шагыз, хәылбыԥхак иусураԥкынтәи аѡныԥ́а дышцоз, Зина дынкахәыцуа амѡаду даныланы дшаиуаз ибеит. Есԥьаангьы ихәмаруа-иччо, еибарҷыр-ҷыруа илыцны иибалоз лѡызцәа азәгьы длыцмызт, дԥәыԥ́амашәыԥ́амаха лымацара агәырѡа хьамҭа датцаланы дааиуан.

«Лаб, лан, лашьа зегьы ҭакуп, лымацара адәы дыԥ́әхеит» ҳәа длызхәыцуа игәы дрыцҳанашьеит. Дшәаԥырҳаԥуа лхы дѡахан азәгьы диҷаԥшзомызт. Димбазазшәа ԥ́атцаны дызлывымсит. Иԥьалшьеит, даанкыланы аԥсшәа анлеиҳәа. Илҳәо лҷамшәо акыраамҭа дихәаԥшуан. «Сара аԥсшәа саҳәара зегьы аԥ́әытцхьеит, уара уакәым, зынза исзааигәаԥ́әатцәԥ́ьазгьы, санырбалак сырзымдырзошәа ԥ́атцаны, хара-хара исывсуеит... Уара излоугәаԥгьызеи, усцәымшәазои?» – лҳәарц шылҭахыз алаԥгырз зхыцуаз лыблаԥ́әа ирхибаауан. «Уажәы, уашьҭан, баб дыбҳарбоит ҳәа, шаԥ́а ҭхы НКВД аатцра сшавагылаз исхызгеит, – лажәаԥ́әа акакала игәалеиршәон. – Уахык Волковски срыцҳашьан, саби сареи ҳаибарбара азин ԥ́аитцеит. Уи ауха Пачулиа дыԥ́азамызт... Дааины даасыдгылаанза саб шиакәыз сзымдырзеит, убри аԥ́ынза иԥеиԥсаххьан... Ихаара, иԥшзара зегьы ицәызхьан... Иаԥхьатәи ихаԥыцԥ́әа каԥсахьан... Ихахәыжәпа, ахҳәа зламлоз, хәыцԥ́әак ракәын иаанханы иԥ́аз... Есԥьаангьы ихалашоз, ихаччоз илахь уаѡы ишимбац еиԥ́әын... Акалам еиԥш ииашахәтцәаза иԥ́аз ибга хәахьан... Ахәажәцәа иԥ́әнылахьан... Абас дрыцҳахәха дахьызбаз сзымчҳаит, инеиматәаны атцәуара салагеит... – Зина, Зинулиа (ус сеиҳәон), ибыхьзеи, бзыртцәуозеи? – иҳәан, сааигәыдиҳәҳәалт... Ибжьы затцәык акәын иара иитәыз ҳәа изаанханы имаз... Силаԥсны дыскит... иара агылара илшомызт... Иаразнак дтәеит, анкьа ҳаибганы ҳаныԥ́аз еиԥш ишьамхы сыԥ́әиртәарц далагеит... Агәаԥ́реи агәырѡеи изышьҭымхуа дызтцаз сцәитцәахуан... Ицәеи ибаѡи еикәыршан, инапы ԥсԥ́әа ахьысхьысыз атцаа еиԥш ихьшәашәа-хьшәашәаза иԥ́ан... Избан, саб абас изугузеи... есымша ухәы сыманы саауеит, иуҷарымтцазои ҳәа сизтцааит... Схәы иаабго зегьы сырҭоит... араԥ́агьы афатә рацәаны иҳарҭоит... Аԥеазны банааауа сшыԥ́ало ббап ҳәа,

сгәы каимыжьрацы азы дзықәшәаны иҟаз аиаша сеимҳәеит. С-Зинулиа, аѳны шәышпаҟаҟәоу, бан лхабар збаӡом, лгәы бзиами? Башьеи бареи аҵара шпашәҵои ҳәа дсызҵааит. Бан дҵаркхьоума, башьеи бареи ашкол шәҵырцахьоума ҳәа акәын уи иеиликаарц ииҵахыз. Саб, саб рыцҳа иашамзар мцык иасымҳәаӡацызт. Уи ауха дызжьеит, сани сашьеи шҵаркыз иасымҳәаӡеит, саргьы ашкол сыштырцаз исмырдырит. Иара ихигоз, дызҵагылаз аиаша иҳәар сара сахыпсаар ҳәа дшәон... Саргьы иара данҵарк ашьҵахь ҳзықәдыршәаз аиаша иасҳәар, изхымгар ҳәа сшәон.

Аамҵа хәыҷы иҳамаз нҵәо ианалага, анкьа ишыҟаҳҵалоз еиԥш, икәа сҵаланы ихәра шьышьуа игәы ҟасҵоит ҳәа салагеит, аха иара иҵахымхеит. С-Зинулиа, шьҵа бара бдухеит, насгьы араҟа ауаа ҳахәаԥшуеит, иԥхашьароуп, иҳәеит... Ишьамхы сыҟәиртәарц даналага нахыс, ҳәынҵәра зыҟәгылаӡамыз иблуз ахәда изнапык ала еимларґәґәа икын... сҵалар ҳәа дшәон... Лассы соурыжьуеит, аѳны саннеилак ҳазхара хахәмарлап, – иҳәеит дысҷамԥшӡакәа... Шьҵа инҵәеит ишәымаз аамҵа ҳәа, саби сареи ҳаидырго ианалага, ишимуаз, мчыла инапы снахеит, иблуза ахәда ааимҟьан, игәы сынкыдыԥшылт... Сыла иабазеи, сгәы аангылоз ҵьысшьеит... Саб гәаҟ игәыштҵа зегьы ашәыта иаганы иҟан. Аменшевикцәа изаанрыжьыз ахәра (иґьахьаз) ҷыцхан, игәаґьны узаҷаԥшуамызт... Ажьҵәы ршны аӡәы иаликшозшәа, иаакәыршаны иҵыжәжәан... иблын... ахҵәасаара иаҷын... ашьа-ӡҟы алыкәкәа ицон... Абас данызба, сгәыґьны скаҳаит... Саналтц, саб рыцҳа дыҟаӡамызт... Избаз сышьны самоуп, сааҟәымтцӡакәа схәыцуеит... Уара ужурналиступ, иудыруа рацәоуп, аиаша саҳәа, НКВД аҷы инанаго абастцәҟьа рыцҳашьарак рылаӡамкәа аменшевикцәа реиԥш ирызныҟәома? Мап, мап, уи еиԥш ҟалашьас иамоузеи?... Нас саб ихьзеи, изызуда?..»

«Агәра нагӡаны илгом... НКВД аусзуѳцәа, асоветтә чынқәа рыхәда иқәҵаны, аменшевикцәа ратцкысгьы еицәаны афашистцәа реиԥш ишрызныҟәо акгьы зхараӡам ауаа. Ари ахыбра аҵаҟа иҟоу агәнаҳара ду Зина иахьылзымдыруа насыԥуп лара лзы». Наҳар абартқәа зегьы дрызхәыцуа дахьынӡатәаз, изгәамҵаӡакәа Ԥачулиа ииаира аамҵа ҟалеит. Арѳашьыга далтцызшәа, ихы хьамҵаӡа, қьаад бгьыцк дааханы инаимтцеитцан, Ԥачулиа идитцаз астатиа ацынхәрас абас

иѿит: «Ахра шкәакәа ушаҿоу аԥта еиқәатҵәа ахаҳар, сацәцоит ҳәа уеазумкын, ушьапы ахьургыло убаӡом, уаҿҟьаны уҵанархоит. Угәы мышьтыкәа, ичҳаны узааԥшыр, амра ихнацоит. Аԥта еиқәатҵәа зыцәшәо амроуп, ицҟьа-шәҟьа иагоит иҟаӡамызшәа... Ачҳара аҵахуп... Ахра шкәакәа еиԥшуп Ленин иҳаиҵаз аразҟы ҿыц, аха иахьа Ԥачулиа иѿызцәеи иареи аԥҵеиқәатҵәақәа реиԥш иахаԥаны идырлашьцарц иаҿуп... Асовет жәлар ргәыԥырҵа ду ҳаб, ҳанцәа, ҳамра Сталин, уабаҟоу, иумаҳаӡои аԥҵеиқәатҵәақәа ирытԥаԥсуа ажәлар рԥьыбжьы!» Инапы натҵеиѿуаны еиԥш аамҵазы ашә аатын, Ԥачулиа ихаҵыԥан Волковски даа𝔬налт.

– Адҵа иумаз наугӡама? – дааихагылт илацәақәа чны, иаха дмыцәаӡакәа иширшаз мѿашьо.

– Инасыгӡеит! Аа, абар, – инацәа нақәкны иирбеит, Ԥачулиа иакәымкәа иара дахьааиз игәамԥхо.

Волковски абԥьыц аанкыланы данаԥхьа деилашәеит, «абри азы акәызма иахаахыс уртәаны узҳамаз» иҳәан, ибжьы цәгьахеит.

– Абри ада уаҳа сара сҟынтәи цәаҳәак шәоураны шәыҟаӡам.

– Ари еиԥш зыѿуа аршышра зҵоу ачымазаѿ иоуп... Удҵа зыноумыгӡазеи?– Волковски ибжьы НКВД ахьбра зегьы иахьӡон.

– Изѿит... Ԥачулиа хаҵала даԥхьарц ҵахуп.

– Акгьы умыѿӡеит... Акгьы умыѿӡеит. Уара учмазаѿуп... Ухәшәтәтәуп... Аҳақьымцәа рахь дыжәга абаандаѿы! – Волковски иикыз абԥьыц ҿены иԥьыба инҵеитԥан, дындәылтԥны дцеит.

* * *

«Аԥьма имԥсыша аматԥә азылаҟәуеит» ҳәа шырҳәо еиԥш, Ԥачулиа Наҳар адҵа иҵаны дахьаадәылтԥыз, Ԥарҵынтәи адырра ҟартԥеит, уаҵәы, ашьыбжьышьҵахь, асаат хәба рыбжазы Бериа иҿы уҟалароуп ҳәа. Бериа дуԥхьоит ҳәа аниаҳалак, уи ихы амца акны абылра иаҿызаргьы имырцәаӡакәа дыѿуан. «Хәымш раԥхьа иара иҿы сыҟан... Уажәы иаалырҟьаны деиҵасыԥхьеит, измаанахарызеи?» – амѿа дахьынӡыԥәыз ахәыцра даҿын. – Исыдитԥаԥәаз рахьтәи исзынамыгӡакәа ииаанханы акрыҟоума? – ихы дазҵаауан, дшәаны ицәа дҵаӡызон.

– Ладариеи Чалмази егьырҵ 13-ԝык иаанкыланы ишәымоу атроцкистцәа рус азбара зшәыргәагәозеи ҳәа дсыԛәымчит. Алымхаҵас злаҳамоу ала ҳрыцәшәоит, апроцесс аԛҟны иныԛәгыланы, ажәлар ишраҳауа, ари ҳара ҳҿаҳәы акәзам, НКВД аусзуԝцәа иԝны мчыла, аҳәа ҳахәда иԛәкны, ҳнапԛәа ҳаҵадырԝуеит ҳәа еицҿакны ирҳәарц рҵахуп ҳәа аниасҳәа, даара ицәымыԛхеит, иԥсахы еибакны инацәкьарақәа астол иԛәԥитцәтцәо далагеит. Урҵ сахьрыхәаԥшуаз, ухәда тцкааны усшьуеит, баша суԛәгәыԛуан, уаԥсамхеит ҳәа аанагозшәа збон. Аҵыхәтәан, ихы даԝахан, иҽаԥсахны, уара уиашазаргьы ҟалап, иҳәеит. Саргьы сыԥсы ааиԛәаҳаит. «Ацгәы аԥа аҳәынаԥ акуеит» ҳәа рҳәоит аԥсуаа, иумаҳахьеи? – ихы аасыԛәикит. Исмаҳазацызт, аха исаҳахьазшәа ҟастцан, схы аасыртцысит.

– Лакоба ииазамҵақәа иара иеиԥшхап, уаҳа изеиԥшхарыдаз. Иԥсҭазаара даналтцуаз иаԝысҭаацәа дара ирзаанижьит... Ирзутәу удыруама? Ирҳәашаз рҳәахьеит, мап ркит ҳәа еиԛәнархазом. Амала, шьҭарнахыс зынза аҽеакала ирызныҟәатәуп, Ибаандаԝцәоушәа акәзамкәа, шәнапы иԛәыргыланы ҳаҵыр рыԛәҵара шәалага, еилашәҳәа-еилашәца, ԥаса ишыҟаз еиԥш. Кабинет дук рзалхны, уахгьы-ҽынгьы астол рхианы, иадыртәаланы ишәымаз, арыжәтә дшәыржәла, ашәа дшәырҳәала, ишәыркәашала, уаҳама? – абас ааиҳәан, илаԛәа ырцәгьаны даасҿаԥшит, сԥишәарацы иҳәаз ԥьысшьан, илаԥш сыгәҵа ааиԝнаҵәазшәа збан, исҳәо сҿамшәо саанхеит. Иара иакәын уааназа исазҳәоз, атроцкистцәа еиԛрабаақәа урмеигзан, уахгьы-ҽынгьы иргәаҟла, рцәа рхыхла, уажәы ус акәзамкәа кьаф дырула ҳәа данаасыдгыла, ииаанагоз сзымдырит.

– Ус иаҵахуп, уи ала рҿы ушәаҳауеит, ҳафатә иагын, ҳрыпҟон, ҳаршьуан ҳәа ҳәашьа роузом апроцесс аҿы. Даара ибзиан, урҵ ифо, ижәуа, ашәа ҳәо, икәашо иштәоу, аҵыԥантәи журналистк днаганы ирбаны, насгьы рҿахәԛәа идырԥхьаны акьыԥхь аҿы дыԛәгылар... Ажәлар аԥхьа урҵ ргәаԛ ркуан, ирцәымыԛхон, усҟан ажәлар рхаҵа ашьра рыԛәҵатәуп ҳәа иԛәгылон... Хыла ухәыцла, Ԥачулиа, хыла!.. Иазхоуп шьапыла ахәыцра, ампыл уманы астадион уԛәу ԥьумшьан уажәгьы!.. – аҵыхәтәан абас ааиҳәан, дԝагыланы алеиԝеира далагеит. Абри еиԥш схы иахьазымызбаз агәаԛ кны сагон. Иаразнак исгәалашәеит ажурналист, ашәҟәыԝԝы Абыхәба дҵакны дышҳамаз. Дҳамоуп, ҳнапы дакуп уи иеиԥш иҟоу ауаԝы ҳәа аниасҳәа, игәаԥхеит. Уи

нагзоуп. Уи аамышьтахь уаха исыдитцаны исзынамыгзакәа иаанханы иҟоузеи? Лакоба иԥхәыс дтакуп, иҵкәын дтакуп, иара ишсыдитцаз иҟастцеит, аконтрреволиуциатә-террористтә организациа Аԥсны аҽар иеиҽыркааз хадара азызуаз иара шиакәыз иҽы иԥәԥеит. Уаха? Агрба Алиоша иоуп иаанхаз. Аԥхьа уи ҳатыр иԥәитцон, НКВД аҽы аус еицыруан, Лакоба ишьтахь Аԥсны аиҳабыс иара дҟаитцеит. Усура санааишьтуаз, Аԥсны уахьнеиуа Агрба ида азәгьы уизымзырԧлан ҳәа сеиҳәахьан, аха мызкы аатцаанза игәаанагара иԥсахит, уигьы игәра умгалан, Лакоба ихтцәаха иоуп, шә-цәак ихарԥоуп ҳәа сеиҳәеит... Сара ишыздыруаз, уи иара дитәуп ҳәа акәын... Ус акәын зегьы ишырҳәозгьы. Аханатә аахыс еиԧызцәан... ГПУ Аахытц-Кавказтәи афедерациаҽы шаҟа шыԥәса аус еицыруаз... игәра ганы аамтала ихатыԥуаԧысгьы дҟаитцеит. Иара апартиатә усурахь даниас, Агрбагьы уахь днеигеит, Азербаиҵьантәи Акомпартиа Ацентр Комитет амазаныҟәгаԧыс дҟаитцеит. 1936 шыԥәсазы Аԥсны дааганы, обком абиуро ааҟатцаны, актәи амазаныҟәгаԧыс иҟаз атроцкист Ладариа ихы даԥәиттәны, ихатыԥан Агрба дыԥәиргылт. Абиуро аилатәараҽы хатала Бериа ихы алеирхәит. Лакоба дыҟазамызт уи аҽны. Агрба шыԥәсыбжакгьы аус имуцкәа, абиуро ихы даԥәитнатәит, Қыртәылатәи Акомпартиа Ацентр Комитет абиуро даҽа усурак изаԥшаарц ҳәа аԥәтцара аднакылт. Лакоба даныԥәзаа ашьтахь (усҟан уи ҵьаргьы аус иузомызт) Аԥснытәи ЦИК ахантәаԧыс дҟаитцеит. Атроцкистцәа Ладариеи Чалмази ргәыԥ ацәгьоура ирыдԥхьазалаз апунктԥәа руак иарбан «Ԥасатәи Аԥсны анапхгаԧцәа Ладариеи Чалмази, егьырти, анхацәа азыҟатцаны, ашәаԥьԥәа дыркны, Кәыдри, Аԥстеи, Бзыԥи ацҳаԥәа ирытцартәаны ирыман, Бериеи Агрбеи аниасуа иреихсны иршьырц азы ҳәа. Уи ус шакәыз ацәгьауцәа рҽы рыԥәԥаҳеит. Аарадтца хиан, апроцесс иаарласны иҟалараны ишыҟаз, Бериа Агрба Қарт диԥхьан диган, дахьнеиз дырбаандаԧны дтеикит, иҽцәырымгазакәа атроцкистцәа рыгәта далазаарын ҳәа. Абас ианыҟала аҳәынтԥарратә аарадтцаԧ Аԥсны апрокурор В. Шониа, ааанзагьы дысгәаԥхомызт, ацәытцаҟәындҟәындра далагеит. Агрба дытроцкистзар шьта ишԥаҟахтцои, аус даара еилататоуп НКВД еиларкәаҳаз еилзыргода ҳәа.

Уиаҟара икылыршәшәааua узашьтоузеи, атроцкистцәа урыдгыларц утахума, апроцесс аҽы узыԥхьаша аарадтцара

(обивнительное заключение) хианы иуоуеит ҳәа аниасҳәа, сара сиуриступ, споетҵам, аклуб аҽы сыҟәгыланы ажәеинраала саԥхьо ԥьушьома ҳәа аҭак ситеит. Бериа илымҳаҟынҵа инасыгҵеит апрокурор хҭыԥшша иажәаҟәа. Дыкны дырбаандаѡы ҳәа сеиҳәоз ԥьысшьон, аха имоумкын, иҟаитҵаша иазҳәаша дҟалоит ҳәа сеиҳәеит. Азин симҭеит акәымзар, иидыруа зегьы ааихаршҭны, даниз амш игәаласыршәон... Абас ааалырҟьаны сзиҭаххазеи, хәымшгьы ҵуам иара иҟынтәи сааижьҭеи... уцаны аус ула, ари амзазы уаҳа суԥхьом ҳәа сеиҳәахьан. Иара ихаҭа аҭел дасны иҽала исеиҳәон, абригь-абригьы аамҭазы уааи, устахуп ҳәа. Уажәы ицхыраагҵаѡ иҽала адырра соуит. Бзиарак иатәымзар? Издыруада аѡыматәаҟәа иигаз рзы акәзар?»

Лакоба иԥҳәыси ичкәыни анҭарк, аѡны ашә анадыркы ашьҭахь, Ԥачулиа дцаны еимидеит. Аѡыматәаҟәа иѡнагыланы иибаз иԥсы рылахеит, игәы иамуит, акомиссиатә магазин ахь изымшьҭит. Уажәы аабыкьа, ҵхыбжьонк амашьына надыргыланы, аѡыматәаҟәа иѡнагылаз аадәылганы, Баҭымҟа иаб иахь дагәҭасны идәыҟәитцеит. Уи анааигәалашәа амца икит, дшәаны ицәа дҭалеит, хымԥада уи азоуп дызсыԥхьаз игәахәын. Аха уи ԥсызхоу уаѡытәыѡса дыршьа имаҵам, амашьынаныҟәцаѡ саб иҽы иганы, иааныжьны данааз ауха, иѡны дшышьҭаз «абрагьцәа» иԥәлан, ҳәызбала дышьны ицеит... Ашьра ҟазҵаз аҵәгьы издырҵом. Аѡыматәаҟәа дәылганы амашьына иаԥәызҵаз НКВД аусзуѡцәа аѡыԥьагьы адырѡаҽны ахысраз аԥышәараԥәа анымѡаԥыргоз «машәырла» иҭахеит... Лакоба иѡны ширҳәыз здыруаз ахѡыкгьы ԥьара акы рамхаҳәар ҳәа дацәшәаны, ишҭеирхахьаз анигәалашәа, Бериа уи атәы дыршьа имаҵам иҳәан, игәы ааирҳәҳәеит. Аха уи еиԥш шаҟа гәнаҳареи хәымгареи ҟаитҵахьаз Аԥсны дааижьҭеи!.. даҽеакгьы игәалашәеит, ааигәаҵа иҟаитҵахьаз. Артҵаѡ ду Алеԥсандр инапала дырбаандаѡны дааганы дҭеикит. Лакоба даныржуаз аҽны уԥәгыланы, Аԥсны иԥәынхо иахьа ѡнаҭацыԥхьаҵа лыԥсаак-лыԥсаак дҳаузшәа ҳгәырѡоит ҳәа атроцкист изы уҽы иҭагҵаны ишԥоуҳәеи ҳәа. Уи ԥҳазаҭәык диман, абжьаратә школ далганы аинститут аҟны аҭара лҭон актәи акурс аҽы. Лаб данҭарк, аинститут дҭырцеит. Есымша лаб ихәы лыманы НКВД ашә дылагылан.Ҽнак Ԥачулиа илаԥш дытҵашәеит. Алеԥсандр иԥҳа даара дыԥшҵан, дызусҭаз еили-

каан, икабинет ашҟа драааиргеит. Лхы-лгәы дҭало, баби бареи шәеибасырбоит, амала ҽынла иауам, ианылашьцалак сара сҽы баа ҳәа леиҳәеит. Аԥҳәызба, саб дысирбатцәҟьоит ҳәа, иихәаз акәыз ҵьшьаны, илашьцаанӡа дыԥшын, ԥытк атцых цааит, макьана ауаа рацәаѡуп, инеилытц-ааилытцкәааит ҳәа, джьа-жьо тцхыбжьонынӡа икабинет аҟны даанкыланы диман. Тцхыбжьон хәымгарала длызныҟәеит, атапанча лҽакны (иара уатцәҟьа, икабинет аҽы) амш лылеигеит... Бҽы ааихыхны ажәак ҵьара ибҳәеит ҳәа анаасаҳа нахыс, баб дшыҟамло бдыруаз ҳәа дыршәаны дааиижьит. Уи нахыс уи аԥҳәызба рыцҳа НКВД ашҟа ақәлара даҟәытцит, иара дрылаԥшуан дызбозар ҳәа, аха дыҟамызт. Дыкны дысзаага аҽазнык ҳәа имтцақьақьаѡ Ражьден Гангиа ианидитца, ус иеиҳәеит, шьҭа улҟәатц дабауҭаху, ланшьак дыҟоуп, Ленинград аус иуеит, матцура ҕәҕәак аҽы, илеишәагьы баԥсуп ҳәа. Ланшьа иматцура сшьапы иахшьуп иҳәеит усҟан, аха уажәы дазхәыцуа даналага, иамхацәгьахеит. Иудыруазеи ланшьа адырра илҭазар... Бериа илымҳа аҟынӡа инаӡазар иҳәан, ици-ишәи еитцамгыло, аҟәара-ҟәараҳәа аитцасра далагеит... Абас ацәгьа-мыцәгьақәа иааҟеитцахьаз зегьы дрызхәыцуа ЦК дныѡналт. Ԥаса иҽеытҳәаны даннеилақәоз реиԥш акәымкәа, дхәылаԥсны адкыларҭа ашә даалагылт иԥштәы ихҟьаны. Адкыларҭа акәакьҭаҽы дтәаны дыԥшын В. Шониа. Уи даниба ашәара имаз даҽа шәарак ацлеит. Бериеи иареи атцара еицыртцон ианыхәычқәаз... уиҟәатц ҳәа зсеиҳәазгьы уи акәхап, уажәы диԥхьаны, ара дааганы димоуп. Узаазеи, иара дуԥхьаны уаама ҳәа дааидгыланы диазтцаарц иҭаххеит, аха атцыхәтәантәи аамҭазы аԥсшәа еибыҳәара иаҟәытцхьан азы изымгәаҕьыкәа иҽааникылт. Лахәы-лахәы еиҽаԥшуа ишгылаз, адкыларҭа иааѡнлт апартиа Аԥснытәи обком актәи амӡзаныкәгаѡ К. Бечваиеи Аԥснытәи жәлар ркомиссарцәа рсовет ахантәаѡы А. Рапавеи. Урҭгьы шәаԥырҳаԥуа, ихара-хаԥшуа рааишьа шыҟаз ала, дрыԥхьаны изааигаз шырзымдыруаз ѡашьомызт. Ишааѡналаз еиԥш, рыԥсеивгахагьы иахьымыгӡакәа, ацхыраагӡаѡ, ԥхаррак илаӡамкәа, атцааршәы еиԥш деиԥәшәы, шәара ахѡык шәыѡнал ҳәа Бечваиеи, Ԥачулиеи ихы нарыԥәикит.

– Ҳзиҭаху ҳәа акрудыруама? – Бечваиа ибжьы нытцакны дизтцааит, аха имыцхәны ажәак иҽытцшәар ҳәа дшәаны,

иқьышәқәа еихарԥсны, шәымԥшыкәа шәыѡнал хәа напыла идирбеит ацхыраагӡаѡ.

Шониа дахьидимкылаз змааназ изымдыруа, ишьа хытԥны ихы-иҽы иқәлан, апырпыл еиԥш дҟаԥшьшьӡа адкыларԥа даа ѡнахеит.

Саатԥки бжаки еиҳаны иѡнахеит. Шониа уажәымзар-уажәы саргьы сыѡнаргалоит ҳәа илаԥәа ԥырхаха акабинет ашә дшазыԥшуаз, Бериа раԥхьа дгыланы иаадәылтԥит. Ԥачулиа партфел еиԥәатԥәак еимгәамӡо икны дрышьԥан. Шониа зегьы раԥхьаӡагьы илаԥш зыԥәшәаз уи иоуп. Иааԥьеишьеит, даныѡаналоз акгьы икӡамызт, изԥада ҳәа.

– Абри иоума шәпрокурор? – иҳәан Бериа даатԥылан, Шониа дшәаны, атӡамц хыла дасны, икылжәаны дцарашәа дахьадгылаз ашҟа днаԥшны ҽааитԥит.

– Ари ҳапрокурор Шониа иоуп, – атак ҟаитԥеит Бечваиа.

– Апроцесс аҟны узыԥхьараны иҟоу аарадтԥара абра итоуп (Ԥачулиа иикыз апартфел ирбо). Уныԥәгыланы ишану уаԥхьоит, акы ацԥатәыс, акы агырхатәыс иумам. Ишану уаԥхьоит, уаҳама? (Инаԥәырԥәԥәаны иҳәеит). Уи нахыс иҟоутԥаша абарԥ иуарҳәоит.

Анкьа ашкол аҟны атԥара ицызтԥоз ахаан димбаӡацызшәа акәын илаԥәа ырцәгьаны дышихәаԥшуаз.

Шониа уи илаԥш ԥьы убасҟак деикәанарҳәит, ихьӡи иабхьӡи иҽамшәеит, – еилыскааит ҳатыр... ҳатыр... – ҳәа ибз иҽы итабылгьо даанхеит. Бериа, уи иҽеилымгара игәамԥхакәа даахынҳәын, дыѡналт абзиала ҳәагьы рамҳәаӡакәа. Шониа иааиԥәшәаны дыԥсыр моу имамкәа дааҟалеит. Ила лашара амбо ауп адкыларԥа дышдәылтԥыз.

Аԥшьѡыкгьы хынҳәны Аҟәа ишааиз еиԥш, апроцесс аҽҳәара арԥеит. Аара ирыдыртԥоз аԥхьатәи авариант аҽы «Агрба» дахьаныз аатԥәагәаны, Бериа инапала «Сталини Бериеи анымѡасуаз иреихсны иршьырц рԥахын» ҳәа анитԥеит. Атԥыхәан нбан дула «Расстрелиать Л. Б.» ҳәагьы атԥеиѡит. Ажәакала, Ладариеи, Чалмази, егьырԥи, рус аӡбара мчыбжьык шагыз Бериа заа ашьра рыԥәитԥеит. Акы затԥәык иаанханы иҟаз, ажәлар ргәаԥ дыркны, ҳаԥацәа ашьажәцәа, ҳԥазырхарц иаҽыз уажәгьы акрырҽатԥо, акырдыржәуа ааанкыланы из-

шәымоузеи, рыԥсы ҭаны иаанымхароуп, ишьтәуп, иԥәхтәуп ҳәа ирбыжкны рыргылара акәын.

Ԥачулиа НКВД дшыныѡналаз еиԥш, Волковски диԥхьеит, ажурналист-ашәҟәыѡы Абыхәба иисыз уманы уааи, иара ихаҭагьы дысзаажәга ҳәа.

Волковски акгьы икзамкәа данааѡнала, Ԥачулиа дԥаԥашькит, иисыз сзаага ҳәа уасҳәеит, уара унапы ҭацәны ушԥааи ҳәа.

– Акгьы имыѡзеит... саныѡнала ихала дцәажәо дтәан, деилаԥсазшәа. Иабаҟоу иуѡыз ҳәа саниазҭаа, аа, абар, уаԥхьа ҳәа ақьаад акгьы зынзамыз сирбеит. – Волковски Наҳар дрыцҳашьаны иисыз цәыримгеит, аухаҭәҟьа амца ацраҭаны иблит. Ус акәымкәа, иисыз Ԥачулиа иирбар, аҟыт ихирҭуамызт, иара уаҭәҟьа иԥсҭазаара далихуан.

– Абыржәыцәҟьа абра дысзаажәга, иареи сареи ҳаицәажәап, алахша! – иҽеиԥсхарчны дыҳәҳәеит.

Али-ԥси рыбжьара дрыманы иааѡналт. Ԥачулиа арацәаххыра еиԥш дыхшәааны дтәан, Волковски ахышә дадгылан адәныҟа дыԥушан.

– Адҭа иусҭаз зыноумыгзазеи, уара, алаԥынҭа икылҟьаз?.. – Ԥачулиа дѡагылан, иаԥхьа иԥәыз аҭаҭын ҟаҭа «Ҟазбек» дынҭасын, ҭәык аатганы, инеиҽакны амца наиркит. Зныкѡынтә дгәааны днаҽыхан, дааины дааидгылт.

– Изѡит. Ани игылоу исҭеит. Иабеигеи, иуимырбазеи? – инацәа наиԥәикит Волковски.

– Сара исымҳәеи ари деилаԥсеит ҳәа... Акгьы умыѡзеит. Ақьаад цԥьа уаԥхьа ҳәа исирбеит, – Волковски даахьаҳәын, Наҳар дааиҽагылт. Убасҟан ауп уи ианидырыз дицхраарц дшаҽыз. Иблаԥәа ирхибаауан исҳәо уаԥәшаҳаҭха, акәымзар ԥсроуп иузыԥшу ҳәа.

– Деилаԥсоу деилаԥсаму уажәы еилыскааueит сара, – иҳәан, иҭаҭын ааиҽԥааны амца ахьакыз ахы илахь агәҭа инадкыланы, инацәа ду ала днаԥәыгәгәаны исырцәоит ҳәа даналага, Наҳар убас даблит, ихы инаркны ишьапаҟынза амца ицралазшәа дарҳәҳәеит. Волковски изымчҳакәа, ѡацхьа ахышә ахь днеины, адәныҟа аԥшра далагеит.

– Аа, ус акәзар деилагазам, макьана ихы иара ишитәу идыруеит... – Ԥачулиа даҽа папирос ҭәык аанкыло, амца ацраҭаны даҽыхо, – ишьапԥәагьы иара ишитәу идыруазар

гәахҭап, абри адиуан дыкәыжьны, иеимаажәкәа ишьыхны, ишьапы аштца шәԝахан исшәырбеи, – рыцҳашьарак ибла ихубааумызт, ишьа датцашьшь ижәрашәа акәын дышихәаԥшуаз.

Хԝык ачкәынцәа, Ԥачулиа адтца ириҭаз ҳәаны далгаанӡа, дааилышьны адиуан дныкәыртцан, ишьапы аштцакәа наимтцаркит. Ԥачулиа ипапирос амца ахьакыз ишьапыштца ианакәирҿгәа, изымчҳакәа дыҳәҳәеит, иԥсы мцо-имааауа дҟанацеит.

– Аа, ишьапгьы иара ишитәу идыруеит, деилагаӡам. Сара зхы еилагоу аӡәы дыздыруан, ишьапкәа еилыхны амца агәгәаҳәа иахьеиԥәыз дакәԥалон, умбылӡои ҳәа ианиазтцаалак, сшьапкәа сара стәкәа ракәӡам, сгәылацәа ртәоуп ҳәа дгәырҿгьатцәа аҭак ҟаитцон... Уара еилымкааӡакәа деилагоуп уҳәеит, – дгәааны Волковски дизыԥшуан.

Наҳар иахьанӡа ииаихигахьаз зегьы хәмаргазшәа ибеит, абыржәы изыруа аасҭа.

– Макьана дабаҟоу, абыржәытцәҟьа иеиԥәа ишьышәх, зынӡа игәы ҽызкааua амца асыркуеит, нас астатиа акәым, ароман дадтәаланы ишиԝуа жәбап, – Ԥачулиа ахԥатәи апапирос амца аркны дааихагылт, агыгшәыг ԥшра иҭаны.

Наҳар уи ииҳәаз ихы ааихнахызшәа ибеит, устцәҟьа сзиур атцкыс схы исыршьыр еиҿьуп иҳәан, дԝатцҟьан Ԥачулиа ихәдацәа ааникыларц деихеит, аха алымкәа реиԥш ихагылаз ачкәынцәа иаразнак ишьапы дныкәҟьаны, деикәырҳәы днышьҭатцаны, иеиԥәа инахан ииаишьырхит. Ила ишабоз Ԥачулиа ипапирос иҽеытцыхны инапы аҽанааирха нахыс ируаз ҳәа акгьы ибо дзыҟамлеит, иԥсы илшәшәан, ахдырра ицәыӡит.

Наҳар далаԥсны дзалымтцуа данаанха, Ԥачулиа исаат дахәаԥшуа, угыланы узихәаԥшуазеи, уцаны аҳақьым даага ҳәа ихагылақәаз руаӡәы дитцаҳәҳәеит.

Волковски аԥенцьыр ахышә дадгьалазшәа дадгылан дымкәацаӡо, дышьхынԥсыланы, дысзеиԥәырхозар ҳәа саҽын... деилаԥсеит ҳәа зиасҳәазеи, еицәастәит ҳәа ихы гәыбган аҭо.

Назира дрыманы иааԝналт. Инапкәа хара-бгьара иважьны, ихы-иҽы тцәины, илакәа еицакны, ԥьарак икыдхаланы иԥшуа, илахь агәҭа кылблааны, иеиԥәа ишьклажьны, игәаҿьны уизыхәамԥшуа, дырччархәны дшыԥәыз анылба, аҟытцәыҳәа аҳәызба лгәы иалартцазшәа дааҟалеит, убасҟак ил-

цәымыҕхеит. Артцәааҳәа дыҳәҳәаны, лышьтахьҟа ддәылҟьаны дцарц иаҟәылкит, аха мчыла лхы дақәпаны лҩааныл-кылт. Дрыцҳашьаны лцәа-лжьы лхыԥсааua, уажәы-уажәы илыҟәлашьцо дааихагылан, лнапҟәа тцыс-тцысуа иԥынтца аанкыланы анашатир нталырсит. Иаразнак даалнахит, ԥстазаара зыхзамыз иблақәа ртып аҽы иааин, Назира дналытцаԥшит. Акы леиҳәарц шитахыз аҟара лырдыруа, иԥьышәҟәа ааирцысит, аха дахьхәызшәа инеихаиргәгәеит. Лыхьз иҳәар, дабабдыруаз ҳәа дихырҟьаны илԥырхагахар ҳәа дшәаны иҩааникылт. Ларгьы акгьы лынлмырԥшзо днаскьаны даагылт.

– Еита суазтцааueит, адтца иустаз зыноумыгзазеи? – Пачулиа инапҟәа ишьтахь иҟатцаны дааихагылеит.

Назира, абас длымбакәа дыԥсыр еиґьашьо, атуан датцаԥшуан, Пачулиа иажәаҟәа лмырҳазо.

– Исҳәо умаҳазои? Астатиа аѡразы даҩа знык аамта устоит.

– Мап, изыѡзом, – иԥсы ѡеины ихәда итцагыло, ҽааитит.

– Астатиа узыѡуам, ус аума? Ибзиоуп... Уажәы «амассаж» узыҟахтцоит... Уи ашьтахь астатиа акәым, ароман аѡра угәы аҳәо уҟалоит... Шәца, «амассаж-ҟатцаѡцәа» изаажәга! – Пачулиа даҽаапкны акәзамкәа, иҩеыртынчшәа ауп ишиҳәаз, атцкыс еицәоу изиурц шақәикыз ихы-иҽы жьакца ианубааuан.

Абри ашьтахь Волковски даақәтцәиаан, ажәакгьы мҳәазакәа, акабинет дындәылтцны дцеит.

Наҳар амассаж атәы иахьанза имаҳацызт, иаанагоз издыруамызт, аха бзиарак ишатәымыз аҟара еиликааuан.

– Шьта сцар ҟалома? – Пачулиа лхы наиҟәылкит Назира, иҟалараны иҟаз лыбла иалырбарц лтахымызт.

– Бара макьана быҟазароуп, «быцхыраара» итаххоит, – иҳәеит Пачулиа, иажәаҟәа ашьа рылыжжуа.

Ипылтыҟса-пылтыҟсаза, рзамѡақәа ҽыҟаԥшьааза, рмаграҟәа ԥхьартцәаны абаандаѡцәа рдыкра иазкыз хѡык еиҟараеиҟараза иааѡналан, Пачулиа изыԥшуа иаагылт.

– Абри иҟәиоу «амассаж» итахуп... Аԥхьа дыргыланы шәалага, нас дышьтатцаны, – иҳәан, Пачулиа днеины итыԥаҽ днатәеит.

Адыкцәа руазәы инап дуҟәа рыла Наҳар дааникылан, дкьанԥьаны дыҟәызшәа, дкалкало даашьтихит, нас ишьапҟәа днарыҟәиргылан, ишьтахьҟа дааиасын, ихи ихәамци

рыґәґәаны ааанкыланы даагылт. Егьырҵ аѡыцьа иаԥхьаҟала ииаины ииаиҽагылан, рҵаҵкәымкәа раҵәаны иҽасуа иалагеит.

Назира илзымчҳакәа, днаскьаны, ԥаса Волковски дахьгылаз ахышә даадгылт, икшацыԥхьаз лара илаахозшәа лгәы ҭнашьаауан. Лылаґырз лызнымкылакәа иандәыԥәла, Ԥачулиа илмырбарц адәахьы аԥшра далагеит, акы лбазшәа.

Иҽасцыԥхьаз ихы ижәѡахыр иԥәҳауан, ишьамхԥәа итцаҟәалон, аха ишьҭахь игылаз дитцагыланы даанкыло, ихы дѡаханы ѡаԥхьа адыԥцәа днарымтцаижьуан.

Иԥынтцахьгьы иҽахьгьы ашьа гыланы аҽаанахааназа исуан.

– Шьҭа ҭаҟа дышьҭатцаны шәалага, – ашьа иҽашәы данықартца, игәы иахәан дѡагылт Ԥачулиа.

Иажәа иахыԥозма, иаразнак ҭаҟа днышьҭартцан, ахѡыкгьы инеимда-ааимдо, иууаза иԥо, иґраԥалара иалагеит.

Идзырҟатцозгьы, иҟазҵозгьы, агыгшәыгԥәа реиԥш, рыцҳашьарак рыбла ихубааауамызт, ргәы ацԥыҳәаны акәын иґрагыланы дшыркәаҳауаз, иґраԥалон, иԥьыбжьи иґызбжьи агара иаҟәытцаанза.

Ибжьы агара ианаҟәытц, инеихытцын иаагылт реиҳабы иҽаԥшуа, рылаԥәа камкамуа, ижьы ыфатәуп ҳәа ҳадутцаргьы, ҳахиоуп аанарго.

Наҳар рыцҳа илаԥәа ааҳәны, ихы изымдыруа, деитцыхны дышьҭан.

Ѡба-хԥа шәҟәы ѡны иҵзыжьхьаз иарґьа напы, ахәда хжәаны, адаԥәа еиԥәатцәа-еиԥәатцәаза ашьа рҵашәны иалыԥшуа, ивыԥсаазшәа ишьҭан.

Назира ишҟа дхьаҳәны ихәаԥшра лзыгәаґьуамызт, лгәи лылаґырзи еилатцәон.

«Закәытә насыԥыз иҳамаз аԥхьа ҳанеибабаз, згәы ааанагодаз абри еиԥш ахлымзаах шаҳзыԥшыз…

Сара аҽы сымтцарсны аԥсырҵахь санагоз, иара ихы дамеигзеит, дсыхьзаны сеиԥәирхеит. Агәра згоит, аԥаѡ иԥәгыланы саманы иԥар, иаргьы дыԥон. Ихы, деигзомызт. Уажәы сыла ишабо ишьра иаҽуп, сгыланы сихәаԥшуеит… Мыч сымазам. Дрымпытцамԥсыкәа иԥсы ҭаны даанхар, игәы ааанагарызеишь… Сызшьуаз баргьы брылан ҳәа сицәымыґхозар акәхап… иабеидыруеи саргьы сыԥсҭазаара арахәыц ишаку, Ԥачулиа гәрамгарҵас сҟатцаны сышимоу, есымша дыш-

сышьклаԥшуа. Абри амҭ аԥенԥьыр иадҭаалоу мчы амазар аиҳа саргьы мыч сымаҙам араӄа. Сызлауцхраарызеи, сызлаухәарызеи, Наҳар?» – дгәаӄуа дизхәыцуан.

– Данбанҙацәазааueи, бнеи дырԥыха, бызгылоузеи? – Ԥачулиа ихы налыԥәикит Назира, ахышә дзадымҭуа данаадхала.

Лылаԥырҙԥәа лыбла агәы ихырҙло, имырбакәа илзытԥәахуазар ҳәа даԥын, аха аиӄәжәара иаԥыз лгәы иауамызт, ахышә даадҭны данааихагыла, зынҙа аԥсра далагеит, лнапԥәагьы лшьапԥәагьы ҭысуан, анашатир иԥынҭа илзаԥәыршәомызт.

– Ибҭәуо дысзеилкааuам, абри алахша, апартиеи ажәлари раґа иоума алаґырҙ зызкабҭәо! – Назира лылаґырҙ шлеиуаз аниба, Ԥачулиа деилашәаны даалыдгылт.

Назира убасӄантԥӄьа убас лгәы изыԥжәеит, анашатир ацынхәрас акислота лкызҭгьы, деиԥамсҙакәа аԥеырҳәа иԥалҭәон.

– Балга, балга, ирласны даарԥшы, уиаӄара аамҭа иԥәҳарҙуа ҳамам.

Ибжьы ахьлаҳауаз илзычҳауамызт, аха аҭак имҭаҙакәа, знык иԥынҭа иҭалырсын, дазаамырԥшит, ԥәацара имаҙамызт, идаԥәа зегьы илыԥсааны, акы заҭԥәыкгьы мҭысҙо, аиԥәаҭԥәахара даԥызшәа лбеит. Ирласны ацхыраара злаисҭарызеи ҳәа дшаӄь-шаӄьо, инап ахәда аанкыло даназыҙырԥ, уажәы-уажә иаангыло, нас еиҭалаго, хрыжь-хрыжь аарлаҳәа акәын аус шауаз игәы.

– Агәыр анизыӄаҳамҭа игәы аангылоит, – уажәраанҙа лыԥнутԥӄа иҭаҭԥәахны илымаз арыцҳашьара лцәааҭын, лхылԥеы ианубааua Ԥачулиа иахь даахьаҳәит.

– Игәы аангылар, ишьацәа данкны, дындәылганы дкаҳажьueит, ари иеиԥш ауаԥы еиҭцабаа дыӄазар дызхәарҭоузеи?.. Бара усӄак бызихҙызааuазеи? – иҳәеит, илаԥәа цәыркшаԥаны длыхәаԥшуа.

Лхы лхагылаҙамызшәа дааӄартԥеит ашҳам злыжжуаз уи иажәаԥәа, ишԥалҭахыз иԥеы уаҳа амҳәо наҙаҙа еихалкырц, аха илымчыз!

Гәырда иԥсы сзеиԥәырхозар ҳәа далагеит, лыԥсы лхыхны ихаҭатәхаргьы лхы деигҙомызт, аҙы иԥеырхәхәо, ицәеижьы хәо илулак иԥсы лырхынҳәит. Иԥьышәԥәа ихиаҭәаахахьаз, хаӄаԥшьаахо иалагеит, ила иабо, еиликааua дааӄалеит, ихы

идыруа даналага, ахьаа ҕәҕәа изцәыртцит, имыхьуаз жьы иқәмызт.

– Шәихан нақ дшәыргыл, ари ара дабанӡакажьзааueи? – лак шьҭоушәа акәын Ԥачулиа ишиҳәоз.

Дандыргыла ибаѡқәа зегьы еилаԥыххаа, аҳаҭа еиԥш ицәа иҭаԥсазшәа, деизкәыҷны дкаҳауа далагеит.

– Дыжәга, иахьазы иазхоуп. Уатцәуха еиҭа дысзаажәгоит, уааӡа ихы аҭыԥ аҷы имааир, иԥсы ахьынӡаҭоу имааua иқастцоит.

Ддәылганы дырго ианалага, Назирагьы дишьҭаланы лҷынал хеит, дахьнарго баны цхыраарак сызиҭозар ҳәа, аха бара баангыл, быстахуп иҳәан, Ԥачулиа дмышьҭыкәа дааникылт.

Лгәы изԥыжәжәо, лхы дѡаханы дзиҷамԥшуа, сзааникылазеи ҳәа дхәыцуа дгылан.

– Бтәа, быздылоузеи, бабаццакуеи? – иара иакәӡамызшәа, зынӡа аҽа бжьык ихаҭаны, дкәатаӡа даацәажәеит.

Ахәша иҷыҭцуазаргьы, ашьа акәызшәа акәын Назира ибжьы шлаҳауаз... Даанымгылакәа, ииҳәаз лмырҳакәа даақәгьежьааны дцар еицәалтәыр ҳәа дшәан, лывараҷы игылаз аҟәардә дныкәтәеит.

– Уи абаандаѡдәа зыкәтәо ауп... адиуан ахь биасны бтәарц ҭахуп, – иҳәеит зынӡа иҽарԥсышәаӡаны.

Ишылҭахӡамыз дѡагыланы днеины, уажәраанӡа Наҳар деизкьа дахьыкәыз дныкәтәеит.

Ԥачулиа акыраамҭа ҷиҭуамызт, иахьада димбацызшәа, илакәа лыдхаланы длыхәаԥшуан.

«Иитахузеи, сызникылазеи, Наҳар дахьыкәыршьуаз адиуан сзыкәиртәазеи? Илҳәо збоит ҳәа акәзар абас зысзиуа?.. Иахьабалак ишьа илырхыз шәыҭҳа-шәыҭҳаӡа иқәтатоуп. Шәшеибадыруаз, анкьа бзиа шәшеибабоз зыбҭцәахызеи? Бгәы иҭоу здыруеит, маӡала ахәшә иҭаны дыбхәышәтәырц баҷуп... Бымаӡакәа зегьы бытцхуп, иахьарнахыс баргьы ббаандаѡуп ҳәа ҭеикырц азы акәзар?» – лгәы ҭытцны ицон.

Ԥачулиа усҟан зынӡа аҽакын дзызхәыцуаз. «Иахьанӡа сылаԥш ишԥатцымшәацыз лшьапы ԥшӡакәа... Лхы ларҟәны абаандаѡы данихагылаз снархьыԥшит луаҭәа шәпарақәа рҟынӡа, иссируп... Иаазбахьоу ирейцәаӡам... Умлашьуа уанаанхо азы уаҳа назҭахым лоуп»... – ашә наркны, иара уатцәҟьа амш лылаигарц игәы инҭеикит ахәымга.

Назира Аҟәа ақалақь актәи аполиклиникаҽы аус шылуаз аҳаҟьым хада длыԥхьаны, аамҭала НКВД амедпункт ашҟа усура бцароуп ҳәа лыдитцеит. Усҟан илыздыруамызт уи иааанагоз, закәытә усураз, мап мкӡакәа даԥәшаҳаҭхеит. Хымзҟа аус лухьан, Ԥачулиа еиҳабыс ҳәа данаарышьҭыз. Акаамеҭ, ахлымӡаах далаԥшуа даналага, ҵыԥ ахь сшәыргьежь ҳәа арзаҳалԥәа зныкымкәа, ҿынтәымкәа илҿит, аха доузыжьуадаз, араантәи цашьа бымаӡам ҳәа ддыршәан, дааныркылт. Уи ибзианы илдыруан Ԥачулиа аҳәсаԥәа шаҟаҿы хәымгарала дрызныҟәахьаз, аха иахьа уажәраанӡа лара лышҟа уи аганахь ала акы леиҳәо, акы иаԥәикуа ҳәа ҟамлаӡацызт, уиак азы лгәы ҭынчын. Уажәы ихымҿаԥгашьа лцәымыԥхан, лхы дҿахан иҽаԥшреи аԥсреи еихылкааа дтәан.

– Бҽырхханы бызтәоузеи?.. Бара ббаандаҿӡам, бҽоужь, бҽыркәада, – акыраамҭа аныбжьыс ашьҭахь иҽырлабз-ҿабзуа ҽааитит.

Аҟыцәыҳәа аҳәызба лылеитцазшәа ауп уи иажәаԥәа лгәы ишасыз.Уажәраанӡаабриикабинетаҽыакгьыҟамлаӡазшәаихы ахьымҿаԥиго змаанахарызеи ҳәа лхы дҿахан данынеиҽаԥш, лцәа-лжьы налхыԥсаит, ацгәы еиԥәатцәа алаԥәа камкамуа, аԥсы цо ахәарҭа ианатцаԥшуа еиԥш, лшьапԥәа илаԥш рыԥәкны дырзыԥшуан. Илаԥәа дахьырхыԥшылоз убасҟак ахәымгареи аҟьашьреи рхылбааит, абыржәытцәҟьа даанкыланы лымчмырхакәа гмыграла длызныҟәарц игәы ишҭеикыз дамжьо илбон, дшәаны лхалаҭ шкәакәа акалҭ аанкыланы, иахьынӡацоз длахан лшьапԥәа аахылҿеит.

– Ихыбымҿан… аҿада бҿаха… Ашьапы бзиаԥәа бымазаап… Слашәызма, иахьанӡа ишԥасымбацыз! – дыгәхыршәагаха даацәажәеит.

Назира абри ашьҭахь дзыԥәтәаз адиуан дныԥәԥс дцазшәа лбеит. Ауаҿра зцәыӡхьоу, игәы иҭеикыз наимыгӡар иуам, дааныӡкылозеи, дзыцәшәозеи, уаҿыс дымшьаӡакәа ииҭаху лылаигӡоит. Лыламыс, лыуаҿра, лыцԥьара зегьы аалымихуеит. Нас уи ашьҭахь адәы иԥәылхуазеи? Шаҟаҿы абас рыԥсҭазаара далахәмархьада? Исыцхраауада, сзыхьчода, сыбжьы ҭганы сыҳәҳәеит ҳәа ари акабинет «дагәоуп», аӡәгьы дыҿналараны дыҟаӡам. Акы заҭцәык хеиԥәырхагас иԥоу, сдәылԥьаны сшеибгоу симпытцытцып, нас сишьуазаргьы сишьааит ҳәа лыӡбеит.

Аха иара лгәы иҭалкыз идырызшәа дѡагылан, лышҟа иҽы-неихеит.

– Григори Алеҟсеи-иԥа, иҟашәҭо иаанагозеи? Сара сбаан-даѡзам... Ишакәым шәсызныҟәар зуам, – лыԥсы ѡеины лыхә-да иаатҵагылт.

– Хаала, абри бнапала, бытҵкгьы бхалаҭгьы бырѡахар ст-хыуп, – илҳәаз имаҳаҵазшәа, илаҟәа амца рхыланы дԥашашо днылхагылт. Аҭел абжьы гон, акыргьы ҵуан игозижьҭеи, аха зынҵа иирҳаҵомызт.

Иҟастҵарызеи, схы зласыхьчарызеи ҳәа агәаҟра дшаҽыз лыԥсы лылышәшәан, лнапҟәа налываҳаит. Ихьшәашәаҵа, акы лнапы нылашьшьит, илҵәымыҵханы ашырҳәа данѡаха, Наҳар илырхыз ашьа лнапы иахьыкәкәа ицон. Иԥсхьаз лгәы ааиҟәылҳәалт, ашәара илымаз налыхҟьеит. Иаалгәалашәеит амыркатыл лԥьыба ишҭалҵаз. Данаалылакьыс, илаҟәа инар-хыкшаланы иҭылхырц лыҵбеит.

– Алеиҟәатҵәа, ашьа бнапы иахьшьу наҟ ирыцҟьа. Бал-га, бара баҟара аамҭа аҵәгьы илыҟәсмырҵҵац. Хаала еиҳа еиҵуп, мчыла аҵкыс, – иҳәеит, изҟәыскыз насмыҵзар зуам ҳәа акәын уи иаанагоз. Лмыркатыл зҭаз лԥьыба ааигәара лна-пы надылҵеит, ианылҭаххашаз аамҭазы дынҭасны ишын-ҭылԥаара. Ауаѡы иԥсы данаҟәыԥшлак, иара иитәҵам аҟазшьа ааихәозаап. Назира ауаѡы ишьра акәым, ачымазаѡ агәыр анизыҟалҵоз ихьыр ҳәа дшәаны дихҵызҵаауан, убысҟак лгәы ԥшҟан, аха уажәы ауаѡы ицәымҵра рыцҳашьарак лылаҵамшәа, лгәы жәпаҵа дааҟанаҵеит. Лмыркатыл аатԥааны, иԥсырҭа аҟытҵәыҳәа иналатҵаны, иҽы зымцәажәо аҟатҵара анасыԥ еиԥш илбон.

Аҭел абжьы шгаҵ игон, ҽааихак амаҵамкәа, аха Ԥачулиа ддагәахазшәа иирҳаҵомызт. Иара дитәызшәатҵәкьа, лытҵкы акалҭ аанкыланы дѡахо, инапы хәымгаҟәа лҵәеижьы иана-кьыс, амаҭ хьшәашәаҵа иҳәазо лшьапҟәа ирыкәшазшәа лбеит, амыркатыл аатԥааны (уи акәзан бԥьарс илымаз) игәатҵаҵара иналасырҟацоит ҳәа лԥьыбахь лнапы андәыҟәылҵоз аам-ҭазы, дналхытцын, аԥсцәаҳа иеиԥш, ицҟәа хырԥьаԥьаны ашәахь иҽынеихеит, ацаԥха ныларшәны, даахьаҳәны игә-ҭакы еиҟәатҵәа наигзарц збаны, аха днадгылаанза иаартны ицхыраагзаѡ даалагылан, Лавренти Павел-иԥа иоуп, Ҟар-ҭынтәи аҭел асра даҽуп, иасҳәарызеи ҳәа ҽааитит дԥыԥь-

қыцьуа, узҷу збоит, суԥырхагахарц стҭахымызт, аха иасуа ҳанцәа иоуп, ишԥазури ҳәа аанарго. Уи акәхеит, Ԥачулиа акәҵышь зхы ахьшь ықәсыз еиԥш дбалыбаҭо, ихәда икәатҵәины даанхеит, иихәо, ииуа дақәымшәо. Ларқача зыхьыз иеиԥш дҵыс-ҵысуа, аҭел ахьықәгылаз ахь дыԥит, уахантәарак асра саҷуп, изышьҭумхуазеи, укабинетаҷы утәаны амшгара уаҷуп, иҟоутҵақәо зегьы збоит ҳәа Бериа дгәааны, атрубка рыҳәҳәа ихы дасуашәа акәын дшәаны ишизышьҭымхуаз.

– Сыла бԥамырбакәа, абыржәытҵәҟьа бца! – иҳәан, акакеиҳәа длытцаҳәҳәаны Назира ддәылицеит, атрубка шьҭихаанӡа, нас иҷы еилымго, ибз аҟәаҟәа ԥцәаны, – Сузыӡырԥуеит, ҳаҭыр зқәу Павел Лавренти-иԥа, – ҳәа ихьӡи иаб ихьӡи ицәеилаганы, иацәажәара далагеит.

– Саб иакәӡам, сара соуп иуацәажәо! – Бериа дгәааны атрубка ныԥәижьит. Ԥачулиа атрубка илымҳа иадгьацалазшәа ишикыз дышьхынԥсыланы даанхеит.

Назира ԥштәы лхаӡамкәа, лхы лыԥәыжьны, лыбла ааиҵыхны аӡәгьы дзиҷамԥшуа, аԥсҭазаара лгәы ахшәаны, дыбжьаланы днеиуан. Абасҟак аамҭа икабинет аҷы баанкыланы бызимаз аадыруеит ҳәа ргәы иҭаччозшәа лбон ҷымҭӡакәа илывсуаз НКВД аусзуԥцәа.

...1937 шыԥәса... Октиабр мза анҵәамҭазы акәын. Аҷены амш еихашьшьы, зны аԥәа леиуашәа, аҷазны амра аакылԥхошәа, хаарак аҵамызт. Аԥснытәи аҳәынҵԥарратә драматә театр аԥхьа Ленин иулица нырцә-аарцә еимаздо икнарҳаз атранспорант ду амԥасцәа ааҭгыланы иаԥхьон. Мап, уи олимпиада аҟалара иазкымызт, мамзаргьы агастрольԥәа рымԥаԥгаразы ииаз атеатргьы... уаҵәы излагараны иҟаз Ладариеи, Чалмази, егьырҵи... 13-ԥык ԥасатәи Аԥсны анапхгаԥцәа рпроцесс иазкын. Иахьабалак нбан дула аԥырԥәа икыдыз ауаа рыдеизалан игылан. Ԥьоукы луанытә иԥәыԥсычҳауан, ргәы иаанагоз ишәаны рҷы ирзарҳәомызт... Ԥьоукы, ҳара иаҳцәалаӡуазеи, иԥәибахлааит ҳәа, дара рзыҳәан зегьы акакәны иахәаԥшуан. Ахәда ҟаԥшьԥәа рҷырԥашьаны, ирылагылаз зегьы ирызкылԥшуан, зегьы ирзыӡырԥуан, «ирыхәҵоуп, урҭ реиԥш ауаа мыцԥьаԥәа ҳуаажәларраҷы иҟамзароуп» ҳәа рылартцон, иахырҳәааua аабоит ҳәа. Зегьы рыхԥәа дыртцысуан, ишәҳәо иа-

шоуп ҳәа аанарго, изылшодаз, изгәаҕьуадаз урҵ рхашшаара… Зхы зцәымҕыдаз?..

Абри атеатр аҽы акәын мызқәак раԥхьа Нестор Лакоба дахьыкҿазгьы. Аброуп Аԥсны хәыҷы атҿеи ду ижәлар гәакьеи иареи наҭаҭа иахьеиԥыртҿызгьы. Усҟангьы уажә еиԥш атранспорант дуқәа ахшьын, иахьатәи еиԥш иҟаԥшьқәамызт, еиқәатҿаан, ианызгьы аҽеакын. Иахьа ара игылоу ауаа усҟангьы игыланы иаԥхьон: «Аԥышәа ду змаз абольшевик… Ленин игвардиа иаҭәыкыз… Ҳвожд ду Сталин иарҕьажәѡаз… Акоммунист партиа иааҭаз, уи аидеиақәа аԥсҭазаараҽы рынагҭаразы хацәнамырха иазыкәԥоз… Ахьҵ-аԥша змаз… Аԥсны еиԥш Асовет жәлар зегьы дрыԥхеит… Хаштра иқәҭам, наҭаҭа ажәлар ргәатҿаҽы даанхоит»… ҳәа.

Згәы ааанагодаз абас зегьы ааҳәуеит… «Лакоба – ажәлар раҕа, атроцкист» ҳәа атранспорант абра иахшьхоит ҳәа иаарласны.

Лакоба Қарҵ дахьнеиз ииааиқәшәаны дыԥсит ҳәа Аԥсны ианаалаѡ, ѡнаҵацыԥхьаҭа алыԥсаа дроузшәа итҿәуон ахәычҟәа инадыркны абыргцәа рҟынҭа.

Қарҵынтәи уатҿәы Аҟәа дааргоит ҳәа анраҳа, зшьапы инанагоз аҭәы даанымхеит, зегьы ҵысны Аҟәаҟа амѡа иқәлеит. Ҽыла, шьапыла, ҵѡа змамыз ажәлар Кьалашәыртәи адәыҕба станциахь ииауан. (Усҟан аихамѡа Кьалашәырынҭа акәын иахьыҟаз.)

Аҭын агәҵазы акәын. Амш даара ибаԥсын, асы шьҵан, итҿаауан. Шамахамзар Аԥсны абас еиѡжәаны итҿааua иҟамлаҭацызт. Зышәна иҟаз арахь ииазшәа, ииаузымчҳаратәы аҟынҭа ихьҵан. Ажәѡан, ашәы ашәнатҿазшәа, аԥҵеиқәатҿәала аха-ҽы хѡан.

Шьыжьымҵан инаркны ауаа еизо иалагеит, адәыҕба шьыбжьоншьҵахьынҭа ишымаауаз шырдыруазгьы. Зегьы рылахь еиқәын, рыхқәа рыкәаҽны, аҭәы ибжьы ҵганы дцәажәо уаҳаҭомызт.

Шьыбжьышьҵахь ҟало ианалага, адәыҕба станциа акәым, Кьалашәыр аҳабла иазымкуа ажәлар еизеит.

Ииаидгылалакгьы сара сзымԥсызеи ҳәа еидашшылон.

Ан гәаҟ, сымцахә зурцәазеи, с-Ҷнагә, сзублызеи, с-Ҷнагә ҳәа игәыҵшьаагаз лыбжьы ажәлар ианраҳалак, луанытә иқәыцсычҳауа, рылаҕырҭ рызнымкылакәа аҽаанахон.

Ԍымԥш раԥхьа, хьаа имаʒамкәа, ԥхьаӄа аԥсҭазаара дазхәыцуа Қартӄа дызгаз адәыԥба шәыла иҭалаҳаны, деиӄәыцәаны, даманы Кьалашәыр иаалалеит асаат ԥшьба рзы…

19-тәи ашәышыӄәса алагамҭазы Аԥсны аҳәынҭӄар Кьалашь Чачба, зыжәлар ирзааигәаз, рыԥсҭазаара зыԥсҭазааразз, хара ихәыцуаз, аҳәаанырцәтәи ампытцахалаԍцәа иԥсадгьыл хыршьааua ианалага, аиӄәырхаразы мԍа затцәык иӄаз – Урыстәыла адтцара дашьҭалеит. Хьыла дырԍычон… Иԥсы штаз ибаӄа ыӄәдыргылон аҭырӄәцәа, дрызхымхит, иԥсадгьыли ижәлари имҭиит амали ахьыʒ ҳараки рзы. Аԥсны Урыстәыла иадитцеит, наунагʒа еиӄәирхеит ижәлари иԥсадгьыли, аха иара ихы аӄәитцеит. Урыстәыла аҳәынҭӄари иареи ирыбжьартцаз аиӄәшаҳаҭра инапы анатцеиԍуаз ауха иҵкәынцәа руазәы аҳәаанырцәтәи агентцәа дазыӄатцаны иаб дидыршьит… Ирҳәон усӄан Аԥсны зегьы тцәуон ҳәа… Қьалашь даныржуаз аахыс Аԥсны иамбацызт абас ажәлар агәалсра рыманы еизо…

Адәыԥба даӄәхны, рнапы дыӄәыргыланы рҽаархеит, рхы Аӄәа ианааихьаз, рҭыхәа Кьалашәыр иӄәымҭыцызт. Ԥшьымш дыкҽан. Ԥшьаха-ԥшьымш ажәлар Аӄәа иӄәҭуамызт, иԥьабо ишгылаз идыршон, идырхәлон.

Даныржуаз аҽны амитинг ианалага нахыс хәыҵгьы дугьы рлымҳа кыдтцаны иʒырԍуан Сталин иааишьҭыз ателеграмма ианбаԥхьои, ианбаҳаҳауеи ҳәа. Иззымдыруадаз урҭ заӄа еизааигәаз, агәра ганы иӄан гәалсра дула адышшылара шыӄаитцоз… Ирацәаԍын Сталин дуʒʒа дихцәажәар Лакоба дымԥсʒазшәа зыԥхьаʒоз.

Атәыла ахьынʒа-наʒааʒоз напхгаԍык даанымхеит гәалсрыла адышшылара ӄазымҭцоз, зегьы ртәӄәа ирыԥхьеит адуʒʒа итәы ада.

Сталин иԍыза иԥсра ахьаӄәҽимҭыз, ажәак ахьахимҳәааз, зегьы иԥьаршьеит, ииаанагоз ҳәа акгьы рзеилымкааua ииаанхеит.

…Уи ашьҭахь акыр шыӄәса бжьысит, Сталин ԥсшьара ҳәа Аӄәа дааueит… (Уи Аԥсны фыԥьара – Гагра, Ритца, Ауадҳара, Мысра, Афон, Аӄәа адачаӄәа иман). Аӄәатәи идача, Граф Смецкои анкьатәи иаҳҭынра акәын. Троцкигьы ԥаса уаӄа акәын иԥсы ахьишьалоз.

Ҿнак уи агәаҳәара иоуит, Аԥснытәи анапхгаԍцәеи иареи еиӄәшәарц.

Ирыԥхьаны ииаргеит хѡык; Аԥснытәи обком актәи амазаныҟәгаѡи, Иреиҳаз̧оу Асовет ахантәаѡ, Аминистрцәа Рсовет аиҳаби.

Азал хәыҷы аҽы идикылт, Аминистрцәа Рсовет аиҳабы ида егьырҵ идыруан, аԥсшәа анреиҳәа ашьҭахь шәпремиер ҽыц даԥсуоума ҳәа дҵааит.

– Даԥсуоуп, – иҳәеит Бериа аԥенҵьыр ахышә иҽадҵаны дахьгылаз дадҵны Сталин ишҟа дааскьо.

– Даԥсуоуп? – Дааццакшәа иҭаҭынжәга «Данхил» аақәихын инеиҽыҵакны ѡынтә хынтә даҽыханы иааиҽихит. Уаҳа жәа мҳәаз̧акәа, уи аҽны ада иимбацыз аминистрцәа Рсовет аиҳабы ихы инаркны ишьапаҟынз̧а лаԥшыла дааимидеит. – Даԥсуоуп... – еиҭеиҳәеит, азал аҽы иара ида аз̧әгьы дыҟаз̧амызшәа акәын усҟанҵәҟьа иҭагылазаашьа шыҟаз... Дѡагылан истол даахытҵны амшын аганахь ала иҽаз аԥенҵьыр даадгылт. Акыраамҭа илаԥш еитҵыхны амшын ихҵаны дыԥшуан, уи аҽны ада имбаз̧ацызшәа. Ацәқәырԥақәа реиԥш ибылгьон ахәыцрақәа, зны дҵаакәкәала аҵахь дрыма ицозшәа ибон, аҽазны дрыма аҟәарахьы дааргазшәа ибон.

Азал аҽы зегьы шьхынԥсыланы игылан, Сталин «даԥсуоуп» ҳәа ѡынтә изхиҳәааз иаанаго рзымдыруа.

– Еех Нестор! Нестор! – Сталин ашырҳәа даахьаҳәын Бериа днеиҽаԥшит.

Бериа игәы иҽанз̧амкәа Сталин илаҟҭа лашьца данытҵашәа, дзыдгылаз аҭз̧амц аҵәымҭ иаарханы днадырҟацала дагазшәа дааҟалеит.

Уаҳа аз̧әгьы димацәажәаз̧еит... Аԥснытәи анапхгаѡцәа рыԥштәы рхыгга идәылҵны ицеит... Абзиалаҳәаҵәҟьа реимҳәеит. Бериагьы уи аҽны уаҳа ишҟа дыҟәимыжьлеит.

Сталин уи аҽны абас иаалырҟьаны игәалаҟара бжьызхыз зыхҟьаз аҳәара уадаѡуп.

Иҟалап, Бериа ацәгьаршқә иҳәатәы хаҵаны иѡыза гәакьа Лакоба ишихәҭамыз ала дахьизныҟәаз атәы акәызҭгьы игәнигоз?

Иҟалап уи акәз̧амкәа зынз̧а аҽеакызаргьы...

Ишакәхалак уи Лакоба иԥсра акгьы ахьахимҳәааз машәыршақә акәз̧ам ишыҟалаз.

Сталин даара дзыԥәгәыԥуаз изааигәаз ауаѡы диҭахын, апартиеи, Асовет мчреи раԥацәа шьаҭанкыла рыԥәхразы иаԥитҵаз аусбарҭа напхгаѡыс дахаиргыларц.

1935 шыҟәсазы уи иаԥитԥеит аматԥура ҽыц атәыла ашәартԥадара акомиссар хада ҳәа хьзыс измаз.

Сталин игәаанагарала раԥхьатәи акомиссар Лакоба иакәхараны дыҟан. Уи ус игәы иԥакны дыҟазижьԥеи акры аатԥуан. Шыҟәсҟәак раԥхьа Лакобеи иареи Ритԥа ахахьы ишәарыцаны Гагра илбааны уаххьа анырфоз, игәы иҟәишьит сааигәа уҟазарц ԥтахуп, Москваҟа уиазгар ушԥахәаԥшуеи ҳәа. Лакоба усҟан иаахтԥааны мап ҳәа еиҳәеит, аха днахыкәша-аахыкәшо дшаҟәшаҳаԥмыз аҟара иирдырит... Сталингьы уаҳа идимцалт. Аха 1935 шыҟәса август мзазы Лакоба идԥан Аԥсны ааныжьны Москваҟа диасырц... аматԥура ҽыц дахагыларц.

Ишааиарҳәаз еиԥш хьаҳә-хьачарак ҟамԥазакәа мап икит.

Ажәларҟәа зегьы рлахьынԥа зчаԥоз ихаԥа идигалаз аматԥура мап ахьацәикыз, ҳәара аԥахума дамыргәаарц залшомызт. Иҟалап убасҟан акәзаргьы Лакоба илахьынԥа аныз-бахаз?

Иагода – аԥхьатәи Сталин ипалач, ажәлар раґацәа ҳәа акгьы рхараԥамкәа икназҳауаз, икыдԥаны изшьуаз, ашәиԥхьыз иҟәшәан иара ихаԥагьы ажәлари Асовет мчреи ураґоуп ҳәа дԥадырхеит.

Сталин уи ицынхәрас Ежов жәлар рныртԥәага амашьына амаа ииркит, урмеигзакәа иԥархала ҳәа.

Уи еиԥш адԥа аниоу Ежов, Иагода иатԥкыс деицәаханы дааҟәгылт. Аԥхьа нап зиркыз аинтеллигенциа роуп... Аҽбыга аанкыланы еилирхаазо даналага, Шолохов ииулак мчылатԥәҟьа джәыланы Сталин иҽы днеины еиҳәеит, апалач ҽыц даанкыламзар Урыстәыла интеллигентк дыҟазамкәа лассы дышрылго.

Сталин аполитбиуро еизганы Ежов диҟәзбеит. Ауаа рышҟа ихы абзиара аиргеит, дызҽыз акгьы изымдырзозшәа иҽыҟаитԥеит. Апалач ҽыц, уара уоуп зегь сзырҟатԥо ҳәа анцәаҟәа рынцәахә дзиҽамгылт...

Ежов уи ашьԥахь, ацәгьаҳәара зеиԥшроу усырбап ҳәа Шолохов дԥаирхарц дишьԥалт, аха дыдиркаанза аԥхьа Сталин иҽы дцаны дизашшит.

Анцәаҟәа рынцәахәы иԥахымхакәа Ежов ихахәы хәыцкгьы алшәараны иҟазма, аха шьԥа диԥахзамызт, инапала иааиԥаххаз зегьы иирҟатԥахьан, иидыруаз рацәан... Шьԥа дышьтәын... аҽызга иԥахын, Шолохов иашшыԥхьыз ихы иааирхәан,

ажәлар раҕа ҳәа ахьыз наихтҵаны ига иҷы амырҳәазакәа уигьы дкыдтҵаны дыдиршьит.

Аусбарҵа ду хылаԥшҩы дамазамкәа иаанханы иҟан.

Иахасыргыларыда ҳәа акраамҵа еилиԥшаауан, атҵыхәтәан игәазырԥхаз здыруада, ахьз-аԥша ду змаз аԥырҩы Валери Чкалов дҟаитҵарц избеит комиссарс.

Зхы иаҟәиҵу аԥсаатә еиԥш иԥыруа ажәҩан иалаз, иабеиҵахыз абахҵаҟәеи алагьерҟәеи... дагьазымзырҩит, иаразнак мап ацәикит. Сталин уигьы мап ахьицәикыз ианеимыжьит.

Изларҳәо ала Чкалов машәырла дҵахар акәын... Ус ихәыцын, ашәарыцараан, ишәаҟь данатҵхалак, агәыцә иҵаз апатрона иаразнак иҵымҟьо иҟатҵан... Ихарҟәаланы данаатҵхалак импытҵаԥжәон, дԥыххаа дагон. Аха уи аҽны анцәа дрыцҳаишьама здыруада, шәарыцара ацара иҵахымхеит, аԥсра дахыԥеит. Аха зегь акоуп хара дзымнеиит... дызҵаз аҳаирплан ажәҩан агәы ишалаз, абылтәы амҵәан... дҵахеит.

«Азәы идызгалан иааиҟәшәан дыԥсит, даҽеазәы иҟәскын, машәырла дҵахеит.. Шьҵа имԥсуа, иҵамхо, акы иамго дыԥшаатәуп» – ҳәа Сталин дышхәыцуаз ҩаԥхьа иааигәалашәеит «Ажәытәтәи Ауасиаҵ» анкьа дызхысуаз (адоуҳатә семинариаҷы) иаҳәоз: хшара дызмазамыз Ефрем ауха иԥҳәыс длызнеиит... лцәа лтәымкәа дҟалан аҵкәын длыхшеит... Бериа ихьзитҵеит... Избан акәзар арыцҳара ицны иҩны дыҩналеит...»

Уи уажәыгьы ихамштҵакәа ихаҷы иаанханы иҟан.

«Бериа... Бериа... Усҟантәи еиԥш иахьатәи Бериагьы арыцҳара ицны дизар. Арыцҳара зцу, арыцҳашьара илазам... Саргьы исҵаху уи еиԥш иҟоу иоуп...»

Қарҵынтәи диԥхьан дааигеит аҽеныцәкьа – Аусбарҵа ду аиҳабыс уахасыргылоит... иахьарнахыс укомиссархоит... Аха ҽенак шәҩык шьтәыс иуоур... иулшома?

– Шәара ианышәҵахха шәҩык ракәым зыҟьҩыкгьы рышьра сылшоит... сылагьы еихаҟәысзом, – иҳәеит Бериа. Абас декабр мзазы (1938 ш.) Аҩнутҵҟатәи аусҷәа жәлар ркомиссариат дахагылеит апалачцәа рпалач – Бериа.

* * *

Аҟәа аҟалаҟь агәҵаны – аботаникатә баҳчаҷы, ашәҵҟәа дрыларжит, аԥсуа жәлар ртцеи гәлымтцәах Лакоба, анышәтцәкьа

иқәыԥсаны итԥәахра рзымгәаҕьит, адгьыл ԥҟаны акәыба чаԥа ҭадыргылт ихагыланы иԥсы ҭоушәа дырбаларц азы.

Ан рыцха дбылуан, дылзыхгомызт... Есуаха лацәааихьшь лымазамкәа дшыгәырԥоз илыршон.

Уахык лылацәа ахьынеиқәылԥсаз лыҵәкәын ԥхыз дылбеит. «Лымацара аԥны дтәаны аласа ҟалԥад изԥара даҷыхуп (есзынра лнапала изылԥон), убас еиԥш агәалаҟазаара бзиагьы лымахуп... лыбжьы ҭганы ашәа лхәахуеит. Убри аамҭаз Бериа их инаркны ишьапаҟынза еиқәатәала деилаҳәахуп... Сан ҳәа длыцәнымхо аԥсшәа леиҳәахит, иԥьыба иааҭганы, абри ҳамҭас ибзаазгеит ҳәа, иԥшзаза ачаԥы лиркыхит. Убри аамҭазы Нестор шкәакәа маҭәала деилаҳәаны даԥналахуеит... Уаԥы ишимбац игхуп, ибаԥқәа ааԥшуа аҟынза, илахь еиқәуп, иан аԥсшәа ламҳәазакәа длыхәаԥшыхуеит. Бериеи иареи гәыдибакылахит. Нас еивагьежьны акәашара иалагахит. Икәашо ишыԥәыз Нестор иԥсы аамаҵхахын, дыхәхәаза иан лаԥхьа диахуеит. Бериа иԥьыба дынҭасны, ҵәыцак азна ацха аатганы, аразынтә мҳаҵәла иҷәатцара далагахуеит. Нестор мҳаҵәк азна ацха анылбааида ибла аахитыхуеит, иҭабуп, сухәышәтәит ҳәа илаԥәа хтны дитцаԥшыхуеит... Ус Рауф ҿетыс хәыҵык даԥәтәаны, дԥыр-ԥыруа даԥналахит, Нанука, Нанука ҳәа ианду лахь иҷеыналгәыдыршәыланы дгәыдикыларц иҷәанааиха, Бериа даарыбжьагылахын, лышҟа днеимышьҭыхит... Рауф хәыҵы дааигәыдиҳәҳәалан, Нестор иҳәара далагахит, уҵкәын ҵәгьашәа дысгәаԥхоит, сара дсыҭа, дсаазоит ҳәа. Нестор мап мкзакәа, иаразнак деигәырґьаны даԥәшаҳаҭхеит. Ишԥыкәу уҵкәын заҭәы азәы дышиуҭаз ҳәа, Шьахәсна лгәы ԥжәаны Нестор изы аґьра далагахит, Нестор ҷеиҭыхуам, Бериа ацха злеиҷееитцаз амҳаҭә дахәаԥшуа дцәыҭцаччахуеит. Мап, сара смаҭа, с-Рауф азәгьы дсызиҭом ҳәа дицәылгарц данааԥәгьежьаа, Бериа Рауф диманы дцахьан. Дыҳәҳәо, сихьзаны димысхуеит ҳәа дишьҭахуп, аха дызихьзом... дгәаҟуеит, дҭәуоит... дышнеиуа дкаҳауеит...» Дцәырҳаны ацәа даалтцуеит. Уи ашьҭахь, илбаз аԥхыз дшазхәыцуаз, иҟьаҟьаза иаалыршеит, лгәы ҭытҵны ишцоз.

Шьахәсна ҵара дук лымамызт, аха ԥсабаратәла даара дҟәышын. Хәышыԥәса раԥхьа Нестор днартәаны диҳәахьан, Қарҭҟа ухала умцалан, сгәы ҭынчым ҳәа. Нестор иан илҳәоз дазызырԥуан. Атцыхәтәан имацара Қарҭҟа дцеит ҳәа анлаҳа,

даара илцәымыҿхеит, лыԥны лхы лзыԥнамкуа Аҟәа дааит... Иҟалашаз лцәа иалашәазшәа, лгәы ҭзызааиан... Қарҭҟа ихала дышцоз анеилылкаа, бара биццандаз ҳәа лгәы иамузо Сариа илалҳәеит. Лара лтәала уи илбаз аԥхыз маана аҭыхра ибзианы илдыруан. Ацха даара ихәарҭамызт.

«Бериа ацха иҿеитцеит, уи шҳамуп, – дазхәыцуан аҭыхәтәаны илбаз аԥхыз. – Аицыкәашарагьы абзиа иамаанам, – аибашьра иатәуп. Аматәа шкәакәа-аԥсра, аԥсыматәа... зынза илызхымгоз, Бериа Рауф хәыҷы дычча-ччо диԥыҭцракны дигазшәа ахьылбаз акәын. Аччара – аҭцәуара. Изызбазеи абри еиԥш аҿаасҭа. Сымцахә зны ицәеит, аҽазныкгьы исхацәараны сыҟоума» ҳәа, Рауф дицәшәаны, лгәы ҭысуа далагеит.

Шьахәсна Бериа ибзианы дылдыруан. Рапхьаза дылбеит 1931 шыҟәсазы, анхаԥыжәлар аколнхара ҳҭахым ҳәа Дәрыԥшь ианеизаз.

Усҟан Нестор Қарҭ имԥаԥысуаз апартиа Аизара ду далахәын. Издырзомызт ажәлар шеизаз. Аԥсны аиҳабыра ирызбеит Нестор адырра имҭазакәа (игәалаҟара бжьырымхырц), дара рхала ицаны ажәлар рыгәшәамшәа ҳәаны еиқәдыртәарц, аха дахьнеиз ирыдрымкылт, аколнхара шәалалар шәаркьаҭоит ҳәа ҳаиқәжьаны ҳалашәҭан, иаҳнаҭазеи, иаҳфо ҳамамкәа, иаҳшәаҳҭо ҳамамкәа ҳацәнарҳәит, шәара шәоуп зегьы зхароу, арахь шәҳамбан, Лакоба ихаҭа дмаакәа ҳақәҭуам рҳәан, рышҟа инармышьҭит.

Аԥсны анхаԥыжәлар бунтит, абԥьар шьҭыхны Асовет мчра иаҿагылт ҳәа ажәабжь Қарҭынза инаҙеит. Аизара алгара мышкы шагыз иианыжьны, Аԥсныҟа амԥа дыҟәлеит Лакоба даара хьаас иҟаҭаны. ЦК излазбаз ала, Бериагьы дицҭаны даарышьҭит. (Усҟан уи Аахыҭ-Кавказтәи афедерациа ГПУ деиҳабын). Ишиашаз Гәдоуҭа инеиит. Аԥсны аиҳабыра уа ирзыԥшын. Аҭагылазаашьа иҟаз, насгьы Лакоба имацара ида азәы дицны ақыҭа далалар ааураны ҳаҟазам ҳәа анхацәа шгылаз анрарҳәа ирцәымыҿхеит. Аха излеилыркааз ала, ихала ишьтра даара ишәарҭан, дныҟәыргыланы аколнхараҟәа иахьарнахыс иаԥыхзааит ҳәа идырҳәарц рҭахын. Имҳәар дыршьрацы збаны ирыман. Бериа данааиаз имацара дмаазеит, аргьы ааигеит, абас ауп иҟоу ҳәа аниарҳәа, ар рыжәҭцаны иԥәаҳцоит ҳәа далагеит. Лакоба уи имуит, еицәахҭәуеит, ҳара ҳажәлар

рҟазшьа шыҟоу умдыруеи, еизаз рахьтәи аҭәы ишьа анкаҵәа, рызегьы рхы иқәыртцоит ҳәа аҵак иитеит.

– Аҳәынтқарра аԥҟарра еиларгеит, рхаҳәатәала еизеит, азакуан ишаҵанакуа ҳныҟәап, зхы зҵахым ихы ақәитцозар уи иара иусуп… – Бериа даара иҵаххеит ашьакаҵәара.

– Изхароу, изхарам еилымкааҭакәа, ажәлар еилагәаны рышьра ҟалом, – диҷаԥеит Лакоба.

– Нас ишԥаҟахҵари, ҳҵәаны ҳрыхәаԥшларыма ишәҵаху жәула ҳәа. – Бериа дызтәомызт, дызгыломызт, аха Лакоба дихыԥаны дызцомызт.

– Шәазхәыцла, сара сан лҷы сынкыдххыланы уажәытцәкьа схынҳәуеит, усҟан ишәасҳәоит иҟахҵаша, – иҳәан, зегьы шеилатәаз ииааныжьны ддәылтцит.

– Уан саргьы дызбарц ҵахуп, – Бериа илаԛәа цырцыруа гәрамгарҵас дыкны дишьҵалеит.

Аѡыцьагьы еицны Лыхны инеиит. Шьахәсна аѡны дыҟан, акәҵараԛәа акрырҷатцара даҷын. – Уаама, с-Ҧнагу? – лҳәан, дикәшеит, дизҭатәит. Лакоба Аԥсны днал ҵны ҵьара данцалак, дшаахынҳәлак еиԥш, иагьа ус имазаргьы аԥхьа иан лҷы дцаны, минутбжак иадамхаргьы, лыбла дынҵамԥшыр иуамызт. Убри аҷеноуп Бериа Лакоба иан данибаз, ԥшрала, сахьала амцхә даѡцамкәа, анхаѡ ԥҳәыс илхылтцыз дызуҵада ҳәа лхы инаркны лшьапаҟынҭа лаԥшыла дааимидеит.

Нестор дымтәаҭеит, акы игәы ишытцхоз, даара дшыццакуаз иан илырдыруа лыбла дхыԥшылон.

Бериа илымҳа кыдтцаны дырзыҭырѡуан, абри еиԥш аамҵазы иусԛәа зегьы кажьны иан лҷы дзаазеи, еибырҳәозеи ҳәа.

– Ушыццакуа збоит, аха асас иуцу иахьада аѡны дааумгаҭацт… Ԥхашьароуп, акы днамырцҳакәа дышԥоугои?.. Маҵзак думаны уаатәа, зегьы мазеины исымоуп… Иахьа ушаауаз слаԥыԛәшәа исанаҳәахьан… Уажәытцәкьа, уажәытцәкьа… – лҳәан, ԥҳәызба ԛәыԥшк леиԥш дласҭа, акҷыѡра дныкҷагьежьит.

Бериа иԥьеишьон, Лакоба Аԥсны аиҳабы – аҳ, иан абас иаѡцамкәа, нхаѡык иаҳасабала дышԥанхои, ахан дыԛәыртәаны, аматцуцәа лывагьежьуа лыматц руа дзыҟамзеи ҳәа.

– Мап, сан, бызҷу баҟәытц… Аамҵа ҳамам, Дәрыԥшь иҟалаз бмаҳаи? – иҳәан, дааҟәихит.

– Исаҳаит… Исарҳәеит иҟалаз, – лыҵкәын иахь даахьаҳәит.

– Аҭагылазаашьа хәарҭам, сцароуп… – абарҭ ажәақәа рышьҭахь, сахьцо иахыбҳәааузеи, бгәы иаанагозеи ҳәа длазҭааузшәа лыбла дхыԥшылон.

– Уца, нан, уца, ажәлар машәырк рзеибамукәа изеилгандаз, – ангьы лыҵкәын ибла дхыԥшылон.

Бериа уамашәа ибаны дрыхәаԥшуан. «Лыҵкәын, ухала умцан, суцәшәоит, ажәлар шны иҟоуп, иузыруа иудыруазеи ҳәа иалымҳәаҵеит… ажәлар машәыр рзеибамуааит лҳәеит… Измааноузеи, иатцахарызеи?» – дрызхәыцуан.

Аҵытцәҟьагьы ымжәҵакәа Лакобеи Бериеи ашҭа инҭытцит. Иаԥҭалоз изгәамҭаҵеит, уажәоуп ианибаз, агәашәтцәҟьагьы мыҷҭәын, ашҭагьы дуҵамызт, агәылацәа анхацәа акырԥьара еиԥьны инхон Лакоба иан лааста. Абарҭԥәа зегьы ихаҷы изаагомызт Бериа.

Гәдоуҭа ишааиз еиԥш, шәарҭ зегьы ара шәаанха, сара схала сцоит Дәрыԥшьҟа ҳәа рылеиҳәеит Лакоба. Зегьы иаарцәымыԥхан, ирҳәо иаԥәымшәо инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит.

– Сара сԥәшаҳаҭым ухала удәыԥәтцара. Ажәлар шны иҟоуп, ишәарҭоуп, – иҳәеит Бериа, аҵәгьы акгьы анахырымҳәааҵа.

– Уршьуеит ҳәа аума исоуҳәарц иуҭаху. Сыжәлар рнапала сыршьуазар ртцеира саԥсам ауп ааанаго, – абас ааиҳәан, ашырҳәа ԥагылан, дыццакны дындәылтцит, зегьы шеилатәаз иааныжьны.

… – Лакоба иоуп ҳҭазырхаз… ари жәбоо, – ицәатә палта атҟьала иаарҳәны, ишәтцаны идырбо, – абас ҳцәа аарҳәны иааҳхаирԥеит. Ҳахирҭцәарц азы акәзаарын Асовет мчра аагаразы ҳазирԥәԥоз. Цытраамҭак хар ҳамаҵамкәа ҳшааиуаз, аколнхараԥәа ҟахтцар зынҵа шәкьаҭоит ҳәа ҳхы дынҭалан, амыждара ҳзыҟеитцеит, ҳамгәахә ҳзаамрыхуа, ҳцаԥәа ҭацәны аҳәынаԥԥәа ҭахәмаруа, ҳажәтраԥәа ԥшь-шьапык зтцоу ҭагылаҵамкәа иҭыкка ааанхеит. Ҳкәытԥәатцәҟьа хтәаланы иантцо, рыхԥәа ҳара ҳахь ихоуп, рышьҭахь аиҳабыра рахь… акәтаԥ шнатцшәаз иатцпааны иргоит. Алаԥьбез ҳәа акы аԥшьырган, ҳаҳәсаԥәа уахынла иаабаҵом, алашьцара ицәытцатәаны ицәԥәасуа атцара хтцоит ҳәа иаҷуп. Ари ҳара ҳаԥсуара иатцанакуам, ҳаламыс, ҳԥьабз зегьы ҳцәыҵырц иҟоуп. Шәыла хԥоума? Иаҳзиуа шәымбаҵои? Ҳафа ыҟамкәа, ҳажә ыҟамкәа, ҳаԥынԥәа, ҳгәарԥәа кажьны, мчыбжьык ҭырц егьагым ҳанҭәаха ҳаи-

зыԥшны ҳгылоуижьҭеи. Дабаҟоу, дызцәырымҵуазеи? Иахьа дааueит, уаҵәы дааueит... Еиԥьу аҵеи дҳамам, ҳгәаҟра иаҳҳәар ҳаиликааueит, акахьы ҳкылигоит ҳәа иҳалагылаԛәаз иахышәҳәааueазеи?.. Абыржәы Гәдоуҭантәи ауаԛы дкылҟьа дааит, «ҳзеигәырԥаша» ажәабжь ҳзааигеит. Лакоба Қарҭ дцан, сыжәлар срыхәом, еизаны исҷагылеит, шәсыцхраа ҳәа дрыҳәан, ар хганы иманы дааueит. Зыда дшәымамыз шәҵеи хазына, шәызхыԥехәоз уажәытцәҟьа ар иманы дҳажәлоит... Ашьа каҳаршыроуп... Ажәлар еизаз аӡәы иԥсы ҭаны дыԛәымҵыроуп... – абас амца ацраҵо, ажәлар рԥыԥкуа, нхаԛык дыԛәԥыланы ацәажәара дшаҷыз, Лакоба имацара даарылагылт. Данырба, Лакоба дааueит... Лакоба дааueит, рҳәан, зегьы ааилаԛԛит. Ар ицӡамкәа ихала дшааз анырба, ирҳәо рҷамшәо иааилахеит. Рыжәпара данаалагыла абзиарԛәа ирызкны есԛьаангьы еиԛәшәалаша ажәлар бзиа ҳәа ибжьы ҵарыхәҵәаӡа ҷааиҵит. Абас анааиҳәа, иҳәҳәаны ижәларц иазыҟаҵаны ирыларгыланы ирымԛәазгьы гачамкны ааанхеит, аԥхьа иааихьаз аиҳабыра реиԥш, аԥсшәа мҳәаӡакәа, шәыԛәҵ, шәеимпы, шәеизызгада ҳәа даԥьуа дааиуаз ԥьыршьон. Ажәлар бзиа ҳәа иихәаз зегьы ааиԛәнакит. Ашырҳәа дԛеихан, иҟаҵаны ирымаз ацәажәарҭа дыԛхалан, 40 нызԛьԛык иреиҵамкәа еизаны игылаз днарылаԥшит блакҭа хаала. Шәыԛәҵ ҳәа анааиҳәа, игәы ҵыблаа дыргарц ԥьоукы ҵәыҵаргыланы ирыман.

– Ажәлар шәхаҵкы, сара ариабжьарак Қарҭ имԛаԥысуаз Аизара салахәын, уи азоуп иахьанӡа сзымаазгьы. Сыжәлар шәреихс ҳәа ар сыманы смааит, ишыжәбо схала соуп иҟоу, зыжәлар иреихсырц згәы иҭазкуа аԥхьа иара ихы деихсыр еиԥьуп... Шәара шәхьаа саргьы исхьаауп, шәгәырԥьара сгәырԥьароуп... шәразҟы сразҟуп. Сышәзыӡырԛуеит... Шәгәы иалоузеи, шәыззеизазеи?.. – Абарҭ ажәаԛәа рышьҭахь амҵ рхаԥыруазар абжьы уаҳауа иааҭынчрахеит... Ԥшь-саатк инареиҳаны ажәлар драцәажәон уи аҷены Лакоба, нас еимпит. Гәдоуҭа данааиз, аизарахь данцоз аҵкыс илахь еиԛәын. Ишеилгаз анреиҳәа ашьҭахь, ԛаԥхьа иан лҷы дынкыдымгылакәа, дышиашаз Аҟәаҟа дмааит. Иан лахь данцоз еиҭа Бериагьы диццеит. Аҵых акыр инеихьан, аха иан дышьҭамлаӡакәа дҭәаны дизыԥшын. Ишыныԛналаз еиԥш, иан дааигәыдҳәҳәаланы деиҭагәыдикылт. – Ажәлар машәыр

ҟарымҵакәа еилургеит, уан дукәхшааит, – лҳәеит, ибла дхыԥшыло. Бериа иԥьеишьон, лыԥкәын иакәзамкәа еиҵа ажәлар дахьрыхзызаауаз.

– Сан, амла ҳакуеит, – иҳәеит ианынатәа.

– Уажәытҵәҟьа, уажәытҟәьа, зегьы хианы исымоуп, – лнапала иҟатҵаны илымаз афатә аацәырганы иныԥҟәлыргылт.

«Абри ан-ҵакәажә дшаноуп, лыԥкәын мчык илалтҵозар ҟалап даниҷаԥшуа», – Бериа дааҟәымҵзакәа уи длызхәыцуан, лассы-лассы лаԥшыла деимидон. Лакоба иан даниба, игәалаҟара зынза аҽакхеит, илахьеиԥәра ааихытҵын, дычча-ччо дааҟалеит. Урҵԥәа акгьы иаԧижьуамызт Бериа.

– Иахьарнахыс сан леиԥш бызбоит, быԥкәын Ҧнагә иеиԥш сыԥхьаза... Гәыкала исымҳәозар ламыс сымам, – идәыԥәло ианалага Бериа дԥьаԥьо лхы-лгәы дҵалон.

– Сыԥкәын гәыкала изыҟоу иԧызцәа зегьы иара иеиԥш исыԥхьазоит. Шәеиԧызара нагзахааит, шәдунеи ахаан анцәа шәахьимырхәааит!.. Шәымԧа лашазааит!.. – лгәы иахәаны лнапы ыргьежьуа инаскьалгеит агәашә аҟынза.

«Дгызмалуп, аԧыстаацәа лыԥәтәоуп... Шәеиԧызара шәахьымхәааит ҳәа илҳәаз иаанагозеи, гәрамгарҵас сылкызшәа акәын дышсыхәаԥшуаз ҳанеиԥыртҵуаз. Лыхнынтәи Аҟәаҟа... амԧа иахьынзаԥәыз Бериа дзызхәыцуаз Лакоба иани иареи ракәын. Иԥьеишьон, илакәишьон урҵ реизыҟазаашьа, ажәак еибымҳәазакәа еиҷаԥшны иахьеилибакааауаз. Иааигәалашәеит Мамиа Орахелашвили Лакоба иани иареи ирызкны иихәоны иаҳахьаз хҵыск. «1918 шыԥәсазы Лакоба Гәдоуҵа анхаԧыжәлар ԥызара рзуны иргылт Асовет мчра аагаразы. Аменшевикцәеи ҵауади-аамысҵеи Бзыԥ ианыԥәырца, Гәдоуҵа рееизыргеит. Лакоба иԥхьакыртоу ҵыԥк аҷы абԥьар зкыз анхаԧыжәлар еизганы ауха ҵхыбжьон ирылеиҳәеит, ашамҵазы Гәдоуҵа аԥалаԥь ҳаԥәланы иаагароуп ҳәа. Убри ашьҵахь даарылҵын, ара шәааԥшы, уажәытҵәҟьа сааиуеит сынкыдыххыланы, сан дбаны ҳәа иҽеы иҟамчы нахиҟьан дцеит. Иан лҷы даннеи, аҵых акыр шцахьазгьы, дмыцәазакәа, амца еиԥәҵаны ахәыштаара дыҕеҳәатәан. Аҵых даара ибааԥсын, аԥәа кыдҵәаны илеиуан, ула аҵәыршы ҵакызар иубомызт. Ихала дахьцоз рҵахымхеит «кьаразаа», аха акгьы иарымҳәеит, урҵ зегьы иҟазшьа рдыруан, ижәылараны ианыҟаз аԥхьа иан лҷы дымцар иуамызт... Данцозгьы ихала дыҟазар акәын.

– Уажәыгьы бмыцәаҭаци? – иҳәан, иуапа аҭыԥсы ахьыкәкәа ашырхәа ашә аартны дааҿнаххит.

– Мачк сыцәахьеит… Сааԥшит. Ушаауаз здыруан, – лҳәеит деишәара-еитцараха. Ишыҟеитцалацыз еиԥш лыбла дхыԥшылт… Ииаицәымыԥхеит, абжьааԥны иимбаҭацыз ашәара рхын иан лыблақәа.

– Сыццакуеит, сцеит, – иуапагьы ишәимхит, ихтарԥагьы ихимхит, даахьаҳәын, ашә ахь иҽеынеихеит.

– Мап, ҵьаргьы уцаҭом, ухынҳәы! – лыбжьы ааԥәԥәахеит.

– Избан, сан? – ахәыцқәа реиԥш даахынҳәит.

– Агәашә уахьынҵытцуа уаԥацәа кылатәаны иузыԥшуп…

Ибазҳәада, адырра дара ибыртама ҳәа леиҳәарц икьышә иаақәххит, аха лҽанԥшылара злаҟаз ала лгәы дасыр ҳәа дшәан, даапышәырччеит.

– Абри амырҵака, – ихәхәаҭа арымҭ иқәыз ирбо, – ахәылбыҽха схы ахьныкәыстцаз сылацәа нҵаан… ихәарҵам… даара ихәарҵамыз ԥхыҭк удызбалт. Усзышьҭуам, – дааиҽагылт.

– Сан ибҳәо закәызеи, ажәлар сзыԥшуп…

– Уаангыл ҳәа уасҳәеит… Абри амырҵақа уара ухахәыс исышьҭуеит… Нас уцоит, – абас аалҳәан, лашьа иԥа ацкәын қәыԥш, ауха лара лҽы иҟаз, лыбжьы нытцакны инаиқәлырган длырҽыхеит. Нестор ишәыз ауапа ааишәыхны, амырҵақа «иашәылтцеит», ихтарԥа ааихыхны «иахалтцеит»… Абри наганы, иҽы акәадыр иақәҽаҳәаны, ашьшьыҳәа агәашә инҵыганы, уара ирласны арахь ухынҳәы ҳәа идылтцеит.

Нестор иан ажәак ламҳәаҭакәа дгыланы длыхәаԥшуан. Ишылҳәаз еиԥш, аҽы ауаҿы дақәтәаны днеиуазшәа, агәашә иааҵганы, иаужьны ацкәын данааҿналоз аамҵазы, аҟәҟәаҳәа ахысбыжьқәа аагеит… Ахысбыжьқәа анеиқәтәа, иахьнеиз, аҽы хынҳәны агәашә иадгьежьылон, амырҵақа еиґрыжәжәа, ахы иаганы «иҽыжәын».

Абас уи ауха аԥсра дахлырԥеит лыцкәын.

Лакоба дҵаҳархеит ҳәа аменшевикцәеи ҵауади-аамыстеи гәыргьо, итәаны аҿы шыржәуаз, ашарԥазы дыдмацәыстцас кьаразаа иманы днарықәлан, ицҟьа-шәҟьа игеит.

Лакоба иаргьы иара иоуп, аха ан ҳәагьы ашана димоуп, уатцәы иҟалаша иахьа илдыруеит. Гәдоуҵа снеины дымбакәа сыхнымҳәыц. Лыцкәын Нестор иеиԥш сылбоит…»

Аҟәа ианаалала, амашьына ажра инҭасын, уаацәшәаратәы иааҭагәҭасит, Бериа дҭагаланы дызмаз ахәыцра даалнаԥаан, Лакоба днеизыԥшит, уигьы ҽымҭзакәа акы дазхәыцуа дҭәан, амашьына ахьҭасызгьы дазалымхзеит, ҕәҕәала дагәылахалазаны даман. Уаѡ асак иоуп, аха изакәытә мчузеи иан илҭаз ижәлар рҽаԥхьа. 40 нызкьѡык ажәлар еизаны, амҭ иазытҟьо, иԥаԥашькны игылаз имацара заҭәык дцаны ишԥеиԥәиртәеи али-ԥси рыѡнутҟала, ирытҽеигалозеи, ирейхәозеи ҳәа дизхәыцуа, дцәытԥыԥшны дизыԥшуан.

Уи ашьҭахьгьы изныкымкәа акырынтә Бериа Лыхны Лакоба иан лҽы днеиԥәахьан, днеицыԥхьаза дыԥәуан сан леиԥш бызбоит ҳәа.

Зны сашьа Ҷнагә Москваҟа Аду иахь сигоит, сиирдыруеит, ҳамѡа бныҳәароуп ҳәа еиманы илзааит.

Нестор бзиа дшызбо ҳәа ҭәыцак ааникылацыԥхьаза аҳәара даналага, Шьахәсна гәрамгарҭас дылкит. Иблаԥәа дахьырхыԥшылоз ибласаркьа цырцырԥәа ирытцылбааит игәы иҭамыз шиҳәоз, дышлабз-ҳәабзуаз, ихазы акы аниҭаху ауаѡы икәа дҭаланы, имаґра дышкылсуаз.

– Иуасҳәо хатца, с-Ҷнагә, уѡызцәа иаасурбахьоу азәы диеиԥшым абласаркьа, игәра умгацәалан… – ҳәа иалҳәеит усҟан.

– Бара биашоуп, сан, даара дшәарҭоуп, аҟамаҽы даѡызоуп, уажәы-уажәы днаҳәы-ааҳәуеит, – ҳәа уи изы агәаанагара имаз аартны илеимҳәеит, аха ибла дахьхыԥшылоз илбон дышлыԥәшаҳаҭыз.

… Аԥхыз цәгьа илбаз ашьҭахь абартԥәа зегьы лгәалалыршәеит. – Бериа дизхәыцуа даналага, лцәеи-лжьи налхыԥсааит, – «сан ҳәа сеиҳәон… С-Ҷнагә хәаша сашьа ҳәа дишьҭан, уара уаныҟам, саргьы анцәа сҟоумҭан ҳәа дидгылан. Ииҳәоз иашазҭгьы иԥсраҽы дзымаазеи? Уаанза дзымаазаргьы, аԥсыжра аҽны дааум ҳәа згәы иаанагодаз?! Аԥхыз избаз иашоуп, с-Ҷнагә хәаша дызфаз иара иоуп, ахәшә иҭаны дшьуп»…

– Ан гәаҟ лгәы иадырит лыԥкәын Бериа дыштаирхаз. Лабҽаба илбеит лмата хәыҷы Рауфгьы «диѡытцракны», аԥәыцьма асыс анаго еиԥш, диманы дышцоз.

Ианша аѡны лхы лзыѡнамкит, абыржәытцәҟьа Аҟәаҟа сыжәгароуп, с-Рауфгьы дысшәырбароуп ҳәа даарылаԥсны илкит.

Аҟәанза амѡа дахьынзаԥәыз лгәы иаанагомызт лмата деибганы дылбоит ҳәа. Лыдунеи ахаан шәара ззымдырзоз, аха-

тцамԥхәыс ҳәа изышьҭаз Шьахәсна дшәаны, деитцасуа ауп амашьына дшаатытцыз.

Лыла лашара амбо агәара данынҭала, ахәычқәа еибархәмаруа ашҭа иқәын, Рауфгьы дрылан, аха лыла дамбазеит. Нанука, бабаҟаз, иҳәан, иара дгәеиҭан, дрылкьаны дааины лыхәда инапқәа накәиршеит. Рауф макьана ирзыҟалаз еилкаатцәкьаны издырамызт, дхәычын... 40 мшгьы тцзомызт иаб диԥхеижьҭеи, аха дыхәмаруа ашҭа дыԥәын. Ахәычы игәырԥеи аду игәырԥеи еиԥшым. Ахәычы иахьа дтцәуар, уатцәы ихаштуеит. Аду игәы ҭаԥеуп иԥсы ахьынзатоу.

Шьахәсна лматҭа деибга-деизԥыда дахьылбаз, акгьы лмыхьзазшәа дааҟалан, лыԥсы ааивылгеит. Акыраамҭа лгәы иҭаз лҷы илзамырҳәо, дылгәыдыҳәҳәаланы дылкын, ихы инаркны ишьапаҟынза дылшьышьуан. «Иаб ихаҭа, иԥшра, исахьа, иҟазшьа... иблаԥәа зынза иаб итәԥәа роуп», – дахьихәаԥшуаз лгәы ҭтцәуон, аха лылаґырзк лашьҭны илырбомызт.

Ауха уа даангылт. Иаашааныза лацәеихьшь ҟамтцазакәа, Рауф лнапԥәа икәыршаны, дылгәыдыҳәҳәала дыкны ивараҷы дышьҭан. Аԥхыз мыжда илбаз, ҭаха лымҭа дзыргәатеиуаз, лҷы ааихыхны азәгьы иалымҳәарц лызбеит, аха лҭаца Сариа дахьлыхәаԥушаз илбон, уи агәырԥа илымаз аҽагәырԥак лзацлан, аргама иаартны илзымҳәо дшамаз.

Уик зынза деиланагеит, илзымчҳаит ан гәаҟ, сычқәын иацьал ааины дымԥсзеит, абласаркьа ԥсышьацәгьа иитеит, ахәшә иҭаны дишьит... сара исцәышәтцәахуеит, аха ԥхыз избеит ҳәа Аԥсны аиҳабыра рҷы днеины илҳәеит. Уртгьы ирдыруан Лакоба иԥсышьа злаҟалаз ала иацьал ааины дшамгаз, дыштадырхаз. Қартынтәи данааргаз аухатцәкьа аҳақьым Семерԥьиев данихәаԥш, идырит хәышәла дышшьыз, уи иҟаз аиаша иҳәеит. Мчыбжьык аатцаанза иҟам-ианым ажәабжьқәа гәаразтцо апровакатор ҳәа дырбаандаԥны дтаркит. Уи ашьҭахь акы зҳәараны иҟадаз, ишәаны еиҳабгьы-еитцыбгьы Лакоба иԥсра азәгьы далацәажәомызт.

Ан иаартны абас даныԥәгыла, иашазам ибҳәо, уи еиԥш ҟалашьа амазам, ҳара ҳҷы ибҳәеит, аха аҽазәы имбырҳан ҳәа иацәшәаны, иара уатцәкьа илымпытцадырцәарц иалагеит.

Ан рыцҳа лажәаԥәа аҽенытцәкьа Бериа илымҳа аҟынза иназеит. Ихы ааихнахызшәа ицәымыґхеит. Лҷы уаҳа азымҳәо еихашәк уи аҭакәажә гьангьаш ҳәа аҽенытцәкьа адтца риҭеит.

84 шыҟәса зхытцуаз аҭакәажә, лмаҭа Рауф лнапҟәа икәыршаны, аҵәы дылцәигар ҳәа дшәо, дилаԥсны дыкны дыштәаз, ахәылбыҽеха асаат жәеиза рыбжазы ббаандаѡуп ҳәа деимырхха, дындәылганы дыргеит.

Сара аҵәгьы шәсышьҭамлан, с-Рауф акы имыхьааит... Зынза ҳамцахә мыцәааит ҳәа ҵаҟа дрыманы ианылбаагьы игәыҭшьаагаха лыбжьы гон.

Рауф ианду длыхьҭцәуо дыѡуа длышьҭан, амашьына дынҭаргалааҵа.

Дранда абахҭаҷы даннаргагьы, дааҟәымтҵакәа илҳәац лҳәон, сыҵкәын хәышәла дшьуп... гәнаҳарала дҭархоуп... дызфазгьы дыздыруеит ҳәа.

Бҷы еихакы, аҭакәажә, акәымзар наҵаҵа еихаҳкуеит ҳәа ишлыԥәыххуаз, дышдыргәаҟуаз, лыԥсҭазаара даалырхит. Шьҭа иаанхаз Рауф иани иареи ракәын...

* * *

Уатцәы апроцесс ҟалараны иахьа еиԥш, Аҟәатәи аҳәынҵқарратә драматә театр ааигәара ԥсы зхоу дыԥәырмыжьло, иакәшаны ар гылан. Аԥалаԥь иахьабалак алозунгԥәеи атранспорантԥәеи рыла ихҟьан, ныҳәа дук ааира иазыԥшызшәа. Урҵ ирныз зегьы акы акәын. «Ажәлар рыԥәзбоит, шәиԥхьыз згымхаша, Асовет мчра аҕацәа»... «Аҳратәра зырхынҳәырц иаҷыз аконтрреволиуционерцәа рыԥсы ҵаны иаанымхароуп»... «Ацәгьоуцәа ԥсышьацәгьа роуроуп!..» «Ажәлар ҳаҳәоит, ҳсовет усҵбарҵа ҳгәыԥырҵа, аконтрреволиуционерцәа ҳпартиа анапхгаѡцәа ҕьеѡԥәа ҵазырхарц иаҷыз рыԥсы ҵаны ииаанымхароуп» ҳәа.

Октиабр мза 29 (1937 ш.) ашьжьымҵан, асаат жәеиза аҟалара 10 минутк шагыз, амашьынаԥәа еишьҭагыланы Аҟәатәи аҳәынҵқарратә драматә театр аԥхьа иааины иаагылт. Ирыбжьаргыланы ииааргаз амашьына еиԥәатцәа ду, аԥса зхаҵаны ашәаԥьԥәа зыҟәныз ԥшь-ѡык асолдаҵцәа ашьҭахь ала ашә аартны абаандаѡцәа рыҵгара иалагеит. Раԥхьа дааҭыргеит Владимир Ладариа, ицәеи ибаѡи еикәыршаны. Уи ишьҭахь –Михаил Чалмаз, ихы ѡышьҭыхны аанкылара илшомызт, имч цаны ишьапԥәа дырзынкыломызт... Нас Васили Лакоба, Миша Лакоба, Костиа Инал-иԥа, аҵәаҵәала ирыханы 13-

ԉыкгьы аатыргеит. Рызегьы рҭагылазаашьа еиԥшын, рыхԥа рыкәаҽ урысыр шьакәармак рылтԥуамызт.

Аа, абар, ажәлар шәаҕацәа, цԥьа шәрыхәаԥш рҳәозшәа, акыраамҭа аԉнытԥҟа иԉнамгалазакәа, адәаҽы иргыланы ирыман, асолдатцәа рыкәыршаны.

Амшын аԥшаҳәа иазымкуа ауаа еизаны, абаандаԉцәа анбааргои ҳәа иԥшны игылаз, амашьына ишаатыргаз еиԥш, рышҟа еихеит...Апроцесс аҟалара мчыбжьык шыбжьаз газеҭла, радиола ажәлар ирылархәахьан, аконтрреволиуционерцәа рус ианахәаԥшуа аҽны аус азбарҭа ашә аартуп, изҭаху азызырԉра азин рымоуп ҳәа. Аха уи еижьаган, ажәлар уахь иназышьҭуадаз, шәышьҭахьҟа шәхынҳәы рҳәан, асолдатцәа нарҽагылан иаадырхынҳәит. «Алыԥшаалыхԥәа» ракәын инарышьҭуаз, ааԥхьагатә билеҭԥәа рыла. Еиҳараҵак ааԥхьагатә билеҭԥәа змаз астахановцәа ракәын. Урҭ зегьы азыԥҟатцаны ирыман, ирҳәашаз ԉны ирыҭаны, ҽырҳәала иддыртцахьан.

Абаандаԉцәа адәныԥҟа ииаанкыланы иахьынҵарымаз (асценариа ус иԥҟатцан) ажәлар рхаҭарнакцәа астахановцәа рааигәара инарышьҭит. «Ҳарҭ иааҳрыхуала иныԥҟәго абарҭ алаԥәа уажәыгьы ииаанкыланы ишԥашәымоу?.. Иахьанҵа изааажәгазеи... аԥхамшьаԥәа... ацәаԥеыгаԥәа... ашьажәцәа, иныртцәатәуп... иԥәхтәуп»! – ирытцарҳәахьаз ажәаԥәа акы аанмыжьԥәа ирыԥәырҳәацәеит.

Иԉнаргалаанҵа ргәы рымырԥьеит, акызатцәык гәыԥырҭас ирымаз ажәлар ракәын; ҳазлаԥаҵам ҳалаԥәоушәа ҳәаны, апроцесс аҽенынҵа ҳҳы ҳзеиԥәырхар, ажәлар ҳардыруеит ҳара ҳзакәу, ҳашконтрреволиуционерцәам, Асовет мчра ҳшаҕам, бзиарамзар цәгьара ҳгәы ишҭамыз, аара иҳадыртцо агәра ргарым, ҳрыхьчап ҳәа агәаанагара ирымаз нарымпытцадырҵит астахановцәа.

Мчыбжьык апроцесс цон... Аҳәынҭԥарратә ахарадтцаԉ Аԥсны апрокурор Ԥарҭ иԉны ирҭаз даԥхьан, цәаҳәак, мамзаргьы ажәак ицәыбжьахар ҳәа дшәаны инапԥәа тцысуан. Азәаҵәала иԥартцахьаз ацәгьаурԥәа ртәы иҳәацыԥхьаҵа, азал аҽы итәаз азызырԉцәа «Алахшԥәа», «Ашьажәцәа» ҳәа идырҳәҳәон. Атцыхәтәаны ажәахаԉыкгьы ашьра рыԥәзааит ҳәа анрыԥәрызба, азал итәаз зегьы гыланы, саатԥ рнапы еинырԥьон, – Нагҵара иԥәзааит ҳара ҳ-Сталин ду...

Иааирак аҟынтәи ҽа иааирак ахь ҳазго!.. Нагзара иқәзааит ҳвожд дузза иарҿьажәоа ҳара ҳ-Бериа! Рхы лахааит урт раҿацәа! – ҳәа ҽырҭуан.

Наҳар дзымҭцысуа, дзымнаҳәы-ааҳәуа, ихы дамыхәо деилаҵыххаа, аҳаҵы еиҵш еиқәылашьца (бжеиҳан алашара дырцәон), ҳауак зынза иԥнамсзо, адгьыл ихәытцаҟатцаз ҿаҵара ҭшәак, аҳаҟьа еиҵш иҟьаҟьаза иԥнажьыз аҟәарҿьал деитцыхны дыҟәын. Игәаҟра зеиҳәаша азәы инаиҿцәажәара, ила анҭаҵшра ҵсҭазаарак изаҵсаны, имацара заҭцәык аҭзамцқәа днаркыдыҵшыло, игәы ԥаҵҭцәазаны дшыҟаз ашә аатын, азәы дааганы дныԥнажьланы инеихадыркит. Ихы ԥышьҭыхны иҿаҵшра изымгәаҿьит. Ишьапқәа роуп зегьы раҵхьа дызхәаҵшыз, уи иԥнарыжьлаз амагәқәа ишьазҭгьы, иацы ишизыруз еиҵш дыҵаны иҿраҵалара далагон... аха иқалҵадқәа рыда еимаа шишьамыз аниба, дырбаандаԥны азәы дшәаргаз агәра иган, сзацәажәаша аԥыза дсоуит ҳәа иҵсы ааивигеит. Ааргаз абаандаԥы ҿымҭзакәа, дшанханы, иаҵхьа ишьҭаз дихәаҵушан. Дызусҭахарыдашь, издыруа азә иакәхарымашь ҳәа илахь ааитцыхны данынеиҿаҵш, ииаицәымыҿхеит. «Ҳаи, абас узырымукәа, иаасыԛәшәаны сыҵсындаз... уаратцәҟьа ишҵаулакьыси», – игәахәын, даара игәы инархьит Захар Агрба шиакәыз аниба. «Ауаԥы ҟәымшәышә, ауаԥы аамысҭашәа, ашьацтцәҟьа рыцҳашьаны иаҿрамгылоз, атцарауаԥ, апартиеи ажәлари рҿы хеигзарак ҟамтцазакәа аус зуаз...Дзыхдырҟьазеи,иҟаитцазеицәгьарас»,–ҳәадихәаҵушан. Еибадыруеижьҭеи акрытцуан, аибадырра акәым, еизааигәан, аиԥызарадагьы русура еиднакылон. Захар аспирантураҿы атцара анитцоз аахыс дидыруан Наҳар, иажәабжьк иазкны игәаанагара агазеҭ ианитцахьан. Уи нахыс асалам шәҟәқәа рыбжьан, иара Қарҭ акәын атцара ахьитцоз. Аспирантура далганы данаа, Аҵснытәи АССР жәлар ртцара акомиссар ихаҭыԥуаԥыс аусура далагеит. Аҵсуа бызшәа артцага шәҟәқәа рыԥреи реиқәыршәареи рҭыжьреи инапы алакын. Наҳари иареи лассы-лассы еиқәшәон, а-6-тәи акласс азы артцага шәҟәы «Аҵсуа литература ахрестоматиа» аиқәыршәараан аус еицыруан, убасҟан ауп ианеизааигәахаз. Иуаԥышьа даара ибзиан, игәамҵхоз акы анибалак, абҿьыжәҳәа дацтцҟьазомызт, ҭынч-ҭынч, аха иртцауланы, акы узахымҳәааua акәын зе-

гьы рҭак шыҟаитҵоз. Наҳар иҵьеишьон, уи иусушьа уахыки-ҽнаки дымгылаҳакәа аусура илшон. Артҵага шәҟәқәа рыдагьы уи анаука инапы алакын, АбНИ анаука аусзуѡцәа Рсовет далан, Аҧсны 1918–1921 шыҟәсаҟәа ирызкны аҭоурыхтә очерк аѡра даҽын аҭыхәтәантәи аамҭазы. Ааанҳа Ленин иусумҭаҟәа акымкәа-ѡбамкәа аҧсшәахь еиҭеигахьан. Аха уи зегь ратҵкысгьы бзиа ибаны, ихы-иҧсы адҵаны аус здиулоз аҭыхәтәантәи аҭоурыхтә усумҭа акәын. «Аменшевикцәа иазааргазеи ҳ-Аҧсны, ихдыртҵәеит, ихыршьааит... ҳуахәамаҟәатҵәҟьа дырҳәит, излаѡычаз зегьы дәылганы иргеит... урҭ ырхынҳәтәуп... ҳажәлар ангәаҟ, абҵьар шьҭыхны ирҽагылт. 1918 шыҟәсазы Асовет мчра шьаҟәдыргылт... 40 мшы заҭҵәык ракәын ианыҟаз... аҧсуа коммуна... убасҟан аиааира иагаз ҳзыхьчазҭгьы, иахьа ҳшыҟоу аҟара ѡба ҳаиҵьны ҳҟалон. Иҵьашьахәыми, Кавказтәи ажәларҟәа зегьы раҧхьа Аҧсны хәыҵы Асовет мчра аагара алнаршеит... Аменшевикцәа рнапаҭаҟа иахьа уажәыгьы ҳаанханы ҳаҟазҭгьы ҳзакәхоз»,.. – ҳәа аус здиулоз аматериал атәы акырынтә изеиҭеиҳәахьан...

«Избоит, макьана напы укьымсҳацт... макьана иуздырҳом знапаҽы уаанагаз зустцәоу... Сара сҵьоушьоит», – ҳәа дрыцҳашьаны дихәаҧшуа, – Захар, сузымдырҳеи? – ҳәа ҽааиҭит аҭыхәтәан.

– Наҳар! Наҳар уоума? – ибжьы имыргазҭгьы, уахыки-ҽнаки дихагыланы дихәаҧшларгьы, саҧхьа ишьҭоу Наҳар иоуп ҳәа амалахазгьы ихаҽы изаагомызт, убри аҟынҳа иҽеиҧсаххьан, ихаан иимбаҳацыз, зыҟәрахь инеихьоу аҳәы иакәушәа дихәаҧушан. Иҽы шааихихыз еиҧш ибжьала дидырын, иухьзеи абааҧсы... умшәан ҳәа, ииҳәо иҽамшәо дшанханы даанхеит, ѡымчыбжьа рышьҭахь адауаҧшь иеиҧш идгылаз иѡыза абас дхәылашьны, алаҳарҭ еиҧш цәа ихаҳамкәа ихыхны даниба.

– Ауаѡытәыѡса ицәа иҭамҳо егьыҟам, ирҟьаны ихырымхыр. – Наҳар илҳаахьаз имч ааизыркәкәаны дыҟәтәарц аихара далагеит, аха ианилымша, Захар дицхрааны диртәеит.

– Сызлауцхраарызеи, сызлаухәарызеи? – иҳәан, дааивагьежьит, ма ҵьара ҳык иҽасырхәхәап ҳәа иҳбан, аха аиуа зеиуоу узырбодаз, дҽажәкны дыҧсуазаргьы.

– Сара усцәымшәан... Уара узыхдырҟьазеи? – Наҳар ибжьы аарлаҳәа иҭикаауан, даныҟәтәа деицәахеит, деилышшаны

дкаҳауашәа ибан. Захар инапы икәыршаны дигәыдыҳәҳәала дикын… хаха-хымш ҵуан аҽатҵа лбааимдеижьҭеи (ихәы ирҭомызт), иблахатҵ гьежьуа, ила акакаҷқәа ааины ихыпҵсалозшәа ибон. – Сыкәыриа, еиҳа еиҕьуп, – иҳәеит, атәара илымшошәа ибо даналага. Ашьшьыҳәа деитҵыхны дныкәитҵеит. Ихы акгьы атҵаҳамкәа амҽы иахьыкәыз дрыцҳаишьан, иаашьҭыхны ишьамхқәа инарыкәтҵаны днатҵатәеит.

– Сара усҵәымшәан, Захар… Ула анҭаԥшра сара сзы хәы амаҳам… аха абра усымбар шԥасҭахыз… – даныкәиа еиҳа доунашьҭит. Захар ҽымҭҳакәа дихәаԥшуан: «Абасҵәкьа ауаѡы изныкәану иахьатәи ҳаамҭазы… Ҵәгьарас иҟаитҵазеи абаѡхатәра ду змоу ашәкәыѡѡы, ажурналист?..» Игәалаиршәон алитературатә хәылԥазқәа раан иԥәгыларақәа… Ажәа имоуп Абыхәба анырҳәалак нахыс, азал зегьы лахҽыххон, дыдратҵас анапеинкьара иалагон… Исатиратә жәабжь кьаҽқәа ауаа ҵәгьашәа иргәаԥхон. Акы дааԥхьаны, дыкәтҵны дцарц далагар руамызт, хәба-фба дырмырԥхьакәа доурыжьуамызт. Аиаша иашьҭаз, ацәгьа-мыцәгьаҟатҵаѡҵәа, ауаа хәахәақәа асатиратә мцабз ааирбылуан, ҵәа рхаҳамкәа иккаҳа иаархихуан… Аԥсуа Гоголь ҳәа изышьҭаз… Ифельетонқәа агазет ианаылалак, мчыбжьык уи ада аҽакы иалацәажәомызт Аԥсны зегьы… Избан нас абас изизныкәазеи абри иеиԥш ауаѡы, дзыршьуазеи аҽаԥара лашьца дыѡнакны?..

– Захар Шәлеиман-иԥа, уара узыхдырьазеи? Иахьоума уандырбаандаѡыз? Стҵаацәа рызбахә ҳәа акыр уаҳахьоума?.. Сысаби хәыҵы дычмазаѡ гәаҟын даансыжьит, ахәшәтҵәкьа аԥҵекаҟынтәи иамхны изгара сахьырмыгҳеит… Аиаша саҳәа, суҳәоит, деибгоу, деибгаму? Жәаха-мшы ҵуеит… саргеижьҭеи… сзазҵааua уаѡ дсымбацт убри аахыс.

– Мап, Наҳар, акгьы сызуаҳәом, избан акәзар сара уара уаԥхьа сдырбаандаѡхьан, жәиԥшь-мшы ҵуеит стҵакуижьҭеи. Сзыхдырҟьаз ҳәа акымзарак сыздырам. Жәохә-мшы раԥхьа апартиа Аԥснытәи обком абиуро ахь исыԥхьеит. Сызҵаара ишахәаԥшуазгьы сарымҳәеит. Снынаргалан, адырра злаҳамоу ала уара атроцкистҵәа урыдгылаѡуп… ҳпартиазы угәы цқьам, рҳәан апартиа салырцеит. Сагьдмырцәажәеит… иашамкәа исызныкәеит, сеилымкааҳакәа апартиа салырцеит ҳәа схы сахашшаарацы Қарт ЦК аҽы сцеит аухатҵәкьа. Бериа ишҟа

снеирц азы ашә сшылагылаз сдырбаандаѡит. Ѡымчыбжьа Қарҭ ҫтакын. Иаха арахь сааргеит.

– Ҵҳахәы ҵҳыхразы макьана аусҭҵааѡцәа рахь унанамгацт, ус ами?

– Ааи, ус ауп, абри абриами ҳәа макьана аҳәгьы дысзымҭааҳацт, уи уара излоудырзеи?

Сара уара уаасҭа аҧышәа «ду» сымоуп… унаргахьазҭгьы сара усеиҧшхон, уи алоуп излаздырыз ҳәа иқьышә иааҟәххит, аха заа игәы каимыжьрацы, имҳәакәа иҵааникылт.

– Уара узыхдырҟьозеи?

– Апартиа уаҕоуп… Асовет мчра уаҕоуп… утроцкиступ… Саргьы абарҭ ажәаҟәа роуп исаҳауа?

– Абри еиҧш аҵаасҭаҵы ҳааганы ҳашҧаҭарки? – Захар изымбатәбараха аҵаҧара дыѡнаҧшуан, ҟәардәзаҭәыкгьы ѡнагыламызт, қәиарҭак амамызт, аҟәкы фѡы иѡнышәшәоз, ухәаҵены уашьуан. «Сара рацәак аамҭа сыѡнахом ари аҵаҧара, саатҟәак роуп ара уахьаанҳажьуа, ирласны иҭацәраны иҟоуп хыхь уада бзиак, уахь уиаагоит ҳәа сарҳәеит, аха Наҳар абра дыѡнахар, хымҧада изыхгом», ҳәа дрыцҳашьаны дихәаҧушан.

– Ара иабаргәузеи, иахьеицәоугьы снанагахьеит, – иҳәеит Наҳар, дѡеихан, ихала даақәтәо. Иблахатҭ хынҳәуамызт, иқәлашьцомызт, Захари иареи анеицәажәа ашьҭахь маҷк игәы ҵыцхазшәа дҟалеит, аха ибла акакаҷқәа хытҵуамызт.

Убри аамҭазы аҵаҧара ашә аартны, ѡыцьа каруаҭк рҳәазо иааѡнаргалан, аҭзы инаддыргылт, хызажәки гәабан еиҕрыжәжәаки наганы иныҟәыртҵан, абаандаѡы Агрба, абри ушьҭаларҭа ауп ҳәа наиаҳәаны, индәылтҵны ицеит.

– Даара ҳаҭырҟәҵарала иузныҟәеит… сара акаруаҭ сыҟәмиеижьҭеи… шьҭа егьысгәалашәом,– Наҳар игәы иахәеит Захар аҟәиарҭа ахьиоуз.

Захар ҵымҭзакәа, ихы ларҟәны дтәан, шьҭа ибон абри аҵаҧара ихы ааимырбыр ада шыҟамлоз.

Еиҭа ашә аатын, хаҵаки ҧхәыски афатә рыманы иааѡналт. Захар Шәлеиман-иҧа шәхәы аахҕеит, рҳәан, акаруаҭ иныҟәыргыланы индәылтцит. Асуҧ аххыла хыҳәҳәы, акәац жәны, ача шкәакәа уҳәа рыфѡы лаҳалаҳауа аҟәкы фѡы зыѡнышәшәа иҟаз аҵаҧара иааѡналт.

Наҳар афатәқәа рыфѡы аниаҳа, аҧсра далагеит… зынҳа дымлашьит, ацәажәара даҟәытцит, ила ҭраа ачанахқәа дырзыҧшуан.

– Ҳхәы ааргеит, акраҳфароуп, – иҳәан Захар дԥагыланы, иманы дааины иаԥхьа даатәеит.

– Уи уара ухәоуп... Сара схәы сҿартцахьеит... – иҳәеит, иҿытца азы ааua.

– Уара улымкаа сара схала ишԥасфои, – иҳәан Захар, иаргьы ицифозшәа ирбо, ааргаз зегьы Наҳар иҿеитцеит, амла даго дшыҟаз аниба.

Ахәылбыеха еитааргеит ахәы, Захар шьыбжьхьа еиԥш уаххьагьы акы узахымҳәааua афатә бзиа ҟатцаны изааргеит, Наҳар ихәгьы рыманы ааит, аха уи зынӡа аҽеакын, шәграммк ачеиԥәатцәеи (ахы алымҟьо) тцәыцак ачаи ааганы иааимтцадыргылт. Аԥыцьагьы ԥаԥхьа ахәы ироуз еицырфеит. Наҳар иԥсы илалан, ихала дтәо-дгыло далагеит.

– Исзеилкааuам, ҳԥыцьагьы ҳбаандаԥцәоуп, ҳхәы еиԥшны изҳарымтозеи? – кранырфа ашьтахь Захар уамашәа ибаны дтцааит.

– Уара лымкаала ҳатыр уԥәыртцоит...Ламысла иузныҟәоит... Уара ушьашәыра саргьы сатцанакит... чеиԥәатцәак сзаарго иалагеит уанааи нахыс.

Наҳар иеимҳәеит, «урт ус ауп аԥхьа ааанаго зегьы ишырзыруа, аусттцааԥцәа уҿахәы уҿыхра иалагаанӡа «кьаф» удыруеит. Уи нахыс ухәы ануртои ианурымтои еиҟарахоит, иуртаӡаргьы ари еиԥш афатәԥәа убарангьы уҟаӡам, ԥсымышьтыга чеиԥәатцәак наумтцадыршәуа иалагоит. Сара исхызгахьеит... уаԥхьаҟа иузыԥшу удыруама», ҳәа игәы дтахәыцуан.

Ауха асаат 12 ианалга ашьтахь, Захар дытганы дыргеит.

– Аҽеаԥьара уиаагоит ҳәа сарҳәахьан, ҳаиҟәыргозар ҟалап, ҳаицыҟазтгьы шԥастахыз, – иҳәеит дандәылыргоз.

Ԥьаргьы уеитаргаӡом, арахь удырхынҳәуеит, аратәи атцасԥәа шыҟоу уздырӡом... Уажәааны изыԥхьо иҿахәы аҿыхрахь ауп дахьырго, уаҟа узыԥәшәараны уҟоу удыруама ҳәа, игәы инархьуа, ҿымтӡакәа дгыланы, лаԥшыла днаскьеигон.

Наҳар атәареи агылареи акәым, ԥынтә ибзианы акранифа ашьтахь ишьапы дыхгыланы дныҟәо дҟалеит.

«Анаԥьалбеит, абри еиԥш ауаԥы хәша, ауаԥы аамысташәа ирзыгәаԥьру ааисуа ипҟара? Сара исычҳаз изычҳару? Рыцҳашьара злаӡам ашьажәԥы Ԥачулиа иаԥхьа дыргыланы, уажәы-уажәы азаара изааua, диԥәыҳәҳәо иҿахәы иҿыхра даҿызар акәхап... Уажәык уи зынӡа деивысны дыҟоуп... мап

икуа далагар, иҭаҭын цыблаахала дибылуазар акәхап»… – аҷаԥара ихы изыԧнамкуа дизхәыцуа дшыԧназ, ашә аартны дааԧнарыжьлеит. Наҳар уи ихы инаркны ишьапаҟынӡа лаԥшыла дааимидеит, аха кьыс имаӡамкәа даниба, иааԥьеишьеит. – Уабаҟаз, зыҟны унаргада? – иҳәан, дааидгылт.

– Ԥачулиа… уи иакәын исазҭаауаз, – деиҭаԛәԛәа дгылан.

– Иуеиҳәазеи? Дызуазҭаауаз?

– 1931 шыԛәсазы Аԥсны анхаԧыжәлар, Дәрыԥшь аколнхара ҳҭахым ҳәа анхаԥәа зыргылоз Лакоба шиакәу удыруеит, ашәҟәы унапы аҭаԧхәа аԛьаад ааганы исымҭеиҭеит.

– Нас унапы аҭоуԧыма?

– Уи еиԥш ыҟамызт… снапы шԥаҭазыԧуаз… Изакәытә ҵәгьаԥәыԥхамшьароузеи исыдигалаз? – игәы ԥжәон.

– Нас абас хаала шәеилгама?

– Хәба рҟынӡа аамҭа умоуп… Уаанӡа х-саатки бжаки бжьоуп… Изнутԥаша аԛьаади узлаԧыша акарандашьи абар уаԥхьа иахьыԛәу! Иаашьҭыхны иуманы уца, унатәаны иԧны иԛәҭа, Дәрыԥшь анхаԥәа рхаҳәатәала ишымеизаз, аконтрреволиуционер Нестор Лакоба ишеизигаз, аколнхараԛәа ҳҭахым ҳәа ирԛәԥаны, ихирбгарц шиҭахыз, уи ала Асовет мчра аарҳәны Аԥсны аҳратәрахь архынҳәра хыԛәкыс ишимаз. Абри еиԥш адҭа узҭо сара сакәӡам, ҳвожд дуӡӡа иарԛьажәԧа Лаврентн Павел-иԥа ихаҭа иоуп. Уи уара уидыруеит. Игәалашәоит усҟан уара апартиа Гәдоуҭатәи араиком аҷы аус шууаз… Иҟаҭәҟьаз аиаша уԧыроуп… Иуԧуа ашәҟәы дазыԥшуп иара ихаҭа, хәылбыԧеханӡа иаԥхьа ианыԛәымла, иуԥәызӡом, унапала ухы шҭаурхо удыруаз. Заа угәуԧеаныстԥоит, аиаша унахыкәша-аахыкәшо аҭак ҟастԥоит ҳәа уалагар, иуԥҭаку уԧыза ашәҟәыԧԧы, Абыхәба ихьыз ухьуеит… Ихьыз иара ихаҭа уиазҭаар иуеиҳәоит. Ухы уԥәымԛымзар аиаша ҳәа. Аиаша заԥәык ауп уеиԛәзырхо, уи ашьҭахь мышкгьы даанышәымкылан дырбаандаԧны, иҳәеит иара ихаҭа… Абри еиԥш адҭа сыҭаны соуижьит…

– Ари ԥәгьаԥәыԥхамшьароуп… – Захар дахьԥәажәоз игәы ԥжәон, зны дԥәышхон, зны дҟаԥшьхон… – исыдитԥаз закәызеи, уазхәыци, Наҳар? – иԧеизеиԛәымкуа аҷаԥара ҭшәа дыԧнагьежьуан. – Лакоба дытроцкистын, ажәлар драԛан, Асовет мчра даԛан, Асовет мчра иҭахымызт ҳәа снапала исдырԧырц иаԧуп. Сеилагоит… Сеилагоит, иаанагозеи ари?.. Имар-

кузеи Нестор рыцҳа? Иԥсы адгьыл изытԥадмыргылозеи?.. Иԥсыбаѡԥа рыхәда изкылагылоузеи? Ихаҭа даныҟамла ашьҭахь ихьӡ-иԥша дырԥәгьарԥ изашьҭалазеи? Харада ахара идҭара зыртаххазеи?

Наҳар ила ааихмырсыԥгьӡакәа Захар дихәаԥшуан, абас деилашәаны димбаӡацызт, адунеи ааҳәуазаргьы, акгьы згәы иамырсыкәа ахынкылареи ачҳара дуи змоу ҳәа иԥхьаӡоз... мызкы аԥхьа асԥьалаҷы иҟалаз ахҭыс ибла иаахгылт. Ахәылбыҩеха Захари Наҳари амшын аԥшаҳәаҷы еиԥәшәеит. Захар иҷәкәын хәыҷы Зураб аарлаҳәа ҷыц аныҟәара иалагаз инапы данкны диварԥало днеиуан. Ианеиԥәшәа, еицәажәо, Зураб хәыҷы дрыбжьаргыланы, асԥьала иԥәлеит. Захар зыѡра даҷыз Аԥсны 1918-21 шыԥәсԥәа ирызкыз аҭоурыхтә очерк (ахыркәшарахь днеихьан) дагәылахаланы дшалацәажәоз, ахәыҷы дкәыркәыруа, дрызгәамҭаӡакәа асԥьала амаакырԥәа днаркылшәан, амшын далашәеит. Наҳар дшеилаҳәаз дууаӡа дыԥаны, амшын иҩалажьны, ахәыҷы далигеит. Захар дахьгылазгьы деиҭамҭит, ихы-иҷегьы аҩееиҭанамкит, акгьы ҟамлаӡазшәа, шәарак инмырԥшӡо дгылан. Наҳар иԥьеишьон ичҳара заҟа иҩәҩәоузеи ҳәа.

– Лакоба дытроцкиступ ҳәа снапала изыѡуану? Мап!.. Мап!.. Мап!.. – аҭыхәтәан абас ааиҳәан, амца иҷыԥәланы акаруаҭ дныԥәтәан, аԥьаад бгьыцԥа ишьамхы иԥәкны аѡра далагеит: «Ҳаҭыр зԥәу Лавренти Павел-иԥа. Шәара хаҭала сара сыжәдыруеит. 1931 шыԥәсазы шәымшира аназгәашәҭоз шәыѡны сыҟан. Сшԥәшәазгьы ус ауп. Сара уи аҩены Қарҭ сыжәлантә Алиоша Агрба Аахытҵ-Кавказтәи афедерациа ГПУ аус шәыцызуаз иҷы сшыҟаз шәнеиит, ари дызусҭада ҳәа шәҭааит. Сашьа иоуп, Аԥснынтәи дааит, Гәдоуҭатәи араиком маӡаныԥәгаѡыс аус иуеит ҳәа аншәеиҳәа, ахәылбыҩеха аѡныҟа, сара сышҟа, думаны унеи ҳәа иашәҳәеит. Шәара шәымшира иазкыз агәырԥьара сахьалахәхаз, насыԥ дук еиԥш исыԥхьаӡоит иахьагьы. Ибзианы исгәалашәоит усҟан шәара Лакоба иныҳәаҷа анаанышәкылоз изышәҳәаз ажәаԥәа. «Нестор сара сыртԥаѡы иоуп... Уи ҳвожд дуӡӡа Сталин даара дизызырѡуеит, бзиагьы дибоит... Аԥсни Лакобеи еигымхааит!.. Дфырхатԥоуп, дҳаракуп. Шәгәы иалымсын, шәарҭ аԥсуаагьы уи дзыԥсатԥәҟьоу цԥьа инагӡаны ишәзымдыруазар ҟалап» ҳәа. Иара убас ибзианы исгәалашәоит, уи ауха дсасны ишәҭаз

Аахытц-Кавказтәи афедерациа НКВД ахада Станислав Реденс шәыхәмаруа Лакоба иныҳәаҷа ѳынтә ишәыржәит... Убасҟак аҟынӡа бзиа дыжәбон иԥсы ахьынӡатаз. Убри аҟынӡа дышәтахызтгьы, даныԥсы дзышәцәымыԥхазеи? Лакоба дшытроцкистыз идыруан, Агрба инапала иѳааит ҳәа шәара адтца ишәтазшәа, Ԥачулиа исеиҳәаз агәра згом. Лакоба апартиеи Асовет мчреи рзы гәыкала дшыҟаз шәара ишәымдыруеи! Дәрыԥшь анхацәа реизара иара ибз атцазшәа гәаразтцаз дара рхатақәа роуп, Асовет мчра аԥацәа. Дәрыԥшь анхацәа шеизоз уи зынӡагьы издырӡомызт, Қарт Апартиа Аизара ду аҷы дыҟан. Ажәлар еизеит ҳәа ианиаҳа, иареи шәареи шәеицны Гәдоута шәнеиит. Ибзианы ижәдыруеит атагылазаашьа шаҟа ицәгьаз. Аизара ианалагоз инаркны ииаилгаанӡа рыгәта салагылан, шәеимпы, иҟашәтцо хәартам ҳәа ирылабжьоз среиуан.

Лакоба имацара дмааикәа, абра ҳахьгылоу ҳаԥсыроуп, ҳақәтрангьы ҳаҟаӡам ҳәа ажәлар еицҷеакны иҳәҳәон. Аконтрреволиуционерцәа, тауади аамыстеи иреиуаз, ауаа азыҟатцаны ажәлар ирыларгыланы ирыман. Лакоба данааиуа иеихсны дыршьразы. Изыԥшыз шидыруазгьы, аԥсра дацәымшәаӡакәа ихала днеиит.

Уи иеиԥш ида здамыз аҷеаӡәы изыгәаԥуамызт. Ажәлар рыгәтыха иаргьы игәтыханы, ргәырѳа иаргьы игәырѳаны данаарылагыла, аӡәгьы ишәақь дзатцымхеит.

Избоит цьоукы ршәақьқәа шсыԥәку, аха сара уи сацәшәаӡом. Шәтцеира сызныҟәымгазар, исзыжәулак сыхәтоуп ҳәа ибжьы тцрыхәтцәаӡа ажәлар данаарылагыла, рҷеиԥәыркит. Иҳәатәы хартцеит. Зегьы рыѳнԥәа рахь еимпны ицеит.

Сара акоммунист партиа саа3еит, сыԥсы ахьынӡатоу иснартцаз иаша мѳала сымѳасларц сатхуп. Иҟам-иным сызҳәом. Лакоба Асовет мчра даԥамызт, ихы-иԥсы зегьы ақәитцон. Иагьақәитцеит, уи амѳа дшыԥәыз дыԥсит.

Аҳәара ҟастцоит, Лавренти Павел-иԥа, шәара шәышҟа, аԥышәа ду змаз абольшевик, ааԥсарак ҟамтцаӡакәа Асовет мчра аматц азызуаз... «Сыртцаѳ ду» ҳәа шәзышьтаз, хвожд дуӡӡа Сталин сѳыза ҳәа зеиҳәоз, изныкымкәа Ленин дыззыӡырѳхьаз, Нестор Лакоба ихьӡ-иԥша зырцәгьарц иаҷеу ацәгьацәыԥхамшьақәа рыԥәнага иақәшәыршәарц.

Ѳбаҟа ажәа сара схазы. Сзыхдырҟьаз ҳәа акгьы сзымдырӡо сырбаандаѳны, Қарт, шәара шәахь анеира сшаҷеыз, саанкы-

ланы ст̣аркит. Уажәы Аҟәаҟа сиаргеит. Схәыҵны сԥагылазар аахыс бзиарамзар цәгьарак ҟасымтцац, ҳкоммунист партиа иаасыднатцоз гәык-ԥсык ала инасыгзон. Ԥачулиа дыԥхамшьаҭакәа Лакоба дытроцкистын ҳәа ԥны унапы атцауԥыр, Лавренти Павел-иԥа ухы уаҟәититәуеит ҳәа сеиҳәеит. Уи сара ат̣ак абас иҟастцоит: истахым сара гәнаҳала иаахәоу ахаҟәитра. Акы затцәык сзыҳәо, акгьы шысхарам, сышиашоу еилышәкаа. Захар Агрба».

Иԥны данаалга, еидара хьамт̣ак даатцтцызшәа, иԥсы ааивигеит, ашырҳәа дԥагылан, инаганы Наҳар инаииркит даԥхьарц азы. Иԥьеимшьаҭеит, иԥсы дацәшәаны ихы аиҟәырхаразы иҟамыз-ианымыз акәымкәа, аиаша ахьанитцаз, аха абри ашьтахь дзыҟәдыршәараны иҟаз даназхәыц, даарыцҳаишьеит.

Асаат̣ хәба рҟынҭа аԥыцьагьы лацәеихьшь ҟамтцаҭакәа иԥшын. Аамт̣а ааигәахо ианалага, Наҳар игәы ҭытцны ицо иалагеит. Захар, акымзарак усс иҟамтцазо, длеиԥеиуа дыԥнан. Асаат̣ хәба шааҟалаз еиԥш, ашә аатын Ражьден Гангиа дԥызза дааԥналт: – Абаандаԥы Агрба, ашәҟәы иуԥыз абаҟоу? – иҳәеит, дихәлацьацьо Ԥачулиа ицәаԥа шьтыхны.

Захар ат̣ак имт̣аҭакәа ашәҟәы наииркит.

Захарԥсахеибакрыла иԥыз ашәҟәы, импытцааны ианырга ашьтахь, ииашамыз акраныстцама ҳәа акыраамт̣а дазхәыцуан. Игәалаиршәон Дәрыԥшь ажәлар реизара зыхҟьаз. Ихамышт̣зо ихаҷы ианхеит даара игәамтцны иҟаз, акыр зыҟәрахь инеихьаз Калдахәаратәи нхаԥык иԥәгылара. «Анхаԥы есԥьаангьы дзыргәаҟуаз адгьыл акәын... Уаҳа аҷеак итахзам, – абас дналагеит уи, ажәлар даарылтцын, иҳаракны иҟатцаз ацәажәарт̣аҷы дныԥәгылан. – Ҭауади-аамыстеи, нацьнатә аахыс адгьыл дара иртәушәа зҷеахарԥаны изку, ахаҳҳәап, Асовет мчра шьаԥәҳаргылап, адунеи шәзылашоит, адгьылԥәа зегьы анхацәа шәаԥәитны ишәоуеит, шәсыцгыл, ҳаибашьып, – иҳәан, Лакоба хәыҵгьы-дугьы иҳәатәы хахтцан, ҳаибашьит, ҭауади-аамыстеи ахаҳҳәеит, ашьа каҳтәеит, Асовет мчра аагеит. Ишҳаиҳәоз иҟалеит, анхацәа адгьыл ҳаԥәитны иҳауит. Иаҳамбацыз аабеит. Ҳцеи ҳцьыԥәреии еиԥымҟьо иҟалеит. Ԥыт̣ацыԥхьаза акәампаратиаԥәа (акооперативԥәа) дыргылт. Аԥьыԥәреи, ат̣ат̣ын, аԥы – узхашәало аарыхны иумазтгьы, иноугар, ииауҭаххалак амат̣әа-ԥыт̣әаз ирыԥсахуан. Ҳахшара

ракәзар, ашколқәа рҽы аҷҵаҳәа иасны атҵара ртҵон. Ҳарахә-ҳашәахә ҳееинаагалт...

Абас анҵәа ишиҳәара ҳаҟан. Шәшыҟоу атҵкыс шәеҕьхоит Сталин иколхоз шәалалар ҳәа митәык ааганы иааҳалаижьын, ҳаиланагеит. Аколхоз ҳәа иҳадыргалаз хыртҵәагазаап. Ианаҵьалбеит, Сталин иаб дҳамшьит, иан дҳамшьит, иҳамеикузеи, ҳзыхиртҵәозеи, ҳаҵкәын уоуп, уцаны уҳазиаҵәажәа, ҳшыҟоу ҳаанижьааит ҳәа Лакоба ҳиҳәеит, аха ишыжәбо, даҳхамзгылт. Изҵаху алалааит, изҵахым ус иҟазааит ҳәа хаала иалагашәа ҟартҵеит аҧхьа. Егьырҵ ажәлар абзиара шәзыҟалааит, сара ҳҟыҵа атәы ауп исҳәо, хар змамыз нхаѡык даламлеит аколхоз, иалалаҟәаз анымха-хымҵәаѡцәа, знапы нагзаны матҵәы наак шьҵызымхзац иабаныртҵои-иабанырхуеи ҳәа ирылаҟәаз роуп. Зыгәра ганы ѡ-ҵьмак ҽенак хәлаанза ирыцумҵаша ракәхеит аиҳабацәа ҳәа иаҳхадыргылоз. Аколхоз шәаламлар, ишәҳарбап ҳәа ҳдыршәо иалагеит. Аҧсны ҳаиҳабырагьы урҵ ирыдгылоит. Аколхоз шәалала, шәеицаарых, ижәуа еиҧшны ишәоуеит ҳәа ҳарҳәеит... Баагьы-ҧсгьы еидгыланы аус еицушьас иҟоузеи? Ҳхала ҳадгьылҟәа рҽы аус ааua, ҧаса ҳшыҟаз ҳанхар еиҕьзами, ххәеит. Мап, ус акәзам, атрактор шәзааueит, уи ахала зегьы шәзыҟанатҵоит, шәара шәтәаны шәахәаҧшла рҳәеит. Атрактор зегьы ҟанатҵозар, аколхоз иалартҵааит, ҳара ҳшыҟоу ҳаҟазааит.

– Уи атрактор ҳәа шәызҕеу, – ивараҽы игылаз даҽеа нхаѡык игәы итҵаххуа ажәа ааимиҧааит, – адәы еиужьҟәа аҵахуп, ҳара мардак ҳаҽаҧсоуп, иабаҳахәарҵоу? Ацәматәаҟәа ҟалазом, рҳәеит, нхашьас иҳамоузеи?

– Шәҟәатҵаҟәа ыҟәшәх, аҵьыҟәреи латҵара шәаҟәыц, ачаи ада акы еиҵашәымҳан, ачаи амал ду аанашьҵуеит, рҳәеит, – иажәа анагзара деиҵаналагеит Калдахәаратәи анхаѡы. – Зегьы ҳаарҟәатҵны ачаи мацара ҳалагар, ҳарҵ аҧсуаа нхашьас иҳамоузеи, ҳаламыс, ҳкьабз, ҳчеиҵьыка зегьы ҳамышәхуама? Асас уѡны дааир, ачаи имҵоургылома? Ҳарахә абаҳәуеи, ианаҳхуама?

– Мап, мап, аҧсуааи аколхози ааибуам, уи ҳара иаҳтәым, изҵаху ирымазааит. Аказарма дуҟәа ҟатҵаны, ҳәсагьы-хацәагьы шәеилатәаны аҵаҵын шәрыҧхла ҳәа ҳарҳәеит. Ауаѡы иаҳахьоума, ҳәсагьы-хацәагьы арахә реиҧш еилартәаны... Сара хѡык аҵацацәа сымоуп, аҧсуа ламыс ныҟәыргоит, заҵа

исыдымтәалара, ашҭа санааҭала нахыс ршьапы иқәгылоуп... Нас уажәы инеины аҭаҭын казармаҷы иҟәаз-ҟәазҳа исыватәарцу? Уи еиԥш ҳаҵоу ибааит!.. Мап, мап, иҟамлароуп аколхоз! – уажәы-уажәы аԥыр-ԥыр дытҵьон уи анхаѡы.

– Ишәҭахымзар шәыҟаз ҳәа ԥыҭраамҭак иаҳҟәатҵшәа иҟан, уажәы ҳахәцәа ркит, шәаламлар ҟалом ҳәа, – ивараҷы игылаз иҽанааиқәиклак, иажәа анагҳара дналагон Калдахәаратәи анхаѡы.

– Иаламлаз цәгьала иҳазныҟәеит, «шәкулакцәоуп» рҳәан, ҳцаҟәа ирҭаланы иҭадырцәит, ҳарахә ҳахцаны иргеит, ҳаѡныжәҟәа зыҟәгылоу аамҷыдарахаз дгьыл ҷаҭак ҳаҟәиҭымкәа ҳҟартцеит, «акулакцәа рыхшара аҭара шԥашәҳартцои» рҳәан, ҳхәыҷҟәа ашкол иҭырцеит, ҳабжьҟәа ҳамырхит, абжьыҭирҭахь ҳнармышьҭит, аҽышьра ҳҭадыргылт. Сара абри ижәбо укулакуп ҳәа сарҳәеит, сабатәи кулаку, ҽабааки, ѡыжәки, хәцьмаки ракәҳан исымаз, уажәы акымзарак сымаҳам, ҿтаацәараҷы ааѡык ҳаҟоуп... Шьҭа хныҟәгашьас иҳамоузеи? Азлагараҷытцәҟьа сахьнеиз, аԥьыҟәреи слагоит ҳәа, укулакуп рҳәан, сахарымтцеит. Урҭкәа зегьы схы иқәыскрын, абыржәы ааигәа ауаѡы дызкәымшәац сакәдмыршәазҭгьы.

Сызлытцыз сқыҭауаа ирдыруеит, ааигәа агәаҟра сакәшәеит, саб дыԥсгәышьеит. Иԥсыз дузырхынҳәуам, имѡа дыкәтцатәыми, жәытәнатә аахыс аԥсыжырҭа ахьҳамаз даажуеит ҳәа анышә аԥҟара ҳаналага, уара акулак уаб дааганы аколхоз дгьыл аҷы ижра зинс иумозеи рҳәан, аԥсыжра еимарыԥсеит. Уара узкәиҭу уѡны зыҟәгылоу ауп ҳәа сарҳәеит... Сашьцәа ѡыцьеи сареи «Кьараз» ҳалан, Асовет мчра аагаразы ҳакәԥон, сара саанхеит, дара рхы ақәыртцеит... Ичкәынцәа ѡыцьа рхы зкәыртцаз адгьыл иахьамадоу раб дрываажыр рымуит... – абарҭ ажәакәа аниҳәоз игәи илаҳырҳи еилатцәон... – Ажәлар, шәара шәҷы изҳом, убасҟак сгәы сахаԥыржәеит, сшәакь аакыдыхны, азәы игәы ҭсымблаакәа саб дсыдмыржит. Убри аахыс сеытцәахны абна сылоуп, сылтцрангьы сыҟаҳам. Ажәлар бзиа, ишәымун, мап ацәышәк аколхоз, акәымзар сара ислахьынтцахаз шәаргьы ишәлахьынтцахоит!.. – абас ааиҳәан, дналбаапеит, ачкәынцәа реиԥш ибаѡ ицәыласҳа. Уи нахыс иааҟәымтцзакәа ауаа рыбжьы гон: «Аколхоз ҳҭахым!..» «Аколхоз ҳахнартцәоит!..» «Аколхоз ҳафоит!..» «Ачаи ҳақәнахуеит!..» «Ачаи ҳԥынтца иҭиааua, шьапыргыларҭа ҳмоуа, ҳадгьылқәа

зегьы агоит!..» «Лакоба иҽы ауп аус ахьҳамоу!..» «Дааиааит, иареи ҳареи ҳаицәажәап!» ҳәа.

«Иеизаз анхацәа Лакоба гәыбҕан изҵоз иабардыруаз шаҟантә Қарҵ аизарақәа рҽы дықәгыланы дырхашшаахьаз, – дхәыцуан Захар. – Аҧсни егьырҵ ареспубликақәеи узеидкылом, адгьыл ҟәаҧа-ҽаҧароуп, иқәынхо аҧсуа жәларгьы рқьабзи ртцаси зынҵа аҽеакуп... Хаала акәымзар, мчыла ҳәа ҳалагар, уааҵьбарақәоуп, аршәара рнаалаҵом... Иара усгьы хыҧхьаҵарала имаҷу амилаҵ ҳампытцаҵыр ҟалоит. Инеиҧынкыланы аколнхарақәа рыҟаҵара ҳалымшар ҟалап... Хәыҷы-хәыҷла иазыҟаҵо, рымаршәа куа аамҵа раҳҵап» ҳәа аниҳәалак, аҵакс иаҳауаз акы заҵәык – «Сталин дуззa иҳәеит, иҟаҵатәуп» ҳәа акәын. Уи иқәгыларақәа иаргьы шаҟантә дырзыҵырԝхьаз.

Дышҧаицәшәоз Захар, ажәлар шны ишыҟаз Лакоба имацара данаарылагыла, акы изырур ҳәа. Дцәажәо дышнеиуаз, иҟашәҵо хәарҵам, ара шәхала шәеизаны, ари еиҧш азҵаара ду адәы ҳақәгыланы иаҳзыҵбуам аниҳәа, азныказы ажәлар иргәамҧхакәа аууҳәа ииаилалеит.

– Қыҵацыҧхьаҵа аҵәаҵәа, ԝыцьа-ԝыцьа шәҽахәы зҳәаша, зыгәра жәгақәо шәхаҵарнакцәа алышәх, нас Аҧсны аиҳабыреи дареи еиқәшәаны еицәажәап, шәҵагылазаашьа аиҕьтәразы ақәҵара ҳадаҳкылап, – аниҳәа, адруҳәа зегьы ақәшаҳҵхеит... Аизарагьы аҵыхәтәа хыркәшахеит.

Лакоба Дәрыҧшьынтәи дхынҳәны даанҵа, Аҧсны аиҳабырагьы Бериагьы Гәдоуҵа ақалақь аҽы итәаны иҧшын. Хаала, ҧсыҵбарак ҟамлакәа ажәлар ахьеимирпыз Бериа даара игәы иахәазшәа ҟаҵаны, Лакоба идиныҳәалт аҧхьа, аха ашьҵахь (иара уи аухаҵәҟьа) Қарҵынтәи аусҵцааԝцәа дрыҧхьаны, зхаҳәатәала еизаз анхацәа Асовет мчра иаҽагылт ҳәа рҵакра далагарц ақәикит. Иахгатәуп, ирзҵәуп, ҽааҳәыра рмоуа ҳәа Бериа амамиқәара иҽатәаны ажәалагала аныҟеитца, Лакоба изымчҳакәа дытцҟьеит, ажәлар акгьы рхараҵам, зегьы зхароу ҳара ҳауп... Ҳара ҳауп ирзҵәу, иахгатәу иҳәеит... (Уи ауха аизараҽы дыҟан Захар... зегьы игәалаиршәон) Бериа уаҳа акгьы ахимҳәааит, аха Лакоба иқьышә дҵасызшәа, дгәааны дҵәан...

Бериа уи ихаимыршҵит, 1937 шыҟәсазы игәалаиршәеит, Қырҵҵәылатәи Акомпартиа Ацентр Комитет абиуро аилатәа-

раҿы «Аԥсны аиҳабыра агәрамгацәа, 1931 шыԥҟәса раахыс атроцкист Лакоба еиҿкааны имаз атеррортә-контрреволиуциатә организациа иалан» ҳәа рызҭаара иахәаԥшны апартиа ианалырцоз. Абласаркьа ажәак димырҳәеит, 1931 шыԥҟәсазы Гәдоуҭа шәаргьы шәтәамзи, Лакоба ажәлар акгьы рхараҵам, ҳара аиҳабыра ҳауп зегьы зхароу ҳәа иҿала ианиҳәаз шәмаҳауази, мап шәкуама ҳәа данаарҿагыла, ирҳәо рҿамшәо иаанхеит.

– Лакоба усҟан ииҳәаз иаанагоз уи акәҵамызт, игәы иҭаз аҿеакын... – иҳәан, ашырҳәа ԥҽагылт Владимир Ладариа, аха, шәгәы Асовет мчразы ашьаҟәаҟәа шҭажьыз еилаҳкаахьеит, уа утәа иҳәан, ига-иҿы амырҳәаҵакәа даахьижәеит... Рызегьы рпартбилеҭԥәа рымхны, иааурыжьит рҭакрада ус рымамкәа.

Ладариа ииҳәарц иитахыз, Лакоба ажәлар акгьы шырхарамыз ибон, анхацәа зынҵа азыҟаҵарак рымаҵамкәа, хыхьынтәи иҳауа адирективаԥәа рыла рыхәцәа ҭкааны, аколнхара шәаламлар ҟалом ҳәа иаҳкит, рмаршәа ҳамкит, иаҳҿаҳаргылт, аколнхара убасҟак ирцәымгаҳтәит, азбахә анраҳалак, рыблахаҵ гьежьуеит... Хҭатын казармаԥәа уахынла амца рыцратцаны ирбылуеит... Ачаижәла анылаҳҭалак, уахынла итцыхны, аҭыԥан ахаҳә ҭарԥсоит... Сҿы аколхоз исцәагар аҭкыс снапала исшьыр еиґьуп ҳәа, анхаѳы иԥсы еиԥш бзиа иибоз, ахы инагәыдыргыланы, ишьны икаижьуеит... Избан абранҵа изнаагозеи ҳанхацәаҳәа акәын...

Аԥсны мацара акәызма, Асовет ҳәынҵԥарра ахьынҵанаҵаазо абас анхацәа дыргәаԥуа ианалага, ашшыбґьыцԥәа Сталин ишҟа ирыѳуа иалагеит. Убасҟан ауп Сталин «Аԥәҿиара зыхшыѳ ахнаԥааз» ҳәа астатиа аниѳыз (1930 ш.).

Уи астатиаҿы Сталин дрыԥәҵбеит аҭыԥантәи анапхгаѳцәа аколнхараԥәа рышьаԥәыргылара иахьахдырҟьацәаз, иахьахнаԥаацәаз азы. Уи ашьҭахь ԥыҭраамҭак иҭышәынтәалан иҟан, аха шыԥҟәсыбжакгьы бжьымсит, Сталин аԥхьа ииҳәахьаз акәҵамкәа... усҟан истатиаҿы шәыццакцәеит ҳәа гәыбґан риҭозҭгьы, уажәы иԥәгылараҿы аҭыԥантәи анапхгаѳцәа ахҭынҟьа риҭеит: «Изышәмырццакуазеи аколнхараԥәа рыҟаҵара, шәыззыԥшузеи? Акәымзар еитцашәҟьарц шәаҿызар? Ѳышыԥҟәса рыла ҳҭәылаҿы аколнхараԥәа ҟаҵаны ҳрылгароуп... Тәамѳахә ҟамҭцакәа аус утәуп. Зґәы ацԥыҳәаны иахамзгылаз Асовет мчра даґоуп» ҳәа.

Жәлар раб иажәа иҿшәааҩа ҳтәыла зегьы алозунгқәа рыла ихҟьахеит, «Ѳышықәса рыла аколнхарақәа ҟаҵаны иалгахоит» ҳәа. Напхгаѳцәаҟәак Сталин ихылҵуа «ашәахәаҟәа» аҧхьа ҳара иҳаҟәхарҧхоит ҳәа ѳышықәса ацынхәрас шықәсык ала аколнхарақәа ҟаҵаны ҳалгароуп ҳәа ахыдҵа ргеит. Урҭ раҵкыс ҳара ҳазлеиҵәоузеи, ҳаб ҳартҵаѳы дара иреитҵаны бзиа даабома рҳәан, аҿанапхгаѳцәаҟәак шықәсык зҳәаз ирацлабны «шықәсыбжак» ала ҳәа рхы иадыртҵеит. Анхацәа еидцаланы, мчыла аколнхарақәа ирылартҵо иалагеит, мап ацәызкуаз амыкәшәатә дакәдыршәон, имаз-ихзыз зегьы ааимыхны, ҵаацәала инеидҿаҳәаланы иахыргон. Анхаѳы изы уи атҵкыс еиҵәаз аамҵа ҟамлазацызт... «Избан, изыхдырҟьозеи анхацәа? Абри еиҧш арыцҳара, агәаҟра иштагылоу Сталин идыруоушь?» – абас дхәыцуан Захар.

* * *

Захар иисыз ашәҟәы наганы Ҧачулиа иаҧхьа иныкәыртҵеит... Усҟантәҟьа Қартҟа ацәажәара даҿын, ила акы або дыҟамзыт. Ацәажәара дшаалгаз еиҧш иааитцыхны даҧхьеит, иблақәа ҵытҵны ихы агәҵаҟынҳа иѳеирц егьрыгмызт, азаара изаазшәа дыҳәҳәон, алахша, иисуа закәызеи, иҧсы штоу агаз иқәҵәаны, амца иркны дыжәблы ҳәа... Убас егьыҟаитҵон, аха ашәҟәы Бериа ихьҳала иахьѳыз деиқәҧах, дҿаҳәа дааннакылт.

«Агрба Захар сара ибзианы дысгәалашәоит, сышҟа ашәҟәы иѳааит ҳәа хаҵала идитҵахьан», – ихаҧыцқәа аҿҿа шрытҵгоз аенытҵәҟьа ашәҟәы Бериа ишҟа идәықәитҵеит. Шьҭа уи иҟынтәи адҵа иауааҩа дызилакьысуамызт...

Бериа ихьҳала инеиз ашәҟәы данаҧхьа, дҧыххаа дызгаша абомба ааганы идыркызшәа дааҟалеит.

Бжьшықәса раҧхьа иҟаитҵахьаз ахәымгара... уи шьҭа уаҳа уаѳҧсыжәла идыррангьы иҟазам, ашьҭамҵа ыҳхьеит ҳәа игәы зызирҵынчхьаз, иҿыцҳа иаацәырнагеит. Дзықәтәаз аҟәардә дазымкуа икабинет еитҵҳәа ахи атҵыхәеи дакәшо далагеит. Уи амца изыркыз, деивызгаз «1931 шықәсазы умшира аназгәоуҵоз сыҟан... Лакоба иныҳәаҿа Станислав Реденс ѳынтә иуржәит» ҳәа Захар иисуаз ацәаҳәаҟәа ракәын.

Бериа аматҵура ҳаракы ахь ахаларазы имырҿиоз иарбаныз, иаҵаххар иани иаби мардуанс иҟаитҵон...

Аахытц-Кавказтәи афедерациа ГПУ аҿы аусура даналага, иахагылаҟәаз азәаҭәала ирыхьыз рзымдырҭо, ирытҵажаны хлантцы иҭатцо (иҭархо), жәлар ркомиссар Станислав Реденс ихаҭыпуаҽыс иҽеыҟатцаны, дыцәгьахәыцуа дааитцатәеит, ишьапы данкны, дылбааҳәаны, иара иҭып анбааныскылои ҳәа дитцаԥшуа. Игәы атцаҿы ашҳам аҽеизнагон, инапҟәа чыхәчыхәуан, иахьамзар уатцәы данбаҭасырхари ҳәа, аха дшәаны изыгәаҭуамызт, уи иԥҳәыс Анна Алилуева – Сталин ианхәыԥҳа гәакьа лакәын... Инапы илаломызт... имаҳәыла хәымгарак итцеигаларц дышишьҭоу ааитцидыраар, ишианеимыжьуаз идыруан... Иҽеырҟәымшәышәны дхырбза-кәырбзо, иеиҳабы ихатцкы адгьыл аҿы икамыршәуа, икәа дҭаланы имаґра дкылсуан. Агәыр атца дкылсрашәа иҽеыҟатцаны акәын икабинет дшыҽналоз, уара уеиԥш аԥышәа ду змоу инапатцаҟа аусура насыԥуп ҳәа иҿаԥхьа дкьаԥьон, аха данцоз ашә дкыламзо дычуан, абри ахҭыԥшша, илымҳа унахан ииаитцухыр, аҽеада ахаҭа-ԥсаҭа, данбанҵасхагылазааueи ҳәа игәахы еиҟәыччон. «Аԥатца ду ихы лахаанҵа илакьысшьа сымазам... Аха ааанҵа изычҳауада? Адунеи зегьы итәґәы ахшьны дақәтәоуп... Акгьы дамгазакәа даанхар, саргьы абри аҽеада сышитцатәоу саанхоит», – абас уахгьы-ҽеынгьы дхәыцуан. Аамҭа цацыԥхьаза еиҳа-еиҳа ицәгьахәыцра аҽеарҭбааuан, атцыхәтәаны Сталингьы ила дамбо аҟынҵа днеиит, изымчҳаит, игәҭакы еиқәатцәа шынаигзаша иаҽыстаацәа итцарҳәеит. Урҭ рҳәатәы ахаангьы дахымԥацызт.

1931 шыҟәсазы имшира нарҭбааны иазгәеиҭарц даара иҭаххеит. (Ааанҵа зынҵатцәыкгьы иазгәеимҭазацызт). Уара сҳәынҵқар, уара сыхшыҽтра, уск сымоуп, аха иуамҳәакәа исзыҟатцом ҳәа Станислав Реденс иаԥхьа днеины даатәеит, ицәа дҭало-дҭытцуа, ахәша еиԥш дзыҭуашәа иҽеыҟатцаны.

– Сузыҵырҽуеит, Лавренти, изакәытә усузеи иумоу, сара сахьахәарҭоу акрыҟоума? – игәы разҵа дизтцааит.

– Сымшира азгәасҭарц... саҭамзааит, сара сакәзам, сҽызцәа роуп, иазгәаҳамҭар ааuам ҳәа ҭаха сырҭом ишыҟасцара сыздыруам, – иҳәеит дхәи-тцәиуа.

– Уи даара ибзиоуп, уҽызцәа ирҳәаз иашоуп, умшира азгәаҭатәуп хымԥада, – дақәшаҳаҭхеит иеиҳабы.

Бериа иитахызгьы уи акәын, дахьақәшаҳаҭхаз даара деигәырґьеит.

– Уатцәухоуп иансымоу, аха уара уақәымшәозар, иҟастцаӡом, иахызгоит… Уара уҟамкәа хаара атцалом, – диҽагәыбзыԍны, ашьышь еиԍш димтцаиарц егьигымхеит.

– Уиаҟара аҳәара аԍахым, уатцәуха схы сақәиԍуп, сҟалоит умшираҽы, – ҳәа иеиҳәеит.

Имшира азгәеиԍон иԥны, аӡәгьы ила дабомызт, уажәы-уажәы ддәылтцуан, дыԥналон, ачеиԥьыка ихианы иқәгылаз еиқәыхьшәашәа ицеит, аха дыззыԍшыз дааӡа аӡәгьы димыртәеит. Акыр дагхеит, аха дааит Реденс.

– Сымшираҽы уара ԍамадас уаныҟамла, сара смиӡазшәа сыԍхьаӡоит, уара аҳәынԍқар, уара ахшыԥԍра, аахыԍ-кавказԍәи ачекистцәа зегьы ҳзааӡахьоу… уаха ԍамадас уансзыҟала ԥынԥықәра ныстцуеит, – ишынатәаз еиԍш, Абласаркьа атцәца аанкыланы Станислав Реденс ԍамадас далихит.

– Уара уахныҳәала, ҳара ааажәлоит… Уара уажәа ҟәышқәа роуп сара уаха исԍаху… – Абласаркьа уи иҽаԍхьа дшьамхныш-гыларц далагеит, аҽыԍцырбел еиԍш дилаԍсны дикит.

Ишԍаҟеитцарыз, ианимуӡа дақәшаҳԍхеит, аныҳәаҽақәа аанкыланы, дрыхныҳәаны, даҽыхәан иқәиргыло даналага: – Уара зегьы здыруа ахшыԥԍра, уара иузымдыруа сара иуасҳәозеи, аха ақырԍуа стол атцас акалашәа иҟоуп, аԍамада ианимжә, егьырԍ аӡәгьы аҽамԥа иҽахьы иԥеигараны дыҟаӡам. Насгьы қарԍаа рымацара ракәӡам, Аԍснытәи асасгьы дҳадтәалоуп (Захар Агрба изы акәын). Сымшира пату ақәумтцозаргьы, сысасцәа ҳԍыр сызрыԥԍа… Уахала уара акруԍырхагахараны иҟазар, сара сагааит, насгьы ари аԥы ԍсыҽеуп, ишумжәуа здыруан азы аԥьбара аасымгаӡеит… Суҳәоит, уаԍхьа сыԍсааит, иаанукыло аныҳәаҽақәа ԍыркәкәаны ижәла, – иҳәан, зегьы ишырбоз инапы аанкыланы дагәӡит.

Абри ашьԍахь аԍамада, аԍшәма ишимуаз аниба, исыхьлакгьы сыхьааит иҳәазар акәхәп, аныҳәаҽақәа ԍыркәкәааны ижәуа далагеит ишиԍахӡамыз… Ихы изымдыруа ишьапы дзыԥқәымгыло аҟынӡа днамгакәа диҟәамтцит. Длацәҟәысшьацәҟәысуа ныҳәаҽақәак знык акәым, ԥынтәгьы ииржәит. Ишиԍахыз даныҟеитца, ԍхыбжьон, астол даахиган, дитцагылан дылбааигеит, ари ихала иԥнынӡа дызцаӡом, дганы дааншәыжь ҳәа ԥыԥьа аԥкәынцәа иара итәԥәа ирыдитцан, деимакеиҽакны дрыманы ицеит. Урԍ заа иазыҟеитцахьан,

дахьыргашаз рдыруан. Иара дахьынхо иѡны ихала дақәшәо, игәаҟәышра ҳәа егьимамызт.

Аброуп уахьынхо рҳәан, итцеибаҳәа ахәбатәи аетаж дыѡхаргалан (иаргьы ахәбатәи аихагылаҷы акәын дахьынхоз), ауада аномер 26 ҳәа зныз ашә даддыргылт. Абри ами ууада рҳәан, иазтцааит, ихы аарлаҳәа иѡышьҭыхны аномер данахәаԥш (иара дахьынхоз ауадагьы уи аномер акәын), аххҳаҭоуп иҳәеит аарлаҳәа иҷы еилго. Ус акәзар уѡны уаагеит, шьҭа ҳара ҳцеит, рҳәан, ашә днадыргыланы, еибарыѡуа илбаақьаны ицеит. (Адтца ирымаз «қәҷиарала» инарыгзеит).

Станислав иѡны дааиз ԥьшьа ашә изаадыртырц дасуан, аха акыраамҭа иԥшәма ианаалмырты, ирыҵәҵәаны дасуа далагеит, ибжьы духеит, агәылацәа аанарԥшит. Атцыхәтәан ашә аатит, «иԥшәма» дагьлҷамԥшит, ихы дакапануа, ишьапқәа еилаго иѡны дааизшәа дныѡналт... Дышиашаз ишьҭаларҭахь деихеит, дахьаанагаз штәымцьараз еиликааua ҳәа дыҟамызт, дыбҵаҵо иматәақәа ааишәихын, аҟәардәтцәҟьагьы изахымшьит, харабҵьара инкаԥсаны, ацәырҭаҟатца дныԛәҳаит. Уи аамҭаз аԥшәмаԥҳәыс илырҭахьаз асценариала «лроль» анагзарадалагеит. Шәсыцхраа, шәсыцхраа.. ҳәа артцәааҳәадыҳәҳәо, тцаҟатәи лыматәада акгьы лышәзамкәа, луада даадәылҟьеит. Ибыхьзеи, иҟалазеи рҳәан, агәылацәа лыдеизалт.

– Хатца ламысдак дсыԛәлеит, амш сылеигарц, сыԥсы ицәызгеит!.. Шәсыцхраа, шәуаами, дсыздәылымцеит, иҷееилыхны сиарҭа дылажьуп!.. – лыхцәы еилажәжәа асценаҷы дыԛәгылазшәатцәҟьа акәын ишыналыгзоз лроль.

Дызусҭада абастцәҟьа аламыс зцәызыз ҳәа агәылацәа аныныѡнала, Станислав деизҟьа аԥҳәысеиба лиарҭаҷы иҷееилыхны дышьҭан.

– Угыл, узусҭада, абыржәытцәҟьа уца акәымзар, ухы ԥаҳҷеуеит, – ҳәа досу иааимԥыхьашәоз кныианааихагыла: – Ишәҭахузеи, сыѡны сыҟоуп, – ҳәа иҷы еилымго ҷааитит.

– Аԥхамшьа, иихәо шәаҳауама, зныкыр дызбахьоума, абыржәытцәҟьа амилициахь адырра ҟашәтца, дыкны дыргааит, ахьмызг сиргарц дахьаҷу шәымбазо! – лҳәан, аԥшәмаԥҳәыс даапкит, дҷаҳәатәхеит.

Адырра анбаҳарҭои ҳәа рҷеырхианы ишнатцҟьара иԥшызшәа, аҭел абжьы шааараҳаз еиԥш, гәыԥѡык амилиционерцәа абаандаѡцәа зламѡанырго машьына еиқәатцәак ала иаакыл-

ҟьан, ига-иҽы иамырҳәаҭакәа, ишьацәа данкны даадәылҳәаны, днаԛәыжьны дыргеит.

Дахьнаргаз иԥьыба абомба ҭазаргьы гәарымҭеит, заҭа ишәҟәԛәа ирыхәамԥшрыз, инеигәҭасны дҭаркит.

Ауха аԛалаԛь аҽы икны ааргаз ҟьала-ԥалаԛәак аѡы иашьны ихылда-зылдаха иҭакны иахьрымаз иаргьы днаганы дрыларкит. Иаашаанза деигәыдҭо амш иларгон. Ианша, дызусҭаз еилыркаазшәа ҟартцан, аума ҳахьит, аформа ушәзамызт, уаҳзымдырзеит, ҳаҭамзааит рҳәан дыҭганы доурыжьит.

Станислав арыжәтә анихыԥсаа, ихьыз даара игәнигеит, дыҟамзар иҭаххеит.

Ари еиԥш ахлымзаах ҵәахышьас иамаз, насгьы ауаа ирмаҳарц акәызма Бериа абасҟак ихы «аԥьа» заирбоз. Аенытҵәҟьа Қарҭ акалаԛь ахи аҭыхәеи иахьзеит, абыкь иасны ирылартцазшәа.

Ѡыԥьа ахьааидгылоз уи акәзан излацәажәоз: Аахытц-Кавказтәи афедерациа аѡнутцҟатәи аусԛәа жәлар ркомиссар Станислав Реденс иҟаитцаз шәаҳама? Иаха аѡы иҽаршьны, ԥҳәысеибак длыԛәлан, атапанча лҽакны амш лылеигарц дшаҽыз даԛәыркын дҭаркит... Фу, ҳаґоу дибааит ацәаԥеыга. Абри еиԥш аматцура ду иахагылаз абас аныҟеитца иуҳәараны иҟоузеи?.. Шьҭа иматцураҽы аанхашьас имоузеи?.. Абас имыхьԛәа иааиԛәшәаны дыԥсыр еиґьын... Ԥсык диѡызами... ГПУ ахьз-аԥша ирцәгьеит, афѡы иргеит... – ирҳәон, аха ирҳәоз...

Бериа акгьы имаҳазошәа, иԥсы заны игәы дҭаччо, иҭыԥ аҽы дтәан.

Станислав итцалаз изымдыруа, дыԥхашьаны, ауаа рахь ихы изцәырымго, ибґа ԥтцәаны иѡны дтәан.

«Ари нахыс иҟаларызеи?.. Аԥатца ду сымаҳәыла дсыхьчоит ҳәа далагарымашь?.. Аха уи убасҟак дҟьашьуп, адунеи аҽы иҟоу азқәа зегьы аанкыланы, дрытцаргыланы дсызәзәоит ҳәа далагаргьы, афѡы бааԥсы ихылаз ихыхшьа амазам», – дхәыцуан Бериа.

Уи ажәабжь гьежьуа Қарҭ мацара иалаханы иахьыҟаз игәаԥхомызт. Москванза инаҭаратәы иҟаитцеит. Аԥатца ду умаҳәыла абас ҟеитцеит ҳәа аниарҳәа, ихы ихнахит, дгәааны иҭаҭынжәга астол ианыԛәикша, иԥыххаа ицеит ҳәа Бериа ианиаҳа, Бериа игәы атра иҭамгыло дацәнаршәеит. Жәлар

ркомиссар деилымкаазакәа дышпашәырбаандаѡуаз, иҳәан, ишаанза даанкыланы дызмаз аҟәша еиҳабгьы-еитцыбгьы рматцурақәа иаарымхны иртаиркит. Ѡыцьа аҵкәынцәа, сысас иѡны дыжәга ҳәа здитцаз, адырѡаҽны «машәырла» амашьынақәа ааинҟьан итахеит. Апҳәыс затцә ишпаҟалеи ҳәа иара Бериа ихата дышлазтцааузз, «ахьымзг лызхымгакәа, лгәы аангылан» дыпсит. Луацәа, лтынхацәа ҽаҳәатәха иқәгылт, Реденс иоуп дызшьыз, дҳамбароуп, Карт далтцны дцароуп, акәымзар иѡны дыѡнакны, амца ацратцаны далаабылуеит ҳәа.

Ҳәара атахума, апҳәыс затцәы луацәа, лтынхацәа Бериа иҽцәырымгазакәа итцирҟьон. Абарт зегьы рышьтахь Реденс изаанхаз ѡба затцәык ракәын, ма аҽшьра, ма Карт ааныжьны ацара, уаҳа аҽамѡакы ыҟазамызт.

Бериа ицәа аарҳәны ихатцаны, иҟалаз гәнигозшәа, уажәыуажәы диацәажәон, угәы каумыжьын... сыпсы ахьынзатоу уара узы сыҟоуп... ҳаилажьны умцан... уара уанҳацәца ҳара акыр ҳапсоума... Уара иумоу абга змада... Аду уизасны иаҳәа, дуцхрааит... Арахь зегьы сара избоит ҳәа.

Уи ус дицәнымхошәа иирбон, зыпстазаара иалтцыз апҳәыс лтынхацәа зынза аҽакын иреиҳәоз, иус сара снапы иакызтгьы изызуаз сдыруан, аха имаҳәыла Апатца ду деиқәирхарц итахуп, сара исылшагәышьозеи уи иҽапхьа, шәара шәоуп ахгьы атцыхәагьы, ишәымуроуп ҳәа амца рытцеитцон.

Апышәа дузза змаз ачекист, ажәытәтәи абольшевик хьзыда-цәада, ипсы ахьынзатоу хыриашашьа имазамкәа, иматцура ааныжьны дыҵәтцит. Итып аҽы иара днеины днатәеит, абас цәгьацәыхцәыфарала игәтакы наигзеит. Уи аахыс мыч аамта цахьазма, атцмыҳәҳәарра иҟаитцаз ашьтамта ирзхьан, шаҳатра зураны иҟаз рызегьы рыбаѡ анышә иафахьан, адунеи ааҳәуазаргьы тцымтцуази игәы каршәны дшыҟаз, Захар Агрба иисыз ашәҟәы данапхьа, амцапшь ицранатцеит. «Лакоба убасҟак бзиа дубон, атамада ѡынтә иныҳәаҽа иумыржәыр умуит умшираан» ҳәа зҳәоз ацәаҳәа ашаха еипш ихәда иаакәшаны дахәыруа иалагеит, илақәа иланарпшыгақәа ирзымкуа, итытцны ицо дҟанатцеит, «Агрба... Агрба... дышпасцәаанхеи иахьанза... Сара соуп зегьы зхароу, дышпасхашти... Аха ихала ихы сгәалаиршәеит»... Пачулиа адырра иитеит, уахыки-ҽнаки иалагзаны иҽахәы иҽых иахьынзауа хаала, имузозар, ихәтоу игумыжьын ҳәа.

Бутхузи итапанча ыргьало, дхәапхәапуа дыбжьаланы, Захар Пачулиа иахь дааигарацы адтца иманы даннеиуаз, тцхыбжьон агәы иахысхьан. Наҳар дыцәан. Захар игәы ѡарханы ачуан атца еипш еиқәатцәаза иҟаз атуан датцапшуа диан, усҟантцәҟьа уи дзызхәыцуаз итаацәа ракәын, иҵкәын хәыҵы Зураб игәы дытцаланы, зынзатцәык иадамхаргьы ила анҭапшра дазыхьуан. «Издыруада ирыпстазаашьоу иани иареи? Атроцкист итаацәа ҳәа аѡны идәылырцазар, хытцакырта рымазамкәа ааанхазар? Ирыпсыхәозеи? Ипеипшхозеи Зураб? Иан даалымтцкәкәааны, бара атроцкист биҵхәысуп ҳәа дтаркызар?» – ахәыцра хьамтақәа ихаҷы иааиуан, мчыла ихы итцаны сыцәоит ҳәа далагон, аха иауамызт, деимырхха дыркын.

– Атроцкист Агрба, угьил, угьил, Пачулиа дапхьоит... ирльас, ирльас, сҟан дида!.. – ҳәа Бутхузи ашә аартны данаалагыла, Захар ашырҳәа дѡатҟьеит. Наҳаргьы даанарпшит уи ибжьы... Игәы нкыдырѡызшәа ибеит Захар ддәылганы данига.

Бутхузи Захар диапцаны даннеига, Пачулиа азаара изааззшәа диқәҳәҳәеит, ҳазургәаҟуазеи, уара алахша, иудыруа аиаша зумҳәозеи ҳәа.

Захар дхәыҵны дѡагылазар аахыс абри еипш ажәа хьамта уаѡы иеимҳәацызт, акультура ҳаракы злааза, уххь згеит, ухатцкы сцеит ада ззымдырзоз, алаба рыхха ихы дасызшәа днеилууаа дцеит. – Сара иашамзар сдунеи ахаан мцык сымҳәац, – иҳәеит, апхзы хьшәашәа иқәнатәо.

– Мцуп иааухәо зегьы, аха уаха аиаша усырҳәоит, – иҳәан, иапхьа астол иқәыз апҟага, «ацәтцыхәа» ҳәа изышьтаз, аақәипааит ихиҟьарц... аха апхьа иахьынзауа иҷахәы хаала иҷых ҳәа Бериа адтца иитахьаз ааигәалашәан, иара ицынхәрас аҟәардә игылаз инахиҟьеит.

Захар ҷымтзакәа, «ацәтцыхәа» дазыпшуан, иахьада имбацызт, ахәыцҟәа рцынхәрас аихатә телкәа аман, шаҟаѡ ршьа рылнаххьада, шаҟаѡгьы ирзымчҳакәа рыпстазаара иалнаххьада, ишыкшоз ацәа ахытцтцхьан.

– Абра уааины утәа! – диқәымчны астол даадиртәалт, қьаад бгьыцк цкьаза иапхьа инаимтцаитцеит, аѡыгагьы ыршәны инаимтцаиршәит. – Уалга, абратцәҟьа сыла ишабо иуѡыроуп!

– Сара издыруаз аиаша сыѡхьеит.

– Иумѡит.

– Изѡит.

– Иуѡыз акәым… Ситахызар, аеакала иѡааит иҳәоит Лавренти Павел-иԥа, – Ԥачулиа апаркь аза еиԥш дытҟәацырц егьигмызт, аха иахьынзауаз ичҳалар акәын.

– Изыѡрызеи?

– Гәдоуԥа аус анууаз инаркны атроцкист Лакоба Бериа ахәшә иԥаны душьырц ушазыҟаитцоз… 1931 шыԥҟәсазы Ԥарԥ имшира аназгәеиԥоз еилкааны, адԥа уԥаны ушишьԥыз… Ужәлантә уашьа Алиоша Агрбеи Бериеи аус еицыруеит, бзиа дибоит, имшира ахьазгәеиԥо димыԥхьар ҟалашам, ишҟа данцо уаргьы уицца, уаннеилак, ԥыԥк аныржәлак, иатԥәца ашҳам ԥаԥса, дԥамырхакәа арахь ухнымҳәын ҳәа. Аха уара коммунист иашак иаҳасабала Сталин дузза иарԥьажәѡа Бериа чарҳәара шизумуз… Бериа изы гәыкала ушыҟоу. Абри еиԥш уѡыр, уахатԥәҟьа ухы уаԥәиԥхоит… Ачҳара ду змаз ауаѡы ԥынч амаҵсаҵ згәы иалзмырсуаз, абас умѡыр ҟалом ҳәа Ԥачулиа илаԥәа ԥцаны, диԥәмаԥаруа даналага, игәы иасит, иара иакәзамызшәа деилашәаны ашырҳәа дѡатԥьан, – Угәра сызгом, ухы иԥуҳәааueит!.. Лавренти Павел-иԥа абри еиԥш агмыгра ихы иатәеишьомызт! – иҳәан, дааиҷагылт. Захар игәы иаатԥаххыз ҳәаны далгаанза, Ԥачулиа иаԥхьа иԥәыз «ацәԥыхәа» аԥәԥааны, ишимчыз апҟацаҳәа ихиҟьеит. Илакыԥа амца ѡыԥҟьеит, ицәеижьы иара итәзамызшәа идысза иааҟалеит, алабҷаба акәым, иԥхызгьы иаламшәацызт абас инеихагыланы иаисуа дрыпҟо аамԥа еиԥәатԥәа изыҟалоит ҳәа… иԥсы ѡеины иѡатԥагылан, иблахатԥ ааилахынҳәит, дкаҳауашәа ибан, сыҷекасыжьуам ҳәа иаԥхьа игылаз аҟәардә днахьынԥашалан иааникылт.

– Аҟәардә шьԥыхны усысырц уԥахума, уара алахша! – иҳәан, Ԥачулиа дԥаԥашькны деиԥакшеит, «ацәԥыхәа» ала, иатԥыҳәҳәоз аихатәԥелԥәа ихы-иҷы ианааха, ашьа неиҷашит. Днеизҟәыҷны дкаҳаанза дисуан.

Наҳар иѡыза данырга нахыс затԥа дмыцәарыз, дзымтәо, дзымгыло, иԥсы ԥаны дзыхынҳәрымашь ҳәа дыгәжәажәо аҷаԥара дшыѡназ, ашьа иҷашәы дааганы, игәԥасны дныѡнарыжьит. Иԥсы ԥаны дшааргаз аниба, даашьԥыхны дааигәыдиҳәҳәалеит, акгьы изырмузашәа ԥхьазаны. Дааитԥыхны дыԥәириеит, аха Захар ибԥагьы иварагьы дзыԥәиомызт, дахьисуаз ицәа зегьы ихытԥны дыҟан… иамуашәа аниба дыԥәир-

тәеит. Ихьаа акәзамызт, изыруз акәын изхымгоз, ила агәқәа лаҕырзыла иҭәын, акыраамҭа ҽиҭуамызт, аҟәардә рыҳәҳәа Ԥачулиа ацәыршәагә ихы дасны иахьизԥымҽеыз игәы атԥәымҕ еиԥш иалан.

– Анцәа иԥьшьоуп уԥсы ахьицәугаз… Сара урҭқәа акакала зегьы схызгахьеит, иуасымҳәеит акәымзар… Ишԥаҟахҭари, иучҳароуп… Ухы унапахьы иаага, уҽеиқәк, суҳәоит… – Наҳар игәшәамшәа сызҳәозар ҳәа даҽын.

– Ҳзыхдырҟьазеи, цәгьарас иҟаҳҭазеи? Алажәҭәҟьагьы ус иазныҟәарым… Наҳар, уара уаҟара сеилкааны сыздыруада, цәгьарас акыр ҟасҭахьаны ҳәа иудыруазар унапала сшьы, ууаѡыми абааԥсы, Ԥачулиа агмыг сиумыршьын… Уара сшьы… уара унапала! – иҳәан, Захар дгыланы аҽаԥара даа-ѡнагьежьит.

– Уҽеиқәык, Захар, уаргьы саргьы цәгьара ҟаҳамҭацт. Аԥсҭазаараҽы узқәымгәыҕзо уақәшәоит ззырҳәо ҳақәшәеит, аха иҳачҳалароуп.

– Мап, ари еиԥш ахлымзаах ауаѡы изычҳауам. Ухы зқәутҩо аус ааҳәны, уара узыҳәаны имыждаханы иузыҟалар, чҳашьас иамоузеи?

– Абас мацара ицазарым. Адунеи маахәзазар, акгьы ҳхаразамкәатҩҟьа ҳашԥаршьри. Иҳачҳароуп.

– Иуҳәогьы саҳауеит, аха хдунеи ҟьашьит… хдунеи хәаԥсеит… Анцәа иеиԥш узхәаԥшуа, ухы атҩкыс зыгәра уго, уԥсы зқәутҩо, дшыҟьашьу, дшыгьангьашу анудырлак, ухы угәы ахшәоит. Наҳар, сара иахьанза агәра згомызт… шьҭа агәра згеит Абласаркьа дхәымгоуп, ирҳәо иашоуп, Нестор Лакоба даҳҭцәызшьыз иара иоуп… – ашәаҟь иҽакны угылазаргьы иҽы узеихакуамызт, убри аҟынза игәы ԥжәаны дыҟан Захар.

Ачҳара ду змоу ауаѡы ичҳара анхыжжлак аанкылашьа имазамзаап… иумҳәан, убжьы раҳауеит, иҟалозар уҽеиқәк ҳәа Наҳар дидгьежьылон, аха иихәац иҳәон. – Иуаҳауама, уаха агәра згеит, Абласаркьа иоуп дызшьыз… Ԥачулиа ацәыршәага, Бериа ишҟа ашәҟәы ѡны идәыҟәҭа, Нестор Лакоба ахәшә уҭаны усиршьырц сазыҟаҭара даҽын 1931 шыҟәса раахыс ҳәа… Нас ухы уақәиҭитәуеит, аматҩура дугьы уиҭоит ҳәа сеиҳәеит. Абри иеиԥш хәаԥсак иакәымзар аҽазәы ихаҽы изааиуам… Абласаркьа дыцәгьахәыцѡуп… Иара иҟаитҩахьоу аитҩаҟәаҟәа аҽазәы иқәижьырц даҽуп. Иахьанза сҽы иҭагзаны

исымҳәацызт... уатҷәы иаҳзыԥшу ҳаздырзом... атҷәымҵ еиԥш сгәы иалоу азәгьы иамҳәазакәа исыцыԥсыр атҟыс, ма абарҵ атзамцҟәа ираҳааит, Нестор Лакоба чарҳәара изиуит Абласаркьа... Шәзырԧла, атзамцҟәа, уажәы шәҕаҳауп... аха аиаша шәҳәо аамҵак ҟалозар... Нестор иԥсышьахаз здыруа аҳакьым, акырҵуа ԥҳәызба гәыраз Анна Мдинаразе Қарҵ дынхоит. Лареи сареи ҳанстудентҷәаз аахыс ибзианы ҳаибадыруан, ешьаки-еҳәшьаки реиԥш ҳаҵыр еиқәаҳҵон... Ахәышәтәыртаҕы лара данычԥшьоз ауха ауп уи аныҟалаз... Нестор иԥстазаара дшалҵыз аршаҳаҵга аҳақьымҷәа хԧык знапы атҷазԧыз азәы лара лоуп... Иҟалаз шыҟалаз аиаша шәалҳәоит, шәаҳама, атзамцҟәа... Анна Павел-иԥҳа Мдинаразе... Дышәхашәмыршҵын!..

– Абас ауп ишыҟоу, Наҳар, – атзамцҟәа изхара драцәажәон, ишҟа даахьаҳәуа, – сабду рыцҳа иҳәо саҳахьан, ауаԧы дангәаҟлак илабашьа дацәажәо далагоит ҳәа. Схы иҵысҳәаауа ҵьумшьан, Анна Павел-иԥҳа сынтәа аԥхын Гагра лыԥсы лшьон. Сыгәра ганы исалҳәеит... – иажәа анагзара дахьымзеит, убри аамҵаз ашә аатын, хатҷа ҳаракык илахь еимарԥахәны даалагылеит.

– Анна Павел-иԥҳа Мдинаразе иахьагьы дыҟоуп, лыԥсы ҵоуп, Қарҵ ақалақь, Ԥалиашвили иулица аԧны аномер 13 аҕы дынхоит. Илхаштзом иахьагьы, лгәи лылаґырзи еилатҷәо ауп ишеиҵалҳәо, уи ауха иҟалаз арыцҳаратәы: «1936 шыԥҳәса декабр мза антҷәамҵазы акәын. Ауха сара сакәын (усҟан Михаиловскаиа ҳәа изышьҵаз ахәышәтәырҵа) атерапиа аҟәшаҕы аҵакзыԥхыԥәу ҳақьым ҷаԥшьаԧыс иҟаз. Сԥәыԥшзан, ԧышыԥҳәса ракәын аинститут салганы аус зуазижьҵеи итҷуаз. Ибзианы исгәалашәоит, асаат жәеиза ирылгахьан, орденаторскаиаҕы стәаны, ачымазцәа рхьаа зныз ашәҟәԥәа реилыргара саҕын, аҳакьымеҳәшьа Маро ашә даалаххын: – Ҳаҟәшаҕы азәы дааганы дышьҵартҷеит... Ҳазегьы хдәылырҷеит, ишҟа азәгьы ҳнарышьҵуам, даара дгәаҟуазар ҟалап, аиҳабыра зегьы хытҷны иааит, дуаԧ дузҳамкәа дыҟам, – ҳәа салҳәеит.

Сусԥәа зегьы саарԥәатҷны, сласны аԥәашахьы сҕынасхеит. Акаридор саныныбжьала ииаԥьасшьеит, узрылымсуа ауаа бжьагылан, азәгьы ҕитуамызт, рылахь еиԥәыршьшьы иԥан. Срылсны сцоит ҳәа саналага, азәы даарылҷын, уахь анеира

ҟалом иҳәан, даасҽагылт. Сыҟәшаҽоуп ачымазаѡ дахьаанагаз, сара соуп уахатәи аҭакԥхыҟәра змоу, дсымбар ҟалашьас иамоузеи ҳәа сизымзырѡзакәа сиаѡсны сцарц саналага, смахәар ааникылан: Бара бцаны бҭыԥаҽы бтәаз, бусҟәа ҟаҭала, бара ибеицәаҵам, ачымазаѡ ихагылоу ҳцәымзаркырақәа роуп иҳәан, ибжьы рацәак иҭымгакәа, аха иаарымчны сааирхынҳәит.

Иаашааныза ординаторскаиаҽы стәан, адәылтцра сақәиҭымызт.

Ҵхыбжьон агәазы еилаҳкааит ииаргаз Лакоба шиакәыз. Сара хаҭала дсымбацызт уи. Аҳа избахә змаҳацдаз, қарҭаа зегьы усҟан Лакоба аԥсуа рицар ҳәа ишьҭан. Ашарԥазы ахәышәтәырҭа ашҭа иазымкуа амашьынақәа рацәахеит. Аҳақьымеҳәшьцәеи сареи ҳаԥсы ҵаны аԥенцьыр ҳадгыланы ҳшыԥшуаз, даадәылырган, дрыманы ицеит.

Ашьжьымҭан ианааша, ѡыцьа ахацәа, рцәатә плашьеиқәатцәақәа рыхәдахагылақәа шьҭыхны (рхы-рҽқәа абжа атцәахуа аҟынҵа), ординаторскаиа иааѡналан, Лакоба иԥсҭазаара дшалтцыз аршаҳатга нхарҭәааны саԥхьа иааҟәыртцеит, бара бакәын иаха аҭакзыԥхыҟәу аҳакьым ҷаԥшьаѡыс иҟаз, бнапы атцаѡ ҳәа. Абланк сыла нахызгеит: «26 на 27 декабря (1936 год) в 4 часа утра Н. А. Лакоба скончалсл от груднои жабы» ҳәа анын.

– Ачымазаѡ ишҟа снашәмышьҭит, даныԥсгьы дсышәмыр_беит… Сара сҳакьымуп, Гиппократ иҭоуба сыдыскылахьеит… исзеилагом, снапы сзатцаѡуам, – ҳәа мап скит.

– Гиппократ иҭоуба бара иаха еилабгеит, ачымазаѡ гәаҟ быҟәшаҽы даанагеит, бара зынзатцәыкгьы бнеины дбымбеит… Иаха шааныза бианы быцәан… Бнапы атцаѡ, акәымзар ибзыԥшу бдыруама? – иҳәан, руазәы илақәа сааихых сыргарашәа днасҽаԥшит.

– Снеиуеит ҳәа саналага, снашәмышьҭит, изакәызеи исашәҳәо! – сгәахы ԥжәеит.

– Бназмышьҭыда, дҳарба, ихьзузеи, ижәлоузеи? – иҳәеит уи иҽехыршәааны.

– Уаҳа мҳәакәа бнапы атцаѡ, – иҳәан, снапы сатцадырѡит… Ашьҭахь, излеилыскааз ала, Лакоба дыԥсхьан ахәышәтәырҭаҽы данааргаз, уи азы акәын ишҟа ҳзынармышьҭуазгьы… – абас дцәажәоит уи иахьагьы.

* * *

… Ашә аартны иԥналаз ахатҵа ҳаракы, абарҵ шәышәтҵаны шәтәаз, иҳәан, амышәцәаҟәа нарԥажьны дцеит.

Наҳар амшәцәаҟәа данрыхәаԥш, игәы нтыԥсааит, атҵаа еиԥш ихьшәашәаҭа ихы инаркны ишьапаҟынҭа инаилҟьеит, алаҟәа рхаԥыцҟәа иларԥаны деимыжәжәо ихара иаԥызшәа ибеит. Заҟа ддыргәаҟхьаз, ихимгац иҟаз, аха зегьы ратҵкыс дзыцәшәоз алаҟәа дырԥартҵар ҳәа акәын. Уи иԥсы ахьынҭатаз ихашҭуамызт ԥаса ицҭакыз, алаҟәа рхаԥыц итҵыргаз шгәаҟуаз.

– Ахьҭа шԥеашәмыркын ҳәа аума арҵ ацәаԥхаҟәа заҳзааргаз?.. Урыхәаԥш уара иҟартҵо, ииаусуа ҟамчыла урыԥҟоит, нас ахьҭа уамкааит ҳәа амшәцәаҟәа ааганы иаҳшәыртҵоит… Акымзарак сзеилкаауам иҟартҵо иаанаго ҳәа. – Захар иԥьашьо дрыхәаԥшуан, уи макьана издырҭомызт урҵ зызкыз. Акы аашьҭыхны, инеишәхаирԥеит, даара ахьҭа дакуан.

Наҳар дихәаԥшуан дрыцҳашьаны, ишәитҵаз ацәа алаҟәа рхаԥыц шьҭаҟәа ахраҭага еиԥш икылыхха иҟартҵахьан.

– Ахьҭа шәамкааит ҳәа иаҳзааргатҵәҟьама? – Захар агәра изымго деиҭазтҵааит.

– Иҳаҵәымхо акәҭам изаҳзааргаз, абарҵ ҳашәтҵаны, ашьха ашьапаԥы ҳганы, абна ҳаларгыланы, ҳмышәкәоушәа алаҟәа ҳдырбаны иҳашьҭартҵоит… Ԥачулиа ииҭаху зымҳәаз абаандаԥы иԥахәы алаҟәа рыла иԥихуеит. Исыдышәкыло зегьы сакәшаҳатуп, сара сытроцкиступ… Сара Асовет мчра саґоуп ҳәа ихала иҳәааныҭа алаҟәа ифара иаԥызааueит. Заҟаԥ зынҭа ирԥартҵахьоу удыруама? Ишԥаҟаҳҵари? Мап, алажәкәа ҳарԥартҵар атҵкыс еиґьуп иҳаихсны ҳаршьыр. Исыҭбаз удыруама, Захар?.. Иаарту амашьына ҳаҟәыргыланы ҳаргоит, амԥан ҳаԥаны ҳаԥып, иҳаихсны ҳаршьааит. Уара уҭахызар уаҟәшаҳатымхан, сара сгәы иҭаскыз ҟастҵоит, – Наҳар иҭагылазаашьа шыҟаз аҳәара уадаԥуп, гәыԥбарак имаҭамкәа, аԥсра аԥылара иԥазыҟатҵаны акәын дышгылаз.

– Абастҵәҟьа ҳзыруну? – Захар иаҳаз ааицәымыԥхан, ишәхарԥаз амшәцәа ишәыхны инкаижьын, ихы кны днатәеит.

– Шәласны шәдәылтҵ! – ашә аартны деиҭаалагылт уи ахатҵа ҳаракы, илаҟәа еишьҭаԥшуашәа, ԥыцха дыԥшуа.

Наҳар ихы дԥахан, диԥамԥшҭакәа ашә ахь иԥынеихеит, Захаргьы дԥагыланы дишьҭалеит деитҵаґәґәа.

– Ишәасҳәаз шәмаҳаҳеи, «аматәа» ишәзаазгаз зышәшәышәымҵазеи? – дрыҟәҟааны иааирхынҳәит. Аҵсра ахыркааua акака аашьҭырхын, инархадырԥеит, ауаѡы исахьа рцәыҳын, гыгшәыҟәоушәа иааҟалеит. Шьҭа шәсаԥыз иҳәан, ибжьы хьамҭаҳа, аҽаԥара индәылганы, иманы иҽынеихеит.

– Наҳар, иуҳәаз сақәшаҳатуп… уара уахьцо саргьы сцоит, – амшәцәаҟәа руак Захар ибжьы аатыѡит.

– Амшә цәажәар ҟалаҳом, – иҳәан, ахатҵа ҳаракы Захар ишьҭахь ала адыжә ааихиргеит. Ибаѡҟәа ааиҽышәшәаны, амшә ацәа инҭаԥсазшәа ибеит, аха ҽимҭит.

Ашарккамҭазы ахыбра ашьҭахьтәи ашә ала аѡыцьагьы андәылыргаз, амашьына изгараны иҟаз ашҭа атцыхәан, атцламтцан игылан. Аҟәа кыдтцәаны илеиуан. Алаҟәа рыбжьы ахьымгоз Наҳар иԥьашьаны, рытрахьы дцәытцыԥшны дыԥшуан, ашә ҟьаҟьаҳа иаартын. Ражден Гангиа дхагахазшәа дыѡуа ашҭа дыҟәын, дҟәындҟәындуа, аҟәабаа ихьытцәтцәа ицон, уажәы-уажәы алаҟәа рытра ашә днылаххуан.

– Шәнеины ани игылоу амашьына шәаҟәла! – иҳәан, ахатҵа ҳаракы Захари Наҳари нақәицалт. Дара реиԥш алаҟәа ирҽартцарц иргоз даҽеа «ѡ-мшәык» заза-мазо иаҟәгылан, рҟытбжьы уаҳауамызт, изустцәаз здыруада рыцҳаҟәа.

«Ԥшь-мшәык» амашьына иаҟәыргыланы Гангиа дгьежьуа ашҭа дшыҟәыз, Ԥачулиа даадәылҟьан, алаҟәа рытра днадыххылан, ашә ихы нылакны дахьынҭаԥшыз, дызгарыз ибазшәа, деилашәаны дааҟәгьежьаан, ишьхаә рыҳәҳәа Ражден данис дышьҭҟьан, дцан аѡаршьҭра дҭаҳаит.

– Алаҟәатцәҟьа ззымхьчаз, уара уоума аҳәынҭқарра зыхьчо, аҽабырҳацә! – иҳәан, дааихагылан, деиҭаисит. Ажә еиԥш дхәаауан Гангиа дахьҟажьыз.

Ԥачулиа, амца ицралазшәа, ашҭа дыҟәгьежьааuан, нас инапы иҟьан, ѡыцьа ахацәа еибарыѡны иаакылсит, абри аԥсы хьшәашәа икажьу, даашьҭыхны, днаганы алаҟәа рытра дҭажьны ашә ашәыркы, иаргьы урҭ дрылаԥсааит иҳәан, Гангиа дыркалкало даашьҭыхны дынҭарыжьит. Иара дыцәҳашҳауа дааҟәгьежьааны дцеит.

Акыраамҭа амашьына иангылан «ԥшь-мшәык», нас иаалбаарган, ираԥцаны ѡаԥхьа ахыбра иныѡнаргалт. Захари Наҳари зыѡнакыз аҽаԥара мыжда иазааигәахо ианалага. Захар

хазы дыргеит. Наҳар иҵып аҷы дааганы дынҵаркит. Уи нахыс урҵ еибамбеит.

Изқәыркыз намыгзакәа, мѡабжараҟынза инаганы, ргәы рѡаны иахьдырхынҳәыз змааназ ҳәа акгьы изеилымкааua, ихы кны дхәыцуа дыштәаз, ашәабжьы ган, иаартны ахаҵа ҳаракы даалагылан, ҷымҵзакәа Наҳар ихәаԥшра далагеит. Наҳар дыштәац дтәан иҷемырқәацазо, илахь неитцыхны ашә ахьгьы дымԥшит, ииаз дызуҵада ҳәа, агәра ганы дыҟан ашә аазыртыз ахаҵа ҳаракы шиакәыз (иаартышьала дидыруан, иҷҳәаны игарашәа акәын дахан ишамиԥааuаз), ихы нысѡнеикаанза иқәҟаарадалагон, аха уажәы ибз ихәлашәазшәа, ҷымҵзакәа акыраамҵа данаанха, иара иакәымзар игәахәын, ихы дымѡахазакәа (иҷаԥшра аԥсра ахикааuан, иԥьымшьқәа иблаԥәа ирҵассы, илахь еимарԥахәны, уназҷаԥшлак зегьы ргәы бжьыхла ҳәа анцәа дшаны адәы дыԥәитԥазшәа акәын дшибоз), илаԥш ларҟәны ашәхымс ахь дынцәытцыԥшит. Ахаҵа ҳаракы ус ҟазшьас иман, ашә анааиртлак, изшьапык ишьҵахьҟа иианыжьны, егьи ишьапы ацәеиха еиԥш иѡызза ашәхымс иныԥәыргыланы аҟаара дналагон (уи ишьапԥәа ираҟараз ашьапы зҵаз уаѡ димбазацызт), дахьынзацәҳауаз ишьап ԥынҵагьы аума арҷион, ишьҵирԥон, ишьҵеикшон, ишьҵирԥацыԥхьаза аҷеимааԥәа реиԥш аихаза ырхәаны имагә иаҵаз цырцыруа, данаҵаԥшлак ихы иаґрагылазшәа ибон. Дахьынаԥшыз, ашәхымс иԥәгылаз ашьапы иара итәы акәын, аха ԥаса еиԥш ишьҵыԥомызт, ишьҵасуамызт, цәаґәан шьҵахь адгьыл иалхны икыддыргылаз ацәеиха еиԥш, имҵысзо иԥәгылан. Измааноузеи, ишьапгьы ҵысуам, иҷгьы ҵысуам, дҟәызгаза игылашьоузеи ҳәа маҷ-маҷ илаԥш шьҵыхуа ихыиҷы данынаҷаԥш, иааԥьеишьеит, аԥсҵҳәа еилачԥәа анеилѡрлак, ажәѡан агәы кеикеиуа ишаатуа еиԥш, ихы-иҷы еихыкка ихтын, илахь еитцыхын, ибла гәыґраԥәа урхыԥшылон, иибахьаз иакәзамкәа, зынза аҷеазәушәа акәын дшыҟаз.

– Уст, ухәы аазгеит! – иҳәан, иѡытԥра иаатԥигеит чахы шкәакәак абжа.

Наҳар дынҵаркызар аахыс ача шкәакәа аԥшратԥәҟьагьы имбацызт, аха игәаґьны изимхуамызт, чахыбжак ихала иитатԥәҟьоит ҳәа агәра изгомызт.

– Уалга, исымх, ирласны наҟ итԥәахы, азәы ҳаибаанза! – ахаҵа ҳаракы, иаԥхьа, ишьҵахь даанаԥшы-аԥшит, убри

аамҭаз шьҭыбжьқәак илымха иааҭасын, Наҳар иитарц инапы рхханы иикыз ача днагәҭасны икәа инҭаршьшьны, ԥаса еиԥш, илахь ааимаирԥахәын, ашә узасуаз, иуҭахыз, аҽазны убжьы анаасаха, ухы акәтаҕь шаҟәа еиԥш узыдгылоу аҭзамц иадԥыххаала ишызго удыруазааит ҳәа иқәмақарра далагеит. Наҳар азныказы ахатца ҳаракы абас дахьеилашәаз змааназ изеилымкааua даанхеит, аха иаразнак еиликааит, дзыцәшәаз ашьҭыбжь иаҳаз шакәыз. Ҵьоукы еибарыѡны рышҟа иааuашәа ашьҭыбжь ахьгаз ахь, ҳәынаԥ дуззак атцыхәа ѡызза, цгәы ԥхҭыки иареи еиқәԥо иаабжьаланы ишааиуаз рбеит. Ацгәы ԥхҭы иара атцкыс еиҳаз аҳәынаԥ сахьзаны искуеит ҳәа иашьҭан, иԥаны аҽанақәнажьлак, иҳәымпыртцызны иаарҳәны иканажьуан. Абас ишеибарбылгьоз ираѡсны ианца, ахатца ҳаракы иԥсы илалан, ихы-иҽы аныԥшылара аабзиахеит.

– Ҳаи, аѡыстаа шәихәхааит, сышԥашәеи, Гангиа иакәыз ԥьысшьеит. Уи алахша ари ахыбра дахьынзаѡноу акы узҳәом, уҽы иааҭшәааанза инаганы Ԥачулиа иеиҳәоит... Ԥачулиа ала шлам длоуп... Уи зуҭахузеи, амла уԥсит рыцха, ари аѡнынтәи иузаазгеит, – иҳәан, икәа итаз ача аатыганы инаииркын, ашә нкыдыжьлан, инаихаркны дцеит.

Наҳар, ахатца ҳаракы иҟаитцаз иахиҳәаара изымдыруа, ачахыбжа импытцарԍәԍәа икны дгылан. «Амла уагоит ҳәа срыцҳашьаны иѡнынтәи исзааигеит, итаацәа ирыгыжьны... Ауаѡ ирыцҳашьара илоуп ҳәа амалахазгьы сгәы иаанагазомызт, ара аматц зуа зегьы еиԥшыз ԥьысшьон... Итахзамкәа, аха мчык дацәшәаны акәзаарын дызсыԥәҟааuаз, еимҟьарак аниоу дшуаѡыз ааирԥшит», – абас акыраамҭаза уи ахатца ҳаракы дизхәыцуа изгәакьазоу азә иеиԥш игәы изыхьуа дааҟалеит.

Дук мыртцыкәа еита ашә даалагылан: – Шьыри-шьыри, Гангиа сгәырԥса иқәшәеит, – иҳәан, инап ду ала игәы ааишьышьит. Уи убасҟак игәы иахәаны иҳәеит, ашә дылазомызт, адрым-дрымҳәа дышьҭыԥон дкәашозшәа.

– Ихьзеи? – иааԥьеишьеит Наҳар.

– Зхатцкы адгьыл аҽы икаимыршәуаз Ԥачулиа инапала днаганы алатра дҭеикит, деиѡырҽахәа алақәа дрылажьуп. Шьыри-шьыри – иргәаҟуаз ауаа ргәырԥса шԥаиқәшәеи!.. Иа анцәа ду ҳазшаз суҳәоит, иаргьы алақәа реиԥш дыԥсны дыззаза дышҭажьу сырба! – илахь иԥьымшь ааизатәит.

– Алақәа ԥсыма?

– Зхатҵкы сцаша уи аҳаԥьым ԥҳәыс. Ахәшә рыҵаны илшьит, – ишьҵахь, иаԥхьа днаԥшы-ааԥшуа, ииҳәо аҵәы иаҳар ҳәа дшәаны, ибжьы рмаҷҵаны акәын дышцәажәоз.

– Ишԥа, аҳаԥьым ԥҳәыс дарбану, илыхьҵузеи?

– Назира лыхьҵуп... Шәеиԥәлырхеит, уԥызагьы уаргьы ашарԥазы шәдәылганы, шәганы алаԥәа шәырԥәартҵарц шыртҵахыз лаҳан, ҵхыбжьон лымацара маҵала алаԥәа ахьҵакыз дынкылсын, ахәшә рыҵаны илшьит. Лыгәнаҳа анцәа иумырган, Гангиа алахша иакәзар ҟалап ҳәа сгәы ааанагоит дызҵиз, ашьжьымҵан Ԥачулиа дырбаандаԥны дҵеикит. Дышԥарыцҳасшьои ахәаша, лыгәнаҳа цәгьахашт.

Наҳар уажәшьҵоуп ианеиликааз Захари иареи амшәцәаԥәа рхарԥаны, мԥабжаранҵа инаганы издырхынҳәыз змааназ. Агәыԥжәара имаз аҟара изацлеит Назира ддырбаандаԥит ҳәа аниаҳа, игәы амца еиԥш итҵалеит, сҷы итҵастҵоит ҳәа ачаҷәатҵа амхны иикыз хаҳәхазшәа импытҵшәаны икашәеит.

– Уи ус ауп, аха сара уи азы акәҵам уажәы сзааз. Маҵала иахьеибырҳәоз саҳаит, уаха ианааилалашьцалак, ааҵганы, иаарту амашьына уаԥәыртәаны Драндаҟа (абахҵахь) уааго-ит ҳәа урыманы амԥа иԥәлоит. Баандаԥушәа аҷеаҵәгьы дуддыртәалоит. Амԥан шәахьцо, ҳабналап, аҵәгьы ҳимбаҵакәа ҳцоит, ҳхала ҳауп иҟоу, амашьына ишцо ҳаԥап ҳәа уеиҳәоит... Иумуроуп. Дыбналон ҳәа ҷыцгас иҟатҵаны, уршьырц рҵахуп! Уаҳа акгьы усзымҵаан, уҷы ааихыхны ԥьара ажәак ануҳәа, уаргьы ухы ушьит, саргьы сушьит, – иҳәан, дааццакны, ашә ныдҵаны дцеит.

Ахатҵа ҳаракы атҵыхәтәантәи иажәаԥәа Наҳар зынҵа имаҳаҵеит, Назира лакәын дзызхәыцуаз. «Бхы збырҵызеи, сара исхысымгаҵ иарбаныз... Бара ибылшома уи еиԥш ахгара, бхы зсыԥәыбҵазеи? -дуазыруа, ихала дцәажәо аҷаԥара дыԥнан. – Алаԥәа ахәшә рыҵаны ишьы ҳәа базыҟазҵада? Ҳпартиа аҕаҵәа брыцхраа ҳәа базҳәада? Ибзырҟатҵада? Аиаша аныбымҳәа бзыԥәсыршәараны быҟоу бдыруама ҳәа, Ԥачулиа атҵармаԥьа еиԥш иҷехыршәааны, илаԥәа ҵытҵны ицарашәа дналыдххыланы, лыхцәы данкны дыԥәшьуа, дрыҳәҳәа дкыдҟьо дшыԥназ, илзымчҳакәа лыԥсы лылшәшәаны дкаҳазшәа, аԥәыцьма еиԥш даалхаххны, инапы ҟьашьԥәа рыла лытҵкы ахәда ааимжәаны, лгәыҳәԥԥәа ааҵганы (иара ишизиуз еиԥш), «Казбег» ҵәык амца наркны инарыдкыло, ркылблаара даҷеызшәа ибо дала-

ган, ицәеижьы наихыԥсааит. Илгәаҕьызеи, изакәытә мчузеи абри еиԥш лзырҟатԥаз, лара лаҟара издыруадаз Ԥачулиа инапаҷы инанагаз шаҟа диргәаҟуа... Илзыԥшыз шылдыруазгьы лхы дамеигԥеит... Сара сзоуп изыҟалтԥаз... Сара сызлалыцхраарызеи»... – аҭԥамцҟәа ихы рниҟьарц ақәикызшәа днарыдыххылон, убысҟак дрыцҳаишьон Назира.

Закәытә ԥсҭазаара бзиахәыз аѡыцьагьы раԥхьаԥа ианеибабаз ирымаз, иаарыкәыршаны адунеи зегьы лашан, закәытә гәыԥраз, ҳаиԥш аразҟы ԥшԥа зоураны иҟада ҳәа иҟан, ргәы иаанагозма ргәыԥра абас инкацәа ицоит ҳәа. Акиносахьа еиԥш иҷаԥхьа ииасны ицозшәа ибон ахаан ихамышҭуа ихаҷы иаанхаз ахҭысҟәа. Ашәҭ еиԥш лѡызцәа дышрылибааз, дышьҭыԥрааны дцозшәа даницкәашоз, лыбла гәыҭбаақәа ргәыкуа ишихәаԥшуаз... Аҭацагацәа амѡа ианыԥҟәла лаб иҷеыхәа дақәтәаны, лԥьышәԥҟәа ачча ыԥҟәххуа ишҟа дцәыҭыԥшны дшизыԥшуаз, мѡак иахьеицыԥҟәлоз дшеигәырԥьоз...

Ашҭа иныԥҟәцны аԥшаҳәаҷы иахьнылбааз аҷеы дшымҭанарсыз, акы лыхьыр ҳәа дшәаны игәы шыҭҟьаз... Аԥаѡ ахь даманы иандәыԥҟәла, шәсыцхраа ҳәа лыҳәҳәабжь иаагаз игәы шыҭнашьааз, иахьа уажәыгьы уи лыбжьы игәы ишыԥҟәыѡуа. Аҷеыхәа аапкны ишнеиуаз аԥаѡ иныԥҟәххуаны, дахьԥаны, лԥара нҭарс ииаанкыланы, акәадырҭа дахԥааны дшааникылаз. Аҷеыхәа уаҳа ииаанымгылаԥакәа, ахы шхаз, ала лашара ацәыԥны аԥаѡ иныԥҟәххын, еитцас ииууаԥа ипан, икаууа аԥыжь аибахеибафарҭа агәҭатцәҟьа ишалаԥалаз, аҷеы рыцҳа иазыԥшыз аздырԥомызт, сыԥсаны нырцәҟа сыруеит ҳәа иаамадаҕь-мадашәеит, аха аԥеибафара алеишәа цәгьоуп, иалашәаз ашьҭуам, атцахь иаамтцарсны иагоит, аҷеы дуԥԥа шәахшәагьы иамбеит, ишналашәаз еиԥш ихәытцартцәины иаманы ицеит, акыраамҭа иханажьԥомызт... зегьы ирцәымыҕханы аԥыжь ихыԥшыло ишхыԥҟәгылаз, ахы иамыхәо, ихәаҷены, агәышҭа хаххала иаманы иѡхалт, нас ипҵеиԥеиуа ихтцаны иагарц иалагеит, аха иахьԥаны иамырхит. Назира дшаԥҟәтәаз ипар шәы-ԥсык лхазаргьы, ԥсык лзаанхомызт... Деишәара-еитцараха акыраамҭа лҭыԥ дзыԥҟәломызт.

... Аԥҳәыс бырг, ахцәышла, убасҟан иибаз лхаҷесахьа Наҳар игәы иҭнымтцәо ихаҷы ииаанхеит. Сымцахә ыцәама, сыблыма зынԥа, иҟалахьаз азымхаԥои ҳәа аҷеаҟьа даҷеаланы дахьааиуаз лмыткәмабжьы игәы акыраамҭа иҭынтцәомызт. Бымшәан, ак-

гьы ҟамлеит, деиқәхеит ҳәа шларҳәозгьы, аҵәгьы игәра лызгомызт, дшәаны лоуразоуроу дҵысуан. Назира даалыдгылаанҵа деибганы дызбоит ҳәа дыҟамызт, адунеи иқәсхуазеи, саргьы аҵы схы асҵоит ҳәа лгәы иҵалкызшәа акәын лҵагылазаашьа шыҟаз. Аԥхьа лан лакәыз ҵьшьаны длыхәаԥшуан. Назира деибга-деизѡыда аԥаѡ дышхықәгылаз анылба, бара акыр быхьшазар сара сагааит лҳәан, длыкәшеит, нас ацәашьы еиҵыхәхәа лԥьыба иаатылган, амца аркны лхы иакәлыхшеит, даақәгьежьаан амца шакыз инаганы ахыҷа иқәгылаз амжәаҵла наа ашьапаҷы инкыдылҵеит, иахьынҵабылуаз лыҩемыртҵысҵакәа дгыланы дахәаԥшуан, лқьышәқәа қәац-қәацо акы лҳәон, аха Наҳар иаҳауамызт. Аҵәгьы лылаҷиҵуамызт, зегьы рыхқәа ларҟәны игылан ацәашьы блаанҵа. Иеиԥшу ауаа ибахьан акәымзар, Наҳар уи аҩенынҵа аҵлеи ауаѡи еиԥшнишьало алаԥштҵашәара имоуҵацызт. Аԥҳәыс бырг дызвагылаз амжәаҵла лаҳәшьа лакәны длывагылазшәа ибеит. Иашоуп, лара леиԥш уи ахцәы шлаҵамызт, аха ихыжәжәа-ҷыжәжәаны, ихѡаа-ҵѡааны, аԥсабара амч иаҷеагыланы ишыҷәԥоз, излагылаз адацқәа рыбжеиҳарак аҵы итҵшәааны, ихаххала ишааԥшуагьы, аҩекамыжькәа ихәаны игылан. Ақәра ду шамаз ашьапы ашәпара иуанаҳәон. Аԥҳәыс бырг лыԥсҭазаара мѡа дызнысыз шыхьамҭаз, агәырѡа дзаҵымҵзо дшаҵаз лхы-лҷы ианыԥшуан, амжәаҵла еиԥш ларгьы дархәахьан, дарѡахьан. Лнапқәа ҵыс-ҵысуа ацәашьы аналыркуаз, лнапы ахәда дахьахәаԥшуаз ибон, ацәеи абаѡқәеи ракәын еикәыршаз, амжәаҵла адацқәа реиԥш лдақәа зегьы алѡаазшәа иалпыҟҟа ииаԥшуан. Аԥаѡ ихыҷәгылаз амжәа заҵҷәы уахгьы-ҩынгьы итҵшәааны изгоз аҵиас аҩеамҭакәа, скаҳауазаргьы исызгәакьоу, сызлыҵыз сыдгьыл самазааит ҳәа акәын адгьыл ахь ихынааны ишгылаз. Ацәашьы аналыркы акыраамҭа акыдҵарҭа аҭыԥ лзыԥшааауамызт, ашьапы зегьы хыблаа-ҷыблааны иҟан. Ныҳәарҭас ирымазар акәхап абри амжәа амҵан... уи азы акәхап аԥшаҳәа амѡа па алганы арахь изаагоу ҳәа Наҳар дхәыцуа, лаԥшыла зегьы еимидон, аха изеилкааауамызт абри амжәа-ѡа амҵан, аҵыжь зҭатәоу аԥаѡ ахыҷәан ныҳәарҭас иалыхны изрымаз.

... – Уи ҳныҳәарҭа акәҵам... Саб иаҳәшьа лцәашьыблырҵоуп, – абас дналагеит Назира, аҭаца дрыманы амѡа хара иахьыҷәыз, Наҳар уи аҭыԥ хҭакны азҵаара даналага. – Саб иаҳәшьа

сан леиԥш ауп бзиа дшызбо… Бжьԥык аишьцәа раҳәшьа заҭԥ лакәын. Рнапы дыԥәыргыланы дырбон, ԥшралеи сахьалеи ианлааз илыцназгоз аԥыҭаҽы дыҟаҵамызт, рҳәоит. Соуп зҳәоз арԥыск Абжьуаа рԥы илышьҭамлацыз аҵәгьы дыҟамзаарын, аха лара лгәы иаԥәшәаша арԥыск длымбозаарын. Уахык, хәылбыҽхак, тәым ԥыҭантә ҷкәына бзиак лыҵбахә иаҳаны, дибарц иԥызцәа иманы даазаап.

Анкьа аԥҳәызба лбара ицоз аҷкәын иԥызцәа иманы лҭаацәа дырҭаауан, аха аԥсуаҭасла шәыҵԥаб дызбарц сааит ҳәа ицәырганы аҳәара ԥхашьаран, имԥасны ишцоз ахәлара рыхьҵаны имԥахытцызшәа, изаҟаразаалак акгьы рынмырԥшҵо, хаҭа ицаша рыԥны дшыԥанагылоугьы рзымдырҵошәа, данырбалакгьы дызуҭада, дсасны дышәҭоума ҳәа иҽехырцәажәо, даара иԥшҵаны рролькәа нарыгҵон.

Асасцәа рхымԥаԥгашьала, аԥсшәаԥәа ааибыҳәаны ианаатәалак, аԥшәмацәагьы урҭ зышьҭаз еилыркаауан, аха ишаԥу еиԥш, ҽымдыр ҟаҭцаны, асасцәа дахьԥәа ҳҭоуп ҳәа агәылацәаазлацәа рыдгаланы, ашьтәа рызшьны ачара рзыруан, ишаанҵа иоурыжьуамызт. Уи аамҭала арԥызбеи аԥҳәызбеи рызхара еихәаԥшуан, лыматцушьа, лныҟәашьа, лыхгылашьа, лцәажәашьа, аҷкәын илаԥш даатцмыжьҵакәа длыхәаԥшуан, зныҵынла лафԥәакгьы налаиҳәон дирцәажәарц, ларгьы датцамхаҵакәа аҭак илҭон… Иаашаанҵа дырхагьежьуа дырхагылан, убри ала ахәшьарагьы лиҭон. Аԥҳәысҳәаԥы, сара соуп ҳәа ихы цәыригомызт, аха итәашьа, игылашьа ала деилыркаауан, нас ихәаԥшра иалагон, иажәа ҳәашьа, иныҳәаҽа аанкылашьа, илафҳәашьа, иашәаҳәашьа, икәашашьа, шьыжьымҭан иԥәтны ианцоз иҽырхәмаршьа, иҟамчҟьашьа, иҽыжәлашьа уҳәа, урҭгьы уи ахәшьара ирҭон. Арԥыси аԥҳәызбеи еимҟьарак аароур, ажәаԥәак ааимырдон, абжьааԥны блала еицәажәон. Игәаԥхеибашьаргьы дысгәаԥхеит ҳәа иаартны аҳәара ԥхашьароуп ҳәа иԥхьаҵон, ианшалак, акгьы мҳәаҵакәа, иԥызцәа дрыцҽыжәланы, аштаҽы иҽы ырхәмарны, иҽы шьапышьҭа адгьыл цәҳәҳәаны ианҭцаны, агәашә днытҟьон. Аԥшәмацәа дрымбо данынаскьалак (лҭаацәа ашҭа иԥәгыланы иԥшуан, аԥҳәызба лгәы ҭытцны ицо, луада дыԥнагьежьуа дыԥналон), хынтә атцыԥ, атцыԥ, атцыԥьҳәа дхысыр, уи иаанагоз; дызбеит, дысгәаԥхеит, дызгоит ҳәа акәын. Аԥҳәызба ахысыбжь анлаҳалак, мтцәыжәԥада дԥыруа луада дыԥналон (ҳәара аҭа-

хума, лгәы дақәшәазҭгьы), ажәа ажәан, уи нахыс хаҭацара лҽазыҟаҭара далагон. Лҭаацәагьы амаҳә бзиа дҳауит ҳәа (даԥсуазҭгьы) ргәы рҭынчны рышьҭахьҟа иаахынҳәуан... Назира ацәажәара дышналагаз еиԥш, абри ақьабз ааигәалаиршәеит Наҳар.

– Азәгьы дызгәамԥхаӡоз саб иаҳәшьа лгәы дақәшәеит уи ауха ирҭаз арԥыс... Лыԥсы наилаханы бзиа дылбазаап, аха ажәак еибымҳәаӡакәа (ишаԥу еиԥш), ианааша иҩызцәеи иареи аишәа иаахытцын, абзиалаҳәа нараҳәаны, рыҽҟәа инарыҟәтәаны, аштаҿы ихәмарны иныҟәтцызаап.

Саб иаҳәшьа лгәы хыҭ-хыҭуа ахысбжь анбагои ҳәа дыԥшызаарын. Ус, хара имгакәа, хынтә ахысбыжьҟәа аагазаап, уи иаанагоз ажәа бныстцоит, быда схәарҭам, бақәшаҳаҭзар бысҳәеит, иахьарнахыс сара быстәуп ҳәа акәзаарын. Саб иаҳәшьа убри инаркны аразҟы соуит ҳәа илыԥхьаӡозаап.

Ахысбжь анга ашьҭахь, лгәы ҭгәырґьааua дахьаадәылтцыз, иҽееимыз абжьқәа ааҩуа иалагазаап, лашьцәеи лареи иҟалазеи ҳәа иахьаахыҟәгылаз, акаамеҭ лыла иабеит. Арԥыс дбаны, дигәаԥханы, иԥсы лыҿҳәараны, ажәа бныстцоит ҳәа дхысны ианылирдыр ашьҭахь, дамхагәырґьацәаны чоу ҳәа иҽеы аҟамчы нахҟьаны алаґьара дҭалазаап, абзиабара ибла хнакын, аӡиас аԥан ицәеилаган, аԥаҩ даақәххын дыԥеит, асырӡ анлеиуаз аамҭазы акәзаарын, аӡиас хышхытцәаны, аԥанқәа ирзымкуа ихытцны ицозаарын. Иҽегьы иаргьы аӡеибафара агәҭатцәҟьа иналашәан, хыхәашьа ҳәа акгьы ааизыҟамтцаӡакәа днахәланагалан дашьызаап.

... Саб иаҳәшьа есымша лылахь еиқәын, снапы санкны, слыманы ахәада ҳаахыҟәгылацыԥхьаӡа, аԥшаҳәахьы дыԥшуа, лылаґырӡқәа лызнымкыло алеира иалагон, усҟан сара схәычын, бзыртцәуозеи ҳәа санлазтцаалак ҿылтуамызт. Сара сшыхәычӡаз сан дыԥсит, дысгәалашәаӡом, сааӡаз лара лоуп. Атцәуара даналагалак дрыцҳашьаны, саргьы сзыхтцәуааua ҳәа акгьы сзымдырӡо слыцтцәуон. Сдухаанӡа исалҳәомызт, исцәылтцәахуан. Аброуп сара сразҟы ахьҟацәаз ҳәа салҳәеит ҽенак, аԥаҩ ҳхыҟәгыланы ҳшыԥшуаз. Азы дашьит ҳәа ансарҳәа исыҟәлашьцеит... Убринахыс сдунеи лашьцоуп. 22 шыҟәса сырҭагылан усҟан... 60 шыҟәса ҭхьеит уи аахыс, аха сгәы шыҟац иҟоуп. Шаҟаҩы сылабжьахьада, бгәы ԥсах, иареи бареи шәеиразҟымызт, бҽалых, была хтны баанаԥшы-аԥш, уи

шьҭа дыбзырхынҳәуам, абзиабарагьы ауаѳы иеиԥшуп, знык ииуеит, знык иԥсуеит, ѳынтә иизом ҳәа.

– 60 шыԥҿса лылахь ааиԥҿымхзакҿа дылгҿырѳоума? – Наҳар игҿатҵанза даарыцҳаишьеит.

– Даныччогьы ҟалалоит, аха ихоутҵару, убасҟангьы лыблаԥҿа агҿырѳа рхуп… Инагзаны дымгҿырґьацт. Агҿырѳаԥҿа зегьы данрытцытцуа аамҭа затҵәык лымоуп уи, усҟан сышлыхҿаԥшуа лҿылыԥсахуеит, ашәҭ ангҿылтцуа еиԥш аԥшзара, ахаара илылоу лцҿа иалтцны избо салагоит.

… Аѳны аштаҷы ҳашгылоу ахысбыжьԥҿа лаҳауашҿа даа-ҟалоит, нас саамтцарсны слыманы лҷыналхоит, амѳа ҳахьынзаԥәу избахә ауп илҳәо: – Ихысыбжь ансаҳа, ҵәаѳнтцәыҟа, ажәѳан ахь сыԥрызшҿа збеит… Сашьцәеи саби сырцәыԥ-хашьаны адәахьы сдәылтцуамызт, аха инашьҭархҳны акаамеҭ ҟалеит ҳәа сарҳәеит… Иѳызцҿа азы дамырхын, абри амжәа амтцан дышьҭан… Сара сзоуп дзааз… сара сзоуп иԥсра за-аигаз. Ибарфын хахә аԥша иартцысуан… Ихаҭа дымтцысзо дышьҭан… – абас шылҳәо аԥаѳ дынхыԥәгыланы азеибафара далаԥшуа даагылоит, даалтцны лышҟа дааиуазшҿа лбоит, лгәы ҭгәырґьааua дааҟалоит. Сыԥсы заны лышьҭахь сгыланы слыхҿаԥшуеит, сышлыцу аалхашҭны иацҿажҿара далагоит абас: «Усымбазандаз… уанызбахгьы са устәындаз… Азхытцра уҭамландаз, уанҭалахгьы сара суманы уҭаландаз… Уанзызхымтцыхгьы ҳѳыцьагьы ҳаицызхымтцындаз… Уахьыԥоу ҳѳыцьагьы ҳаицыԥандаз»… Сышлыцу анаалгҿалашҿалак, ацҿажҿара дааԥәытцуеит, лыблаԥҿа гәырѳала иҭәуеит. Нас даа-хьаҳәны, ацҿашьы наганы, амжәа ашьапаҷы инкыдтцаны амца алыркуеит, инкыдыблаа ицаанза дгыланы дахҿаԥшуеит… Аԥшаҳҿа иалдоу амѳапа лара лтәоуп. Шамахамзар азәгьы данылазом лареи сареи ҳада. Зегьы ирдыруеит уи саб иаҳәшьа лымѳа шакәу. Аҷы сымтцарсны уи амѳа иананыла, саб иаҳәшьа зегь реиҳа дшәеит…»

Наҳар абартԥҿа анигҿалаиршҿа, дахьыԥаз, дахьаныз зегьы ааихашҭын, ихааза, иԥшзаза аҷа дунеик акҿа дынҭанагалт.

* * *

… – Бара Асовет ҳәынҭԥарразы бгәы цкьам, иаха ҳлаԥҿа ахәшә рыҭаны ибшьит. Изыхбырԥьазеи?.. Ибзырԥатцада? –

аусҭцааѡ иҽырчны, унеикьысыр дыԥжәарашәа, Назира уажәы-уажәы длыԥҟааӡа, лҽахәы лҽыхра даҽын.

– Сара алаԥҟәа ршьыга акәзам, арцәагахәшә ауп ирыстаз, – дандырбаандаѡыз инаркны илҳәац акәын илҳәоз уажәыгь. Лыԥшшәы лхыгга, лыбжьы лызҭымкааӡа, даара дышдыргәаҟхьаз лныԥшуан.

– Алаԥҟәа ахәшә рыҭаны ирцәа ҳәа ибыдызҭцада? – иаҳац аҭак еиҭаниаҳалак, аусҭцааѡ еиҳагьы дартҟьон, лгәаґ дыкны даго, иҭаҵкәым ратцәаны астол иԥҟәикшон.

– Шарԥазыла рыбжьы ҳхы амгарацы, ахәшә рыҭаны ирцәала ҳәа Ԥачулиа исыдитцахьан.

– Амц бҳәоит!.. Ԥачулиа иаха адтца бимҭазеит. Бара аламыс зцәызхьоу ԥҳәысуп!.. Амц зҳәо апҳәыс дкаҳԥуп!.. – иҽы иааҭашәоз лыԥҟәиҳәацәон... – Аиаша зыбымҳәозеи, ахәшә рыҭаны ирцәа ҳәа адтца анбыртоз, шарԥазыла алаԥҟәа ҭганы ианырымгоз амшԥҟәа раан акәын. Бара акаҳԥы, ибзианы ибдыруан иахьа алаԥҟәа шыргоз!.. Аус еитцабҟьарцаз ауп иаха маӡала иахьҭакыз бнеины, ахәшә рыҭаны изыбшьыз. Бара Асоциализм баґоуп!

– Сара исыздырӡомызт иахьа алаԥҟәа ҭгара ишыргоз, – лҽы еилымго акәын аҭак шыҟалтцоз, лдунеи ахаан уаѡԥсык иҟынтәи илмаҳаӡацыз ажәа, «Бара акаҳԥы» ҳәа илеиҳәаз, лыбаѡԥҟәа лылаԥытцәтцәазшәа дааитцанарґәґәеит.

– Ибдыруан!.. Ибдыруаҭгьы!.. Излабгәаґьызеи абри еиԥш агәнаҳара ду аҟатцара? Асовет мчра аґацәа, аныхтәԥҟәеи ашьтәԥҟәеи, ҽымҭзакәа, ҳагәҭакы назыгӡоз алаԥҟәеи ауааи еиѡыбхит... Даргьы баргьы шәнеидкыланы, урҭ аԥшь-лак шәрыԥсаӡамызт... Аиаша ҳәа, ибзырҟатцада?

– Аӡәгьы исимырҟатцаӡеит, – ашырҳәа лхы дааѡахан днеиҽаԥшит, «алаԥҟәа шәрыԥсам» ҳәа ахьлеиҳәаз лзымчҳауа.

– Иаха ахәылбыґеха бдәылганы ибацәажәоз дызустадаз, ҭаара ԥхашьарам? – атцәы алатцо, илаԥҟәа хартцтцаланы аҭуан датцаԥшуа ҽааитит.

– Дызустада?.. Сзацәажәодаз? – изтцаара лцәымыґханы даах̂әытцәы-ҳәтцәит.

– Бара бакәзам араҟа азтцаара аҭара иаԥҟәиту, сара соуп. Атцла амтцан шәеидгыланы шәеицәажәон бхатца Иасон Гәычбеи бареи. Ҭаара ԥхашьарам, иеибышәҳәоз?

Назира азныказы илзымчҳакәа, лхы лымпытцҟьо аҟынӡа днеит, аха лнапаҽы иааганы лгәы ааиқәылҳәалан, – иареи сареи ҳаилытцхьеит, еибыҳәатә ҳәа акгьы ҳамаӡам, – лҳәеит.

– Иара сыԥҳәыс лоуп, иҳәеит, бара ҳаилытцхьеит бҳәеит. Ҭаара ԥхашьарам, дыззыбԥсахыз дызустада? Ҳара даҳзымдырӡои? – ажәала лгәы ԥжәаны дишьырц даҽызшәа акәын атцәы алатцо дышлызтцааузаз.

Ауаԧы знык диуеит, знык ауп даныԥсуагьы, ма схы исыршьып, ма иара дысшьып ҳәа лгәахы еиҟәыччо дихәаԥшуан.

– Ара ааигәа дыҟоуп, абыржәытцәкьа даааганы дыбҽасыргылоит, ибҭахума еибышәҳәаз ишбаҳауа иҳәар?

– Иеибаҳҳәазеи? Акгьы ҳаламцәажәаӡеит! – лоуразоуроу дтцысуа дааҟалеит.

– Усԥырхагамхан, уаха алаԥәа ахәшә рыҭаны исшьыроуп... Ахыбра сдәылтцны ашәаҟынӡа сызуццом ҳәа иабымҳәеи?

– Мап, мап! Уи еиԥш сымҳәаӡеит сара, уи хыҭҳәаауп! – артцәаа дыҳәҳәарц егьлыгымхо аҟынӡа лыбжьы аацәгьахеит.

– Бхатца иоуп... ибымҳәаз иҳәарымызт, бгәаґс имахарыз?! Аа иҽахәы ахьыԥәу... Быҳәҳәеит, бҟааит ҳәа акы ибыхәараны иҟаӡам. Акызатцәык, ибзырҟатцаз дызустоу бхала ибҳәар, бус иазеиґьхоит, бхы еиԥәбырхоит, мап скуеит ҳәа балагар, бхатцеи бареи шәеиҽагылар акәхоит, усҟан шәԧыцьагьы аус шәакуеит, саатбжак аамҭа быстоит, базхәыц, ибзеиґьу бхала иалых, – абас иаахиркәшан, лазтцаара даҟәытцын, қьаад бґьыцк имтцатцаны аԧра далагеит.

«Бхатцеи бареи шәеиҽасыргылоит» ҳәа ииҳәаз лыблахатц аргьежьын, иналыԥәлашьцеит. Ашәҭ гәылтцааӡа иаԥҽыршьааua еиԥш, лынасыԥ иаґрагыланы изшьыз, абзиабара мра хааӡа илыԥәыччаз аԥҭа еиԥәатцәа еиԥш иахаԥаны изырлашьцаз, лыԥсы ахьынӡаҭоу лгәы ахәра антцаны даанзыжьыз, еитах дыԥхамшьаӡакәа дылҽагыло... илаҳаз аԥсра ахылкааua дааҟалеит. Иара усгьы уи аԧны лгәалаҟара зынӡа ибжьысны иҟан, ашьжьымҭан Ԥачулиа икабинет дахьыныԧналаз, азаара изааны, Абыхәбеи Агрбеи аанкыланы иан-банӡаҳамазааueи... ирызхоуп шьҭа, ара ԥсшьарҭа ԧнӡам ҳәа аустцааԧцәа дышрыԥәыҳәҳәоз лаҳаит. Назира ибзианы илдыруан, Ԥачулиа ашьжьымҭан иц итцашәоз амыхьтә шизыԥшыз. Лыԥсы ӡаны дзырԧуан, изырурц ииҭаху акрысзеилкааuазар ҳәа, аха ирзыжәуша шьыбжьоншьҭахь ишәасҳәоит

иҳәан, иааҷапитҵәеит. Лгәы атра иҵамгыло, акы лнапы иамкуа дшыҟаз, ашьыбжьышьҵахь иныҵыѡ-аатҵыѡны илаҳаит ашарҵазы Наҳари Захари ашьха ашьапаҷы иганы, алаҟәа рыц икылхны идырҳәаҵәарц Ҵачулиа адҵа шыҟаитҵаз. Амца лкны лкабинет дазымкуа, сызларыцхраарызеи, излеиҟәсырхарызеи ҳәа дыгәжәажәо, дыѡнагьежьуа дшыѡназ, ашә илагылаз аусзуѡ дааин, ҵаҟа азәы дыбзыҵшуп, дсымбар ҟалом ҳәа леиҳәеит. Амалахазгьы лгәы иаанагозма Иасон иоуп ҳәа, лшьапы днанамго дналбаан дахьаадәылҵыз, ҵѡа змамыз ауаа даарылагылт, игәаҟҵәакуа ахыбра иатҵаҵшуан, руацәа, рҵынхацәа иҵакыз азәыр ихабар ҳаҳауазар ҳәа. Днарылс-аарылсуа, днаҵшы-ааҵшуа, сызҵахыда, симбар ҟамло исышьҵаланы ииада ҳәа дышнеиуаз, Назира, сара соуп бызҵаху ҳәа лышьҵахь ала бжьык аагеит. Лхы аалыхнахызшәа лбеит уи абжьы, иара иакәхарыма ҳәа лгәы ҵзызааua данаахьаҵш, ихаҵа иакәын, Иасон, имгәацәа ду иаҵхьа иргыланы, ишыҟаитҵалац еиҵш, имаҟа ҟьаҟьа инацәкьарақәа авҵаҵсаны, инацәа ду ала имгәацәахы дыҟәсуа, аҕштҵла ду ибҕа кыдҵаны дгылан. Назира днытҵыкка дцеит, убасҟак илцәымыҕхеит дахьылбаз. Ианеилытҵыз аҷены нахыс абас иааигәаны длымбацызт, ибара аҵсра ахылкаауан. Бжеиҳан ақыҵахь – лаб иахь дцаҙомызт, ҵьара дылҷаҳар ҳәа дшәаны... Лыҵсы ѡеины лыхәда иаатҵагылан, ашырҳәа лышьҵахьҟа даахынҳәит, лшьаҷақәа еилаҵсо. Ашә аҟынҙа днаҙарц шьаҷақәак шлыгыз Иасон дналыхьҙан, – Назира, сбацәажәарц сааит, аиаша басҳәап, быда схәарҵам... Иҟалозар маҷк ауаа ҳнарылҵны ҳнаскьап, – иҳәан, лмахәар ааникылт, дналыханы днарылигаргьы цәгьа имбо.

– Сыццакуеит, аамҵа сымам, аус зуеит, – лҳәан, ашырҳәа днаидҟьан, уаҳа дизхьамҵшҙакәа дныѡнапҟа дцеит. Иаргьы дыбҕьааua, иихәо иҷамшәо, длышьҵаланы дыѡналарц далагеит, аха ашә илагылаз, арахь атәымуаѡ дыѡналар ҟалаҙом иҳәан, дааирхынҳәит.

Иасон, Назира изылуз хьымзҕишьан, апырпыл еиҵш дҟаҵшьшьҙа дааҟалеит, ауаа игылаз зегьы иара ихәаҵшуазшәа ибан, ихы агарҵа имоуа, дыззаҙа даарылахеит. Аха азәгьы иара дышихәамҵшуаз агәра анига, иагарааны бдәылымҵыргьы сцаҙом ҳәа изҕан, днеины ҵаса дзыдгылаз аҵла даамҵагылт, ҵьаракыр дызбозар ҳәа ихы раҳаны дыҵшуа.

Назира уи дахьылбаз лгәалаҟазаара еиҳагьы ибжьнахит, ахәра илнитцахьаз ҽаԥхьа аҽарҷыцит, иара иакәмызтгьы лыԥстазаара зынӡа аҽакхон, закәытә насыԥ лашаз илзыԥшыз. Наҳар ҽымз затцәык ракәын изаанханы иҟаз, итцара далганы иааразы, амшкәа, атцыхкәа лыԥхьаӡон, дахыццакуан, ҽымз инымтцәаӡо аамтоушәа лгәы иабон, аҳәыхә ԥшқа атра инхытцны амтцәыжәҽаҟәа ааитцыхны ажәҽан иԥыруа аналалара ишазыхьуа еиԥш, лгәы зегьы аартны абзиабара аԥылара дазхьуан. Мчыбжьык исалам шәҟәы лмоур илзычҳауамызт. Ҽынла лыла лашара амбо, уахынла лацәеихьшь лзыҟамтцо дышизхәыцуаз иҟьаҟьаӡа илыршон. «Стцара алгара ҽымз аанхеит, аха быбзиабара Москва саланаргылом... Аԥышәарақәа аамта саԥыҽланы заа ирыстеит... Мчыбжьык ала снеиуеит... Наунагӡа ҳаицыҟалоит» ҳәа, дшымгәыгӡоз ишәҟәы лоуит, лгәы тгәырґьааua аԥхьара дшаҷыз, ашта иааталеит сасцәаҟәак. Игәкы-ԥсыкуа, рхы-рҷқәа рхалашо бзиарак азы ишымҽахытцыз ҽашьомызт. Назира лаб иаҳәшьа, лаб иашьцәа, асасцәа аԥсшәа рарҳәеит иреигәырґьаны. Иззааз акыраамта ицәырыргомызт, инакәша-аакәшо, ажәытә-аҷатә иалацәажәо атцыхәтәаны рҽаадыртит, руаӡәы дҽагылан, Назира лаб ихы наиԥәкны: – Иузымдыруа иакәӡам Иасон бзиа, хьӡи-ԥшеи згым арԥыс хатәра, ҳқыта аиҳабы, акала дҳалахәындаз ззырҳәо ауаҽы ууара итаххеит. Абарт иубо, Иасон иеиԥш иҟоу иажәа абжьгара хаԥсамзаргьы ҟалап, аха иара убас итаххан ҳааишьтит, ажәа мацара абжьгарадагьы, анапеимдахьа ааитиуеит, мышрақә-тцыхрақә еимырдо анцәа дырзыразхааит, – иҳәан, ахьтәы мацәази абырфын чабреи аатганы иныкәитцеит.

– Хатца ицо дсызтада, макьана дсабиуп, Иасон иеиԥш арԥыс бзиа иқәнаго дабаҟоу, – иҳәан, Назира лаб дыԥхашьаны ихы агарта имоуа, ҳатырла, патула даацәажәеит, абык ишихәтаз еиԥш.

Аха ҽнутцҟала игәы иахәеит, ақыта дуӡӡа зегьы зымҽехакыз маҳәыс диоур цәгьа ибомызт, уи ааанӡагьы илымҳа итасхьан дышлышьтаз, аха издырӡомызт лара аҽеаӡәы диҷегәхәааua бзиа дшылбоз.

– Ус шԥоуҳәо, уаҳа назтахым аԥҳәызба лоуп... Шаҟаҽ идырбахьада, аха аӡәы илаҷы дмааит... Уи иеиԥш амахә дзауз икәа ахьы ташәеит, – Иасон ирҽехәара даҟәытцуамызт уи асас.

Назира аԥхьа лгәы дҭаччо дгылан, ирҭаху рҳәалааит, ҽымчыбжьа роуп иаанхаз, нас сзыццо сара дыздыруеит ҳәа, аха анапеимдахьа наганы ианыԛәырҭа, иианыжьны ицар ҳәа дшәан, лгәы ҭзыҵааua далагеит. Аԥсуаҭасла уи иаанагоз лдыруан, анапеимдахьа лыдылкылт ҳәа ԥхьаҵан. Аҵәы инапеимдахьа шлымоу дааныжьны, аҽеаҵәы ицца ра ацәгьара ахылҷиаауан.

Аԛьаґьариацәа ииаргаз ныжьны ицо ианалага, Назира лаб иаҳәшьа, шәаангыл, лара ҳалмазҭаакәа иҳазҳадкылом, лҳәан, иианыԛкылт. Уи илдыруан Назира аҽеаҵәы бзиа дшылбоз.

– Лара лоума, аус злоу шәара шәоуп, шәара ишәхәо шәыԥҳа дахыԥома, – иҳәан, аиҳабы ирыцыз аб иаҳәшьа илҳәаз ихаҷы ииаимгарц далагеит.

– С-Назира, бара иахыбҳәааua зеи? – лаб иаҳәшьа лнапы данкны дааганы раԥхьа даалыргылт.

– Сара ахаҭацара сгәы иҭаҵам, ииажәгаз ырхынҳәны ижәга, – ҳәа даарҷеагыланы аҷҷаҳәа даацәажәеит.

Лаб игәамԥхагәышьеит, иԥҳа абас дыԥхамшьаҵакәа дахьцәажәаз, аха акгьы ахимҳәааит.

Аԛьаґьариацәа ирҷыцны еиҭалагеит, абри еиԥш анасыԥ бзиа мап ацәыбымкын, хьыла биҽычоит, инапы быԛәыргыланы бныҟәигоит ҳәа икартцәаны илацәажәеит, аха ахәгьыаҷгьы иԛәылмыргылт, ианылмуҵа, ииаргаз рыманы ицеит игәааны.

Сара соуп иҟоу ҳәа зхы ду избоз Иасон аԥсра даԛәгәыґуан, акәымзар игәы иаанагозма нхаҽык иԥҳа дигәаԥханы анапеимдахьа илзишьҭыз ырхынҳәны иԛәрыжьуеит ҳәа. Ихьымзґишьеит, сара соума ираҭәарымшьо, рнапала дырхысхысуа дааганы дсырҭо иҟасымҭозар саб сиԥам иҳәан, лаби лаб иашьцәеи дрызгәааны ахамыштыхә иҭаиргылт. Ахьхьаԥьԥьаҳәа инхоз, интцуаз, ашьац дырҟьацыр ҳәа ишәаны иаґрамгылоз, зхәы иаҭәҳәаны изфоз, шьыжьымҭан инаркны аахәлаанҵа акәкәыҳәа адгьыл иԛәаарыхуаз аишьцәа дыдымацәыстцас дрылагьежьын, хлантцы иаарҳәны иныԛәиргылт. Мчы ду змаз аԛытсовет ахантәаҽы ҳаґоу дизыцәгьахааит, зин змаҵамыз аколнхаҽы рыцҳа уи иҷеаԥхьа илшараны дыҟааз, арыц зыхәлашәаз алу еиԥш длаганы дааихысуан.

Назира лаб Кьаҕәра иԥҳа мап анылк нахысгьы Иасон бзиарак дшаҟәимыршәоз, игәаҕ кны дышишьҭалоз идыруан, аха абасҭәҟьа ламысдарала дизныҟәап ҳәа игәы иаанагомызт.

Адырԥаҽенытҭәҟьа амхурсҭа даатҕаны аусҳәарҭахь дрыма ицеит, шыҟәсык аԥхьа ирбылхьаз аҭаҭын казарма зблыз уара уоуп ҳәа аара идыртҭеит, ианибылуаз ҳара даабон ҳәа хԥык амҭшаҳаҭцәа иҽаиргылт.

Сышәшьы, схы иҭашәырԥо закәызеи, аҭаҭын казармаҟәа рыбжеиҳарак зыргылаз сара соуп, ишԥазбылуаз иҳәеит, аха дыдмырцәажәеит. Аус дадыркит, дырбаандаԥны ауха аусҳәарҭаҽы дааныркылт. Иашьцәа шәкулакцәоуп ҳәа ирыҟәланы рцаҟәа ҭадырцәит, лапҟьак аанмыжькәа иҭганы иргеит. Изҟәаадрыхуаз рыдгьылҟәа рцәыргеит, рырахә-рышәахә рхырцеит... рнапҟәа ргәытҭаԥса иаадыртәеит. Зҽы иашшуада, зегьы рзызуаз Иасон иакәын, дара ишҟа изнеиуамызт, иара игәы дҭаччо дтәаны дыԥшын, иааины ишьамхныш-гыланы ианбасыҳәои ҳәа. Зынҵа ҳахиртҭәеит, ҳашьагьы акы ихаразамкәа дынкылахәаша дирҵуеит, биццароуп ҳәа Назира лаб иашьцәа аалысны дыркит, аха лара сышьны сишәымҭакәа сиццом ҳәа мап лкуан.

Кьаҕәра уахыки-ҽнаки даанкыланы дрыман, аха Иасон Назира лахьынтәи акгьы анимаҳа, Асовет мчра даҕоуп ҳәа аиҟәырԥеаԥеа ҟатҭаны дхитҭарц даналага, Назира длаҕырҵышо дцаны димыҳәар амуа дҭаиргылт. Илыдлымкылаз амацәаз иара инапала илымҕеитҭеит... Мап лымкит, лнапы даханы импытҭлымхит, аха ахьтәы мацәаз ацынхәрас аихатә уадыхә хьамҭаҵа лгәы иакәиршазшәа лбон... Игәҭакы анынеигҵа, лаб ихы даҟәиҭитәит...

Лыԥсы ахьынҵаҭоу илхаштуам, лгәи лылаҕырҵи еилатҭәо, дыкнаҳаны ашьразы дыргозшәа акәын ишылбоз аҭацаагацәа дрыманы Иасон ишҟа ианцоз. Аҭацаагацәа ирҳәоз ашәа мыткәма бжьушәа илаҳауан... Атҭаа былхны баазгазшәа ауп быхьшәашәаҵа бышсываиоу ҳәа леиҳәеит лыԥсҭазаара ԥшҵа даналахәмарыз ауха.

Агәы шеибгаз иааугар акәын аԥхарра анатҭалоз... Ишьны иааугo агәы атҭаа атҭкысгьы ихьшәашәахоит, ахаангьы уарԥхараны иҟазам ҳәа аҭак ҟалтҭеит.

Мызкгьы илзымычҳаит, лхы лцәымыҕханы дилтҭны дцеит, наунагҵа ԥсык дылзиԥызаны.

* * *

– Баамҭа нҵәеит, сыбзыҙырԥуеит, – иҳәан, аусҭҵааԥ ибжьы иаагаз, Назира дызгәылахаланы дызмаз ахәыцра аҭхарцәхәа даалнахит.

– Исҳәац ауп, иҽыцу ҳәа акгьы сымам, – лхы дԥаханы днеиҽаԥшит.

– Ус... сс аума? – ихаԥыцқәа еихарҷәҷәаны, иажәақәа мчыла ирытҵыхуа, деилашәеит. Уи ашьҭахь акыраамҭа ҽымҭзакәа длыхәаԥушан, иҙамԥаԥқәа кылырчаашәа. Ашьҭахь, азаара изаазшәа, ашә ахь ихы рханы дыҳәҳәеит, абыржәытҵәҟьа абра дысзаажәга абаандаԥы Иасон Гәычба ҳәа.

Назира Иасон иҙбахә анлаҳа лгәы атҵысра иалагеит.

Драԥцаны дрыманы иааԥналт. Зқыҭаҽы сара соуп ҳәа иҟаз Иасон иԥштәы ихыббы, ахьшь зықәҳаны ихәыларԥаԥны ицаз арбаҷь ҟарҟар еиԥш, иика хыҿны акәын дшыҟаз деишәараеитҵараха. Назира лхы дԥаханы дзиҽаԥшуамызт, лгәы ҭытҵны ицон иихәарызеишь ҳәа.

– Ухьыҙ, ужәла? – дшааԥнаргалаз еиԥш азтҵаарақәа иҭара далагеит аусҭҵааԥы.

– Гәычба Иасон, акыҵсовет ахантәаԥыс аус зуеит...

– Аус абоууеи ҳәа суазымҵааит, – иажәа анагҙаха имҭакәа дыхьжәо, – абри аԥҳәыс итәоу дудыруама? – инацәа кьакьаҙа Назира иналықәикит.

– Ус усмацәажәан, сара қыҭа дуззак санпхгаԥуп, – Назира ишлаҳауаз абас дларҟәны акгьы деиуаҙамшәа дахьиацәажәоз хьымзҷишьан, иқыҭаҽы даныҟаз еиԥш иҿааирбабарц далагеит.

– Ара уахьгылоу уқыҵсоветаҽ акәзам... Иусҭаз азтҵаара аҭак ҟатҵа, дудыруама абри аԥҳәыс?

– Дышԥасзымдыруеи, сыԥҳәыс лоуп, – иҳәеит дҟәырны.

– Улышьҭаланы узаазеи? Еибышәҳәоз иаха ахәылбыҿха шәеидгыланы шәанеицәажәоз?

Назира дышьхынԥсыланы дтәан, лнацәақәа хыҟаҟааua.

– Ҭаацәашәала ҳнеицәажәап ҳәа сааит, ҳаибамбеижьҭеи акраатҵуан...

– Ҭаацәашәала акәу, ацәгьара шыҟашәтҵаша акәзу шәызлацәажәоз? – деиҭаахьижәеит.

– Иарбан цәгьароу иҟаҳҵараны ҳаҟаз. Ус ҽтызәзәала усмацәажәан, ухьь згеит, сара қыҭа дуззак сеиҳабуп, апартбилеҭ сцьыба иҭоуп, – Иасон иҿааирхатҵеит.

– Иаха иуҳәаз иахьа мап ацәукуама? Уара уеиԥш аиҳабацәа… – иҳәан, уҷы иҭагзаны иузымҳәо ажәақәа рыла дыцәҳаит.

– Ус усмацәажәан, ари сгәы икыду уахәаԥш, – аорден ҕьазҕьазуа игәы икыдыз ирбо, – ус суланзҕыр зуам, сашшуеит, – Иасон апырпыл еиԥш деицрашәан, дҟаԥшьшьза даа҆калеит.

– Угәы сыҟәыжьцәааит! – зынза датәамбазакәа ауп ишиҳәаз. – Иацы аҟыҭаҟынтәи сыԥҳәыси сареи ҳнеицәажәап ҳәа сахьааз, дхьаԥшынгьы дсыхәамԥшит, уск сымоуп, сыццакуеит ҳәа дсыдҟьаны дцеит зҳәаз уара уакәзами?

– Ус акәзам ишысҳәаз… – «Суҟәыжьцәааит» ҳәа иеиҳәаз зынза дашьит.

– Аа, уҷахәы зну, – Иасон дмырцәажәо аусҭцааѡ кьаад бҕьыцк аакәихын даԥхьо, – «сыԥҳәыс ддәылганы ҭаацәашәала слацәажәарц саналага, усԥырхагамхан, аамта сымам, уаха алаҟәа ахәшә рыҭаны рышьразы анапынтца сымоуп»… Арҭ уара уажәаҟәа ракәзами?

– Мап, сара уи еиԥш акгьы сымҳәеит, иарбан лаҟәоу, иарбан хәшәу?! – Иасон дыҳәҳәеит.

– Иарбан хәшәу умбои… абри ауп ахәшә!.. – иҳәан дааидыххыланы апҟацаҳәа диҷасит. Иасон ихылԥа ихҟьан, ицаны Назира иналымтцаҳаит, дагьаагарыгаҽеит, аха иҽекамыжькәа иҽааникылт. Ихьыз изымдыруа, изамѡаҟәа ҷыршаа дышгылаз, ишьахә рыҳәҳәа имгәацәа дҭасит, дбырбыруа дцан, акәакьта дныкҷеаҳаит агәараҳәа. Назира илзымчҳакәа лхы ѡышьҭылхын днеиҷеаԥшит, убасҟантцәҟьа уаѡык иаҳасабала даарыцҳалшьеит, аҟыҭа зегьы зымҽехакны, сара исылымшо иҟоузеи ҳәа зыҽехарыззала, азәы иԥсы ҭоуп ҳәа зымԥхьазоз, уажәы аҳаҭа рчы аԥсыԥ анцалак еидшәаҟьало ишаанхо еиԥш, иԥсы зегьы цаны, деитцаланы, имаҟҷеаҳәара аҟынза имѡазоз аусҭцааѡ иҷеаԥхьа дгылан, ашышкамс мчы амоу аиҳа мчы имазамкәа деитцаланы.

– Уара Асовет мчра уаҕоуп, абахта уҭабааароуп! – аусҭцааѡ иҭыԥ аҷы днатәан, аԥьаад акы антцара далагеит.

– Сара аҟыҭсовет сеиҳабуп… Асовет мчра аҕацәа сара сакәын иҭазкуаз. Хәѡык ҭактәуп ҳәа анырҳәалак, сара жәаѡык еидҷеаҳәаланы ирыстон… Аплан аҟара ѡба ацтцаны иансыгзон… – днасыԥцәгьаха, иажәаҟәа изеидымкыло, Асовет мчра дшаҕам аусҭцааѡ агәра ииргарц далагеит, аха игаиҷеы амырҳәазакәа, ашә илагылаз даапхьаны, нак днаганы

дҭашәк абаандаѡы ҳәа ирыдитҵан, деимырхха дыкны дыҿдәылыргеит.

Назира агәра лгеит Иасон ицәгьаз ҳәа акгьы шимҳәаз, аха ишыѣкартҵалацыз еиԥш, дара ирҭахыз ажәахә иҷырхырц иаҷын.

– Бхатҵамапахьикызбыҷенахуаҵьыбымшьааит, бараакаҳҵы! – илаҟәа ашьа рхытҵәало, Назира лышѣка даақәгьежьааит аусҭҵааѡы.

Назира аҭак илымҭазеит, лылаґырзҟәа лҷеаҳәҳәы дыштәац дтәан, лхы лыҟәыжьны.

Амра аҭашәара рацәак агмызт, Наҳар дахьҭакыз аҷеапара дааҭганы, дынхәытҵга-аахәытҵго ашьҭахьтәи ашә ала дыҿдәылганы, уахьымааша Драндаѣка уҳашьҭуеит ҳәа иԥәмаԥарҭа, ихаккала иԥшны игылаз аидара мѡангага машьына данаԥәырцалоз. Амашьына акыраамҭа идәыԥәломызт, ихала иакәын иангылаз, дынҭаркызар аахыс иимбацыз ажәѡан даҭаԥшуан, аԥәа леиуамызт, аха ахьҭа аҷеан, аматәа ҵаґаԥәа ишәыз ирылсын, ицәеижьы хьшәашәаза иааѣалеит.

– Шәалга, шәыццакы, амашьына ԥшны игылоуп, даажәга егьи абаандаѡы! – дыцәҳа-шҳауа дыԥәгьежьааа дыԥәын Гангиа. Уи алатра данҭаркыз аахыс димбазацызт, аха дшыѣац дыѣан.

Ус, дук мыртцыкәа, даеа баандаѡыкгьы даадәылырган, дааган Наҳар дааивадыргылт. Ихы инаркны ишьапаѣынза лаԥшыла дааимидеит, аха иидыруаз, иибахьаз дреиуамызт, адәахьала дхьыжә-кәыжә, ихахәи иԥатҵеи еимиааны, даара идыргәаѣхьаз диеиԥшызшәа дыѣан, аха иблаԥәа ѣәыс-ѣәысуа ѡ-цәак шихарԥоу рхубааауан.

– Шәалга, шәласы, ирласны инаганы, ирыҭан шәхынҳәы, амашьына ҳҭахуп, – иҳәан, Гангиа аҭаҭын иахо игылаз аныѣәцаѡи асолдаҭи дрыҭцаҳәҳәеит.

Аныѣәцаѡы дыццакны аус ааируит, асолдаҭ ишәаԥь апса хаххала дыѡхалан, аган аҷеы иамаз атәарҭа дныԥәтәеит.

– Амашьына аартуп, амѡахь азәы сыԥаны сыбналоит ҳәа уаналага, уеиґрыблаа ушызго удыруазааит, – ҳәа дрыԥәмаԥарит асолдаҭ ианындәыԥәлоз.

Наҳар Драндаѣка уҳашьҭуеит ҳәа аниарҳәа нахыс хәыцыртас имаз, сыѡны савганы санырго ҵаацәа аанханы иѣоу, иѣаму еилкаашьа сзыѣатҵару ҳәа акәын.

Драндаҟа ицоз амѡа дахьынхо аѡны аԥхьатԥҟьа ииасуан, уаҳа даҽеа мѡакгьы ыҟамызт. Амѡаду аҟынтәи иуада ибарԥан. Иԥҳәыси ичмазаѡ ҕәҕәаны ииаанижьыз исабии, акгьы рмыхькәа еибганы ишыҟоу ибар, Дранда акәым, адгьыл аԥыхәан дыргозаргьы усс икымызт.

Амашьына аԥалаԥ иалаланы инеиуан. Ииаилалашьцахьан. Наҳар дхарахаԥшуан, ԥьара иидыруа аҵәыр дибозар ҳәа, аха ус илаԥш дытԥамшәеит. Есыхәылбыҽеха аԥалаԥԥәа аԥьԥьаҳәа иахьеизалоз аԥыԥҟәа зегьы ҭԥаҵәын, уаѡ даанмыжьԥәа иахганы иргазшәа. Ицәырҟьа-ԥәырасуа ана-ара аҵәык-ѡыԥьак днархьыԥшуан, аха урԥгьы алашара ахьыҟоу амѡасра азин рымхызшәа, аԥәытԥлашьцараԥәа рыла акәын изланеиуаз.

Дахьынхоз иазааигәахо ианалага, суада алашара аԥзамкәа, еиԥәылашьца снагәыдыԥшылар, сҭаацәа еибгам ауп ииаанаго ҳәа хәыцра хьамҭак ихы инҭаԥан, ибжа ааимхны инаихысызшәа дааҟанатԥеит. Избарызеи ҳәа игәы ҭытԥны дшыԥшуаз, иуада алашара каххаа ишаркыз ибеит. Ишьапԥынтԥаԥәа дрыԥәгылт, иаҟара ицитԥарц иҽеитԥихит, аԥенԥьыр дахыԥшны исабии иԥҳәыси ԥьара рыцәаара сзыѡныбааузар ҳәа, аха уаѡы димбеит. Иуада абартԥа хәыҷы иаҽԥакыз аҽԥы асаби иматәаԥәа ҵәҵәаны икнаҳан, инапала изааихәахьаз ракәын, ианиба идырит. Иҭаацәа еиԥәханы ишыҟаз агәра анига, ашәара иоуз наихҟьан иҽааиԥсахит, аха усгьы исаби хәыҷы Баҭал дзынеиҽамԥшԥакәа, амашьына давганы дахьагоз игәы дҭатԥәуон.

– Уабаԥшуеи, узышьҭада? – иҳәан, ивагылаз абаандаѡы илаԥәа кылырхәхәаны дихәаԥшуа днеиҽахәыҭхәыҭит.

Наҳар аҭак аҟатԥара илымшеит, луанытә даԥԥәыԥсычҳан: – Адунеи сыԥәымԥшижьҭеи акыртԥуеит, – иҳәеит.

– Ҳахьырго ҳәа акрудыруама? – зынԥа иҽеизааигәатәԥаны дааиваҕәҕәеит, аԥалаԥь иалсны ианныԥәла.

– Драндаҟа, – иҳәеит ибжьы изҭымкааua.

– Драндаҟа акәԥам, Кәыдры аԥшаҳәахьы ҳаргоит, ҳашьны амшын ҳаларыжьуеит. Иҳаԥсыхәозеи? – ала амгәа ҭишьааuан.

– Ҳахьырго ҳцоит, уаҳа ҳабацои? – зегьы изеиԥшны аҭак ҟаитԥеит Наҳар.

– Иуасҳәо уаҳауама? – ибжьы рхәыҷԥаны, ижәѡахыр иҽадԥаны дидҳәазало, асолдаҭ ишҟа дырԥшуа, – ани дыцәоуп,

ҳаибаӡом, ҳаԥаны ҳцап, ҳабналап, ара абна ааигәоуп, уаѡԥсык ҳахьизымԥшааua аҽеытԥәахырԥа ҭыԥкәа ахьамоу здыруеит... Ҳхы еиԥәҳархап.

Наҳар ишьҭахьҟа даахьаҳәны даныԥшы, асолдаҭ ишьапԥәа итԥҳәаны ишәаԥь аҟәҟәа еиԥш игьало нада-аада ихәда ихшьын, уажәы-уажәы ихы леины ишьамхы иныԥәҳауа, ашшы ихга дыцәан, даашьҭыхны дугозаргьы ибомызт. Абналаразы уи еиԥьыз аҭагылазаашьа ҟалаӡомызт, азныказы игәы иҭеикит, ивагылаз абаандаѡы итцеиҳәаз даԥәшаҳаҭханы, дыбналан дцаны зынзатԥәык иадамхаргьы и-Баҭал хәыҷы днеиҽаԥшны, иани иареи ирыԥсҭазаашьоу еилкааны, ихала Дранда абахҭахьы дхынҳәырц. Аха убри аамҭазы иааигәалашәеит, – «Иаарласны Драндаҟа удәыԥәыртцараны иҟоуп. Даҽеа баандаѡыки уареи ихту амашьына шәаԥәыргыланы, аԥалаԥь шәаналслак, иувагылоу ҳабналап ҳәа уазыҟатԥара далагоит. Аха игәра умган, уи дбаандаѡӡам, дара ртәы иоуп... Дыбналаны дцон ҳәа уҭадырхарц ӡбаны ирымоуп...» – ҳәа абахҭахьчаѡ ахатԥа ҳаракы иеиҳәахьаз.

– Узызхәыцуазеи, аамҭа зугозеи, ани дааԥшыр анышә ҳагоит. Уалга! – амыркыцьы еиԥш дилаҳәаны дикит.

– Аԥхьа уара уца, нас саргьы сушьҭалоит, – Наҳар ибон ауаѡы гьангьаш иҽеырѡашьаны дышидгылаз.

– Ҳаицыԥап, еимаҳкрым, – ииҳәашаз идыруан, иаразнак аҭак ҟаитԥеит.

– Мап, аԥхьа уара амѡа сырба, – Наҳаргьы даԥахомызт.

Амашьына Кьалашәыр иналсны Дранда ианнала, дысхьырԥшны дысзырԥозар ҳәа избан, абаандаѡы гьангьаш иҽехыѡрны дыԥеит.

Асолдаҭ ҽеырԥәа ҟатԥаны итәаз, егьигьы данбаԥои ҳәа илацәа дуԥәа илагәы иахажьыз дырԥәытԥыԥшны дизыԥшуан, аха Наҳар иҽемыртцысӡакәа дшангылац дангылан, амашьына аанымҽасӡакәа ицон Драндаҟа.

...Уи аҽены апартиа Аԥснытәи обком аҽы имѡаԥысуаз апленум аусура ианалага, шьжьымҭан аахыс ишьахны итәаз ауаа еиханы адәылтцра иаҽын.

Аѡналарҭа аԥхьа ҷкәына хәыҷык дхыцәӡа имацара дгылан, илахь еиԥәышьшьы. Иаадәылтцуаз зегьы ихы ѡышьҭыхны днарҽаԥшуан, аха аӡәгьы иааигәара днеиуамызт, иухьзеи, узыргәамтцуазеи ҳәа уаѡ дизтцааuамызт... Илаԥырӡԥәа хаҟә-

ҟәала, игәы ԥшааӡа дышгылаҵ дгылан, идәылҵуа аҭәы идамхаргьы аԥсшәа шԥасаимхәари ҳәа. Иаԥхьа ииасны ицоз шамахамзар зегьы ибзиаҭаны иидырԥәоз ракәын. Шаҟаѡы дышьҭыхны дыргәыдыркылахьаз, шаҟаѡ рыхәда дыԥәдыртәахьаз, шаҟаѡ ҽыжәҵны ҽеы даԥәдыртәахьаз! Икырҵа рибаҵомызт, ҳахшара раҵкыс уеиԥьаҳамшьозар дара ҳамбааит ҳәа зҽы дҵазыргылоз, уажәы дрымбаҭацызшәа ивысны иахьцоз игәы инархьуан. Саби сани ыҟам, шьҭа сара аҭәгьы ситахым ҳәа игәы дҵаҵәуо, зегьы анца ашьҭахьгьы дышгылаҵ дгылан Рауф Лакоба. Дыззыԥшыз макьана ддәылымҵыцызт, шааныҭа дмааргьы ишьҭахьҟа дхынҳәраны дыҟаҭамызт. Игәы хәыҷы агәыԥра инаҵон. Схы исырбар, ҳзыԥәшәаз изеиҵасҳәар, сани сареи дҳаҵхрааӡеит ҳәа.

Игәы хәыҷы дышԥажьоз... Иахьа Лавренти Бериа Ԥарҵынтәи дааны аизараҽ дыҟоуп ҳәа аниаҳа, дышԥагәырԥьеи... Агәра игон сан дышҵаркыз иасҳәар, уахаҵәкьа доуишьҭуеит ҳәа... Агәра игон саб ажәлар раԥа ҳәа ахьӡ цәгьа шихыртцаз иасҳәар, ихызҵаз зегьы уахаҵәкьа иҵеикуеит ҳәа. Ахәыҷы рыцҳа иалидырааӡаз Лавренти ихаҵа шиакәыз зегьы ҟазҵоз.

Аизара анеилга ашьҭахьгьы акыраамҵа ддәылҵуамызт, Рауф илаԥәа ҭырхаха ашәахь дыԥшуан.

– Уззыԥшыда? Араҟа агылара ҟалаӡом, ирласны уԥәҵны уца, – ҳәа ѡыцьа рсахҭан палта еиԥәаҵәаԥәа ирҵашьшьы иахьынтәиааз имбаҭакәа ргыгцәа ргыланы иааиҽагылт, адгьыл иаахәыҵыҵызшәа. Даашьҭпааны дыргон ига-иҽы иамырҳәаҭакәа, убасҟак ҽеырцәгьаны ихәаԥшуан, аха иара убри аамҵазыҵәҟьа обком аҵзамцҟәа ырхыц-хыцуа Лавренти даадәылҵит. Ишьҭаланы иааӡаз аҵыԥантәи аиҳабыра шәаны ихыц-хыцуа, ршьамхԥәа рыҵаҟәало ишьҭан.

Рауф идгылаԥәаз Лавренти дышдәылҵызы анырба, абаҟаԥәа реиԥш имҵысзо, ишьханԥсылазшәа ииаанхеит.

– Ҽынла шәымҵәан, уахынла шәмыцәан, ажәлар раԥацәа ртцыхәҵәа ԥышәҵәааныҭа шәшьапы шәыԥәгылаз, – адәахьы дандәылҵгьы амца ицрыддуа аҵыԥантәи анапхгаѡцәа аус шырулашаз реиҳәон.

Рауф Бериа дидмырбарц иаԥхьа игыланы дызҵәахыз «абаҟа» еиԥәаҵәаԥәа даарывсны, диадиа Лавренти, ҳәа ҭынха дук иеиԥш дыԥхьаҭаны дааидгылт.

Аҭыԥантәи анапхгаѡцәа аҟәара-ҟәараҳәа аитцасра иалагеит, ишԥыкәу ажәлар раґа иԥа сааигәара дшаашәышьҭыз ҳәа дгәааны ахҭынҟьа риҭар ҳәа ишәаны.

«Абаҟа» еиԥәатцәаԥәа рыԥсы ҭалазшәа, ашыр-сырҳәа Рауф иааидыххылан, имахцә данкны дрыма ицарц иалагеит, аха шәиҟәатц, шәиламкьысын, иҳәан, иианикылт. Дшынеиҷыԥшыз еиԥш дидырит Нестор иҵкәын, азныказы игәаґьны дышԥасыдгылеи ҳәа ила ашьа нхытцәалт, аха ирласны иҷааитеикын. – Рауф хәыҵ уоума, усымбеижьҭеи иузҳазаап, – иҳәан, диеигәырґьазшәа ҟатцаны, зегьы ишырбоз дааигәыдиҳәҳәалт. Ихы дѡахан, ихы-иҷы хәыҵы днаҷеаԥшит, иааицәымыԥхеит, иаб ихаҭа ихы аахтцәаны ихагылазшәа ибеит. – Изакәызеи, узыргәамтцуазеи, с-Рауф? – ибара шицәымыԥхаз адәахьы инмырԥшӡо дизтцааит.

– Диадиа Лаврентн, шәара ишәзымдыруазар ҟалап, сангьы дҭаркит. Ддыргәаҟуеит, уахгьы-ҷынгьы ддыртцәуоит ҳәа сарҳәеит. Сымацара саанхеит, уҳацхраа, – игәы иаҭахыз иҷы изамырҳәо, илаґырӡԥәа иӡамѡа иаҷыкәкәаны иаԥхьа имтцаԥсон.

– Дзыхҭаркаазеи, сара акгьы сыздырӡомызт… Еилыскааueит… слыцхрааueит. Уаргьы суцхрааueит, – нас иланарԥшыгаԥәа цырцыруа аҭыԥантәи анапхгаѡцәа рахь даахьаҳәын. – Нестор иҵкәын анапы игшәмыжьын, шәихылаԥшла, – ҳәа реиҳәеит, аха уи ииҳәаз акәӡамызт игәы иҭаз…

…Дигәалашәаӡомызт… Уи ауха ихы игәалеимаршәазҭгьы издыруада уи еиԥш арыцҳара ҟамларгьы… Издыруада уи аԥьныш дихәымхакәа деибганы даанхаргьы.

Аѡныҟа уца, утцара тцала, сара сшәыцхрааueит ҳәа иаҳәаны, Рауф ихы шьышьны дааидтцын, имашьына днаԥәтәаны иҷанынеиха, иҵкәын Сергеи иеиҳәахьаз ааигәалашәеит. – «Рауфгьы сара сыԥәла иоуп, аха ампыл дасуеит, ихала амшын ахь ҷыкәабара дцоит, аҷы даԥәтәаны дыѡуеит, дхысны ацәҟьара кыдиршәоит, аѡызцәа рацәаѡны имоуп. Аҟәа аҷар зегьы иара ихьыԥшуп. Сара аѡны сдәылтцыр ҟалом, азәы сицныҟәар ҟалом, амшын ахь ҷыкәабара схала ацара азин сымам. Ашкол ахь санцо, санааua ауаа сыцуп, азин анбасоуеи, Рауф иеиԥш схала аныҟәара», – ҳәа.

Бериа акакала дрызхәыцуан Сергеи иажәаԥәа. «Рауф аҷар ихьыԥшуп… Ацәҟьара деихсны икыдихуеит… Иахьа ус ауп,

аха уатцәы дзакәхозеи, иаб иеиԥш ихьыԥшу аҽар ԥызара рзуны аконтрреволиуциатә-террортә организациа еиҿикаар?» – инапы ахәда иаԛәиааны иҟаз ахәыцԛәа рыхԛәа ѡышьҭырхын, аҳаҳԛәа реиԥш ииаилагылт.

«Рауф хәыҷы, усымбеижьҭеи удухазаап», – ҳәа Лаврентиихы шьышьуа данидикыла ашьҭахь, иҭаҷаҷа иҟаз игәы хәыҷы ҭнаган, ауха дҭахәхәа дыцәан, шьҭа сани сареи лассы ҳаиԛәшәоит ҳәа агәыԛра иманы. Адырѡаҽены ашьжьымҭан дԥыр-ԥыруа ашкол ахь дцеит, илахь еитԥыхны ашҭа данынҭала, иеигәырԛьан ииаидеизалеит, ѡымчыбжьа раахыс иахьа еиԥш длахҿыхҳа дрымбацызт. Раԥхьатәи аурок алагаразы атцәтцәа аныҟала икласс ашҟа иҿынеихеит (уи усҟан афбатәи акласс аҽы дтәан), аха ашә аҽы иахатәи «абаҟа» еиԛәатцәаԛәа изыԥшны игылан, дыѡнамыжьлакәа даадырхынҳәит, аԥхьатәи аурок уагхаргьы, аѡбатәи уахьҳоит ҳәа джьаны дындәылыргеит. Дахьыргоз издырҳомызт, НКВД иазааигәахо иалагааҳа. «Сан доушьҭны дсырҭоит, уи азоуп сзааргаз... Диадиа Лавренти дрыламгьежьыкәа дыҟам, дҭакны дышԥашәымоу ҳәа», – игәы инаҭан, дгәырԛьа-гәырԛьо ауп ишьапы шыѡнаиргылаз. Зан лгәыԥҳәыхш зԛьышәԛәа ирыԛәымбацыз игәы ииаанагозма дҭаркырц дааргеит ҳәа.

– Ахысшьа удыруама? – аусҭцааѡ абри азҭцааароуп аԥхьа иитаз.

– Издыруеит, – иҳәеит хәыҷцас, акы атцоуп ҳәа игәы иаанамгаҳакәа. Сирхысырц азы дсазҭцаазар ҟалап, игәахәын, ибзиангьы схысуеит ҳәа нацитцеит.

– Ацәҟьара иузаԛәыршәо? – иҽеыргызмалны дҭаауан.

– Атцла аԛәцәан иаҽаз атцәа сеихсны иҿсыршәахьеит.

– Аҳсашьа удыруама?

– Издыруеит.

– Ахара узыҳсома?

– Аԛбаԛәа ахьыхгыло сраѡсны, сыҳсаны саауеит.

– Аԛәлацәа, аѡызцәа рацәаѡны иумоума? Зегьы ратцкыс иузааигәаԛәоу ѡызцәаԛәас иумада?

– Кока Инал-ипа

– Уаҳа?

– Кәкәшеи Ҭенгизи.

– Урҭ ирыжәлоузеи?

– Лакоба.

– Аҽыцьагьы Лакобаԛәоума?

– Ааи.

– Уан дызхҭаркыз удыруоу?

– Исыздырԥом.

– Уаб ажәлар драґан. Уигьы узымдырԥои?

– Саб ажәлар драґазамызт, – аҭыхәтәаны ииҭаз азҭаара игәы иасын, илаґырԥқәа аахаԛәԛәалт.

Сан дсыртоит уи азоуп сзырго ҳәа игәырґьаҭәа инеиз Рауф хәыҷы, ишьҭахьԛа уаҳа дызхнымҳәит. Мызкы аԥхьа иан дгәаԛуа, аҭԥамцқәа лхы рынԛьо дахьыҽнакыз акамераҷы лхәыҷы днаганы дныҽнаркит имацара. Уи ара икалыԥсаз алаґырԥ макьана иԛәымбацызт…

Иара уи аҽенытҷԛьа икны инаганы иҭаркит «сҽызцәа гәакьаԛәа» ҳәа зыхьԥ иҳәаԛәаз ахҽыкгьы.

Ухала ааанымхарц, угәы мҷыґьырц азы уҽызцәа узааҳгеит ҳәа иарҳәеит. Кока Инал-иԥа жәиԥшь шыԛәса ихытцуеит, Кәкәша Лакоба – жәохә шыԛәса, Ҭенгиз –жәиԥшь ракәын.

… Наҳар Драндатәи абахҭа акамера №83 ишьапы анынҭеиргыла раԥхьаԥа илаԥш иҭцашәаз Мархьаултәи иан лаҳәшьа лхатца Бадра Ешба иоуп.

– Уауа сымшаԛә!.. Уара сара сзы шәҳәандаз!.. Шәуаами, сышәшьы, шәґыланы шәысзыхәаԥшуазеи ҳәа, хәыцк зԛәымиааԥацызшәаицырцыруазихыдаасуатцаԛадтәан,илаґырԥқәа иԥатца шла иалыкәкәа. Ахатца ґәґәа, агәкаҳара захьԥыз ззымдырԥоз, ҽышыԛәса раԥхьа иҷкәын заҭцәы машәырла дантахатцԛьазгьы, аԥәы ишибоз лаґырԥык камыршәԥакәа изычҳаз… Агәырҽа ґәґәа изыԛалаз иҽамҭакәа, шыԛәсык ҭааԥа зҽеилаҳәа-зҽеилаца, акгьы змыхьԥаз иеиԥш аизараҷы икылсны аҽы зырхәмарыз, дхаҭоуп ҳәа зыхьԥи зыжәлеи еидкыланы ирҳәоз, уажәы абас дрыцҳахәха дахьибоз, убас игәы инархьит, ибжак наимҭны ицазшәа ибеит. Издыруада ари дуаҽ быргуп, ицҭакԛәоу ихыкәласуа, амш иларго иалаганы изымчҳазар игәахәын, иԥсахы еибакуа днарылаԥшит (хәҽык рҭыԥ змаз акамераҷы 16-ҽык еилаԛԛы еилакын), аԥәаԥәала рызегьы илаԥш нархигеит, аха урҭгьы ҷымҭԥакәа, агагаԛәа реиԥш иҭыгга игыланы, Бадра дрыцҳашьаны ихәаԥшуан.

Наҳар иан лаҳәшьа лхатца иаб хатҭа иеиԥштцԛьа бзиа дибон, даныхәыҷыз, аԥхынра шааилак ҽыла даакылсны, дич-

хынҵаны аѡныҟа дигон. Аҽыԥҭәара изыртҵазгьы иара иоуп. Бадра иеицырдыруа ҽыбԥаҟазан, Мархьаул аԥыҵаҽы уи ицназгоз дыҟамызт. Иҷкәыни Наҳари акырынтә ашьха ԥсшьара ҳәа игахьан. Шәѡыцьагьы шәысзеиԥшуп ҳәа, ашьха амш баԥсҟәа аныҟалоз, иуапа иаалаҳәаны ииаигәыҵаиҳәҳәон. Иҷкәыни Наҳари иагьеишьцәан, иагьеиԥәлацәан, иҵахара ахгара даара изыцәгьахеит. Есыхәылбыҽха аусура дшаалгалак еиԥш, Мархьаул дцаны иашьа инышәынҵраҽы дҵәо далагеит. Ус ҟаумҵан, ѡыцьа шәсыман, азәы «сиҵахымхеит», саанижьит, аха уара усымами, уара уахьсымоу акгьы смыхьзазшәа збоит ҳәа игәы рыԥәԥәаны дыԥәганы дигон. Абарҵԥәа зегьы анааигәалашәа: – Бадра, иҟалазеи, усыхәаԥши, сара соуп, – ҳәа иихәо иҽамшәо дааихагылт, дрыцҳашьаны дзиҽамԥшуа.

Бадра изгәакьаз ибжьы игәы ианыԥәѡы, дрыцҳахәха ихы ѡышҵтихын данынеиҽаԥш, Наҳар шиакәыз аниба: – Сыҷкәын, сшьы, сшьы... аума ҟасҵеит, снапала дҵасырхеит... снапала дҵасырхеит! – иҳәан, еиҳагьы ирыԥәԥәаны ихы асра далагеит.

Наҳар иҟаиҵара изымдыруа, инапԥәа днарымҵасын, икны дааидтәалт. Бадра акыраамҵа иҽеизеиԥәкуамызт, мчыла снапԥәа имысхуеит ҳәа дрыхон, ашьҵахь маҷк иҽааиҵеикын, сыҷкәын, ара уаазгазеи, уаргьы уҵаркыма, иҳәан, дилаԥсны дикит.

... – Сыздырам... сыздырам сзыхдырԥьаз, акы сзымдырзо сырбаандаѡны сааганы сҵаркит... – Ԥытрак ашьҵахь ацәажәара далагеит Бадра: – Мчыбжьык уаѡы дысмацәажәазо, арахә реиԥш ҽаԥарак сыѡнакны, сазҵаара иалагеит. Аԥхьа, уашьа Езаҵи уареи ишәеизуаашьоузеи ҳәа исазҵааит. (Езаҵ усҟан Мархьаултәи аԥыҵсовет ахантәаѡыс дыҟан). – Шәҵаашьоузеи, изахьзузеи ишәеизуаашьоузеи? Сашьа иами, ҳаизуаам ҳәа гәаразҵада? – анысҳәа ашьҵахь инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшын, руазәы аѡысҵаацәа дыркызшәа, ицәа дҵас-ҵасуа, ихы аасыԥәикын: – Ааигәа Москватәиԥәак сасцәаны ишәҵазма? – ҳәа дсызҵааит. – Ааи, – сҳәеит, иашаҵәҟьаны асасцәа ҳҵан.

– Зҽы иҟадаз, уара уѡны акәзу, уашьа иҽы акәзу? – деиҵасазҵааит.

– Сашьагьы саргьы азә ҳами, аха изҵаатҵәҟьаз иара иакәын, – ҳәа расҳәеит.

– Ачара ду рзиума? – сажәа салгаанза азҵаарԥәа сыԥәиԥсон.

– Ачара ду абаҟаз, аха чеиҵьыка хбыцк рзыҟаитцеит…

– Уаргьы уҟазма? – иҽхыршәааны акәын дышсыхәаԥшуаз.

– Сыҟамкәа, сышԥаҟамыз, – сҳәеит.

– Изуҭцәаз удыруама урҭ шәысасцәа? – иҳәан, аҽеазәы даасхагылт.

– Москватәқәоуп, сашьеи дареи еибадыруеит, сара урҭ зуҭцәоу ҳәа ишәасҳәаша акгьы сыздырам, – сҳәеит.

– Ишжурналистцәаз узымдырԝзози? – исхагыланы исазҭаауаз даасҿатәеит сыбла дхыԥшыло.

– Сыздырԝомызт, уи аҽенадагьы исымбацызт, – сҳәеит.

– Нестор Лакоба иҵкәын жәиԥшь шыҟәса рыда зхымҭуаз ахәыҵы дҭаркит, Аԥснытәи НКВД аусзуѡцәа асоциалисттә закәан еиларгеит ҳәа уашьа Езаҭ жәлар раґа иԥа данихашшаауаз умаҳаԝзози? – сылаҟәа дырҭасны иҭихрашәа акәын дышсыхәаԥшуаз.

– Мап, уи еиԥш иҳәо смаҳаит, – сҳәан иаасцәымыґхеит.

– Бериа дызԥаҭцәҟьоу Пауле иакәԝам, уи иаб зынԝа аҽеазәуп ҳәа уашьа Езаҭ иҿы ҭызәԝәааны данихцәажәозгьы умаҳаԝеи, улымҳаҟәа ацәа рҭарҭәаны утәазма?

– Мап, сашьа уи еиԥш ахаангьы имҳәацт, дызцәымґу аԝәы иҳәазшәа игәареимҭазар, – сҳәеит, сыԥсы сыхәцәа иаатцагыло.

Уи нахыс сара сзыҟәдыршәаз ашәа даҟәшәааит, узцәымґу аԝәыр дыҟазар. Аиаша анумҳәа, аԥсышьацәгьа уаҳҭоит, рҳәан, иаасысуа сыпҟара иалагеит. Мап, уи еиԥш сашьа имҳәаԝеит сҳәацыԥхьаԝа, скажьны исыґраԥалан, сԥыххаа сыргеит. Еибгоу ҽыҭк ажьы сыҟәым. Атцыхәтәан зынԝа цәгьалашәа исызныҟәеит, схы ларханы снаганы аҭԝамц саддыргылт. Сшьа зегьы еизыкәкәааны, схы иҭачны аԥсра салагеит. Шәуаами, шәанаԥьалбеит, ауаа шыԥсуа еиԥш сырианы сышәшьы ҳәа срыҳәеит. Уашьа ииҳәаз шуаҳаз ашәҟәы унапы атцауѡаанԝа ухы ларханы угылазааueит, рҳәан, қьаад бґьыцк ааганы, исымҭцаҭаны, дара тәаны исыхәаԥшуан. Сара аԥсҭазааараҿы гәаҟрас исхызымгац иҟоузеи, аха абри еиԥштцәҟьа сақәымшәацызт. Сыршьԝошәа анызба… дад, Нахҳар, аԥсратцәҟьа абла уанҭаԥшлак ицәгьоуп, уԥсы аиқәырхаразы иунарҟатцақәозеи… Сашьа иимҳәаз иҳәазшәа расҳәеит. Уажәшьҭа сахьхәит, аха ииаг. Схы ларханы сышгылаз сыԥсыр ԥьанаҭымзи сара сзы! Иҟастцеит, аха иҟастцазеи!..

Сажәа анысҷеырх, дара ирҭахыз анысдырҳәа ашьҭахь, сашьа ахәаша деидҷеаҳәала дыкны дааргеит. Абасгьы абасгьы уҳәаазаап, уара угәы цқьам, ҳаҵацәа урхашшааueит, ҳҳәынҭқар аҳәынтцәа иқәуҭеит ҳәа аниарҳәа, мап икит, изаҳада сара уи еиԥш сҳәаны, дысҷашәыргыл, иансыԥҟәҭеы, ишәҭаху сзыжәу ҳәа реиҳәеит. Аа, изаҳаз дахьыҟоу, рҳәан, снаганы сашьа снеиҷадыргылт... Схы сԧаханы иҷаԥшра сзымгәаҵыт, бжьрабыжьтцәа анышә сытцазар еиҵьысшьеит, аха иааг. Сашьа рыцҳа, ииҳәо иҷамшәо, дшанханы дсыхәаԥшуан. Уашьа ииҳәаз ихашҭызаап, игәаларшәеи, иҳәан, даасыдгылт, мчыла сҷахәы сҷызхыз... зҷахәы еиқәатцәахаша. Сара сеихашәызшәа, сҷы сзеихымхуа саанхеит. Мап укырц уҭахума, аа, ухала иҳауҭаз уҷахәы ахьану иҳәан, акьаад скьышә иныԥҟәикит. Сашьа дыԥсны дгылан. Мчыла исҷышәхит, уи еиԥш сашьа имҳәаҵеит ҳәа аҳәҳәара салагеит. Уажәы иуҳәо уашьҭан иумҳәо ажәцәеимаажә еиԥш уҷы нарҳәы-аарҳәуа амш злауго ҳара ҳаума, рҳәан, сынкарыжьын, сан сшаалыхшаз сҟьантазҵа сааилырхит, азәаҵәала иԥаны исыҕраԥало иалагеит, сызшьапык ԥыртцәеит... Егьыгьы итцаԥышәтцәа, деиханы дзымгыло, дҳәазо, дшьапыдаха даанхааит ҳәа руаҵәк ҷааитын, аԧбатәигьы ԥыртцәарц ианалага, сашьа ахәаша изымчҳазар акәхап (уи рнапы идмыркьысҵакәа дыргылан дрыман), шәиҟәатц, зегьы зхароу сара соуп, ишәеиҳәаз зегьы иашоуп... исҳәеит, ишәҭаху сзыжәу ҳәа сара сеиқәырхаразы иимҳәаз иҳәазшәа, ихы наганы аԥы иныԥҟәикит. Уи акәхеит, сара иаасхытцын, иара дындәылганы дыргеит, уи нахыс уаҳа ила аҭаԥшырҭагьы смоуит. Изларҳәаз ала, уи аухатцәҟьа дганы дыршьит... Сара соуп сашьа дызшьыз... Схала сжьы сфеит... Снапала дҭасырхеит... Шьҭарнахыс адәы иқәсхуазеи?.. Шәуаами, абаақәа, шәнапала сышәшьы!.. – иаашаанҵа абас дгәаҟуан.

Уи ауха обком аҷы аизара иалганы Лавренти дахьаадәылтцыз, Рауф ҭынхак иеиԥш дыԥхьаҵаны ауп дышидгылаз, иблахәыҵқәа ҭырхаха дитцаԥшуан исеиҳәарызеишь ҳәа, иара илаԥәа хьшәашәаҵа, амаҭ ахы кьакьаҵа ишьҭыхны, агара игароу асаби ишьа илыцәцәаны ажәразы ианшьашуа еиԥш акәын дышихәаԥшуаз. Аха адәахьы ԥьеи акы инирԥшрын, дахьибоз деигәырҕьазшәа ҟаитцеит, дизызырԧит, ихахәы хәыцкгьы

алымшәароуп, ахәыҵы шәихылаԥш, аибара инымԥшыроуп ҳәа ааигәа-сигәа игылаԛәаз Аԥсны анапхгаѡцәа ираҳаратәы иҳәеит. Дыргәыбзыԥны, ихы-игәы шьышьны аѡныԛа дандәыԛәитца ашьҭахь, Ԥачулиа дааԥхьаны ицәа кказа ихихит, уажәыгьы адәы дыԛәҭаны дышԥаумоу, иахьа дхәыҵуп, аха уатԥәы ддухоит... ианхәыҵу зегьы бзиоуп, аԛәыцьма анхәыҵу аласба еиԥшуп, укәа иҭаауртәоит, аха иандухалак... дызԥоу умдыруеи... днамзароуп... ҳәа адтца иитеит.

Жәиԥшь шыԛәса ракәын Рауф ихытԥуаз, иҭакразы Ԥачулиа аордер инапы анатԥеиѡуаз. Данҭарк ашьҭахь ауп аусҭԥааѡцәа дыздыркыша аматериалԛәа реизгара ианашьҭалаз. Аха асаби, амаалыԛь еиԥш ицԛьаз, иижәшаз аҳыхьгьы ахы ытԥнамхҳацызт, ашьаус дыззаԛәдыршәаша ҳәа ирыԥшааираны иԛаз!

Лашарак имырбо, ԥҿаа-ҿааауа ахәыҵы дҭакны дрыман... «Дзыхҭаркаазеи асаби, иԛаитԥазеи цәгьарас? Ари закәан еилагароуп. Ахәыҵы ахаԛәитра иҭатәуп», – ҳәа ирацәаѡзаны ирзымчҳакәа Бериеи Сталини рышԛа ашәԛәԛәа рыѡуа иалагеит.

– Ишԥаԛахцари, ахәыҵы вба злаиахҭаша ҳәа акгьы ҳмоуит, ажәларгьы агәынԛьра иалагеит, доуҳажьрыма? – Ԥачулиа ирежиссиор хада Бериа ишԛа адырра ԛаитԥеит.

– Уи дхәыҵзам... (Бериа игәалаиршәон Рауф даниԛәлаз, Аԛәа ашкол данҭаз ацәгьарԛәа иԛаитԥԛәоз). Ихәарҭам ахәшьарԛәа иоуаз зныз акласстә журнал артԥаѡы ицәгьычны, ашкол аҿы хыла-гәыла ианеилеитԥоз. Артԥаѡы, уара уоуп ажурнал зԥәызыз ҳәа, иматԥура иамхра аԛынза даннаргаз... ацәгьа рыбжьаҳәаны акласси-акласси анеиниԛьоз. Изыԥәгьаз аурыс бызшәа атԥара мап ацәаҳкып ҳәа атԥаѡцәа агитациа рзуны аурок шымѡаԥысуаз икажьны ицо аԛынза ишнеигоз, иара акгьы ихаразамшәа иҽалыршәшәаны дшаатәаз...

– Ашкол аҿы атԥара итԥон, вбак имазамкәа дԛаларымызт. Иртԥаѡцәа рҿахәы рҿышәх, урҭ изаԛаразаалак шәызхьынҳалаша акы шәырымҭар ԛалазом... Аҭахызар арахәыц аԛара ипазааит... уи аґба шаха алтԥуеит... Шәнапԛәа шәгәытԥаԥсаны шәымтәан, аматериал еиԛәыршәаны азәгьы инаганы шәнапы ишаимыркуа шәзымдырзои? Аусҭԥааѡ бзиа абза иакәым, аԥсгьы дирԥәажәоит... – абас игәы намзакәа аҭак ахьииҭаз, Ԥачулиа ибаѡԛәа илаԥнатԥәтԥәеит, дамыртәеит, дамыргылт, амца ицранатԥеит. Шәара шәоуп зегьы зхароу ҳәа аусҭԥааѡцәа

дырзытрысит, хѡык ахацәа, шәԥатԥақәа шәҽарбаба, кьанҽаак иҟам ахәычы мзышәа шәизымиааит, ашкол аҽы атԥара ахьитԥоз цәгьарак ҟамтԥазакәа дыҟазма? Абза дшәырпата, аԥсы дшәырцәажәа... аус дызлакыша аматериал еиқәыршәаны исзаажәга ҳәа дрыԥәымчны драцәажәеит, аҽы иазымиааиз акәадыр дасуан ҳәа. Иаҳаз агәаԥ урԥ ирхигеит.

Аусԥтцааѡцәа Рауф атԥара ахьитԥоз ашкол аҽы ицеит, ииаит, аха илеишәа цәгьамызт, атԥара бзианы итԥон, дҳәатәхатԥаѡын, дымкьыкьмызт, иҟазшьа татан, акызатԥәык идаабалоз, илахь еиқәын ҳәа аамҷыдарахаз, иртԥаѡцәа рҟынтәи ицәгьаз ҳәа акгьы рмаҳакәа ихынҳәит.

Шәҽабырҳԥацәқәоуп, шәзагәадарқәоуп, ацәаҳақәа реиԥш акәымкәа ашкол аҽы амца шәхыддуа шәнеироуп, артԥаѡцәа шәырԥәԥәароуп, иқәшәыкшароуп, азәык-ѡыԥьак раҟарагь ааганы инԥашәырсроуп, ала цаҳәцаҳә ианԥаԥшлак, ирдыруа акәым, ирзымдыруагьы рҳәоит ҳәа иҽы ииаԥашәоз рықәиҳәацәеит, иԥхеитԥеит.

Ахшгьы узаапшылацәар еиқәак хыршәлоушәа убо уалагоит ҳәа шырҳәо еиԥш, артԥаѡцәа иаарҟәамтԥзакәа рырҳәацәара ианалага, Рауф Лакоба атцыхәтәантәи амшқәа рзы иурокқәа кажьны адәы дшықәыз збахьан ҳәа азәы иҽытԥҟьеит. Аусԥтцааѡцәа ираҳаз иахьынԥашаланы иркын, артԥаѡцәа зегьы еилацаланы рыԥсы ԥырхуа иалагеит, аԥхьа ҳаншәазтцааузаз изышәымҳәазеи, жәлар раԥа иԥа дшәыхьчарц шәаҽын, шәаргьы шәгәы цқьам, шәҳарзуеит ҳәа иандыршәа, «Илеишәа цәгьан, атԥара итԥомызт, ҳҳәатәы хеитԥомызт, дымкьыкьын, ихы ианааԥашәалак аурокқәа кажьны адәахьы дцон, дҳаххәыцуамызт, ҳатәеибомызт, ус ҟоумтԥан ҳәа аниаҳҳәалак, шәара шәызусԥтцәада, сара Нестор Лакоба иԥа соуп, саргьы Аԥсны саҳны сҟалароуп ҳәа ҳаиҳәон ҳәа апатара иалагеит.

...Ақыртуа бызшәа ианахысуаз акәын аурок кажьны адәаахьы данцоз ҳәа усԥтцааѡык, агәырԥьаҽҳәаша иоурашәа, дыѡны дааны Ԥачулиа ианиеиҳәа, ихьыдышьшьза иҟаз илымҳақәа кьакьаза иааҟалеит.

Рауф Лакоба, Ҭенгиз Лакоба (Уасил-иԥа), Кәкәша Лакоба (Михаил-иԥа), Кока Инал-иԥа (Константин-иԥа) уҳәа убас егьырԥгьы, жәлар раԥацәа ҳәа изқәызбаны идырзыз рыхшара, аԥсуа школ Нестор Лакоба ихьз зхыз аҟны атԥара зтԥақәоз, Аԥснытәи АССР атԥара Аминистрра ақәтԥара адна-

кылт, Асовет ҳәынтқарра аҕацәа, атроцкистцәа рыхшара школк аҟны атцара еицыртцар ҟалом ҳәа. Рызегьы ҵсаҟьаны егьырт ашколқәа рахь ииаргеит. Рауф Аҟәатәи аѡбатәи ашкол дақәшәеит. Араҟа ақырт бызшәа ртцон, ҵаса атцара ахьитцоз уи дахысҵомызт, иара убас араҟа англыз бызшәа ыҟамызт. Рауф аҵсуа школ аҕы иитцоз афранцыз бызшәа акәын. Аханатә аахыс дызхымсуаз абызшәақәа ртцара изыцәгьахеит. Аурокқәа раан акгьы изеилкааҵомызт, баша сызтәоузеи, адәахьы соушәыжь ҳәа артцаѡцәа дрыҳәаны ддәылтцуан. Иан, иаб, ианду, ҭынхак димаҵамкәа зегьы ахьицәдырҵыз игәырѡон, илахь еиқәышьшьы аатцра даван.

– Угәы ишҵаанагои, ақырҭуа бызшәа аурок шцоз икажьны адәныҟа дыздәылтцуаз, иатцахарыз? – аусҭцааѡ артцаѡы Цаава иҕахәы иҕихуан, есымша дыҟәцаланы.

– Абызшәа изеилкааумызт. Дансыҳәалак доусышьҭуан.

– Уара уртцаѡуп, атроцкист ипа изы ииаудыруа зегьы уҳәароуп.

– Иашоуп, сара сыртцаѡуп, стцаѡы дызлаҟаз аамҵыдарахаз, дызлаҟамыз акгьы сызшәаҳәом.

– Дызлаҟамыз уҳәароуп ҳәа аҵәгьы иудицалаҵом, амала угәуҕеанаҳцоит дызлаҟаз аиаша анумҳәа, атроцкист ипа ихьчароуп иианаго. Урт зыхьчо, ирыдгыло, дара рымѡа иқәлоит.

– Сара сыртцаѡуп, аполитика салам, сшәыҳәоит ииашаны сеилышәкаа.

– Ҳара ҳполитика иацымхрааua, иадымгыло Асовет мчра иаҕоу иоуп.

– Стцаѡы дызлаҟамыз далаҟазшәа сҳәар, ҳполитика иацхрааuама?

– Иаҳзеилкааuам уара усҟак уҕезиҕушьааua, утцаѡы иара ихата иҕала иҳаиҳәахьеит, саб аҵсуаа рыда аҕеа милатк итахҵамызт, зегьы ицәымгын азы саргьы ақырҭуа бызшәа атцара мап ацәыскит ҳәа.

– Уи сара исыздырам.

– Ибзиатцәкьаны иудыруеит... Уара уртцаѡым, ухәырҭлаҕьуп.

– Сара шәабацәа срыҟәлоуп, ус шәысзымныҟәан.

– Нас иудыруа зумҳәозеи, ҳазургәааuазеи?

– Еиташәасҳәахуеит, уи еиҵш иҳәоны сара слымҳа иамаҳацт.

– Удагәазар?

– Мап, макьаназ сдагәаҭам, ибзианы исаҳауеит.

– Егьырҭ артцаѡцәа ианраҳауаз, улымҳа ацәашьы ҭарҭәазма, изумаҳазеи? Уара аҭаҳмада угәы цкьам.

– Ақырҭуа бызшәа адагьы уи англыз бызшәа аурокҟәа ааныжьны ддәылтцуан, – иҳәеит дандыргәаҟҭа артцаѡы.

– Ҳара ҳазҷу ақырҭуа бызшәоуп, аҽакахьы изахугозеи, ухы уцәымҷума?

– Сара издыруа ауп исҳәо.

– Уара иузымдырҭои Рауф Лакоба шәышкол аҷы атцаѡцәа агитациа шырзыҟаитцоз, ақырҭуа бызшәа атцара мап ацәышәк ҳәа.

– Исыздырҭомызт, абыржәы ишәҳәеит, исаҳауеит.

– Уара ашкол аҷы ртцаѡыс аус умуҭози?

– Изуан, иахьагьы изуеит.

– Нас егьырҭ артцаѡцәа зегьы ирдыруеит, атроцкист иԥа имѡаԥигоз аконтрреволиуциатә агитациа, уара акгьы умаҳаҭо, акгьы узымдырҭо ишԥаҟалеи? Аҭаҳмада уажәымҭа урцәгьарц зуҭаххазеи?

– Сара сабик игәнаҳа сзатцалом.

– Ахаҳә уатцатцаны уҳаргылар еиҳа еиҷгьушьозар?

– Ахаҳә сатцашәтца, аиха сатцашәтца… Шәуаазар агәнаҳа сатцашәымтцан… Агәнаҳа аҟара ихьамҭоу аҽакы ыҟаҭам.

…Ддыршәарц азы ирҳәоит акәымзар, устцәкьа изыруп ҳәа игәы иаанагомызт, аха ирҭахыз анимҳәа, дѡаханы изышьҭымхуаз ахаҳә датцатцаны ддыргылт… Ибҷа ырхәаны, саатла ахаҳә датцатцаны, аҭзамц дадыргыланы, итәаны ихәаԥшуан. Имч цаны иԥсы анилышәшәалак, дхышәҭны дкаҳауан. Иԥсахәага ҭанатцы иргәаҟра ишаҟәымтцуаз агәра анига, инапқәа тцыс-тцысуа акьаад инапы атцеиѡит. Рыгәҭакы нарыгҭеит. Ажәлар раҷа иԥа Рауф Лакоба иаб имѡа дыԥәуп, ақырҭуа бызшәа атцара даҷагылт, атцаѡцәа агитациа рзиуан мап ацәыркырц ҳәа, аполитикатә аара идтцаны, дмилаҭеилыхѡушәа аус еиԥәатцәа еитцаҟәаҟәаны Қартҟа ддәыԥәыртцеит, Қырттәылатәи НКВД аҷы иҟаз аилатәара ҵыда (троика) ҳәа изышьҭаз, иус иахәаԥшны, иԥәнага даԥәыршәахарц азы.

Ԥачулиагьы иԥсы еивигеит, адтца иоуз ахьынаигҭаз азы, аха жәамш аатцаанҭа Қарҭынтәи НКВД аиҳабы Рапа-

ва, Рауф иусгьы иаргьы шьҭахьҟа ирхынҳәит, инагзаны иҭцаам, аматериал ԥсыҩуп, ашаҳаҭцәа рхыԥхьазара азхом, ҳара адырра (хыхьынтәи) излаҳамоу ала, ацәгьауаҩы Рауф Лакоба иаб иеиԥш иаргьы Аԥсны аҷар рыҩнутҟа аконтрреволиуциа еиҷкааны иман... Иаҳзаашәышьҭыз аматериал, уи зыртцабыргуа агәылам. Жәамш аҷҳәара шәахҭоит, агха ишәымоу рееины, ган рацәала иҭцааны, аорганизациа иалаԛәаз рҷахәы рҷыхны, русгьы даргьы еидкыланы иаҳзаашәышьҭырц ҳәа.

Аус аҭцаара ҩаԥхьа ирҷыцны иалагеит... Атцыхәтәантәи аамҭазы ҩызцәас иумадаз... лассы-лассы узыԛәшәалоз ирыхьзԛәаз, ирыжәлаԛәаз ҳәа хаха-хымш Рауф Лакоба акриҷамҭцазакәа, азытцәкьа имыржәзакәа (дҷаа-ҷааua, акрысҷашәымтцозаргьы, азы сшәыржә ҳәа иҷы ҭбо дышрыҳәоз), рыцҳашьарак рылазамкәа ҩыцьа аусҭцааҩцәа (Григориадии Калинини) ԥсеивгахак имҭазакәа иҷахәы иҷырхуан.

– Сара аҩызцәа гәакьаԛәа, атцыхәтәаны исзаанханы исымоу, Кока Инал-иԥеи, Ҭенгиз Лакобеи, Кәкәша Лакобеи роуп... шаҟантә ишәасҳәарызеи?

– Урҭ ахҩык рыда аҩызцәа умазамзи?

– Ирацәаҩны исыман.

– Уажәы шәзеиҩызцәамзеи, иаԥырхагахазеи?

– Саб дытроцкиступ ҳәа анизырҳәа, сан данҭарк, урҭ ахҩык рыда зегьы сацәажәара иаҟәытцит.

– Урҭ ахҩыки уареи лассы-лассы шәеиԛәшәалома?

– Ҩнак ҳаибамбар ҳзычҳауам.

– Шәанеиԛәшәалак шәызлацәажәозеи?

– Ҳабацәа, ҳанацәа... игәхьаагон.

– Шәабацәа штроцкистцәаз, ажәлар рзы цәгьамзар бзиа шырҭахымыз агәра ганы шәыҟазами?

– Мап, сара саб бзиа дызбоит. Уи изыҳәан иакәым зҳәо сиаԛоуп. Сара саб ацәгьара азәгьы изимузацызт.

– Уҩызцәагьы рабацәа рзы уи еиԥш агәаанагара рымоума?

– Ааи, урҭгьы рабацәа бзиа ирбоит, игәхьааганы итцәуоит.

– Уара излоуҳәо ала, атроцкистцәа рԥацәа шәымацара шәоуп есымша еиԛәшәоз?

– Ҳара ҳабацәагьы бзиа еибабон, аус еицыруан. Ҳаргьы ҳанхәычзаз аахыс хаиҩызцәан, ҳхала ҳанааанха, еиҳагьы ҳаи-

латцәаны ҳаибабо ҳалагеит. Ҳабацәа аныҟаз зегьы ҳарҵахын, харантәыла ҳанырбалак, иҳахьзаны аԥсшәа ҳарҳәон иҳацәнымхо. Ҳхала ҳанааанха, ҳарзымдырзозшәа, хара-хара иҳавсуа иалагеит. Саб дыршьит, сан ддырзит, санду затцәык лакәын исзаанханы иҟаз, уигьы дҵаркит. Схала саанхеит, урҵ ахѡык рыда сзацәажәо схы наздыскыло азәгьы дсымазам.

– Уѡызцәеи уареи шәанеиԥәшәалак, Асовет мчразы иакәым шәҳәон, шәыцәҳауан. Мап умкын, иуҳәаԥәоз зегьы иаадыруеит ҳара.

– Асовет мчразы акәзам, НКВД азы ауп сара сзыцәҳауаз.

– Избан?

– Урҵ роуп сани сандуи ҵазкыз.

– Уѡызцәагьы цәҳауазма?

– Урҵгьы цәҳауан.

– Уаб дыршьит ҳәа уазҳәада?

– Саб данырж ашьҵахь, сан дааԥәымтцзакәа дтцәуон, есуаха ҳауацәа-ҳҵынхацәа ҳаѡны еизон. Сани дареи еидтәаланы иахьеицәажәоз ауадахь сыѡналар сан илуамызт, излацәажәоз саҳар дшацәшәоз аԥара еилыскааит. Уахык мазала ашә савтцагыланы ирҳәоз сшазызырѡуаз, – «Иаҳкузеи, иҳамчузеи акәымзар, Нестор рыцҳа иԥсра ааны дымԥсзеит. Қарҵ дахьнеиз ахәшә иҵаны дыршьит... данаарга, санихәаԥш, издырит иԥырԥы чын, иԥьышәԥәа шьшьаны иԥан, зхала иԥсуа ус дԥалазом... Сгәаанагара ѡны, Сталин иахь ашәԥәы дәыԥәысцеит... Ҳаццакрым, дызшьыз еилкаахоит», – ҳәа аҳаԥьым Семерԥьиев ишреиҳәоз саҳаит.

– Дызшьыз абри иоуп ҳәа азәыр ихьз рҳәама?

– Мап, иалкааны азәгьы ихьз рҳәо смаҳаит.

– Уи уара иахуҳәааузеи?

– Дызусҵада саб дызшьыз ҳәа, исзымчҳакәа ашә аартны сыѡналеит. Иуаҳазеи, ҳара ус акгьы ҳамҳәазеит ҳәа, мап сцәыркит. Атцәуара салагеит. Умтцәуан... Иахьа ҳара ҳҵцәуоит, дара ччоит, аха уатцәы ҳара ҳаччоит, дара цәуарц иԥоуп ҳәа, саншьа Ҳамид сиргәабзыԥит.

– Дара ҳәа дызҷыз зусҵцәада?

– Саб дызшьыз.

– Дызшьыда?

– Сара саб дызшьыз здыруазар, уахатцәԥьа сцаны иара дысшьуеит.

– Уара уаб дшытроцкистыз агәра зумгозеи?

Рауф ишьҭахь Кәкәша Лакоба, жәохә шыҟәса зхытцуаз, иҽахәы иҽыхра иалагеит.

– Сара исыздырҳом уи ажәа ааанаго.

– Уи ааанаго, уаб ажәлар абзиа иаҟәшәар иҭахымызт, аҧсҭазаара ҽыц даҧырхаган, аҳратәра ырхынҳәны ҭаҧхьа анхацәа ахәура иҭеитцарц дыҟәҧон.

– Уи иашам. Уи мцуп. Саб аорденҟәа рацәаҳаны иман, игәы ианаирклак, акы, ҭба ҳәа рыҧхьаҳара салагон… Абарҭ зегьы узҭада ҳәа саниазҭаалак, анхацәа ахәура рыҭгаразы ҭауадиаамысҭеи сырҽагыланы сахьыҟәҧоз азы исырҭеит ҳәа сеиҳәон. Ииашаҳамзи исеиҳәоз? – ахәыҷы иаб данигәаладыршәа, атцәуара далагеит.

Рауф Лакобеи уареи лассы-лассы шәеиҟәшәозма? – ахәыҷы илабжышҟәа, ахаҳәтә гәы зызҭаз аусҭцааҭцәа ааннакыло иҟазма, ирымбаҳозшәа рыблаҟәа амса рыхтцаны изтцаауан.

– Есымша ҳаиҟәшәон, – игәы ҭыҧҧаа аҭак ҟаитцон.

– Еибышәҳәоз?

– Ҳабацәа, ҳанацәа гәхьааганы ҳаҧсуан, урҭ ртәы акәын ҳазлацәажәоз, иоурышьҭуаз ҵьаҳшьон, Рауф ҳиазҭцаауан, рхабар ҳәа акыр идыруазар ҳәа.

– Иара ишәеиҳәоз?

– Иоурышьҭҳом, иршьуеит ҳәа ҳаиҳәон.

– Шәара ишәҳәоз?

– Атцәуара ҳалагон.

– Иара ииҳәоз?

– Шәымтцәуан… Иахьа ҳара хтцәуоит, дара ччоит, аха уатцәы ҳара ҳаччоит, дара тцәуо иҟалоит ҳәа ҳгәы ирыҧҳәон.

– Ҳара ҳәа ззуҳәо зусҭцәада?

– Ҭенгиз, Кока, сара.

– Избан шәара шәыхҭык мацара шәзеизигоз, уаҳа аҭызцәа шәымаҳами?

– Ҳабацәа, ҳанацәа анҭарк, егьырҭ зегьы ҳкарыжьит. Азәгьы ҳааигәара днеиуамызт… Иҳацыхәмаруамызт, иҳацәажәомызт.

– Рауф Асовет мчразы дыцәҳауан, шәаргьы шәыцәҳауазма?

– Рауф НКВД азы акәын дзыцәҳауаз.

– Шәара?

– Ҳаргьы уи иихәоз ицаххәон.

– Избан?

– НКВД ауп ҳаибацәаны ҳҟазтцаз… Ҳабацәа, ҳанацәа ҳамхны изгаз… изырҙыз.

– Рауф ишәабжьаимгози Аҧсны аконтрреволиуциатә организациа ҟаҳтцап ҳәа?

– Уи иаанагозеи?

– Ҳабацәа реиҧш ҳаргьы ҳаидгылап… Изныз амҭа ҳаргьы ҳанылап ҳәа шәеимҳәаҙози?

– Ааи, ҳхала ҳанаанха, ҳкаибажьрым, ҳаидгылап ҳәа ҳаиҳәон.

…Уи ишьҭахь Ҭенгиз Лакобеи Кока Инал-иҧеи рҿахәқәа рҿыхра иалагеит. Урҭгьы Кәкәша ирҭоз азтцаарақәа ракәын ирырҭоз, иҟартцоз аҭакқәагьы еиҧшын, иатцанакуаз ҳәа еилкаа рымаҙамызт, ргәы тыгьгьа, иҟаз аиаша рҳәон.

Ахәыҵқәа аҧшьҭыкгьы андырҳәацәа ашьҭахь, дара ишырҭахыз аус еиқәдырҿаҿеит, Рауф Лакоба Аҧсны аҿарацәа еидкыланы аконтрреволиуциатә организациа еиҿкааны иман ҳәа, аполитикатә аара рыдтцаны, мышкгьы Аҟәа ааанымкылакәа, Қартҟа идәыҟәыртцеит. Рапавеи Гоглиҙеи, Қырҭтәылатәи НКВД аҭакзыпхыҟәу аусзуҭцәа рус ианахәаҧш, агәынамҙара роуит. Хыхьынтәи адырра злаҳамоу ала, Рауф Лакоба хадара ззиуаз аҿартә-террортә организациа планс, гәҭакыс ирымаз, изеихсны иршьырц изышьҭаз зустцәоу иаҳзаашәышьҭыз аматериал аҿы иарбам, абҧьар шныҟәыргоз рыҟәҧеым. Жәохә мшы аҿҳәара шәаҳҭоит аус ҿыц аҭцааразы ҳәа, еиҭах ахәыҵқәа Қартынтәи ирхынҳәны Аҧсныҟа ааргеит.

* * *

– Ахысшьа анутцаз шаҟа шыҟәса ухытцууаз? – рыхәдақәа хызза, рхы-рҿқәа рхырчааны, рызхарафа-рызхаражә, амла даганы, илакытцақәа тыҙәҙәаа, арахәыц еиҧш дпаҙа, Рауф иҟәцҟьо, иҟәҟааua, ихабабаны еиҭах иҿахәы иҿыхра иалагеит.

– Схәыҵын, исгәалашәом, – аарлаҳәа аҭак ҟаитцон.

– Иузыртцада?

– Саб.

Саб иҳәацыпхьаҙа илаҕырҙқәа ҟәаз-ҟәазҙа рҿаархон, аха агәымбылқәа рыла иабаҙомызт.

– Узлаирхысуааз?

– Тапанчала.

– Август мза 12 аҽны ахәылбьҽха НКВД аусзуѡцәа шәышҟа ишнеиуаз ануба, аѡны ашә аркны, шәыѡнамлан акәымзар, сшәеихсны шәысшьуеит ҳәа узрыҷәмаҷаруаз?

– Сан дысцәыргар ҳәа сшәеит.

– Уан дышҭаркуаз уара иабоудыруаз, лара иуалҳәахьазма?

– Мап, сан исалымҳәацызт, аха саб дахьжыз маӡала дытҵхны данырга ашьҭахь, ҳауацәа зегьы ирҳәон, бгәыбҽаныз, баргьы бҭаркуеит ҳәа.

– Ашә уадгыланы уанымаҷаруаз, тапанчас иукыз иарбаныз?

– Саб даныҵсы ашьҭахь сан атапанча слыркӡомызт, иахьысымбаша итҵәахны илыман.

– Атапанча уркны, ашә уларгыланы улыман... Уан иҳалҳәахьеит, уара мап зукузеи?

– Мап, сара усҟан атапанча сымаӡамызт, исҳәоз сгәалашәаӡом, сан дысцәыргар ҳәа сшәаны сыҳәҳәон.

– Аҳәҳәара зеиҵшроу усырбап, – иҳәан, Григориади инапы рҟьаҟьаны Рауф даниҽас, зан лгәыҵҳәыхш зқьышә иҷәымбацыз ашьа неиҽашәит.

– Уалга, абра унапы атцаѡ атапанча шныҟәугоз, – иҳәан Рауф ихәда анааникыла, инацәаҷәа аакәшеит, убасҟак ипан. Дгәыгьны атцыс еиҵш дрымпытцшәаны дкашәааӡа иргәаҟра иаҽын хѡык ахацәа.

... Ахәыҵҷәа еиларгеит, акәҵара хәыҵҷәа реиҵш ргәы ҭырҟьеит, уажә ирҳәо уашьҭан ирымҳәо аҟынӡа инаргеит. Еиҽадыргылт. Рауф атапанча шимаз аабахьан, саб дызшьыз дыҵшааны даласшьуеит, шәаргьы акака ҵшааны ишәыстоит ҳәа ҳаиҳәахьан ҳәа ддырҳәеит. Зны идыргәыбзыгуан, шәнапы атцажәѡыр шәоуҳашьҭуеит ҳәа иржьон, аҽазны – шәаҳшьуеит ҳәа идыршәон, гәшаҭарак, рыцҳашьарак ҟамтцаӡакәа иаарысуа ирыпҟон.

«Рауф Лакоба ашкол аҽы атцара ахьитцоз, атцаѡцәа агитациа рзиуан, ақыртуа бызшәа мап ацәышәк ҳәа. Иаб иеиҵш иаргьы милаҭеилыхѡын. Акоммунист партиазы иакәым иҳәон, ажәабжь баапсҷәа гәареитцон. Апсны аҽар еидкыланы, бҵьарла еиҷәыршәаны аконтрреволиуциатә террортә организациа еиҽкааны иман. Хыҷәкыс ирымаз Сталин дузза иарҵьажәѡацәа руаӡәы иҭархара акәын», – ҳәа, ахәыҵҷәа

зынҳа рхы иҵамыз, ргәы иҵамыз иалаҟоушәа аара рыдҵаны, жәохәымш ҳәа аҽҳәара ирымаз иҵагҳаны, еиҵах етапла Қартҟа идәыкәыртҵеит. Шыкәсыки бжаки ирзырура рзымдыруа (зышыкәс назамыз ахәычкәа рус азбара асоциалисттә закәан иаҵанакуамызт), иҵакны ирыман, иаҵанакуа иҟалаанҳа ҳәа рымшкәа ҵхьаҳо. Ус ишыҟаз, Бериа Қырҵтәыла дазымкыкәа, Асовет ҳәынҵқарра зегьы имҽхеикит, ажәларкәа зегьы раб дизылҵхан, даашьҵааны, Москва дганы ахыхсаѡ хада иаҳәа ццышә инапы иаиркит, НКВД аиҳабыс дҟаитҵеит.

Қарҵ иаанхаз ахәычкәа ирыцҳахәха, ҳаушәмышьҵҳои, аѡныҟа гәхьаагеит ҳәа, еибархьусууа абахҵа иҵаҵсан.

Иҟаҳҵо гәнаҳароуп, ирымаҳкузеи ахәычкәа, абахҵа изҵаҳшьуазеи ҳәа, Қырҵтәылатәи НКВД аҵакзыҵхыкәу аусзуѡы Гвишиани ахаҟәиҵра риҵарц далагеит, иҽагылоз амчкәа рацәаны ишыҟазгьы. Акгьы игҳамызт аара рхыхны иоуишьҵырц, аха дахьымҳеит, Бериа «иааҳамҵа» ахыхсаѡы Кобулов НКВД СССР аусбарҵа аҟәша ҷыда аиҳабы ацәгьауцәа аҵшьѡыкгьы иахьаҵәҟьа етапла Москваҟа амѡа иқәышәҵа ҳәа адырра ҟаитҵан, аҽеныцәҟьа Москваҟа иргеит.

Избан, абасҟак ирҕыгкны издырбылгьаз баѡ злаҳамыз ахәычкәа рус?

Уи ауха Бериа, аизара ашьҵахь, Аҵснытәи обком дахьаадәылҵыз Рауф ҵынхак иеиҵш дыҵхьаҳаны дигәыдхахалан, игәы аартны даниацәажәоз, амыждаразы днеизаарын. Ахәычҷ игәаҟра изеиҵеиҳәаз иимырҳаҳозаарын. Иҟыҵсцәа гьалгьало, илымҳацәқәа иқәыжьны дышихәаҵшуаз, игәалашәеит, аамҵала деиларҳызо дыршәаны дызмаз 1930 шыкәса рзы Нестор Лакоба изиѡхьаз ашәҟәы. Игәалашәацыҵхьаҳа амца ицранатҵон, снапы зҽымѡаазеи абри еиҵш ашәҟәы анызыѡуаз ҳәа ихы ишәиуан. Изыҟаимҵара иҟаз уи ашәҟәы ҵшааны инапы иазыркуаз ауаѡы. Аха, ашьҵамҵа уаѡытәыѡса изымҵшааua, ибжьаҳны иҟан.

1930 шыкәсазы акәын, акалмаҳа аҟәыртра азааны, ала лашара амбо еиханы аѡада ишцо еиҵш, Бериагьы хыхь аматҵура ду ашҟа ахәнаразы иаҵскымҵаны даныкәҵоз акәын, аласба еиҵш дкаион, амаҵ еиҵш дҳәазон, ихы иаҵәеимшьоз иарбаныз. Лакоба ишҟа ашәҟәқәа иѡуан. «Акыр иаҵсоу сашьа Нестор Аполлон-иҵа. Сара уара уда сзыкәгәыҷуа уаѡ дсымам. Қырҵтәылатәи анапхгаѡцәа аконсерваторцәа, акариеристцәа

сара сзы бзиак рҳәараны иҟаҭам. Сҭаадырҟәрыларц иаҷуп. Излеилыскааз ала, иаарласны Аԥсныҟа, уара ушҟа ԥсшьара ҳәа даараны дыҟоуп Аԥатҵа ду. Уи сара рацәак сиздырҭом, сыҭбахә хәарҭамкәа ишиарҳәахьоугьы здыруеит. Аха урҭ рааста уара уажәа дшазыҭырԥуа еилкаауп. Суҳәоит ажәаҟәандаҟәак схуҳәаарц, уара уажәаҟәа сара сзы имардуанхоит. Саргьы сыԥсы ахьынҭаҭоу исхасыршҭуам абзиара исзыҟаутҵо. Л. Б.», ҳәа изиԥит атҵыхәтәан.

Ихаштхьан уи ашәҟәы атәы, уахык (уаххьа анырфоз аамҭазы иҵкәын Сергеи игәалеимаршәазҭгьы) уаххьафара ишаҷыз... арадио цәажәон ҷааихак амаҭамкәа, Нестор Лакоба атроцкист, аҳәынҭқарра еилеигарц планс иман, Асовет мчра даҭан, Сталини Бериеи ҭаирхарц. Асовет ҳәынҭқарра хыда иааниҳьырц даҷын ҳәа иахьиҟәзбоз. Лавренти убасҟак игәы иахәаны дзырԥуан, абжьааԥны акранифоз зышьҭыбжь цәгьаз ицламҳәатҵәҟьагьы абжьы иҭаацәа ираҳаҭомызт.

– Саб, исзеилкааuам, Лакоба уишьырц душьҭазҭгьы, уда схәарҭам, усыцхраа ҳәа ашәҟәы зизуԥызеи? – ҳәа Сергеи иаб азҭцаара иитеит, илымҳа кыдҵаны арадио дшазыҭырԥуаз. Игәы аҵаҳара иарбаны азәы деихсны, икылжәаны игазшәа, дааикәанархәит иҵкәын иитаз азҭцаара. Иаразнак иԥштәы иԥсахит, ишьа хытҵны ихы-иҷы иҟәлан, абаҳҭра алнаҳәазшәа, еилыҭрааза иааҟалеит, иланарԥшыга ыԥаны ихы агәҭахьы иԥеиуа, илаҟәа ҭытҵны ицо, иҷы иҭаз аҷатҵа мҟаҟазакәа илбааидан, уара иуазҳәада ҳәа, иҷееиԥсхарчны диҟәҳәҳәеит. Убасҟак ибжьы цәгьахеит, иаԥхьа иҟәгылаз аҭәцаҟәеи ачанахҟәеи ыҟәҟьҟьаны икаҳарашәа инышьҭнарԥеит, аԥны аҭзамцҟәа артҵысит.

Сергеи иаб ибжьы дацәшәаны, ииҳәо иҷамшәо, дзыҵәза даанхеит.

– Лау, иухьзеи, ахәыҵы уиҟәымчны ушԥеиацәажәои, игәы кыдуршәома? – лҳәан, иԥҳәыс илцәымыҵханы днеиҷаԥшит.

Инапы шьҭыԥо астол иахьыҟәыз данахәаԥш, лгәы нҭзызааит, лхатҵа иҟазшьа бзианы илдыруан, игәы иамыхәоз акы аниаҳалак, амшә шьапы еиԥш инапы ахәда ибабаза иаҟәиааны иҟаз ахәы гылон, ала аныцҳауа агыгрыцәҟәа шгыло еиԥш.

– Иуазҳәада?

– Рауф иоуп исазҳәаз, – иҳәеит Сергеи иԥштәы ихыгга. Иаб уаха еиԥш деилашәо димбацызт.

Сергеи иахь инапы шьҭихыр ҳәа дшәаны, лхаҭа инапы ахәда ашьышьра далагеит (ԥаса убас ала ихлырԥсааиан игәаара), аха аҵаҵ еиԥш лнапы иахакшон ахәыцқәа.

– Ианбауеиҳәеи, дабоубеи? – еиҳа-еиҳа дацралон.

– Сынтәа аԥхын аԥсшьаразы Аҟәа саныҟаз, Рауфи сареи ҳаиқәшәан, ҳшеицәажәоз, саб дытроцкистызтгьы, уаб уда схәарҭам, усыцхраа ҳәа ашәҟәы зизиѡуааз ҳәа сеиҳәеит.

– Иара иабеибеи уи, изҭада? – ибжьы аѡны зегьы архыцхыцуан. – Абыржәы ааигәа саб ихатә архив сеимдо сшалаз, уаб инапала саб изиѡхьаз ашәҟәы збеит ҳәа сеиҳәеит,

Уи нахыс иҵкәын уаҳа азҭаара иимҭеит, акыраамҭа ашәыра иҷаланы дтәан. Ауха изыршомызт, игәы шыԥжәоз лацәеихьшь изыҟамҭеит, ашәҟәы мыжда ихы иҭагьежьуа иҭан. Аԥсра даԛәгәыԛуан акәымзар, уи ашәҟәы уажәыгьы иаанханы иҟоуп ҳәа игәы иаанагозма.Ианиҭаз ажәаԛәа дрызхәыцуа даналага, дарыхьҭашьызшәа аҟәара-ҟәараҳәа аитҵасра далагеит. Ажәа «Аԥатҵаду» ихәда ҭкааны дашьуашәа ибеит. Снапы зымѡазеи, «Аԥатҵаду» ҳәа шԥаныстҵоз ҳәа ихы ишәиуан. «Уи ашәҟәы иара ихаҭа имԥыхьашәаны даԥхьар, сара стәы егьыҟам, уара уакәызма сара сыхьӡзыртәуаз ҳәа, сыҟаҵамшәа даасылгоит. Сара соума, анкьатәи иѡыза бзиак, Сибра ицҭакыз даахәмаршәа, уажәы ааскьа «Аԥатҵаду» ҳәа ахьиеиҳәаз даахирҟьан, иматҵура даамхны, ѡаԥхьа Сибраҟа ддәыԛәитҵеит, издыруада уҟәышханы ухынҳәыр ҳәа иаҳәаны»... – абас дышхәыцуаз гәаҟрыла иршеит.

Ианааша Ԥачулиа идитҵеит, уусԛәа зегьы кажьны абыржәытҵәҟьа атроцкист Лакоба иѡны еимыжәда, ихатә архив бгьыцк аанмыжькәа идәылыжәга. Сара снапала изѡызшәа бгьыцк агәылоуп, уи провокациоуп. Иаагәылхны, аҵәгьы имырбаҵакәа, уара ухаҭа ииааганы снапы иауркыроуп ҳәа.

Ԥачулиа инцәа иажәа ѡбеитәуазма, адҵа ииҭаз али-аԥси рыбжьара инаигӡеит. Архив еилырхааны бгьыц-бгьыц еихиршәшәеит, аха изышьҭаз ашәҟәы агәылаҵамызт. Ишимбаз адырра анииҭа, деивысырц егьигымхеит.

Акыраамҭа игәы ҭынчымызт, игәалашәацыԥхьаҵа игәалаҟара бжьнахуан, аха аамҭа рацәаны ианахыла ихаиршҭуа далагеит. Уаҳа игәаламшәаҵаргьы ҟаларын уи ауха аизара ашьҭахь Аԥснытәи обком дахьаадәылтцыз Рауф диҷамҳазҭгьы. Умшәан, суцхраауеит... Ухахәы хәыцкгьы алымшәароуп ҳәа

дицәнымхозшәа ихы анишьышьуаз, инапы ахәда иқәыз ахәы агылара иаҽын. Ибжьаҭыз инапылаԥыра ашәҟәы ахәыҵы ицәеижьи рыбжьара ибжьатцаны димтцагылоушәа ибон. Уаб иеиԥш уаргьы уԥьнышхоит, уԥеидамсроуп акәымзар... ҳәа илахьынтца «ичаԥон» гәаныла.

Мызкы инеиҳаны Наҳар Дранда дтакын... Дааганы даанаанрыжь нахыс дырхашҭызшәа, аҭәгьы дизтцааауамызт, иҽахәы иҽырхуамызт, аха иԥьеишьаҭомызт, избан акәзар, акамераҽы ицтаккәазгьы, иара еиԥш, «иргәаламшәаҟәоз» рацәаԥын, изыхҟьаз ҳәа акгьы рзымдырҭо итакын. Ақәиарта акәым, шьапыргыларта рымамкәа еилаҟҟы, аҳауа рзымхо, ааҭабцәгьа рыхгара иаҽын. Зны-зынла шьапеитцыхра ҳәа иаадәылыргон, ахҳы еиқәаҳауа, иара уигьы тхыбжьон агәазы акәын адәахьы ианыргоз. Наҳар ицтаккәазгьы иаргьы аԥхьа ирзеилкааауамызт ашьапеитцыхра ҳәа ҿынла издәылрымгоз, аха ашьтахь измааназ рдырит. Убасҟак ауаа рацәаԥны итакын, ҿынла зегьы рдәылгара иахьҭомызт.

Зны ҿынла иаҟәшәеит рытгара. Шәнапқәа шәышьтахь иҟатцаны, шәыхқәа ларҟәны тцаҟа шәыԥшуа шәныҟәала ҳәа аканвои дрықәыҳәҳәо, ихәхәаҭа ахыбрақәа ирыбжьгаз амԥапа ианцаланы иман дышнеиуаз, армарахьтәи аганахьала аҳәса (абаандаԥцәа) ашьапеитцыхраз итыргаз ҟәаргьежьуа иахьдырныҟәоз, Наҳар маҭала аканвои имырбакәа дцәытцыԥшны дахьрылаԥшыз, Назира дрылагыланы дышнеиуаз ибеит. Лыԥштәы лхыгга, дцәышҭа, лхы лықәыжьны акәын дышнеиуаз. Игәатцга ԥтцәаны инкыдшәазшәа дааҟалеит, убасҟак дрыцҳаишьеит. Аканвои ахарахаԥшра ҟалом ҳәа ргәырҿшанитцахьаз ихаштын, дааҟәымтцҭакәа илақәа лыдхаланы, лышҟа дыԥшуан, аха лара уаҳа лхы даамԥахаҭеит. Ԥытрак ашьтахь аҳәса рканвои, шьта ишәызхоуп, шәкамерақәа рахь ҳәа дрытцаҳәҳәан, арахә рытра иантарцало еиԥш, аԥнытцҟа иныԥнеицалт.

Наҳар ауха шаанҭа лацәеихьшь изыҟамтцеит, шьта уара уиа ҳәа итып аҽы ииаз дԥагыланы дышьтеитцарц даналага (зегьы зныказы изеициомызт, аҭә саатк дыцәон, нас дгыланы аҽаҭәы дирион), мап, уара ушьтаз, сара уаха сзыцәом ҳәа иеиҳәеит. Ишьапы дшықәгылаз иршеит, сара соуп дзыхҟьаз, сара сакәмызтгьы аԥстазаара цәгьа лзыҟаломызт, ҳаибамбаҭазтгьы,

ҳаибазымдырзозҭгьы абри еиԥш дақәымшәаргьы ҟаларын ҳәа Назира длызхәыцуан.

Уи ашьҭахь, шәдәылҭ ашьапеиҭцыхразы ҳәа аканвои ашә аартны даалагылацыԥхьаза, Наҳар игәы ҭысуа далагон, еиҭах Назира дрыцҳахәха дибар ҳәа дацәшәаны, ихы иқәыжьны ҷыцха дыԥшуа иҷынеихон. Аҳәса рыбжьы аниаҳалак, изымчҳакәа ихы ҽышьҭыхны, рылаԥшра далагон, аха уи нахыс лыцәаара ҵьара имбеит. Дахьимбоз еиҳагьы игәы итцхон, издыруада дычмазаҽханы дзымгыло акамераҷы ацемент хьшәашәа дықәхазар ҳәа.

Мызки жәеиза мши ихигахьаны еиԥш, уматәаҟәа уманы удәылҭ рҳәан, даатганы Қартҟа ддәықәыртцеит.

Дранда еиԥш Қартгьы азәгьы диазымтцаазо фымз дҭакын. Иара еиԥш акамераҷы ицтаккәазгьы гәамтцуан, ҳус мызбазакәа ҳанбанзадыргәаҟуеи ҳәа. Шыҟәсык аахыс ус итаккәазгьы ыҟан.

Ҽнак ирацәаҽзаны акамерақәа ииартырган, еицырхәхәа инаргыланы, Наҳар дназлаз троика рус азбара иалагеит. Ҽба-хԥа минут еиҳаны иадхалазомызт азәы иус азбара. Хԥа инадыркны жәаба рҟынза рыҟәыртцон. Наҳар иҷы ианааи, Қырттәылатәи ашьаус астатиа 58-10 58-11 излатцанакуала, 10 шыҟәса уҟәтцоуп, иахьа инаркны алагер ахь аетап уаҭаны удәыҟәтцахоит рҳәан, кьаад бгьыц хәыҷык (шаҟа шыҟәса иртаз зныз) инапы инадыркит.

Алагер ахь идәыҟәыртцараны иҟаз зегьы еидцаланы, асолдатцәа рыкәыршаны, ақалақь шьапыла иалганы, адәыгба станциаҷы инаган, аешалон ихианы игылаз (Столыпин ихаантәи авагонқәа, арахә зламҽаныргоз) азәазәала иԥхьазаны, инҭатцаны ашәқәа нархадыркит.

Ирыманы амҽа иқәлеит, иахьыргоз ҳәа азәгьы издырзомызт, авагонқәа уажәы-уажәы инеидыкшало, шьаҷацыԥхьаза иаангыло, иныгәнысуа, игәыԥтцәагаха иаманы ицон.

Амҽа нтцәазомызт. Наҳар дызтаз авагон 63-ҽык еивтцаҟҟы итарцалеит. Аԥхьа италақәаз 30 қәиарта иамаз атып аанкыланы иқәиеит, 33-ҽык ақәиарта змоуқәаз тцаҟа иие ит. Тцәыцак азырҟәандеи хышә грамм ачеиқәатцәеи ракәын уахыки-ҽнаки ирыртоз. Азыржәтә ҟырҟы рцәаакыгас ирызхомызт, уигьы уахыки-ҽнаки рахьтә зынзатцәык акәын ианроуаз.

Абахҭаҷы атҵкыс рыԥсҭазаара цәгьахеит амѳа ианыԛәыргала.

Знык абра ҳҭамԥсыкәа ҳҭыргааит, ҳахьдәыԛәырҵалакгьы иахьеиҵәоу ҳашԥананагари ҳәа иантакыз агәаанагара змаз, уа ҳаныҟаз ҳазҭамԥсызеи рҳәо аҟынӡа инеиит. Амѳа мыжда нҵәара аԛәӡамызт, аԥхьа амшԛәа рыԥхьаӡон, нас амчыбжьԛәа, уигьы азмырхакәа, амзаԛәагьы еиԛәыло иалагеит. Зегьы ратҵкыс зыхгара рзыҵәгьаз астанциаԛәа рҷы ѳба-хԥа мшы ианааныркылоз акәын. Амѳа ианыԛәыз ҵьара ҳауа хәыҷык авҵышәшәаны иҭасуан. Уи дара рзы ԥсеиԛәҳәалаган, аха иззаӡа ианаангылалак, аҳауа аиуа зеиуоу рмоуӡо, иҭахәаҽны аԥсра иалагон. Шәуаами, шәанаԥьалбеит, ҳҳәаҽуеит, ашә ывҵрааны ма аҳауа ҳашәҭа... Аҳауатҵәҟьа шәеигӡома ҳәа доусы дахьгылаз ишимчыз авагон асра далагон, аха рыбжьы заҳауадаз, ҽмырҳа-ҽмырдагәа ҟартон. Рхәы рырҭарц ианааҭалалак, иҵьашьахәын абаандаѳҵәа иҟартҵоз, афатә акәӡамызт изышьҭаз, аԥсыӡ азы зҵабаз еиԥш, рԛәа аартны, зегьы ашә ахь иѳуан, иахьынӡатрааз ҳауак ҳзылбаадозар ҳәа. Рхәы аазгоз аканвоиҵәагьы еиԥшымызт, зегьы дреиҵәан асержант кьаҷ, қыдсаҟәак аахҵәаны асолдат маҭәа ашәуҵар еиԥш, ихи ишьапи ахьыҟаз узеилмырго, деимиааны дышәпан, илаԛәа ажьаӡа рыхтатала, иԥынҵа хаккала ажәѳан иатҵаԥшуа, ашә аавҵрааны данаалагылалак нахыс, ашьа иҷеытҵуан, иҷеы иааҭашәоз рыԛәҳәаҵәаны, алаԛәа рхәы анрырҭо еиԥш, иршәны ирымҵаижьуан. Аҳауа ҳзылбаадозар ҳәа игәаҟуа ашә ашҟа ишааскьоз анибалак, иаразнак иныдыжьланы ааиркуан... аҳауа цқьа рфар ҳәа дшәон. Уи дзыԥсахуа асержант даара дԛәыԥшын, иҟазшьа зынӡа аҽакын. Абаандаѳҵәа рацәажәара азин имамызт, аха ирыцҳашьаны дрылаланы рхәы рзишон, авагон дахьынӡаҭаз ашә ҟьаҟьаӡа иаартны ааанижьуан, аҳауа цқьа таирсуан, рыԥсы реиваиргон. Егьи «Қыдисаҟә» (абаандаѳҵәа ус хьыӡшьарас ирҭеит) мҳаҵәк-мҳаҵәк еиҳаны азы риҭомызт, излааигаз абжеиҳара шҭаз аҽырҳәа ахы ларханы икеиҭәон. Аԛәыԥш ириҭоз анырзымхалак, ҷымҭӡакәа дхынҳәны дцаны еиҭарзааигон. Абас шыҟаитҵоз Қыдисаҟә ибон, аиҳабы иҷеы ицәгьа иҳәеит. Уи нахыс аԛәыԥш ила аҭаԥшырагьы рмоуит, иҟалап иматҵура дамырхызар, мамзаргьы даҽа вагонк ахь диаргазар.

Қартынтәи амҭа ианыҟәыргалаз раԥхьатәи амшкәа рзы авагон еицҭартҭаз абаандаҭцәа аҳәи-аҳәи зеибадырҳомызт азы еицәшәаны еицәажәаҳомызт, рыҷҟәа аҳы рҭаҭәаны идыртәазшәа, инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшуан, ргәы аартны рхьаа-ҟәа рызхәомызт, изҭиуази изымҭиуази еилибамкаацызт. Хымш-ԥшьымш аныбжьыс, ажәа еибымхәаҳакәа, зегьы рлахьынтҵакәа шеиԥшыз еилибакааит. Наҳар аԥхьа иҭалаҟәаз дреиуан азы аҟәиарҭа аҭыԥ ылихит, аха аарлаҳәа зыԥсы ҭакьакьаз быргк, хыхь аҭыԥ змауз, дхәахәаҳа ҵаҟа дышьҭан, даара игәы дрыцҳанашьеит, дыргыланы, дҭаган иара ҵаҟа дылбааны аҭаҳмада, дахьиаз дышьҭалеит. Ивараҷы иара иԥҳәлаз ҵкәынак диан, амҭа иаакәлазар аахыс иҷы ааихыхны ажәак иҷытҵымшәацызт, игәы ҭарханы аҭуан даҵаԥшуа, хәыцра хьамҭак дҭагаланы даман, илахь даара еиԥҳәын. Зылахь еиԥҳәымдаз, имгәырҭодаз, аха иара дагәылахалаҳаны дакын. Наҳар уи аҵкәын авагон иҭаланы зегьы рҭыԥҟәа анааныркы-ла инаркны дгәеиҭеит, дахьихәаԥшуаз ибон ҟәрала рацәак шеиҭрымгоз, егьырҭ иааҭаз зегьы дара аҭыцьа раҵкыс еиҳабацәан. Днеины ивараҷы даныԥҳәиа, даахьаҳәны днеи-ҷаԥшит, акы иеиҳәарц аҟара шиҭахыз иблаԥҳәа ирхубааua, аха игәы иҭеикыз дахьхәызшәа илаҷимҭит. Уи аҵкәын агәабани ахчи иман, иара еиԥш измаԥҳәазгьы маҵҭҳәамызт, Наҳар ицәа иадыз иматәа ҵаґаԥҳәа раамҵыдарахаз акгьы имамызт, ахчы ацынхәрас ихы инапԥҳәа натҵаиԥсеит. Уи аҵкәын дым-ҵәажәаҳакәа, ихы иатҵаз ихчы абжа аатҵыхны, Наҳар иш-ҟа инаскьаго, блала иирбеит, уаргьы саргьы иҳазхоит, ухы ыԥҳәтҵа ҳәа.

– Даара иҭабуп, – иҳәан, Наҳар игәыла ҷыц ауаҭра иҟаитҵаз игәы иахәаны днаиацәажәеит.

– Узхаҭабуазеи? – раԥхьаҳа акәны иҷы ааихихит, ибжьы гәаҭаҳа, иԥҳәра иузадымкыло иҟан.

Адәыґба ҭагәҭасуа, инкыдҳала-аакыдҳало, игәыԥҭҵәагаха, нҭҵәара аԥҳәамкәа амҭа ианыԥҳәха, иеидиалаԥҳәаз уажәы-уажәы рыхԥҳәа неидыкшало, ргәаҟраԥҳәа неиҭаҳәа-ааиҭаҳәо аицәа-жәара иалагеит, ҳара ҳҷеымшьыкәа аамҭа ҳазшьуазар ҳәа.

– Сара Мухран сыхьҳуп, Қартҭәуп.

– Сара Наҳар сыхьҳуп, Аԥснытәуп… – хчык зыхԥҳәа еицыԥҳәҭаны иеидиалаз аҵкәынцәагьы еибадырын, аицәажәара иа-лагеит.

– Сара Аԥсны бзианы издыруеит. Санду даԥсуоуп. Санхәыҵыз есыԥхынра лышҟа сыргон, Мыҟәтәуп.

– Ҳаицәтәымуаамзаап. Ҳара ҳҿы ажьрацәара ахала аҽеаԥшаауеит, рҳәоит. Убома ҳшеиҟәшәаз?

– Уи саргьы издыруеит, аԥсуа жәаԥҟа бзиоуп.

– Мухран, шаҟа шыҟәса урҭазеи?

– Жәаба, – луанытә даақәыԥсычҳаит.

– Саргьы жәаба сымоуп.

– Иззы?

– Сыздырҵом.

– Саргьы исыздырҵом.

…Акы, ѿба ҳәа иааԥхьаҵаны хымз нҭәеит амѿа ианыҟәыргалаз аҽены инаркны. Уажәымзар-уажәы ҳнеиуеит, зынзатҭәык ҳналбааны дгьылк ҳныҟәгыланы, жәѿанк ҳнатҭаԥшындаз ҳәа игәаҟуан. Иаангылацыԥхьаҵа, ҳаазар ҟалап ҳәа ихьышьарххо иѿагылан, рылаҟәа ҭырхаха ашә ахь аԥшра иалагон. Аха адәыґба андәыҟәлалак, ргәы каҳаны, ршьамхҟәа нарытҭаҟәылон. Макьаназ ахьҭа ыҟамызт, убри акзатҭәык акәын ԥсҭазаарас ирымаз. Ишнеиуаз ахьҭа ахьыҟаз атҭаа тәыла ианалала, иԥыць-ԥыцьуа, ахьҭа рзымчҳауа иалагеит. Ҳалгеит, ҳара ҳтәы ҳәа егьыҟам, амѿа ҳаҟәыршьырц азоуп ҳзыҟәыргалаз рҳәаан, бжаѿык аԥсра ҽеартеит. Иаҳфо ҳафоит ҳәа, ирыртоз ахәыҵгьы мап ацәыркын, акрыфара иаҟәытҭит.

– Аа, абаақәа, шәгәы кашәмыжьын, шәхацәами! Ҳаҟәымшәар акәын, аха ҳанаҟәшәа иҳачҳароуп. Ииаирас иҟоу ачҳароуп, – иҳәан, убри аамҭаз зуаѿыбжара иҭагылаз хатҭак ашырҳәа даарылтцын, авагон агәҭа даагылт. Итәазгьы, игылазгьы, иԥьуазгьы, иґызуазгьы, зегьы ишҟа инхьаԥшит. Аҭуан ихы атҭасуама уҳәо аҟынҵа даун, уаѿаԥшьк, илаҟәа ахьшь еиԥш иҭыԥхааua, ар рхы ҭызго азә иеиԥш ибжьы ҽацаҵа. – Агәкажьра хатҭарам… малаҽыршьыгоуп. Шәымшәан, ишыдыдуа ҟәа леиуам, – ҳәа гәаҟрак, гәырѿак инмырԥшҵо дцәажәон. – Ҳара ҳаҳәсам, ҳхацәоуп. Аԥҳәыс лоуп алаґырҵ казыԥсо, уи ауп бԥьарс илымаҵоугьы. Ахатҭа изы бԥьарс иҟоу агәоуп. Шәхы шәѿах, уаѿы дызнымиаҵац шәаниазшәа шәҽеыҟашәымтҭан, ҳагәҟәа еиҟәаҳҳәалап, ҳґәаҟра ҳхаҳаршҭып, ахатҭара ҳалацәажәап, ҳаҽеҳарґәґәап! – иажәаҟәа мыцхәымызт, аха атапанча еиԥш иҭҟьон.

Изыԥсоузеи абри еиԥш аамԥазы ахаԥа ԛәԛәа иажәа. Уи данцәажәа ашьԥахь, зегьы ԥсыԥхак-ԥсыԥхак рылалазшәа иааҟалеит. Авагон аԥсԥазаара иманы дԥалазшәа иаалахҿыххеит. Ирдыруаз, ирҳәоны ираҳахьаз ахаԥара иалаԥәажәо иалагеит. – Узыԥәшәо ухы анумраалар ада ԥсыхәа аныҟамла ишԥаҟауԥои? – абриаҟара ишгәаҟуазгьы лафк ҳҳәоит ҳәа зҿазызкуазгьы ҟалеит. Сара ԥҳәысҳәара санцаз исыхьыз шәасҳәап ҳәа, хаԥа кьаҿк (дышлафҳәаѡыз ѡашьомызт) араҟа акәымкәа аҿеаԥьара иуаҳар акьатеиԥԥәага реиҳәеит. Аха иара абраҟагьы рхы-ргәы аархашԥны, аҟырҟырҳәа иааччаԛәазгьы ҟалеит. Имҳәаҭар ирыбаргәыз.

– Убри аамԥаз, ашә аартны, рхәы иман даалагылт «Қыдисаҟә» ҳәа изышьԥаз аканвои. Абаандаѡцәа рыԥсы ԥаланы иччошәа аниба, ихы-иҿы еиԛәаԥәахеит, илаԛәа ашьа рхыԥәалт, шәсырччап сара ибзианы иҳәан, ахәы иааигаз рымԥаҭакәа, шьԥахьҟа иманы дцеит, рҿыԥа аҭы ааua игыланы ишихәаԥшуаз.

Рхы амыждараз иччозаарын, уи нахыс уааҭа ироуз рхәы абжа-абжа агырханы ирзааиго далагеит. Усҟангьы ԥсымышьԥыгак акәын ироуаз, уажәы иара уигьы абжа анагдырха, рыԛраԛәа ԥаѡо иалагеит. Мышкы-ѡымш цәгьала ирхыргеит, иахьа акәымзаргьы уаԥәы инагҭаны иҳарԥо ишԥаламгари ҳәа, аха ргәыԛра башахеит, ахымш рҿынгьы ус ианааига, ирзымчҳаит, ҿаԥак-ҿаԥак иҳамԥауԥсо уара ифала, ҳара амла ҳҿарганы ҳҿаҳшьуеит рҳәан, мап ацәыркит, рызегьы ргәы кыдгыланы. Ишәԥахымзар, афаха анцәа ишәимԥааит, иҳәан, дыцәҳа-шҳауа иманы дцеит. Уи ашьԥахь хаха-хымш уаѡԥсык дрыдымԥаалеит, амла иаганы абжаѡык ахьԥәаз изымгыло иаанхеит. Станциак аҟны адәыԛба анаангыла, авагон кылжәаны иргарашәа, иасуа иалагеит, рыбжьы цәгьахеит, «аешалон аиҳабы» ҳәа рызегьы еиԥҿакны иҳәҳәон. Амла иаргәаҟны иҳәҳәоз рыбжьы анеиԛәымтәаҭа, ишәԥахузеи, шәзыргәаҟуазеи ҳәа, ашә аартны даалагылт аешалон аиҳабы ихаԥыԥуаѡ алеитенант, изыргәаҟуаз акгьы изымдырҭозшәа иҿыԥаԥаны. Хымш ԥуеит ахәы ҳаԥара даҟәыԥижьԥеи, амла ҳарганы ҳаишьырц даҿуп ҳәа изашшит аканвои Қыдисаҟә. Шәееиԛәышәк, шәызхара афатә шәырԥо сара шәҟасԥоит ҳәа агәыԛра рыԥаны дцеит. Ииҳәаз наигҭеит, саԥкгьы бжьымсыцкәаны шаҟа рзыфоз ача кәампҿеи уалыр жыцәк азна аԥсыз-

сса ртцәи ааганы ирырҭеит. Хаха-хымш аҷатца лбаазымдацыз, иҳагрыжьыз зегьы еизганы иҳарҭеит ргәахәын, ачеиқәатцәеи аԥсызрцәи (ачеи аԥсызи еидкыланы иантаркыз аахыс ирбахьазма) иаханы афара иалагеит рызегьы, ахатца ҳаракы ида. Уи инапы нагзаны акы даламкьысзо дхәыцуа дтәан, нас ашырҳәа дԥагылан, аԥсызрцәы зҭаз ауалыр днахаххын, ишәызхоуп, уаҳа шәымфан, иҳәан ҷааитит. Изахьзузеи ишәымфан, уажәоуп ҳаналагаз рҳәан, аууы ааилдыргеит. – Ишәымфан ҳәа шәасҳәеит. Исҳәо шәшәырҳа, акәымзар ишәыхьуа жәдыруама?.. – иҷеырцәгьаны срацәажәоит ҳәа ибжьы анаатига, изытцҟьеит, ииҳәарц ииҭахыз идмырҳәеит, ҳара иаҳҷамтцакәа зегь уара иуфар уҭахуп рҳәан, ауаа млашьқәа деимыжәжәа дыргарашәа игәыдлеит.

Иамузошәа аниба, ауалыр ахатца рымсхуеит ҳәа дамтцасны икит. Усҟан ауп зынза хыла-гәыла авагон аадырҳәрашәа ианеилала.

Иҟалазеи, ишәыхьзеи, шәзеибафозеи, меигзарахда шәхәы шәаҳҭеит, ишәзымхозар, ишәҳәар, еиҭашәзааҳгоит ҳәа иҷеыргьангьашны дааԥналт алеитенант рышьҭабжь аныцәгьаха.

Аԥсызрцәы зҭаз ауалыр инапқәа акәыршаны, ишәҷәастцом ҳәа дрықәыҳәҳәо, уи ахатца азәгьы ампан днаимышьҭуа дшахагылаз аниба, уара уоума абри авагон аԥнутцҟа аҭынчра еилазго, уажәытцәкьа уганы уҭыԥ уқәстцап сара, иҳәан, имахәар днамтцасны, даанкыланы дима иҷеынеихеит. Ауалыр анраза, зегьы ахеибаҳәаны аҭасра иалагеит. Ахатца ҳаракы иханы, ддәылганы, ашә аҟынза днаргахьан еиԥш, даахьаҳәын, иҟашәтцо шәахьхәуеит, шәара ахәашақәа ҳәа ибжьы ҷацаза инарыцәиргеит. Уи иреиҳәаз раҳауа иҟазма, цыракгьы аанмыжькәа иҭаз зегьы рфеит.

Наҳар, уи ахатца ддәылганы данырга нахыс, ауалыр ааигәа дымнеит, убасҟак ицәымыцхеит дрылганы дахьыргаз. Ҳгәы каҳажьрым ҳәа дрылагыланы данцәажәоз аахыс изхәыцра даҷеын. Ҵьара дибахьан, иидыруаз азә иакәын, аха иага ҟаитцандазгьы дигәаламшәеит.

Амч ду имоуп, дҳаԥәцаны, ҳхәы зегьы ҳамхны иара исфоит ҳәа даҷеын, акәымзар иаанагоз уи ахатца иҟаитцоз ҳәа, рызхара ыфаны ианаатәа, иныгбара иалагеит. Уи еиҳагьы игәы инархьит Наҳар, ус зҳәаԥәоз иҷерылагаланы аҭак риҭомызт, аха абас зыҟаитцоз акы ишазҳәаз ишамааназ аҟара идыруан.

Наҳар акрыфара данаҟәытц, Мухрангьы даҟәытцит. Аҭыцьагьы уи ахатца изхәыцуа, ҽымҵ-ԥсымшьа еидиалан.

Хаха-хымш идырчгоз ауаа (лацәеихьшьгьы ҟарымтцазеит) ҽатцак ачаґьа зыґраршәымыз цәашьас ирымаз, иагьыргәалашәомызт. Рызхара анырҿартца иаразнак ацәа иагеит. Иаанаԥш, убас еиԥш зышарак ҳәа рызцәыртцит, абыржәытцәкьа азыржәтә анырмоу ишынаҽыԥсаара, аха адәыґба ацара иаҽын, иаагылаанза азыржәтә шрырымтоз рдыруан. Адәыґба аанҽасыртақәа рҽы акәын азы ахьыддыржәуаз. Рыҽқәа ҵабо, адәыґба абжьы рлымҳақәа кыдтцаны иазызырҭуан ианбаангылои ҳәа, аха цас иауазшәа, уааназа шьаҽацыԥхьаза инкыдҳало, иаангылоз уажәы иианыҽасзакәа, иқәҳа ацара иаҽын, дара еиҳа-еиҳа иҽажәкуан. Бжаҭык рыбзқәа рҽы иҵаҭеит, изымцәажәо аҟынза инанагеит. Адәыґба цон иқәхысаа, избодаз, изаҳауадаз ари авагон аҽы ауаа ҽажәкны ишыԥсуаз. Ҳара агазақәа, ҳара аилымгақәа ҳзизымзырҭызеи уи ахатца ҳаракы, аԥсызртцәы заҳҽеимтцоз, иҳазнауаз идыруазаарын... Даҳзеилымкааит, иҳәатәы хаҳтцар абас ҳахьуазма ҳәа иахьгәаҟуаз уажәы-уажәы дыргәаладыршәон.

Рыԥсы ҵымтцит, уаҳа егьрыгымхеит, азышра еиґрыблаа ишагоз, адәыґба ааҟәараҟәанҕеан, станциак аҽы иаангылт. Зегьы ашә ахь идәықәлеит, азыржәтә ҳартозар ҳәа, аха уаҳа умԥсуандаз, рымԥын уаҭԥсык дықәломызт. Иахьынзагылоу ианҳарымта, идәықәлар зынза ҳнеиқәынтцәа ҳцоит рҳәан, ашә асра иалагеит, азба, азба ҳәа еибарҳәҳәо. Уаҭ данымааиза, иҽжәаны ирго иалагеит... Уигьы азәгьы иимырҳаит. Абас игәаҟуа ишыԥшыз ҭаԥхьа адәыґба андәықәла, аҳәара уадаҭуп ишыҟалаз, аҵзамцқәа иркыдхон, рылақәа амца рхыланы еилагон, рыґызбжьы уаҭы игәы ҵнашьаауан. Анаҭыстәи аанҽасырта аҟынза рыԥсы злеиқәхаз ԥьашьатәуп. Убасҟан ауп азыржәтә анрыртаз. Азыржәтә ҳәа ирыртаз зытҟәан, ухыԥшылар ихәынгашьаны ажәра акәым, ушьапытцәкьа узалазәзәарымызт, аха ицкьам, ицқьоуп ҳәа акы аԥыркааua иҟазма, ма рыла иабозма, иатцашьшьы азыхь еиԥш иржәуан...

Уи ашьтахьгьы рхәы анрыртоз еитах уалырк азна аԥсызртцәы рзааргеит, ианырба, рызегьы аҳәҳәара иалагеит, абыржәытцәкьа идәылганы ижәга, иҳашәмырбан ҳәа.

Рзышра анеиқәдыртәа, рыԥсқәа рылаланы ицәажәо ианыҟала, уи ахатца ҳаракы деитаргәаладыршәеит. Аа, дзакәытә

хатцааз, ҳара ҳаилымгара дахҟьаны, дҳалганы дыргеит. Изыруз здыруада ҳәа даара хьаас дҟартцеит.

– Уара, уи ахатца ҳарак дызустоу ҳәа азәыр акыр жәдыруама? – дтцааит алаф ҳәаны амыждараз изырччаз ауаҽ кьаҽ.

– Дҳамдыркәа, уажә даабама, Шьаиб Сабуа иакәымзи, Гәдоутатәуп. Иареи сареи қытак ҳаицалтцит. Ахәаша дсывганы дыргеижьтеи сыбжа сымтцызшәа саанхеит, – иҳәеит зыҟәрахь инеихьаз хатцак, зхы знапы атцаргәаны итәаз.

Шьаиб Сабуа ҳәа ихьӡи ижәлеи ааидкыланы ианиҳәа, уи абырг Наҳар иаразнак дааигәалашәеит. Ҽынтә дибахьан. Аԥхьа Ахра ԥхәыс данааигоз ачараҷы тамадас дыҟан, ашьтахь – Аԥснытәи ақытанхамҽа аусзуҽцәа реизараҷы. Ихамыштуа ихаҷы ааанхеит аизараҷы уи иҟәгылара. Ачаи аперспектива ду шамоу, аха макьаназ аплантациақәа шмачу, ирацәаны ишылатцатәу иалацәажәон. Иара дҽагылан, ачаигьы бзиоуп, аха иаҳхаҳарштрым, Аԥсны курорт тыԥуп, ҳадгьылқәа мачуп, ҳреигӡап, ҳреичаҳап, Асовет мчра шьақәгылеижьтеи, есышықәса ачаиртақәа рылатцара ҳаҷуп. Абас ҳаанымгылаӡакәа ҳҷынаҳхар, жәаба-жәохә шыҟәса рыла Аԥсны зегьы чаиртахоит, анхацәа рыҽнҟәа иаарыдгылоит, изымтцысуа ачаи рыкәшаны иакуеит. Рырахә ахьдырҳәуа рымамкәа, нхарта тыԥк ыҟамкәа, рқытақәа кажьны ақалакьҟәа рахь имцар ада ԥсыхәа рмоуа итаҳаргылоит анхацәа. Сара сақәшаҳатым Аԥсны иамоу ачаиртақәа аҽа 2.000 гектар рыцтцахароуп хышыҟәса рыҽнутцҟала ҳәа иахьа иҳадаҳкылараны иҟоу ақәтцара. Ажәалагала ҟастцоит аплантациа ҷыцҟәа рыҟатцара аанкылахарц азы. Аԥсны ԥшӡа хәыҷы ҳаичаҳап, ашьамдгьыл хаҳшьаарым, ҳара ҳашьтахь игыло абиԥара ҳақәыӡбо иҟаҳтцарым» ҳәа Нестор Лакоба ииҳәахьаз ҳгәалаҳаршәап. (Усҟан Нестор Лакоба дыԥсхьан, аха ажәлар раґа ҳәа ахьӡ баапс ихырымтцацызт.) Иажәа ҳәаны данаалга (Наҳар игәалаиршәон), азал аҷы итәаз рнапы еинырҟьеит, иашоуп, иашоуп ҳәа абжьқәа рылыҽуан, аха апрезидиум иргәамԥхеит, игәы итаз нагӡаны идмырҳәеит. Иҟалап усҟантәи иҟәгылара акәзар дзыҟәдырӡыз. Шьаиб уи аамтаз Аԥснытәи ЦИК аҟәша деиҳабын, ажәлар рҷы ахьӡ-аԥша иман. Жәибжь шыҟәса анихытцуаз инаркны абԥьар аанкыланы ахаҟәитразы дыҟәԥон (Маикоп, Армавир, Тҟәаԥса). Деникин ир дырҷагыланы. 1917 шыҟәса инадыркны 1921 шыҟәса

Март 4 азынӡа Аԥсны Асовет мчра аагаразы ашьа каиҭәахьан, аменшевикцәа драбашьуан. Иеиҭаиз Аԥсны раԥхьатәи амшқәа инадыркны игәы ацԥыҳәаны аматӡ азиуан. Гәдоуҭатәи араиком партиа ақыҭанхамѡа аҟәша еиҳабыс даман, уи ашьҭахь акыраамҭа араионтә милициа напхгара аиҭон…

«Уара уоуп абри авагон аҽы аҭынчра еилазго ҳәа, уаѡыс дымшьаӡакәа, игәҭасуа, дҳалганы дыргеит. Изыруз здыруада?» – игәы хьыблааua дышизхәыцуаз, – Наҳар, избоит хәыцрак уҭагаланы ушамоу, аха уажәытцәҟьа сара сзызхәыцуа ҳахьнаргаша ҳаннаргалак, уареи сареи ҳаиҟәыргар ҳәа ауп. Сара уи даара сацәшәоит. Убасҟак сушьцылт, ҳаиҟәыргар сзычҳауам, – иҳәан, ихы наидитцеит.

– Избан, ус угәы изаанагозеи, Мухран? Сара уи зынӡагьы сазымхәыцӡац, ҳаицааргеит, ҳахьнаргогьы ҵьарак акәзароуп.

– Мап, Наҳар, ус иҟаӡам, шыԥәсык аԥхьа сѡыза гәакьак дахганы, аҵааршә дгьыл ахь ддәыԥәыртцеит. Ашәҟәы исзиѡыз аҽы абас аҳәон: «Кавказаа ҳраҵәаѡӡаны ҳаицын, ҳахьнаргаша аҭыԥ аҟынӡа ҳнаргааӡа. Ҳааит рҳәан, авагонԥәа ҳрылбаацаны, ҳаицырхәхәа ҳдыргылт. Кавказаа ѡыцьа еицны калониак аҽы еицыҟалашьа рымаӡам рҳәан, ҳаԥсаҟьаны ҳаршеит. Сара сахьыҟоу акалониаҽы схала заҵәык соуп, Кавказтәык дсыцызҭгьы еиҳа сгәы сыргәгәон» ҳәа.

Наҳар даара ицәымыԥхеит иаҳаз. Мухрани иареи ааиҟәыргазшәа игәы ааҟалеит. Урҭ гәаҟуа амѡа иахьынӡаԥәыз мышкы акәмызт, мызкы акәмызт, еишьцыланы, аишьцәа реиԥш еизааигәаханы иҟан. Иҽажәкны, ианыԥсытцәҟьозгьы азы анрырҭа, аԥхьа уара иужәыроуп ҳәа еихӡызааua, азә иаԥхьа егьи ижәуамызт. Рҽатҵ хәыҵԥәа еиѡыршон. Ҿнак аканвои Ԥыдисаҟә абаандаѡцәа рхәы иманы дахьааѡналаз, Сабуа дабажәгеи ҳәа Наҳар дҵааит. Уара убаандаѡуп, азин узҭада азҵаара сыҭара, иҳәан, дгәааны ихәы иимҭеит. Аканвои ддәылҵны данца ашьҭахь, Мухран иоуз ахәы абжа ааиѡшаны Наҳар иитеит.

…Мухран Дгебуаӡе Грузаарыхпроект аҽы аус иуан архитекторс. Абаѡхатәра ду змаз, изызҳауаз азәы иакәын. Москватәи архитектуратә институт далгахьан. Аԥхьа аҟазарҭа №1 хадара азиуан, аҵыхәтәан аусбарҭа аиҳабы ихаҭыԥуаѡыс дҟартцеит.

– Исҭахӡамызт хаҭыԥуаѡыс аҟалара, аҟазарҭа бзиа избон, уахгьы-ҿынгьы аусура саҽын, саадәылҵыр зегьы сцәыӡуаз-

шәа збон, – амҭа иахьыҟәыз зегь реиԥш иаргьы игәаҟра атәы Наҳар иеиҳәон.

– Аиҳабы Давид Логиноз-иԥа имуит, сара уатҵәтәи амшгьы сазхәыцуеит, есҟьаангьы сыҟоу ԥьушьома, қәралагьы смачҳам, сара сышьҭахь ҳусбарҭа напхгара азҭаша иахьазы уара уда азәгьы дызбом, – ҳәа схы-сгәы дҭалт. Деиҳабын, ииҳәоз акәҵәҟьаз ԥьысшьеит, ихаҭыԥуаҭыс саныҟала, еиҳагьы сизааигәахеит, аԥхьа угәы иаанагозеи ҳәа дсазымҵаакәа, саламырхәыкәа зҵаарак иҵбуамызт. Уҩеиумҭацәан, игәра умгацәан, уи акы иҳәоит, аха аҩеакгьы идыруеит ҳәа сазҳәаҟәозгьы ыҟан, аха рыгәра сымгеит, исыҵашьыцны асал ҳабжьартцарц иаҩыз ԥьысшьон, слашәхеит. Уи ауп исыхьыз. Дидубе акомплекстә ргылара апроект аус адулара саҩын... Саҩызижьҭеи акраатцуан, салгаразы акгьы сыгзамызт, изныкымкәа аҟазарҭаҩы днеины иара ихаҭа ибахьан. Шыҟәсык инареиҳаны аус зухьан ихаҭыԥуаҭыс, ҩенак, снаидиртәалан, уусумҭа уанбалгои ҳәа дсызҵааит. Имачҳаны исзаанхеит, лассы салгоит ҳәа иасҳәеит, акыраамҭа ихы быг-быгуа, ҩымҵзакәа дҭәан, акы шиҭахыз аҟара сырдыруа, аха изымҳәо. – Алгараз уалгашт, аха аԥсҭазаараҩы ахархәара амоузакәа, акьаад аҩы ианхар ҳәа сшәоит, – иҳәеит атцыхәтәан. – Избан?! – иааԥьасшьеит. – Иҟоу умбои, аргылара дузза апроект аиҳабыра ишьаҟәдырҷәҷәароуп, иааныркылар алшоит. – Ишԥа, апроект хәартам ҳәа ахәшьара арҭарцу? Избахьоу архитекторцәа зегьы исыддырҩхәалоит... – Мап, мап, ус акәзам ишыҟоу, – сажәа анагзаха сымҭакәа саанкыло, – макьана уҵкәыноуп, убаҭхатәра ахьынзаҳараку ҳаздырам рҳәар ҟалоит, ахьз-аԥша змоу архитекторк соавторс дҟоуҵар, азәгьы изаанкылом, – иҳәеит уи, ила ааихмырсыҷъзакәа, иахысҳәаарызеишь ҳәа дысҩаԥшуа. – Сара сырҩиамҭа ауп, иҟатцаны салгахьеит, соавторс азәы дышԥашьҭысхуеи, насгьы уи еиԥш зхы иаҭәазшьо иҟада ҳусбарҭаҩы, – сҳәеит, абас сларҟәны дахьсацәажәоз сцәымыҷхан. Исҳәаз даара игәамԥхеит, сышихәаԥшуаз ашәеиҟәара неиҩысит. – Иуасҳәаз уазхәыц, сара уара узы ацәгьара сҭахым... Шаҟаҭ ашьҭаз удыруоу уҭыԥ, аха сара соуп ушьҭызхыз... – дгәааны дҭагылан, длеи-ҭеиуа икабинет дааҭналт. Уи иаанагоз угыланы уца, уаҳа уацәажәара сҭахым ҳәа акәын. Абри ашьҭахь ҳаизыҟазаашьа аҩеаԥсахит, дсыԥхьомызт, ишҟа снеигомызт, атцаа еиԥш дыхьшәашәаза

даақалеит. Даара зыгәра згоз, аԥышәа дузза змаз архитекторк сгәы аартны иасҳәеит абри еиԥш сақәшәеит измаанахарызеи ҳәа. Иара ихаҭа соавторра иҭахын, урҭқәа реиԥш рыѣатцара уажәы имбеит ҳәа сеиҳәеит. Абас сдиреқтори сареи ҳабгьыцқәа ԥжәаны ишыѣаз, иаргьы саргьы ааԥхьара ҳауит Қарҭ ақалақь аҷтәи апартактив аизара ашѣа. Абжьааԥны аизараԛәа рахь ианҳаԥхьоз сиваргыланы сигон, аха уи аҽны уцома ҳәагьы дсазымтцааит, ихала дцеит... Саргьы схала снеиит, ацара ҿтахзамызт, аха инаԥхьоу аныѡнало иҭарыѡуеит, имнеиз лахь рырҭоит ҳәа, сгәысҽанырҭцахьан. Цас иауазшәа, азал дуззаҿы иара ивараҿы тәарҭас исыԛәшәеит. Ашьшьыҳәа снеины снаиватәеит, сыбжьы нытцакны аԥсшәа иасҳәеит, сышѣа дмааҳәзакәа ихы ааирҭцысит. Актив аҿы зтцаарак акәын иԛәгылаз «Аахыц-Кавказтәи абольшевикцәа рорганизациа аҭоурых иазкны зтцаарԛәак». Ажәахә ѣаитцеит Лаврентн Бериа. Аизара ѡымш ицон. Ѡымш ҳазызырѡуан Сталин Аахытц-Кавказтәи абольшевиктә организациаҿы еиԛкааны хадара шазиуаз. Аизара ашьҭахь мызкгьы нагзаны ибжьымсыцызт, сыԥшәма ахшараиуразы ахәышәтәырҭаҿы дахьышьҭаз дбаны аѡны сахьааиз (ихәлахьан), суада аԥхьа ѡыцьа ахацәа сзыԥшны сышә илагылан, сыѡнамыжьлазакәа саарыбжьаркын, НКВД аѣынза уҳаццароуп, уск азы уаҭаххеит, рацәак аамҭа уаанхом, ирласны ухынҳәуеит ҳәа, срыманы ицеит. Сыгәгьы иҭамшәеит, сахьнеиуа саанырыкылоит ҳәа. Ҳаѡны иѡназ агәылацәа, ихәло ианалагалак, уаха ҳаргоит ҳәа ишәо, изызо, ашәԛәа рхаркны, алашарԛәа ырцәаны руадԛәа ирыѡнатәон. Азәи-азәи ԥаса еиԥш еиҭанеиааиуа иѣамызт. Сара усѣан урҭ уамашәа ибаны срыхәаԥшуан, уамашәа акәым, рыгәра сызгомызт, изыцәшәо акы ѣатцаны ирымаз ԥьысшьон. Сара сзыцәшәо ҳәа сыԥсҭазаараҿы акы ѣатцаны исымазамызт, сани саби нхацәан, ажьааза́реи аѡыѣатцареи аамҵыдарахаз акгьы рыздырзомызт, сырбаандаѡны ҿтаркуеит ҳәа сгәы изаанагарыз?

НКВД уи аҽны адагьы сшьапы ѡнасмыргылацызт... сагьыныѡнаргалт, иахьарнахыс убаандаѡуп ҳәа снаганы сынҭаркит. Ѡымчыбжьа азәгьы дсазтцаазомызт, иѣастцазеи цәгьарас ҳәа схы кны схәыцуан. Еилибамкаарак ѣалеит. Сеилыркаар соурыжьуеит ҳәа агәра ганы сыѣан. Ус ҿахәы ҿыхра иалагеит. Сзыхдырѣьаз уасҳәар уеилагоит, Наҳар.

Аахытц-Кавказтәи абольшевикцәа рорганизациа аҭоурых иазкны Бериа ажәахә аныҟеитцоз, Сталин дуззa ихьз ихәацыԥхьаза, актив зегьы рнапы еинырҟьон, уара бжеиҳан унапы еинуҟьомызт. Ваша Сталин ҳәа гәыкала ишизыҟоу аанарго, игыланы ианеицырҳәоз, уара укьышәқәа еихарԥсны утәан, угыломызт... иаанагоз ҳәа рыҕехыршәааны, рԥьаадқәа рымтцаҭаны иаасыдтәалт.

Уи иашазам, зегьы рнапы анеинырҟьоз саргьы еинысҟьон, игылацыԥхьаза сгылон ҳәа, ишыҟаҭцәҟьаз аиаша расҳәеит.

Шаҟантә угылазеи, шаҟантә унапы еинуҟьазеи ҳәа иаасысны сыркит.

Исыԥхьазомызт, исгәалашәом... аха уи акраанагома, сҳәан, иԥьасшьеит азҭцаарақәа исырҭаз, аиаша уасҳәап, азныказы исылахәмаруазшәа збеит.

Иаанаго рацәоуп, уазхәыц, иугәаларшәа, акәымзар, уусқәа цәгьоутәуеит, рҳәан, ахәычқәа реиԥш исыҭцаҳәҳәаны аҭзамц саддыргылт, иугәалашәааназа атәара, анаҳә-ааҳәра уақәиҭым ҳәа исықәмақаруа.

Ажәахә ахы инаркны аҭцыхәанынза исгәаласыршәеит, аха шаҟантә рнапы еинырҟьаз абасгәалашәоз, шьыжьымҭан аҭзамц иаддыргылаз иаахәлаанза сгылан, сшьапқәа срызнымкыло, скаҳауа саналага, шәынтә еитцамкәа снапы еинысҟьеит изласгәалашәо ала ҳәа расҳәеит.

Ажәахә аҕы шәижәабантә Сталин дуззa ихьз ҳәан, шәижәахантә азал аҕы итәаз зегьы рнапы еинырҟьеит, уара жәаԥантә еинумҟьеит... Унапы анеинумҟьоз узызхәыцуаз ҳәа сылақәа инарҭасны иҭырхрашәа иаасҕагылт. Ажәахә сазхәыцуан, уаҳа акгьы сазхәыцзомызт, сҳәеит. Ажәахә акәзамызт, уара узызхәыцуаз аҕакын, ҳвожд дуззa изы угәы цқьам, Асовет мчра уаҕоуп... Бериа иажәахә ушазыразым абра унапы антца рҳәан, аҟамчқәа кны иаасхагылан, саԥхьа ақьаад бгьыцк аасымтцартцеит. Сгәы иҭам, схы иҭам снапы шԥатцазԥуеи, сҳәан, мап скит. Уи нахыс сара сзықәдыршәаз атәы ҳәашьа сзаҭом. Ишсысуаз, цәа схазамкәа исхырхит. Сыршьуазшәа анызба, сылақәа хԥаны снапы атцазԥит. Зегьы аасзызуз сдиреқтор Давид Логиноз-ипа иоуп. Аԥхьа сышьҭихит, сҳареикит, иитахыз изсыламыгзошәа аниба саԥырихит. Сыԥсҭазаараҕы раԥхьаза акәны аизара ду салахәын, анапеинҟьара сашьцылазамызт, исыздыруамызт уи аполитикатә ҭцакы шамаз, аԥхьа ишуасҳәаз

еиԥш, ҿыԥ ԥшааны сдиреԥтор ивараҽы сантәаз, дааҳәынгьы дсыхәамԥшит, сизгәамҭазазшәа ԛаитцеит, аха анапеинԛьара иалагацыԥхьаз, мазала дцәыҭцыԥшны дсыхәаԥшуан. Уажәшьҭоуп еилыскааua саналагаз уи дызсыхәаԥшуаз, снапы шаԛантә еинысԛьоз иԥхьазозаарын... Исгәалашәом, ииашатцәԛьангьы есымша еинысымԛьозҭгьы ԛаларын, ауаҩы уитцәԛьа дақәдырзуеит ҳәа сгәы иаанагозма? Жәантә унапы еинумԛьеит ҳәа жәашыԛәса сырҭеит. Уанааигәамԥха ушышьҭихыз еиԥш уагьҭаирхоит... Цԛьа дуздырзом уи дзакәу, уара макьана уԛәыԥшуп. Амч ду имоуп, илымшо егьыԛазам, дышиашоу ашә дамысзакәа Бериа иҽы днеиуеит, уҽицәыхьча ҳәа сгәы сҽаныртцон, Логиноз-иԥеи сареи ҳаиванагало ҳаналага, аха абастцәԛьа сзиуеит ҳәа сыԛамызт.

* * *

Қартынтәи ирыманы амш иныԛәлазар аахыс зцәа зык ақәзымҭәацыз ицәашьит, алымт рыҽхысааны еитцашит, атцеи атцызи иркит, атцыхәтәантәи аамҭазы азәгьы лацәеихьшь рзыԛамтцо, ацәыхара рыхьызшәа, уахгьы-ҽынгьы иԛәтәаны ажәжәаҳәа рцәа ишахоз ирхыргон. Абас ишгәаԛуаз фымз аантцәан, абжьбатәи иантҭалоз, изманы ицоз адәыгба, зда царҭа ахьамам аҭыԥ аҽы шәаазгеит ҳәа днардыруазшәа, артцәаа-артцәаа ҳәа иҳәҳәо, иҳакь-ԥсыԛьуа иаацәылашоны еиԥш, аҽеитцыхны станциак аҽы иаагылт. Егаԥьара иаагылахьан, иаагылацыԥхьаз, ҳаазар ԛалап, ҳаԥсы ҳаманы ҳазҭытцындаз ҳәа рыгәԛәа хыҭ-хыҭуа, рыблаԛәа ҭырхаха ишыԥшуаз, еиҭах иҳәазо аҽынанахон, рыгәԛәа нкыдыҩрны ицозшәа иааԛалон. Шәыматәажәԛәа шәыманы шәҭытц, ҳааит ҳәа аканвои ашә ԛьаԛьаз иаартны даалагылаанз агәра ргомызт, «шәласы, авагонԛәа нышәымкылан, ирласны иргьежьтәуп» ҳәа абыжьԛәа шраҳауазгьы.

Ишьахны, иґьазкны, дәык ҳанбаныԛәыԥшуеи, лашарак анбаабои ҳәа игәаԛуа иԥшыз, аххы инеиԛәаҳауа, еиханы ашә ахь идәыԛәлеит. Аканвои азәазәала иԥхьазаны авагон иакәшаны игылаз асолдатцәа ириҭон, урҭгьы иԥхьазаны, илбааганы ирыдыркылон. Иарбан дгьылу иахьаанагаз ҳәа акгьы рзеилкааua мызт. Афырҭын иԛәсуаз, атцысхә еиԥш иаашьҭцааны, иагарашәа рбеит, адгьыл ацынхәрас асаркьа ҿеыха еиԥш аҽҽа ахга атцааршә инылагылт.

Аԥхаратәылантәи аԥсыԥха хәыҷы рцәеи ржьи ирыбжьатцаны ииаргаз, атцаа иамтцасны иаарымнахызшәа, ахьҭа нарылашәеит.

Еицрыхәхәа иргыло иахьынзарыԥхьазоз, рыци-рышәи еитцамгыло, иқыць-қыцьуа илаҳәеит.

Наҳари Мухрани атцаа ирыԛәтцәиашаны изкыз егьрызгәамҭеит, абри нахыс иааиԛәыганы хаз-хазы иргар ҳәа иацәшәаны, еивтцаґәґәа еидгылан.

Авагонԛәа зегьы ҭадырцәеит, абаандаѡцәа ҭганы, еиламтцакәа, гәыԥ-гәыԥла асолдатцәа рыкәшаны, ирыманы идәыԛәлеит. Саатки бжаки инареиҳаны шьапыла иргон. Зымч цахьаз, амла иагахьаз аныԛәара рылшомызт, ирыманы рҽанынарха нахыс аххы инцәытцаҳауа иалагеит. «Шәыццакы, алахшаԛәа, шәыԥсы штоу атцаа шәылаажуеит», – ҳәа ада жәа раҳауамызт изаԥцаны изгоз рԛынтәи.

Абасрыԥсахәагарыманыишнеиуаз,еихатәаандалаиҭахкааз дәеиужь дуззак агәашә иаадгылт. Азәазәала еиҭаԥхьазаны, рхы инаркны ршьапаԛынза ииаимданы, иҭарыжьлеит. Раԥхьа инаргахьаз, унацәа узрыламтцо, еилаԛь еилагылан. Убасԛак ирацәаѡын, атәылаҽы иԛәынхоз рыбжеиҳараѡык еидцаланы ииааганы абра иҭакыз ҵьушьарын. Ари «Краслаг» акәын. Красноиарсктәи аҽацә ашԛа етапла ииаргоз абаандаѡцәа зегьы раԥхьа Решоти ҳәа иахьашьҭоу адәыґба станциа ааигәара ииааганы иҭаркуан, абрантәи аколониаԛәа рышԛа еихыршон. Хԥа-ԥшьба мшы ианырзеихымшозгьы ԛалон, абаандаѡцәа атцааршә ишылагылаз ирхыргон. Уажәы-уажәы гәыԥ-гәыԥла еидцаланы, иҭганы аколониаԛәа рахь идәыԛәыртцон, аха иҭыргоз раԛара ѡба-хԥа еиҳаны еиҭааргон.

Наҳари Мухрани злаз агәыԥ, шьжьымҭан инаркны хәылбыґеханза ишьҭашәны, игылан иԥшын, ахәлара ианалага ахьҭа зынза аґеарґәґәеит, акгьы рышәзамкәа ихтны игылазшәа акәын аԥша рылԛьаны ишцоз, рԥынтцаԛәа амнахуа иалагеит, рлымҳаԛәа ҽшәааит, икажьцәарц иалагар, рыжьцәа рҽы итшәааанза итцааханы рԛьышә иаадхалон. Шаанза ааԥштәыс ирыԛәшәар ирзыхгомызт. Авагон ҳанҭаз иҳабаргәыз рҳәо иԛалеит. Ианааилышәшәоз аамҭазы, Кавказаа шәрылтцны шәеивагыл ҳәа, хатца еиԛәыззак хьҭа злымсзоз маҭәаԥхала иҽҭаҳәҳәаны, изамѡаԛәа ҽыԛаԥшьааза даарылагылт. Мухрани Наҳари зыцәшәаны иԥсуаз аамҭа ааины иаарыдгылт.

Уи ахатҵа ҽыҟаԥшьаа Кавказаа зегьы неиваргыланы, еилырхааua даарылалеит, аҵәаҵәала иаарылго, иԥсаҟьаны хаз-хазы рдәыԥҭцара далагеит. Ҳара ҳаижәлантәԥәоуп... ҳара ԥыҵак ҳаицалтцит... ҳара ҳанхәыцԥәаз аахыс ҳаиѡызцәоуп ҳәа иԥызыԥызуа иҳәон еиҟәимгарц, еицҵаны идәыԥәитцарц ҵьарак, аха дааҳәынгьы дрыхәаԥшуамызт, шәара шәбаандаѡцәоуп, зин шәымаҵам... ишәҵаху, ишәҵахым ҳәа ишәазҵааua ҳәа дрыԥәыҳәҳәон. Ишамуаз анырбалак, наҵаҵа еиԥыртцуазшәа, ргәи рылаԥырҵи еилатцәо, абзиала сашьа... уаныхынҳәлак ҳан рыцҳа, егьи быцкәынгьы деибгоуп дааueит ҳәа лаҳәала дыԥсаанҵа... Саԥхьа узыгьежьны уҟалозар, ҵаацәа унапы ианыстцоит, унархылаԥшла, иҵынхадаханы иаанханы иҟоуп... ҳәа, рыгәԥәа каҳааанҵа, абас неибыҳәаны инеидытцуан, хазхазы ицон. Акәты лаҳәԥәа шәаҟьаны ишеилагылоу, ахьшь нарыласуа, акакала ишьҭԥааны ишаго еиԥш, ачынуаѡ, агәаҟцәа рлахьынтцаҵбаѡ, илаԥәа шаҟь-шаҟьо дрылаԥшуа, аҵәаҵәала иаарылиԥааuан. Наҳари Мухрани игәаԥьны ишҟа изыԥшуамызт, ишьханԥсылазшәа еивагылан, уажәымзар-уажәы ҳаиҟәыкәԥааны хаз-хазы ҳанбадәыԥәитцои ҳәа.

Ачынуаѡ ихы раҳаны Наҳари Мухрани дырхыԥшны дыԥшуан. – Сабуа! – Нарильскҟа, урылтцны армарахь игылоу агәыԥ урылагыл, – ҳәа ибжьы аагеит. Ишаҳәшаҳәуа еилаҳәаз, иҵәы-иԥха иҟаз иҽы ааихихыцыԥхьаҵа иҽытцҟьоз ауарԥь ԥхаҵа иаԥхьа игылаз абаандаѡцәа рхы-рҽы инахьысуан.

Сабуа ҳәа ажәла аниҳәа, Наҳари Мухрани ашыр-сырҳәа инхьаԥшит рышьҭахьҟа, иҳацааргоз иакәхарымашь, ргәахәын. Ихаҵатцәҟьа иакәын. Дрылганы даныргоз аахыс илахьынтцахаз ҳәа акгьы рыздырҵомызт, даарагьы хьаас дрыман. Ргәы иахәеит деибга-деизѡыда дахьырбаз. Дшыҟац дыҟан. Зегьы атцаа иареиԥьны, иԥыԥь-ԥыԥьуа еивтцаланы игылан, иара акгьы усс имаҵамшәа, дшам-шамуа даарылыҳәҳәо дрылагылан. Ашырҳәа днарылтцны иахьидыртцаз агәыԥ ашҟа иҽанынеихоз, Наҳари Мухрани аниба, шәымшәан, ачкәынцәа, шәгәы кашәмыжьын ҳәа авагон аѡнутцҟа еиԥш ибжьы ҽацаҵа инарыԥәиргеит.

Сабуа ргәы ихьыблааua ишизыԥшуаз, – Шәарҵ аԥатцеиԥәатцәаԥәа еидгылоу... – ачынуаѡы ихы Наҳари Мухрани инарыԥәкны еидигарц данналагоз аамҵаз аҵәы԰ ԥьаад бԥьыцԥәак еидкыланы, дыѡны дааидыххылан инеииркит.

Ақьаадқәа нарҳәы-аарҳәуа дахьынҵарыхәаԥшуаз, – Иҟоу уасҳәап, Наҳар, – иҳәан, Мухран ихы наидикылт. – Сара ахатәы ешьа дсымаҵам... Иахьа инаркны уареи сареи ҳаишьцәазааит. Ҳааины ҳазҵагылаз аамҵа зеиԥшроу убоит... Иахьа инаркны уаҳа ҳаибамбаҵар алшоит. Аԥхьа сара сзыхынҳәыр, уҵаацәа сыԥшааueит, аҵынхара рзызуеит. Сара саԥхьа уара угьежьыр, сыԥҳа хәыҷы абиашьара лызу, уи лыхьҵгьы сыздырҵом, лыԥшраҵәҟьагьы абара сахьырмыгҵеит... Азин сырымҵеит, дсыдмырбеит. Ахшараиурҵаҟынтәи лаб иԧны дахьааиз, лаб длымбаҵеит... Жәа-шыҟәса рыла дҵыԥхахоит, исызлаҳәа, баб Асовет мчра даґаҵамызт, ус базҳәо игәра бымган. Баб иламыс цкьоуп ижәлар ҷеаԥхьа, бара бҷеаԥхьа... акгьы ихараҵамкәа ибаԧхатәра хәыҷы имаз даҟәдырҵит ҳәа. Гәыбґан сылымҵааит... саб даԥсамызт лымҳәааит... – Абас игәҵыха аҳәара дшаҷеыз дахьымгҵакәа, шәарҵ аԥаҵеиҟәаҵәаҟәа шәԧыцьагьы Хариузовкаҟа, нахьхьи игылоу агәыԥ шәнеины шәрылагыли ҳәа ҷааитит, аҟьаадқәа дрыԥхьаны дшаалгаз еиԥш. Наҳари Мухрани Хариузовка ҳәа адунеи аҷеы цьара ҵыԥк ыҟоуп ҳәа аҷенынҵагьы ирмаҳаҵацызт... Уахь акәым, цьаҳанымҟа иҳәаргьы игәырґьаны ицон, еиҟәырымгакәа иахьеизынхаз, цьарак иахьыҟалаз азы мацара. Жәа-шыҟәса шәыҟәхны шәоуҳашьҵуеит ҳәа реиҳәазшәа ауп рыԥсҟәа ҵаланы, Хариузовкаҟа идәыҟәыртцараны иҟаз агәыԥ ахьгылаз ахь еиханы ишцоз. Аихатә гәара иҵыргааҵа агәра рызгомызт ишеизынхаз.

...Хариузовкаҟа идәыҟәыртцарц иалырхыз абаандаԧцәа зларгоз аберзент зкәыршаны ихыбыз амашьынаҟәа анырзымха, ихтыз иаҟәырцало иалагеит. Наҳари Мухрани ихтыз амашьына рыҟәшәеит.

Енисеи аҵиас аԥшаҳәа иаваршәны ирыма амԧа иԥәлеит. Саби бжьҵас итцәаа-цәааua аԥшаҳәа иҵҟьаны иааuаз аԥшарҳәы ихтыз амашьынаҟәа ирынґылаз ианрыслак, рыхҟәа аарыхнахуан. Иласкьацыԥхьаҵа ахьҵа еиҳа-еиҳа аҷеарыґәґәон. Амԧа нтцәара аҟәҵамызт, абнаршәыра таига атцааршәыра илаланы ицон. Наҳари Мухрани (амашьына аарты ирыцаҟәгылаҟәазгьы даргьы) рхы инаркны ршьапаҟынҵа рыматәаҟәа рыдтцааланы, аиха еиԥш икьакьаҵа изымнаҳәыааҳәуа ишәны ирҵагылан. Шаҟа бжьоузеи, макьана ихароума, ҳанбанеиуеи ҳәа абаандаԧцәа рыци-рышәи еитцамгыло

аканвоицәа иразҭаауан, аха ҽышәымҭын, ҳацәажәара азин шәымам ҳәа иаахьыржәон.

...Рҽеы еилымго, аҭаа рҽашәны, ихәаны, ҭаҷкәымк-ҭаҷкәымк иаҟарамкәа еиҭаланы, рыла ахьҭоу умбо Хариузовка амашьына иаалбааргеит Наҳари Мухрани рԥызцәеи дареи.

Хариузовка, Сибра зыбна аганахь ала зда царҭа ахьамам, иахьреицәазоу, атымитыша ҳәа иахьашьҭоу ҭыԥуп. Красноиарск амра аныԥхо, араҟа еиҟәжәаны иҭаауеит. Саиансктәи ашьхаԥәеи Енисеи азиаси рыгәҭаны акалаҭ аҭа еиԥш иҭаҳараны иҭажьуп, шамахамзар мра ҭаԥхазом. Амра ашәахәаԥәа иахылҭуа ҵьаҳаным аҭаԥсара азымгәаҕыкәа, акәша-мыкәшанза инагзаны, иахганы иагозшәа акәын иҭалашьцааза ишыҟаз.

– Ҳабаанагеи? – Наҳар иҽеы аарла еилго, азмах ԥшра змаз ажәԥан игәы ҭзызааауа днаҭаԥшит, дхәыҷны дԥагылазар аахыс абас зыԥшра цәгьаз ажәԥан имбазацызт.

– Назаза ҳаанхарц ҳааргеит, – луанытә даақәыԥсычҳаит Мухран, аихаԥәа кны ҵьоукы абна хҟааауа илоушәа, иаарыкәыршаны игылаз аҭлара, ихыбны ашәыб ирыԥәыз аҽҽаҳәа аҭаара иахьаҽыз дазызырԥуа.

– Ҵьарак шәымгылан ҳәа рашәҳәа... Адрым-дрымҳәа ишьҭыԥалааит, акәымзар аҭаа иакуеит... Иаҳшьырц акәзам иззаагаз, – хаҭа шәпа-жәпак, ихы инаркны ишьапаҟынза маҭәаԥхала иҽҭаҳәҳәаны, ишьапԥәа аҕырҽ-ҕырҽ рытҵго дшааиуаз, Наҳари Мухрани ршьапы изыԥәымгыло, аҟәара-ҟәараҳәа еиҭасуа еиҵьны ишгылаз аниба, аканвоицәа ихы нарыԥәикын, ҽааиҭит.

НаҳариМухраниинеиҽеаԥшы-ааиҽаԥшит,инҭаркызараахыс «шәаҳшьуеит, шәынҳартҵәоит» ада ажәа ҟәандак рмаҳазацызт. «Иаҳшьырц акәзам иззаагаз», – ҳәа уи ахаҭа шәпа ииҳәаз арахәыц аҟара ипаза гәыԥрак нарнаҭеит, аха аҭыхәанза дцаны, дхынҳәны данаауаз, арахә, ҭира ианкылыргалак, аахәаԥ илаҽы имааиуа данрылаԥшуа еиԥш, ишәасҳәаз шәмаҳазеи, ишәырԥала, арҭ ара аус руразоуп иззаагаз, рыԥсра рыманы иаазар ҳара иабаҳҭаху ҳәа, еиҭа аканвоицәа днарыԥәымчуа ҽааиҭит. Наҳари Мухрани «арахәыц» изхьынҳалаз нарымпытҵаԥҵәазшәа иаарцәымыҕхеит. Ашьҭахь деилыркааит уи, алагпункт аиҳабы Заславски иакәын. Аха ихьзи ижәлеи еидкыланы абаандаԥцәа ирҳәазомызт, «Кум» ҳәа ишьҭан.

Атымитыша Хариузовка баандаѡымзар азәгьы дҭанхазомызт. Баракымзар аҽеа хыбрак убазомызт. Иҭахкаан. Азеиԥш қәыцаанда Хариузовка зегьы иакәыршаз азмырхакәа, абаракқәагьы зегьы хаз-хазы иҭахкааны аҭаларҭақәа рҽы абуткақәа гылан, ахьшьцәа ѡнан, алѡа рхылббы ицон... Ахьшьцәа ԥхажжараза итәан, абаракқәа арахәҭрақәа реиԥш еиқәыхьшәашәа игылан.

Аҽенытцәҟьа, арахә ахҵара анахыртцо еиԥш, инаргаз абаандаѡцәа зегьы аномерқәа рхыртцеит. Уи нахыс рыхьзи рыжәлеи еидкыланы ирхәомызт, рномерқәа рыла ирыԥхьон. Наҳар ихыртцаз аномер 437 акәын, Мухран – 439.

Ара иаанаго рынхарҭа ѡынқәа дара рнапала ауп ишыҟаргцо, шәаргьы аҵлақәа ԥыкҟаны ақдеихаса иалхны абаракқәа шәыргыларопп ҳәа рыдыртцеит. Гәыԥ-гәыԥла иршеит, гәыԥк хынѡажәаѡык еиднакылон. Аихақәеи ахәархьқәеи рыртон, иахьдыргылашаз аҭыԥқәа ддырбеит. Наҳари Мухрани злартцаз «аҭаацәара» хѡы заҵәык раамҵыдарахаз аиха аҟьашьа акәым, акышьаҵәҟьагьы азәгьы издырзомызт. Урҭ ахѡык нхацәан, ҵара рымазамызт, рыхьзи рыжәлеи рзыѡуамызт... Егьырҭ зегьы ҵарауаан, композиторцәан, рҵаѡцәан, агрономцәан, аратәи адгьыл аҽы акы иаматәаны ҳәа иҟамызт. Аиха аанкыланы аҵаатцла ианаслак, ахаҳә иаахазшәа, ирымпытцҟьаны икаҳауан, ишьҭаҳхуеит ҳәа иалагар ирзаанкыломызт, илаҳәны иҟаз рнацәкьарақәа иахьырҭахыз ирызхарҟәаломызт. Урҭ ахѡык анхацәа даара ирыгны, рцәеи рыбаѡи еикәыршаны ишыҟазгьы, аҵлақәа ианаарыдгыла, ирыцәшәаны итата-таза рҽыҟартцазшәа, реихақәа налашьшь ицон, ашәаза ԥырҟозшәа. Урҭ рыԥәымшәазҭгьы акгьы рзыҟаҵомызт, аҵаа иныԥәыԥс ицон. Аԥхьаҵәҟьа, ҳара ҳаума абарак зыргыло ҳәа, ргәы цаны, рнапқәа ргәытцаԥса ишгылаз ахѡынхацәа уахасахаҳәа аусура ианалага, даргьы ргәы рыԥсахын, инарывагылт, урҭ реиԥш ирымпытцаманшәалахомызт, аха ахы анааныркылалак, аҵыхәа рыцыркуан.

Абарак ргыланы ианыѡнала ауп, уи ахыбра аҵаҟа аԥсҭазаара хьамҭа еицызхызгараны иҟаз 60-ѡык анеибадырыз. Хьызҳәалоуп, акәымзар уахьатәиу, сахьатәиу, узыхҟьаз, сзыхҟьаз ҳәа еибырҳәо изыҟамлеит уи ауха, рхаԥыцқәа еихагыломызт, ахьҭа интцәон, ԥхарраԥсык (рцәеи ржьи иахылтцуаз акәымзар) зыѡнаршәымыз ахыбра аҵаҟа иаашааназа ахгара

рзыцәгьахеит. Аиарақәа иҟартцаз уқәиагьы, атцаа улаиагьы акакәын, убасҟак ихьшәашәан. Ишгылаз, рхы ныкәымтцазакәа идыршеит.

Ацәылашамтазы асаркьал абжьы агара иалагеит. Уи ииаанагоз, абаандаѡцәа шәгыл, аусурахь шәаагоит ҳәа акәын. Аха арт уи абжьы рмаҳазацызт, ииаанагозгьы рыздырамызт. Изыгзыцуа ишеилагылаз, ашә ааимпааны аканвои даалагылан, шәгыл, шәееилашәҳә, шәдәылтц ҳәа днарылаҟааит.

– Ҳаилаҳәоуп, иаха ҳашьтамлазеит, ҳашгылаз иҳаршеит, – иҳәеит згәы кыдгылазаны иҟаз хатца апшьык, зуаѡыбжара инахысхьаз.

– Иаха шәызҕыз ҳәа сшәазымтцааит... Шәдәылтц! – иҳәеит дрықәымчуа. Уи ашьтахь уаҳа азәгьы акгьы имҳәеит, еитцакыеитцакуа ашә ахь рҕынархеит. Ахьча иԥьмақәа ангәараитцо, аԥьматра иантицо, иаха акы рзазар ҳәа дацәшәаны, акакала иԥхьазаны иантижьуа еипш, аканвои азәазәала иԥхьазаны идәылижьуан. Ирццакны, ҟрытцәрыла ԥсымышьтыгак нарҕатцаны инаиаԥицан, атцла ԥырҟараны иахьыҟаз инаганы, 60-ѡык ԥшь-бригадакны иааҟатцаны, хаз-хазы инадирбеит. Нас рыгәта даагылан, абаандаѡы ихы шымѡапигаша аԥҟара рзеитеиҳәеит. Ҽнак азәы 4-кубометрак атцла ԥҟаны, ихытцәтцәаны еиқәитцар акәын. Зыплан ззынамыгзаз афатә иоураны иҟаз абжа агыжьны иоуан. Аусура аамтазы ацәажәара азин рымамызт. Абригадақәа зегьы хаз-хазын, еитанаиааир ҟалазомызт... Сыбналаны сцоит ҳәа иалагаз, инеигәыдтцаны дыршьуан. Аихаҷа-маҷа иалху акы зԥьыба итаны ирбаз, иқәыз акы инаркны хԥа рҟынза изацлон. Абартқәа анреиҳәа ашьтахь, иара дахьгылаз амҕәа раадирган, амца аҕәгәаҳәа еиқәтцаны днахагылт, изхара иҕеиршын, дҕыҟаԥшьааза, днаҳәы-ааҳәуа зегьы дрылаԥшуан, русушьа гәеитон.

Наҳари Мухрани даара игәныргеит бригадак иахьақәымшәаз, аха ԥьарак ҳаицыҟазар ҳтахуп ҳәа игәаҕьны аканвои ирызиамҳәеит, еицәартәыр ҳәа ишәеит. Ишеиѡызцәаз рытцидыраар, ҕынла акәым, уахынлагьы еибамбо, зынза иааиҟәигар алшон.

Аиха зымкзацыз ауаа атцла дуқәа цыҟҟаны, есымша ԥшьбаԥшьба кубаметра хытцәтцәаны реиқәтцара рымч ақәхомызт. Ѡыцьа-ѡыцьала еидгыланы аус руан.

Наҳар идгылаз Одессатәи – Валентин ихьзын, Ваицаховски. Уи ѡажәижәаба шықәса нагзангьы ихытцуамызт, аха таҳмадак иеиԥш ахәажәцәа иҟәнылахьан, мычкәармак имазамкәа илзаахьан, ахәархь аанкыланы знык-ѡынтә данахалак, уара узгьы, сара сызгьы сара сахалоит ҳәа Наҳар Валентин дрыцҳашьаны, ладагьы-ѡадагьы дахон. Иоушьҭны даатәар, аканвои дгәеиҭон, нас ауха акриҩартцазомызт, иахьа аус иузомызт, дтәан ҳәа.

Ажәакала, акы дихәо ҳәа дыҟазамызт, ихала аа-кубометрак злаилшоз? Насгьы атцла иԥырҟоз, дара иахьыртахыз акәзамкәа, зынза аҩеаԥьара ицаны икаҳауан, алыхра, ахытцәтцәара еиҳагьы ирзыцәгьахон. Рывараҷы ѡыԥьа аус руан, анхаѡы Мыстафа, уи аурыс бызшәа зынза издырзомызт, ҭыркәа бызшәала акәын дызлацәажәоз. Мыстафа идгылаз аусура уиаҟара даманшәаламызт, аха иара убас датцаланы иԥиҟон, иахьиҭахыз аҭыԥ аҷы икаижьуан, ааилаҳарын, итцлаԥҟашьа, ԥьабаа мыцхәык мбазакәа, зегьы импытцаманшәалахон. Иѡызеи иареи тцлак ԥҟаны ихытцәтцәаны, еиԥәтцаны ианалга ашьҭахь аҩеатцла дузза́к, Наҳари Валентини ҳамч аԥәхом ҳәа извысны ицаз, ашьапы даадгылан, ихы шьҭыхны датцаԥшуа, ибжьы рхәыцҳны дҟәынд-шәындуа акы аҳәара далагеит. Наҳар уи дԥьашьаны дихәаԥшуан, аҭырԥәа илахь иԥьымшь изатәзом, иҟаитԥо змааноузеи ҳәа. Иихәоз цԥьа иаҳауамызт, дизааигәаханы данизызырѡы, илымҳа иаҳауаз агәра изымгеит, дшанхеит, угәнаҳа анцәа исыԥәумтцан ҳәа аԥсышәала атцла дацәажәон.

– Уаԥсуоума? – иҳәан, ихәархь иикыз нкажьны дааидыххылт.

– Саԥсуоуп... Уаргьы уаԥсуоума? – Мыстафа дгәырԥьаны даахьаҳәит.

– Ааи, саԥсуоуп. Уара Аԥснытәума? – дааигәыдиҳәҳәалт. Аусура аамтазы шәеицәажәар ҟалом. Шәеидгылар ҟалом ҳәа аканвои иреиҳәахьаз ихашҭны. Анцәа иԥьшьаны уи аамтазы, аканвои алѡатцә ихылзза амца дахьыҩеҳәагылаз изганк иршын, егьигьы сыршуеит ҳәа изԥәа реиарханы дангылаз иаԥәшәеит.

– Аԥснытәимкәа, уаҳа сабатәиу?! – иашьа гәакьа дибазшәа инапԥәа икәыршо, – сара Ешыратәуп. Ара аԥсуак дыҟоуп ҳәа

сгәы иаанагаҭомызт. Шьҭа сахгоуп ҳәа сыԥхьаҭаҭом. Ҳаѡны сыҟоушәа збоит. Анцәа уиныҳәааит, уабаанагеи?!

– Ҭырҟәшәала узацәажәаҟәо… урҭгьы аԥсуааума?

– Мап, урҭ ерманҟәоуп, Ешыратәҟәоуп. Аҭырҟәшәа рдыруеит. Сара уи ада аҽеа тәым бызшәак сыздырҭом… шьҭа исыбаргәузеи, уара уҟами! – диҽгәҳәааауа диҽаԥшуан.

– Аҭлаԥҟара ушамарам збагәышьон, иуасҳәарц ҵтахын, ус акәым аҭла шкарыжьуа ҳәа, аха абызшәа мыжда сыздыруамызт умбои, иалыздырааауаз ушаԥсуаз… икаҳарц ахьуҭаху аганахьала ашьапы уаҭаланы иҭаԥуҟароуп, амаана удыруазароуп… – абас ацәажәара дшаҽыз, аканвои иган иршын данаакәгьежь, русҟәа кажьны еидгыланы ишеицәажәоз ибеит.

– Еибышәҳәозеи? Шәеидгыланы аицәажәара ҟалаҭом ҳәа ишәасҳәаз шәмаҳаҭакәа, шәлымҳаҟәа ирывыѡрны ицама? – илаҟәа цәыркшаԥаны амца дахытҵны даарыдгылт.

– Аҭла акажьшьа сыздырҭом, ианԥаҳҟалак иахьаҳҭахҭам ицаны икаҳауеит, ари ауаѡ сзацәажәо иахьиҭаху икаижьуеит, сиазҵааауан ишԥаԥысҟари ҳәа, – Наҳар аҭак иитеит.

– Аҳәынҵҟарра дуззa ашьаҭа аҭаԥҟаны икасыжьуеит ҳәа уаҽын, аҭла аԥҟашьа шԥоузымдыруеи? Ацәажәара уаҟәытҵны уус ҟаҭала… иахьатәи анорма анузынамыгза, уаха ача ацынхәрас ахаҳә умҵаҭаны уадсыртәалоит, идырны уҟаз! – иҳәан, дыцәҳа-шҳаны, днеины амца дныеҳәагылт.

Наҳар игәы-иԥсы дахаԥжәо, ҽымҵзакәа Мыстафа дааидҵын, Валентин иахь иҽынеихеит.

Мыстафа аканвоии Наҳари иеибырҳәаз изеилымкааит, дышихәлаԥьаԥьоз, дышиацәҳаз аҟара идырын, иааицәымыгхеит. – Иитахыз ари Лымҳаԥадра (илымҳаԥәа ахьдууз азы абаандаѡцәа зегьы уи аканвои Лымҳаԥадра ҳәа ишьҭан), анцәаиныс анцәа, угәы нирхеит ҳәа сыҟоуп, сабиныс, ихажә ихагылаҭамшәа ихысыцҟьаауеит!.. Ѡыцьа аԥсуаа адгьыл аҭыхәан ҳаибабеит, ҳзеимирцәажәозеи? – иҳәан, ивараҽы икажьыз алахҭым шьҭихырц далагеит, аха Наҳар даԥхьирҟәҟәааит.

– Ацәажәаратцәҟьа ҳаԥәиҭымкәа ҳзыԥәшәазеи, уара? – акыр аамҭа иҽеизеиԥәкуамызт Мыстафа, иеиха аанкыланы ишимчыз аҭла ашьапы дасуан, игәаҵ ахигозшәа, Мыстафа уаѡ фархьк иакәын, аха афархь амца шытҵнарҟьо еиԥш акәын игәы иамыхәоз акы анааиаҳалак дшытҵҟьоз.

Алымҳаԥадра Мыстафа деилашәаны дытԥҟьаԥо дангылаз ишҟа дыԥшзомызт. – Ауасаԥәа реиԥш шәзеилагылоузеи, аус шәула, шәнормаԥәа шәзынамыгзар, уаха ача ацынхәрас ахаҳә шәадсыртәалоит, -ҳәа аҽа ԥьоукы рыԥәмаԥарра даҽын. (Шаҟа игәы иахәаны иҳәоз ача ацынхәрас уаха ахаҳә шәадсыртәалоит ҳәа.)

Наҳари Валентини ахәархь наҟ-ааҟ ахԥәа аанкыланы, тԥлак ашьапы инадгылт иԥаҳҟоит ҳәа.

– Ус акәым, абра иашәырха, абра иларкны иԥаԥышәҟа, нас абрахь икаҳауеит, алыхреи ахытԥәтԥәареи шәзымариахоит. Ас шәшаҽу иауам, – иҳәан, Мыстафа даарыдгылан идирбеит. Валентин ахәархь ахы кны ишҟа дахацыԥхьаза аххы дынԥәытԥакьакьон…

Аусура мшы нтԥәазомызт, асаркьал абжьы анбагои, ҳанбаҟәытԥуеи ҳәа зегьы ргәы кыдгыланы, рлымҳԥәа кыдтԥаны изырԥуан.

Асаркьал абжьы шаагаз еиԥш, зегьы рыхԥәа иаарԥахан, аканвои иахь аԥшра иалагеит. Дыццакзомызт, днаҳәы-ааҳәуа амца дыҽҳәагылан. Рылаԥәа ҭырхаха ихәаԥшуан, знызатԥәык иадамхаргьы аканвои иҭыԥ аҽы игыланы аҽырԥхара дара рзы изыԥсаз.

Ашьшьыҳәа амца даахытԥын, доусы шаҟа ҟаитԥаз аԥхьазара далагеит, иара иауиԥхьазахуаз, абаандаԥцәа азәы идитԥеит (иара дгыланы дихәаԥшуан). Хԥык рыда аҽенытәи рнорма азәгьы изынамыгзеит.

Уаха ишәфап ибзианы, ача ацынхәрас ахаҳә шәымтԥастԥап ҳәа ргәы иахаԥжәо, еидцаланы иманы ддәыԥәлеит (ф-километрак бжьан), аусурахь ианааигоз ирыԥны акәын ишаигоз, рбарак ахь ианигоз, цас ирзиуазшәа, ицԥакыр иуамызт… Аҽены аахәлаанза атԥааршә илагыланы аус зуаз, ҳбарак аҟынза ҳаԥсы ҳазнагандаз ҳәа, еиханы рҽанынарха, шәара шәбаандаԥцәоуп, шәеибарыԥуа аныҟәара азин шәымазам, азәи-азәи шәеишьҭагыланы, шәнапԥәа шәышьҭахь иҟатԥаны, шәыхԥәа ларҟәны, аҟызԥәа реиԥш шәсаԥызаны шәԥала, шьаҽабжак иадамхаргьы инымԥахшәаз ахы цаҳә-цаҳә изыԥшуп ҳәа дрыԥәмаԥаруа, рызегьы аанкыланы, инеилацаланы, иԥхьазаны инаиаԥицан, амԥа иԥәигалт.

Ишиҳәаз еиԥш еишьҭагыланы абна иаалтԥны, ихтны ишьҭаз адәеиужь иныԛәлеит (адәеиужь ахьаантԥәоз акәын абаракԛәа еицрыхәхәа иахьгылаз). Абна иахьынӡалаз ирыбаргәыз, ԥшак рыԥәнамкуази, адәыхты еиужь ахь иankылс, убас еиԥш ԥшарҳәык ыԛәсуан, рлымҳаԛәеи рԥынтԥаԛәеи ааҿыршәшәаны иагошәа рбеит. Рымч еизыркәкәаны, аԥаԥша ҳхы ҳазцәгозар ҳәа, ихысхысуа ирццакны идәыԛәлеит, адәы мыжда (уи аҿны инаркны ари аԥыԥ «адәы мыжда» ҳәа иашьҭан) абжа ааиԧаыршахьан еиԥш, шәыԧны шәцала ҳәа азин шәызҭада, изԛәышәкызеи, еибыҳәаны шәыбналарц шәаҿуп, шәаангыл, шәымтԥысын, акәымзар... ҳәа Алымҳаԥадра ибжьы иаагаз, ргәы аакыднаршәеит. Ихыц-хыцуа, аладагьы имышьҭуа, аԧадагьы имышьҭуа, адәагәҭа иԛәкны икын. Иҭәы-иԥха, зԛьаф хытԥны ицоз иеиликаарцгьы иҭахӡамызт имфа-имжә, атԥаа злашәны игылаз ргәаԛра. Иргәаԛны рыԥсы рхыихырц иҭахызшәа акәын рыцҳашьарада дышрызныԛәоз. Абнаҿы цԛьа шәысзымԥхьаӡеит, ара адәыхтаҿы иманшәалоуп, иҳәан, дмыццакӡакәа рыԥхьаӡара далагеит. Иаԥхьа игылаз уааӡамшәа акәын дышрыхәаԥшуаз, рыбжара аԛынӡа даннеилак, ицәеилагазшәа еиҭарҿыцны далагон. Ирбон ирзиуаз, атԥаа иԛәишьырц азы иԛәкны ишикыз, ргәы ашьа ҭыкәкәо игәаҩ иаганы иԥсуан, аха ажәа имаркыр изыԛәшәоз рдыруан, рҿы цәажәон аамҵыдарахаз, арахә реиԥш зинк рымаӡамкәа ирымхын. Аканвоицәа ажәа аарымазкыз аԛарс дынҭакны шьамханынӡа азы итԥартԥон. Ахьҭа иԥсны иԛыцьԛыцьуа, ҳаԥхьаӡара данбалагои ҳәа, иԥшын ҿымҭӡакәа, аха иара дыццакӡомызт.

– Атԥаа ҳаларгыланы ҳзушьуазеи, иԛәсуа умбаӡои, ҳбарак аԛынӡа ҳнаганы ҳаԥхьаӡала... Агылара ҳалшом... ҳшьамхԛәа ҳарзынкылом!.. – изымчҳакәа ихы ԧышьҭихын ҿааиҭит Иван Генади-иԥа.

– Шәарҭ аконтрреволиуционерцәа шәоума сара иԛастԥо сзыртԥо?.. Сара сус сара издыруеит. Шәшьамхԛәа шәрызнымкылозар, шәызегьы ԥаԛа шәтәа! Шәыртәаны шәыԥхьаӡара еиҳа исзымариахоит! – иҳәан, илаԛәа цәыркшаԥаны дрыԥаҳәҳәеит.

Атԥаа алатәареи аԥсреи еихыркааua, рыхԛәа рыкәаҿ игылан, аха устԥәԛьа дышԥаҳазныԛәари, ҳашԥарыцҳаимшьари ҳәа ргәы иаанагон.

– Ишәасҳәаз шәмаҳаʒеи, сыдҵа назмыгʒаз суеигʒаʒом! – ишәаӄь ааихиԥаан, ихаршало, ирыӄәкны даагылт. Уи ускӄантҵәӄьа иҽанԥшылара убасҟак ицәгьан, ажәак .аазҳәаз, илагьы еихамырсыгьʒакәа, инеигәыдҵаны дышьны дынкаижьуан.

Ишамуаз анырба, зегьы атҵааршәа илатәеит. Абри еиԥштҵәӄьа ахлымʒаах иаӄәымшәацызт, ишынатәаз еиԥш маӄҽаҳәара лахыс дара иртәʒамызшәа иаарымнахит. Иара цас дыршазшәа, ихы-иҽы рӄьаланы дмыццакʒо иԥхьаʒон. Шьҵа шәгыл ҳәа адҵа анриҵа, бжаҩык зымгылеит, атҵаа иӄәчаԥаны иакит.

Рҽы еилымго, цәгьала иӄатҵаны, ианааилашәшәуаз рбарак аҽы инаганы, иныҩнацаланы ашә нархаиркын, ишьҵахьӄа даахынҳәит.

Абарак аӄынʒа ҳазнеинда ҳәа изгәаӄуаз, ауха аԥхарра роуаз ԥьыршьон, ашьжьымҵан аусурахь ианыргоз акамендант иаӄәиргәыԥхьан, ахәылбыеха шәанааауа арԥхага шәзыҩнасыргылоит, аринахыс ахьҵа шәакуа шәӄалом ҳәа. Афатәгьы рҵахымызт, ажәтәгьы рҵахымызт, изыргәаӄуаз аԥхарра акәын, аха ргәыԥра башахеит, рбарак еиӄәыхьшәашәа ишаанрыжьыз иӄан. Уахагьы абас ҳанааанха, ахьҵа ҳнаҩнаԥсы ҳцоит ҳәа илаҳәны ишеилагылаз, алагер аиҳаби акамендантн еицны иааҩналт. Рыԥсҵазаара знапы иакыз аҩыԥьагьы еицны рааира (алагер аиҳабы рбарак аҽы дмааиʒацызт) иаанагоз рзымдыруа, ахьҵа нарыхӄьа ицан, шәарак роун, еитԥаԥәәа иааӄанатԥеит. Акыраамҵа илеи-ҩеиуа, инкыдыԥшыла-аакыдыԥшыло, ҽымҵʒакәа абарак ахи-атԥыхәеи еимырдеит, ашьҵахь алагер аиҳабы, абжараӄынʒа дызҽыхахьаз иҵатын ӄатҵа «Казбек» ааиҽыхны инкаиршәын, имагәшьхәала даԥрагыланы ишьҵарӄьацуа, акыр шәаргәамҵуама иҳәан, абаандаҩацәа ихы нарыӄәикит.

Абри еиԥш азҵаара зырҵо ауаа роуп... Ҳара уаас ҳшьам, ҳгәы ԥижәарцаз ауп изиҳәаз ҳәа рыԥсахы еиӄәыччо, игәаԥ кны иаго, ҽымҵʒакәа ихәаԥшуан. Напышәкы ирытԥытҳьаз убасҟак ибзианы ирҵахьан ахаҽӄәа «рыԥхьашьа», аусҵҵааҩцәа, аканвоицәа, акамендантцәа уҳәа ишынарҽаԥшлак, ргәы иҵаз рдыруан, аха абыржәытԥӄьа раԥхьа игыланы ирацәажәоз алагер аиҳабы, ихы-иҽы атԥла цәны иалхызшәа, изаӄаразаалак акы рзанымхит, ҩ-ажәа затԥәык иааиҽытԥшәаз раамчыдарахаз.

– Иҳабаргәузеи, ҳҭәы-ҳаԥха анцәа ишиҳәара ҳаҟами!.. – игәы кыдгылаҙаны, ибжьы ааузымчҳартәы аҟынҙа ухәы-ужьы ааиланаргыло, Мухран ҿааиҭит. Уи уаҟагьы даанымгылакәа, игәы иҭаз зегьы ҭырттаны исҳәоит ҳәа иҽеаныназикуаз, Наҳар ишьапы даԛәгыланы, иазхоуп ҳәа аанарго, дааникылт.

Алагер аиҳабы Мухран игәаҟрабжьы имаҳаҙозшәа дгылан, уаҳа аҙәыр акриҳәозар ҳәа илымҳа кыдҭаны дзырԥуа. Ихы-иҿы аныԥшылара шыҟац иҟан, зынҙа аҽеаԥсахҙомызт.

– Анцәа ишиҳәара ҳшыҟам уаргьы иубоит... Уи ачкәын агәаҟроуп ус изырҳәаз... Акызаҭәык ҳазлауҳәо, арԥхага ҳаҭ... Афатәгьы ҳҭахым, ажәтәгьы ҳҭахым... Есуаха абас ҳшубо, ҳашгылоу иаҳхаагоит. Ҳиар аҭаа ҳакуеит, – абас ааиҳәеит Иван Геннади-иԥа даарылтҵны, днеины иаԥхьа даагыло.

Алагер аиҳабы абаандаԥы ихы инаркны ишьапаҟынҙа лаԥшыла дааимидеит. Дитҵаҳәҳәарц шаԛәикыз рбаратәы, илаԛәа нарҳәы-аарҳәуа, илаҟта узҭамԥшуа иааирыцәгьеит, аха акгьы иеимҳәеит. Уажәраанҙа ишьалашьынны икыдгылаз аґәы еиԥш акгьы знымԥшҙоз ихы-иҿы уажәы-уажәы аҽеаԥсахуа иалагеит. «Казбек» дшаґрагылаз еиԥш, Иван ихы днаґрагылазшәа игыгцәа гылт, аха иаарласны игәаара ихы-иҿы иналабан, рыцҳашьарак арахәыц аҟара ипаҙа инеиҿысны ицеит. Наҳари Мухрани иҟаларызеи ҳәа ргәы ҵысуа игылан иԥшын. Алагер аиҳабы уаҳа ажәак ааиҿытцымшәаҙакәа, акомендант ишҟа даахьаҳәын, уззыԥшузеи ҳәа диԛәымчит. Еилкаауп... иҟаҵахоит иҳәан, иеиҳабы иҿаԥхьа иҽеидыԥсала даагылт. Уи ашьҭахь уаҳа абаандаԥцәа рахь дхьамԥшҙакәа дгәааны дындәылтцит, акомендантгьы дишьҭалан дцеит. Идәылтҵны ианца ашьҭахь, рхала ианааизынха, раашьа, рхымԥаԥгашьа иазхәыцуа ианалага, ирамхацәгьахеит. Ҳаушьит, зынҙа ҿумҭыр акәын... амԥан ҳанааауаз иуҳәаз ҳахырҟьаны, аҭаа ҳалартәаны ҳаԥсы мцо-имааауа ҳҟартцеит. Уажәы ара иуҳәазгьы, аиҳабы даргәааит... Уззыԥшузеи ҳәа акомендант диԛәымчны иеиҳәаз иаанагозеи? Ҳбарак хдәылцаны уаха шаанҙа адәы ҳцәырцаларц акәзар? Ҳҭаурхеит рҳәан, игәамтҵны, ила иҭасны иҭырхуа иалагеит.

– Ҿаҳҭрым, ҳҿы аҿаԥа аҿоушәа хрымтцагыланы хрыхәаԥшлап, – ибжьы ґәґәахеит Иван Геннади-иԥа, игәы иҭаз зегьы иҿы изарҳәомызт – убасҟак иԥсахы еибакит. – Нас анбаҿышәҭуеи, ҳананыҙаалак... ҳанԥслак аума анҿышәҭуа?

Арахә роуп зегьы злазыгӡо, избан акәзар урҵ зцәажәом. Ҳара макьана ҳуааӡп, ҳаԥсы ҵоуп… Ауаѡы иԥсы шҵоу, дышуаѡу анихашҵ аҽны инаркны дыԥсуп ҳәа дыԥхьаӡоуп.

– Иарбан ииашоу, ҳара ҳуааӡам ҳәа ҳаԥхьаӡоуп. Ҳара ҳтәы егьыҟам, ҳалгахьеит.

Абас дара-дара еибакны аҕьҕьаҳәа ианааилалоз аамҵазы акомендант иҽеырчны, ицәа дазымкуа дгәааны, ашә даалагылт. Ихацәа ишныҟәыԥшыз еиԥш, ари аатҵра давҵагыланы даҳзыӡырѡуан, иаҳҳәаҟәаз иаҳазар амыҟәшәатә ҳаҟәиршәоит ргәахәын, акгьы еибызымҳәаӡоз реиԥш, иаразнак рыҕҟәа ааихаркит. Аха иара дрыламцәажәаӡакәа, ишьҭахьҟа даахьаҳәын, шәалга, шәыццакы, шәцәыс-жьысуа ишәаагашьоузеи, ирласны иѡнажәгал сымҳәеи ҳәа, ҵьоукы дрыҟәҟааит. Иаарго закәхарызеи, ҳаҟәызхуа акоума ҳәа, ргәы цаны ашә ахь ишыԥшуаз ѡыцьа асолдатцәа еихатәы уалыр дуӡӡак рбылгьо ирыманы иааѡналт. Инаганы ишәыргыл, иҳәан, абарак агәҭатцәҟьа инацәа ырҟым-ҟымуа иаҟәкны идирбеит. Ауалыр азхык амаӡамызт, иҭыкка иҟан. Иахьдирбаз аҭыԥ аҕы инаганы, ахы ахьамамыз аѡада ирханы инадыргылан, индәылибаҳәа ицеит. Абаандаѡцәа иахырҳәаара рзымдыруа, ишанханы иахәаԥушан изызкхарызеишь ҳәа. Убриаҟынӡа идыршәахьан, аҳәымсаг ааганы шәалаԥссала ҳәа иѡнадыргыларгьы, аԥсы ахаланы иҭцыгьны ирысуазшәа рбон.

– Арԥхага, арԥхага шәымҳәози?.. Шәыԥсы иамоуп, амҕы ааганы, иҭажьны, амца еиҟәҭаны шәеышәҟәиа!.. Шәыҕҭажьны шәеыжәбыл! – иҭахӡамкәа мчыла ишиаадыргаз мѡашьо, дыцәха-шҳауа, ишьҭыхны рхы изанымҟьеит, акәымзар иҕы ииаҭшәоз – шәан… шәаб… ҳәа акы аанмыжькәа, дрыҟәҳәацәаны, ашә кыдҟьаны дындәылцит. Акомендант дахьрацәҳаз рхы иҟәыркрын, уи уажә ирбазма, ирмаҳац ҳәа иҟаз?! Арԥхага ахьроуз рыԥсы ҵанаҭан, ацха рҕышьны дцазшәа рыԥхьаӡеит.

– Ҳаҭамзааит, иакәым ххәеит, уара уиашазаарын, ҳазегьы ҳҕахәы умҳәазҵгьы, уаха ҳаѡнаҭааӡуан, – рҳәан, Иван Геннадиипа иҕаԥхьа аара рхы иадҵо иаагылт.

Амҕы ааргеит, ииаргеит, аха ишԥааргеи, рыцҳарыла астцаа иаҭырхит… иаҭыркәкәааит. Ауалыр амца ҵартцеит, абарак аԥхараԥсы ѡналт… рыԥсы еивыргеит.

...Иана аацәылашоз асаркьал мыжда абжьы агара иалагон, ишыгәырԥоз, ишхәыцуаз, шарԥазынӡа изыцәомызт, рылацәа анаа ихьыршьуаз аамҭазы акәын асаркьал асра ианалагоз... Уи абжьы, аҭыць еиԥш ихьамҭаӡа рхы иаахозшәа, ргәы нкыдшьаа иагон. Иԥагылон. Абаланда, аӡысԥарԥар ԥсыӡ хымзар акы зӡаамыз инадтәалон, часеиқәатцәак нарымҭцадыршәуан, ачеи ацынхәрас ӡырҟәандаки кыԥбжак ашьаԥари рыртон, абри акәын ршьыжьхьа. Иара убригьы анырԥартцоз идырццакуан ирхагыланы, шәымжаҳәалан, шәалга ҳәа рԥатцԥәа рыхәларыԥхьаӡон, рыхәда икыладырхон. Уи ашьҭахь инарыԥцаны аусурахь... иаахәлааӡа рхы ԥышьҭыхны ажәԥан анатцаԥшратцәҟьа азин рымамкәа аус руан. Иана аилалашьцоз, рбарак хьшәашәа иныԥнарцалон, ирыцҳахәха, мԥы хьышьатцәԥәак ааизганы, ауалыр инҭажьны инадтәалон. Агазеҭԥәеи ажурналԥәеи роуамызт (аԥхьара азин рымамызт), арадио иазыӡырԥыр ҟаломызт. Аԥсҭазаара иалыхәдааны, рыԥсадгьыл аԥы итәымуааны ирхыргон амшԥәеи атцыхԥәеи. Ишар, имыхәларҳәа ишәон, ихәлар, имшар ҳәа ишәон.

...Рызегьы еиԥшны еилаҳәамызт, аԥхын иаанырԥылаз, аԥхын маҭәа шишәыз дыҟан, аԥхьа урҭ роуп агәатцәыхь зыхьыз. Есышьжьымҭан абаандаԥцәа абаракԥәа ирдәылганы аусурахь амԥа ианыԥәыргалоз реимҳәабжь угәы кыднашьаауан.

Наҳар дахьыҟаз абарак аԥы зегьы раԥхьа агәатцәыхь чымазара зыхьыз аус ицызуаз Валентин иоуп. Амцашоура изцәыртцыз мтәеит... Ушоура уара уоуп ихазгало ҳәа игәра ргомызт. Деимҳәон. Абарак даадәылтцны адәахьы дныԥәлар зынӡа иҟалаӡомызт, ԥшак ааидышәшәылар изхон, игәы зегьы чаԥаны икыдыжьлаз иԥсыԥ изавтцымго ианнакылон. Абас дшычмазаԥ гәаҟыз шырдыруазгьы, есышьжьымҭан дыргыланы аусура дрымгар руамызт. Ааанӡагьы дыҵҵәаа дыҟамызт, уаԥ фархьк иакәын, аха уажәык зынӡа игхан, жьы иԥәӡамшәа, ицәеи ибаԥи еикәыршаны, алабытцә еиԥш дҟанатцеит. Амԥан аусурахь ианцоз, уажәы-уажәы иеихада дахҟьашаны, ахәыжәҳәа дынцәытцакьакьон, ивагыланы инеиуаз даашьҭырхуан, арахәыц еиԥш ихәда каткато ихы азынкыломызт. Аусураԥы акы имч аԥәхо ҳәа дыҟамызт. Наҳар уи дрыцҳашьаны аихатцәҟьа шьҭыхны исыркы ҳәа иеиҳәомызт. Иусгьы иара даԥын. Ахәылбыеха досу ииуз шәаны

ианизанырцоз, иҟаитцаз абжа Валентин ихьзала итеиԥуан. Ус ҟаимтцар аус имузеит ҳәа акриԥартцазомызт. Сара изысԥоутцозеи ухы иагырханы ҳәа илакәа ҭырхаха ихәаԥшра далагон, сабоузаԥсоу, знымзар-зны суԥылап ҳәа уҟоума ҳәа аанарго.

* * *

Валентин дҭаркаанза аҳәааныркәа иныҟәо аґба акаԥданс дыҟан. Дҭаацәаран, ԥыцьа ахәыҵҟәа иман, анцәа ишиҳәара сыҟоуп ҳәа ихы иԥхьазон, иԥхызґьы иаламшәацызт амшмыжда шизыҟалоз. Амшынкәеи аокеанкәеи мызла дырхыхәхәала адунеи дакәшо данырхыз, ихәыҵкәеи иԥҳәыси уахґьы-ҽынґьы дрызхәыцуан, игәхьааигон, рбара дахыццакуан. Дхынҳәны, ииаанижьыз асԥьала дазааигәахо даналагалак, иԥҳәыси ихәыҵкәеи иԥыларц иааны рнапԥәа ҟьо ишґылаз анибалак, игәы ҭгәырґьаауан, иаԥҟьаны ицаны игәыднакылон. Аґба дшаа-ҭытцлак ихәыҵҟәа изгәыкны ихәда иахьынҳалон, иԥҳәыс ухәыҵҟәа ран дшыҟоугьы ухоумыршҭын ҳәа диахәмаруа дааиԥәтцәиаашон. Изакәытә насыԥыз ирымаз! Хьызла-ԥшала ихынҳәуаз икаԥдан форма датцаҷырбо, иԥҳәыс ашәҭыц еиԥш дыԥшзаза, дхааза диваргыланы, ихәыҵҟәа ҟәба-ҟәшәо рнапы иankны асԥьала ианаԥәлалак, заҟаѡ рытцашьыцуадаз... заҟаѡ гәахәала, бла хаала ирыхәаԥшуаз аҟара аблацәгьԥәагьы рышьклаԥшуан.

Уахыки-ҽнаки еиҳаны иҭаацәеи иареи анеизнымхоз ыҟан, иаразнак иґбахьы дхынҳәны, еиҭа амѡа хара дыԥәлон. Атцыхәтәантәи иныҟәарахьтәи даныхынҳәы жәохә мшы ахаԥәитра иман. Хәышыԥәса раахыс абасҟак аамҭа иҭаацәеи иареи еизынхо иҟамлацызт. Жәохә мшы шәнапатцаҟа сыҟоуп ҳәа анреиҳәа, ишԥагәырґьеи иҭаацәа! Хымз раахыс заб дыгәхьааганы иҟаз ахәыҵҟәа аѡыцьагьы ихәда рнапԥәа акәыршаны дыркын, ҭцхыбжьонынза алакәԥәа рзеиҭеиҳәон. Ианааша иԥҳа аитцбы, ахәыҵбаҳчахь иныҟәоз (ԥшьышыԥәса ракәын илхытцуаз), лан дыргыланы дызгоит ҳәа даналага, ԥьаргьы сцазом, саб ида азәгьы дыстахым ҳәа лыҽиларԥсны дылкит. Акыраамҭа длыҳәон, агәра ллыргон лаб ԥьаргьы дшымцо, аѡны дшаанхо, аха лара илуамызт, амц шәҳәоит, есымша ус ауп ишсашәҳәо, аха абаҳчаҟынтәи санааилак саб

дызбаӡом ҳәа леимаа хәыҵқәа лышьхны икалыԥсон. Лыгәшәамшәа ҳәо, дыргәыбзыԛны лан длыманы дцеит. Валентин иԥҳа аиҳаби иареи аѡны ааанхеит (фышыԛәса лхытцуан). Бан дааиааӡа бареи сареи шьыжьхьа ԛахцап, акәымзар лара лыда ҳара акы ҳзыԛамтцаӡо ҵьылшьоит ҳәа длахәмаруа, еицхырааны идырхиеит, уажәымзар-уажәы дааиуеит ҳәа рнапы амыркӡакәа итәаны илзыԥшын. Лаара аамҭа иахыԥеит, аха Валентин абаҳчаҷы ахәыҵы дахьналгаз доулмышьҭыз ҵьишьеит, саб иахь сбымгар зуам ҳәа далагазар, лыргәыбзыԛра даҷуп ҳәа игәы ааанагон. Аха аамҭа рацәаны ицо ианалага, баала ҳаргьы ҳрышьҭаланы изҷу аабап, иҳәан, иԥҳа диманы дцеит. Уажәыуашьҭан даҳԥылоит ҳәа дшынаԥшы-ааԥшуаз ахәыҵбаҳча ашҭа инҭалеит. Араԛагьы избом ҳәа дыԛазма, аха иахьа ахәыҵы даарымгаӡеит ҳәа аниарҳәа, ииҳәо иҷамшәо даанхеит. Иԥҳа лнапы данкны дшыѡуаз аѡныԛа дхынҳәит. Снабгаргьы саангылом ҳәа амѡан лҷеылшьуа даналага, аѡныԛа длыманы дцеит ҳәа агәааанагара иманы дахьааиз, аӡәгьы дыԛаӡамызт, ашә аркны, иааныжьны ишцаз иԛан. Шьҭак иамхацәгьахеит, дахьцара изымдыруа, дшаԛь-шаԛьо даанхеит. Абар шьҭа шьыбжьаара рацәак агмызт. Издыруада ҵьара дымѡахытцзар игәахәын, ауацәа, аҭынхацәа, аѡызцәа аӡәы даанимыжьит, аҭел дасуа дрылсит, аха, мап, иахьатәи ала дҳамбаӡацт ҳәа аҭак иаҳауан.

Аамҭа цацыԥхьаза еиҳа-еиҳа амца икуан, амѡан машәырк иаԛәшәаны, хәышәтәыртак аҷы инанагазар ҳәа игәы ҭзыӡааua дшыѡуаз зегьы еимидеит. Уахьгьы иԛамызт. Ихәло иалагеит, аха рхабарк ԛамлаӡеит, ашьжымҭан иахьындәылтцыз, афарҭын аакылԛьаны иаашьҭпаа иагазшәа, рҳарҭа-сырҭак уаѡы имаҳауа, имбо инытцаба ицеит. Еибгамзар ԛалап ҳәа, баапсыс иԛаз зегьы дрызхәыцуа далагеит. Иԥҳәыс даара илыԥшнын, лыхгылашьа цәгьа иԥшӡан, дыззымдыруаз ѡыцьа зыхшахьоу ԥҳәысуп ҳәа амалахазгьы игәы изаанаргомызт, уабсԛак аҷара ацәа лхьыкәкәа дцон, аҭаацәара даланамгалаӡацшәа акәын дшыԛаз. Лыблаԛәа ҭыԥхааua, лӡамѡаԛәа аҭцәаԛапшь еиԥш иҭытцәраа ицо, амѡа даныланы данцоз збалак рылаԥш лыдымхаларгьы залшомызт. Аԥҳәыс ԥшӡа думоуп, лымацара дааныжьны ѡба-хԥа мзы амшын ахылара злоугәаҕьуазеи ҳәа иѡызцәа хәмаруа акырынтә иарҳәахьан, аха иара зынӡаҭцәыкгьы игәы иҭамшәаӡацызт слыԥсахуеит ҳәа, ихы аԛара лыгәра игон. «Аԥсҭазаараҷы иԛамло егьыԛазам. Ҵьоукы

длаԥшыԥәԥаны дрыманы... амѡан лхәыҿи лареи шнеиуаз лымариа анроу, даашьԥааны дыргазар... хәымгарала илызныҟәарц ианалага лхы рылымԥазар? Ахәыҿгьы ларгьы шьны ԥьара ирԥәахызар ҳәа дазхәыцуа, ихы еилаԥсо аҟынӡа днеиит, ѡаха-ѡымш дшаҟьо дрышьԥан, агәырѡа дашьит, дубар дузымдыруа дҟалеит. Ахымш рыҽны НКВД аҽы даанкыланы дрымоуп ҳәа иаҳаит. Зегьы дрыԥәгәыԥуан, аха иԥҳәыс НКВД аҽы даанагоит ҳәа зынӡатԥәыкгьы игәы иԥашәомызт. Азәы илыхѡашьалазар акәхап, акәымзар НКВД дааныркларатәы еиԥш усс илымоузеи ҳәа агәра агара акәым, зынӡа ихаҽы изаамго ауп дышнеиз.

Ииашоуп, лхаԥатԥәҟьа лоуп, даанкылоуп уԥҳәыс ҳәа аниарҳәа, ихы изымҟажо, дҽаҳәатәханы дрылагьежьит, иҟалԥазеи ԥәгьарас, ишԥыкәу даанкыланы дышшәымоу, абыржәытԥәҟьа лхаԥа дысшәырбароуп ҳәа. Валентин иԥсԥазаараҽы зынзатԥәыкгьы ицәгьангьы-ибзиангьы НКВД аҽы даднамгалацызт, аусзуѡԥәагьы ауаа зегьы шыҟоу иҟаз ԥьишьон.

Аԥба уԥаӡам, НКВД уѡнагылоуп, аҽҽаҳәа ҳԥәажәара азин умаӡам рҳәан, ишакәӡамыз иаԥәажәеит. Ибԥашшара ԥтԥәазшәа ибеит, ҳара иаҳҳароузеи, уԥҳәыс амаѡаду агәԥа дангыланы аҳәааныркәтәи аматәаԥәа шылԥиуаз даԥәыркызар ҳәа иааиҽагыланы ианиарҳәа!

– Уи мԥуп, уи еиԥш ҟалашьа амаӡам!.. – игәы ԥытԥны ицо, ашә еимԥааны аиҳабы икабинет дыѡналеит. Дихамԥгылт, аԥсшәа иеимҳәеит, ихы дѡахангьы диҽамԥшит, дымԥааӡакәа, азин ылымхӡакәа дахьыѡналаз даргәаан дтәан унаилакьысыр дытҟәацрашәа.

– Сара абригь абригь соуп, сыԥҳәыс закәандарыла даанкыланы дшәымоуп, ишшәанасмыжьуа жәдыруаз, – иҳәан, дызуԥаз зҳәоз ашәҟәы аатиган, аиҳабы иаԥхьа иныԥәитԥеит.

– Уи макьана уара иумаз... – дахәамԥшӡакәа ишҟа дацәхасуа, – уԥҳәыс закәанла дԥакуп... Ҳара закәандарала уаѡ дԥаҳкӡом, – илаԥәа атԥааршә еиԥш ихьшәашәаӡа диҽаԥшуа, – илызԥада аҳәааныркәтәи аматәаԥәа илԥиуаз?! – ҳәа ҽааитит.

– Уи еиԥш ҟалашьа амаӡам... Уи хыԥҳәааԥ, ашьжьымԥан ахәыҿы длыманы абаҳчахь данцоз, агәашә аҟынӡа днаскьазгеит, акгьы лкӡамызт, нас иабантәи аалгеи илԥиуаз аматәа, илызԥада? – зынӡа игәы ԥнажәеит аиҳабгьы абас аниҳәа.

– Упҳәыс улазҵаа, ибызҵада, иабантәиаабгеи ҳәа. Сара узсазҵааауазеи? – дгәааны инапы астол иныҟәикшеит, изҵаара ихы иаламҭо.

– Сыгәра га, суҳәоит, ари ҟьашьрак аҵоуп, – аԥхҭы хьшәашәа наиҟәнаҵәеит, деиликаарц шиҵахымыз аниба.

– Угәы иалымсын, акаԥдан, сара сусзуѡцәа уара уаҵкыс рыгәра згоит, аҳәааныркәҵәи аматәа шылҵиуаз амѡаду агәҵа даҟәыркын, акт лыҟәҟартцеит. Аиаша иашоуп, агәра мгашьас исымоузеи!

– Ииашам, ҳара уи еиԥш ҟазҵо уаам.

– Ацәгьа зуа ианакәзаалакгьы ихала иҳәаҭом, сара иҟасҵеит ҳәа, иҟәԥеааны. Уара мап зукуазеи, упҳәыс лҷы лыҟәыԥҿхьеит.

– Ишԥа? – иԥсахы ѡеины ихәда иаатцагылт.

– Уи еилкаау усуп... Аҳәааныркәҵәи аматәа ааганы ҵитәыс илызҵазгьы деилкаауп... Уахьынтәи аматәа аазго, арахьынтәи ацәгьа бжьигоит, дагентуп, ҳҳәынҵқарра даґоуп... – уи уара уоуп ҳәа иҷы изамырҳәеит, аха ихы-иҷы ианыԥшуан.

– Уажәаҟәа абахоу, сара соума гәѡарас иумоу? – ибаѡҟәа илаԥытцәҵәазшәа ибеит, рыцҳашьарак зхыршәламыз иблаҟәа шҳазҭа дахьырхыԥшылоз.

– Мап, араҟа гәѡара ыҟазам, уара ухаҵа уоуп, уи ус шакәу упҳәыс лнапала илыѡхьеит.

Валентин, ихы еилаԥсазшәа, аҟырҟырҳәа аччара далагеит, уара ухаҵа уоуп ҳәа аниеиҳәа. – Абри акәын исмаҳацыз... Сара сагентхеит... Уаҳа исоуҳәозеи? – икьатеиах ԥцәарашәа дыччон.

– Иазхоуп... Асцена уҟәгыланы ухәмаруа ԥьушьома? – деилашәаны, ихы изнымкыло, – уара ҳ-Совет ҳәынҵқарра уаґоуп.

– Сара Асовет ҳәынҵқәрра саґану? – аччара дааҟәытцын, дѡатҟьеит, игәы икыдыз Ленин иорденҟәа хԥа аґьґьа наилдыргеит. Исеиҳәаз закәызеи, аминауатра анышьҵеимҵа иаргьы дысшьып, саргьы сеысшьып ҳәа ихдырра аҵкыс имч аиааин, еивҵарпапа иԥьыба иҵаз итапанчахь ашырҳәа инапы ндәыҟәитцеит, аха, ддәылган дыжәга ҳәа аиҳабы ибжьы шаагаз еиԥш, хѡык ааѡнаԥалан, инапҟәа ыртцәины, ишьҵахь инеидҷаҳәаланы даадәылыргеит. Ашә дандәылыргоз ихы аҵыԥаҷ иааизшәа, схәыҷы дабаҟоу, схәыҷы дабажәгеи ҳәа,

мчыла аиҳабы ишҟа даахьаҳәит, аха уи ишьҭахь иеиарханы, аԥенԥьыр дадгыланы адәныҟа дыԥшуан, иимырҳаҵеит. Дахьаадәылыргаз, иԥҳа еиҳабы дизыԥшны дгылан (даныѡналоз дахьааниҳьыз), сан дабаҟоу, сан дааумгаҵеи ҳәа лылаґырҵқәа лыкәааша лаб дигәыдхахаларц даналага, аҵәы лымахцәа данкны, ишҟа днамышьҭкәа дааирхынҳәит. Игәиԥеанҵамкәа, дзықәгылаз адгьыл ҭысны, адунеи ааҳәны, аҭыҭцышьа имаҵамкәа, хлантцы даманы ианцо еиԥш акәын ишибоз Валентин дрыманы ианылбааауаз, саб, уабаргои, схала сааныжьны уабацои ҳәа игәыҷкаагаха игоз ихәыҷы лыбжьыҭцәҟьагьы иаҳаҵомызт, ицәеи-ижьи дысны, игәы зегьы ҭыблааны, ибла алашара аҵәыҵны, ииаикәыршаны илашьцахьазшәа, илымҳагьы бжьы ҭамыѡзо акәын иҭагылазаашьа шыҟаз. Ҭаҟа дылбааганы камерак ашә аартны игәҭасны даныѡнаркуазгьы изгәамҭаҵеит.

...Хыриашашьа изыҟамҭцаҵакәа, харада ахара идҭаны, аашыԥҳәса иԥәыртцеит. Уи нахыс иҭынхадаха ииаанхаз ихәыцԥҳәеи, иҭакны идыргәаҟуаз иԥҳәыси ирлахьынҭцахаз ҳәа акымзарак издырҵомызт. Идаԥҳәа илыԥсааны ибжа имнахуан, НКВД ддәылганы даныргоз, саб, уабаргои, шьҭа сара исымада ҳәа, ихәыцы дыҳәҳәо дышишьҭаз анааигәалашәалак. Ҳзыхдырҟьозеи, цәгьарас ҳәа иҟаҳҭцахьаз... ҳгәаґс ирымаз ҳәа дааҟәымтцҵакәа дхәыцуан, аха иҷы ааихыхны, игәҭыха аҵәгьы иеиҳәомызт. Аусураҟынтәи ииааганы, акы инарцҳаны рбарак ишыныѡнарцалалак еиԥш, руалыр амца ҭатцаны, зегьы акәшаны ииатәон, ԥсыԥхак шаарылалаз еиԥш ргәаҟреи рыгәҭыхеи аибыҳәара иалагон. Иҭаркаанҵа изустцәаз, ишуааз ргәаладыршәон. Рҭаацәа, рыхшара ртәы аҳәара ианалагалак, Валентин изычҳауамызт, ишьҭыбжь мыргаҵакәа ашьшьыҳәа днарылтцны дцаны ииарҭа иԥеныԥәиршәуан дхәхәаҵа, ила кыдхаланы аҭуан аҭаԥшра далагон. Ргәаҟраԥәа анеибырҳәалак рыԥсы еивыргон, уи ала аамҭа рхыргон. Аха Валентин ахьҷеимҭуаз, насгьы ацәажәара ианалагалак дрылтцны дцаны, дыԥәиан дахьырзыҵырѡуаз зегьы еицгәартеит. Ихы, итцыхәа, дызустаз аҵәгьы издырҵомызт. Наҳари иареи есымша еидгылан, аус еицыруан, хәархьк еицахон, аха уигьы дизмырцәажәеит, «аа-шыԥҳәса сыԥҳәҭцаны схыртцеит» аамҷыдарахаз, дызхҭаркыз, дызустаз, ааанҵа аус ахьиуаз ҳәа акгьы иеимҳәеит. Абас ҟаитцо даналага, абарак

аҿы еицынхоз зегьы гәрамгарҵас дыркит, ҳаицәажәара ихы залеимырхәуа, иҿырԥашьаны цәгьаҳәаԥыс дҳаларкызар ҟалап ҳәа агәаанагараҟәа роуа иалаган, рыбжеиҳараԥык иара иахьиаҳауаз ацәажәара иаҟәытцит.

Ауаԥы игәы иҵоу иҿы иаирҳәароуп, акәымзар илахь икыдԥылам, излоудыруазеи, уи ауп урҵ ирыхьызгьы. Маӡа-аргама дызусҵоу еилыркаарц даара реыршәеит, аха иамуит. Дырзеилымкааӡакәа даанхазаргьы ҟаларын, дычмазаԥымхазҵгьы. Иԥызцәа дрылганы дыргошәа аниба, ишәны игәы иҵаз ихьаақәа зегьы Наҳар иеиҳәеит.

Амцашоура шимац иман, иахьа атцкыс уатцәы деицәахон, аӡада ихәда чаґьа мылбааua даныҟала ашьҵахь ауп ахәышәтәырҵахь данааргаз, ааанӡа дгәаҟуа абарак аҿы дышьҵан, хәшәыда-быґьшәыда. Ицәеи ибаԥи роуп ахәышәтәырҵахь иргаз...

Абас акәын. Егьырҵ абаракқәа рҿы инхаҟәозгьы ианычмазаԥхалак рыԥсы рылтцны ицааӡа иргомызт. Ахәышәтәырҵа ахьӡын, акәымзар абаракаҿ еиԥш ихьшәашәан, илашьцан, ирҿартцоз афатәгьы ҳаґеимшхаран, ачымазаԥ иакәым, згәы бзиаз изыфомызт, ацқьара усгьы иабаҟаз, ашә аартны уԥналааӡа афԥы цәгьа иԥынҟьоз уԥынтца ҿнахуан.

Абаракқәа зегьы хазы-хазы иҵахкаан, аиҵанеиааира азин рымаӡамызт. Аусгьы хазы-хазы ируан, иеизааигәаны иҟалар ҟалаӡомызт. Аӡәы иашьа гәакьа егьи абарак аҿы дыҟазаргьы, издырӡомызт. Еибабар ҟалон ичмазаԥцәаханы ахәышәтәырҵаҿы ианнанагалак, аха уи атцыхәтәантәи акәхон, рыԥсра акәын инаргоз. Шәԥык аннаргалак, ԥыцьа-хԥык ракәын ихынҳәуаз.

Валентин ахәышәтәырҵаҿы акыраамҵа дышьҵан. Ипалатаҿы иара дзеижәԥыкын.

Дрылганы данырга ашьҵахь, ихы-итцыхәа анеилыркаа, зегьы дрыцҳашьаны иӡбахә иалацәажәон. Ирылшоз, ашьақар ирырҵоз абжа-абжа аанрыжьуан иҳазиҵозар ҳәа, ибара иназышьҵуадаз. Наҳар дрыҳәо-дырчо ииулак азин ылихит мчыбжьык ахь знык ибара. Днеины данааихагылалак, илақәа хитуан, иԥсы еивигон, аха ацәажәара илшомызт. Дцо даналагалак, макьана уаангыл ҳәа аанарго, ԥсы злаӡамыз инапы аарлаҳәа иаашьҵыхны, ишьамхы иныԥәитцон.

Иазхоуп шьҭа, ара уиваиараз умаазар ҳәа, аканвои ибжьы анаагалак, дааныжьны дахьцоз игәы ҭцәуааа, алымт зҽыкәкәа иҟаз ихчы маҵала дааҿаханы, иҵьыба иҭаны иааигаз ашьаҟар кыԥҟәа натԥаԥсаны дындәылтԥны дцон. Ачымазаҿ ибара днеицыԥхьаҵа, уааҵа ишьҭаҟәаз ракәҵамкәа, аҽыцҟәа шышьҭаз ибон, ибзиаханы, игыланы ицама ҳәа даниазҭаалак, ихаԥыцҟәа еихарԍәԍәаны, ацигар бԍьыц аҟара итԥаԍахьаз иԥьышәԥәа ҭыс-ҭысуа, игәы ԥшааны, инеиматәаны атԥәуара дышналагара... акыраамҭа илаԥәа кыдхаланы, ԥсык иеиԥш дымҭцысҵо дыԥәын, аҭак ииҭомызт, аҭцыхәтәаны, урҭ наҟ ирр...гг...ее...ит ҳәа ибжьы шьҭацәо, аарла ҽааитуан. Уи ииаанагоз иԥсит ҳәа акәын.

...Иԥсуаз наивганы иргон, аҽа ԥьоукы ааганы инаивадырион, иара макьана даанханы дыҟан. Дара аҳаԥьымцәа рхаҭаԥәагьы иԥьаршьон, еибгоу ҳәа акгьы имаҵам, иԥсы зкузеи ҳәа, икьатеиԥәа еидҿалахьан, ирыԥҳа абжеиҳарак кыдбаалахьан, ичаҷаԥәа кыдшәшәахьан, игәатԥәа ахраҵага еиԥш икылыхха иҟалахьан. Игәы заԥәык еибган, уи акәын макьаназ иԥсы еиԥәырханы изкыз, зегьы реидара иара атԥаланы, даҽа мышкы иадамхаргьы адунеи дысзыԥәырԥшуазар ҳәа, иааҟәымԥзакәа аисра иаҽын.

Наҳар ахәышәтәырҭа аҟынтәи дхынҳәны дааҵа, абарак аҽы аҵәы ииарҭа ихы ныԥәԥаны дыԥәиомызт, жәабжьс иаҳзааигарызеи ҳәа игәжәажәо иԥшын. Дааҿналаны, макьана иԥсы ахәага ҭоуп ҳәа аниҳәалак, ргәы аадырҭынчуан.

Валентин иахьа, уаԥәы ҳәа имшԥәа ԥхьаҵо дахьынҵагәаҟуаз, акгьы змыхьҵо зшьапы иԥәгылаз, ахьҭа рылаланы агәаԥәыхь иакын, аҵәаҵәала иаарылго, жәиԥшьҿык рхы иамыхәо иганы ахәышәтәырҭаҽы ишьҭартԥеит, мчыбжьыкгьы рхымԥит, рыԥсҭазаара иналыхны иагеит.

Ахәышәтәырҭаҽы уахыки-ҽнаки ала жәеизаҿык-жәаҿаҿык рԟынҵа ауаа ԥсуан, рылаԥәа шыхҭалак, рыԥсы-ԥха рылԥааанҵа, идәылганы, иаалбааганы ахыбра аԥаԟа ихәытԥаԟатԥаз, аԥсԥәа рышьҭатԥарҭа иныҭнарыжьуан... Аԥсԥәа ҽынла иржыр ԟалаҵомызт, ԥхыбжьонла акәын... амашьына ааины инадгылон, иаахәытԥганы амҽы еиԥш иршәны, инаԥәыжьны иргон. Аԥсыжԥәа ҳәа баракцыԥхьаҵа аҵәаҵәа, ҭыԥьа-ҭыԥьа алхны ирыман.

Алагер аҽы зегьы мчылатәи усын, абриак затҵәык ада, изҵахыз ракәын аҧсыжразы иргоз, мчыла ирыдырцаломызт. Акомендант акырынтә дааины ирейҳәахьан ишәҵахызар ҳәа, аха зегьы мап ркуан. Аҵыхәтәан деиҵарзаан, иҭамѡаҟәа ҵырчаа, ауатка фѡы ихәылҟьа даарылагылан, изҵаху аҭәыр шәыҟазар, шәыҧхамшьан ҳәа реиҳәеит. «Шәыҧхамшьан» ҳәа аҵәы алаҵаны ицәажәашьа рхы рыхнахит, ргәы ҧнажәеит, аха мчыс ирымаз, ирзиулак даҟәиҵын. Ргәы еиҟәҳәаланы ирычҳаит, зынҭа иламцәажәаҭеит, игәаҵ иаго, рыхкәа рыкәаҽ игылан.

– Ишәҵахымзар, ишәҵахым... Ишәҵаху шәыц иамкааит! – иҳәан, дуар-уаруа, дыцәха-шҳауа иҽынеихеит.

– Сара исҵахуп, – ибжьы гәаѡаҭа Большаков Иван Геннадиипа даарылҵын, ашә дындәылҵаанҭа дихьҭаны дааидгылт. Иван иҟаитҵаз зегьы аргачамкын, ирҳәо рҽамшәо инеиҽаҧшыааиҽаҧшит.

– Уцәгьам, уцәгьам, – акомендант Иван ихы инаркны ишьапаҟынҭа лаҧшыла дааимидан, – уахазы ухианы уҟаз... асаат жәаѡа рышьҵахь акәхоит, – иҳәан, игәы иахәаны дындәылҵны дцеит.

Иван Геннади-ипа абарак аҽы ҳаҵыр иҟәыртҵон, акрызбахьоу, акрыздыруа, нагарҵа змам ауаѡ ҟәыш ҳәа дрыҧхьаҭон. 1914 шыҟәса рзы акоммунист партиа далалеит. Асовет мчра аагаразы аҧышәа дуззa змаз ареволиуционерцәа: Риутин, Галкин, Петровски дрывагыланы хацәнамырха дыҟәҧон, Краснопресненсктәи аусуцәа напхгара риҵон. Изныкымкәа Ленин ихаҵа адҵаҟәа иитахьан.

Ареволиуциа аиааира анага раҧхьатәи амшҟәа инадыркны, зхы-зыҧсы аҟәҵаны, Ленин ивагыланы аус зуаз, ЦКВКП(б) аппарат аҵакзыҧхыҟәу аусзуѡцәа ируаҭәкыз, антисоветтә аппозициатә группа аконтрреволиуционер Риутин игәыҧ уалан ҳәа ддырбаандаѡит.

Ииашаҵәҟьаны 1930-тәи ашыҟәсҟәа рзы Сталин дааныз-кылоз ҳәа мчы ыҟаҭамкәа (иҽагылоз зегьы нырҵәаны), атәыла рбганы, итархәашаны иго даналага, макьаназ иаанханы иҟаз аҭәык-ѡыцьак, Ленин игвардиа ирейуаз Риутин (ЦКВКП(б) анапхгаѡцәа ируаҭәкыз) иаҧшьгамҵала маҭала рыхшыѡ еилаҵаны апрограмма ҟартҵеит: асоциализм аиҟәырхаразы рҽаҧхьа иҟәдыргылт, апартиа аекономикатә курс ҧсаххарц

шьаҭанкыла, анхацәа аколнхараҽы амала ҳәа аус ахьыддыруаз аҭыхәа ԥҭәахарц, рԥьаԥса роуа иҟаларц, аколнхара шәҭахым ҳәа ихыртҭәаны, рыдгьылкәа ирыхцаны рырзра, рыхҭара аанкылахарц, аԥыҭԥҭәа ҭацәны, аԥьаԥҭажәԥҭәа реиԥш ааанымхарц азы... Асовет тәылаҽы Ленинтә демократиа аԥыжәара аиурц азы... апартиа ачленцәа харада ахара рыдҭаны рҭакра аҭыхәа ԥҭәахарц азы...

Аплатформа (Риутин иплатформа ус хьзыс иаиуит) абжеиҳарак зызкыз Сталин аҭыхәтәантәи аамҭазы иҭигаз аҟазшьа баԥс, аҟазшьа хьамҭа, амҽеыԥра, иҳәатәада аҽеакы аҟамлара, ихы ада хы атәамбара, аҳәынҭқарра ихала амаа кны, иахьиҭаху иԥәыргьежьааua, ажәлар зегьы имагә ашьхәа иҭеицаларц дызлагаз аҽеагылара акәын.

Ленин иидеиаԥәа ааанкыланы зхәаҽера даҽеыз... Асоциализм мԥа (ареволиуциа иалнахыз), аханы дгыланы зырбгара даҽеыз, аиԥәырхаразы аплатформа иабоз акы зацәык – Сталин импытцарԥсны иикыз апартиа амаа (агенексра) импытцхра акәын.

Абри еиԥш аплатформа мазала аус шауаз имҭаԥьаԥьаԥцәа илымҳа аҟынза ианнарга, мышмыжда рзыҟалеит, ҽенак ала зегьы ахәитәит. Асовет мчра шәаҽагылт, Троцки ишьала шәҟьашьуп ҳәа рыбжеиҳараԥык кыдҭаны идиршьит, Иван Геннади-иԥа ашьра дахыԥеит, аха жәаԥа шыԥәса акартоґа дзацәымцеит.

Аусураҟынтәи иааԥса-икараха абарак аҽеы ианааилак акәын аицәажәара азин анрымаз. Есԥьаангьы раԥхьа иалагоз Иван Геннади-иԥа иакәын. Уи данцәажәоз сизызырԥландаз уҳәарын, иааиҳәоз зегьы разаны ахшыԥҭак рыман. Исҳәо ԥьара азәы еиҭеиҳәаны, сзыԥәшәаз еицәоу сԥәдыршәоит ҳәагьы дшәазомызт, игәы иҭаз зегьы аартны иҳәон. Ҳгәы иҭаз ҳзынамыгзеит, акәымзар абри еиԥш ахлымзаах ҟаломызт, ҳаргьы абра ҳаанагомызт ҳәа иаахиркәшон иажәабжь ҭхыбжьон.

Умшәазои, Сталин дуззаизы абри еиԥш гәаґьны излоуҳәозеи ҳәа ианиазҭаалак, – згәы иҭоу ззымҳәо, уи инагзаны дуаԥзам, дшәаргәындоуп. Ауаԥы идыруазароуп, есымша дыԥсзом, ҽенак диит, ҽенак ауп даныԥсуагьы. Сԥызцәа ршьит, сара саанханы сахьыԥҟоу схы ахызбааueит адунеи. Аха сара агәыґра сымоуп, абас мацара ицарым, иахьазы ҳтәыла иахажьу аԥҭа

еиқәатцәа ххәаны изгаша мрак шпамԥхари ҳәа. Ари иахьа анышә ақәыжьны иужыргьы, уатцәы итцымтцыр ҟалашам. Сара сзыцәшәо акы затцәык, уи аамта сахьымзар ҳәа ауп, сықәра рацәоуп. Аха шәара шәычқәынцәоуп, – Наҳари Мухрани ихы нарыԛәкуа, – насгьы уара ушәҟәыѡѡуп, игәынкылала, ҳгәаҟра ҳашьтахь игыло абипара идурҳароуп, ирдырааит акгьы зхаразамыз ауаа шрымпытцантцәоз ашьажәцәа.

Уаха аашаанза дцәажәозаргьы ииҳәашаз иман, аха изызырѡуаз иоуамызт, аусура иаркараханы иҟаз, ианаатәалак, ацәа рыԛәҳаны ахырсысра иалагон, инагзаны изызырѡра рылшомызт. Зегьы шьталон, иара азә затцәык ида. Дышьталазомызт, избан акәзар дзыцәомызт, амырцәага чмазара изтцысны дыҟан. Егьыртгьы гәырѡеи хьааи змазамыз реипш интаҳәахаа изыцәомызт, аха Иван иаста ирыбаргәыз, иныхҷыцәааа-ахҷыцәаауан, уи дара ирызхон. Иван уаха шаанза дгәеигәеиуа, азаара змоу иеипш, абарак дшыѡназ ихигон. Абри еипш ачымазара баапс изцәыртцит уи аканвои-лымҳаԥадра дизгәааны, хымш ашьышьмарыцқьара дандәықәитца ашьтахь. Баракк аҷы инхоз ртәы даналгалакь, аҷа баракк ахь ддәықәтцо, ихы ицәымгитәит. Уи нахыс дышгәаҟуаз ихигон атцыхқәа. Аусураҷы даннеилак, цас иауазшәа, ацәа ааиқәҳаны дакуан, саатбжак иадамхаргьы тцлак ашьапы ихы надтцаны ацәара иара изы пстазаарак иапсан, аха аканвои иҷехыршан дырхагыланы дырзыпшуан, азәы акы абеидызбалари ҳәа, дианы ацәара акәым, даангыланы схы сбыгуеит ҳәа далагаргьы, дитцаҳәҳәон, апыхтра ухьма ҳәа.

Валентин данычмазаѡха ашьтахь Наҳари Ивани еидгыланы аус еицыруан. Ахәархь азхык кны дахо дышнеиуаз, илақәа тааua, ацәа дыштанагалоз анибалак, минутк иадамхаргьы илацәа ааихьишьааит ҳәа, иаргьы ахәархь ахара даҟәытцуан. Шәахала, алақәа, шәзаангылазеи ҳәа аканвои ибжьы гаанза дирцәон. Иван аканвои иҳәҳәабжь атҳарцәҳәа даанарпшуан. Есымша абас дышгәаҟуаз ихигон.

...Апсцәа рыжра данақәшаҳатха аухатцәкьа ддәылганы дыргеит. Иҟаитцазеи, дзақәшаҳатхазеи ҳәа абаракаҷ зегьы иԥьаршьон. Ԥхыбжьон агәы иахысхьан даныхынҳәыз. Зегьы шьталахьан, ицәахьан, даныѡнала ишьтыбжь пытѡык аанарпшын, дшааз рбеит, аха илаҷырымтзеит, ацәажәара далагар, аашаанза ҳирцәом ргәахәын.

Дшааԩналаз еиԥш, иаргьы ибжьы мыргаӡакәа, ажәжәаҳәа иматәажәқәа ааишәыхны, зымԥын дықәымлаӡоз аиарԥа иҽеитԥыхны дныԥәиеит. Ацәа иалихԥәаз уамашәа дбаны ихәаԥушан, заԛа ԥуаз дыԥәианы дрымбацижьԥеи. Ихы ныԥәитԥааӡа, ихәда абжьы агара иалагеит, дынԥаҳәахаа дыцәеит. Иаашааӡа уаҳа дмааԥшӡеит.

Ашарԥазы, есԥьаангьы еиԥш, асаркьал мыжда абжьы агара иалагеит, ишааараҳаз еиԥш зегьы ытԥибаҳәаны, рҽеилаҳәаны иаагылт. Иван уи абжьыцәгьагьы дазаамырԥшит, дыԥсызшәа дыцәан. Зегьы гачамкны ихәаԥшуан, ишԥарԥахыз изхара дыцәазарц, иауазԥгьы дмырҷыхаӡакәа дааныжьны ицон. Аха аӡәы дрыгны аусурахь амԩа иԥәыргаломызт, агәашә иантԥыргоз рхыԥхьаӡара аӡәы данагхалак (заа иҽеизеиламҳәакәа ма ацәа дзалымтԥыкәа) аканвои, шәԩыза дныжьны шәзааӡеи, дшәыхьӡааӡа шәыԥсы аааиԥашәк ҳәа атԥааршә илаиртәон. Акырынтә абас идыргәаԛхьан, еиԥахгьы уи еиԥш иаԥәдмыршәарц азы Иван инеихагыланы даадырԥшит, мчыла ацәа даалырхит. Амцәара иахԛьаны, зылаԥәа ԛаԥшьӡа, зхызҷыԥа ԥакәаҳа иԛаз, аԥсшьара дыԛаны дхынҳәызшәа, дыбзарыбзыруа дԩагылт, изхара даныцәа.

…Есуаха ддәылганы дыргон аԥсцәа рыжра, ԥхыбжьон агәазы даауан, дкылууаа. Дшааилак еиԥш дныԥәианы дыцәон, ддәылганы дугозаргьы ибомызт, убасԛак ицәа ԥынчхеит.

Дахьырго арцәага хәшәы ирԥома, абас еиужьны ацәара дахьалагаз змааноузеи ҳәа зегьы иԥьашьаны еизԥаауан, аха аӡәы иҷы ааихыхны ажәак иеиҳәомызт, ичымазара игәаларшәаны, еиԥах изԥәыртԥыр ҳәа иацәшәаны.

«Хәшәыс» ирԥоз аӡәгьы идырраны дыԛаӡамызт, Валентин иԥсԥазаара далымтԥызԥгьы.

Абжьаԥны еиԥш Наҳар, аусура ашьԥахь, ибара азин анимаз аҽены, иеизыргаз ашьаԥар кыԥԥәа иԥьыба иԥаԥсаны изызгоит ҳәа ахәышәԥәырԥаҷы дахьнеиз, аканвои (Гаӡа-ԥшӡа ҳәа изышьԥаз иакәын уи ауха ашә илагылаз), иуԥахыда, иузышьԥада ҳәа диазԥааит, дыԩнамыжьлакәа даанкыланы. Азин сымоуп ибара, ишьԥоугьы абри иоуп ҳәа Валентин ижәла аниҳәа, ацәашьы аҷыкәкәа иаԥхьа иԥәыз ажурнал, ачымазԥәа зныз, акыраамԥа абгьыцԥәа еихыршәшәо дахәаԥшуа дышнеиуаз, уара узышьԥоу ачымазаԩ дыбзиаханы дгылан, иахьа иԩныԛа дцеит иҳәеит, илаԥәа ԥԛыш-ԥԛышӡа ԛәыш-

рак рхыршәылаҙамкәа, иҭацә-ҭацәҙа. Иччага ада акгьы илаҙамкәа диу, мамзаргьы дани ашьҭахь илыԥсааны, илтцны ицоу, ишыҟалах сеидроу, акы сҳәоит ҳәа иҽеы ааихихцыԥхьаҙа (даныцәҳауазгьы) ихы-иҽеы абжа ччозшәа акәын ишубоз, иара убри азгьы акәын абаандаѡцәа Агаҙа-ԥшҙа ихьзцаны дызрымаз.

Уи дыбзиаханы дгылан дышцаз ашәа, уаргьы уѡныҟа уцааит ҳәа днеиҽаԥшит, аха диламцәажәаҙакәа даахынҳәит игәы дҭатцәуо.

Илахь еиқәышьшьы абарак ашә аартны данаалагыла, ишынеиҽаԥшыз еиԥш, ирдырит Валентин уаҳа дшыҟамыз. Луанытә иқәыԥсычҳауа, рыхҟәа рыкәаҽ инатәеит. Акыраамҭа аҙәгьы ибжьы изыҭгомызт, игәҭыха изымҳәаҙакәа дрылыгәгәа дахьцаз, дрыцҳашьаны рылаґырзҟәа хаҟәҟәала иԥьабара иаҽын.

– Ус ихәарҭам... ус аԥсы дыртцәуаҙом... баша икашәҭәо алаґырз, иара ахәаша, иҳалтцны ицаз изы исабаԥым. Шәуаазар аԥсуа ҭасла даҳҭцәуап, – иҳәан, Мыстафа аҽеымтра ааилеигеит. (Уажәшьҭа урыс бызшәала ирҳәоз еиликааua, иаргьы игәы иҭаз иҽеы ааирҳәо дҟалахьан. Ҭара имаҙамкәа иеиԥш агәыртцҟәыл змаз дмаҷын, зегьы иԥьаршьон, абас ирласны аурыс бызшәа ахьитцаз.)

– Уи иаанагозеи? – Иван Геннади-иԥа дѡагыланы Мыстафа ихы наиқәикит.

– Алаґырз аԥсы иқәыԥсатәуп, ус баша икоуԥсеит ҳәа изхәарҭоузеи?.. Лаґырзы зқәымԥсаз аԥсы ԥьанаҭ дызцом.

– Ҳара ҳбаандаѡцәоуп... Аԥсгьы дбаандаѡуп... Алаґырз иқәыԥсара азин ҳазҭода?

– Издыруеит. Иван... издыруеит. Ҳара ҳҽеы ауаѡы ибаѡ узымԥшааua, ма ашьхаҽеы, ма аибашьраҽеы данҭахалак, ицәа иадитцоз иматәа ықәтцаны, иҭынхацәа рылаґырз ақәрыԥсоит... иара ихаҭа иқәԥсошәа, ԥьанаҭ гыларҭа амѡа изылнахуеит. Ҳаргьы убас ҟаҳҭцап, – иҳәан, днеины Валентин ишьҭаларҭа даадгылан, иҭынчха иматәа хьыжә-кәыжәқәа ааитцыхны иншьаны ҟеитцеит, дахагыланы игәы даатасуа, аԥсы иаԥхьа дықәызшәа дитцәуеит, илаґырзҟәа рыцқьо даахьаҳәын, шәааи шьҭа шәаргьы, шәылаґырз иқәшәыԥса ҳәа реиҳәеит. Азныказы зегьы шанханы ааанхеит, аха ашьҭахь иѡагылан, аҙәаҙәала иматәа ахьықәыз инахагыланы дыртцәуеит, рхы-ргәы далырхит.

...Иахьа дыԥсызар, уаха дыржуеит, ахәаша ҳәа игәы дытԥаланы, Наҳар ихы кны дизхәыцуа дыштәаз, Иван Геннадиипа иԥхьеит, абжьааԥны еиԥш уахагьы аԥсцәа рыжрахь. Ишааиарҳәаз еиԥш, ашырҳәа дҭагылан, ибамбатә кьаҷ неишәхырԥаны иҷынеихеит, аха ашә аҟынӡа днаӡааны, уаха уара уцынхәрас сара сцоит Валентин атцыхәтәантәи имҭа дахьыкәло днаскьазгарц, наӡаӡа абзиала ҳәа иасҳәарц ст̣ахуп, иҳәан, Наҳар дааникылт.

Иван Геннади-ипа иаҳаз рацәак ишигәамԥхаз ихы-иҷы ианыԥшит, аха даԛәшаҳатҳаны даахынҳәит.

Наҳар дандәыԛәла, ҳаргьы ҳуццоит рҳәан, Мухрани Мыстафеи ишьтҳалт.

Баракк аҟынтәи хҭык шәеицны шәаа ҳәа шәазҳәада ҳәа азәгьы гәыбԛан рырымтеит. Шәалга, ихәытԛаны, ирласны иаԛәшәтԛа ҳәа аидара мҭангага машьына ааганы, аԥсцәа ахьышьтаз ашьтахьала иааддыргылт. Ашә рзаадыртын ианыҩнала, жәаҭаҭык аԥсцәа амҷԛәа реиԥш ихаххала еилажьын. Валентин рыцҳа дхьахьаӡа дрыларшәын. Азәаӡәала идәылганы, ихагаланы иаԛәыртцарц ианалага, изакәызеи шәызҷеу, уиаҟара аамта ҳазтада, ирҟатцыматцуа акәыба иташәтцо ԥьышәшьома, наҟ иршәны иаԛәшәыжь, шәалга, шәласы ҳәа дрыԛәцәҟьеит аканвои.

Есуаха аԥсцәа зларгоз ацәытцамҭа, амашьынаԛәа атцааршә икажьыз рытцаԛҟьаны, бжаԥьара итапыҷеы, икылыжәжәа иҟартцахьан, аха аныҟәцаҭы уи агәхьаа мкӡакәа, ашшапара ианыршәланы днеиуазшәа акәын дыгьны дышцоз. Атаҟәатаҷарақәа иртасыцыԥхьаӡа, амашьына ахы иԛәгыланы, ииааҳәны икаҳап уҳәарын, усҟан аԥсцәа рыԥсы талазшәа ашьтыпара иалагон. Аԥсыжцәа рыҷерызнымкылакәа ицаны ахәараҳәа аԥсцәа инарылаҳауан. Инаскьацыԥхьаӡа амҭа еиҳаеиҳа еицәахон, амашьынаныҟәцаҭ иԥси-иԥси еихьымӡо дышцац дцон, иацимтцозар иагирхомызт. Аԥсыжцәа амашьына рҷеырзаԛәымкыкәа ианыҟьҟьо ианалага, аԥсцәа ирываиеит. Наҳар Валентин ивараҿы дышьтан. Сибра днанагеижьтеи уаха еиԥш ажәҭан агәы казказуа, ицкьаӡа датцамԥшыцызт, амза атәымтазы акәын, илаша-лашо игьагьаӡа, унапы ааитцухыр иаанукыларашәа, илаҟәӡаны икыдызшәа акәын ишибоз. Амашьына абнаршәыра инылыҭр-аалыҭруа, интаҳаааатаҳауа иахьцоз, зны-зынла уаԥхьа агәыр каршәзар иубо

аҟара амза каххаа аԥсцәагьы инарыԛәыччон. Усҟан Наҳар даахьаҳәны Валентин днеиҽаԥшуан, иԥынтца еидшәаҟьала, иҭамѡаԛәа ҭашәашәаны, нарцәыҟа ицахьаз илаԛәа рыбжа хтын, акгьы ибомызт, акгьы иаҳауамызт, атцаа злашәхьаз ицәеижьы ахаҳә еиԥш икьакьаҭа иҟан. Иԥсы анҭаз, зегьы рыгәҭыха ианалацәажәоз, иара игәы иҭажьыц игәырѡа иҽы изамырҳәо, иԛьышәԛәа еихарԥсны ишикыз икын уажәгьы. «Иԥсуа соуп, суҳәоит, унапала сжы ҳәа соумҳәахьази... Уҳәахьа насыгзоит», – Наҳар игәы дҭацәажәон, илаґырз икәааша. Аԥсҭазаара дахьынзакыднаҟьахьаз изымхозшәа, атцыхәтәантәи имѡаҽгьы амашьына дрыҳәҳәа дкыдҟьо даманы иахьцоз изымчҳакәа дигәыдыргәгәаланы дикын, иԥсы рҭынчны назазатәи «инхарҭа» аҟынза дсызнагозар ҳәа.

Ҭаҳарак ахыԛә иныԛәыххылан иаангылт амашьына. Аканвои ашырҳәа акабина даатыҭцын, илбааганы абра ижәжы ҳәа рыдитцеит аԥсыжцәа. Рбаҳаԛәеи ртцыркантԛәеи кны аԥсцәа инарылтцын, амашьына иналбааны ахыԛә иаԛәгылт.

– Ара аԥсыжырҭа абаҟоу? – даанаԥшы-ааԥшит Наҳар, уамашәа ибо.

– Ари иубо ԥсыжырҭоуп, – агәаѡара дҭарԥшуа, – иршәны иҭашәыжь, нас атцаа ԥыҽҽны ирыԛәшәыԥса. Абас ауп иԥсуа зегьы шаажуа, шәара уахоума ианыжәбо? – имархьааҭакәа акәын ишиҳәоз аканвои.

– Аныша ԥҟаны иҳамжзои? Алаԛәа шьны иаагазшәа, аԥсцәа ыршәны атыша ишԥатаҳажьуеи? Рыгәнаҳа цәгьоуп, уи еиԥш сара исзыҟатцом! – иҳәан, Мыстафа деилашәаны итцырканти ибаҳаи ыршәны икаижьит.

– Ишьҭыхны иаанкыл, акәымзар уаргьы унаганы урҭ урывастцоит! – аканвои дгәааны, итапанча аатԥааны ихаршало Мыстафа инаиԛәикит.

Ишамуаз анырба, ргәи рылаґырзи еилатцәо, азәазәала иаалбааганы, ахыԛә аҟынза инаганы ианааурыжьлак, ақдыхсахаԛәа реиԥш ибылгьаны, агәаѡара инҭаҳауан. Рызегь анҭарыжь ашьҭахь, астцаа ԥыҽҽны инарыԛәрыжьын иртцәахит. «Ижны» иалгаанза аканвои итапанча харшаланы ирыԛәкны икын.

Абри еиԥш ахлымзаах рыла иамбакәа заа иԥсыр моу рымамкәа, рыга-рҽы амҳәо, «иржыз» ратцкыс иеиґьымкәа, рыгәԛәа ҭшьааны ирыманы ихынҳәит. Уамашәа иубаша, ама-

шьына арахь ашьшьыҳәа иааиан, иццакʒомызт. Абаандаѡцәа реиланхарԏа ианаалала, ахылаԥшцәа ахьыѡназ аварԥы игылаз ахыбра хәыҷык аԥхьа иаангылан, аканвои дааԏытцит. – Шәылбаа шәызегьы, – иҳәан, аԥсыжцәа ибжьы нарыԥәиргеит. Иажәа ѡбартәыр ҟалозма, еишәара-еитцараха иналбааит.

– Схынҳәаанʒа абра шәахьгылоу шәеиԏамцын, – иҳәан, ахыбра аԥаԥшьы ашә аартны днышалт.

Иаҳзиурц ииԏахузеи ҳәа еитцаґәґәа игыланы иԥшын.

Дук мыртцыкәа акы иѡытцракны даадәылтцит. – Хѡык шәыҟан жәаѡаѡык жәжит, аʒәы ижра ѡынѡажәижәаба грамм иаԥсоуп. Уаха ѡышә-ѡышә грамм шәырҳаит... шәԥьабааԥсоуп, – ҳәа ԥаса еиԥш амаґ илыҳәҳәо акәʒамкәа, ҽырхаа-ҽырдаданы даарыдгылан, аспирт хаԏа, ишәа-иза алиуминиатә ҟәрышькаԥәа хыхәхәо иааҟаԏаны инадиркит.

Иазыруа рзымдыруа, ирымпытцҟьаш-ҟьашо, игачамкны ииаанхеит, цасҳәа ирзыҟаитцоз ԥьыршьеит.

– Шәзахәаԥшуазеи, шәѡахан ижәжәы! – ишынадиркыз еиԥш иаханы иахьырымжәыз игәамԥхо ҽааиԏит, аха иихәаз рыдмырҳаʒеит, ашҳам ԏԏәаны идиркызшәа, аʒәґьы иҽахьы аѡагара изымґәаґьит.

– Ишәымжәыр ҟалаʒом, ус ахәԏоуп... Абаандаѡы ихәԏоу аныҟаимцалак, изыԥшу шәымдыруеи?.. Снапы сышәмырҟьашьын, шәалга! – иҳәатәы иахьацымныҟәаз даргәаан, дрыԥәмаԥаруа далагеит.

– Ихаҳԏәалоит... иаҳзыжәуам... ҳґәы иагом, – Мыстафа изымчҳакәа, игәы итцаххуа даацәажәеит.

– Ахԏәалара ҟалом... ижәжәы ирласны... шәызгаша жәжәааит! – игыгцәа ргыланы дрытцаҳәҳәеит.

Ишимуаз анырба, иржәуаз шспирттцәҟьоу агәра рзымго, рылаԥәа хѡаны мчыла ажәра иалагеит. Иара дырхагыланы, аҟәрышькаԥәа дырԏаԥшуан, ҽамѡак ԏарыжьыр имуит.

Зцәа-зжьы арыжәтә ахашԏхьаз рыѡнутцҟа зегьы еиґрыблаа иагазшәа днарбеит, имцаха ирыґралеит. Иаразнак ирылсын, рхы ԏууа, иахьыҟази-иахьанызы рзымдыруа, ахлымʒаах излаԥшыз рханаршԏын, иааимцарсны аҽа дунеик ахь иаманы ицо иалагеит.

Иԏыгга-ԏыгга, ршьапԥәа дара иахьырԏахыз акәʒамкәа, ганла ирытцҟьаны ицо, рбарак аҽы ианнеиз ԏхыбжьон агәы иахысхьан, зегьы шьԏаланы ицәахьан. Иван Генади-иԥа заԏцәык

ида. Уи ԥаса еиԥш уахагьы ицәа ҟьалан, инапқәа игәытԥаԥса, дыгәжәажәо дыѡнан. Ишааҿналаз еиԥш рацәажәара далагеит (цәажәарала уахатәи атцых сзыхгозар ҳәа), аха рыбз аҟәаҟәа ԥтцәазшәа атак итара рылшо ҳәа иҟамызт, ибԛаԛо, аарлаҳәа рыԛәиартԥԛәа рҟынӡа инеин, ишныԛәиаз еиԥш ицәеит. Иван Генади-иԥа, уаҳа лацәааихьшь изыҟамтцаӡакәа, дышгәаҟуаз иааиршеит.

…– Ҳара ҳазтагылоу агәаҟра уеацәганы, саатк иадамхаргьы гәырѡа умаӡамкәа ухы ухаштуа аҟалара ԥстазаарак иаԥсоуп, – Иван Генади-иԥа аеырҳәа инеиматәаны атцәуара далагеит, ашьжьымтан Наҳари, Мухрани, Мыстафеи рымаха-шьаха рмыхәо еилаԥыххаа иѡагылан, гәнаҳара дуззак иҽаԥхьа иҟартцазшәа, рхы иѡаханы изиҽамԥшуа ианааидгыла.

Уи аены ада Иван Генади-иԥа илаԛырӡ ааua азәгьы димбаӡацызт, ахәычқәа реиԥш деитцақьы дтцәуон акыраамта. – Ҳзеиуартәызеи… Ҳабанӡаладырҟәи… Ҳѡызцәа аныԥслак иганы атыша иахьтаҳажьуазы арыжәтә ыжәны ҳгәы хҟычуеит… схы сцәымыԛхеит. Схы сгәы ахшәеит. Ҳабанӡаҟазаауеи абас… – игәы ԥжәаны ицарашәа даацәажәеит атцыхәтәан.

…Аԥхьа азәы данрылԥсаалак, ишизхәыцуаз, дшыргәырѡоз аамта цәгьала ирхыргон, аха ишнеи-шнеиуаз амтцқәа реиԥш икыдды ирывԥсааua ианалага иалашьцылт, ргәы цәымсахазшәа, акы алымсӡо иҟалеит. Иԥсуаз ԥсуан, ииаанхаз ԥхаррак ҟалааанӡа ҳаԥсы ҳазнагондаз, мрак аацәыртцны ҳабѡаԛәа ҳзырԥханда ҳәа, амшқәеи атцхқәеи ԥхьаӡо аԥхынра ааира иазыԥшын, аха бжеиҳараѡык ари адгьыл шәиуп, ԥхынра аздырӡом. Ҿьаҳаным итаԥхараҳа мрак аԛәымԥхаӡацт адунеи ахаан аахыс, итцааршәны ишьтоуп, иԛәтрангьы иҟазам ҳәа агәрагара рцәыӡны иҟан аԥхьа ианнаргаз.

Аамта иара атәы ҟанатцоит. Лашарак аабараны ҳаҟазам ҳәа ргәы ԥтцәаны ишыҟаз амра цәыртцит. Аԥхынра ҟалеит. Иаламӡыкәа иахьԛытцсыз, ԥсрак иахыԥазшәа рбо иааҟалеит. Аха аԥхынрагьы дара ирыхәаша акгьы рзаанамгеит. Ишӡынраз ииаанхар иабыргәыз, иалырдырааuаз атымитыша Хариузовка аамта бзиак азааираны ишытцамыз, ак атцкыс егьи шеицәаз. Атцааршә иԛәжьыз, аԥхарра иҟалаз иарӡытын, иҟазамызшәа иԛәҳәаны иаган, арацәаххыра еиԥш еиԛәатцәаза адгьыл ааԥшит. Аха ари ирбахьаз адгьыл еиԥшымызт, абамба еиԥш итатаза иауан-иашәан хаҳә зыԛ-

раҙамыз, ианыҟәгылалак рыԥсы штаз иагарц аҭахызшәа иныҵашьшьы ицо, еиханы изылымҵуа, ирхьынҳаланы иакуа иалагеит. Аус ахьыруаз абнараҷы зынҙа иҷаастахеит, иҙмахханы маҟҷаҳәара инҙаагылт. Ԥаса аҭла анԥырҟалак илыхны, ихытҵәҵәаны аҵаа иԥәыршьԥьрааны, илганы еиԥәырҵон. Уажәы аҙмах, аҳәынҵәаршьшьы иаханы алгара уаҩы ишимбац ирзыцәгьахеит. Есымшатәи рыдҵԥәа рзынамыгҙар ирзыԥшыз рдыруан. Рыла ахьҭоу умбо, рхы инаркны ршьапаҟынҙа иҳәынҵәашьыхны, рыԥсԥәа ҭыкәкәа аԥды мыждаԥәа ирыхон, напышьашәала ианамыхәалак, ашахаԥәа рхаҵаны, аҵәԥәа реиԥш рыҷҵаҳәааны идырҳәазон. Ҳаҷеимшхара ззырҳәоз иҭагылт. Уажәы-уажәы рымч рылҙааны, ихышәҭны илаҳауан, шаҟаҩгьы зымгылаҙакәа иылантҵәа ицазеи. Абри еиҵәоу иаҳзыҟаларызеи ҳәа аҙмах ишҙаагылаз, аҵкыс еиҵәаз иаԥәшәеит. Адгьыл еиҳа-еиҳа аԥхара аҵало, шьҭа иныԥәгыларгьы, ԥаса еиԥш луанытә ирыханы иамго, хыхь иааннакыло ианалага аамҭазы, ахьҭа иаҵәшәаны, зынра дуззак ҷашәа змаҙамкәа зҷеытҵәахны, ԥхынрак ааны ҳаныҩагыло аамҭазы иаҳфарыда ҳәа ицхлымуа иԥшыз акәыбры иркит. Урҭ агәаҟԥәа ракәын рымч зыԥәхоз (ахылаԥшҵәа зегьы рхырԥԥәа ҭаҳәҳәан, ихьчан...), аҷыв-сывҳәа инарыдсыланы, ирылаз ашьа хәыцгьы (аҵаа иаҵәындырхаз) аарылыҵәҵәааны, рымгәаҵәаԥәа пеипеиуа иааҟартҵон. Ари еиԥш «афатә» Хариузовка рдунеи ахаан ирымбацызт, ирылаҭхаԥьит, ипаз-пазза рҷеыҟартҵеит. Абаандаҩҵәа гәаԥԥәа акәыбрыжәԥәатҵԥьа ҳрымфакәа, аҵаа ҳашьыр иҳабыргәыз рҳәо аԥынҙа инеиит.

Раԥхьаҙа акәыбырԥәа ирфаҙаз Мыстафа иоуп. Ҩнак игәы кыдгылаҙаны аканвои (лымҳаԥадра иакәын уи аҷены иҟаз) дааидгылан, уанаԥьалбеит, ауаҩы уихымшаҙеи, ашьыжь инаркны аахәлаанҙа аусура хаҷуп, акәыбырԥәа ааҳхаабыцуа, шьыбжьон аԥсеиҭакра азин ҳаҭ, ҳара ҳакәым, аҵәԥәатҵԥьа ауҩа рыԥәхны шьыбжьонла рыԥсы ддыршьоит ҳәа иеиҳәеит. Амыждаразы имҳәози, 1938 шыԥәсазы дызԥәызызгьы абарҭ ажәаԥәа роуп.

Абригада еидгыланы аԥьыԥәреи арашәара иаҷын, амра цәгьа иҵьын, шьыбжь агәыҳәҵәазы рыԥсы ааиҭаркырц иахьынатәаз, аколнхара ахантәаҩы дахьынтәиаанагаз ҳәа ирымбаҙакәа даарыдгылеит. Аколнхаҵәа тәаны иахьибаз

игәамԥхеит, ишакәзамыз дрыԛәымчны драцәажәеит, шәыматԥ намыгзазакәа, шәԧыз-Ԧызза ашәшьыра шәышԥатԥаиоу ҳәа реиҳәеит.

– Ҳаи, абас ушԥаҳаԥәажәои, иахьа ашарԥазы аахыс иааузгәамԥазакәа... Ҳзыхурҟьозеи? Аколнхара ус аҳәома, шьыбжьонгьы аԥсшьара азин рымамзааит ҳәа. Ҳара ҳакәым, итԥакны идырԥәаґәо аԥәқәатԥәҟьагьы аугә рыԛәхны рыԥсы ддыршьоит, – ҳәа игәы иаатԥаххны аԥак иитеит Мыстафа.

Аколнхара ахантәаԧы Мыстафа ииҳәаз ихы ихнахит, алаба аашьԥыхны ихы дасызшәа деилашәаны, уаҳа ажәак мҳәазакәа, даақәгьежьааны дцеит. Даара иргәамԥхеит аколнхаԥәа ахантәаԧы ицашьа. Аухатԥәҟьа Мыстафа иԧны дшышьԥаз дԧадыргылан, ига-иҷы иамырҳәазакәа, дырбаандаԧны дыргеит, аколнхара уаґоуп, еилоугарц уаҷын ҳәа, аполитикатә аара идтԥаны дхыхәхәала дхыртԥан, аԥьаҳаным даанагеит... Абраагьы уи дақәзит. Алымҳаԥадра иакәызма уи еиԥш заҳарыз, ибзианы уԥсы усыршьап, иҳәан, дҟьантазза дааилыхны, инапқәа ишьԥахь инеиԛәԥа иҷаҳәаны, днаганы азмах ихыжьлаз ақыдуахәа дыԛәиртәеит зегьы дшырбоз. Инапқәа ҷаҳәаны, деилыхны анԥәа данриԥа, акәыбрԛәа ихы инаркны ишьапаҟынза иԛәпапаны дыркит, илақәа химԧар иаразнак иԥасны иааԥырхуан.

Саатк аԥсшьара азин умоуп... Уԥахызар уԛәиангьы уԥәа ҳәа аканвои илымҳақәа хьыдышьшьы, игәы дԥаччо дихагылан. Саатк данраза дырфеит, дырҟаҟеит, иԥсы ихырхит, еибгазԥәа ихазамкәа икылыжәжәа иргеит.

Наҳари Мухрани бжьра-быжьԥәа изыԥамлеит, уаҳа егьрыгымхеит, убасҟак дрыцҳаршьеит Мыстафа, аха мчыс ирымаз, ауаԧра зԥәызхьаз, акы ааиарҳәар, атԥкыс еиԥәаз даргьы ақәиршәон, рхаԥыцқәа еихарґәґәаны, рыхқәа шьԥацаланы аусура иаҷын, ишҟа анаԥшраԥәҟьагьы иақәиԥымызт.

Мыстафа гәаҟрас ихимгацыз ҳәа иҟаз, аригьы чҳаны ихигеит, мызкы иґьомызт акәыбрԛәа «рхаԥыцшьԥа». Уи ашьԥахьгьы «пыввы» ҳәа ихагьежьуа рыбжьы илымҳа ианааԥаслак, иблахаԥ гьежьуа, иԛәлашьцо далагон, убри аҟынза игәы кыдыршьаахьан.

...Аҳауа аҷеаԥсахцыԥхьаза, аԥсабарагьы аԥәа аԥсахуан. Хариузовка – аԥьаҳаным, акыраамԥа инеиԥынкыланы амра

анҭаԥха, итҟа-тҟо иҭажьыз азмах адгьыл иалаланы иумбазо ицеит, ашәаԥыцьаԥ аԥсы ҭалан ибгьырԥссеит, иаарыкәыршаны иаҭцәарахеит, аха ирбахьаз еиԥшымызт, илахҿыхмызт, цәахаак аҟәнымызт, шәыла иҭалаҳазшәа, игәыԥҭцәагаха акәын ишырбоз. Ҭла бгьымзар рҿы инҭарҟаҟаша, шәырк зҿало усгьы ара иизом. Акызатцәык ажьынтцәри (ажьынтцәры еиԥшын, аха анышә агьама аман) амаахыри ракәын иҟалоз. Абаандаѡцәа иҟаланы ишгылоу анырбалак, рыԥсы цо иалагон, иҿыхны афара иаԥәиҭымызт. Рҿытца азы ааua, аканвоицәа амаахыр рҿатата иахьырфоз ирыхәаԥшуан.

...Уи аҽны Иван Генади-иԥа ихы дзымѡахо деитцыхны дыԥәын. Хаха-хымш раахыс азытцәҟьа изылбаамдо, ихәда еималаны, ахәдарчы цәгьала дҟатцаны даман, амцашоура иман, дбылны дцон. Хәшәы-быгьшәы ҳәа макьана цхыраарак аҳаԥьымцәа рҟынтәи имазамызт, абарак аҿы акәын дахьышьҭаз, ахәышәтәыртаҿы иҭацәыз ҭыԥ затцәыкгьы ыҟамызт. (Азәы дыԥсны иҭыԥ анҭацәлак акәын ичмазцәахоз ганы ианышьҭартцоз, уаанза ибарак дыѡнамԥсыкәа даанхар.) Наҳари, Мухрани, Мыстафеи уи аҽны аус рузомызт, аԥхьа абаандаѡцәа ѡышыԥәса инареиҳаны есымша аус ддыруан, аԥсшьара мшы захьзугьы рыздырзомызт, аха ашьҭахь, мызкахьы ҽенак аԥсшьара иаԥәиҭыртәит, азин зыртоз аусураҿы зыдтцԥәа назыгзоз ракәын. Аԥстазаара хьамта змаз абаандаѡцәа рзы ҽенактәи ахаԥәитра акыр ирзаԥсан. Иртаххар иԥәианы ицәон, иртаххар алагер аѡнутцҟа, аныҟәара, анаԥшаԥшра канвоида азин рыман, аха дара ҵьаргьы имцазакәа, Иван Генади-иԥа иааидымтцзакәа идтәалан, игәы дырԥәгәон, иацәажәагәышьон, акәымзар излаихәоз?! Шьыбжьонынза илаԥәацԥьаза иааԥшуан, ирҳәоз иаҳауан, аха ашьыбжьышьҭахь деиҭашәан, уааицәшәаратәы, илаԥәа хәашьуа, уажәы-уажәы иааҳәуа, ихәда ауаталаԥәа еиҳагьы ичын, зынза еимагылеит, иԥсыԥ изымлагаѡамго аԥсрахьы ихы ирхеит, имцашоура акәын зата имтәарыз, ишьҭытцит, аԥырԥы аанукылар аҳа узикьымсуа дҟалеит. Ахѡыкгьы инеимда-ааимдо, еибарыѡуа ахәышәтәыртаҿы ицон, аҳаԥьымцәа ирыҳәон, ауаѡы аԥсра даҿуп, хәшәык ҳашәта ҳәа, аха ара ишьҭам ахәшә иҭара азин ҳамам ҳәа рарҳәон.Ианырҟәамтцза, хәылбыҽханза иааичҳаит, аԥсеизгара иаҿԥәоу хѡы-ԥшьѡык рҟынза ачымазцәа ҳамоуп, аҭыԥ ҭацәуеит ҳәа рарҳәеит. Абас ишидгьежьлоз ауп

Мыстафа ҩымтҭакәа абарак ддәылкҟьаны дышдәыцәлаз, уабацои ҳәа Наҳар даниазтцаа, – Сара уажәытцәкҟьа ахәшә аазгоит, ачымазаѡ шәидымтцын... Схы зынҭа ихраҭагахама, интыкәкәа ишпацеи, Муҳарбак рыцҳа (Муҳарбак дчерҟьезын, хәымз Мыстафеи иареи аус еицыруан, атцла анпырҟоз датцахан дыпсхьан), ихрат бзиахааит, абнаҩы ажьынтцәры аниба, иудыруазааит ахәдарчы зыхьыз изы абри атцкыс еиҭьу хәшәы ҟалаҭом, иршны, аҭы аатцыхны ианиуржә, дыккаҭа далнаргоит ҳәа сеимҳәахьази... Иахьыҟазаалакгьы иԥшааны уажәытцәкҟьа иаазгоит, ижәдыруазеи ԥьара акы ихәаргьы... Шәара аҭы ақәыргыланы ишәыршла, – иҳәан, иԥси-иԥси еихьымҭо дшыѡуаз дцеит. Абаракҟәа рыкәша-мыкәша акыр дыцәгьежьааua деимдеит, аха ажьынтцәры ахәытцәкәа раамҵыдарахаз иҩаз акәампақәа инарыдкыланы иҩырбзааны ирфахьан. Снаскьар ԥьара ишпасымбари ҳәа дшаҟьо абнара дылаланы дышнеиуаз, итҳәаа абна илганы игаз амѡаду даангылт, аԥхьа зынҭа ихаҩгьы имааиҭеит, уи аԥсцәа ажра изларгоз амѡа мыжда шакәыз, даныланы ԥытк днаскьахьаны, амашьынақәа рышьта итҳәааны иҟартцахьаз жрак аҭытҟәа зтатәаз изгәамтаҭакәа изшьапык ишьамхы аҟынҭа интаѡры ианца, ацәа даалтцызшәа иааигәаланаршәеит ишәиу амѡа дшаныз. Иааицәымыҵхан, ашырҳәа ишьтахьҟа даахынҳәит. Дхынҳәыз ԥьишьеит, аха ихы шхаз уахь ацара даҩызаарын. Аика ԥшра змаз ахәада данынхыцәгыла иаразнак идырит, аԥсцәа атцаа рыцәԥсаны иахьыржыз аты аҩы дшаанагаз. Ицәеижьы ихыбзааua, ишьамхҟәа итцамгыло дахьынтаԥшыз, агәаѡара зегьы хҟьаны мбатәык еиҟәатцәамлаҳҭа итцыстцысуа, изаза-мазо иштажьыз аниба, дшанханы даанхеит. Илаҟәа инапы нарыхшьыланы цҟьа данԥшы, адунеи аҩы ҟәрааныс иҟаз зегьы рҩеизганы, абри агәаѡараҩы иааны рыҩтарыжьызшәа акәын ишырацәаз. Дшырбаз еиԥш ишәан, ишьтыббны, ҳаԥсы ҳазгозар ҳәа, тәѡантцәыҟа еихеит. Аха убасҟак рыҕраргәахьан, рҩеырзышьтыхуамызт, рыбжеиҳарак раԥхьа иаазыниоз атцлақәа агәаԥ-саԥхәа рыҩенарыцәрыжьуан, уаҟа мачк рыԥсы ааивыган, анаѡыстәиқәа рахь рҩынархон ибба-ббаҭа, урт зымгәацәақәа зыртәхьаз ракәын, зызхара ззымфацыз акьатеиқәа еитцыхәхәа ирҩытцакны ицон. Аҟәараанқәа рхытцны ианца аҟәара еиԥш иқәжьыз аԥсцәа днарылаԥшит (атцаа ирыцәрыԥсаз рыцәзытны адгьыл ахыхь

ианыцәха, агыгшәыгцәеи аҟәараанцәеи рысит. Уахынла агыгшәыг еизаны ирфон, ҽынла – аҟәараанцәа). Ҳаҕоу-саҕоу иибашаз ибла иабеит, ҵьоукы рыхцәа ыҟазамызт, аҽаҵьоукы рыбаѡцәа затҵәык рыда цәеижьи рыцәзамкәа ирыцәырххьан.

Мыстафа абри еиԥш аҽаастара даналаԥш, игәы иазымчҳаит, деивысуа далагеит, иѡнапык рыла ихы еимлагәа ииаанкыланы ишьтахьҟа деихеит, ахәшә иԥшааузаз ихашҭит, ила лашара амбо, ижәѡа ҭҟьаны дахьцоз-дахьааузаз акгьы изымдырзо абна дылахеит. Еиҕрыжәжәа агәаѡа иҭажьны иибаз аԥсцәа ибла ихытҵуамызт, дахьцалакгьы днеины дырхагылошәа ибо далагеит, дахьынхоз абарак хәылбыҕеханза изымԥшааит. Дырбазар аахыс аԥьыкац еилаѡа-еилацалаза иҟаз Мыстафа иԥштәы ихыгга, уажәы-уажәы ахәхәа дҽарҳасуа, ирбахьоу иакәзамкәа, аҳәынтҵәабаа ицратата данааѡнала (зегьы аҳәынтҵәа рыҽхысааны ианыҟалалозгьы, иара ҵьара дҟьашьны дрымбазацызт, дныхгыла-аахгыло дыцҟьаза дныҟәон есымша), Наҳари Мухрани шанханы ихәаԥшуан, акыраамҭа ирҳәо рҽамшәо, ашьтахь иухьзеи, узыниазеи ҳәа ианиазтцаа, шәсыламцәажәан, шәысҟәатҵ... иҳәан, днеины ихы кны ииарҭа дныцәтәеит, ҽыцха дыԥшуа. Ихымѡаԥгашьа рцәымыҕхан, анс рҳәеит, арс рҳәеит, аха дрызмырцәажәеит, иҽееихаршәны дтәан. Рѡызцәа аусурахьынтәи ихынҳәны ианааигьы азәы ила дамбеит, дыштәац дтәан. Уаххьа афарахь ианрыԥхьа дрыцымцеит, азәазәала инеины иҳәеит, аха ихы дѡахангьы дырҽамԥшит. Иаашаанза ус дтәан. Наҳаргьы лацәеихьшь ҟамҵазакәа иршеит дышизхәыцуаз, аха абас иҽахьиԥсахыз иахиҳәаара ҳәа акгьы издырамызт.

Ашьжьымҭан аусурахь зегьы анцоз, иаргьы дрыццеит Аха ашашәа еиԥш деилашәаны дыҟан, ихы ицәымыҕханы, лацәажәа имазамкәа. Акы ааиарҳәар зынза илазомызт. Шәсыдызцалазеи, шәысҟәатҵ сымҳәеи ҳәа дырзытрысуан.

Аусураҽгьы ирбахьаз Мыстафа дабаҟаз, зеихаҟьашьа еихаҟьашьак иаламѡашьоз, зыласышьа ласышьак еиԥшымыз афрат иаѡызаз, деилфаҷаза иианикылалак зегьы зымпытҵаманшәалахоз, деилаԥатаны иианикылалак импытцыѡрны икаҳауа иалагеит.

Мчыбжьык инеиҳаны абас дыҟан, ишьара дзыцәломызт, ашьтахь дшьаԥәгылашәа дааҟалан, иреиҳәеит акаамет дыз-

лаԥшыз атәы. Зыблала избаз иакәым, изеиҳәаз ргәы бжьнахын, цәгьала иҟанаҵеит.

Ичмазаѡханы ахәышәтәырҵахь иргахьаз рахьтәи, нарцәы дцаны дгьежьызшәа зыԥсы ҭаны ихынҳәхьаз аҵәы заҵәык Иван Генади-иԥа иакәын. Уи ахәышәтәырҵаҽы дахьынҵашьҭаз ҽыц иаанагаз баандаѡык абарак аҽы дрыцыѡнартҵеит. Аԥхьаҵәҟьа ихы-итцыхәа рацәак имҳәеит, аха иахьихәаԥшуаз даара идыргәаҟҵахьаз аҵәы иакәын, ѡба-хԥа мшы рҟынҵа итцгәаны ада ихала деиханы дызгыломызт, убасҟак имч илҵаахьан, ихаԥыцқәа рыбжеиҳарак каԥсахьан. Иҽабызшәа даара ихаан, аҵәы акы аниеиҳәоз, аԥхьа аҭамзаара шьҭаҵаны, ҳаҭырла, патула «шәара» аамҷыдарахаз «уара» ҳәа иҽиршәаҵомызт. Ихала дытцыгәгәо даныҟала аҽны инаркны маҟҽаҳәара ѡахыс иҽааилыхны есышьжьымҭан аҵы хьшәашәа ихьыршара далагеит. Иҽанааилихлак, изқәа уахьынкыдыԥшылоз угәы царын, иҽаҳәы аниҽырхуаз, «ацәҵыхәала» ииаисуа дахьырпҟоз, унацәа нҵашәо ашәахсҵақәа раґан ианын.

Абарак аҽы уи дызусҵаз цқьа еилыркааҵа ауп Иван Генади-иԥа дыбзиаханы ахәышәтәырҵаҟынтәи дшааз. Дшааѡналаз еиԥш, – Маԥсим Пиотр-иԥа! Уаргьы уаанагама... сѡыза гәакьа... сѡыза гәыраз, – иҳәан, дааигәыдиҳәҳәалт.

– Иван Генади-иԥа, ара узбоит ҳәа сыҟамызт, – игәы ԥшааua иаргьы инапқәа ааикәиршеит.

Маԥсим Пиотр-иԥа дфилософын, Москватәи апрофессура ҟаԥшь аинститут аҟны аҵара зҵоз афилософиа дырзаԥхьон, адырра дуззa змаз атәылаҽы иналукааша ҵарауаѡын. Афилософиа азҵааракәа рзы Сталин иконсультантцәа дыруазәкын. Дызқәыҵыз астудентцәа алекциа данырзаԥхьоз, дынцәоушәа аҵәы заҵәык зегьы итцаԥшуа, ииаиҽшәо ада акы ҟамлазо, аҵәгьы ихатә гәаанагара имаҵамкәа, ахәыцра иаԥәиҵымкәа ианыҟала, ауаа рдунеихәаԥшра ҵшәахоит, рыхшыѡ ҽаҳәахоит, рхы иазрыцҳахоит... Досу ихатә гәаанагара имазароуп, ихшыѡ даԥәиҵхароуп. Ауаа рыхшыѡ еиларымҵакәа, аҵәы итәы ала мацара хдәыԥәлар хара ҳазгом, ҳамѡахҟьоит ҳәа иихәоз ауп.

...Изхарада, абри еиԥш акартоґа еиԥәаҵәа хгатәыс изҳаузеи. Иҟаҳҵахьааз цәгьарас ҳәа аусураҟынтәи игәаҟны иааины, ииаидтәаланы аламгәа ҭыршьааua ианалагалак, Маԥсим Пиотр-иԥа, – Аҵәгьы гәыбґан ишәымҭан, аҵәгьы ак-

гьы ихараҭам, зегьы зхароу аамҭоуп, – иҳәон, зынҭа хьаас иҟамҭаҭакәа.

– Аамҭа иахароузеи, аамҭа амаа зку иоуп зегьы зхароу, – Мухран изымчҳакәа дааҿахитҭәеит Маҟсим Пиотр-иԥа, дцодааua данаҟәымҭҭа.

– Сара Сталин консультантыс симан, гәык-ԥсыкала сизыҟан… Гегель идиалектикатә философиа бзиа ибомызт, ицәтәымын. Иуцәтәыму ианакәзаалакгьы иуҭаххаҭом.

– Гәык-ԥсыкала уизыҟан азоуп ибзиангьы дызузныҟәаз, – Мухран, Маҟсим Пиотр-иԥа иихәаз еиҭаиҿаирхьит.

– Еилыскааueит иуҳәарц иуҭаху, аха ишԥауасҳәари… аҭәгьы акгьы ихараҭам… уаргьы акгьы ухараҭам… Аамҭа ауп зегьы зхароу, ауаѡы макьана иуаѡраналара аҟынҭа дымѡаҭацт, амѡа дыԥәуп… аамҭа рацәаҭаны иаҭахуп. Иахьатәи ауаѡы иѡаҭара лаҟәуп, ибжеиҳарак илоу агыгшәыгԥәеи арахәи ртәы ауп. Убарҭ илтцны ианцалак ауп дуаѡынаҭаны даныҟало. Ауаѡы иуаѡра иахәҭоу аѡаҭара аҟынҭа дѡеихьазҭгьы, ҳара иахьа абра ҳаанагаҭомызт. Аилибамкаара, ҷан-ҷаны еибакны аԥәибахра, аибафара зыхҟьо, алаҟәреи аԥсымҭәреи роуп. Арахә дәныҟала иԥроуп, ауаѡы – ѡнутҟала. Ауаѡы иԥра-мыԥрара илтцаанҭа, адунеи дуззa дазымкуашәа ибоит, изхара ҟалаҭом. Аамҭа ааины ауаа рыԥра-мыԥрара рылтцны ианцалак ицқьахоит, иҳаракхоит, еилибакааueит, рнапы еикәыршаны инхо-интцуа иҟалоит. Абасоуп сара сдунеихәаԥшра шыҟоу.

Маҟсим Пиотр-иԥа ацәажәара даналга ашьҭахь рызегьы, акыраамҭа ҿымҭҭакәа, иажәаԥәа ргәаҟынҭа инеины иазхәыцуа итәан.

– Излазбо ала, шәара Кавказтәиԥәазар ҟалап, – Маҟсим Пиотр-иԥа дызлаз афилософиа даалтцын, Наҳари Мыстафеи ихы нарыԥәикит, еиԥәышьшьы, аҭәгьы акгьы анахимҳәаа, ргәы сырҿыԥзар ҟалап, игәахәын.

– Ааи, Кавказтәԥәоуп… Сара Аԥснытәуп, – Наҳар аҭак наиитеит.

– Аԥсны! – ииааԥьеишьеит, – Аԥсны сара Сталин сицны акырынтә снеихьан. Исгәалашәаԥәо даара ирацәоуп. Аԥсны жәлар рвожд Лакоба ибзианы дыздыруан… Адунеи ԥьашьатәшәа еибаркуп… Лакоба ичԥәын Рауфи сареи Москва Бутирка абахҭаҿы ҳаиԥәшәеит… Дсабиин… зынҭа дсабиин, – игәы инарҳәомызт, – сыварҿы дышкаршәыз даасыдхны

дыргеит… – луанытә дқәыԥсычҳауа, уаҳа ацымтԥакәа даангылт, иажәа намыгзазакәа.

– Дабаргеи? – Наҳар днеилууа дцеит, Рауф хәыҵы данҭаркыз иаҳахьан, аха уи ашьҭахь илахьынтԥахаз издырамызт.

– Дабаргеи уҳәоу? – аҭак имҭазакәа дгыланы алеиԥеира далагеит Мақсим Пиотр-иԥа, узиҷамԥшуа илахь еиқәтԥаны дынкахәыцуа. «Бутирка абахҭа акамера №4… – игәалеиршәон. – Ԥажәаԥык рзы акәын изыҟатԥаз, аха ԥшьынԥажәи ԥыԥьаԥык еилаҟҟы еилакын, анаҳәы-ааҳәырҭатԥҟьа ыҟамызт. Ҩнак, акамера ашә аартны, игәҭасны, ҵкәына еиқәа хәыҵык дааԥнадырԥалт. Мышкы ахи-атԥыхәеи ала шаҟаԥ ааргодаз, шаҟаԥ дәылганы иргодаз, уахгьы-ҩынгьы еилагьежьран-еилаҭырран, жәаԥа нызқьԥык ҭакын, Бутирка зазон, аҭзамԥқәа тҟәацырц егьагмызт, иазкуамызт. Ргәы ԥцәаны, рхы рԥәымыԥханы иаарго-ирго азәы дырбо-драҳауа ҳәа иҟамызт, аха аҷкәын хәыҵы имахԥәа данкны данааргa, рызегьы рыхқәа шьҭыхны ишҟа аԥшра иалагеит. Дԥьашьаны изыԥшуан, иқәра змаз ахәыҵы ркамераҷы даанамгазацызт. Игын, ицәеи ибаԥи еикәыршаны, ихәда кат-като, иқьышә хәыҵқәа шьа рылазамшәа ицәыш-цәышза, илахь еиқәышьшьы акамера ахи-атԥыхәеи лаԥшыла иааимидеит. Раԥхьаза акәны абахҭа иҭашәаз ихы шымԥаԥигоз акәзамкәа, дшашьцылахьаз мԥашьо, ԥьара ҩеахьыԥәыскыша ҭыԥк збозар ҳәа акыр днашәаааашәеит, аха азәы иҭыԥ акәым, анаԥәаватԥарҭа шыҟамыз аниба, ашьышьма аваракҷы атзамц кыдбаала днеины дҟәыҟәза днадтәалт. Ашьапхгылара илшомызт, даара дышдыргәаҟхьаз ихы-иҷы ианыԥшуан, дааҟәымтԥзакәа деимҳәон».

Абри асаби хәыҵгьы абра даанагаратәы еиԥш цәгьарас иҟаитԥазеи ҳәа Мақсим Пиотр-иԥа игәатԥанза дрыцҳашьаны дышихәаԥшуаз, инаԥыс итәаз ихы ааидикылан, ани ахәыҵы дызустоу удыруоу, Аԥснытәи ЦИК ахантәаԥы Лакоба иҵкәын иоуп ҳәа иеиҳәеит.

Азәы игәы дынҭасны иҭарҵаҷа игазшәа иааицәымыԥхеит. «Дзыхдырҟьазеи, иҟаитԥазеи, асаби цәгьарас?» Акыраамҭа иҩизеиқәкуамызт. Акинолента еиԥш ииаҟьа ицон Аԥсны даныҟазтәи ахҭыскәа. Ҩаԥраҭагалан Сталин дицны Гагра дыҟан. Гегель ифилософиа амца иалажьны ибылтәуп, аҩазны уалацәажәо ансаҳа уконсультантра мап ацәыскуеит ҳәа иеиҳәеит дгәааны.

Аҽны хәлаанӡа уи уаҳа дымцәажәаӡеит, хынтә ддәылтцны, аҿны аԥхьа игылаз аԥсатԥла ду адацқәа адгьыл иалыҳәҳәоз дрыхәаԥшны дыҿналт. Асанаториа аматԥзуҿцәа атԥла адацқәа ахьааԥшуа Сталин игәамԥхазар ҟалап рҳәан, анышә ақәԥсаны ирԥәахит. Ахәылбыҽха деиԥанеины данахәаԥш, анышә ақәԥсаны ишхырҿаз аниба игәамԥхеит, абаҳа аашьԥыхны анышә ақәхны наҟ икаиԥсеит ихала, иаанагоз аӡәгьы изымдырит, аха игәаҕьны иазԥааудаз.

Адырҿаҽны Лакоба дааит, даниба игәалаҟазара бзиахеит, рҿыцьагьы рымацара еидтәаланы акыраамԥа еицәажәон. Ашьԥахь хәҿык аԥаҳмадацәа рхылԥарчқәа рхатԥаны, ԥсуа маԥәала рҽеилаҳәаны, рҟамақәа цырцыруа ирҟәынтԥаны иааит, Сталин даабар ҳԥахуп ҳәа.

Ианиарҳәа, лак-ҿакрак ҳәа ааҟамтԥаӡакәа дақәшаҳаԥхеит, ддәылтцны дырԥылан, аԥсшәа реиҳәеит. (Шамахамзар ддәылтцны аӡәгьы диԥылаӡомызт.) Аԥаҳмадцәа руаӡәы дӡышӡа даарылтцын, илабашьа итԥарсны иаԥхьа даагылан, уара усас дуӡӡаны уахԥоуп, Аԥсны иаԥааз аԥсуатԥасла ҳчеиԥьыка агьама ибар разҟы дуӡӡак ҳзааганы иаҳзааниҗьызшәа ҳаԥхьаӡоит. Уҳәынԥқаруп, аамԥа шумамгьы аадыруеит, аха ухы ҳхумбаан, абарԥ иубо ашлақәа сыманы сааит, уаб ҳиқәлоуп, суҳәоит, сыҿныҟа умҿахытцырц ҳәа иеиҳәеит. Мап рцәимкит, деигәырґьаны идикылт. Нас Лакоба ишҟа даахьаҳәын, еилыскааueит, ари уара уусумԥа ауп ҳәа, цәгьарак атԥамтԥакәа дааԥышәарччеит.

Агәашә инԥытцны, амашьынақәа инарԥалоны еиԥш аамԥазы Бериагьы дкылҟьа даакылсит. Уигьы иахьцоз дрыццеит, Гагреи Гәдоуԥеи рыбжьара зда царԥа ахьамам ашьха ашьапаҽы дынхон ааԥхьара ҟазԥаз аԥаҳмада. Ажәытәтәи ахьатә ҿны ныԥәԥраа ицарашәа, иԥшӡаӡа ашьха ашьапаҽы иатԥагылан. Иҟьаҟьаран, ашԥа ԥбааӡа иҟан, ауарҳал иатԥәа ԥаршәызшәа, ашьац ԥашә-ԥашәо игылан. Араҟа аҳауа уамашәа ицԥьан, аҿны авараҽы ацаҟьа иатԥысны иааиуаз аӡиас хәыҷы акәаракәараҳәа абжьы хааӡа ииауан.

Лбаа, аҳауа хьамԥаӡа, ашоура ааузымчҳауа иҟазԥгьы, араҟа иласӡа, ихьшәашәаӡа, улахҽыхӡа уҟанатԥон, амшын агәы казказуа ухыԥшылон. Сталин атәара адәахьы иԥаххеит... аԥшәмацәа иаразнак ихианы ирызгылаз астол аадәылырган, амжәа ҳаракқәа рымԥан ашәшьыраҽы идыргылт. Лакоба иакәын

ҭамадас иҟаз, заҟа даманшәаланы, данааланы аныҳәаҷаҟәа ааникылоз, лафла, ажәаԥҟала даара дбеиан.

Сталин даара игәарԥханы дтәан. Лакобеи иареи реицәажәашьала ишеизааигәаз ҩашьомызт.

Маԛсим Пиотр-иԥа Лакоба иҙбахә рацәаҙаны иаҳахьан, аха уи аҽенынҙа димбацызт, дзакәытә уаҩы еилыччоузеи ҳәа дԥьашьаны дихәаԥшуан.

Сталин акрыфара инапы аиркааиҙа Лакоба ишҟа даахьаҳәын, Сариа иахьа абра дзыҟамзеи ҳәа гәыбԥан иитеит, ицаны даргааит ҳәагьы идитцеит. Чарабжара инеихьан еиԥш аамҭазы, ԥҳәыск ҵкәына хәыҵык длыцны амашьына даатыҭцын, ашҭа даатԥалт. Маԛсим Пиотр-иԥа, уи леиԥш зеиԥшыз аԥхәыс ԥшҙа идунеи ахаан димбацызт, лыхцәеиԛәатцәа ԥаны илыԛәыз лшьапаҟынҙа инеиуан, лыбла гәытбаԛәа шеишеиуа, лхы-лҷы агәыкра икны иаго, лҙара амацәаз ҭашәо, ссиршәа акәын лыхгылашьа шыҟаз. Амш лашан, аха лааира еиҳагьы иарлашеит. Сталин даниба, ашырҳәа ҩагылан дылԥыло, Сариа бааиааиҙа ҳахьыбзымԥшыз, сара сакәҙам изхароу, «брицар» иоуп иҳәан, дыхәмаруа аԥсшәа леиҳәеит.

Маԛсим Пиотр-иԥа шьҭа еиликааит Сариа Лакоба иԥшәма шлакәыз. Аҵкәын хәыҵы илыцыз иаб диеиԥшын, дсабиин, аха аԥсуа маҭәала деилаҳәан, икәымжәы, икаба, иҟама хәыҵы, ихылԥарч уҳәа, цәгьа инаалон.

Сариа дмааизҭгьы, Сталин ирласны агылара иҽазикхьан, аха дааины данрыдтәала, иҽааникылт. Маԛсим Пиотр-иԥа уиала еиликааит Сталин, Лакоба иеиԥш, иҭаацәагьы пату шрыԛәитцоз.

Ԥыҵк анырфа-ианыржә, Лакоба иҵкәын хәыҵы даашьҭыхны аҟәардә дныԛәдыргылан, «Евгени Онегин» ҷырҳәала аҳәара далагеит. Сталин игәаԥхеит, инапы изеиниҟьеит, нас ишҟа днаганы, ихы шьышьуа, уатцәы сыхьҙала асаат унапы иахалоит ҳәа иеиҳәеит.

Уи ашьҭахь Бериа (уааиҙа ҷымҭҙакәа дтәан) ахәыҵы дидиԥхьало ишҟа дааиган, ишьамхы дыԛәыртәо, ухысны атцәа узҷыршәозар, саргьы ҳамҭак устоит ҳәа, иԥьыба атапанча ҭганы иркуа, ашҭа агәҭаны игылаз атцәатԥла иирбеит.

Дгәырԥатцәа атапанча ааникылан, ихаиршалеит, ахысра иашьцылахьаз уаҩы наҙак иеиԥш, излацәак хҩаны дмыццакҙакәа иҟәаз-ҟәазҙа иаҷаз атцәаԛәа руак иаԛәкны, акыраам-

та дкылпшны датцхеит. Агәтатцәҟьа иаҟәиршәан, иҽаҭамызшәа инҽытцҟьаа игеит. Уамашәа ирбеит, зегьы иҵьаршьеит ихысшьа.

– Уабгьы ахысразы уаѡ дихәом, аха уаргьы уи уитцамхозаап, афырхатца, – иҳәан, Бериа ахәыҷы даашьҭиԥааит, дыршәны ажәѡан далеитцарашәа. Абасгьы ааҟеитцеит, иаԥырхагахаз здыруада, иланарԥшыга илахь иаамҟьан, икаууа хлантцы ишлеиуаз, иаԥхьа аѡы зҭаны иҟәгылаз аирыз ахы илаахан, азблак хәаш-хәаша ицеит, ишьҭыхны иикыз ахәыҷы дыршәны дизкамыжьит, уаҳа егьигымхеит, дааиижьын, икаҳаз иланарԥшыга аашьҭиԥааит, иблахаҭа азәы дынҭасны иҭихызшәа аҟынза ицәымыԥхеит, руак шԥеыз аниба. Игәалаҟара бжьнахын, деизҟәыҽы днатәеит. Лакоба, Бериа иланарԥшыга иахьыз имбазазшәа, Сталин ихы идкыланы акы иаҳәара даҽын.

... Изҭаз аѡнаҭа ааныжьны Гаграҟа ианцоз Бериа, дызлааз акәзамкәа, Сталин амашьына дицҭалеит. Лакоба иҭаацәеи иареи аҽакы иҭалт. Заҟа иҭаацәа ԥшзаз... Уахьрыхәаԥшуаз мацара угәы еизҳауан. Лакоба уаѡаса хәыҷык иакәын, аԥхьатцәҟьа уиаҟара улаҽы дааизомызт, иԥшра унеилаҳаратәы еиԥш, аха иҽы анааихихлак иааиҽышәшәоз зегьы хьын. Ацәажәара даналагалак, иаҟара ѡба ицланы дҳаракхон, усҟан иԥшратцәҟьагьы зынза ҽакхон, изызырѡреи ихәаԥшреи агәахәара унаҭон.

Астол аҽы иахьынзатәаз аҭаҳмадацәа, уи аҽны ада дрымбазацызшәа, рлымҳаҟәа кыдтцаны изызырѡуан, иааиҳәоз ажәак раѡрыжьуамызт, ихәшаха ргәы икыдлон.

Рныҳәаҽаҟәа дырхатцгыланы иааникыло даналага, уара Аԥсны зегьы уеиҳабуп, утәаны иаанкыл ҳәа аниарҳәа, аматцура акәзам, ҳара ҳҽы аҟәроуп еиҳабырас иҟоу, шәныҳәаҽа стәаны ишԥааныскылои, шәара ишәеиҳау иҟада, шәара шәынцәаҟәоуп ҳара ҳзы ҳәа анреиҳәа ргәы ишахәаз рхы-рҽҟәа ирнибаауан. Ииашатцәҟьаны дахьрыхәаԥшуаз инцәаҟәоушәа акәын иштәаз, изышзышза, шәкы-шәкы шыҟәса инареиҳаны ирхытцуан, аха ирҳәо рдыруа, ируа рдыруа, акы узрывымбо иҵыгә-ҵыгәза иҟан. Маҟсим Пиотр-иԥа иҵьеишьон, дарадара ҳаҭыр еиҟәтцаны иахьеицәажәоз, мацҟьа-шьацҟьа рыкрыфашьа, аамысташәала рхы ахьымѡаԥыргоз.

Лакоба данцоз, аҭаҳмадацәа азәазәала даарыдгыло, игәыдкыланы абзиала ҳәа реиҳәеит. Шаҟа дырҭахыз рҽы ир-

зарҳәомызт, абра ҳгәы уаласоуп ҳәа рнапқәа рыла идырбон, иҭаацәеи иареи амашьына иҭаланы агәар инҭытцаанӡа ашҭа иқәгылан изыԥшуан.

Мақсим Пиотр-иԥа Москватәи иԥызцәа ирҳәо иаҳахьан Лакоба ижәлар ргәы даласоуп, аԥсуаа зегьы ургәаарц уҭахызар, ажәа заҭцәык ауп иаҭаху, Лакоба изы ицәгьоу акы аауҳәар, иазхоит ҳәа. Уи ижәлар шаҟа дырҭахыз иблала имбар агәра нагӡаны изгомызт.

Аԥсны дахьынӡаҟаз уи Лакоба дицны жәпаԥьара ақыҭақәа ибеит. Иахьнеилакгьы хәыҷгьы-дугьы ршьапы иқәгылон, иҳаиҳәозеи ҳәа ибла ихыԥшылон... Закә ҳаҭырыз, закәытә авторитетыз имаз абри ауаԥаса хәыҷы иуаажәлар рҽы! Мақсим Пиотр-иԥа Гагрантәи Москваҟа данцоз (Сталин аԥхьа дцахьан), ихы агарҭа имоуа дҟалеит. Лакоба дуӡӡа днаскьеигарц дахьааз, уи иԥсы ахьынӡаҭоу ихамыштуа ихаҳы иаанхеит.

Ианеиԥыртцуаз, Мақсим Пиотр-иԥа Рауф хәыҷы дааигәыдиҳәҳәалан, арԥыс еилфаҷа, уандухалак узакәхарц иуҭахузеи ҳәа диазҭааит. Рауф акыраамҭа ажәԥан датцаԥшуа, сара аетцәаҟәа даара бзиа избоит, есуаха срыхәаԥшуеит, исыԥхьаӡоит, еишьҭагыланы иныҟәоит, сандухалак дара рышҟа схаланы, ҽынла рҽахьыртцәахуа еилыскаар ҭахуп ҳәа аҭак ҟаитцеит. Ахәыҷы данцәажәоз, Мақсим Пиотр-иԥа уамашәа дибон, иблагә хәыҷқәа ирхымӡало аҟәыҵара рхын.

– Уахынла даанкыланы аԥныҟа дыԥнаумгалар, иаашаанӡа ажәԥан датцаԥшуа адәны дгылазааueит, дастронавтхарц иҭахуп, – иҳәан, дааччеит абгьы...

Мақсим Пиотр-иԥа абарҭқәа зегьы дахьынӡарызхәыцуаз Аԥсны ԥшӡа далаԥшуашәа игәы иабон, ихәыцрақәа ихытцны ианца аӡы зҭцабаны аҟәара иқәхаз аԥсыӡ еиԥш, абаандаԥы иԥсҭазаара хьамҭа дызлаз зегьы натцанарӡит. Ашырҳәа дԥагылан, днеины, иқәықәма-шәықәмаха ашьашьма ааигәара аҭӡамц кыдбаала иадтәалаз Рауф дааихагылт. Зҽеитцыхны ииаз ахатца дԥагыланы, ихы иқәкны ишҟа иааира иатцанакуаз изымдыруа, илақәа ҭырхаха днеиҳаԥшит, ихы ԥышьҭыхны. Мақсим Пиотр-иԥа ахәыҷы дшизымдырыз ибеит, аха сара абри соуп ҳәа игәы инамырҳәеит, ииаигәаны дахьихәаԥшуаз, дрыцҳахәха, дхьыжә-кәыжә, дхәылашьны, иблақәа гәырԥамзар акгьы рхумбааӡо, иибахьаз, згәы ҭыганы

иааʒаз иакәʒамызшәа, ихәычра зегьы шьны, илаз зегьы илхны, дҭыгга, агага еиԥш дахьибаз еиҳагьы игәы инархьит.

Акгьы иамҳәаʒакәа, инапы аанкыланы, диманы иҽыныеихеит, иаргьы сабоугои ҳәа дымҵааит, ацәгьагьы абзиагьы изеиԥшхахьан. Диманы дахьцоз уажәы-уажәы абахҭа еимаакәа ишьаз ишьхѡыруан, иара еиԥш ишьапгьы хәычын, ауаа наʒакәа ртәы акәын ишьаз. Ивараҽы дааганы, шьҭарнахыс абра уара уҭыԥ ауп ҳәа аниеиҳәа игәы ҟәандаʒа ишыҟанатҵаз ихы-иҽы иааныԥшит. Ҷьара дызбахьеит, дызуҵахарыдашь ҭынхатҵас сыздызкылаз ҳәа дхәыцуа, уажәы-уажәы лаԥшыла деимидон, аха дигәаламшәеит.

Заҟа ҵуазеи ажәѡан уатҵамԥшижьҭеи, аетҵәаҟәа умԥхьаʒеижьҭеи ҳәа ихы ааидикылан, азҵаара аниитa ауп данидырыз. Қарҭынтәи Москва данаарга нахыс иидыруаз уаѡԥсыжәлак димбацызт, дгәыкны дыҟан, Мақсим Пиотр-иԥа данидыр, иаб дибаз аҟара игәы аазан, инап хәычҟәа икәыршаны дикит.

– Ԥшьышыҟәса ҵуеит ажәѡан сатҵамԥшижьҭеи, сиетҵәаҟәа рыԥшратҵәҟьа схашҭит... – игәи илаґырʒи еилатҵәо иацәажәара далагеит. – Зегьы сцәыʒит, саб дыԥсит, иудыруама?... Сан сара саԥхьа дҭаркит. Ахара шухароу ашәҟәы унапы атҵауѡуазар, уан лхы дақәиҭахҭәуеит ҳәа сарҳәан, сыржьеит, ашәҟәы снапы атҵазѡит... Схәычын, исарҳәаз агәра згеит...

Усҟан схәычын ҳәа Рауф ииҳәаз Мақсим Пиотр-иԥа дааршанхеит. Уажәгьы жәибжь шыҟәса нагʒаны ихымтҵзацызт, аха абахҭатә ԥсҭазаара хьамҭа дышхәычыз иханаршҭхьан, уаѡы наʒак еиԥш ихы ԥхьаʒаны дцәажәон... ахәычы бжьы ихан макьана.

– Исаҳаит уаб Нестор иԥсҭазаара дшалтҵыз, даара сгәы иалсит, усҟан саргьы ҵарымкʒацызт... Данырж ашьҭахь иҟалазгьы здыруеит... Аха уара усабимзи, узыхдырҟьазеи?

– Сзыхдырҟьаз саргьы исыздыруам. Аԥсны аҽар аконтрреволиуциатә-террортә организациа еиҽкааѡыси хадаси иамоу уара шуакәу уҳәар, уан лхы дақәиҭыртәуеит ҳәа сарҳәеит... Сан леиҟәырхаразы иҟасымҵара ҳәа иҟаз...

Убри аамҭаз акамера ашә аатны ахылаԥшѡы даалагылан, ара ацәажәара ҟалаʒом ҳәа ибжьы ихарззала ҽааиҭит. Рауфи Мақсим Пиотр-иԥеи аицәажәара иаҟәыцит.

Бутирка иҭакыз абаандаѡцәа ԥсымышьҭыгак ирырҭоз иаҵыданы мчыбжьык ахь зныk (ес-ԥшьаша) абахҭа аѡнутԥ-ԥкатәи алариок аԥны 50 маат рыхә афатә аахәара азин рыман, уи акәын ԥсеивгагас ирымазгьы. Аԥара анапаҷы аанкылара ԥкалазомызт, аѡнутԥкатәи атцәахырҭаҷы рыхьзала иалартцон, ацынхәрас ачекԥәа рырҭон. Абахҭаҷы ишаԥу еиԥш, камерацыԥхьаза астаростацәа алхын, урҭ аҕәыцәмаԥьаԥәеи амели рырҭон. Доусы иааихәарц иитаху астароста аҕәыцәмаԥьа ианитцон, изыԥсоу ачекԥәа аарымхны, иара ихаҭа есԥшьаша алариок ахь дцон хәаахәтра, ианааигалак доусы итәы иитон. Аԥара ззаламыз, ачекԥәа змамыз абаандаѡцәа ахәы ирырҭоз азыѡарѡари часеиԥәатцәаки иаадхалон. Акамера №4 аҷы иҭакыз ҭынхак-ҭынхак дыззымааиуаз азәгьы дыԥкамызт, Рауф заҭцәык ида. Дынкыдыԥшыла-аакыдыԥшыло, игәы ԥшааua, дзатцәза дахьрылакыз, Маԥсим Пиотр-иԥа еиԥш, зегьы дрыцҳаршьон. Алариок аԥкынтәи афатәԥәа аахәаны ианырзааргалак, зегьы изеиларԥсон, аха аҷатца иҷахьы иѡеигомызт, абаандаѡцәа рхәы ирҭоз аамҵыдарахаз. Ари зумфозеи ҳәа аниарҳәалак, ҷымҭзакәа, илахь еиԥәышьшьы даатәон. Иаахәаны ииаргацыԥхьаза абас ԥкаитцон, афара акәым, дзахәаԥшуамызт, арахь азеиԥш хәы ирҭоз изхомызт, еиҳа-еиҳа дҭцыкәкәа ацара даҷын. Хаала ианимуза, Маԥсим Пиотр-иԥа ҽенак мчыла иҷастцоит ҳәа даналага, Аԥснынтәи исыцааргаԥәаз сѡызцәа гәакьаԥәа аҽа хкык абра иҭакуп, сара урҭ рылымкаа акгьы сзыфом ҳәа иеиҳәеит. Шаԥа дрыцҳаишьазеи, иеиҳәаз игәы аакылнатцәазшәа ибеит.

* * *

Рауф аԥхьа Сухановка дҭакын, лассы-лассы дыҭганы иҷаахәы иҷырхуан, Қарҭ данрымаз еиԥш, «ихахәы шьыҭцәрашьыҭцәрала иаханы итцырхуамызт, магәшьхәала ииаисуа дрыпԥомызт, аха дышдыргәаԥыц ддыргәаԥуан, ахәылбыҽха даныргалак иаашааӡа аҭзамц хьшәашәаԥәа дрыдыргыланы ддырҳәацәон, ибз ааиҷшәааӡа... Аԥхьа санҭаркыз схәыҵын, зны сдыргәыбзыҕуан, аҽазны срыпԥон, уаҳшьуеит ҳәа сарҳәон, сгәы ҭырԥьон, сшәаны саԥәшаҳатхеит. Акгьы схараӡамкәа сҭакуп ҳәа, Қарҭ иҷырхыз иҽахәы Москва данааргa, мап ацәикит.

Харада ахара идҵаны дҭакуп… зыкәра наҙам ақәыԥш закәандарыла изныҟәеит. Иус иахәаԥшны, аара иду ихыхны ихы дақәиҭтәуп ҳәа шьақәдырґәґәеит ѡыцьа аусҭцааѡцәа. Рауф иахьамзар уаҵәы доурыжьуеит ҳәа игәы хытхытуа дшыԥшыз, еиҭарҷыцны иҷахәы иҷыхра иалагеит аҷа усҭцааѡцәакәак. Урҭ аа-мзы иааиҟәамҵзакәа ддыргәаҟуан, уахынла ддырцәомызт, бжеиҳан акриҷарҵомызт. Иқәитҵоз, итҵеитҵоз ҳәа акы имаҙамкәа, ацемент хьшәашәа дыкәыршәын, агәытҵәыхь ихьит, иқьышә хәыҵқәа еиҟәыжәжәа ицеит изеихамкуа, ашьа иҷытҵуа аҟынҙа днаргеит, иааитҵарымгалаз ҳәа иҟоузеи, аха исхароуп издмырҳәеит. Сухановка ианамуҙа еиҳа «аԥышәа ду» змаз аусҭцааѡцәа ахьыҟаз Бутиркаҟа диаргеит. Абраҟа Мақсим Пиотр-иԥеи иареи шыкәсыбжак инеиҳаны камерак аҷы еицырхыргеит.

Рауф, ицәа ҵаґазахазшәа, хьҭа хәыҵык анааҟалалак изычҳауамызт, ихаԥыцқәа еихамгыло, аҟәара-ҟәараҳәа аихасра иалагон. Мақсим Пиотр-иԥа ахәыҵы ахьҭа дасыркуам ҳәа ихыза ааиқәхны иқәитҵон, иваиҵьгәон, ижьра далтцызшәа дихҙызаауан. Ҵхыбжьонла иааины, ацәа далкәкәааны иҷахәы иҷыхразы дырго ианалагалак, срумҭан… усыцхраа, сахьнарго срыпҟоит ҳәа иҷеиларԥсны дикуан, аха Мақсим Пиотр-иԥа дызлаицхрааузз, мчыс имагәышьаз… дааимкәкәааны даныргалак, ибжа ааимшьааны иргазшәа даанхон. Ачалт иатцытцыз атцыс еиԥш, дыркәкәны дрыманы ихынҳәааныҙа, ихы агарҭа имоуа, дыгәжәажәо дыԥшын.

Хәымз рышьҭахь Мақсим Пиотр-иԥеи Рауфи акамера №37 ашҟа ииаргеит. Ԥаса иахьҭакыз аҭҙамцқәа зегьы «лашәын», иауан иашәан ԥьара нцәытцыԥшырҭак амаҙамызт. Иахьиаргаз аҭҙамцқәа руак акылҳара аман, Рауф иангәеиҭа скылԥшны адәныҟа сзыԥшуазар ҳәа, датцагьежьуа далагеит, инеихашәы ихәлааныҙа акылҳара дизадымгеит.

Акамера ргәы ҭаԥҵәаны ишеилаиаз, хәыҵҵас ибжьы хҵаны, избеит, избеит ҳәа дныѡнытцәааит. Изакәызеи, иубазеи, узырҳәҳәозеи, рҳәан, рыԥсахы еибакуа, аҟаҷыҳәа ицҳауа, Рауф ибжьы рхы иаламҙо инаиқәцәкьеит.

Ажәѡан датцамԥшижьҭеи итҙоз, дгәаҟуан, акылҳара дкылԥшны дшыԥшуаз ажәѡан ҽеыҵ хәыҵык дахьнатцаԥшыз аетцәакәа ибеит. – Сиетцәакәа збеит… сиетцәакәа рыԥсы ҭоуп!.. – иҳәан, дгәырґьаны ашьҭыԥара далагеит.

Шәеибамбеит даргьы уаргьы ҳәа аҭәы згәы кыдгылаҭахьаз Рауф диқәыҳәҳәо далагеит, аха Мақсим Пиотр-ипа, дхәыҷуп, игәы цәкҟьоуп, уаргьы изацумтцан, иҳәан, дааникылт.

– Сшааурыжьлак сиеҵәаҟәа рышҟа сцоит... икыдыгга икыдуп... Уаҳа исымбаҭоз ҵьысшьон... Дареи сареи ҳаиқәшәароуп!.. – ҳәа Мақсим Пиотр-ипа илымҳа дҵахәыҵ-хәыҵуа иеиҳәон, ихәыҷтәы фантазиа нҵәаҭомызт.

...Уахык Рауф иҷахәы иҷырхырц дыргеит, аха абжьааҵнеиҵш акәҭамкәа ирласны ддырхынҳәит. Акамера данааԝнала, Мақсим Пиотр-ипа иҵьеишьеит, иҟалаз изымдырит, ахақәитра уаҳҵеит ҳәа иаҳәаны доурыжьызшәа ауп дҵырҵыруа, игәы ҵгәыргьааua дшааз. – Иуарҳәазеи, абасҟак узыргәыргьозеи ҳәа даниазҵаа, – Уаха сҷахәы сҷызхуаз еиҵш ауаԝы бзиа сиқәымшәаҭацт, сԝызцәеи сареи ҳаинириеит, аицәажәара азин ҳаиҵеит, ҳаибамбеижьҵеи итҵоз, ҳазхара ҳаибаирбеит, ҳаиликааит, шәымшәан, сшәыцхрааueит ҳәа ҳаиҳәеит. Абри аниҳәоз мҵәыжәԝада дзыҵыруамызт, уаҳа егьигмызт.

– Аусҵҵааԝы ижәлоу удыруама? – иаҳаз агәра изымго дизҵааит.

– Ишҵасзымдыруеи, ҳацәажәара даналагоз иҳәеит, Хват ижәлоуп, – заҟа игәарҵханы иҳәазеи уи ажәла.

Мақсим Пиотр-ипа Хват ижәла аниаҳа, днытцакка дцеит. Аҭәырԝы ирҳәо иаҳахьан, Хват ҳәа усҵҵааԝык дыҟоуп, дмыждоуп, ҳаґоу-саґоу диҷашәааит, аҷеытцарбел еиҵш ауаԝы ишьа илоу зегьы ааилицәцәааназа диҟәатҵом, иԝнутҟа диґралан дааирҳәуеит, ихы дҵаланы ихшыԝ еилеигоит ҳәа. Ибзианы идыруан, Хват амаҷ-саҷқәа рзы «аҵьабаа» шидмырбоз, Бериа уи «ишәарҵақәоу» ҳәа ирыҵхьаҭоз дрызкны дышимаз. Дааразa дархәыцит, абарҵ ахәыҷқәа макьана зан лгәыҳәҵыхш зқьышә иқәымбаҭац, зхы-зҷы ахәы мааҭацыз, асыс мҟаақәа Хват ақәыцьма дзырзыркыз змаанахарызеи ҳәа. Бзиарак ишазкымыз игәы азԝеит, Академик Вавилов дуззa дзакәу изымдыруа даазырҳәыз, Асовет мчра саґоуп ҳәа, ихы иҵамыз, игәы иҵамыз иҷала изырҳәаз, шәара рыцҳақәа шәыҵшьԝыкгьы зныкҟьрала шәнаихәлаҵсаны шәшылбааидо жәдыруама ҳәа дрыцҳашьаны дизыҵшуан, аха инимырҵшит, уахык иадамхаргьы агәалаҟара бзиа иоуз шимоу дыҟазааит ҳәа азыҵхьаҭаны.

Уи ашьҭахь Рауф мчыбжьык уаҳа аҵәгьы димазҭцааҵеит. Мчыбжь дуҵҵак дгәырґьаны дыԥсуан ихигаԛәахьаз амыԛәмабараԛәа зегьы ихашҭырц егьигҵамызт.

…Аҽны ианааша инаркны агәырґьабжьԛәа ааѳра иалагеит адәахьынтәи, аха аҵәгьы ирмаҳаҵозшәа, рыла рҽы ҭакәаҳа, ҽыцха иԥшуа итәан. Ашәа, амузыка, абарабан… «Нагҵара иԛәзааит ҳара ҳ-Сталин, хгәыґырҭа!» – ҳәа уажәы-уажәы абыжьԛәа акылҳара икылԛьаны акамера иааѳнасцыԥхьаҵа луанытә иԛәыԥсычҳауан, ргәы ҭнашьаауан, избан, иԛаҳҭцазеи цәгьарас, ҳара ҳҵалыхәдаахазеи иахьатәи амш ҳәа игәырѳон. Рауф заҭцәык иакәын изымтәоз, уи акылҳара даҭцагьежьуа даҭцагылан, скылыԥшны адәныԛа иԛоу сызбозар ҳәа, аха дзыѳаҵомызт.

– Иахьа Маи 1, аныҳәа ду… Иҳамбаҵакәа иҳавсны ицоит. Аха ишԥаԛаҳҭцари, аԥсҭазаара ус ишоуп, ҵьоукы гәырґьоит, ҵьоукы гәырѳоит, – иҳәан, Маԛсим Пиотр-иԥа дѳагыланы, Рауф даашьҭыхны, акылҳара дынкылирԥшит. Ҭѳа змамыз ажәлар гәырґьо амѳаду ианыланы, Ашҭа ԛаԥшь ашԛа рхы рханы ицон. Иблаԛәа ҭырхаха дрыхәаԥшуан, зегьы Сталин ипатреҭԛәа ирытцагылан. Илаԥш изаԛәымго иадхалт патреҭк, уи егьырҭ раасҭа идуҵҵан, «Сталини Гелии» ракәын. Гели ашәҭԛәа дрылакны дигәыдыҳәҳәала Сталин дикын. Иашьҭагыланы инеиуан ахәыҵԛәа, аҷарацәа иԛәлацәа. «Сталин дуҵҵа ихылтцуа ашәахәала ҳарԥхоуп.. Ҳаб Сталин иҳадитцозы ҳарҭ ахәыҵԛәа зегьы ҳахиоуп!..» – ҳәа рыбжьы еиԛәыршәаны ашәа рҳәон. Ишԥеиҭахыз итцегьгьы ибаларц уи апатреҭ, еиҭа иаҳаларц уи ашәа, аха иаразнак илаԥш иныҵцаба ицеит, илымҳа иҭамыѳзо ицәыхарахеит ашәагьы. Дышԥарытцашьыцуаз насыԥ лаша змаз ахәыҵԛәа.

– Саргьы саԥсеит, уаргьы иубаз узхоуп, – иҳәан, ҵаԛа даниргыла, Рауф ихәыҵра иииаины, инеиматәаны аҭцәуара далагеит. – Сара абри еиԥш сзаԛәшәазеи, сѳызцәа сызрыламзеи, – ҳәа.

– Умшәан, уара макьана ухәыҵуп, егьарааны уахьҵап… Ҳаԥхьа иааиуа аныҳәа уѳызцәа урылагыланы уаԥыло уԛалоит, – игәшәа-мшәа ҳәо диргәыбзыґуан. Аҽны хәлааҵа иҽеизеиԛәкуамызт, акылҳара дкылыԥшны иибаз убасԛак игәы инархьит, магәшьхәала иааисуа данырыпԛозгьы уиаԛара ихьааимгазар ԛалап. Гелии Сталини рпатреҭ ибла иаахымтцзо

ихгылан. Сталин ихәда иакәыршаз лнап хәыҵқәа ԥшьы-шықәса раԥхьа иара икны, диварԥало Маи 1 аныҳәа аҽны Аҟәа атрибуна аԥхьа икәаԥ-кәаԥуа ииасны ицон. Хыхь иқәгылаз рабацәа ҳарбандаз ҳәа рнапқәа рҟьон.

Изакәытә дунеи ԥшзоузеи дназылшәа дцаз, агәылтцха иахьымзакәа иҽшәаз ашәтыц еиԥш. Гелии иареи анеибадырыз имаз аразҟы анааигәалашәалак, ииаизымчҳауа аҟынза игәы ҽнакаауан. Абыржәытцәҟьа датцагыланы дахәаԥшуазшәа ибла иаахгылт, ҽнак ашкол (атцара ахьитцоз) авестибиуль атзамц зырлашаз, изыркаҷҷаз анцәеи амаалықьи рсахьа. Аҽны атцара аанкылан, атцаѡцәагьы артцаѡцәагьы еиханы авестибиуль ахь ицон, иѡналаанза рыбла хнакуан, Гели ашәтқәа дыргәылԥхааua, Сталин дузза дигәыдыҳәҳәала дыкны итыхыз асахьа (аҽыхантца) ааганы атзамц икыдыртцаз... Уи аҽны аурокқәа рцынхәрас, агәырґьаратә митинг ыҟан, алекторцәа, апропагандистцәа, ажәа лыԥшаахқәа кадыртцәон, атцаѡцәа ирзеитарҳәон ажәларқәа зегь раб Сталин Гели хәыҵы илаԥш хаа дшытцашәаз, ахәыҵқәа рыбзиабара дузза шимоу, изнымкылакәа даашьтыхны дахьигәдиҳәҳәалаз зеиԥш ҟамлазац хтыс еитахәатәны ишыҟалаз атәыла зегьы азы. Ари асахьа ишаанарԥшуа, Сталин ахәыҵқәа зегьы шитаху, рынасыԥ шичаԥо... уҳәа азә ииҳәоз аҽазәы инеитаҳәо, ақәгыларақәа цыхәаԥтцәарак рымазамызт. Рауф, атцаѡцәа зегьы реиԥш, иаргьы илымха кыдтцаны дырзызырѡуан, дызустахарыдашь абри азґаб хышәшәаа хәыҵы Сталин дузза дыззылԥхаз, ихылтцуа ашәахәа иарԥхаз ҳәа длытцашьыцны... Ибла ааихмырсыґьзакәа Гели длыхәаԥшуан.

Гели Буриат Монголиатәын. Лаб Ардан Маркизов хьзиԥшеи змаз ареспубликаҽтәи анапхгаѡцәа дыруазәкын. Асоциализм аргылараҽы ахәта иаларгалаз, жәлар рынхамѡа ашьтыхразы зеиԥшыҟам алтцшәа дуқәа ирылдыршаз рзы ахәшьара ҳаракы рытаны ирыдиныҳәаларц Сталин Кремль ашҟа иааиԥхьеит гәыԥѡык ареспубликa анапхгаѡцәа. Аделегациа ԥызара азиуан Гели лаб Ардан Маркизов. Усҟан лара фы-шықәса ракәын илхытцуаз, раԥхьаза акәны лаб дицны Москва дааит. Аделегациа Сталин ианидикылоз аҽны ларгьы лаб дивапало инапы кны дицццеит. Сталин уи аҽны игәалаҟара бзиан. Буриат-Монголиатәи аделегациа игәаԥханы идикылт, ареспубликa иалнаршаз ақәҽиара дазаатгыланы анапхгаѡцәа

русура ахәшьара ҳаракы аиҭеит, аӡәаӡәала аҳамҭаҟәа инапала иранишьеит. Анцәа дыззылԥханы ижәԝан-гәашә ззааиртыз шанханы ишыԥшыз Гели хәыҷы дԝагылан, ашәҭ шьыҭцәрақәа ааидкыланы, дҳәырҳәыруа, аӡәгьы дизгәамҭаӡакәа, анцәа иҭыԥ (апрезидиум) днеины дхыцәӡа даадгылт. Лаб днеилуу-аа дцеит, ихәыҷы дкәаҕӡа Сталин иаԥхьа днеины дышгылаз аниба. Аб ихала иакәым, иеицыз зегьы ирцәымыԥхан, уахь бабацои ҳәа ддырхынҳәырц иалагеит, Сталин игәамԥхар, ҳантцәеит, ргәахәын.

– Ҳаб Сталин снапала ашәҭкәа исыркырц ҭахуп, – ҟаалҭит, арахь бгьежьы ҳәа данырк.

Сталин ахәыҷы илҳәаз игәаԥхеит: Шәылԥырхагамхан, даа-шәышьҭ сышҟа, – иҳәан, ихы-иҟәы агәахәара шиоуз аныԥшит.

Анцәа «иашьапкцәа» ахәыҷы илкыз иԥжәо ак шаҕрамыз, ишышәҭкәаҭцәҟьаз агәра анырга, ишҟа днарышьҭит. Даашь-ҭыхны дааигәдиҳәҳәалт, зыҕехыршаны иԥшуаз афоторепор-тиорцәа ари еиԥш ахҭыс раԝрыжьуазма, «рабԥьарԥәа» ирыҭц-хеит. Адырԝаҕены иҭытцуаз агазеҭкәа зегьы (ацентртәкәа) рдаҟьаԥәа аԝычеит, «анцәеи амаалыԥьи» рпатреҭ. Ажурна-листцәа ракәзар, асахьа дырцәажәеит, «Иҭабуп, аԝыза Ста-лин, ахәыҷкәа зегьы насыԥ ду ахьҳауҭаз азы», – ҳәа ажәа хьҟәыршәахаԥәа азырԥшааит. Афоторепортиорцәа ирытцам-хеит, аҕыхантцԝцәагьы шәыгахкыс иааҟоу зегьы аус ддыруит, атәылаҕы иреигьӡақәаз асахьаҭыхыԝцәа Сталин аныхачаԥа еиԥш дгьазгьазуа, илаԥәа ирхытцуаз мрашәахәаны, амаа-лыԥьцәа зхьыкәкәа игәыдыҳәҳәала иикыз Гели меигӡарахда илыԥәԥсон, дарлашон.

Ари асахьа шедеврхеит, аҳәынҵԥарра зегьы иахытцәеит, школцыԥхьаӡа иахьырыгӡеит.

Рауф иԥхыӡгьы иалашәомызт, анцәа инапы зыхьирсыз, игәыдыҳәҳәала иикыз, ихылтцуа амрашәахәа иарԥхоз, лсахьа ауп акәымзар, лхаҭатцәҟьа дызбоит ҳәа.

Москва знызатцәык дахьааиз, адунеи зегьы дадыруа дҟа-ланы, лаби лареи аныхынҳәа ашьҭахь, хара имгакәа Маркизов иҭаацәа иманы, Аԥсны ԥсшьара ҳәа дааит. Ардани Нестори уааӡагьы ибзианы еибадыруан, иҭаацәеи иареи иԝныҟа ааԥхьара риҭеит. Уатцәы иаараны иахьа еиԥш, Аԥсны иахыс-ны Қырҵтәыланӡа инаӡеит анцәа иԥха Гели Гагра дааины дыҟоуп ҳәа.

Ҳазшаз дыззылыԥхаз даабароуп ҳәа ҭԥа змамыз аҭаԥцәа Қарҵ аахыс иааиуан. Шьжьымҭан инаркны аахәлаанӡа аԥсшьарҭа ԥны ашҭа иазымкуа игылан, дҳаӡаны ҳазлыҷцәажәозар ҳәа, дрыларгыланы рпатреҵ ҭырхыр, Сталин ихаҭа ивагыланы иҭырхызшәа аҟынӡа игәырґьон... Ашколкәа рахь аапҳьара лырҵон, агәырґьаратә митингкәа еиҷкааны илԥылон.

Уатҵәы иаашар аныҳәа ду Маи 1 акәын... Ахәылбыҩеха Гели лани лаби дрыманы, сасра Аҟәа, Рауфраа ирҵааит. Асахьаҷы иибахьаз лхаҭа лакәын, еибадырит. Ԥба-хԥа шыԥҳәса раахыс еибамбацыз аиԥызцәа Нестори Ардани еидтәаланы иахьынӡеицәажәоз (еибырҳәаша маҵ рымазма, ԥ-республикак рнапхгаԥцәа), Гелии Рауфи хәыҵбаҳчак аҟны еицыраазӡазшәа, еизааигәахеит, рызхара еицыхәмарит, еилаҭәеит...

Ауха ихынҳәны Гаграҟа имцеит, Аҟәа иаангылт. Ашьжьымҭан аԥҭаацәаракгьы апарад ашҟа еиццеит. Атрибунаҷы Нестор дивагылан Ардан. Гелии Рауфи рнапԥәа еибаркны, игәырґьа-гәырґьо раԥхьа ииасит.

– Аныҳәа Маи 1 сынтәа шәара шәҷы ҳаԥылт, иааиуа ҳара ҳҷы ҳаицаԥылап, – ҳәа аапҳьара ҟаитҵеит Ардан, Нестор ишҟа, ианеиԥыртҵуаз.

Нестор даԥәшаҳаҭхеит.

...Бутиркатәи абахҭа акамера акылҳара дкылыԥшны иибаз асахьа абарҵԥәа зегьы игәаланаршәеит. «Сталин ихылтҵуа ашәахәала ирԥхоу Гели иахьа лыԥсадгьыл аҷы аныҳәа даԥылоит, дгәырґьа-гәырґьо... Ҳаицаԥылоит ҳәа еибаҳҳәахьан, иҟалап урҵ усҟан ҭаацәала ҳнеиуаз ԥьшьаны иаҳзыԥшызҵгьы... Илдыруазеи сразҟыдаха иахьа Бутирка абахҭа сышҵаку», – ҳәа игәы каҳаны дхәыцуан.

Иаргьы издырамызт, уи аамҭаз Гелигьы, анцәа дшылзылԥхаз еиԥш дылзыцәгьахан, дразҟыдатәны дшаанижьыз.

Апартиа уазгәыкуп, Ленин уиарґьажәԥан, сара уаԥыза гәакьоуп, иналукааша ҳәынҵԥарратә усзуԥуп, унапхгаԥ ґьеԥуп ҳәа ажәԥан аҟынӡа дхагаланы, дыҩхәаны аҳамҭа иитеит, инаԥәырццакны, уара ҳпартиа гәыкала уазыҟам, асовет ҳәынҵԥарра уаґоуп ҳәа Ардан харада ахара идтҵаны, дкыдтҵаны дыдиршьит. Заалымдарала лхаҭа иахьизныҟәаз лызхымгакәа, мышԥәак рышьҭахь лыԥсҭазаара далтҵит Гели лангьы.

Ҳаиԥш разҟы змада ҳәа иҟаз аҭаацәа, луанытә адгьыл нарытцабганы, инҭахәашашәа иныкәзаа ицеит.

Сталин иԥха ҳәа зкырҭа рибамҭоз, Гели лымԥын уаѡ дыкәымлазо, аҳцәа лҭаазшәа, илыцәшәаны хара-хара илывсуа, даанхеит лымацара, дрыцҳахәха... Илфатцәкьо лымамкәа, иауан-иашәан хытцакырҭак ҳәа лымазамкәа (лыматәа хәыцкәа илшәыз аамчыдарахаз акы адәылгара азин лымҭазакәа, лаб иѡны дындәылцаны, ашәкәа рчаԥеит) агәымыжда даныкәха, лнапкәа нарымтцакуа, ақалақь далан чаҷатцак сызҭарыда ҳәа.

Акылҳара дшатцагылаз ауп, абаандаѡы Лакоба, удәылтц, аусҭцааѡ дуԥхьоит ҳәа, абахҭахьчаѡ акамера ашә иԥьышә ѡызза илакны шҷеиҭыз. Рауф деимырхха дызкыз ахәыцрақәа зегьы иара уатцәкьа инкаԥсаны дындәылтцит.

Хват дышԥеиԥәгәыҕуаз, акгьы шысхарам еилкааны, ахакәитра ситоит ҳәа. Аҷены шьыбжьаара акырза шагыз идәылганы иргаз, адырѡаҷены шьыбжьышьҭахьынза дызхнымҳәит. Маԥисм Пиотр-иԥа, атцәы дахазшәа, ԥьарак дызтәомызт, дызгыломызт, абасҟак аамҭа Рауф дахьзымааз даара ихьааганы дыҟан. Хват аԥәыԥьма, ахәыцы «иҟаҟара» дшаҷыз ицәа иалашәон. Ус егьыҟалеит, ариабжьарак иԥсы хәыцык ихалахьаз ааихыхны, абахҭахьчаѡ дитцагыланы даа‌ѡнеигалт. Акыраамҭа иҷы еилганы изиуз изҳәомызт.

– Ҳалгеит ҳара ҳтәы, ҳнапы ҳатцаирѡит, Сталини Бериеи ҳшьырц азы аҷар еидкыланы иҳамазшәа иҳәеит, – аарлаҳәа иҷы анааихих, ихаԥыцкәа ашьа рывтцыжжы ицон...

...Рауф иѡызцәеи иареи рҷы «анрыԥәԥыре» ашьҭахь акыраамҭа рус рызбуамызт, иргәагәо абасҟак аамҭа изыргозеи, абахҭа изҭаршьуазеи, шаҟа шыԥәса рыԥәыртцалакгьы избны, иалганы алагерԥәа рахь идәыԥәыртцар, рыԥсы еивыргон ҳәа Маԥсим Пиотр-иԥа ихьааганы дрызхәыцуан. Ашьра акәым, хы-шыԥәса иреиҳаны ирыԥәыртцарым ҳәа агәаанагара иман, аха ихы агәра мгакәа, ркамераҷәтәи «азбаѡцәа» Рауф иус иахәаԥшрацы дрыҳәеит. Абаандаѡцәа гәаҟуа иахьҭакыз астатиаԥәа зегьы ҭырччааны иртцон. Камерацыԥхьаза «апрокурорцәа», «азбаѡцәа», «аусҭцааѡцәа» ыҟан. Зус рызбраны иҟаз заа иарҳәон шаҟа шыԥәса иԥәшәараны дыҟаз, шамахамзар иаԥәдыршәон. Рауф иус иахьахәаԥшыз, ѡышыԥәса еиҳаны «иԥәрымтцеит».

Мақсим Пиотр-иԥа ахәыҵқәа рус аҳбара иахьахымццакуаз иатԥаз ҳәа акы изеилкааауамызт. Иабеидыруаз ѡы-шықәса ишрылармыгҳоз, иантԥаркыз нахыс ашьра рыԥқәыртԥарацы азы хыхьынтәи адтԥа шрымаз, аха рыԥқәра наҳааныҳа аконституциа ишамуаз, еитԥа мышқәак шрыгыз. Абахԥа аматԥзуѡцәа зегьы неибанеиԥшны аҳәагәы аурымахыз, ауаѡ ишьа злаз, ауаѡы игәы змаз, рхәы ааганы ианрырԥоз, ахәыҵқәа рыцҳашьаны рыла изхыԥшыломызт, ирдыруан акрырҷатԥаны, рыԥқәра иахьыгҳаны иршьырц ишыԥаз.

Иачҳауазеи, иалаҳозеи адунеи мыжда, аҷаԥхьа шаԥа гәнаҳа ԥалахьоузеи!.. Излеиԥәымжәозеи!

Мақсим Пиотр-иԥа Рауф иѡызцәеи иареи ааигәалашәацыԥхьаҳа, ихы агарԥа имоуа дааԥалон, рыҷҳәара ахьааигәахаз зыхԥьаз сара соуп ҳәа игәы ҵыблааua иалагон. Иԥалаз уи ауп Рауф иҷы «аниԥәшаҳԥха», ѡышыԥәса аԥакра шиԥәшәоз аниба, уигьы маҵ ыԥоума, акгьы ухараҳамкәа, закәандарыла ѡышыԥәса ааҳабцәгьа зухугарызеи, Бериа зегьы зылшо ибзианы уидыруеит, иҵԥәыни сареи ҳаиѡызцәан уҳәеит, унатәаны ишԥа ашәԥәы ѡны идәыԥәтԥа, уиҳәа ахаԥәитра уиԥарацы. Сара агәра згоит ушәԥәы инапаҷы иоуны даԥхьар, ҽенакгьы абахԥа ушԥамхо ҳәа иабжьеигеит. Уи иабеидыруаз Рауф иѡызцәеи иареи аазыԥәдыршәоз зегьы «дерижиор» хадас иамаз иара Бериа ихаԥа шиакәыз, агәылшьап ажьа ԥшԥа аԥхьа иртәаны, ианиуаз иаԥәыз ахәы каԥсаны аҽеакы аԥәлааныҳа илбааздом ҳәа ианазыԥшуа еиԥш, ахәыҵқәа рыԥқәра наҳааныҳа ҳәа ианкыланы иааигәа ишимаз. Қарԥ аус ахьиуаз Аԥәантәи уахь иганы ивараҷы иԥакны иман. Москваԥа идааиргеит, агәылшьап еиԥш иаԥхьа иртәаны дрыхәаԥшуан, рыԥқәра анынаҳалак аҽенытԥԥьа нахыс ҽенакгьы адунеи иԥәимырԥшырц ҳбаны.

«Иҳазгәакьоу Лавренти Павел-иԥа!

Ҭынхак иеиԥш шәыԥхьаҳаны ишәзызыѡуеит, сшәыҳәоит сеилышәкаа, акгьы схараҳамкәа ҵԥакуп. Шәара ишәзымдыруазар акәхап сани саби рышьԥахь саргьы саанкыланы сыштԥаркыз, Асовет мчра уаԥоуп, уцәгьаршѡуп, акоммунист партиа анапхгаѡцәа ҭаурхарц аҷартә организациа еиҷкааны хадара рзууан ҳәа схы иԥамыз, сгәы иԥамыз... аара сыдырԥцеит. Санԥаркыз 14 шыԥәса ракәын исхытԥуаз, схәыҵын. Сани, саби, сандуи сырхашшааua, сгәы ахьыԥжәоз ԥьара акы самхаҳәазар, ацәгьара ԥастԥарц сгәы иԥаҳамызт. Ԥшьы-

шыҟәса ҵуеит сыргәаҟра иаҷуижьҭеи. Сыршәаны мчыла исхароушәа сдырҳәеит. Сгәаҟраҟәа зегьы ари ашәҟәы бгьыц аҷы исзанҵом. Шәара есҟьаангьы гәыразыла шәаҳзыҟан, шәсыцхраа, ахаҟәитра сышәҵ. Агәра шәсыргоит Ҳаԥсадгьыл атҵеира сыҩшаԥсастәуа» ҳәа ашәҟәы иирԍит.

Маҟсим Пиотр-иԥа даара агәыҩра иман, Рауф илаҕырзҟәа зҟәыԥсоу ашәҟәы Бериа иоуны даԥхьар, игәы арԥшааны, иахьатҵәҟьа ихы даҟәиҭышәтә ҳәа адҵа шԥаримҵари ҳәа, аха ашьа ахьыкәкәа ихынҳәит. «Дышьтәуп. Л. Б.» ҳәа инапы ҟьаҟьаза иаҟәыԍны. Уи ашьҭахь ихы ԍышьҭыхны Рауф ила дызҭаԥшуамызт, иара ихараны иҟалазшәа иԥхьазон. Ихы ҭаха амҭо, дааҟәымҵзакәа дазхәыцуан, Бериа абарҭ аҟәрахьымзаҟәа рыԥсҭазаара иаалимыршәар ада ԥсыхәа зимамыз маанас иатҵахарызеи ҳәа, аха иага ҟаитҵандазгьы акгьы изатҵымбааит. Иабеидыруаз Бериа агәнаҳара иҟаитҵахьаз, Нестор Лакоба Қарҭ иԍны дымԍахыганы, ҳаҭыр иҟәитҵарц итахызшәа иҩыргьангьашны ахәшә иҭаны дшишьхьаз, ахәымгара иҟаитҵаз итҵытҵыр ҳәа дацәшәаны, иуа-иҭынха азә даанмыжькәа иҭархо, идац-ԥашә ытҵыхуа дшааиуаз... Абарҭ ахәыҵҟәа рыда уԍ дшаанимыжьыз, урҭ рыла ахьынзааԥшуаз иара игәы каршәны дышзыҟамлоз.

... Бериа исатрапцәа Рауф иԍызцәеи иареи рымшҟәа рыԥхьазон, жәаа-жәаа шыҟәса анырхытҵ ашьҭахь, мышкы иадамхаргьы адунеи аҟәзаара радымразеит. Рус рызбеит аҳәынтҟарра аазырҳәырц иаҷыз, ишәарҭазаҟәоу ҵьоукы реиԥш иԥхьазаны, аламалакаҷы акәзамкәа, Арратә коллегиа СССР Ирейҳазоу Аусзбарҭаҩы. Хантәаԍра азиуан аусзбарҭа аиҳабы Р. Ульрих, «иеицырдыруаз» аиурист, «аԥышәа» ду змаз, Бериа иарԍьажәԍа, апартиа анапхгаԍцәеи академикцәеи ирейтҵаз изы «аԥьа» зимырбоз, «ашьра» ада жәа зҷамыз (мышҟәак раԥхьа адунеи аҷы иеицырдыруаз арежиссиор ду Е. Менерхольд ашьра иҟәызтҵаз). 1941 шыҟәса ииуль 6 аҩны саатбжакгьы дадымхалт, аԥшьԍыкгьы рылаҟәа ҭырхаха ишихәаԥшуаз, гәшаҭарак, рыцҳашьарак ҟамтҵазакәа, икыдтҵаны ашьра рыҟәитҵеит, руазәк – Лакоба Ҭенгиз жәибжь шыҟәса рыда шихымтҵуазгьы дацәнимырхеит. Арратә коллегиа СССР Ирейҳазоу аусзбарҭа иаадәылганы Бутирка абахҭа атҵаҟа ихәытҵаҟатҵаз шәиԥхьыз згымхаша аԥсырҭа ака-

мераҿы ԥшьынтә ахысбжь геит... Ршьа згәыдҭәалаз аҭзамц еиԛәатҵәаԛәа рыда шаҳаҭ дыԛаҵамкәа рыԥс хәыҷԛәа рхытҵит.

...Дувганы дабаргеи ҳәа Наҳар игәы итҵаххны, Маԛсим Пиотр-иԥа (абарак аҿы итәаны ишеиҵәажәоз) азҵаара аниитҭа, аҭак ԛамҵаҵакәа, абри ахҭыс зегьы дагәылсны игәалаиршәеит. Ашьҭахь ауп зегьы анизеиҭеиҳәаз.

Ҩнактәи амш ахгара шеишыԛәса дуззак аԛара ирзыхьамҭан. Аусура мшы аантҵәааҵа хѡахашьа рымаҵамкәа атҵлаԛәеи дареи «еибашьуан». Аусура ашьҭахь ираԥцаны, рбаракаҿы иааганы иныѡнацаланы, ицаанҵа рҿы ааихыхны аицәажәара иаԛәиҭымызт. Еиханы иахьтәоу изымгыло, рхы рцәымыԛханы, абри еиԥш аԥсҭазаара зҳаузеи, абас ҳгәаԛ-ҵәаԛуа ҳанбанҵаԛазааueи ҳәа аидашшылара иналагацыԥхьаҵа, акыр зыԛәрахь инеихьаз абаандаѡы – Меԛсуд Мологлы дѡагылан днеины, ашә ааигәара днеиҳәҵԛәыԛәланы, инапԛәа илахь инадкыланы, ҳазшаз аллаҳ игәы иамыхәаша шәымҳәан... дышәмыргәаан. Шәитҵаԥшны ишьапы шәкы, шәиҳәа ҳазлаԛоу ҳаицәамхааит ҳәа рыҳәара далагон.

Уи аухаа ахәылбы ҽхагьы абаракаҿы зегьы гәынԛьуа ианаатәа, Меԛсуд ииҳәац еиҭеиҳәеит, аха азәгьы акгьы ахимҳәааит, ргәы ԥнатҵәахьан, шаԛантә иарҳәахьаз ушаԛәытҵра наԛ, абыржәы ҳазлаԛоу атҵкыс еиҵәоу иарбану ҳзыԛәшәараны иԛоу ҳәа иарҳәеит, ибжьы рхы иаламҵо.

Маԛсим Пиотр-иԥа раԥхьаҵа акәны иаҳаит абырг иажәаԛәа, даарагьы иԥьеишьеит, ҳаҭыр зԛәу Меԛсуд, ииаанагозеи иуҳәаз ҳәа дизҵааит.

– Ииашоуп, ҳаԥсҭазаара хьамҭоуп, ицәгьоуп, аха ҳала маԥшуеи, ҳаԥсы лаҳамга-ѡаҳамгои, уигьы аллаҳ иоуп изыԥьшьоу... ҳаицәымыԛхар зынҵа ииаанимкылои... Уи азоуп изысҳәо ҳазлаԛоу ҳаицәамхааит ҳәа. Ҳшыԛазаалакгьы ҳаԛазааит, ҳала аԥшлааит, ҳаԥсы ҭазааит. Абас ҳзыԛалазеи ҳәа ҳазшаз аллаҳ гәыбԛан иаҳамҭароуп. Убас ҳаԛәшәараны ҳаԛан. Абас ажәлар ҷан-ҷаны рылаԛәа ҭибахуа, еибафо ианалагалак, ииаанаго, адунеи митәык азыԥшуп ауп. Ма аибашьра ду ԛаланы ажәлар ыԛәибахуеит, ма азхытра баԥсы ԛаланы ажәлар ыԛәнагоит, ма ауаѡ иимбац адгьылтцысра ԛаланы ажәлар ҭахоит. Аллаҳ даҳхылаԥшны ҳихьчароуп. Сара игәасҭахьеит, ашышкамсԛәатҵԛьа ианыԛәзааua аамҭа заа ирдыруеит, еибакны аибафара иалагоит, иасны рыѡны хдырбгоит, азы

аԥшаҳәа ианытԥны, ихтԥаны, ахәадахьы ихаланы, аѡны дыргылоит. Убри ашьҭахь, дук хара имгакәа, аҳхытԥра ґәґәа ҟалоит, аԥшаҳәа зегьы аақәнахуеит. Ааигәа-сигәа инхо ауаа агоит, ашышкамсԛәа рхы еиԛәдырхоит, ихашәҭа, урҭ ауаѡ иатԥкыс аилкаара рымоуп, ирзыԥшу рдыруеит. Ҳара макьана ҳзыԛәшәараны ҳаԛоу ҳаздырҳом.

Абри ашьҭахь мчыбжьыкгьы мҭит, ааалырԛьаны, изыхԛьаз ҳәа рзымдырҳо, рыԥсҭазаара еиҳагьы еицәахеит. Уаанҳа ҽенак жәа-саатк ракәызҭгьы аус ахьыруаз, уажәы жәиԥшь-жәиԥшь саат ишәымур ҟалом ҳәа иаарыдгылт. Аԥсымышьҭыга ацәа мырбаага ҳәа ирырҭоз афатә, уигьы шәаԥсам рҳәан, абжа аамырхит. Ахәышәтәырҭаҷы ачымазцәа ахәшәԛәа рыҭара иаԛәытԥит. Азын имҭаарц азы маҭәа жәпаԛәак роуан, шәара ѡ-цәак шәхарԥоуп, ишәызхоуп рҳәан, иршәыхны иргеит. Иршәымкәа, ирхамкәа, имфа-имжә, рламгәа ҭаҷаҳәаны, реихада иахԛьашаны инцәыҭакьакьо, есмыша жәиԥшь-жәиԥшь саат аус руан инҭәаха, аха ҳзыхшәырԛьозеи, атәԛәатԥԛьагьы абас ирызныԛәомызт, ҳзышәшьуазеи ҳала шааԥшуа ҳәа азҭаара аҭира иаԛәиҭымызт. Рхаԥыцԛәа еихарґәґәаны ҳԛаҳаанҳа ҳәа аусура иаҷын.

Абас ааалырԛьаны рҭагылазаашьа здырцәгьаз еилкаашьа рымазамызт, ҽенак атранспорант дузза ааганы, абарак аԥхьа авишка игылаз ашьапаҷы икыдрымҭазҭгьы «Зегьы аибашьра азы» ҳәа нбан ҟәазла иантаны. Убасԛан ауп ианырдырыз аибашьра ишалагаз. Агәырѡа ирымаз аҽеа гәырѡак рзацлеит, зынҳа рыбґа ԥнатԥеит. Аԥсадгьыл амца акны абылра иаҷын, игәаԛуан, иԛоу-иану акы ҳзеилкааузар ҳәа, аха иразҳәодаз, агазетԛәа дара ироуамызт, аԥхьара азин рымамызт, арадио цәаҳәа зынҳа иԛазамызт, азызырѡра иаԛәиҭымызт, ажәакала иуҳәозар, ирлашәны, ирдагәаны ирыман, рыла шааԥшуаз адунеи иалшьаан.

Аканвоицәа дара-дара ахьеицәажәоз, акы рҷыҭԛьаны иҳаҳауазар ҳәа, рлымҳԛәа хахаҳа икыдҭаны ирзызырѡуан, инарытцыѡ-аарытцыѡны, аԥсадгьыл ашәарҭа ґәґәа ишҭагылаз, афашисттә Германиа аԛалаԛьԛәа еилаԥыххааua, ажәлар ыԛәхуа Москва азааигәахара ишаҷыз анраҳалак, амца ркуан ирызхымго аԛынҳа ихьааргон. Ахатԥара анаҭахыз аамҭазы дара абԥьар ацынхәрас ахәархьԛәеи аихаԛәеи кны абна иахьылаз гәныргон. Аҳәара ҟартԥон аибашьрахь хдәыԛәышәҭа,

азин ҳашәҭа, ҳаԥсадгьыл ахьчаразы ҳхы ҳаигӡом ҳәа, аха шәарҭ аԥсадгьыл шәызҭада ишәҭихьеит ҳәа ашҳам рҿыҭуа аҭак рыртон. Уик зынӡа ргәы иахаԥжәаны иашьуан.

Аибашьра иалагеит ҳәа анраҳа нахыс рхы рхашҭын, хәыцырҭас ирымаз уи акәӡан, рыфатә иахьагдырхаз, русура мшы аамҭа иахьацыртцаз, уи иахҟьаны рхатә ԥсҭазаара еиҳагьы иахьыцәгьахаз зынӡагьы иргәаладыршәаӡомызт, ианаашоз инаркны инеихашәа ихәлаанӡа хыцәнамырха аус руан, ма уи ала ҳаԥсадгьыл акы ҳзацхрааузар ҳәа ргәы рҟажон.

Аусураҟынтәи рхы иамыхәо рбарак аҿы ишааилак еиԥш, еикәшаны инеидтәалон, ацәажәара иалагон. Аибашьратәы хәылкьа-ҿылкьак аҽены ҵьара ӡәыр акыр иаҳазар, зегьы ирзеиҭеиҳәон. Ҳаԥсадгьыл иалахьынтцахарызеи ҳәа ишыргәырԥоз, шаҟа ҵхы имыцәаӡакәа идыршахьаз.

Хәылбыҽехак русураҟынтәи ихынҳәны иахьааиз, хԥык абаандаԥцәа ҿыцқәа, реихатә уалыр амца ҭатцаны ишадтәалаз рбеит. Иҟоузеи адәныҟа, иҳашәҳәозеи, аҕа Москва дазааигәахо далагеит ҳәа ҳаҳауеит, ииашоума ҳәа, рыгәқәа хыҵхыҵуа, ирыкәшаны иаагылт, арҵ ҿыц ианагаԛәаз ҵьоук роуп, иҟатцәкьоу аиаша ҳарҳәоит, ргәахәын.

– Ҳара аполитика ҳалацәажәаӡом, – ҳәа ҿааиҵит рыгәҭа итәаз, ихәда хызза, ихы хырчаа, илаԛәа цымцымуа азтцаара ирҭаз шигәамԥхаз дырдыруа.

Илаҳәны изыҕә-зыҕәӡа ианааԥнала, иааиз уааԥ ҳәагьы ирыхәамԥшит, ирхамытцгылт, шәааи, шәтәа, шәыԥноуп, шәыҽшәырԥха ҳәа рарымҳәеит, рҽеимыртаҕа иадтәалан агәгәаҳәа ауалыр амца ҭатцаны, шьыжьымҭан аусурахь ицааӡа, атцаа иалкәкәааны, рыцҳарыла еизыргаз амҿы (уаха ҳанааилак ҳаҽеҳарԥхоит ҳәа) дара ракәу ҵьушьап иаазгаз, ибылны иалгахьан... Ҳара ҳԥызцәа роуп, ирблызааит, рыҽедырԥхазааит ргәахәын, аӡәгьы акгьы ахимҳәааит, аха ахәда-хызза абгыӡ еиԥш данрыхәлаҟаа иаарцәымыҕхеит, ирҳәо рҿамшәо инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшуа ианхеит.

– Аконтрикцәа шәызқәыӡыз аполитика ауп... Еиҭах шәыԥхамшьаӡакәа уи шәышԥалацәажәои? – иҳәан, ахәдахызза иихәаз азмырхакәа, ивараҿы итәаз илаԛәа цәыркшаԥаны, ибжьы ҭахәаҽеӡа, ихы ԥышьҭихын днарылаԥшит, аӡәы аҭак ааҟаитцар, дыԥаны ихәдацәа днамтцасрашәа. Ахԥатәи, иха-

хәы ахьаԥарч еиԥш еиларгыланы, ҿымҭзакәа ҿыцха дыԥшуа дтәан.

«Аконтрикцәа» ҳәа уи ауханӡа аӡәгьы ареимҳәаӡацызт, рхы аарыхнахызшәа ирцәымыԛхеит, аха мыждаԛәак ааганы ишрыландырхаз рдырын, уаҳа ирыламцәажәаӡакәа, еиԛәыбааӡа ишыҟаз риарҭа еиԛәыхьшәашәаԛәа инарыԛәтәеит. Ианынатәа ауп иангәарҭаз риарҭаԛәа зегьы хыла-гәыла иаарҳәаны ишыҟаз.

– Ԥара хәыҵԛәак сыхчы иҭатԥаны исыман, иҟаӡам... – зегьы раԥхьа Мыстафа ибжьы қыԥь-қыԥьуа абарак иааԩныԩит. Уи инаишьҭарххны, угәы нкыдыршьааӡа, абыжьԛәа ргара иалагеит абас:

– Ԥаҟатәи ԥхамаҭәаԛәак сыман, избаӡом...

– Схәыҵы ипатреҭ ыҟаӡам...

– Сан лпатреҭ...

– Саҳәшьа лпатреҭ...

– Саб ипатреҭ...

– Смаҭа ипатреҭ...

Гәынкылагас,ԥсеиԛәырхагасирымазурҭапатреҭԛәазатԥәык ракәын, абриаҟара ци-шәи икылыргеит, ирԛаҟеит, ирыблит, ирҵыҵит, ҵәа рхаӡамкәа ирхырхит, аха рыкәа иҭаршәны, иахӡыӡааӡа ихьчаны, иахьанӡа ааргон, рхы рԥәымыԛханы адунеи аԛәзаара рҭахымкәа ианыҟалалоз (уи еиԥш аамҭа хьамҭаӡаԛәа лассы-лассы иҭадыргылон) рпатреҭԛәа рыхчԛәа иаарытԥыхны ирыхәаԥшуа, рыԥсы зыҿҳәарази дареи «аицәажәара» иалагон. Зынӡа ирԥәыӡаны иԛаз агәыԛра хәыҵӡак рыздырхынҳәуан... Уи ала ҿееиԛәдырхон, аха уажәы ианырымба, иахыԥсаарԥ егьрыгмхеит, наӡаӡа еицәыӡызшәа ргәы ҟалеит.

Наҳаргьыианлпатреҭиԥсыиатԥатԥаны,ихәытԥаршәныиман, игәы даатԥалацыԥхьаӡа ихчы иаатԥыхны дахәаԥшуан, иага игәы каҳаны дыҟазаргьы, иан лыблаԛәа данырхыԥшылалак, мчык итԥасны ишьапы даԛәнаргылазшәа дыԛәԛәаӡа дааҟанатԥон. «Шьҭа уанбаауеи, сыҵын?.. Уусԛәа шырацәоу, ушеилахоу здыруеит, аха уан ес-сабша дшузыԥшугьы ухоумыршҭлан... уан уара дукәхшааит... уан уара дуззатәааит!.. Абз ҟьашь уацәыхьчазааит! Абла ҵәгьа уҟәыблаазааит!..» – ҳәа атцыхәтәаны даныҟаз, агәашә дыҭганы данынаскьалгоз ишьҭалҳәоз лажәаԛәа игәы иԛәыԩуа иалагон.

Ҳпатретқәа ыʒит ҳәа зегьы аҕьатҵәы-ҕьатҵәра ианалага, иаргьы иамхацәгьахан, ашырҳәа ихчы аашьҭипаан данатҵапш иан лпатретҵ атҵаʒамызт. Игәы ԥжәеит, иԥсахы ҽеины ихәда иаатҵагылт, уахгьы-ҽынгьы иани иареи еицны дизымыхьчакәа днаившьаа дыргазшәа даақалеит.

Абри ауханʒа абарак аҕы аʒәы акы ицәыʒуа ҳәа ҟамлаʒацызт... Уи еиԥш агәымхара зхы иаԥәназыргоз уаҽы дрылаʒамызт. Рыԥсҭазаара цәгьагәышьан, изыԥәдмыршәацыз ҳәа иҟаз, рцәа алаҳарҭ еиԥш ирхырххьан, зегьы рымырххьан рыцкьареи рыламыси рыда, урҭ мырʒʒакәа иҳаракны иркын, иара уи акәын еиԥәырханы иахьа уажәраанʒагьы иаазгоз. Аʒәы ихьаа зегьы ирхьаан, рҕатҵа хәыҷы еиҽырччаны иеицырфон.

Урҭ ахҽык аҕыцԥәа иаанагаз, шуаацԥьаԥәамыз, иҟалаз дара ишрыхгамыз рдырын, ирарҳәара рзымдыруа, ихәынгашьаны ирыхәапшуан. Дара акгьы ҟазымҵаʒаз ԥьоук реиԥш, ршьапԥәа рытҵҳәаны итәан. Ауаҽ гәеилыхха изымчҳакәа ихы рыдишьыларын, ирынҟьаны ирыдԥиҕеыларын, убас акәын рхы шымҽапԥргоз.

– Шәызусҭцәада шәара? – Наҳар, дахьрыхәапшуаз изхымго, ашырҳәа даархагылт.

Уаҳԥырцԥьа акәымзар, амҕеы ацынхәрас уҭажьны уаабылуеит ҳәа аанарго, аҭак имҭаʒакәа ахҽыкгьы рыхԥәа ааицышьҭырхын, рылаԥәа ырцәгьаны ихы инаркны ишьапаҟынʒа дааимырдеит.

– Ламыс шәымаʒами, шәызусҭцәада? – Наҳар ишьҭахьҟа деиҭамҭʒакәа, еиҭах ибжьы ҕацаʒа ҕааиҭит.

Ахәда-хызза ҕымҭʒакәа дҽагылын, Наҳар дидыԥәԥәало дааиҕеагылан, иҕеы ааихиҳәан дҕеарҳасит... Акыраамҭа исаса еихҳәаны икын, унҭабга уцарашәа. Нас акамбашь еиԥш илаԥәа ҭызза иааҟаитҵан, умҟаҟаʒакәа ауп ушылбааздо ҳәа аанарго, алуԥәа анеихаҳауа еиԥш, исаса неихажьны, иʒамҽаԥәа ҭырчаа, дгәааны днатәеит.

– Еи, контрик, ари узацәажәо дызусҭоу удыруоу? Хьимера иоуп. Наҟ уиԥырцԥьа, акәымзар ушеибгоу улбааидоит, – иҳәан, зыбжьы мыргаʒакәа итәаз, ахьапарч-хы зхагылаз Наҳар дааиԥәмаԥарит.

Хьимера ихаҭа-ԥсаҭа иакәызшәа акәын уи ахәда-хызза уахьынихәапшуаз дшыҟаз, ажәытәʒатәи абырзенцәа рмифо-

логиа ишаҳәо еиԥш, алым ахы ихагылазшәа ихы хчаазҭа иҟан, иҽеы анираҳ̀ауаз афақь мца иҽытҵҟьозшәа, ихәамц еилартҵәины ҿьмахәамцушәа акәын ишубоз, ишьҭахь ауаартәы еиԥшзамызт, агәылшьап аҵыхәа еиԥш иԥаҟьаза иҵыԥшуан.

– Угыл абыржәытҵәҟьа! – Нахар зынза игәы ԥжәазаны Хьимера имахцәа днамҵасны иианикылт.

Хьимера, мҵык ааины иԥҭәазшәа, ирҭрысны ижәҩахыр анааирҵысы, Наҳар инапы афымца асызшәа, имахцә инамҟьеит.

– Уеихда уахҟьашаны ухала укаҳ̀ауеит, аконтрик лахьыцәгьа, иугәаԥызеи, абыржәытҵәҟьа Хьимера иаԥхьа ушьамхнышгыл, уара агәаҟ уакәым, уи Кума ихаҭа иԥынҵа ҽыхны ифахьеит, инапы ахьииркьысыз азы. Иуасҳ̀әаз ҟаҵа акәымзар, Хьимера инапы имырҟьашьзакәа, уԥынҵа ҽазамшәа иҽыс-хуеит! – ашәахсҵа зҽаз ашырҳ̀әа ԥҩатҵҟьеит дыхшәааны.

– Сԥынҵа уара иҽоуҵазар, иҽухып! – Наҳар деилашәаны ишҟа даахьаҳ̀әит.

– Шәеаанышәкыл, еиҳ̀а еиԥуп! – иҳ̀әан, Мухран ичҳ̀ара хыжжуа, Наҳар дааивагылт.

– Ишәхымҩаԥгашьоузеи, шәуааза̀ми, шәабаҭнагеи? – рҳ̀әан, егьырҭгьы зегь еицҽакны ҽаарҭит.

– Шәмыҳ̀әҳ̀әан, акәымзар шмон ҟартҵоит, аума шәакәдыршәоит, кандеи шәҭарцалоит. Ҳара карлики-маргалики ҳауп, аҳ̀әгьы дҳ̀алакьысҵом, – ахахәы хьаԥарч, имгәацәа ду рҳ̀әазо, днеины даарҽ̀еагылт.

Излаҵәажәоз абызшәа зынза ирмаҳ̀аҳ̀ацызт, иаанагоз рзеилымкааит, инеиҽ̀аԥшы-ааиеаԥшуа ииаанхеит. (Аԥьычцәа рбызшәала «карлики-маргалики» иаанагоз аԥьычцәа акәын, «кума» – аопер, «шмон» – аимадара, «кандеи» – аҟарс).

Хьимера ҽымҭзакәа дтәан, ҭауадҵас ишьамхҟәа еихшьны.

– Уахарнахыс Хьимера дызусҵоу жәдыруазааит, шәарҭ аконтрикцәа-лахьыцәгьаԥ̀ҳ̀ә. Уи ҳ̀ҭәыла ахьынзаназаазо иеицырдыруа хьзи-ԥшеи змоу иоуп. Сакольники Казани имҩаԥысуаз зегьеидгылоутәи аизара ду хаҭала далахәын. Анапы икьырсра акәым, иаԥхьа аиасра ҟалазом, – ашәахсҵа зҽаз, Хьимера ихи-ицыхәеи реиҳ̀әеит, аха акымзарак рзеилымкааит. Аизара ду ҳ̀әа дызҽеыз, аԥьычцәа реизара акәын, иабардыргәышьоз дара уи иаанагоз.

Ирҳәо рҷамшәо, ираҳаз аҭак рзыҟамҵо, еиқәышьшьы иаанаанха, Хьимера дыҵыззаны дѡагыло, Наҳар ихы наиқәкны, – Уареи сареи амаца ҳаицасырц ҵахуп, усышьҭаланы уаала, – дкьаҷы-маҷуа днаивсны, абарак агәҭаны чаижәыртас ҳәа астол ацынхәрас аҷәы ықәчаԥаны ирымаз итәҷә нахшьны дныкәтәо, – хәмаррас еиҷьушьо арбану, Стас, Терс, Рамс… иуҭаху алх, – иҳәан иԥьыба иааҭганы импытҵархәмаруа, еихыртҵәрааны иныкәиԥсеит ирцәызыз апатреҵкәа ирылхны иҟаитҵаз амацаҟәа.

Ҩнак рыла иамбар ззымчҳауаз, ирҷыгәҳәааua игәыдкылоихыдкыло, ишьышьуа рыкәа иҭаршәны ирымаз апатреҵкәа еихытҵәтҵәа-еиѡытҵәтҵәа, мышгагас иҟатҵаны ишикыз анырба, ишыҟалаз аҳәара уадаѡуп, агәаҟрақәа иаархыргахьаз, акы ирзеиԥшымхеит, акамбашь лақәа зызҭатҵаны, зхы хырчаа иқәтәаз, дара рхаҭақәа аҳәызба нарыҷрышьны, еиѡырсса игазшәа аҟынҵа ргәы аазеит.

Здунеи ахаан ауаѡы изы цәгьарак ҟазымҵазацыз даашьҭыхны амца дақәыжьны дырблыр моу рымамкәа иааҟалеит.

– Жәба усҵоит, ииаанкыл, аԥхьа Рамс ҳахәмарып, – Хьимера, згәи зылаҷырзи еилатҵәо игылаз рыгәхьаа мкзакәа, Наҳар иаԥхьа иныкәиԥсеит. «Амацаҟәа» руак иан лхы абжа амхны иқәыршәын, илаԥш анакәшәа, иқәлашьцеит, дахьыҟаздахьаныз зегьы ихашҭит, иҩизнымкылеит, деитҵас дууаза дыԥаны, Хьимера ихәдацәа дамҵасны иианикылт, дхәырны дысшьуеит ҳәа. Хьимера дыштәацдтәан, инапгьы шьҭимхзеит, ашәахсҵа зҷази ахахәы-хьаԥарчи инапы идырҟьашьуазма, али-ԥси рыбжьара, Наҳар ишьапы дыкәгылазамызшәа, деикәарҳәы дкажьны, иԥаны иҩраԥало иалагеит. Уи аамҭаз Мухран аҟәардә аашьҭиԥаан, ирыҳәҳәа ашәахсҵа зҷаз дисит, атҵла бгьыцк ҷшәаны иқәшәазшәагьы имԥхьазеит, аихатәы хы ихагылазшәа инакәԥыххаа ицеит. Нас Мухрангьы даанырклан, дкажьны, ршьапы дахарԥаны ампыл еиԥш деигәыдҵо, абарак иааѡналт. Хьимера дахьынатәаз дыкәрчаԥазшәа, иҩемыртцысзакәа дтәаны, иѡызцәа «анапхгара» рзиуан блаҵахәыла.

Ахаҳәҵәҟьагьы уршыр иԥжәоит ҳәа шырҳәо еиԥш, здунеи ахаан ауаѡԥсы инеиҷеагыланы знапы шьҭызымхыцыз рыла ишабоз рѡызцәа иаарыҷрасуа, иршьуа ианалага, ирзымчҳакәа даргьы аисра иаланагалт.

– Аконтрикцәа еидгылт, шәрыс, ишәҟәаҟәа! – ҳәа Хьимера акоманда анриҵа, ақәыцьмақәа реиԥш ирылагьежьны рыԥҟара иалагеит. Агәаҟҟәа рыԥҟара иаҵахыз, дара ракәым, ахәычқәатцәҟьагьы рымч рыҟәхон, инаркьысаанӡа ишьҭҟьаны ицан икаҳауан… Зынӡа рыԥсы ахәага иҵаз аатырхуан, рыбжьы аныцәгьаха, ахылаԥшцәа ираҳаны еибарыѡны имааизҭгьы. Хьимера, ахылаԥшцәа рхацәа дышныҟәԥшыз еиԥш, «атасс» ҳәа иѡызцәа ибжьы рыҟәиргеит. Аҵыгьҟәа реиԥш хыла икшо, абарак аарҳәуа иѡназ, «атасс» ҳәа анраҳа, аисра иааҟәытцын, асыс мҟаақәа реиԥш ҿеыҟатцаны, ҿееикәаԥса иаагылт. Наҳари Мухарни «атасс» иаанагоз абардыруаз, аопера аканвоицәеи рыҿехыршаны ишааизгьы рымбаӡеит, иалашыѡкны иҟан, акы рбо, акы раҳауа ҳәа иҟаӡамызт, ахахәхьаԥарчи ашәахсҭа зҿазаи ргәы рзыԥжәаны, иаарыдххыланы ишрымчыз икшеит, рӡамѡаҟәа ҿдыршааит, аха дара, акгьы зхараӡамыз реиԥш, рнапҟәа шьҭырымхӡеит.

Ари еиԥш збарыз дара ракәызма, – Сара абра сышгылоу агәхьаа мкӡакәа алагертә ԥсҭазаара аԥҟара шԥеиларгеи, шәрысны ишәҳәынҵа, – иҳәан, аопераканвоицәадрыҟәҳәҳәеит. Уи акәхеит, Наҳари Мухрани рыга-рҿы амырҳәаӡакәа, рнапҟәа ыртцәины иааилыршьын, индәылганы иргеит, изхарада, аисра зыхҟьазеи ҳәагьы иагьымтцааит.

– Урҵ акгьы рхараӡам… Зегьы зхароу абарҵ иааганы иҳалашәккәаз роуп, – ҳәа рызегьы ҕьатцәы-ҕьатцәуа иалагеит, аха, – Ҿышәымҵын, акәымзар шәаргьы урҵ шәрышьҭазгалоит, иаашааӡа аҟарс шәҵасцалоит, – иҳәан, аопер аӡәгьы димырцәажәаӡеит.

Наҳари Мухрани Хариузовка иаанагазар аахыс зныкгьы аҟарс иҵарымкӡацызт, дара аѡыцьа рхала ракәым, абарак аҿы иеицынхоз аӡәгьы дақәымшәаӡацызт. Аԥенцьырҟәа аҿаӡамкәа, аҿывҳәа аԥшеи анаатәи ѡнасуа, аӡбаа ѡнажжы иҟаз иныѡнацаланы ашә адыркит. Адәахьы ахгара мариан аѡнутцҟа аасҭа, ҵхыбжьон нахыс иѡнатцааӡа, рыԥсы ҭымтцит, уаҳа егьрыгымхеит, ҳхаҵақәа ҳамтцаандаз ҳәа ишыѡнагьежьуаз, цәгьаԥсышьала идыршеит. Ианааша, аусурахь ираԥцаны, ирыма ицеит.

…Алагер ахылаԥшцәа, 58-тәи астатиала иҵакҟәаз абаандаѡцәа, неиѡымсрада зегьы «афашистцәа» ҳәа рарҳәо иалагеит (уи иатцанакуан анхаѡы инаркны анарком иҟынӡа)

аибашьра ианалагаз инаркны. Ргәаҿ икны иагон, изаҟаразаалак акы ранарыжьуамызт, зшьаҽа иашамкәа ииаихызгаз, ажәа наак зыҽшәаз еигзомызт, иҿсы ихырхуан. Агәаҟкәа уи рдыргәышьон азы, изҵашәаз аҿсҵазаара хьамҵа иатцгәаны, ҳаҿсы ҳзеиҿәырхозар ҳәа, алагертә ҿкаррак еиламгазакәа, имыцхәны акы рамхаҳәар ҳәа ишәаны, рхаҿыцкәа еихарҿәҿаны, зегьы чҳауа иааиуан. Иага рзааргандазгьы рыбҿа ахьрызҿымтцәаз, ишуааз иахьаанхаз... иага рытцаргаландазгьы азә ицәгьа азәы имҳәо, рнапы еикәыршаны, еихзызааауа иахьыҟаз рыла ашьа хытцәалон.

Шаҟа гәахәала ирыдыркылазеи алагерҿәа реиҳабацәа, «реиҵааза̀разы» аҿьычцәа рылтцшәа, ианиз амш ргәаладыршәоит ҳәа хыхьынтәи адтца анроу. Аҿьычцәа (блатноиаа ҳәа изышьҵаз), ауафра зцәызхьаз агыгшәыгкәа наганы ирылартцеит ауаа цкьаҟәа. Убасҟан ауп урҵ ииашатцәкьаны рыбҿа аныҿтцәаз, рдунеи ахаан ирымбацыз анырба, абгаҟәеи ауасаҟәеи ҿьарак еилоукыр еиҿш, рыҿсҵазаара шәарҵахеит.

Наҳари Мухрани абарак идәылганы ианырга ашьҵахь, Хьимера иҽызцәеи иареи абгаҟәа реиҿш рылаҟәа шаҟь-шаҟьо ирыхәаҿшуан ааанхаз, азәы акы ааиҳәар деимыжәжәа дааҟәыртцарашәа рпатреҵкәа ракәым, рхы рхадыршҵит.

– Шәҽабыҿ-ҽабыҿза шәгыланы шәызҳахәаҿшуазеи, абас аума асасцәа шшәыдышәкыло? Шәшьапы шәыҟәгыланы ҳаматц жәула, ачаи ршны иаҳшәыржә, абыржәытцәкьа, шәара ала аҿынтца икылкьаз! – Хьимера иматцуцәа ракәны игылазшәа дрыҟәкааит, згәы ҵкьаны изыҿә-зыҿәза абарак акәакьҵа зҽадырҿәҿаала иеилагылаз.

Акрыфарҵаҽы мҳатцә хәыҵык азна ирырҵаз ашьаҟар абжа, ачаи иамҵазакәа, уаха ҳанышьҵало иаажәуеит, ҿхарра хәыҵык ҳаланатцоит ҳәа, рнапсыргәытца ианыҿсаланы, мазала абарак аҽы ииааганы, Мыстафа изаанханы иҟаз иҵаҵын ҟьаса иҵаҿсаны иртцәахуан. Есуаха ианышьҵалоз, азы ршны, рстол иакәшаны, ииаидтәаланы еицәажәо иржәуан, аамҵа рхыргон. Азәгьы иахьимбауа ҽаҵахәыс ирымаз уи акзатцәык акәын, уигьы уаха иаарҽырхит.

Ишҿаҟартцагәышьоз, мап ркыр, ацәаҿь еиҿш зылаҟәа цәыркшаҿаны ирыхәаҿшуаз дытцыфрны дрылалар ҳәа ишәан, ииҳәаз ҟартцар акәхеит. Азы ршны иаҿхьа инаганы

иқәдыргылт, ашьақар зҭаз ақьаса ашәахсҭа зҽаз заа иԥшааны иааигахьан.

– Иҭаҭәаны иҳашәҭа, ҳаматӡ уаѳҭас ижәу, – рҳәан, рнапала ирҭадырҭәеит.

Аҟәрышькақәа рҭәны ианрымҭадыргыла, ашьақар меигзарахда иаларыжьит. Али-аԥси рыбжьара ахәапа-сапаҳәа агәыҳәцәа реиԥш ижәны иалгеит.

– Шәҽытӡа аӡы ааua шәгыланы шәҳахәаԥшуеит, шәааи, шәарҭ агәаҟқәа, шәаргьы ижәжәы! – Хьимера игәы анирш-ша, иԥсцәа игәалашәазшәа, рышҟа даахьаҳәит, аха зегьы еитцаґәґәа, ишьхынԥсыланы игылан, аӡәгьы астол ааигәара дымнеит (рааигәара анеира аԥсра ахыркааuан).

– Ишәасҳәаз шәмаҳаӡеи, шәааины ижәжәы, акәымзар аӡыршы шәҽасҭәоит! – Хьимера иҳәатәы ахьхарымҭаз даргәаан деилашәеит.

Аума иақәшәаз ауаа, акы ргәы иаго, рыхәда илбааuа иҟамызт агыгшәыгқәа иахьрыхәаԥшуаз, аха ишамуаз анырба, ишырҭахӡамыз инеины рыҟәрышькақәа зыршыла идыртәит, амҳаҭәқәа аанкыланы ашьақар арҭарц ианалага, Хьимера дрымпытцасны рымҳаҭәқәа аарцәиган, шәара уиаҟара ашәҭар «ишәԥырхагоуп», шәнацәа дуқәа ырбааӡаны иҭышәшь, ишьҭнахуа Шәызхоуп иҳәан, ашьақар зҭаз ақьаса даахан ииаимҭаиргылт, амш рылаго.

Рқьышә дҭасызшәа, ргәахы еиҟәыччо, рыҟәрышькақәа ныҟәыргыланы, рышьҭахьҟа иаахынҳәит.

Хьимереи иѳызцәеи аҟырҟырҳәа ииаибарччан, рыҟәрышькақәа аӡыршы еиҭанарҭарҭәан, ақьаса иҭаз ашьақар зегьы аатадырцәит. Хьимера, ашьақар шынҭцәоз аниба, иԥсы қымқымуа дааҟалан, иѳызцәа ирымҭцагылаз аҟәрышькақәа атцкырт-ҭкыртҳәа дырхыжьцәалт, ргәы ахшәаны идмыржәкәа иара ижәырц. Уи иҟаитцаз иѳызцәа рыԥсахы ааиланатцеит, аха рах иакәын, ак иаҽԥныҳәара азин рымамызт, ирзиулак дақәитын, ҽымҭӡакәа астол иахытцны иаагылт. Нас ах-ҟәрышькак ихала даханы ижәит.

Мақсим Пиотр-иԥа иибаз аҽаасҭара изхымго, ихы инапы атцыргәаны, дынкахәыцуа дыштәаз, Хьимера атцыхәтәаны иҟаитцаз агәырхынҳәыга ииаигәаланаршәеит Сталин идачаҽы дызлаԥшхьаз хҭыск. Мҽышак аҽены, Сталин дуԥхьоит ҳәа амашьына изаарышьҭын, дыргеит. Даннеиз Сталин ида-

чаҷы ихала иакәын иҟаз, уи ҽааамҭаныk еиԥшымкәа даара игәалаҟара бзиан. Абжьааԥны еиԥш Гегель ифилософиатә диалектика игәы архынҳәҵомызт, илымҳа кыдҭаны дазыҵрԝуан. Шьыбжьаара хәыҷык шагыз Калинини Булатови ааит, урҭгьы дрыԥхьаны дыҟазаарын, шьыбжьхьа еицырфарц. Игәалаҟара еиҳагьы еиҕьхеит, дааҟәымҭҵакәа алаф иҳәон, инапала ақыртуа ԝқәа ааганы астол иқәиргылон. Рнапқәа зәҵәаны ишынатәаз еиԥш, иахьа уара ҭамадас уаҳзыҟала ҳәа Булатов идитҵеит. Убри аамҭаз Булатов, изыхҟьаз аҵәгьы акгьы изымдырҵо, иаалырҟьаны аччара далагеит.

– Дима, узырччозеи, иҳауҳәар ҳаргьы ҳмыччари, – иҳәеит Сталин, цәгьарак ҳәа аҭамҭаҵакәа.

– Коба, сзырччаз удыруоу, анкьа ҳарбаандаԝны Туруханск ҳанҭакыз, абас ҳхәы анааҳамҭадыргылалак, Свердлов изууаз сгәалашәеит, – дыхәмаруа ауп ишиҳәаз, еиҳагьы исырлахҷыхып игәахәны, аха ихамыждаразы иҳәазаап. Сталин игәамԥхакәа, иаразнак дныхшәаа дцеит, дрыцыччашәа иуит, аха, амышмыхәлаан амра аакылыԥхар, хаара шаҭам еиԥш, иччара хаарак аҭаҵамызт, адабла исны ибжа ааимхны иагазшәа, дтәан. Булатов дахьыччаз Сталин игәалаҟазаара шыбжьнахыз аниба, днеиқәыԥсы дцеит.

– Аԝыза Дмитри Алеԛсандр-иԥа, уҭамадара нагҵала, – иҳәан, аҭыхәтәаны Сталин ихы ԝышьҭыхны Булатов днеиҷаԥшит.

Булатов Сталин иблаԛәаданынархыԥшыла, игәы нҭыԥсааит, аҭааршә еиԥш ихьшәашәаҵа акәын ишихәаԥшуаз.

Уи Сталин иҟазшьа ҷыдаԛәа бзиаҵаны идыруан, изааигәаны иԥхьаҵоз ихьҵи иабхьҵи еидкыланы иҳәаҵомызт, данрызгәаалак акәын ианиҳәоз. Уажәы ихьҵи иабхьҵи еидкыланы ианиҳәа, иԛәыҷәҷәан, ииуаз, ииҳәоз даԛәымшәо дааҟалеит.

Уи аҽны шьыбжьхьафара ҳәа иҟартҵаз егьыҟам, акгьы хаара аҭаҵамкәа, аԥсы дахьыкҷоу еиԥш, хәмаррак, ччарак ыҟаҵамкәа, ихьшәашәа-хьшәашәаҵа иԝагыланы ицеит.

Сталин даара ицәымҷын Свердлови, Булатови, Спандариани, Каменеви Турханск, Куреика ҳәа иахьашьҭаз ианеицҭакыз аамҭа игәаларшәара. Иалацәажәо ианалагалак, амца икуан, игәалаҟара бжьысуан. Избан акәзар игәаланаршәаԛәоз рацәан, иара ида зегьы ҭарауаан, ахшыԝ ду рыман, марк-

сизм, афилософиа, акультура иалацәажәо ианалагалак, ихы агарҭа имоуа, дмыцхәны даанхон, ажәак изрылатцомызт. Дара рыѡаҙара аҟынҙа дахьыҟамыз игәы ԥнажәон, сеиҳа зырдыруазеи ҳәа дыцәгьашьыцуан. Хшыѡ дук шимамыз рбон азы датәарбаҙомызт. Атеориа иазкыз азҭаарақәа ирылацәажәо ианалагалак, дрылтԥны дцаны хазы дтәон, дгәааны. Усҟан датәазымбоз аҙәы игәы иаанагозма, абри атцарада уаѡыжәлары зегьы драбны «дыхшыѡтрахоит», акоммунист партиа дахадаѡны, дара зегьы ишиҭаху рлахьынҭа иҙбуа инапатцаҟа иҟалоит ҳәа.

Куреика ианыҟаз дырхамышҭуа рхаҷы дызлаанхаз икрыфашьа заҭцәык ала ауп.

Свердлов даара дуаѡ хәынгашьаѡын, абаандаѡцәа рхәы ирыртоз, шәынтә дхымԥшылакәа аҷатца иҷахьы изѡагомызт, изаҟаразаалак ԥьара акы хыршәлошәа ибар, игәы иаднакыломызт, имфаҙакәа даахытцуан. Акрынырҷартцоз Сталин есԥьаангьы Свердлов дидтәалан, рхәы ааганы ианаарымтцадыргылалак, Сталин дыхәмаруазшәа Свердлов ичанах даныжьцәалон. (Ус акырынтә изиухьан) Свердлов игәы хынҳәуа ихәы дахытԥны дцон, нас Сталин иара итәгьы, егьи итәгьы аѡбагьы днадтәаланы ихала ифон.

Усҟан ус дыҟан, аха иахьа дынцәахеит. Анцәа анкьа унцәаҙамызт ҳәа иаҳәара ҟалозма. Аныха иашьцыланы шьацәԥыҟәла иацәхасыз ихьыз ихьит Булатов уи аҽны.

Адырѡаҽны ЦКВП(б) ииунтәи (1937 ш.) апленум мѡаԥысуан. Сталин иҟаитцаз ажәахә ашьҭахь Булатов дыҟәгыланы дшахцәажәоз… – Аѡыза Булатов, уаҳзеилкааум, ажәлар раґацәа рхы анбанҙаушьшьуазаауеи? – ҳәа апрезидиум аҟынтәи, азал зегьы ираҳауа, Ежов ибжьы аагеит. Булатов азныказы днеилууа дцеит, аха иаразнак ихы инапаҷы иааиган, аҭак ҟаитцарц апрезидиум ашҟа данаахьаҳә, аҷы еихыхха дахьымыгзакәа, – Омсктәи апарторганизациа аус зауа ҳара ҳзы акәзам. Колчак изы ауп… – ҳәа Сталин ибжьы дыдратцас иаагаз, амацәыс исны деиґрыблаа инаихысны ицазшәа, ииуа, иихәо дақәымшәо дааҟанатцеит. Ихалашо дшыҟәгылаз, ихахәланы дналбааит. Ибґашшара ԥтцәаны, аарлаҳәа иҭыԥ ԥшааны днатәеит. Иѡызцәа идтәалақәаз, қәгылара данцоз заа имаҷа аанкыло идызныҳәалақәоз, ихарбганы дандырхынҳә, дырзымдырҙозшәа ҟатцаны, рызқәа иеидырхеит рхы иацәшәаны.

Апленум ианалга ашьҭахь, иѡнынӡа дзымнаӡеит. Иҭаацәа абзиала ҳәа раҳәара дахьырмыгӡеит, иаразнак ддырбаандаѡит. Аусҭцааѡцәа аамҭа рацәа иқәырзтәыс ирмоуӡеит, избан акәзар хыхь иҟоу «зегь ирхылаԥшу» илахьынҭа избахьан, мчыбжьыкгьы днарымгеит, дкыдҭаны дыршьит. Аду игәы ирҭынчит, Куреика даныҟазтәи играқәа здыруаз аӡәызатҭәык ида зегьы дрылгахьан…

Абас даахәмарны иаԥниҳәаз дҭанархеит хьӡи-ԥшеи змаз, раԥхьаӡатәи абольшевикцәа ируаӡәкыз апартиа аусзуѡ ґьеѡ, Омсктәи обком ВКП(б) актәи амаӡаныҟәгаѡ Д. Булатов. Ѡажәихәба шықәса дуззa Сталини иареи реибадыррагьы амыхәеит, знызатҭәыктәи игәнырхара ианеимыжьит.

* * *

…Хьимера агыгшәыгра иалымтҭзацыз, ауаѡра змаҟҷеаҳәара иахысны зыхшыѡ хыхь имѡеиӡацыз, адунеи зегьы зырхыц-хыцуаз, ажәларқәа зегь раб рыхшыѡртцаѡ Сталин дуззa дидкыланы дизхәыцуа дахьтәаз, итдырааны ихаҭа илымҳа аҟынӡа иназазшәа игәы ааҟалан, ицәеижьы наихзыӡааит Маԥсим Пиотр-иԥа. Азныказы дахьыҟаз, дахьаныз ааихаштын, аха ахаԥәитра шицәыӡхьаз, дзыѡнатәаз абарак игәаланаршәан, ашәара изцәыртцыз ихытҭны еиҭах Сталини Хьимери еидкыланы рызхәыцра далагеит. «Хьимера еиԥш зѡыза ичанах аныжьцәалара зхы иаԥәназыргаз дзакәхарыз?» – аҷеа знык диҷамԥшыр игәы иамуа, ихы ѡышьҭыхны илаԥш наихигеит. Ацыгә ду еиԥш илаԥәа ҟәыс-ҟәысуа, иѡызцәа рхәы ыфаны, днаԥшы-ааԥшуа дтәан. Маԥсим Пиотр-иԥа иааԥьеишьеит. Хьимера иԥатԥаԥәа азыршы иаблызшәа, ихѡежьааӡа иҷабаба, хыхьтәи иԥьышә иԥәымзакәа иҷы иҭаларц егьрыгмызт, ихахәыжәпа аԥыр иалху аҭелԥәа реиԥш еивтԥаԥсаны ихәхәа-хәхәаӡа иԥәын, ихы-иҷы амырхԥәа икылырфаахьаз харантәила аҳцәа ҭыԥԥәоушәа ианпыҟҟала, зынӡа Сталин диеиԥшызшәа ибан игәы нҭзыӡааит. Уинахыс уаҳа игәаґьны ишҟа дыԥшуамызт. «Хьимера еиԥш илаҟәыз ауаѡы дыхшыѡртцаганы дышԥаҟалеи?.. Усҟан иара иеиԥшԥәаз шьоукы дрылашәазҭгьы абас дзыҟаларызу?» – дааҟәымтҭзакәа дизхәыцуан, аха ахшыѡ ду змаԥәаз Булатов, Свердлов, Спандариан, Петровски уҳәа данрылашәа далырге-

ит… Далрымгаҙакәа ус дшыҡаз даанхазҭгьы, иахьа ажәларқәа ирзыҡалаз агәаҡра хьамҭа ҡаларызу?Зѡыза ихәы имҭцааны изфо ауаѡы дшәарҭоуп, ус ҡазҭо аҟәыцьмоуп… Иимҭар дахишьааueит… Иѡыза бзиа Булатов дызхишьаазгьы уиами… Гәшаҭара илаҙам, дымҩеыҟуп, дыхжәоуп. Ус иҟоу асоциализм ҧшқарах изгәамҭаҙакәа импытцеишьуеит.

Хариузовкаҡа дааргааныҙа ѡымз Красноиарск даанкыланы дрыман, камерак аҕы диқәшәеит анкьа иидыруаз ажәытәтәи афицар-амонархист, 1920 шыҟәса раахыс иҭакыз. Ахаҟәитра имазшәа дгәырҷьатцәа дыҡан 18 шыҟәса бахҭала мацара иааиуаз. Абасҡак узыргәырҷьозеи, узыҟәгәыҷуазеи ҳәа Мақсим Пиотр-иҧа данизҭцаа, сара сеигәырҷьоит, иара иаҳаракыра ххәынҵқар Николаи Алеқсандр-иҧа игәҭакы игәшаҭара иахҡьаны изынамыгҙаз иахьа ахала иназо иахьалагаз, абахҭаҟәа зегьы ахьҵәыз ауриацәеи абольшевикцәеи рыла. Уажәшьҭагьы агәра шәымгаҙои Урыстәыла аимпериа ҕыц аҡалара ишаҕу ҳәа аҭак иитеит. Мақсим Пиотр-иҧа ускан амонархист иихәаз дазхәыцратәы дыҡамызт, ицәа аҙы аанамго дыпҡаны, деитцыхны дышьҭан. Аха уажәы Хьимера дахьихәаҧшуа абарҵқәа зегьы игәалаиршәон, афицар-монархист диашазшәа ибо далагеит.

– Ҳиарҭаҟәа ҡатцаны ҳашьҭашәтца… Аконтрикцәа, ижәдыруаз уаха инаркны ҳара ҳзоуп аус зыжәуа. Колчак изы акәҙам, – ҳәа убри аамҭазы Хьимера ихылѡрыз абжьы аѡ дытцанацалазшәа днытцыкка дцеит, Апрезидиум аҟынтәи Сталин ибжьы аагазшәа иаҳаит.

Иабеидыруаз, аҕьычцәа рбызшәала «колчак» иаанагоз алагер аиҳабы шиакәыз, «Ҳара ҳзы аус жәуеит» – ҳматцуцәа шәоуп ҳәа шаанагоз.

Ргәабанқәа, ацәыцә зҭаҧсаз, абымбыл ҭатцаны ирытцоушәа ирбоз рытцхны, хҧа-хҧала еиқәтцаны ирытцаддыртцеит, рхызатцаҕақәа канҵхәеиуа, акака рызхо иҟазма, зегьы аарымырхын, аҳәаҟәа реиҧш рхы иҭарҧаны ишьҭалеит.

Уи ауха абарак аҕы дара ахѡык «асасцәа» рыда аҙәгьы иқәитцоз, итцеитцоз имазамкәа, ахьҭа иҧсны иқыць-қыцьуа ишеилагылаз идыршеит.

Ашьжьымҭан аҕьычцәагьы аусура ирыцыргеит абнахь, аха идәылыргааныҙа, дара рҳәашьа «аконтрцәа» ыҟәтцаны амаца иасит. Ирыцҳахәха, рылаҟәа ҭырхаха амаца иқәтцаны

иахьасуаз ирыхәаԥшуан. Хьимереи ашәахсҭа зҽази Наҳар дыԥәҭаны иасын, Хьимера даиааит. Уи иаанагоз аҽны инаркны Наҳар Хьимера иматцуѡыс дҟалар акәын. Уи ус шакәыз аусураҽы ианнарга ауп ианеилыркааз. – Ҳах напыла аус иур ҟалаӡом, амаца уԥәҭаны дасын даиааит, иахьарнахыс итәы уоуп, иааиҳәо зегьы ҟаутҵалароуп... Ҳара ҳҽы абас изакәануп, мап анакәха ухы хитҵәоит. Ҳах ихәҭаа уара иҟаутҵалароуп, – ҳәа ашәахсҭа зҽаз Наҳар дааидгыланы диԥәмԥаруа иеиҳәеит. Наҳар иахаахыс изырухьаз азмырхакәа, еиҭах абри еиԥш аниаҳа, игәы ԥжәаны, усԥырцԥьаны уца акәымзар ухы еиѡызжәоит ҳәа дизытцҟьеит.

Аусура аамҭазы ацәажәара ҟалаӡом, узҽу закәызеи ҳәа аканвои Наҳар иоуп аара здитцаз, егьи ԥьеи ак иеиҳәарын.

Хьимера аҽны хәлаанӡа инапы нагӡаны акы аашьҭимхит, ацәмцәаԥәа ахҽыҽ аҽшаханажьуа еиԥш, қыд хтцәахак дшыԥәтәаз ирхәлеит. Ак ҟатцҳәа иазҳәодаз.

Аусура мшы анынтцәо, досу иҟаитцаз ишәа-иза ихьӡала иантарыѡуаз Наҳар итәы абжа Хьимера иҟаитцазшәа изанырҵеит. Ашәахсҭа зҽази ахахә-хьаԥарчи аус руӡомызт, аканвои иеиԥәитцаз амца иҽеҳәатәаны, аҽны хәлаанӡа рҽырҟәион, аҭатын имхны иахон, аха Мыстафеи Мухрани иҟартцаз абжа-абжа аарымхны дара ирзанырҵеит.

Акрыфартаҽы ианааргa, Наҳари, Мухрани, Мыстафеи, иахьатәи шәнормаԥәа шәзынамыгӡаӡеит, шәымгәахәы шәзыҟамҵеит рҳәан, ироуаз абжа агыжьны ирырҵеит.

Даргьы сшьуеит, саргьы сҽеысшьуеит... исзычҳауам арҭ, закәытә ааузеи... Ҳзыԥәдыршәазеи ҳәа Мыстафа уажәы-уажәы дытцҟьон, аха Наҳари Мухрани дааныркылон.

– Ишәычҳа, шәҽеырцәышәыхьча, арҭ ааӡам, ауаѡ дызнымиазац аума ҳаԥәшәеит, аха абас мацара ҳаанхарым, – ҳәа Маԥсим Пиотр-иԥа дрылабжьон.

Ашьҭаларахь рхы андырха, Хьимера ацәеиха еиԥш ишьап дуԥәа ааилыхны, итцҳәаны днатәан, уааины сшьапԥәа зәӡәа ҳәа иеиҳәеит Наҳар.

Наҳар аԥхӡы хьшәашәа иԥәнаҭәеит, иԥәлашьцеит, адунеи дналууаа дцазшәа дааҟалеит.

– Уара аԥхамшьа, иуҳәо закәызеи? – Мухран деилашәаны иҭаҵкәымԥәа ратцәо Хьимера иахь иҽынеихеит, аха Наҳар ихы инапахьы иааго днаимтцасны, деимлагәа дааникылт.

Егьыртгьы уаҳа ирзымычҳакәа, рхаԥыцқәа аҷҷа рытцго иаагылт.

– Сара шәара шәакәзам изасҳәаз, сматцуѡы иоуп, – Хьимера азәгьы уаас имшьазакәа дрылаԥшуа, – уалга сшьапы зәзәа акәымзар ухы шѡоу иссоит, – илаԥкәа цымцымуа иааԥалеит.

– Дсасуп, ишьапы сызәзәоит... шәара шәтыԥқәа рҷы шәтәа, – иҳәан, иҷааитеикит Наҳар. Зегьы уамашәа ирбеит, абри аҳәа ишьапы шԥаизәзәои игәахәын... Ишанханы ишихәаԥшуаз, аҭыць иалхны ачаи ршыга ирымаз аашьҭихын, азна азы ҭаҭәаны амца иаԥәиргылт. (Аҭыць иалхыз ачуан рыкрыфарҭа аварацҷы ишкажьыз рбан, чаиршыгас ҳәа иааганы ирыман.)

Хьимера инапы имырԥьашьыкәа, Наҳар хаала иматцура дахьаԥәшаҳаҭхаз игәы иахәан, азы ахьынзаирԥхоз иѡызцәеи иареи амацасра иалагеит. Амаца злырхыз апатреҭԥәа еиѡытцәтцәа-еихытцәтцәа еиҭах инапы ԥьашьԥәа ирытцархәмаруа, инеимтцаршә-ааимтцаршәуа амш рыларго ианалага, рыԥсы ѡеины рыхәцәа итцагылт, ргәы неиԥәжәарашәа рбеит.

Наҳар игәы хаҳәхазшәа, ибла амса хылазшәа, иан лхы абжа амырффаны, уажәы-уажәы инарылыртцәрааны иԥәдыршәуаз лпатреҭ, ааанза ихы зԥәитцоз уажәы зынза имбазозшәа, изаԥаразаалак акгьы инмырԥшзакәа ичҳаны, азы еилашааназа ачуан дахагылан. Агәара-гәараҳәа ишааилашыз еиԥш, иааԥәихын, ирԥхазшәа инацәа заашьыланы ирбо дааидгыланы, аҷеырхәа иҷеиҭәеит, уигьы азмырхакәа, ачуан рыҳәҳәа ихы дасит. Абарак зегьы зырхыцхыцуаз, аԥыт изымҳәо, ихы-иҷы зегьы кыдблааны деизԥьа дкаҳаит, цытрак ашьҭахь зыхәда цырԥо азәы еиԥш ахәаара далагеит.

Ашәахсҭа зҷази ахахәы-хьаԥарчи, агыгшәыгԥәа реиԥш иаатцибарԥьан, Наҳар демыжәжәа дыргарц ианааидххыла, шәхы шәцәымгымзар сааигәа шәмааин, сшәеигзом ҳәа ичуан ыркаланы ишымѡанитцара данаагыла, илакьысра рзымгәаԥыт.

– Ухатцкы ҳцааит, ҳазегьы ҳшьа кәапеила иутеит, – рҳәан, зегьы рыԥсы ҭалан, ргәы ԥәԥәахеит, икәшаны иаагылт, шәҷаанышӑкыл, акәымзар иакәым ҳшәырԥатцоит ҳәа дара ртәала аԥыычцәа ирыԥәмаԥаруа.

Хьимера ихәаабжь агара ианаԥәымтцза, шәара акы иамбжьо уаазаап рҳәан, ицәҳа-шҳауа аопери аканвоицәеи аӑѡналт. Хьимера ихы-иҷы абжа узаҷамԥшуа, ацәа ахыѡрны,

иқьышәқәа ҽчааны игьал-гьало деизҟьа дышкажьыз анырба, ирцәымыҵхеит.

– Изызуда? – аопер дрылаҟааит, ишьапы кыдиҟьеит, инапы кыдиҟьеит, аха азәгьы ҽырымҭзеит.

– Азәгьы исзимузеит... Ачаи ршны ишаазгоз скаҳан исҽатәеит, – аопер дцо-дааua, иҟазҭада ҳәа еилаиргьежьуа данырҟәамҭза, Хьимера ихәамц аарлаҳәа иѡыҭцирззан, ихахьы игеит.

Дышьҭыхны, итцагыланы дырго ианалага, сара соуп изызуз ҳәа Наҳар аопер даанкыланы иҟалаз аиаша иеиҳәарц далагеит, аха, уҽы еихакы акәымзар иаха уахьысышьҭыз ахь уахагьы удәықәыстцоит ҳәа дихәлаҟаан, зынза димырцәажәеит.

Зҟәарҭ аархыхны иргаз акәҵарақәа реиԥш изыҵә-зыҵәза иаанхеит ашәахсҭа зҽази ахахәы-хьаԥарчи, Хьимера ддәылганы данырга ашьҭахь. Амш злаго ирымаз рпатреҭқәа, ауха шаанза еизго, еидырҵабло иаҳзышьақәыргылозар ҳәа иаҽын.

Хьимера ахәышәтәырҭаҽы дышнанагаз раҳаит, аха уи ашьҭахь ихабарк ҳәа ыҟазамкәа дыбжьазит.

Наҳар иѡызцәеи иареи ҭынчмызт, аҵьычцәа рзакуан излаҳәоз ала, иманшәаланы дахьаарымԥыхьашәоз «раҳ» ишьа рымур ҟалашьа амазамызт. Минутк иадамхаргьы Наҳар ихала даанрыжьзомызт. Аусурахь ианыргоз дынцәытцагылааацәытцагыло азәы дреиѡазо, аԥсцәаҳа еиԥш дышрышьҭаз акырынтә ирбахьан. Цкьа ихы дирбомызт, аха дтәаа-маауа иныҟәашьала Хьимера иоуп ҳәа агәаанагара рыман.

Хьимера ишьҭахь Платон ҳәа азәы дхаѡѡала дааганы дрыларкын, сҵьычуп ҳәа абадакь дасуа данаарылатәа, ашәахсҭа зҽази ахахәы-хьаԥарчи ифѡы ркызшәа, иаразнак итцырхын, уара усиксотуп рҳәан, ихәда тцкааны ихәарра иалагеит.

Баракцыԥхьаза абас акәын, ауаа цкьақәа, ауаа кьиақәа аҵьычра акәым, иԥшзамыз ажәак зҽы аҭыхра зхы иақәназмыргоз агмыгқәа ааганы ирыландырхон. Ажәцәеимаа агара иашьцылахьоу ала аҟәухраҳа урҭ зышьцылахьаз изаҟәытцуамызт, ирытцаҵьычуан, амш рыларгон, рыхә хәыҵы ирырҭоз рыцәганы дара ирфон, акы аарарҳәар, ирысны ирыпҟон, ргәы иахаԥжәаны иршьуан. Иага ирзыргәаҟуазаргьы азин рыман, ахылаԥшцәеи дареи еимадан.

Ақәыцьма иага ахы ушьышьыргьы, абнахь аԥшра изаҟәытцуам ҳәа шырҳәо еиԥш, алагпункт аиҳабыра рнапатцаҟа

иаанагаз аҕьычцәа баандаѡцәатцас акәзамкәа, рнапы иқәыргыланы ишрымазгьы дара ртәы ҟартцо иалагеит. Рхы иоужьны, ишәтаху рылашәыгза, ишәыргәаҟла, рхала рԥеыршьуа аҟынза инажәга ҳәа излартцаз аполитбаандаѡцәа «афашистцәа» ирылаз зегьы анрылырх, ршьа «анрылрыцәцәаа», амшә зааза инапы ҽнаҳаҳааит ҳәа, ҟьаф дзыруаз рышҟа иаахьаҳәын, цәгьамзар бзиа рзырымуа ирышьҭалеит.

Жәа-шыҟәса нтцәарц егьагмызт Хариузовка, амца ахьҭашәаша, акы зхаразамыз ауаа аҭантцәара иаҷеызижьҭеи. Рыцҳашьарак, гәшаҭарак рылазамкәа рыԥсы шырхырхуазгьы, баандаѡык хылаԥшѡык иахь инапы шьҭимхзацызт... автомат акәым патронакгьы мызззацызт... Азәызатцәык идамхаргьы сыбналоит ҳәа даламгацызт. Агьычцәа анаанага инаркны аҭагылазаашьа аԥеаԥсахит. Уахык ахәышәтәырҭа зҵаԥшьоз аканвоицәа ѡыцьа шьны иныѡналан, анаркотик злаз ахәшәҟәа (промедон, кадеин, лиуминал) ацыра аанмыжькәа идәылганы иргеит, уаѡԥсык изгәамҭазакәа. Инаҟәырццакны абԥьар ахьышьҭаз ԥыԥены (уахык ҵхыбжьон) автоматҟәа ѡба рԥьычит. Алагпункт ахылаԥшцәа еиланаргьежьит, автоматҟәа ѡба рызра акы ирзеиԥшымхеит, ишәо, изызо иааҟанатцеит, абаандаѡцәа зегьы еиларцалеит, аҕьычцәагьы нарылкааны, аха иҟазтцаз ҳәа уаѡ дырзымкит, ѡ-автоматк нытцахәаша ицеит. Аҕьычцәа ишрыхгамыз рдыруан, аха изҟәыҕәгәоз «афашистцәа» ракәын, иҟазтцаз урҭ ирзымдыруа иҟам, иҳаздырҳәозар ҳәа. Иахьа аахәлаанза зхы имѡахазакәа аус зуаз, баракцыԥхьаза ѡыцьа-ѡыцьала, хѡы-хѡыла ирылганы уаха шаанза аусҭцааѡцәа рҷахәы рҷырхуан, идыргәаҟуан, идырҳәацәон. Иҟазтцатцәҟьаҟәаз аҕьычцәа рԥатца иатцаччо итәан, шәылахь шәыцьымшь ыҟоуп ҳәагьы рарҳәомызт.

Уахык Мысҭафа ахәашагьы иҷахәы иҷырхырц дыргеит. Ԥсгаха имҭо, дкыдцаланы ирҳәацәара ишаҷеыз, иажәаҟәа ицәеилаԥсо далагеит. Аусҭцааѡцәа знык абас данырба, ихаҭа ихгам, ма акы идыруеит, рҳәан, аԥеыҭцырбелҟәа реиԥш илаԥсны дыркит. Уи еиҳаракгьы гәрамгарҭас дзыркыз, автоматҟәа аныз ашьҭахь уахык ҵхыбжьон агәазы, аҭахкаара анҭытц ахәадаҷеы игылаз атцла заҭцә амҭан, абаҳа иҟәаҟәа иқәҭцаны, дуауаза дшамҭцагылаз авишка иқәтәаз аԥшыхәѡык дибахьан. Аихатә ҟәыц ҭахкаа дахьҭытцыз, аԥҟара ахьеилеигаз азы аԥшыхәѡы игәиԥеанымҭцазакәа диеихсны ишьра азин

иман, аха ауха иҟаз, ауаѡ ишьа злаз аҳәы иакәын, ухынхәы убарак ахь, акәымзар суеихсуеит хәа ибжьы аниқәирга , Мыстҭафа ишьҭахьҟа дыѡит, абаѡҷыда илазшәа, дууаҳа аҭел ааанда дахыԥан, ибарак дныѡнапҟа дцеит.

– Уабацоз ҭцхыбжьон угыланы? Абаха зукыз? Узышьҭаз, иуԥшааузаз? – аусҭцааѡцәа азҭцаарақәа ирҭацыԥхьаҳа, аԥхьа иихәаз, ашьҭахь ихәомызт. Уи еихагьы иараапкуан, ихәцәа ҭцкааны дыршьырц иалагон. Иҷахәы аниҷырхуаз акәымзар есымша аҟарс даатмыжьҳакәа дҭакны ддыргәаҟуан.

Мыстҭафа зны аԥсцәа еилажьны ахлымҳаах дахьалаԥшыз изымчхакәа, игәы бжьысны данышьақәҟьаз аахыс шаҟа ҭцуаз, аха иааигәалашәацыԥхьаҳа аԥхьа дшыҟалаз дааҟалон. Ихаршҭны, хар имаҳамкәа дшьақәгыланы дшыҟаз, аҟәараан мыждақәа бба-ббаҳа ианаахылалак, деилаԥсон, еимыжәжәа-еиҷыжәжәа алашәага рзы агәаѡара иҭажьыз агәаҟқәа ркьатеиқәа рҷыҭакны инеиуазшәа ибо далагон. Ашашәа еиԥш днеилашәа дцон, еиҭах игәы бжьысуан, ихы-иҷи илақәеи иара итәҳамшәа рҷаарыԥсахуан, иикыз ыршәны инкажьны, акьыжыхәа дҭцәуо, ихы кны днатәон, лацәажәа имаҳамкәа. Уи ашьҭахь мчыбжьык ишьара дзықәломызт. Аҟәараанқәа ила иаимырбарц, ихы дѡаханы, аѡада аԥшра даҟәыҭцхьан.

Есқьаангьы шәеиқәатцәала итцҟьаз Хариузовкатәи ажәѡан аҭа шықәсык ахь зны-зынла иатцәала аҷеаԥсахуан, агәы каз-казуа, ицқьаҳа иааҟалон. Усҟан дышԥазгәышьуаз знызатцәык иадамхаргьы анатцаԥшра, аха изыгәаҕьуамызт, аԥсцәаха иеиԥш иԥхьаҳоз аҭцибаар хәа дшәон.

Ҳаубарц уҭахымзар, ҳшыҟоу уҳардыруеит хәа рыбжьы иқәдыргозшәа иҟыруа ианааихалалак, изычҳауамызт, иимырҳарц илымҳақәа еимаҵьгәаны икуан.

Хариузовка ҟәараантразшәа акәын ишырацәаз, уахьынаԥш-ааԥшлак дара ракәҳан иҟаз. Мыстҭафа аус ицызуаз Сибратәык ихы ѡышьҭыхны ажәѡан днатцаԥшыцыԥхьаҳа, абарҭ зыжәла нтцәаша агәамласқәа, ԥаса шамахамзар ара иубаҳомызт, уажәы абасҟак изырацәахазеи, изышьҭоузеи, амшьҭацәгьақәа хәа рықәшәира далагон.

Асы ахьынҳашьҭаз Мыстҭафа ибаргәыз, аҟәараанқәа усҟак ицәыртцҳомызт, аха ԥхаррак ааҟаланы асы цо ианалагалак, рытра ԥжәазшәа рҷаархон. Дгьыл ҷатцак асы иаатцыхәхәаны

рылаԥш шаақәшәалак, ажәѳан иалыѳрызшәа, рҽаԥәыжьны иаԥәпапон.

Уи аҽены Мыстафа аус ахьиуаз амардаҷы асы ыԥәѳрны ацара иалагеит. Шьыбжьон агәы инахысхьан еиԥш аамтазы, иахьынтәаанагаз ҳәа изгәамтазакәа, иваратцәԥьа иааԥшыз адгьыл агәаԥ-саԥхәа рыҽеныԥәрыжьын, ажәжәаҳәа аҳаскьын тцабаақәа ирыханы афара иалагеит. Убаскак имлаго иԥан, дагьгәарымтазеит, ауаѳы иеиха кны раԥхьа дышгылаз дырбаргьы ицәшәазомызт, аҳаскьын шьтабаақәеи, адгьыл иалаз ахәаҷа-маҷақәеи рԥьышә тцәызԥәа аларԥаны, имԥаԥазакәа иаханы илбаадо, рымгәацәақәа шдыртәуаз аниба, агәаѳара итажьыз аԥсцәа ирхатәаны ирзыруаз ибла иаахгылт, игәы нтзызааит, иԥсы штоу, ила шааԥшуа иара ихата рыҽеиԥәыжьны ифара иалагазшәа ибеит. Сырфеит, сырфеит ҳәа дыҳәҳәо днатцԥьаны дыѳит, ибжьы угәы тнашьаауан. Наҳар дааиԥыххылан дааникылт, акыраамта иҽеизеиԥәкуамызт, дарыхьташьызшәа аԥәара-ԥәараҳәа деитцасуан, илаԥәа тытцны ицон. – Умшәан, уара ахәаша, иухьзеи, абант агәамԥәа иузыруп зугәахәуазеи, – иҳәан, игәшәа-мшәа ҳәо, лапԥьак ыршәны ирылеитцан, ишьтыббы ицеит.

Ианышьтыԥраа зынза деилагеит Мыстафа, икьатеиԥәа иԥрыхны еитцыхәхәа ирыманы инеиуазшәа ибо далагеит. Дшьаԥәԥьеит, деилашәаны Наҳар дааимпытцахеит.

Атцыхәтәантәи игәыбжьысра дзалымтцзакәа далаханы дшыԥаз ауп, игәнаҳа ззымгаша аустцааѳцәа иҷәахәы иҷәыхра, иргәаԥра ишалагаз. Жәамш аԥарс дтакны дрыман, аазаб цәгьа ихигеит. Ажәеиза мшы рзы, ишиԥәамтцуаз аниба, иҷәы иԥәԥеит, автоматԥәа сара соуп изгаз ҳәа идырҳәеит. Итцәахны иахьимаз, атахкаара антытц ахәадәҷы атцла затцә иԥәгылаз амтцан инаганы, инапы ақәкны идирбеит, абра анышә жны итцастцеит ҳәа. (Ари атцла амтцан акәын уахык абаҳа кны дшатцагылаз дахьақәыркхьазгьы.)

Унапала анышә ишоутаз еиԥш, унапала ижны итцых ҳәа абаҳа идыркит.

Мыстафа ахәаша анышә ажра далагеит, уажәымзар уажәы иааԥшуеит ҳәа аканвоицәа ихагылан. Даԥәымтцзакәа ижуа, тцԥа ацара даҷын, аха акгьы аԥшуамызт. Маԥҷаҳәара аԥынза ианиж, акгьы анырымбаза, алажә еиԥш иноугәыдтцаны ушьны утаҳажьуеит ҳәа иԥәмақаруа иалагеит. Иара, ирҳәоз

акгьы имаҳаӡозшәа, дахан ажра даҽын, аԥхӡы илхәаҭа. Ихы ҭымыҳәҳәоаҟынӡаданнеи,ибаҳаыршәныхыхьиныкәиршәын: – Шәызжьеит, ари исшәырҟатҵо иахьӡу мҭәахы-ԥшаа ауп.. Сара сакәӡам автоматҟәа зҕьычыз, – иҳәан, ихы ԥахан днарҽаԥшит, игәы дҭаччо.

– Ҳара ҳаума амш злоуго, уара алахша! – иԥсахы еибакны итапанча аатиԥааит аопер, иара усгьы уаԥы еиԥәак иакәын, дангәаа зынӡа деиԥәатҵәахеит.

Мыстафа ашәара захьӡу ибла ихубааломызт, ишәҭаху сзыжәу ҳәа дырҽаԥшуан. Атцыхәтәантәи аамҭазы зылахь еиԥәышьшьы, згәы каҳаны иҟаз, гәахәарак изцәыртцын, дышьҭԥааны даманы ицозшәа акәын уажәы ажра дышҭагылаз дгәырҕьатцәа, ицԥьаӡа иказ-казуа ихагылаз ажәԥан, ԥаса еиԥш аҟәараанԥәа атцибаар ҳәа дшәаны игәы ҭысуамызт, дҭынчӡа датцаԥшуан, игәазхара избомызт. Адунеи абзиала ҳәа аиҳәон.

Аопер зынӡа деиланагеит Мыстафа ихымԥаԥгашьа. Уаҳшьуеит, аиаша ҳаҳәа акәымзар ҳәа уажәы-уажәы диԥәҟаауан. Аха Мыстафа акымзарак иаҳаӡомызт, агагаԥәа реиԥш ԥьоукы шихагылаз ибон. Илаԥәа кыдхаланы аҭәатцла затцәдызтцагылаз дахәаԥшуан, шаҟа быҕь ҽоу иԥхьаӡозшәа... Аԥсабара абзиала ҳәа аиҳәон.

Ԥынтә инеиԥәырццакны ахысбыжьԥәа геит, иҟалап Мыстафа рыцҳа уитцәҟьагьы имаҳазар, ԥнытцҟала иҽеазыҟатцаны заа адунеи иҽалихьан. Ахԥәа аԥбагьы игәы аҭаҕара иаԥәшәеит, ицьоушьаша шьа кәармак илымтцӡеит, бжьыкгьы ихәлымшәеит, ашьшьыҳәа дхынааua, ҽыцха дымнеикәа, игәы ԥарханы ишикыз, иԥсы наихшәан, иҽааитцихит. Иблаԥәа аԥшуан, атцыхәтәаны ирхылаз агәахәара шырхыз иаанханы иҟан. Инапала ижны хыхь иԥәԥсаз анышә аарҳәны инаиԥәыжьны дынцәытцакәаҳа, дынцәытцарапа, абри акәын узыргәаҟуаз рҳәан, инеихытцны ицеит.

Мыстафа автоматҟәа уҕьычит ҳәа дырххо дахьрымаз абарак аҽы зегьы уамашәа ирбон, имаркузеи, ранаԥьалбеит, ауаԥычмазаԥ иԥсра аанӡа дзыршьуазеи, уи еиԥш шыҟаимтцоз агәра зырымгозеи ҳәа. Иҽы иԥәԥырҽеит, «сара соуп изҕьычыз» ҳәа иҽала иҳәеит ҳәа анраҳа, абасҟак аамҭа даҳдыруан, аха абри еиԥш илоуп ҳәа ҳаҟамызт ҳәа ихырҳәаара рзымдыруа иаанхеит.

Иара иакәзамзаап автоматқәа згаз, аха иахьижьаз дахыр-ҟьаны дыршьит, аҵлазаҵә амҵан инапала иижыз адгьыл дҵарыжьит ҳәа ахәылбыҽеха аусурахьынтәи ианааи ираҳан, рызегьы инеиматәаны аҵәуара иалагеит, ҳәашьак амамкәа ргәы далсит. Акраатҵуан, абас рнапқәа ргәытҵаҵса, рҽызак изы иҵьабо ииаиламтәазижьҵеи. Избан, абас зыҟаитҵазеи, ихала иҽзыдиршьыызеи?.. Измааноузеи?... дымҵсыр ҳәа дшәо-зма иара рыцҳа ҳәа ишилаҵәажәоз ауха азәгьы ихы ныҟәымҵазакәа иштәаз иаадыршеит.

Наҳар заҵәык иакәын издыруаз уи иҽахьыдиршьыз змааназ. Ихы кны дизхәыцуа дахьтәаз игәалаиршәон Мыстафа насыҵда, анышә напытҵәҟьа адунеи иззаламыз, аҵсҵәа алашәага рзы агәаҽараҽы адәы ишыҟәжьыз аниба нахыс ихы ицәымыҵханы дшыҟаз. Ихы-игәы бжьысит, агәатҵәыхь ихьыз илаҽын, аимҳәа ду ахь ииасит, ашьа иҽытҵуа далагеит, дҵыкәкәа дҵеит. Сара шьҵа акгьы сзыҟатҵом, иҵсуа соуп, аха сганы агәаҽара сҵоумыжьын, аҟәараанажәҟәа сырҽоумҵан, ҳәа диҳәахьан.

Аусура ианыргоз, ианааргоз уи ахәада хәыҷы амаҟа еиҵш иатҵдаз амҽала акәын излацоз, излаауаз. Мыстафа аханатә илаҵш итҵамшәазеит ари аҵып, данычмазаҽха, сеибганы сышҵазыхнымҳәри ҳәа имаз агәыҵра, маҷзак иадамхаргьы, изаанымхазакәа зынза ианиҵәыз ауп иангәеиҵаз, иавсы-ҵыҵхьаза игәы изавымго, иҵсы алаханы азыҵшра далагон, атымитыша дҵаханы аҵаҵсра дшаҽыз иханаршҵуан, иқыҵа гәакьа, иқыҵа ҵшза Ешыра дыҟазшәа, иҽны аҽадахьы иабиҵа-ра зкәаҵыҵс иалыхны ирымаз рнышәынтра ахаҵа акәызшәа ибо далагон. Ҽ-хәадак, ҽ-ҳампалк реиҵш иқәацә-қәацәза, акы амра ахьгыло адунеи аханы, егьи амра ахьҵашәо адунеи аҵыхәаны еиҵшны ишҵаҟалеи ҳәа иҵьеишьон, илакәишьон. Еиҳаракгьы уамашәа иибоз, Ешыратәи рнышәынтраҽы еиҵш араатәи ахәадаҽгьы ҵәаҵлазаҵәык қәацәза иқәгылан. «Аҵәатҵла мшуп, нҵәатҵлоуп, амҵан ижу иҵсы раҳаҵхоит, изкәаҵып изҵынчхоит, дызмадоу адгьыл изыбымбылхоит. Аҵәатҵла цәашьра ауеит аҵсы иханы иангылоу. Сдунеи аны-сыҵсахлак, ахәада азқәаҽы снапала иеиҵасҳаз аҵәамҵан сыжәжы» ҳәа иабду дыззыҳәаз мшаҽны еиҵш игәалашәон. Данҵсы иахьиҳәахьаз, ихала иалихыз аҵып аҽы днаганы дыржит. Мыстафа усҟан дкәыҵшын, адунеи ахаан дыҵсуеит

ҳәа игәы иаанагаҭомызт. Ашьҭахь иани иаби ԥсит, урҭгьы уа ижит. Усҟан иҵкәынра дҭагылан. Аҭыхәтәан иаҳәшьеиҭбы иаалыԛәшәаны лыԥсҭазаара далҭит. Инапала анышә деиҭеит иԥсы зыҕҳәараз иаҳәшьа заҭҭә. Егьырҭ ицәыӡхьаз аӡәы дизеиԥшымхеит, даара игәнигеит, иԛәыгәгәеит... Усҟан иуаѡыбжара дҭагылан. Есыхәылбыҕеха дхалан даархагылон, игәы иаанагозма изԛәаҭыԥ иани, иаби, иаҳәшьеи рывараҕы имоукәа, ишьацәа данкны адунеи аҭыхәан гәаѡарак дҭарыжьуеит, алашәага ицәеижьы иацрыхо ҳәа.

Заҟа ҭла ԥиҟахьаз, заҟа бна дрылсхьаз, аха Хариузовка ҭәаҭлак гыланы имбаӡацызт. Анцәа дзыԛәшәихьоу адгьыл аҕы анцәа иҭла иизом ҳәа агәра ганы дыҟан, аха иԥшӡаӡа ахәадаҕы ишгылаз аниба, деигәырґьеит. Ешыратәык, изааигәаз игәылак иԥсы ҭаны дибазшәа аҟынӡа игәы наӡеит. Уи амҭан изԛәаҭыԥ иоур, Ешыра иани, иаби, иаҳәшьеи ахьжыз днаганы дрыважызшәа иԥхьаӡон, аха уи еиԥш аразҟы иԥсы шҭаз ицәыӡхьан, даныԥслак изҭодаз. Аимҳәаду илаҕаӡаны даман, дышзацәымцоз агәра анига (иѡызцәа уи ачымазара зыхьны иацәцахьаз ҳәа уаѡ дыҟамызт), аԥсра ада аҕакы дазымхәыцуа далагеит. Арахь аҟәараан мыждаԛәа анибалак, зынӡа игәы бжьырхуан, ихы ицәымґыртәуан. Наҳар заҭҭәык иакәын дзыԛәгәыґуаз, сыԥсыр алашәага сырҕеиҭҭарым ҳәа, аха ишилымшозгьы ибон, даныԥслак иԥсыбаѡ наҟ ирымҭакәа, днаганы иԥсы злаханы иҟаз ахәада азԛәаҕы аҭәаҭла амҭан ижра.

«Мыстафа рыцҳа ихала изԛәаҭыԥ алихит, ихазы инапала ижырҭа анышә ԥиҟеит... Ҵьанаҭ гыларҭа уоуааит!.. Угәнаҳа рзымгааит абри аҟынӡа уназгаз» ҳәа Наҳар днавалацыԥхьаӡа, игәи илаґырӡи еилатҭәо ихы наикәаҕеуан.

...Аханатә инаркны аԥсҭазаара хьамҭа, аҟьиар ахатҭаны еицахаԛәоз рахьтәи, ари абарак аҕы ааанханы иҟаз Наҳари Мухрани ракәын, рыбжеиҳараѡык амлеи ахьҭеи иагахьан. Аразҟы змаԛәаз (урҭ рхыԥхьаӡара зынӡа имачын) акартоґа рыхганы, ҵьаҳаным атҭа иҭытҭны, рыԥсы рыманы ицахьан. Аӡәырѡгьы аратәи аҭыԥ «шәаабуам» ҳәа аҕа лагерԛәак рышҟа иахыргахьан. Даргьы ирыԛәыз иалгарҭ рацәак рыгӡамызт, амшԛәеи аҭхԛәеи рыԥхьаӡон.

Анцәа дзызгәааны, уԥсы ахьынзатоу адунеи уқәсырԥшуам ҳәа аҳаԥы дхәыцацаланы иҭаҷеиҳәаз Абраскьыл, игәы мышьҭыкәа, ҳәагәыжьла дзыдҷаҳәалаз ашьаѣа ытцҳәаны ҿыцуеит ҳәа дыԥәԥон, шеишыԥәсеи ирҭысуа, абар-абар аҷеазныԥ имч ааибыҭаны дҿахар, ашьапы иаатцихуан еиԥш аамҭазы, аҿыҿтаацәа иаарышьҭызшәа, ҭысграк ааины ашьаѣа ахы иныԥәтәаны ҷааихак ѣамҭазакәа «ихыччара» иалагон, игәы ԥнажәон, изымчҳакәа, аура ду ивараҷы ишьҭаз аашьҭԥааны, исшьуеит ҳәа ишимчыз ианымҿанитцалак, атцысгра ныԥәԥраааны ицон, аура ашьаѣа ахы ианаԥәшәалак ҿаԥхьа иныцанацалон. Нас еиҭах ирҷыцны атцыхра дналагон. Шәышыԥәсала, зԥьы-шыԥәсала даҷуп. Атцысграгьы ԥсуам, иаргьы дзыдҷаҳәалоу ашьаѣа ытцыхны, аҳаԥы дҭытцны ахаан лашарак ибараны дыѣазам. Абас аҳәоит ажәытәзатәи аԥсуа епос «Абраскьыл». Убри еиԥшуп Наҳари Мухрани зыԥәшәазгьы, иага гәаѣра ҳхаагазаргьы, лассы ҳаурышьҭуеит, иҳаԥәу ашыԥәс ҳалгоит ҳәа ишыԥшыз, аґьычцәа ааганы ирылартцеит. Урҭ, «атцысгра» еиԥш, рхы иԥәтәаны ирхыччо ианалага ирзымчҳаит, Абраскьыл иура ркымызт, акәымзар ирафыргомызт, убасѣак ргәы ԥыржәеит. Рнапԥәа шьҭырхит, аха аґьычцәа «натцыԥраааны» ицеит... Алагер арежим еилажәгеит рҳәан, ахылаԥшцәа (ирҭахыз уи акәын) аҷарԥа роуит, рус рызбан еиҭарҷыцны, ирхыргахьаз рзымхозшәа, ирыԥәыз ахыхь хәба-хәба шыԥәса рзацыртцеит.

Зыѣны иашшуадаз, акырзылшо ииаанда уалаишшуеит ҳәа шырҳәо еиԥш, харада-барада, еиҭах акартоґа еиԥәатцәа интадыргылт. Дара иабардыргәышьоз, алагер ахылаԥшцәа хыхьынтәи адтца шрымаз, «ишәарҭаԥәоу» ҳәа иԥхьазаз (урҭ ирылан Наҳари Мухрани) акартоґа ирыԥәыз нтцәо ианалагалак, ес-иѣартцалакгьы мыԥәшәатәык рытцагаланы, еиҭа аус иаркны рыԥсы ахьынзатоу ахаԥәитра рцәырзразы. Дара аґьычцәа рхаҭаԥәагьы ирыздыруамызт агәаѣцәа ирзырулак иаԥәитны, ирылатцаны иахьрымаз змааназ. Иԥьаршьон, ианакәзаалакгьы ауасеи абгеи реиԥш еишьҭаз, аґьычцәа алагер ахылаԥшцәеи абас еизааигәаханы иахьыѣаз. Аха автоматԥәа аныз ашьҭахь урҭ рыбґьыцԥәа ԥжәеит, ԥаса ишыѣаз еиԥш изеиҷамԥшуа иааѣалеит. Арҭ иага рзуургьы дара ртәы изаѣәытцуам, ҳхаҭаԥәа ҳҭадырхоит рҳәан, аґьычцәа ԥсаѣьаны,

баракцыԥхьаза «афашистцәа» ирылатцаны ирымаз, аарылырган хазы иҭаркит.

Игәырԥеит, иԥьабеит, иахыԥсаарц егьрыгымхеит, ҿыц иаанагаз еиԥш иҟалеит, еиҭах хәба-хәба шыҟәса анырзацыртца, аха Абраскьыл иеиԥш ргәы еиҟәхәаланы, иатцагыланы «ахара» иалагеит.

Хәба-хәба шыҟәса ирзацыртцаз атцкыс ирзыцәгьахеит, уахык ахәылбыҩеха аусураҟынтәи иахьааиз, уматәажәқәа ҿаҳәаны уԥшыз, уатцәы ашьыжь аҩеа лагерк ахь уахаҳгоит ҳәа Мухран ианиарҳәа.

Еиҟәыргар ҳәа аханатә аахыс изыцәшәоз аамҭа ааины иаанаарыдгыла, ишырхыргаз атәы аҳәара уадаԥуп, ишыргәырԥоз лацәеихьшь ҟамтцазакәа иҟьаҟьаза идыршеит. Ашьжьымҭан Мухран дыргарц ианааԥнала, аиԥыртцра убасҟак ирзыцәгьахеит, игәаґьны абзиала ҳәатцәҟьагьы рзеибымҳәеит, луанытә иҟәыԥсычҳауан, гәаҟрас иҟаз зегьы еицызхызгахьаз, ҩенак еибамбар ззымчҳауаз, згәы еибарґәґәоз, ԥсык еицызхаз, знымзар-зны еиҭа ҳзеиҟәшәарымашь ҳәа ихәыцуан.

– Сашьа, иуасҳәарызеи, угәуҩеаныз… Уажәазы иҩеыбжьарзны дыҟоуп, ихабар уирбазом, аха иудыруазааит, аҟәыцьма зхәыз иԥсаанза даханарштзом, имариа ансоуа ҳәа ахаԥыцкәа хуа, иеиԥазо ишьҭоуп… Хьимера агыгшәыг, ухы ицәыхьчала!.. – идәылтцымҭаз абас ааиҳәан, иааигәыдибахәҳәалт, ргәи рылаґырзи еилатцәо.

Наҳар, абарак ддәылтцны, Мухран инаскьагара азин ирымҭеит, ашә ывтцрааны илаԥш днытцшәаанза дизыԥшуан.

Ашьра иҟәтцаны акнаҳарҭахь дыргозшәа акәын Мухран иԥыза гәакьа дааныжьны дахьцоз ишьапқәа шеиҭеигоз. Днаскьацыԥхьаза, Наҳар ибжа имԥсааушәа ибон, дмачҳо, акәаԥ даҟараханы ибла данхызла, зегьы зцәызны агәысакара иҟәхаз еиԥш, игәы каҳаны даахынҳәит.

Ԥаха-ԥымш дрыманы амш иҟәын, дахьыргоз ҳәа акгьы издырзомызт, аха Хариузовка иахьеицәоу снанагоит ҳәа игәы ааанагомызт. Ахымш рыҩены, Енисеи аԥшаҳәала Куреика днаргеит. Иубахьоу еицәоу убааит ҳәа дшәины амԥа дыҟәыртцазшәа, дахьыҟаз атцкыс иахьеицәаз аҭыԥ аҿы даакылнагеит.

Хариузовкагьы ҳаґоу иибаша акәын, аха Куреика аасҭа иабаргәыз, асыршәы кажьын, еиҟәжәаны итцааиуан, ахьҭа

иҭантҵәон, аха аӡын ашьҭахь аԥхынра ааиуеит, мрак хҟәаҟәа иныкәԥхар иҳалатҵаахьоу ҳабаѡқәа арԥсасиуеит ҳәа гәыґрак рымамзи. Асыршәы аныкәтҵлак, адгьыл ахаҭа иныкәымгылози, ԥсыԥхак рыланатҵазшәа рымбози. Куреика анаҟәршәы, ахаан ԥсасира, зыҭра зыкәзам, адунеи зегьы зырԥхо, изыршуа амра мчы ахьамаӡам, адгьыл ажәѡан атҵаԥшра наӡаӡа иахьацәыӡхьоу, анаҟәршәы иахьатҵаӡхьоу, иахьатҵаԥсхьоу, рыҭәала икны иахошәа ахьҭа ухаԥыц ахьытҵнахуаз ҭыԥын.

Уара ургылаѡуп, узанааҭ ала аус ууларо́уп рҳәан, атҵыркант иркны аусура даладыргеит даннаргаз аҽенытҵәкьа.

Уаа-ѡышәѡык инареиҳаны анаҟәршәы иқәгыланы аусура иаҷеын, иаргьы днеины днарылагылт. Ҿыцк даҳзаанагеит ҳәагьы аӡәы ихы дааѡахан диҷамԥшит, ирхамызт, иршәымызт, рцәеи рыбаѡи еикәыршаны, атҵаа иарканӡаз абґьқәа реиԥш ихѡежьааны, ихцәышааны, мыч кәармак рылаӡамкәа, аарла ртцыркантқәа рҟьон, анаҟәршәы иахыкәласуан, аха ашьантҵа акы узамырчараҳа ирзамаԥҷуамызт.

Алахшаԥәа, гәыкала аус жәуам ҳәа, уажәы-уажәы дрыԥәцәкьон ирхагылаз аканвои.

Хариузовка есымша иаҳауаз ажәаԥәа ракәын, Мухран изы уи ҵьашьатәӡамызт, дашьцылахьан, аха изеилкааауамызт аґәтәы ѡны еихаса хәыҵы иаакәыршаны анаҟәршәы ҭаԥҷены, зышьаҭа акра иаҷеыз аргылара зызкыз. Аґәтәы ѡнеихаса асолдатҵәа акәшаны ирыхьчон, ааигәара анеира акәым, уаангыланы уазыԥшуа уалагаргьы рӡомызт. Аҽены хәлааӡа иаргьы анаҟәршәы аԥҷера даҷеын.

Акыр шыԥәса игәы ԥызтҵәахьаз асаркьал абжьы, ажьаҳәала ихы иасуашәа, араагьы агара иалагеит. Уи аусура мшы шынтҵәаз рыланаҳәон. Уи аҽеынгьы акы ҳәа ирхыргеит, рмаругаԥәа нкаԥсаны аарлаҳәа ииаикәагылт, аканвоицәа мыццакӡакәа азәаӡәала рыԥхьаӡара иалагеит, Мухран илаԥәа ҭраа дрыхәаԥшуан, иԥьешьон, аныk илыхшазшәа акәын, Хариузовкатәи аканвоицәеи араатәиԥәеи шеиԥшыз, абызшәа «хаа» ирҷеытцышәшәозгьы акы акәын.

Абарак аҷеы даннарга акыр шыԥәса игәы ахьыѡнаԥтҵәахьаз Хариузовкаҟа еиҭа ддырхынҳәызшәа ибеит, еиԥәылашьца, еиԥәыхьшәашәа... Аихатә уалыр... ацәартҵагәԥәа, ацәыцә зҭаԥсаз агәабан ҵәыԥсԥәа, аҳәынаԥ ацәа аҟара итҵагаз ахыза ҵәашьԥәа... зегьы иибахьаз акәын.

Акыр шаарҿартцаз еиԥш (афатәгьы еиԥшын, чуанк иҭыргазшәа), рызегьы риарҭақәа ирхәыҵаланы ииеит. Игәаҟны иҟан, ацәажәара рылшомызт. Ацәарҭаҩәқәа рыбжеиҳарак ҭацәын, аиарҭажәқәа рыԛәын. Хариузовкагьы абасҵәкьа акәын, иԥсуаз риарҭақәа ҭацәны ииаанхон, аҿыцқәа аргаанӡа.

Зыԛәрахь инеихьаз аӡәы ивараҿы идырбеит, аброуп ушьҭаларҭа ҳәа. Ашьшьыҳәа днеины дныԛәиеит, аҵәҵәы фѡы ылҟьа ицон. Ахчы ҳәа ихы иаҵаз лабызк иаҟарамызт. Азәгьы димацәажәаӡакәа излеихигарызеи имшаӡо аҵых, аха дзацәажәода, аӡәгьы иҿы ааихыхны ажәак иҳәаӡом. Ивараҿы ииаз ахаҵа бырг ихы наилагаланы акы иеиҳәарц иҭаххеит, аха изымгәаҩыт, ихы-иҿы цаны илақәа иҭынханы дааҟәымҵӡакәа аҭуан даҵаԥшуа хәыцра хьамҭак дҭагаланы даман.

Аҵых гәыԥҵәагаха еиҳа-еиҳа иԛәыҩәҩон Мухран, ихәыцрақәа рҿыртланы илаланы деимдырххон, днаҳәуан, дааҳәуан, схы ацәганы сзыцәозар ҳәа, аха иауамызт.

– Узмыцәаӡои? – Мухран аҵәы дахазшәа, дҵәи-ҵәиуа ацәарҭагәы даныԛәха, ивараҿы ишьҭаз ишҟа ихы ааирҳәын ҿааитит.

Дахьиацәажәаз аҵкысгьы игәы иахәеит иакцент, ажәак ада шимҳәазгьы дышкавказтәыз аҟара идырит. Еибадырит. Давид Соломон-иԥагьы Қарҭтәызаарын, наука усзуѡын, иаргьы 58-тәи астатиа ала дахган, аа-шыԛәса иԛәын.

Мухран дзацәажәаша аѡыза даниоу, иԥсы еивигеит. Ҵхыбжьон инахысаанӡа ргәаҟрақәа еибырҳәон, аҵыхәтәан диазҵааит, анаҟәршәы ҵыԥены зыргылара ашьапы шәкыз закәызеи ҳәа.

Давид Соломон-иԥа иаразнак днеилашәа дцан, ибз ихәлашәазшәа, ацәажәара дааҟәытцит.

Мухран ари уаѡ быргк иоуп, иихәаз имаҳазар ҟалап игәахәын, ибжьы аатиган деиҭаиазҵааит.

– Ҳазҿу умбои, Сталин иныша́ынтра ҳаргылоит, – иҳәеит иԥсахы еибакуа, ихәда адақәа ҭытцны ицарашәа.

Мухран днытцакка дцеит, абри еиԥш иҿы иҭагӡаны аҳәара злеигәаҩызеи игәахәын.

– Иузеилымкааӡеи иуасҳәаз? – Мухран акгьы анахимҳәаа, Давид Соломон-иԥа игәамԥхакәа, ашырҳәа дѡеихан даақәтәеит.

Зхы еиқәшәам аҭәы иакәзар ҟалап, сидызцалаз... мыкәшәатәык сытцагаланы ҵьара акы саиркуеит иҳәан, иԥсы иҭеит, имаҳаҭазшәа ҟаитцеит.

– Уцәама, уара, исҳәо умаҳаҭои? – иацәажәара даҟәытцуамызт, ибжьы аҭәы иаҳар ҳәагьы дшәомызт. Мухран иихәо иҽамшәо дихәаԥшуан, азныказы иааиҽеирхьырц инаҟәикит, аха иаб иқәлаз иҽаԥара ихы изакәнамыргеит.

– Уара иузымдырҭои, анкьа зны Сталин дахганы абра Сибра дшыҟаз... Дзымхынҳәҭакәа наҭаҭа даанхазҵгьы кьатарамхози, иахьа ажәлар ирзыҟалаз агәаҟра ду ҟалаҭомызт, – Давид Соломон-иԥа абас аума иҽыцҳәацәо даналага, Мухран илымҳа иаимырҳарц ԥсагылан, иқәнакызшәа ҟаҵаны диԥыртцны аҭкаҵәарҵахь дцеит. Шьҭа дыцәахьеит игәахәаанҭа, дҵымцҭакәа дҵагылан. Аҭ еиԥш ишьҭыбжь мыргаҭакәа дхынҳәны данааи, Давид Соломон-иԥа илацәаҟәа еиқәԥсаны диан. Анцәа иԥьшьоуп, дыцәахьазаап иҳәан, дааирԥшыр ҳәа дшәо, иҽемырқәацаҭакәа ицәарҵаґәы дныкәтәеит, ихы ныкәитцааны Давид Соломон-иԥа илацәаҟәа аахитын, еиҵах ацәажәара дналагеит. – Усҟан Сталин абра Куреика дыҟан. Иахьа иубаз аґәтәы ԥнеихаса, иахьагьы уа дыҟоушәа, асолдатцәа уахгьы-ҽеынгьы изыкәшаны ирыхьчо аҽы дынхон. Ҳара ҳаиԥш ддыргәаҟуаз ҵьушьома? Дыртәаны дрыман... ачашкәакәа иҽартцон. Аха имтцаԥьаԥьаԥцәа, уажәы ус акәҭамызшәа, аԥьамыґәа цәгьа ихигазшәа... аҳәынҵҟари анаҟәаршәи ибґа рызмырҟәызшәа, дԥырлыхызшәа, дызлаҟаҭамыз далаҟазшәа, дынцәоушәа ихьҭ аҳаракра иаҽуп. Иаргьы ус акәтцәҟьоуп ҳәа дрыԥәшаҳаҵхоит... Изыҭбыда, зхы иҵашәада уи аґәтәы ԥнеихаса, анкьа дахьынхоз, адунеи зегьы иадыруа музеины аҟатцара, ихаҵа уа дыкҽоушәа апантеон дуззa ҟатцаны ахаргылара. Аиаша абаҟоу?.. Суазҵтцааueит, иабаҟоу? – ацәа иааимнахааны ҽааихак имаҭамызт.

Даныцәа, Мухрангьы даатынчхеит... Акыраамҵа дизхәыцуа диан. Деиқәшәамзар ҟалап ҳәа аԥхьа иоуз агәаанагара, атцыхәтәантәи ицәажәара иатцанарҭит. «Мап, деиқәшәам ҳәа изизхәомызт, амцхәгьы дҟәышуп»... Аха аҽа гәаанагаракгьы иоуит: «Уахада ҳаибамбаҭацт, сызуҵтцәҟьоу ҽеины издырҭом, нас абас иаартны Сталин дуззa изы иҽы ҵызәҭәааны дызцәажәозеи, ԥьара деиҵасҳәар ҳәагьы дзацәымшәазеи, дыцәгьаҳәаԥызар?»

Ианша, иангыла, ихы инаркны ишьапаҟынӡа деиҭаихәаԥшит деиҭатԥааузшәа, аха ҵәгьара итԥаны ҳәа акгьы идибаломызт. Зегьы акоуп аԥхьатәи амшқәа раан инагӡатԥәкьаны игәра изгомызт, игәы иҭаз аартны изҳәомызт.

Ашьҭахь ианеишьцыла, узицәшәаша ҳәа акгьы дшалаҟамыз, ацәыхцәыфарақәа зхы иаҭәазшьо дышреиуамыз аниба, абас зуҳәозеи (Сталини, Бериеи, Ежови ртәы анимҳәоз мышкы цомызт), ирзуҳәақәо рлымҳа аҟынӡа инаӡар уаԥәымшәаӡои ҳәа аниеиҳәа. Сгәы иҭоу мҳәаӡакәа сыԥсыр ҳәа сшәоит... Ахаҳә еиԥш сгәы иҭажьу сыцыԥсырц ҵахым. Усҟан избода, изаҳауада, иаргьы саргьы анышә ҳаицафоит. Аиашаҳәара шыҟамло здыруеит, аха сара исҳәоит, хы ԥсыргьы ажәа ԥсуам ҳәа рҳәо умаҳахьеи?.. Иахьазы ҳуаз заҳауа уаѡ дыҟам, аха аҭӡамцқәа ираҳааит, абна иаҳааит, адгьыл иаҳааит, урҭ зегьы алымҳақәа рымоуп... Зны ҳаиҭарҳәар иудыруазеи, ирҳәоит ауаѡы игәаҟра абжьы ыӡӡом, ҵәѡанҵәыҟа аҳауа иаманы ицоит, ажәѡан иатԥоу ацәқәырԥақәа иркуеит, наӡаӡагьы иазаанхоит ҳәа. Иудыруазеи, Сталини Бериеи, ахшыѡ змоу, хыла ихәыцуа ауаа зегьы рызҭамырхакәа аӡәык-ѡыцьак аанхар... урҭ знымзар-зны иаԥыртԥар ажәѡан аҵа икыдхаланы иҟоу ауаа рыбжьқәа зырхынҳәуа атехника. Усҟан Куреикатәи ажәѡан аҵаҟа заҟа гәнаҳа бжьы раҳараны иҟоузеи ҳара ҳашьҭахь игылараны иҟоу абиԥара.

Шықәсык акәын аргылара ианаҿыз, аха жәа-шықәса рхыргазшәа аҟара игәаҟит, анаҟәршәы иқәнацеит. Апантеон маҷсаҷк акәӡамызт, аримлианцәа рымранцәа Зевс дахьышьҭаз ихагылаз еитԥамызт, ѡынѡажәижәаба метра аура аман, ѡынѡажәа метра иҭбаан, агылара – ѡажәа метра. Аԥсадгьыл уи ада «ихәарҭамызт» Мухрани Давид Соломон-ипеи аус рыцӡуқәоз (араҟа иумбоз дарбаныз, анхаѡы инаиркны. Анаркомцәа рҟынӡа) рыбжеиҳараѡык аԥьамыԥәа цәгьеи ахьҭа баԥси рызхымгакәа ирывԥсаахьан. Ауаѡы адунеи даақәлазар аахыс дарбанзаалак изы иаԥыз, – даныԥслак анышә жны иаҭара, аѡажәатәи ашәышықәсазы агәнаҳаҟатԥаѡцәа иаԥырхит... Зыԥсы назхытԥуаз абаандаѡцәа гәаҟқәа, рцәа-ржьытԥҟьагьы цқьа ихьшәашәааны иганы Енисеи аӡиас ду иаларыжьуан. Иниагәгәа ицоз рхаҭыԥан, аҿыццәа аргон, апантеон аргылаѡцәа рхыԥхьаӡара ѡышәѡык иреитԥамзар акәын. Иалгарц рацәак шрыгмыз, аҿыцқәа дрылатԥаны даргеит ҵкәына

қәыԥшӡак. Уи иаҟара зыԛәра маҷыз абаандаѡы Куреикатәи алагер аҽы даанамгаӡацызт. Жәибжь шыԛәса дырҭагылан, дкат-като, иан лгәыԥхәыхш иԛьышә иԛәымбаӡацызт. Ихахәы еиԛәатҵәаӡа, иблагәԛәа ҭбааӡа, дкахәхәа, аԥшӡареи ахааареи дыкны дыргон. Ихьыжә-кәыжә абаандаѡцәа рыматәа алымт агәытцыкәкәа ианишәыртцатҵәҟьагьы, ахьѡежь еиԥш дагәылҷҿаауан.

Дхәыҷын, дзыԛәшәаз цԛьа инагӡатҵәҟьангьы издырӡомызт. Ииаԥса-икараха игәаҟны абарак аҽы иааны, агәыѡаш иахәаҽуа ианынатәалак, иара хьаа имаӡамызшәа дҷыр-ҷыруа данрылалалак, рхы-ргәы рхаиршҭуан. Дхәыҷын, ахәмарра иҭахын, зегьы дрымцкласуан, шеишыԛәсала аччара зхашҭызгьы ирччон, ашәа иҳәон, хәыҷ дызлам ѡнаҭа зыччом ҳәа шырҳәо еиԥш, уи аҷкәын қәыԥш, данааанага нахыс абарак аҽы аҽа ҭагылазаашьак ҟалеит, лахьеитцытрак, лахҳеыхрак ѡналеит. Зука ҳәа ихәыҷтәы хьӡы ауп иреиҳәаз. Узҭаркызеи ҳәа ианиазтцаалак, сзыхдырҟьаз сыздырӡом, атроцкист уиҷкәыноуп ҳәа сарҳәеит сус анырӡбуаз ҳәа аҭак ҟаитцон. Зныызнла абарак игәы ѡнаԥтцәаны, дрыцҳашьаны узиҽамԥшуа илахь еиԛәышьшьы даатәалон. Аҽазных, иан дыгәхьааганы, еиматәаны атцәуара далагон... Усҟан абарак иѡназ зегьы ддыргәыбзыԛуан. Дхәыҷымзи, ирласны инеихыԥсаа ицон, илаԛырӡԛәа иҽабааӡа ахәмарра дханагалон. Ибаѡ ицәыласын, азә игәы иахәаша абаизыҟастцари ҳәа дыҟан, ашарԥазы дытцҟьаны дцаны азы ааигон, дрылагьежьны рҽи рнапи дирӡәӡәон... Азәы сԥатца ссоит ҳәа данынатәалак, саб саркьада исаӡомызт, уара саркьада ишԥоусои ҳәа уамашәа ибон. Саб итәы сара сакәын иамызхуаз, ииаг сара... ҳәа иаҳәызба ааимхны иԥатца изисон. Абарҭԛәа зегьы иара деигәырԛьаны акәын ишыҟаитцоз. Дышԥахыццакуаз саргьы сԥатца ссо санбаҟалои ҳәа, аинышәшәылара иаҽыз уажәы-уажәы икны дахон, еитцихуан... Аха дахьымӡеит, иԥатца аиныларакынӡа дымнаӡеит. Апантеон шәиԥхьыз згымхаша, аҭӡамцԛәа ѡаганы ахыб ақәтцара ишаҽыз арыцҳара ҟалеит, хыхьынтәи хаҳә дуӡӡак алыѡрны ишнеиуаз Зука ашәа ҳәо дшатцагылаз иԛәҳаит, атцыс еиԥш датцанарҟьацит. Шәсыцхраа... сан... сан... ҳәа дҷыжь-ҷыжьуа ибжьы шатцыѡуаз, изаҟаразаалак акгьы изимыцхраӡакәа (рымч ақәымхеит иԛәжьыз ахаҳә аарҳәра), днатцаԥс дцеит...

Ԥсрамзар ирбахьаз, иашьцылахьан, рыгәӷәа ахаҳә еиԥш ишәхьан, рылаӷәа алаґырз рымҵәахьан, аха Зука хәыҷы иҵахара аҽеазәы итәы ирзеиԥшымхеит, дара ирыхшаз рыҵкәын гәакьа дҵахазшәа ргәы далсит, иара егьимыхьзакәа даанханы, дара рызегьы уи ахаҳә инаҵанҵәа ицар моу рымамкәа иааԛалеит.

Амшмыжда аҽены зшьапы ркыз апантеон, Зука данҵаха адырԥаҽены ахыб аӷәҵаны, лабжышла икәабаны илбааит.

Зука иԥсра Давид Соломон-иԥа гәалсра мацарала ихԛьаны имцеит, даара игәнигеит, узиҽамԥшуа илахь еиӷәнаҵеит, игәы ҵнашьааит, ауха аашаанза дшыӷәыԥсычҳауаз, дшуазыруаз цәгьала ихигеит, игәаланаршәеит иара ихаҵа дзыӷәшәахьаз арыцҳара. Зука иӷәлаз иҷкәын заҵә машәырла дҵахахьан, Кура иҽешикәабоз дашьхьан. Игәы ахәра аҽарҽыцит, дахымԥсааит, уаҳа егьигымхеит, Мухрангьы лацәеихьшь имазамкәа дааԥшуан, ибон Давид Соломон-иԥа дышгәаԛуаз, аха игәшәамшәа злеикыша ажәа изыԥшааууамызт.

Ашара ианалага игәырԥа ииааины зынза дахәаҽуашәа, игәы ааннакылошәа аниба, иҽацәигарц ашырҳәа дԥеихан даӷәтәеит, акыраамҵа ихы кны ҽыцха дыԥшуан. Мухрангьы дԥагылан, днеины днаидтәалеит.

– Мухран, ҳ-Сурамтәи абаазы ажәлар иаԥыртцаз алегенда угәалашәома? – ашәиӷәа иҽатәаны, ихы ԥышьҵихын днеиҽаԥшит, илаґырзӷәа иимырбарц ибла агәы ихырзло.

– Ишԥасгәаламшәои.

– Цӷьа уазхәыци, ари иҵабгаша апантеонгьы ус акәзами ишыргылоу? Сурамтәи абаа аҵзамц иаларсаз Зураб ихьзын… Араатәи – Зука, – игәы ԥыжәжәон, иҽы изарҳәомызт, – Вардиа (Вардо)… Бериа… урҵгьы азә рами… ацәгьаршыԥцәа адунеи иахьынзаӷәу гәнаҳа агхом аԥсҵазаара. Аԥашьа, Қырҵтәыла даӷәланы иӷәихырц иҽазыԛатцара дшаҽыз Авизир ианиаҳа, ижәлар ахыхьчарҵа абааӷәа рыргылара иалаиргеит. Сурам зшьапы ркыз абаа ду ԛатцашьа амоуит, аҵзамцӷәа ахыб аӷынза иԥаргацыԥхьаза ибганы еилаҳауан, ари знык, ари ԥынтә, хынтә… иамоузеит. Убри аамҵаз Вардо агьангьаш, сара сыԥшԥуп, иԛатцатәу уасҳәоит ҳәа Авизир дааидтәалеит. Иԛатцатәузеи ҳәа данлазтцаа, абаа ургыларц уахьаҽу, адгьыл аԥсҵаа дытцоуп, аҵзамцӷәа харгалацыԥхьаза ирбганы еилаижьуеит, даанызкыло акы заҵәык – Зураб ҳәа дыԛоуп

ҵкәына ԥшзак, иаб Дурмишьхан ихьзуп, дыԥшааны дааганы иԥсы штоу атзамцкәа руак далашәсароуп ҳәа иалҳәеит. Убас егьыҟартцеит, Дурмишьхан иԥа Зураб даласаны абаа ҽыц аргылара иалагеит. Иан неитамҳәа дгьатцәы-ґьатцәуа абаа дакәшон. «Сан, бысцәымшәан, сшьамхаҟынза ауп сахьалар-сахьоу» ҳәа ибжьы лирҳауан.

– Иабанза, сыҵкәын?.. – ибжьы агара ианаҟәытцлак, атзамц адхара далагон.

– Маҟҽаҳәаранза... – ибжьы ааҿуан.

– Иабанза, сыҵкәын? – длаґырзышо изҽылтуан.

– Сыхәдацәаҟынза...

Иабаанза, иабаанза ҳәа дышгәаҟуаз, схаҟәцәаҟынза ҳәа атцыхәтәантәи ибжьы лаҳаит, уи нахыс агара иаҟәытцит. Ан, лхала лҽылзымшьуа, лхы атзамц ианылкьон. Авизир итахуп... Аԥсадгьыл иатахуп ҳәа ҵьоукы рԥатцаҟәа рҽарбаба даҳҟажоит ҳәа иаҽын. Уи аамтаз Вардо аԥьныш лгәы дтаччо дтәан... Лшьа луит Дурмишьхан, ԥҳәысс диццарц лтахны иара дахьимгаз азы... Ари апантеон аргыларагьы ус ауп ишыҟалаз. Сталин – Авизир, анкьа дахганы даныҟаз дахьынхоз аґәтәы ҿнеихаса... данынцәаха ауп ианигәалашәаз. Адунеи иадыруа, иахаанхо иазааниҿьырц иаргьы итаххеит, «Аԥсадгьылгьы» иатаххеит. Ахаан ԥсасира зыҟәзамыз анаҟәршәы изыҟәгылаз аҿыстаа датцаланы, ирзытны, атзамцкәа ирбгарц даҽызшәа, ацәалашәара иоуит. Иҟатцатәузеи жәлар рлахьынтца ахьыҿнасчаԥоз аҿны аиҟәырхаразы ҳәа Авизир итцартәаны имаз ацәгьахәыц Бериа димазтцаакәа иурымызт... – Иеиҳәарыз уи уара утәала? – Давид Соломон-иԥа изтцаара атак дазымԥшзакәа, – Димтцаԥьаԥьаны абас иеиҳәон хымԥада: «Ацәалашәара иуоуз иашоуп, аҿны зыҟәгылоу анаҟәршәы амца атцаршуа аҿыстаа датцоуп... Итархәаша игарц даҽуп. Аиҟәырхаразы иҟатцатәу сара издыруеит... Сибра дузза итажьу ажәлар раґацәа, уаҳа ирылаҳхуазеи, рыԥсы штоу атзамцкәа ирыласаны абаа ду акәыршахароуп, аҿыстаа датцало акәым, ихахәытцәҟьагьы изатцамтцо иҟалароуп... Ус ажәлар иртахуп... Ус Аԥсадгьыл иатахуп... Уара жәлары зегьы раб, ҳанцәахәы, аазаб цәгьа ахьыҿноубахьоу, аҿнеихаса адунеи иҟәынхо ауааԥсыра рзы иԥшьоу ҿын дузза ны ирзыҟалароуп... итоурыхтә музеихароуп...» – игәы ахьыԥжәоз ихаҽы имааиуаз ҳәа иарбаныз... Мухран ҽымтзакәа дизызырҿуан. – Уара

иумаҳахьеи, Сурамтәи абаа атҳамцқәа руак аҽы есқьаангьы ицәааакуп, иҟазтцазгьы Зураб рыцҳа илабжышқәа ахьалыжжуа ауп ҳәа рҳәоны? – Давид Соломон-иԥа абыржәымзар-абыржәы игәы аангылоит уҳәарын. – Ари... ари Куреикатәи шәиԥхьыз згымхаша атҳамцқәа зегьы цәааакуп, ҳҭызцәа ахәашақәа иадԥсылаз рылаҕырзқәа алыжжны илеиуеит... Урҵ знымзар-зны иааизыкәкәаны анаҟәршәы еиҟәыржәоит... Абаа иазкуам агәнаҳара иҭнажьу, анцәа ҳазшаз, суҳәоит ихәашхәаша ицарц!..

Давид Соломон-иԥа ишәира акыр иаԥырхагахо иҟазма, амырмалташь шкәакәа иалхыз апантеон Енисеи ҵаҳа-ҵалашьца ҵнарлашаауан, ажәлар рынцәахә дзыҭнаԥхьоз аҭнеихаса аҭнутҟа иҵагылан, аси, ақәеи, аԥшеи асыр ҟалозма, иара акәым, абаатцәҟьагьы иахзызаауан, иакәыршаз амырмалташь атцаа аԥырхагахар ҳәа иацәшәаны идырԥхон... Изакәытә рыцҳароузеи адунеи аҽаԥхьа иҟалақәахьоу! Ахаҳә дырԥхон... авараҽы абаракқәа ауаа ахьҵа иҭнаԥсуан...

Абаа ду аныҟартца ашьҵахь, аԥшәма ибаҟа аԥхьа идыргылт... Ажәҭан датцакьысуа, аныха чаԥа еиԥш дгьаз-ґьазуа, инапы еитцыхны, агазеҵ аанкыланы, ихылтцуаз амра ашәахәақәа ажәлар рахь иԥсаҟьаны ишьҵуа, Сибра дузза илаԥш «хаа» ахатцаны далаԥшуа дгылан, аҳәынтқари анаҟәршәи зыбґа рызмырҟәыз ацыр лых, ажәларқәа зегь раб, рлахьынтцачаԥаҭ. Абри акәын иуанаҳәоз абаҟа.

Ихаҵа даадәылтцны, иҭны аԥхьа дгылазшәа ԥхьазаны акәын уахгьы-ҽынгьы ҵыхәаԥтцәарак рымазамкәа аҵааҭцәа ааины иҽаԥхьа рылахь, рыцьымшь шырзатәуаз. Енисеи иҵысуаз аґбақәа зегьы Куреика иавысны ацара азин рымамызт, ианаавалалак, иԥыцза иаангылон, хәычи дуи зхытцны, ицаны иамтцаматанеины, агәнаҳа иатцоу ауахәамаҽы дцаны анцәа диашьапкны, ихы ҽыхны дласза дшыхынҳәуаз еиԥш игьежьуан.

...– Агазеҵ акәзамызт ирктәыз... – Давид Соломон-иԥа, абаҟа днатцаԥшыцыԥхьаза игәы даго, ихаԥыц аҽҽа атцгара иалагон.

– Уара утәала ирктәыз? – реицәажәара аҽазәы имаҳауа, рхала ианааизынха, Мухран диазтцааит.

– Бериа ацәгьаршҭы иоуп ҳвизир зынза деилазгаз, – Давид Соломон-иԥа уахгьы-ҽынгьы Бериа аԥсцәаҳа еиԥш ибла дыхгылан, игәаґ дыкны дагон. – Ех, усҟан абыржәы

еиԥш сыҟазҭгьы, скыдҵаны сшыршьуа здыруазҭгьы, саԛәшаҳаҭхомызт, саҽагылон... Аха усҟан аԥсҭазаара сҭахын, уажәшьҭа исҭахзам, ари еиԥш аҟазаара зхәарҭоузеи... Иугәалашәома, 1935 шыԛәсазы Бериа Қарҭ аԛалаԛь актив еизганы «Аахытҵ-Кавказтәи абольшевикцәа рҭоурых иазкыу зҵааракәак» ҳәа ажәахә мыжда аныҟаитҵаз?

Мухран уи «ажәахә» атәы аниаҳа, иҽы изеихымхуа, днеихаԥсы дцеит, агәалашәараҽы дыҟазма, иԥсҭазаара зегьы аарҳәны хлантҵы изгаз иара ахаҭа акәымзи. Иҽыцза ибла иаахгылт, Сталин дузза ихьз рҳәацыԥхьаза заҟантә унапы еинумҟьаз аҟара лаба ухы ианҟьарц иҟоуп ҳәа аусҭҵааԝцәа ихагыланы, ииаисуа иԥсы анихырхуаз.

– Уи ажәахә мыжда ауп сара сызқәдырзыз, сзықәдырхәашаз, – Мухран акгьы анахимҳәаа, Давид Соломон-иԥа, игәахы еибафо, иажәа анагзара далагеит. – Иахьагьы сыбла ихгылоуп, Ерик Бедиа (Қырҭтәылатәи акомпартиа Ацентр Комитет апропогандеи, агитациеи, акультуреи рыҟәша аиҳабы) дҳаԥхьан икабинет аҽы ҳанеизигаз гәыԥԝык анаука аусзуԝцәа, – аҭоурыхҭҵааԝцәа. Хә-минуҭкгьы ҳаанимкылт, ииарласны актив реизара ҟалараны иҟоуп, Бериа ажәахә изааԝроуп, изызкугьы Аахытҵ-Кавказтәи абольшевикцәа рҭоурых ауп, шәусқәа зегьы шәаарҟәаҵны, мчыбжьык иалагзаны аматериал еизыжәгароуп, архьивқәа аашәырҳәыр ауп ҳәа адҵа ҳаҭаны ҳауижьит. Аматериал еизаагеит, нас инеилаҵаны ажәахә алаҳхит, аҽҳәара иҳамаз иахьаҳагзеит. Адырԝаҽнгьы Ерик ҳаизигеит, ажәахә Бериа данаԥхьа игәамԥхеит, «игәылырҭәаам» ҳәа ирхынҳәит, итҿгьгьы аус адыжәулароуп ҳәа ҳаиҳәеит. Ԝаԥхьа архьивқәа еилырттауа ҳрылалахт, «игәылырҭәаам» ҳәа ииҳәаз иаҵанакуаз ҳаздыруамызт. Акык-ԝбак (урҭқәа маҷқәан) аԥхьа ҳалаԥш иҵамшәаԛәаз агәылаҵаны ажәахә ҳарҽыцит. Бериа игәы намзакәа еиҭаирхынҳәит, «игәылырҭәаам» ҳәа аԥхьа иҳаиҭаз авба еиҭах иҳаиҭеит. Абас ҳнеиҭа-неиҭасуа жәаа вариант ҟаҳҵеит, аҭоурых ҳзаамырҳәит, уаҳа егьҳагымхеит, аха Бериа ииҳәац иҳәон, «игәылырҭәаам» ҳәа. Иҳалшоз ҟаҳҵеит, уаҳа акгьы ҳзацҵом ҳәа Ерик иаҳҳәеит, ҳгәы анкыдгылаза. Абри ашьҭахь Бериа ихаҭа дҳаԥхьан, ҳазегьы ҳаизигеит. Зынза ҳаимырцәажәеит, шәарҭ анбанфаԝцәа, акьаад ҳәынаԥқәа, афальсификаторцәа, Сталин дузза агәҭаны дмыргылазакәа,

аҵыхәахьы дааныжьны излажәгәаҕьызеи ҳәа дҳалагьежьит, амца иҽырддуа. Убасҟан ауп ианеилаҳкаа «игәылыҵәааҙам» ҳәа дгәааны, иршәны изҳаҟәижьыз змааназ.

– Аҵоурых аматәажә еиԥш иузынарҳәы-аарҳәуам, ишыҟаҵәҟьаз иҟаҳҵеит, – сҳәеит исзымчҳакәа.

«Сталин иакәмызҵгьы, Аахытҵ-Кавказтәи абольшевиктә организациа шыҟамлоз шәзазымхәыцзеи, шәарҵ, ахҟәазхҵыԥшшаҟәа?.. Уи иакәмызҵгьы иара шәаргьы шәпартфел дуҟәа ыргьало, абас шәҟәалап ҳәа шәгәы иаанагозма?.. Абыржәытцәҟьа шәыспыртц, ҳәа дҳаҵаҟьаны хдәылицеит. Исҳәаз ихы ихнахит, аха усҟан хаҵала акгьы сеимҳәеит.

Ѡба-ѡба хы ҳхагыламызт, ишԥаҟаҳҵарыз, ҳахишьаауан, аҵоурых еилаганы, хьҙи-ԥшеи змаз абольшевикцәа рыгәҵа дѡаганы дрылаҳаргылт, Бериагьы даатынчхеит.

Актив реизараҕы ажәахә аныҟаитца ашьҵахь, иара иакәызшәа изѡыз, ихьҙала хаз шәҟәны иҵытцит. Қарҵ уи ада ԥхьатәиҳәатәи ыҟамызт, иддырҕехәалон, идырныҳәалон амҵаԥьаԥьаѡцәа. Аҵоурыхтә фактԥәа шеилагаз здыруаз ишәаны ҕыртуамызт.

Ашәҟәы шааҵытцыз еиԥш, иаашьҵааны Москваҟа иманы дцеит, уара ҳгәыԥгырҵа ду узы, иахьа исылшаз абри ауп ҳәа, дԥьаԥьаны Авизир иаԥхьа иԥәитцеит. Даԥхьаны далгаанҙа шьҵахьҟа дыхнымҳәит, игәы иахәоу, иамыхәоу еилымкаакәа диԥырымҵит. Авизир дшәаԥырҳаԥуа даԥхьон, дзакәыз иара имдыруази, аха дызлаҟаҙамыз далаҟазшәа, ароль хадаԥәа руак шииҵаз аниба, игәаԥхеит, рыгәҵаны акәымкәа, зегьы даарылыҳәҳәо, Аахытҵ-Кавказтәи абольшевикцәа рханы диргыларгьы цәгьа имбо дааҟалеит. Авизир агәаԥхара иоуз Бериа агьангьаш игәы дҵатәазшәа идырын, исцәагхаԥәаз хасыртәааueит аиҵаҵыжьрааны ҳәа икәа дҵаланы, имаґра дкылԥаны, имҵәыжәѡаԥәа еитцыхны дхынҳәит Қарҵҟа.

Дшааиз еиԥш ҳаиҵеизигеит. – Рыгәҵаҟынтәи рхахьы диагатәуп… Аахытҵ-Кавказтәи абольшевикцәа зегьы рханы дыргылатәуп. Аетцәаԥәа шыҟоу аадыруеит, аха амра лаша-лашо иankыду, урҵ аабаҙом. Ҳара иахьа иахҵаху амроуп, – ҳәа ҳаиҳәеит, ажәѡан ахь дзыԥыруамызт, уаҳа егьигмызт, убри аҟынҙа агәалаҟара бзиа иман.

Уи иҳаиҳәоз иаанагоз, амра анкыду аетцәаԥәа шаҵаҙуа еиԥш, Сталин егьырҵ абольшевикцәа зегьы итцашәырз ҳәа акәын.

Зыжәлар рҭоурых аазырҳәуа ижәлар дырнаԥхаѡуп... Уи ус шакәыз аадыргәышьон, аха игәаҒьны аҭак ҳзыҟамҵеит. Ҳабз ҳахәлашәаны, ҳахҟәа ҳакәа҆е ҳахьындәылҵыз, ҳалагап алаба ѡа, аҳы ҳзалхуазар аабап сҳәеит еиҭах исзымчҳакәа. Схы зга-ша сҳәазаап, шыҟәсык аатҵаанҳа, иуҳәахьоу угәалашәоит, аҳы иулоу улаҳхыроуп ҳәа сырѡара иалагеит... Ишубо иахьанҳа сырѡара иа҆ҽуп.

Бериа усҟан ииҳәаз ҳаимырҟатҵар имуит, хылагьы хшыѡ-лагьы зегьы рышьҭахь игылоз ҴьуҒашвили рыгәҭанынҳа да-хьынҳашьҭихыз азмырхакәа, иара иакәмызҭгьы Аахытҵ-Кав-казтәи абольшевиктә организациа зыҟамлозшәа, ажәларкәа маапшҳакәа ацәа ишалаз ииаанхозшәа... Аԥыжәара зегьы иара инаиҭаны, изыбзоурақәатҵәкьаз наитҵарҳны, рханы дѡаганы, дынцәаханы днархаҳаргылт.

Бериа ишиҭахыз аҭоурых нарҳәы-аарҳәны ианиоу зегьы ҳусумҭа ихьҳала еиҭатижьит. Аԥхьатәи аан ашәҟәы сахьак аҒраҳамызҭгьы, аѡбатәи аан Сталин данхәыҵыз инаркны ипатреҭкәа жәиԥшь аҒрамҳо иагәылеитҵеит. Иллиустрациа азура аҭыԥантәи аҭыжьырҭақәеи атипографиеи, Аду игәаԥхо ирзыҟамҵар ҳәа дшәан, Леипциг и҆ҽатҵаны, идырҟатҵаны ашәҟәы иагәылеитҵеит, уи зынҳа иаѡычеит. Иссирны иҭытҵит, узнапык иакызар, игәаҒьны егьи унапы иузамыркуа иҟалеит.

Инагҳаны игәаԥхеит Авизир, ииаанкыланы илаԥш анаахи-га. Аԥхьатәи ашәҟәы анҭытҵыз Қарҭ мацара акәызҭгьы уи ада ԥхьатәи-ҳәатәи ахьыҟамыз, аѡбатәи аан аҳәынҭқарра зегьы иахытҵәеит. Агазеҭ «Правда» (аԥхьажәа иара акәын изызкыз), зегьы ирыланаҳәеит, ҳаб ҳахьҳырҳәага Сталин ибольшевиктә усуреи ибаѡхатәратә напхгареи ирызкны, иарҒьажәѡа Бериа ԥсра зқәым аусумҭа шаԥитҵаз.

Бериа ишәҟәы шедеврхеит, шыҟәсык ала шәи ѡажәибжьба бызшәа рахь еиҭаргеит, иллиустрациа Леипциг иҟатҵаны иаа-ганы иагәылартҵар акәын, акьаад Финлиандиантәи ада а҆еак ала иркьыԥхьыр ҟаломызт.

Марксизм-Ленинизм ашьаҭақәа рышьаҭа Бериа ишәҟәы акәхеит. Шеишыҟәсеи аполитикатә ҵарақәа рҽы изхысуаз иара акәын, Маркси Ленини русумҭақәа згәалашәодаз. Иреиҳау аҵараиурҭақәа рҽы ирҵага шәҟәны иҟалеит, жәаѡыла, ѡа-жәаѡыла анаукатә степенқәа рыхьчеит, икандидатҵәахеит, идокторҵәахеит.

Бериа, цәгьа зыҟәшәаз, Авизир абас хшыла дкәабаны, дымпахьшьхәбабаха диҟәтцәиашаны дырбаны, дрыцҟьаны дышьҭихит, Ленин диваиргылт. Ажәахә аҽы иалоуп абарҭ реиԥш аҳәоуҟәа: «Ареволиуциа азәы ихала изыҟатцомызт», «Ашьаурдын мтцәыжәԥазатцәык ала тцәԥантцәыҟа ишзышьҭымпрааua еиԥш, ареволиуциагьы зыҟаломызт ԥ-мтцәыжәԥак амамызҭгьы», «Урыстәыла Ленин дыҟазҭгьы, Кавказ зегьы мтцәыжәԥас иамаз Сталин иакәын». Урҭ Бериа инапала иацитцаҟәаз роуп.

Авизир имтцәыжәԥа датцагыланы дышьҭызхыз ус баша даанимыжьит, уара уи улшазар, саргьы исылшо абри ауп ҳәа имҳәа мырзазакәа (акьыԥхь аҽы иҟазамызт) Ленинтә премиа ҳамҭас ианеишьеит.

Аха уажәы иҟалаз умбои, Кавказтәи имтцәыжәԥа кьаҽханы Ленин иԥазара аҟынӡа дазышьҭымхуашәа аниба, Сибра итцдыркәыкәхьаз ԥшааны иахаԥишьит. Уазхәыци, Мухран, исҳәо иашазами, Ленингьы хышыҟәса дахганы Сибра дыҟан... Ҳвизир Сталингьы хышыҟәса дахган, уигьы Сибра ихигеит.

Ленин Шушинск дыҟан... Уигьы иара еиԥш ԥнеихаса хәычык аҽы дынхон, аха иахьа ҭоурыхтә музеихеит... азәгьы изымдырӡоз аҟыта Шушинск адунеи зегьы иадыруа иҟалеит. Уи иаамышьҭахь иахьатәи ҳ-Ленин уара уоуп... Куреикагьы адунеи ахьынӡаназаазо иадыруа иҟалар ауп ҳәа еитах ихы-игәы дҭалазар акәхап анцәа дзыҟәшәиз Бериа. Аха урҭ еидкылашьас ирымоузеи, Ленин хышыҟәса ихы дымԥахазакәа аус иуан. Ԥажәижәаба усумҭа аԥитцеит. Иԥсҭазаара хьамҭан, мызкы аа-маатк ракәын иоуаз... Урҭгьы ихы-иԥсы иагыжьны ашәҟәҟәа, агазеҭҟәа алааихәон. Абра дахьынӡаҟаз иԥны далгеит адунеи зегьы еицырдыруа иҟалаз аԥтцамҭа «Урыстәыла акапитализм аҽиара», Маркс «Капитал» инаԥыҳәҳәо, илагаламҭа дуззаны адунеи иазынижьыз. Сталин хышыҟәса дуззаа Куреика дыҟан, иаԥитцазеи? Свердлови, Каменеви, Булатови, Спандариани уахгьы-ҿынгьы имыцәазакәа аус руан, руаажәлар зҭагылаз аамҭа хьамҭа иаламырӡкәа, ԥхьаҟатәи рԥеиԥш лаша амԥаҟәа рыԥшааuан, аха иара урҭ ирылеитцаша ахшыԥи азыҟатцареи имамызт... Есымша итцәгәыр аанкыланы, Енисеи аԥшаҳәахьы ԥсыӡкра дцон... Хәылбыҿхала, музыкак абжьы ахьааиаҳауаз, кәашара дцон... Абас ихигеит хы-шыҟәса... Уажәы агазеҭ иркны ибаҟа шдыргылаз убоит...

Агазеҭ акәзамызт, аҭцәгәыр акәын ирктәыз… Ҳазшаз суҳәоит, ибаҟа ыҟәҳәаны, иганы аԥсыз ахьикуаз ихаххала ишҭажьу сурбарц! – Давид Соломон-иԥа иԥсы ааихыҭаанза абас анцәа диҳәон, аха дахьымзеит, амлеи, ахьҭеи, аԥьамыҕәа цәгьеи иԥсҭазаара далырхит… Лажәкеиԥш дыԥхьазаны, ишьацәа данкны дыҟәшьуа, днаганы Енисеи даларыжьит.

* * *

Ирҳәоит, аамҭа еикәшоит, зны азынра наскьоит, аҽазны аԥынра ааскьоит ҳәа, аха Хариузовка аԥьаҳаным дгьыл аҽы ҽенак иадамхаргьы аамҭа еиҭасра аҽеаԥсахуамызт, инаскьомызт, ииаскьомызт, адгьыл еиҟәшәы ишьҭан, аԥсабара еиԥьны игылан ииун мза иныҟәлаанза, убасҟан аԥынра аарлаҳәа, азынра аԥсы ацәганы, иҭыгга иаацәыртцуан. Ааишьа еиԥшын ацашьагьы, шеишыҟәсахьы ҿымзи бжаки заҭцәык ракәын амра анабоз.

Уи ашыҟәс азы абаандаҿцәа зынза ишымгәыҕзоз ауп… февраль мза антцәамҭазы аԥынра кылҟьа ишырзааз. Насгьы ԥасеиԥш аԥсы алзааны акәзамкәа, иҵкәынханы, ишаԥынраҭцәҟьаз дырдыруа, ишаацәыртцыз еиԥш аси аҭааи цкьашәҟьа иагеит, еиҟәыцәашь ишьҭаз адгьыл аԥхарра аҭцанатцеит, аԥсы ҭанатцеит, еиҟәшәы игылаз ашәаԥыцьаԥ арҿыхеит, аҽеитцнахит… итцысит. Акыр шыҟәса раахыс иҭазуа, иҭантцәо иҭаз абаандаҿцәа уи ашыҟәсан еиԥш аԥынра заа иааua рымбазацызт. Абас ишԥаҟалеи, азынра ҳшалагылаз аԥынра шԥааи, измаанахарызеи ҳәа иԥьаршьон. Азәы, ари бзиарак иамаанамзар ҟалап ҳәа, агәкажьга иҳәон, аҽеазәы, шәанымызбан, имԥсыша аԥьма аматцә азылаҟәуеит ҳәа, ҳаиҟәнархарц акәзаргьы шәыздырам ҳәа ргәы ирыҕәҕәон.

Адунеи иҟәынхо ауааԥсыра зегьы аԥынра агәыҕреи агәалаҟареи рзаанагоит. Аха арҭ алахьыцәгьаҟәа гәаҟроуп ирзааанагаз, зцәеи зыбаҿи еикәыршаны аарлаҳәа зыԥсы ҭакьакьаз, аҭцаа рылашәны ишыҟаз, амра иаакылҟьаз анрыҟәыԥха, азныказы иаацәхәаҭашәа иааҟалеит, аха еижьагазаарын, рыблахатц гьежьуа, ршьапы изыҟәымгыло, ихышәҭны икаҳауа, рымч хәыҵы ирылаз аарылхны иагазшәа, рыбжеиҳараҿык рхы иамыхәо иҟалеит, ацинга чмазара рыхьит. Ахәышәтәырҭа ашьапыргыларҭа умоуа ачымазцәа рыла иҭәит. Иазымкыз

акаридорқәа рҽы ишьҭан. Наҳар дахьынхоз абарак аҽы зегь рапхьаза ичмазаѡхаз афилософ Мақсим Пиотр-ипа иоуп. Ргәы далан, аха излаихәагәышьоз, аусураҟынтәи ианааилак идтәаланы дшырҵапшьоз идыршон. Еиҳа-еиҳа деицәахо далагеит, иҽытца инаркны ицәеижь зегьы ашьаҟзҟы рылжжуа, иаанханы иҟаз ихапыцқәа акапсара рҽазыркит. Наҳар есыхәылпазы аусураҟынтәи дшааилак, ахәышәтәырҭаҽы дцон ишьҭатцарҭа аҭып азы, аха иҟамызт. Афилософ ишьҭахь аҽа хәѡык чмазаѡцәахеит, урҭгьы уи ачымазара ауп ирыхьыз.

Ари чымазара баапсуп, анкьа ҳажәлар ыҟәнаххьан, ахәшә ахьыҟоу сара издыруеит, аха изхәарҭоузеи, сшьапы сныҟәнагом ҳәа дааҟәымтцзакәа аҳәара даҽын ҽыц иаанагаз хакасык. Даара иҟәрахь днеихьан, изшьапык итцѡахьан, абнахь усура ацара илшомызт, азы акрыфарҭаҽы аус идыруан зааагаѡыси чанахзәзәаѡыси. Канза ихьзын, баандаѡык дыбналаны дышцоз иѡны ааигәара дымлаго дбабаза дычны дшышьҭаз ибан, дитцаланы иѡныҟа дганы хаха-хымш дтцәахны дахьимаз азы хәышыҟәса иҟәтцаны дтакын.

– Иахьыҟоу соуҳәар, сара сцаны иаазгоит, – иҳәеит Наҳар, ачымазцәа ила ишабоз апсхыхра ианалага.

– Ицәгьоуп уаанза ацара, азона уҭытцроуп. Саиансктәи ашьхаҟәа ршьапаҽы, арѡашқәа рхыҟәкәа рҽы ииуеит есаапынра, Черемша ахьзуп, ҳара ҳтәала абнаҵыш ҳәа ҳашьҭоуп. Уи ала акәын анкьа, хәшәы-быгьшәы аныҟазамыз, Сибра инхоз ацинга анрыхьлак рхы злеиҟәдырхоз… Абнаҵыш уи ишахәшәыз злардырыз уасҳәап…– илахәычқәа ҭакәи-ҭакәиза, Наҳар цқьа агәра изымгошәа аниба, – ирҳәоит, анкьа ацинга зыхьуаз иамгар ауамызт ҳәа. Еиҳарак абыргцәа ракәын изчычаз. Аха рыпсы ахәага ахьынзаҭоу ибалатәымзи, рыматц утәымзи. Усгьы иеиҟәхо ракәзам, иаҳпыраагап, иахьаҳамбо, рқьыбжьы ахьаҳмаҳауа апсҭа иганы ииаанҳажьып ҳәа, ҭаца ҵандак, гәымбылк лабхәеи ланхәеи ацинга чмазара рыхьны, рхы иамыхәо ианалага, лхатца ихы дааҭалан, дақәлыршаҳаҭзаап. Акәыцҳа иҭартәаны, ирыманы иандәыҟәла, ҳабажәгои аѡны хдәылганы ҳәа рычкәыни рҭацеи ирызтцааит. Хәышәтәра шәаагоит, лҳәеит рҭаца бзиахә… Даргьы акәтцәҟьаз ҵьыршьеит, арыцҳаҟәа. Ауаѡпсы иахьиҽархарсҭазамыз ҵстак аҽы (Саиансктәи ашьха ашьапаҽы) инаганы иианыжьны ихынҳәит. Аҭаца дгәыргьатцәа дыҟан, санхәеи сабхәеи сҵырсхит, шьҭа

исыбаргәузеи, сҭынчхеит ҳәа, аха уара иушьуа анцәа дишьуам ҳәа шырҳәо еиԥш, аҭакәажәи аҭаҳмадеи мышкы-ѡымш имԥсыкәа ианаанха, амла иакын, иахьышьҭаз раиагәа-сигәа игылаз аҭциааԛәа ытцкәкәааны рыфара иалагеит. Аҭакәажә, изакәыз лзымдырԝакәа, лханы игылаз абнаԥыш (черемша) ытцыхны илфеит, ԥыҭрак ашьҭахь илзеиԥъхазшәа лбан еиҭалфеит, еиҳагьы деиԥъхеит. Нас лыҭаҳмадагьы иҽалтцеит, уигьы изеиԥъхеит. Абас иааԛәымтцԝакәа абнаԥыш рфо ианалага, иахьтәоу изымгыло иԛаз, амч рыланаҭцан, ршьапала ихынҳәны, рыѡныԛа ииаит мчыбжьык ашьҭахь. Абри инаркны еилкаахеит ачеремша шԥсҭатцагаз. Ацинга чмазара зыхьуаз усԛангьы иахьагьы уи ала ҽеырхәышәтәуеит... Акрыбжьоу ԥьушьома, уи ахьиуа абраантәи ашьжьымҭан уҽыноухар, шьыбжьааԝа унеиуеит. Ее, заԛантә сцаны, ииааганы заԛаѡ еиԛәсырхахьаз!..

Канԝа дахьынԝацәажәоз, афилософ угәы даарыцҳанашьаратә, узиҽамԥшуа аԛынԝа илаԛәа ҭырхаха Наҳар дихәаԥшуан, иахиҳәаарызеишь ҳәа.

– Уатцәашьҭахь аԥсшьара сымоуп, сара сцаны ииазгоит уи ахәшә, амала, сызлацаша иарбан гану сырба, насгьы уи аҭциаа зеиԥшроу цԛьа исаҳәа, – Наҳар иаҳаз ажәабжь акыраамҭа дазхәыцуа дтәан, аха аҭыхәтәан абас ааиҳәеит.

Канԝа ииҳәаз ачымазцәа убасԛак агәра ргеит, ибзиахазшәа рхы рбо ииааԛалеит.

Уатцәашьҭахь анбаауеи, Наҳар дцаны ахәшә изаагарымашь ҳәа иԥшын. Наҳар уи ауха инаркны азхәыцра далагеит азона дҭытцны дышцаша, имариамызт ихы иадитцаз анагԝара. Авишка ҳаракы иԛәгылаз асолдаҭцәа (урҭ уахгьы-ҽынгьы иԥшыхәуан) дрымбакәа азона днытшәаны шьаҽәак ԛатцашьа имаԝамызт, рылаԥш данытцашәа, дыбналаны дцоит ҳәа аԛәԛәаҳәа инеигәыдтцан дыршьуан, уабацоз, узышьҭаз... ҳәагьы иазтцааауамызт. Уаангыл, ухынҳәы ҳәагьы игәиҽеанырҭцомызт. Ус акәын ара аԥԛара шыԛаз. Ачымазцәа реиԛәырхаразы ахәшә аагара азин сыҭа ҳәа дцаны аопер диҳәарц аԛәикит, аха знык мап ицәикыр, нас цашьа амаԝамызт, ишьклаԥуша иалагон, уи еиҳагьы еицәан. Дзымцакәа данаанха, афилософ мчыбжьыкгьы дызнеиуамызт, есымшааира дтцыкәкәа ацара даҽын. Уи изы ижьы ԥԛатәызар деигԝомызт, убасԛак дрыцҳаишьон.

Ашара адәы ишаақәлаз еиԥш, Канҳа ишьапы итцышьуа абарак ашә аартны даалагылан, узцозар абанҵ рытцаҟа ауп иахьиуа ҳәа Саиансктәи ашьха хәдаарақәа иирбеит. Шамахамзар урҵ ашьхақәа ааԥшуа ирымбаҳацызт, анаҟәа ихыжьлаз иатцаҵәахны ирыман. Уи аҽны амш каххаа еилган, ажәѡан ԥсҭхәа ҟьалакгьы аҵубааауамызт... Наҳар ашьхақәа ахьыҟазаалакгьы зегьы шԥеиԥшу ҳәа иԥьашьаны аԥсынтәиқәа ибозшәа акәын дшырзыԥшуаз.

Уатцәашьҵахь дцараны еиԥш, хәылбыҽхак аусураҟынтәи иԥьыԥахьа, рыԥсы рԥьышә иԥәкны рааимҵа иаԥәыршәаны аԥошьҵаныҟәгаѡ аатцәак азна асалам шәҟәԥәа иманы абарак даа𝔬налт. (Аибашьра ашьҵахь абаандаѡцәа мызкахьы знык асалам шәҟәԥәа рыѡреи риуреи иаԥәиҵыртәит, «ишәаҵоу» ҳәа иԥхьаҳаз рыда. Наҳар «ишәаҵаԥәаз» дырхыԥхьаҳалан, дынҵаркызар аахыс аѡрагьы аиурагьы даԥәиҵымызт. Ари абарак аҽы ус иҟаз ѡыԥьа-хѡык ракәын аҵыхәтәантәи аамҵазы.

Аԥошьҵаныҟәгаѡ данырба, иааԥса-икараха иҟаз рааԥсара рыхҟьеит, ичмазаѡны ишьҵаԥәаз рхьаа рхашҵит, рылаԥәа ҭырхаха, рыгәԥәа хыҵ-хыҵуа иахәаԥшуан, азин змаԥәаз азыԥшын асалам шәҟәы. Мызкахьы знык-знык урҵ гәырґьон, ахаԥәитра роузшәа рбо иааҟалон ашәҟәԥәа зауаз аԥошьҵаныҟәгаѡ дгәыдыркылон, аҵаҵын цыраԥәа изыртцәахуан, ҳамҵас иахҵоит ҳәа, уи еиҳаз амал дара усгьы ирымамызт.

Абжьааԥны ишыҟаитцалоз еиԥш, уи ахәылбыҽхагьы Наҳар ихы кны днеины ицәарҵаґәы дныԥәтәеит. Аԥошьҵаныҟәгаѡ асалам шәҟәԥәа ззааз рыҵара даналагалак, баѡ-баѡы деиҽышәшәон, знызаҵәыкгьы дааидгыланы диазымцаацызт сыхьҳала акрыҟоума ҳәа, изаҟаразаалак гәыґра имаҳамызт.

Уахгьы-ҽынгьы игәы итцхоз иԥкәын хәыҷы, ичмазаѡ гәаҟны ааанижьыз иакәын, аԥошьҵаныҟәгаѡ данибалак, зынҳа игәы ҽикааауа далагон. Иҵаацәа рҟынтәи цәаҳәак иадамхаргьы ирыԥсҭазаашьоу атәы зҳәо иоур, ахаԥәитра ирҵозшәа иԥхьаҳон. Абарак аҽы иара ида зегьы есымза акатаҳәа асалам шәҟәԥәа ахьроуаз рхы ахырбаауан, дрыцҳашьаны, иахьибоз, амыцхә игәырґьомызт.

– Иахьа уаргьы иузааит, – аԥошьҵаныҟәгаѡ (даара уаѡы разык иакәын) Наҳар ихьҳи ижәлеи неидкыланы ҽааитит, асалам шәҟәԥәа рызшо дышнеиуаз. Ԥхыҳу, лабҽабоу иаҳаз изеилымкааауа, дгачамкны даанхеит. Аԥошьҵаныҟәгаѡ асалам

шәҟәы узааит ҳәа ибжьы еитанаиқәиргеит, дахьтәаз данзымгыла. Аѡы иашьыз ихы туу, ишьамхқәа итцамгыло дшыҟало еиԥш, дѡытцыгәгәаны днаидгылт, инапы инаиркаанӡа агәра игомызт. Асалам шәҟәы ацәа ибла нахигеит. Ичкәын ихьӡи ижәлеи ақәыѡны ианиба, ихы инаркны ишьапаҟынӡа амца аҽеыԥхәа инаихҟьеит. Инапқәа тцыс-тцысуа, игәы тытцны ицо днахан иаахиртлан, анапылаѡыра атетрад бгьыцқәа аатигеит, рыгәтаны агазет даҟьак абжа хтцәаны иагәылан. Иԥси-иԥси еихьымӡо абгьыцқәа ааитцихын, саԥхьоит ҳәа даналага, длашәхазшәа, нбан цырак изанымхуа даанхеит. Илаирхеит, иѡаирхеит, аха дзамыԥхьеит, излаѡыз алфавит изеилымкааит, сѡашьазар игәахәын, ѡаԥхьа аконверт ацәа дахәаԥшит, дамжьо даԥхьеит, урыс бызшәала ичкәын ихьӡи ижәлеи ақәѡын.

Асалам шәҟәы ақыртуа алфавитла иѡын, уи иара издырӡомызт, инапала иԥсы изтымхуа дахәаԥушан, жәиԥшь шыҟәса уахгьы-ҽынгьы дгәаҟуа дзызхәыцуаз ичкәыни иареи «еиқәшәеит», изеицәажәом... Закәытә рыцҳароузеи, иаирԥхьода абарак аҽы, қыртуак дрылаӡам.

– Анцәа иԥьшьоуп, учкәын иоума иузызѡыз, иихәозеи? – асалам шәҟәы ахьиоуз идеизаланы идырныҳәалон, аха азәы дибо, азә диаҳауа ҳәа дыҟамызт, дахьзамыԥхьоз игәы ԥжәон, ихатәы бызшәала изимѡызеи, ааанагозеи, Аԥсны дыҟаӡами, дахганы аҽеаԥьара драаӡама ҳәа. Еита аконверт ацәа дахәаԥшит, иахьынтәиааишьтыз збоит ҳәа. «Аҟәа араион ақыта Санапиро» ҳәа анын. Ақыта Санапиро ҳәа Аҟәа араион аҽы иҟаны имаҳацызт. Уик зынӡа дарҟьалеит. Иҟаитцара изымдыруа дуалуашо дыѡнан. Уажәы-уажәы атетрад бгьыцқәа еихыршәшәаны дрыхәаԥшуан, ацәаҳәаҟәа ибла изрыҟәгомызт, агазет ирҽны иагәылазгьы қыртуа алфавитла иѡын.

Абас ауп сзыҟәшәаз, сычкәын исзиѡыз асалам шәҟәы сзамыԥхьеит, қыртуа алфавитла иѡит ҳәа дангәаҟӡа иреиҳәеит, иҟалазеи, уҽзахушьаауеи ҳәа ианиазтцаа.

– Уатцәынӡа иаачҳа, ухатцами... қыртуак дыздыруеит, абжьбатәи абарак аҽы дынхоит... Старкаанӡа ажәеинраалақәа зыѡуан иҳәеит... ҳара ҳнаѡстцәҟьоуп дызлоу абригадагьы аус ахьыруа... Уатцәы даҳарԥхьап, – иҳалшозеи, ҳазлаицхраарызеи ҳәа дрыцҳашьаны, икәшаны игылаз хатца еиқәак даарылтцын, абас иеиҳәеит.

Азныказы иаҳаз игәы ааиқәнаҳәалт, аха ашьҭахь деиԥхьаҳәыцааua даналага, уаҵәынӡа шыԥсыԥ бжьазшәа ибо далагеит, уааӡа дамыԥхьаӡакәа дадтәаланы ахәаԥшра изымчҳаит, ахаҵа еиԥәа Ҵьабриел Ҟасаев иакәын, дилаҳәны дикит, ибзианы дидыруазар, уи аԥыртуа ишҟа уахаҵәҟьа ҳцароуп ҳәа. Ибзианы дыздыруеит, шәбарак ахь сиаргааӡа хымз иареи сареи хәархьк ҳаицахон… ҳцәарҭаґәԥәа еивагылан… Аха уаха ҳзышьҭуада… Иучҳароуп… ҳаркыр еицәаҳҭәуеит ҳәа ихы инапаҷы иааигарц далагеит. Аха акы дааннакыло дҟамлеит… Сыҵԥәын исзиѡыз иаҳәо саҳааит, нас скыдҵангьы сыршьааит, саԥәшаҳаҭуп, усыцымцозар схала сцоит, ихьӡи ижәлеи саҳәа иҳәан, дымцар шимуа иирдырит.

Наҳар уи ауха еиԥш ихшыѡ дахытцуа дрымбаӡацызт… Афилософ лымкаала ҳаҭыр зԥәитцоз, иҷы иааҭшәарызеи ҳәа дызхәаԥшуаҵәҟьагьы дгәаҟуа дахьышьҭаз, Наҳар изԥәикыз игәамԥхакәа, жәиԥшь шыԥәса ачҳара улшазар, уахызаҵәык ичҳа ҳәа иеиҳәеит, аха иимырҳаӡеит. Зегьы ирдыруан арежим аилагара шыҟамлоз, абаракԥәа рҷы инхоз реиҭанеиааира шамуаз, аусурахь ианцоз, ианааuаз еиҷаԥшыргьы ҟалаӡомызт. Маӡала имцакәа аргама ирышьҭӡомызт, аԥшыхәыѡцәа ршәаԥьԥәа хыршаны иԥәгылан.

Наҳар уаҳа аӡәгьы дааизнымкылаӡакәа дандәыԥәла, Ҵьабриелгьы дишьҭалеит. Аатԥрала мацара маӡала абжьбатәи абарак инадгылоны еиԥш аамҭазы игәарҭеит. Шәыԥсит, шәымҵасын, рҳәан, иаарыкәшаны иркит.

Алашьцара рҷалакны ибналарц ишцоз иаҳкит рҳәан, ираԥцаны аопер иҷы инаргеит. Уи имацара аԥечка амца ҭаҵаны дшаҳәшаҳәуа дадтәалан.

Наҳар ари аопер уахада димбаӡацызт, ихы инаркны ишьапаҟынӡа лаԥшыла дааимидеит, уаѡы мҷеыґк, леишәацәґьак, гәымбылк шиакәыз ихы-иҷы ианибаауан. Асалам шәҟәы икәа иҭаршәны, итҵәахны ишимазґьы, аопер иблаԥәа ырцәґьаны дызлаихәаԥшуаз ала, укәа иҭаҵәахы иумоу унапала иааҭганы, абра саԥхьа иԥәҵа ҳәа ада аҷеа ажәак иҷытымшәарашәа акәын иԥьышәԥәа еихарԥсны ишикыз.

– Шәыбналаны шәцарц иаԥәшәԥызма? – абас дналагеит аопер, аԥечка ааиртын, ихәажжаӡа иҭаз амца ѡ-кәасҭха кьаҷԥәак наԥәԥсаны рышҟа даахьаҳәуа.

Наҳар иааԥьеишьеит, иԥшра аиԥш ибжьы ҵәгьаҭамызт. Ихаҵа думбо ибжьы уаҳауазҵгьы, даара уаѡ гәыразык ихылҵуеит уҳәарын, итатаҭа акәын ишыԛказ.

– Мап, ҳабналарц ҳаҷҭамызт, – ици-ишәи еитҵамгыло аҵак ԛаитҵеит Наҳар.

– Ацәгьара ԛазҵо есԛьаангьы мап икуеит... Уи еилкаау усуп, – аопер ибжьы иацитҵомызт, аха иҷаԥшылара аҷеаԥсахуамызт. – Еилыхны еимыжәда! – ѡыцьа асолдаҵцәа, ашә ааигәара игылаз адҵа риҵеит. – Иахәҵам акы аншәыдаабала шәус ҵәгьоуп, – ҳәагьы нацитҵеит.

Аканвоицәа иара уаҵәԛьа аопер икабинет аҷы Наҳаргьы Ҵьабриелгьы ран ишаалыхшаз иԛьантазҭа ииаилырхит. Асалам шәԛәи агазеҵ бжеи раамҵыдарахаз акгьы рыдрымбалт.

– Ари закәызеи, укәа иҵаҵаны итҵәахны изумаз? – иҳәан, атетрад бґьыцқәагьы агазеҵ бжагьы ааитҵыхны, иаԥхьа иныԛәҵаны, днахәаԥшит, аха данзамыԥхьа, аганахь иныԛәитҵан, ихы ѡышьҵыхны Наҳар днеиҷаԥшит.

– Сыҵкәын исалам шәԛәы ауп, – иҷы изамырҳәо, ибжьы изҵымкааua даацәажәеит.

– Аусҵҵааѡцәа сзаажәга, – аопер Наҳар уаҳа акгьы иамҳәаҭакәа, асолдаҵцәа руаҭәы ихы наиԛәикит.

Аусҵҵааѡ даанҭа аопер ҷымҵҭакәа дҵәан. Наҳар иԛаитҵара изымдыруа, дышьханԥсыланы, атетрад бґьыцқәа астол иԛәԥсаз ила ааихмырсыґьҭакәа дрыхәаԥушан, ибжа ааимырхызшәа, игәы ҵнашьааuан иахьицәигаз.

Аусҵҵааѡ дшааѡналаз еиԥш, аѡыцьагьы русқәа шьҵыхны иахәаԥштәуп ҳәа адҵа ԛаитҵеит аопер.

Ѡ-папкак ааганы, ирымҵаҵаны ахәаԥшра иалагеит. Наҳар итәы ԥштәы ахаҭамкәа иахытҵхьан, абґьыцқәа аадыртуа ианалага, асаба агәылѡры ицон. Ҵьабриел итәы еиҳа иҷыцын. Аопери аусҵҵааѡи апапкаԛәа еилырхуа ишрылаз, бґьыцк аҷы ииаҵгылан, рнацәаԛәа аԛәкны еибарбо, Ԛасаев шәуа дарбану ҳәа ирызҵааит.

– Сара соуп, – иҳәеит Ҵьабриел.

– Уара абналара уашьцылахьеит... Угәы ахымшәаҭеи? – иажәаԛәа ахҷа еиԥш икылкааны ихысуа, ихы ааирҵысит аусҵҵааѡ.

– Аибашьраан аума абна уанылаз? – аопергьы ихы ѡышьҵыхны днеиҷаԥшит.

– Аибашьра ааилгаанҭа сеибашьуан… Ашьҭахь ауп…

– Иазхоуп, уҭоурых аҭцаара акәзам ҳазҷу, – аусҭцааѡ иажәа анагҭаха имҭакәа даахьижәан, – узышьцылоу узаҟәымтцит… Абга бжьараҳа убжьом, – аҟыҷыҳәа дыцҳауа инацитцеит.

– Изкәышәкызеи, шәыбналарц шәаҷызма? – аопер деиҭарызтцааит.

– Мап, – аѡыцьагьы еицҷакны еицырҳәеит.

– Нас шәыҭезаны шәабацоз, аиҭанеиааира шыҟамло, иаанаахәла нахыс абарак адәылтцра шамуа шәзымдырҭзози? – ибжьы ҭицомызт, иҭаҵкәым рацәаны астол иқәкшаны, егьырҭ реиԥш дрыԥәмаԥарҭомызт, аха ҭынч ицәажәашьа еиҳагьы уацәшәаратәы иҟан.

– Сынҭаркызар аахыс ҭаацәа рҟынтәи шәҟәы бгьыцк смоуҭацт. Сыҵкәын иҟынтәи асалам шәҟәы исоуз аныхсыртла, сзамыԥхьеит… Ҟасаев акгьы ихараҭзам, иидыруа қырҭуак абжьбатәи абарак аҷы дыҟоуп, сиҳәеит ақырҭуа ишҟа сигарц, – иҟалаз аиаша реиҳәеит Наҳар.

– Избан, уи ишҟа шәызцоз?

– Асалам шәҟәы даҳарԥхьарц.

– Уара аԥхьашьа узымдырҭзои, ушәҟәыѡуп. Москва иреиҳаҭзоу аҭара уалгахьеит, аиаша зумҳәозеи?

– Ақырҭуа алфавитла иѡуп.

– Исзеилкааурам. Уҵкәыни уареи шәбызшәа еибамкҭзои?

– Сара саԥсуоуп, сара схаан уи алфавит ала акәзамызт аҭара злаҳҭцоз.

– Ақырҭуа, аԥсуа, асеҭин, алезгин, зегьы азәы шәакәзами? Шәарҭ Кавказаа, сара сакәым, аѡысҭаагьы шәизеилыргом, аопер дгәааны, ҷыцха аԥшра далагеит.

Аусҭцааѡ Наҳар иус дшагәылаԥшуаз: – Уара азин узҭада асалам шәҟәқәа рыѡреи риуреи, ушақәиҭым узымдырҭеи? – иҳәан, илақәа ҭытцны ицо, инапы астол иныԥәикшеит.

Афымца дбылны, инаихысны ицазшәа дааҟанатцеит иаҳаз, ибла иаахгылт абаандаѡцәа асалам шәҟәқәа рыѡреи риуреи азин змамыз, ианрыдырбалалак иаарымхны амца иақәыжьны ишырбылуаз.

Аопер ҷымҭзакәа, атетрад бгьыцқәа ааникылан, аԥечка ашә ааиртит, амҷы ҭеитцарц иҭахызу, асалам шәҟәы ҭаршәны иблырц иҭахызу узеилымкааua, акыраамҭа дҭаԥшуан. Аҭыхәтәан иҭеитцаз амҷқәа амца рыԥәтцәиааша аҭабылра иаҷын.

Аусҭцааѡ асалам шәҟәы аопер иааимихын днахәаԥшит, аха дзамыԥхьозшәа аниба, иааилеижәжәан, аԥечкахь аԥшра далагеит. Наҳар иԥсахы еибакны дгылан, иблытцәҟьарц далагар, ихәда ҭкааны дысшьуеит, ма сара сеысшьуеит ҳәа ӡбаны. Аусҭцааѡ дмыццакӡакәа дѡагылан, аԥечкахь иҽанынеиха, Наҳар, азаара изаазшәа, деитцас дыԥаны днаидгылан, иааимпытцижәааит.

– Уара аиҕрабаа, ишԥоугәаҕьи, мчыла усымпытцасны ишԥоугеи, унапала инаганы иҭаршәны иблы, акәымзар уеилыхны аԥечка уаҟәсыртәоит! – аусҭцааѡ дԥаԥашькит.

– Самыԥхьакәа ишәыстом... сыҵкәын иԥсҭазаашьоу еилыскаар, ишәҭаху сзыжәу, скыдтцангьы сышәшьы, – абарҭ ажәаҟәа аниҳәоз, иԥси-иԥси еихьӡомызт, аҭӡамц хыла дасны, икылжәаны дцарашәа акәын иѡнытцҟатәи иҭагылазаашьа шыҟаз.

Иусырбап сара ҳәа аусҭцааѡ деилашәаны дисырц иҽанынеиха, ухы уцәымҕымзар сааигәа умааин, иҳәан, ила ашьа хытцәало, данааилакьыс, деимыжәжәа дшигара иҽырхианы даагылт.

– Уаангыл!.. Иҟоу аиаша еилаҳкаап, – аопер ицәымыҕханы аусҭцааѡ даанкыло, – Ижәлоузеи уи ақыртуа абыжьбатәи абарак аҽы инхо?.. Дааганы даҳарԥхьап, ашәҟәы иаҳәо ҳазыӡырѡып, – иҳәан, аусҭцааѡ иахь даахьаҳәит.

– Заламиӡе Вахтанг, – иҳәеит Ԥьабриел.

Аканвои ддәыҟәитцан, али-ԥси рыла дрыманы иааѡналт, иҟалаз изымдыруа, агага еиԥш дҭыгга хатца ҳаракык, арахәыц еиԥш дпаӡа. Наҳар уи ауха ада димбаӡацызт, ихы инаркны ишьапаҟынӡа лаԥшыла дааимидеит.

– Вахтанг Заламиӡе уара уоума? – дшааѡналаз еиԥш аопер азтцаара иитеит.

– Ааи, сара соуп, – иҳәеит иҽы акуа-иашьтуа, уаха ҭцхыбжьон сзааргаз бзиарак иатәымзар акәхап ҳәа дшәаны.

Вахтанг данааѡнаргалатцәҟьа Ԥьабриел дизгәамҭаӡеит, даниба зынӡа дшәеит, уи алагер аҽы атцыхәтәантәи аамҭазы «ишәартаӡоу» ҳәа дыԥхьаӡан. Ашьашьма рыцқьара ддәыҟәаҳҭоит ҳәа иалаган, аканвои дисны ихаԥыцқәа ытцихьан, уи иахырҟьаны уаргьы усҟан ивараҽы угылан, дзаанумкылазеи ҳәа Вахтанггьы даара ддыргәаҟхьан, хаха-хымш аҟарс дҭакын. Еиҭах цәгьарак ҟаитцаны дааргаз ԥьишьеит.

– Шәеибадыруама? – аопер Ҵьабриел инапы иқәкны дирбо дизҵааит.

– Ҳаибадыр… руеит, – иҳәеит иԥсы изҵымкааua.

– Ибзиоуп… Ухатәы бызшәала аԥхьареи аѡреи удыруама?

– Ишԥасзымдыруеи?! – иааԥьеишьеит.

– Иааги ушәҟәы, – Наҳар иааимхны иркуа, – абри уаԥхьарцаз ауп узаагаз.

Вахтанг цәгьарак азы дшаарымгаз агәра анига, иԥсы ааивиган, асалам шәҟәы ааитԥыхны аԥхьара далагеит: «Исызгәакьоу саб»… – аԥхьара дышналагаз еиԥш дааҵгылан, – Қыртуа алфавитла иѡуп, аха иаҳәо ажәақәа сзеилкааз̧ом, абызшәа аҽакуп, – иҳәеит уи.

– Уара уаԥхьала, – аопер ихы инапы аҵыргәаны астол днадтәало, – уара еиҵаганы иҳаҳәала, – иҳәан, Наҳар ишҟа дынхьаԥшит.

«Саб, сара жәибжь шықәса сыртагылоуп. Упатретқәа рыда ухаҵа усымбаз̧ацт… Акыраамҵа исцәырз̧он аб гәакьа дышсымаз»…

Абарҵ ацәаҳәақәа Наҳар убасҟак игәы ҽнакааит, иҽы ааихыхны изеиҵамго далагеит аурысшәахь… Мбатәыс ихимгац ҳәа иҟаз, аха абас дкәадаханы илаґырз̧ изнымкылакәа иҽатцәо ахаан дҟамлаз̧ацызт.

– Изеиҵоумгозеи, ажәақәа уҽы иҵарбылгьо изҵаурхозеи? – аусҵцааѡ Наҳар иҽы еилымго даналага, дихәлаԥьаԥьеит. Ахызатцә еиԥш игәы кылжәаны ицазшәа дааҟартцеит урҵ ажәақәа, ибла ихыз алаґырз̧ нхыз̧ла ицан, ихәцәа ҵкааны дысшьында иҳәо дааҟалеит, аха мчыла ичҳаны иҽааникылт.

Аопер ҽымҵз̧акәа дтәан. – Уара уаангыл, уиԥырхагамхан, иҳәан, аусҵцааѡ дахьыбжьалаз шигәамԥхаз ирдыруа аҵыхәтәан даацәажәеит.

«Сан даныԥсы ашьҵахь саншьа сигеит, – аԥхьара даҽын Вахтанг. – Сынтәа абжьаратә школ салгоит. Уаб дытроцкиступ, ажәлар драґоуп, ужәла ԥсахны уан лыжәлала уҽыҟатца, акәымзар уаԥхьаҟа иузеицәахоит ҳәа сарҳәеит, аха исҵахым… ишԥаҟасҵари, саб?»

Аҽеырҳәа аз̧ыршы назҵатәаны здацқәа зҵырблааз аҵла еиԥш идақәа илаԥсны деилнарѡааит ичкәын изҵаара. Аҵкыс еицәоу гәкылблаага ыҟоума, уаб ихьз̧ дамыґоуп, иԥара мап

ацәукроуп ҳәа ихшаз иарҳәо ианалага. (Урҵ ацәаҳәаҟәагьы еиҵеигеит, ажәаҟәа ихәда икылымсуа.)

– Иазхоуп, уаҳа уамыԥхьан, – аопер ибжьы аагәгәахеит, Вахтанг аԥхьара даа҆ҟәихит. Акыраамҵа ҽиҵуамызт, дҟәыԥсычҳауан.

«Инагзаны даԥхьар зимузеи, иблырц аҟәикызар?» – Наҳар ихы ҿышьҵыхны аопер данынеиҽаԥш, иааԥьеишьеит, ихыиҽы аныԥшылара зынза аҽакын, амҽыгра иҽысны ицан, арыцҳашьара аныԥшуан, илахь инацәкьараҟәа алеитԥарц иҵахызшәа, уажәы-уажәы иаларԥаны иианикылон. Аусҵцааҿ ҽыԥсахра ҳәа имазамкәа дыштәац дтәан иҽехыршаны, Вахтанг аԥхьара дахьа҆ҟәихыз еиҳагьы даргәааны.

– Ари трагедиоуп, – иҳәан, инапгьы аҽаҿҳәа астол иныҟәикшеит, икылжәаны игарашәа. Иҳәарц иҵахзамкәа ауп ишиҽыҵҟьазуиажәа.Дрыцҳашьаны игәиилагырзишеилаԥәаз димырбарц азы дырҽамԥшзакәа, – Шәца наҟ шәыхҿыкгьы, абарак аҽы шәаԥхьала, араҟа ишәыҟәҳарзуа аамҵа ҳамам. Амала, аҽазны абас шәымҵаа-шәымԥшаа, абаракҟәа шәышрыбжьоу шәаҟәаҳкыр, ахамыштыхә шәаҟәсыршәоит, – иҳәан, дрытцаҳәҳәеит, аха ибжьы иаҵыҿуаз зынза аҽакын, шәрыцҳасшьоит, аха ус сымҳәар ауам ҳәа акәын иаанагоз.

Абарак аҽы инеины асалам шәҟәы нарымҵаҵаны аԥхьара иалагаанза Наҳар агәра игомызт, иҟаитԥаз аопер ианаижьуеит ҳәа.

Вахтанг даԥхьаны даналга, Наҳар акыраамҵа ихы кны дтәан. Иҽееиҟәкны ҵынч азызырҿра ахьилымшаз абжеиҳарак имаҳазеит. Знык еиԥш шәынтә, зҟьынтә дамыԥхьар игәы иауазма, жәибжь шыҟәса дызҽыгәҳәааузаз иҵкәын исалам шәҟәы.

Вахтанг абарак ахь дымцар ҟаломызт, нас изаԥхьода, ишԥа҆каитԥари?

– Вахтанг, аҟырҵуа лфавит шаҟа нбан амоузеи? – иҳәан, аҵыхәтәан ихы дааҿахан днеиҽаԥшит.

– Ҿажәи жәаҿа.

– Суҳәоит исыртԥа!

Ашьжьымҵан ихала анбанҟәа еицҵо актәи акласс аҽы итәоу ахәыҵы еиԥш, асалам шәҟәы аԥхьара далагеит. Ажәак анихыцыԥхьаза, иҵкәын иаԥхьа дгыланы диацәажәозшәа игәы иабон.

«Сан данԥсы ашьҭахь, саншьа Аслан иԧныӄа сигеит аԥыҭахь, Санапироӄа. Уаӄа ашкол ҿеитҿеит, хышыԥҳаса аԥсышәала аҭара ҳҿон, нас аԥырҭуа бызшәахь ҳаиаргеит. Сынтәа сара ҳашкол аҷҭәи акомкавшьир еидгыла амдиванс салырхырц рҭаххан, аха ҳмастҿавлебел даԥәшаҳаҭымхеит, иаб дытроҿкиступ, даҳзыӄаҭом, иҳәеит. Убри аҷенынҵа азәгьы исеимҳәаҵацызт уаб дытроҿкиступ ҳәа. Убри аҷены сара сшыӄалаз сызуаҳәом, саб, даара игәнызгеит... Уажәраанҵа изсоумҳәоз, саб дытроҿкисттҷӄьоума ҳәа саншьа силаҳәны дыскит, аха аԥҷеимҭит. Уи аҷены нахыс ашкол аҷы атроҿкист иԥа ҳәа исышьҭоуп... Ахәбатәи акласс аахыс ажәеинраалаԥҳәа зыԧуеит. Зегьы саб уакәын иззыскуаз... Саб данбааueи ҳәа саншьа сиазҭаацыԥхьаҵа, ҳаԥхьа дааueит ҳәа сиргәыԥуан. Ҳаԥхьа нымҭәаҵеит... иузкны изыԧуаз ажәеинраалаԥҳәа сара изысышьҭуеит ҳәа исымихуан... Ҵьаргьы идәыԥәымҭаҵакәа итҿәахны имазаарын, абыржәааигәа еиԥәҭаны, иҭатҿәахны ишимаз збеит. Сиҿәгәааит, сзужьазеи ҳәа аниасҳәа, дахьыӄоу адрес сыздырҵом ҳәа сеиҳәеит...

... Мҷеышак аҷены зегьы аԧны ҳшыӄаз аколмеурнеба аҭавҵьдомар сасҿәаԥәак иманы дааит, рхәы ӄаҳҭарц саншьеи сареи амҷеы аххра ҳшаҷеыз аихала сшьапы ԥысӄеит... Ахәышәтәырҭаҷеы ауп уахьыӄаз ахьеилыскааз. Сызхәышәтәуаз аҳаԥьымԥхәыс ужәлеи, ухьҵи, уаб ихьҵи ҳәа дансызҭаа, акыраамҭа исзымгәаԥьит абри сиԥоуп ҳәа ухьҵ аҳәара. Сыхьҵи сыжәлеи заҭҿәык роуп иласҳәаз, аха лара, уаб ихьҵузеи ҳәа саныхҭалкҵа, сшәаԥырҳаԥуа ухьҵ аатԥкааны исҳәеит. Сышлыхәаԥшуаз лыԥштәы лыԥсахит, аԧыга илкыз лымпытҿшәаны икашәеит, уажәымзар-уажәы атроҿкист иԥа уоуп ҳәа салҳәоит ҳәа сгәы ҭысуа сылҷаԥшуан, аха акгьы лымҳәаҵеит, акыраамҭа дааӄәымҭҵакәа дԥәыԥсычҳауан. Уи ашьҭахь уҵбахә зынҵа далаҿәажәаҵомызт. Сахьынҵашьҭаз, лымкаала напы сыдылкылон. Аԧнынтәи афатәԥәа ӄаҭаны исзаалгон. Исыцышьҭаԥәаз уамашәа ирбон, дызлоузыӄоузеи ҳәа исызҭааueан. Дсыздырҵом, абра санаанага ауп данызба ҳәа анрасҳәалак, агәра ргомызт. Сыбзиаханы, ахәышәтәырҭа ҿтытны санцоз, ушыӄалаша, ушыбзиахаша ҳәа дсылабжьеит, аҭыхәтәан, уаб дудыруоу ҳәа лхы аасыдкыланы маҵала дсызҭааит... баргьы уаб дытроҿкиступ ҳәа сабҳәарц аума ибҭаху сҳәан, слызгәааит, слыдӄьаны сцарц саналага саанылкылан,

уара уб дытроцкистҭам, ус уазҳәо рыгәра умган… Уи сара ибзианы дыздыруеит, акгьы ихараҭамкәа дҭакуп ҳәа салҳәеит. Саб, убасҟан заҟа сгәырґьаз удыруоу. Сыҩелыларԥсны даанкыланы лгәыдкылара салагеит. Уаб ашәҟәқәа изуѡуоу ҳәа дсызҵааит аҵыхәтәан дахьыҟоу сыздырҭом, иабасыѡуеи ҳәа анласҳәа, уадрес зныз акьаад бґьыц хәыҷы лԥьыба ииаҵганы ислыркит. Сара ишуҵаз ԥьаргьы иумҳәан ҳәа сгәысҩанылҵеит… Адунеи зегьы сылҵозшәа сгәырґьеит уадрес ансоу… Иахьаҵәҟьа унатәаны изѡы ҳәа салҳәеит, абзиала ҳәа санлыдҵуаз…»

Ашарԥазы асаркьал абжьы агара иалагааҭа абраҭа даԥхьеит. Иаанхаз икәа иҵаҵаны аусурахь игеит. Аҩены хәлааҭа аѡы иашьыз еиԥш акәын ихы еилаѡынтуа дшыҟаз, аус ииуаз ҳәа акгьы ибаҭомызт, иҷкәын изиѡыз ацәаҳәақәа ибла ихгылан… Ԥьара игәы шьҭнахуан, аҩеаԥьара иканажьуан. Абриаҟара аамҵа абасҟак агәаҟра ихигахьаз зегьы иханаршҭуан, иҷкәын акгьы имыхькәа деибганы дахьаанхаз, аха уара уанҵарк ашьҭахь сан дыԥсит ҳәа ииѡуаз анааигәалашәалак, агәырѡа неихаԥон, лажәа гәацәыхьк издырҭомызт иахьынҭеицынхоз, игәы иахәаша исҳәарызеи, иҟастҵарызеи ҳәа ибла дхыԥшылон. Закәытә гәырґьараз ирымаз, раԥхьатәи аҵеи рцәа даналҵ. Дшаҳаазаша, ҳшыҟалаша ҳәа заҟа агәҵак бзиаҟәа рымаз!.. Зегьы аахәит, зегьы мцурахеит. Ҩнак ала рыԥсҵазаара хыбгеит. Ахәыҷы дихҭызаауан, данычмазаѡха дихыԥсаауан… Дразын, дхаан, ԥшрала даѡцамызт, аха аҟазшьа бзиа илымаз, аԥшҭара дыкны дагозшәа дҟанаҵон, амаҷ ҟәнылшьомызт, аду рацәалшьомызт, ани ҳагуп, ари ҳагуп ҳәа ԥьоукы-ԥьоукы реиԥш лхаҵа аныҭба илҵомызт, студентцәаҟәак реиԥш акәын ишынхоз. Агәабзиареи аманшәалареи ҳамазааит, уаҳа акгьы ҳҵахҭам, лҳәон. Аҵыхәтәантәи аамҵазы ашәара ҵганы дыҟан, иаха шьоукы ҵаркит, иахьа ԥьоукы ааныркылт ҳәа анаалаҳалак, аҵысра далагон. Угәуҩаныз, суҳәоит, уара акы анухь, ишсызхымго удыруаз… Нас ҳхәыҷы иԥсыхәоузеи, дзааҭода ҳәа лгәы ԥшааua аҵәуара далагон. Исзырураны иҟоузеи, ицәгьоу акы аҟаҵара акәым сыгәгьы иҵасымкҭацт ҳәа лыгәшәамшәа иҳәо даналагалак, уи акәҭам сара сзыцәшәо – убаѡхатәроуп, иаҵашьыцны акы утҵаргалар ҳәа ауп… ашәҟәыѡѡцәа раҟара еитҵашьыцуа уаа ыҟаҭам ҳәа иалҳәон… Уи еиԥш усҟан ихахьгьы изаагомызт, дыччо илымпытҵаирҭуан. Абартқәа зегьы

анигәалеиршәа, игәы дрыцҳанашьеит: «лара диашазаарын, дҟәышын, зегьы лбон, сара сылаҟәа хԥан, сԥызцәа рыгәра згон, сгәы иҭаз аартны ирасҳәон».

...«Саншьа иԥныҟа ақыҭахь Санапироҟа сигеит сан даныԥсы ашьҭахь» ҳәа зныз ацәаҳәа анигәалашәа, игәырԥа аҽеа гәырԥак изацнаҭеит. Шыцкәара акәын иахьӡыз жәытәнатә аахыс урҭ ахьынхоз... Алфавит рыԥсахит, ақырҭуа алфавит ахь ииаргеит... Ус анакәха аԥсуа ҭыԥхьыӡҟәагьы рыԥсахма. Уи еиԥш ҟалашьас иамоузеи? Бериа изҟәикхьаз анагӡара далагама?... 1936 шыҟәсазы Қарҭ имԥаԥысуаз апленум аҽы ареспубликаҽтәи азеиԥштцараиурҭаҟәа ԥхьаҟатәи русура аиҿьтәра ианахәаԥшуаз, ажәа алеигалт (апроект ҟаҭцаны иаԥхьа имҭан) «Қырҭтәылатәи ССР иахьаҭанакуа иҟәынхо амилаҭ маҷҟәа ирыцхраатәуп, иазыҟаҭоу акадрҟәа рыла еиҟәыршәалатәуп, акультура ду ашҟа икылгатәуп, аха аԥсҭазаара излаҳнарбаз ала урҭ амилаҭ ссаҟәа рхатәы бызшәа цәыҭцахала ирзыцәгьахеит... Идыру усуп, акультура ду ашҟа мԥас иҟоу абызшәа ду ауп... Шьаҭанкыла еиҭактәуп... Қырҭтәыла амилаҭтә школҟәа рхатәы бызшәала аҭара дыртцара аԥыхтәуп, ақырҭуа бызшәахь ииагатәуп» ҳәа.

Апленум далахәын Лакоба, ари еиԥш аниаҳа изымчҳаит (Бериа иаартны имҳәеит, аха аԥсуа бызшәеи ауаԥс бызшәеи ракәын изыҟәкны имаз), ари иаанаго Ленинтә милаҭтә политика аилагара ауп ҳәа диҿеагылт. Ахрагьы дыҟан уи аҽены аизараҿы, даныхынҳә игәы ԥыжәжәо Наҳар иеиҳәеит иҟалаз. «Лакоба дыҟамызҭгьы, ақәҭара рыдыркылон ҳаԥсуа школҟәа раркразы. Ҳ-Нестор ԥшьынтә дыҟәгылт, уи аҽены еиԥш деилашәо дсымбацызт, аҭыхәтәаны иамӡошәа аниба, Бериа ихы наиҟәикын, амилаҭ хәыцҟәа ааӡатәуп ҳәа иҳауҳәаз ииаанаго, амилаҭ хәыцҟәа шьтәуп ҳәа ауп... Иудыруазааит Аԥсны ԥсуа заҭцәык ида даанымхаргьы ила шааԥшуа дыршьыр шимуа... Амилаҭ рхатәы бызшәа рымхра ииаанаго рышьроуп. Абри еиԥш ақәҭара иахьа абра ианшәыдышәкыла, сара схы шхоу Москваҟа сцоит ҳәа ибжьы ҿацаӡа азал дуӡӡа аархыц-хыцит. Ибзиоуп нас, ииаанҳажьып... Ҳаԥхьаҟа иҟало аамҭа иаҳнарбап иҳәан, Лакоба ианимуӡа, Бериа дыцәҟәырчны апроект днаханы хазы иныҟәитцеит»...

«Аамҭа иаҳнарбап ҳәа усҟан изиҳәаз, Лакоба иусырбап ҳәа акәзаарын»... – дхәыцуан Наҳар. Уи ашьҭахь рацәак аамҭа

днеимгеит, иԥсы датцеитцеит. Дагьизымхеит, аԥсуа жәлар ирейгьзақәаз ртцеицәа, атцарауаа, апартиатәи асоветтәи аусзуѡцәа зуаажәлар рҿахәы зхәоз азәы затцәык идамхаргьы даанмыжькәа дрылгеит. Иԥырхагаз, иҿагылаз зегьы анҭаирха, игәҭакы еиқәатцәа наигзеит.

... Абас игәахы ԥыжәжәо, ичкәын исалам шәҟәы цәахәацыԥхьаза игәаларшәо дышнеиуаз, атроцкист иԥа хәа сарҳәоит, сыгәра ргом... Уаб ихьзузеи ҳәа азә дансазтцаалак, сацәшәаны исызҳәом ҳәа ахьаныз ибла ианаахгыла, аҳатцәыҳәа азәы игәы аҳәызба алеитцазшәа дааҟалеит. Имбазакәа изызҳаз, данхәычзаз аахыс зыбжьы имаҳазацыз, абас зегьы рнацәа сыԥкәкны сзеибадырбозеи, изысхыкәласуазеи, сгәы зҭадырчачозеи, цәгьарас иҟоутцахьоузеи, саб, ҳәа илагырз икәааша дибошәа, ибжьы иаҳауашәа дааҟалеит... Иуасҳәарызеи, сычкәын, уҿаԥхьа схы зласыриашарызеи, изласхысхрызеи адамыг хьыз исху? Уан дыҟазҭгьы, уаб иҟамзаара унлырԥшуамызт ҳәа дрыцҳашьаны дзыԥкәгылаз адгьыл луанытә ихон.

«Аҳакьымԥҳәыс сылхәышәтәит... Лҭынхак еиԥш нап сыдкыланы сылбон... Уаб дытроцкистзам, акгьы ихаразамкәа дҭакуп... Уадрес сылҭеит... Ухьз анысҳәа лыԥштәы лыԥсахит... Лѡыга лымпытцшәеит»... – ҳәа атцыхәтәантәи ацәаҳәаԥәа рҟынза даннеи, игәы ааиԥсахит, сызҭаху азә даанханы дыҟазаап, игәахәын. Излеиҳәо ала Назира лакәзар? Раԥхьа данибаз инаркны, дызҿартцарц иҭакны ирымаз алаԥәа ахәшә рыҭаны ианылшь дырбаандаѡны данааныркылаз аҟынза зегьы игәалаиршәеит. Дхәыцуан, деиҭахәыцуан, аха адрес злалоуз ҳәа акгьы изеилкааауамызт. «Издыруада сылхамыштзакәа иахьа уажәраанзагьы сылгәалашәозар?»

... Асалам шәҟәы абжада аԥхьара дахьахьымзаз игәы итцхо ҭаха инаҭомызт, анаѡысҟа иисѡуаз аилкаара даргәаҟуан, хѡаха имазамкәа ақды мыждақәа рырҳәазара дахьаҿыз уи акәын дзызхәыцуаз. Ирҽны игәы иахьадыз ицәытшәар ҳәа дшәаны, уажәы-уажәы инапы иадкыло игәеиҭон. Ақды датцаԥсуа аҭыԥ аҿы инаганы, инышьҭатцаны даахынҳәыцыԥхьаза, аканвои днеизыԥшуан, илаԥш иԥәкны дгыламшәа ибар, ииаҭганы цәаҳәак иадамхаргьы сзаԥхьозар ҳәа, аха уи азә илаԥш рыхирԥомызт, иҽехыршаны дгылан, ишибоз асалам шәҟәы аԥхьара ҟалашьа амазма.

Аканвоицәагьы зегьы еиԥшӡамызт, зны-зынла уарлашәарла ауаҩы ишьа злаз, арыцҳашьара змаз анрыԛәшәозгьы ҟалалон. Урҭ рҽы ирзарҳәомызт, аха абаандаҩцәа зҭагылаз аԥьамыԛәа цәгьа ргәы днархьуан, егьырҭ реиԥш идыргәаҟуамызт, ирылымшакәа инатәаргьы, ирымбаӡозшәа ҟартцон.

Уи аҽны ирхагыланы аус дзыруаз аканвои дҽыцын, раԥхьаӡа акәын данырбоз, иҟазшьаз ҳәа аӡәгьы акгьы издырӡомызт, ишәаԛь аԥса ҭәызза иахатцаны дуауаӡа дгылан, иҽы ааихыхны ажәак реимҳәаӡацызт.

Шьыбжьон ҟало ианалага, игәы ҽыԛгьуа қыдуахәак дахьныԛәтәаз, ацәа иԛәҳан, ахырсысра далагеит. Наҳар ари еиԥш аамҭа аниба, икәа дынҭасын, асалам шәҟәы аатԥааны иԥси-иԥси еихьымӡо аԥхьара далагеит. Ишԥеиҭахыз дласны атцыхәанӡа ибла ахигарц, аха, игәнаҳа зыԛәшәаша, алфавит «дашьаҳауан», ҳәоукгьы нагӡаны дзамыԥхьеит, узыԥхьо закәызеи иҳәан, аканвои ахырсысра дааҟәытцын, ашырҳәа дҩагылт. Наҳар днытцакка дцеит, иаразнак ашәҟәы икәа инҭаиршәын, қыд дуззак ҩыцьа, хҩык ирзышьҭымхуаз, ихала даҭцаланы иҽынеихеит. Аканвои иҽирцәгьоз ԥьишьеит, аха, анцәа иԥьшьаны, уаҳа акгьы иеимҳәеит. Уи ашьҭахь аусура мшы нтцәаанӡа ашәҟәы саԥхьоит ҳәа даламгеит, ичҳаит.

Ахәылбыҩеха, аусура ашьҭахь рбарак аҽы ишааиз еиԥш, имтцаҭаны днадтәалт, араҟа аӡәгьы диԥырхагаӡамызт. Ауха акрыфаратцәҟьагьы дымцеит, ихы адԥеыланы, анбанԛәа неицтцо даԥхьон тцхыбжьонынӡа. Уи иҩуан: «Сангьы аԥхыӡ еиԥш ауп дшысгәалашәо. Схаҽы иаанхаз, ацәашьы лыркны ишлымҟәытцарбылуаз ауп. Уи лыԥсы анылхытцуаз аамҭаз акәзаап, аха сара иаанагоз сыздырӡомызт... Уи нахыс иҟалаз ҳәа акгьы сгәалашәаӡом... Уани уаби ԥьара ицаны иҟоуп, иааueит ҳәа саншьа сижьон. Шәсымазарц шԥасҭахыз... Аԥшьбатәи акласс саналга ауп иҟалаз аиаша анеилыскааз, уаанӡа иахьамзар уатцәы сани саби аауеит, нас ԥьарак ҳаицыҟалоит ҳәа сгәыԛуан... Усҟан ауп сара сшеиҭымыз аныздыр. Убри аҽны инаркны сани саби ишәызкны ажәеинраалаԛәа рыҩра салагеит, цәаҳәацыԥхьаӡа сылаԛырӡԛәа рхьыкәԛәоит... Изыҩуан, саншьа ида аӡәгьы исырбаӡомызт. Ҩнак аԥсуа бызшәа ҳзыртцо ҳмастцавлебел, ажәеинраалаԛәа шуҩуа аадыруеит, усызрыԥхьа ҳәа дсыҳәеит. Аԥсуа бызшәа мчыбжьыкахь гаквеҭилк ҳауеит, абжьааԥны қыртшәалоуп. Санаԥхьа игәаԥхеит, уаб

еиԥш уаргьы ашәҟәыѡѡра абаѡхатәра улазаап ҳәа схы-сгәы ақәбзиеитәит. Иааидкыланы иуманы уца агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» аредаԥциахь, хымԥада иркьыԥхьуеит ҳәа сабжьеигеит. Смасҭавлебел иҳәатәы хатҵаны, сажәеинраалаԥәа сыманы сцеит. Сара исаҳахьан уара уа аус шууаз, насгьы издыруеит уѡымҭаԥәа штытԥхьоу, аха ԥьаргьы иҟаҵам, сахьазҭаалакгьы мап ркуеит, саб, ишысҭаху удыруоу уѡымҭаԥәа сымазарц... Аредаԥциахь сажәеинраалаԥәа сыманы сызцаз еиҳаракгьы уѡызцәа аус зцууаз схы дырдырны, ушәҟәы сырҭозар ҳәа ауп, аха урҭгьы иҳамаҵам ҳәа сарҳәеит. Уахьтәаз укабинет аҽы сыҟан, апоет Раҭба сидикылт, уаб абра сара сахьтәоу аҭыԥ аҽы дтәан, аус еицаауан ҳәа сеиҳәеит. Сажәеинраалаԥәа санрыԥхьа, акыраамҭа ҽымҭҵакәа дхәыцуан... исеиҳәарызеишь ҳәа сгәы хыҵ-хытуа сиҽаԥшуан. Акы укьыԥхьартәы иҟоуп, аха... иҳәан, «Саб уахь» ҳәа хыс измаз ажәеинраала аарылихит. Сгәырґьаны ажәѡан ахь сзымԥрит, уаҳа акгьы сыгымхеит, уи акәын саргьы исҭахыз... Заацәа сгәырґьазаап, имҵаҵаны дахәаԥшуа, «аха» зысҳәо умбои, уаб дҭакуп... дызҭакугьы удыруазар акәхап... Бзиа узбоит, уда схәарҭам... Уара иуеиґьасшьо уаѡ дсымам ҳәа... уаб иоуп, аха атроцкист изы агазеҭ антҵара ҟалаҵом. Уаб бзиа дшубо акәым, дышумоугьы умҳәароуп. Уара абар абжьаратә школ уалгоит, уаԥхьаҟа умѡаԥәа аартхарц, ууаѡхарц уҭахызар уаб ааиҟәатҵны, ҳабиԥара ахьҵырҳәага ҳ-Бериа изкы уажәеинраала ҳәа сеиҳәеит. – Уи шԥа?! – иааԥьасшьеит. – Ишԥа умбои, ажәа «саб» аатҵәаґәаны, «ҳ-Бериа» ҳәа ахьыҵҵа уажәеинраала, нас иаҳкьыԥхьуеит, – иҳәеит. Саб изкны изѡыз аҽаҵәы ихьҵ шԥаҭои ҳәа исеиҳәаз сцәымыґханы имысхырц саналага, заб иатҵкыс Бериа бзиа дзымбо уи зхы зцәымґу иоуп. Уара уеиԥш ҽыц аѡра иалаго зегьы раԥхьатәи ражәеинраалаԥәа ҳ-Бериа изыркуеит. Иубома ари зеиԥәыршәара саҽу адаҟьа, амчыбжь антҵәамҭазы иҭҳажьуеит, ишеибгоу изызку иара иоуп. Есымчыбжьа абас ҳахьҵырҳәага изкны даҟьак-даҟьак еиԥәҳаршәоит. Уара утәгьы анаҳҵоит ишуасҳәаз иҟоутҵар, уи уара ауаѡрахьы укылнагоит, уабгьы ԥьара ихәар алшоит.

Атцыхәтәаны иихәаз, «уабгьы ԥьара ихәар алшоит» ҳәа, сгәы сытԥрааua сҟанатҵеит. Саб, уара иузеиґьу акрысзыҟатҵозар, сыхгьы сеигҵом. Саԥәшаҳатҳеит. Мчыбжьык аатҵаанҵа сажәеинраала ркьыԥхьит. Изну агазеҭ узынасышьҭуеит, ԥьа-

ракыр иухәозар, амала иудыруазарц ҵахуп иззыскытҵәҟьо уара исызгәакьоу саб шуакәу».

Наҳар асалам шәҟәы даԥхьаны даналга, иԥсахы еибакуа агазеҵ ааникылан, адаҟьабжа ибла нахигеит, зегьы ртцыхәаны ианын ицкәын иажәеинраала хәыцы «Ҳ-Бериа уахь» ҳәа хыс измаз. «Бзиа узбоит, уда схәарҵам... Уара иуеиґьасшьо уаѡ дсымам...»

Адаҟьа аханы ианын Б. Раҵба иажәеинраала «Ҳабиԥара ахьзырҳәага» ҳәа хыс измаз:

Аԥсынтәыла – стәыла гәакьа,
Бериа дацсымбакәа
Избом стәыла нагзаны,
Бериа ихьз мҳәакәа,
Аԥсынтәыла дацсымбакәа,
Избом сашәа еилганы...

«Абас акәын уи Лакобагьы ашәа шизиҳәоз, «даныцәгьаха», иаразнак дааҳәит, азы дазымызәзәо аҳәынтцәа иқәтәара далагеит. Уажәы Бериа ашәа изиҳәоит, аҟама аҷы еиԥш днаҳәыааҳәуеит, аамҵақәа зегьы иҷрыцәиршәоит. Анаԥхаѡы, аҵиѡы, амтцақьакьаѡ, аматцуразы зани заби зыԥсахуа, знымзар-зны сеибганы сзыхынҳәыр иуанасыжьуам... аѡыза ҳәа сухәаԥшуан... унапала исзуѡыз ашәҟәеиқәатцәа Ԥачулиа иаԥхьа иқәын, сыблала саԥхьеит... «Аҟәша аиҳабы ҳабиԥара хьзырҳәагақәа ҷтызәзәала дрыхцәажәоит» ҳәа хыс изуҵаз. Уара утцыхәала ҵаацәеи сареи ҳаԥҵазаара цҟьашәҟьа ицеит... Санҵаркуаз аҷены агәаҟра иаҷыз схәыцы изы аԥҵека аҟынтәи ахәшә амхны ига ҳәа ешьак иеиԥш суқәгәыґны суҳәеит. Уара ауаѡ ишьа улазам. Уара иухҟьаны схәыцы деибаны даанхеит. Уара уҷы иажәеинраала хәыцқәа иманы даннеи блас ихәаурԥшызеи? Уԥхамшьазакәа, уаб мап ицәкы ҳәа иоуҳәеит... Аԥсабара мчы амазар, агәнаҳа иҟоутцаз узымгаеит!» – иԥсахы еибакуа иаԥхьа дыргыланы диқәҳәацәозшәа игәы дҵацәажәон.

* * *

Наҳар ицкәын исалам шәҟәы амца ицранатцаз ҷыцәаашьа амазамкәа ибылра иаҷын, дартәомызт, даргыломызт, зегь

ратцкыс изхымгоз ҳхатәы бызшәала атцара ҳаҟәырхит ҳәа изиԥыз акәын.

– Азәы ихьаа аҽеазәы издырзом, сашьа, уҽееиқәк, уара уатцкыс сара сшеицәоу удыруама? Уара иугәырԥо абызшәоуп, аха уԥсадгьыли ужәлари еибганы ииаанымхеи. Аҟәада иуқәу уалгар, уԥныҟа, уԥсадгьыл ахь умцои! Сара сыздызкыло ԥсадгьыл сымазам, – Наҳар игәнигазо даналага, Ҿьабриел рапхьаза акәны игәы каҳаны даацәажәеит.

Ҿьабриел ари абарак ахь диаргеижьҭеи рацәак тҵзомызт. Апхьатцәҟьа данаанагаз азәгьы дизеилымкаазеит, хьаак, гәырԥак змоу азә иоуп ҳәа изуҳәаратәы еиԥш акымзарак инирԥшзомызт. Уимоу, аусураҟынтәи рыԥсы ахәага рыманы абарак аҷы ииаины аххы инеилаҳауа ианынатәа: – Ашәаҳәареи акәашареи еиҷкааны ишәымазами, шәеиқәышьшьы шәышԥатәоу, – ҳәа дрылалеит. Уамашәа дбаны дихәаԥшуа, – уара ашәа уҳәаратәы, укәашаратәы агәы умоума? – иҳәан, азәы изымчҳакәа дизтцааит.

– Ауаԥы қәнамгарала абри еиԥш агәаҟра данаҟәшәалак, есҟьаангьы дазхәыцуа далагар дхагахоит, ма дахыԥсаауеит, ацәа жәпа ухоутцароуп, угәаҟынза иноумышьтроуп. Уҽеахугароуп, ашәаҳәара, акәашара хәшәуп, гәырԥахҽеыгоуп. Сара иахьанза саазго уи ауп... – абас ааиҳәан, ибжьы нытцакны ашәаҳәара далагеит, ишанханы изызырԥуан, иеилаԥсахьоу азәы даҳзаанагеит ҳәа.

Мап, Ҿьабриел деилаԥсазамызт, агәырԥа ҕәгәа имаз иҽеимтарц даҷын. Иара иаасҵа егьырҵ еиҳа еиҧьын, ауаԥ дызнымиац амыҟәшәатәтцәҟьа иаҟәшәаны иҟаз иакәын... Дазхәыцуа далагар деилагахатон. Хәышыҟәса ахыцаҳәцаҳә даҷәагыланы деибашьуан, есымша аԥсреи абзареи дрыбжьагылан. Ҟарачынтәи Берлинынза днаҵеит. Аиааира ганы дхынҳәит, иԥсадгьыл – Ҟарачыҟа, хәышыҟәса раахыс иимбацыз иан, иаб, иаҳәшьцәа, иҳәаны изтәаз аԥхәызба, дырҷегәхәааua, ауха цхыбжьон Микоиан-Шахар (усҟан ус ахьзын Карачытәи автономтә област ахҵныҟалаҟь) адәыҧба дахьналбааз имилаҵ ирейуамыз, збызшәа имаҳауаз ауаа днарылагылт. Ихатәы бызшәа ыҟәыԥзомызт, азы зҵиуаз инаидкыланы зегьы қырҵбызшәала ицәажәон. Сабаанагеи, сыԥсадгьыл аҷы акәзамкәа Қырҵтәыла снанагама ҳәа аԥырақәа икыдыз данрыхәаԥш, зегьы

қыртбызшәала ианын... Убри аамҭаз иԥызцәа Қьеазыми Идрыси (урҭгьы аибашьрахьынтәи ихынхәны ииауан, аҽа вагонк иҭан) ааидыххылан, уҽы еихакны уҳашьҭал рхәан, ацәытцалашьцарахь дрыманы иԥит. Урҭ Микоиан-Шахар инаҙаанҙа ираҳаит рыжәлар шахыргаз, аибашьраҟынтәи зыԥсадгьыл ахь ихынхәуаз даанкыланы ддырбаандаԥырц НКВД аусзуԥцәа адҭа шрымаз. Адәыҵба астанциа аҟынҙа инеиаанҙа иԥаны ибналарц ақәыркит, аха Ҵьабриел дкажьны изымцеит, заа адырра иҭашьа рзыҟамҭеит.

Ахԥкгьы, аҙәгьы изгәамҭаҙакәа, алашьцара рҽаладырҙит.

Изхылтцыз рымацара ракәым, еибганы иҟазҭгьы, рмилаҭ зегьы реигәырҵьаны ирԥылон, ахԥыкгьы хьҙырхәаганы, рыжәлар рзы игәыҭгаганы аибашьраҟынтәи иахьыхынхәыз азы. Идрыс – Асовет Еидгыла Афырхатца ҳәа ахьҙ ҳаракы иҽаԥсеитәит. Ҵьабриел – Багдан Хмельницкии Алеқсандр Невскии рорденқәа дыркавалерхеит, Қьеазым – аҵа ижәланы аҙиас Одер раԥхьа ирыз архәҭақәа руак командирс даман, игәышԥы зегьы орденла иԥычан.

Ауха адәыҵба ианылбаа, изааҙахьаз рыдгьыл гәакьа нарыҭыԥсаа ицеит, ргәи рылаҵырҙи еилатцәо алашьцара рҽалакны ҭоуба руит, ҳаԥсы ҭанатцы ҳаԥсадгьыл Ҟарачы ҳаԥыртцуам, ҳажәлар иахганы идырҙыз ҳаршәаҵьхәаԥцәаны ҳаанхап ҳәа.

Хәышыԥҟәса аԥсреи абзареи ирыбжьагыланы еибашьуаз знызатцәык иадамхаргьы згәы ҭрысны шьаҽак ихьамҭцыз арԥарцәа рыԥсадгьыл аҽы иахьааиз, аҵа итәылаҽы инанагазшәа, ицәырҟьа-цәырасуа рыԥнқәа, рԥыҭаԥәа, рҳаблаԥәа ааныжьны, ашәарахи агыгшәыги рыда уаԥԥсы дахьаҽамызҭ, ашьхарахь ицон хытцәахра, уахьынтәи ма иԥшны иалаԥшларц рыдгьыл гәакьа.

Абри еиԥш алахьынтца цәгьа зроузеи абарҭ арԥарцәа рыжәлари дареи? Изыхдырҟьазеи, иҟартцазеи цәгьарас жәытәнатә аахыс зԥашә-дац зыԥсадгьыл иалаз аҟарчы жәлар, ҽенак ала рдац нытцак ииатцыршәаны иахыргартә еиԥш?

Ажәларԥәа зегьы раб, ҳанцәахәы ҳәа зсахьа зханы икыдцаны зегьы зтцаԥшуаз изымдыруа, 1944 шыԥәсазы дәыҵба ҷыдала Микоиан-Шахар даарызма иаргьажәԥа Бериа, ишькылкԥы Кобулов дицны, Нхытц-Кавказ иԥәынхо ажәларԥәа рлахьынтца «чаԥаразы»?

Адунеи ахаан аахыс аҭоурых иаздырԝом уи еиԥш агәнаҳара ду, хәычгьы-дугьы милаҭк зегьы неилакны, шәыцәгьоуцәоуп ҳәа аҟәада рыԥәҵаны рахгара, рырԝра.

Амца ицрыддуа ауп Бериа адәыԥба дыштытцыз. Иабардыруаз аҟарачы жәлар уи аҽны ирзыԥшыз арыцҳара. Анемецҵәа шәылсны Ельбрус аныргоз хаха шәырҷамгылт, ацхыраара рышәҭон, ажәытәԝатәи Абаи ихьтәы кәадыр аҽыхәа иаԥәҵаны, ауапа шкәакәа аԥәыршәны уара ҳаутәуп ҳәа афашистцәа ркомандир шәиԥылт, Асовет Еидгыла чарҳәара азыжәуит ҳәа, рыг-рҷы амырҳәаԝакәа ѡ-саатк рыла 70-нызԥьѡык рҟынԝа зхыԥхьаԝара наԝоз амилаҭ Ҿьегәҭа астанциаҷы ихианы игылаз, аешалонԥәа, арахәмѡангага авагонԥәа ирҭацаланы Абжьаратәи Азиахь иахыргеит. Аҭакәажәцәеи, аҭаҳмадцәеи, аҳәсеи лаԥырԝышо, ахәычԥәа ҷаа-ҷаауа рыԥсадгьыл иаҟәыкәкәааны ирыманы ицон, уи аамҭаз 18-нызԥьѡык рҭеицәа ахы иаҷагыланы Асовет ҳәынҭԥарра рыхьчон. Рыбжеиҳараѡык хнымҳәԝеит, рхы аԥәыртцеит, еибганы игьежьуаз идгьыл гәакьа ишьапы ныкҿиргылаанԝа дырбаандаѡны дхыртцон.

Иара уи аҽенытцәҟьа аԥалаԥь Микоиан-Шахар ахьԝ ԥсахны Клухори ахьԝырҭцеит. Аҟарачы жәлар Асовет мчра аныԥьаԥәгыла инаркны аконституциа ирнаҭахьаз, автономиа амхны ираионыртәит. Клухортәи араион ҳәа ахьԝҭцаны Қырҭтәылатәи ССР иадырҭцеит. Ихдырҭцәаз амилаҭ рхаҭыԥан, Қырҭтәылатәи араионԥәа рҟынтәи ауаа аганы индырхеит. 1944 шыԥәса сентиабр 4 аҽны Қырҭтәылатәи Ирейҳаԝоу Асовет Апрезидиум аусԥҟа аднакылт, Ҟарачы иахьатцанакуаз аҭоурых ҭыԥ хьыԝԥәа зегьы аапсахны, аԥырҭуа хьыԝԥәа рыхҭцазарц азы. Убас иагьыҟартцеит.

Ианыԝааз амилаҭ ршәаԥь зҳәоз хѡык абна илан инасыԥцәгьаха, аха ҳапсадгьыл аанҳажьуам ҳапсы ахьынԝаҭоу ҳәа ртоуба еиларгомызт, рышьха ԥшьа Ҭеберда ашәарахԥәа реиԥш иҷҟьаса иаҷан, азә илаԥш итцашәар ҳәа ишәаны. Изыԥәгәыгуаз ахәашаԥәа, ҳапымзар хытцакырҭа змаԝамыз... ианбанԝарыцҳаз, анемецҵәа аныԥәыртцоз ирцәаанхаз ахәыцхаԥәа аабозар ҳәа рыԥсадгьыл аҷы иԥшааua ацаҟьаԥәа иахьрҷаз. Амаҭ ацәа еиԥш ирцәымгыз афашисттцәа рыматәа, иԥсны атцаа ишылаз анырбалак, ииаршәыхны дара иршәыртцо аҟынԝа инеиит. Рхахәи рԥатцеи еимииааны абнауаа реиԥш иҟалахьан, аха зегьы рычҳауан, уахьынтәи инаԥшны

ирызгәакьоу Ҟарачы иахьалаԥшуаз. Ргәы иазычҳауамызт иахганы иргаз рырахә ибнакны абна илаз рыхәаабжь анраҳалак. Аҽыцынхацәа иаҳкуеит ҳәа ирышьҭан, аха рхацәа ианнықәыԥшлак итәымуан, рааигәара инарышьҭуамызт, абна иасны ицон. Ирмаазеит, ирмыхьчеит, изрышьҭаз, шәарахқәоушәа аҟәҟәаҳәа иреихсны иршьуан... Абарҭқәа анырбалак аԥсра иалагон, ирзыхгомызт.

Ҭеберда ашьха ашьапаҽытцәҟьа акәын Ҷьабриел дахьынхоз, дышԥаргәаҟуаз дахьааҭаз иаб игәараҭа зынзатцәык иадамзаргьы аныкәыԥшра, аха аґа игыларҭаҽы дцаны, азәы даарылԥааны, дҳәынҷаны иаагара атцкыс ишәартан иԧныҟа анеира. Иага ус акәзаргьы изымчҳаит, уахык ҭцхыбжьон, зегьы рыцәаԥсымҭаз, маза́ла дылбааит. Икьаԥтажәха аҳәира ахытцәан иҟан рашҭа. Иаарыкәыршаны игылаз аԧнқәа рҽы аҽыцынхацәа ахын, дара ртәы макьаназ иҭацәын, ашә ытцарбаҟа иаркын. Иашьцәа ԥшьԧык, иаҳәшьцәа хԧык, иаб, иан, ианду, аҭаацәара ду етцазааҭахьаз аԧны аеҭымцәа ахьыкәкәа игылан. Игәы ҭцәуо ашә кны дахан ианааирт, аґәтәы ԧны аҭҭамцқәа ауаз рҳәозшәа, аҽҽаҳәа рыбжьы агара иалагеит. Ицәеижьы наихыԥсааит, ачуан ахрыґ ҭаԥсаны ахьурҭы шыкнаҳаз аниба... Ахәыштаара ыцәахьан... Уаҳа аԧнаԥшра илымшакәа, ашә ыдыжьланы дындәылтцит. Ауаԧы мыжда игәы иачҳаҭозеи, Ҷьабриел иԥсы ахьынҭаҭоу ихамышҭуа гәырԧаны изыҟалеит ахьурҭы хьшәашәа амца зтцыцәааны иибаз. Игәы кылнатцәон, ирыцҳашьаны дыԥсуан, акруны акрыфахатцәҟьа рымҭакәа, идәылцаны иргаз иҭаацәа дрызхәыцуа даналагалак. Иаҳәшьцәа хәычқәа, иашьцәа еитцбацәа (рыхәмаргаԥәа абартцаҽы итцаԥсан), иани, иаби (анышә ахарада акгьы ззымдырҭоз) шәазызо ираԥцаны ианыргоз ртагылазаашьа ибозшәа аҟынҭа игәы ҽнакаауан.

...Абна ишылаз азәгьы имбаҭакәа иаанхазаргьы ҟаларын, ҽнак арахә зманы игылаз ахьшьцәа рҽы имнеизҭгьы. Ԥхынран, аарԧара ґәґәа ыҟан, ахьаҟалара акрагын, ирфо рымазамкәа ианыԥәха, имԧасцәоушәа, рҽырԧашьаны ахьшьцәа ртыԥ аҽы инеит. Ирейгәырґьаны ирыдыркылт, амла ишакуаз анырба, рхәы ҟартцеит. Напы адыркуаны еиԥш, шәара шәазустцәада, шәабантәиааи ҳәа Ҷьабриел дрызтцааит. (Иабаҭахыз,

сызразтцаазеи ҳәа ашьҭахь акырынтә ихы даныʒбон). Ҳара Мзисатәқәоуп ҳәа иалаҽхәо, иқыҭа рнапы ақәкны идырбеит. Абри ашьҭахьгьы иазырханы иҽааникылараузе, аха, ашьа ицаша ада иалагылом ҳәа шырҳәо еиԥш, уи жәытәнатә аахыс Ҭеберда акәын иахьʒыз, сара сзазтцааз шәара шәабантәиааи ҳәа ауп ҳәа реиҳәеит.

Изахьʒузеи шәабантәиааи, ари адгьыл жәытәнатә аахыс ҳара ҳтәы акәын, аҟарачқәа ҳәа шьоукы ашьхантәи илбааны инхон ҳадгьыл аҿы. Ҳахьʒырҳәага ҳ-Бериа урҭ атәымуаа ахицан, изтәу шәара шәоуп, шәааи, шәынха ҳәа иаҳзирхынҳәит, ҳааганы ҳанирхеит... Ахьшьцәа Ԥьабриел иреиҳәаз ргәы иалсны, аҭак ирҭеит. Абарҭ ажәақәа рышьҭахь аҿатца рыхәда илымбааua иааҟалан, ахәы ирымтцартцаз рнапы амаркьысʒакәа, иԝагыланы ицеит.

Мчыбжьыкгьы аабжьымсыцкәа, лбаа ишьҭаз акыҭақәа ирылаԝит, аума ҟалеит, аҟарачқәа хԝык абна илоуп, иаарымԥыхьашәо нырцәо... Уажәы ааигәа Мзисатәи хьышьцәақәак ашьха рырахә рыманы иахьгылаз ирыԛәлеит, рырахә рыхцаны иргеит, даргьы ршьуан, аха ршьамхы рҽадыргеит ҳәа.

Ари еиԥш заҳаз шәаʒызо, иаахәлар рыԝнқәа ирыздәылымтцуа иалагеит. Ана ирбазшәа, ара ирбазшәа... аʒәы иԛәланы иԥҳәыс димхны дыргазшәа, аҽеаʒәы ихы ларханы атцеԥь дҭакнарҳазшәа, иҟам-иным ашьапы атцатцаны игәарартцо иалагеит. Абас еиԥш ашәарҭа араиком амаʒаныҟәгаԝ Имназе, Қартҟа ацентр комитет актәи амаʒаныҟәгаԝ Чарквиани ишҟа адырра ҟаитцеит, хԝык аҟарачқәа (абрагьцәа) бԥьарла рееибыҭаны абна илоуп, цәгьамзар бзиа ҟамтцо. Араион ҭынчым, ишәаʒызоит, рыкра ҳамч ақәхом, иаарласны иааашәышьҭроуп Аахытц-Кавказтәи арратә округ аибашьцәа ҳәа.

Афашистцәа Клухортәи акатцәара ианахырцозгьы усҟак ар мчқәа ыҟамызтгьы ҟаларын, бгьык аатцысыцыԥхьаʒа абԥьар ҭҟьон, хыхьынтәи аҳаирпланқәа ахагьежьуан. Хаала шәеанҳашәымта шәтаҳархоит ҳәа уажәы-уажәы абжьқәа гон. Ашәарах рҳаны ахрақәа ирҿууаа ицон рхы ахьынахаз.

Мчыбжьык аахыс акырзымфацыз «абрагьцәа» рымч рылʒааны, ршьамхы ашә аҟынʒа инанамго, аԥсреи абзареи аԝбагьы рзеиԥшны, рзааигәахара иаҿыз аибашьцәа ирзыԥшуан, иаарыкәыршаны бԥьар хкыс иуҭахыз ана-ара ишкажьыз рбон, аҕацәа анахырцоз ирцәынхақәаз, аха рыгәгьы иҭадмыршәит

иаанкыланы ахысра... афашистцәа ҳауаажәлар зларшьуаз абԥьар ала ҳара ҳтәқәа храбашьуама ҳәа. Иамузошәа анырба, рхала илтцит, ҳзыԛәшәаз аиаша ҳҳәар ҳаилыркааueит ҳәа иаԛәгәыԥны. Хәышыԛәса иеибашьуаз аԥа иҽаԥхьа рнапԛәа шьҭыхны уара ҳутәуп ҳәа рыԥеирҭар атцкыс еиԥьшьаны гәышԥыла аԥсра иаԥылоз, рыԥсадгьыл аҽы тҟәацәас рнапԛәа шьҭырхыр акәхеит.

Ҳашԥарзеилымкаари ҳәа агәаанагара ироуз башахеит. Иагьразымтцааит, иагьырзымзырԥит, ааба-ааба шыԛәса рыԛәтцаны, азәы алада дадырхеит, аҽеазәы – аԥада. Ԥьабриел Сибра днанагеит, иԥызцәагьы иҭаацәагьы ахьагаз ҳәа акымзарак издырзомызт.

Ԥьабриел ииаихигахьаз агәаҟраԛәа зегьы Наҳар ианеизеиҭеиҳәа ауп ианеиликааз, уара уатцкыс сара сеицәоуп... Аҟәада исыԛәу сзалгазаргьы сабацои, сыздызкыло Ԥсадгьылк сымазам ҳәа иеиҳәаз змааназ.

Иеиҳәаша, игәы зланикылаша ажәа изымԥшаакәа, дрыцҳашьаны диҽаԥушан. Уамашәа дибон, абасҟак зхызгахьаз, згәы ҭаԥҽхьаз изаҟаразаалак акы ахьинимырԥшуаз адәахьала.

Аиаша ҟаитцоит, иҽеиҭом, абарҭқәа зегьы дааҟәымтцзакәа дрызхәыцуа далагар, иара ишиҳәоз еиԥш, ма дашьуеит, ма дхагахоит ҳәа, лацәеихьшь изыҟамтцо, ҭцхыбжьонынза дизхәыцуа диан.

Иаашар амԥа сымоуп ҳәа, мчыла иҽеамхны игәы ааиԛәиҳәалан, ацәа дынҭанагалоны еиԥш, Клухор акатцәараҽы уашьцәа аԥсуааки ҳареи ҳаиԛәшәан, ҳаргьы шәара шәеиԥш ҳахыргарц планс ирыман, дәыґба станциацыԥхьаза аешалонԛәа хианы игылан ҳәа ҳарҳәеит ҳәа иеиҳәаз ааигәалашәан, азәы азаз илеитцазшәа дԥатԥаны дааԛәтәеит, аҟарачԛәа реиԥш аԥсуаагьы Аԥсны ихганы, иаргьы ԥсадгьылда даанхазшәа аҟынза игәы аазан, амцабз наицрасны днеилыблаа дагазшәа дааҟалеит. Уи нахыс цәашьа изыҟамтцеит, дшыгәатеиуаз, иԥсадгьыл дшазхәыцуаз иршеит. Дныԛәганы дыргазар аахыс Аԥсны зҭагылаз ҳәа акгьы издырзомызт, атцыхәтәан ичкәын иҟынтәи асалам шәҟәы иоуаанза. Уи заҟа даргәырґьоз аҟара, еиҳаны игәы инархьит. Ианаҳәаз рацәан, аха иҟаз зегьы ахәыҷы иабеидыруаз.

Аԥсуа жәлар аԥсреи азреи ирыбжьагылан, рлахьынтца ахәыц иакын. Афашистцәа Клухор акатцәара ихытцны Аԥсны

ахаҭаҵара Ԥсҳәы ақыҵа анырга, ҳаҕеимшхарахеит, амшын аԥшаҳәаҟынҵа шә-километра заҵәык роуп иаанхаз. Уанҵа ианыназа, Кавказ зегьы азы даара ишәарҵахон.

Аԥсны жәлар зшьапы инанагоз абыргцәа азә даанымхеит (рыцкәынцәа аибашьрахь иҟан), ар ирывагыланы хацәнамырха аҕа иҽагылан, Ԥсҳәы далырмыжьит.

Убри аамҵаз Москвантәи дкылҟьа Аҟәа дааит Бериа, зегьы зымчу ихаҵа иҟынтәи Кавказ аиқәырхаразы адҵа иман. Аха игәҵакыҵәҟьа Кавказ аиқәырхара акәҵамзаарын, ақәхра акәзаарын. Дшааиз еиԥш, ааҵамҵа Аԥснытәи НКВД аиҳабы Гагуа ицәа ккаҵа ихихит, ацентр иадыруеит аҵыԥантәи ауаа афашистцәа ҽыхьшьыртас иҟаҵаны ацхыраара шрырҵо, уара уззыԥшузеи, амҵқәа куа укабинет уҭнатәоуп, иахьаҵәҟьа напы арктәуп «Аԥсуаа рус» ҳәа идиҵеит. Уажәы ирбазма, иҟам-иным аус еиқәырҽаҽаны, акгьы зхараҵамыз ауаа аанкыланы рҵархара.

«Аԥсуаа рус» аԥхьа излалагаз ахьшьцәа рыла ауп. Ашьха ишгылаз анемеццәа ааигәахо ианалага, ишьхыҵны ишзахәоз идәықәлеит, аха ага рымҭа ԥҵәаны рырахә рцәыргеит, ирылшагәышьоз, дара рыԥсы ргеит. Аха ишыҟалаз ус акәҵамызшәа, иаарҳәны, ахьшьцәа арахә хацаланы рнапала ирырҵазшәа, уи еиԥш дзырҟаҵаз Аԥсны еиҽкаау ачарҳәаҭцәа ргәыԥ акәушәа ирбылгьаны аус ду алырхит.

1937 шықәсазы Бериа иԥсы изаҵамҵакәа Аԥсны кьоушәоуқәак ааанханы иҟаҟәаз, аҵарауаҭ Симон Басариа аԥхьа днаргыланы, ҭажәаҭык аԥсуаа рхы иҵамыз, ргәы иҵамыз рхаратәны, чарҳәаҭцәоуп ҳәа аара рыдҵаны иҵадырхеит. «Аԥсуаа рус» иҵегьгьы амҽхак ырҵбааны, аԥсуа жәлар зегьы Асовет мчра иаҕацәоуп, афашистцәа ирыдгылоит ҳәа ахҵынҟьа ҕәҕәа рыҵаны, аҟарачқәа, ачеченқәа, аингәышқәа, абалкарқәа ишырзыруз еиԥш, иахыргарц гәҵакыс иман, аха иқәымҽиеит, ҭажәаҭык гәнаҳарала иҵадырхаз рышьҵахь ааа̀карымҵаз ҳәа егьыҟам, аха аус рымпытцышшеит.

Аха Бериа изқәикыз наимгҵар иҽизеиқәкуазма, акы иамур еицәаз аҽакы иԥшаауан, Аԥсны агәаҕ дыкны дагон, ахьҵ ихы ихнахуан. Қырҵтәыла хадара аназиуаз зышьақәырҕәҕәара дахьымҵаз апроект «Аԥснытәи АССР Гал араион иахьаҵанакуаз азбаарақәа ҵарбатәуп, ақыҵа нхамҭа шьҵыхтәуп. Қырҵтәыла

араионқәа рҟнытә ихыртцәаны иганы инырхатәуп» ҳәа деитазыхынҳәит.

Москвантәи игаз аҭел абжьы рызхеит Қырҭтәылатәи ССР Аминистрцәа рсовет аусзуѡцәа уи апроекҭ ашьақәырґәґәаразы, Гал араион ҳәа ақәтцара иарбаз лахьԥыракыган, зыԥьѡыла, жәанызԥьѡыла ихыртцәаны ааргоз Галтәи азбаарақәа ахьыҟазгьы рымбеит, акурорт ҭыԥқәа Гагра инаркны амшын аԥшаҳәа ирейґьзақәаз аҭыԥқәа рҽы еивтцаԥсаны рнырхара иаладыргеит.

Аибашьра ду зхысыз атәыла ґарханы, ажәлар аґәыцәхәы иқәханы ианыҟаз, еилаԥыххаа ицҟьа-шәҟьа аґацәа иргаз ақалақьқәа реиҭаргыларазы, аҭахмадцәеи аҳәсеи раамҵыдарахаз мчы аныҟазамыз, атрест «Абхазпереселенстрои» ҳәа ахьзҭцаны, Новороссииск аахыс аусуцәа, зыргылара иаҽыз аанкыланы, Аԥсны ааганы Қырҭтәылантәи ихыртцәаны ааргоз рзы хәыда-ԥсада анхарҭа ѡынқәа рыздыргылон.

Есымчыбжьа Москваҟа Бериа иахь адырра ҟартцалар акәын шаҟаѡы аѡнқәа рыздыргылаз, шаҟаѡ ааганы индырхаз. Уи аамҭазы аибашьраҽы зыбжа ааныжьны, зыԥсы ахәага зманы ихынҳәуаз, хытцакырҭа рымазамкәа, ианханы иҟан.

Кавказ иқәынхо амилаҭ маҵқәа рықәхра Бериа нап шалеикыз збоз рацәаѡын, аха ақәызбара акәым ажәа наак азәы иааиҽытцшәеит ҳәа раҳар даанкылан, дақәдырзуан... Иага ус акәзаргьы аԥсадгьыл аҭеи иашақәа мшәазакәа иаҽагылон, ашәҟәқәа рыѡуан Сталини аполитбиурои рышҟа. Жәытәнатә аахыс зыдгьыл иқәынхоз, арыцҳара ишҭадыргылаз, рыԥсадгьыл иахыкәкәааны зра-ԥсра ишдәықәыртцоз, Сталин изымдыруа иҟалаз ццыршьон... Ҳаиқәирхоит ҳәа агәыґра рыман... Аха урҭ зегьы жьан... Зегьы ҟаҭәан...

Ԥсуа ҭарауаѡык Калинин ишҟа абас иѡит: «Ҳаҭыр зқәу аѡыза Калинин!

СССР Иреиҳазоу Асовет ашҟа адепутатразы зызбахә рҳәаз Бериа икандидатура, хаҭала шәара уи изкны шәықәгылараҽы ишәҳәаз шәажәахә иахьа агазеҭ «Правда» иану санаԥхьа, сгәы иаанагаз аартны ишәзысѡырц сызбеит... Уи ашьҭахь исзыԥшу шыздыруагьы... Бериа абас еиԥш ажәақәа ихышәҳәааит: Аѡыза Сталин иарґьажәѡа, милаҭ еилыхра змам аинтернационалист, Асовет жәлар ртцеи иаша. Уи иахьа инаигзо аус, ҳтәыла абаагәара акәыршоушәа иарыґәґәоит, иахьчоит... Гәшаҭарак

ҟамҵазакәа, хѡахашьак рымҵазакәа иаҷаԥиххааueит Асовет мчреи – Сталини раґацәа ҳәа…

Ҳаҵыр зқәу аѡыза Калинин, шәара аԥышәа ду злашәымоу ала ишәдыруазароуп, абри еиԥш ахәшьара ҳаракы зишәҵаз, Бериа дызусҵацәҟьоу. Уи дмилаҵеилыхѡуп, иахьа зымѡаԥґара даҷу аполитика Кавказ иқәынхо ажәлар маҷқәа рхыртцәароуп… Сара агәра ганы сыҟоуп иахьа уи знагзара даҷу ақыртуа меншевикцәа реиҳабыра ахада Нои Жорданиа политика шакәу.

Шәара ишәзымдыркәа шәҟаларым Нои Жорданиа Қырттәыла Асовет мчра аиааира шагоз аниба Англызцәа реиҳабыра рышҟа аҳәара шыҟаитцаз, Кавказ зегьы неидкыланы ишәаасырхәоит, амала шәнапатцаҟа ҳаныҟалалак, Кавказ автономиа ахадара агылараҷы ақыртуа ида аҷеазәы аҟалара шәшақәиҵымхо азхатцара соуазар ҳәа.

Жорданиа усҟан дызхьымзаз игәҵакы, иахьа Бериа аргама анагзара далагеит. Амилаҵ маҷқәа харада ахара рыдцаны Кавказ аҵарцәра даҷуп… Ари гәнаҳара дууп. Даанкыламзар, иаарласны Кавказ, ақыртуа жәлар рыда аҷеазәы дыҟамкәа иҵаирцәуеит.

Изҳәақәогьы ыҟоуп уи ақыртқәагьы маҷѡы ахигама ҳәа. Уигьы иашоуп, ақыртцәагьы ахигоит, аха егьырҵ ажәларқәа реиԥш Сибраҟа, ҵантцәара-ҵазра идәықәитцазом. Иахганы иааганы Аԥсны амшын аԥшаҳәа, акурорт ҵыԥқәа рҷы инирхоит.

Аҷеакы, уигьы шәара ишәмаҳацкәа шәҟаларым, абжьаратә школ иалгаз, ақыртуа милаҵ еиуоу дарбанзаалакгьы, Москватәи иреиҳау атцараиурҵақәа рҷы ԥынгыларада ишрыдыркыло. Урҵ рзы ақалақь агәҵаны азеиԥш нхарҵа ду ҟатцаны ишгылоу. Рыфатә лымкаала аҟатцаразы, ахәыҟатцаѡцәа Қырттәылантәи иааԥхьаны аматҵ шыддыруа… рынхарҵа ҵыԥ азы, ртцаразы, рыкрыфара – рыкрыжәразы уҳәа зегьы рзы ишхәыда-ԥсадоу… Абартқәа зегьы зыбзоуроу Бериа иоуп».

… Дзазымхәыцзеи Калинин… Бериа ипроект, СССР Иреиҳазоу Асовет апрезидиум ахәаԥшны, иахганы иргаз амилаҵқәа: аҟарачқәа, ачеченцәа, аингәышқәа, абалкарқәа уҳәа рыдгьылқәа ақыртуа хьыз ҷыцқәа рыхтцаны, Қырҵтәылатәи ССР иадтцахарц азы Аусԥҟа инапы анатциѡуаз иаанагоз… Изеилымкаазози Бериа игәҵакы, Кавказ зегьы Қырҵтәыла ахьз-

ҵаны, аимпериа ду аимператор ду диацлабны, аимпериа хәыҷы ҟатҵаны, иаргьы димператорхарц дшаҽыз.

Аҧсуа жәлар анизахымга, иҳбеит, хыԥхьаҳарала хынтә иреиҳаны ақыртуа жәлар ааганы ирыланырханы ирылаиҳѡарц, рбызшәа рцәырҳны, ржәытә ҭоурых ҭыԥхьыҳқәа ԥсахны, рхылтҵшьҭра рхарштны, рыԥсадгьыл аҽы ишыҟоу иахымгаҳакәа рдац-ԥашә ытцирѡаарц... Аха урҭқәа Наҳар иабеидыруаз.

Жәиԥшь шыҟәса канвоида ашә аҟынҳа ашьапеихгара азин змаҳамыз имацара, аныцә еиԥш еивҵарыԥхны еилагылаз абнаршәыра таига дылаланы дахьцоз, дынхьаԥш-аахьаԥшцыԥхьаҳа «анаԥшы-ааԥшра ҟалаҳом, ушиашоу уцала, акәымзар ушьапқәа утцаԥыстҵәтцәоит» ҳәа игәы кылызтцәахьаз аканвои ибжьы абыржәымзар-абыржәы дыдбыжьтцас агьеѡ ааихнаргарашәа, иҭагылазаашьа ааҟалон, дышиашаз дхыԥхыԥуа иҽынеихон, ишьапы даҟәиҭны дышцоз акыраамҭа ихаҽы изаагомызт.

Шьыбжьааразы рацәак агмызт, шьжьымҭан аахыс амѡа дыҟәын, даанымгылаҳакәа ашьхахь ихы рханы ацара даҽын, аха дандәыҟәлаз дызхьыԥшуаз рыҟәцәаҟәа ракәын макьаназ иибоз, дазааигәахацыԥхьаҳа ицәыхарахозшәа ибон.

Ахәылбыҩеха иѡызцәа аусураҟынтәи ирхынҳәны абарак аҽы инаргааны дгьежьыр акәын, иѡнацаланы ианырԥхьаҳо дрымбар, иусҟәа цәгьахон, убналарц уаҽын ҳәа еиҭах иус ҳбаны, иҟәыз ашыҟәс изацыртцар алшон.

Наҳар уи аҩны аус иуҳомызт, аԥсшьара азин иман, аха абарак ддәылтцны ҵьара ацара даҟәиҭымызт.

Ашарԥазы зшьапы инанаго иҟаз зегьы еидцаланы аусурахь ианырга, абаракаҽ ишьҭаз ачымазцәеи иареи ааидхалт.

Ачымазцәа хәшәы-быҩьшәы ҳәа уажәыгьы акгьы роуҳомызт, ашьха ашьапаҽы шәалзырго ыҟоуп ҳәа анраҳа нахыс, рылаҟәа ҭырхаха Наҳар ихәаԥшуан, аԥсшьара мшы аан сцаны ишәзаазгоит ҳәа иреиҳәаз заҵәык акәын гәыҩрас ирымаз. Аха ичкәын иҟынтәи асалам шәҟәы иоуз данаԥхьа нахыс, ирбахьаз иакәҳамызшәа деилашәаны, ихы ицәымыҩханы, илахь ааитцыхны аҳәгьы диҽамԥшуа иҩаниԥсах, уцома, ахәшә ҳзааугома ҳәа игәаҩьны изиазтцааумызт.

Маҟсим Пиотр-иԥа иҭагылазаашьа цәгьан, еиҳа илаҩхьан, аха егьырҭ реиԥш дыҟьуамызт, дгьызуамызт, иԥсы ахьылеига-

ҭеигоз акәымзар ажәак ихәлшәомызт, игәы ҭарханы дыкәын, ихыбаҭ мацара аанхазшәа акәын уаҳьиҷаԥшуаз дшыҟаз, илакҵақәа ҵашәашәахьан, илақәа ҵаакәкәала атҵахь ицахьан, ихала ихы аматҵ изазуамызт, имч зегьы илнарԥаахьан. Абас дшыҟазгьы ихдырреи, игәаҟәышреи шимац иман. Ианша, ихы аарҳәны иқәҵаны, Наҳар иахь аԥшра далагеит. Наҳар дызтәомызт, дызгыломызт, дгәаҵеиуа дыҭнан, уажәы-уажәы ашә днылаххуан, игәы иҵаз аԥәгьы издырамызт.

Мақсим Пиотр-ипа диҳәарц иҵахын, ҷьаргьы умцан, баша аԥьабаа ухы иаумырбан, ҳара усгьы иԥсуа ҳауп ҳәа (избан акәзар уигьы ибон иҵагылазаашьа шыҟаз, Саианскҵәи ашьхаҟәа ршьапаҷы дцаны, ахәшә ԥшааны аагара ус имариамызт), аха иҷыҵа зегьы еиҟәышьшьа-еиҟәыжәжәа иҟалахьаз дарцәажәомызт, иҷы изеихыхуамызт.

Наҳар усҟанҵәҟьа дзызхәыцуаз, абарак аԥхьа игылаз авишка иқәгылаз асолдаҵ иҷеимырбакәа, дитцысны дызлацашаз акәын. Урҵ асолдаҵцәагьы акыршыҟәса раахыс аԥшыхәра ргәы ԥнаҵцәахьан, насгьы аполитиказ иҵакыз аԥәы заҵцәык идамхаргьы сыбналоит ҳәа иҷеазимкыцызт. Аҕьычцәа ракәын ибналоз, аха урҵ араантәи иқәыргеижьҵеи ҭышыҟәса ҵуан. Асолдаҵцәа шьыжьымҵанла рҷанеиҵнырԥсахлоз, «аҵарпҟара» иашьцылахьан, ҷыц иқәгыларц ииауаз литрабжак иԥьыба иҵаргыланы ииаигон, днаитцагыланы инапы иҟьон, хыхь иқәгылаз дгәырҕьаҵцәа днылбаауан, нас абудка иҭналаны, маԥала инарыхәладырпҟон, уи аамҵаз шьапыла акәым, атанк ала урывсны уцозаргьы урызгәаҵомызт.

Аҵыхәҵәантәи аамҵазы асолдаҵцәа абас шыҟартцоз Наҳар акырынтә ибахьан, изышьцылахьоу иахьа ишԥаҟәытцри ҳәа, дышнаҵҟьара иҷеырхианы ашә дшылагылаз, иԥынҵа ду ҟаԥшьшьԥа аҷеиҵнырԥсахларазы ииаз хыхь иқәгылаз дааитцагыланы игәабжьынацәала ихәда дасуа, ақьафруга аазгеит, ушзахәо улбаа ҳәа аанарго иирбеит. Дгәырҕьан дкәалааua дҵалт, ацыгәгьы ус ирласны изылбааԥарым, али-ԥси рыбжьара днылбааҟьан, ишьапы адгьыл иқәмыркьысԥакәа авишка атцаҟа игылаз абудка дныҭнаԥалт, аԥынҵа хыҟаԥшьаагьы дишьҵаԥало дныҭналт, аԥәы имбарц азы ашәгьы нархадыркит. Наҳаргьы дыззыԥшыз аамҵа аниба, Мақсим Пиотр-ипа дахьышьҵаз дааихаххын, сара сцеит хәшәаагара ҳәа наиаҳәаны, дыццакуа абарак дындәылтцит.

Маҟсим Пиотр-иԥа ицәымыԥхан, димышьҭырц азы дихьынҳаланы дааникыларц далагеит, аха инапҟәа изышьҭымхит, атԥла амахәҟәа хытҵәҵәаны ианаваԥсоу еиԥш иваԥсан, ажәалагьы акгьы изымҳәеит, илаԥырзҟәа аахаҟәҟәалт, сара усгьы иԥсуа соуп, ихы сыҟәҵатәыс изисҭазеи, иабадгьылу, ицара-иаара мариоума, насгьы дрышьҭуама, даанырклар аума даҟәдыршәоит ҳәа, ахьаа имаз даҽа хьаак изацнатҵеит.

Асолдатҵәа абудка иԧнеибагәаны рҽархәхәара иахьынзаҽыз, Наҳар аз еиԥш ишьҭыбжь мыргазакәа дрывсны дцеит, дагьрызгәамҵеит.

Аҽены амш даара ибзиан, ажәԧан агәышҵа казказуа ицқьан, ицаҳә-цаҳәуа иԥхоз амра, еимиааны игылаз ашәаԥыцьаԥ иалсны, адгьыл аҟынза изынаҵомызт, асы шышьҭытҵхьазгьы атҵа хьшәашәан, адгьыл ҵьара-ҵьара ибахҵәаза иҟан, еиҳарак амажәа еиԥш шьамханынза дныҵашьшь дцон. Агыгшәыгҟәеи ашәарахҟәеи ракәымзар ауаԧы ишьҭа ҵьара ианны ибомызт. Шьыбжьагәы ианахыс, ихы зыҟәкны дцоз ашьхаҟәа рыҟәцәаҟәа имбазо ицәызит. Убасҟан ауп ианигәалашәаз, – «Бнала мацара сцоит ҳәа уалагар, даара ицәгьоуп, уҟьалоит... Саианскҭәи ашьхаҟәа ирылсны Енисеи иалало азиасҟәа рацәоуп, акы узыԥшаар, ушавоу ашьха ашьапаҽы укылнагоит, уаныхынҳәуагьы, Енисеи аԥшаҳәаҟынза уаанагоит», – ҳәа Канза иеиҳәахьаз. Уи ашьҭахь даатгыло, зиаск абжьы саҳауазар ҳәа, илымҳа кыдҵаны азырԧра далагеит. Атԥла быԥьҟәа аԥша ҵәҵәы ахьрысуаз абжьы ада акгьы илымҳа иҭасуамызт. Дцон даанымгылазакәа, ус иармарахь ала ашшыҳәа азиас абжьы иаҳаит: иаразнак дааҟәҵәиааны, уахь ихы рханы ддәыҟәлеит... Зны ииааигәазаны иаҳауа, нас ицәыхарахо акырза дцеит, имчгьы каԥсо далагеит, дынҵаркызар аахыс иахьа иинырҟәахьоу абжа-аитабжагьы дымнырҟәазацызт, иԥсы ааитеикырц дахьынатәаз азиас ашьҭыбжь ахьиаҳаз акәзамкәа, зынза аҽеаҵьара игошәа иаҳаит, даахьаҳәын, уахь ихы рханы деихеит, аха уахьгьы лҵшәадахеит, ҵыҵк данынаскьа зынза имаҳазо импытҵазит.

Уажәраанза иказ-казуа дызҵаԥшуаз ажәԧангьы, шьҭа иазхоуп ҳәа аҳәозшәа, аԥсҭҳәаҟәа кәашо иаахылан, рҽеибаркны, рҽааитцыхны ахыза еиҟәатҵәа еиԥш, рыҽенатцырҟьеит али-ԥси рыбжьара, иара усгьы ицылашьцаа иҟаз абнара, инеихашәы ихәлазшәа ииаҟалеит. Ииаицәымыԥхеит, дунеи ахаан ауаԧ-

ԥсы дзымбаӡацыз, абна агыгцәа ргыланы, ихаԥаны дакуазшәа игәы ааҟалан, аԥхӡы хьшәашәа наиԥәнатәеит. Ԥхьаҟа цашьа шимамыз аниба, дхынҳәны дызлааз ишьҭа дхылт, сзылтцуазар ҳәа, аха хара дазнамгеит, аиуазеиуоу имбаӡо ишьҭаԥәагьы адгьыл иналаӡ ицеит. Аԥстҳәаԥәа нхытцны лашарак ибо дҟалааӡа ашәиҭышәи изыҟамҭо, дууаза имацара абнаршәыра даалахеит, аха аԥстҳәаԥәа заҭа ихымтцрыз, еиҳа-еиҳа еилаҳанто, ажәѡан иаҭамӡо, адгьыл ԥеыԥәрыжьуан ибба-ббаӡа. Иаарласны ихәлоу, ишоу изымдыруа, илашьцаза иааҟалеит. Уаҳа еиҭатцшьа изыҟамҭаӡакәа, дшьахны ԥьарак дышгылаз, инеихашәы ихәлеит. Ҳаґоу-саґоу имацара абри еиԥш абнаршәыра дҟьаланы дылахааит, даара агәы ґәґәа змам ашәа-зыӡа дагоит. Наҳар акыраамҭа иԥеыргәґәаны дгылан, ашәара зынӡа имԥынгьы иааиуамызт, аха агыгшәыг ифѡы ркызар акәхап, апрожекторԥәа реиԥш рылаԥәа жжаӡа, аддыҳәа аԥеыѡԥәа реиԥш, зны иармарахь ала, аԥеазны иарґьарахь ала ивыҟьҟьаны ицо ианалага, игәы ҭрысит, аԥәыцьмаԥәа дҭаԥшыхәны ивагьежьра ишаԥеыз идырит, ихы зларцәихьчаша ҳәа, аԥеакы ҳаҟәытцып, алабатцәҟьагьы икымызт. Ирҳәоны иаҳахьан, аԥәыцьмаԥәа мышә ҟәыш иҟәышуп, хаха арахә ианрыжәло еиԥш акәӡам ауаѡы ишижәло, ифѡы анырклак «ивакәашо» ивалоит, дԥыршәоит, ихы злеихьчо имоу, имаму ҳәа, итҟьо акгьы шимам агәра анырґалак, иааикәшаны дыркуеит ҳәа.

Ашәарҭа ґәґәа данҭагыла иаразнак атцла дыԥәлеит, абжараҟынӡагьы дымѡеицызт, ицхлымуа гәарҭак еицрыԥсса иааитцагьежьит. Ирхалашааузе рылаԥәа, ацәашьы аркны атцла ашьапы иадгылазшәа, икахха инарбон, хыхьынтәи дахьрылаԥшуаз, ԥеык-ԥеык иаҟаран. Ҳаґеимшхара, даарылашәар али-ԥси рыбжьара дааимыржәжәон, атцла дшыԥәлаз анырба, ашьапы рзытцымхит, уаҳа егьрыгымхеит, рхаԥыцԥәа аларԥаны иахон, ршьапхыцԥәа рыла ацәа ахыржәжәон, акгьы анрылымшалак, дара-дара еизгәааны аибарԥсра иалагон. Иԥсы ӡаны дыԥәтәаны дрыхәаԥшуан, иҟрым-ԥрымуа итцагьежьуа итцагылан, ицомызт (иҟалап урҭ дара рбызшәала еицәажәозҭгьы). Атцыхәтәаны рызегьы ааидгыланы, акы иасны иркын, иаргьы ґәґәаӡак акәызҭгьы акәхарын, акыраамҭа ирԥеагыланы иԥәԥон, аха ирулак икарыжьит, иԥәшьуа ирыманы ԥытԥ инаскьаргон, нас ирхынҳәны еиҭа атцла ашьапҟынӡа

иаарган... иааҟәымҭӡакәа ихәаауан. Иҟалап уи ус зазыруаз, уара уоуп изхароу, ҳнаивга-ааивго ҳуманы ушыҟәыз дҳацәцеит, игәаҒ уара иухаагоит ҳәа акәызҭгьы. Абас иҟәшьуа, ирхәазо, иааҒрасуа ишрымаз ирыцәгылан, акакала иаанкыло, рыхәцәаҟәа ҵыжәжәо, иаапкны инарылалан, зегьы еимбҒьыжәаа рхы ахьынахаз афасара иасны ицеит. Иааҭынчрахеит. Уи ашьҭахь ишҟа уаҳа гыгшәыгк ыҟәымлеит.

Наҳар ауха аҭла дшыҟәтәаз иааиршеит. Аҟәыцьмаҟәа реибафара ашьҭахь ҵыҭраамҭак иҭынчран, аха нас убри еиԥш бжьы ҟаасҭаҟәак абна илыԧны иаҳауа далагеит, угәы аатнарӡызааратәы еиԥш. Зны асаби икьаасыбжь еиԥш игаларын, аҽазны акыр-кырҳәа еибарччо ҵьоукы ишҟа иааиуазшәа, нас артҵәаа-артҵәааҳәа ԥҳәыск дыҳәҳәозшәа... Аԥьыбжьы... аҒызбжьы... аҭҵәуабжь... хкыс иумаҳауаз иарбаныз, аха игәы мышьҭыкәа ихигеит. Зны-зынла убри еиԥш абжьы мӡанраҟәа иаҳауа далагон, изымчҳакәа илымҳаҟәа икуан. Ииулак ҵәгьала иршеит, аха анаҟә шхыц ихын, ахытҵра зынӡа агәы иҭазамызт. Аҭла данылбаа аҟәыцьмаҟәа ауха ирылибахыз ашьаршәы днылагылт.

Ҵыҭрак ашьҭахь инеилыԧры-ааилаԧрын, амра кылԥхашәа амш аҽанеиҭанак, Наҳар иԥсы ааивигеит, днаԥшит-дааԥшит, аха ашьхаҟәа ибаратәы ажәԧан ахаҽы амрыцкьацызт, аԥардаҟәа реиԥш игьало иатҵакнаҳан, уажәымзар-уажәы ихыҵуеит ҳәа ила ааихмырсыҒьӡакәа дышрытҵаԥушаз, ԧаԥхьа ҽааибадыркын, анаҟә еиԥш еишьылӡа инхыҳалан, иаԥхьа игылоу димбо, иныҵлашьцааит. Аҽны хәлааӡа амш уаҳа аҽеиҭанамкӡеит. Ишԥаҟаитҵагәышьоз, еиҭах аҭла дыҟәлеит, уиак заҵәык акәын хыхьчагас имаӡаз. Ҿынла иҭынчӡа бжьы зхымыԧӡоз атоура ианыхәла, иҽыхазшәа, еиҭах «ацәажәара» иалагеит. Иацуха еиԥш бжьымӡанрас иҟоу зегьы шиаҳауаз, ихәы-ижьы ҟаҟаӡа ишааилагылоз иршеит, лацәеихьшь ҟамҵаӡакәа.

Адырхаҽыҵгьы анаҟә шхыц ихын... Алашьцара зынӡа ииаимнахааӡа дныҟәон, ҵьара сызкылсуазар ҳәа, аха дахьцалакгьы зегьы еиԥшын, бнаршәыран. Абас акы-ԧба ҳәа иааԥхьаӡаны, мчыбжьык днасыԥцәгьаха дҟьаланы дылан. Абжьымшы аҽны анаҟә хытцын, ажәԧан каз-казуа днатҵаԥшит, аха дзышьҭаз ашьхаҟәа рцәаара имбаӡо ицәыӡит, зынӡа аҽа дгьылк дыҟәнагалазшәа ибо далагеит, амрагьы ааҳәны, мра-

ҭашәарахьтәи аганахь ала агылара иаҷыызшәа, зынӡа зегьы ицәеилагеит. Игәы каҳаит, ихы ицәымыӷхо аҟынӡа днеиит. Абасҟак аамҭа ачаӷьа ихәда илымбаацызт, имч каҧсеит, ишьамхқәа дрызнымкыло икәадахеит. Акрымфара атцкыс дзыргәаҟуаз азыжәра акәын, иацы аахыс (ааанӡа иагьигәалаиршәомызт) игәы шабо, дҷажәкуа далагеит. Илақәа шаҟьшаҟьо ҵьара зытҟәак ҭатәаны избозар ҳәа дыҧшаауан, аха ҳәынтцәаршьшьырамзар акгьы имҧыхьашәомызт. Ила акакаҵ ытцашәо, иблахатц еилагьежьуа дышнеиуаз, ауаҽы ишьҭа акәушәа акы ибеит, акыраамҭа агәра изгомызт ауаҽ ихаҭа ишьҭа шибаз. Еимаада, ашьапышьҭақәа ҷыц-ҷыцӡа ианпыҟҟала ианын. Имлакра ихашҭит, иӡышра наихҟьа ицеит, игәы ҕәгәахеит, ауаҽы ихаҭа дибазшәа дҟалеит. Ихыршәланы иҷыынеихеит, ҧытк данынаскьа, дыбнауаҽымзар, ауаҽытцәҟьа ара даазгоз, насгьы еимаада дыҟоуп, ишьҭа схыланы сцоит, аха абнауаа ахьыҟоу скылсыр ҳәа ацәалашәара иоут. Азныказы дхынҳәырцгьы ақәикит, аха амҷы еизганы ишышьҭаз ибеит, уи агәыҽбара иоуз аанарҳәит, избан акәзар амҷы еихала иҧырҟазшәа ихытцәтцәан. Лаба шәпакгьы аалихын, иаанкыланы ашьҭа иибаз деиҭанхылт. Днаскьацыҧхьаӡа еиҳаеиҳа ицәымыӷхон урҭ ашьҭақәа, ддаумзар уи иаҟароу ашьапы зтцоу ауаҽы дыҟоуп ҳәа игәы иаанагомызт, ацәеихақәа реиҧш иҟьаҟьа-ҟьаҟьаӡа акәын ишаныз, насгьы ишьаҷақәа убасҟак еихиҳәон, аки-аки рыбжьара иара х-шьаҷак изтәон. Адауқәа ртәарҭаҷы саанагазарҳәадынкахәыцуадышнеиуаз,«умтцасын, уҧсит» ҳәа ишьҭахьҟа игәиҷеанӡамкәа азәы ибжьы аагеит, абнаршәыра зегьы еиларӡызо. Игәы ҭыҧсааua данаахьаҳә, ҽыцьа ҽыз-ҽызӡа (иаҟара ҽба аура рыман), рхахәи ржакьеи еимиааны иқамса-қамсаӡа, реиха дуқәа раҳаны ихагылан. Днытцакка дцеит, адауқәа алакә аҷы иаҳахьаз рхаҭа-ҧсаҭақәа ракәушәа акәын ишыҟаз. Азәы днаимтцасын, алаба иикыз ааимихын, иршәны икаижьит. Драҧцаны дрыманы рҷынархеит, ицон, ицон, интцәаӡомызт, реихақәа раҳаны ишыркыц иркын, рҷы ааихыхны иацәажәомызт. «Идауқәатцәҟьазар? Аха адауқәа аматәа рышәӡам, арҭ иршәуп, аатцәақәа реиҧш ирхарҧоуп, аха усгьы матәоуп. Изустцәахарыда?» – игәы дтахәыцуан. Рҷымтра иқәыӷәгәаӡо даналага, «шәуааӡами, шәызустцәада» ҳәа дтцааит.

– Уҳацәажәар ухы хаҳцәоит, уҳахәаԥшыр улаԛәа ҭаҳҳуеит, уҷы еихакны ухьамԥшзакәа уцала, уара аԥьныш, атцыхәа змоу, атәыѡа зхагылоу… Иҭарблыша!.. – руазәы ибжьы аѡ дытцанацало иаагеит.

Наҳар уи ашьҭахь уаҳа ҷимҭзеит, иаҳаз дааитцанарԛәԛәеит. «Атцыхәа умоуп… атәыѡа ухагылоуп… уԥьнышуп» ҳәа иеиҳәаз иаанагоз акымзарак изеилкааумызт… Амыԛәшәатә дшаниаз, мыждаԛәак дышрымпытцашәаз ибон, иаԥхьа изыԥшыз издырамызт, ихы иҭагьежьуа иҭаз срымпытцытцны цашьас иԛастцарызеи ҳәа акәын. Мчыла ҳәа далагар, имч рыԛәхомызт, рыхәдаԛәа хызза, рмахәарԛәа шәпа-шәпаза, еимиаа-еимҷиааны излеибаз ала, акәҷышь еиԥш даанкыланы ихәда хыртцәон. Сыѡны сцап ҳәа далагар, ашә аԛынза днарышьҭуам, иара жәантә еихигози, дара знык еихырҳәоз ршьаҷеи еиԛаран, ршьап дуԛәа рыла инаиԛрагыланы ддырԛьацуан. Маанак рытцагаланы, хшыѡла дыриааины, иԥсы рцәимгозҭгьы, аҷеакала дрыхәомызт. Изустцәоу рхи ртцыхәеи еилкааны имазар, рызнеишьагьы иҷеазишәарын, аха дцәажәар руам, дрыхәаԥшыр руам, аума хаҭа ззырҳәо даԛәшәеит. Иуааушәа иԛоуп, урысшәала ицәажәоит, аха реиԥш зеиԥшроу ахаан имбазацт. Жәиԥшь шыԛәса раахыс дызԛәымшәацыз иарбаныз, аха абри еиԥштцәԛьа данымиацызт.

Аиха ахәала ишьҭахь иааисуа дрыманы ишнеиуаз, абнаршәыра иаалтцын, улаԥш зхьымзо иҭахкааны иԛаз еиужьрак иаадгылт.

Аанда, аандак еиԥшымызт, адауԛәа ргәара еиԥш, атцла дуԛәа рԛәаны, еихажьны, атцыс захымԥрааua иԛатцан. Агәашәгьы гәашәк еиԥшымызт, иара иеиԥш иԛаз даханы, иаартны аҭалара имч аԛәхомызт. Дрыманы аѡнытцԛа инҭалт, раԥхьаза илаԥш зыԛәшәаз, шьамханынза иѡеиуа, иԛашә-қашәо иҭагылаз ачарҭоуп. Иааԥьеишьеит, ача лазтцо ауаа роуп… Ауаа рҷы саама игәахәын, ишчарҭатцәԛьоу агәра ихы иаиргарц инапы нагзаны чахәытцәԛәак анааникыла, аихахәы апԛаца ааихнарган, инапы ԥнатцәазшәа, икәал-кәало иааицрахеит.

– Ҳеаѡра далаԥшуеит, аԥьныш… амышьҭацәгьа, ала цәгьа… иҭарблыша, иҭарҷыҷыша, илаԛәа акгьы рымбо иҷеаҳәатәуп, – рҳәан, али-ԥси рыбжьара атцлацәа еиԥш иԥьаԥьаза илахь инадтцаны, лашарак имбо иааҷарҳәеит. Уи ашьҭахьгьы акыраамҭа дрыбжьацаланы дрыман ицон, днышьацәхнысла-

цыԥхьаза акака иаахон. Днаргараны иахьыҟаз аҭыԥ аҟынза инаҙазар акәхап, даанырҟылт, инапҟәа ҽарҳәеит, аҽы аныршьаҳауа еиԥш дыршьаҳаит, уигьы азмырхакәа агәашьа днадыргыланы, дԥахны дадҽарҳәалт. Нас иԥыртцны ицеит. Саатк аҟара бжьы иаҳаҙомызт... Ашьҭахь ҵьоукы рыбжьы иаҳауа далагеит ихараны... Хәыҵы-хәыҵла изааигәахо иаԥхьанза иааит. – Ҳазшаз иҳаԥәирԥхо ҭашәаанза, илаԥәа хышәымтын аԥьныш... Ианарлашьцалак ила злаҽаҳәоу амыхны ижәыблы!.. – иаԥхьа игылаз азәы даацәажәеит, ибжьы ауахәама иԥныԥуазшәа. Абри ашьҭахь зегьы хынҳәны ицеит, ршьапышьҭыбжьԥәа рыла ирацәаԥны ишааиз аҟара еиликааит. Еиҭатынчрахеит, бжьы имаҳаҙо.

Дзымтцасуа агәашьа дадҽаҳәалан, ус алаԥәа ршыбжьы иаҳауа далагеит. Харантәи дбаны, ишҟа еиханы ишаауаз ԥашьомызт, изааигәахацыԥхьаза рыбжьы цәгьахон. Деимыжәжәа дыргарашәа, аддыҳәа ииаидыххылт. Рхаҭаԥәа ибомызт, аха рыбжьала ла дуԥәан, игәы нҭыԥсааит, уажәы рхаԥыцԥәа сыларԥсны сеимыржәжәоит ҳәа дышьхынԥсыланы дышгылаз, рызхара идшыланы, иламкьысҙакәа ихынҳәны ицеит.

Ԥсрак дахыԥазшәа игәы иабо, ицәеижьы ихыбзааua, лассы ихы инапахьы изаагомызт... Абга кыдцаланы иркызшәа, рхаԥыцԥәа еихакшо идгьежьылоз алаԥәа дыфа-дҟаҟа, деимыжәжәа дымгакәа дахьаанрыжьыз агәра изгомызт. Ахаҳә рҽаҳазшәа иԥыртцны ианца ашьҭахь ԥаԥхьа бжьы имаҳаҙо иаатынчрахеит, ииаигәа-сигәа, ԥсы зхоу акы ыԥәзамызшәа, иууаза иааҟалеит.

Деибганы дшаанхаз агәра анига, ашәара наихытцын, ихыԥсааны иҟаз азышра ааисны дакит, абыржәытцәҟьа ианимоу иԥсы ааихытцрашәа.

Аҟәа данҭакыз, Ԥачулиа дҽажәкны даниргәаҟуаз иханарштит, усҟан маҟҽаҳәара дызҙаагылаз азытҟәа, ихәынгашьаны иҽахьы аԥагара акәым, дахьҙаԥшылоз изымчҳауаз, уажәы имазҭгьы, азыхь еиԥш иԥхьаҙаны, датцашьшь ижәуан, убри аҟынза игәы шабон.

Скыдҽаҳәаланы сабанзарымазааueи, уаҳа лашарак смырбазакәа исылгарц рызбама ҳәа дышгәжәажәоз, ашьапышьҭыбжьԥәа иаҳауа далагеит, изааигәахацыԥхьаза ицәымыԥхон. Итцаргалоз издыруамызт, аиха ду азәы иҟәаҟәа иԥәтцаны, ихы хисарц дааиуазаргьы ибомызт, адгьыл итцархәашаны

игарашәа акәын изааигәахара иаҽыз ашьыпышьҭыбжь илымха иштасуаз.

Иҟаларызеишь ҳәа игәы ҭытҵны ицо дшыԥшыз дааидыххылан, илаԛәа злаҽаҳәаз кны днахан иаамихын, ахытҟьа еиԥш дласны ишьҭахьҟа даақәгьежьааны иҽынеихеит.

Наҳар уи инеиҽаԥшратҵәҟьагьы дахьымзеит. Ишьҭахьҟала дахьихәаԥшуаз, уигьы ихахәы ԛамызуа иоужьын, аԥшҟаԥшь аԥатҵа ԥшра змаз иҟәаҟәа аахнаѡо иԛәыԥсан, дырбаандаѡны даазгаԛәаз реиԥш ишьапԛәа хтын, аурыла дреитҵан, аха ижәѡахырԛәа ҟьаҟьаза, акыр иааиланы деилаҟацаза дыҟан, аатҵәа еиԥш ишьамхы инахысуа ишәыз ишьахәарԛәа атҵыԥшуан. Уигьы диламкьыскәа дидтҵны иҽанынеиха, Наҳар игәы ааиԥсахын, суҳәоит, анцәа уишазар, ҵәыцак азна азыржәтә сыта, сҽажәкуеит ҳәа ишьҭеиҳәеит, аха даахәынгьы дихәамԥшит, аҭакгьы иимҭеит, ишьаҽаԛәа еихҳәо дцеит ихы шхаз, даанымгылазакәа.

Наҳар ила аҽаҳәага анамырхыз, амра ҭашәахьан, аха аилашәшәара аҽазнамкзацызт, дахьынаԥш-ааԥшуаз зегьы кказа ибон, раԥхьаза илаԥш зыԛәшәаз, аупцәа хылԥаԛәа реиԥш рхыбраԛәа ԛәацә-ԛәацәза (зегьы неибеиԥшын) изхагылаз аѡынԛәа роуп, ртзамцԛәагьы рхыбԛәагьы мҽлыхын, аҟауар акыр еиԥшын, абылра иалтцызшәа еиԛәатҵәа-еиԛәатҵәаза иҟан. Ихаан абарҭ иреиԥшыз аѡынԛәа имбазацызт, иԥьашьаны дрыхәаԥшуан, неиԥымкрада (амҽы иалху) аԥьарсахьаԛәа рыдҟатҵалан. Аѡынԛәа ракәын иибоз, аамҵыдарахаз ԥсы зхоу азәы илаԥш дытҵашәомызт. Акакала илаԥш рыхго дышрыхәаԥшуаз, зегьы иаарылыҳәҳәо игылаз ѡын дук, ауахәама ԥшра змаз, илаԛәа надхалт. Аԥхьа ахацәа, аҳәса, ахәыҵԛәа рацәаѡзаны игылан, еиԛәышьшьы, азәгьы ҽитуамызт. Игылан иадырсызшәа зынза имԛәацазо. Аҳәса неибеиԥшны ршьапаҟынза иназо ацәѡыча ршәын, рылаԛәа аарлаҳәа иаатцыԥшуа зегьы рылахьԛәа ҽаҳәан. Ахацәа абжеиҳараѡык ршьапы хтын, рхахәԛәеи ржакьаԛәеи аужьын, ршьамхы инахысуа аатҵәа аформа змаз аматәа ршәын. Хәыҵгьы дугьы рҽы ԥьарак ирханы игылан, ус азәы даацәыртцит, адгьыл даатцытцызшәа, дахьынтәиааз ҳәа изгәамҭазакәа, уи ишәыз аматәа зынза аҽакын, ишьапаҟынза илеиуа харԥуп ҳәа азуҳәаратәы иҟан, ижакьа ҟәашшза имаҟҽаҳәаранза иназон, ихахәгьы убасҟак иаун. Изнапык ала алаба ҟатҵа икын, егьи

инапы – ацәашь ду, ихәда аҵьарсахьа хьлыхушәа еилыԥхааua иахшьын. Иаԥхьа инеины, рхы адгьыл аҟынӡа иларҟәны, рылахь, рыҵьымшь ӡатәны, инапы иагәӡуан, иара даарылыҳәҳәо диашахәҵәаӡа дрылагылан, ихы ирҵысуан, дымхырхәаӡакәа. Нцәак еиԥш дыԥхьаӡаны имҵахырхәоит... дреиҳабызар акәхап ҳәа игәы дҵахәыцуа Наҳар ила ааихмырсыҕьӡакәа дизыԥшуан, ихаан димбацызт, абасҟак зжакьа ауз ауаѡы, еиҳаракгьы изымбатәбараз, иара ида егьырҵ зегьы ибыԛа-быԛаӡа амшәԛәа реиԥш иҟан, ахәычԛәатҵәҟьагьы ҟәаз-ҟәазӡа, амшәҳәарԛәа реиԥш ирылан. Иара арахәыц еиԥш дпаҵьхәаӡа, ибаѡԛәа рыда жьы икзамызшәа акәын дшибоз.

Инапы агәыӡреи имҵахырхәареи ианалга, Ажакьа ду днараԥызан, рызегьы аѡнутҟа иѡналт. Рхаҵаԛәа ибомызт, аха анцәа ишьапкра ишаҽыз, «Алилуиа» ҳәа лассы-лассы иеицдырԛгызуаз ажәаԛәа рыла еиликааит. Ииаилалашәшәааниӡа, ҽааихак рымаӡамкәа, «Алилуиа» рҳәон.

Анцәа иашьапкра иалгазар акәхап, Ажакьа ду ида хәычԛгьы-дугьы адәахьы идәылҵит, анцәа иҽаԥхьа руалԥшьа ахьынарыгӡоз агәахәара шырнаҵаз рхы-рҽԛәа ирныԥшуан. Ажәѡан ахь ишьҭыпраарашәа, игәырԛьа-гәырԛьо еилыҵны, доусы рыѡнԛәа рахь ицон. Дук ицәыхарамкәа игылаз аѡны ашҟа ԥҳәыск, ԥшьѡык ахәычԛәа рнапы ианкны, илыма лҽаалхеит. Аума рбазшәа, ахәычԛәа, нацәала деибарбо, ишҟа аԥшра ианалага, аԥҳәыс, иҟалом уахь аԥшра, аҵьныш илаԥшцәгьа шәеацәышәыхьча, лҳәан, дырԥырагыланы аѡныҟа иѡналгалеит. Наҳар агәра игеит сыҵьнышны срыланагалазшәа рыԥхьаӡоит, уи азоуп скыдҽаҳәаланы сызрымоу ҳәа.

Аѡны ахәычԛәа лыманы дшыныѡналаз еиԥш, алашара алыркит, ашәԛәа ҟьаҟьаӡа иаартны инлыжьит, инеидыртәаланы акрырҽалҵеит. Наҳар абартцаҽы дгылазшәа зегьы ибартан. Иҵьеишьон, аҵьныш илаԥшцәгьа шәытцамшәан ҳәа, сышҟа имырԥшӡакәа, исывганы илгеит, арахь аѡны ашә аартны сызрыладырԥшуазеи ҳәа. Ахәычԛәа акрыфаны ианалга (ран лакәхап ҳәа иӡбеит), аԥҳәыс, ацәеиԛәатҵәа зхаз шәҟәы дук аартны лшьамхы иныԛәҵаны днатәан, лаԥхьа инаргыланы рзаԥхьара далагеит. Аԥхьара далагаанӡа ахәычԛәа, рхәхәы рыкәа иҵассы, рылахь, рыҵьымшь рӡатәит. Артцаѡ бзиа леиԥш акәын ишыдлыртцоз, лыбжьы акара-караҳәа идәылыѡны иаҳауан. «Схәычԛәа, амаалыԛь цәа зхоу, ахьӡы зхьыршоу!

Крышәфеит, крыжәжәит, ишәзыбзиахааит, шәҽы-шәнапы шәызәзәеит, шьҭа ашьҭаларахь шәхы шәырхоит, хыхь иҟоу зегьы иаҳхылаԥшу ишҟа, шәҽы нарханы шәиҳәа, цәамҭхаа шәиҭарц, иаԥшалак дышәзылԥханы шәааирԥшырцаз... шәылахь, шәыцьамшь зҭатәны, шәалага абас аныҳәара: – Аби, Аԥеи, Аԥсыцқьа зхоуи шәыхьзала, Амин!.. (Ахәыҵқәа рыбжьы еиқәыршәаны еицырҳәеит). Нас маҷзак шәааҭгыланы, шәцәаныррақәа зегьы ҭынчхаанза... Ҳазшаз шәимҭахырхәа, шәыгәқәа аартны шәиҳәа... – Уара зхьышьаргәытца ҳакәхшоу, ҳагәнаҳауп, ҳрыцҳашьа... иаԥшалак ҳаарԥшы, ацәа ҳалых, улыԥха-угәаԥха ҳаҭаны, Амин! (Ахәыҵқәа еиҭарҳәеит еицҽакны.)

Аныҳәара ишаалгаз еиԥш, ахәыҵқәа уаҳа рышьҭыбжь мыргазакәа риаҭаԥқәа рҽы инеины ишьҭалеит. Хатцак аиха дуззак кны даадәылтцын, Наҳар ишҟа дыԥшуа, абартца даақәтәеит. Уи даныѡналозгьы имбеит, даныѡнаԥшуазгьы аҭаацәа дрылибаазомызт... Дабаанагеи, игәахәын, иааҵьеишьеит.

Иаԥхьа игылаз аѡны мацараҽы акәзамызт, егьырҭ рҽгьы аныҳәабжьы ѡныѡны акраамҭаза иаҳауан.

Аиха ду аанкыланы абартца итцатәаз дшихьчоз шибозгьы, дзыдҽаҳәалаз агәашьа ытцыхны сыԥсы сызрыцәгозар ҳәа, Абраскьыл еиԥш, уажәы-уажәы имч ааизыркәкәаны дахон, аха атцыхра акәым, артцысратцәкьагьы илшомызт, убасҟак иҭәҭәаны иарсын.

* * *

Наҳар данҭаркыз аҽны инаркны, аазабцәгьас хкы-хкыла ихимгацыз ҳәа иарбаныз, аха уи ауха еиԥштцәкьа ашьартәага дақәымшәацызт. Акы, дҽажәкуан, изыхгомызт, ѡба, деиқәԥах дызлакыдҽаҳәалаз ашаха ижьы ԥҟаны, дытцкааны дахәаруан, ихԥахаз, дызлашәаз ауаа изырурц ирҭахыз издырамызт. Акы атцкыс акы еицәаны изеилалан, игәы кыдгыланы, абри еиԥш алахьынтца еиқәатцәа соураны сзыҟаз, иҟастцахьаз цәгьарас, ҳәа ихы ицәымыҭхо аҟынза днанагон, аха ичҳа... ахатца дызқәымшәо иҟоузеи, ҳәа игәатца иҭаршәыз агәаҭь дарыҭәҭәон, дхыбгазо даналагалак дааиднакылон. Исзыршандаз ҳәа дгәаҟуан, изыршазаргьы уатцәтәи амш бзиарак сзаанагоит ҳәа зынзагьы дақәгәыҭзомызт. Аха усгьы... аԥсхыхра иаҽу

ачымазаѡ гәаҟ ашаранҳа сызнеиндаз ҳәа иԥсы ыԥҳаны дшазыԥшу еиԥш, иаргьы ашара дазыԥшын. Аха ишаҳомызт, атцыхгьы иара иеиԥш ааанкыланы икыдҿарҳәалазшәа, аамҵа мцаҳозшәа ибон. Уажәы-уажәы ихы ѡышьҵихуан, аха анаҟә ҳанто ихыжьлаз еиҳагьы иарлашьцон. Аетцәаԥәа ибо ажәѡан цԥьазҵгьы, ма урҵ рыла ианшоз имдыруази, дышрыхәаԥшуаз аамҵа ихимгози.

Имч илҳааны, арѡашьыга ирҵазшәа, дытцашьшь акы даманы ицошәа анибалак, ихы аҿыгәҳәа агәашьа ианҟьаны иҿаалихуан.

Ҭхыбжьон агәы ианахыс, атцых аҿеиҵанакит, анаҟә хытцит, ажәѡан аҿарыцԥьеит, аетцәаԥәа кыдыґгаа ааԥшит... Митәык ихаԥаны ихәаҿера ишаҿыз, азәы дѡахан иааихихызшәа, иԥсы ааивигеит, анаҟә хытцны аетцәаԥәа аниба. Убри аамҵазы игәы ааҵанарҳызо ивараҿы бжьыцәгьак аагеит, гыгшәыгу, дуаѡу зыбжьы газ изеилымкааит. Днаԥшы-ааԥшит, аха ԥсы зхаз ҳәа иааигәа-сигәа акгьы имбеит. Слымҳа сажьама ҳәа иԥсы ҳаны дшызырѡуаз, аҳәагыла еиԥш ихаԥыцԥәа аҿаԥаҿаԥ рытцго, – «Аетцәа кыдысхуеит... Адгьыли ажәѡани еиҟарастәуеит... шәызегьы шәыҟазамшәа шәыхәтцәы ыԥҳәсхуеит... Алаԥәа... Аҳәаԥәа»... – ҳәа аргамаду илымҳа иаҳауа, ауаѡы ибжьы адгьыл итцыѡны агара иалагеит. Дгачамкны абжьы ахьиаҳауаз ахь дыԥшуан, ивараҿы икажьыз ахаҳә ду иатцыѡны акәын ишааѡуаз. Убриаҟынҳа ибжьы цәгьан, абыржәымзар-абыржәы адгьыл даахәытцыѡрны, аетцәаԥәа днарымтцасны ааакыдиԥаарашәа... адунеи зегьы аархыц-хыцны, еилаԥыххаа игарашәа. Иаҳауаз абжьы шизхымгоз... – «Уҿахы еиԥәатцәахааит... шәиԥхьыз угымхааит... Окоиани!» – ҳәа хыхьынтәи аҳауа иалаланы иааузашәа, аҿаҳәы ибжьы аагеит. Уик зынҳа деивнагеит, аѡада дѡаԥшын, азәгьы дибом, алада длаԥшын, азәгьы дыҟам, арахь ирхәо иаҳауеит. Азәы дмаԥаруеит, аҿаҳәы дшәиуеит. Сеилаԥсама, исыхьзеи ҳәа ихы агәра изымго дзырѡуан. Ус еиҵах анаҟә нхаҳалан, атцых еитцапата ианааҟала, аѡыцьагьы рҿы ашәаҳазшәа, хыхьынтәи зыбжьы ааѡуазгьы, адгьыл зыбжьы хәытцыѡуазгьы «аицәажәара» иаҟәытцит.

Аԥьаҳаным дгьыл аҿы саанагама ҳәа, иҟоу акгьы изеилымкааа, дышьхынԥсыланы дыԥшын иҟаларызеишь ҳәа. Абри ашьҵахь, дук хара имгакәа, аԥсаатә ацәа иалтцын, рыб-

жьы агара иалагеит, ҵьаҳаным даатытҵны дунеик дныҟәлазшәа, изгәакьаҭоу ҵьоукы умшәан ҳәа рыбжьы иҟәдыргозшәа, иҽааиҵсахит. Урҵ ирҳәоз, шьҭа ашарккара иалагеит ҳәа акәын.

– Шәыбжьы мгааит!.. Адунеи шәаныҭааит... шәышҵасҵәымҷу ҵсгьы-бзагьы!... Шәызегьы шәыҟаҭамшәа шәыхәтҵәы ыҟәысхуеит!... – Атҵарақәа рҷы шааихырхыз еиҵш, ҿаҵхьа адгьыл итҵыҿны уи абжьы мыжда агара иалагеит. Уи еиҵш заҳарыз сара соума иҳәозшәа, хыхьтәигьы, – Уҷахы еиҟәатҵәахааит!.. Шәиҵхьыҭ угымхааит!.. Иҟоутҵахьоу агәнаҳа узымгааит... Окоиани! – ҳәа ишәира деиҭалагеит.

Сабаанагеи, ҳара хдунеи аҷы акәзами сахьыҟоу, излацәажәо иаанагозеи, насгьы дара зустҵәада, рхаҭақәа зысымбозеи ҳәа ахәыцра бааҵсҟәа изцәырыргон, дунеи лашьцак ахь даманы ицон дтҵааркәкәала. Зыбжьы анышә итҵыҿуаз, Окоиани ҳәа хыхьтәи диқәшәиуа даналага, Каин (Библиа аҟынтәи) дигәаланаршәеит, Каин ицәымҷра ауп ажәа «Окоиани» зхылтҵыз, уи шәира дууп.

Ҽаамҭанызҭгьы Библиа ашәҟәы затҵа игәалеимаршәарыз, уи атҵыхәала аума ихигахьан, атҵара далганы ҷыц аредаҟциаҷы аусура даналага, Библиа дшаҵхьахьаз, насгьы ахаҭа шимаз, игәра ганы аус ицызуа Раҭба ианиеиҳәа, иану хәыч-мычқәак сзеиҭаҳәа ҳәа диҳәеит. Адами Евеи рычкәынцәа – Каини Авели ртәы изеиҭеиҳәеит. Наҳар урҵ аишьцәа ирзеибауз ихамшҭзо ихаҷы ааанханы иҟан. Аныки абыки ирыхшеит, ашьа ирылаз акакәын, аха зынҭа еиҵшҭамызт. Авель дуаҿыразын, дымшын... иикуаз, иишьҭуаз ицааиуан, инкаиршәуаз ииуан, аҿа икыр, аҵсы ҭалон, иаҭахон. Жәа-уасак абна илеитҵар, шәкыла игәарлон, аҷырпын аирҳәон, абжьы хаа ауаа зегьы ргәы ҟанатҵон, ауаа ракәым аетҵәақәеи, аҵсаатәқәеи, аҵсабареи бзиа ибаны иазыҭырҿуан. Каингьы ажәла леитҵон, аҽеаҿра беиа ҭигарц иҭахын, аха адгьыл ицәымҷын азы иҵьацомызт. Авель иеиҵш иаргьы ауаа зегьы бзиа дырбозар иҭахын, аха дбаны иаанхомызт. Аетҵәақәа, атҵарақәа, аҵсабара, ауааҵсыра зегьы игәы рзыразымызт. Ажәакала, дуаҿы мыждан. Иашьа дитҵашьыцны, игәаҷ кны дагон.

Ҽнак аишьцәа еицны дгьыл харак аҽы ишыҟаз, ахьҭа ҷәҷәа ҟалеит. Ааигәа-сигәа уаҿ дынхаҭомызт, бна дуззак агәҭаны акәын, ахьҭа рзымчҳауа ианалага, амца еиқәтҵаны ҳаҽҳарҵ-

хап ҳәа рызбеит. Хаз-хазы иалагеит аиқәтцара, аха Каин иага иундазгьы имҿы амца амкит. Авель инапы ахьирсаанза аҿыпҳәа ицгылеит, иԥхеит, илашеит. Абжьааԥны еиԥш ибжьы хааза ашәаҳәара далагеит. Каин уи ихы-игәы иасит, саргьы абас сашьа еиԥш искуа, исышьҭуа зсыцмааиуазеи ҳәа дыцәгьашьыцуа дихәаԥшуан, ианизымчҳаза дҿагылан, хаҳәла дааисны дишьит. Адунеи ахаан азәгьы ибараны дыҟазам сашьа изызуз ҳәа дигәҭасны, дхәытцажьны дитцәахын, дцеит. Абнаршәыра дылаланы дышнеиуаз, атцлақәа аазаза-мазан, – Каин, уашьа Авель дабаҟоу? – ҳәа рыбжьы иқәдырго иалагеит. Иаҳаз иамхацәгьахан, абнаршәыра дылтцны тцла шьаҭа ахьымизоз асакара дыкәлеит, шьҭа исыбаргәызеи, атцлақәа рыбжьы саҳауам ҳәа игәы рҭынчны, аха дышнеиуаз аетцәақәа аакәеицеин, – Каин, уашьа Авель дабаҟоу? – ҳәа изҿытра иалагеит. Абнаршәыра дзыламгылт, асакара дзыԥәымгылт, аума дақәшәеит, дабацари? Избеит ацәыслампыр еиԥш адгьыл дхәытцаларц, ус егьыҟаитцеит, ижны дхәытцалт, аарлаҳәа ихы аацәытцыԥшуа. Иаашаанза еԥныҳәа имазамызт. Ишо ианалага атцар ҿыхан, дыкны илақәа ҭырхуа иалагеит, – Каин, уашьа Авель дабаҟоу? – ҳәа. Убасҟан ауп ианеиликааз, азәгьы ибом, азәгьы иаҳауам ҳәа дақәгәыԥны агәнаҳара иҟаитцаз шианамхоз… абна, адгьыл, аетцәақәа, аԥсаатәқәа зегьы алымҳа шрымаз. Каин усгьы ауаа ргәы изҭамызт, Авель еиԥш изыразымызт, иашьа гәнаҳарала дҭарханы, ахаан ауаҿы ишьа зымбазацыз адгьыл иашьа ишьа шыԥәиҭәаз анраҳа, иахьарнахыс ҳазшаз дузыцәгьахааит ҳәа ашәиԥхьыз ишьҭартцеит… Убасҟан ауп ажәа «Окоиани» анаԥыртцаз ажәлар, Каин ицәымԥразы…

Наҳар абри алегенда Бено Раҭба ианизеиҭеиҳәа ашьҭахь мчыбжьык аатцаанза, Абиблиа шәҟәы уаԥхьахьеит, ахаҭагьы умоуп ҳәа дырххо дрыманы иаақәлан, дақәдырзуан, аредақтор иҿаҿажьны деиԥәимырхазҭгьы. Раҭба ицәгьа шиҳәаз аҟара гәҿарас иман, аха инагзаны агәра изгомызт, аус еицааueит, ҳаиҿызцәоуп, уи еиԥш ацәыхцәыфара илоуп ҳәа амалахазгьы ихаҿы изаагомызт. Зынза акгьы зхаразамыз игәылак игәы изҿон, избан акәзар хәылбыҩхак имтцатцан дшаԥхьоз, дизгәамҭазакәа, иҿны ашә аартны дааихагылахьан. Аха ацәгьа зҳәаз Раҭба шиакәыз агәра игеит, данҭарк, аусҭцааҿ иҿахәы иҿихырц даннеига, «Наҳар Абыхәба Асовет мчразы игәы цԥьам… Акоммунист партиа даґоуп» ҳәа ашшыԥхьыз инапа-

ла иисыз шыҟәыз аниба. Уи нахыс аусҭцааԝцәа иҽеыхәы иҽеырхырц днаргацыԥхьаз, игәы ҭытҩны ицо дазыԥшын, уара анцәа дхоуҭоит, Абиблиа шәҟәы умоуп ҳәа анбасарҳәои ҳәа. Аха, анцәа иԥьшьаны, уи азбахә ала азәгьы акгьы иеимҳәеит.

Наҳар абартҟәа зегьы игәаларшәаны дахьынзарызхәыцуаз, изгәамҭазакәа иҟьаҟьаза ишеит. Раԥхьаза иибаз, ахаҳә ду ахьҟажьыз иахагылаз атцла ҳаракы аиха кны илбааз ауаԝы иоуп. Уи иацы дытҟәаны даазгаҟәаз руазәык иакәын. Атцла дышналбааз еиԥш, ишҟа дымԥшзакәа днаивҟьан, ԝнык дныԝнашьшьы дцеит. «Иаха хыхьынтәи зыбжьы саҳауаз, хымԥада, иара ихаҭа иоуп, адгьыл зыбжьы ытцыԝуази сареи ҳаичаԥшьозҭгьы акәхап», – ҳәа игәы дынҭахәыцит.

Абри ашьҭахь аԝнкәа зегьы рышәкәа атын, ахацәа дәылтцны ицца-кы-ццакуа иаха аныҳәара ахьрымаз аԝнахьы ицеит. Ахәыҵкәеи аҳәсаҟәеи ыҟазамызт. Рацәак аамҭа иԝнамхеит, иаха «Алилуиа» акәызҭгьы ирҳәоз, ашьжьымҭан «Амин» акәын иԝныԝуаз. Ажакьа ду раԥхьа дгыланы зегьы аадәылтцит. Иаха ахәылбыеха иныҳәаны иандәылтцыз еиԥш акәзамкәа, рыҽеныԥшылара даара ицәгьан, зегьы акы иргәааны иаман. Ажакьа ду раԥхьа дгылан ицон, азәгьы дцәажәазомызт. Иаԥхьатцәҟьа ииасит, ишҟа азәгьы дхьамԥшзеит. Рхы шхаз адәы аханы игылаз атцла ԝа иаадгылт. Ажакьа ду инапы ҳаракны иԝышьҭихын, акы реиҳәеит. Шьоукы аарылтцын, иԝны аԝынкәа рышьҭахьҟа ицеит. Ԝыцьа аиха дуҟәа кны Наҳар ишҟа рҽаархеит. Уажәымзар-уажәы иаасыдгылоит, исзырурц ирҭахузеи ҳәа дшыԥшыз, иара иахь имнеизакәа, ахаҳә ду ахьҟажьыз иаахагылан, адауҟәа реиԥш, иаашьҭыхны зымԝа ишьҭартцеит, ианша нахыс адгьыл бжьы ытцыԝзомызт. Наҳар ила ааихмырсыгьзакәа дрыхәаԥшуан, ахаҳә аганахь ианышьҭартца ашьҭахь ашыш чалт еимакы-еиҽакны иианыркылан, иршәны икарыжьит. Адгьыл итцыԝуазшәа зыбжьы иаҳауаз ажра дтаҽаҳәаны дрымазаарын, дцар ҳәа ишәаны иаҟәтцаны ирымаз анаахырх, иханы даатырҳәеит, маҟҽаҳәара ԝахыс маҭәа ишәзамызт, аха амшә еиԥш дҟамсаза, иаԥхьагьы ишьҭахьгьы ахәы иҟәын, ижакьа ицламҳәа иатцацәахын, мчыла ишхыртцәаз ԝашьомызт, ихыргәдаан, ихәда еихасыҟәын, ижәԝахырҟәа ылаԥытцәтцәоушәа ихьыԥсаа-хьыԥсааза иҟан. Илаҟәа цәыркшаԥаны ихы-иҽы кылгәыгәза, ухала ушнеиуа амԝан дааукәшәар уицәшәаны уԝрын.

Наҳар абри еиԥш иҽаастаны еиҽартәыз ихаан димбацызт, дшанханы дизыԥшуан. Инапқәа ҽаҳәан, ишьапқәа шьаҳан. Даргьы иацәажәомызт, иаргьы ҽиҭуамызт, ихаԥыц аҽҽа ытцго, илақәа ырцәгьаны дрыхәаԥшуан, инапи ишьапи дақәиҭызтгьы, ииаихихрашәа. Ишьаҳага ааишьырхын, драԥцаны, ауаа еизаны иахьгылаз ашҟа дрыманы рҽынархеит. Дырзааигәахо даналага, рызегьы рызқәа иеиарханы иаагылт. Днаганы атцла ѳа дадҽарҳәалт. Уажәоуп иангәеиҭаз, баша итѳааз тцлаӡамызт, ихыблаа-ҽыблааны амца иарѳахьоу акы акәын. Дадҽаҳәаланы ианаалгоз, аѳны ашьҭахьҟа идәықәитцақәаз ԥьоукы аҭәа рхарчыла, аҽа ԥьоукы реидара амҽы иатцаланы ииаин, атцла ииакәыршаны ишьҭартцеит. Ажакьа ду даарылтцын, ажәѳан датцаԥшуа илахь-иԥьымшь ааиӡатәын, икыдҽаҳәалаз ихы наиқәкны ишәира далагеит абас: «Во кресте своем проклинаем тебиа Сатана. Амин! (Зегьы еицҽакны – Амин!... Амин!..) Да не обратитсиа отныне богоухольное злосмердие твое, на души праведные, да не омрачит Окаиннаиа сила света истины и сваитости. Амин! (Зегьы еицҽакны – Амин!) Иако пиос поганныи в богомерзки смушьчал ты нас кривдои своеи, за скотов несмышленных принимал нас.

Но настал день ввергнуть, будь отныне в генну огненнуиу! Амин! (Зегьы еицҽакны – Амин!) Да будет проклиат и лиубои, кто усомнитсиа в словах своих Амин! (Зегьы еицҽакны – Амин!) Смерть сатаны спасиот нас. Амин! (хныта еицырҳәеит).

Ашәира дшаалгаз еиԥш, ацәашьы дѳахан иаашьҭихит, аӡәы днеин амца аиркит, абылра ианалага. – Абас ублыроуп, уара аԥьныш, – ҳәа Ажакьа ду ианиҳәа, иажәаҟәа зегьы еицырҳәеит. Абри ашьҭахь аҭәа наиқәыжьны (аԥхьа ииаикәыршаны, амца анеиқәыртцо еиԥш, амҽқәа шьҭартцеит) амца адыркит. Алиԥси рыбжьара амцабз атцлагьы иаргьы инарыҟәтцәиаашеит. Знык-ѳынтә раҟара иҳәҳәабжь аагеит...

Наҳар ила ишабоз ауаѳы амца ицратцаны аҽҽаҳәа дырблит. Ԥхыӡ ибаргьы зыгәра изымгоз алабҽаба ибеит. Ҳаґоу дзыниаша, ауаѳы даанкыланы иԥсы штоу дахьырбылуа адунеи аҽы днанагеит... Дыццышәтәарахаанӡа ихагылан ихәаԥшуан, нас, ииаира дук згаз реиԥш, игәырґьатцәа рышьҭахьҟа иаахынҳәит.

Ахәыҵқәеи аҳәсеи убасҟан ауп рыѳнқәа ирдәылтцны адәаахьы ианыҟәлаз.

Амра макьана имгылацызт.

Наҳар идыруан, амра аныѡагыла нахыс ила аапшыр шырымуаз, иацы еипш ишҽарҳәоз, ҳазшаз иҳаҟәирпхо алашара ила иамбароуп ҳәа иарҳәаз игәалашәон. Ажакьа ду гәыпѡык ицны ахыбра ҳаракы, уахәамоуп ҳәа игәы иззаанагоз ахь ицеит. Егьырт зегьы рыѡнҟәа рышҟа инеиит, аха минуткгьы иѡнамхеит, ажәжәаҳәа рхатә усҟәа рнапы адыркит. Апхьа арахә реилыргара иалагеит. Рырахә рыѡнҟәа рышьтахьҟа акәхарын иахьтакыз, ачуан дуҟәа реипш (амҽлых) акака аанкыланы идәылтцны ицон, цытрак ашьтахь хшыла ихыжжуа ирыманы иаацәыртцуан. Ахәыҵҟәа рыцыпхьаза чаҟәак-чаҟәак (уигьы мҽлыхын) аанкыланы, ашә илагылан. Ахш аѡнутцҟа иѡнаргалаанза ачаҟәаҟәа рызна-рызна ааҟатцаны рхәыҵҟәа иддыржәуан ишазаз.

Ѡыцьа аҵкәынцәа ҽеиҟәа ҳаракык, ахәда ахамут ахатцаны, ирыманы ауахәама азааигәара шьамхышәара ишьтыхны еиҟәыз ѡ-хаҳә дузҳаҟәак иаарыдгылт. Ахаҳәҟәа иаарыкәыршаны, азлагара ахәыла еипш, мҽыла иҟатцаны иатцагылан. Аҵкәынцәа аҽеы ахаҳә иатцарҳәеит, нас уажәы-уажәы аҵын ахҟьо, иаваргьежьуа ирыманы иаакәлеит. Наҳар ашана ибазшәа дыпшуан, хаҳәкәоушәа иибоз луҟәазаарын, ахуҳәа алагара иалагеит. Азәы дахагыланы ачарыц ахәлеипсон, егьи аҽеы даасуа иакәиршон. Алу ахәитцә-ҳәитцәҳәа ашыла аҽытцуан. Азәы иеиҳәеит ҳәа агәра игараны дыҟазамызт, иахьатәи аамтазы абри еипш апстазаара змоу, рапхьазатәи ауаа рыда аҽа цьоукы ыҟоуп ҳәа, иблала имбазтгьы. Итцегьгьы ибараны дыҟан, аха амра гыло ианалага, иацы дыкны даазгаҟәаз реихаҟәа кны (аиха мкыкәа азәгьы аѡны дцәылтцзомызт) иааидгылан, илаҟәа ҽарҳәеит, амра атцапшра даҟәитымызт. Алуҟәа рыбжьада акы имаҳауа. Акы имбо дгылан. Амца зыцратцаны ирблыз ауаѡы данааигәалашәалак, маха-маха деиҽышәшәон. «Уҵьнышуп ҳәа рыцҳашьарак ҟамтцазакәа дыццышәыртәит... сыкны санааргоз уаргьы уҵьнышуп ҳәа сарҳәеит. Издыруада уигьы сара сеипш дҟьаланы таига дшылаз, дрымпыхьашәаны, дыкны даааганы, ууаѡзам ҳәа гәрамгартас дҟатцаны дырблызар, саргьы уи еипш сзыпшызар?» – абри еипш ахәыцраҟәа ихы итагьежьуа, таха имто, дырхха дшыркыз, аддыҳәа еибарыѡны иааидыххылан, агәашьа дызладҽаҳәалаз ашаха пдыртлеит, ишьапы ашьаҳага ашьырхит, илаҟәеи инапи ус иш-

ҿаҳәаз иаанрыжьит. Дрыманы идәыҟәлеит, сырблырц сыргозар акәхап ҳәа, аԥхзы хьшәашәа иԥәнатәон. Ишьамхԥәа итцаҟәалон, дырзынкыломызт, аха мчыла игәтасуа дыргон. Сабажәгои, исзыжәурц ишәтахузеи, сеилышәкаа, шәуааз̧ами ҳәа драцәажәарц далагон, аха иҿы ааихихыр ру̧омызт, аз̧әы инап дуԥәа иҿагәаны дааихеикуан, дара усгьы ажәак рыҿшәомызт.

Снаганы атцла садҿарҳәалоит ҳәа дышгәаҟуаз, хыбрак дшыԥнаргалаз аҟара гәныхәтцыстала идырит, излеидырызгьы ашәхымс ишьапы аахеит, дахҟьашеит, насгьы ашә анаатуаз абжьы иаҳаит.

Абра уеитамтцын ҳәа аанарго дыԥәкшаны дааныркылт. Ибаԥԥәа еилаԥытцәцәа дызкыз анапԥәа дааурышьтын, рышьтахьҟа ихынҳәит, идәылтцны ишцаз ршьапышьтыбжьԥәа рыла идырит... ашә ыдыртцеит, аха ихадмыркзеит, ма атцәымԥ аадырхо, мамзаргьы ацаԥха ыладыршәуа ҳәа бжьы имаҳазеит илымҳа кыдтцаны дахьызырԥуаз. Сабааргеи, шьта сзыԥәшәараны сыҟоузеи ҳәа деитцаԥәԥәа дышгылаз, уара аԥьныш, уаҳзаазгазеи... иутахузеи... узышьтоузеи ҳәа иҿаԥхьа аз̧әы ибжьы аагеит.

Еитах «уара аԥьныш» ҳәа аниаҳа, игәы нытзызааит, иацәажәоз ибжьы тцарыхәтцәаза иҟан, ииаизымчҳаратәы аҟынза.

– Сара сыԥьнышзам, суаԥуп, – атак ҟаитцеит аарлаҳәа, дахьҿажәкуаз ибз измыртцысзо иԥахьан.

– Ауаԥы ҳара ҳҟынза ааишьа имазам, атцыхәа змоу, атәыԥа зхагылоу, аԥыстаацәа зыԥәтәоу ԥьнышуп уара. Издыруада ани антихрист, иахьа анцәа дзыԥәшәины, иԥәццышәаа иигаз, усыцхраа ҳәа дуԥхьан ааигазар, аха хыхь иҟоу зегьы иаҳхылаԥшу угәтакы уахьимгзазар?

– Сара аз̧әгьы дысмыԥхьаз̧еит, ахәшә сашьтан, сҟьалан сааит. – Наҳар шьта еиликаауан иацәажәоз ажәытә дин хатцаԥцәа дышреиуаз, избан акәзар урт ракәын изҳәоз «анчи» ҳәа, «анти» ахатыԥан.

– Аби, Аԥеи, Аԥсыцԥьа зхоуи, срыцҳашәшьа сара, гәнаҳа змазам, исаҳауа закәызеи, уи анчихристгьы аԥхьа ҳара ҳахь даныԥәнагалаз, сҟьалан сааит ҳәа ҳаиҳәан, иашаз ԥьаҳшьеит, ҳаижьеит, аригьы уи ауп иихәо... Ртцыхәаԥәа еивтцоуп... Изутәузеи? – Наҳар иакәзамкәа аҿеазәы диацәажәозшәа акәын ибжьы шиаҳауаз.

– Сшәыҳәоит, сеилышәкаа, харада ахара сыдшәымҵан, – Наҳар абарҵ ажәаӄәа аусҵцааѡцәа иҽахәы аниҽырхуаз шаӄантә иҳәахьаз.

– Ҳара анцәа иишаз уаацӄьаӄәоуп, харада ахара ауаѡы идҵара гәнаҳароуп ҳәа иҳаԥхьазоит, аха ҳазшаз ицәымгу иӄәнага даӄәаҳмыршәар иҳанаижьуам. Анчихрист дҵаҽаҳәаны дахьҳамаз иаашаанҵа уихагылан еибышәҳәоз?

Наҳар абарҵ ажәаӄәа рышьҵахь идырит ажра иҵаҽаҳәаны идыргәаӄуаз ивараҽы иаргьы даааганы агәашьа дзадҽарҳәалаз змааназ, еимадоу, еимадаму еилыркаарц шырҵахыз. Ибжьы ихы иаламҵо даналагалак, узусҵада, узыргәаӄуазеи ҳәа диазҵаарц заӄантә иаӄәикызеи, аха убасӄак дҽажәкуан, ибжьы аҵгара илшомызт. «Анцәа иԥьшьоуп сахьимацәажәаз, схы ахьиласымгалаз, акәымзар шәеимадоуп, шәҵыхәаӄәа еивҵоуп ҳәа саргьы сырбылуазҵгьы акәхарын», – абас акыраамҵа дхәыцуа дгылан ҽымҵҳакәа, нас иҽааԥсахны, – Сара сбаандаѡуп, жәиԥшь шыӄәса ҵуеит Сибра акартоӷа хгара саҽуижьҵеи, уара узҽу зынҳагьы дсыздырҳом, аашаанҳа бжьыцәгьак адгьыл итыѡны исаҳауан, аха ажра дҵыргаанҳа дуаѡуп ҳәагьы сыӄазамызт, – иҳәеит.

– Сбаандаѡуп уҳәама? Ус акәзар уантихриступ, уи азоуп ҳазшаз акартоӷа еиӄәаҵәа узҵаиргылаз.

Игәы кылызҵәахьаз ажәа «анти» еиҵаиаҳаит, иааӄәымҵҳакәа уантисталиниступ ҳәа аусҵцааѡцәа иҽагылан, уажәы уанчихриступ ҳәа иааидгылт. Сантисталинистҳам ҳәа ҵоуба иуан, аха игәра рымгеит, иԥсҵазаара абжа имырхит, уажәы уанчихриступ ҳәа егьи изаанханы иӄоугьы ааалгоит. «Дунеик салҵны аҽа дунеик саналалагьы, «анти» сзацәымцеит», ҳәа дхәыцуа дышгылаз, изҽумҵуазеи, уара анчихриступ ҳәа ибжьы ааизымчҳауа ихьамҵаҳа иаагеит. Наҳар ихы еилаѡынтуа, ибжа имҵны ицо дааӄалеит, Ԥачулиа ицӄәа еихҳәаны, ихыиҽы еицаӄьаҳа, иаԥхьа дааины даагылазшәа игәы иабеит, убри аӄынҳа рыбжьӄәа еиԥшын.

– Анчихрист!.. Анчихрист! – еиҵеиҳәеит уи.

– Мап, сара санчихристҳам. Сара сӄьырсианоуп. Исус Христос ихылҵуаз алашареи, игәылҵуаз амшреи гәыкала уздызкыло ирзааныжь ҳәа апостол Симон Канонити деикәаҳәыеикәаԥса, насыԥла дырҵәны, зымдырра иахӄьаны агәнаҳа иаҵаз ажәларӄәа реиӄәырхаразы дандәыӄәитҵаз, Кавказ дана-

аи, гәыкала дыздызкылаз сабацәа рыдгьыл Аԥсынтәылоуп... Дазыразны наунагӡа иазаанижьит Исус имшреи илашареи. Убри аахыс ҳара ҳԥьырсианцәоуп. Иара Симон Канонитгьы игәарԥханы наӡаӡа дазаанхеит ҳадгьыл. Ицәеижьы амадоуп, иара ихаҵа дзеилаҳаны иалихыз, Афон ԥшӡа... – Зны дзыԥәдырӡуаз Абиблиа шәԥәы ишаҳәоз инаԥәыршәаны аҵак ԥаитцеит. Абастцәԥьа акәын аусҭцааҽцәа, уара уантисталиниступ ҳәа илаԥәа ҭырхуа ианалагалак, игәы ҭыгьгьаа сантисталинистӡам ҳәа шреиҳәоз, аха игәра ргомызт. Уажәы иҽахәы иҽызхуазгьы – аԥсыцԥьа Исус Христос имшреи илашареи ажәларԥәа иганы ирзааншәыжь ҳәа, апостолцәа еикәаҳәа-еикәаԥса, насыԥла ирҵәны иандәыԥәитцоз иреиҳәоз иԥшьоу ажәаԥәа нагӡаны исмаҳаит ҳәа ҽааитит, игәра шимгаз ирдыруа.

Абиблиа уаԥхьахьеит ҳәа анкьа зны дзыԥәдырӡуаз иахьа ихы алаҽыхтәыс иоуит. Абаскак дышкыдырԥьахьазгьы, ихы иныԥәсуа ишдыршлахьазгьы агәынкылара имаз малыррак амаӡамкәа изаанханы иԥан. Гәаныла Абиблиа шәԥәы абгьыцԥәа еихыршәшәо, акакала игәаларшәо – Аԥсыцԥьа зхоу Исус апостолцәа амш ианыԥәитцоз абас реиҳәеит: «Зымдырра иахԥьаны агәнаҳа иаҵоу, еиуеиԥшым ажәларԥәа шәрыласҭоит... абга ауасаԥәа ианрылартцо еиԥш, аха шәԥәышыз амаҵ еиԥш... шәҭынчыз аҳәыхә еиԥш... Шәахьнеиуа ауаа гәнаҳаԥәа ирзеиҵашәҳәала ажәҽан ахьынтәи ирхылаԥшуа дшыԥоу... алахьынтца рызҭогьы иара шиакәу... Сара алашьцараҽы ишәасҳәо, шәара урҭ алашараҽы ирзеиҵашәҳәала... Сара шәлымҳа иҵасҳәо, шәара шәахьнеиуа ахыбраԥәа шәрыԥәгыланы, шәыбжьы неиҵыхны ирашәҳәала. Амдырԥәа, анцәа ихамҵаҽцәа шәҽырцәышәхьчала... Шәыршьыр ҳәа шәымшәалан... Шәцәеижьы ршьыргьы, хыхь иԥоу, иаҳҳылаԥшу заҵәык иоуп шәыԥсы агара иаԥәиҵу... Шәхы иԥәгылоу ахәыцԥәа ԥхьаӡоуп, ҳазшаз иҵахымхакәа акы заҵәыкгьы алшәараны иԥаӡам. Сара сеиҵазҳәо дыхьчоуп... Уи сара деиҵасҳәоит хыхь иԥоу иаҳҳылаԥшу ишԥа... Шәара шәыздызкылада, саргьы сидикылоит... Сара сыздызкылаз, хыхь иԥоу ҳаб анцәа ду (сара адгьыл ахь саазышьҭыз) иаргьы дидикылоит... Шәца, ачымазцәа аҽысҭаацәа рхышәцала, ишәхәышәтәла... аԥсцәа ргыланы аԥсы рхашәҵала... Анцәа ишәылеитцаз ала шәымхәаахәҵлан ахьазы... Амалаҳәа ишәо-

уз амалаҳәа ауаа ирышәҭала»... – Наҳар иҷеы ҭбо, иԥьышәԥәа еимаҷабны еибакуа, иҷеы аарла еихыхуа, дыхәцәырххо схы сзеиԥәырхозар ҳәа дшаҷеыз, иазхоуп, иҳәан дааникылт. Иҷеа-ирхьу, мамзаргьы шьҭа угәра згеит ҳәа акәзу ааанаго изеи-лымкааua даанхеит, ацәажәара данаԥәих. Сԥышәара даҷеуп, еиҭах азҭаара сиҭозар акәхап ҳәа дыԥшын, иацәажәоз ҷеи-ҭуамызт. Иҷеымҭра иамхацәгьахеит. «Аԥьырсианра ажәла-ԥьаѡ Симон Канонити раԥхьаза ишьапы ахьыԥәиргылаз, дыздызкылаз Аԥсуа дгьыл ауп, уа дыԥсит, уа джуп ҳәа ис-ҳәоз игәамԥхазар? Уи азы акәзар зҷеимҭуа?» – ашәара иоу-ит, Ԥачулиа дигәаланаршәеит, уара уантисталиниступ ҳәа дкыдцалазаны даниԥ, уи еиԥш ԥалашьа амазам, Сталин Ба-ԥәантәи дыбналан, Амшын Еиԥәаҷеы «Цесаревич Гиорги» аԥба даԥәланы, ирҳәны Аԥсны даныҳхытцыз раԥхьаза дахьнеиз саб иѡнаҷеоуп, бжьаха-бжьымш дҭәахны диман, саб уи ихьҳ ҳәаны дыԥәуан ҳәа аниеиҳәа, акыраамҭа ҷеымҭҳакәа дҭәаны дихәаԥушан, нас деилашәан, – Изахьҳузеи Сталин дыбна-леит?.. Изахьҳузеи Сталин аԥба ирҳәит? Сталин, аԥыр лых, ахаангьы дыбнамлазацызт, дрыцәцон, зегьы еилаԥыххаа... Аԥбаԥәа ирҳәуамызт, аха ииааникылон... Уаб иҷеы ахаангьы дымнеизацызт, схы алаҷеысхуеит ҳәа ауп изуҳәо, – иҳәан, ита-панча ҭԥааны ихы даасуа, иԥсы мцо-имааua дԥаитцахьан... Уажәы сҷахәы сҷеызхызгьы иҷеымҭра змааноу, – Исус Христос ила ухы ҷеухырц уаҷеуп... Канонити дыԥсит ҳәа шԥоуҳәеи?.. Уи ахаан дыԥсҳом... Уара уанчихриступ ҳәа дсызгәааны сиблырц аԥәикызар, – ҳәа иԥсы ҳаны исеиҳәарызеишь ҳәа игәы атра иҭамгыло дшыҳырѡуаз, – Ҳазшаз срыцҳашьа, сыгәнаҳауп, саҭоумҭан... Исаҳаз закәызеи?...» – ҳәа аҷеымҭра цәгьеи алашьцареи ибжьы аарылаѡит, ԥаса еиԥш акәзамкәа инҷеы-цәааua шәа.

– Симон Канонити дахьжу унеихьоума? – еиҳагьы итата-хеит ибжьы.

– Сышԥамнеиц, уи ҳара ҳзы иԥшьоу ҭыԥуп, – Наҳар иԥсы ааивигеит.

– Аби, Аԥеи, Аԥсыцԥьа зхоуи! Саҭашәымҭан!... Сыгәнаҳауп, исанашәыжь! – уажәык ибжьы зынза аҷееиҭанакит, цәгьарак ԥатцаны, ауахәамаҷеы днеины, анцәа имҭаматанеира дала-газшәа акәын ишиаҳауаз. Ус напы ԥшԥәԥәак ила злаҷеаҳәаз ашьшьыҳәа иаамырхит. Наҳар илаԥәа анаахит, аара зду азә

еиԥш, ихы ларԛәны илахь иԥьымшь ҙатәуа, Ажакьа ду иаԥхьа дгылан. Уи иакәзаарын «иҽахәы иҽызхуаз». Ахацәа рацәаѡны атҙамц иадгыланы ишԛа иԥшуан, есԛьаангьы ишьҭыхны иркыз реихаԛәа уажәы ҵаԛа ишьҭан. Наҳар урҭгьы илаԥш нархигеит, аха иаци-иахьеи реиԥш рҽырцәгьаны ихәаԥшҙомызт, ҳаҭоумҵан уахьаҳзеилымкааз, ишухәҭамыз ҳахьузныԛәаз ҳәа иарҳәарц шырҭахыз рхы-рԛәа ирнибаауан.

– Инапқәа ԥшәыртла, ашьаҳага ишьышәх!.. Хыхь иԛоу, зегьы иаҳхылаԥшу, ҳамдырра ҳахырԛьаны уаҳзымгәаан! – Ажакьа ду ида макьаназ азәы иҽы ааихыхны ажәак иҳәомызт.

Али-ԥси рыбжьара инапқәа ԥдыртлеит, ашьаҳага ишьырхит. Абарҭқәа зегьы алакәаҽ еиԥш ауп дшаԛәымгәыґзоз иаалырԛьаны ишыԛалаз. Акыраамҭа агәра изгомызт, инапқәа ԥдыртло, ашьаҳага ишьаз ишьырхуа аамҭак ибоит ҳәа дыԛазамызт.

Ихы аҭыԥаҽ иааины, деимырхха дызкыз ахәыцра хьамҭаԛәа ихытҵны ианца, зынҙа дкәадахеит, дҽажәкны иԥсы илышәшәо, – Азы!.. Азы!.. Шәуаазар, азыржәтә сышәҭа! – ҳәа дрыҳәеит.

– Ефросиниа, азы изаага ирласны! – Ажакьа ду ашә илагылаз аԥҳәыс ихы налыԛәикит. Иҳәаны даалгаанҙа, мҽтәы чаԛәак азна азы лыманы дааин, лнапала имҭакәа, ахацәа игылаз азәы инеилыркит. Уи даԛәгьежьаан, Наҳар иитеит. Мшылаҵхыла згәы шабоз, иаразнак даханы ижәырц далагеит, аха иҽахьы иѡеигаанҙа Ажакьа ду дааидыххылан ицәигеит. Наҳар иԥсы мцо-имааua даанхеит, инапы ишакыз ианицәига.

– Ефросиниа, азы мыршҙакәа ишаҙаз иаабгеит, ари дзышаны иѡнутҵԛа зегьы абылра иаҽуп, иԛалом, дашьуеит... Ирласны бцаны иршу изаага! – иҳәеит, ачаԛәа лыркуа.

Наҳар усԛантҵԛьа иҭагылазаашьа злаԛаз ала иршу, иршыму ҳәа еилихҙомызт, изакәызаалакгьы изхара ыжәны ашьҭахь ихьлакгьы хьаас имаҙамызт. Абыржәы иааимоур иԥсы шынеихытҵра дшыԥшыз, лыԥшь кахәхәа, Ефросиниа зыхьҙыз илыманы дааит. Наҳар еиҭаицәыргар ҳәа дшәаны, иѡнапык акәыршаны ааанкыло ажәра далагеит, аха ҽамѡа-ҽамѡала ижәла, анцәа уишазар, иузеицәахоит ҳәа дихҙыҙааua дихагылан Ажакьа ду. Инҭыркәкәа ижәит, аха иԛырԛгьы азмырбаазазшәа ибеит, еиҭасышәҭ ҳәа дрыҳәеит. Мап, уажәазы иузхо-

ит, цытрак ашьҭахь, иҳәан, Ажакьа ду имуит. Наҳаргьы иамеикуамызт, шьҭа аргама ибон деиқәдырхарц ишаҷыз.

Уи ашьҭахь ихәы ҟатҵаны иааганы имҵадыргылт, аԥхьа ахҵаҭ амацара идыргалт... ахҵаҭ акәым, ахш аԥшра ихашҭхьан, ача макьана иуфар ҟалом, рҳәан, даладмыркьысит, ила ҭраа дахәаԥшуан, чахы шкәакәак шеибгаз иаԥхьа иқәын, имбеижьҭеи итҵоз... Ахҵаҭ ашьҭахь ацха ирҭеит, нас аԥсыз жәны. Абас хәыҵы-хәыҵла криҷартҵеит. Уаԥсаны уҟоуп рҳәан, днаганы уадак аҷы дышьҭартҵеит. Зыбҕа анарақәа ицәдырҳәхьаз, ацәарҭа тата даннылаиа, иаразнак ацәа дагеит. Ԥсык еиԥш дымқәацазо дықәын шьыбжьышьҭахьынҵа. Убасҟак дгәаҟны дыҟан, шеишықәсеи дмааԥшҵакәа диаиы дыцәазшәа, имч илҵаахьаз изыхынҳәны дааԥшит, игәы ҷыцҵа. Алакәаҷ еиԥш, ицқьа-шәқьаҵа иҟаз ауадаҷы имацара дышьҭан, раԥхьа илаԥш зықәшәаз, Исус Христос, ашьа ихьшы, ихы хьыхәхәа, ԥсышьацәгьа иҭаны, аԥьар данырҟацаланы, дышьны аҭҵамц икыдыз асахьа ауп. Ирацәаны ибахьан Исус исахьа зныз аҷыхантцақәа, аха абастцәҟьа аԥсы ахатҵаны, иҭыхыз аусумҭа уи аҷенынҵа имбацызт, ихаҭатцәҟьа дааганы дкыдыртцазшәа акәын ишибоз. Дышгыларыз ихашҭны ибла адхаланы дахәаԥшуан, акыр шәышықәсақәа рышьҭахьтәи аҷыхантцаѡ ишыҟеитцоз, ақәра дуззa шамаз ихацыркны изныз арамкақәа идырдыруан. Ааакәыршаны аиконақәа кыдын, урҭгьы жәытәзатәиқәан, ҭлас излыху узымдыруа аҟынҵа рыԥштәы еитаркхьан, ахәажәцәа рыҟәнылахьан. Ҭаҟа ахыҕәра дахьықәыԥшуаз амшәцәақәа рыла ихҟьан ауада ахи атцыхәеи. Амшәцәақәа аниба, игәалаҟара бжьысны ашырҳәа дѡагылт. Убри аамҭаз дааԥшит... Дгылеит ҳәа бжьык адәныҟантәи илымха ииаҭасит. Исаҳаз иаанагозеи ҳәа азхәыцхагьы дахьымҵеит, илақәа анбахитуеи ҳәа аатцра иавтцагыланы иԥшызшәа, ѡыцьа ахацәа афатә рнапы иқәыргыланы иааѡналеит, рхы ахыҕәра иныкәсуа аҟынҵа иеихырхәаны, иаԥхьа иныкәыргыланы, ҳазшаз ҳиҳәоит иуфо ухаҳарц рҳәан, идәылтцны ицеит. Дшанханы дахәаԥшуан, илаԥш ахьҵомызт, убриаҟара афатә изааргеит, акартош жәны, аԥсыз зны, ацха хазы, ача шкәакәа ԥхатцәы-ԥхатцәуа, абыржәытцәҟьа изны ииаҭыргазшәа, зынҵа ирацәан ачалыхкәа, ихаан иимбаҵақәацыз. Ус Ефросиниагьы ѡ-чаҟәак лыманы дааит, акы ахш ца ҭан, егьи – ацха. Уигьы диеихырхәеит, ҳалалс анцәа

иуитааит лҳәан, инаимтҵаргыланы ддәылтҵит. Лыблаҟәа шамшамуа, лзамѡаҟәа ҭытҵарааны ицарашәа, лхы-лҷы акыр ииазоуны, даара ԥҳәыс ԥшзак, еиҟәымтәа-еиҟәымгылак лакәын. Анахь Ефросиниа, арахь Ефросиниа рҳәон, лара дшатҵәышатҵәуа зегьы дрыхьзон.

Наҳар абарҵ даазыҟәшәаҟәаз зегьы макьана ԥхызушәа акәын ишибоз, ишлабҷәабоу агәра ихы изаргомызт, сабаҟаз, сабаанагеи ҳәа дынкахәыцуа ауада дыѡнан. Сѡызцәа антҵәара иаҷуп, сара абра ԥаф уа тәашьас исымоузеи, рыфатәгьы ҵахым, рыжәтәгьы ҵахым, срылҵны цашьас иҟастҵарызеи ҳәа дыгәжәажәо, аҷатҵа ихәда илымбааua дышгылаз, Ажакьа ду даа ѡналт. Илахь иԥьымшь затәны диеихырхәеит, аха егьырҵ реиԥш ихы ҵаҟанза иламышьҵкәа, иҷааанкыланы, инаҵәкьарақәа хәхәаза, инап аштҵақәа ҟәымшәышәза, (ахәыц аҵиаарц егьагмызт) ииаитцыхны дырнырԥшыло, инаимтҵеикит, даирԥшырц иҵахызшәа, нас ижәѡахырқәа ирыҟәтҵаны ирхьшьуа имаҟҷаҳәаранза инеигеит. Наҳар, уи инапқәа зихьишьыз ииаанаго изымдыруа, иԥьашьаны дихәаԥшуан.

– Анцәа иҳаитаз амшра улахь еиҟәтҵаны узадтәалоузеи, изумфозеи?! – иҳәан, ихәы изааргаз кьыс амазамкәа ишыҟәгылаз аниба, Ажакьа ду ҷааитит, ишигәамԥхаз ихы-иҷы ианубааua.

– Сшәыҳәоит, соушәыжь, сѡызцәа ачымазцәа ахәшә анбаҳзааигои ҳәа игәаҟуа исзыԥшуп... Урҵ рылымкаа сгәы акгьы агом, – игәы ҭыгьгьа аҵак ҟаитҵеит.

– Уаанаҳкылар ҟалома?.. Ҳазшаз игәамԥхо ҟаҳҵарц ҟалома? Уоуҳашьҵуеит... Уѡызцәа ҳазшаз дрыцхраарц, анцәа сиҳәахьеит. Ачкәынцәа ахәшә, абнаԥыш аагара идәыҟәыстцахьеит. Уи ахьиуа хароуп, иаҳхылаԥшу илыԥхала, хәылбыҷеханза еиҟәыршәаны ирхынҳәуеит, аха уаха амѡа усзыҟәтцом, аԥьныш аҵых далахәмаруа далоуп, иутҵеигало издыруазеи?.. Анцәа ҳазшаз даҳзыразны, уатҵәы шьжьымҵан, ацәа ҳаналихлак, адунеи анирлашалак, амѡа уҟәыстцоит. Уажәы акруфароуп, умч каԥсаны уҟоуп, хыхь иҟоу, злыԥха ҳауша ҳахимбааua иҳаитаз амышра (афатә акәын иззиҳәоз) уарыгәҷәоит, угәҵакы уахьнагзоит... – дхааза, дразза акәын дышиацәажәоз, иахьа ашьжьымҵан дгәымбылԥьбараха, ауаѡы дшыҷаа-ҷааuаз амца ицратҵаны днеимгәабыл дызгаз.

Наҳар иацы аахыс иҵагылазаашьа заҟантә аҷеаԥсахьаз ала уажәыгьы агәыѡбара иман, Ажакьа ду иихәоз изхатцомызт,

аха иблаԛәа дахьырхыԥшылоз ицԛьаҙа иԛан, изаԛаразаалак цәгьарак рхибааумызт.

– Ԥсаҭа лаша Симон Канонити наҙаҙа дахьамадоу идгьыл ԥшьа ҳара ҳцаны ианаҳзымбаҙа, хыхь иԛоу, зегьы иаҳхылаԥшу ҳрыцҳаишьан, уаантәи уара уаҳзааишьҭит, ҳанарцәымѡа ҳаныԛәло ԥьанаҭԛа ҳарызго цҳаны уаҳзыԛаларазы, – Наҳар акымзарак изеилкааумызт Ажакьа ду ииҳәоз иаанагоз. Аѡада ихы шьҭыхны икын, хыхьынтәи аҙәы дизыҙырѡуазшәа, игәы-иԥсы иҭаны. – Шәышыԛәсала амѡа ҳаԛәын уҳәахьа анагҙаразы, аха аԥьныш амѡа кны дтәан, аҙәы заҭцәыкгьы дивысны, ԥсаҭа лаша Симон дахьамадоу дцаны, ҳазҭцоу агәнаҳа ҳхыхны дзымааит, иахьанҙа ҳхы ҳзымрыцԛьакәа ҳԛан, зхьышьаргәытԥа сакәхшоу, уара даҳзааушьҭит... Абар саԥхьа дахьгылоу, мацԛьа-шьацԛьала снапы ихьысшьит, шьҭарнахыс сара схаҭа уа сцаны саазшәа ԥхьаҙа, агәнаҳа ҳазҭцаз уазыразны иаҳхых... Сара снапы ҳауаа зегьы ирхьысшьуеит...

– Шәара шәызусҭцәада? – Ажакьа ду инапы ихьишьуаз змааназ анеиликаа, Наҳар уажәраанҙа агәыѡбара имаз дыккаҙа даалтцын, дизҭцааит.

– Ҳара ажәытәтәи адинхатцаѡцәа – Аввакум ԥсаҭа лаша иуаа цԛьаԛәа ҳауп, – дазыгәдуны ауп ишиҳәаз.

Наҳар изеилымкааит, аха Аввакум дызусҭада ҳәа дизымҭцааит, уи адуҙҙа дышԥоузымдыруеи ҳәа игәы иалсыр ҳәа дацәшәаны.

– Аввакум ԥсаҭа лашеи Никон анчихрист шәиԥхьыҙ згымхашеи Вселенски ауахәамаҷы анцәа иматҵ руан, – ишизеилымкааз аниба, изеиҭаҳәара далагеит. – Ари ахлымҙаах ԛалеит 1654 шыԛәсазы, Никон, ԥьанаҭ гыларҭа змоуша, даґрагылеит жәытәнатә аахыс Аби, Аԥеи, Аԥсыцԛьеи иаԥыртцахьаз аԥшьареи аматанеиреи, ѡ-нацәак рыла алахь, аԥьымшь аҙатәра аԥыхны х-нацәала иалаиргеит. Иуда иакәын х-нацәак рыла, акранифоз аԥьыкахыш шьҭызхуаз... Иуда еиԥш х-нацәак еидкыланы, ауаа гәнаҳаԛәа рылахь, рыцьымшь аҙатәра иалаиргеит, анцәа ицәымґыз дирԛатцеит. Аԥьар сахьа, уааҙа аа-хык змаз, ф-хык ҷы иааигеит, аматанеира ашьҭахь 17-нтә анцәа имтцахырхәоз, ԥшьынтә заҭцәык азхоуп ҳәа, ауаа гәнаҳаԛәа еилеигеит. Аԥатцасареи ахырԛәыдреи иԛамлаҙоз, ауасаԛәа реиԥш икажьны ирԛәыдит. Убас ирацәаны аилагараԛәа ԛаитцеит.

Аввакум ԥсаԏа лаша анчихрист Никон анцәа иԏәымԥу иимырҟаԏарц диҽеагылт, ауаа гәнаҳаԥәа аԥсра иацәихьчарц, аха анчихрист аҳәынԏԥар дидгылт. Аѡыԥьагьы аԥьар ԥшьа рыхәда иахшьны, абԥьар аанкыланы Аввакум иуааи иареи ирҽеагылт. Абри агәнаҳа ду анцәа иҽаԥхьа Никони аҳәынԏԥари иҟартԥаз ранеимыжьит. Иара убри ашыԥәсазы зегьы иаҳхылаԥшу дрызгәаан, Москва инхоз рыбжеиҳараѡык аҽԥы (чума) нарылаԏаны иааԥәихит.

Аввакум ԥсаԏа лаша анчихрист Никон диҽеагыланы аԥәԥара имч анаԥәымха, уи ихҟьаны адунеи аԥәзаара аамԏа ааигәахо ианалага, ҳазшаз иирбаз амѡала дцеит, иуаа иманы, еиԥәирхарц. Аҳәынԏԥар ир дыԥхаԏо ишьԏан, иуаагьы иаргьы ааигәа-сигәа даангылар рымуит. Ииулак ахаан уаѡы дахьымнеизацыз, аҳәынԏԥар инапы ахьымназоз аԏыԥ алыхны, иуаа ганы инирхеит, еиԥәирхеит. Аввакум ԥсаԏа лаша ҳабдуцәа урԏ рабдуцәа анчихрист ицәыхьчаны абра иааганы, гыгшәыгымзар уаѡԥсык дахьыԥәнамгалацыз инирхеит, шәыҽиааит, шәґьацааит ҳәа дрыԥәныҳәаны. Ҳара урԏ рхылԏшьԏра ҳауп. Ҳара ҳдунеи хазуп. Никон иуаа анцәа иаԥитԥаз иаґрагылази ҳареи ҳаиҽцаазом, урԏ анчихристцәоуп, – ижакьа инапы алышьуа, иуасҳәаз узхоуп ҳәа аанарго, иажәа ааҽәахитԥәан, дындәылԏны абартԥа днытԥагылан, иуаа днарылаԥшит.

– Ҳдоуҳахырлашааѡ ҳаб Фадеи, иаҳцәызны иҟаз ҳажәԥәа иахьа рхала игәарлеит... аҳәараԥәа рытԥарԥало иаҳзааит, – азәы дааины димтԥахырхәо, дгәырґьатԥәа иеиҳәеит.

– Ҳдоуҳахырлашааѡ ҳаб Фадеи, ажьицәа ирызмыртәаз аиха, иахьа ахәша еиԥш аԏәара иалагеит, – даҽеазә дааин абас иеиҳәеит.

– Ҳцоуҳахырлашааѡ Фадеи, ҳԏцеԥьԥәа иахьа азы рԏало иалагеит, – ахԥатәигьы ҽааитит.

– Издыруада, ҳазшаз ҳрыцҳашьаны, арыґьарахь ҳирхынҳәызар? – Ажакьа ду иаҳаз игәы иахәаны, илахь, иԥьымшь затәуа, Наҳар ишҟа даахынҳәит. – Амшра уманы уаҳзааит, уара уаазгаз ихьышьаргәыԏа сакәыхшоуп, – иҳәан, дааигәыдыҳәҳәаланы дгәыдикылар ԥәгьа имбо дааидгылт, аха иҽааникылт.

– Адоуҳахырлашааѡ Фадеи (ихьзи иматԥуреи анеиликаа, иаргьы ус аҳәара далагеит), иахьа ашьжьымԏан ижәблыз ауаѡы дзыхшәырҟьазеи, ԥәгьарас иҟаитԥазеи? – Наҳар ари

азҵаара игәы иҵхон, аха уи уара иуусым, иҟаҳҵо ҳара иаадыруеит ҳәа иҽаирхьыр ҳәа дшәон. Уажәы, Ажакьа ду Фадеи, дыхәшаханы данизыҟала, игәаҕьны дизҵааит.

– Аԥьныши агыгшәыги ҳара иаҳԥырхагамызт... Иаҳхылаԥшу ҳарцәихьчон. Иаҳкуаз, иаҳашьҭуаз ҳацааиуан, арахә иҳамаз абна иазкуамызт, ҳашьхагәарақәа хаха-хымш ҽыла урзылсуамызт, адгьыл иныҟәҳаршәыз ажәла ґьацон, аҽеаԧра иҳауаз гарҭа амамызт, аимак-аиҽеак, ашьыцибагара аибацәымґра захьзызгьы ҳаздырзомызт... Анцәа ишиҳәара ҳаҟан, – Фадеи дааҭгыланы луанытә дкәыԥсычҳауа абас далагеит.

– Нас иҟалазеи, ишәԥырхагахазеи?

– Ирҳәоит, уаанзагьы бзиа иааиуан ҳабацәа ҳәа, аха ҳара уажәы иубогьы анцәа ишиҳәара ҳаҟан, ԥьанаҭ гыларҭас изауша ҳдоуҳахылаԥшааԧ Сельвестр дахьынзаҳамаз. Ҽнак, уи мшымыждазаарын ҳара ҳзы. Ангаратәуп, шәара шәтәы соуп, Аввакум иуаа среиуоуп, Матфеи сыхьзуп, сшәыдышәкыл ҳәа даҳзааит уи зыхәҵәы ызша. Ҳабацәа ирҳәоны излаҳаҳахьаз ала, ҳара иаадыруан, Аввакум иуаа зегьы ԥьарак ишыҟамыз, гәыԥ-гәыԥла рыҽешаны, ҳара ҳаиԥш, абна тоурақәа ишрыланхоз. Сельвестр ԥсаҭа шкәакәа дрыцҳашьаны дидикылт, ихамызт-ишьамызт, дхьыжәкәыжә дыҟан. Асыс-мҟаа даԧызаны ихы ҳирбеит аԥхьа. Сельвестр ихы-игәы дҭаланы, иԥсы дизалымхуа иҽеигәаирԥхеит. Убасҟак дизааигәахеит, анцәа ишьапкреи, аматанеирақәеи, аныҳәа дуқәеи раан диваиргыло далагеит. Иҽҳәара ааны, иԥсы ихыхны ҳазшаз ианиитоз иҽала иҳәеит: – сара сышьҭахь Матфеи доуҳа хагылас (доуҳахырлашааԧыс) дшәымазааит ҳәа.

Зыҽены дахагылаз инаркны анцәа ҳаицәымыґхеит, ҳхьышьҭра ҳақәҟьеит. Ҳарахә агыгшәыг рысит, ҳашьхымзатрақәа ашьха рҭамгылт, ҳцеԥьқәатцәҟьа ахаан зы згымхазацыз ҭабеит. Аҽеаԧра миит, амлакра ҟалеит. Ҳнапы еикәыршаны ҳанхон, бзиа ҳаибабон, ҳазшаз иҳәахьа ҳахыԥомызт, азәы ихьаа зегьы ирхьаан... Азәы игәырґьара зегьы иргәырґьаран. Агәреибамгара, аибацәымґра, ашьатцибажәаара ҳҟәыблаан. Матфеи аԥьныш данаҳҳагыла нахыс, ҳазшаз иҳаиҭаз зегьы ҳцәызит, агәреибамгара, ацәгьаҳәара, ҷан-ҷаны ҳаибакны ҳалақәа ҭибахуа, аибацәымґра ҳабжьалт. Ҳарҭ агәнаҳақәа иҳаздыруамызт иҳахьуаз зегьы аԥьныш ишихҟьоз... ҳазшаз игәамԥхоз акы ҟатцаны ҳахирҟьоз ԥьаҳшьон, сара шәеиқәс-

мырхозар, зынҳа шәықәҳаара аамҭа ааны иҟоуп ҳәа ҳаиҳәон. Игәра аагон, нцәак иеиԥш дыԥхьаҳаны, ҳаиқәырха ҳәа ҳимҭахырхәон... Ихьыҳ Матфеи иԥсахит. Иммануил ихьзитцеит, ҳазшаз ус иҭаххеит ҳәа. Иммануил иаанаго – «ҳара ҳанцәоуп». Ҳарҭ агәнаҳақәа акәтцәҟьаз ԥьшьаны уи аҽны нахыс Иммануил ҳәа иаҳҳәон. Христос иеиԥш, уи анчихрист жәаԧаԧык апостолцәа алыхны иваиргылт, урҭ шьыжьы инаркны аахәлааҳа, Иммануил анцәа иаашьҭымҭа иоуп, изыразым, гәыкала изыҟам, цәгьарак иара изы згәы иааҭазкыз, ԥьаҳаным ада ԥьанаҭ ибараны дыҟаҳам ҳәа иҳалан. Аԥхьа ҳжьицәа дырзыцәгьахеит, аиха бзианы ишәыртәом ҳәа. Ажәа анимарк, шәара шәанчихристцәоуп ҳәа, хԧык аҭла иадҽаҳәаланы, амца рыцраҭцаны иблит. Бжаԧык адгьыл жны, ажрақәа ирҭакны рыргәаҟра далагеит шәсыбжьоит ҳәа, мчыбжьыла акрырҽеитцомызт, аҳытцәҟьагьы диржәуамызт. Уи ашьҭахь, сышәшьырц шәсышьҭоуп ҳәа, зегьы гәрамгарҭас ҳҟаитцеит. Аҳәи-аҳәи ҳгәы иҭоу ҳзеибымҳәо ҳҟалеит, ацәгьаҳәаԧцәа рацәаԧхеит. Акы зхараҳамыз ауаа иргәаҟуан, ажрақәа рхыԥхьаҳара есымша иазҳауан, мчыбжьыла ргәынқьыбжьы анышә иҭыԧуан. Ааанханы иҟаз уаҭәы иаҳзиуаз ҳаздырамызт. Апостолцәа иара иааиҳәоз акәын иҟартцоз, дара акгьы иақәиҭҳамызт. Иара урҭгьы рыгәра игаҳомызт, амаҳа шәзытцәахуам ҳәа рҽы ахаҳә дҭаирҭон. Иоанн гәнаҳа хы-шықәса иҽы ахаҳә аатымхҳакәа ишҭаз ҳазшаз иԥсы иитеит. Данаажуазгьы иҽы ахаҳә ҭаҳхыр имуит. Ара сасра даныҟаз ибз иҽы иҭагыломызт, аԥшәымара дахьцо иихәо иаадыруазеи ҳәа.

Иммануил ҳәа анихьзитцаз аены инаркны, саныцәо исытцажәгало сыздырам, анчихристцәа шәрацәаԧхеит иҳәан, хазы аԧны ргыланы ихала аҭаԥхьара далагеит... Ҳара ҳагәра игомызт, есыуаха иакәшаны игылан, дырҷаԥшьалар акәын... Зынҳа ҳақәҳаауан ҳазшаз иҭаххарала аимаазахԧы Михеи аԥьныш иҭцыхәа ылимхызҭгьы. Иммануил ԥсаҭеиқәатцәа, ԥьаҳаным ада шьапыргыларҭа змоуша, аҭцыхәҭәантәи аамҭазы шыҟәсык ахь ԧынтә, хынтә рыда иҽеимкәабо далагеит, уигьы тцхыбжьонла акәын. Иҽыкәабара амш ааигәахо ианалагалак, ҳшәаны аҳызара ҳалагон, изыҟәшәоз иаԥьал цәгьан, дызкәабоз рыбжеиҳараԧык ашьжьымҭан иԥсны иззаҳа аатцра ишаважьыз аабон. Ирыхьзеи ҳәа ҳҭцаар ҟаломызт. Анцәа

итәын, анцәа игеит иҳәон, ҳарҵ агәнаҳаҟәагьы акәҵәҟьаз ҵьаҳшьон. Икәабацәа иара иалихуан, аҵыхәтәанӡа Михеи иҟәшәеит, изыԥшыз имдыруази, уахарнахыс ҳазшаз сигоит ҳәа аԥсра ԥеазыҟаҵаны аԥеыкәабарҵа данынԧнала, Иммануил ԥееилыхны, ԥеырмазеины дизыԥшын. Аԥхьа ишьапҟәа рахь ауп дахьыԥшыз, избан акәзар, аимааҟәа аниирӡахуаз, ишьапы еилымхӡакәа, харантәила инаимҵакны акәын иаҟәшәо исзыӡах ҳәа ишидитҵоз. Иаҟәшәо изымӡахыр, ихы аахитҵәон азы, есԥьаангьы дшәаны дԥыҵь-ԥыҵьуа акәын ишиӡахуаз, уажәы ихтны, ҳазшаз ианиирба, илаԥш адхаланы дшахәаԥшуаз, уаԧхша дызлаҟамыз идибалт... изшьапык х-шьацәкьарак аман, егьи – фба. Ҳаґоу-саґоу иибаша ила ианаба, иара уатҵәҟьа дгәыґьны дкаҳауан, дагьахәитәуан, аха ҳазшаз дицхраан, ишьамхы ԥеаиргеит, ддәылԥьаны дицәцеит. Иҳәҳәабжь зегьы ҳаанарԥшит, Иммануил аԥсыцԥьа ихам, аҵьныш цырԥьа ишьапԥәа итҵоуп ҳәа анҳаиҳәа, ҳаиланарӡызеит, ҳала иамбакәа иҳазхатҵом ххәан, ишԥа ҳандәыԥәла, итҵыхәа шылаҳхуаз имдыруази, ашә аркны ҳneимышьҭырц далагеит. Сааигәа шәмааин, акәымзар шәызегьы шәыԥәсхуеит ҳәа дҳаԥәмаԥаруа ԥеирцәгьеит, аха иҳамуит, ашә ԥены ҳаԧналаны даҳкит. Михеи иҳаиҳәаз иашахеит, аҵьныш цырԥьа ишьапԥәа итҵан. Деиԥәԥах днаганы, иара ихаҵа ауаа гәнаҳаԥәа ҵажьны иахьиргәаҟуаз ажра дҵаҷаҳҳәеит. Хаха-хымш шәсыцхраа ҳәа иаԧыстаацәа ирызҷеитуан. Ҳара ҳаихаԧон, аха имԥын азәгьы дыԥәымлеит. Иара урҵгьы кны иаабылуан. Уара аԥхьа уанырба, иара итәԥәа уреиуаз ҵьыршьеит, аха уеилыскааит ушыцԥьаз.

– Дшәымблыр ҟамлаӡози? – ибла ихгылан аҷҷаҳәа дшырблыз, уажәыгьы иҳәҳәабжь иаҳауазшәа игәы иабон.

– Иҟалаӡомызт, ашьацәа хҷиаа, ашьацәа мҷиаа змоу дзыхшо аԥҳәыс, аҵьныш дзыҷцааузз, иԥҟьашьыз лоуп. Аҵьныш илхылтҵуа дыҵьнышхоит. Уи илаԥш зыԥәшәаз атҵла арԧоит, аиха артәоит, ашьантҵа ԥнаԥеуеит, адгьыл кылнаблаауеит... Уи анцәа ицәымґу дызлоу ауаа гәнаҳаԥәа ыԥәзааueит. Ҳаргьы уи акәын иаҳзыԥшыз... Аха ҳазшаз дҳацхраа ит. Смерть сатаны спасло нас, – илахь иҵьымшь изатәит.

Фадеи убасҟак агәра ганы иҳәон, Иммануил дныԥәццышәаа дрымгар дара зегьы иашатҵәҟьаны иныԥәӡаа ицараны иҟатҵәҟьазшәа.

Наҳар иахиҳәаара изымдыруа дгылан.

– Ҳдоуҳа хырлашааѡ ҳаб Фадеи, ҳахьушьҭыз ҳазшаз ҳаиқәиршәеит, иаагеит, – рҳәан, Ажакьа ду иажәабжь ҳәаны данаалгоз аамҭазы ѡыцьа ахацәа (ѡыцьа-ѡыцьала еицымкәа иныкәаҵомызт), абнаҵыш агәыцәқәа ҟат-ҟато, ҿаҳәарак-ҿаҳәарак кны ашә иаалагылт игәырґьатҵәа.

Наҳар ахаангьы имбаҵацызт, аха дышнахәаԥшыз еиԥш идырит дгәашаха иԥшаауаз ахәшә ахаҭа шакәыз. Ишьамхы итҵпрааua дааҟалеит, абыржәытҵәкьа иаарымхны амѡа сыкәлап, агәаҟра иаҿу рыԥсы иахьысыгҵап ҳәа игәы интеикит, аха уахала амѡа усзыкәтҵом, ишәарҭоуп, атҵых лашьца аҵьныш далахәмаруа далоуп ҳәа Ажакьа ду иеиҳәахьаз анааигәалашәа, иҽааникылт. Мап, «аҵьныш» дицәшәаны акәҵам иҽзааникылаз, Фадеи шьжьымҭан аахыс дызлеиликааз ала, иҳәатәы ахыԥара акгьы шалнамдоз ибон, иеицәеитәыр ҳәа дшәеит.

Аухагьы даангылар акәхеит. Лацәеихьшь изыҟатҵомызт, дзыѡнаиаз ауада, абахҭа акамераҿтәи акылҳара еиԥш, аԥенҵьыр хәыҷы иамаз уажәы-уажәы дкылԥшны ажәѡан датҵаԥшуан, ашара адәы ианбаԛәлои ҳәа. Иара дыццакуан, аха аамҭа ццакҵомызт, атҵых мшаҵозшәа ибон, хәыцра-шәкы изцәыртҵны, деимырхха дыркуан. Аханатә аахыс, ииаины ииаихаҳауан, ахаҳә еиԥш ихьамҭаҵа иԛәыґәґәон иҽеизмыртцысуа, аха ичкәын иҟынтәи иоуз ашәҟәы анааигәалашәалак, атҵааршә еиԥш ихьшәашәаҵа иҟаз игәы атҵа ҟәандашьшьыраҵа иааҟалон, Аҟәара хаҳә еиԥш ихьамҭаҵа игәы иԛәжьыз даатҵытҵуан, ицәыҵхьаз агәыґра аацәырҵны, агага еиԥш днахьыԥшуан, аҽеа дунеик ахь иханы дагон.

Ишо ианалага нахыс дзышьҭамгылт, аҳ еиԥш сышьҭатҵаны сыматҵ руеит, сѡызцәа абарак аҿы аԥсхыхра иаҿуп ҳәа ихы ахибааuан итатаҵа дызлаиаз ацәарҭа, ицқьа-шәқьаҵа дзыѡнаиаз ауада ихы изыѡнакуамызт, аҟарс еиԥш акәын ишибоз.

Иҟьаҟьаҵа ианшагьы, ишҟа аҵәгьы дмааиуа, адәахьгьы ԥсы зхоу дыԛәны имбо, иаха зегьы ахытҵны ицазшәа, быжьгьы имаҳауа, иууаҵа аҭынчреи иареи рхала ианааизынха, иамхацәгьахеит, иаашар амѡа уԛәаҳҵоит ҳәа сеиҳәахьан, Ажакьа ду сижьама, игәахәын, ауада ихы изыѡнамкуа, дыгәжәажәо дшыѡназ, иацы еиԥш ихәы ҟатҵаны Ефросиниеи аҽеа хатҵаки ааѡналан, иаԥхьа иныԛәыргыланы, иуфо уамфааит, ҳазшаз

уахимбааит, иухаҳааит, рҳәан, рылахь, рыцьымшь затәны, тцаҟанза ихырхәаны индәылтцны ицеит.

Амра ашәахәаҟәа ныҟәнаԥсаанза ишҟа уаҳа азәгьы дмааизеит. Фатәхкыс иҟамыз ҳәа иарбаныз, аха инапы нагзаны иаимыркьысит, ахәшә аҵаны ирҵазшәа акәын дшахәаԥшуаз. Акы зацәык, уамашәа иибоз (иацы изгәамҵазеит), ифатәума, ижәтәума ирҵоз злааргаз зегьы мыҷлыхын, амҳаҵәҟәа, ачанахҟәа инадыркны напыла иҟаҵан.

Амра ашәахәа даанагазшәа, деихышәашәо дааҿналт Фадеи, игәалаҟара даара ибзиан, иацы аҵкыс иахьа илакҵа еиҳагьы ихаан, ижакьаҟәа, амра ашәахәаҟәа ахьрылаԥхоз, зынза имшлаҟәацызгьы рылан, убасҟак агәахәара урҵон, иаанкыланы снапы налысшьында уҳәо аҟынза. Наҳар уи абас дахьибаз дааигәырґьеит, изгәакьазоу азәы еиԥш аԥсшәа иеиҳәеит.

– Амҿа хара умоуп, ибзианы акруфароуп... Уцәеижьы иаднакылаз аамҷыдарахаз амҿаныфа уҵара ҳазшаз ҳаҟәиҵитәуам, амышра иҳаиҵаз адәахьы ашьҭра ҵасым, – иҳәеит, ибжьы хааза, ацәажәара даҟәымтцындаз, сизызырҿландаз уҳәо.

Абри еиԥш ауаҿы ҟәымшәышә, ауаҿы раз, аблакҵа хаа, зыбжьытцәҟьа ухы-угәы иҵнымтцәо, иацы гәшаҵарак ҟамтцазакәа ауаҿы амца ицраҵцаны дышԥеибли ҳәа еиҵах дазымхәыцыр игәы иамуит.

– Уалга, аамҵа умган, умҿа хароуп, – ҿабызшәа хаала ихәахьы дхьеирԥшит.

Наҳар, Ажакьа ду иажәа еиҵа имырҳәакәа, акы днацҳашәа ҟаитцеит, аха игәы иагомызт, иҵабуп, сызхара сфеит иҳәан, дҿагылт.

Дныҳәа-ныԥхьаны амҿа дыҟәитцеит, ҿыцьа (дытҟәаны даазгаҟәаз) азиас аҟынза днаскьажәга ҳасас ҳәа здитцаз, рыҷерхианы иԥшын.

Наԥьнатә аахыс дзышьцылахьоу азә еиԥш игәы изыбылуа ауп Наҳар Фадеи абзиала ҳәа иаҳәаны дшаанижьыз.

Реиха дуҟәа аанкыланы, Наҳар рыгәҵа дыбжьаргыланы, нтцәара зыҟәзам таига абнаршәыра илаланы ицон. (Аихаҟәа ракәзан бԥьарс ирымаз.) Днаскьазгаҟәоз цәажәазомызт, акы данрызтцаалак аҵак ҟартцон, аха уигьы ажәак, ҿажәак ирейҳамкәа. Ишьамхҟәа итцзааны, иԥсы ааиҵеикырц данаангылалак, уаапсеит, ушьҭыхны уаагоит ҳәа, гәык-ԥсыкала ишырҳәоз

рыблаԛәа ирхибааua иааидгылон. Иҟалома, сышьҭыхны сышԥажәгои, аԥьабаа ишәсырбо азымхошәа ҳәа анреиҳәалак, ашьшьыҳәа ԥеааныркылон, имаркуамызт, уара ушьҭыхра ҳара ҳзы ԥьабаазам, аҭысхә еиԥш уаҳҿыҭраҳкуеит ҳәа аанарго ихәаԥшуан.

Иара дрыцраҳәуан акәымзар, рхала амҿа иԛәзижьҭеи, урҭ таига дуззa ахи аҭыхәеи иахьзон, адоуԛәа реиԥш ршьаԛ̣а еихҳәашьа злаҟаз ала.

Ицон, ицон, таига нҭәара амазамызт. Игьежьуа, ԥьара ҭыԥк аԛ̣ы илхо илазшәа акәын ишибоз Наҳар. Убри аҟынза еиԥшын, еиҿдыраашьа амазамкәа, ашәаԥыԥьаԥ зегьы ԥәак акәын ирхаз, ԥееидҭаны, «рнапԛәа еикәыршаны», еивыршьаар ҳәа ишәозшәа игылан. Атәы ззымдыруа, ауаҿы амшын агәы дыххаланы, зхыҭшьа имазамкәа, дынхызла дышцо еиԥш акәын дшылазуаз. «Схала сдәыԛәлар ишԥасыԥсыхәаз? Еиҭах сылазуан», – дааҟәымҭзакәа дхәыцуан.

Днаскьазгоз акомпас рнапсыргәыҭа ианыргыланы иахәаԥшуазшәа акәын, аҭлаԛәа инарыҭаԥшны, рымахәԛ̣иашьала азиас ахьиасуа иарбан ганыз шырдыруаз, аԥсабареи дареи «еицәажәон», еилибакааuан. Ԥсаатәык аахылар, амҭәыжәҿаԟьашьала амш зеиԥшрахоз рдыруан, лассы аԛәоура иалагоит ҳәа ирццакны идәыԛәлон. Абас ишнеиуаз ҳәыгәрак иаатԥагылт. Иԛәгылаз аҭлаԛәа ирымҭԥагьежьуа рымахәԛ̣иашьа акыраамҭа иахәаԥушан, нас Наҳар ишҟа иаахьаҳәын, умшәан, азиас ҳазааигәахеит, шә-шьаԛ̣акгьы бжьам ҳәа иарҳәеит игәырґьаны. Ихеиҭомызт шә-шьаԛ̣ак рыда бжьамзар абжьы заҳмаҳауазеи ҳәа, аха агәрамгара иоуз димырдырзеит. Ииашаҭәԟьаны ишырҳәаз еиԥш, иаарласны зиас дук аԥшаҳәа иааԛ̣ԥынгылт. Шьҭа ҳагәра угоу рҳәан, игәы иҭаԥшызшәа ираз-разза иаацәажәеит. Наҳар ииаҿырны инеиуаз азиас данынхыԥшыла, дҭәыцханы дныхшәаланы, даамҭарсны Хариузовкаԟа дынкылнагозшәа игәы ааԟалеит.

– Уавымшәазакәа ушавоу уцала… Амҿа бзиа уԛәлааит, ҳазшаз духылаԥшуеит, – рҳәан, ҭаԟанза еихырхәаны, рылахь, рыцьымшь затәны, иԛәныҳәаны, ахәшә абра илаҳәоуп, аԛәоура ухьзар, уахьчоит рҳәан, ацәа аҭԟьала иаарҳәны изкәыршаз аилаҳәара наидыркын, рышьҭахьԟа иаахынҳәит.

Наҳар изааигәазоу ԥьоуки иареи назаза еиԥыртцуазшәа, игәы рзыбылуа рнапԛәа аанкыланы абзиала ҳәа анреиҳәа,

ажәҩан ахь изымԥрит, уаҳа егьрыгымхеит, убасҟак еигәыргьеит рнапқәа ахьикыз.

…Аҙиас даваланы дцон, хәлааныҙа Енисеиныҙа сзынаҙозар ҳәа. Иага ҟаитԥандазгьы дызлашәаз ажәытә динхатԥаҩцәа рдунеи далтԥны, аҽа хәыцрак иҽизалагаломызт. «Смерть сатаны спасиот нас», – ҳәа, Иммунаил данырбылуазтәи рыбжьы аҙы иаманы ишьҭазшәа, уажәы-уажәы игәы иқәыҩуан. Уи абжьы игәаланаршәеит, Ԥьабриел Хариузовка данаанага, абасоуп абраҟа ҳара ҳаԥсҭазаара шыҟоу, уҽеауршьцылароуп ҳәа иҽизааигәатәны иацәажәара даналага аҭакс иеиҳәаз хҭыск.

– Алагертә ԥсҭазаара зегьынԥьара еиԥшуп. Магадан сахьыҟазгьы, абра шәара шәҷы сахьаанагазгьы еиԥшуп, аха иҳартоз, ҳахьышьҭалоз… уаас ҳшырымшьоз… уҳәа зегьы акоуп…

Ара шәара шәҷы еиԥш, уаҟагьы зеиуа уҭаху иумбоз ҳәа иҟамдаз, анхаҩи аусуҩи инадыркны, анарком аҟынҙа аԥьамыԥәацәгьа еицырхыргон…

Акы заԥәык, зегьы рычҳара еиԥшымызт… Ааҙамшәа ирызныҟәо ианалагалак ирзычҳауамызт, шаҟаҩы ргәы ԥжәаны рыԥсҭазаара иалтԥхьадаз…

Уаҩышьалагьы, ҟазшьалагьы аҙәгьы иҳаиԥшымыз, зуаҩыбжара акыр инахысхьаз баандаҩык дҳалан, шәақьшьхәала исыргьы, аԥаа ҭаԥены аҙытҟәа дҭадыртәаргьы, шәысҟәаԥ, ус сзышәымун ҳәа, иҷы ааихыхны ажәак аҙәгьы иеиҳәомызт, зегьы изеиԥшын. Ажәакала, иааизааргалак зегьы дақәшаҳаҭын. Даганы данҳалартԥа аҽены нахыс дԥьашьаны ҳихәаԥшуан. Акы уиазԥааргьы, аҭак ҟаитԥаҙомызт… Аусураҟынтәи ҳанааилак, дхәытԥашьшь днаҳалԥны ихала дтәон.

Акыраамҭа даҳзеилымкааит дызусҭаз. Зегьы ҳгәы иаанагон нԥәахаԥаҩуп, уи азоуп абас ихы зымҩаԥиго ҳәа… Аха ашьҭахь излеилкаахаз ала, уи анԥәагьы уаагьы аҙәгьы дхеитԥомызт, агәрагара ицәыҙхьан.

Дзакәытԥәҟьаз ҳзеилымкаазаргьы ҟаларын, аҽа ҟазшьа ҷыдак идҳамбалазҭгьы. Ԥхабжьонла, зегьы ҳаԥәаԥсымԥоуп ҳәа игәы ианаанагоз, ашьшьыҳәа, ишьҭыбжь мыргаҙакәа дҩагыланы, днеины акылҳара дкылыԥшны ажәҩан даԥаԥшуа аеԥәаԥәа заҟа кыдшәози, заҟа кыдлози рыԥхьаҙара далагон. Ианитԥаҳх «Аеԥәаԥхьаҙаҩ» ҳәа хьзыс иаҳҭеит.

Абри ашьҭахь ари дычмазаҩуп, ихы еиԥәшәам ҳәа дрыцҳашьаны ҳихәаԥшуан.

… Шьыжьымҭанк ҳгылаанӡа, ҳбарак иакәшеит еиҳаби еитҵби ҳәа аӡәы даанымхакәа, рыбжьы убыс ицәгьан, ҳазегьы амца ҳацратҵаны ҳбарак ҳаԝнарбылуаз ҵьаҳшьеит. Иҟалаз уи ауп, зынҵиарк абжа ԥжәаны «СССР – смерть Сталина спасиот Россиу» ҳәа антҵаны ҳбарак адәныҟала ишадыкнаҳалаз рбазаап.

Аԝыза Сталин изы абри еиԥш згәаґьыз шәыԥсык ихазаргьы ԥсык изаанрыжьраны иҟазма.

Ҳбарак аҷы инхоз ҳазегьы ҳаилакны ҳаԥсы ҳхырхуа иалагеит, шәуа иҟазҵада ҳәа.

Зынӡа ҳаршьӡо ианалага, сара соуп иҟазҵаз, урҭ аӡәгьы акгьы ихараӡам иҳәан зынӡа гәԝарас уаԝы имаӡамыз «Аетҵәаԥхьаӡаԝ» даахалтҵны даагылт, дхахаӡа.

Ҳазегьы ҳгачамкит, абри арыцҳа абас еиԥш шԥеигәаґьи ҳәа.

– Уара аԥыхҵ уоума абас ҟазҵаз… Иуабжьазгада? Иузырҟатҵада, – иԥсы штоу дылбааидарашәа акәын дгәааны дышихәаԥшуаз алагер аиҳабы.

– Схоуп исзырҟатҵаз, – иҳәеит зынӡа хьаас иҟамҵаӡакәа… Нас ихы шьҭыхны ажәԝан датҵаԥшуа – «иаарласны убри еиԥш ажәабжьк шәаҳараны шәыҟоуп… шәызегьы шәааилазыргьежьыша…»

– Сыла уаҳа дашәмырбан… ари деилагоуп, – изымчҳакәа дыхәхәеит алагер аиҳабы.

Дҳалганы дыргеит, ихаҳҳәаара ҳзымдыруа ҳшеилагылаз.

… – Аецәаԥәа дрыԥәзит.

– Иҟалап деилаԥсазаргьы.

– Акы дырны иҳәозар?

– Дҵара уаԝызтгьы ҟалап…

Абас акыраамҭа даҳґәалаҳаршәон… Акгьы ҳзеилымкааит дырблу, дкыдҵаны дыршьу, амала иаҳхамышҭуа ҳхаҷы иаанхеит «СССР – смерть Сталина спасиот Россиу» ҳәа аԝыра икыдитҵаз.

Мчыбжьык аатҵаанӡа (дҳалганы данырга ашьҭахь) «Аетҵәаԥхьаӡаԝ» дзакәытҵәҟьаз еилаҳкааит… Игәҭыха зеиҳәахьаз баандаԝык дшәаԥырҳаԥуа иаҳзеиҭеиҳәеит.

Алеԛсандр Андреи-иԥа Вихтов дҭаркааӡа физикеи – астрономиеи Ринститут аҟны аус иуан… Хаз ҷыдала акосмос штитҵааӡаз здыруаз маҷԝын. Иколлегацәеи иареи анааиԛәшәалак аетҵәаԥәа дрылацәажәо далагон.

– Баша шәысмеисын, сара сакәым анкьаҙатәи аҵарауаагьы ирдыруан дарбанзаалакгьы ауаԝԥсы ҽыц иины адәы иааԛәло, раԥхьатәи иԥсылагаԝагара инаркны иԥсҭазаара зегьы акосмос ишадҳәалаз.

Сара аус ахьызуаз алабораториа зызкыз ауаԝи акосмоси адгьыли реизыԛказаашьа наукала аилкаара акәын.

Амреи амзеи аеҵәаԛәеи рҭагылазаашьа (урҭ уажәы-уажәы рҽырыԥсахуеит) ҽыц ииуа ршьа-рда иалалоит, ирԛказшьаԛыдахоит.

...Сталин илаԥш ҳаҵашәаны ҳаԛан... Ҽыц иааҳартыз алабораториа игәаԥхозу, игәамԥхозу аиаша ҳаздыруамызт. Иашоуп аус ҳацызуаз аҙәы Сталин изы аҵәытҵаҙырԝра аппарат ахьыԛаитҵаз азы ақалаԛь агәаны ауада бзиаԛәа иитеит... Уи аамҭазы ҳара аҽаԥарԛәа ҳрыԝнаԛәыкуа ҳаԝнан, аха акы ҳҳәар ԛалозма.

Ҽнак зны Сталин адҵа ҳаитеит Троцки игороскоп сзыԛашәҵароуп ҳәа. Амала иара ида аҽеаҙәы ибар шыԛамлозгьы ҳгәыҳеанитҵеит.

Алабораториа аусзуԝцәа зегьы Сталин идҵа анагҙара ҳалагеит, иаарласынгьы иԛаҳҵеит:

«Ишдыру еиԥш Лев Давид-иԥа Троцки диит Ноиабр 6 аҽены (1879 ш.) Херсонтәи агуберниа Иановка ҳәа иахьашьҭоу аҳаблаҽы. Иан лымгәарҭа даатытҵны адунеи даннықәшәоз аамҭазы аеҵәаԛәа рҭагылазаашьа злаԛказ ала ԛазшьа баԥсык иларымгалт, дышуаԝхатәрахоз, адырра ҵаула иоураны дшыԛалоз, аматҵура ду шизыԥшыз ртәы акәын ирытҵубааузаз. Амза аԥшышьа злаԛказ ала Троцки ауаԝы иатәамбара, иларԛәра, ахдубара, аматҵура ҳаракԛәа реиԝаҙара, амчра импытҵахалара, есԛьаангьы аҙәы иҽагыланы ақәԥара... абарҭ аԛказшьа ҷыдаԛәа ракәын иаԥхьаԛа изыԥшыз.

Амра агылашьа злаԛказ ала уи аамҭазы Троцки, иԥсадгьыл далҵаны тәым жәԝанк атҵаԛа иԥсҭазаара дшалҵуаз... аха иаҵьал ааины акәымкәа иаҒаҵәа рнапала дҭахараны дшыԛказ акәын иаҳәоз.

Троцки игороскоп ԛатҵаны ианиаҳҭа ашьҭахь Сталин дук ҳхимыртҵит, ҳаинститут аиркит, аусзуԝцәа бжаԝык хҭеикит анцәеи шәареи шәеиҽцаауеит ҳәа, егьырҭ иаанхаз ԥхеитҵеит, еимирбԍыжәааит.

…Анцәа иԥьшьаны Сталингьы игороскоп аҟатԥара ҳахьзеит. (Уи акәхап ҳазқәызызгьы).

Заҟаѡы иҳәахьадаз Сталин игороскоп иаҳәо реиҳәарц, аха акыраамҭа мап икуан, ҽнак зны игәазырԥхаз здыруада, дызцәымшәаԥәоз ѡыцьа-хѡык зыгәра игаԥәоз анаанха иреиҳәеит:

– «Сталин диит декабр мза 21 ашарԥазы (1879 ш.) ԥшьсаатки ѡажәа минуҭи рзы Қырҭтәылан, Гори аԥыҭаҷы. Амш амшԥәа зегьы ратԥкыс ианкьаҷыз, атԥых атԥыхԥәа зегьы ратԥкыс ианоуз… Амра агәы кыдгыланы ианыҟаз, атԥыхәанынӡа иалҟәны ианкыдыз, ашәалҟьа ахаԥаны уанзаҷамԥшуаз, ахьҭеи аԥхарреи ианрыбжьагылаз… Ноиабр 21 инаркны 24-нӡа иԥәԥоит, ашәалҟьа иалтԥырц, ахаҭа иагәылтԥырц… 25 рзы иалтԥуеит, аҽеышьҭнахуеит. Абри амш – ноиабр 25 ныҳәа мшуп ҳәа ишьоуп, избан акәзар амра нцәа Митра имшира ҳәа ирыԥхьаӡоит жәытә-натә аахыс. Аԥьырсианцәа уи амш Исус Христос еиҭаира мшуп ҳәа ныҳәаны иазгәаартоит.

Ажәак ала, Сталин аныҳәа мшԥәа раԥхьа иҟаз амшбаԥсԥәа дрылиааит.

Излашьаԥәҳаргылаз ала амра абри еиԥш аҭагылазаашьа анамаз ииуа дԥандахоит. Ибжа уаѡхоит, ибжа рахәхоит. Ауаѡрахь иҽеизадԥар дразхоит, дымшхоит, бзиарамзар ԥәгьак аӡәы изимуа дҟалоит, аха арахәрахь данага, иара ихы ииаҭашәо аамҷыдарахаз ԥсы зхоу ииҳәо имаҳауа дпапантԥҟәырхоит.

Амза акәзар… ҷыц иангыла ажәбатәи ауха азоуп Сталин даниз… Ахаҷы ҭакәаҳа хаарак атԥаӡамкәа игәрымуа иҟан, уи аамҭаз ииуаз иланатԥоз ҟазшьа баԥсԥәан: амаҷ азы агәаара, аӡәгьы игәрамгара, ацәԥәырчра, хада хатәамбара, амҽеыԥра, ацәгьа мыцәгьа аҟатԥара, аԥсымҭәра, ԥәгьамзар бзиа зымбо, ауаа реичырчара, реигәыдԥара… дынԥәоушәа иҽеыҟатԥара, аҽеырчра… Гефестгьы адгьыл аҷы дынԥәоушәа ихы иԥхьаӡо ауаа атәеимбо, иргәаҟуа даналага, анцәа иҳәахьала ашьха ҳаракы Олимпа аԥәцәаҷы дѡаганы хланԥы данҭартԥа, изшьапык итԥаԥԥәеит, агра иоуит, дԥыркьуа даанхеит. Сталингьы аетԥәа леишәацәгьа Анторес (даниз ауха) амрагыларахь ала ихәаԥшыз агра ду изааннажьит, иарма напы хьарԥьхеит, иарԥьа шьапы хшьаԥәкьарак рыда амамкәа ииаанхеит, ахԥа ихнатԥеит.

Ари ииаанагоз Сталин ауаѡреи аԥьнышреи рыбжьара дыбжьагылан, ауаѡрахьы иҷы ҳәыр даара дуаѡхатәрахон, ажәлар

рзы дхәарҭа дуны дҟалон, аматҵура ду изыԥшыз ахагылара разҟыс иоур, аха ус акәымкәа аԥьныш иахь дагар, ҳаҩеимшхара, ауаа рцәымҩра дыкны даго иахьагьы уахагьы заҟа изыргәаҟуаз аҟара агәахәа иоуа далагон, ажәак ала дхыхсаѡхон, дшьажәыѡхон.

Ажәакала иуҳәозар Сталин мшы мыжда аҽны диит. Мшы мыжда аҽны ииз аԥсҭазаараҷы мыждарамзар бзиарак ҟаитҵараны дыҟазамызт, ихала идырны иматҵура шьҭаимтҵозҭгьы.

...Римтәи аимператор Диоклетиангьы игороскоп излаҳәоз ала Сталин еиԥш мшы мыжда аҽны иалииааз азәы иакәын. Уигьы дҳәынҭқархеит 42 шыҟәса анихытҵуаз. Аԥхьатҵәкьа ижәлар дҭәыцны рыбла дхызар дхырымхуа аҟынза бзиа дырбон... Убасҟак даԥсан, дразын, дгәыбылѡын, дҟәышын... Еилаҳаны ицәыҳәцәыҵҭәаны иҟаз атәыла шьҭихит... игәыҳәны иҟаз ауаа рызхара рфо рызхара ржәуа, ихьз ҳәаны иԥәуа иҟаитҵеит... Абас дыхьзырҳәаганы дрыман ауаѡрахьы иҷы ҳәуа дахьынзаҟаз, аха ашьҭахь аԥьнышрахь дианамгар амуит. Ирбахьоу иакәзамкәа иҽеиԥсахит, зегьы гәрамгарҭас иҟаҵаны дрышьклаԥшуа, акала ииааигәамԥхаз лашарак иирбомызт. Абас есымшааира ауаа ргәаг дыкны даго дшааиуаз дгәымбылԥьбараха, азәгьы дрыцҳаимшьазо, рыхԥәа рхыссара далагеит. Заҟа рыцҳара ҟаитҵараны дыҟаз здыруада ҽенак ашьра зыԥәтҵаз «Аетҵәаԥхьазаѡ» акнаҳарҭахь дрыманы ишнеиуаз, аҳәынҭқар, иуасҳәо урҳа, нас сыкнарҳааит ҳәа аҳәара ҟаитҵеит.

– Исеиҳәарц ииҭахузеи, ишәырҳәа, – иҳәан, даԥәшаҳаҭхеит аҳәынҭқар.

– Ирласны уҳәынҭқарра шьҭатҵаны уԥәымҵыр, ажәлар ушәиԥхьыз ада рымҳәо уҟалараны уҟоуп ҳәа еиҳәеит.

«Аетҵәаԥхьазаѡ» дыкнаҳаны дыршьит, аха Диоклетиан, иаҳаз гәниган (игороскоп данахәаԥш) иҳәынҭқарра шьҭатҵаны, иаҳҭынра ааныжьны қыҭа ҩеахак аҷы дцаны нхаѡык иаҳасабала абаҳага ҟаҵареи, аутраҭых аазареи далагеит.

Иара ишьҭахь атәыла еилаҳауа ианалага, ԥыҵѡык рееибаркны ицан ршьамхы нарсны иҳәеит, ухынҳәыроуп уаҳҭынрахьы, ѡаԥхьа ҳәынҭқарс уаҳзыҟалароуп, уда ҳхәарҭам ҳәа.

– Ишәҳәо саҳауеит. Аха ҳәынҭқарс аҳҭынраҷы стәаны ауаа рхы хыссалар атҵкыс, снапала исаазо акапустаԥәа рхы хыссалар саргьы исзеиҩьуп ауаагьы ирзеиҩьуп, – ҳәа мап рцәикит...

Сталин игороскоп иаҳәоз анеиликаа заҵа Диоклетиан еиԥш иҳәынҵқарра шьҭаҵаны дымнаскьарыз, зынӡа ҵьныштҵас ауаа баны дыԛәымгыло иахьеи уахеи рҵакреи рныртҵәареи далагеит...

Наҳар абри ахҵыс дазхәыцуа дышцоз, иаалырԛьаны убас еиԥш ԛәаршаҽык аакылсит, аԥҳал хышәҵызшәа акәын икыдхаҽа ишлеиуаз.

Дбааӡаны деилысаанӡа игәаламшәаӡеит, сасра дахьыԛаз, амҽан ақәа ухьӡар иукәнакуеит ҳәа, акәахьча ирҵаз еилаҳәаны изԛәа ишкыдыз. Еитҵыртланы даннахәаԥш, мышәцәан, игәы нкыдыҽрызшәа ибеит. Иҽыцӡа ибла иаахгылт Аԛәа данҵакыз ихигахьаз ахамыштҵыхә – Захар Агрбеи иареи амшәцәаԛәа рхарԥаны, шарԥазык аҽаԥара идәылганы, шәҽахәы хаала ишәҽыҵуам, ишәҽызхуа ҳамоуп ҳәа Аԛәа ашьха ашьапаҽы иганы, мышәԛәоушәа абна иларгыланы, алаԛәа рышьҭаҵаны ирҽартԥарц ианыргоз. Уи аҽены иԥсҭазаара абжа имҵит... Ажәытәтәи акино лента еиҵа ҽыц аекран аҽы дахәаԥшуазшәа, асахьа хьамҵԛәа иҽаԥхьа еишьҭагыланы, ииасны ицошәа ибо далагеит. Амшәцәаԛәа рхарԥаны НКВД ашьҭахь игылаз амашьына иаԛәырцалт. Ишьхынԥсылан игылан акыраамҵа. Алаԛәа згозгьы ааины иԥшын, аха дара рхаҵаԛәа ыԛәӡамызт, рыбжьгьы иаҳауамызт. Абжьааԥны шарԥазыла «ҵгара» ирго ианалагоз рыбжьы угәы кылнаҵәон... Наҳар изымчҳакәа дцәытыԥшны алаԛәа рытра ахьгылаз ахь днаԥшит. Ашә ԛьаԛьаӡа иаартын, аха дара имбаӡеит. Ражьден Гангиа дадгьежьыло дадгылан. Ус Ԥачулиа даадәылԛьеит, ихахәы еиларгыланы, идәылԛьашьа злаԛаз ала акы даргәааны даауан, иҽеихарԥсны, ашәиԛәара иҽхысны, митәык шимпытҵԛьоз ҽашьаӡомызт. Изԛәикызеи ҵәгьамзар бзиа ԛазымҵо ҳәа иԥсахы ҽеины, ихәда итԥагыланы дшизыԥшуаз, Гангиа дааидххылан, ажәак иамҳәаӡакәа, ишьапы рыҳәҳәа данис, ибабаӡа игылоу атԥла афы наласны, ашьапы иааԛәԛьаны, еилажәжәа ишканажьуа еиԥш, деизԛәыҽы дкаҳаит. Аха уигьы азмырхакәа, дааихагылан, ижьцәа ааизганы диԛәыжьцәеит. Ԥачулиа зынӡа изааны дыԛан, днаганы иаргьы уахь дрывашәҵа ҳәа дрыԛәыҳәҳәеит ишьҭаланы, ҽыцьа иааиз. Урҵ али-ԥси рыла Ражьден даашьҭырԥаан, дыршәны алатра дҵарыжьит.

– Уброуп уара уҵыԥ! – Ԥачулиа иҽеизеиԛәкуамызт. – Уара аҽабырҳацә алаԛәатҵԛьа узымыхьчеит... Уара уакәызма

аҳәынҵқарра зыхьчоз! – Абас иҽы иааҵашәоз зегьы иқәҳәацәаны, даахьаҳәны дцеит. Наҳари Захари рахь зынӡагьы дхьамԥшӡеит.

Наҳар иҟалаз акгьы изеилымкааит, алақәа реиԥш дара НКВД аусзуѡцәа еибакны иахьеибафоз змааназ ҳәа.

Шәылбаа рҳәан, амашьына илбаацаны, амшәцәақәа ршәыхны аҽаԥарахь ираԥырцеит. Захар давганы дыргеит, иара ихала днаганы дыѡнаркит. Уажә дааргоит ҳәа дыԥшын, аха уаҳа дыдмырхынҳәӡеит. Уи нахыс есымша игәы итцхон, Қарҵ абахҵаҽы аӡәы иеиҳәеит, уара дувганы даныргаз аҽны хәлаанӡа иԥсы ҵан, ауха Гәмысҵа дганы дыршьит ҳәа.

…Ихы кны дгәырѡацәгьаха имацара аҽаԥара мыжда дшыѡнатәаз ашә аартны абахҵахьчаѡ, ахатца ҳаракы дааѡналан, – ухы кны узтәоузеи, иахьа уԥсы ахьеиқәхаз азы анцәа уиҳәала, абас уеибганы ухынҳәып ҳәа уҟазма, аҳакьымԥҳәыс Назира лакәмызҵгьы, удәылганы узыргоз алақәа рыц укылырхырцыз акәын. Иаха алақәа ахәшә рыҵаны илшьит, уеиқәлырхеит, лхы уқәылтцеит рыцҳа, ларгьы иахьа ашьжьымҵан ддырбаандаѡит, сгәы дышԥалоу, ахырзаман дақәдыршәарц дыҟоуп ҳәа маӡала иеиҳәеит. Наҳар уик зынӡа игәы иасит, аҽакы изеиԥшымхеит, амца инаркит, лаб иаҳәшьа леиԥш ларгьы аԥхьатәи абзиабара илоуз лхы ақәылтцарц дшаҽыз ибон. Гәырѡала иҵәыз игәы, абзиабара акуа ишыҟамызгьы, атцааршә ацәыкәбар ҟәандаӡа ианақәҵәо еиԥш, уи аҽны инаркны еиҵа игәы дҵынымтцәо дҵалт, ихыԥсаахьаз лыбзиабара ԥсыԥхак рылатцо. Уи нахыс заҟа аамҵа бжьысзеи, насгьы иарбан аамҵоу? Аԥьамыгәацәгьа дзатцымтцӡакәа мацара дшатцазгьы, игәы дыштаз дҵан дҵахәхәа, ихәыцра далан далымшәаӡо. Абасҟатәи ци-шәи дрытцытцны, деибганы даанхеит ҳәа дыҟаӡамызт.

Ичкәын иԥсҵакыга, – «ҵынхагәакьак еиԥш напы сыдкыланы сылбон, ахәышәтәырҵаҽы санышьҵаз аҳақьым ԥҳәыс, акыр даҳзыҟоума, саб, сара сыԥхашьаны сылзымтцааит, уадресгьы сызҵаз лара лоуп», – ҳәа изиѡыз дазхәыцыцԥхьаӡа, издыруада уи Назира лакәзар ҳәа игәы ҽкааны аԥсҵазаара ицәашьхьаз еиҵа изархынҳәызшәа ибо дааҟалон. Уажәы абра, Сибра агәҵаны зегьы анааидихәыцла, Ԥачулиа ихы-иҽы жьакцаӡа, аԥсцәаҳа ԥшра иҵаны, амышәцәа ухарԥаны усаԥыза ҳәа, еиҵах иҟамчы кны дааихагылазшәа, игәалаҟара бжьы-

сын, зацҭа изкҟаа икыдимыршәылара, дахьахәаԥшуаз аԥсра ахикааҳа далагеит. Аҟаа сарҵыҭуазаргьы исышәхасырԥом иҳәан, ацәымгра дыкны даго, иршәны аҵы иалеижьит. Еидара хьамҭак изкҟаа икыдҳәаны инкаижьыҵшәа дласҵа ихы ибо аԥшаҳәа давалан днеиуан, аха амшәцәагьы цас иауазшәа, аҵы иаманы ивашуа ишьҭан. Зны ишьҭахьҟа иаанхон, уцала, уи уаҳа ула иаҳарбом ҳәа ацәкәырԥаҟаа ицхрааҳуазшәа, ҵьараҵьара икҟеаргьежьуа иааныркылон, аха хара дашьҭуамызт, сухьҵаны итцегьгьы угәы ҵызжәароуп ҳәа цас изнауазшәа, аҽерымжәааны, аҕьыра аҽеаҭаны, иаԥысны ибла иаахгылон. Абас ишеишьҭаз иааиԥырымтцҵакәа Сибратәи аҵиасҟаа зегьы лбааздо, Енисеи ду иааҽԥынгылт. Араанҵа изхарззала изыхтцаны иаазгозгьы иаргьы ҟьарак инанамгеит, инахәлабга ицеит, иҟаҵамызшәа. Наҳаргьы даатынчхеит, абасҟак уара узыргәаҟуаз иазааҳа убап ҳәа рхәозшәа, ацәкәырԥа дуҟаа ргыгцәа ргыланы инасын, уаҳа имбаҵо иргеит.

Хариузовка иахьеицәоу, адунеи ахьынҵа-наҵааҵо аҽеакы ыҟоуп, ҳәа згәы иаанамгоз, уажәы дазааигәахо даналага, дахьынтәиааҳаз аасҭа, иԥсадгьыл Аԥсны даазшәа ибо дааҟалеит. Ашьжьымҭан алагер аҟынҵа днаҵеит. Иаашааанҵа тәамшахә имаҵамкәа амша дыҟәын, – Шаҟа мшы ҵуазеи сыҟамижьҭеи, сахьнеиуа сшызцәа гәаҟҟәа рыԥсы ҭаны избома?.. Алагер аиҳабацәа убналарц уаҽын, уанзымца ухынҳәит ҳәа иаасысны сыркуама? Еиҭах сҽахәы аҽыхра, сыргәаҟра иалагома? Сзыкәшәаз аиаша сҳәеит ҳәа исызхазҵода? Ирҭаххалак сзыруааит, зынзатҵәык иаазго ахәшә наганы ачымазцәа исызрыҭандаз!.. Авишкаҟаа ирыкәгылоу аԥшыхәышцәа срымбакәа срыҵысны абарак ахь неишьас иҟасҵарызеи? – ҳәа игәы ҭыҵны ишцоз, аԥхьатәи авишка днатцагылт (уатцымсыкәа высшьа ыҟаҵамызт), уажәымзар-уажәы, уеиҭамҵын, уԥсит ҳәа хыхьынтәи абжьы анбасаҳауеи, ҳәа дшеилаҵыҵоз, аҵәгьы даанимкылаҵакәа давсит, егьырҭ ашба иаанхаҟәазгьы, иԥсы ҵаны драшсит.

Ҵынгыларак имаҵамкәа дахьцоз агәра изгомызт, абжьааԥны агагатцәҟьа рбар иаҳкуеит ҳәа иазыҭрысуаз, уажәы илашәхазшәа, идагәахазшәа, акгьы рымбо, акгьы рмаҳауа иахьыҟалаз. Издыруада алаԥшхырԥага хылԥа схатцаны соурышьҭызар «сасра» сызҭаз ауаа ҳәа уамашәа ибо, игәы згахьаз абарак ашә аартны днылагылт. Ачымазцәа рыда егьырҭ аусурахь

иргахьеит ҳәа дыҟан, аха рызегьы шыҟаз аниба иааԥьеишьеит, абыржәаанынӡа аусурахь ирымгакәа ишԥаанхеи ҳәа.

Азнык азы рызегьы чмазцәаханы, иахьтәоу изымгыло иҟаланы иаанхаз ԥьишьеит.

Шыԥсык аахыс имбацызшәа, дгәыкны дрылаԥшуан, дара ахәыҵԥәа реиԥш, акьыжыҳәа итцәуо, рыхԥәа рыкәаҽ еилатәан, дааины ашә дшаалагылаз рбеит, аха уеибганы ухынҳәыма ҳәа затца иеигәырґьаны иԥымларыз, иагьиҽамԥшит... шәышьтахьҟа иаанханы ишәымаз шәтынхацәа нтцәеит ҳәа ашәаԥьҳәаѡ дырзааны ирейҳәазшәа рылахь еиԥәын. Ирхиҳәаара изымдыруа даанхеит, ичмазцәаны иаансыжьԥәаз ԥсызар, урт ракәзар ирԥьабо, иртцәуо игәахәын, абарак еиґрыкка ду ахи атцыхәеи лаԥшыла ииаимидеит, аԥхьа Маԥсим Пиотр-иԥа дахьышьтаз ахь днаԥшит. Уигьы егьыртґьы риарԥәа рҽы ишьтан, иианыжьны данцоз ишыҟаз егьеицәамкәа, иагьеиґьымкәа рыԥсахәага ларга-ѡаргон. Уртґьы рылаԥәа тыкәкәа итцәуон. Азәы затцәык алабжыш зыбла ихымыз Маԥсим Пиотр-иԥа иакәын, игәы ѡарханы дааҟәымтцзакәа атуан датцаԥшуа, ѡымчыбжьа рышьтахь ахәшә аагара сцоит ҳәа иаҳәаны, днаихытцны дцазар аахыс дымнаҳәы-аамнаҳәыцкәа дшыԥәыц дыԥәын. Зегьы тцәуон, зегьы ԥьабон, алахьеиԥәтцара ззымдырзоз Ԥьабриелґьы узиҽаԥшуа дыҟамызт, инапԥәа игәытцаԥсаны ихәда хҽны дтәан. Игәаґьны ишәыхьзеи ҳәа дзырмазтцааа, рааигәара дзымнеиуа, дшанханы дышґылаз, Ԥьабриел затцәык даарылтцын, ҽымтзакәа дааидґылт.

– Ишәыхьзеи, уара, иҟалазеи?.. – Наҳар иамхацәґьахан, Ԥьабриел имахәар нтарс иианикылт, иҟаитцара изымдыруа.

– Иҟалаз умаҳаӡаци, ҳамра лашьцеит... Ҳаетцәа кыдшәеит, ҳара ҳтәы ҳәа егьыҟам, ҳалгеит, адунеи ааҳәит... Ст..ал...ин ддыҟ...ам, Ст...ал...ин дыԥ...сит, – атцыхәтәантәи ажәаԥәа игәаґьны иҽы изарҳәомызт.

– Сталин дузза дышԥаԥсуаз?! – дахьыҟаз-дахьаныз изымдыруа днеилууаа дцеит.

Уи ашьтахь еита ҽымтрацәґьахеит абарак аѡнытцҟа. Наҳар иаҳаз ихахьы изаамго, азәаӡәала илаԥш иныцигеит, ажәларԥәа зегьы раб иԥсра иацәынханы ииаанхап ҳәа угәы ииаанагарымызт, убасҟак рхы-ргәы далырсны, уара уҳамамкәа ҳара адунеи иԥәаҳҳуазеи ҳәа аԥстазаара рцәымыґханы акәын ишы-

ҟаз, алаґырз зымтцәахьаз лабжышк рызкамыршәуа аҟынза згәы былхьаз, уажәы ҭаҵкәымк-ҭаҵкәымк иаҟараны иааиан.

Абаандаѡцәагьы цәуон, алагер аиҳабацәагьы цәуон, азәы ибжьы уаҳауамызт, уахгьы-еынгьы аҟыба-зыба ахьагымхоз, ацәҳареи, аґьреи, амаҟарреи дыдбжьцас иахьыҟәыѡуаз уи аҽены анышәынтраҷы еиԥш ҭынчран, зегьы ашәиҟәара рҷысны игылан. Хариузовка абжьааԥны еиҟәыцәашь-еиҟәылашьца, агәыҵҟьа, агәкажьга ԥшшәы змаз, уи аҽены, ауаа зегьы агәырѡа ду анроу, иара гәырґьозшәа, амра ашәахәа иаҟәыԥхоз, рхаан иадрымбалацыз аҽа цәа хаак аҟәыннаҵон.

Шәгыл, аусурахь шәаала ҳәа азәгьы иреиҳәомызт, шәҽышәымшьын, шәгәы шәҽахаԥышәымжәан ҳәа азәгьы ижьжьомызт.

Наҳар акыраамҭа дынкахәыцуа дтәан, ашьҭахь дѡагылан, днеины Маԛсим Пиотр-иԥа дааихагылт. Ахәшә иааигаз, дыздынтцәалаха ѡымчыбжьа дзышьҭаз аҷаҳәара шеибгаз иаԥхьа иныԛәитцеит, аха хәыцрак дҭагаланы убриаҟынза хара даганы даман, дааҳәынгьы дахәамԥшит, дааины дшихагылазгьы изгәамҭазеит.

– Ахаҭатцәҟьоуп, излоуԥшаазеи? – ҳәа ахакас шьапхтцәа, дкәылԥуа иаашьҭыхны дафыѡуа данаацәажәа, Маԛсим Пиотр-иԥа ацәа даалтцызшәа Наҳар днаиҷаԥшит, илаԛәа ҭыгга.

Наҳар шиакәыз аниба иҽааиԥсахит, илаԛәагьы ԥаса аасҭа ицқьахеит, аҷыцәаара иаҷеу ѡ-цәашьык аԥша ахьадсыло уанаацырагылалак ѡаԥхьа ихха3а ишакуа еиԥш иааҟалеит. – Уеибганы ухынҳәыма?.. Абасҟак аамҭа уанымааза суцәшәеит... Анцәа иԥьшьоуп!.. Анцәа иԥьшьоуп!.. – иҳәан даацәажәеит. Даачмазаѡхазар аахыс иҷы еихимхзацызт, ибз изыртцысуамызт.

– Сааит, ахәшәгьы аазгеит, – иҳәеит, аилаҳәара аашьҭыхны ирбо.

– Сыԛәыртәа, сыбґа сазынкылозар збарц ст̀ахуп.

Дицхрааны ашьшьыҳәа дааԛәиртәеит.

Абасҟак аамҭа еитцыхны иԛәыз, атәара изыцәгьахеит, иԛәлашьцо, иблахатц ааилахынҳәит, аха иҽкамыжькәа иҽааникылт, Наҳар ак иеиҳәарц иҭахын, аха акыраамҭа иԥсы изеивгомызт.

– Уԛәсыриап, – даныԛәиртәа, ишьа хәыҵы илаз зегьы еизыкәкәаны алада ицазшәа, аԛьаад еиԥш дҟәашза даныҟала, дицәшәеит.

– Мап, мап… Абанҵ шәымҵәуан, шәеихышәымшьаан ҳәа расҳәарц ҵахуп… Дыҟам иахьарнахыс, адунеи даныӡааит агәымбыл… Харада-барада ажәлар ҵазырхоз… Издыруада шьҵа ажәлар арыҧьарахь игьежьыр… Абанҵ ирасҳәарц ҵахуп изхацәаны иҟаз ҳамра шааҧшыз, икыдшәаны иҟаз ҳаеҵәахә шкыдлаз… – дышцәажәоз иҧсы илшәшәо далаган, иажәа изынамыгӡакәа ихы нхьышьшьит, дкамыжькәа даанкыланы дныҟәириеит. Абасҟак дысмырцәажәар акәын ҳәа ихы авба аҵо, дшаҟь-шаҟьо, дызлаицхраара изымдыруа, дааилахеит азныказы, аха дыԥны дцан, аӡы ааганы ианиҽеирхәхәа, иҧсы ааивнаргеит. – Умшәан, шьҵа акгьы сыхьуам, ахәшә сзааугеит, – агәыцә ҟат-ҟато акы аарылхны акыраамҵа дахәаҧшуа, – Иахьа аҧсабаратҵәҟьа гәырҧьоит, Хариузовка иахьеиҧш ашкәакәа ашәны иубахьазу, ашәы ашәнахит. Издыруада уи аԥьныш иҧсра ҳаиԥәнархар, – ихала иҽеышьҵыхны ихәамц инапҟәа аҵыргәаны абарак, зышә ҟьаҟьаӡа иаартыз, ддәылыҧшны адәныҟа дыҧушан.

Наҳар дгәаҟ-ҵәаҟуа «сасра» дахьыҟаз ахьынтәи дхынҳәны данаауаз, Сталини Иммануили еиҧшушәа, аԥыцьагьы азә ракәушәа изырбаз, амшәцәа ианиханаршҵ нахыс, иага ҟаиҵандазгьы изигәаламыршәеит. Уажәы Маԥсим Пиотр-иҧа дшизыӡырԥуаз иажәаԥәа игәаладыршәеит. Иара ихаҵа иакәын уи ажәабажьгьы иазҳәахьаз: «Есԥьаангьы акәымзаргьы, ԥсшьара ҳәа данцалоз саргьы сигалон. Ԥсшьара дцоит, уаргьы уигоит, уҽеырхианы уҟаз ҳәа анаасаҳалак нахыс, ашыӡ зыхьыз еиҧш арыхьҵашьра салагон, аҧсшьарахь акәӡамкәа акартоԥахгарахь ирго азә еиҧш сҟалон. Иҟазшьа аԥәшәара даара ицәгьан. Марттәи амш еиҧш, ҽнак шәынтә иҽеиҧсахуан, игәы иахәози иалсуази реиԥдыраара уадаԥын.

Аа԰ынран, Гагратәи асанатория «Холоднаиа речка» ҳаҟан.

Ҽнак, ашьжьымҵан, даныԥагыла инаркны иԥәшәацәгьаны, лацәажәа имаӡамкәа, ибла ҵархәны, аӡәгьы даҳҽамҧшӡо, изааны дыҟан. Дзыцәгәааз уазҳәодаз.

Аус зуеит ҳәа ашә ихаркны дтәан, игәы изаԥәымкит, адәныка слеиԥеиуеит ҳәа ддәылҵын, ихы изыԥәымкит. Дыԥналон, ддәылҵуан, дааҟәымҵӡакәа аҵатын дахон.

Ашьыбжьышьҵахь деихыкка дааҟалан, аҽеага сышәҵ, абаҳчахь сцаны аҵла ашьапԥәа сҽеоит аниҳәа, зегьы ҳаԥсы ҵалеит, уааӡа иԥаларызеишь ҳәа ҳаитцаґәґәа ҳаилагылан.

Аҽеага аанкыланы абаҳчатрахьы иҽанынеиха, ҳишьҭалт, аха схала сыҟазарц ҵахуп, иҳәан ҳирхынҳәит.

Ҭлак ашьапы ҽо дышгылаз, абаҳчааҵаѡ дыхраа-ҵрааua даа-идгылазаап. Уи илымҳа иагзаарын, – ихала дыҟазарц иҭахуп, абаҳчатрахь ԥсы зхоу аҵәгьы шәымцан, – ҳәа зегьы ргәырҽананыртцоз, иара имаҳаҵазаап.

Сталин дуҵҵа ишьапқәа еилыхны аус ахьиуа ҵьашьо дышихәаԥшуаз, изшьапык х-шьацәкьарак рыда амамкәа аниба, изымбатәбарахазаап, илаԥш изаҟәымго, дгачамкны даанхазаап, ҳанцәахәы абри еиԥш агра иманы дсымбакәа сыԥсында ҳәа игәы иалсызаап.

Сталин абаҳчааҵаѡ дахьихҭыгәлаз даара игәамԥхеит. Узышьҭоузеи, иуԥшаауазеи, узусҭада ҳәа даниазҭаа, сбаҳчааҵаѡуп иҳәазаап. Абаҳчааҵаѡ, аѡада аҭлаԥәа дырҽаԥушеит. Уара хлантцыҟа уԥшуеит, иуцәыҵзеи ҳәа гәрамгарҭас дҟаитцазаап.

Уи иашоуп, аха абаҳчааҵаѡ аԥышәа змоу, аҭла иаҽало адагьы, излагылоу адацқәагьы ибозароуп ҳәа аҭак ҟаитцазаап. Уи ашьҭахь Сталин игәалаҟара зынҵа ибжьысит, дгәааны, иҽеага кажьны абаҳчатра дҭытцит. Уи ашьҭахь иҟалеит, аха иҟалазеи, амшын цәқәырԥаны, аҭра иҭытцны, асанатория иасызшәа, хыла-гәыла зегьы ааҳәит.

Ҳара акгьы ҳхарам... Ҳара акгьы ҳаздырҵом ҳәа, «ацәқәырԥаԥәа былгьо» ианрылала, досу дахьгылаз излаилшоз ала ихы ирԥьион. Абаҳчааҵаѡ дҳаздырҵом, дҳамбаҵацт ҳәа ҵоуба руан.

Азы иаго аҳәҳәабжь иаҳаҵом ҳәа, абаҳчааҵаѡ насыԥда, иҟалаз еилымкааҵакәа, Сталин дуҵҵа абри еиԥш агра зиоурыз, абас дсымбакәа сара снапқәагьы сшьапқәагьы сымамындаз ҳәа игәы иалырсны даазыдгылоз ирейҳәон.

Ауха Сталин лацәеихьшь изыҟамҵаҵакәа иршеит. Иара данзмыцәа, ҳаргьы ҳацәо ҳаҟазма. Адырѡаҽеынгьы ҳшыҟалашаз здыруада ашьжьымҵан иааҳаламѡызҭгьы, абаҳчааҵаѡ иаха дахьнышьҭалаз ииаиқәшәаны дыԥсит ҳәа.

Иахьагьы исзеилкааuам уи иԥсра Сталин игәалаҟара зыбзианатәыз. Уи игәалаҟара аныбзиаха, зегьы ргәалаҟара бзиахеит...»

Абри ажәабжь ауп Иммануили Сталини азә ракәушәа Наҳар изырбаз. «Иҵьашьатәуп, аѡыцьагьы азәы ракәушәа ишԥеиԥшу, рыхьызқәатцәкьагьы еибыҳәаны ирыԥсахызшәоуп... Коба

– Сталин, Иофар – Иммануил. Ишмыждахәыцәгьақәаз аханатә азәгьы ирызитцымхит асыс-мҟаақәа реиԥш рҽыҟатцаны, азәы Ленин дузза ихы-игәы дҭаланы иҽеизааигәеитәит, убриаҟынза ихы игәаирԥхеит, сара саныҟам ашьҭахь Асовет ҳәынҭкарра дузза анапхгара аҭара зылшоны иахьазы избо уара уоуп ҳәа иҽала иирҳәеит. Сельвестергьы иԥсымҭаз иуаа иреиҳәеит, сара сышьҭахь доуҳахылаԥшԧыс Иммануил дышәзаансыжьуеит» ҳәа.

Аԧыцьагьы «анынцәаха» инаркны ишьажәцәахеит, аҳәа ццышә аанкыланы, гәшаҭарак, рыцҳашьарак ҟамтцазакәа, ауаа гәнаҳақәа рхы хсара иалагеит... Абас ишрызныҟәозгьы шәара шәҳамазааит, шәара ҳанцәахәқәа ҳәа ирымтцахырхәон, ҳахқәа хышәтцәала ҳәа ирымтцаркуан. Иқәзаауан, луанытә ацара иаҽын, аха ауаа гәнаҳақәа изыхҟьоз рыздырзомызт.

...Аԥьныш дҳалҳарзааит, шьҭа ҳдунеи цқьахеит, арыгьарахь ҳхынҳәит ҳәа дгәыргьон Фадеи, Иммануил дбылны, дыццышәтәараха данырга ашьҭахь.

Адунеи даныҙааит Сталин аԥьныш, издыруада шьҭа ҳажәлар еиқәхар ҳәа Мақсим Пиотр-ипагьы агәыгра ицәыҙхьаз изыхынҳәны ибла ихибаауан Наҳар дахьиҽаԥшуаз.

«Адунеи амаза макьана азәгьы изатцымхзацт, иашатцәҟьаны абасҟатәи агәнаҳареи, азалымдареи, агәаҟреи (амлакра, амлашьра, ауаа еичырчаны ақәибахра, анибартцәара, миллионԧыла акгьы рхараҙамкәа рҭархара) зыхҟьаз Сталин амшьҭацәгьа иакәзар?..» – Наҳар изцәыртцыз ахәыцра дагәылархаланы хара дагон. Аԧыцьагьы шьацәа мҽиаа шьацәа хҽиаақәа.... «СССР – смерть Сталина спасиот Россиу», – ҳәа абаандаԧцәа ԧыцьа – анцәахатцаԧцәа икыдтцаны иршьыз рыбжьы, «Смерть сатаны спасиот нас», – ҳәа «сасра» дызҭаз ажәытә динхатцаԧцәа рыбжьы, Енисеи азиас наҟ-ааҟ ихыԥҟәгыланы еиԥҟәдырԥозшәа игәы иԥҟәыԧуан. Урҭ рыбжьы Хариузовка адгьыл атца атымитыша дыҭганы, даашьҭԥаа аҽеа дунеи лашак ахь дагозшәа ибон.

АҨБАТӘИ АХӘҬА

Иҟьаланы акәымзар, ахаан мрашәахәак инамҨатәны иахьҭамԥхацыз, есԥьаангьы игәыԥҭцәагаха еиԥҿшәы, еиԥҿтцаа акалаҭ аҭа еиԥш Саиантәи ашьхаԥа рытцаҟа итым-итышаха ишьҭаз Хариузовка, шеишыԥҿсала инасыԥцҿгьаха, иҭантцҿо иҭаз абаандаҨцҿа, знымзар-зны ҳаԥсы ахәага ҳаманы ҳашԥазҭымтцри, лашарак ацәаара шԥаҳамбари ҳәа гәыԥра хәычык (ишәаны рҿы ирзамырҳәоз) ргәатцаҿы иҭатцәахны ирымаз, нҭыԥсаа ицан, гәыԥырҭа рымазамкәан иаанхеит, Сталин иԥсҭазаара далтцит ҳәа анраҳа инаркны. Рнапԥҿа ргәытцаԥса, рыхԥҿа рыкәаҽы, уара уда ҳара адунеи иԥәаҳҳуазеи ҳәа, раԥхьа дыԥҿтцаны идтәалазшәа, илаԥырзышо ажәларԥҿа зегьы раб дырԥьабон.

Сталин дыртцәуон, аха урҭ дара рыхгьы ртцәуон. Абас рхы ԥҿеуа дшырԥьабоз, ирызгәамҭазакәа аҽеынтәи амш алашьцара иаарымнахит.

Аамҭа ааит, уаххьа хиоуп ҳәа ахәыҟатцаҨцҿа абаандцҿа ирыларҳәеит акрыфарахьы ианымнеиза. Абжьааԥны имлашьуа, згәы ахәыц еиҨнатцҿо иҟаз шәааи аныркәалак, абжьы абарак аҟынза инаазаанза иҨны ицоз, иахьа ирмаҳазазшәа итәан, баракк ашә аартны азәгьы ддәылымтцит, зегьы еитцаԥҿа ачаԥа акәым, азытцәҟьа рыхәда илбаауамызт.

Наҳаргьы зегь реиԥш Сталин иԥсра ихы-игәы иалирсит, аха уи иачыдангьы аҽа хьаак иман, ҭаха имҭо иԥрыхон.

Уатцәы иаашар аусурахь амш ианыргалоз, абарак иаадәылганы, иааиларгыланы аканвои данрылаԥшлак иаргьы дышрылагылоу ибар, изиураны, дзыԥәшәараны дыҟаз издыруамызт. Аусурахь акәым, уара уахьгатәу аҽаԥьароуп ҳәа днаган аҟарс дҭеикуазу, акәымзаргьы дышиашоу аусеилыргаҨцҿа

рахь дигозу изыԥшыз ҳәа акгьы издыруамызт... Мышкы уҟамызт... ѿымш уҟамызт... Убналарц акәын, аха уанзымца, ушьҭахьҟа ухынҳәит ҳәа иаасысны сыркуазар акәхап. Хҟыхшьас иҟасҭарызеи? Ачымазцәа рзы ахәшә аазгарц сахьцаз сҟьалеит сҳәап. Сзыԥҟәшәаҭәҟьаз аиаша расҳәеит ҳәа азәыр сыгәра игараны дыҟоума? Сыга-сҟы амырҳәазакәа сус збны еиҭах, аҟәада исыԥҟәу ахыхь ашыԥҟәыс анысзацыртца ишԥасыԥсыхәо?

... – Ҳара ҳауп Сталин дызхыԥсааз... Иаԥьал аанза игәы ԥжәаны даҳшьит... шьҭоуп ҳамцахә анкацәаҭәҟьаз... – Абарак аѿнытҟа аҽны хәлаанза аҟәымҭра цәгьа «иѿнырҭәаа» иѿназ ибжьы аалѿит, Наҳар рацәак ицәыхарамкәа зызԥҟәа иеиарханы итәаз хатцак.

Наҳар дызлаз ахәыцра хьанҭа, (ацәа даалтцызшәа) даалнахит уи ахатца ибжьы. Иԥьеишьеит, ибжьала дахьизымдырыз. (Абарак аҟы еицынхоз еиҟаԥшны еибамбо алашьцара иалагыланы ицәажәозаргьы рыбжьԥҟәа рыла еибадыруан... уи акәым реимҳәабжьалатцәҟьагьы еилибакааруан). Ари сара сыҟамижьҭеи ааанагаз азәы иакәзар акәхап ҳәа ихы ѿышьҭыхны ишҟа днаԥшит. Ихы-иҟы ибарҭамызт, ишьҭахьҟала дахьихәаԥшуаз излымҳак абжа шыхтцәаз илаԥш анаԥҟәшәа днытцаҟҟа дцеит, амца қьоуԥьад наицрасны, дхыблаа-ҟыблааны инаихысны ицазшәа, ицәа-ижьы быз-бызуа иааҟалеит. Игәы атра иҭамгыло, иԥсахы ааины ихәцәы аанкыланы, дахәаррашәа ихәда иаатцагылт. Дахьыҟаз, дахьаныз акы игәалашәо дыҟамызт усҟантцәҟьа. Сталин дузза иԥьабаратцәҟьагьы иханаршҭит уи алымҳа бжахтцәа дахьибаз.

Абыржәытцәҟьа дѿатцҟьаны, иааимԥыхьашәо ихаҳәума, имҟәума иаашьҭԥааны, дааихаххны ихы неиҟәырԥа инеихеимтцар амуа днеикәаҳәы-еикәашәа дцеит.

– Сталин ҳара ҳауп дызхыԥсааз... – еиҭеиҳәеит алымҳабжахтцәа, азәгьы анеиԥҟәҟеимҭ.

Наҳар ихала иҟеыҟажо, азәы сихѿашьаланы акгьы зхаразам иҟы машәырк сымпытцҟьар атцкыс еиґьуп цкьа деилсыркаар иҳәан, еиҭах илаԥш днытцигеит.

Илаҟҭа ибарҭамызт, аха ихәда хызза, илымҳа абжа амхны дызлеибаз ала ԥшьышыԥҟәса раахыс згәаґ дакны дагоз ихатԥсаҭа иакәын. Ибжьы иахьа уажәыгьы игәы иԥәыѿуан. Ихәда,

илымҳа, ибжьы зегьы еиԥшны измоу аҽеазә дзыҟаларым, иара иоуп... Иара ихаҭа... Игәы изыԥжәон...

Наҳар (уи мшы мыжда аҽены) иусураҟынтәи дырбаандаѡны данырга з инаркны иахьа уажәраанза гәаҟрас ихимгацыз иарбаныз, ихи иареи рымацара иааизынханы дрызхәыцуа даналагалак, ак атҟыс аҽеакы еицәан, аха зегьы ихы иԥәикуан... Изхымгоз акы затҵәык акәын. Уи шамахамзар игәалаиршәомызт, мчыла ихы даԥәԥаны ихәыцраԥәа аҽеа хҭыск ахь ииеигон... Убасҟак изыцәгьан. Азхәыцреи аԥсреи еихикаауан, ихы-игәы иҭагьежьуа иаргьы мчыла аҽеаигәаланаршәон... Игәалашәацыԥхьаза дак-дак наилыԥсааушәа ибон. Заҟаԥьара заҟаѡы иԥсахы ԥыржәахьадаз, аха абри алымҳабжахҵәа иаҟара аҽеазәы игәаҩ игәы иҭашны иаанымхеит.

Ԥшьышыԥәса раԥхьа аколнхара «Красныи маиак» рлагери рыбжьара, азҭачы апҟызра зхиааны иҭажьыз ахыԥәан, рыхәдацәаԥәа ҵибакаа еибакит, руазәык ҵа змам азҭачы атԥахь ахаҳә еиԥш, дынзаакәкәала дымцакәа еилгашьа рымамкәа...

Иҽыцҳаҳараза ибла иаахгылт алымҳабжахҵәа ҵлак ашьапы дадгәаланы ԥхәыск лцәаԥыҽра дшаҽыз... Лыԥызбжьы, лыҳәҳәабжьы гәыҭшьаагаха уажәыгьы игәы иԥәыѡуан.

Иԥсы ҭаны адунеи дыԥәуп ҳәа дыҟамызт... Еиҭах уи агыгшәыги иареи ҳаиԥәшәоит ҳәа игәы иаанагомызт. Абар уажәы ихәда еихасыҟәза иаԥхьа дахьтәоу. «Иаҳзеибоухьоу, уажәы абарак аҽы иаанханы иҟоу азәгьы издырзом».

... Сыԥсы ахәага аанханы саныхынҳә сзыԥәшәаз засҳәаз Мухран затҵәык иоуп. Ԥшьышыԥәса ҵхьеит уи аахыс, ҽымдыр ҟатҵаны ицәыримгазар... исычҳар еиԥзар? Аха мап, ари еиԥш чҳаны изласыласыгзарызеи? Мап, уи агыгшәыгра иҟаитҵаз, дахьхәыроуп... Ацәгьа ҟазҵо ацәгьа даԥәшәароуп. Дунеи ахаан дызбоит ҳәа сгәы иаанагозма, мчык даанагеит... Абратҵәҟьа зегьы рҽаԥхьа дшьамхныршланы заҟа да сылишьааз аҟара иаргьы илысшьааueит». Абас дахьынзаизхәыцуаз иҽеизынкыломызт, ишьа хытҵны ижәлон, уажәы уажәы игәы итҵаххуан утәаны ушԥаихәаԥшуеи, ихәдацәа ҵкааны дзысымшьуазеи ҳәа итҵанаҳәон. «Уееиԥәкы, ухы унапаҽы иаага... Ачҳара ду иумаз уцәызыма... Иахьанза уаазго учҳара шакәу ухоумыршҭын. Ачҳара – ииаироуп... Акыр зычҳаз акыр ибеит... Акры збаз такәы нитҵит» ҳәа имч иаҽагыланы ихшыѡ дааннакылон.

Избан изыхҟьазеи, абасҟак дицәымҭгызтәызеи Наҳар уи алымҳабжахцәа?

...Ажәа ахы мҳәакәа атцыхәа шузхмыркәшо еиԥш, иҟалаз уи ауп: Иара усгьы зцәеи-зыбаѡи еикәыршаны амҵкәа реиԥш имчыдаха ҳбаѡҵа абра иҵамырзыкәа знымзар-зны ҳазҵытцуазар ҳәа зымшкәеи зытцхкәеи зыԥхьазоз абаандаѡцәа аибашьра ашьҭахь иаалырҟьаны еиҳагьы ицәгьахеит рыԥсҭазаара. Арҳәреи, аԥәылареи, ашьреи рзы иҵакыз ахыхсаѡцәа ааганы ирылартцеит. Убасҟан ауп амыждаратцәҟьа анырзыҟалаз. Абгеи ауасеи еилоутцар ишԥаҟалои? Убас ауп арҵ ахыхсаѡцәа абаандаѡцәа ишрылалаз, рҽатца аашьҭыхны рҽахьы иѡаргаанза ирымпытцԥааны дара ирфон. Маҭәа ԥхак (зҭаацәа рҟынтәи аиура иаԥәиҵыз) рышәны ирбар инарышәхасны, иаарышәхԥааны дара иршәыртцон.

Ахыхсаѡцәагьы, егьырҵ абаандаѡцәа реиԥш аусурахь иргон, аха иахьнеиуаз рнапы нагзаны матцәынаак шьҭырхуамызт, аԥхын иѡыз-ѡызза ашәшьыра ишытцаиаз ирхыргон, азын амца еиԥәтцаны инаҳәы-ааҳәуа иҽеҳәагыланы рыҽшырҟәиоз идырхәлон. Алагер анапхгаѡцәа, урҵ шәылахь шәыԥьымшь ыҟоуп ҳәатцәҟьагьы рарҳәомызт.

Ԥьоукы рыцҳарыла иԥҟаны еиԥәыртцоз аԥыдԥәа дара иҟартцазшәа ирзанырцон. Урҵ ауаа ахьдыргәаҟуаз, иахьырхыччоз, амш ахьрылыргоз еҳагьы еиҭьаршьон аиҳабыра, ҽеырдагәа, ҽемырба ҟатцаны аганахь игыланы ирыхәаԥшуан. Алагьер шәазымбжьеит, аха ахыхсаѡцәа шәыдҳарбжьоит ҳәа ргәы иҵаччон.

Ргәалаҟара зынза иаабжьнахит, рыхәдагьы хнаҽеит Санакоев Казбек иԥҳәыс лҟынтәи иоуз ашәҟәы, абарак аҿы инеимда-ааимдо зегьы анаԥхьа. Казбек дуаԥсын, аладахьтәи уаԥстәылатәын. Аибашьра ашьҭахь иҵаркыз дреиуан. Дԥәыԥшын, 25 шыԥәса инагзаны дрылымгацызт Хариузовка атцааршә игәылашәны, агәатцәыхь ихьны ирыԥҳаԥәа азы анаархәаз. Ѡба-хԥа шыԥәса рыла, ԥаса дыздыруаз дибар иакәу иакәму изеилымкааua аҟынза иҽеиԥсахьан. Ахәажәцәа иԥәнылеит, иҭра ҭаҳаҳа ихәамц аанкыланы измоузеи ҳәа дааԥьоушьаратәы игын, ихаԥыцԥәа бжеиҳарак каԥсеит. Акартоҭа бааԥс изҭагылаз гәнызымгоз, ихьаазымгоз ҳәа иԥадаз, аха Казбек даара изыцәгьан алагьертә ԥсҭазаара аҽеанрааланы ахгара. Дцәажәазомызт, зны-зынла ахәыцԥәа реиԥш

деитцақьыз-қьызуа атцәуара далагон. Абарак аҽы зегьы дрыцҳаршьагәышьон, аха ирымчыз, ажәала игәы дырҕәҕәашәа ааҟартцон.

Мухран даҽа лагьерк ашҟа данахырга Казбек аҳәара ҟаитцеит шәгәы иацәымҕымзар уи ицәарҭаҕәаҽы сара сышьҭалоит ҳәа.

Уи даара иҭахын Наҳар иааигәара дыҟазарц, дзиҟәынҷабломызт акәымзар уаҳа акгьы игхомызт убасҟак бзиа дибон. Уахгьы-ҽынгьы иааигәа дыҟазарц иҭахын.

Ибзиоуп рҳәан зегьы ақәшаҳатхеит Наҳар дназлаз.

Казбек артцаѡратә институт далганы Цхинвал абжьаратә школ аҟны аус иуан. Шаҟа игәы ақәкны далагазеи, дхәыцыз аахыс бзиа иибоз азанаат. Иԥсы ахьынӡаҭоу даҽа занаатк ала исыԥсахуеит ҳәа ихаҽгьы изаагомызт. Аха ԥшьымыз заҭцәык роуп ртцаѡыс аус ахьынӡеиуаз. Абри аамҭала дзыхьӡақәазгьы маҷӡам. Ашкол аҽы атцара анитцоз аахыс иԥсы зыҽҳәараха бзиа иибоз, ауаԥс ҭыԥҳаԥшӡа ссир Ҭамара ԥҳәысыс дигеит. Иани иаби ачара ду изыруит... Иабхәараа маҳәра днарыԥхьеит. Анцәа дзыҟәныхәаны иҟоу иоуп ҳәа изуҳәаратәы аԥсҭазаара ашьапы икит.

Адунеи шԥаҟоу уҳәарауазеи, ауаѡытәыѡса ихатә ԥсҭазаара амѡа алхра нас «аргылара» иаҭахӡозеи, иԥсы ахьынӡаҭоу даҽызароуп, аха ахыбгара акгьы аҭахӡам.

Казбеки Ҭамареи уи аҽынгьы абжьааԥны еиԥш ашарԥазы игылан ҽазыҟартцеит, аѡыцьагьы ркласскәа рҽы иаартыз аурокҟәа рыман Атцара аминистрра аҟынтәи аметодистцәа рылатәан. Казбек иан есымша ишыҟалтцалоз еиԥш иныхәаныԥхьаны агәашә аҟынӡа инаскьалгеит лыцкәыни лҭацеи. Амш даара ибзиан, амра ашәахәаҟәа рыҟәыццӡа, агәалаҟара бзиа рыманы ашкол ашҭа ианынҭалоз, адиреԥтор иԥьаадҟәа еихыѡры-еитцыѡруа иѡытцракны, ԥьоукы итцаҟьаны ддәылырцазшәа илахь еиԥәышьшьы даарԥылт.

Казбеки Ҭамареи адиреԥтор иааишьа ргәамԥхеит, еснагь илахҽыхыз, дааԥылацыԥхьаӡа угәы шьҭызхуаз, ахаареи аԥхареи меигӡарахда изцыз, иахьа урҭ зегьы ицәызызшәа илахь еиԥәын, иблаԥәа ԥсҭазаарак рхумбааӡо, ашьра зыԥәтцаны акнаҳарҭахь инаргоз еиԥш акәын дшааиуаз.

Зныкыр иҟалахьазма зегьы аԥсшәа раҳәо, артцаѡцәа есышьжьымҭан рнапԥәа рыҕәҕәа ааанкыло дрылымсыкәа. Казбеки

Ҭамареи рнапқәатҷәҟьагьы шрымихыша дақәымшәеит, деиқәшәы дрывсит, ихытҷәҟьагьы нарыҷәкны имыртцысит.

Казбеки Ҭамареи шанханы ааанхеит ирҳәо рҽамшәо.

– Шәабацои? – днарывсны акыргьы дааскьахьан, ишьҭахьҟа даахьаҳәын ҽааиҭит, иара еиԥш ибжьгьы ԥсы ԥхак алазамкәа.

– Аусурахь ҳмааи?.. – «Шәабацои?» ҳәа дахьрызҭааз ԥьашьо аҭак ҟаитҷеит Казбек.

– Аусурахь уҳәама? – Иажәа нагзаны изымҳәакәа ихы наикәаҽеит.

– Иҟалазеи, абас шәылахь зеиқәузеи? – Казбек дааидгылт.

– Шәаргьы шәхынҳәны шәсышьҭал, иахьа инаркны ҳбызшәа шьуп... ҳашколқәа хатәы бызшәала аҭара иаҟәыхуп. Аменшевикцәа рхаан Жорданиа илымшаз... Абольшевикцәа рхаан Бериа илиршеит. Ҳбызшәа аныҟамла, ҳмилаҭгьы ҟалазом. – Абарҭ ажәақәа рышьҭахь адиреқтор игәи илаґырзи еилатцәо ашкол ашҭа ахи аҭыхәеи лаԥшыла иааимидеит, аҭаѡцәа аԥьԥьаҳәа иҭәаны иқәын, рхатәы бызшәала ахьхьахьхьаҳәа ицәажәон, ихәмаруан, ашәа рҳәон... Макьана минуҭқәак агын аҭара мшы алагара.

Игәы еиҟәыҷҭа дахьрылаԥшуаз изычҳауамызт, ихатә хшара реиԥш игәыбылра здыз аҭаѡцәеи иареи иахьарнахыс еиԥыртцуан. Иԥсы еиԥш бзиа иибоз ашкол гәакьа ашҭа иахьарнахыс аҭалара ишьапы алихуан.

Минуҭқәак рышьҭахь аҭәҭәабжьы аагашт, зегьы еибарыѡуа игәырґьа-гәырґьо рклассқәа рышҟа иныѡналоит, есымша аԥсшәа зарҳәоз рыртцаѡцәа гәакьақәа рцынхәрас рхаан ирымбазац артцаѡцәа аа‌ѡналан раԥхьа иаагылашт. «Шьыжьбзиа аҭаѡцәа» ацынхәрас ирмаҳазац абызшәала аԥсшәа рарҳәашт... ахәычқәа ирҳәо рҽамшәо ааанхашт... Иахьа рнахыс ауаԥс бызшәа шәхашәыршҭыроуп... Ашкол аѡнытцҟагьы, анҭытцгьы, шәыѡнқәа зегьы қырҭбызшәала шәцәажәалароуп... Ишәдыруазааит иахьарнахыс шәхатәы бызшәа ақыртшәа шакәхо ҳәа иаарыдгылашт...

Абас иаалырҟьаны, ҽенакала жәларык рхатәы бызшәа аарҽеыхны рышьра зызбада? Ухатәы бызшәа уҽырхыргьы, алашара узырбо улақәа ҭырхыргьы акоуп!

Казбек иныцыѡ-аатцыѡны иаҳахьан Қырҭтәылатәи акомпартиа ацентр комитет ақәтцара аднакылт, аԥсуаа рмилаҭтә

школқәа адыркит, ақырҭшәахь ииаргеит, аинтеллигенциа аҷагыланы акыргьы иқәԥеит, аха акагьы рылдмыршеит. Иаарласны шәарҭ ауаԥсаагьы иаашәыдгылараны иҟоуп шәгәы шәҽаныз ҳәа, аха ус еиԥш ҟалашьас иамоузеи ҳәа иаҳаз агәра изгомызт... Уажәы адиреԛтор ихы икәаҽ диԥыланы иҟалаз аниеиҳәа, дзеиҭамҭуа ԥьарак дадырсызшәа даанхеит.

– Арахь усышьҭал, ахрылагалара иаԥсам. Егьаҳзалхуам, – иҳәеит адиреԛтор. Уи ибзианы идыруан Казбек иҟазшьақәа, игәы иамыхәоз акы данақәшәалак (иара усгьы дыԥьбаран) аҽынкылара изыцәгьан, хәахәак, қәнамгак баны ианымгылоз иакәын. Иаҳаз изымчҳакәа даарылалар, ишианармыжьуаз, иакәзам дшақәдыршәоз идыруан.

– Мап, сара макьана сыртцаѡуп, сматцура аҵәгьы самимхҵацт... Иахьа аԥшьбатәи акласс аҟны аԥхьатәи аурок ахатәы бызшәа мѡаԥызгараны сыҟоуп... Иагьымѡаԥызгоит... – деилашәаны ихы-иҷеы узаҷамԥшуа дхәацхәаԥшьханы адиреԛтор акры ихаразшәа иқәҳәацәара далагеит:

– Атцаѡцәа рҭаацәа аҳәара ҟартцама ҳахшара атәым бызшәала атцара дыртцалатәуп ҳәа?.. Ауаԥс интеллигенциа еизаны ирыҵбама ҳхатәы бызшәа мап ацәаҳкуеит ҳәа? Урҭ зегьы ирыцку ажәлар?.. Ажәлар иразтцаада? Ажәлар рхатәы бызшәа адунеи иааԛәлазар аахыс изланхоз, излаґьацоз, ашәа зларҳәоз... излатцәуоз иахьа дара рхала мап ацәыркыма? Ирзымтцааҵакәа рыбызшәа рҷеыхра азин змада?

– Бара бҳәатәы иаҳауазар ашкол ахь дыѡнабмыжьлан, дырхынҳәны дга, – адиреԛтор Ҭамара ихы лыԛәкуа, – сара уаҳа сылшом, – иҳәан игәы кны, Казбек ацәажәара дшаҷеыз, ашкол ашҭа дҭытцны дцеит. Иара убри аамҭазтцәҟьа атцәтцәабжьы аагеит. «Суҳәоит адиреԛтор иихәаз урха, ашкол ашҟа ҳнеирым, ҳхынҳәып, артцаѡцәа зегьы ҳаизаны, иашамкәа хатәы бызшәала атцара ишаҟәырхыз ашшыԥхьыҵ аа ѡып» ҳәа игәшәымшәа лҳәашәа луит, аха даанакыло дыҟазма, игәы шны дшыҟаз иҷынеихан аԥхьатәи аурок мѡаԥигараны дахьыҟаз акласс ашә ааимԥааны дныѡналт, аха иара иаԥхьа артцаѡ ҷыҭ (атәым бызшәа артцаѡы) днеины иҭыԥ ааникылахьан.

Ахәыҵқәа зегьы ҵыґә-ҵыґәҵа еилагылан, ирдыруаз, иззыԥшыз рыртцаѡы ихаҭыԥан иѡналаз атәымуаѡы дԥьашьаны ихәаԥшуан, шьыжьбзиа атцаѡцәа ҳәа қырҭбызшәала аԥсшәа иреиҳәаз иаанагоз рзымдыруа, аҭак рзыҟамҭо.

Казбек абри аҭагылазаашьа даналаԥш, ахьхьаҳәа ицәажәоз итцаѡцәа иҽаҳахазшәа рҽы рзеихымхуа ишаанхаз аниба, иԥсы иамхарацәахо ихы ихашҭуа днеилууаа дцеит. Имч итцасны даашьҭнаԥааит, «угыланы узихәаԥшуазеи, даанкыланы ддәылга, дызлаѡналаз ашә аҽазны ашәхымс ишьапы ахгара изымгәаҕуа дҟаҭа» ҳәа иааитцагьыжьны дакит, аха имч дацымныҟәакәа иҽааникылт. Иара ихаҭагьы уамашәа ибеит убри аамҭаз абасҟак ичҳара иахьалаҕаз. Сара снапы исыркьысуам иара итәы ирцысаанҕа ҳәа дааиԥхьхәыцаан, днеины дааивагылт. Казбек уаѡы ҳаракын,егьи дкьаҽын, аха шәпажәпак иакәын, иҟыԥсцәа гьалгьало ѡ-цламҳәак еиқәиааны ихы-иҽы иатцагылазшәа, уахьихәаԥшуаз артцаѡра аасҭа абуфеҭ итцагылоу исахьа иман. Казбек дааины дышивагылаз ибеит, аха дааҳәынгьы дихәамԥшит.

– Иахьарнахыс ахатәы бызшәазы шәыртцаѡы сара соуп. «Ҳаҭыр зқәу ҳартцаѡы Валико» ҳәа сашәҳәалоит. Ҳалагап раԥхьатәи аурок анбан «дедаена» ала. Иахьанҕа излашәтцоз наҟ ишәтцәахы. Абар аҽыцқәа! – иҳәан еиқәырчаҟәа Гогебашвили ианбан шәҟәқәа иқәыз инацәа нарықәикит.

Атцаѡцәа уи ииҳәаз акгьы рзеилымкааит, (қыртшәала акәын дышрацәажәоз) иҟалаз рзымдыруа рылақәа ҭырхаха, рхатәы бызшәа рҽызхраны иҟаз «дедаена» астол иахьықәызи ҽымҭҕакәа игылаз рыртцаѡ гәакьеи неимда-ааимдо ирзыԥшуан.

– Шьыжьбзиа, атцаѡцәа! – иҳәан Казбек абжьааԥны еиԥш ҽааитит, изаҟаразаалак игәала инмырԥшҕакәа.

Зытра ихымԥраац ажәтцарақәа ран рхытцны рхәы аанагарц ианцалак, акыраамҭа ианырымбалак ҳан анбааueи ҳәа игәхьааганы ишазыԥшу, рхәы аманы иааины раԥхьа ианықәтәалак игәырґьаны ицырҷыруа ишеилало еиԥш, ирызгәакьаз рыртцаѡ ибжьы анраҳа, ажәтцарақәа реиԥш ажәѡан ахь изымприт уаҳа егьрыгымхеит: «Бзиа жәбааит, ҳаҭыр зқәу ҳартцаѡы» рхәан – аҭак иртеит рхатәы бызшәала.

– Шәтәақәа, – иҳәан, иртәеит.

Акласстә журнал астол иқәыз аашьҭыхны атцаѡцәа иҟоу иҟаму гәасҭоит ҳәа иҽаназикуаз аамҭазы «Ҳаҭыр зқәу артцаѡы Валико» ииаимпытцԥааны иѡытцра иныцаршьшь икны даагылт, уара узусҭада, сара соуп артцаѡы ҳәа аанарго илақәа цәыркшаԥаны дихәаԥшуан.

Казбек уажәык зынӡа деилашәаӡеит, даанкыланы даашьҭпааны аԥенԥьыр дынкылырбганы хлантцы дҭасҭандаз иҳәо аҟынӡа деикәанаԥха-ааикәанаԥхеит, аха еиҭах ичҳаит. Уаҳа диламцәажәаӡакәа, уаѡԥсык сыварацҿы дгылоуп ҳәагьы мԥхьаӡакәа ихы игәы зегьы бзиа иибоз итцаѡцәа ирыҭаны, – атцаѡцәа атцара шәҭаларц шԥашәҭаху, шәхатәы бызшәала акәу қырҭшәала акәу? – ҳәа ҿааиҭит.

– Ҳхатәы бызшәала… Ҳхатәы бызшәала. – Игәырґьатцәа еицҿакны ҿаарҭит.

– Шәаԥхьа ѡыԥьа артцаѡцәа ҳгылоуп, руа ишәҭаху далышәх… – даарылагылт.

– Шәара… Шәара… Иҳазгәакьоу ҳартцаѡы, – рҳәан Казбек иааидибаҳәалт.

«Ҳаҭыр зқәу артцаѡы Валико» абри ашьҭахь уаҳа ҿымҭзакәа, иқьышә кылыршьшь, унеикьысыр дыԥжәарашәа, дычны, дгәааны акласстә журнал шиѡытцракыз ддәылтцны дцеит.

Казбек аурок мѡаԥигеит аӡәгьы диԥырхагамхаӡакәа, аха уи атцыхәтәанӡатәи акәхеит.

Адырѡаҽены даанкыланы дырбаандаѡны Қарҭ дганы дҭаркит. «Қырҭтәылатәи акомпартиа ацентр комитет абиуро иаднакылаз ақәтцара аитцаҟьаѡы», «Амилаҭ еилыхѡы», «Абуржуазиа идеологиа злаҽеу артцаѡы», «Сталин дуӡӡа ибызшәа атцара иаҿагылаз артцаѡы», «Асовет мчра аґа хәымга…» ҳәа аара идырҭцеит. Абарҭқәа зегьы идыԥхьаӡаланы, уахгьы-ҽынгьы аусҭцааѡцәа ддыргәаҟуан, ԥсеивгаха ирҭомызт. Иара ишьҭахь дук хара имгакәа иԥҳәысгьы «бхатца иеиԥш баргьы бмилаҭеилыхѡуп» ҳәа дҭаркит.

– Ҳхатәы бызшәада ҳхәарҭам, иаҳзышәымун, иҟашәҭо шәазхәыц, шәара ус ԥьоукы ишәзырур шәышԥаҟалои?.. Аӡәы ишәзиурц ишәҭахым, аҽеаӡәы изышәымун ҳәа аҽены иурок анынтцәа артцаѡцәа ҿыцқәа дрылагыланы игәҭыха ахьиҳәаз азхеит, иԥсҭазаара абжа имырхит, ҟамчи, лабеи-ламси дызцырымгаз ҳәа иҟоузеи, иԥсы рызҭымхит аамҷыдарахаз изаарымгаз арбан. Шаҟантә инаихагыланы ихы шѡаз ирсахьааз… Иқьышә инҭасуа мацара шаҟа хаԥыц ԥыххаа иҿы итарыԥсахьааз. Амҭцәҟьа зхызмырԥрааузаз, агәеилахх-еиламгыла аусҭцааѡ иҿахәы иҿихыцыԥхьаӡа ииҭахыз ианизмырҳәалак, тцаҟа днышьҭатцаны алуқәа ишьоушәа ишьап дуқәа рыла ихы даґрагылон, аха ичҳауан.

Дыхеит... дыԥеит «аҳәыҳә» еиԥш дрыбжьеит... Атцыхәтәан убас дкәатахеит, аусҭцааѡ абамба еиԥш илымҳа дҭеиԥьгәо дҟалеит.

Дышнеи-шнеиуаз убасҟак аҟынӡа днаргеит, уаѡы дибар атҟыс димбар еиԥьеишьо, уиацәажәар аҭак ҟаимҭо, ацәгьагьы абзиагьы изеиԥшушәа, игәаҟынӡа акгьы мнеиӡозшәа, гәырѡа имаӡамызшәа дҟәызгаӡа, дгаӡахазшәа зынӡа иҽеиҭаикит.

Казбек Хариузовка Наҳар дахьынхоз абарак аҷы данна-нага зегьы уамашәа дырбеит... Ааигәа-сигәа ҷыц аӡәгьы даа-намгацызт, адәныҟа иҟаз ҳәа акгьы рыздырамызт, ажәабжь ҳазҳәарыда ҳәа игәаҟуан. Ииаикәшан, иазҭаара иалагеит.

Иарбан зҭааразаалакгьы ирҭоз «исыздырӡом» ҳәа ажәа заҭәык акәын иихәоз.

– Анцәа иԥьшьоуп ухьӡи-ужәлеи ахьудыруа, – ҳәа уахык абарак аҷы аӡәы игәы намӡакәа аҽыԥныҳәа ииҭеит.

Казбек ари еиԥш заҳарыз иара иакәызма. Ирбахьоу иакә-ӡамшәа деилашәаны дѡатҟьан, абыржәытцәкьа аҭамзаара шьҭатца акәымзар ухацламҳә аҷаӡамшәа иаҷысхуеит, иҳәан, иҭаҵкәымкәа ратцәаны дааидыххылт акшара иҽазырхианы, убри аҟынӡа игәы иалсит иихәаз.

– Иууазеи, уеилагама, дыхәмарны иуеиҳәаз дахырҟьаны уиеисуама? – иҳәан Наҳар игәшәа-мшәа ҳәо дааникылт.

Казбек алаԥштцашәара иоузшәа абас иаалырҟьаны дытц-зырҟьаз, иус анырӡбуаз игәы аныԥтцәа, аусҭцааѡ изтцаарақәа рҭакс «исыздырам» «исгәалашәом» аамҵыдарахас ажәак сҳәа-рым ҳәа иҽыргәгәаны дшааиуаз, ҽенак аусҭцааѡ дааилашәан, анцәа иԥьшьоуп макьана ухьӡи ужәлеи ахьудыруа, аха иаар-ласны иухасыршҭуеит, иҳәан даниҷас, ихаԥыцқәа ѡба ԥыххаа иҷы интаԥсеит.

Ари раԥхьаӡа иқәшәаз анапы ибыз-бызуа ихы-иҷы иқәым-ҭуа акыраамҭаӡа иқәын... иажәақәа, ихы «ыфо» игәы «ыфо» иѡнытҟа илаханы иҟан, илтцуамызт. Игәалашәацыԥхьаӡа маха-маха деиҷнахуашәа ибон. Уажәы абарак аҷы дыштәаз баандаѡык, «Анцәа иԥьшьоуп ухьӡи ужәлеи ахьухамышҭыз» ҳәа аҽыԥныҳәа аниитҭа, дахьыҟаз ааихашҭын, хышықәса раԥ-хьа ихаԥыцқәа ытцызхыз аусҭцааѡ иаԥхьа дгылазшәа днеи-лууаа дцеит... Наҳар даанимкылазҭгьы импытцҟьоз здыруа-даз. Ашьҭахь ихы аҭыԥаҷы ианааи иԥхеишьан, ихы аанкы-ланы ашьшьыҳәа днатәеит.

Казбек есқьаангьы деиԥшӡамызт, зны-зынла иҟәызгара даалтԥны ацәажәара игәаԥхо даныҟалоз аамтԥәакгьы ҟалалон. Еиҳараӡак ус даныҟалоз иԥҳәыс лҟынтәи ашәҟәԥәа аниоуаз акәын. Иԥҳәысгьы иара еиԥш, «бмилатеилыхԥуп», «Асовет мчра баԥоуп» ҳәа аара лыдтԥаны дтԥакын, аха ашәҟәԥәа рыбжьысуан, уиак азин рыман. Ацәажәара игәаԥхо даныҟалалозгьы зегьы драцәажәомызт, игәтыхԥәа зеиҳәоз Наҳар затԥәык иакәын.

– Илҳәозеи, иузылыԥуазеи уԥҳәыс? – ҳәа даниазтԥаалак, умшәан, уеырԥәԥәа, лассы ҳаибабоит, – ҳәа сзылԥит иҳәон. Иԥҳәыс лышәҟәы акәын хәшәыс имаӡаз, акыраамта имоур аԥсра далагон, игәы каҳауан, ианааиоулак иԥсы ԥанатԥон, лажәаԥәа агәыԥра ирԥон, иҟазшьагьы аамԥала акәзаргьы аеаԥсахуан.

Есымза иааиԥмырҟьаӡакәа зныk иоуан иԥҳәыс лҟынтәи ашәҟәы, иаргьы зныk илзиԥуан, еиҳаны иаԥәитымызт. Атцыхәтәантәи ашәҟәы иоураны ианыҟаз мызкыи бжаки иахыԥеит. Инимырԥшырц даҷын, аха даара ихьаагны иман, абасҟак аамԥа иахьахыԥаз. Аԥошьԥа мԥангаԥ ахәылбыԥеха (аусура аҟынтәи ихынҳәны ианааилак) иаатԥәа датԥаланы абарак данааԥналалак (уигьы мызкахьы зныk акәын ианырзааигоз) дԥатԥҟьаны дхахаӡа зегьы раԥхьа дааидыххылон. «Мап, ухьӡала иахьала акгьы аасымгеит, аха амԥа иԥәуп, егьырааны санааua ишусыркуа агәра га» иҳәон. Уи ус зегьы иреиҳәон, ргәы ирԥәԥәон, иара ихатԥагьы дара дреиԥшын, дбаандаԥын.

Казбек атцыхәтәантәи амшԥәа рзы зынӡа ацәажәара даҟәытԥит, инеиужьны дгәырԥон, ачымазара акәзар еиҳа-еиҳа игәабзиара атԥшәаара иаҷын. Ихы дамыхәо ауп уи аҿны аусура аҟынтәи дшыхынҳәыз, ичымазара атԥкысгьы иԥҳәыс лҟынтәи ашәҟәы ахьимоуаз, изцәырнагоз агәырԥа еҳагьы дашьуан.

Уи аҿынгьы абарак аҷы ииаины ианаатәа, аԥочтамԥангаԥ ааатԥәа датԥаланы дааԥналт. Зегьы реиԥш Казбекгьы дгәеитеит, аха ԥаса еиԥш акры сзааугама ҳәа дԥатԥҟьаны дигәыдымхахалт, уи еиԥш аразҟы сара исызтода ҳәа, игәы каҳаны дахьтәазгьы иеимыртцысит.

– Казбек, ухьӡала ашәҟәы амԥа иԥәуп, аҿазны санааua иузаазгоит ҳәа уасымҳәахьази. Абар… Сажәа самеижьеит, – иҳәан, аԥочтамԥангаԥы зегьы раԥхьа асалам шәҟәы наганы инаииркит.

Аҳәара уадаѡуп Казбек усҟан дшыҟалаз, иԥсы ҭалеит. Иблаԥа хтит, аԥсҭазаара зхыӡлахьаз еиҭа рҽыцны ирхылт. Еиԥашәы иҟаз ихы-иҽы ишьа алыԥхааua иааҟалеит, ихыԥсаахьаз иԥьышәԥа ччеит. Ашырҳәа дѡагылан, уажәы-уажәы еивҭахоз иԥсы ааивигеит. Иблаԥа аконверт инахигеит. Ипҳәыс лакәын изыѡуаз. Дахӡыӡааua, амарса аҟара ипахахьаз инаԥәкьарԥа аграҭо, днаха-аахо ашьшьыҳәа иаахиртит, нас абжьааԥны ишыҟаитԥалоз еиԥш ицәырҭаҩы иҽынеитԥыхны дыԥәиан аԥхьара далагеит.Ԥасатәиԥа раан аԥхьара рацәак иҽадирхалаӡомызт дласны ибла ахигон, уажәтәи акыраамҭа дадхалт, даԥхьо дышнеиуаз даангылон, абгьыцԥа имҟәытԥшәаны игәы иныԥәԥсон, луанытә даԥԥәԥсычҳауан, игәы иамыхәоз акы шаныз удырратәы иҟан уахьихәаԥшуаз. Даԥхьан даналга агәыргьара хәыҷы иоуз наилаӡ-нилыԥсаа ицеит. Ԥытраамҭак аҭуан даԥԥаԥшуа дԥәыԥсычҳауан,аҭагылазаашьаеиҳа-еиҳаеицәанамҭәуазҭгьы еиԥгьнатәуамызт.

Наҳар уи иҟаитԥоз уамашәа ибаны дизыԥшуан илаҽымҭӡакәа. Уааӡа иоуаз ашәҟәԥа дрыԥхьан дшаарылгалакь еиԥш дгәырԥгьатԥа Наҳар дааидтәалан, изеиҭеиҳәон ипҳәыс изылѡыз.

Акыраамҭагьы илаҽимҭит, аха ихымѡаԥгашьа игәамԥхо даналага днеины дааихагылан, – илыѡуазеи Казбек упҳәыс, иҽыцу ҳәа акрылҳәома, – иҳәан ихы наилаигалт.

– Наҳар, уашьҭан иуасҳәоит, суҳәоит уажәы усҟәатԥ... Сеиҭаԥхьоит... Ус ахьуасҳәо саҭоумҭан... – Иажәаԥа даара еиԥәшәаӡамкәа аҭак ииҭеит. Наҳаргьы уаҳа акгьы ахымҳәааԥа даахынҳәит.

Казбек ауха уаххьафара зегьы анцоз амла сакӡом, сгәы еималаны сыҟоуп иҳәан мап ацәикит. Наҳар днаслаз зегьы иҳәеит, аха мап аҽаршәны иикыз икит. Наҳар деиҭааихагылан акыр ухьуама иалкааны ҳәа диазтцааит.

– Акымзарак сыхьӡом, – иҳәеит иаарымчны, усыдызцалазеи, иҟалозар ашәҟәы исоузи сареи ҳхала ҳаизныжь, усԥырхагамхан ҳәа аанарго. Ажәакала ашәҟәы данаԥхьа ашьҭахь азаара изаазшәа зынӡа лацәажәак иламӡо, дҟаланы акәын дшыҟаз.

Наҳар акрыфарҭаҟынтәи часаки кыԥк ашьаԥари маӡала идәылганы иааганы ииҭеит, аха уигьы имфеит, ихчы ишатԥаз

ааанхеит. Цхыбжьон агәы инахысаанӡа ицәырҭаҩы дазкуамызт днаҳәуан, дааҳәуан, аҭцәы дахазшәа акы деилархынҳәуа, деиларгьыжьуа даргәаҭеиуан. Ашьҭахь дҭынчхеит.

Адырԥаҽны, ашарԥазы есԥьаангьы еиԥш асаркьал мыжда абжьы гәыԥҭцәагаха агара иалагаз зегьы аанарԥшын итԥнарԥьеит, ажәжәаҳәа рыматәаԥәа нарышәхарԥаны идәылҭцны иааикәагылт. Аканвои дааины рыԥхьаӡара далагааанӡа Казбек дышрылагыламыз рбеит. Наҳар ашырҳәа дныԥнаххын угыл ҳәа ибжьы иԥәиргеит, аха иҽемыртцысӡакәа ихыза ҭцаԥс ацәашәа баа ахьыкәкәа, асаркьал абжьы даанамырԥшуа, саргьы сыбжьы имаҳауа абас ацәа зынӡа дынҭагалазаны дышԥагоз, акы имыхьзааит ҳәа иҽеымҭра ицәымыԥханы дааихагылан ихыза ахы ианкны данааха, дыԥсны дышьҭан. Еиҭах алыԥсаа дҳауит, Казбек ахәаша дҳамбаӡакәа дыԥсит, шәыԥнала, абзиала ҳәа иашәҳәа, аусурахьтәи ҳаныгьежьуа даабап ҳәа шәыԥкоума ҳәа Наҳар игәи илаԥырӡи еилатцәо ашә даалагылан ианрылеиҳәа, рызегьы аагьежьын ааины ааиихагылт.

Убри аамҭазы аканвои даакылԥьан идәылҭцны адәаҽы ишгыламыз аниба артцәааҳәа дрытцаҳәҳәаны, абзиала ҳәа рнапы игәы аныԥәшьратцәԥьагьы азин рымҭакәа идәылцаны ааиилаиргылан рыԥхьаӡара далагеит.

Ауаԥы дыԥсу, лак ԥсны икаршәызу иара изы зегьы акы акәын.

– Дыԥсызар дыԥсит, шәаргьы шәишьҭаланы уахь шәиццарц шәҭахума?... Мап, макьана шәахымццакын ишәылоу зегьы шәылхтәуп... Нас иахьышәҭаху шәца. – Дыцәҳашҳауа иаԥцаны, иркәаҳахьаз, иррапахьаз амԥа мыжда, есымша аусурахь излацоз излааузе има днанылт.

Наҳар даара ихы-игәы иалирсит Казбек иԥсра, аҽны хәлааанӡа дрыцҳашьаны дизхәыцуан. Еиҳаракгьы игәнигоз, дизгәамҭаӡакәа, акы дзимыцхраа̀ӡакәа, аӡытцәԥьа ихәламырхәхәаӡакәа, аӡәы ԥьабаак даламҭцаӡакәа, иԥыт бжьы мыргаӡакәа ашьшьыҳәа адунеи днал̀заа – дналахәаша дахьцаз акәын.

... Ала иахнамгоз рхыргон. Ахьҭагьы рычҳауан, амлакрагьы рычҳауан, аԥьамыԥәа цәгьа – аусура хьамҭагьы иахьынӡарылшоз иахон, аха акы заҭцәык ирызхымгоз, ирзымычҳауаз, акатаҳәа ирывыԥсааузе рԥызцәа ракәын. Ирҳәоит ауаԥы мыжда ус анцәа дишеит, аԥсрада зегьы дрышьцылоит ҳәа. Ха-

риузовка ианнанагаз аԥхьа рԧызцәа азәазәала ирывыԥсааua ианалага ари еиԥштцәҟьа ҳзыхгом ҳәа еидашшылон, аха ишнеи-шнеиуаз аԥсратцәҟьагьы иашьцылт. Уаха ишьҭалоз шьыжьымҭан сеибганы сгылоит ҳәа дақәгәыԛуамызт. Шьыжьымҭан игылоз хәылбыҕеханӡа сыԥсы назгоит ҳәа дыҟамызт. Атцыхәтәаны аԥсра убасҟак иашьцылт, ргәы ацәымса еиԥш акгьалымсуа иҟалеит. Рԧызак данрылԥсаалак инеихагыланы лаԛырӡыда, рылаԛырӡԛәа рымтцәазшәа абзиала ҳәа иаҳәаны, иааихытцуан.

Уи аҕеынгьы Казбек рыцҳа абзиала ҳәа иаҳәан (цԛьа иарҳәааӡа аканвои дрытцаҟьаны ихицеит, аха) аусурахь амԧа ианыԛәла нахыс даархадыршҭын аҕеа хҭыск алацәажәара иалагеит.

Наҳар заҭцәык иакәын Казбек дызхамышҭуаз «иԥҳәыс лҟынтәи ашәҟәы аниоу дгәырԛьеит... Аԥхьара даналага деилашәеит... Игәы ԥжәаны дызгашаз изанылҭазеи?.. Ашәҟәы имоузҭгьы акгьы ихьӡомызт... дашьит... Изылԧыз еилкаашьас иамоузеи? Ашәҟәы ыҟаӡамызт, сахьынаԥш-аԥшыз ԥьаргьы исымбеит, иԥсымҭаз иԥьыба иҭеитцазар? Иԥьыба ишҭоу дганы анышә дарҭозар акәхап. Ишԥасҭахыз ианыз збарц» ҳәа дышхәыцуаз аусура мшы нтцәеит.

Ахәылбыҕеха аусурахьынтәи иааԥса-икараха, неихыркәа рымамкәа ихынҳәны ианааи, Казбек абарак ддәылганы дыргахьан.

Дызԛәыргаз ацәарҭаԛәы иԛәыз аиарҭа дшагәылыргаз ианханы иҟан, еиԥхьытта. Издыруада уи ахәаша иԥҳәыс лҟынтәи иоуз ашәҟәы ихчы иатцеитцазар ҳәа игәахәын, Наҳар абарак данынԧнала ихы шхаз днеины ахчы дԧахан датцаԥшит. Игәы аҟытцәыҳәа азәы азаӡ налеитцазшәа дааҟалеит, иаха изааигаз ачасеи ашьаԛар кыԥи кьыс рымаӡамкәа ихчы ишатцаз аниба. Ма крыфаны дыԥсында ахәаша иҳәан, иаашьҭыхны иханы игылаз аҟәардә иԛәитцеит, еишәа иргылозшәа. Ашәҟәы ахьимбаз даара ихьааганы ишьҭахьҟа даахынҳәит, наҟ ицца-зар акәхап ҳәа дхәыцуа, аха издыруада игәабан иатцеитцазар ҳәа деиԥхьхәыцаан даахынҳәит, ацәыцә зҭаԥсаны итцаз дԧахан данатцаԥш, абґьыцԛәа еиларҟәычы ишатцаԥсаз ибеит. Иаразнак иаатциԥаан иԥьыба иҭатцаны ицәахит, акылԥш-кылӡырԧцәа дәылтцны ианцалак, ианааҭынчхалак даԥхьарацы

збаны. Ус иагьыҟаитцеит, ианеилгаҟәа ашьҭахь абгьыцҟәа ааитцыхны инаимтцеитцан аԥхьара далагеит.

«Акыраамҭа снапы иакуамызт аѡыга... Абри еиԥш агәкажьга ашәҟәы узыѡра даара исзыцәгьоуп... Уанаԥхьалак угәы шунархьуа здыруеит»... Абас аԥхьатәи ацәаҳәаҟәа инадыркны ииауцәымыԥхаратәы далагон. «Казахстан асакараҷы ҳаанагеижьҭеи иаҳхаҳамгацыз иарбаныз, аҕьра, ацәҳара, аҟәмаҟарра ҳашьцылахьан (аиҳабацәа рҟынтәи есымша иҳаҳауаз уи акәзан) амра ацара ҳхы агәҭа кылнатцәон, ҳаԥсы ҳалышәшәаны ҳхышәҭны аҕьара ҳаҟәҳауан аԥхын... азын еиҟәжәаны итцаауан, уахынла «ҳаѡны» адгьыл кылтцәаны ҳахьхәытцалоз ашьжьымҭан ҳахцәҟәа аҭзамцҟәа мчыла ҳрыханы акәын ишрыдаҳхуаз... амлакра... аԥьабаа цәгьа... аха урҭҟәа зегьы хәмаргазаарын аҭыхәтәаны ҳзыҟәшәаз ааста. Иашоуп, ааанза гәаҟра ҳагмызт, аха аханатә аахыс еицҭакыз аҳәса хазынаҟәа рыламыси, руаѡреи, рыхдырра ҳараки ҳаиҟәырханы ҳаман. Гәаҟ-цәаҟра ҳагмызт, аха ҳаибазымчҳауа ҳаиҟәгәамҭуа, ҳагәкәа цәибаҟьо ҽенакгьы ҳҟамлазацызт. Ауаѡреи аламыси иҳамаз ҳзаанханы иҟан, алагьертә ԥсҭазаара хьанҭа иҳацәнарзырц ишаҷызгьы еицәоу убаанза еиҕьу уздырзом, усҟан иҳабаргәуз. Уажәы иаҳзыҟалаз аасҭа.

Ѡымз раԥхьа хәѡык аҳәса ааганы иҳацыѡнартцеит жәаѡык ҳахьынхоз. Аԥхьатцәкьа ус рҽыҟартцеит... Иууаз ҵьаҳшьеит. Адәныҟа иҟоу иану акы наҳарҳәаҟәап ҳгәахәын. Аха иааѡналаанза изакәҟәаз рыԥсшәаҳәашьала иаадырит. Урҭ зегьы аҕьычразы, ацәгьоуразы, ацәгьацәыԥхамшьара – акаҳԥразы иҭакҟәаз ракәзаарын. Аах, Казбек, урҭ заҟа ихьзыдацәадаҟәоу сызҳәом.

Ишаатәаз еиԥш иҳалаԥшуа, шәарҭ «Бижҟәа» иахьарнахыс шәыҟәгьежьааны ҳаматц жәулароуп ҳәа ҳарҳәо иалагеит.

Ашьҭахь ауп ианеилаҳкаа «Биж» ааанагоз – «Бывшаиа интеллигентная женщина» акәзаап. Уи амацараҷы ҳаанхама, ҳхаан иаҳмаҳазацыз ажәа ҟьашьҟәа рыла иҳацәажәо иалагеит... Ҳашжәаѡыкыз ҳшанханы ҳаанхеит...

Бара сара бысгәаԥхоит иахьарнахыс цәыбзас бсымазаауеит... Сара бара бзиа бызбеит, абра сахьынзаҟоу ԥҳәысыс бысҭахуп ҳәа ҳаҳәара ианалага ҳаилагарц егьҳагымхеит...

Арҭ зхы аҭыԥ иҟәым уааԥ, ахагацәа ааганы иҳалашәкит, абыржәытцәкьа иҳалганы ижәга ҳәа аҳәҳәара ҳалагеит. Ҳаб-

жьы анышә ѡны (адгьыл итцыѡны) изаҳаз аҷапшьаѡцәа ааиины шәзырҳәҳәозеи, аилагақәа шәара шәоуп урт рхы атыпаҷы иҟоуп рҳәан иҳақәтцәҟьаны, иҳақәмақарны ицеит. Аҳәса хаас хгәашақәа ҳрымпытцахеит.

Лиза рыцҳа сус збаны Ҟазахстан санахыртцоз аҷены аахыс аеҳәшьа гәакьа леиԥш сзыҟәгәыгуаз, еицынхоз зегьы ҳгәыԥырта, шаҟантә ҳаԥсы еиҟәлырхахьааз... агәырѡа ҳиааиины ҳашьуа ҳаналагалак дааҳалатәаны ажәеинраалақәа дҳазрыԥхьон, дпоетессан. Уи лажәақәа ҳгәы еиҟәырҳәалон, ҳгәырѡа хырҷуан, ԥсыԥхак ҳалартцон, ҳдақәа ирташәуаз ашьа аусура иаланаргон. Макьана ҳашуааз аадыруа ҳҟартцон. Лара лхатагьы даара илыԥшнын, лыбла гәыԥрақәа тбааза, игәыкза, лкьышә ԥшзақәа есқьаангьы ачча ыҟәххуа, шамахамзар лылахь еиҟәны лхы улырбазомызт. «Ҳара иахьа абасҟак ҳзыргәаҟуа ауаа дара адунеи хырфааua, иахаанхо ԥьыршьоит... Ирдыруазарц шԥастаху, адунеи иҟәынхо ауаа иины ианыѡагыло – аԥстазаара ианалаго рызегьы рымѡақәа шхазхазу. Аха атцыхәтәан ианалго мѡа затцәык ада шыҟам!...

Ажәак ала дгәырҷыхаганы, дгәышьтыхганы дҳаман. Иааганы иҳаландырхаз ахсақәа ѡыцьа: азәы даԥшьын, лыхәда кылҳәаны амахе еиԥш дхаѡѡала, аԥҳәыс лзы анцәа иишаз аԥшзара ахаара, изаҟаразаалак акгьы лымазамызт, ма зны илыманы илцәызхьан, ма зынза илымазамкәа диит. Лыбжьытцәҟьа аҳәса рыбжьы еиԥшымызт. Егьи уи лаҟара даумкәа, драԥшьтроума уҳәаратәы аҟынза деиҟәатцәаза, лхы-лҷы апытҟәыр иаганы, уигьы ԥшрацәгьак лакәын.

Абарт аҷаастақәа аѡыцьагьы деимаркит Лиза насыԥда. Еиҷагыланы ахацәа реиԥш рыхәдацәақәа тцибакааua иалагеит. Сдунеи ахаан аҳәса абас еисуа сымбацызт. Агәытҟьа ҳагеит.

Аԥҳәыс еиҟәатцәа даиааит, аԥҳәыс аԥшь лхы дамыхәо дҟалтцеит. Лиза рыцҳа дааҳалԥааны дылгеит.

Лиза аҷеышьра лҷазылкит, длыцымцарц далагеит, лыҳәҳәабжь уажәыгьы сгәы иҟәыѡуеит.

Ҳазегьы ҳалхьынҳалт уи ахса длаҳамтарц, аха иҳалша_гәышьоз.

Уи акәым аԥҳәыс аԥшь уажәраанза цәгьала иҟалтцазгьы длыдгылт. Уи лара дылтәуп, закәанла дылгеит, шәҷеиҟәышәк акәымзар, абыржәытцәҟьа шәызегьы шәынкажьны амш шәы-

лазгоит ҳәа дҳалагьежьит. Уаҳа акгьы ҳалмыршаҭакәа даа-ҳамхны дыкәырҳәазо лцәарҭагәы ашҟа дылгеит.

Дышпагәаҟуаз Лиза рыцҳа, лыгызыбжьы шгоз ишеит, доулышьҭуамызт. Зыламыс еиҳаракыз, здунеихәапшра ҭбааз, ауаԝпсы ижәла адунеи иқәлеижьҭеи анцәа еизишаз ахатцеи апҳәыси рыбжьара аамҷыдарахаз, апҳәыси апҳәыси рыбжьара абри еипш амыцкьара, ацәапҵеыгара ҟалар алшоит ҳәа амалахазгьы зхаҷы иззаамгоз Лиза бзиа, уи ауха арап ԥшра змаз ахаас илзылуз убасҟак ихьымзгылшьеит, илылшозҭгьы лыхәда ҭкааны дылшьуан, аха ақьақәа еипш илхаз данылзымиааи дахычмазааԝхеит. Уахык ала деицакит, илҳәо илуа дақәымшәо, деивҟьа-еивысшәа дҟалеит. «Схатца дабажәгеи... схатца ида схәарҭам... дысхыхны шәара шәоуп дысцәызгаз» ҳәа дыҳәҳәо дҟааua дҳалалеит.

Уаҳа лхы аҭыԥ аҷы ианымааиза дҳалганы дыргеит... Ахәышәтәырҭахь дыргоу, азона даатганы доурыжьу (зхы еилапсоз аҳәсақәа азона ииатганы иахьышәҭаху шәца ҳәа иоурышьҭуан агыгшәыгқәа ирыхәхаразы) дахьагаз ҳәа акгьы ҳаздырзом, иҳазҳәагәышьода?

... Ихәынгашьаны ҳзырҷапшуам урҭ ауаԝра зцәызхьоу ахгәашақәа аха иҳамчузеи. Иҳалыжәга, иаҳзыруа шәымбазои, ҳала шааԥшуа ҳапсы ҳхырхуеит ҳәа ахылапшцәа ҳанрыҳәалак ииаҳәынгьы иҳахәапшзом. Шәзыргәаҟуаз уи акәын ԥьаф шәдыруеит, ишәҭахузеи ҳәа иаҳхыччоит.

Сара макьаназ схы рыцәго сеиқәырханы сааиуеит, аха ианбанза...» Ашәҟәы злахлыркәшоз ацәаҳәақәа убасҟак игәыҭшьааган, Наҳар апхьара илымшакәа аганахь иныкәҭаны ихы инапқәа атцыргәаны дынкахәыцуа днатәеит. «Казбек абри еипш данапхьа изхымгеит, усгьы хара изнеиуаз азә иакәмызт аимҳәаду игәатцәеи ирыпҳаи афахьан, аха ашәҟәы иоуз иарццакит». Наҳар уамашәа ибон ашәҟәы, абри еипш аҷеаасҭа зҳәоз, азәгьы игәаҭаны ииаанимкылазакәа ишиашаз изызкыз иҟынза иахьааз.

Наҳар еипш абарак аҷы еицыҟаз зегьы инеимда-ааимдо иапхьеит, еилыркаагәышьеит Казбек гәаҟ ипсра аанза уи дшагаз. Уи иакәым дара иапхьазгьы убасҟак ргәы иасит, адунеи ақәзаара рцәымыҷхо иҟанатцеит.

Казбек ипстазаара даналтцыз адырԝаҷены Наҳар акартош аагаразы асовнхарахь ацара иқәшәеит. Аибашьра ашьҭахь

зны-зынла абаандаѡцәа акартош рҿартцо иалагеит. Мызкахьы знык-ѡынтә (аҵагалара аамҵазы) ирейгьны аус зуқәоз барак цыԥхьаз азҿазҿа алыхны акартош ытцыхны аагаразы иргон. Иалырхуаз абаандаѡы насыԥ имоуп ҳәа дрыԥхьазҿон. Ҽнак хәлаанзҿа азона анҵытҵ аҟазаара, анаԥшы-аа԰шра хәыамазҿамызт. Егьырҵ абаракқәа рҟынтәи акартош аагаразы иалырхыз ф-ѡык гәырґьатцәа амашьына иангылан, Наҳар илахь ааитцыхны азҿгьы диҿаԥшзомызт, Казбек иԥсреи иԥҳәыс лышәҟәи атцаа еиԥш ихьшәашәазҿа игәатца иҵымтцуа иҵаханы иҟан.

Урҵ аҳәса хаасқәеи Хьимерааи еидкыланы данрызхәыцлак рхымѡаԥгашьала шаҟа еизааигәаз «Хьимераа ааганы, ишәҵаху рзышәула, амш рылажәгала, ишәыпҟала рцәа зҿаанамго, ргәы иахаԥжәаны ишәшьла, ҳәа ишҳалартцоз еиԥштцәкьоуп урҵгьы ахаасқәа наганы ишрылартцаз. Ахаан димбацызт, диздырамызт, дыҟоуп ҳәа имаҳацызт, апоетесса Лиза ҳәа азҿәы, аха ашәҟәы данаԥхьа дааразa изааигәазҿаны иидыруаз азҿәы леиԥш убасҟак игәы дрыцҳанашьеит. Иааигәалашәеит, Хьимераа аԥхьа иааганы ианрыландырхоз, ирхыччо цәгьала ирызныҟәо ианалага ирзымычҳакәа Мухрани иареи анаарҿагыла, шәрыс, арҵ Бимаа алахшақәа ҳәа ишрылагьежьыз. Усҟанынзҿа абарак аҿы еицынхоз азҿгьы имаҳазҿацызт «Бывшии интеллигентный муж» акәзаарын ааанагоз.

Амашьына алагьер азона иҵытцны аҳәынтцәа ршьышьы инылырѡы-аалыѡруа абнаршәыра иагәылҳәаны игаз амѡаду ианыланы инеиуан, акыргьы ицахьан аха Наҳар зынзҿагьы игәаимҵазҿеит, ахәыцра хьамҵа дзалымтцуа далаханы даман.

Егьырҵ афѡык, уара уабанзҿатәиу, сара сабатәиу ҳәа рыԥсы еилаханы иахьеицәажәоз, Наҳар ихы рыламырхәзҿакәа зымѡа дрылтцны амашьына аган иҿадтцаны дгылан дынкахәыцуа.

Ҳазегьы ҳаибадырит, уара узустада рхәан урҵ афѡык Наҳар насҵха игылашьа ргәамԥхо ишгәыԥыз ишҟа иааскьеит.

Дырхха дызкыз ахәыцра аҵҳарцәҳәа даалтцын ихьзиижәлеи ҳәо рнапқәа рымхуа дшааиуаз, сара соурымуп, Аԥсныҵәуп, Христо сыхьзуп иҳәан, Наҳар инапы рыґәґәа ааникылт руазҿәык. Иҟалап уи, Наҳар дшаԥснытәыз дырны акәзар ихьзи дахьатәизи неидкыланы изиҳәаз…

Иҟалап иԥшреи исахьеи ала Кавказнтәи ааанагаз азҿәык шиакәыз гәѡарас иоузар?

Наҳар уи с-Аԥснытәуп аниҳәа убасҟак деигәырґьеит инапы аумыжьзакәа ирыґәґәа ишикыз даанхеит. Абасҟак аамҵа дызцәызны дыҟаз Иԥсны гәакьа инапқәа накәыршаны игәыдыҳәҳәала иааникылазшәа, иҟәандаза шьаԥхак ида иҵаланы, иоуразоуроу дааимнадеит. Иԥсны ԥшза ибла иаахгылт, иашьцәа иаҳәшьцәа зегьы рцәа ихыбааны ихы инаркны ишьапаҟынза лаԥшыла дааимидеит.

– Ишԥа, Аԥснытәуп уҳәама? – Дизҵааит аԥхьа иаҳаз ажәакәа ракәымкәа аҽеакы иҳәар ҳәа дацәшәо.

– Ааи, Аԥснытәуп. Аҟәа ақалақь азааигәара Азанҵа ҳәа иахьашьҵоу сиит... саазеит.

– Уахыргеижьҵеи иҵуазеи?

– Ѳышықәса ҵуеит... 1949 шықәса рзы схыртцеит.

– Саргьы саԥсуоуп, Аԥснытәуп, 1947 шықәса раахыс сацәызны сыҟоуп.

– Ҳ-Аԥснытәқәоуп. Адгьыл аҵыхәан ҳабеиқәшәеи уҳәарауазеи – 1937 шықәса раахыс, сыԥсадгьыл сымбацт. Азбахәҵәҟьагьы смаҳацт. Игәхьаазгоит, сгәаҟуеит. Сыԥсадгьыл с-Аԥсны еиқәханы иҟоума? Анцәа уишазар иҟоу акы насаҳәа, – иҳәан дааилаԥсны дикит.

– Аԥсны ыҟоуп, аха ҳара ҳаҟам, – иҳәан, ацәажәара данналагоз аамҵазы, амашьына акабина дааҵыԥеит аканвои. Адгьыл ишьапы акьысаанза, шәласны шәылбаа ҳәа ибжьы рықәиргеит абаандаѳцәа. Уи акәхеит, абраҟа иааҽахтцәеит Наҳари Христои реицәажәара.

Наҳар уажәеиԥш акырынтә дааргахьан картоштцыхра, ибзианы идыруан, амѳа иахьынзақәыз акәын аицәажәара азин ахьрымаз, аусура ианалагалак рҽы ааихыхны ажәак аҳәара зин рымамызт, рхы имѳахазакәа аус рулар акәын. Аканвоицәагьы зегьы ауеиԥшыхыз, ауаѳра злақәаз анрықәшәозгьы ҟалалон. Урҵ абаандаѳцәа ирылымшакәа, мачзак иадамхаргьы ҳаԥсы ҳзеивгозар ҳәа аусура иаҟәыҵцны иаагыларгьы ирымбазозшәа аганахь иԥшуа иалагон, аицәажәара иалагаргьы ирмаҳазазшәа ҟартцон. Ишԥеиҵахыз иахьатәигьы леишәа цәгьак иакәымкәа ауаѳра злоу азәы иакәны дҟаларцы. Дышԥазгәаҟуаз Христо изызырѳра... Аканвои лаԥшыла дааимидеит, аха иидыруаз дреиуамызт, иахьадагьы димбазацызт... Еиламгылак, ласык иакәын, аха цәгьара злоу ихаҽаныԥшылара имамызт, илақәа ҵыԥхааua, ихаҽы цқьаза

дыҟан. Уи игәы ааиқәнаҳәалт, аусураҷы ҳиацәажәартәы аҭагылазаашьа ҳаур ҟалап иҳәан гәыґрак инаҭеит.

Наҳар игәы дажьеит, аканови рыбыжьԥыкгьы хаз-хазы адгьыл шәаны анормақәа нарыдитҵан, агылара ҟалаҵом, ацәажәара ҟалом, шәхы шәымԥахаҵакәа аус шәулароуп... Ианаамҭоу аԥсеиҭакра азин шәоуеит, шьыбжьхьагьы ианшәыхәҭоу ишәырҭоит иҳәан, еигәнымыԥуа инеицәыхараны инахаиргылан акартоштцыхра иалаиргеит. Иара днеины рыгәҭа даагылт ихы кьакьаҵа ишьҭыхны, ила ааихмырсыґьҵакәа дрыхәаԥшуа. Аусура мшы аантҵәааҵа зныҵатҵәык иадамхаргьы илаԥш итцимыршәеит, Наҳари Христои ажәабжь акәым ажәак еибырҳәаратәы аҭагылазаашьа зынҵа ирмуоит.

Наҳар акызатҵәык дзықәгәыґуаз аусура мшы анынтҵәалак алагьерахь ианыхынҳәуа – амԥа иахьынҵақәу Христои иареи шԥазымеицәажәари ҳәа акәын. Алагьер аҟны инеины амашьына ианылбаа нахыс уаҳа еибабараны иҟазма, дасу ибарак ашҟа дцар акәын ишьҭахьҟа дхьамԥшҵакәа.

Абас дышгәаҟуаз, уаҳа изымеицәажәаҵакәа аҽенытәи аусура мшы нтҵәеит.

Амашьына акартош ақәԥсаны, абаандаԥцәа хыхь иақәґыланы ишындәықәлаз еиԥш (Аканвои усґьы акабина дҭатәан) Наҳар, Христо иҽеизааигәаитәын, суҳәоит сашьа, сгәаҟуеит Аԥсны иҟоу саҳандаз ҳәа акы насаҳәа амԥа ҳахьынҵақәу.

– Издыруеит, избоит ушгәаҟуа, аха заҟа уасҳәарызеи? Аԥхьа сара сзықәшәаз уасҳәоит... Сара схала сакәҵам Аԥсны инхоз аурым жәлар зегьы ирзыҟалаз атрагедиа ду уасҳәоит.

Акымзарак ҳзымдырҵо, изаҟаразаалак гәаҽанызаарак ҳамаҵамкәа, «иаҳҳаддит» «иаҳҳамацәысит» аҽены ашьыбжьон.... Аҳәара сзыцәгьоуп уи аҽены ҳқыҭан иҟалаз арыцҳара. Ҳқыҭан мацара аума аурымцәа ахьынхоз ақыҭақәа рҽеы... Ашьжьымҭан игәыҟатҵагаха иҳақәыԥхоз иунтәи амра ажәԥан агәаҟынҵагьы аԥеира иахьымҵеит, аурымцәа ҳзы иҭашәеит, илашьцеит. Уи аҽены ачара ҳаман, саншьа ичкәын ԥҳәыс дааигон, ҳауацәа ҳҭынхацәа, агәылацәа азлацәа шьыжьымҭан иаркны ҳааизаны ҳаидныҳәалон, аҭацаагацәа амра гылаанҵа ицахьан ҭацаагара. Ашҭа иазымкуа еизаз гәырґьон, ашәа рҳәон, аҭацаагацәа ҳарзыԥшын. Ус машьына дук ахәада иаахытцын, (саншьагьы саргьы ҳаизааигәаны азиас аԥшаҳәаҽы

акәын ҳахьынхоз) ҳашҟа ахы рханы аҷааанахеит. Аҭацаагацәа роуп ҳҳәан, ишаԥу еиԥш ахәычқәа еибарыѡны ирԥыларц ашҭа итҟьан иѡит, аха уи еиԥшыз амашьына ҳқыҭаҷы шамахамзар азәгьы иҳамбацызт, насгьы асолдаҭцәа абԥьар рҟәынҭаны иангылан. Акы шаҳҳәоз, еицырхәхәа тԥа рымазамкәа урҭ амашьына дуқәа (студабекерқәа... урҭ маҷын, Аҟәа аки-ѡбеи рыда ыҟазамызт) ахәада ихытҩны ҳқыҭа Азанҭа иаалалеит.

– Хтцыхәтәа ԥтцәеит... Ҳахыргарц ауп изааua, – иҳәеит ѡымш раԥхьа зматцура иамырхыз аколнхара ахантәаѡы.

– Иуҳәо закәызеи, – снытцакка сцеит, саахьаҳәны санынеиҷаԥш, уи ԥшшәы ихазамкәа ақьаад еиԥш дҟәашшза дыҟан.

Мызкы аԥхьа иныҭцыѡ-аатцаѡны иҳалаѡит аԥсуааи агрекцәеи ахганы Ҟазахстанҟа идәықәыртцоит ҳәа, аха инақәырццакны баша ажәабжьны игәарартцеит, уи еиԥш ҟалашьа амазам ҳәа анҳаҳа ҳгәы ртынчны ҳаҟан. Ииашатцәкьаны ажәлар зегьы ҳааидкылан ҳахыргаратәы еиԥш цәгьарас иҟаҳцахьааз? 200-300 шыҟәса раахыс аԥсуаа рыдгьыл аҷы дареи ҳареи ҳнапы еикәыршаны ҳаицынхон. Аколнхара анеиҷкааха раԥхьатәи амшқәа инадыркны ҳҳы шьҭымхзакәа аусура ҳаҷын, есышыҟәса ҳқыҭа мацара 150-160 тонна аҭатын аарыхны ирцәаны аҳәынҭқарра иалаагалон хәыда-ԥсада, аха ҳԥьабаапса заҳмоузеи ҳәа азәгьы иаҳҷыҭцымшәацызт.

Раԥхьатәи амашьына ахәада иаахытҩны ҳқыҭа иалалаз ҳалаԥш ҳзаҟәымго ҳшанханы ҳшазыԥшуаз ҳгәашә иаадгылт. Амашьына акабина иааҭытцит ѡыцьа, азәы дафицарын егьи граждантә маҭәала деилаҳәан, папка дук иѡытцракын. Адгьыл ишьапы нықәиргылаанза, сара обком сахаҭарнакуп иҳәеит. Асолдаҭцәа бԥьарла еиқәных хыхь иақәгылан. Бзиарак азы ишаҳзымааз рлаҭаҟәа унҭаԥшыр иумдырырц залшомызт убасҟак итцархәны иҳахәаԥшуан. Мшыбзиа ҳәатцәкьагьы ҳарымҳәеит, абасҟаѡык шәеизаны шәыҟоуп ишәымоузеи ҳәагьы иҳазымтцааит. Обком ахаҭарнак апапка ду ааиртын бгьыцк аагәылхны ибжьы неитцыхны аурым жәлар, рахгаразы акоммунист партиеи асовет еиҳабыреи ирыдыркылаз ақәтцара даҳзаԥхьеит, ҳазегьы ҳашьханԥсыланы ҳаанхеит. Даԥхьаны даналгоз аҭацаагацәа ашәа ҳәо игәырԥьа-гәырԥьо аҭаца дрыманы ашҭа ииааҭалеит, аха иара уатцәкьа иааҷахтцәеит рашәа. Ашәа ацынхәрас атцәуабжьы агара иалагеит.

– Аамҭа зынӡагьы ирацәаӡам, аха иагьмачым, 24-саат шәымоуп, убри иалагӡаны амҩа ақәлара шәеазшәырхиароуп. Амыцхә амҩа ақәгалара ҟалаӡом, мчыбжьык ишәызхаша амҩаныфеи шәиартақәеи заҭәык роуп шәызқәиҭу. Ашәындыҟәрақәа, ачамаданқәа, аиашьчиккәа ҟалаӡом. Ҧшьшьапык зҭоу ицгәызааит илазааит зынӡа иаӡом. Апартиеи аиҳабыреи ирыдыркылаз, аҭак дуӡӡа змоу ақәҭара, иацымныҟәаз, иаҷагылаз, мамзаргьы агитациа ҟаҭаны ауаа еилазырҩынтырц иақәызкыз, 20 шыҟәса иқәҭаны дахгахоит.

Амыҟәшәатә ззыҟалаз ауаа шәахыргоит ҳәа анреиҳәа еивысырц иалагеит. Ҧьоукы ҳәҳәон, ҧьоукы ҟаауан, ҧьоукы ҷымҭӡакәа игылан, амца рыцралан ибылуан. Ауаҩ изхымго аҭагылазаашьа аныҟала ауп афицар еиҭах ибжьы хҭаны заҟа аамҭа рымои, амҩа ақәгаларазы изқәиҭуи анрылеиҳәа. Уик анраҳа зынӡа иашьит ирҳәо рҷамшәо, ируа иакәымшәо ааанхеит.

Еилкаауп… Иааухәаз зегьы ҳаҳаит, ҳлахьынҭа ӡбоуп, хырҧашьа шамамгьы аадыруеит, ҳцом ҳәа ҳгылар мчыс иҳамагәышьоузеи. Арахә зтәу ашаха нахаршәны иахьиҭаху ишиго еиҧш, иаҳзыжәулак ауазар акәхап… Аха уи акәӡам сара исҳәарц иҭаху. Суҳәоит, ан улыхшазар, ауаҩы ишьа улазар, иахьа еибагаз ачкәыни аӡгаби рынасыҧ ачара (зегьы хианы иҟоуп ула иабоит) амҩаҧгара азин ҳаҭа. Аҽазны аурым жәлар абас еизаны ачара руа изыҟалоу изыҟамлоу здыруада? Иахьеи уатәи хәлаанӡеи, ус ауп ҳара ҳҷы ишаҧу. Ҩымш чаразароуп. Ҳақәиттә, иҳәан зегьы даарылтцын, даагылт изышӡа ишлахьаз ажәытәтәи артаҩы Фиофаниди.

– Ачараура азин шәыҭара, сара сақәиҭым. Аҽырхиаразы аамҭа иазыҧҭәоу еилазгаз дырбаандаҩхоит, – иҳәеит обком ахаҭарнак аҭаҳмада ииҳәаз дазгәааны.

Мызкы аахыс зҽазыҟаҭара ҳаҷыз ачара, фатәы-жәтәыла аишәақәа хианы ишгылаз кьыс амаӡамкәа ааанхеит, ҭәыцак аақәхны аӡәы ааанимкылт… Ҷаҭак аамхны иҷахьы иҩеимгеит. Измадаз уи еиҧш агәалаҟара. Агәылацәа рыҩнқәа рышҟа еиханы ицон ирымаз аамҭа хәыҷы иалагӡаны рҽеибыртарацы.

Адырҩаҽны ашьыбжьышьҭахь ҳаҩны аладахьы азы аҧшаҳәаҷы ркылгара иалагеит. Машьынак х-ҭӡык (иага ауааҧсыра рацәазаргьы) иакыр акәын. Ҭыхәаҧцәарак рымаӡамкәа

акәын ишааргоз. 24 саат рыԝнытҟала ақыта зегьы дрыцқьарц адтца рыман. Атакәажәцәеи аҳаҳмадцәеи гызы-гызуан, ахәычқәа ртцәуабжьы угәатца кылнатцәон, ахацәа узырҷапшуамызт, рыхқәа рыкәаҽ еиқәышьшьы игылан.

– Аҳаца иаагаз дапсуан, саншьа ипеи лареи Аҟәатәи артцаԝратә техникум еицтан, еицалгеит. Еиҷынтцәааауа бзиа еибабон. Шықәсык апхьа еибагараны ачара аҷхәара птцәаны ишыҟаз лаҳәшьа еитцбы машәырла дтахеит. Иахьынзахәтаз дылгәырԝеит дылцьабеит, ашәыматәа анылшәылх лхы-лгәы аапсахны лыбзиабара данацныҟәа аҽеынгьы, мшымыждахеит лара лзы. Апсуатцасла аҳацара уа, лгәы хыт-хытуа дрыманы ашта ианааҳала, илпылада, дыздызкылада. Ишапу еипш ашәа ҳәо ачанах нышьтатцаны дахзыжьыда, зегьы еитцаҷәҷәа рыбҷа птцәазшәа рыхқәа рыкәаҽ еилагылан, аҳаца дырбодраҳауа иҟазма. Ԝызас илыцны ииаз, аҽенытцәкьа аурым жәлар зхылаҳәоу, ҳахганы ҳрымгар ада псыхәа шыҟамыз анеиликаа, иҟаитцара изымдыруа длакԝакуа даанхеит. Апсуатцасла ишудыруа еипш, аҳаца ԝызара илыцымԝахытцыз ачара ашьтахь даныхынҳәлак ихы шхоу лтаацәа рҷы днеины дахьнанагаз аԝнатә зеипшроу, дызланагалаз ируаашьоу, ачара шымԝапысыз уҳәа иааибаз раҳәара иуалпшьоуп. Ҳапҳа бзеиартаны днанагеит ҳәа ргәы дыртынчразы. Ахатца ԝыза ашта дамкуа дгьежьы-гьежьуа дахьықәыз дзызхәыцуаз ибзианы зегьы еилаҳкааауан, дхынҳәны лани лаби рҷы дахьнеиуа ишпареиҳәои, шәызҷаб дахьнанагаз аԝнатә лшьапы ԝналыргылаанза Ҟазахстанҟа дахганы дыргеит, ахааназы дышәцәызит ҳәа реиҳәарыма. Абри еипш аҳагылазаашьа ануба, дызрутазеи угәра ганы уанлыцаҳца, лыхьызгьы лыхьымзгьы уара ишудыз ушпазымхәыци. Ҳазгаб дырзны ухынҳәит ҳәа иааидгылозма, заҟа рыхкы дазхәыцыз здыруада уи арпыс усҟантцәкьа.

– Аҳаца иаажәгаз дапсуоуп рхәеит, иашоума?– иҳәан убри аамтаз деитааҳалагылт обком ахатарнак ибжьы ааузымчҳауа аҟынза игәыптцәагаха.

– Ааи, ус акәгәышьамзи, ԝ-жәларык ҳаилахәхеит ҳәа ҳамгәыргьози. – Ибжьы изтымкааауа аарлаҳәа аҳак ҟаитцеит пҳәыс даазгоз ачкәын иаб, игәы каҳазаны.

– Апсны балтцны, баб, бан, бтаацәа зегьы нкажьны Ҟазахстанҟа иахгоу ауаԝы бицны ацара бақәшаҳату, бақәшаҳат-

му? – Обком ахатарнак атаца даалыдгылт илакәа тцархәны длыхәапшуа.

Атаца ҽылымтзеит, лхы ларҟәны ҽыцха дышьтапшуа дгылан, лылагырзкәа лыкәааша. Усҟантцәкьа уи лгәы итцхоз аҳәара уадаѡуп. Иҟалап уи илитаз азтцаара, Ҟазахстанҟа иццара бакәшаҳатума ҳәа лгәы цнажәазар... Сара бзиа дбаны сзыццаз, еицаҳзеипшуп, агәы аапҟаны ѡыцьара иузеиѡшараҳа ҳаргьы ҳаузеиҟәытхом ҳәа дыпхашьаны (дапсуамзи, апсуа тцасла атаца лабхәа дахьгылаз) лгәы итцаххыз лзымҳәакәа даанхазар. Акәымзаргьы сани саби сыда хшаа дрымазам, изыкәгәыгуаз сара азә затцәык соуп. Апсны салтцны сышцо раҳар иахыпсааueит... Ѡ-мцак дрыбжьаханы иҟалтцара лзымдыруа дыгәжәажәозтгьы.

Пҳәыс даазгозгьы инапкәа игәытцапса ашта атцыхәаны дгылан дылзыпшуан, лааигәа анеира изыгәагьуамызт, аара идызшәа ихы ибон... Ҳзыкәшәаз ббоит, ҳлахьынтца дырцәгьеит, брыцҳасшьоит... Быда амѡа сыкәларгьы сразҟыдахеит... Бгәы сзасуам... Мѡас ибтаху бара бхала иалых ҳәа дышлыҳәоз иблакәа ирхубааuан.

– Лгәы иатаху дыпхашьаны илзымҳәозар акәхап, хатца сцоит ҳәа лылакәа хѡаны атыша лыҽталыжьуа цьушьома, лабраахь дхынҳәырц лтахуп, лмахәар аанкыланы дрылганы дга, узыпшузеи, – иҳәан, обком ахатарнак атаца лѡыза, иҟаитцара изымдыруа, дыкәпа-кәсуа ашта иқәыз ишҟа ихы наирхеит.

Ахатца ѡыза исыкәнагатцәкьоз саҳаит, хатца дцоит ѡызара лызу ҳәа слыцыртцеит, дырзны сгьежьуама, даанкыланы дрылганы дызгоит ҳәа ақәикызар акәхап, ахатарнак мыжда иажәакәа рышьтахь ашырҳәа атаца даалыдгылан лмахәар нтарс ииаанкыло, ҳара иаҳмаҳауа ллымҳа дынтацәажәеит. Уажәраааназа Аҟәараса еипш зхы ларҟәны игылаз, ахьшьыцба лхы аашьтылпааит, лгәы шизыпжәаз лыблакәа ирхубааua днеиҽапшын, ажәа иамҳәазакәа лмахәар ааимпытцылхын лхы шхаз днеины лабхәа дааивагылт, абраҟагьы апсуа тцас нытҟәылгеит, зегьы дшырбоз днеины лхатца дидымгылт. Лабхәа иахь анеира иаанагоз, шәара сышәтәуп, шәахьцо сшәыццоит, ишәыхьуа саргьы исыхьааит ҳәа акәын.

Иахыргоз ауаа рхы ргәырѡон, апсра иакәшәаз еицәан, аха апсуа пҳәызба иҟалтцаз анраҳа уамашәа ибаны илзыпшуан.

Лаби лани ахлымзаах шыҟалаз адырра анроу ишзахәоз иаит, рыҟәгара ишаҽыз ирыхьзеит.

Ан лыԥха лнапҟәа лыкәыршаны дылкит сыԥха заҭәы шәахьцо дшәыстом ҳәа.

Иахганы иргоз ауаа аҟазаара аҭкыс аҟамзаара еиҕьашьо ишеилагылазгьы, ргәаҭаҟынза ирыцҳашьаны ирзыԥшуан ҽыц еибагаз аҷкәыни азҕаби зчара ҭәуарахаз, саатк иадамхаргьы рымацара иааизынханы, аибагәызратҭаҟьа аамҭа змазаз... Зегьы шырзыԥшуаз нацәхыԥла иааимыхны, рыбзиабара шьны инаҕрагыланы ишеиҟәыргоз анырба цәгьала ихьаргеит, аха ирылшагәышьоз.

– Сара ишәасымҳәози лҭаацәа аҟәшаҳаҭхараны иҟазам ҳәа. Дарбан ану, абу зыԥха даазаны, дыхьчаны дынкылахәаша, лҳарҭа-сырҭак ахьырмаҳауа иахьырымбо дзырзуа. – Обком ахаҭарнак ан лхымԥаԥгашьа игәы иахәаны даацәажәеит. Уи азә заҭәык ида усҟантҭәкьа абасҟатәи ауаа игылаз азәы ибжьы изыҭкааауамызт, абастҭәкьа иразҟыдахама ҳәа, агәырԥа ирымаз аҽа гәырԥак рзацнатҭон.

Аԥҳа лан данылба лхытҭәкьа дԥахан лҽаԥшра лылмшозшәа, ҽыцха дыԥшуа дгылан, лылаҕырз лҽыкьаса илеиуан.

Амаҳәгьы аԥсуаа ртҭас идыруазҭгьы акәхап, иабхәеи ианхәеи ашҭа ианаатала иара итҭегьы днаскьеит, сара сыԥҳәыс лоуп иахьыстаху дызгоит ҳәа аҽагылара ихы иаҭәеимшьеит... Ичҳаит.

Аб аԥсуа қьабз ишаҭанакуаз дныҟәозҭгьы акәхап, сымаҳә дарбану ҳәагьы дымтцааит, иԥҳагьы лааигәаратҭәкьа дымнеикәа ԥытк нарыбжьаны иҽааникылт. Ауаа игылаз зегьы илаԥш нархигеит. Ибагәышьон, еидцаланы арахә реиԥш рахгаразы реизгара ишаҽыз.

Акыраамҭа ҽитуамызт, ииҳәарызеишь ҳәа зегьы ишҟа иԥшуан.

Ан дааҟәымтцзакәа илҳәац лҳәон.

– Иазхоуп шьҭа, бҽеиԥәк, – иҳәан имырҕьцәакәа, аха зынзагьы имырҟәымшәышәкәа иԥҳәыс лахь ихы наирхеит. Уи акәхеит, лыбжьы агара иаҟәытцит.

Иԥҳа лхы ԥышьҭыхны лаб днеиҽаԥшит, аха иара илаҭа рацәак дҭеимарԥшит.

– Ажәлар абзиара зқәызааша, – ихы ԥышьҭыхны дрылаԥшуа. – Шәеизара абзиара ишазкым збоит... Шәгәы иаанамгааит

иԥха длышьҭаланы дааит ҳәа. Аԥсуа хатҵак иахьа уажәраанӡа ихы иаҟәнеимаргац, саргьы схы исзаҟәнаргом. Лара илҭахны дахьцаз... сышԥалышьҭалои... Еигәаԥханы еибагаз рынасыԥ иаԥырхагахаз агәнаха ду имоуп ҳазшаз иҽаԥхьа... Рԧыцьагьы аԥсҭазаараҽы мԧак еицыҟәлеит, иладароума, иԧадароума, ҟьаҟьароума, хԥасҭароума еицыҟәзароуп, изыҟәшәалакгьы рзеиԥшзароуп. – Абарҭ ажәаҟәа рышьҭахь аԥха илзымычҳакәа лаб ихәда даҟәтҵәишаны дылкит, аха иара имырхьааӡакәа, зынӡа длыхәамԥшӡакәа, ажәлар ихы рыҟәкны ишикыз ашьшьыҳәа дналыханы диҟәго иажәа наигӡон...

– Сара сзаатҵәҟьаз, шәахыргоит ҳәа ахьсаҳаз азы ауп, аԥхьатҵәҟьа агәра ҳзымгеит, аха ус аума, уахыки-ҽнаки иалагӡаны иҟәганы иргоит анырҳәа аԧны сзымтәеит...

Избан абааԥсы иҟалазеи, шәара шәыжәлар Аԥсны иаланхон жәытә-натә аахыс.

Бзиарамзар цәгьарак ахаан Аԥсны иазырмуӡацт сара изларыруала. Аԥсуааи дареи даара ҳаҭыр еиҟәҵаны аишьцәа реиԥш рнапы еикәыршаны инхон, егьырҭ атәым жәлар ҳаланагалааӡа ҳхала ҳаныҟаз...

Уажәы ишәзыҟалаз иахахҳәаара ҳаздырам... Ҳарҭ аԥсуаа ианакәзаалакгьы шәыжәлар ҳарзыразын. Ҳадгьыл шәыҟәганы шәахьырго, анцәа ҳаибааит ҳара акгьы ҳхарам. Изхароу анцәа дибааит. Сара сшамкәа сызшаз, сышламкәа сзыршлаз зегьы иаҳхылаԥшу гәаартыла суҳәоит, абарҭ агәнаҳаҟәа иаарласны еибга-еизԧыда рышьҭахьҟа иурхынҳәырц. Мԧацәгьоуп изкәыртцо, аха уара зегьы збарҭоу убла рхыз, угәаԥха рыцыз, иахьнанаго адгьыл рзыцәгьоумтәын, иахьчо, иааӡо ирзыҟатца... Абри шәасҳәарц азоуп сзааз... Амԧа бзиа шәыҟәлааит, – иҳәан иԥха лхы днагәыӡны ашырҳәа дҳалтцны ддәыҟәлеит. Иԥҳәыс баала ҳәа леимҳәеит, лышҟагьы дымԥшӡеит. Сара соуп аб – аԧнаҭа аиҳабы, сара сышьҭахь бара ҳәатәы, утәы бымаӡам, быбжьы мыргакәа бсышьҭал ҳәа акәхап иҟаитцаз иаанагоз.

Ан лыԥха, ашә аҟынӡа бысзынашьҭуам ҳәа лыҽелыларԥсны дшылкыз, лхатца дцәажәаны даналга ашьҭахь дналымпытцашша дцазшәа дааулышьҭит. Лхатца ишьҭахь лыбжьы аатганы ажәак лымҳәеит. Лыԥха дааныжьны дымцар амуа ианыҟала амца лыцраланы абылра даҽызшәа дыҟәгьежьаауан. Акыраамҭа ани аԥхаи зеиԥыртцуамызт. Наӡаӡа еицәыӡуазшәа аԧыцьагьы еидтцәуалон.

Ан лылаԛырз дашьаҳауа, лыԥҳа дааныжьны дахьцоз лыла лашара амбо лхатԥа дишьԥаланы днеиуан.

Лани лаби бҳамгар ҟалом ҳәа рԛеаԛарыжьуа иаламгакәа, рхы иаиааины дааныжьны иандәыԛәла ирыцҳалшьазар акәхап, лгәы ԥытԥны ицо лыԥсы лылышәшәаны акаҳара дшаԛыз гәартан, деитԥыхәхәа рнапы данԥаны даанырԥкылт. Анцәа иԥьшьаны уи илыхьыз аби ани ирызгәамԥеит, акыр инаскьахьан.

Ԥытрак ашьԥахь далԥит, акыраамԥа лшьапԥәа дырзынкыломызт, лылаԛырз лԛыкьаса илеиуан. Аха илычҳаит... абзиабара аиааира агеит, даазгаз иԛы даанхеит.

Азра амҭа иԛәгылаз, згәы чны аԥжәара иаԛыз ауаа, рыла ишабоз ауп абарԥԛәа зегьы шыҟалаз. Аԥаца лаби лани дрыцымцакәа даазгаз агрек арԥыс иԛы дахьаанхаз, зегьы ргәырҭа аарханаршԥын, ашәа рҳәеит, икәашеит. Иашоуп, уи лаԛырзы шәаҳәаран, лаԛырзы кәашаран. Аԥсны ҳаныԛәԥуаз минутк иадамхаргьы ҳхы-ҳгәы ҳхалыршԥит аԥсуа ԥҳәызба. Уи дҳаԥны назаза Аԥсны ааныжьны ҳаныԛәԥуаз, Аԥснытәи амрахәага ҳаԥны ҳԥозшәа ҳгәы иабон, ԥхарра хәыԥык ҳаланаԥон.

Ҳхы иԥамкәа, ҳгәы иԥамкәа гәаҽанызаарак ҳамазамкәа ҳшыҟаз акаамеԥ анаҳзыҟала, аԥхьаԥәкьа зегьы ҳгачамкны ҳаанхеит, ахәыцхатԥәкьагьы ҳмазеит. Аха азәазәала ихцаны азиас аԥшаҳәаԛы ҳаизгара ианалага, иҳалсит, азаалымдара ду иаҳзыруз ҳзымчҳакәа ҳарԛагылт. Ҳхатәы ҭынԥәа, ҳбаҳчарԥԛәа, ҳарахә, ҳашәахә, ҳхәыԥны ҳҭагылаз аахыс ԥьабаала еидаҳкылахьаз зегьы хәыда-ԥсада иааҳамхны, ҳԛәԥара азин шәызԥада, ҳара ҳԛәым ауаа шасԛәагьы абас ирызныҟәом ҳҳәан ҳаҽҳарԥәгьеит.

–Шәарашәиашоуп...Уиеиԥшҟалашьаамазам...Ақыԥажәлар шәызегьы ԥьарак ԥыԥк аԛы шәанеизалак ишәыласҳәарцы сыҟан уи атәы. Макьана зԛысымԥуаз зегьы ахьымеизацыз азы акәын, аха шәара еизахьоу убасҟак хьаас ианыҟашәԥа уи атәы шыҟоу шәасҳәоит. Қырԥтәылатәи акомпартиа Ацентр Комитет аполитикатә ԥак дузза змоу, агрек жәлар рызԥаара ианахәаԥшуаз ақалақьԛәеи, ақыԥԛәеи рсоветԛәа хырԥашьа змам уснагзатәны ирыднатԥеит иахырго, аҽакала иуҳәозар иахыԥны ицо иԥызԥып, изаҟаразаалак ԥхасԥак амоуа ахылаԥшра. Иаазхәо даныҟалалак ахә ыԥхны, капеик ацрымхыкәа аԥшәма дахьыҟазаалак дыԥшааны изышьԥра. – Обком ахаԥарнак ибжьы аԥшаҳәа зегьы ԥнарԥәажәаауан. –

Иахьатцәҟьа иалагзаны шәынхара-шәынтцыра тишьас ишәымоузеи, убри аҟнытәи шәызегьы шәнатәаны асоветқәа рхантәаѡцәа рыхьзала, ара шәара шәҽы Ерқәаниа ихьзала арзаҳалқәа шәѡы, шәыѡнқәа Қырттәыла инхо раамҵыдарахаз аҽатәымуаѡык иаархәара шәшақәшаҳатым ала. Исхаштыз, шәыѡнқәа рытира иара азин шишәто шәарзаҳалқәа рҽы иашәырбароуп. Нас шәахьнеиша шәаннеилак шәадресқәа изышәыѡуеит, шәыѡнқәа рыхә ахьышәзынаишьтша шәадресқәа арбаны.

Абас анҳалеиҳәа ашьтахь ҳазегьы бгьыцк-бгьыцк аанкыланы, иаҳзымдырзоз, зыжәла ҳмаҳазацыз (хқытаҽы) Ерқәаниа ихьзала арзаҳалқәа ааѡит. Уатцәы ҳахыргараны иахьа еиԥш, дааганы ақытсовет ахантәаѡыс дҟартцеит уи. Ҳқытаҽы аурысцәеи аерманцәеи раамҵыдарахаз, ҳара ҳада аҽа милатк нхазомызт, дара уртгьы даара имаҵын 45-50 тзы ракәзан иҟаз. Ҳара аԥхьан ишысҳәоз еиԥш 1500 тзы ҳанхон. Аԥсуаа уи адгьыл зцьынцьыз ахганы Тырқәтәылаҟа ианахырга урт ртып аанызкылоз ҳара ҳакәын. Уажәы ҳаргьы ҳахыргеит...

Қыта цыԥхьаза ҳажәлар ахьынхоз, Ерқәаниа иеиԥш иааганы иахадыргылақәоз, уатцәы ҳахыргараны иахьа еиԥш аизарақәа ҟатцаны «ақтив» еизганы... агрекцәеи ҳареи ҳааибуам, ҳаилагыланы аколнхараҽы аус ҳзеицуам, ргәы цқьам, Асовет мчра ртахым, иахьырхәтәуп, иахгатәуп ҳәа, ақәтцарақәа рыдыркылозаарын. Ҳгәыла ерманык, абзиала ҳәа сеиҳәарц аԥшаҳәаҽы ҳаизцаны ҳахьрымаз дшәаԥы-рҳаԥуа даасыдгылан агрекцәа рзы абас шәымҳәар шәарт аерманцәагьы, ари адгьыл ҳара ҳтәоуп, шәыкәахцоит ҳәа хдыршәан, шәахгаразы ишаҳтахзамыз ҳнапқәа ҳарѡахеит ҳәа сеиҳәеит.

...Арзаҳалқәа ааѡит, аха ҳшыржьаз, – иара уаҟа ҳаизцаны ҳахьрымаз аԥшаҳәа ҳахысаанза алабҽаба иаабеит. Амашьына дуқәа ҳазгарц иааузз, уаала итәны иаанагон. Урт аҽыцынхацәа ҳәа рыхьызцаны ҳаѡнқәа рҽы индырхарц ааргоз ракәзаарын, излеилаҳкааз ала Қырттәылантәи акәын ирыман ишаауаз. Ҳала ишабоз, ҳгәы ԥыжәжәо ҳашрыхәаԥшуаз, инаганы ҳаѡнқәа ҳахьиз, ҳахьаазаз ҳцьабаа ду здыз инаганы иѡнартцон. Ажәак ала, цьоукы ҳахдыртцәон, цьоукы ндырхон.

Изакәытә рыцҳароузеи ҳазтадыргылаз. Анцәа ҳазшазгьы уаҳа ицәымшәазои. Цьоукы рыԥхзы зыкәшу, рылаґырз зыхьшу, аҽа цьоукы зыкәґьацару.

Аԥшаҳәа ҳаԥәыргаанӡа сгәы еиԥәыццо сыѡны сазыԥшуан, инаганы индырхадашь ҳәа, аха ҳаԥәыргаанӡа аӡәгьы днарымгеит. Ихәло ианалага сырахә сышәахә зегьы еизаны агәашә иадгылан, аӡәгьы данырымбаӡа еибарԥааua иалагеит, рыбжьы ахьсаҳауаз маха-маха сеиҽышәшәа сцошәа збон. Исзымчҳакәа, ашырҳәа саарылтцын, аӡәгьы сизгәамтӡаӡакәа, сыѡхаԥалан, (зынӡа иааигәан) сырахәԥәа зегьы рхы шьышьуа, «абзиала» ҳәа расҳәеит сгәы еиԥәҳәаланы. Даргьы уаҳа ҳшеибамбо рдырызшәа рыхԥәа сыдшьыло исыдгылан, ҳзеиԥыртцуамызт, исыхьтцәуозшәа рылаԥырӡԥәа ааua. Шәаала арахь, шәара арыцҳаԥәа сҳәан сгәы аасыԥсахын сымхырта (аԥш маԥҽаҳәара инахысуа итагылан) ааанда ԥжәаны, саарыхымта, зԥьабаа адым аҽеаӡәы иҽатцахәхар атцкыс ма шәара ишәфа сҳәан итасыжьлеит. Саргьы снахынҳәны аԥшаҳәахьы сылбааит. Уамашәа иубаша ааанда ԥжәаны, ишәтаху ԥашәтца ҳәа амхы ианаластца акы аԥьышә нагӡаны ԥьыԥәреи шьапык иакьымсит, рыхԥәа шьтыхны рылаԥәа тырхаха иԥоутцо змаанозеи ҳәа рҳәозшәа ирзымбатәбараханы исзыԥшуан.

– Сара сышьтахь сынхара аӡы ѡеиааит ҳәа аума иԥоутцо ааанаго? – дхәацыхәаԥшьха деицрашәеит обком ахатарнак. – Уара апартиеи аиҳабыреи ирыдыркылаз аполитикатә тцак дуӡӡа змоу аԥәтцара уаҽеагылт... Иаҳазгәакьоу апартиа иамаҽуп ушахьсырхәуа. – Ажәак ацитцацыԥхьаӡа еиҳа-еиҳа деицрашәон, атцыхәтәан апырпыл еиԥш дԥаԥшьӡа даԥԥалеит, уаникьыс ҳаԥеимшхара, дытԥәацрашәа. Нас офицар ишԥа даԥԥәгьежьааны адтца иитеит уаҳа сыла доумырбан абри ауаѡ, абыржәытцәԥьа дрылганы дга ҳәа.

– Уажәытцәԥьа инагӡахоит, – ҳәа адтца иоуз игәы ацԥыҳәаны иҽеидыԥсала, иҽехыршаны даагыло ѡыцьа асолдатцәа даарыԥхьан, абри ауаѡ ишәартоу елементуп, дрылгатәуп ҳәа, иҽы ишаатшәаз еиԥш наԥ-ааԥ иаасыдыххылан уҽумыртцысын, уҳаԥыз рҳәан, стаацәа дабажәгои дҳахганы ҳәа еибархьу-сууа ишсышьтаз саарылганы сыргеит. Сара стаацәа рацәан, 6-ѡык ахшара сыман, аиҳабы 17 шыԥәса дыртымсыцызт, аитцыбӡа 3 шыԥәса ракәын ихытцуаз, сыԥҳәыс, саҳәшьцәа хѡык, саб. Саб дычмазаѡгәаԥны – шыԥсәык инеиҳаны аиарта даман, – ихала ишьапы дыԥәгыло дыԥамызт, дҳәыҳәикхьан. Акаруат дшаныз амѡа дҳаманы ҳаԥәлеит.

Саб иеиԥш зшьапы иазныҟәымго иҟаз ачымазцәа рхыԥхьаӡара маԥыѡӡамызт, ирытцаланы (акаруатԥәа ирынтцаны) аӡәаӡәала аԥшаҳәаҽы ииаргацыԥхьаӡа обком ахатԥарнак ихыиҽы тцәиуан, илаԥәа ааҳәуан убасҟак ицәымыԥхон, аха ҽитуамызт иҽеихарԥсны дгылан. Обком ахатԥарнак иаартны иҳәомызт аха ихымѡаԥгашьа злаҟаз ала аԥсцәа рххо амѡа рыԥәгалара аԥсам, шәаԥәшаҳатха ахәышәтәырԥаԥәа рҽы рышьԥатцара, араҟа рааныжьра ҳәа еилыркааратәы дҳацәажәеит. Ачымазцәа рхыԥхьаӡара рацәахазо ианалага, абасҟаѡык зегьы амѡа ԥәгалашьас ирымоузеи иҳәан зынӡа илыжжит.

– Ҳчымазцәа кажьны ҳцарыма? – ргәы иаатцаххит ииаигәара игылаԥәаз.

– Шәчымазцәа кажьны шәца ҳәа шәасҳәама сара? – иаразнак ицәа аарҳәны инеихеитцеит, – амѡа хара ишәыманы шәыԥәлар ирзымычҳар ҳәа ауп сара ишәасҳәарц иԥтаху. Шәазхәыци, еиԥъӡами ахәышәтәырԥаԥәа рҽы иианҳажьыр... ргәабзиара анеиԥьхалак ишәышьԥаланы имнеиуеи. – Дрыцәнымхошәа иҽыҟаитцеит... аха иубарԥан, уи ииҳәо акәӡамызт игәы иԥаз, аҽеакын. Арԥ шәчымазцәа ԥсцәак ирейԥьым, иабажәгои ҳәа акәын ииҳәоз иаанагоз.

Иҟалап хыхьынтәи уи адтца имазԥгьы, ачымазцәа рԥынхацәа урацәажәа рааныжьра иузаԥәыршаҳатхар аус дузза улуршеит ҳәа, избанӡар авагонԥәа рҽы акаруатԥәа аԥыԥ рацәаны иианыркылон.

Ахатԥарнак иага иҳәандазгьы аӡәгьы даԥәшаҳатымхеит, ҳара ҳчымазцәа ааныжьны ҳазцом, амѡахь ишҳаԥәыԥсуа аадыруазаргьы ҳзаԥәшаҳатхом. Ара иианҳажьыр избода, изаҳауада, ирԥынхада, анышәтцәҟьа иамаздода рҳәан зынӡа дыдмырцәажәеит.

– Ибзиоуп, мап ҳәа зәыр ишәеиҳәама. Шәрытцаз, – иҳәеит ихаԥыцԥәа еихарԥәгәаны, игәы иԥаз иҽизнымкылакәа иамхаҳәар ҳәа дацәшәо.

...Сара ԥтаацәа срыхганы санырга нахыс дареи сареи уаҳа ҳзеибамбеит. Сара сеиԥш ишәарԥоу аелементԥәа ҳәа ирыԥхьаӡаԥәоз хаз машьынак ала ҳганы аешелон ахьгылаз Ешыра аԥыԥан хаз вагонк ҳԥацаланы ҳбаандаѡцәоушәа ашә ҳхадыркит, ҳахьнеиша ҳнеиааӡа ҳаатганы лашарак ҳадмырбеит.

Амѡаныфа ишьԥаҳҳыз ҳԥаацәа ахьыҟаз ииаанхеит. Ҳара хаха-хымш ҽашәа ҳамаӡамкәа амѡа ҳрыманы иԥәын, уи

ашьҭахь ҵәыцак аҳырши часаки ҳарҭо иалагеит. Амлашьра атҵкысгьы аҷажәкра акәын зыхгара ҵәгьаз, ашоура акәзар ауаѡы изычҳауа иҟамызт. Ҳазҭартҵаз авагон ҳәа зуҳәаратәы иҟамызт, арахәмѡангага ахаҭа-ҵсаҭа акәын, ашәандыҟәра еиԥш ҳауак ҭасҳомызт, ҳҭаҟәкны ҳаԥсылмткуан. Егьырҭ зҭаз авагонқәа маҷык еиҷьын, аҳауа анеирҭа аман, уи алагьы рыԥсы еивыргон.

Аанҷасырҭақәа затҵәык рҷы акәын ашәқәа анаадыртуаз. Ҳарҭ ишәарҭоу аелементқәа ҳәа иԥхьаҳаз авагон ҳанҭытҵны адгьыл ашьапықәыргылара азин ҳамамызт, абаандаѡцәа реиԥш ҳрыхьчон асолдатцәа бԥьарла еиқәныхь. Егьырҭ иналбааны адгьыл аныҟәгылара иаҟәитын... Ашә анаадыртлак ашәхымс аҟынҳа ҳнеины адәахьы аԥшра затҵәык акәын зинс иҳамаз. Ҳҭаацәа аҳәыр даабозар ҳәа ҳгәаҟуа итытҵны иаагылоз зегьы лаԥшыла иеимаадон. Иҟан зҭаацәа збаҟәоз, аха урҭ рыбжьы аатганы ирыҟәҷытны рышҟа рхьарԥшра зынҳа иҟалаҳомызт, ашә илагылаз асолдатцәа уҷы ааихухыр ухаԥыцқәа ытцырхуан.

Сара стәқәа, ԥьара аҳәы сзихьыԥшуазар ҳәа аанҷасырҭацыԥхьаза сшыԥшуаз схы нааит, сылақәа кьаԥшхеит, аха схәычқәа роума, сыԥхәыс лоума, саҳәшьцәа роума аҳәы сылаԥш дытҵашәомызт.

Мчыбжьык иахылахьан, абас ҳантҵәаха амѡа ҳрыманы иҟәзижьҭеи. Ҳазманы ицоз адәыҵба ҽенак ԥьара иаангылт. Ашә анаҳзаадырт, ҳахьааныркылаз ишдәыҵба станцаимыз аадырит. Избан акәзар, ҳала иахьынҳабоз хыбрак ԥьара игыламызт, чыԥьҟәак адгьыл рхы аатцыҳәҳәон акәымзар, ҵланаҳак убаҳомызт ҵслымҳра мацаран. Асакара ҳақәнагалт ҳәа иԥьашьаны ҳшыԥшуаз, абжьааԥны еиԥш ҳара ҳада егьырҭ зҭаз авагонқәа рышәқәа аадыртын ауаа ҭытҵуа иалагеит. Ԥасагьы игәырҵьо иаутытҵхуаз, аха уажәык рыбжеиҳараѡык акьыжыҳәа итҵәуо илбаауан. Иҟалазеи, ирыхьзеи ҳәа ҵәгьа игәнаагеит, аха хыхь ишысҳәаз еиԥш ҳбаандаѡцәан, рышҟа анеирагьы ҳақәитымызт, ҳрызтҵааргьы ҟалаҳомызт.

Иаҳцәымыҵханы ҳашгылаз вагонцыԥхьаза аҳәаҳәа ѡыԥьа-ѡыԥьа аԥсцәа рыманы итытҵуа иалагеит. Ачымазцәа нтҵәара зыҟәҳамызт амѡа баԥсы ахгара рылымшакәа аԥсра иалагазаап. Уаанҳагьы ус акәзаарын ишыҟартҵоз, уаха иԥсуаз уатҵәы ԥьара аанҷасырҭак аҷы адәыҵба аанкыланы

ииаҭганы иржуазаарын, аха ҳара раԥхьаз акәны ианаабаз уи аҽеноуп. Аԥсцәа лбааганы идыргыло ианалага, иаразнак ҵьара дылбааганы даанрыжьхьазу сыздырамызт... Сара ииаигәа сыԛказҭгьы ибаргәыз, сахьимбоз агәырԝа мацара изымхози, дычмазаԝзамзаргьы. Абасгьы сааизхәыцит, сыҵкәынцәа хәыҵқәеи сыԥхәыси, сахәшьцәеи еибартҵәуо, дырзышьҭымхуа абыржәымзар абыржәы днарымпытҵаԝрны дрыцәкаҳап шуҳәоз саб рыцҳа дыԥсны авагон даалбааргеит... Наҳар, убасԛантҵәԛьа сшыԛалаз ҳәашьа сзаҭом, ԝын-ԝыԛәра ныстҵыргьы. Сгәысҽеанзамкәа сышгылаз иаасхадыдны исхамацәысны, афы насааханы сдақәа зегьы насылблаа-насылшьааны ицазшәа саԛалеит.

Зынза сеивызгаз, дышәзышьҭымхуазар дыԛәырҳәазаны дыжәгала... Шәалга, шәыццакы ҳәа ирышьҭагыланы инеиуаз асолдаҭ ибжьы ансаҳа ауп. Сахьыԛаз, сахьаныз, сбаандаԝны саанкыланы сышрымаз... Избаз зегьы аасханаршҭын, ашә илагылаз асолдаҭцәа хаха срыжәлеит, азәы иҽеизнымкылакәа далыԝрны дкаҳаит, егьи дшәан иабҵьар дахеит, аха сыла акы або ҳәа сыԛамызт, сԝалбааԥеит. Ахыкәалаа схьымзо сыԝит. Акгьы сыгзамызт, саб рыцҳа дызманы инеиуаз ҵаацәа срыхьзарацы. Аха асолдаҭцәа ршәақьқәа харшалан иаасҽагылан саанырклыт. Ҵаацәа рыцҳа сагьрызгәамҭеит. Еицәоу уақәҳаршәоит ҳәа имақаруа, снапқәа ыртҵәины сраԥцаны сааганы сызҭыԥаз сынҭарцалт. Мчыла ишамуаз анызба сшьамхы нарсны срыҳәеит, знызаҵәык иадамхаргьы саб назаза исԥыртҵуа, снеихагыланы, снапы игәы иныԛәшьны – абзиала – ҳәа иаҳәара азин сышәҭа ҳәа, нас сзыԛәшәыршәалакгьы сақәшаҳаҭуп ҳәа.

– Изакәаным... Иԛалом, – заҵәык ада ажәак смаҳаит. Снапала сыԥсы сызҭымхит, уаҳа егьсыгымхеит, сгәы ажәжәаҳәа сышкыдхоз саб рыцҳа снеихамыргылазакәа... ишызбоз адәыҷба аҵыхәа ахьаантҵәоз аԛынза днаргеит... Аԥсцәа зегьы еишьҭаргыланы уахь акәын ирыма иахьцоз. Асолдаҭцәа амԝа дырбо ирыцын... Иахыкәшаны егьырахьтәи аганахь ииаргеит. Уи нахыс иахьыргаз иахьыржыз акгьы сымбазеит. Жәаминуҭк инымхазар ԛалап, аԥсцәа зманы ицаз аадырхынҳәын рвагонқәа ирҭартцеит, уи акәхеит, иаразнак хыма-ԥсыма адәыҷбагьы дәыԛәлеит. Уик зынза схы аасыхнахит, иавагаланы инкажьны иаагьежьызшәа ауп ирласны ишдырхынҳәыз.

Ашьҭахь ауп ианеилыскааз амҩан иԥсуаз аалбааганы, инавагаланы аԥслымҭ напыла иааҭыжааны – инҭажьны имааԥшуа инарыԛәԥсаны иаадырхынҳәуан.

...Абас изҳазныԛәозеи, цәгьарас иԛаҳҵазеи ҳәа саԛәымҵҭакәа сазхәыцуеит, аха акгьы сзеилкааум. Ирҳәоит иузымдыруа зегьы маҭоуп ҳәа. Ус анакәха амаҭа знымзар зны иаргамамхарц залшом. Аха уи иахаанхода? Саб данԥсы ашьҭахь ҵаацәа ирыԥҵаҭазаашьаз сыздырамызт, дәыԛбак ҳҭан, ҳаибабар ԛаломызт, сгәаԛуан, аанҷәасырҭацыԥхьаҭа ҭәыр дааҭытҵны дызбозар ҳәа сыԥшуан, аха уаҩ дызбомызт. Уаҳа ҳааибамбаҭакәа Ԛазахҵан ҳнаргеит. Аԥсра сақәгәыԛуан акәымзар, ҳахьнаргаша ҳаннаргалак ҵаацәеи сареи ҳаицыԛалом ҳәа сгәы иаанагозма? Шәарҭ аилагаҩцәа асыс мԛаақәа шәнаган шәҳазрылаҵом, шәара шәҭыԥ хазхоит рҳәан авагон еицҭақәаз зегьы ҳнеидкылан Чолоктаи ҳәа иахьашьҭаз аусуцәа (аргылаҩцәа) рҳабла ҳақәдыршәеит. Иашоуп, абахҭа ҳҭакымызт аха, ҳаԥсҭазаара абаандаҩы итәы аҵкыс излеиԛьыз ҳәа егьыԛамызт. Ҳахьцоз, ҳахьаауаз, иааԛаҳҵоз зегьы рзы аиҳабацәа рԛынтәи азин ылаҳхлар акәын. Х-километрак иахьаҵанакуаз акәын, анеи-ааира азин ахьҳамаз ҳанҭытҵны шьаҷак анаԛаҳҵа ҳдырбаандаҩуан. Ҵаацәа ахьысымбоз, рхабарк ахьысмаҳауаз, сгәы иҵаланы сышрызхәыцуаз уахынла смыцәаҭакәа исыршон. Хымзԛа аабжьысхьан исаҳаит, ҵаацәа Пахбаран ҳәа иахьашьҭоу асовнхараҷы инанаганы ишыԛаз. Аха излеилыскааз ала, унаҷаахны маҭала аҭәгьы уизгәамҭаҭакәа унеины ибаны уаахынҳәуа иԛамызт, такәы набжьан. Ацара азин алхра сагьашьҭамлеит, саԥхьа иԥызшәахьаз, баша ухы умыргәаԛын акгьы алҵуам ҳәа сарҳәахьан.

Мышкы исычҳаит, мчыбжьык исычҳаит, мызкы схызгеит цәгьала, аха ианбанҭа? Ҷҳәарак амазар, угәы еиԛәҳәаланы амышқәеи аҵыхқәеи ԥхьаҭо унеилап, абригь-абригь аамҭаз ҵаацәеи сареи ҳаиԛәшәоит ҳәа угәыԛлап, аха ҷҳәара амаҭамзар ишԥԛоуҵари. Сышрызхәыцуаз, аҵыхәтәаны сгәы бжьысуа, схы еилаԥсо аԛынҭа снанаго салагеит. Исзырулакгьы сзыруааит, знык иадамхаргьы схәычқәа рыла анҭаԥшра соуааит сҳәан, ҵхы баԥсык ауха, аҭыԥантәи ауаа уи еиԥш иԛаз аҵых-лашә ҳәа иашьҭан. Шамахамзар аҭәгьы иҩны даадәылҵны дубаҭомызт, анаԛә хын, аԥшатлакә асуан.

Аҕа бааԥсы дсымазаргьы уи еиԥштцәҟьа даниарц стҳахым. Сақәшәеит, аха сзықәшәазеи, сахьцо-сахьааua сзымдыруа, ажәѡани-адгьыли сзеиѡымдырааua уажәы-уажәы иааҳәуеит уҳәарын. Сҟьаланы асакара сықәхеит. Адунеи уаѡ дахзамшәа иҭацәын, сахьцалакгьы ԥслымзран... Ԥьара-ԥьара сахьықәгылоз, ахәҽԥырҕы сықәгыланы сцозшәа сабылуан, аҽеаԥьара аԥшатлакә аакылҟьаны сшьапы саақәҟьаны снышьҭатцаны, аԥслымз насықәԥсаны сыжны инасхытцны ицон... Сыԥсы ахәага сыманы саалтцуан. Имфа имжә сгәаҟ-тцәаҟуа мчыбжьык инеиҳаны амѡа сықәын, изулак исыԥшааит, стҳаацәеи сареи ҳаиниеит. Саб усгьы дшыҟамыз здыруан, егьырҭ зегьы рыԥсы ҭаны ианызба, иаасхызгаз агәаҟрақәа зегьы насхыԥсаа ицеит. Уахыки-ҽенаки адунеи зегьы сара исырҭазшәа сгәалаҟазаара бзиан, стҳаацәа сахьрылаԥшуаз.

Ахәычқәа рани дареи рыцҳарыла еибырҭаз ақьала ҭаацәала ҳнапқәа еикәыршаны ҳшытцатәаз, уара утәымуаѡуп, ушԥааи, уабантәиааи, азин узҭада? Арежим еилоугеит рҳәан, адырѡаҽены ахәылбыҽеха иааҳакәшеит. Ахәычқәа раб соуп, стәымуаѡзам сҳәеит, аха сыдмырцәажәеит, абыржәытцәҟьа уаҳԥыза рҳәан, стҳаацәа еибарҕьатцәы-ҕьатцәуа ишсышьҭаз, сысаби хәычы сыхәда иҽаларԥсны дшысхьынҳалаз, снарымкәкәааны сраԥцаны срыма ицеит. Саҳәшьцәеи схәычқәеи ртцәуабжь иахьа уажәраанзагьы слымҳа иҭытцуам, иаасгәалашәацыԥхьаза сгәы кылнатцәоит, сыхшыѡ сахытцуеит.

Ашьаус сақәдыршәеит, аусҭцааѡцәа уахгьы-ҽеынгьы сдырҳәацәон, аиха ршны исыґрарымтцеит аамҷыдарахаз акы сыгырмыжьит. Исыдрымкылоз иҟоузеи, «Ааида ԥжәаны амхы арахә ҭоутцеит...» «Акоммунист партиеи Асовет еиҳабыреи ирыдыркылаз аполитикатә тцакы змоу Ақәтцара уаҷеагылт...» «Ажәлари апартиеи ураґоуп» «Амѡан, асолдаҭ-аҳәынҵқарра аус назыгзоз уисны адәыґба далырѡрны, дкажьны, убналаны уцарц уҽазукит». «Уанархиступ...» «Аҷыц нхацәа рзы ишьақәдыргылаз арежим еилоугеит, аҳәаа уҭытцны уцеит, азин умазамкәа...» «Бахҭамзар акгьы уабжьом» рҳәан, бахҭала исхызгарц жәашықәса сыҭаны алагьер ахь Красноиарскҟа сахыргеит. Абри адунеи атцыхәан сахьаанагаз Аԥснытәык дызбоит ҳәа ахаан сгәы иаанагомызт... Ага бгьыци ашьха бгьыци еиқәшәоит ҳәа аԥсуаа ишырҳәо еиԥш иԥьашьахәуп ҳахьеиқәшәаз. –Христо иуаз, игәы иҭашны ишы-

ҟаз Наҳар даниба зегьы иасҳәароуп, сгәы сырдароуп ҳәа даҽызшәа акәын, иажәабжь шнымҵәаӡоз. Наҳаргьы илымҳа кыдҵаны дизыӡырԥуан, уара утәы мацара ауп иуҳәо саргьы уаасзыӡырԥы ҳәа дааникыломызт, избан акәзар идыруан амԥа хсаатк инареиҳаны ишыҟәхоз, макьаназ абжарагьы иахымсыцызт.

Убри аамҵаз амашьына ҵыцӡа иаангылеит. Наҳар ихы ԥышьҵыхны даныԥшы раԥхьа амԥа агәҵанытҵәҟьа машьына дуӡӡак ззаӡа иангылан, арҕьарахьгьы армарахьгьы узавымсуа. Ма уца ма амԥа ҳаҵа ҳәа аанарго Наҳарраа рмашьынаныҟәцаԥ ирҟааит, ирҳәҳәеит имашьына, аха аԥхьа игылаз иҽеимыртцысит, акабинагьы аӡәы даатытцны ҳазгылоу абри абри ауп ҳәа акгьы имҳәеит. Зыҟәрахь инеихьаз ҳәсаҟәак (хәԥы-фԥы рҟынӡа) хыхь иаҟәгылан, реилаҳәашьала урҵгьы баандаԥцәан. Амашьына ааины рышьҵахь ианаагыла, ишәаны рҽааиварҕәҕәа ииаилагылт.

– Шәабацои, шәызусҵәада, шәызгылоузеи, амԥа зышәкызеи? – ҳәа акабина даатытцны даарыдгылт Наҳарраа ркан-вои, аха рҽы ааихыхны ажәак иарымҳәеит.

– Шәҽаҳаҟәоума, шәзымцәажәозеи? – Аканвои ишьҵахь, амашьынаныҟәцаԥ дҵытцны даарыдгылт. Аха ԥаԥхьа аҵак ҟарымҵеит, игәытҟьа-ԥсытҟьаха ишәаны, рҽы еилымгозшәа акәын уахьрыхәаԥшуаз ишыҟаз.

– Шәылбаа, амашьына шәагәҵасны имԥахганы ишәыргылароуп, ара ҳабанӡаԥшызааueи? – иҳәан аканвои Наҳарраа лбааицеит.

– Шәабантәиааueи, шәызусҵәада? – ҳәа данырҟәамҵӡа, шьыжьымҵан аахыс асовнхараҽы аус ааuан, ҳлагьер ахь хрыманы ишааuаз ҵьоукы абгаҟәа реиԥш абна иаалтцын ҳамԥа кны ииаҳҽагылт. Иҟалаз ҳзымдырит. Ишәҵахузеи ҳәа ҳара ашлаҟәа ҳанырҽагыла, шәара аҵакәажәцәа ишәылаҳхузеи, ҳара иаҳҵаху аҽа ҵьоукуп рҳәан, рылаҟәа кәеицеиуа аҳәса ҽаҟәа азәаӡәа мчыла амашьына иналбааргаи, ишыҳәҳәоз ирҳәазаны абнахь ирыманы ицеит. Иркуама, иршьуама ирзыруа ҳаздырам… Шәуаазар шәҳацхраа рҳәан иаарыдгьатцәыгьатцәлеит.

Наҳар урҵ ахыхсаԥцәа шракәыз идырит… Аполитиказы иҵакыз шәыргәаҟла, рыла шааԥшуа рыԥсы рхышәхла ҳәа ииааганы ирылартцаз ишреиуаз… Ииаҟартцалак иаҟәиҵын, ауаа

цәхәынтызқәа. Аҳәса алагьер иҭганы аусурахь ианыргоз, иа-наа́ргоз «ирешәарыцон». Имѡаԥызгоз аканвоицәа аахәаны ирыман, урҭ рԛынтәи адырра роуан, абригь-абригь аамҭазы «атовар ҕыц» ҳаманы ҳамѡасраны ҳаԛоуп ҳәа. Уи иаанагоз «аҳәса ҕа» аагоит ҳәа акәын. Иахьрыԛәшәаша аҭыԥгьы рарҳәон. Аԥьамыґәацәгьеи агәырѡа мыждеи зцәа зыхнахҳьаз аҳәса рыцҳа рхы иҭамкәа, ргәы иҭамкәа, амѡан абгаԛәа реиԥш ианкыланы абна илагаланы амш рыларгон. Рнапала рыԥсы рызҭымхуа рцәа ԥҕены иаадырхынҳәуан. Уи аҕеынгьы уи ауп иԛалаз. Амѡа нымѡахытҵ ирххо абнаршәыра ирыман илан. Абнара убасԛак еилачыран уалыԥшны акы убо, аҵәы дубо ҳәа иԛамызт. Аҳәса рыбжьы акәын иуаҳуаз, ԥьоукы ҵәааауан, ԥьоукы ґызуан, аҕеа ԥьоукы ҵәуон, абна зегьы зазон. Ҳшанханы ҳгылан, алалара аҵәгьы изыгәаґьуамызт, убри аамҭаз «шәсыцхраа», «шәсыцхраа» ҳәа аԥсышәала ԥхәыск лыҳәҳәабжь абнаршәыра иаалѡит. Наҳар уи абжьы ахҕеа еиԥш игәы иаахан икылнажәазшәа дааԛанаҵеит. Дахьыԛаз, дахьаныз зегьы иханаршҭит, абаѡ ԥыда иланаҵеит, афымца исызшәа дышьҭԛьеит, ила лашара амбо ихы шхаз абнаршәыра дасит, деиханы ддәыԛәлеит абжьы ахьгоз ахь.

– Умцан… Иԛалом… Ухынҳәы! – Аканвои дыҳәҳәеит, аха уи ибжьы акәым ҳәагәыжьла деиԛәԥах дҕеаҳәазаргьы иԥҵәаны дцон, убри аԛынҵа иѡнытԛа зегьы аанарҳәит иаҳаз абжьы. Назира аҕеы дымҵарсны данагоз «шәсыцхраа» ҳәа лыҳәҳәабжь, ахаан игәаҵа иҭымҵуа изаанханы иԛаз, дшымгәыґзоз Сибра абнаршәыра агәҭаны илыѡны иаҳазшәа ибеит. Слымҳа сажьазар, уи еиԥш ԛалашьас иамоузеи, абраатҵәԛьа дышԥаанагарыз ҳәа зыҭра иҭԛьаны ицоз игәы инаҭон, аха ѡаԥхьа ианаага зынҵа лхаҵа лыбжьы акәызшәа иаҳаит. Ила лашара акы амбо, зегьы рҕены дышнеиуаз аума ззырҳәоз ила иабеит, ҵла шьапыцыԥхьаҵа аҳәса абґьыжә иларбылгьо ирыман илан, ԥьоукы рыҕемырххакәа (егьшрылдмыршоз дырны акәхап) рыҕерыртон, аҕеа ԥьоукы итҵәаа-ҵәааua митәын иԛартҵоз, ирытҵагьежьны ираԛәԥон, ҳхы ҳзеиԛәырхозар ҳәа, аха агыгшәыгԛәа реиԥш ирхаз ирымчдырхомызт, рыматәаԛәа нарышәхаԥыжәжәаны иаарԛьантазны, инкажьны адгьыл иныԛәырԛаца, изымҵысуа, ирызҕымҭуа рцәа ԥҕены иаархытҵуан, урҭ рышьҭахь аҕеа ԥьоукы рҕеырхианы игылан. Игылаанҵа рҕынарыԛәрыжьуан.

Аԛьыбжьы, аҕызбжьы, аҵәуабжьы зегьы ирылыѡны иааѡуан, шәсыцхраа ҳәа игоз абжьы. Наҳар деиханы дцон абжьы ахьгоз ахь. Змахҵабаак ахыԛәан, амаҵ адаҕь аанкыланы ашьа алыцәцәааны ажәра ианаҷу еиԥш, хаҵа шәпа-жәпак, ихәда хызза ацәаҕь еиԥш, аԥҳәыс рыцҳа дҷаа-ҷааua дитцагәаны амш лылазгоит ҳәа даҷын, лара дыԛәԥагәышьон, лнацәхыԥԛәа иларԥаны ажәжәаҳәа дихон сызицәцозар ҳәа. Наҳар уи аԥҳәыс лыбжьы акәын иаҳауаз, лхы-лҷы ибарҵамызт, лытцкы лхы иҵарԥаны маԛҷаҳәара лахыс дырԛьантазны акәын дшылхатәаз... Наҳар ихы ааизнымкылазакәа деитцас дууаза дыԥаны ишьҵахьԛала, ихәдацьал дасны, ахьаԥшхагьы дахьымыгзакәа, абҵәа еиԥш еилассы иԛәыз ихахәы еимлагәа ааанкыланы дихан даалхиҳәеит. Аԥҳәыс рыцҳа лхы-лыԥсы анлоу аԛыршы хьшьы зыԥсы ацәызгаз акәҵышь еиԥш лхы ахьынахаз дыѡит. Убасԛак дгәытԛьа-ԥсытԛьаха дыԛан, лхы иҵарԥаз лытцкы акалҵ алашьҵратцәԛьагьы лгәаламшәеит.

Лхы-лҷы дзаҷамԥшит, лакәзу лакәымзу изеилымкааит, азнык азы даалак-ѡакит, лышәагаа злеибаз ала лара лакәымзар ԛалап игәахәын, аха зегьы акоуп изымычҳакәа – Назира бакәзами? Бабацои, баангыл иҳәан, аԥсышәала ибжьы лыԛәиргеит, аха аҵак илымҵеит, дагьизхьамԥшит, дааныгылазакәа абнаршәыра лҷаҵаны дцон. Днаскьацыԥхьаза «шәсыцхраа» ҳәа дшыҳәҳәаац дыҳәҳәон. Дшәаԛьаны лцашьа злаԛоу ала амѡахь лхы хазам, ҵьара дылазуеит, дырхынҳәымзар ҳәа збаны данлышьҵалоз аамҵазы, уарбану исԥырхагахаз... абри еиԥш згәаҕьыз... Уԥсра снапаҷы изааугазеи? – иҳәан ихахәы иҷажьыз днаҵасын, ихырѡны ихагәҵахь иршәуа, зҷаҵа аѡагаха иахьымзакәа зхәы иахырцаз аԛәыцьма млашь еиԥш ихаԥыцԛәа еихҳәаны, илаԛәа кылцаны днаихәаршәны дылбааидарашәа дааиҷагылт. Наҳар знызаҵәык ауп данахьзаз уи агәымха инеиҷаԥшра, аха ихаҷесахьа, иԥсы ахьынзаҵоу ихамышҵуа ихаҷы иаанхеит. Ауаѡы ирыцҳашьара атәы зҳәоз, арахәыц аԛара акәзаргьы ихы-иҷы ҵьара иалубааауамызт. Илаԛәа ԥхашьарак, уаѡрак, рыхзамызт, иаԥхьа игылоу днаисны дишьит ҳәа илагьы иагьеихаԛәысуамызт. Еиҳаразак ихамышҵуа изаанхаз илымҳа акәын, руак ахьынзаҷакыцәԛьаз акәымкәа ԥытк ихы иазааныжьны иҷарффан. Аԥҳәыс лыҳәҳәабжь шгац игон,

еиҳа-еиҳа ихарахон лыбжьы. Наҳар уи иаҳацыԥхьаз̦а махамаха деиҷышәшәошәа ибон... Ицәыхарахацыԥхьаз̦а игәы ҭнашьаауан, уи агыгшәыг дааиҷагыланы имѡа имкызҭгьы, шьҭа длыхьз̦аны дааникылахьазаарын... лыбжьгьы имаҳауа лхаҭагьы димбо дахьицәыз̦уаз деиланагон, дзыԛәгылаз адгьыл итцыблаауан...

Сыла ухымгылан, уахьызбо сзычҳауам, ҳәа Наҳар илаԛәа ашьа рхытцәало дицәхасит изымчҳакәа.

– Уара агәаѣ, азхарамфа, аиґрабаа Бим уоума знапы шьҭызхыз... Иузызуа удыруама, уѣәартәраԛәа ахьеиҷартәу еиҷымхз̦акәа уеиҷысыжәжәоит... Иахьа иужәыз аз̦ы шьаны иуҷысхуеит, – иҳәан, агыгшәыг ԥшра иҭаны инап дуԛәа нымѡантцаны деимлагәа дааникылт, алабытцә еиԥш днаимпытцаԥытцәтцәа дигарц, аха Наҳар дҳәаццышәха днаимпытцѣьан, ишимчыз илакытца данытцас амцабз наиҷѣьа ицеит. Иара иҳәашьа Бим ацәаҭабаа абри еиԥш игәаґьуеит ҳәа игәы иаанагомызт. Амшә ахы заахаз еиԥш дбыбит, снапы мѣьашьз̦акәа уԥсҭазаара уалысхуеит, уеилымхз̦акәа ушеибгоу узыхәлагаланы улбааздо уасҭоит, иҳәан даашьҭпааны атцармаԛьа ԥшра зманы иҭажьыз аз̦мах ҭабаахьы диманы ддәыԛәлеит, днаигәҭасны дҭаижьырц. Наҳар иаҳахьан, ибзиангьы идыруан, аратәи аз̦мах иҭаҳаз деибганы ҭытцшьа шимамыз, далыршьшь даанкыланы ихо атцахь дшагоз, адунеи ахаан ибаѡҵа уаѡы изымԥшааауа. Аз̦мах ахыԛә аѣынз̦а инеиаанз̦а адгьыл зегьы цәдыртцәеит, иахьыԛәибакшоз, иахьыԛәибарҳәазоз, атцлаѣатаԛәа рытцыԥсааауан. Абар, абар ахыԛә аѣынз̦а инеибагарц акгьы рыгз̦ам, руаз̦әк дҭамхакәа, еидытцшьа рымаз̦амкәа еидшыланы еиԛәԥон. Рааигәа-сигәа уаѡԥсык дыѣамызт, абнаршәыра затцәык акәын иҭахаз изы шәацьҳәара зурц зылшоз. Наҳар ибла дыхгылон Назира, шәсыцхраа ҳәа лыҳәҳәабжь уажәыгьы игәы иԛәыѡуан... Ҵаѣа дкажьны лыргәаѣра дшаҷыз данааихагыла ихы дамыхәо дахьизыѣамтцаз игәы иҭалан, имч еизнаркәкәон, ацәгьара ѣазтцоз ацәгьара даԛәшәароуп, аҳаԛ дамышьҭыроуп... Атцыхәтәаны иааизынханы иѣаз имчԛәа ааизганы (ахыԛә ианаахыԛәгыла) алымҳа бжьахтцәа данигәҭас, ишьапы дыԛәѣьан иҷеизнымкылаз̦акәа дцан деизѣьа аз̦мах далаҳаит, сҭытцуеит ҳәа деихо данаанапѣьа-шьапѣьа, аз̦махҭабаа иатцажьыз

аҳәынтҵәаршьшьы ихьынҳаланы дыкны алада ихо даналага, дшәан дхәааит, убри еиԥш бжьыцәгьак ихылтҵит, абнаршәыра зегьы арԥыԥеит. Убри аамҭазы адгьыл иаахәытцытцызшәа излааз имбаԥакәа алымҳабжьахтҵәа иҽызцәа бжьҽы-ааҽы рҟынԥа Наҳар иааикәшеит. Рааишьа злаҟаз ала шәыԥсык ихазаргьы ԥсык изаанрыжьуамызт, ихала заҭҵәык имч шрыԥәымхоз аниба, деитҵас дууаԥа дыԥаны аԥәык-ҽыцьак каҟьҟьа икажьны дрылԥеит, амҽахь иҽызцәа ахьгылаз ахь деихеит, аха днаԥааԥа ихьԥан алаба дадыргеит, зынԥа иԥсы ҭырхуан, Христо дихьымԥазҭгьы, ихагыланы иааисуа дшыршьуаз аниба, шәеиха арахь, ҳҽыза дҭадырхоит, ҳәа даныхәҳәа, аҽены картоштцыхра еицыз зегьы хаҳәи мҷыхәи иаарымԥыхьашәоз аанкыланы Наҳар деиԥәҳархоит ҳәа иааит, аха урҭ зымч ҭазза иҟаз ауаа цәҳәынтызԥәа рҷы акыр рылшо иҟазма, ԥсышьацәгьа рырҭон аканвои дырхьымԥазҭгьы. Даҽеаԥәызҭгьы ихы ныԥхьакны зымҽа днавагыларгьы ауан, аҳәса згоз амашьына иацыз аканвои ишыҟаитҵаз еиԥш (иаанкыланы аҳәса лбаацаны амш рыларгарц абнахь ирго ианалага, иара акгьы имбаԥошәа, акгьы имаҳаԥошәа иҽеыҟатҵаны абна дылагылан) аха ари игәы иамуит, арыцҳашьара злоу аԥәы иакәзаарын. Итапанча ҭыхны дрылаланы Наҳар ихицеит. Ихы изымдыруа итҵагыланы даашьҭыхны днаганы амашьына даԥәыртҵеит. Амҽан ихы идыруа ҳәа дзыҟамлеит, алагьер аҟны ианааи аарлаҳәа илаҵәаԥәа хитит, узиҷамԥшуа ашәыта даганы дыҟан, деилаԥыххаа еибгоу баҽ илаԥамкәа илаԥырытҵәҵәашәа ишьапы дзыԥәгыломызт.

– Ҳааит, шьҭа шәызегьы шәбаракԥәа рахь шәца, аицәажәара ҟалаԥом, – ҳәа аканвои ибжьы аагеит, уи акәхеит зегьы рбаракԥәа рахь ицеит, Наҳар ахәышәтәырҭахь дыргеит. Абри ашьҭахь Христои иареи уаҳа еибамбеит, аусурахь ианыргоз, ианааргоз Наҳар зегьы дрылаԥшуан, аха ҵьаргьы илаԥш дытҵашәаԥомызт. Абарак дзыҽназ аномертҵәҟьагьы издырамызт, идырзаргьы аиҭанеи-ааира иаԥәиҭымызт, аха дхәылԥҭысханы дымцар иуамызт. Жәохә мшы ахәышәтәырҭаҷы дышьҭан Наҳар, уахгьы-ҽынгьы дааҟәымҭԥакәа дзызхәыцуаз «шәсыцхраа» ҳәа иҕьатҵәы-ҕьатҵәуа абнаршәыра илыҽны иаҳаз аԥҳәыс лыбжьы акәын. Зны Назира лыбжьы ахаҭатҵәҟьа акәын ҳәа ихы агәра аиргон, ихьу-хьууа

игәы итцалон, ихьааганы иҽеизеиқәымкуа дҩатцҟьаны апалата ддәылтцны иҽынеихон, иҟоутцо закәызеи, угылар ҟалом ҳәа ицышьҭаз ачымазцәа дыкны даадырхынҳәуан. Аҽеазных, лара лакәзамызт, лхаҽы сымбеит, аха аурыла уи Назира латцкыс акырза деиҳан ҳәа ихала игәы ижьжьон…

Абри еиԥш данақәшәа ашьҭахь акыраамҭа ишьара дзықәломызт, игәнигон. Аамҭа бжьалацыԥхьаза инаскьанагон, шамахамзар игәалаиршәомызт… Ииаигәалашәацыԥхьаза игәалаҟара бжьнахуан, уаҩы ишимбацыз ала иҽеиԥсахуан.

… Уи аҽенытцәҟьа ари ахҭыс баԥсы игәалашәаратәы еиԥш аҭагылазаашьа имазамызт. Цәгьала-ԥсышьала ачымазцәа рзы ахәшә иманы дхынҳәит, дызлашәаз ауаа дзыниахьаз зегьы ихадыршҭын, дара раамҵыдарахаз азәгьы дрызхәыцзомызт… Дахьааиз Сталин дыԥсит ҳәа аниарҳәа уик зынза дшьақәнаҟьеит.

«Сталин дыԥсит, шьҭа ҳара иҳаԥсыхәозеи?» ҳәа ҽеымҭ гәырҩала абарак аҽы ишеилатәаз, зыбжьы гоз ахатца ишҟа даныԥшы, излымҳак шыхтцәаз аниба игәы ҭрысит. «Шәсыцхраа» ҳәа Назира лыбжьы еиҭа илымҳа иҭасуа иалагеит… Ибла даахгылт агыгшәыг еиԥш ажәжәахәа илхаз, иԥсы ҭаны азмах дҭытцны еиҭах ҵьара дызбоит ҳәа игәы ииаанагазомызт… Аа, абар, уажәы иаԥхьа дахьтәоу. – Ишԥоуҳәеи? – иҳәан, Наҳар иқәлашьцо ашырҳәа дҩатцҟьан дааихаххит, днеиҽеаԥшны, иара шиакәтцәҟьоу агәра игарацы.

– Сталин ишьҭахь ҳара ҳаҟазаара зхәарҭоузеи? Шьҭа ҳазҭахыда, ҳазбода, ҳзаҳауада, ҳамра ҭашәеит… Ҳаетцә кыдшәеит… сҳәеит. Иакәымыз ҳәа акрысҳәама? – ииаишьеи, изтцаара ҭишьеи игәамԥхо алымҳабжахтцәа ихы ҩышьҭыхны Наҳар днеиҽеаԥшит.

Наҳар цәгьарак зымпытцҟьаз азә иеиԥш ихы агарҭа имоуа даанхеит, алымҳабжахтцәа ихы-иҽы данынаҽеаԥш, згәаг дакны дагоз иакәзамызт, ихы-иҽы гәыкза, илақәа разза, илахь еихых-еитцыхны ицкьаза зынза аҽеазәын… Аԥхзы хьшәашәа наиқәнатәеит, убри аҟынза иԥхаишьеит дахьихҩашьалаз. Сатамзааит… Сатамзааит… уаҳа ажәа иҽамшәо, деибархха дызкыз идақәа аакәадахан ашьшьыҳәа ишьҭахьҟа даахынҳәит.

Алымҳабжахтцәагьы иааишьа, иҳәашьа, ицашьа ҵьашьо акыраамҭа дихәаԥушан. Уигьы раԥхьаза акәын Наҳар данибаз…

* * *

Уи аҽны (Наҳар ахәшә иманы даныхынҳәыз) аҵәгьы абарак даадәылымҵҳакәа Сталин иԥсра шыргәырԥоз, ирызгәамҵаҳакәа, инеихашәы ихәлеит.

«Шәгыл», «шәтәа», «шәиа» ҳәа есышьжьымҵан, есы-шьыбжьон, ес-уаха ҽааихак змаҳамкәа игәкыдырҳаагаха игоз аиха хҵәаха асаркьал бжьы уи аҽны иаргьы Сталин даԥьабозшәа еиԥәшәы-еихашәы икнаҳан.

Алымҳабжахҵәа иакәын, зны-зынла зҽы ааилганы акы аазҳәоз, егьырҵ зегьы хәыцрак-хәыцрак иҵагаланы иаман. Иага хкы ирызхәыцыргьы аҵыхәҵәаны рызегьы акаҽы иазааиуан: – Сталин ишьҵахь иаҳлахьынҵахозеи? – ҳәа акәын. Ҵьоукы зынҳа ргәы каҳаҳаны инеихыԥсаа ицарашәа акәын рхы рыкәаҽ иштәаз, урҵ зызхәыцуаз Ленин дыԛам, Сталин дыԛам, шьҵа иҳамада? Ҳҵахеит ҳәа рыԥхьаҳон. Аҽа ҵьоукы еиҳа ргәы дырҷәҷәон, иаартны ргәы иҵаз иацәшәаны ирызҳәомызт, аха гәыԥрак рыман, Ленин даныԥсы атәылаҽы амнистиа ԛалан, иҵакыз ахаԛәитра рырҵеит, Сталингьы даныԥсы ашьҵахь амнистиа ԛамлашьа амаҳам, уи иԥсра лашарак ҳнарбаргьы здыруада ҳәа.

– Ҳара ҳауп Сталин дызхыԥсааз. – Алымҳабжахҵәа ԥаԥхьа аҽымҵра ибжьы налаԥит. (Уи илымҳа хҵәаҳамызт, ашьҵахь излеилыркааз ала, аҵаа баԥс иҽнаххьазаарын). Уажәыгьы уи ииҳәаз иара изынхеит аҵәгьы ибжьы аԛәимыргеит, ирмаҳаҳашәа ԛартҵеит. Ирҳәаша рымамкәа иауԛахыз, аха алымҳабжахҵәа ихаҵа цҭьа деилкааны дрымамызт, дара рҽы даанагеижьҵеи мчыбжьыкгьы ҵзомызт, ргәы иҵаз аартны аҳәара иацәшәон.

– Акгьы ҳхараҳамкәа ахлымҳаах ҳшаԛәдыршәаз анеиликаа игәы ԥжәазар ԛалоит. Шәазхәыци, ус акәҳами?.. Асовет жәлар зегьы ҳаб, ҳанҵәа, ҳзааҳаз, ҳабла хызтыз, алашьцара ҳалызгаз, алашарахь ҳкылызгаз, алагьерԛәа ҳартаирбаарц азы акәызма?.. – гәыԥбарак унамҵо гәҵыгьгьала акәын ишиҳәоз.

Наҳар уи ахаҵа ибжьы иаҳацыԥхьаҳа днеилашәа дцон, згәаг имаз иара шиакәмыз дышихԥашьалаз алабҽаба ишибазгьы убри аԛынҳа рыбжьԛәа еиԥшын, акыраамҵа иҽеизеиԛәкуамызт, ихы инапаҽы иааганы иҽеирҵынчырц даҽын, аха ахәыцра хьамҵԛәа дымҵарсны абнаршәырахь дыргон, Назира лакәу

лакәму изеилымкааҭакәа ицаз аԥхәыс, дырԥаа-ԥааua даанкыланы лцәа ԥысԥуеит ҳәа иаԥыз, агыгшәыг-ԥшра змаз ихаԥсахьа ибла иаахымтцҭо ихгылан.

Алымҳабжахтцәа дцо-дааua «Сталин ишьҭахь адунеи ааҳәуеит, ҳара ҳтәы егьыԥам, ҳтахеит» ҳәа аҳәара данаԥәымтцҭа иааигәа-сигәа итәаз иԥәшаҳаҭхо иалагеит.

– Иуҳәо иашоуп.

– Ҳаишьырц акәызма ҳзиааҭоз…

– Иара ивганы ауп… аума шаҳзыруз.

– Идыруазҭгьы иуамызт, идирԥатцомызт. Ҳаихьчон.

– Ҳәарада, абри еиԥш ахлымҭаах ҳашҭадыргылаз идыруазҭгьы дара рхаҭаԥәа еицәоу иҭаиргылон.

Абас абжьԥәа нытцак-аатцакны агара ианалага, еех, шәара анасыԥцәгьаԥәа шәышԥаԥаҭәоу… Сталин изымдыруа ҳтәыла ахьынҭа-наҭааҭо аҭәы ихы хәыцкгьы алшәараны иԥаҭам. – Маԥсим Пиотр-иԥа иаҳаԥәоз ихы иаламҭакәа ԥоеихан ԥаԥхьа дныԥәтәан, зегьы днарылаԥшит, аԥсхыхра даԥызшәа иԥсы еивтцахо.

– Нас, абарҭ ҳаазыԥәшәаԥәоз зегьы Сталин идыруан ҳәа аума угәы ишаанаго? – Алымҳабжахтцәа игәы намҭо Маԥсим Пиотр-иԥа ишԥа даахьаҳәит.

– Идыруан мацара аума. Зегьы ааҳзызуз иара ихаҭа иоуп. – Маԥсим Пиотр-иԥа игәы иҭашны иԥаз аартны иҳәон, сажәа сыԥцааны иганы ԥьара еиҭаҳәаны саԥәцәгьартәуеит ҳәагьы дацәшәомызт.

Зегьы уамашәа дырбон Сталин дыԥсит ҳәа аниаҳа нахыс ирбахьаз иакәҭамызшәа иԥаниԥсах. Ԥаса игәаанагара аартны ишраҳауаз иҳәомызт, иԥааанкыло акәын дышцәажәоз, уажәы зегьы аргама иҳәон. Иԥалап уи шьҭа саамҭа ааигәахеит, мышԥәак роуп исзаанхаз, счымазара самгар амуазар акәхап, сгәы иҭоу мҳәаҭакәа сыԥсыр атцкыс сышьҭахь ианхо ирдыруазааит, саларгәалашәалап ҳәа акәызҭгьы абас ихы зымԥаԥигоз.

– Уара атцара ду змоу уаԥуп рҳәоит… Уфилософуп рҳәоит. Ухы ишԥаԥәнаургеи Сталин дуззa абас изҳәара. – Алымҳабжахтцәа ашырҳәа ԥоатԥьо, – шәара акгьы заԥәԥышәымҭуазеи, ҳгәыгырҭа ду изы ииҳәо шәмаҳаҭои, – ҳәа дрызгәааны ԥааиҭит. Аха ииҳәаз рмаҳаҭазшәа еиԥәышьшьы итәан. Алымҳабжахтцәа уи еиҳагьы дараапкит. – Сталин ҳииаҭеит,

ҳаичаԥеит, ҳаиԥәирхеит... Иара иоуп акәымзар Троцки ҳахәтҵәы ыԥкаҵамкәа ҳԥәиххьазаарын. – Атцыхәтәаны ибжьы ирдуит, дацралангьы дцәажәеит. Аха уахьиҽаԥшуаз игәы иҭатҵәԥьаз аиаша шимҳәоз ибла ихибаауан. Сталин дицәнымхо дшыԥамыз ибжьытцәԥьа иалыѡны иуаҳауан. Абас имҳәар ада ҭынч дтәаны рзыҵырѡра аԥсра ахикааауа дԥазҵоз иара ида абарак аҽы иԥаз азәгьы издыруамызт. Убас ҽымҵзакәа, иҽы азы ҭатәаны дтәазшәа, 1939 шыԥәсазы иѡызцәа дахьырзыҵырѡуаз иахԥьаны «дыблит», «дҵыҵит», ала иазхымгарыз ихигеит.

Михаил Капитонов дԥәыԥшҵаны ауп Москватәи аргыларатә трестԥәа руак аԥны аусура дшалагаз. Аԥхьа напышьашәала аус иуан. Абжьаратә ҵара далгахьан, аусгьы уа, аргыларатә техникум далгеит. Уи ашьҭахь прорабс дԥартцеит, иреиҳаз участкак аԥны. Ихы бзианы ииаирԥшит. Аусгьы уа, иреиҳаҵоу атцараиурҭа дҭалеит, далгеит, дынԥьнырхеит, атрест аԥны аус иуан. 1939 шыԥәса антцәамҭаз ддырбаандаѡит. Ихарартәуаз акы заҭцәык акәын. Уаҭцәы Ашыԥәс ҽыц ааираны иахьеиԥш, Трест аусзуѡцәа реиҳабырагьы даргьы иааинырсланы иазгәарҭарц иахьынеидтәалаз иара днаслаз 14-ѡык аԥәзит. «Анапхгаѡцәа» Сталин изы иакәым рҳәон, уара иуаҳауан... Ражәаԥәа угәаларшәаны аԥьаад иантцаны унапы натцуѡаанҵа лашарак убараны уԥаҵам ҳәа аусҵцааѡцәа хымз иааԥәымтцҵакәа ддыргәаԥуан. «Ицәгьаз ҳәа акы рҳәо смаҳаит... Исмаҳаз сызҳәом» ҳәа аҭак ԥаитцацыԥхьаҵа аҽаԥара еиԥш илашьцаҵа дахьцәытцакыз ашә неихаркны иаахынҳәуан. Дангәаԥҵа, иԥсы данаԥәыԥш, аҵәгьы димбаҵакәа алашьцара дцәытцашьны дышцәытцадырбаауаз аниба, ҽенак иадамхаргьы мрак сыԥәԥхо, лашарак збо сԥалааит, нас ирҭаху сзыруааит ҳәа иҵбан даԥәшаҳаҭхеит, игәы ишамуаз, ихаԥыцԥәа еихарԥәԥәаны иѡны ирҭаз инапы атцаиѡит. Ианыз ажәаԥәа ахаан ихамыштуа ихаҽы ииаанхеит. «Сталин иатцкыс Троцки еиҳа ажәлар дырзааигәан, дырҭахын... Дгәыбылѡын, ауаѡы дрыцҳаишьон, ари агәымбыл, амҽыԥ диеиԥшымызт... Сталин игәы аиха акәыршоуп, ихѡоуп, иаркуп... зыхшара ҭахаз анацәа зегьы лаԥырҵышо иаԥхьа игыланы ргәырѡа мыткәманы ирҳәаргьы игәы аԥынҵа инеиҵом». Абас шырҳәоз иаҳазшәа инапы иатцадырѡит... Ирҳәатцәԥьеит ҳәа игәы ииаанаго аԥынҵа днаргеит... Инапы анатцеиѡы ашьҭахь ихы даԥәиҭыртәуаз ҵьишьон, ус акәын ишиарҳәоз, аха уи еижьагазаарын, – абри

еиԥш ауаѡы ихаҽы изаамго, иҽы изҭамыгӡо ажәа хәаԥсаҟәа, ажәа ҟьашьҟәа рыла ҳ-Сталин дуӡӡа ианихцәажәоз уара ҽымҭӡакәа утәаны ушԥарзыӡырѡуаз, изырҽоумырхьызеи? – Сталин гәыкала изыҟам аԥсадгьыл даґоуп, акоммунист партиа даґоуп... Изумҳәазеи Сталин иоуп ҳаиҟәзырхаз, ҳзааӡаз, ҳазчаԥаз... Троцки ҳаихаанхазҭгьы ҳцыхәтәа ԥитцәахьазааарын, ҳахәтцәы ыҟәиххьазаарын ҳәа. Уи уҽымҭра иаанаго уаргьы урҭ ацәгьаршьѡцәа, Троцки ихтцәахаҟәа уреиуоуп рҳәан жәиԥшь шыҟәса иԥәтцаны дхыртцеит. Жәпаԥьара алагьерԥәа рҽы днанагахьан, ихимгацыз егьыҟамызт, атцыхәтәан ицәа зегьы ихытцны, уаҳа наилымшо дгәаҟны ауп Наҳарраа рбарак аҽы дшаанагаз. Дахьнанагалакгьы згәы кыдӡааны иҟаз абаандаѡцәа ааидтәаланы аиҳабыра рзы ргәы намӡо ихәарҭам ажәак аарҽытцҟьар дԥаԥашькны дырҽагылон, ирцәажәомызт. Ҽымҭӡакәа дтәаны дырзыӡырѡуа далагар ѡаԥхьа аусҭцааѡцәа дрымпытцашәар ҳәа дшәон.

Ажәак ала ҽыц дызлашәаз абаандаѡцәа рыгәра игомызт, акы итцаргалоз ԥьишьон, исырцәажәом, рҽы скуеит ҳәа даналагалак, дызусҭада ари, хымԥада, зҭцыхәа ҽаҳәаны ирку аӡәы иоуп, наԥхаѡыс ҳәа даааганы дҳалатцаны дрымоуп ҳәа иацәажәара иаҟәытцуан. Иацәажәара акәым, ихьаԥшны ихәамԥшуа, лак аҟара ҳаҭыр иԥәрымҭо, ихы игәы ахдыршәон. Убри аҟынӡа днаргон, дахычмазаѡохон, нас алагьер аиҳабыра рыҳәара далагон, срылашәымшьын аҽа баракык ашҟа сиажәга ҳәа. Ианаԥәшаҳаҭымхоз рацәан, аха ианаԥәшаҳаҭхозгьы ҟалалон. Атцыхәтәаны абра даанаганы дыҟан. Мышкы-ѡымш исыбаргәузеи уаа заманаԥәак рҽы саанагеит, аиҳабыра рзы ицәҳауам, аҳәынҭԥарра азы иакәым рҳәом, итынч-тынчӡа иԥоуп ҳәа дгәырґьатцәа дшыҟаз, араҟагьы изамуит. Уи аухагьы иҽымҭра дахырҟьаны дырххо дрыманы иԥәлар ҳәа дацәшәаны ауп Сталин дицәнымхозшәа иҽеыргәааны Маԥсим Пиотр-иԥа иихәаз дзаҽаԥаз. Уааӡагьы игәра нагӡаны ирзымго блатцахәыла ихәаԥшуа ишыҟаз, Сталин ихы иԥәитцарашәа данаацәажәа, ҳгәааанагара ҳамжьозаап, ари иҽееиу азәы иакәым, ҳгәы итоу аартны алацәажәара иаԥсам рҳәан, инеибыҳәаны рҽы азы ҭаҭәаны ааатәазшәа ацәажәара иаҟәытцит.

Абри ашьҭахь абарак аҽы акыраамҭаӡа азәгьы иҽы ааихыхны акы далацәажәомызт.

… – Иҟалаз ҟалеит, иԥсыз дыԥсит даҳзыргылом. Шьҭарнахыс ҳшыҟалаша атәы ауп иаҳҳәаша… Сашьа, арҭ амшқәа сахьыҟамыз, санармыжьуазар акәхап… угәы ишԥаанагои, – иҳәан, Наҳар ҭхыбжьон агәы инахысхьан еиԥш, (ԥьоукы ацәа рыԥәҳаны ихырсысуан, ԥьоукы ацәа рымԥан иԥәмыжьло, инкахәыцуа итәан) Ԥьабриел ихы наидикылт.

– Наҳар акы уацәымшәан, аусԥәа зегьы ҟаҭоуп. Уабаҟаз ҳәа азәы иуаҽԥниҳәарангьы дыҟазам. Аҽны ахәшә уманы уанзымхынҳә, уҟьаланы Таига абнаршәыра ушылахаз аҟара аадырит. Маԥсим Пиотр-иԥеи сареи ҳахшыѡ ааилаҳҭан иҟаҳҭашаз аадырит. Мазала ԥды хсахак ааганы уиарҭаҽы инаганы уара уцынхәрас «ишьҭаҳҭеит» ухыза нԥәҭаны, ахыи атцыхәеи мааԥшуа иҭасыҳәҳәеит. Уара ухаҭа ушьҭазшәаҭәҟьа иҟалеит. Ҳазегьы ҳаиԥәшаҳаҭны иҳазбеит, аканвоицәа учмазаѡханы ушьҭоуп ҳәа раҳҳәарацы. Ус егьыҟаҳҭеит, адырѡаҽны ашьжьымҭан аусурахь ҳазгарц иааиз аканвои абжьааԥны еиԥш абарак ҳаадәылганы ҳаниԥхьаза азәы дагхеит. «Дабаҟоу, азәы дызшәыгузеи?» иҳәан, дҳаԥәҟааua, дҳаԥәмаԥаруа ишаабац еиԥш, ацәҳара далагеит. «Иаха иаалырҟьаны дычмазаѡхеит, ацинга ихьит, дзымгыло деитцыхны дыԥәуп, ахәышәтәыртаҽы иҭацәу ҭыԥ ыҟазам, ддәылганы дкаҳажьрызма, дабаагари» ҳәа сааидгылан иасҳәеит. Сара исҳәаз агәра ауигахуаз, иблала уибар акәымзи, аха ишудыруа еиԥш ацинга чымазара ҳалалеижьҭеи урҭ уи аҽԥкы иацәшәаны абарак иѡналазомызт, инкылыԥшны ихынҳәуан. Уигьы ус ҟаитцеит, иԥьышә инапԥәа адкыланы, аҽԥкы ыԥаны иҽаԥалар ҳәа дшәаԥы-рҳаԥуа, ашә ихы нылакны шаҟаѡ шьҭаз иԥхьазеит, ааанза ачымазцәа шаҟаѡ ыҟаз идыруан, уажәы аҽазәы данацла, шәацәнымхааит, азѡаҽԥкы абааҳазкылышәгеи иҳәан, дшәи-ԥшьиуа ишьҭахьҟа даахынҳәын, ҳиаԥцаны аусурахь ҳԥкеицеит. Егьырҭ аканвоицәагьы уажәыгьы учмазаѡны ушьҭоуп ҳәа ауп ишырдыруа.

– Сааижьҭеи акырынтә иаԥәыскхьеит сѡагыланы снеины сиарҭа сныԥәианы маҵк сыԥсы ааиҭаскып ҳәа, аха снаԥшыцыԥхьаза азәы дышьҭоушәа сбон. Ԥьабриел, уара иумхәыцуа егьыҟам, – иҳәан, Наҳар иаҳаз дагьааррчеит.

…Шәыштәоу ишәыршома, шәышьҭал ҳәа атцыхәтәаны Маԥсим Пиотр-иԥа ибжьы ааимыргазҭгьы иҟьаҟьаза идыршон, азәгьы ихы ныԥәымтцазакәа, аха иихәаз ддырҳан, иеит.

Ҵьоукы карахан ацәа иагеит, аҽаҵьоукых лацәеихьшь ҟамҵаҳакәа ишхәыцуаз иҟьаҟьаҳа идыршеит.

…Алашара адәы ианаақәла, уахыки-ҽнаки аахыс еихашәыеихаԥсны икнаҳаз асаркьал абжьы ргәы ԥызҵәахьаз еиҵа иаарылаѡит. Уахыки-ҽнаки заҵәык ахьҽнамҵуаз шыҟәсык аахыс ирмаҳацызшәа рыгәқәа раҳаҵза иҟан. Ишаагаз еиԥш, ацәа иалаз дцәырҳаны даанарԥшит, ахәыцра иагәылахаланы иамаз, даалнахит… Абжьааԥны еиԥш уажәыгьы иаҳәац акәын иаҳәоз, «шәгыл», «аусурахь» ҳәа. Аиха хҵәаха иаҵагылаз дасцыԥхьаҳа абаандаѡцәа урала рхы дасуазшәа акәын ишырбоз, убри аҟынҳа ргәы кыднашьаахьан. Хәдацәахьы аҳәынтҵәа илагыланы аԥы ашьҭыхра, арҳәазара, аиԥәҵара… Асаркьал абжьы шаагаз еиԥш абарҵԥәа зегьы рыбла иаахгылан ргәы нытҵызааит.

Ԥаса еиԥш акәҳамкәа уи аҽны еиҳагьы абжьы ҵәгьаны акәын ишгоз, акыраамҵа иаҟәытҵуамызт, иҟалап, иацы хәлаанҳа шәҽи-шәнапи еиԥәҵаны шәтәан… Иацтәи шәыплангьы, иахьатәи шәыплангьы иахьа инашәыгҳароуп, ҳәа аанагозҵгьы, иранаҳәоз.

Ишаԥызеиԥш асаркьал абжьы ахьынҳагоз, рҽеилаҳәаны, аусурахь ацарада ус рымамкәа идәылтҵны иаагылар акәын. Уажәыгьы ус ҟартҵеит. Ажәжәаҳәа зегьы рҽеилаҳәара ианалага Наҳар днеины Ҵьабриел дааидгыло, угәы ишԥаанагои «сычмазаѡны» сшышьҭоу саанхару, аусурахь сшәыццару ҳәа диазҵааит.

– Уара ишԥауҵаху? – Ҵьабриел ибон Наҳар дааԥса дкараха дшыҟаз, иахьагьы аусурахь дымцакәа даангыланы иԥсы ишьар иҵахын, аха еицәеитәыр ҳәагьы дацәшәон.

– «Сыбзиаханы» аусурахь сшәылагыланы сцар еиҳа еиҷьуп ҳәа сгәы иаанагоит.

– Уара уиашоуп, Наҳар ари иааганы иҳалартҵаз илымҳа акәҳамызт, ибз акәын ихтҵәатәыз… иҽы иҵагылом… иаҳәо иаадыруазеи, ҳшааиуа ҳаҟаз. Арҵ амшқәа рзы угәы бзиамкәа ушьҭан, убзиахеит, иахьа аусурахь уҳаццоит…

Уи аҽны аусурахь изгарц ииаз аканвои зегьы ирейцәаршьоз… рыцҳашьарак зламыз ауаѡы-ижьыфаѡы ҳәа изышьҭаз, (Мыстафа гәаҟ дизгәааны иан дшаалыхшаз дҟьантазҳа дааилыхны аҳмах дхыԥәыртәаланы акәыбырԥәа дырҽәазҵаз) иакәын. Абаандаѡцәа уаанҳагьы дырцәымҷын, аха Мыста-

фа абас данизныҟәа ашьҭахь, аԥсцәаха еиԥш акәын дшырбоз. Ихацәа иныҟәыԥшыцыԥхьаза Мыстафа рыцха, ицәеиибаѡи еикәыршаны, иватҟьаракәа урылыԥшны инаѡс игыло дубо аҟынза, дхызѡо жьы иҟәзамкәа... акәбырҟәа исны ишьа хәыҷы изаанханы имаз, илыцәцәны ианырфозтәи ахҭыс хьамҭа рыбла иаахгылон.

Илаҟәа цәыркшаԥаны даарыдгылт уи аҽеынгьы... зегьы абарак идәылтцны еилагылан, аԥсшәа аҳәара араҟа усгьы иаԥзамызт. (Аԥсшәа реимҳәазеит, изҳаимҳәазеи ҳәа згәы ааанагодаз, иашьцылахьан). Ахьча ирахә ангәареитцо еиԥш дмыццакзакәа иԥхьазеит. Зегьы рылаҟәа ҭырхаха ихәаԥушан, иахьа иаҳзиурацы игәы иҭакны имоузеи ҳәа ишәаны. Уи абаандаѡцәа аусурахь ианигоз ианааигоз, заҟа изыргәаҟуаз, агәахәара инаҭон. Азын ацааршә иҟәиртәон, реиҟәаҟәа рышьхны, заа абарак шәыздәылымтцит, ма азәы дагханы дааит ҳәа.

– Иахьа шәхыԥхьазара азәы дацлеит, фѡык зымгыло ишьҭоуп ҳәа акәын ишаадыруаз, ибзиахаз дарбану? – иҳәан, иԥхьазаны данаалга днарылаԥшит, илаҟәа ҭархәыланы.

– Абри иоуп ибзиахаз, – ҳәа Ҵьабриел инацәа наиҟәкны Наҳар диирбеит.

Наҳар ихы дѡаханы уи аканвои дзиҽаԥшуамызт... Ҵьабриел акы уацәымшәан учмазаѡны ушьҭазшәа ауп ишырдыруа ҳәа шиеиҳәахьазгьы инагзаны агәра изгомызт... Уара уакәзамызт, ацәарҭаҩәы аҽы ақды хсаха акәын «ичмазаѡны ишьҭаз»... Уара азона уҭытцны уцеит, убналарц уаҽын, аха уркуашәа ануба ухынҳәит, иухәҭоу уаҟәшәароуп ҳәа дрылганы дигарашәа ацәалашәара изцәыртцуаз игәы арҭынчуамызт, «усаԥыз» ҳәа даасҽагыланы данбасыҟәҟаауеи ҳәа илымҳа кыдтцаны дзырѡуан, аха аԥхьа иихәоз ашьҭахь ажәак ацимтцеит. Наҳар еиԥш зегьы ирцәымыҩхеит уи иҽымтра, уи иҟазшьа ибзианы итцаны ирыман, ҽааихак ҟамтцазакәа даныцәҳауаз еиҩьын ҽымтзакәа иҟьышәҟәа еихарԥсны данаагылоз аасҭа. Даныцәҳауаз, ашәаҟь ахы зҭам ала азәы дуеихсыр еиԥшын, абжьы гон, аха инаухѡырны ицон, шьацма уҟәымшәазакәа. Ари анҽимтуаз дыцәгьахәыцуа, абаандаѡцәа злеиргәаҟшаз акы даназхәыцуаз акәын.

Ихы иҭашәо здыруада иахьа, шәшыѡуа амарда шәхаланы шәылбаа ҳәа, (ус рзиулон данрызгәаалак) ҳаимҳәондаз, иҳалшома, ҳшьамхҟәа ҳатцзаахьеит ҳәа игәжәажәо ишгылаз,

«шәдәықәла» ҳәа ибжьы хьанҭаҳа иаагеит. Иахьакгьы ҳаиқәхеит рхәан, еиханы аусурахь амҩа иқәлеит, рыбжьы мыргаҳакәа.

* * *

Сталин дыԥсит... дыртҵәуеит, дырԥьабеит, рхы-ргәы далырхит, аха абаандаҩцәа рыԥсҭазаара аҽеамԥсахҳеит... Аԥхьатҵәҟьа дыԥсит ҳәа анраҳаз адунеи ааҳәуаз ԥьыршьон, аха ишыҟаз ааанхеит. Иаашацыԥхьаҳа иҩарылаланы, еидцала аусурахь ирыма ицон, аахәлаанҳа ахҩахаха рымҭаҳакәа аус шыддыруц иддыруан, ахәылбыҕеха аххы инцәытцасуа, ршьамхқәа ирызнымкыло рбарак аҷы иааганы иныҩнацаланы ашә нархадыркуан, рыфатәгьы ироуц акәын, ча-саки аԥсыҳ ахи атцыхәеи зҳааԥсалаз зыҩарҩарки, ҵәыцак азырши кыԥ-бжак ашьаԥари... ишәа-иза иагымкәа иацымкәа раԥхьа Хариузовка ианааргаз, аԥсымышьҭыга ҳәа ирыртоз акәын иахьагьы ироуаз.

Ахәыҷы инаиркны аду иҟынҳа алагьер аматҵ зуаз аханатә аахыс абаандаҩцәа атәцәа реиԥш акәын ишрызныҟәоз, рҷы иааҭашәоз рыԥәырҳәацәон, зынҳа ирыцҳаршьаҳомызт, ишырбо иԥсуазаргьы рыла еихаҟәысуамызт, аԥсы рхоуп, иуааԥ ҳәа иршьомызт. Сталин дыԥсит ҳәа анраҳаз аҽены инаркны дыржаанҳа, урҵ асаркьал еиԥш даргьы еихашәы-еихаԥсы азәы иҷы ааихыхны, ацәҳашҳара акәым, ажәак ихәылшәомызт. Заҟа иҭынчраз абарҵ амшԥәа рзы Хариузовка. Жәаба-жәохә шыԥәса раахыс аԥсабара иамбацыз абеит, есымша зԥьыла, жәанызԥыла, «зыԥсҭазаара иалтцуаз» атцлаԥәа, еиԥәзырхаз рзымдыруа ишанханы еилагылан.

Абаандаҩцәа иԥьаршьоз, Хариузовка атымитыша лашарак рымбаҳо иҭанцәо иҭазижьҭеи итцҳоз, амра ашәахәа акәым, ахаҭатцәҟьагьы рбаҳомызт, Сталин дыԥсит ҳәа аныԥәҩы амра ааԥшит, ажәҩан икыдзылахьеит уаҳагьы иаабараны ҳаҟаҳам ҳәа ргәы ацәцаны ишыҟаз.

... Аха Сталин данырж, еиҭах зегьы шыҟац еиҭаҟалеит. Асаркьал абжьгьы аканвоицәа рыбжьгьы еицгеит. Ԥаса еиԥш ашьа рҷытцуа иалагеит. Ажәҩан иатцасуа игылаз атцлаԥәа ҩаԥхьа ихшьааны, еиԥәрыжьуа иалагеит. Амра аацәыртцны аԥсы штоу дзырбаз, еиҭах ауаа рыргәаҟреи аԥсабара ахшьаареи иахьалагаз азымычҳакәа аҽеатцәахызшәа, уаҳа иаацәыртцны

ирыҿымԥхеит. Ара иаанагазар аахыс игәыԥҵәагаха изҵаԥшуаз, аӡмах ԥшра змаз ажәѡан еиҵах иаатҵахеит.

Ажәак ала Сталин ишьҭахь акгьы аҽамԥсахит, аӡәгьы иҽеимԥсахит, зегьы шыԛаз еиҵаԛалеит.

Аӡәы заҵәык Маԛсим Пиотр-иԥа (ус иаԛәшәаны иԛалоу здыруада) Наҳар иааигаз ахәшә ихәаны деиҿьхеит, дыԥсуеит ҳәа ишихәаԥшуаз, дытҵәиит, мчыбжьык ашьҭахь ихала дгыло дԛалеит. Аусураԛынтәи ихынҳәны, рыԥсахәага рԛьышә иԛәкны, рбарак аҽы иааины иааилатәацыԥхьаӡа Сталин иԥсра ада аҽакы иалаҵәажәомызт. Капитонов, аҵыхәа змаз дышреиуамыз, дшыҭиѡымыз агәра анырга ишиаҳауаз ргәы иҭоу аартны еибырҳәо иалагеит.

Ибзарагьы ҳмыхәеит, иԥсрагьы ҳмыхәеит, ҳшыԛаз аҵкыс ҳаиҵәамхазар ҳаиҿьымхеит, ажәлар раҿаҵәа ҳәа ахьӡ хлымӡаах шаҳҳыз ҳаанхеит, аихатә қәыц ааанда ҳаԥсы ахьынӡаҭоу ҳҭакызааueит. Ҳазгәалашәода? Ҳзыриашода?.. ҳәа рыгәқәа каҳаӡо ианалагалак, абас маҵара ицарым, еиҵаҳәарак – еиҵакрак ҟамлашьа амаӡам, иҳачҳароуп ҳәа Маԛсим Пиотр-иԥеи Наҳари рыгәшә-мшәа аҳәара иалагон.

...Ус иаԛәшәоу, акәымзаргьы ихәаҵәԛьоу здыруада, Наҳар ҵәҿьала-ԥсышьала ашьха ашьапаҽы иҵкәкәааны иааигаз абна-ҵыш Максим Пиотр-иԥа афара даналага деиҿьхеит, ихала дгыло дԛалеит. Аусурахь ацара илшомызт аха абарак аѡнытҵԛа днеи-ааиуан. Иара иеиԥш егьырҵ ачымазҵәагьы бзиахеит. Уинахыс Наҳар ҳаԥсы еиԛәзырхаз ҳәа ишьҭан.

Сталин ичымазареи, иԥсреи, иԥсыжреи ртәы зҳәоз агазеҵԛәа анроулак абаандаѡцәа аҽынтәааua иаԥхьон.

...Уахынлоуп ианыԛалаз... Идачаҽы адабла исит... Ихала иакәын иԛаз... Акыраамҭа абарҵ ажәаԛәа иҳәо, еиҵаҳәо хәыцрак дҭагалан хараӡа дагон Маԛсим Пиотр-иԥа. Наҳар ҽымҭзакәа ивараҽы дҭәаны дизыӡырѡуан.

– Сталин сара деилкааны дахьынӡасымаз иԥсҭазааараҽы ѡба ракәын дзыцәшәоз. – Абас далагеит Маԛсим Пиотр-иԥа игәааанагара аҳәара, – акы, ажәлар зегьы шәаӡызо, ицәшәаны интҵәо изыԛамҵар ҳәа дшәон. Аѡба – ахәшә иҭаны дыршьыр ҳәа. Актәи иԛәҽиеит, дынцәоушәа дрыԥхьаӡо аԛынӡа иҽыԛаитҵеит, аха аѡбатәи дзаҵәымцеит. Агазеҵԛәа изларҳәо ала уахынла... имацара... идачаҽы дшыԛаз дырбеит... Уи еиԥш ҟалашьа амаӡамызт... жәларак дрыхьчон, уахгьы-ҽынгьы,

ихы хәыцк алшәаны икашәар аҳақьымцәа зегьы ршьапы иқәгылон, иалшәаны иказыршәыз аилкаара иашьҭалон... Сталин дуӡӡа дхышәҭны дкаҳаит... азәгьы димбазеит... Ари ҵьашьатәуп... Агәра сызгом... Сгәы излаанаго ала дызгаша (ахәшә) иҭаны дыршьит. Уи дгаӡаӡамызт, ибзиатцәкьаны еилкааны иман, еиԥш зеиԥшыз иаԥхьа иҟалаҟәахьаз аҳәынқарцәа адунеи зырхыц-хыцуаз, дгьыли-жәҩани еиҟаразтәуаз, ауаа зыргәаҟуаз, змагә ашьхәа иҭазцалоз, рыцҳашьара злаӡамыз шаҟаҩы акгьы рхараӡамкәа ԥсышьацәгьа рызрыҭоз аҟара агәахәара зауаз агәнаҳа ҟатцаҩцәа иагаранны иҟазаргьы жәлар рҳаҟ рзымгакәа, рышәи рыхьӡаны, атцыхәтәаны даргьы рхы ныкәтцаны аԥсра бзиа шырмоуаз, хьӡыда-ԥшада иҭамхар ада шыҟамлоз, ма алажә еиԥш иргәыдтцаны иршьуан, мамзаргьы хәшәыла иҭадырхон.

Сталин аԥхьа дзыцәшәоз еихсны дыршьыр ҳәа акәын. «Ленин ихы ахьизымыхьчаз иара иоуп изхароу, иахьихәтазгьы иахьихәҭамызгьы днеины дыкәгылон, игәышԥы хәыҷы аартны ирымтцакны... Игәы иаанагаӡомызт иеихсра аӡәы игәыгьып ҳәа... Уи агха ду иҟаитцаз иара ихаҭа дагеит... Сара уи ишьҭра сзыкәлом...» Слымҳа ала исаҳаит абарҭ ажәакәа аниҳәоз, идачаҟынтәи ҭелла аӡәи иареи еицәажәон, имаҷымкәа ижәынгьы дыҟан. Иҟалап Бериа иакәызҭгьы дзацәажәоз, атцыхәтәаны «Могис деда киватере» ҳәагьы ацитцеит. Бериеи иареи анеицәажәоз акәын уи ақырҭуа жәаҟәа аналаитцоз. Аҟанҭаруаз еиԥш ахьчацәа икәиршо далагеит, Ленин иԥсҭазаара даналтц ашьҭахь, дҳәынҭқарханы атәыла данахагыла инаркны. Ҵьара ицараҟәа, иаараҟәа раан адунеи ааҳәрашәа атәыла зегьы аилагьежьра иалагон. Аҩнытцҟатәи аусҟәа руссуҩцәа рымацара ракәызма адәныҟатәи аусҟәа ирҷызгьы рнапы ианыз ааныжьны Сталин ихьчарахь ииасуан. 1935 шыҟәса инаркны сҭаркаанӡа (1940 ш.) Москва далтцны шамахамзар ҵьара дымцеит. «Узҭоу абаа адәахьала абгара иалагар атцкыс ишәарҭоуп аҩнытцҟала ашьшьара иалагар». Абарҭ ажәакәа акырынтә иҳәо схаҭа исаҳахьан. Иихәоз змаанахарызеи, иаанагозеи ҳәа акыраамҭа сизхәыцуан, ашьҭахь, иатцаз атцысхит, адәныҟатәи аҭацәа ратцкыс ишәарҭоуп гәык ала иузыҟам уҩызцәа иувагыланы аус уцызуа ҳәа шакәыз. Уи ус шакәыз агәра згеит иҩызцәа аханатә аахыс идгыланы аус ицызуаз гәрамгарҭас икны азәаӡәала рҭархара даналага.

1931 шыҟәса инаркны аус ицызуан, есымша акәымзаргьы мчыбжьык ахь знык-ԥынтә ҳаиҟәшәон, (иара дсыԥхьон). Ибзианы деилыскааua сҟалеит ҳәа сызуаҳәом, аха маҷзак аҟара дыстҵазар ҟалап, инагзатҵәҟьаны уи еилкаара ԥсы зхоу азәы илшоит ҳәа сгәы иаанагом, маҷа-маҷа деилаԥсоуп, есымша иҟеиԥсахуеит, игәы иахәои иамыхәои аԥыстаатҵәҟьагьы аилкаара илшом. Дышнеи-шнеиуаз ҟынла аасҵа уахынла еиҳа ихы дацәшәо далагеит, атцых лашьца рҟалак дыршьырц ишьҭазшәа алаԥштцашәара иоуазҭгьы акәхап. Игәы каршәны уахынла дызмыцәо даналага, атцхи амши еитниԥсахлеит. Ҟынла дыцәан, уахынла аус иуан. Иара иҟаитцоз акәымзи зегьы иҟаҳцоз, уахынлатәи аусурахь ҳаиасит. Ус дшыҟаз хыла аҭахара атцкыс ахәшә иҭаны дыршьыр ҳәа ашәара бааԥсы ҭигеит. Шамахамзар имацара акрыфара даҟәытцит, (хәылбыҟехала акәын уи еиҳарак акранифоз, уааиза дыцәан). Уаххьа андырхиалак (адача аматцзуцәа) аполитбиуро ачленцәа дрыԥхьаны иааигон, рылымкаа ихала днатәаны акризымфозшәа дирбон. Астол еитцҳәа азал ду аҷы игылаз, аханы днеины иара днатәон, зегьы дрылаԥшуа. Акрыфаразы иантәозгьы абиуро аилатәара анымԥаԥыргоз акырза еиԥшын. Акы затцәык излеиԥудырааuаз, абиуроҟәа анымԥаԥысуаз Сталин иаԥхьа ажәа аҳәара азин змадаз... араҟа иара иаԥхьа акрыфара анапы аркра азин риҭон... Азин аҭара мацара акәым, иара иаԥхьа ачысхккәа ргьама рымбар ҟалазомызт. «Сара саԥшәымоуп, шәара шәсасцәоуп, аԥхьа шәара шәалагароуп, ус иаԥуп ҳарҭ Кавказаа ҳҷы. Акәымзар аԥхьа аԥшәма зегьы ыфаны далгар асас изынхозеи» ҳәа рхы дҭахәмаруан, даргьы акәтцәҟьоуп, шаҟа икьабз бзиоузеи ҳәа иажәа ԥбамтәыкәа акрыфара иалагон. Сгәы иаанагоит, урҭ имтцаԥьаԥьаны акәын абас иихәоз изаԥәшаҳаҭхоз акәымзар иаанагоз ибзиатцәҟьаны еилыркааuан, ахәшә алатцаны ирҭазар иара иаԥхьа дара ирҷатцаны ирызнауа ибарц азы шакәыз.

Азәгьы ианиԥырхагамхалак иаргьы афара далагон.

Афатәҟәа злырхырц ииаргоз кәацума, чашылоума, хәшоума, иутратыхума, ишәырума (уи иазкыз ауаа жәларык ыҟан) зегьы анализ рзуны, ишыхәшәыркым ала аҳаԥьымцәа хԥык рнапы атцԥны ашәҟәы ацымкәа ахәыҟатцԥцәа акы алакьыс-ра азин рымамызт. Ашьамаҟеи аԥсасеи иара ихәхараны иҟаз, хазы ираазон. Аԥсызгьы азԥа рҟынтәи икны ииааганы иҷатца-

ра шәарҵоуп ҳәа иԥхьаӡан. Хазы иалхны ирымаз аӡиасҟәеи аӡиаҟәеи (урҵ уахгьы-ҽынгьы ирыхьчон) рҽы иара изы мацара ирааӡон. Иифоз иижәуаз акәым аҳауатҵәҟьагьы ԥсы зхоу зегьы реиԥш иааиҿанагалоз лбааидар ҟалозма, аҳаԥьымцәа асанитарцәа рыприборԥәа рыхәда иахшьны идача иԧнан, шьыжьи хәылбыҽхеи аҳауа ршәон ирзон... Иуаҳауама Наҳар, абасҟак ахылаԥшра змаз зегьы рнапы дыԥәыргыланы дышрымаз, уахынла имацара идачаҿы аӡәгьы дизгәамҵаӡакәа, нанамга гәаҟык иеиԥш дынцәытцаԥс дышԥацеи? Агәра сызгом уи... исызгатцәҟьом. Хымԥада, дҵадырхеит... Жәлар рҿаԥхьа агәнаҳара иҟаитцахьаз изымгеит... Ԥсышьацәгьа инаҵеит. Уаҳа даҽеак ала... аԥсра бзиа уи иԥәнагомызт... Маԥсим Пиотр-иԥа дҵаркааӡа Сталин иуаԧышьеи иҟазшьа ҷыдаԥәеи злеидыруаз ала, агәра изгомызт иаԥьал ааины иԥсҵазаара далтцит ҳәа.

* * *

Маԥсим Пиотр-иԥа издырамызт Сталин аҵыхәтәантәи аамҵазы аполитбиуро ачленцәа идачаҿы акрыфара мацаразы шакәмыз хәылбыҽехала дрыԥхьаны изааигоз. Еиҳа-еиҳа днаскьацыԥхьаӡа, алаԥштцашәара, агәрамгара, ашәара, агәеилашәара, ацәгьахәыцра илаԥаны дыркуан, дышьҵырхуан, деиҳараркуан, дладырҟәуан. Рылымкаа аҿатца ихәда илымбааузшәа дрылаԥшуа рханы днатәон, игәыҵҟьа-ԥсыҵҟьаха, иҿы ааҵшәаны иҳаҳарызеишь ҳәа ишиҿаԥшуаз, илахь еимарцахә ааитцых, иԥьышә ччаԥшьк аԥәлашәа рбар игәыргьон, дара рзы уи жәԧангәашәԥхьараны ирзыҟалон. «Акы шәнацҳа, аха арыжәтәгьы шәхашәмыршҵын... рыжәтәыда акрыфара мацара амузыка зцым ачара еиԥшуп аниҳәалак даргьы, ирцәымыԥцәҟьаны иауҟахыз, аха азин риҵааӡа ишәаны иалакьысӡомызт... Иара ескьаангьы атцәца хәыҷы ала акәын излааникылоз, дара адуԥәа рыла идиржәуан. Аханатә аахыс иаиршьцылахьан азы, ҳаргьы атцәца хәыҷԥәа рыла иаажәуеит ҳәа ҷьеи ирҳәарын, ус иахәҵоуп ҳәа ирыԥхьаӡон. Арыжәтә рацәаны ишарцәажәоз рдыруан... иакәым акы рҽыҵҟьар ҳәа ишәаны ҵәыцԥәак анааныркылалак ашьҵахь уаҳа ҳалшом, иаҳзыжәуам ҳәа рҽааныркыларц изныкымкәа иалагахьан, аха счеиҷьыка ҟәнышәшьеит ҳәа иҽыргәааны данрыхәаԥшлак... Иара ддыргәаар атцкыс, еилыԥхаа-еилыцьҷьа,

ажь фѡы ахышәшәа, аимхәыцқәа хыҳәҳәала ирымтҵагылаз аѡы акәым, ашҳам хаҵа акәзаргьы иатҵашьшь иржәуан. Аныҳәаҷақәа иаԥитҵоз нтҵәаҳомызт, зегьы нҵаркәкәа иржәлар акәын. Ирызгәамҵаҳакәа иԥеиԥеиуа иаашьҵыхны ихнатҵон, абжьааԥны иҷаԥхьа ишәаны зҷы еилымгоз аунашьҵуан, ирдыруаз зегьы аҳәара иалагон. Уи еиԥш иара агәахәара изҵоз аҷеакы ыҟамызт... дтәаны дрызыҳырѡуан, ирпатон, ргәы иҵаз, иара ишизыҟаз еиликааауан. Зхааны зшьапы неихганы имкәашацызгьы арыжәтә анрылслак, шәкәаша, сгәы шәырҷыха аниҳәалак амышәҳәараԥкәа реиԥш еивагьежьны иԥәлон, аха Микоиан иаҟара ибзианы азәгьы дызимҵакәашомызт. Арыжәтә зегьы раԥхьа изылсуаз Маленков иакәын... аха иԥьоушьаша иага ижәыргьы иҷы ааихыхны ажәак иҷшәомызт. Шаанҳа еидхаларгьы иҷы аркны дтәан, арыжәтә анижәуазаҵәык акәын ианааиртуаз.

Бериа есԥьаангьы Сталин ивараҷы аҵыԥ алхны иман. Уааа аҷеаԥьара дтәараны дыҟазамызт. Уи аѡысҵаацәа иԥәыртәаны, заҵа егьырҵ раҟара имжәрыз... аки ѡбеи раамҵыдарахаз аныҳәаҷақәа иаѡижьуан, арахь зегьы нҵыркәкәа ижәуазшәа дирбон. Рылақәа ҵызза ишихәаԥушаз, алаԥшхырԥаѡы еиԥш аҵәца азна имҵагылаз аѡы, иахьигоз иахьааигоз рызгәамҵаҳакәа иҵаирцәуан. Абас акәын уи ииааиԥәшәацыԥхьаҳа ишырзиуаз. Ҳара иҳалсуеит, ҳашьуеит, уара зынҳа акгьы унызбаалаҳом, иҟазҵозеи, ҳәа Маленков (дитҵашьыцуазу игәы намҳозу, узеилымкааа, адырѡаҷены ихы шаҟәахазшәа ихытҵны ицо) Бериа даниазҵаалак, сара сины сыбла анхыстыз, ажәѡан сзаҵамԥшҳеит, аҳахәа еихда иакәжьыз ажьымжәаԥкәа сызрылымԥшит... Раԥхьаҳа сҟырҟы ѡыла идырхәхәит... Убри азоуп сара аѡы сзамшьуа, егьа зжәыргьы иснубаалаҳом ҳәа аҵак иитон.

Ҵхыбжьон агәы инахысны иныԥәлааанҳа итәазар акәын, шьҵа ишоит ҳаимпып ҳәа аԥшәма ианааиҳәалак, рызегьы еиханы иѡагылон ила ишабоз ибгаґар ҳәа ишәаны иԥсуа, рыхԥәа апаркет ианҟьаны иԥырҷуама уҳәо аҟынҳа ихыхәаны аԥшәма абзиала ҳәа иарҳәон. Нас аҟызԥәа реиԥш рышьҵыбжь мыргазакәа еишьҵагыланы рҷынархон, ашәхымс ианынахысуаз, агәашә шәахьынҵытҵуа шәаасзыԥшы акы уасҳәарц сҵахуп ҳәа сеиҳәеит Аду ҳәа рлымҳа дынҵахәыҵхәыҵны ишьҵахьҟа даахынҳәуан Бериа. Ирфаз рхашҵуан, иржәыз рылабон, иеи-

ҳәарызеишь, аԥшәма дзыргәааша акры ҟаҳҵама ҳәа зегьы азхәыцуа иалагон.

Абласаркьа иреиҳәоз иахыԥар ҟалозма, агәашә инҵытҵны иагарааны дмааргьы аҽыԛәҽаҳәаԛәа реиԥш ҭыԥк аҽы иԛәгьежьааua изыԥшызааuан. Саатыбжак акәым саатк инеиҳәангьы изыԥштәыс анроуаз ҟалон. Акыраамҭа данаанхалак ирамхацәгьахон, бзиарак иазҳәамзар ҟалап ҳәа агәмыртынчга хьаа роуа иалагон. Ус ибласаркьа цырцыруа шәцәак ихарԥаны, (рыблаԛәа ааихмырсыԛъзакәа дызлааираны дыҟаз амԥахь иахьыԥшуаз ахьынтәи акәзамкәа, зынза излаиԛәымгәыԛзоз аганахь ала) даарыдԥалон.

– Унзырхазеи? Узиҭахыз?.. – ҳәа ишәаны иааидгылон.

– Аԥшәма ус иҭаххеит... Умыццакын ҳнеицәажәаԛәарц ҵахуп иҳәеит... Уахатәи ҳаиԛәшәара ахәшьара аиҭеит... Азәазәала зегьы шәтәы далацәажәеит... Аҵыхәтәаны хаҭала, даара аҭакԥхыԛәра ду змоу анапынтца сиҭеит... – ҳәа иааиҳәоз акы рзеилмыкааua, ихәытҵамазаргамашәа ирҟьаланы аҭак ҟаитҵон.

– Иаҳзеилымкааит, шәызбахә далацәажәон уҳәеит Аԥшәма, ицәгьаны акәзу ибзианы акәзу? – Есԛьаангьы Хрушьчов иакәын, згәы иаатцаххуаз аатырҟьаны изҳәоз, егьырҭ шәаны рҽы рзеихыхуамызт.

– Уахатәи ала акгьы сызшәаҳәом... Мазак еибаҳҳәошәа, иакәымыз акы ҳгәы иҭаҳкызшәа, аҵых агәазы ҳаидгыланы ҳшеицәажәо Аԥшәма, дааԥшны ибар, ма илымха аҟынза инаргар... Арҭ ирзеибымҳәоз мазас ирымоузеи, изԛәыркызеи ҳәа иҽеим агәааанагара иоур ҟлоит... Ҳаимшәырпы... Уаҵәы ыҟами... – иҳәон, изгаша митәык Аԥшәма иҟынтәи иаҳаны дара ирцәизозшәа иҽеыргьангьашаны.

Абри еиԥш анраҳалак ишәаны, бжаԥык иара уа иахьгылаз иҟартцаша ҟаҵаны иалгон. Еханы рмашьынаԛәа ирҭаланы иԛәҵуан. Ауха лацәеихьшь ҟамҵазакәа иҟьаҟьаза идыршон. Иаанаашалак азәазәала иҽҟьаса Бериа ишьҭаланы дрыԥшааuан. «Сыԥсы ахьынзаҭоу уара узы сыҟоуп, иаха Аԥшәма сара сзыҳәан ииҳәаз аиаша саҳәа» ҳәа иҽеынкажьны иҳәара далагон.

– Уи уаҳа алацәажәара аҭахым, зегьы ршшоуп, ахәша ахьшьуп... Иҟам-иным ҳәаны ауаа реиҽәажьразы, реиԛәырԥаразы аҟазацәа ҳамами. Абас узырҳәоит... аума уҵаргалоит, угәы уҽаныз ҳәа инеины аԥшәма илымха иҭарҳәоит. Ддыргәааueит,

акгьы зхаразам ауаа ргәаг идыркуеит. Аха анцәа иҵьшьаны сара сыгәра ганы исеиҳәоит. Сара уара узы гәык ала сшыҟоу умдыруеи, иара уатҵәҟьа инеимпытсырбоит, гәык-ҵсык ала ушизыҟоу агәра исыргоит, иаргьы даатынчхоит. – Абласаркьа иихәаша изымдыруа дыҟазма азәи-азәи еибамырдырзакәа зегьы ирейҳәоз акы акәын, ижьон, иҟатәон. Атцыхәтәаны зегьы ргәы ҩеанитцон, «иуасҳәаз уҧы иааты хны аҩеазәы илымҳа аҟынза ианнеи уареи сареи шаҟа ҳаибатаху удыруеит... уи нахыс сшузыразымхо удыруаз» ҳәа.

Аполитбиуро ачленцәагьы акандидатцәагьы еиҳарашык Бериа ибзиатцәҟьаны дырдыруан, хыхь заҟа дыҟаз аҟара тцаҟагьы дшытцаз, ацәгьеи абзиеи реиҟәырпаразы, ауаа реичырчаразы, реинырҟьаразы «дышҟаза» дузза з. Иара ихы азыргаразы ианатахха ишызцәа ракәым дзыхшаз иантцәҟьагьы дшылмеигзоз. Ииаитахымхаз («апшәма» затцәык иакәын дзыцәшәоз, инапы зламлоз) мыкәшәатәык итцагаланы, дзыхҟьаз изымдырзо аҳәахәда еиҵш дныбжьарз, дныбжьахәаша дигаанза дицрытцуамызт. Убри аҟнытә зегьы рхы ицәырыхьчон, ишәаны имтцахырхәоз рхыҵхьазара есымша иазҳауан. Сталин иара ихата изгәамтазакәа даҩеа Сталинк ивтциаара даҧын, абар, абар акгьы игзамызт дихыҳәҳәо дҟаларц, бжашык Сталин иатцкыс иара ицәшәо иалагахьан.

Апхьатцәҟьа азәык-шыцьак аполитбиуро ачленцәа Абласаркьа игәра нагзаны ирызгомызт, Сталин рыгәра имгошәа абарт урышьклапшла ҳәа анапынтца иитазшәа мазала ианреиҳәоз. Знык, шынтә раҟарагьы иакәыркит, ҳара ҳзы абри еиҵш агәааанаагара умоума ҳәа апшәма иарҳәарц, аха ирзымгәаҧит. Ашыцьегьы шьак-дак иалтцит, еизааигәоуп. Ҳара ҳатцкыс Бериа игәра игоит. Лассы-лассы рымацара еиҟәшәаны саатла еидтәалоуп, еибырҳәо ҳара ҳҟынза иаашзом. Акрыфарахь адачахь данҳаҵхьагьы, ҳара ҳаҵхьа иара днеиуеит. Ҳара даҳмыҵхьакәа анеира азин ҳамазам, насгьы хаз-хазы ҳнеир ҟалазом ҳазегьы ҳаицызароуп, иара ианааитаххалак дцоит, икабинет дымтцаа-дымпшаа дышналоит. Адачаҩы ҳаннеилак апшәмара аанкыланы Сталин иаҵхьа иаҳҵыло иара иоуп. Акрыфаразы ҳантәогьы, ҳара ҳнаскьаганы иара днаганы диваиртәоит. Лассы-лассы рбызшәала еицәажәоит, ҳара ирҳәо акгьы ҳзеилкаазом аҩаҳадагәацәа реиҵш ҳрыхәаҵшуеит. Арыжәтә анаажәуатцәҟьагьы, Апшәма ҳара ҳатцәцаҟәа нтыр-

кәкәа иҳамжәыр иуам, Бериа днаҽыхәаны иқәиргылоит, аха акгьы еиҳәаҳом. Абартқәа зегьы анааидырхәыцлалак ҽааныркылон, ашхырцәаҕьтра унапы узтшьраҳа Абласаркьа рнапы илаломызт. Дзакәыз зегьы шырдыруазгьы дыртахызшәа ҟарымтцар ада ԥсыхәажәла рымаҳамызт. Еиҳа-еиҳа Сталин ицәыхарахон, атцыхәтәан убас иҟалеит, аиҭхаа тца змаҳам, цҳа зыхҳам рыбжьара иҟалазшәа нырцә Сталин дҟалеит, аарцә дара аанхеит, Бериа ацҳатцәры ықәтцаны рнапы ианкны иқәганы Сталин иҽы инеимгакәа аҽа мҭак рымаҳамкәа иаанхеит. Ацҳатцәры иқәызгоз аҭыстаа итаххар нырцәҟа иригон, ииаитахымхаргьы днарыгәтасны хлантцы идәықәтцаны итаирхәашон, ахаан рбаҭҵа уаҭы изымԥшааua.

Сталин иажәра дазааигәахацыԥхьаҳа, еиҳа-еиҳа уҵкәынахоит, уҽахоит ҳәа имтцаԥьаԥцәа, игәы шьтырхырц аҳәаха рибатомызт, аха ашыԥәсԥәа дара ртәы ҟартцон, имч карыԥсон, дхәарҽхон, аханатә аахыс ицәеижьы иалаз хәшәы змаҳам ачымазара – алаԥштцашәара еиҳа-еиҳа аракәа тцауланы иашьтуан, илаҽуан. Ииаикәыршаны ивагылаз, иара изы зхы аԥды иныԥәтцаны ихызтцәоз, иаҕацәазшәа, ахәшә итаны дҳазшьуазар ҳәа ишьтазшәа инарбон.

Ичымазара атцкыс дызҭаны илалара даеын Бериагьы. Сталин иацтәи иҭыза, иахьа диаҕоушәа, Бериа дитцагьежьны агәра ииргон... Нас аҭыцьагьы рыхшыҭ ааилатцаны дыҟаҳамызшәа ииаилгон. Уи ахәымга –Абласаркьа, атцыхәтәаны Сталин убри аҟынҳа днеигеит, иара азә затцәык иаамҵыдарахаз аҽаҳәы игәра имго дҟаитцеит.

* * *

...Ирҳәоит, анцәаԥәагьы уаауп... аха урт злеиԥшым, ауаа ԥсуеит, анцәаԥәа рыԥсы тоуп, ахаан иԥсҳом ҳәа.

Сталингьы ауаа дырхылтцит, аԥҳәыс длыхшеит, ахәыҵԥәа зегьы реиԥш дыҟан, уаҭы дызлаҟамыз акы далаҟаны ҳәа дыҟамызт, дандуха ауп ауаҭы дызлаҟам даналаҟахаз... «данынцәахаз». Згәы ииаанагодаз, зыԥхызтцәԥьагьы иалашәодаз, адгьыл зыртцысуаз, изырхыцхыцуаз, ажәҭан зырдыдуаз, изырмацәысуаз, Мартмзазтәи тцхык дналагәаны, ига-иҽы имырҳәаҳакәа, аԥсра имшәа-имырҳа, ажәларԥәа зегьы раб Сталин ииаидгылан, ишьапы дыԥәгылаҳамызшәа, деизԥьа дканажьуеит ҳәа.

Ирҳәоит уи ауха аԥсцәаҳа ихала дшәаны Сталин дузза дызгоит ҳәа дзыԥналомызт иаԥхьа дгыланы Бериа агьангьаш дымнеизтгьы ҳәа. Избаз, изаҳаз, ишьаԥәзырԥәԥәаз ҳәа азәгьы даанымхеит, аха акы ахьырҳәо акы ыԥкамкәа иԥаларамызт. Изларҳәо ала Сталин дызгашаз исны уаҳа дзымгыло дланашьтраны ианыԥказ ауха ахәылбыҩеха, имацара идачаҿы дыштәаз, ааԥхьарагьы рымамкәа, изингьы рымамкәа Бериа раԥхьа дгыланы Маленкови, Хрушьчови, Булганини, ашә аартны иааԥналеит ҳәа. Ирҳәоит, рааишьа Сталин убасԥак игәамԥхеит, ахаан згәы ҭрысны зхаҿы аныԥшылара аҩеамԥсахцыз, зынза аҩеакхеит, иихәатԥәԥьо иҿамшәо акыраамҭа дшанханы дрыхәаԥушан ҳәа.

Сталин атцыхәтәантәи аамҭазы ичымазара «алаԥштцашәара», убри аԥынза илаҩеит, ивагыланы аус ицызуаз ракәым, уахгьы-ҩеынгьы игәабзиара зыхьчоз аҳаԥьымцәатцәԥьагьы рыгәрагара ицәызит. Данычмазаԥхалак ахәшә ирҭар идикыломызт, агәыр изыԥартцарц иалагар зынза иузомызт... –Сырхәышәтәырц азы акәзам ахәшә сыҭаны сыршьырц адтца рыҭаны ҵьоукы исзаарышьҭит, Бериа идыстцар ирҳәацәап, ирдыруа акәым ирзымдыруагьы дирҳәап. Бериагьы ҳаԥоу зыгәра игаша унапы дшаку аԥсыз еиԥш думпытцтцәрааueит. Саргьы дсымпытцарԥсны дыскуп. Дааушьҭны дрыластцап, ацгәы анапҭырԥаԥәа амԥатцаны уԥны иԥнатцаны иумазар аҳәынаԥԥәа злакуазеи? – абас дхәыцуан акыраамҭа. Абри ашьҭахь уи Бериа дааԥхьаны идитцеит, аҳакьымцәа рыгәра згом, ҵьоукы рыҩцәырымгазакәа ицәытцатәаны адтцаԥәа рыҭара иаҿуп ҭадырхарц. Иахьатцәԥьа инаркны уалагароуп «аҳаԥьымцәа рус» ҳәа нахьызтцаны гәыԥԥык рус аттцаара.

Аамҭа ԥытк бжьысит, аҳаԥьымцәа гәыԥԥык ааныркылт, аха акгьы рызрыԥәԥымҩеит. Ҩитуамызт, Сталин дыԥшын, игәаԥ икуан изҭаимырхозеи, сыдтца зынаимыгзозеи ҳәа. Февраль мза анцәамҭаз акәын, ЦК КПСС аилатәараҿы Сталин ичҳара хытцны дгәааны дыԥәгылт, ахтынԥьа риҭеит, аҳаԥьымцәа ахәымгаԥатцаԥцәа, иреигьзоу ауаа ҭазырхарц иаҿыз иахьа уажәраанза рус ттцааны рыԥәнага иаԥәмыршәазакәа ааанкыланы изшәымоу сзеилкааuам, иаанагозеи ари шәара шәтәала ҳәа. Аполитбиуро ачленцәа аԥәаца-мацашәа рун акы ххәаԥәоит ҳәа иалагеит, аха зынза рҿы ааихырхыр имузеит. «Ишәҳәо ԥсажәоуп... Азәгьы шәыгәра згом... ҭазырхарц исышь-

ҭакәоу шәҵыхәаҟәа ҽыз-ҽызҳа иахьшәыҵыҳәҳәо сымбо ҵьышәымшьан», ҳәа игәы дҭахәыцуа илаԥш азәаҳәала блала зегьыеилырхааудрылсныдышнеуиаз,Бериаабжьааԥныеиԥш иҽеытҳәаны акәзамкәа, иҽеырԥсны, илаԥш сыҵамшәандаз ҳәа ҭаҵкәымк иҽеаҟаратәны дыштәаз, иԥәкны данаагыла, илаԥш акәзамкәа ахҿа иԥәшәазшәа, «днеиґрыблаа» дагеит, ихы агарҭа имоуа азырлашә еиԥш ирҟат-ҟато ԥҽатҵҟьеит, мчыбжьы затҵәык аамҭа сыҭа рыхәҵәы ыԥәсхуеит ҳәа диҳәарц, аха «убжьы сумырҳан, уажәраанҳа уабаҟаз» ҳәа димырцәажәарц шиҭахыз, ихы-иҿы ишәны иҟаз ианаиибаала, иҿы еилымго, ибз былгьо иҿы ииаҭахан, ибґа аҟәаҟәа дласны иԥитҵәазшәа аҟәыҿы ҳәа днатәеит.

– КГБ ыцәоума... Гәыԥҽык аҳаԥьымцәа еиҿкааны ирымаз аконтреволиуциатә диверсиа... КГБ ракәзами еилызкаашаз... Сара сакәызма?.. Издыруада КГБ уи рдыруаны, ҽымдыр ҟатҵаны иҟало аабоит ҳәа иԥшызҭгьы... уи еиҳагьы еицәоуп.

Сталин абарҭ ажәаԥәа шиҳәоз, Бериа илаԥш даатԥмыршәазакәа дытҵаргьежьуа дшикыз ауп. Ажәацыԥхьаза ахызатҵәԥәа реиԥш иаахозшәа акәын ихы икәаҽ дыштәаз Абласаркьа.

Бериа уи аҽены иаҳаз, акыраамҭа ихы ԥҽаханы азәы дзиҿамԥшуа ибґа ԥтҵәаны даман. Еиҳаразак ихәда хызҽуаз, аполитбиуро ачленцәа зегьы ишраҳауаз, ишырбоз, Сталин азы дазымызәзәо дахьыҟаитҵаз акәын. Уаанҳа зегьы ишыдирбоз Сталин, иара иаҟара изааигәоу дыҟамзышәа, иара игәра шиго аҽеазәы игәра имгозшәа акәын. Игәынганы дартәомызт, даргыломызт, Сталин абысҟак ансыԥәиҳәацәа ашьҭахь аполитбиуро ачленцәа шԥасзыҟалои ҳәа. Зегьы реиҳа гәаҟрас имаз, иҳәатәы ылымҵуа ицәымшәо дҟалар, аԥшәма дуазымҵаакәа ихала уск имызбошәа ҳурбон... Ҳаужьозаарын... Зынҳа уиҭахзамзаап... Угәрагьы игазом... Уи ус шакәыз аабеит, иҳаҳаит ҳәа датәамбазакәа ивысны Сталин ишҟа рхала анеира иалагар ҳәа акәын.

Иҽеырлабз-ҳәабзуа адырԥаҽены урҭ азәазәала зегьы дрылсит ргәаанагара еиликаарц, аха иауан-иашәан акгьы рындмырԥшит, Сталин иара изы иихәоз зынҳа ирмаҳазазшәа иаламцәажәазеит. Анцәа иԥьшьоуп зынҳа рҽеырымԥсахзеит, ишысзыҟац иаанхеит ҳәа игәы ирҭынчшәа ҟаитцеит, аха Сталин ихы иԥәкны зегьы ишраҳауз еиҳәаз, ихәда хыҽены даман,

иааигәалашәацыԥхьаз зны ашоура инаҭон, аҽазны ашыз ихьызшәа ици-ишәи еихамгыло арыхьҭышьра далагон.

Ихымҭа исылоу иара инапала исылихыроуп, акәымзар егьыртгьы имшәа-имырҳа сеихсра иалагоит. Заԛантә дсыцәгәаахьоузеи, аха заԛантә дсыргәыбзыԥхьоузеи. Уи сара саԛара деилкааны дызмада... Изааны даныԛоу сеаԛәмыршәакәа, ихшәаны даныԛоу сызнеир ихы-игәы ҭалап, икәа ҭаланы имаԥра скылсып, бзиа иибо ашәа изысҳәап иаԥхьа снатәаны. Атцыхәтәаны агәра исыргап иара изы сара схы аԛды иԛәкны ахтцәара сшазыхиоу, лак-ѡакра ԛамтцазакәа. Сиҳәап мчыбжьык аамҭа сыҭа, урҭ ацәгьаршыѡцәа гәыԥѡык аҳаԛьымцәа рыхәтцәы ыԛәысхуеит ҳәа. Мчыбжьык ашьҭахь иԛалараны иԛоу апрезидиум аилатәараҷы иҷала исырҳәароуп, гәыԥѡык аҳакьымцәа рус Бериа инапы иануп. Саԛәгәыԥуеит рыԛәнага иаԛәыршәахоит ҳәа.

Абласаркьа изԛәикыз анагзаразы иааԛаимтцаз иарбаныз, дшьамхнышгыланы мгәацәха дҳәазеит, ашәа иҳәеит, амыткәма иҳәеит, ддаԥхеит, дҳәынаԥхеит, аха Сталин ԥасаԛәа раан еиԥш, дизымԛаҭәеит, инапы иламлеит, ахахә еиԥш дышәны илахь ааитцыхны илкаҭатцәԛьагьы дытцеимырԥшит. Уик Абласаркьа зынза деивнагеит, цәгьа-мыцәгьас акрыԛазар зегьы ихаҷы еизо иалагеит: «Сҷи снапи еиԛәцаны, стәаны сышихәаԥшуа снаихәлабга сигар ауеит, заа схы самыхәар. Изутәу здыруеит... иԥсцәаҳа заа дааны дигароуп... Аха схала сымч иԛәхом, аполитбиуро ачленцәагьы алагалатәуп... Урҭ даара дырҭахушәа, рыԥсы иҷҳәароушәа удырбоит, аха уи адәныԛала ауп. Гәыла-ԥсыла дырҭахым, уаха дызго азы рбар, ведрак-ведрак аларҭәоит», абас ихы адыԥеыло, дзааз иаб дызлаҭаирхаша апланԛәа акымкәа-ѡбамкәа авариантԛәа рацәаны иԛаитцеит, акы иалымтцыр аҽакы ҳәа. Еиґьхап ҳәа игәы иззаанагоз акаҷы данаангыла, уахык идачахьы дрыԥхьаны иааигеит Хрушьчови, Маленкови, Булганини, ҳнеидтәаланы уаххьа еицаҳфап ҳәа хьзыс иаҭаны.

Иажәа ѡбамтәкәа иааит ахѡыкгьы. Ирфеит, иржәит, заманалатцԛьа ркьафԛәа ԛартцеит. Ицо ианалага Бериа имзакәа днарҷагыланы,днахыкәша-аахыкәшоакәзамкәаиааҭырԛьаны иреиҳәеит, уаха иззаиԥхьаз Сталин акы итцагаланы аԥхьа ҳара дҭаҳмырхозар ҳазегьы мшымыжда ҳаԛәиршәараны дыԛоуп ҳәа.

Хрушьчови, Маленкови, Булганини аԥхьатԥҟьа ирҳәо рҽамшәо ишанханы ааанхеит, ари аҩыстԥаацәа зыԥәтәоу, Сталин изы ҳгәы иԥоу еиликаарц ауп дызҽу ргәахәын.

– Иахьа ишәасҳәо шәышәмырҳар, уатԥәы ихьшәахоит. Ґәґәала шәахьхәуеит... «Аҳакьымцәа рус» ҳәа иаԥшьигаз, аҳаԥьымцәа рымацара ракәу ԥьышәымшьан изызку... Шәаргьы саргьы ҳналархәаша ҳаигарц планс имоуп. Уи сара сеиԥш шәара дшәыздырҵом. Ишыԥәс наскьацыԥхьаҵа еиҳа-еиҳа деицәахоит, ҳазегьы ҳагәра игаҵом. Ҳара ҳаҽемыртцысҵакәа ҳтәаны ҳашихәаԥшуа иара аҵәаҵәала дааҳалгоит. Ари ус шакәу зегьы ижәбоит, аҵәгьы зҽышәымԥуазеи. Сара сакәзар шәызззыԥшу, сыхиоуп... Иаԥаххозар шәаԥхьа сара сгылоит. Уаха уатԥәы абарԥ амшԥәа ирылагҵаны иареи ҳареи ҳанеилымга, шәаԥьҳәара ҳзызушатԥҟьагьы даанижьраны дыҟаҵам.

Хрушьчови, Маленкови, Булганини ргәы иԥаз уи акәын, аха Бериа иаԥхьа ишәаны ирызцәыргомызт. Уажәы иара ихаԥа ааартны раԥхьа «ианышьԥеитԥа» амхалдыз еиԥш изахымсуа иакит. Ҳгәы иԥуҳәааит, ҳаргьы ҳзышьԥоу уи ауп, аха ҳшалагаша ҳаздырамызт, уара ҳаԥхьа угылозар ҳашушьԥало удыруазааит, аха игәра нагҵаны ишырзымгозгьы гашьас ирымаз, аҟама-ҽы еиԥш уажәы-уажәы инаҳәы-ааҳәуаз. Аха уажәытцәҟьа иахьихәаԥшуаз наҳәы-ааҳәырԥа имаҵамкәа даҽашәаны даман. Ргәы ааанагозма, Сталини Абласаркьеи, ацгәеиԥәатԥәа рыбжьысны знымзар-зны изеиҽамԥшуа иҟаланы аамԥак аабоит ҳәа. Урԥ аҩыԥьегьы ааибабаны рхала инеидтәаланы еиԥәшәацыԥхьаҵа, аполитбиуро аилазаараҽы еиԥакрак ҟамлар ауҵомызт, ма аҵәы лахь иԥаны далырцон, мамзаргьы ҽыцк далартцон. Уи аҟынтәи аҵәгьы издыруамызт уатԥәы дзыԥәшәараны дыҟаз, сеымша ргәы ԥынчмызт, ишәаны изыҵон... Бериа иҟаитԥаз ажәалагала еиҳа-еиҳа иатәнатәуан.

– Лавренти Павел-иԥа, урԥ реиԥш иҟоу аусԥәа рзы уара уҟазоуп. Ҳара капеи кылтԥәа ҳаԥсам... Иҟатԥатәу ҳауҳәар, нас уҳаԥызар ҳарԥ ҳахиоуп, – иҳәеит Хрушьчов, Маленкови Булганини шәаны рҽы анырзеихымх.

– Ҳаидгылароуп... Ҳанеидымгыла, аҵәаҵәала ҳанаанха ҽенакгьы ҳнеигом. – Бериа деигәырґьеит Хрушьчов иихәаз.

– Ҳаузыҵырԥуеит, ҳашԥалагари планс иумозеи?

– Уатԥәы уатԥәашьԥахь ҳәа иныԥәтԥа-аԥәтԥо хара игатәҵам, иахьатԥҟьа напы аҳаркыроуп. Уажәы ишыжәдыруа еиԥш,

дычмазаѳуп, ихьуа азәгьы издырзом, аҳақьымцәа ахәшә ирҭар ҳәа дрыцәшәаны ишҟа инаишьҭзом. Абри еицш аҭагылазаашьа аҽазны иаҳмоур ҟалоит... Ґәґәала дычмазаѳхеит, иусҟәа зегьы даарҟәыхны днаганы хазы дышьҭатцатәуп, аҭынчра иҭахуп, ҳара ҳаамҷыдарахаз ишҟа азәы дзымнеиуа, ҳәара аҭахума «дыбзиахаанза»... Абас ҟаҳҭар шәышпахәацшуеи, – Абласаркьа иплан маҷ-маҷ ирзааиртуа далагеит. «Дыбзиахаанза» ажәа иатцаз еилыркааратәы еицш иатцышьны ауп ишиҳәаз.

– Ажәак ала, ихаҭа ауаѳы дахьимбо, ибжьы уаѳы иахьимаҳауа дхәытцатцаны дтцәахтәуп ҳәа ауп иуҳәо ааанаго. Ус аума? Абасшәа ауп сара ишеилыскааз. – Хрушьчовгьы макьанатцәҟьа игәы иҭаз ираргамомызт. Иаацәгьарахар, урҭ ажәаҟәа Бериа итәҟәа ракәын ҳәа даақәгьежьааны мап икырц азы.

– Мап, мап, ус акәзам сара ишысҳәаз, Сталин ҳәагәыжьла дцахны аҳаҵы днаганы дтаҷоуҳәаргьы, ихы даҟәиҭны адәы даныҟәу аасҭа дшәарҭахоит. Уи даныҵслак ашьҭахьгьы акыраамҭаза «дҳалзаараны» дыҟазам, акыр жәашыҟәса дҳашьклаҳәуа дҳашьҭазааueит. Сара ишәасҳәаз, даҳхәшәтәуеит ҳәа ажәлар ирылаҳәаны дтцәахтәуп. Цытрак ашьҭахь игәабзиара еиґьымхеит, игәнигоит аҳәынтқарра дузза хадара азура ахьилымшо-ҳәа ажәлар хәыҷы-хәыҷла иазыҟатцатәуп, нас иара ихала, радиола атәыла зегьы изызырѳуа ирҳәатәуп, ачымазара баапс ихьыз иахҟьаны иматцура шышьҭеитцо. – Бериа иплан ҟьаҟьаза ирзааиртит атцыхәтәаны.

– Нас даанкыланы Соловецки азыбжьахалаҷы дганы даҳтцәахып, – иҳәеит уажәраанза ҷызымҭзоз Маленковгьы.

– Мап, мап, уи даара ишәарҭоуп. Маоцзедун иааиаҳар, ҳусҟәа зегьы ҵхасҭаитәуеит. Ишәымдыруеи, Сталини иареи шаҟа еизааигәоу. Акитаи жәлар нақәынтцәа ицозаргьы Мао Сталин ахаҟәитра иимҭар иураны дыҟазам. Уи авариант даара ибзиан Мао дыҟамызтгьы. – Маленков ирыдигалаз авариант Бериа ашьапы иаақәиҟьеит.

Ажәак ала, уи ауха акгьы рзымызбеит. Еидхалацәошәа анырба ишәан заа еидытцит. Ианеимпуаз Бериа идыртцеит, мчыбжьык иалагзаны авариантҟәа акымкәа, иѳбамкәа иҟаитцарц Сталин иҟәгаразы.

Бериа ирҭаз аҷҳәара иахмырпакәа, ахѳыкгьы еиҭа идачахь ииаипхьеит. Апхьа ианеиҟәшәаз еипш ахѳыкгьы хаз-

хазы иааит. Еицны иаар иацәшәон. Ихианы, ҵысхшы згымыз абанкет ишынахатәаз еиԥш, аԥшәма ѳ-вариантк ааитҵыхны раԥхьа иқәитҵеит. Маленков убасҟак дгәырґьеит, илаԥш нагзаны иахигаанза, атҵәца ԥшьыркца ду азна уаткала иртәны, зныкҟьарала идәықәитҵеит. Уи зегьы ратҵкыс дзыргәырґьоз Бериа (Сталини сареи шьак-дак ҳаицалтҵит, иатахзар иара изы сыԥсҭазаара сеигзом ҳәа ихьз ҳәаны иқәуаз) уажәы инапала дҭаирхарц дахьашьҭаз акәын.

Аварианткәа акы «аплан маҵ» ахьзын. Уи излаҳәоз ала Сталин идачаҷы даныҟоу иаԥәыршәаны уатҵәи уатҵәашьҭахьи руакы хәылбыҷехак аполитбиуро ачленцәа, абжьааԥны уахьафара дрыԥхьаны ианеизигоз еиԥш инкылсны акыршеицырфоз адабла исны дкаҳар акәын. Иара уи аухатҵәҟьа дамго, аха дзымгыло, аҷеак ала иуҳәозар акыраамҭа дымԥсуа дышгәаҟуа хәыҵы-хәыҵла дагар акәын. Аха иԥсы ахәага ахьынзаҭоу иааиԥмырҟьазакәа атәыла зегьы ирылаҳәалатәуп, уажәы-уажәы игәабзиара аҷешеиҭанакуа – зны «Илаԥәа ааиртит...», «Ицәызны иҟаз ихдырра изыхынҳәуа иалагеит», «Аҳаԥьымцәа агәыґра рымоуп ҳамра ҭамшәакәа ишкыду иаанхоит» ҳәа... Аҷеазных... «Абарҭ аминутԥәа рыѳнытҵҟала деиҭашәеит, ихдырра ицәызуа далагеит, уажәраанза инапԥәа дырѳаханы ихала ишьҭихуаз, уажәы измыртҵысуа ивоуп... Аҳаԥьымцәа лацәеихьшьк ҟамҵазакәа уахґьы-ҷеынґьы ихагылоуп иԥсҭазаара аиԥәырхаразы иԥәԥоит» ҳәа. Уи ус иатахуп, хәыҵы-хәыҵла ажәлар азыҟатҵалатәуп, акәымзар иаалырҟьаны дыԥсит ҳәа рылаҳҳәар еиуеиԥшым агәаанагарԥәа ҟалар алшоит, гәѳарас акы рмоуроуп. Агәра ргароуп иаԥьал ааины дшагаз.

«Аплан хәыҵы» иалымҵыр «Аплан ду» «Моцарт» ҳәа кодс измазґьы хиан. Уи излаҳәоз ала Сталин идачаҷы дшыцәаз алаґәым атҵатны ипжәаны дналахәашхәаша дцар акәын. Аха уи ҷеынламзар уахынла дыцәазомызт. Иара дыцәааанза адача зыхьчоз, рлаԥәагьы даргьы лацәеихьшь ҟартҵар ҟалозма. Алаґәым нагашьас иамаз мѳазатҵәык акәын, афатә злаизнаргоз амашьына иаԥәтҵаны иҭагалатәын, нас адача иатҵатҵәын. Ҷеынла жәларык идача зыхьчоз рыла шааԥшуаз ҟатҵашьа амазамызт, рызегьы ыԥәгамкәа. Рызегьы ԥәгашьа рымазамызт, Кремли адачеи ирыбжьгаз аибадырга бжьыхны изҷеымҭуа иҟатҵамкәа.

Ари авариант ахѡыкгьы еицҽакны мап ацәыркит, нагзашьа амазам, ииаҳатцтыр ҳтахоит рҳәан.

«Аплан хәыҷы» еиҳа рхы ргәы азцеит, уи аҽгьы иаангылт. – «Аплан хәҷы» адкылареи анагзареи напѡахарала абжьы аҵаны ишьақәырҵәҵәатәуп... Қьаадлагьы ишьҭыхтәуп, – иҳәан, Абласаркьа, ицарц ианыѡагылоз, ахѡыкгьы еиҵа рҭыԥқәа рҽы инаиртәеит. «Ажәала ишәҳәаз, шәҽы ианыҭшәа нахыс аԥша иагеит, аҳауа иалоуп... Мчы амазам, ашьҭа-мҭаҳәа акгьы аанхазом. Ари еиԥш аус шәынтә ишәатәуп, шәынтә изатәуп... Ауаѡы зегьы дрыԥәгәыҵуазароуп, иҟамло егьыҟазам... Иҳақәымҽиакәа, ииаҳатцытцыр... Шәара ҵьаргьы шәнапы аным, шәҽалыршәшәаны шәаагылар зегьы сара исыдҳалоит. Ибзиахар ишаҳзеиԥшхо еиԥш ицәгьахаргьы иаҳзеиԥшхароуп. Шәнапқәа шәҵьыба иҵаршьшьы қьаадк шәнапы ацамыѡзакәа шәысзышьҭуам». Заҟа еитцанарҵәҵәазеи ацыхәтәаны ирыдитцаз, ишԥартахымыз, ақьаад аҽы рышьҭамҭак ааныжьра. Уи азоуп даргьы еиханы издәықәлаз, рцәа иалашәаны иҟан, Бериа агьангьаш, ргәы иҵоу аныдирҳәалак ашьҭахь ақьаадгьы шәнапы ацажәѡы ҳәа дшаарыдгылоз. Ирҳәо рҽамшәо, ргәы рымкьаны иҟартцара рзымдыруа ииаилахеит. Анапы ацаѡра анырзымгәаҵ Бериа амца инаркит. Ма иара иҽеишьыр акәхон, ма дара ишьыр акәхон, аҽа мѡак ҟалашьа амазамызт.

Бериа уи ауха илақәагьы еихамҟәысзакәа даарылгон, «иуҳәаз ҳақәшаҳатуп» ҳәа Хрушьчов ибжьы аамгазтгьы.

Бериа ахахә хьамҭа датцтцызшәа иԥсы ааивигеит.

Ирыдыркылаз ақәтцара анапатцаѡрахь ианиас Абласаркьа ажәалагала ҟаитцеит, аԥхьа Маленков ихәҵоуп, анапатцаѡра ҳәа.

Маленков ицәымыҵхан, ашәишәи еиԥш иҽеырчны акгьы ахимҳәааазеит, аха аѡыга (Бериа имтцеитцаз) шьҭимхит. «Избан, сара аԥхьа снапы затцасыѡрызеи?... Уара уоуп иаԥшьызгаз... Уара уоуп ҳаизызгаз... Аԥхьа уара унапы ацауѡыроуп... Уара узакәу уажәы избама... Ианакәзаалакгьы агаза инапала амат укырц уашьҭоуп» – ҳәа игәаанагара иҽы изамырҳәо уажәыуажәы иқьышә иаақәыххуа дгәааны Бериа дихәаԥшуан акыраамҭа.

Аха уажәытцәкьа ажәала аиҽахысра азәгьы акы инаҵо ҳәа иҟамызт, минутк аамҭа арзра иҵанархар алшон рызегьы.

– Иамоузеи аԥхьа снапы аҵазԥыр, аха ишахәҵоу иҟаҳҵар еиԥъушәа збоит… Алфавит еишьҭагылашьа аԥҟарра еилаагарым, – иҳәеит иҽааԥсахны.

– Иашоуп… Аԥәнагала иуҳәозар ус ауп, – рҳәан, Маленков иԥәшаҳаҵхеит Хрушьчови Булганини.

Бериа, иԥсахы еиланаҵеит, дзыԥәтәаз аҟәардә аԥсы ахалазшәа даманы ишьҭыԥеит. «Уҟыԥсҵәа гьалгьало, ухы-уҽы ҭамҭамуа, ицәгьарахар сышьҭахь уҽавоукырц уҭахуп». Игәы изыԥжәон, аха аԥәҽимҭит.

Азәыр дирцәажәозма зегьы рҽы еихаимкуази, аха макьана дшәон, ԥыхьа ишыҟаитҵалоз еиԥш иҽеыҭҳәаны даарҽагылар «уара уоуп иалагаз иуҭаху ҟаҵа» ҳәа инаидыжьланы идәыԥәлар, ишԥаҟаитҵоз.

Рнапы зҵаԥу аԥьаад знык инапаҽы иоур, иара иҳәашьа шьапы еимаада ахәеԥыргы иаԥәыргыланы иркәашон. Уи аҟынтәи ирҳәоз даԥәшаҳаҭымхар амуит, аԥхьа иара инапы аҵеиԥит.

«Аҵәгәыр даҽаршәны дԥаҭԥаҭо даҳԥуп шьҭа иаб диԥоуп дҳампытҵтәрааны дызцозар» ҳәа гәаныла ицәажәо еитҵыхны астол иԥәыз аԥьаад инадгылан рнапԥәа аҵарԥит.

* * *

Февраль мза 28 ахәылбыҽха (ишырҳәо ус ауп) Сталин имацара идачаҽы дшыҟаз… (аҽны хәлааӡа дыцәан, ихәло ианалага усура Кремльҟа дцарц иҽеибыҭара дшаҽыз, имҵаа имԥшаа Бериа исахҭан палта еиԥәаҵәа цырцыруа, раԥхьа дгыланы иааԥналеит Хрушьчови Маленкови, Булганини.

Иааимԥхьаӡакәа, насгьы азин ылымхӡакәа агәгәаҳәа ианааԥнашыла, Сталин ицәымыԥхеит, зынӡа изымбатәбарахаз, ԥаса ианааилоз, ршьапԥынҵа иԥәгыланы, аз еиԥш рышьҭыбжь мыргаӡакәа акәызҵгьы ишыԥналоз, уажәы, аҽеимаа зҵоу аҽԥәа амԥачаԥа ианыланы инеиуазшәа акәын ршьапышьҭыбжь шгоз.

Дырхамытҵгылт, аԥсшәагьы реимҳәеит.

Абжьааԥны игәаԥьны изҽамԥшуаз, уажәы датәамбаӡакәа ихәаԥшуан.

«Шәтәа» ҳәа реимҳәакәа, уахыки-ҽнаки ршьапы иԥәгылазаргьы ицәшәаны изымтәоз, зынӡа усыс дҟамҵаӡакәа, дасу иахьааиҭахыз днатәеит.

– Шәаазгазеи, насгьы ишәааишьоузеи, шәаазыԥхьада? – ҳәа «абыб» рылихырц иҽаназикуаз аамҭазы аҳәаха дахьымыгӡакәа «аҳаԛьымцәа рус» планы аԛалаԛь иалоуп, аума, акаамеҭ, ахлымӡаах ахылҷиааираны иԛоуп... Иуаҳҳәарц ҳааит рҳәеит, еицхырааны. Асценариа злаԛатҵаз ала Бериа идын аҳәара, аха ажәак, ҿажәак рышьҭахь, Сталин даниҽаԥшы игәы цан иҷы акит... Иаанхаз Маленков иацитҵеит.

Сталин илацәа бжаԛәа хҿаны дырзыӡырҿуан. Ирҳәоз акәӡамкәа ргәы иҭаз аҽакы шакәыз аниба, излаирпаталоз арыжәтә цәырганы рапхьа иԛәыргыланы рыржәра далагеит.

Ианааузаз раб игәы рыманы рҽеырхатҵаны, абаа хыржәарашәа акәын ишыԛаз, аха Сталин ихы ҿышьҭыхны, илаԛҭа ырцәгьаны данынарылапш, излааз ргәы рымԛьан, аларԛача рыхьызшәа аҭысра иалагеит.

«Арыжәтә ҳадигылозар иҳамжәыроуп, иҳалсыр ҳагәҭакы анагӡараҷы иахԥырхагахар ауеит» ҳәа еибырҳәахьаз ргәалашәан инеиҽаԥшы-аиҽаԥшит, аха «ишәымжәыр ԛалом» ҳәа Сталин ихы-иҷы ианирԥшцыԥхьаӡа ҷымҭӡакәа иатҵашьшь иржәуан. Бериа иара абратҵәԛьагьы Сталин дкылкааны дышихәаԥшуазгьы имаана ԛаитҵеит, хԥа-ԥшьба ҵәыца иӡеит, имжәӡакәа иаҿижьит.

Зынӡа цәгьала ҳԛатҵаны ҳаззааз ҳхаиршҭуеит рҳәан, ргәы аԛәышра шрымаз игыланы идәыԛәлеит Маленкови, Хрушьчови, Булганини.

Бериа абжьааԥны ишыԛаитҵалац еиԥш, дрыцымцакәа иҽааникылт. Рымацара ианааизынха Сталин дицәнымхошәа ихы игәы дҭало «аҳаԛьымцәа рус» Хрушьчов ихаҭа агәҭатҵәԛьа далажьуп, убри уасҳәарц азоуп сзаангылаз ҳәа дыргәыбзыԥуа хәычы-хәычла игәаара ихирԥсааua, цкьа уахәаԥши, Хрушьчов инап шакәу лабҷаба иубартоуп ҳәа қьаадк ааитцыхны иаԥхьа иныԛәитҵеит.

Сталин Хрушьчов изы иԥсахы еиԛәыччо аԛьаад ахәаԥшра дшаҷыз, зынӡа лышьҭыбжь мыргаӡакәа ԥҳәыск дааҿналан (дахьынтәаанагаз ҳәа аӡәгьы имбаӡакәа, аҭӡамц даалтцызшәа) Сталин дааихагылан аҽеырҳәа аӡыԥсы еиԥш акы иҷалтәеит. Уи акәхеит, ажәак аҳәаха дахьнамыгӡеит, ихдырра ицәыӡын, деизԛьа дкаҳаит. Уи аԥҳәыс аԥшь Сталин дахькажьыз днаидтәалан агәыр изыԛалтҵеит.

Бериа илаԛәа цырцыруа ашә дылагылан, дылзыԥшуан. Хәыҵы-хәыҵла дызгашаз ахәшә илалтцеит. Аԥхәыс аԥшь агәыр ԛатцаны даныѡагыла Бериа ишԛа лхы лыртцысит «иахәҭаз» зегьы ԛатцоуп ҳәа аанарго – Бериа иԥсы ааивигеит.

Иԥсы мцо-имааua дԛатцаны аԥхәыс аԥшьи иареи ндәылтцны ицеит. Знык дызбахьаз дихаштраны дыԛамызт уи аԥхәыс аԥшь, ѡ-цламҳәак лымоушәа лԛыԥсцәа ҭытцны лхылҷы иатцагылан. Лҷы иазымкыз лхаԥыцԛәа рыбжа адәахьы ааанханы иԛан 17 шыԛәса раԥхьа Лакоба Қарҭ Бериа иѡны днаган ахәшә иҭаны данишьыз иԛаз длеиԥшын. «Сгәыла ԥхәызба, дҳаԛьымуп, лнапы хәшәуп, иназкьысыз ицәа-ижьы иалоу ачымазараԛәа зегьы наилтцны ицоит. Лхьы напԛәа зхьысуа дҷыхоит» ҳәа Лакобеи лареи анеибадырдыруаз иихәаз ажәаԛәа Сталингьы еимҳәацкәа дԛаларымызт. Избан акәзар адача ахылаԥшцәа изларҳәаз ала, аҭыхәтәантәи аамҭазы ахаан иаҳамбазац ԥхәыс аԥшькы изныкымкәа иѡынтәымкәа Бериа дицны Сталин иҷы даахьан. Уи аԥхәыс аԥшь Бериа «ифармацент» лакәхарын Нестор Лакоба еиԥш шаԛаѡы рыԥсҭазаара иалалхыз здыруада ашҳам рыҭаны.

Қарҭынтәи Москвԛа диаигеит, дихаимыршҭит, уи леиԥш «иманшәалаз» есымша инапы ахьынаҵоз димамзар ԛалозма.

Бериеи уи аԥхәыси адача индәылтцны рыԛҵаны имцаҵеит. Иԛаитцаша имдыруази, ҵьара аҵәы гәѡарак имоуразы ахылаԥшцәа зегьы даарыԥхьан аԥшәма дыцәоуп, аматцуцәа роума, ахәыԛатцаѡцәа роума, рышьҭыбжь мгароуп, даара дкараханы ауп илацәаԛәа шеиԛәиԥсаз ҳәа ргәы рԛанитцеит.

Абласаркьа иихәоз дара рзы изакәанын, урҭгьы ишырдыруаз, еиҭынхацәоуп, ԥсык еицырхоуп... Аду зыгәра иго Бериа заҭәык иоуп ҳәа акәын.

Бериа ибзианы идыруан, наԥьнатә аахыс Кремль амаҵа зны ишаргамахоз. Лассы-лассы дигәалаиршәон Павел – 1-тәи. Уигьы чарҳәара изуны дыршьит 1801 шыԛәсазы, аха иаԥьал ааины дыԥсызшәа рыларҳәеит, дҭазырхаз ауаа. Урҭ изааигәаҵаԛәаз, ихьҵ ҳәаны иԛәуаз ракәын, аха ргәы иҭаз аҷакын, аҳәынҵԛарра амаа импытцԛьаны дара иааныркыларц рҭахын. Шәышыԛәса дуззa ниасны ицааҵа Павел 1-тәи иҭархара шымаҵаз ааанхеит. Аха амаҵа знымзар-зны иаргамамхарц залшом. Ари ахҭыс аргамахеит 1905 шыԛәсазтәи ареволиуциа ашьҭахь.

Бериа дшәон, Павел 1-тәии Сталини еидкылашьа шрымамыз идыруан. Усҟан ацәа иалымҵыцыз Урыстәыла аҳәынҵқар, зтәыла анҵытҵ зыхьз-зыԥша мнаѳыцыз... иԥсышьа аилкаара шәышықәса аҵаххазар. Сталин дузза, адунеи амаа зырхыцхыцуаз, изыруз шықәсык ала иаргамахар шалшоз. Ѳыцьа ирдыруа аҳәагьы иадыруеит рҳәоит... Х-ҳәак ҵархатәыс исзаанхеит. Сталин дузза иқәгара ансылша анҵ агәатҵәажәпақәа, ахы ҵыԥшшақәа шыцәоу срылгоит ҳәа дхәыцуан.

Аҽеаԥьоукы изларҳәо ала, Сталин иԥсышьахаз зынза аҽеакзоуп. Иаашар Март мза акы акәны уаха еиԥш идачахьы иааиԥхьеит Бериеи, Маленкови, Хрушьчови, Булганини. Уи ауха еиԥш игәалаҟазаара бжьысны, акы иламзо, уажәы-уажәы дрызгәааауа ааигәа дрымбацызт. Азҵаарақәа ириҵаз рҽы акуа иашьҭуа аҵак ҟаҳҵоит ҳәа ианалагалак, дгәамҵ-хамҵуа иаразнак иаахьижәон...

Аҵәыршы рылаҵаны икызшәа акәын, иҳәыҵәы-ҳәыҵәуа иштәаз.

Ашарԥазынза (асаат ԥшьба) абас иргәаҟуан, иитахыз, абысҟак дзыргәаҵеиуаз абри абри ауп ҳәа иаартны акгьы реимҳәеит. Аҵыхәтәан шәца шәдәылҵны ҳәа дрыҵаҟьаны идәылицеит. Абахҵа иҵаку ашә аартны даноурышьҭлак, еиԥш игәырґьеит аԥшьѳыкгьы, рыԥсы рыманы иандәылҵ...

Абзиалаҳәаҵәҟьа реимҳәеит.

Ажәак ала изааны дыҟан уи ауха, акы шиԥеиԥшыз зегьы ирбон.

Адача ахылаԥшцәа изларҳәаз ала, Сталин «исасцәа» анца ашьҭахьгьы дмыцәазакәа дтәан, иуадаҽы алашара акын.

Уи алашара мырцәакәа ианакәузаалак дышьҭалазомызт. Даргьы ршьапы иқәгыланы иԥшын алашара анбаирцәои ҳәа.

Саатк егьаагымхо аҟынза аамҵа аныбжьыс алашара ирцәеит. Даргьы ргәы дыртынчит, дшышьҭалаз агәра ргеит.

Ишеит, амра гылеит, абжьааԥны ишыҟаитҵалац еиԥш апочта сзаажәга ҳәа адырра римҵеит.

Уи ҽынла акәын даныцәоз, аха апочта анааргоз дааԥшны даԥхьар акәын, нас деиҵацәон. Уи аҽны дмааԥшит, адыррагьы римҵеит...

Иара имҳәакәа ишҟа анеира ҟалашьа амазамызт. Шьыбжьааит, ихабарк аныҟаимҵаза, ахылаԥшцәа ирамхацәгьахеит.

Уажәымзар-уажәы иуадаҽы алашара акуеит ҳәа рылаԛәа ҭырхаха аԥенԥьыр иазыԥшуа иалагеит амш ахәларахь ахы анарха.

Ишьхынԥсыланы ишгылаз 18 саатӡи 30 минутӡи рзы аҳәынҵԛар ишьҭаларҭа уадаҽы алашара каххаа иакит. Игәырԥьеит, адунеи зегьы лашазшәа рбеит, ажәԛанахь изымԥрит уаҳа егьрыгымхеит, иԥсы ҭаны дахьыԥказ.

Уажәы уашьҭан дҳаԥхьоит ҳәа рлымҳԛәа кыдҵаны, ршьап ԥынҵа иԛәгыланы иԥшын, аха макьаназ ҭынчран, шьҭыбжьык ԛныԛны игомызт.

Аамҭа ыԛәҳа ицон, адача ахылаԥшцәа ԛаԥхьа ахәыцра баԥсԛәа рхаҽы иааиуа иалагеит.

Адача хьчаԛцәа реиҳабы Старостин (уи азә заҵәык иакәын Сталин аҵыхәтәантәи аамҭазы зыгәра игоз) аҳәынҵԛар абасԛак аамҭа иҽымҭра изымчҳакәа ашә аартны дыԛналарц иаԛәикит, ашә амаагьы ааникылт, аха изымгәаԛьит, азин усымҭазакәа ухала ушԥаԛналеи ҳәа иматӡура даамыхны дырбаандаԛны дыдҭаиркыр ҳәа дшәеит. Заԛаԛ ус рзиухьадаз.

Асаат 12 рышԛа аус аура иалагааназ Старостин иԛаитӡара изымдыруа ашә дадгылан. Нас исзиулакгьы сзиуааит уаҳа аԥшра сылшом, апочта изназгошәа ҽеытӡгас иԛастӡап ҳәа збаны агазеҵԛәа еидыҳәҳәала, игәы ҭытӡны ицо ашәԛәа аартуа дышнеиуаз, «азал хәыҷы» ҳәа изышьҭаз ауада ишьапы ахьынаԛнаиргылаз, амыԛәшәатә ибеит, Сталин илаԛәа ааҳәны, ихы-иҽы еицакны деизԛьа ҵаԛа адашьма дыԛәжьын. Старостин дхагахазшәа дыԛнахәааит, иибоз ԥхыззу лабҽабазу агәра изымго дыԛны ддәылԛьеит. Иҳәҳәабжь заҳаз адача аматӡуԛцәа, урҵ рхыԥхьаз̧ара уаа шә-ԛык иреиҳамызҭгьы иреиҵамызт ашәԛәа иркылеибахо еибарыԛны иааит.

Старостин «азал хәыҷы» аҽы иибаз иҽы еилганы изҳәомызт, дшәаны ици-ишәи еиҵагыломызт. Инап «азал хәыҷы» ашԛа ирханы акәын, шәнеи, акаамеҵ ԛалеит, шәыла иашәырба ҳәа дшыҳәҳәоз.

Иԛналаны инаихәаԥшлак, ишьа илабазшәа иҽы изеихымхуа даанхон.

Адунеи зегьы зымҽехазкыз, анцәаԛәа рынцәа ҳәа ирыԥхьаз̧оз деизԛьа дкажьын, мчы имаз̧амкәа... дкажьын, баша аԥсразы ииз аз̧әы еиԥш.

Ргәы аарыԥсахын даашьҭыхны днаган адиуан дыԛәырҵеит.

Иԥсыԥ леигаѡеигон цәгьала, илаԛәа ааԥшуан аха аԥсҭазаара рыхӡамызт, икыдхаланы иԥшуан.

Адиуан даныԛәыртца аихара далагеит акы иҳәарц иҭахын, аха иҷы еилгомызт.

Аԥсра шԥаԛоу, аду ахәыҷы деилнахӡом, зегьы еиԛаранатәуеит.

Еилагон Сталин дуӡӡа абас акгьы илымшаӡо деикәарҳәы деикәартцәи даманы иахьцоз.

Старостин, ихы инапахьы иааиган, МГБ ашԛа аҭел дасны иреиҳәеит «адунеи шааҳәыз... ишыбгаз», аха урҭ аҭак ԛартцеит ҳара аҳакьымцәа рынашьҭра азин ҳамам Бериеи Маленкови иҳарымҳәакәа ҳәа.

Маленков иѡныԛа изасны иԛалаз иарҳәеит, аха уигьы аҳаԛьымцәа Бериа хаҭала азин римҭакәа сара саԛәиҭым ҳәа адырра риҭеит.

Бериа ишьҭалан дырзымԥшааит, иҭаацәа дахьыԛоу ҳаздырӡом рҳәеит. Иашаҭәԛьаны ус иаԥын, иаԥызҭазгьы Сталин ихаҭа иакәын, Бериа азин ԛаимҭакәа аполитбиуро ачленцәа аӡәы иаалырԛьаны дычмазаѡханы аԥсхыхра далагаргьы аҳаԛьымцәа ихәаԥшра иаԛәиҭымызт.

Ажәак ала Сталин иаԥитцаз ихаҭа ишьра иаҷын.

Уи аамҭаз Бериа аԛалаԛь иалгаз адачаԛәа руак аҷы ԥҳәыск ихы дҭарԥаны дыѡнан, зны ашәа лзиҳәон, аҷазны длымҭцакәашон, нас маҭҭас дԛьаԛьаӡа длыкәшон... Қьафла ихигон аамҭа. МГБ зегьы хытцны ишишьҭазгьы шарԥазынӡа дырзымԥшааит. Шьыжьӡа Маленкови иареи еицны ииаит. Убраанӡа изаԛаразаалакгьы аҳаԛьымцәа рԛынтәи цхыраара имоуӡеит ачымазаѡ, агәаԛра дшаҷыц даҷын.

Бериеи Маленкови рааимҭазы Сталин илацәаԛәа еиԛәиԥсахьан, амала ихәда абжьы шгац игон.

Бериа арыжәтә илыхәхәо дзаза-мазо акыраамҭа дихагыланы дихәаԥшуан, Маленков еимаԛәа ишьыхны игәыдкыланы икны (ԥьара иширгылашазгьы даԛәымшәеит) ишьапԛәа ԛьаԛьаӡа ихтны Бериа ишьҭахь дгылан, ԥштәы ихаӡамкәа.

– Ишәазҳәада дычмазаѡуп ҳәа. – Бериа ашырҳәа ишьҭахьԛа даахьаҳәын, адача хылаԥшцәа, знапԛәа згәытцаԥса игылаз илаԛҭа ырцәгьаны, илаԛәа ҭытцны ицарашәа днарзыԥшит. Аха Сталин ацәа далихырҳәа дшәозшәа инацәа ркьакьан дрыԛәмаԛаруа идирбеит аԥхьатәи ауадахь шәыѡнал ҳәа аанарго.

Ауасақәа реиԥш зегьы дәылтԥны аԥхьатәи ауадаҽы инеины иааикәагылт.

– Ишәазҳәада, сшәазԥааueит, аԥак ҟашәԥа… Аҳақьымцәа азәыр дыҟазма? – Итапанча аатԥаны иргәыдитԥарашәа акәын дышрыхәаԥшуаз.

– Мап, аҳақьымцәа ыҟазамызт. – Иҳәеит Старостин, аҽазны Бериа дааиқәымчыр иԥсы илышәшәаны дшынкаҳара аҟынза игәы цаны.

– Нас изҳәада дычмазаѡуп, аԥсхыхра даҽуп ҳәа. – Бериа аҳақьымцәа ааины дшырымбац агәра анига ԥаса аасԥа еиҳа иҽеиқәикит.

– Сара соуп, – иҳәеит Старостин, атԥаѡы хәычы цәгьарак шыҟаитԥоз артԥаѡы данақәиклак ихагарԥа имоуа дшыҟало еиԥш, иқьышәқәа кылыршьшь ҽыцха дыԥшуан.

– Уара арахә урҳақьымуп, ауаѡы итәы иудыруазеи… Сталин дыцәоуп, иԥсы ишьоит. Уара атәыла бгазшәа адаул уасны Москва ақалақь зегьы ашьапы иқәургылт. Уи азы уашьԥан уареи сареи ҳаицәажәап, уажәы уаҳа сыла шәҽашәмырбан, шәеимпы. Иԥынчра шәанаԥырхагаха, шәхы ларханы шәыкнасҳауеит, – иҳәан, рызегьы дрыԥаҟьаны идәылцаны ашә аиркит, нас Маленков иахь даахьаҳәын ҳашьԥы ҳәа имахәар аанкыланы дима иҽынеихеит. Маленков ицәымыԥхеит, Сталин абас дшыҟаз ҳақьымк димырбазакәа дааныжьны иахьцоз, аха Бериа имакра изымгәаԥит. Шьак-дак еицалԥит, иахьа уажәрааназа бԥьыцк еицыԥәтәон, уажәы иара иатԥкыс сара дыстахушәа ҟасԥар игәы иаанаго иалыздырааузеи игәахәын.

Маленковгьы Бериагьы акгьы ҟамлазазшәа иԥәԥны ицеит. Уи ашьԥахь саатԥ еиҳангьы Сталин агәаҟра дшаҽыц даҽын, ахәшә акәым, дҽажәкны дыԥсуазԥгьы ҽамѡак азытԥәҟьа иҽазырхәхәоз дихагылазамызт.

Акгьы ихьзом, дыцәоуп, иԥынчра еилашәымган, имԥын азәгьы шәыԥәымлан ҳәа Бериа дрыԥәмаԥарны данца ашьԥахь, ишҟа азәыр днеираны дыҟазма, зхы аԥды иԥәкны ахԥәара зԥахыдаз.

Асаатԥ жәаба рышҟа аусура иалагахьан, Бериеи Маленкови хынҳәны ианааз, урԥ Хрушьчовгьы дрыцын. Дук мыртцыкәа аполитбиуро ачленцәа зегьы рышьԥархх ииаит.

Деицәамызт, деиԥъмызт, дагьыԥсымкәа, дагьыбзамкәа даныжьны ианцоз еиԥш акәын дшыҟаз. Маленков изымчҳакәа

ихы ҿышьҭхны Бериа днеиҽаԥшит. «Уара уоуп изхароу, абас дышгәаҟуаз, цхыраарак имҭазакәа дааныжьны ҳахьцаз» ҳәа агәынамзара иоуз илаԛәа ирхымзало. Аха игәы итцахҳыз аҳәаха дахьымыгзакәа Абласаркьа аҟамаҽы еиԥш дааҳәны «ҳара ҳаныҟаз дтынчза дыцәан, уажәы аԥсра даҽуп... Саатк-ҿсаатк рыҿнытцҟала дышԥеиҭашәеи... Иҭынчра еилашәымган, ишҟа азәгьы шәымнеин ҳәа уаргьы саргьы ахылаԥшцәа ираҳәаны ҳгәырґьатцәа ҳамцази», ҳәа дааиҽагылт.

Маленков аҭак ҟаитцар ҵьара акы даиркыр ҳәа дшәан ҽимтзеит, иҽымтра егьырҭ ишеилыркааз Бериа иихәаз даԛәшаҳаҭуп ҳәа акәын.

Аԥхьа иааизгьы ашьҭахь иааизгьы азәы иҽы ааихыхны ажәак иҽшәомызт, ишьхныԥсыланы, адунеи зымҿехазкыз, ажәларԛәа зегьы раб хәарҭа змамыз ачымазара ихаԥаны даманы ишцоз рбон.

Бериа зацәык иакәын зыбжьы ҿныҿуаз, аҭелԛәа ҽижәон, аҳаԛьымцәа рахь дасуан, шәышзахәо шәеиханы Сталин идачахь амҿа шәыԛәла ҳәа адҵа риҭон.

Ирейґьзаԛәаз аҳаԛьымцәа еиԛәибатца иааит, иаразнак, ачымазаҿ нап идыркит, аха уахыки-ҿенаки цхыраарак змазамкәа ачымазара баԥс иазаанханы иҟаз, иаалшоз акгьы игнамыжьит, изнаушаз изнауит, иԥсыԥ зацәык леигаҿеигон, аха иԥсы ицәеижьи иалыхны иагахьан. Иага ус акәзаргьы иԥсахәага аанханы иахьыҟаз гәыґра хәычык рнаҭон, аҳаԛьымцәа ԛәԥон, иаарылшоз зегьы ҟартцон. Адгьыл Анцәа, аԥсҭазаарахь даҳзырхынҳәуазар ҳәа.

– Дышәзеиԛәырхома, аԥсҭазаарахь дышәзыргьежьуама. Сталин дузза иԥсы аншәзеиԛәмырха шәзыԛәсыршәаша шәдыруаз, – ҳәа ибжьы ҭганы зегьы ираҳауа Бериа аҳаԛьымцәа уажәы-уажәы дырзытрысуан.

Аҭагылазаашьа ҳаґеимшхаран, аҳаԛьымцәа азәи-азәи шьаҽацыԥхьаза еинҟьон, еишьклаԥалон, еигәыдҳалон, убасҟак иццакуан, ирызгәамҭазакәа еиԥырхагахон.

Иԥҳа Светлана, лыԥштәы лыхҟьаны лылаґырз лыкәааша, аԥсыҭабара иаҽыз лаб дихагылан.

Аполитбиуро ачленцәа ргәатцанза дрыцҳашьаны илыхәаԥшуан, лыгәшәа-мшәа ҳәо лгәы ныркыларц ртахын, аха игәаґьны лааигәа изнеиуамызт.

Бериа агьангьаш, абра анра лызуа лассы-лассы даалыдгыло – бымшәан схәыҵы, Светлана, далҵуеит, дыбзиахоит, – ҳәа дааигәыдиҳәҳәалон.

Абас ишеилыхоз, «саб дыршьит, дырфеит, дырҟаҟеит дагьырзымхеит» ҳәа ицәазна аѡы ыжәны дыбҕаҕо дааѡналеит иҵкәын Васили.

Бериа амца наицрасны дхыблаа-ҕыблаа инаихҟьаны ицазшәа дааҟанатҵеит Васили иихәаз. Дыжәга, дҵашәк, ицәа ҭы аанамго дҟашәҵа, аҽазны уи еиԥш иҕымыѡруа ҳәа иара уаҵәҟьа «илыцәҳа» ирыдимҵози аха макьана иаб иԥсы ҭан, иҵымҵыкәа иаанхар, сыҵкәын дышԥадҵаурки ҳәа мышмыжда даҟәиршәар ҳәа дшәон. Васили иихәац аҳәара данаҟәымҵза Бериа иҽааиԥсахын, Сталин акы анааихь иаргьы днаишьҭаларашәа иҽыҟаҵаны, Васико, с-Васико уҽаанкыл, сара усыхәаԥш... Уара уаб иоуп, аха саргьы сашьа иоуп. Уи даныҟам аҽны нахыс саргьы анцәа сҟоумҵан ҳәа давагаланы аҭәгьы имаҳауа диргәыбзыҕит.

Бериа заҵәык иакәын агәакьара, аԥшәымара зуаз, ддәылҵуан, дыѡналон, аҳаҟьымцәа иааузаз иара изымҵаакәа ачымазаѡ ишҟа аҭәгьы дызнеиҭомызт. Ҵьоукы наишьҭуан, аҽаҵьоукы ааникылон.

Абас зегьы шеилагьежьуаз, аполитбиуро ачленцәа зегьы рыхҟәа рыкәаҽны ишгылаз Бериа аԥсыҭ еиԥш днарылҵәраан, ихы шхаз деиханы Кремльҟа дцеит.

Аполитбиуро ачленцәа ѡба-хԥа минуҭ данырымба, дабацеи ҳәа иԥьашьо инеиҕаԥшы-ааиҕаԥшуа ишгылаз, Кремльҟа дыҵҟьаны дцеит ҳәа адырра анрырҵа ииаитҵанаргәҕәеит, уи ацәгьаршѡы Сталин уаҳа дышзымгыло аниба атәыла амчхара иара иианикыларц акәзар дызцаз ргәахәын.

Урҭ агәааанагара ироуз иашан, Бериа агәра анига, Сталин ишьацәа хаххала ддәылрымгакәа, ихала дѡнгылан ишьапала дшыздәылымҵуаз... ихы дахәарц избеит. Дзыцәшәоз акы заҵәык акәын. Сталин ихы даҟәымгәыҕуашәа ибо даналага. Сара сышьҭахь, аҳәынҵқарра аныҟәгара зылшо абриаҭә заҵәык иоуп ҳәа иара иакәымкәа егьырҵ аҭәы ихьҭ ҳәаны икабинет аҕы ауасиаҭ ааниҗьзар ҳәа акәын. Усҟан иара игәҵакы мцрахон, ҳәынҵқарс ҟалашьа имаҭамызт. Сталин ихыԥша убысҟак иҕәҕәан, дыԥсны дыҟәзаргьы иҳәахьа аилагара, анамыгҭара аҭәгьы изыгәаҕьраны дыҟамызт.

Иҟан аамҭаҟәак Сталин икабинет иара изы ашәҟәа ҟьаҟьаза ианаатуаз. Егьырҭ аполитбиуро ачленцәа қыць-қыцьуа адкыларҭаҷы ишгылаз Абласаркьа днарылкьаны ашырҳәа аԥшәма ишҟа даннеиуаз. Урҭ амахеҟәа макьана уа игылазааит, уареи сареи ҳнеицәажәаҟәарц ст̣ахуп аниҳәалак, Абласаркьа иаҟара ицлон. Закәытә насыԥыз усҟан имаз... аха атцыхәтәан ацгәы еиҟәатцәа рыбжьысны иҟан, ихала затца дидимкылара егьырҭ иҷерыларзны даныԍналозгьы диҷеаԥшзомызт.

Уажәытцәҟьа дзыцәшәодаз, икабинет ҭацәын. Жәашыҟәсала ирлашо, ирлашьцо аԥшәымас иамаз уаҳа дабараны иҟамызт.

Абласаркьа икабинет дыԍналозшәа агәхьаа мкзакәа ашә... (ашә втраацыԥхьаза иԍналарц иааиуаз зегьы рыԥсҭазаара абжа рымызхуаз) ашырҳәа даахан иҟьаҟьаза иаартны ашәхымц днахысны данынԍагыла игәы ҭыԥсааua далагеит, аԥшәма икабинет уаҳа ибараны дшыҟамыз шидыруазгьы, ихәартамыз цәалашәарак иоуит. Аныха чаԥа еиԥш дгьаз-ґьазуа есҟьаангьы дахьтәаз аҭыԥ ахь, илаҟәа шаҟьшаҟьо данынаԥш, истол ду дзыдтәалаз агәҭаны иҭаҭыныжәга амацара ахы ларханы иԥәын. (Уи Сталин иҟазшьа ҷыдаҟәа иреиуаз акы акәын. Дангәаалак иҭаҭыныжәга аарҳәны ахы алада ирханы иԥәитцон. Иаанагоз иара иҳәомызт, аха аполитбиуро ачленцәа ибзианы еилыркааuан, дзыцәгәааз абас ухы ласырхоит ҳәа шакәыз).

Абласаркьа иибаз ицәа дытнарзызааит, атцыхәтәаны иара иҷы даныҟаз дгәааны иҭаҭыныжәга ахы ларханы ишыԥәитцаз анааигәалашәа. «Издыруада сара сышьҭахь уаҳа иаарҳәны иԥәимтцазар» ҳәа ахәыцра хьамҭаҟәа изцәырнагеит. Ииулак мчыла аҭаҭыныжәга илаԥш аҟәиган, Сталин дзыԥәтәаз аҟәардә ҳаракы ашҟа дахьынаԥшыз, илаҟәа ҭытцны иланарԥшыгаҟәа рыманы аԍада иԥеит, иԥәлашьцеит, аԥхзы хьшәашәа иԥәнаҭәеит. Аԥшәма дааины иҭыԥаҷы дтәаны иԥатца даҭцаччо, «агыруа ԍызы адачаҷы сышьны стып аанкыланы итәарц иаҷу. Сцәеи сжьи ушьит, аха сыԥсы узымшьит, уаԥхьа сааит, ԍаԥхьа стып аҷы стәоуп... Шьҭа уабацои сыԥсы уатцастцоит» – ҳәа дихәаԥшуазшәа ибеит. Ихаан абри еиԥштцәҟьа ашәара даԥәымшәацызт. Илаҟәа хиԍеит.

Лаԥштцашәароуп исоуз... дыҟам... дыҟам, дҟаларангьы дыҟазам... далгахьеит, далгахьеит... ҳәа ихала игәы рыґәґәаны

атцыхәтәан иблаҟәа хитит, урҵ шәаны хыхь ицаны иҟан, иланарԥшыгаҟәа рыманы ҵаҟа илбааит, иҵацәын акабинет. Иҵаҵыныжәга затцәык акәын иҟаз.

Сталин иаамҷыдарахаз напы зкьымсыцыз аҵаҵыныжәга Абласаркьа иаақәхны иаанкыланы акыраамҵа дахәаԥшуан, нас ахы аҽада ирханы иқәитцеит. «Сара схы лаурхарц уаҷын аха саԥхьа уара ухы лахеит» ҳәа дхәыцуа аҽыстаацәа реиԥш ихала дааԥышәырччеит. – Умшәан, уара иуқәтәо думоукәа умацара уаанхар ҳәа, – иҳәан, астол даадҵын, днеины Сталин иҟәардә дныҟәтәеит.

Абри еиԥш аамҵа анбазбои ҳәа шаҟа шыҟәса сгәаҟуаз, игәы дҵацәажәон, аматәа ҷыц ззырӡахыз ишәҵаны ицәа ишаҟәшәо ангәеиҵо еиԥш дҵәо, дгыло икабинет аԥшәмара аанкылара шинаалоз гәеиҵон. Дзыргәатеиуаз, Сталин ииаанижьыз (акры аанижьзар) иуасиаҵ зныз ашәҟә бгьыц збозар ҳәа акәын, асеифҟәа зегьы аҷара-ҷара ҳәа иаартуа дырҵаԥшуа дыҽнан. Ус акы ааимԥыхьашәар, иара иакәымкәа сара сышьҵахь иҟало ҳәа ҷеаӡәы ихьӡ иҳәазар, иаразнак амца нацрарсны, иццышәитәырц игәы иҵакны дыԥшааиуан.

– Ауасиаҵ ҳәа акгьы аанимыжьӡакәа, адунеи днаӡаа дцар, сара исымазкуа иҟалода, ҽ-хык зхагылоу дызусҵада, иҵыԥҷы сара снеины снатәоит, – ҳәа дхәыцуан. Саатк еиҳаны имацара дыҽнан, Сталин маӡа-ҵатцәых ҳәа акыр имазҵгьы рызегьы «аус рыдиулеит». Уи ашьҵахь игәы рҵынчны дындәылтцны адачахь дцеит. Дхынҳәны дшааз анырба, аполитбиуро ачленцәа рыԥсы ааивыргеит, аха Хрушьчови Маленкови, уи баша дшымцаз, ҵьара мцурак ҟаҵаны дшыгьежьуаз аҟара рцәа иалашәаны рыла ааихмырсыҵьӡакәа ихәаԥшуан, акры ҳазидбалозар ҳәа.

Бериа даараӡа агәалаҟара бзиа иманы дхынҳәит, аха ҵьеи акы инирԥшрын, Сталин хәарҵак иоурцазы акы дашьҵаланы дцозшәа дирбон илахь еиҟәҵаны, акы анааихь дизхымгошәа ҟаҵаны аҳаԥьымцәа аӡәаӡәала инаскьаганы шәгәы ишԥааанагои, даҳзеиҟәырхару ҳәа дрызҵаауан. Аҳаԥьымцәа ҵакс ирҵара рзымдыруа, ишәаҟьаны аԥыцьԥыцьра иалагон, даанхом дыԥсуеит ҳәа игәаҕьны рҷы ирзарҳәомызт.

– Ҽеи ыҟам ҳәа ауп иаанаго шәҷымҵра, ҳалгеит ҳәа сыҟоуп… Ҳамцахә ыцәеит, ҳаеҵәахә кыдшәоит… Иҳаԥсыхәозеи… Иҳаԥсыхәозеи, – ҳәа ибжьы ытцакны дԥьып-шәыпуа (аха ԥытҽык

ираҳаратәы) изымычҳакәа илаґырзқәа ҭыѡрны рҽаархозшәа, азәгьы иимырбарц аҭзамц ахь ихы рханы, ишьҭахьҟа ауаа рахь ирхо илаґырзқәа иҽаирбозшәа ачабра иҽышьра далагон.

Аҭзамц «дыкҽахәмарны» ихы инапаҽы ииаигозшәа иҽаапсахны ачымазаѡ дааихагылон. – Ҳгәыґырҭа ду, зда ҳхәаҭам, Иосиф Виссарион-иԥа знык иадамхаргьы убла аахтны уаҳҽаԥшы, аполитбиуро ачленцәа ҳазегьы ҳаибакәеибаха уаԥхьа ҳгыланы ҳаԥшуп, иҳауҳәозеи, мѡас ҳазқәутцозеи ҳәа. Дыхьшәашәахаанзa акы сызирҳәозар ҳәа, иҽы дҭаларц егьигмызт. Иирҳәарц иитахыз акы зацәык акәын. Ишԥеитахыз, дышԥаргәаҟуаз аполитбиуро ачленцәа зегьы ишраҳауаз иԥсымҭаз иҽы ааилганы, сара иахьарнахыс сышәԥыртцуеит, снарцәы мѡа сықәлоит, снапала исыргылаз асоциализм, акгьы шәзацымтцаргьы еицәашәымтәын. Сара сышьҭахь аҳәынтқарра ныҟәызгаша сахьшәылаԥшуа азәы зацәык Бериа иоуп избо. Шәызегьы шәивагыл, иҳәатәы шәахымԥан, ҳәа иҳәар.

Аха ҽитуамызт, адунеи ахьынза-назаазо иаарҳәахьоу, зегьы ратцкыс иҟәышыз ажәақәа «ахьҭытцуаз» аҽы еиқәыԥшьыхаа иаркын, адунеи «зырлашоз» иблақәа хѡан.

Бериа дааҟәымтцзакәа ииҳәац иҳәон, илақәа ааихмырсыґъзакәа, аиқәатцәахара иаҽыз иқьышәқәа анбатцасуеи ҳәа дырзыԥшуан... Иҽазтцәылхтцәҟьаны аԥсы дсырцәажәоит ҳәа даҽын, убри аамҭаз, агьангьаш ибжьы изымычҳазшәа Сталин иблақәа аахитын днарылаԥшит... Раԥхьа илаԥш зықәшәаз Бериа иоуп. Уи зегьы дрылтцны иԥсымҭаз иаԥхьатцәҟьа дааины дихагылан аԥсцәаҳа еиԥш. Абласаркьа, ари шьҭа далгеит... Наҟ дцахьеит, аԥсы дгылараҳа, аԥсҭазаарахь хынҳәышьа имазам ҳәа агәра ганы дшихагылаз ихѡахьаз иблақәа аахтны даниҽаԥшы днытцыҟҟа дцеит, убасҟак гәаґла итәны дихәаԥшуан. Ибз аҟәаҟәа ԥтцәазшәа ибылгьо иҽы ииаҭахеит, имыткәма ҳәарагьы дааҟәытцит.

Сталин илаԥш Абласаркьа ихымгазакәа, ацәҟьара кыдтцаны дкылыԥшны деихсуазшәа иқәкны икын. Абласаркьа дышьхныԥсыланы, аԥсра алакҭа дҭаԥшуазшәа дгылан.

Аԥатцаду илақәа анхит ашьҭахь иԥатцақәа аақәац-мацан иқьышәқәа аатцысит. Уи аниба Абласаркьа зынза игәы цеит. Итцыс-ҭысуаз иқьышәқәа дахьрыхәаԥшуаз «шени деда ватире» ҳәа иаҳәаны мчыбжьык ашьҭахь дитцаҟьаны дандәылицоз абастцәҟьа акәын усҟангьы ихаҽанԥшылара шыцәгьаз.

Ԫынтәын уи дгәааны абас еиҳәоижьҭеи... Ахынтә раан, иԥсы дацеитцон, уи ус иҟазшьан.

Аԥхьа дызизгәааз (ари ацыхәтәантәи аамҭазоуп) дзыхьчози, иматц зуази, аханатә аахыс зыгәра игаҟәоз, азәаҭәала, диазымтцааҭакәа рызегьы адача иаԥыригеит. «Уара иацы избаҟәоз иахьа избаҭом, иабаҟоу, ирыхьзеи ҳәа Бериа даниазтцаалак... Урҭ уара, зегьы ҳгәыґырҭа ду ухьчаразы уматцуреи рҽы рыгәра сызгом ҳәа аҭак ҟаитцон. Сталин ҽитуамызт, ацәгьагьы иҳәомызт абзиагьы иҳәомызт. Иҽымтра иҟастцо дшаҟәшаҳаҭу ауп иаанаго ҳәа Абласаркьа ихы агәра аиргон. Ирыхьыз рзымдыруа иаԥыригоз рхаҭыԥан, агыруамзар аҽаҭәы дидимкыло далагеит.

Сталин акыраамҭа изгәамҭаҭеит, иааикәыршаны агырцәа шитцаиртәоз, қыртцәоуп ҳәа агәра ииргон, ишагырцәаз дара рхаҭаҟәагьы цьара ирҽыҭымшәарц ргәы рҽанитцахьан.

Дук мыртцыкәа Сталин еиликааит агырцәа дышрылахаз. Идачаҽы агырцәа шырацәахоз. Дгәааны Бериа диԥхьаны, абарҭ агырцәа урыханы ииаумгар Москва дуззa ауаа ыҟазамзи ҳәа иаҽԥниҳәеит.

– Урҭ ҳара ҳтәҟәа роуп... Схы еиԥш рыгәра згоит... – иҳәеит, азтцаара ииҭаз деикәанаргьежьуа.

– Урҭ уара утәҟәа роуп... «Шени деда ки ме ватире»... урҭ угырцәа иахьарнахыс сыкәша-мыкәша исумырбан... – ҳәа диҟәымчит.

Бериа ибґа ылаԥтцәаны, дхәахәа-жьахәаны доуижьызшәа Сталин икабинет дшаадәылтцыз еиԥш, еизганы имаз агырцәа ыҟәигеит.

Уи аҽены инаркны, Кремль аԫнытцҟагьы, адачаҽґьы гыруа зхылаҳәоу дыҟамкәа ицқьахеит.

Бериа Сталин ииҭаз ахҭынҟьа ихәда хыґены, игәалаҟара бжьыхны даман. Аԥатцаду иҽаԥхьа дҳәазаны, абжьааԥны ишыҟаитцалоз еиԥш ахырқьиара дахьзаанза ауп «Агырцәа рус» быжкны Кремль ианыԫналаз. Ииалырҟьаны мчыбжьык аԫнытцҟала агырцәа аҭакзыԥхыҟәра матцурақәа ирхагылаз (урҭ атәыла ахьынза-назаазо иахьабалак иалаҳаны иман Бериа) русура иамыхны рҭакра иалагеит. Сталин ихаҭа иакәын ари асценариа режиссиор хадас иамаз. Цьоукы итцарҳәоу акәымзаргьы ихала еиҽикааy здыруада баԥсыла агырцәа нап рылеикит, аматцурақәа змаз рамыхреи рырзреи азмырхакәа,

Сталин иаҟәикит, агырцәа Қырҵтәыла рҟьашьуеит, иалгатәуп, ҽааҳәыра рмоуа Сибраҟа, мамзаргьы Ҟазахстанҟа иахигарц.

Изыхирҟьозгьы агырцәа (аматцура уаа) рееидкыланы аплан рыдыркылазшәа, Асовет ҳәынтқарра чарҳәара азуны, Ҭырқәтәыла агентура ирымаз ала, уа инхо алазцәеи дареи еидгыланы, Қырҵтәылагьы азмырхакәа, Кавказ шеибгоу, СССР иацырҟьаны Ҭырқәтәыла иадыртцарц.

Ажәларқәа рахгареи, ауаа рырзреи рҵархареи Сталин, Бериа даламырхәкәа знызатцәыкгьы қәтцарак идимкылацызт.

Амрагыларахьтәи ѡыцьа ашьажәыѡцәа заҟа ргәы иахәаны еицрыдыркылоз... «Ашьра», «Арзра», «Ахгара».

Бериа деилагон, «Агырцәа рус» аилыргара иара даламырхәзакәа Сталин ихала дахьаҽыз. Иҟалаз ҳәа акгьы изеилкааауамызт, ихала игәаҕьны Сталин дызиазтцааауамызт, атцәы дахазшәа ҵьарак дызтәомызт, кабинетк аҟынтәи даҽа кабинетк ахь дцон, аполитбиуро ачленцәа азәыр акыр сызирҳәозар ҳәа ахьз мҳәазакәа («Агырцәа рус») днахыкәша-аахыкәшо давагьежьуан, давакәаратцон, аха урҵгьы ажәак ахырҳәааауамызт рҽы зыла ирҵәны итәазшәа иҟәызга-ҟәызгаза ихәаԥшуан. Уик зынза амца ицранатцон, акы рдыруаны ицәыртцәахуаз ҵьишьон.

Абри азтцаара Сталин аполитбиуро аилатәарақәа рҽы изныкымкәа иѡынтәымкәа ицәырганы далацәажәахьан. Азәаазәала иргыланы шәгәы иаанагозеи ҳәа зегьы дразтцааауан Бериа затцәык ида. Бериа дышьҵаԥсны дтәан, акырынтә иаҟәикхьан, иаргьы дѡагыланы аилацәажәара ихы алархәны Иосиф Виссарион-иԥа иуҳәо иашоуп, агырцәа чарҳәара ҳзыруит, рызегьы ктәуп, ишьтәуп, иахгатәуп, азин сыҵа зегьы сара снапала иҟастцоит ҳәа адунеи зегьы зымчу иҽаԥхьа ихы ириашарц, аха «агырцәа иахьа аматцура дуқәа рҽы игылоу назгада, атәыла ахьынза-назаазо абызкатаҳақәа реиԥш иҳаны изыргылада?» ҳәа Аԥатца ду, иара ишҟа дымԥшзакәа аполитбиуро ачленцәа азтцаара анриҵа нахыс дзымцәажәо иҽы акит.

Бериа зынза дызшьыз, атцыхәтәантәи («агырцәа рус») аилатәараан «иҟашәтцахьоузеи, аус абанзанажәгахьоу, ишәкхьада, иҵашәкхьада» ҳәа Сталин Бериа ида азәаазәала зегьы данразтцаа ауп. Шаҟаѡ ҵаркхьаз шаҟаѡ рҽахәы рҽырххьаз, шаҟаѡ рматцурақәа ирымхны, рыѡнқәа рдәылтцра иаҟәиҵым-

кәа иаанкыланы ирымаз рҳәеит. Аха макьаназ, лҵшәа дук шрымам, аҭәгьы акгьы шрызиқәпыԝеыз атәы аара рхы иадҵаны ицәажәеит.

Сталин иҵаҵыныжәга ахы ларханы иқәҵаны, ҷымҵҭакәа ашьхәа аанкыланы акыраамҵа астол иқәиргьежьаауан «акәашара» аирҵозшәа. Нас ихы дааҿахан. «Шәара шәзышьҭақәоу ракәҭам... урҵ бгассақәоуп... Кәтрыбгақәоуп. Аԥхьа иԥшаатәу абгаду ауп... Еилышәкаама? Агыруа ду ҵыхәа баба иоуп аԥхьа иԥшаатәу, уи ишьҭахь егьырҵ ртәы мариоуп». Дҵәыҵаччо, иԝеыргызмалны, дҵәыҵыԥшны Бериа дихәаԥшуа ауп арҵ ажәақәа шиҳәаз.

Агаҭаҵәҟьагьы еиликааауан, ихьҭ нҵкааны имҳәазаргьы уи зызкыз Бериа шиакәыз. Аполитбиуро ачленцәа гәаныла игәырґьон, ҳарҵ ҳаишьцәоуп, иаҳҳәо иааауа акоуп иаҳиааиуа адунеи аҷы иҟада ҳәа, рхада хы рымбо ишыҟаз, аҵыхәтәаны ршьа рыҵибажәаауа иахьалагаз, аха адәныҟа ԥьеи акы рындырԥшрын, Сталин иихәаз даара рхы-ргәы азышьҭны иааауҳәо зегьы ҳақәшаҳаҵуп ҳәа рыхқәа дыртҵысуан.

Убри еиԥш аҵагылазаашьа ҟалеит, Бериа инапала иԝеимшьрада ԥсыхәа имамкәа. Аҭәгьы анақәҷеимҵҭа Сталин ицәыҵаччара иԥаҵацәа инарытҵаҭны, амамиқәара наиҷхысаа дцеит. Аҵыхәтәан «шени деда ки ме ватире» ҳәа инапы ҟьаны дҿагылт, уи аԝенытәи аилатәара шхыркәшоу дырдыруа.

Бериа убасҟантәи аҵагылазаашьа анигәалашәа сгәы уқәыԥшырц шуҵахыз уара утәы ықәыԥштәыс исоуит ҳәа ҿнытҟала дгәырґьаҵәа дааҟалеит, аха ҿаԥхьа иԥсы ҵаланы иԥаҵацәа аҵысра иалагазшәа ибеит. Еиҵах «шени деда ки ме ватире» ҳәа ааиҳәахыр, Абласаркьа игәы еиҟәжәаны иара уа диваҳауан. Аха иамуит, адунеи зегьы еилазырҭыҭоз «ахьҭытҵуаз агәашә» акит, ахаан имаатуа.

Игәы иҵаз иҷы ианизамырҳәа, илаԥш Бериа имацара идмырхалакәа, егьырҵ аполитбиуро ачленцәагьы инархигеит. Даара ргәы далазшәа акәын ишихәаԥшуаз, аха, иахьарнахыс даҳԥырҭаауеит ҳгәы зфахьаз, ҳшьа зжәхьаз, ҳразҟы иакит, ҳара ҳахьаанхо, иара дахьҳалаҭааауа ҳәа ҿнытҟала ирыжәлоз, ироуаз агәахәара рызнымкылакәа ирылыжжуан. Сталин изнапык шьҭыхны ишикыц икын, аԥсра дшаҷызгьы илақәа гәаґла ишҵәыц иҵәын, сҿагыланы шәызегьы, шәааид-

кыланы ԥсышьацәгьа шәыстоит... Даҳԥыраагеит, ахаан дахьзымхынҳәуа дҳашьтит... Ҳтынчхеит ҳәа шәгәы шәтаччо шәысхагылоуп. Исымбо ԥьышәымшьан. Цасҳәа, иҟашәтцо збарц ауп ҽырԥсы зыҟастцаз... Сара сыԥсзом... Шәабацои шьта, ишԥашәыԥсыхәо, сыԥсы шәатцастцоит ҳәа иҽы ааилганы иҳәарашәа акәын дышрыхәаԥшуаз. Атцыхәтәантәи имч еизыркәкәаны ицәнымхошәа ихагылаҟәаз ирыхәтоу реиҳәарц итаххеит, аха имч мхеит. Илактаҟәа еиҳагьы ицәгьахеит, рыхҟәа хисарц аҟәикызшәа ишьтыхны иикыз инапы рышҟа ирханы иҟьеит, аха уи дара ахьгылаз аҟынза инаҭозма, изнымкылакәа иара инаиваҳаит. Ихаԥыцҟәа аҽҽа рытцго еитах илаԥш нархигеит. Уи нахыс уи урт уаҳа дзырҽамԥшит, – инапы еиԥш, илацәаҟәагьы хьамтаханы еиҟәыԥсо иалагеит.

Сталин иԥсымтаз, игәы аҟәышра иман. Издыруада инапы шьтыхны ихагылаз рышҟа изирххоз, дигәалашәазар иара сиеиԥшуп ҳәа ҽырԥшыгасгьы имаз ажәытәзатәи аримлианцәа рҳәынтҟар гәымбыл ԥьбара Калигәыла. Уигьы иԥсымтаз ааанза ицәнымхоз, зхы иԥәызтцоз, ишәшьыра итцагылаз данычмазаҽха, аԥсхытцра даналага, рылаґырзҟәа мчыла иааго, уда ҳхәартам ҳәа, цәала ицәажәо, угәы зыҳәо ҳауҳәозар ула шааԥшуа инаҳґзоит ҳәа ианааихагыла, Калигәыла иблаҟәа аахитын дрылаԥшуа, аарлаҳәа иҽы ааихихын, истахытцәҟьоу шәасҳәар ишәзыҟатцару ҳәа дрызтцааит.

– Уара угәы иатаххаз, иҟаҳамтцара иҟоузеи, – рҳәеит.

– Ус акәзар, изулак сымч ааизыркәкәаны сызнапык шьтысхуеит, шәара аҳәа наганы иашәыркы, – иҳәеит. Аҳәа ааганы снапы иашәыркы аниҳәа рызегьы ааитцанарґәґәеит. Аҳәа иаҳтар, изиркуа иакәхоит ишьтахь ҳәынтҟарс иҟало (зегьы иртахын уи атып мыжда) сара сакәымкәа аҽеазәы иитар рҳәо хыԥҽыгаханы ирзыҟалеит.

Инапы шьтыхны икын, аҳәа рзаркуамызт. Ианимуза инаганы инапы иадыркит. Изиркрыда ҳәа ишыԥшыз шәаагыл, шәмыццакын, шәыхҟәа еидкыланы саԥхьа шәааины шәаагылароуп. Ҽынтә снапы сзымҽахар ҳәа сшәоит, зныкҟьарала шәызегьы шәыхҟәа хыстцәон саргьы тынч нарцәыҟа сцон ҳәа реиҳәеит ргәаґ даго.

Иҟалап Сталингьы Калигәыла еиԥш даҳәозтгьы снапы аҳәа ашәыркы ҳәа, аполитбиуро ачленцәа рхы хисар итахын.

... Ԥшьаха-ԥшьымш дгәаҟуан... Аԥсра бзиа изҭодаз, насгьы иоураны дзыҟаз, абасҟак ажәлар аԥьамыԥәа цәгьа иҭаргыланы, рцәа рхызххьаз. Рҳаԥ ихьзан имыццакзакәа дыргәаҟны дашьуан.

Аполитбиуро ачленцәа ԥшьаха ԥшьымш Сталин дааныжьны ашә аҟынза азәы днеиуамызт, иԥсы нытшәаанза, ишәон еиҭах иблаԥәа хтны дааԥшыр дара имбар ҳәа. Ршьапы иԥәгыланы ишихагылаз мацара ианырзымчҳаза Азал ду аҽы игылаз астол еитцҳәа иадтәалеит, уигьы Бериа иоуп азин ҟазтцаз акәымзар егьырҭ ирзыгәаԥуазма Сталин дыҟамкәа, аханы дтәамкәа, истол адтәалара згәаԥуадаз.

Ҿымҭ ԥсымшьа итәан. Сталин иҟәардә ҳаракы егьырҭ зегьы ирылыҳәҳәо иҭацәны аханы игылан. Иара дтәазамкәа иҭацәны иахьырбоз агәра рызгомызт... Ихаҭа дтәаны дрылаԥшуазшәа акәын ргәы шыҟаз. Аҟәардә ду наҟ-аак Бериеи Маленкови аватәан. Иааҟәымтцзакәа аҽыцьегьы зызхәыцуаз, руа зразҟы иалашәарыда аҟәардә ду аԥәтәара ҳәа акәын. Бериа Маленков заҭцәык иакәын дзыцәшәоз аҭыԥ ицәигар ҳәа. Аха мазала Кремль дцаны Сталин икабинет аарҳәны, еимданы дааижьҭеи игәы ҭынчын, ҭцәахы, маза ҳәа аԥьаад аҽы ианыжьны имаз зегьы, ахаан ашьҭамҭа уаҽы имбо аҭыԥ иԥәитцахьан. Аха зегьы акоуп уи агәшәара шимац иман, Сталин иҭыԥ агаразы аихара аныҟалалак Маленков диааир ҳәа. Избан акәзар Сталин иаамышьҭахь актәи ауаҽы ҳәа ирыԥхьазоз Маленоков иакәын... зегьы зызҭааузгьы иара иакәын.

Сталин имаҟахы дадҽаҳәаланы дышимаз аибашьра ашьҭахь дзыхирҟьаз ҳәа азәгьы изымдырзо дидирҟьеит, Москвагьы далеимыргылт, сыла уахьабо сзычҳауам иҳәазшәа Абжьаратәи азиахь ддәыԥәитцеит.

Бериа инирԥшуамызт, аха Аԥатцаду иара иатцкыс Маленков дахьизааигәеитәыз дышьны даман. Данидирҟьа, иара иаҟара аҽеазәы дамеигәырԥьеит. Ибжьыкка ианхаз аҭыԥ иаразнак иҽеыбжьажьны иааникылт Бериа, мгәацәаха дҳәазаны, иаарласынгьы уи Сталин диарԥьажәҽаханы дааивагылт.

Дук хара имгакәа, Сталин игәы иҭеикыз здырхуада Маленков дырхынҳәны даааганы ҽаԥхьа имаҟахы дадиҳәалт. Бериа уи иаҳиҭ-ԥәиҭ бжьнахит, еиҭах аатцәажә даааганы диваиртәеит ҳәа (Маленков аатцәажә ҳәа дишьҭан) игәы дахаԥжәаны дыԥсуа далагеит.

1949 декабр мзаз̇тәи агазеҭқәеи ажурналқәеи ҳтәылаҷы иааҭыҵуа зегьы, ажәларқәа раб Сталин 70 шыҟәса ихыҵра идырныҳәалон. «Ҳзааз̇аз, ҳзыхьчаз, ҳазчаԥаз, аз̇и амцеи ҳаҵызгаз, амра аҵкыс амч зманы адунеи зырлашо наунагз̇а уҟалааит» ҳәа азеиҧьашьарақәа ҟарҵон, ҳтәыла ахьынз̇аназ̇аа̇о акәакьҟәа зегьы рҟынтәи.

Аполитбиуро ачленцәа адҵа рыман Сталин 70 шыҟәса ихыҵреи, иуаажәларратәи усуреи ипартиатә напхгареи ирызкны, инарԥбааны астатиа агазеҭ «Правда» азы аѳра. Уахи-ҽени урҭ русҟәа зегьы ааныжьны иреиҧьны изыѳуада ҳәа рыхҟәа аҟәырԥсны иадтәалан. Зегьы ибзианы ирдыруан, Сталин дуз̇за изкны аԥхьа зыстатиа «Правда» ианылоз иакәхон, Аду иаамышьҭахь актәи ауаѳы ҳәа иԥхьаз̇ахоз аҳәынҵқарраҷы. Уи з̇таҳымыдаз, аполитбиуро ачленцәа аныцәазгьы рыԥхыз̇ иалан, аха руа зиеҵәахә жжаз̇а икыдлоз макьаназ еилкаамызт. Избан акәзар Аду изкны ирыѳуаз астатиаҟәа зегьы иара ихаҵа игәаԥхоз рылихыр акәын. Уи игәы иаҟәшәаны з̇тәы алихуаз иара ида издырраны иҟадаз. Иага ус иҟазаргьы Бериа даара агәыҧра иман, агәыҧра акәым агәрагьы ганы дыҟан, Аду егьырҭ иаарыѳуа астатиаҟәа зегьы наҟ зымѳа инышьҭаҵаны иара истатиа игәаԥханы иалихып ҳәа. Аха баша игәы дажьеит, ихы адыԥҽыланы, уахи-ҽени дмыцәаз̇акәа мци-ҵабырги иааиҟәирҽаҽаз зегьы аганахь иаавахан, Маленков истатиа «Правда» ианылеит.

Бериа аԥсра еиҳа даҟәгәыҧуан акәымзар ашьыжьымҭан иоуз (изааргаз) апочта «Правда» абомба агәылаҵаны иѳуеит ҳәа дыҟазма. Агазеҭқәа зегьы раԥхьа изыԥхьоз «Правда» акәын, иаартны дахьынахәаԥшыз Маленков истатиа ҟьаҟьаз̇а, даҟьаки бжаки аҵакны ишаныз ибеит. Игәы дахаԥжәаны дахыԥсаарц егьигымхеит, ила ашьа хыҵәало далаган, инагз̇аны дзамыԥхьеит. Дамыԥхьаргьы ҟаломызт, шәгәы иааанагозеи, иахышәҳәаауазеи ҳәа ишааилатәалак Сталин аз̇ҵаара шриҭоз идыруан. Игәы ацгәы ашьаԥхыцқәа аларԥаны иахозшәа мчыла даԥхьеит. Зынз̇а игәамԥхеит, аха игәаԥхазшәа ҟаимҵар ада ԥсыхәа имаз̇амызт. Избан акәзар уи астатиа агазеҭ иананылоз аҽны инаркны автор – Маленков иакәын Сталин иаамышьҭахь аҳәынҵкарра аԥшәымас иаиураны иҟаз.

«Избан ани «аатцәажә» «аҟәышгаҭа» иҟалацәаз ашьынка еиԥш дтамтамуа саԥхьа дызиргылазеи? Сталин изы сара саҟара ҟазтцахьадаз, сара саҟара зыѡхьада, аахытц Кавказтәи абольшевикцәа, ашьаурдын, мтцәыжәѡак ада амамкәа ажәѡанахь ишызхамлоз еиԥш, ареволиуциагьы зыҟаломызт Ленини Сталини наҟ-ааҟ имтцәыжәѡаханы иамамызтгьы ҳәа Ленин диаҟарроушәа дышьтызхыз сара соуп. Усҟан Аԥатцаду сара исылаитцоз уаѡ димамызт... Сусумта ахә ҳаракҭаны ишьеит, Ленин ихьҭ зху аҳәынтқарратә премиа санаишьеит...

Нас иҟалазеи, дсыгәтасны сызидирҟьазеи, сара схаҭыԥан Маленковдызиргылазеи?»ҳәа уахгьы-еынгьыдааҟәымтцҭакәа дхәыцуан.

Дахьибоз ила ашьа хытцәалон, ибжьы ахьиаҳауаз изычҳауамызт, ауаа зегьы ратцкыс иара дицәымгын, имариак аа-иоур, ила еихамҟәысҭакәа иԥсҭазаара далихуан, аха Аԥатцаду дахьынҭаҟаз Маленков иҭархара акәым дшәаны ихахәы хәыцк аанкыланы даахан изалхуамызт.

Амаҭ ацәа анаԥсахуа еиԥш, иааиқәтәацыԥхьаҭа иѡызцәа зегьы ратцкыс иара деиґьаишьозшәа длабз-ҳәабзуа ихы-игәы дҭалон. Амаҭ ацәа аԥсахуеит, аха ахаҭа ахаангьы аҽазыԥсахуам ҳәа шырҳәо еиԥш, Бериагьы адәныҟа ахаа ихьыкәкәа иҽеыҟаитцон, аха ашҳам аҭатцәахны икын ианаҭаххо азыҳәан ирхианы.

«Иҽеырбабаны ҳазегьы ҳаиларзызо иаҳхагылоу Аԥатца ду ихы лахеит, иҭаҭыныжәга ҳхы зшаҟәахьаз, еиҭымханы ааанхеит, уаҳа лѡак аунажьраны иҟазам... Шьҭа сара исиааираны иҟада, Маленков «аатцәажә» ахы аацыртланы иҭоу наҟ инкажьны, аҭәа ҭатцаны, иахьыстаху инаганы икҿасыргылоит. Егьырт аполитбиуро ачленцәа, аҽада хы зхагылоу алымкәа, иахьыстаху инаганы икыдҿасҳәалоит... Сара соуп иззыԥшу уи аҟәардә ҳаракы... Сара сыда аԥшәма дамоуроуп ҳәа дхәыцуан Бериа.

Маленковгьы акгьы дазымхәыцзо, акы дамыргәаҭеизо, баша дгыланы Сталин иԥсы анбеихытцуеи ҳәа дыԥшзамызт. Уигьы гәаныла уи аҟәардә ҳаракы акәын дзызхәыцуаз, агәра ганы дыҟан Сталин иаамышьҭахь иара шиакәхоз уи аҭыԥ аанызкылараны иҟаз, аха уажәы-уажәы гәтынчымрак изцәырҟьон, Бериа диԥышькламсыкәа хаала уи аҭыԥ шизымгоз ицәа иалашәон. Маленковгьы дзыцәшәоз Бериа заҭцәык иакәын,

аҭыԥ агаразы аидыслараан, уи игьангьашра ҳәаак шамамыз, мцурак шитԥаигалоз идыруан.

Иашоуп, аҭыхәтәантәи аамҭазы егьырҭ зегьы раасҭа Сталин сара сизааигәатәны симан. Егьырҭ ирԥәитԥәахуаз сара исԥәымзакәа исеиҳәон. Бериа даԥашьыцны дыԥсуан ҳара ҳаизааигәахара. Ичмазаѡхара хымш шагыз, аполитбиуро ачленцәа зегьы дҳаԥхьан уахык акреицаҳфап ҳәа идачахьы ҳааигеит. Ишыҟаитԥалац еиԥш Аԥшәма арыжәтә ҳадырԥхәало иҳадцаланы иаҳиржәырц далагеит, аха уааныза исызнауҟәахьаз сымдыруази, сгәы рахәым, акалашәа схы збоит сҳәан иаԥаршәны мап скит. Бериа уи ауха абжьааԥны еиԥш, Сталин ииаигәара данимыртәа иԥәшәаԥәгьаны зегьы ҳцыхәтәаны дтәан ишьҭыбжь мыргазакәа.

Сталин, уаххьабжа ҳнеихьан еиԥш, даара иҭаххеит, аныҳәаԥәаԥәа хԥа «Аҭынчра», «Аиааира», «Акомпартиа» иианикылаз нҭыркәкәа изжәырц. Сиҳәеит исыдумԥалан, исылшом ҳәа. Игәамԥхеит иажәа ахьынасмыгзаз. Убри аамҭаз Бериа дѡатԥҟьан, Аԥшәма иаԥитԥаз аныҳәаԥәаԥәа ужәырц агәаԥхара аниоу, уара иулымшозар, сара ара сыҟами баша ҳаиѡызцәагәакьаԥәоума, сара изжәуеит иҳәан, иҭыԥ даахытцын дааины саԥхьа ихыхәхәо иҭәны иԥәгылаз абокалԥәа даархагылт иланарԥшыгаԥәа цырцыруа.

Сталин дузза, абри уара иуԥәатԥахәуп ҳәа иситаз иара исыԥәааны ишԥаижәуеи сҳәан, инапы снаԥәхасын ахбокалкгьы еишьҭаргыланы идәыԥәыстԥеит, исыхьлакгьы сыхьааит сҳәан.

Ижәны санаалга Бериа саԥхьа дгылазамызт, днытԥаба дԥазшәа дахьԥаз-дахьааз сымбазеит, дахьҭәаз (зегьы хцыхәан) иҭыԥ ҭаԥәза иҟан. Абокалԥәа ахԥагьы ахьҭасырԥәыз Сталин игәы ишахәаз збоит ҳәа ишҟа санаахьаҳә сшанханы саанхеит, Бериа диваґәґәа диватәан, аѡыԥьегьыԥәытԥаччо исыхәаԥушуан, амш сыларгазшәа збеит, сгәы аангылан агәараҳәа схышәҭны срылаҳарашәа сыԥсы маԥхо салагеит. Уи ашьҭахь сшьара сыԥәԥьеит, ижә ҳәа сарҳәаԥыԥхьаза, иԥәԥааны изжәуан. Астол сшахыргаз ҳәа сыздырзом, Бериа иоуп исыԥагыланы сдәылганы сызгаз...

Аѡны сышнеигаз сгәалашәазом. Шьыжьымҭан акәым шьыбжьышьҭахьынза аусурахь сзымԥеит, схы зымѡа ицон сшьапԥәа ирыцныҟәомызт.Ԥәгьаԥсышьала исхырԥсааны ахәылбыґеха Кремль сахьнеиз аполитбиуро ачленцәа зегьы

Сталин икабинет аҽы еизганы акы шреиҳәоз, саныныԥнала дызҽыз иажәа анагзара даақәытцын, аҽа ажәабжьк бжьеигалт.

«Кахеҿтәык иҽада дақәтәаны уахык сасра ҳәа ҵьара дцеит, – абас далагеит уи иажәабжь аҳәара зегьы рлымҳақәа кыдтцаны изызырԥуан, ииҳәоз акы ишамааназ идырит, уи ахаангьы баша дцәажәазомызт. Зыҟны днеиз аԥшәма, бзиа дидикылт, ачеиҵьыка изыҟаитцеит, агәылацәа идигалт, ҵхыбжьонынза. Ицәазна аԥы ижәын ауха дзымцакәан даанхеит. Ашьжьымҵан, ихы ихытцны ицо, иҽада дақәтәаны амԥа дыҟәлеит. Сыԥсы сыманы сыԥнынза сызнеиндаз ҳәа дышцоз, азиас данааҽԥынгыла, аухантәарак иҽада ҽажәкны иҟазаарын ахы ҵаршьшьны азыжәра иалагеит. Азхара анажә ахы ԥышьҵнахит, идәыҟәларц ианалага имышьҵыкәа ииаанкыланы, суҳәоит еиҵажә ҳәа даацәажәеит, аха аҽада уи ииҳәаз ауаҳахуаз, алымҳа дуқәа ақәыжьны игылан. Сшақәтәоу атцкыс сылбааны сацәажәар издыруада исҳәо аҳар иҳәан, дҽеыжәтцны аԥхьа даагыланы аҳәара далагеит, суҵахызар ҵәыцак иадамхаргьы ижә ҳәа. Аҽада затца еиҵамжәра, ахы ларҟәны иагьзаапшыломызт. Суҵахызар, уареи сареи акры ҳзеилазар… ҳаиԥызцәазар, ҳаишьцәазар ҽамԥак иадамхаргьы сыхьзала ииаанкыл… Сыԥсыр сумтцәуан, атцыхәтәантәи аныҳәаҽа мап ацәумкын ҳәа даҳәеит, аха уаҳа умԥсуандаз, сара сызхара зжәит, аҽамԥа ацстцараны сыҟазам ҳәа аҳәазшәа ихәаԥшуан. Аҽада уаҳа ианамузa уара узхара удыруеит, сара соуп зызхара ззымдырыз. Сара соуп аҽадатцәкьа, ууаи сыхәда уқәтәа, иҳәан аҽы ианкны дақәымтәазакәа иманы дцеит».

Сталин иажәабжь ҳәаны данаалга зегьы ччеит, аха Бериа икьатеиах ԥтцәарашәа, раԥхьаза акәны иаҳазшәа, аха сара сцасҳәа датцакьыркьырны акәын ибжьы зегьы ишрылыԥуаз. Уи сара ишсызкыз здырит, сыхәда хнаҽит, аԥхзы сылнахит, сыбга ашышкамсҟәа еибарыԥуа икыдлазшәа збеит, аха Сталин дузза иажәабжь игениуп, аамҵыдарахаз акы аххәаара ҟалозма. Исзымычҳауаз Бериа иччабжь акәын… Уи заҟа деигәыргьозеи Сталин абас сларҟәны дахьсыхцәажәаз.

Маленков абарҵқәа зегьы уажәы игәалаиршәон, Сталин дычмазаԥгәаҟны иахьидтәалаз. Атцыхәтәан ихьыз даназхәыцлак, дыззыԥшыз аҵыԥ ду наимпытцзаа ицон. Аха ишырҳәо еиԥш, зегьы ртцыхәтәанынза имԥсуа агәыԥра макьана изаанханы иман… «Аҽада садикылазаргьы… зегь акоуп Бериа

иатҵкыс сара сыгәра игоит, сыхә ҳаракны ишьоит. Рацәак ҵзом «агыруа ду ҵыхәа баба игәра умган... Ҳара ҳҷы қырҵшәала ус рҳәоит агыруа ушьҵахь дгылазар шьапҷаршә узиуеит, уаԥхьа дгылазар атыша уҵаижьуеит». Бериа еиҳа сизааигәаны симԥхьаҭозҵгьы абас иаартны исеиҳәарызу? Аха издыруада сԥишәарц даҷызҵгьы. Сара аҵак ҟасымҵаҭеит, гьангьашрак атҵазар сҳәан сҷааныскылт. Акгьы ахьахысымҳәааз игәамԥхеит, нас аҷеа ажәабжьк ахь иахигеит... Ҳамацара ҳакәын иҟаз, ихы ԥаҳан даасҷаԥшын аҳәынҵқар Николаи иқәҭаара аамҵа аара рацәак шагмыз Григори Распутин еиҳәаз удыруоу ҳәа скылкааны дсыхәаԥшуа азҵаара ситеит. Ирласны сыхшыԥ еизыркәкәаны аус сзамырукәа, аҵак сызимҵо санаанха абас иҳәеит. Николаи дгаҭаҭамызт дҟәышын, хара дышзымнеиуаз аниба, (аԥсра акәын дзыцәшәоз, дылбаарҳәоит ҳәа дыҟаҭамызт) сара аурысцәеи, ауриацәеи рыгәра сызгом, саныԥслак ашьҵахь сыԥсы ытҵадмыргыло саарҳәра иаламгар рушам, урҵ уи ада ихәарҵам, абзиара ашьҵахь абзиара аҟаҵашьа рыздырҭом, ршьеи рдеи иалам. Иван Грозныи еиԥш исызныҟәар алшоит. Аурысцәа ус милаҵтә ҟазшьаны ирымоуп баак ырбганы аҷеа баак аргылара. Николаи излеиҳәаз ала, аурысцәа, шьыжьымҵан инаркны аахәлааҭа ҵынчла аҟазаара рылшом, ирылшазаргьы ауриацәа ируам, аҵәы рылартҵоит, идырбыжкуеит, еичырчаны дара-дара еибадыркуеит, иаақәибамхрада хәарҵа рымамкәа ахыԥ ианынхыԥәгылалак, ауриацәа аарылҵны шьҵахьҟа инаскьаны игыланы ирзыԥшуа иалагоит... Ус ауп аднеи шеибарку агаҭа ианакәзаалакгьы аԥхьа агылара бзиа ибоит, ишьҵахь игылоу ихы дирбарц азы, аҟәыԥа есԥьаангьы шьҵахьҟа даангылоит иаԥхьа инеиуа зынио ибарц азы.

Абар, абар аҷеа шьаҷак илҵабга-илҵахәаша ицараны ишыҟоу, иҟәышу зхы аҵыԥ аҷы иҟоу азәы дрызкашәоит, уи аурыс жәлар ҵамырхакәа еиԥәирхоит... Убри разҟны ирымоуп, иахьа уажәраанҭа иаазгогьы уи ауп...

Абас зсеиҳәазеи, иаанагозеи уи? Сталин иажәаԥәа даа-ҟәымҵзакәа дрызхәыцуан Маленков... Издыруада аҳәынҵқар Николаи иҳәазшәа исеиҳәаз, иара ихы иҵиҳәааазар, игәы иҵаз, аргама иаартны изымҳәоз, ирмаананы исеиҳәазар? Ус-ҟанҵәҟьа илаԥәа ирхызбаауан, «сахьынҭашәхагылоу шәсыцәнымхошәа ҟашәҵоит... гәыла-ԥсыла сышәҵахҭам... саныҟам

аҽны нахыс шәара шәтәы шәыламсыр аушам... Урыстәыла дузза ѡ-метракгьы сшалхәдаашәтәуа здыруеит, дытцхны наҟ иԥсадгьылахь Қырттәылаҟа дрымгар дытцҳәаны дкаҳажьуеит ҳәа ишгыло агәра згоит» абас сеиҳәарц акәызтгьы ииԥахыз.

Бериа ида шәарԥ аурысцәа ауриацәа азәгьы шәыгәра згом ҳәа ауп уи днахыкәша-аахыкәшо исеиҳәаз ааанагоз. Ус анакәха Сталин, хымԥада инапала иѡны ааанижьит сара сышьԥахь стып Бериа итәхароуп ҳәа... Уи азы акәхап Абласаркьа макьана Сталин иԥсы штоугьы ишәҳәаша-ижәуша ҳәа зегьы ахы ҳаԥо, аԥшәымара аанкыланы дызгылоу.

Хрушьчовгьы ус баша акгьы дазымхәыцзо дышшапаза даутәахыз. Бериеи Маленкови ргәы дԥатәазшәа рыцәгьахәыцрақәа зегьы ибон, илаԥш иаатцмыршәазо дрыхәаԥшуан «шәара ахшыѡ анышәтцоз, сара сылақәа ҽаҳәаны слымҳақәа шәаҳаны, стакны срымаз ҵьышәшьома» ҳәа дхәыцуа иаргьы хазы аплан аҟатцара даҽын.

Микоиан иакәзар, зегьы ирнаало, кылҳарас иҟоу зегьы иркылсуа, аѡыстаацәа иқәыртәаны аганахь дгыланы дыԥшуан, амчра згоз ишҟа дшынеиԥаԥара.

Ажәак ала аполитбиуро ачленцәа азәгьы Сталин еиқәхареи еиқәымхареи хьаас имазамызт, зегьы зызхәыцуаз, иԥыԥ ааныздкыло руа ҳарбанушь ҳәа акәын. Ишԥарԥахыз ирласны днарылзаа дцар, аха уи еиԥш «аразҟы» изтодаз ѡжәижәаба шықәса инарзынаԥшуа ауаа гәнаҳақәа, (миллионѡыла) ршьа зжәуаз, абахԥақәеи алагьерқәеи ирԥазырбаауаз... урԥ ршьа рзымуит, аха рҳақ изымгеит... Хыхь иҟоу зегьы иаҳхылаԥшу, ԥшьаха-ԥшьымш дагьымԥсуа дагьыбзамхо дықәырханы, цәгьарас иааҟаитцахьаз зегьы рзы диргәаҟуан, идақәа акакала илишьааауан.

Светлана лылаґырз лыкәааша лаб иакәу иакәуму лзымдыруа (убри аҟнза иҽеиԥеикхьан) дихагылан иԥсахытцра дазыԥшын, изаҟаразаалак гәыґрак лымазамкәа. Аҳақьымцәа дрыцҳашьаны, аԥхьатәи амшқәа раан еиԥш егьи ауадахь быԥшыз ҳәа ларҳәомызт. Иԥсаԥоуп иԥсымтаз дихагылазааит ҳәа рызбазар акәхап. Бериа затцәык иакәын, бымтцәуан, Света с-Света, бгәы рґәґәа... Баб еиԥш сыԥхьаза ҳәа лассы-лассы иаалыдгылоз... Светлана Бериа ибжьы ахьлаҳауаз лзычҳауамызт, лхы дѡахан дзиҽаԥушамызт, убасҟак дылцәымґын.

«Абласаркьа згәы цкьоу уаѡым, ихы инаркны ишьап аҟынза дҟьашьуп. Шәцәак ихарԥоуп». Ҳаѡны ашә данынхытԥ инаркны дшыгьангьашу сан илдырит... «Суҳәоит Коба абри ауаѡ уаҳа ҳаѡны дааумышьҭын» ҳәа лан лажәаԥәа лгәы иԥәыѡуан... Усҟан Светлана дхәыцын, аха ибзианы илгәалашәон Бериа рыѡны даннеиз, ишылҭахзамыз даашьҭыхны ишьамхы дыԥәыртәаны данигәыдиҳәҳәалаз. Аԥхьаҭәҟьа уи акгьы идлымбалазеит, ауаа зегьы (рыѡны инеиԥәоз) шыҟаз дыҟазшәа ауп дшылбаз, аха лан лажәаԥәа рышьҭахь, аԥсцәаҳа еиԥш дылбо далагеит, рыѡны даннеилак дхырбза-кәырбзо, ҭаацәала аԥсшәа раҳәо, рхы-ргәы дҭало даналагалак Светлана дицәшәаны ҽеылҭәахуан.

* * *

Сталин дыԥсаанза иҭыԥ агаразы мазала еитԥагьежьны аиԥәԥара иаҽыз даныԥсы дшыжтәыз рхашҭын, аргама еиҽагыланы аибашьра иалагеит.

Бериа дзыцәшәоз Маленков иакәын, игәгьы ааанагомызт Хрушьчов акы сытԥеигалоит ҳәа. Датәеибазомызт, акамбашь еиԥш ицәа жәпоуп иҳәон. Уи ацәажәпа данааԥшуа иихәыцуа сара саныцәоу ԥхыз избоит ҳәа игәы ааанагон. Аха ишырҳәо еиԥш изаҭәаумшьо аҳәак иҟәнуп ҳәа, Хрушьчов Сталин ихаан ҽымдыр-ҽыргаза ҟаитԥон, иҽеиҽаижьуамызт, иҽы ааҭашәоз аниԥәиҳәацәозгьы ахәша еиԥш илашьшь ицозшәа иирбон, данихыччозгьы, игәы иахәазшәа иаргьы дицыччон, ухы мҟәыбоуп ҳәа иҭаҭыныжәгала даныԥәсуазгьы, инапы ыԥәшьны ихы ишьышьызшәа аҟынза агәахәара иоузшәа иирбон.

Бериагьы Сталин диҽыԥшны Хрушьчов дилахәмаруан, еимаа ҵыршьыс уҟастԥоит ҳәа дилагаргьы мап ицәикзомызт. Ибагәышьон Кавказтәи аԥәыцьмаԥәа рҽаԥхьа акгьы шилымшоз, схы иԥәсыртәом ҳәа далагар деимыжәжәа дшыԥәыртԥоз.

«Акры зычҳаз акры ибеит» – абас мацара иабанзацари, аԥәыцьмаԥәа мчыла ианеиҟароу арахә нрылагьежьны, рыхәдаԥәа ԥыжәжәаны еимҭарсны ианаарго, еицәынхом еицырфоит, аха иажәуа ианалагалак, рылшара анмаҷхалак дара-дара еибакны аибафара иалагоит, ҳәара аҭахума маҷк иаҳа иҽоу амч змоу ажә ҭанархоит. Иахьазы абас иҟоуп, еицәынхом, аха иажәуа иалагар дара-дара ҭеибамырхар ҟалашам. Ааанза

исычҳароуп ҳәа дхәыцуан Хрушьчов. Ус егьыҟалеит, ажә ҭахеит, аҽа азынхеит... Шьҭа уареи сареи иҳаибарбап ҳәа убасҟан ауп Хрушьчов иаҳәа ҭԥаа Бериа данааиҿагыла.

Ирбахьаз, ираҳахьаз иакәзамкәа, ахшыѡ азгьы азәгьы ишьҭахь дымгыло, агәаҕьразгьы азәы дитцамхо, Маленкови Бериеи рыҽтцәылхны изышьҭаз Сталин иҭыԥ аанкыланы зегьы ҳра рызуа дуамажәха даақәгылт Хрушьчов. Аҳәынҵқарра амаа шааникылаз еиԥш, атәыла зегьы алу еиԥш иргьежьуа, ауаа гәаҟқәа аԥьықәреи арыцқәа реиԥш иахәлаԥсаны излагоз Бериа, алургьежьыга алурҟьанта шикыз, импытциҟьарц избеит.

Аполитбиуро далцаны ачленцәа азәазәала драцәажәеит Бериа маҵура имазамкәа дхырҟәҟәа-ҿырҟәҟәаны даанижьырц, аха идгылара рзымгәаҕьит.

Сталин дшыԥсхьазгьы ихыԥша макьаназ убасҟак иҕәҕәаны ааанханы иҟан аполитбиуро ачленцәа иԥсы анҵаз еиԥш ицәшәон. Бериа сара стәы иакәын... уи сарҕьажәѡа, илакьысра шԥажәгәаҕьи ҳәа дѡагыланы дрылагьежьрашәа рбон. Дшыԥсытцәҟьаз рхы агәра рзаргомызт дыржаанза... Амовзолеи ддәылҳәаны анышә жны дарҵааназа.

Уи акәым Хрушьчов, азәык-ѡыцьак рыгәра ганы Бериа иматцура дамаҳхып, мыхьтәык ҳатцеигалааназа ҳәа зеиҳәақәаз мчыбжьык ишәаны аусурахь иныҟәазомызт, ҽырчмазаѡ ҟатцаны рыѡны итәан.

Шәсыдымгылозар, шәара ишәусуп, амала ишәасҳәо шәхашәмыршҭын... Хрушьчов ианҳаиҳәоз ҳзақәшаҳаҭымхазеи ҳаԥсырауааз уи аҽны ҳәа шәхала ишәҳәо аамҵа шәҵаимыргылозар сыжәлала шәысмыԥхьан... – иҳәеит Хрушьчов азәгьы ѡызара анизиму.

Бериа алашәарыца еиԥш дзеиѡазоз аҭыԥ ду имоуит, аха агәыҕра иман уи иааваҟәало иҟоу акы шԥасмоури, сара исеиҕьу аполитбиуро аилазаараҿы ирымада ҳәа. Еиҳаракгьы дзыҟәгәыҕуаз, Сталин дузза игәҵасраҳа саргьы изсыгәҵасуам ҳәа акәын. Аурыс жәлар тәымк дырхагыланы иныҟәигалароуп, акәымзар дара дрылиаазом уи еиԥш ахы зхагылоу ҳәа Сталин Кагоновичи иареи еидтәаланыианеицәажәоз Аԥаҵаду иажәаҟәа ахаан ихашҭраны дыҟазамызт.

Абраагьы Бериа игәы дажьеит, ахәыц агәҵа еиѡсыршәоит, ажьа ыѡны ишцо сахьзаны иссоит, абарҵ «ашәишәиҟәа» роума сара хшыѡла исиааины акы сытцазгало ҳәа зынза иа-

тәамбаҙакәа дышрыхәапушаз... Ѡажәи-жәба шыҟәса аҳәынҵ-ҟарра амчра зегьы зытәгәы ахшьны иаҟәтәаз даныҵсы, данырж ашьҭахь аматҵурақәа аныршоз Бериа аѡнытҵҟатәи аусҟәа рминистрс ада еиҳаз иҟәнадмыргеит. Иара уигьы иртомызт, аполитбиуро ачленцәа зынҙа дыҟәцатәуп ҳәа зҳәаҟәазгьы ҟалеит, аха Маленкови, Булганини ирымуит. Урҭгьы изырымуз даара дырҭахны игәырѡа иагоны акәҙамызт, дара рхы иацәшәон азы акәын. Ишырҳәо иашазар, Сталин дҭадырхарц анаҟәыркыз еидгылаз, уажәытҵәҟьа иеигәҭасшьа рымаҙамызт. Еиҳараҙакгьы урҭ зыцәшәоз, Бериа идирҟатҵаз авариант «Моцарт» ҳәа кодс изыхьҙыртәыз акәын. Мап, Бериа машәыршаҟә акәҙам ус захьҙитәыз. Зегьы (ахѡыкгьы) ибзиаҙаны ирдыруан Бериа ҟазарала ишынаигҙоз Моцарт 21 аконцерт – ашәа «Уахынлатәи асеренада мач». Ҳаҵеимшхара матҵура имоуҙакәа даанхар ихала уи «ашәа» аҳәара далагар ҳәа ишәон. Усҟан азәгьы ихы изыхьчомызт, ажәларҟәа зегьы ҳзааҙаз ҳаб Сталин дҭазырхаз шәара шәоуп ҳәа ҽенак хәлаанҙа инаргомызт ауаа.

Ишаҟәхалакгьы Бериа еиликаартәы идырдырит иполитикатә кариера атҵыхәа шыпҵәаз. Иара уи акәызма, Сталин иҵыҵ сара иианыскылоит ҳәа ижәѡахырҟәа шьҭыхны, дшыҵшыз аминистрра еиҳаз аматҵура анимоу, азнык азы игәы ҵжәаны дахыҵсаарц аҟәикит, аха шәцәак зхарҵаз ҵшьынѡажәи зежә ихырхыргьы акы изаанымхози, уи иара изхон. Изаҟаразаалак акгьы инимырҵшит, уи акәым ирҭаз аматҵура деигәырҵьазшәа, еиҳау иҭахҙамызшәа ихы дирбеит. Ихы-иҷы ччон, аха игәы ашьа ҭыкәкәон, Сталин иҵсы анҭаз уаас иимшьаҟәоз иахьа рыда ҵсҭазаара имамкәа дахьыҟалаз ихы ихнахуан, ала иамура инаруан Хрушьчов ицәазна аѡы иржәны укәашароуп ҳәа Сталин дааисны дикуан. Уи зынҙа дзыкәашаҙомызт, ашьапеихгашьагьы издырҙомызт, аха изҭаххаз иаҳаҭыр азы ишьапҟәа ракәым, ухы уҟәгыланы укәаша иҳәар мап икуа дыҟазма.

Хрушьчов ачаала иркны, аҭәарҭа рхла ҳәа далартҵазшәа инапҟәа ҟьо деиҳәҭапҵаны даныҟәлалак, Сталин икьатеиах ҵтҵәарашәа дарччон.

– Амшәтҵәҟьагьы фымз рыла акәашара адырҵоит ацирк аҷы, шаҟа шыҟәса ҵуазеи ари ахохол ирҵара ҳаҷуижьҭеи, аха акгьы илымҵит, – ҳәа Бериа Хрушьчов дихыччо, Аду

игәы иахәоит ҳәа апаҷа еиԥш иҵеиларԥсны дахьиватәаз қыртбызшәала илымҳа дҭахәыҵ-хәыҵуан.

Хрушьчов аԥхӡы ихьшы изхара дкәашаны данаақәҭлак (Сталин иазхоуп ҳәа иҳәаанӡа дкәашалар акәын), – Ишԥасоуҳәаз исхамышҭи, қырҭбызшәала слымҳа иҭоуҳәаз иара ишиаҳауа еиҭахәеи ҳәа Аду иҵеыргызмалны Бериа дираргамарц дыԛәыргьежьааua дикуан. Аԥсра ахикааuан маӡала дызхыччаз, иара ихаҭа иаҳауа имҳәар ада ԥсыхәа имамкәа дахьҭеиргылаз, аха высшьа изыԛатԥомызт дыхәмарны иҳәазшәа аурысшәахь еиҭеигон.

– Амшәтԥәԛьагьы фымз рыла акәашара адыртԥоит… иҳәеит… Аума иҳәеит… –Сталин аччара далагон… Уи даныччоз Бериа иҵееихарԥсны дтәар ԛалозма, дицыччон… Аҿыцьагьы зхыччоз Хрушьчов иакәын, аха, игәы иалсызшәа иԛьышәԛәа лашьҭны дтәар ԛалозма иаргьы дрыцыччар акәымзи. Ажәак ала иухыччо урылычча ҳәа шырҳәо еиԥш Хрушьчов, игәы ԥжәон, аха дыччозшәа дирбон.

Усԛан ус иԛан, Бериа Сталин даниарԛьажәҿаз, ишәшьыра данытԥагылаз Хрушьчов датәаибо дыԛазма, амшә шкәакәа ҳәа дишьҭан, дихыччон, ахаан игәы иаанагозма инапатԥаԛа снанагоит ҳәа. Аха ишырҳәо еиԥш, аԥстазаараҷеы иԛамлац егьыԛаӡам зегьы урзыԥшызароуп. Бериагьы ус ихьит иацы дызхамытԥгылоз иахьа имтԥаԛьаԛьатәыс иоуит. Уажәытԥәԛьа адунеи иааԛәу зегь ратԥкыс еицәеишьоз Хрушьчов иакәын, аха адәахьала дицәнымхошәа иирбон. Иатәамбара, ихыччара, ицәымԥра Сталин иркны, иҭатыныжәга ала ихы дыԛәырсуа, азаарыгӡа изааимгацыз иԛаз… Урҭԛәа зегьы ихаршҭны, ихы бзиа излеиирбаша, уахгьы-ҵеынгьы азхәыцра даҷын. Аилатәарақәа раан Хрушьчов ииаиҳәалак имаирҵехәон, атԥкыс еиԥьны ҳәашьа амам, ҳҷаԥхьа иԛәиргылаз ауснагӡатә ду ҳаԛәшаҳаҭуп ҳәа зегь раԥхьа иара дҿагылон.

Аизарақәеи аилатәарақәеи рыда аҵеаԥьара изеиԛәымшәо аҭагылазаашьа ԛалар, Бериа игәҭакы анагӡара изымариахомызт, зегьы ишырбоз, Хрушьчов икәа дҭаланы имаԥра акылсра изыцәгьахон. Ихала диԛәшәар диԛаҭәарашәа игәы инаҭон. Дхәыцуан ишԥеиԥъхари ҳәа, аусура ашьҭахь ачеиԥьыка ԛатԥаны иҿныԛа дааиԥхьарц далагар, ԥаса Маленкови, Булганини есымчыбжьа инаԥхьаны ачара анырзууаз, сара сухашҭуан. Уажәоума санугәалашәа ҳәа мап ицәикыр ҳәа дшәон.

Акы затцәык иаанхоз, ԥсшьара данцоз ихьчареи, ихылаԥшреи Бериа инапхгара амамзар шамуаз идыруан. Уи еиԥш аамҭа анбааиуеи ҳәа уахгьы-ҽыҵгьы дыԥшын. Аха Хрушьчов Москватәгьы егьыртгьы адачаԛәа (Сталин иԥсы ахьишьоз) зегьы мап ртцәикит. Аԥсшьара акәым, ашә аартны сшьапгьы ѡнасыргылом ҳәа реиҳәеит: Бериа уи даара игәы иахәеит иаразнак ихаҷы иааит иԛаитцашаз: Хрушьчов изы хазы адачаҷыц ргылатәын, аха иаба? Ари азтцаара аполитбиуро аилатәараҷы зныкымкәа-ѡынтәымкәа иалацәажәеит, аԥхьа Крим ҳәа азгәартеит, аха Бериа ихирбгеит, ашьҭахь Шәача рҳәан, уигьы «рымпытциршшеит». Атцыхәтәаны Бериа ихаҭа Аԛҳәа аԛалаԛь алихит. Аполитбиуро ачленцәа аԛәиршаҳаҭит, аха Хрушьчов ихаҭа ишидикыло уара еилкаа ҳәа Бериа идыртцеит.

Бериа уи акәын ииҭахыз, абас еиԥш инапы иананыртца дхырбза-кәырбзо Хрушьчов дааидтәалан, Аԛҳәа акалаԛь агәҭаны адача узҳаргыларц ҳаицҷеакны иҳазбеит, иахуҳәааузеи? Мап шумҳәо агәра ганы сыԛоуп, избан акәзар Аԛҳәа иахьеиҵьу аҭып адунеи зегьы еимударгьы иузыԥшааузам, ашьхеи амшыни рышьхәа ахьеивтцоу, амшын иҭытцуеи ашьха ихытцуеи аҳауа еизѡыда ахьеилало, шәышыԛәса инареиҳаны ауаа иахьныртцуа. Насгьы уаԛа иԛамло иарбан шәыр хку, аха атама акалашәа иԛалоит, сынтәа еиҭауҳар ҳаԥхьа иаҷалоит... Насгьы изеиԥшроу ауп иуҳәаша, ацәа апырпыл еиԥш иԛаԥшьшьза, ахьы еиԥш агәы ѡеижьза, ацха аԛара ихаахоит, хәшатцас уҷы иҭазыҭуеит. Шьыжьымҭан уѡагыланы асоф уныԛәгыланы унапы нагзаны ухала иааҷыхны афѡы лаҳа-лаҳауа ииаанкыланы унапала ицәырԥссаны афара зыԥсоузеи... Хәы амазам... Бериа атаматәы абасԛак зегьы ирылкааны дзалацәажәоз, акгьы иадҳәалазамкәа иауиҳәахуаз, уи ибзианы идыруан Хрушьчов ашәырхккәа зегьы ратцкыс атама шеиҵьеишьоз. Шеишыԛәса иааиԥмырԛьазакәа иԛалозҭгьы, уи ада аҷеа шәыр хкык иҷахьы иѡеигомызт.

Сталин идачаҷы ианеиԛәшәалоз, атама зҭаз аиашьчик шеибгаз инаганы ивараҷы идыргылон. «Абри зҷало атцла унамҭагыланы ухала иааҷыхны унапала ицәырԥссаны афара зыԥсоузеи» ҳәа шиҳәоз акырынтә иаҳахьан. Бериа Хрушьчов игәы скуеит ҳәа даҷын.

Хрушьчов ҷымҭзакәа дтәаны Бериа дизызырѡуан. Уигьы игәалашәаԛәоз, ихамыштзо изаанханы иԛаз агәынамзараԛәа

маҷ ыҟазма. Ибла иаахгылт мҩышак аҩны адачаҩы аполитбиуро ачленцәа зегьы крыфо-крыжәуа ишеидтәалаз Сталини Бериеи ааилацәҟәны амш шиларгаз.

Хрушьчов дтәаны Сталин иаԥитцаз аныҳәаҩа анкылара дшаҩыз, угыланы ааанукылароуп... Ега шәзаасгандазгьы Кавказаа рстолмѡаԥгашьа атцас шәсызмыртцеит ҳәа Сталин аҩыԥныҳәа иитеит.

Хрушьчов аҭамзаара шьҭатцо ашырҳәа дѡагылан ахныҳәара далагеит. Уи дахьынҵагылаз Бериа ацәиик итам-тамуа иҟалацәахьаз тамак аалыхны инаганы Хрушьчов иҟәардә агәҭа иԥәитцеит. Жәабзиас иааидыруаз акы аанмыжькәа иикыз атцәца дахныҳәаны (Акоммунист партиа акәын ныҳәаҩас иаԥыз) инҭыркәкәа ижәны дахьынатәаз, атамарҭ итцаҟьацын еиԥәа рхәаша иагеит. Акысгьы уи аҩны шкәакәа маҭәала деилаҳәан. Ихьыз изымдыруа дѡеихан дѡагылт. Ишьҭахь атамарҭ ахьадҟьацылаз еиԥәа иҟьашьызшәа иалатата ааанхеит. Хрушьчов дбалы-баҭо сзыԥәтәаз закәызеи ҳәа ишьҭахьҟа дааҳәааны Бериа дныԥәсны иааԥәиԥааит. Хрушьчов акгьы ыԥәымшәа аниба ахьымзҭ сгазар ҟалап игәахәын иԥхеишьеит, ихы агарҭа имоуа дҟалан адәахьы деихеит, ишьҭахь реиамарыхакәа сыздәылтцуазар ҳәа, аха ашә аҟны даннеи зегь еицгәарҭеит, ишьҭахь еиԥәа ѡеижьҵа иҟьашьны ишыҟаз.

Сталин ари еиԥш збарыз иара иакәызма ибжьа ҭганы, акыр-кырҳәа аччара далагеит.

Хрушьчов уаҳа даанымгылаҵакәа имашьынахь дцеит, дыԥсыр еиҩьаишьо аҟынҵа ихы ицәымыԥханы.

Мчыбжьык ихы дѡахан иѡызцәа дзырҩаԥшуамызт, ихьтцәҟьаз аиаша издырамызт. Ашьҭахь зынҵа ианхьааигаҵа Микоиан иеиҳәеит, Бериа шиакәыз ус изызуз.

... – Харгьы уажәшьҭа ҳаԥшԥаԥәаҵам, Москва уахгьы-ҩынгьы иахьеилашуа ҳаалымтцҵакәа ҳалахар ҳаԥсҭазаара ҳаркьаҩуеит. Сара сыԥсҭазаара атцкысгьы уажәы сзызхәыцуа уара утәоуп, сара схала сакәҵам, асоветжәлар зегьы ирҭахуп, уара ҳвожд ду, ҳаԥхьагыла, ҳахшыѡртцага, акоммунист партиа аԥсҟы зку, ажәларԥәа зегьы рлахьынтца зчаԥо... Шыԥәсы рацәала уҳамазароуп. – Бериа иажәа анагҵара даҩын. – Уареи сареи еицыҟаҳцап Аҟәа адачаԥәа... Егьырҭ иуҭаху уаҳа аҵәыр дыҟазаргьы Аҟәа ҭыԥымзар иҟоузеи. Суҳәоит, иаразнак мап умкын. Цԥьа уазхәыц... Акыр шыԥәса уара ухшыѡ

ҳагымхароуп… 145 шыҟәса зхытцуа раасҭа уареи сареи макьана ҳаҵкәынцәами. Аҟәа инхо (аҭыпантәи ауаа) 145 шыҟәса зхытцуа, аҽеы иаҟәтәаны идырхәмаруеит, атцла иҟәланы ажь рҭааueит, ашәа рҳәоит, иҟәгьежьаа икәашоит, аҽы ржәуеит, аҳәса рызгьы макьаназ ихацәоуп. Изныры мтцрызеи, амрахәага хаа ҳара Москва ахаан иҳамбац дара ирыҟәԥхозар, зегьы ирейгьу аҽы дара иржәуазар, зегьы реиҳа ихаау атама дара ирфозар…

Бериа ҽаԥхьа атама аҵбахә анцәырига, Хрушьчов деицрашәеит, ичҳара хыжжуа иԥсахы ааины ихәда иаатцагылт, дитцаҟьаны ддәылицарц игәы аатциаххит, аха мчыла ихы ҟажо, ари ацәгьаршҽы игәы иҭеикыз нагҵаны исырҳәап ҳәа иҵбан, – Аҟәа ҳәа уахьаҷу ақалакь агәҭаны уаҽ днымхаҵо адгьыл ҭацәны ишьҭоума? Сара уи ақалақь аҷеы изныкымка снеихьеит, сналс-аалсны избахьеит, аха ауаа еивтцаԥах инхоит… Уара адачаҟәа ургыларц абауҭаху? – ҳәа дизтцааит.

– Ауаа инхо хаҳмыртцәои… уи акры аҭахума… Хьаас иҟоумтцан, уагьазымхәыцын… Уи сара избап… Уи сара исусуп. – Хрушьчов иитаз азтцаара агәахәара инаҭан аҭак ҟаитцеит.

Хрушьчов Бериа иҟаитцаз аҭак ма ицәгьоуп, ма ибзиоуп ҳәа ажәак ахимҳәааит.

Бериа уи еиҳагьы агәыгра инаҭеит, анаҟәҷеимҭ даҟәшаҳаҭхазар ихы-иҷеы ианымԥшырц залшом Хрушьчов ихы-иҷеы хәыц-хәыц дахысит лаԥшыла, аха изаҟаразаалак акгьы изанымхит.

– Акгьы анахумҳәаа ишуцәымҵым аҟара збоит… Ҳтәылаҷеы ирейгьҵаҟәоу архитекторцәа ирыдыстцоит апроект аҟатцара иалагарц. – Еиҳа-еиҳа ихы-игәы дҭалон.

Хрушьчов Бериа ддәылтцны данца ашьҭахь акыраамҭа дазхәыцуан иатцахарызеи абри ацәгьаршҽы, Аҟәа ақалақь агәҭаны наԥьнатә аахыс инхо ауаа хыртцәаны адачаҟәа уаргьы саргьы еицҳаргылароуп ҳәа дызлагаз. Жәбома аҳәынҭқар ҷеыц, шәхыртцәаны ихазы адача иргыларц даҷеуп ҳәа ажәлар сцәымыгра диркырц азы акәзар. Аԥсуаа сара лымкаала бзиа избоит, сыԥсы еиҟәдырхахьеит, хыԥхьаҵарала ирацәам, аха аҭоурых ду рымоуп анысҳәалак игәаԥхомызт, сцәымгра дакны даго дсыхәаԥшуа далагон Сталин.

Санҟәыԥшыз акырынтә сцахьан, Аԥсны агеи ашьхеи сахьымнеицыз ҳәа дгьыл ҷатцакгьы аанымхеит. Аԥсуаа ртцаси рҟьабзи бзианы издыруеит.

Аԥсуа дшаԥсуоу злоудыруа азба уакны исыржә ҳәа иашҭа ааҭалар, азы ҳазҭада иҳамазам ҳәа уаҳәаны аҽы аадәылганы иуиржәуеит. Рчеиҵьыка рнапы иԥәыргыланы иуԥылоит. Ирзымдыруа сасык дырзымҽахытцыр, узустада, маҵурас иумоузеи ҳәа рхы иаҭәашьаны иазҵаазом. Асас нцәаҵас дрыԥхьазоит.

Зны ԥхынрак гәыԥҽык аҷар шьханыҟәара бзиа избоз сыманы, Ритца ахахьы ашьхарԥқәа ҳарҷан. Ҽызара ҳзиуан, аҭыԥантәи анхаҽы Хынтрыгә Хагәу (уи ихьзи ижәлеи исхаштзом) ақәра шимазгьы деилҟьа еилгәыцәза, деилыххаза, аҵыс еиԥш дласза дныԥәԥала аақәԥало акәын ҳаԥхьа дгыланы амҽа ҳарбо дышцоз, уи даара дшәарыцаҽ ҕәгәан, иназқәикыз иакәиршәон. Ашьхатәы даара ибзианы идыруан, аԥсаатәԥәа рыбжьала, аеҵәаԥәа реилацәҟәысшьала амш зеиԥшрахоз уеиҳәон.

Шьхак ада зегьы ҳархысит, иахьзу сгәалашәом. (Хынтрыгә урҵ зегьы рыхьзԥәа идыруан). Шьҭа иазҳархап, агаҟа ҳалбаап иҳәеит, уи ҳааԥсаха ҳаԥсы ааиҭаҳԥырц ҳанаатәа. Иаанхаз ашьха ҳала ҭырхаха аҷаԥшра ҳалагеит, ҳахәнарц шаҳҭахыз ирдыруа.

Хынтрыгә иҭахымхеит, ари иаабахьоу иреиԥшым, ахәнареи албааареи мариазам ҳәа ҳаиҳәеит, иаҳҷемырхькәа, ҳгәы дасыр ҳәа дацәшәо.

– Иҟалом, егьырҵ зегьы ҳрыхәнеит, ҳалбааит ак ахала иааныжьны ҳацәшәазшәа ҳзыхынҳәуам, – ҳҳәан иҳамуит.

– Шәара ишышәҭаху сыҵкәынцәа… Сара, шәара сшәыцәшәаны азы ауп изысҳәо. Сара сзы уи ахәнареи албааареи акгьы аанагазом. Амала еиҭашәасҳәоит, ари ашьха алеишәацәгьа ҳәа иашьҭоуп, шамахамзар аҭыԥантәи ауаагьы аҷалазом. Уназыԥәгыло зегьы утцакәымпылуеит, убгартцарц… Иԥагьоуп, ауаҽы ишьапы ақәгылар аҭахым…

Иага иҳәандазгьы иҳамуит. Ҳаԥхьа даагылан ҳкыдлеит. Ҳаишьҭагылан ҳцон. Сара Хынтрыгә сишьҭаланы снеиуан. Ҳҽаскьацыԥхьаза еиҳа-еиҳа иаҳзыцәгьахон, иашатцәҟьаны ҳшьапы назыԥәҳаргылалакгьы ҳатцатцәины алада иҳахон, ҳшьамхԥәа кәадахеит, ашәарагьы ҳауа ҳалагеит, шьҭа иазхоуп, ҳашьҭахьҟа ҳгьежьып ҳәа даахьаҳәны иҳаиҳәар азәгьы мап ҳԥуамызт, аха ҷеиҭуамызт, ирылоу ԥыршәааит… Сара ианрасҳәоз ирымуит… Уаҳа ҳалшом ҳәа рхала ирҳәаанза схын-

ҳәраны сыҟам ҳәа игәы иҭеикызшәа дцон ԥхьаҟа. Дцон, аха дышԥацоз, ҵьабаак мбаӡакәа акәын ишьапқәа шеихигоз. Ҳара ҳшьаҽақәа еихаагацыԥхьаӡа ҳшьамхқәа ҵысуан, иаҳзышьҭымхуа аидара ҳаҵаланы ҳкыдызшәа аԥхӡы ҳалҵуан.

– Макьана арха ианыланы инеиуа ҳаиҿызоуп, ҳаԥхьаҟоуп ашьхаҵәҟьа ҳаҽалараны ҳаныҟоу, – ҳәа зны-зынла ишьҭахьҟа даахьаԥшны дҳацәажәон. Аха ҳара уи хьаасгьы иҳамаӡамызшәа ҟаҵаны, ҽымҵӡакәа ҳишьҭан.

Абас ҳашнеиуаз ҽаҟьа баԥсӡак ҳаадгылт, шәарахымзар ауаҿы аҽалашьа имаӡам ҳәа угәы иаанагарын.

– Ара аҽысра маҷк иманшәалам азәазәала шәаҽызгароуп, – иҳәан, Хынтрыгә даҽамлакәа даагылт.

Ҳгәы имышьҭырц азы акәхап «маҷк иманшәалам» ҳәа зҳаиҳәаз.

– Ҳхынҳәрыма? – иҳәан Хынтрыгә даасҽаԥшит, ҳашшәаз ибазар акәхап.

– Мап, ҳхынҳәӡом, ҳаҽысроуп, – ҳҳәеит ҳазегьы.

– Ус анакәха, азәазәала шәаҽызгароуп…

Аԥхьа сара соуп ишьҭаланы иаҽалаз.

– Сшьапы ахьыԥқәсыргыло ҵԥьа уахәаԥшла ианеиҭазгалак аҭыԥанытҵәҟьа уара утәы ыԥқәыргылала, – ҳәа сгәы сеанитҵеит.

Арахәыц еиԥш ипаӡа иаҽгаз амҿа ҳаҽысны ҳнеиуан Хынтрыгәи сареи ҳхала, егьырҵ зегьы игыланы иаҳзыԥшын. Сылаԥқәа ааихмырсыԥьӡакәа ишьапқәа срыхәаԥшуан, иахьиргыло аҭыԥ сцәеилагар ҳәа сшәаны… Иныԥқәыргыланы ишаашьҭихлак аҭыԥаҽы сара сшьапы ныԥқәсыргылон. Ҵьарак узаатгыломызт, уццакынгьы узцомызт. Ҳанаҽала нахыс Хынтрыгә ацәажәара даҟәытцит, ԥыҵк ҳанынаскьа, алада ахԥсҭахьы умԥшын, аҿада уԥшла ҳәа ибжьы ааҽыҿит ацаҟьа ҟьантаз.

Ииашаҵәҟьангьы алада уԥшратәы иҟамызт, аҵа аҟынӡа улаԥш наӡомызт, ублахаҵ ааилахынҳәны маҷӡак иадамхаргьы уанаазаза-маза ҳаґеимшхара уалҟьаны хланҵы унҭахәаша уцон ахаан убаҿҵа ахьрызҭымго ашҟа.

Абжараҟынӡа ҳнеиуан еиԥш, сшьапы ахьныԥқәсыргылаз иамкит, ахаҳә сытцакәымпылын саҽҟьеит, нацәкьыск ашәпара ада змамыз ҵиаак ацаҟьа иалиааны иалагылаз сеаларԥсны искит. Иара убасҟанҵәҟьа Хынтрыгә даасымҵасны дыҿсыхан сшьапы саақәимыргылазҭгьы, сеаларԥсны искыз

аԥыматԥə ашьаԥа нытԥԥны саманы ицон. Аиаша ами иуҳəаша даара сшəеит, аԥсратԥəҟьа ала сԥамԥшыцызт убри аҽенынʒа. Сшьамхԥəа сытԥамгыло, сарыхьԥашьызшəа сыци-сышəи еитԥамгыло сҟанатԥеит.

– Умшəан, угəы умышьԥын, ахацəа рымԥа ауп ҳазну, – иҳəеит Хынтрыгə.

Уи иажəаԥəа «ахацəа рымԥа ауп ҳазну» ҳəа иихəаз, ашəара исоуз насыхҟьа иргеит, сшьамхԥəа ԧəԧəаʒа иаасытԥагылт.

– Уареи сареи ҳахьынʒааз, уаԥ дзымааиʒац… Иазҳархап, ҳашьԥахьҟа ҳхынҳəып – иҳəеит, изаҟаразаалак шəарак ибла ихумбаазо.

Еилыскаауан, сара сзы ауп ҳхынҳəып ҳəа зиҳəаз, ихала иакəызԥгьы уи ашьабысԥа еиԥш дласʒа даҽысны дцон.

Ҳхынҳəып аниҳəа ԥьеи мап скрын…

Ҳԧьежьит, егьазундазгьы сгəы аԥыԥаҽы иааиуамызт… Имаҟа садҽаҳəаланы саҽигеит.

Сԥызцəа ишьхныԥсыланы игылан, саҽганы снаганы снарылаиргылаанʒа.

Нарцəы уцаны уааит ҳəа исыдныҳəалон. Хынтрыгə гəыраз дгылан дҳахəаԥшуан дыччо.

* * *

Хынтрыгə санеиԥəирха ашьԥахь ауп Лакобеи сареи ҳанеибадырыз. Шəагаала даԥцамызт, деинԥəылагьы дыҟамызт, уаԥ фархьк иакəын, аха амца далаурԥалар икьысааанʒа иалԥоз дреиуан, хыла хшыԥла даара дԥцарын. Зегьы рыла дфырхатԥан, ижəлари ахаԥəитреи ихы рыԥəитԥон, ахəыҵы инаиркны аду иҟынʒа зегьы дырнаалон… Ижəлар дышԥарԥахыз, бзиа дышԥарбоз, ихы хəыцк алшəар ҳəа ихʒыʒаауан… Иара изы иаԥаххар рыԥсԥазаара еигʒомызт… Заҟа бзиа иҟаз Аԥсны иара напхгара ахьынʒазиуаз… Ҳԧəаанагарԥəа аартны еибаҳҳəон убри аҟынʒа ҳаизааигəахахьан. Бериа дицəымԥын игəра игомызт, «ихы инаркны ишьапаҟынʒа дҟьашьуп, даара дхəымгоуп, иуеиҳəо акəзам игəы иԥоу… Иутԥеигало уздырʒом… Уи сара деилкааны дшыздыруа еиԥш, шəарԥ азəгьы дшəыздырʒом. Изуасҳəозаалакгьы уҽицəыхьчала… Уи ихалашьа злаҟоу ала лассы Қырԥтəыла дазымкыкəа Москва дааны, аҳəынԥԥарра зегьы импыԥԥаихаларц аԥəимкуазар сыхьʒ ҳəаны усмыԥ-

хьан» ҳәа изныкымкәаны исеиҳәахьан… Сара, ухы ицәыхьчала ҳәа дсылабжьон… Иара ихы изымыхьчеит… Қарҵ дахьнеиз иааиқәшәаны дыԥсызшәа рылархәеит, аха сара уи агәра сызгом… Бериа ахәшә иҵаны дишьит ҳәа усҟан иныҵаԍаатцыԍны иааԍыз… аԥхьаҵәҟьа исызхамҵеит, аха иахьа уи ус шыҟаитҵаз агәра згоит… Хымԥада, Бериа агьангьаш Лакоба ахәшә иҵаны дишьит.

Лакоба Аԥсны напхгара ахьынҵазиуаз Бериа ацәгьаршԍы иитахыз изалагҵомызт, ашәҵқәа ртәыла ԥшҵа хәыҷы… Дзыцәшәоз даныҟамла, аҽны инаркны Аԥсны анархәы-аархәра далагеит иааитахыз зегьы алагҵо. Иахьагьы исзеилкааԥам уи аԥьныш, аԥсуаа убасҟак изицәымҵыз. Ԍынтә аполитбиуро аилатәарақәа рҽы аԥсуаа Ҟазахстанҟа рахгара апроект азырхианы азҵаара ыԥәиргылахьан. Аԍынтәгьы Сталин ақәҽимҵит… Макьана ҳаарԥеиԥшып, мамзаргьы уаҳа уаламцәажәан уи азҵаара ҳәа акәзу иҽымҵра иаанагоз, аҳәара уадаԍуп. Хрушьчов уажәы абартқәа данрызхәыц, иҟалап уи Аҟәа адача сзыргылара иҽазҵәылхны дзашьҭалаз, «ипланқәа» рхыԥхьаҵараҽы иалазар аԥсуаа рахгарагьы ҳәа агәаанагара иоуит.

Хрушьчов игәы дамжьаҵеит… Иашоуп, Бериа план хадас имаз Аҟәа адача изыргылара дгьежьуа дзашьҭаз сҽеысзизааигәатәуазар ҳәа акәын. Иахьеи уахеи дахьимбоз инапы ахьымнаҵоз даныҟала, дицәыхараханы данаанха дахыԥсааԥан.

Сталин ихаан дамышьцылахьази, аҵыхәтәаны иԥсымҵаз дидирҟьеит акәымзар, иԥсы агәыцә даларгыланы димамзи. Дара аԍыцьа рхала ииаидтәалан, атәыла дуззa иқәынхоз, ажәларқәа зегьы рлахьынҵа рызбон. Ҵьоукы хдыртцәон, аҽа ҵьоукы ндырхон. Сталин еиԥш акәын Бериагьы зегьы шицәшәоз… Хрушьчов иҽгьы ус дҟаларц иҵахын… Иҵахын акәым, иааҟамларгьы зуам ҳәаҵәҟьа иҽазышәаны, Ԍыстаарас, гызмалрас илаз зегьы еизакны дашьҭан, уахгьы-ҽынгьы дмыцәаҵакәа.

Аҟәа адача аргылара Хрушьчов дизақәыршаҳаҵхар, игәҵакы зегьы нагҵахоит ҳәа иԥхьаҵон. Аха Хрушьчов акгьы ахьахимҳәаауаз деитҵанарҵәҵәон, иаанагоз издырамызт.

«Ма ааи, ма мап, изакәызаалак акы иҳәар схы зқәыскуа сымдыруази. Дҟәызгаҵа дтәаны дсыхәаԥшуеит, игәы иҵоу иҽы

иаирҳәом»… зны абас дхәыцуан, аҽазны «исҭахымызҭгьы иаразнак мап ҳәа уасымҳәози, анаҟәҽысымҭ, сақәшаҳаҭуп ауп иаанаго. Уззыԥшузеи, апроекҭ аҟаҭара иаларга» ҳәа акәзар уи иҽеымҭра змааноу?

Уажәы аҭагылазаашьа злаҟалаз ала Москва иареи сареи еизааигәахашьа ҳамаӡам… Аԥсныҟа дсызгар, дыркәымпылуа ишысҭаху снапаҽы дсоуан. Машәыршәа акәӡам сара уи азы адача ҭыԥс Аҟәа залысхыз. Уи Аԥсны бзиа ишибо здыруеит. Аԥсуаа ахгатәуп ҳәа азҭаара ыԥәсыргылацыԥхьаӡа, зегь реиҳа изгәамԥхоз иара иакәын. Аполитбиуро аилатәара ахьынӡацоз ҽиҭуамызт, аха ҳанаадәылҭлак: «Ирымоукуазеи, иҟарҭазеи цәгьарас рыԥсадгьыл иахгамзар амуа. Азәгьы иԥырхагоу милаҭӡам иахьа сара сыԥсы ҭаны абра сахьгылоу зыбзоуроу аԥсуа нхаѡ иоуп… Уаргьы Аԥсны акәӡами уахьиз… иудыруазааит сара аԥсуаа рахгаразы снапы шышьҭысымхуа, упроекҭ мап шацәыскуа», ҳәа изныкымкәа исеиҳәахьеит… Сталингьы ус акәын «иузырухьозеи абасҟак рцәымгра укратәы еиԥш, бзиарамзар цәгьарак урҭ ауаѡы изыруӡом… Баҭымтәи аԥсуа нхаѡ Ҳашым Смырба сеиԥәирхахьеит. Аԥсуаа сцәымгӡам сара» ҳәа акы аасҳәар игәаԥхомызт, сѡыза иоуп иҳәон. «Сара Коба уара Лакоба» ҳәа дишьҭан, еизааигәан. Аха нас ишԥаҟалеи Лакобеи иареи реизыҟазаашьа? Пицунда «Ԥсыӡкра данцоз»… амшын дхыланы дышнеиуаз, аԥшаҳәаҟынтәи ицәыцатәаны еихсит. «Иҳаихсит ҳѡыцьегьы ҳкылкааны, аха аразҟы ҳаман, ҳаиԥәхеит» – иҳәеит Сталин усҟан.

… Уѡыза гәакьа Лакоба иоуп еиҽызкааз ҳҭархара ҳәа аниасҳәа Сталин дгәааит, ахәгьы-аҽгьы сыԥәимырыглт. Аха ашьҭахь хәыҷы-хәыҷла агәра исыргеит иара шиакәыз чарҳәара ҟазҭаз, аҳәаахьшьцәа азыҟаҭаны ишимаз, уи аҽны Сталин иҭархаразы.

Лакоба даныԥсы Сталин адышшыларатә телеграмма ааимышьҭӡеит Аԥсныҟа. Игәи-игәи еилаԥшуа, ашьҭра еиҳа игәы азцо дыҟоуп ҳәа Москвантәи адырра ансоу, Троцки дыԥсит ҳәа уаҳаны адышшылара ҟаутӡар еиԥшхоит, Лакоба иԥсра угәы ишалсыз Аԥсныҟа ателеграмма андәыԥәуҭа ҳәа иасҳәеит. Усҟан дсыԥәшаҳаҭхеит.

Сталин ателеграмма ааишьҭызҭгьы Лакоба иԥсра игәы ишалсыз атәы зҳәоз, уи зхы иазырхәоз рацәаѡхон. Саргьы исҭаху зегьы сзыҟамҭо снапԥәа ҽанаҳәон.

Лакоба даныржуаз аҽны иҟаз ажәлар Сталин ителеграмма ианбаԥхьои ҳәа рлымҳа кыдҭаны иҙырԥуан. Зегьы ирдыруан урҭ ишеиԥызцәаз, ишеизааигәаз.

Сталин иҟынтәи адышшыларатә телеграмма аныҟамла, рыбжеиҳараԥык ирҳәо рҽамшәо иаанхеит... Аԥснытәи аиҳабыра ари бзиарак ишазҳәамыз гәԥарас иркит, иара уи аҽны нахыс ргәы рымкьеит.

Ажәак ала, «Сталин аԥҳәыцьма имԥахкьара сылшазар, Хрушьчов амшәҳәыс ижьара, иҟаҵәара иахсыртцуазеи... дцан, даан, аԥсра дахзырԥаз аԥсуа нхаԥы дихаштҙом. Аҟәа идачаҽы, игәы каршәны ҭынч дыштәоу «сеиԥәирхеит» ҳәа дзыцәнымхо раԥхьа дгыланы аԥсуаа рҟамаԥәа ҭԥаа уаҳшьуеит ҳәа ишихагылоу исырбап... Амшә еиԥш дырбыбны дрыластцап... Ишыгәрагацәам, апартиеи Асовет мчреи рзы ргәы шыцԥьам, ишаҕацәоу ихасыртцап... Уи алагьы аԥсуаа рахгара сырццакып», ҳәа дхәыцуан.

Хыма ԥсыма ирццакны апроект дирҟатцан, инаган Хрушьчов иаԥхьа иԥәитцеит, даара гәахәарас иҟатцаны идикылоз ҵьишьон, аха иаартны дагьаґрамԥшит, ажәакгьы ахимҳәааит.

Абзиара ҟастцоит ҳәа сшаҽыз схамыждара ҟастцазар? Апроект дааҳәынгьы дахәамԥшит, егьырҭ аполитбиуро ачленцәа аламырхәҙакәа уареи сареи ҳхала Аҟәа адачаԥәа рыргылара ҳалагар ҳарзеилкааиам... Сара исмырҳәакәа уара урацәажәа, изҭаху дҟалозар мап рыцәктәым ҳәа акәзар абасҟаамҭа иҽымтра иаанаго ҳәа, аҽа хәыцрак изцәыртцын аԥхьа Булганини Маленкови драцәажәеит, маҙала Микоиангьы еиҳәеит, аха ахԥыкгьы еибыҳәаны иҟазшәа аҭак ирымҭаҙеит. Шьҭак зынҙа ахәыцраԥәа ддырҟьалеит.

Анышә дытцаланы дзытцымтцит, аамҷыдарахаз иааҟаимтцаз ҳәа акгьы аанымхеит, аха адача азтцаара ацәашьы ххаҙа иаркны ишуку иумпытцацәар еиԥш инаимпытцацәа ицеит.

* * *

Москва дуззa дазкуамызт, дгәааны дычны дытҟәацырц егьигмызт, аматцура ҽыц иртаз иара изы иҭшәахан, дҭархха дҭарҟаца дакын, дзынаҳәы-ааҳәуамызт. Ԥаса аполитбиуро ачленцәа зегьы ршәаны амацәаз ахы иҭаргьежьуа ишимаз еиԥш амчра ахьимамыз, аԥсыҙ аҙы зтцабаны аҟәара хаҳәԥәа зхы рынҟьо ирыԥәхаз деиԥшын.

Дхәыҷны дҭагылазар аахыс ианзҟәиклак зегьы ҵышькласрада изыҟәҿио иааиуаз, раԥхьаҙа акәны игәҵакы изынамыгҙакәа дылҵшәадаха даанхеит.

Азнык азы, игәы цеит, ԥеызкәыршаны иикыз агәыцә дахьыҭрны хлантцы дызлаҵалаз ала днапҟьа-шьапҟьаны махәык аԥынтца акәзаргьы дахьынԥашаланы ԥеизаанымкылакәа дыцҟьа-шәҟьа дышцоз агәра игеит, Аҟәа адачаҟәа рыргылара аниҟәымҿиа.

Аха Бериа алакә аҿы «зхы хсаны инкажьны... ихы хызсаз иаҳәа аҵра иҵалааҙа зхәамц аԥа хык аалтцны изхагылоз» ҳәа ззырҳәоз дреиуан.

Ԥнак шьыбжьаанҙагьы ԥеамеимырхеит, иаразнак ихы ихагылаз ԥсахны аԥа х-ҿыцк ихаиргылазшәа ԥеааиҵакны деитцас дуууаҙа дыԥан, ахаан дызҵымтцуа дызҵаҳараны иҟаз ажра дахыԥаны, нырцәҟа дкаԥеит. Уахьынтәи даахьаҳәын, схазҭахәы шәымоуп... шәызегьы шәшьапы сыҟәыргыланы ажра сҵашәыжьырц шәҵахын... Ҳауа иҵаҳауа даабап... Шәара нырцә шәаанхеит сара аарцә сыҟоуп кьыс сымаҙамкәа, шәызегьы аҙәаҙәала уи ажра сара сзы ижәжыз шәара шәҵасмырхәашозар саб Ԥауле сиԥам ҳәа ргәаг дыкны даго аполитбиуро ачленцәа зегьы Хрушьчов дназлаз, мцурак рытцагаланы, дара дара еичырчаны, иара инапы имырҟьашьҙакәа, аганахь дгыланы, игәы дҵаччо дрыхәаԥшуа, ишыҟәибахуа ибарц азы иҟаҵатәузеи ҳәа дыцәгьахәыцуа даатәеит.

Баҟәа, Қарҵ, Москва аус ахьиуҟәоз, ауаа реинҟьаразы, реибарфаразы аԥышәа ду иара иаҟара измадаз, зынҙа ихы ԥьабаак амырбаҙакәа иҙбеит иҟаитцашаз.

Сталин иԥсы анҵаз, ианеизыбзиаз, игәра ганы ииҳәоз анхеитцоз еиԥш аамҵак имазҵгьы Бериа Аполитбиуро ачленцәа уажәы датәазымбаҟәо ԥенакгьы инеигомызт, рызегьы ирбаандаҭуан, Акоммунист партиа шәаҒацәоуп ҳәа, аха уи аамҵа хынҳәышьа амаҙамкәа ицәцахьан, зҭыза звыршьааз аҟәыцьма ахала ианаанхалак еҳагьы иаҿаапкны, ԥсы зханы иааԥыло зегьы ирышьҵалоит рыхәдаҟәа ԥызыжәжәоит ҳәа шырҳәо еиԥш, уи устцәҟьа имчхомызт акәымзар даарылагьежьны рызегьы рыхәдаҟәа ԥижәжәон. Аха абаа кылжәаны сцоит ҳәа хыла иасыз еиԥш, абаа акгьы амыхьҙакәа иара ихы надԥыххаала ицар ҳәа дшәон. Баас ииԥхьаҙоз КПСС Ацентр Комитет акәын. Хаха дажәымлакәа аҵа аҵшәаара далаге-

ит, ус изыҟатцар аҳәынтқарра аилажьра изымариахон. Напы аиркит ареспубликаҟәеи аобластқәеи рнапхгаѡцәа, Асовет мчра иаҒацәоушәа ашәҟәы цәгьаҟәа рзыҟатцаны аҙәаҙәала рматцураҟәа рамыхра, рырбаандаѡра, мчыла рҽахәы рҽыхра… «Ажәлар храҒоуп» ҳәа рҽала иддырҳәаанҙа идыргәаҟуан, рыԥсы мцо имааua иҟартцон. Урт рхатыԥан, иара итәҟәа аполицеицәа нахаргыло, атцыхәтәан Ацентр Комитет иаҒоуп ҳәа аара рыдтцаны ирбаандаѡырц, атәыла амчра зегьы иара инапатцаҟа иааигарц.

Автономтә республикаҟәеи, атәылаҽацәҟәеи аобластқәеи данрылга Украинеи Белоруссиеи рнапхгаѡцәа ыҟәызгаша аус еиҟәырҽаҽеаны Ацентр Комитет аҽы инаганы иҟәитцеит… Убасҟан ауп аполитбиуро ачленцәа ацәа иаалтцызшәа иаапшны ианырбаз Бериа иртаз аматцура, абга ауасаҟәа хьчала ҳәа иамаздаз ихьыз шрыхьыз.

Аҽеа мышҟәак иаҙар иҟаитцашаз здыруадаз, акгьы игҙамызт, Аполитбиуро ачленцәа рхатаҟәагьы ацәгьа рыбжьаҳәо дара-дара рыгәра еибамго, аҟынҙа инеигарц, аха игәтакы дахьырмыгҙеит, амат еиԥш ашҳам иҽыкәкәа Кремль дшыѡназ ааитцырхын, ддырбаандаѡит.

Заҟаѡ ргәахәтәы иахьимыгҙада, заҟаѡы харада барада аара рыдтцаны рыԥстазаара иҽаҟәада, заҟа ѡната ашә маатзо иакызеи, заҟаѡы еибакәеибаха ааанижьда, заҟаѡы рыбзиабара ишьыда… Заҟа гәнаҳара ҟаитцаз ԥхьаҙашьеи еитаҳәашьаси иамоузеи. Атцыхәтәаны зегьы изеизыкәкәеит. Жәлар рҽаԥхьа арыцҳара ду иҟаитцахьаз, ихата шәатәыс иоуит. Иаразнак иԥсы тымхкәа, иара ауаа ширгәаҟуаз еиԥш хәыҷы-хәыҷла дшьабар акәын…

Шәалга шәызсыхәаԥшуазеи шәсеихсны сышәшьы ма сыкнаҳаны сышәхәары ҳәа даҳәо аҟынҙа аԥсра алакта дтаргыланы дтарԥштәын… ма дыкнаҳаны амца маҷ-маҷ итцатцо дбылтәын. Аха изыхҟьа здыруада, иҟалап дара ашьра иҟәызтцазгьы гәнаҳарак ҟамтцаҙакәа иауҟахыз, «шәаргьы шәыцқьам. Сара сыхәдацәаҟынҙа сҙаагылазар шәаргьы шәшьамхаҟынҙа ашьаҙа-гәаҙа шәҙаагылоуп» ҳәа, апатара далагар ҳәа рхы иацәшәазар акәхап, фымш рыда ахьихдмыртцыз зыхҟьаз.

Иус аҙбара иалагеит декабр 18 рзы (1953 ш.) иалгеит 23 рзы. Уи амш аҽеназоуп (1936 ш.) Бериа Лакоба ахәшә итаны дишьразы аниҙбаз. Усҟан уи игәы ааанагозма, иԥхызтцәҟьагьы

иалашәозма жәибжь шыҟәса рышьҭахь декабр мза 23 иара изгьы уи аҭыхәтәантәи имш шакәхоз. Аха ишырҳәо еиԥш, хыхь иҟоу иаҳхылаԥшу зегьы ибоит, агәнаҳара ҟазҭо, аԥсра бзиа иоузом, ԥсышьаҵәгьала даныҵааueит адунеи.

Бериа 1936 шыҟәса декабр 23 рзы ашәа иҳәон, дгәырґьон саґаҵәа руаҵәк силгеит... аха 1953 шыҟәсазы уи амш аҽны ажәлар зегьы гәырԥон ашьажәԥы ахәымга адгьыл даныҵааит ҳәа.

Аҵбарҭатә зал аҽы, даара агәыґәґәа змамыз изычҳауамызт СССР апрокурор хада Руденко, уи ахәымга иҟаитҵахьаз ацәгьарақәа идыԥхьаҵалаз акакала реиқәыԥхьаҵара даналга.

Бериа иҟаитҵаз адҵала акгьы зхараҵамыз ауаа шдыргәаҟуаз, аихатҵәы ршны ишрылырҳәоз, рлымҳа аҭҵәымґ ҭаргыланы иасны ишалартҵоз, ирҽасны рхаԥыцқәа шытҵырхуаз, ршьапқәа рыла икнаҳаны ишыршьуаз. Ҭыхәаԥҭҵәарак анамоуҵа азыҵырԥцәа ракәым иара Бериа ауаԥы ишьра кәтык ахәда ахҭҵәара еиԥш изыԥхьаҵоз изымчҳакәа илымҳақәа иҵьгәеит иимырҳарц азы.

Аусҵбара далахәын Қырҭтәыла азанаат еидгыла акомитет ахантәаԥы Кәаҷава. Аматериалқәа дрыԥхьо дышнеиуаз, аҳәсақәа шаҟаԥы рцәа ԥиҽхьаз зныз аниба, апрокурор ишҟа аҳәара ҟаитҵеит, рыхьзқәеи рыжәлақәеи имҳәарц, избан акәзар урҭ рыбжеиҳараԥык Асовет ҳәынҭқарра анапхгаԥцәа рыҳәсақәа ракәын.

Иус аҵбара иалахәыз, аҵәымзар аҵәы дихамышшааит, уажәыгьы иԥсы зҭоузеи ҳәа ицәымґра рыманы ихәаԥушан, еицҽакны ирыҵбеит дкыдҵаны дышьтәуп, ԥшрак ҟамҵаҵакәа ҳәа.

Бериа ашьраҭәкьа сыҟәыртҵоит ҳәа дыҟамызт... Дышьхынԥсыланы даанхеит, илақәа кыдхаланы, ихы-иҽы ҟьаланы иҟалаз ҳәа акгьы азеилымкааҵо дҟәызгаҵа дааҟалеит. «Дышьтәуп» ҳәа аҭыхәтәаны игаз абжьы ихы иасны маҟҽаҳәара анышә дыҵанацалазшәа иҽеизмыртҵысуа данаанха, аканвоицәа игәҭасуа аимаа татақәа ишьаҭаны аԥбатәи аихагылаҟынтәи ахыбра аҭаҟа иҭачаԥаны иҟаҵаз абункер ахь дылбааргеит. Абункер алашьцареи алашареи еимаркуа еишьылҵа акәын ишыҟаз, аҭҵамцқәа зегьы баашны, бжьык дәылыԥны адәныҟа цашьа амаҵамызт...

Абраҟа акәын дкыдҵаны дыршьраны иахьыҟаз.

Атҳамцқәа руак абжа ҕәыла ичаԥан, дадыргыланы ианеихсуа ахы мбрырц, аҕәы иааннакыларц азы.

Бериа днаганы атҳамц дадыргыланы, хыхьтәи иматәа анишәырх тԥаҟатәи мацарала данаанха, убасҟан ауп ихы аԥыԥаҕы иааины амыԥәшәатә шизыԥшыз анидырыз.

СССР апрокурор хада Руденко деиԥаԥхьеит ашьра иԥәыртԥаз, иара абра ишынагҳахо.

– Ажәа сышәҭ акы сҳәарц ҭахуп, – Бериа дԥыцьԥыцьуа апрокурор ишҟа ҕааиԥит.

– Иуҳәаша уҳәахьеит... иҕы еихашәк, – ибжьы ааҿныҿит апрокурор.

– Уара ибзианы ухысуеит, ухымҭа кашәаҳом, – иҳәан Москватәи арратә округ акомандаҟатԥаҿ аинрал Москаленко Бериа апалач иеихсра идитԥеит афицар ԥәыԥш Виктор Иуферов.

– Аҿыза аинрал Москаленко, ахысра азин сара исымазааит, абри иубо «апарабеллум» ала аибашьраан афашистԥәа шаҟаҿы ԥьаҳанымҟа идәыԥәстԥахьадаз, – иҳәан амаршал Павел Феодор-иԥа Батицки, Бериа уажәыгьы иԥсы ҭаны дахьибоз изымычҳауа, Москаленкои Иуферови раԥхьаҟа диасны даагылт, итапанча атра иҭыхны икны.

– Уаԥәиҭуп, уалга инагҳа! – Амаршал аҳәара иҟаитԥаз даԥәшаҳаҭхеит Руденко.

Убри аамҭазы Бериа ҿыцьа аруаа наҟ-ааҟ идгылаз амаҭ еиԥш днарыбжьтԥәрааны, ԥаҟа иҕекажьны дҳәазаны аусҳбара хантәаҿра азызуаз амаршал Кониев, ишьапы дахьынҳаланы агәыҳра далагеит, сшәымшьын, сыԥсы ншәырха ҳәа дхәааua. Аха иаразнак иааихаххын даашьҭԥааны днаганы, аҕәы зыдԥаны ичаԥаз атҳамц днадырҳәалт иҕеизмыртцысуа.

Батицки гәшаҭарак ҟамԥазакәа иԥсыртԥатԥәҟьа иарбаны дхысит. Аҟыт ихымԥит, ачыт изымҳәеит, илаԥәа ааҳәны ихы нхьыдышьшьит... Аԥстазаараҕы цәгьарас иааҟаитԥахьаз зегьы хызатԥәык азхеит...

– Ԥьаҳаным уҭыԥхааит, уара мшымыжда аҕены зан илыхшаз... – Ахысыбжь ашьҭахь шьҭыбжьы ҿнымыҿҳо аҕымҭра хьамҭа абункер аҿнытԥҟа иҟаз Кониев ибжьы аалҿит, Бериа днеихагылан дшалгаз, ԥсышьацәгьа шиоуз, агәра ганы ишьҭахьҟа данаахынҳәы.

* * *

…Бақәа Қарҵ аус аниуаз Бериа Москва дацәыхаран, дзакәытцәҟьаз деилкааны дрымамызт… Аха атәыла агәеисырҵа ахҵныҟалаҟь ахь даниарга, дызлагылан аус зциуаз ишпарызгәамҵеи Сталин Кавказынтәи амаҵ кны иааганы Кремль ишьыԥнеитцаз.

…Март 29 (1949 ш.) Бериа 50 шыҟәса ихытцра Сталин иазгәамҵакәа иианижьуазма, иарҧьажәԥа атәылаҽы зегьы ирейҳаз Ленин иорден ианеишьеит.

Аха иԥьоушьаша иарбанзаалак ԥьара статиа хәыҷык иадамзаргьы акьыԥхь ианымлеит. Избан ус изыҟалазеи, аргаматәра ажәлар дырҳара зҵахымхада? Иара ихаҵа иакәзар иацәшәаны мап ацәызкыз?

«Ԥажәа шыҟәса ихытцаанӡа, дабаҟаз дцәахны, атцла гәаԥа дҵатәазма? Ажәԥан ахьтәи дылбаама? – ҳәа иҵцаара иалагар икариера шицәыӡуа дазымхәыцуа дҟаларымызт.

… Бериа дырбаандаԥны иҽахәы аниҽырхуаз, азцаара ирҵеит, Азербаиԥьантәылатәи ЦККП(б) архивтә документҟәа Аахытц Кавказтәи ареспубликаҟәа рнапхгаԥыс аус анууазтәи уусура, убиографиа, ухарактеристика зныз ыҟаӡам, иагәылхуп. Москваҟа аусура уаниарга ашьҭахь ауп ианыӡыз. Уара уоуп изгаз рҳәеит, иашоума?»

– Сара соуп азин ҟазцаз. Ҳәарас иаҵахузеи сиашаӡам, сара саамҷыдарахаз урҵ адокументҟәа аӡәгьы ибар ҟамло, идәылигар амуа, хаҵала иҵатцәахны иахьсымаз. Аха усҟантәи ареспублика анапхгаԥцәа, Асовет мчра иаҧацәан, рыҽцәырымгаӡакәа цаҟа-цаҟа иатцаланы атцшәаара иаҽын… Сгәаҧ рыман, архивтә документҟәа ирейԥаӡо ирышьҭан акы рбазшәа, акы раҳазшәа сырҟьашьырц, сыхьӡ ладарҟәырц исышьҭан. Атцыхәтәаны урҵ зегьы асовет жәлар ишраҧацәаз рҽы рыҟәҵеын, рыҟәнага иаҟәыршәан.

Азцаара. Азербаиԥьантәылатәи ЦККП(б) архив аҽы наӡаӡа ишьҭазарц зыхәҵаз уара ухаҵаратәы зҳәо адокументҟәа аагаиы усеиф иҵатцаны итцәахны иуман, уандырбаандаԥы ашьҭахь ииаԥшит. Ацәаҽы иаҟәԥуп абас: «Аԥ. Бериа ихатә архив №2. Аԥ. Бериа иархив агәылаԥшра ҟалаӡом, иара ихаҵа азин ҟаимцакәа» ҳәа. Знапы атцԥу дызусҵада, анбанҟәа бжак анытцхьеит аилкаара уадаԥуп.

Аҭак. Уи Меркулов инапы ауп... Меркулов схаҭыԥуаѡыс аус иуан... Игәра згон... Уи адагьы ҳара жәытәнатә аахыс ҳаизааигәаз тәыз, ҳаидызкылаз даара ирацәаны иҳаман. 1938 шыԛәсазы ареспублика усԛантәи анапхгаѡцәа, гәаґшаԛә ашшыбґьыц ѡны Сталин ишԛа идәыԛәыртцеит, 1920 шыԛәсанӡа сара амуссоватистцәа рԛы аус зуазшәа, Асовет мчра ааира саԥырхагазшәа... Усԛан зегьы рызԛәа сеиадырхеит, аӡәы зацәык – Меркулов ида.

Меркулов ихаҭа Бериа иус анырӡбуаз азтцаара анирҭа аҭак ԛаитцеит абас: Иарбан мшу, иарбан мзоу сгәалашәом 1932 шыԛәсазы, Бериа адтца ситеит Бԛәа сцаны ЦКПП(б) архив зегьы аарҳәны иара итәы зҳәоны иаасымԥыхьашәо адокументԛәа зегьы рылыхны инапаԛы ииааганы истарц.

Азтцаара Меркулов иахь. Избан абас иґьычны акәымкәа аргама иалымшаӡози урҭ адокументԛәа раагара.

Аҭак. Уи аамҭазы Бериа Аахытц-Кавказтәи Краиком маӡаныԛәгаѡыс дыԛан, сара цхыраагӡаѡыс симан, Азеирбаиԥьантәыла ЦКПП(б) напхгара азиуан Мир Ԥьафар Багиров. Уи иареи сареи ибзианы ҳаибадыруан, Бериа сшааишьҭыз аниасҳәа, мап имкит, ацхыраарагьы ситеит, итәы зҳәоз ԥьаадбґьыцкгьы архиваԛы ииаанысмыжьит, ииааганы инапы иасыркит. Бериа ус аргама изиҭахымхаз ҳәа сгәы излаанаго ала, иаґацәа длаԥшыԛәыртцар ҳәа дшәаны акәзар ԛалап. Архив аԛынтәи идокументԛәа алыхны изиго, дзыцәшәо акы имоуп ҳәа изырымҳәарц залшомызт.

Азтцаара. Угәы ишԥаанагои Багиров дзаԛәшаҳаҭхазеи, апартархив ус азныԛәара, зинс имаз?

Меркулов уи аҭак ԛаимтцеит. Бериеи Багирови ирзеилаз рацәан, урҭ аѡыцьагьы ибзианы еибадырит, амуссоватистцәа рԛы аус еицыруан. Асовет мчра аиааира агошәа анырбалак уахь ииасуан, иатцахо ианалагалак еиҭах амуссоватистцәа рахь ииасуан. Бериа Ԛарҭи Бԛәеи дрыбжьан, ԥьарак дазкуамызт, ихы ахьааирбыша издырамызт... Аиааира ахьаго ҳәа дыԥшын. Ԛарҭ данааилак Арԛаԥшь, 11-тәи архәҭазы аус иуазшәа ихы дирбон. Бԛәа даннеилак маӡала амуссоватистцәа рыштаб аԛы дцаны Арԛаԥшьаа иҭиуан, планԛәас ирымаз реиҳәон. Абас аԛамаԛы еиԥш днаҳәы-ааҳәуа Арԛаԥшьи амуусовзистцәеи дышрыбжьаз итцит. Усԛантәи Закбиуро амаӡаныԛәгаѡ Киров, АЗЧК аиҳабы Багиров

ишҟа ателеграмма ишьҭит «Иахьатҿаҟьа даанкыланы дшәырбаандаѡы ачарҳәаѡы Лавренти Бериа» ҳәа.

Ателеграмма анроуз аҽенытҿаҟьа дырбаандаѡны АЗЧК абахҳа дҭаркит Бериа.

Бериа ашьацҳәа иаҷашәаз абгахәыцы еиԥш ҷытҿшьа имазамызт, иус қәнагала иахәаԥшны ихәҭаз даԛәыршәазҭгьы. Закәытә гәнаҳара дузҳоузеи иҟартҿаз уи деиԛәзырхаз... Усҟан ибҕа ылаԥҭәазҭгьы уаҳа изеитцымхуа, абасҟатәи рыцҳара ҟалозма ҳҭәылаҷы.

Мчыбжьыкгьы дҭакымызт, дынҭарԥаланы дааҭигеит иѡызза бзиахә Багиров. Ус ҟаимҭаргьы ауамызт, уигьы Бериа инапала шаҟаѡы рзы анышә ииржхьадаз «...уажәы дицымхыраар» апатара далагар ҳәа дацәшәаны хәдыԛәҭара изуны дҷеихит, иара инапаҭаҟа аусура далаиргеит, аԥхьа АЗЧК афинанастә нхамѡатә ҟәша аиҳабыс дҟаитҿеит. Шыԛәсԛәак аатҿаанҳа ихаҭыԥуаѡыс дҟалеит. Бериа усҟан 20 шыԛәса ракәын ихытҿуаз.

«...Иарбан усзаалакгьы инапы ианутҿо ихы-иԥсы аԛәҭаны инаигҳоит. Маҭурас дызхаургылалакгьы, даԥсоуп, абаѡхатәра ду змоу напхгаѡуп, акоммунист партиа даҳрыжәхьеит... Уи иеиԥш амҭабз иаѡызоу, акы иацәымшәо, аиаша зхы аԛәызҭо роуп иахьа ҳара ҳҳәынҭқарра иаҭаху акадр ԥшаалыхԛәа...» Абас ахәшьара ииҭеит Багиров, Бериа апартиатә усурахь даниаргоз.

Киров аҽеа хәшьароуп ииҭаз. Уи абас иѡуан: «Бериа аматҿура ҳаракԛәа дызрышьҭоу игракәа алахиѡарц азы ауп. Уи адәныҟа иузидымбало аҟазшьа баԥсԛәа ѡнытҿкала итҿәахны имоуп. Аиҳабырахь шьаҷак ҟаитҿацыԥхьаҳа дшәаҭахоит, иус злоугьы изламгьы иҽалеигалоит маҳа-аргама. Инапы ҟьашьуп, иламыс ҿԥьам, игәы хәашьуп. Игәыдымҳало сгәытҿаскуеит ҳәа далагоит. Иѡаҳара иҽехырҳәҳәаны ихы ауаа дырбара дашьҭоуп, ҟазаралгьы инаигҳоит.

ЧК-а аус аниуаз, инапы ианыз акәҳамкәа апартиеи Асовети рнапхгаѡцәа сатәарбо, исыцәшәо сҽеыҟастҿоит ҳәа дыцәгьахәыцуа маҳала дрышьклаԥшуа дрышьҭан, аконтрматериалԛәа еиԛәырҽаҽеаны Сталин ишҟа идәыԛәитҿон.

Абарҭԛәа реиԥш ҟазҭоз аматҿура ҳаракы ахь инагара шәарҭоуп» ҳәа.

Киров усҟан Бериа ахәшьара иитаз Сталин ихаҷы иаагаиы дазхәыцызтгьы, акариера амардуан дызҷаланы дҩеиуаз итцаптцәазтгьы, ашәҟәыҩҩтцәа, анаукеи аҟазареи русзуҩцәа, атцарауаа... ауаа хазынаҟәа шаҟаҩы рыпсы таны ааанходаз. Издыруада иара Киров ихатагьы дтамхакәа даанхазтгьы.

Аха анцәа итып адгьыл аҷы ааанызкылаз – Сталин илпхаигәапха здитцаз дызҷалан дҩеиуаз амардуан, итцаптцәара акәым аҷаҟәаратцәҟьа згәагьуадаз.

Сталин абасҟак Бериа дзитахыз змааназ иара идыруан.

Бериагьы Сталин дызицәнымхоз... иара идыруан.

Аҩыцьагьы ирдыруаз ахаан аҷеазәы идырраны дыҟазамызт... аарпшышьа змам мазан.

Сталини Троцкии акыр шыҟәса еиҷагыланы еибашьуан, аполитикатә хҷаҟәа еигәыдыртцон... Сталин аиааира игеит, аха ачымазара хьамта изааннажьит.

Аҩныцҟатәи иагацәа зегьы тарханы, шьта исыбаргәузеи рыхәтцәы ыҟәсхит, срылгеит ҳәа игәы анааиртынч, апхыз гәытҟьагаҟәа ибо, дырҳаны дааапшуа, уинахыс дшәаны лацәеихьшь изыҟамтцо дшьаҟәҟьеит. Апхыз цәгьаҟәа ииибоз рҷы даанхазтгьы ибаргәыз, дышьталаны дмыцәазакәа дшааапшуаз итаирхаз иагацәа, ахаан избап ҳәа дызҟәымгәыгуаз, рыпсы таланы икәша-мыкәша рыцәаарақәа ибошәа алапштцашәарақәа иоуа далагеит. Акыраамта имацара даҷагыланы дыҟәпон, изцәыртцыз ачымазара чыда аҳаҟьымцәа адамгалазакәа, аха даназымиааи, еиҳа-еиҳа илаҷены иргәаҟра ианалага... Ипсхьазгьы зыпсы тазгьы зегьы рҷеибытаны дыршьырц ишьтазшәа, изцәыртцыз ачымазара агәра анинарга ауп Ленинградтәи академик – аетцәа кыдызхуа аҳаҟьым ҳәа ирыпхьазоз Владимир Михаил-ипа Бехтеров даааганы данихәадырпшыз. 70 шыҟәса иртагылаз академик апышәа дузза змаз уахыки-ҩнаки дааидымтцзакәа дидтәалан. Имзакәагьы иеиҳәеит ачымазара бааапсы «параноиа» ҳәа изышьтаз шихьуаз. Сталин ажәа «параноиа» ааанагоз изеилымкааит, изахьзузеи уи ҳәа дизтцааит.

Уи ааанаго хыла учмазаҩуп ҳәа ауп. Уажәы-уажәы уеилашәоит, утынчза уштәоу ахәыцра цәгьаҟәа узнартцасуеит. Зегьы урцәымгушәа, уршьырц иушьтоушәа унарбоит. Ишпаусҳәари, ари еипш ачымазара зыхьуа аҳәынтҟарра дузза

аныҟәгара акәым игәра ганы аҽуардын аныҟәгара инапы антцара агәаҕьра уадаѡуп. Ушьҭатцаны ухәшәтәтәуп.

Абри ашьҭахь академик дхынҳәны иѡны дахьнеиз иааиқәшәан дыпсит...

Ааи, дыпсит!.. Уамашәа ибатәзам, акыр зыкәрахь инеихьаз академик дахьыпсыз... Иҵьашьатәу ипсышьа шыҟалаз атәы ауп.

Сталин, аҳақьым иухьуеит ҳәа еиҳәаз, игәалаҟара зынза ибжьнахит. Аҭаҳмада, иара иоуп зхы цахьоу, исеиҳәаз закәызеи ҳәа цәгьа игәнигеит.

«Сталин дузза дычмазаѡхеит, дышьҭатцаны дхәышәтәтәуп», ҳәа ауаа срылеитцар, саҕацәа рхы иархәаны скариера атцыхәтәа ҵыртцәар ауеит ҳәа дшәаны иҟаитцара изымдыруа дшыҟаз ауп, Бериа дшиҭааз. Уи аҽеазәгьы дицын, ааршанхаратәы аҟынза аинтеллигент ҵшра змаз. Ицәажәашьала уигьы дҟыртуан, ма дагыруан, иахьынзатәаз ѡажәак-хажәак иреиҳаны имҳәеит. Сталин игәалаҟара бзиахеит Бериа даниба.

Уахыки-ҽнаки игәы акы амго ҽашәа гәыза ҟамтцазакәа дшыҟаз исасцәа анааи акрыфарагьы акрыжәрагьы игәаҵхо дааҟалеит.

Ѡба-хпа саат еидтәалан, акыргьы ржәит... Атцыхәтәан Бериа ицны ииаз илаҟәа иирбан адәахьы ддәылтцит. Аѡыцьагьы рхала ианеизынха акыраамта еицәажәон. Еибырҳәаз заҳаз атзамц ҽаха-дагәаҟәа затцәык роуп уаха уаѡпсы рааигәа дыҟамызт.

Еибырҳәарыз?

Бериа дгәыргьатцәа дышьҭыпрааны ажәѡан ахь дцарашәа ауп дышдәылтцыз.

Сталингьы ихьаакәа зегьы ихазыршҭыша хәшәы ссирк аааганы Бериа ииржәызшәа игәалаҟара бзиахәха идача абаҳчара днытцалеит.

Иҵьашьатәуп, аҳақьым академик Сталин дибарц дихәшәтәырц дахьааиз еиҳагьы «дырчмазаѡны» дцеит. Уи ишьҭахь Бериа ауаа ршьа зыртәоз даакылсын Сталин «дыхәшәтәны» дцеит.

Убри аҽны инаркны ауп Бериа Сталин иҽы ишиҭахыз днеиуа дааиуа даныҟалаз. Ааанза «аатцраҟәа» дрытцагьежьуан, игәаҕьны ашәхымс дахысны ишҟа дызнеиуамызт. Иара Сталин ихаҭагьы игәы даднакыломызт, иааигәара инашьҭра

рацәак иҭахзамызт. Днаскьаганы хара диргылон, иеилкаара даҽын.

Анцәа ауаѡытәыѡса дшаны дананитца аԥхьаза агәнаҳара ҟазҭцаз Каин иоуп. Иашьа гәакьа дитцашьыцны дишьит. Аԥхьаза акәны, адгьыл ауаѡы ишьа ыԥҭәеит.

Адгьыл дагәоуп, алымҳа амам акгьы амаҳазеит, ажәѡан лашәуп абла азҭам, акгьы амбазеит, аԥсаатә ҽаҳауп акгьы рызҳәазом... Абарҭ рыда ԥсы зхоу азәгьы имбеит, ахаангьы исытцытцраны иҟазам ҳәа агәра ганы иашьа дышьны иԥсыбаѡ тцәахны дхынҳәны дышнеиуаз, адгьыл иазымчҳакәа ицәажәеит, атцлаԥәа ашәы рышәтцаны имѡа аанкыланы игылт «Каин уашьа Авель дабоугеи?» ҳәа изҽыртуа иалагеит... Ажәѡан икыдыз аетцәаԥәа блатцас зегьы рбо иааҟалан (убасҟак ргәы иалсит) «Каин уашьа Авель изуузеи?» ҳәа еицҽакны рыбжьы иԥәдыргеит. Аԥсаатәԥәа ракәзар иҧьатцәыҧьатцәит «Каин уашьа дышьны дкажьны ушԥацои?» ҳәа рыбжьы иаҳауа далагеит. Абарҭ агәыҭшьаага бжьԥәа зегьы еилалан ауаа иддырҳаит. Каин агәнаҳара иҟиатцаз хара изымгеит, уи аҽенытцәҟьа амра ҭашәааназа ихьзеит, ажәлар рышәиԥхьыз дарганы иԥәнага даԥәдыршәеит.

Аѡажәатәи ашәышыԥәсаантәи Каин-Бериа ѡажәа-ѡажәижәаба шыԥәса инеиԥынкыланы агәнаҳа ҟатцара даҽын... Зегьы ирбон зегьы ираҳауан, аха ишәаны рҽы ааихыхны акы рызҳәомызт.

Зуал уԥәуу х-ҽҳәарак ирхыԥаргьы знымзар-зны итәы иумҭар шамуа еиԥш ауп ацәгьара, арыцҳара, агәнаҳара ҟазҭцогьы иуалны иаԥхьа ишышьҭоу, знымзар-зны ишиҽагыло, ихәҭоу инамҭар шамуа.

Заҟа аамта бжьысзеи Бехтеров даныԥсызи ацәгьаршѡы Бериа дырбаандаѡны иус анырызбуази. «Бехтеров иԥсра аламҭалаз иѡны уитааит (Ленинград), уназгазеи, насгьы иуцыз дызустадаз... ихьз ижәла» ҳәа азтцаара анирта, Бериа дгачамкны даанхеит ииҳәо иҽамшәо... Убасҟан ауп уи агәра анигаз цәгьарас иааҟаитцахьаз зегьы шитцырхыз, рҭак ҟаимтцаргьы шамуаз.

... Академик уи аҽены аԥсреи иареи зынза еицәыхаран, ашьжьымҭан даааԥшит ихы-игәы имыхьуа, лакьакьа имазамкәа дыҟан. Длахҽыхза, агәалаҟара бзиа иманы дгылт. Есымша ишыҟаитцалацыз еиԥш саатк дныҟәон, аҳауа цԥьаҽы. Уи

ашьҭахь шьыжьхьа ыфаны иусурахь дцеит. Ашьыбжьышьҭахь аусурахьынтәи дхынҳәны аҩны дааины иҽааиҭныԥсахланы днатәааны, Бериа иҩыза аинтеллигент ԥшра змази иареи ишьҭаланы иааҩналт игәыцхәыгәышьуа.

Бзиала шәаабеит ҳәа гәаартыла дырԥылт аԥшәма, иабеидыруаз иԥсцәаҳа иҩны ашә аартны дшыҩнаижьлаз. Бериа ҳәа Қырҭтәыла азәы дшыҟаз аҟара иаҳахьан, аха хаҭала диздырамызт.

– Сталин иҳадитцеит, академик иҽы шәцаны сыхьзала иҭабуп ҳәа сызиашәҳәа, сихәшәтәит, ахаан акгьы змыхьзац еиԥш схы збо сҟалеит... Сыԥсадгьыл – Қырҭтәыла, амратәыла иҟало ашәыр ххқәа сыхьзала иганы исызишәҭа, сара бзиа избо аҩы агьама ишәырба, – ҳәа ҳааишьҭит иҳәеит Бериа иҽыргьангьашны.

Ауаҩы цқьа, ауаҩы ааза, бзиарамзар цәгьарак ҟазымтцацыз, уахгьы-ҽынгьы ауаҩы игәабзиара ахьчаразы иқәԥоз, игәы ааанагозма азәы ахәшә иҭаны дишьуеит ҳәа.

Бериа иҩызеи иареи, амратәыла – Қырҭтәылантәи «ашҳам ааргаз иҽатцаны, иржәны» ицеит. Аԥшәма гәыраз агәашә аҟынза инаскьаганы иҭабуп ҳәа раҳәаны дахьаахынҳәыз дук ихнамыртцит, иԥсҭазаара далтцит.

* * *

Атыҩ амза иахаԥаны иахарлашьцаны ианаку, аҽатцмырзыкәа иаҟәԥаны ианахнаҳәалак, еиҭаизшәа илахҽеыхза, икаԥха-каччо иаацәыртцны, адунеи аҽахьыгзаны ишныҟәлашаауа еиԥштцәкьоуп мшы мыжда аҽны ииз, жәлар раґа, агәымбыл аԥсхашьҩы... (ихьз мацара анраҳалак заҟаҩ шәаны ргәы аангыланы аԥсҭазаара иалтцхьадаз)... ауаҩра зцәызхьаз, ахәымга Бериа, цәгьа-мыцәгьарас иааҟаитцахьаз аарԥшны ихы иҭарԥаны, иҽала ирҳәаны, дырпатаны, жәлар рышәиԥхьыз изымгакәа, иус збаны, алажә еиԥш игәыдтцаны данҭадырха ашьҭахь, атәыла шыцқьахаз, миллионҩыла изхарлашьцаны, (изхарахәланы) аихатәқәыц аанда зкәыршоу алагьерқәа ирҭацаланы, ԥсышьацәгьа зҭаны имаз ауаа гәаҟқәа рыԥсы шеивыргаз.

Зыԥсы ахәага лазга-ҩазгоз, лашарак збоит ҳәа иҟазамызт. Иршәымызт, ирхамызт, ирышьамызт, знызатцәык иадамхар-

гьы, интаркзар аахыс, зызхара ымфазакәа имлаҟы-млатцәуа, ирыцҳахәха, игәыгыртадаха, апсреи дареи еивагыланы амшкәа шдырхәлоз, еиваианы атцыхкәа шдыршоз, лашарак аацәыртцны ианрыкәыпха, еитаизшәа ргәы ҟалеит. «Издыруада, Анцәа дҳацхрааны ҳаиқәирхарц акәзар... «атыѡкәа ѡба» амра иахапаны изкыз Сталини Бериеи адунеи изалирзааз» ҳәа.

... Бериа «данырж» ашьтахь Москва иаацәытцлашаз алашара атәыла акәакькәа зегьы рҟынза ишынаазаз еипш, Хариузовка атым-итыша акыр шыкәсакәа итантцәо итаз ауаа рыцҳакәа «алашара» апшра зхаштхьаз... зны затцәык уажәы апхьа (Сталин даниазааз) иаацәырҟьан ала интапшит... Издыруада, издыруада ҳапсы тамшьыкәа атыша ҳатнагарц акәзар ҳәа гәыграк арахәыц аҟара ипаза ироуз иахьанпашалан ишыпшыз адырѡаҽны ирымпытцазит, уаҳа ирымбазо инархахәлеит паса еипш...

... Еилгара зыкәзамкәа уахгьы-еынгьы изхахәланы изтцаханы иҟаз ажәѡан ѡапхьа ииаимҟьан, лашарак бжьытцәрааны инарыкәыччеит, аха зынза ицьарымшьазеит... ацьшьара акәым ирымбазазшәа ҟатцаны рыҽемыртцысзакәа игылан иазыпшуан, апхьатәи аан еипш ацәаара дырбаны инармпытцаба ицар ҳәа ишәаны... Аха атцыхәтәантәи ажәѡан еимҟьара дара рзы ижәѡангәашәпхьарахеит.

Хариузовка инанагазар аахыс, рыхьзи раб ихьзи еидкыланы ирыпхьо заҳахьадаз, избахьадаз... арахә реипш рномеркәа (рыхәда иахшьыз) ала акәын изларыпхьоз.

Жәипшь шыкәса раахыс зномерла ада измыпхьацыз, бжеиҳараѡык рыхьзи рабхьзи рхаштуа аҟынза инеихьан.

Уи аҽны (ѡынтәны ажәѡан анырхалашаз) иахырҳәаара рзымдыруа, иаҳзаанагарызеи ибзиоу ицәгьоу ҳәа рыбжьы мыргазакәа, рлымха кыдтцаны игылан ес-иаашацыпхьаза «аусурахь шәца ҳәа ирылаҳәҳәоз» асаркьал абжьы анбагои ҳәа рлымха кыдтцан изырѡуа.

Асаркьал абжьы агара иалагаанза абарак ашә аартны акомендант даалагылт. Зегьы деицгәартан ишҟа рҽы рханы иааикәагылт, даазгазеи уажәааны, насгьы иҳаиҳәарызеи ҳәа, ргәы тыпсааua.

Алагер аусзуѡцәа, деиҳабума деитцбума абаандаѡцәа апсшәа рарҳәазомызт. Акомендант дааицыпхьаза затца апсшәа

реимҳәарыз ашьа иҽыҵуа «шәеилантҵәеит» «шәеилаҭааит» ада аҽа ажәак иҽшәомызт.

Ашә ихы шаалеикызеиԥш шьыжьбзиа ҳәа ҽааиҵит... Ирмаҳаҭацыз ажәа ҟәанда анраҳа иаршанханы ааанхеит, бзиа убааит ҳәа аҵак ширҵашатҵәҟьаз иаҟәымшәеит.

Есԥьаангьы ашәыта зҽатәаны злакҵа игәаҕьны узызҵамԥшуаз уи аҽены ахаара иҽыкәкәа, ицәа рыԥсахызшәа акәын дшыҟаз.

– Маԥсим Пиотр-иԥа, иахьа аусурахь уцаҭом... Асаат жәаба рзы алагер аиҳабы дуԥхьоит... – Абас ааиҳәан, аҵакгьы дазымԥшыкәа дхынҳәны дцеит.

Апрофессор ихьҭи иабхьҭи еидкыланы ианиҳәа уамашәа ибеит. Ус имаҳаижьҭеи итҭоз?

Абаандаҩы иҟәымчны, ихы иҟәыкшаны акәымзар хаала ирацәажәо заҳахьадаз.

...Акомендант данца ашьҭахь, дук мыртцыкәа асаркьал «рыҟәҽыҭра» иалагеит, аха ԥаса еиԥш рхы кылнатцәозшәа акәҭамкәа, харазантәи иааԩуазшәа акәын иҵааза абжьы шраҳауаз.

Абжьааԥны еиԥш, асаркьал абжьы шаагаз еиԥш, еихьысеиԥысуа абарак идәылтцны аусурахь ацаразы ҽеырхианы иааикәагылт.

Иахьатәи ҳканвои дызустахарыдашь ҳәа рылаҟәа ҭырхаха ишыԥшыз, зегьы реиҳа ирцәымгыз «Кантцатцыра» ҳәа хьыҭшьарас изарҳәоз ишәаҟь аԥса цырцыруа ихарззала даакылсит. Илахь ҵацала уатцыԥшны аарлаҳәа акәын шубоз акәыхь ԥшра змаз ибла хәыҵҟәа. Иԥынтца ахы ахьаантцәоз акантцатцыра ҟәацәҭа иҟәгылан, иҟьышә ҟәаз гьал-гьало есԥьаангьы ихьыртцәыжны икын. Ала еиԥш дышуа акәын уи аусурахь игарц дшаауаз. Иара усгьы иԥшра цәгьан, «ашра» даналагалак игәаҕьны узиҽаԥшуамызт убас дҟалон.

... Аԥхьа ргәалаҟара бжьысит, уажәшьҭа «ҳаишра» далагоит рҳәан, аха «Кынтцатцыра» ибз ихәлашәазшәа ҽымҭзакәа даарылалан азәазәала иԥхьаҭеит. Ѳыцьа аҽены изымгылт, ичмазаѳцәаханы ишьҭахеит, аха иабаҟоу ҳәагьы дымтцааит... Ԥаса рхыԥхьаҭара азәы дагхар, даапкуан, дхагахон, иҽы иааҵашәоз рыҟәиҳәацәон...

... Абаандаѳцәа иманы аусурахь амѳа дыҟәлеит... «Кынтцатцыра» иҽы ааихыхны дымцәажәеит амѳа иахьынзаҟәыз.

... Аусура иалагеит... «Иахьа зыдҵа назмыгҭаз, уаха анышә аҭа фатәыс иуоуеит» ҳәа акәын уи есымша аусура напы анынадыркуаз рыгәҵа днагыланы дышрылаҳәҳәоз...

Абаандаѡцәа «Кынҵатҵыра» ибжьы анырмаҳаҭа, «иҷы рҭахыма», «ибз хыртҵәама» иахьа еиԥш дҳамбаҭацт, измааноузеи ҳәа рыхкәа еидкыланы еизҵааua иалагеит.

Ҵаса аусура аамҵаз ѡыцьа рхы ааидкыланы акы еибырҳәо ибар, ақды ацынхәрас шәыхкәа хытҵәҵәаны еиқәыстҵоит ҳәа дырзытрысуан. Уажәы иахьеиҷахәыҵ-хәыҵуаз имбаҭозшәа ихы раҳаны дырхыԥшны зымѡа дыԥшуан.

Саатк аҟара аус рухьаны еиԥш аамҵазы, «шәааԥсазар шәыԥсы еиҵашәк» ҳәа, уи аҽны раԥхьаҭа акәны ибжьы ҵганы зегьы ираҳаратәы ҷааитит.

Минутк иадамхаргьы аԥсеиҵакра дара рзы ԥсеивгаран, аха иахьа уажәраанҭа, уи алеишәацәгьа «Кынҵатҵыра» иҟынтәи акәым, ауаѡы ишьа илоуп, ҳрыцҳаишьоит, ианамуҭа уи еиԥш иҟоу инапатҵаҟа ҳаԥсааит, ала ҳафар аасҵа ҳәа иззыразыз аканвоицәагьы игәаґьны абаандаѡцәа, шәҵахызар шәыԥсы шәшьа ҳәа рызраҳәомызт. Ҩнак знык акәын аԥсеиҵакра азин анрымаз. Арежим аилагара аҭәгьы даҟәиҵымызт.

Кынҵатҵыра иѡызцәа (урҵ рацәаѡын) абаандаѡцәа цәгьала рыцҳашьарада ирызныҟәоз, аусура аамҵазы заҵа шәыԥсы шәшьа ҳәа рарымҳәарыз, еитҵашны атҵеи атҵыҭи иркны ацәахара рысны аԥсра ианалагалак, ахәархь ахара иаҟәытҵны ацәабыґра азин рыртомызт.

Уажәы уахьгьы иҟамкәа, арахьгьы иҟамкәа шәҵахызар шәыԥсы еиҵашәк ҳәа анреиҳәа, ари акы иамааноуп, ма амш ҳалеигоит, мамзаргьы митәык ҳаҵагаланы, ҳцәа ҳҵицоит ҳәа игәра рымгеит... Аҵак ҟамҵаҭакәа ааигәа-сигәа игылаз зегьы Наҳар изыԥшра иалагеит иахиҳәааuазеи ҳәа. Урҵ ибзианы иргәалашәон мызкәак раԥхьа Наҳари «Кынҵатҵыреи» ирзеибаухьаз.

* * *

Наҳар зынҭа дшымгәыґзоз ичкәын иҟынтәи раԥхьаҭа акәны асалам шәҟәы аниоу, ҷыцны деиҵеины адәы дыԥәлазшәа дҟалеит, есымша игәы иадҵаны дныҟәон, лассы-лассы иаатҵаны дахәаԥшуан, ихәычҭаны ааанижьыз, дхаҵаханы иаԥхьа дгылазшәа ибон инапала иисѡыз даԥхьо даналагалак.

Аусурахь данцозгьы икәа иҭатҵаны игон, акы ицәахьыр ҳәа дшәаны абарак аҷы ааанижьҭомызт.

Ҩнак аусура дшаҷыз, убас игәы дыҵалеит ичкәын, иеиха нышьҭатҵаны исалам шәкәы аатыганы днахәамҵшыр амуа. «Кынҵатҵыра» иакәын уи аҩны ирхагыланы аус дзыруаз. Дагьигәаламшәеит, аҵхьара сшаҷу сакәикуеит... ҳәагьы дазымхәыцит... Дызҭагылаз иханаршҭит убасҟак игәы ҩнакааҳан ичкәын ибзиабара. Дизгәамҭазакәа даҵхьан нак ицьыба иҭеитҵеит. Аха уи ашьҭахь Наҳар қьаад цыҵжәахак ишьамхы иқәкны акы антҵара далагеит. «Кынҵатҵыра» убасҟан ауп илаҵш данытҵашәаз, уеиха аанкыланы аусура уалага акәымзар цәгьала уҟастҵоит ҳәа диқәыҳәҳәеит, аха имаҳазазшәа ихгьы дымҩахеит, аффаҳәа аҩара даҷын.

Ари еиҵш збарыз изычҳарыз «Кынҵатҵыра» иакәызма, ишҵыкәу исҳәаз шиимырҳаз алахша иҳәан, амшә аҭыҩра иҭыҩрны ианцо еиҵш, амца еиқәтҵаны дшаҳә-шаҳәуа дызхатәаз дахыҩрны дхәааҳа ишҟа иҷааихеит. Аха Наҳар ихыигәы зегьы аҭаны аҩра даҷын, ихәаабыжьгьы имаҳаит, ишҟа дшааиуазгьы имбеит.

Наҳар уанаҵьалбеит, ихәаабжь умаҳазои?.. Иааиуа думбазои, иухьзеи? Узҷу уаҟәытҵны аусура уалага акәымзар уцәгьеитәуеит рҳәан, иааигәара аус зуқәоз, ирамхацәгьахан дахьтәаз ииаихаххын даанкыланы данаадырхха ауп ацәа далҵызшәа ихы анҩышьҭих. Убасҟан ауп ианигәалашәа, дышбаандаҩыз... арежим шеилеигаз... аҵсеиҭакра иазыҵҵәоу аамҭа ҟалааназа дгьазкны дкаҳауазаргьы азин шимамыз...

Аҟьаад цыҵжәаха ааиларҳәны дыццакны ицьыба интатҵаны ашырҳәа дҩатҟьан иеиха аашьҭыхны зыбжа ҵиҟахьаз атҵлахь иҷынеихеит, аха, алапҟыш, «Кынҵатҵыра» дааиҷагылт.

Ажәа ахы умҳәакәа атҵыхәа узҳәом, иҟалаз уи ауп Наҳар, акыраамҭа ихы-игәы дизалымхуа далан Валентина Ваицеховски. Иаркы ирцә ҳәа дшыҟаз дзыхдырҟьаз изымдырзо, ишыцәоу зхы ҵены ииаҵшыз еиҵш 1937 шыҟәсазы мышкы ахи-атҵыхәеи ала иҭаацәагьы иаргьы, изҟәымгәыҷоз, аума ахлымзаах рзыҟалан иналаз-иналахәаша ицеит.

Асовет мчра ушагаз уҷала иуҳәааназа, унапала иуҩааназа ҳауҟәатҵраны ҳаҟазам ҳәа аусҭҵааҩҵәа уахгьы-ҩынгьы дышдырҳәацәоз игәыфа ихыфа дҟаҟаны рыц дытҵырхит...

Аԥхьа дахьаԛәшәаз алагер, алу иахәлашәаз арыц еиԥш далагеит...

Убри ашьҭахь, цәа ихаҙамкәа ихыхны, иԥсы ахәага ҭымҭыцкәа иԛьышә иԛәкны Хариузовка даанагеит. Заԛа дрыцҳаз, ԥсҭазаара зыхҙамыз иблаԛәа ҭырхаха абарак аҷы зегьы дрылаԥшуан, аха иҷы ааихыхны ажәак иҳәомызт.

Рыԥсԛәа рызҭымкааua иааԥса икараха аусура аԛынтәи ихынҳәны рбарак ишааԝналалак, рызегьы рхы шхаз инеины рцәаргаԛәԛәа рыҩеныԛәрыԥсон, ацәажәаратцәԛьа рылшомызт. Хәыҷы-хәыҷла рыԥсы анрылалак, ахьҭа иԛәнариомызт, иԝатцыгәгәны реихатәы уалыр хьышьантцәԛәак нҭыԥсаны иакәшаны ааатәон, ԥхарра хәыҷык анрылслак (убри ак затцәык акәҙан ԥсҭазаарас ирымаҙазгьы) атцаа ԥсасины аҙытра ианалаго еиԥш ргәаԛра аҳәара иалагон, уи ргәырԝа хнаҩуашәа рбон. Абас еидашшыло ааатәацыԥхьаҙа Валентин, заҭа иҩалеимырхәрыз, дԝагыланы ашьшьыҳәа, днарылтцны днеины ицәарҭаԛәы дныԛәтәон ихы кны дынкахәыцуа.

Зегьы уамашәа ирбон уи абас ахьыԛаитцоз, аха аҙәгьы ихы илагаланы узҷу змааноузеи ҳәа дизтцааuамызт, дҷыцын, рацәак ҭуамызт рбарак аҷы днанагеижьҭеи, ихи итцыхәеи цԛьа деилкааны дрыздырамызт, ихымԝаԥгашьала игәра нагҙаны ирызгомызт.

Ауаа зегьы еиԥшым, аҙәы игәырԝа аҩеаҙәы ианиеиҳәо, уи ала ихиҩуеит, иԥсы еивнагоит, аҩеаҙәы дыԛоуп иҷы изарҳәом, игәы итцачны дхәаҩны дашьуеит.

Валентин, згәырԝа зҷы иззамырҳәоз ԝнытцԛала изыцраланы иашьуаз дреиуан.

Наҳар иакәмызҭгьы уи арыцҳа аҙәгьы дизеилымкааҙакәа (иҷы иаирҳәомызт, игәы рԛьаны узлаҭаԥшуаз) аԥсҭазаара дналыгәгәа дцон.

Атцаа еиԥш ишәхьаз игәы, Наҳар изааиртын игәаԛрақәа зегьы изеиҭеиҳәеит. Уи азоуп егьырҭ рылымкаа дызрыцҳаишьазгьы, ахәархь даницахоз илымшакәа даваҳауа даналагалак, уаҳа уамыхан, уара узгьы сра сызгьы сахалоит ҳәа дрыцҳашьаны иԥсы еивиргон.

Илаԛәа затцәык ааԥшуан, аԛьаад ашьа алоу аҳа шьа илаҙамкәа дԛәашшҙа дыԛан, ахәархь ахара акәым, дантәалак деиханы ихала дызгыломызт уицымхраакәа. Аха араԛа ус акәын

ишыҟаз, ухышәҭны ункаҳаны улаҟәа нахԩаанӡа иухагыланы аус узыруаз угәра ргаӡомызт...

Уцәа уҭамлан акәымзар иухаӡамкәа иухысхуеит, ҳәа ада ажәа рыҷшәомызт.

Валентин иԥсҭазаара даналтц ашьҭахь ауп, иҳәамҭа ажәабжь Наҳар ҭаха имҭо игәатҵа иантала.

«...Аԥхьа ажәа ҟалеит... нас егьырҭ... Абас аҳәоит анцәа ишәҟәы Библиа... Иԥьашьатәуп, аԥсҭазаара шԥаҟоу уҳәарауазеи? Ажәа аԥхьа иҟалазар, ашьҭахь ииз ауаԩы аԥхьа дзыԥсуазеи? Ауаԩы дыԥсыр иажәа нхоит... Ус акәзар ажәа ԥсра аҟәӡам. Ажәа бзиа зегьы ирзаԥҵом, иаԥызҵаз ихьӡгьы ԥсра аҟәӡамкәа ажәа изаанхоит» Наҳар Валентин иԥсымҭаз ажәабжь еиҳәаз дазхәыцуа даналагалак хара дагон.

...Аԥсрахьы зхы зырхахьаз ажәак еиԥәкны аҳәара акәым, иԥсы изҭымкааua дшыҟаз, ҽенак Наҳар иԥсшьара мшԥәа руак аан ачымазаԩ дышидтәалаз, игәшәа-мшәа ҳәо игәы сзыргәгәозар ҳәа дшаҽыз, иӡаакәкәала ицахьаз иблаԥәа, аԥсҭазаара рзыхынҳәны, алашьцараҽы ацәашьы ххаӡа ианакуа еиԥш иҭыԥхааua иааҟалон. Сгәы иҭыхо иҭоуп... Уи иҟалатҵәҟьаз акоуп... Хариузовка саанагааӡа сахьыҟаз лагерк аҽы иҟалаз хҭысуп. Уи ажәабжь уасҳәарц сҭахуижьҭеи акраатцуеит... Сара иахьаӡа сеиԥәырханы саазгаз уи ажәабжь ауп. Уаха сазхәыцуа саналагалак шьыжьымҭанынӡа снанагоит. Уара ужурналиступ. Қьаадк иантцаны иузааныжьыр, иудыруазеи сара сеиԥш аҽа гәаҟԥәакгьы еиԥәнархар. Хәшәыс иҟоу агәыԥра заҵәык ауп... Уи ажәабжь агәаҟ игәыԥра ауп. Абас далагеит ажәабжь аҳәара. Алагер аҽы иааҟаз абаандаԩцәа зегьы неибеиԥшны дырцәымҭын, дахьырбоз ишәаны аҵысра иалагон бжеиҳаԩык, убасҟак ргәы кыдишьаахьан.

Есышьжьымҭан аусурахь ианыргоз, зегьы аӡәаӡәала дрыхәаԥшны илаԥш рхигар акәын... Дхаԩԩала акыр иааигны иԥынҵа ҵәызза ихаҵа дубааӡа иԥынҵа убон. Ихәда арҽырԥәа амардуанԥәа реиԥш иԥәчаԥаны, ишьҭахь инапԥәа ҟаҵаны зегьы дәылганы иргааӡа дадырсызшәа дгыланы дырзыԥшуан. Иара еиԥштҵәҟьа акәын илагьы абаандаԩцәа ишрыхәаԥшуаз... Абга ԥшра аман «абжьас» ҳәа акәын дшашьҭаз, ашә аҟынӡа днеиуамызт. Бызшәак ала еицәажәозшәа акәын ишеилибакааuаз. Агыгцәа ргыланы, еимыжәжәа иԥәыс-

ҭаша руа дарбану сырба сара сыхиоуп ҳәа ианаҳәарашәа алаҟәа ҭцаны иааихмырсыҕьзакәа иҽаԥшуан.

Ԥьашьатәыс иуԥхьаҵаша аопер илеи иареи цәаԥшшәылагьы еиԥшын, ихахәи, иԥатҵеи иԥьымшьи иҟаԥшьуаркалеиуа иҟан... илагьы лаҟаԥшьын. Ԥшрала еиԥш ҟазшьалагьы еиԥшын. Абаандаѡцәа дрызгәааны дрыԥәымчны драҵәажәо даналагалак, иаргьы ацҟәа еихҳәаны иреишуа иалагон.

Изҵәажәомызт акәымзар аԥшәма ихаҭа еиԥштҵәҟьа акәын «абжьас» ҕыҕуа абаандаѡцәа ишрыхәаԥшуаз.

Аопер илахь ааитҵыхны ччаԥшьк ихы-иҽы иԥәло баандаѡык димбаҵацызт, илагьы ус акәын, агыгцәа ргыланы аамҵыдарахаз итҵыхәаршәшәо азәы иааиҽагәыбзыҕуа ҳәа ҟамлаҵацызт.

Краснов илеи иареи алагер аѡнытҵҟа мацара акәым абнаршәыра аҽгьы ирзымдыруаз ҭла шьапык гыламызт. Абаандаѡцәа гәаҟҟәа алагер ԥсҭазаара хьамҭа анырзымчҳаҵалак ҳабналаны ҳаԥсы ҳазгозар ҳәа шаҟаѡы алагахьадаз.

Краснов азәы дыбналеит ҳәа аниаҳалак илагьы иаргьы гәырҕьон. Избан акәзар иԥшааразы ишьҭартҵоз иара иакәын.

Уи акәзамызт иара иустҵәҟьа, аха аиҳабацәа ргәы иахәоит ҳәа, зегьы раԥхьа иѡуаз иара иакәын.

Абаандаѡы рыцҳа хара днарышьҭуамызт, аха азәызатҵәык идамхаргьы иԥсы ҭаны дыдмырхынҳәыцызт... Илагьы иаргьы ус ҟазшьас ирыман... Игәырҕьатҵәа рхала ихынҳәны аиҳабыра рҽы иааиуан... «Ҳихьзеит, ҳилгеит», «ишьатҵә хаххала» дрыманы иааueит ҳәа реиҳәон. Убасҟан акәын Краснов ихы-иҽы ччаԥшьк аныԥәлоз, илагьы шлоу удырратәы итҵыхәаршәшәо иуҽагәыбзыҕуа иааҟалон. Иԥьашьатәуп, Краснов ауаѡы инапала данишьлак ауаѡы иԥшра иоузшәа аҟынҵа иҽеахьеиҭеикуаз.

Илагьы иаргьы еицхырааны ԥсышьацәгьа зыҭаны иҭадырхаз, аканвоицәа шьҭны дырҳәазаны дааганы агәашә аԥхьа абаандаѡцәа аусурахь ианыргози ианааргози дахьырбартаз дрышьҭеиртцон... Ҳабналоит ҳәа иалагаз уарбанзаалакгьы абри ауп иузыԥшу ҳәа аанарго.

Ихахәы ашьа алашә (Краснов есԥьаангьы ахы акәын изырбаны дхысуаз), иматәаԥәа кәыжә-кәыжә ишәхаԥыжәжәаны (ала дахьарххоз), инапԥәеи ишьапԥәеи иара итәҵамшәа хара бгьара, илаԥәа ааҳәны иԥьышәԥәа еиҟәыԥԥаны узиҽамԥшуа

дахьышьҭаз анырбалак ҵьоукы ргәы ҭҵәуааиан, аҽа ҵьоукы ргәы ҭзызааиан... Рҷы ааихыхны ажәак рхәар ҟалозма, наҭаҭа ирԥыртҵуаз, иацы «ауҩ» ирыцахоз, бзиала ҳәа рыбжьы ҭганы иаҳәара иакәиҭымызт. Ҵьоукы гәаныла абзиала ҳәа иарҳәон, аҽа ҵьоукы уҭынчхеит иубаргәузеи, уаҳа агәаҟ-ҵәаҟра убараны уҟаҭам ҳәа итҵашьыцуа рылаԥш ихыргон.

Краснов фырхатҵарак ҟазҵаз аҭәы иеиԥш, ихы кьакьаҭа ишьҭыхны зегьы дрылаԥушан, ҵьара аҭәыр акыр сызитҵбааиазар ҳәа.

Алагер аиҳабаҵәа аҭәык-ѡыҵьак ирзымычҳакәа иԥсы шҭаз дааугар ҟамлаҭози ҳәа Краснов ианиарҳәалак, дыѡны дсыҵәцарц далагеит... Дҵар еиҩьашәшьозма ҳәа ашьа иҷеытҵуа аҭак ҟаитҵон.

Краснов абаандаѡҵәа реиԥш дызҵәымҩыз аканвоицәаҩьы ыҟан. Уи азыҳәан иара ихахәы хәыцкгьы алшәомызт, дызҭахымыз шаҟа ирацәаѡхоз еҳагьы еиҩьеишьон, алагер ахь даазышьҭыз аполитусбарҭа еиҳабаҵәа рахь дахыҷхәаны адырра риҭон, сызҭахым рхыԥхьаҭара есымша ирацәаѡхоит ҳәа. Уи ааанагоз снапы ианышәҵаз аус ҭакԥхыԥәра ҳаракыла инасыгҭоит ҳәа акәын.

Уи ус ақәҵәҟьан, Краснов, дбаандаѡума, дматҵуѡума алагертә режим маҷҭак иадамхаргьы еилазгаз гәшаҭарак, рыцҳашьарак рзымуҭакәа иахьирхәуан. Аҟарс иҭеикуан, иргәаҟуан, аусура хьамҭахь (рымч зԥәымхо) ишьҭуан.

Алеитенант еиҳабы Краснов ааиаҭәоумшьаша аԥҳәыс ԥшҭа диман. Алагер аматҵ азызуаз ахьеиланхоз аҳабла атҵыхәа ахьаантҵәоз, аназараҷы, акыр инаскьаганы зхала аԥсара илагылаз аԥды еихаса (аԥьаргәал) ѡны аҷы иԥҳәыси иареи рымацара инхон. Хатҵеи ԥҳәыси еимазижьҭеи такә шытҵуазгьы хылтҵ-ԥылтҵ ҳәа дрымамызт. Иԥҳәыс даара ихьаалгон, аамҭа цацыԥхьаҭа еиҳа-еиҳа илыԥәыҩәҩон, абас ҳабаҭҭаҟазааиеи ҳназхәаԥшуа ҳәа аҭәгьы дҳамаҭамкәа ҳәа лассы-лассы иалҳәо далагеит атҵыхәтәантәи аамҭазы, аха иара имаҳаҭазшәа ҟатҵаны зынҭа аԥҷҿитҭомызт. Иҟалап уи идыруазҭгьы анцәа дышиԥәшәихьаз, иуеиԥшу аҽаҭәы уцәа далтҵны уара уеиԥш ауаа ршьа иртәо далагар атҵкыс, уцәа ухабаар еиҩьуп ҳәа. Аха иԥҳәыс дцо-дааиа данаҟәымҭҭа, афабрика иҟатҵаны итнажьуашәа ѡыцьа-ѡыцьала хѡы-хѡыла ибҭахҭами? Бҭахызар бца,

дыԥшаа уи еиԥш зылшо, мап ҳәа басҳәом. Сара ахшара дыстԥахым… Баҳама, дыстԥахым, ҳәа длыкәҟааит ҽенак.

Уи нахыс Краснов иԥҳәыс дицәшәаны уаҳа далацәажәомызт уи азтцаара.

Алагпункт аԧнытцҟа аопер алеитенант ицәымшәоз Дима Боиаркин затцәык иакәын. Сибра агәԥаны ииз, аԥсабара амчра зшьа-зда иалаланы иԥәԥәаҟацаза ииаԥаз, даара иныԥшуан, иоура-итԥаара наԥа-аԥан, ижәԧахырԥәа ԥбааԥа, ибла жәԧангәыԥштәылаԥәа ԥыԥхааua, ажәак ала ахьшьыцба еиԥш акәын дшыҟаз. Егьырԥ абаандаԧцәа реиԥш алагертә ԥстԥазаара хьамԥа ибԥа азмырхәацызт. Дима иаамԥыдарахаз агитара змаз баандаԧыкдубашамызт. Ҽнак «еибамбар» изычҳауамызт, сыԥсы зыҽҳәароу «сԧыза гәакьа» ҳәа акәын дшашьԥаз.

Лагерс дахьнанагалакгьы игитареи иареи еицын, заҟантә имырхырц иалагахьаз. Аԥхьа иус ԥбаны жәашыԥәса иԥәтцаны данхырцаз Соликамск, ҳаблатноицәоуп ҳәа зхы зшьоз рлагерк даԥәдыршәеит.

Игитара аанкыланы абарак ашә аартны дшыԧналаз еиԥш, аԥәыцьма млашьԥәа аблатноицәа иаразнак даанкыланы ишәыз иматәаԥәа ишәырхит, иг-иҽы амырҳәаԥакәа.

Аибашьраҽы икомандир, ҳамԥас ииԥахьаз аофицар магәԥәа ишьырхит, аха ихаԥыцԥәа еихарԥәԥәаны, ажәак реимҳәеит, ичҳаит. Атцыхәтәаны игитарагьы имырхырц ианалага, илыжжԥеит, шәара исышәԥазар исымышәхып иҳәан дԧатцҟьан ддымацәысха даарылалан, ҳара ҳада ԥсы зхоу иҟада ҳәа зыҽзырбабоз рыԥсы мцо имааua иҟаитцеит.

– Ари деилагоуп… шәиҟәатԥ, шәиламкьысын… игитарагьы иара имазааит… Иматәаԥәагьы шәырхынҳә… ихы ианиҟьааит, – ҳәа илакытԥа ԥжәаны ихы агәԥа каԥәырчааны, еиԥах Дима инапца иԥәшәар ҳәа дшәаны ацәарԥаԥәы дыԥәгыланы дрылаҳәҳәо далагеит аблатноицәа р-атаман, агитарарҳәаԧ рымч шиԥәымхоз аниба.

Уи нахыс игитара заԥа азәы ицәимгарыз, ицәшәаны иаԥхьа ииасуамызт, улахь ахь уԥьымшь ыҟоуп ҳәа иарҳәомызт.

Игитара уахьахәаԥушаз ссирк акәԥамызт, убла аадхаларатәы еиԥш иԥшԥамызт. Изтәыз аԥшәмагьы иаргьы лагерк иааԥыганы аҽа лагерк ашҟа лашарак дмырбаԥо иԥьо иакәыршо иахьынԥарымаз, цәа ахаԥамкәа иахытцхьан, аха аԥшәма инацәкьарԥәа анаахьыслак аԥсы ахалон, зны угәырԧа уалнаху-

ан, дунеи ԥшӡак ухааӡа уҭанагалон... абаандаѡцҽа ирцҽыӡхьаз аԥсҭазаарахь иархынҳҽуан... аҽазны ргҽы ырԥшааны иартҽуон.

Ажҽакала аԥшра усшҽа иҟан, аха абжьы акара-кара ҳҽа еицакра амаӡамкҽа ишгац игон.

Дима дҭаркаанӡагьы ашҽаԛҽа рацҽаны идыруан, аха урҭ зегьы абзиабареи, агҽырԛыхареи, агҽышьҭыхреи ракҽын изызкыз...

Алагерԛҽа рԛы иҟазара иазирҳаит, агҽаҟра шҽаԛҽа рыла. Уи ихала иаԥитцон ажҽаԛҽа, агҽаҟратҽԛҽа реиԥш агҽынкылагатҽԛҽа рызгьы дҟазан. Уи акҽым аԛьычцҽа рзыҳҽангьы ашҽа аԥитцеит.

Аусурахьынтҽи абарак аԛы ишааилак еиԥш игитара аашьҭихуан, иаирҳҽон «шҽышьҭал» ҳҽа аканвои ибжьы аагаанӡа. Уи нахыс агитара арҳҽара акҽым, ухҽда абжьы гаргьы аҭынчра уаԥырхагахеит, арежим еилоугеит ҳҽа ухы дырԛыгҽуан. Даҽа ашҽак ҳзиҳҽандаз ҳҽа абаандаѡцҽа гҽаҟԛҽа рлымҳа кыдцаны ишизыӡырѡуаз, Дима иашҽа ааԛахнатцҽон аканвои ибжьы.

* * *

...Зегьы анышьҭалалак агитара абжьы ргҽы ишыԛҽыѡуаз ацҽа иҭанагалон... Дима лацҽеихьшь ҟамтцаӡакҽа игитара игҽы иԛҽтцаны, ачуан аҭа еиԥш еиԛҽатцҽаӡа алымт зыԛхысхьаз аҭуан даҭаԥшуа ахҽыцра далагон.

Хьаак, гҽырѡак имаӡамшҽа ԛааихак ҟамтцаӡакҽа ашҽа зҳҽоз, игитара абжьы имаҳауа ихи иареи рымацара ианааизынхалак «ихҽыцраԛҽа» зегьы аатуан, ихы даԛҽиҭны, дуаѡуп ҳҽа дыԥхьаӡаны аԥсшҽа аниархҽоз анааигҽалашҽалак аҽеыԥхҽа амца наицрасны абылра далагон.

«Хышыԛҽса ракҽын ихигахьаз, бжьышыԛҽса дуӡӡа иаԥхьа ишьҭан, уи зегьы ихганы, ҭытԥшьа шимамыз ибон... Дыбналарц избеит... Изԛҽикыз наимыгӡар иуамызт. Ус иара иҟазшьан.

Зныкгьы дыбналахьан 1943 шыԛҽсазы, усҟангьы алагер аҟынтҽи ауп... аха уи Концлагерын... шаҟантҽ иҽазикхьаз, аха даԛҽыркуан, иԥсы мцо-имаауа дҟартцон... Аха зегь акоуп игҽы иҭеикыз наигӡеит. Ҿнак, абаандаѡцҽа рхҽы зларгоз аидара шьҭыхга машьына иаԛҽгылаз аиашьчик ача анҭырга иҭацҽны ишыҟаз илаԥш аԛҽшҽеит, иразҟхеит, азҽ-

гьы дизгәамҭазакәа амашьына днақәпҵалан аиашьчик ҭацә дҭаланы иҽеитҵәахит. Амашьына аконцлагер дыҭганы даманы ишнеиуаз, (хыхь уаѡ дақәгылазамызт) дыпҵаны дцеит. Иҵсы иманы иара итәқәа рҽы дахьааиз, азаза иацәшәаны азыршы изаапҵалаз еиҵш, угәра ҳазгом рҳәан ддырбаандаѡит. Иус ҭызҭаауаз агәра изиимыргеит, инапы раҳаны сытҟәаны сыжәга ҳәа аҕацәа иҽеышримҭаз. Хра зиҭоз аҵшыхәыѡцәа рполк, Изиум-Поровенково араион аҽы жәантә дара ратҵкыс еиҳаны афашист ир рыкәшаны рыхәҭцәы ыҟәырхуа ишалагаз, иара дназлаз иаанхақәаз патронак равтоматқәа ргәыцәаҽы иаанмыжькәа аҕа игәатҵаҕара иарбаны иантдырҟьоз ашьҭахь ауп рнапыианѡахаз.

Аконцлагер аҽы, ирпатара азәгьы илымшеит ихы ларханы дыкнаҳаны дышрымазгьы... Атцыхәтәаны дыбналт».

Даныбнала ашьҭахь дҭаркааназа, фырхатцарыла деибашьуан, аҕа диҽеагыланы, Аетцәа ҟапшь аорден аиура иҽеапсеитәит, имацара илшеит дивизиак аиқәырхара... Аха акгьы имыхәеит, аибашьра антцәамҭаз, ихы-иҵсы дамеигза Германиатәыла дшеибашьуаз Контрразведка «смерш» аусзуѡцәа ддырбаандаѡит. Усҟан уи ихытцуан ѡажәихпа шыҟәса.

Дышпахыццакуаз аибашьра еилганы, аиааира ганы иҳәаны изтәаз, иҵсы еиҵш бзиа иибоз аҵҳәызба лахь ахынҳәра. Аха игәыҕрақәа зегьы мцурахеит, алу дуқәа реиҵш еихагьежьны, акы зхаразгьы, зынза аарак зыдзамызгьы еидкыланы изыхәлапсаны излаго – Сталини Бериеи иапыртцаз амашьына иаргьы дахәладыршәын, иҵстазаара абжа имнахит.

... Атцыхәтәаны дахьнанагаз алагапункт аҽы зегьы ратцкыс ихьамҭаз, (уаанзатәиқәагьы аумариаз аха) зынза ибҕапҵәагаз ақыдқәа рҳәазаны абна илганы, амѡа аҽыҟә аҽы инаганы реиқәтцара иқәшәеит.

Инапы адшәыланы атцаа инацәкьарақәа ҽнахуан, аҵхын аҳәынтцәа ршьшьы еиҵш игәыҵтцәагахоз адгьыл, ақды аашьҭыхны данатцалалак маҟҽаҳәаранза днытцашьшьы дагон, ирҳәазаны илызгоит ҳәа далагар уи еиҳагьы еицәан. Иага ус акәзаргьы игәы каижьуамызт, сахьынзахәо ҳәа дызтцаҳәаз «ауҕә» дахон.

Иааидыртцоз акы мап атцәикуамызт, ҽымҭзакәа инаигзон. Иара убри азгьы акәын алагер ахылапшцәа Дима изы агәааанагара ирымаз зыцәгьамыз... аха араҟа абаандаѡы хыла

дцәаҕәозаргьы «убзиоуп» иаҳәара ҟалаӡомызт... Амала ргәы дшахәоз ихаҵагьы ибон.

Ҭаа цәгьаӡак ауха рышьҭалара аамҵа аанӡа Дима игитара иазыӡырԥуа, реихатә «уалыр» амца ҵатҵаны ишадтәалаз, акомендант рбарак ашә ааимпааны шәшьапы шәыԥәгыл ҳәа дрылаҳәҳәеит. Рызегьы ԥатҵибырҟьан ишәаӡызо ииаилагылт, урҵ ирдыруан акомендант ихала иакәызҵгьы ҕымҵӡакәа дшааԥналоз, ахылаԥшцәа рахьтәи азәы дицны данааузаз акәын шәгыл ҳәа данрылаҳәҳәоз. Насгьы уажәааны еиԥш аамҵазы ахылаԥшԥы бзиарак азы дшырзымаауаз.

Иаҳзаада, иҟаҳҵазеи цәгьарас ҳәа рыблаԥәа ҵырхаха ашә ахь ишыԥшуаз дук хара имгакәа акомендант ишьҭахь даа-ԥналт аопер Краснов.

Зегьы реиҳа ирцәымҕыз данырба ргәы нҵаҳаит. Хәлыбзиа ҳәа шԥареиҳәоз, абаандаԥцәа иара изы иуааӡамызшәа акәын дышрыхәаԥшуаз. Илаҵҳ азәгьы дытҵамырԥшуа абарак ахи атҵыхәеи дҟым-ҟымуа ииаимидеит, ацәарҵаҕәԥәа акы аанмыжькәа илаԥш рхьыгӡо.

Краснов абарак еимданы дхынҳәны дааины аихатә уалыр амца зҵаз даадгылт. Раԥхьаӡа илаԥш итҵашәаз аԥсыӡ хԥәа рыԥхны ауалыр иадкнаҳалаз ауп.

Абаандаԥцәа акрыфарҵаҕы азыԥар-ԥар иалаԥсаны ирырҵоз аԥсыӡхԥәа ымфаӡакәа маӡала ииаргон, ҵьыка хәыҵык ԥәԥсаны идырԥон, рхы аларыжьжьон.

– Изакәызеи ара икнаҳаны ишәымоу, ажьҵаа шәырԥоит, ыы... Акрыфарҵаҕы ишәырҵо шәызхаӡом, ыы ... – иҳәан, дгәааны ииакынԥааны иршәны икажьны даҕраԥало имагә ашьхәа иатҵархәаша игеит.

Рхы даҕрагылазар аҟара ирцәымыҕхеит, аха Краснов, ала шҳам злаз акы иаҳәара згәаҕьуадаз, рыԥсыԥҵәҟьа ахьыларгаԥаргоз ашьҭыбжь иаҳар ҳәа ишәаны ииаанкыланы игылан.

– Иҳазхом аопер ухатҵкы! – Азәы ибжьы аагеит.

Краснов абаандаԥцәа ҳхы ҳшьуам ҳәа, ахәыцха ирымҵарыԥсозгьы иахыбааны ирзымфо иахьыҟаитҵаз игәы иахәааны, дхынҳәны ддәылтцыртҵ дшааиуаз ауп, игаз абжьы илымҳа ишҵасыз. Иаҳаз ихы ааихԥааны иагазшәа ишьҭахьҟа даахьаҳәит. Илаԥәа ашьа рхытҵәало, абри еиԥш гәаҕьны зҕы иҵытҵыз, наӡаӡа уаҳа амҳәо деихаскуеит ҳәа лаԥшыла зегьы ааи-

мидеит. Аҳәгьы анҷеырымҭ, – уарбану иззымхо? – иԥсы ҩеины ихәда иҭцагыло ҷааиҭит.

Зегьы рыхкәа рыкәаҩны игылан, ари шьҭа аума ҳаԥәиршәараны ҳаԥоуп ҳәа ргәы ҭысуа.

– Ухала уалҭны, ааины саԥхьа уаагыл акәымзар шәызегьы шәан шәшаалыхшаз, шәырԥьантазны аҭаа шәцәысцалоит… – Еиҳа-еиҳа ибжьы цәгьахон.

– Сара соуп изҳәаз! – игитара ацәарҭаҩы иныԥәҭцаны, Краснов иаԥхьа дааины даагылт Дима Боиаркин.

– Иузхом ыы… – Иԥсахы еибакуа, – узхара ԥалом ыы… – Амца ицрыдды дцошәа акәын апырпыл еиԥш деицрашәаны аԥаԥшьхара дшаҷыз. Дицәымшәаҳакәа диҷаҩылан, аҭак ахьыԥаитҭоз, изычҳауамызт, баандаҩык абас димырцәажәаҳацызт.

– Афатә акәзар узҷеу хәдацәахьы исызхоит.

– Нас иузымхо арбану?

– Исзымхо арбану удыруама аопер ухатҭкы.. Ахаԥәитра ауп исзымхо…

Дима абарҭ ажәаԥәа аниҳәоз игәы зегьы ҭытҭны иҭон, аха илаԥәа еихаԥәысҳомызт.

Краснов иԥьышәԥәа еицаԥьахеит, илаԥәа ааҳәит, ихәда нааит, убасԥак игәы ԥнажәеит.

– Ишԥа уара, ахаԥәитра ҭахуп иҳәама? – уаҳа дзиҷамԥшуа, акомендант ишԥа даахьаҳәуа, «ижәлоузеи ари алаԥынтҭа икылԥьаз» ҳәа дизҭааит.

– Боиаркин! – Акомендант иҩеидыԥсаланы даагылт.

– Иарбан статиоу?

– Ҩынҩажәи жәаа.

– Еилкаауп, – Краснов илаԥәа хҩо-ихтуа, ихаԥыцԥәа аҷҷа рытҭго, – аибашьраҷы уԥсахҩны, уԥьынԥьи уҩызцәеи уҭиуан. Уара уеиԥш иԥаз ачарҳәаҩцәа ишәыхԥьаны, ҳаԥсадгьыл аҭеицәа хазынаԥәа шԥаҩ ҭахаз удыруама? Ара уахьаанагазгьы уамбжьеит, уажәы ахаԥәитра уҭаххеит… Уаҳа акгьы уҭахҳами?

Дима деилашәан, егьааигымхазеит Краснов даанкыла дрыҳәҳәа аихатә уалыр днанԥьаны, акәтаҩ шԥәа еиԥш ихы надԥыххаала игарц, аха уи ала аԥсҭазаара шизаамырҳәуаз идыруан азы мчыла акәымкәа ажәала аҭак иитеит.

– Сара абцьар зкымыз, аҕатцәкьагьы симеихсыцызт… – Абас ааиҳәан иқьышә аҟаҷыҳәа дацҳаит, игәы иҵашыз зегьы нагзаны имҳәакәа иҽааникылт.

Краснов иаҳаз дааилнаршшааит: «Уара алагер аҷы зцәеизжьи ада хыхьчага змам уреихсны иушьуеит» ҳәа акәын, абаандаѳы дымшәазакәа, дааиҷагыланы еиҳәаз иаанагоз… Инапқәа рхала абцьар иазыѳуа иалагеит, ииаҵцааны иара абратцәкьа зегьы дшырбо инеигәыдтцаны дышьны дкаижьырц, аха уи ахаан иҟаимтцацыз ҟаитцеит уи ауха, ихала инапқәа «ҷаҳәаны» иҽааникылт… «шьаны шәаны иуҷысхуеит… Уцсы ахьынзаҵоу иухамыштуа уахьсмырхәуазар саб сиԥам» ҳәа игәаҕ дыкны даго дихәаԥшуан ҷымтзакәа.

Дандәылтцуаз изымчҳакәа «ацәыршәага» ҳәа ажәа затцәык иҳәеит.

– Уиламцәажәар еиҕьын, ари алахша дзакәу уажәы дубазма? Абаандаѳцәа ҳуааԥ ҳәа ҳаишьазом. Уаха уара иуанаичҳаз аҽеазәы ианаижьуамызт.

– Ианаижьыр бзиоуп аха…

– Акгьы мҳәазакәа дахьцаз еиҳагьы дшәарҵоуп, ҳаарԥшны атцаа ҳцәицалар? Ус ҳзимухьеи цыԥх, ишәгәаламшәои?

– Ицашьа шыҟаз шәымбози, аҳәа ахы заахаз еиԥш ауп дышдәылҟьаз.

– Ҳаишьуазар ҳаишьит… Ишԥаҟаҳцари, заа ҳхала ҳицәшәаны ҳеаҳшьрыма. Ианбанзаҷаҳамтри, арахә реиԥш ҳлымҳа ҳанкны ҳабанзарымазааueи иаарҵаху ҳарҳәо, иаарҵаху ҳаларыгзо?

Краснов дгәааны данца ашьҵахь зегьы ирцәымыҕхеит, бзиарак шырԥимгалоз рцәа иалашәан абас ааибырҳәеит.

Уажәымзар-уажәы аканвоицәа адтца рыҵаны иааашьҵны атцаа ҳанбацәырцалои ҳәа ргәы ҵыԥсааua абарак ашә ахь иԥшуан. Аха макьаназ, анцәа иԥьшьаны азәгьы иҳарҵа-сырҵа рбомызт. Ашьҵаларҵа аамҵа ааины ианаарыдгыла, издыруада уаха шьҵа ҳаиқәхозар рҳәан, хыма-ԥсыма рызегьы хәыцаланы иие́ит. Аха рҽеитцыххагьы иахьымыгзакәа ашә ааимԥааны хѳык аканвоицәа ааѳналан, «абаандаѳы 2661-тәи ахтцара змоу урылтц» ҳәа руазәы ибжьы ааиргеит.

2661-тәи ахтцара змаз Боиаркин Дима иакәын, ашьшьыҳәа дѳагылан, иҵыԥаҷы игитара нышьҵатцаны рышҟа иҷынеихеит.

– Уҳаԥыз, – рҳәан дындәылганы дыргеит.

Аухатәи аҵых ԥыза дрылган дахьыргаз даара игәныргеит.

Ианышьҭалалак ашьҭахь агылареи, ацәажәареи азин рымамызт, рыԥемыртцысӡакәа ииан, лацәеихьшь рымаӡамкәа Дима изырузеишь ҳәа ихәыцуа. Рԥәыԥсычҳабжьԥәа рыла акәын «излеицәажәоз».

Мчыбжьык дыҟамызт, ихьыз аӡәгьы издыруамызт, игәаҟуан, иҳаҳарызеишь ҳәа, ишьҭатцаара азин рымамызт.

Дима мчыбжьык имацара аҟарс дҭакны ддыргәаҟуан, иԥсы ҭнамхит, уаҳа егьигнамыжьит. Уахгьы-ԥеынгьы адәныҟа еиԥш аԥнытцҟагьы иҭатцааауан, дзымтәо дзымгыло цәгьаԥсышьала ихигеит.

Мчыбжьык ашьҭахь, убз ауп узыхҟьаз, аҭра иҭакны иукызҭгьы, ари еиԥш уаԥәшәомызт, аԥеазны уабжьап ҳәа иаҳәаны доурышьҭын, иԥсы иманы абарак аԥы дахьааиз, иԥызцәа иакәзу иакәымзу рзымдыруа дҟалахьан.

Иҭахә-ҭахәӡа иҟаз иӡамԥаԥәа ҭашәашәаны, иблаԥәа иҭыԥхаауа иҟаз иԥыцәааз акәиц еиԥш ихьшәашәаӡа, даныргоз уамак ашлара зламлацыз ихахәы ҟәашшӡа иҟалахьан. Иҳаитԥәит акәзар, зынӡа иҟаӡамызт, иԥсы злаз игитараҭцәҟьагьы ила иаимырбаӡеит, наҟ днацәхасын, ԥыцха ицәарҭаԥәы дныԥәиеит, аӡәгьы диԥамԥшит, аӡәгьы димацәажәеит.

Иԥызцәа ибзианы деилыркааауан, рацәажәара иҭахымкәа акәӡамызт ус зыҟаитцоз, иахьилымшоз азы шакәыз. Зегьы ирбон ишьа ртәаны дшаарышьҭыз.

Аполитиказ иахгаз абаандаԥцәа реиԥштцәҟьа ргәы иалсит урҭ ирылакыз аԥьычцәагьы Дима абас цәгьала иахьизныҟәаз.

Алагпунԥт иахьатцанакуа аԥьычцәа зегьы раҳс иԥхьаӡаз, Никола-Лорд ҳәа хьыӡҷыдас измаз уи ауха абарак аԥы дыҟаӡамызт «сасра» дыҟан, данааи, Дима данимба дгәааны иԥызцәа дрылагьежьит, «аԥьычцәа ҳәа шәыԥхьаӡоуп, шәыла шааԥшуаз ҳ-Димка дшәымхны дыргеит, сара сыҟазҭгьы рмагәтцыршьԥәа ратцырхны ирԥәастцон, рхы шԥаз иссон... Излааз амԥа дхасыршҭуан. Шәара шәфраерцәахеит, сыхьыз бжьышәхит» ҳәа иԥы ииаҭашәоз рыԥәиҳәацәеит.

Дима аԥхьа данаанагаз днеигәыдтца-ааигәыдтцо амш иларгарц иалагеит, аха ианырԥаирхьы акраамҭа илацәажәаӡомызт, ашьҭахь агитара аирҳәо, ашәа иҳәо даналага дыр-

гәаԥхеит, аблатноицәа ратԥкысгьы бзиа дызбоз аҕьычцәа ракәын.

Дима аҕьычцәа рашәаԥәа рацәаны итԥеит (араатәи аԥсҭазаара иунамыртԥо иԥоузеи) аусураԥынтәи дшааилак еиԥш игитара аашьҭыхны арҳәара даналагалак дара рҳәашьа «акаиф» роуан. Рнапы дыԥәыргыланы дырбон аблатноицәа, заԥа акы иарымҳәарыз, иҽаԥхьа ихырхәон, аҕьычцәа ирыцәшәаны.

Аҕьычцәа Дима иаҳаҭыр азы, егьырҭ абаандаѡцәагьы шәылахь шәыцьымшь ыԥоуп ҳәа рарҳәомызт.

Уажәы ихы изышьҭымхуа ҽыцха дахьиаз Никола-Лорд изымчҳакәа дрыцҳашьаны иаԥхьа даԥәтәан дыргәыбзыԥуа дыԥәиртәеит. Иѡызцәа аҕьычцәа адԥа риԥеит шәцаны ахәшеи, ача шкәакәеи, аҽыц ршыра ачаии иахьыԥазаалакгьы иԥшааны изаажәга ҳәа.

Дима ԥаса хазҷыдала ахәы изааганы иҽартԥарц ианалагалак мап икуан, аҽатԥа иҽахьы иѡеигомызт. Аха уажәытԥԥьа цәгьа дымлашьуа дыԥан, Никола-Лорд иишьҭыз, иахьындәылтԥыз ишьҭазшәа, али-ԥси рыбжьара ирыманы иааит.

Никола-Лорд инапала иҽеитԥеит.

Дима хәыҷы-хәыҷла иԥсы илалан иҽы еилго, дцәажәо далагеит.

Дзыԥәдыршәаз реиҳәеит, аха даара имч цаны дыԥан, зегьыцԥԥьа раҳәара илшомызт.

Адырѡаҩны шьыжьымҭан аусурахь иргарц ианааи Димагьы дыргыланы драԥырцарц иалагеит, аха Никола-Лорд дримҭеит, шәхы шәцәымԥызар шәиламкьысын ҳәа дмаԥарит.

Аҕьычцәа реиҳабы иҳәатәы ылымҭцыр ԥалозма, абаандаѡы еиԥш акәзамкәа, алагпунԥт ахылаԥшѡыс иԥаз иара иакәызшәа акәын ихы шымѡаԥигоз. Уи еиԥш аҭагылазаашьа бзиа иѡызцәагьы иаргьы ирызҭаз алагер ахылаԥшѡцәа роуп. «Аиԥрабааԥәа шәрылахҭоит, ииаарзыжәулак шәаԥәиҭахҭәуеит, амш рылажәгала, ршьа шәыртәала, шаԥа ишәыргәаԥуа, шаԥа рхы рцәымыԥхо иԥашәҭо аԥара ҳара ҳахьтәи лыԥха шәоуеит» ҳәа.

Баракцыԥхьаз еихшаны абгаԥәа ауасаԥәа ианрылартԥо еиԥш, аҕьычцәа рылаҭаны ирыман.

Ииашаҭԥԥьаны урҭ (аҕьычцәа) рԥьабааԥсазын аусурахь ацареи амцареи алаԥшра рырҭон, ирҭахымхар, абарак аҽы аангылара азин рыман. Ицазаргьы рнапы нагзаны акгьы

руҙомызт, егьырҭ ируаз абжа дара иҟартцазшәа рышҟа ианыртцон. Аусураҟынтәи ианааилак шәнорма абжа ауп иҟашәтцаз ҳәа ироураны иԥтцәаз рхәы абжа акәын ирырҭоз.

Никола-Лорд лымкаала ҳаҭыр иԥәын, аусурахь ҽенакгьы дымцацызт, иахьынҙеиҭахыз дыцәон, дҽагылар «шәарыцара» дцон азона ахи аҭыхәеи «аимдара» азин иман, ишьапы даԥәиҭын.

… Аԥсыҭцәҟьа дзырҳәуаз, зылаԥәа хҽаны знапы шьҭышьны тата-матак ҳамԥыхьашәаны ҳамгәа ҳзырҭәында ҳәа ада хәыцырҭеи гәырҽеи змамыз ишәҭаху рзышәула ҳәа иаԥәиҭны ианрыларҭа, аполитиказ иҭакыз ауаа гәаҟԥәа зынҙа рхы рцәымгьыртәит.

Заҟаҽ аҽышьраҟынҙа инаргараны иҟадаз, уахык Никола-Лорд аԥхыз баапс даанамырԥшызтгьы.

Иҟалаз уи ауп, зыԥәрахь инеихьаз, неихыркәа змамыз ичмазаҽны абарак аҽы ишьҭаз баандаҽык дыԥсит. Аҕьычцәа ҽыцьа аҽены усура имцаҙакәа амаца иасуа итәан. Никола-Лорд «шәарыцара» дыҟан. Иԥсыз аҭаҳмада ахьтәы хаԥыцԥәа изытцагылан, акырынтә иаԥәыркхьан иԥсы штаз даанкыланы итцырхырц, аха макьана иара иныҟәигалааит ҭәахык иаҳзаҽызоуп ҳәа иҽы итаԥшуан. Уажәы даныԥсы нарцәыҟа идыргозма, иааихаххын, иҽаханы иаатцыркәыцәааит. Аҭаҳмада рыцҳа иҽы ҭацәны ишьацә хаххала дындәылганы дыргеит, иара уи аҽенытцәҟьа анышә дарҭеит.

Реиҳабы ахәылбыҕеха Никола-Лорд дхынҳәны данааи иҽызцәа напы мацара иԥымлеит, ҳаргьы аҽны баша ҳтәамызт рҳәан ддыргәырҕьарц ахьтәы хаԥыцԥәа наидыркит.

Ауха ихчы иатцатцаны дышьҭалт. Дшыцәаз аԥхыз цәгьа ибеит, аҭаҳмада зхаԥыцԥәа ытцырхыз иԥсы ҭалахын, ихы инаркны ишьапаҟынҙа шкәакәа маҭәала деилаҳәаны дааихагылахит, иҽанԥшылара убасҟак ицәгьан, угәы ааҭнарҙызаауан. Никола-Лорд ицәымыԥхан дҽатцҟьарц далагахит, аха иҽеизмыртцысуа ацәаартаҕәы даакәаххит. Аҭаҳмада дԥәыԥсычҳацыԥхьаҙа афакь мца иҽԥҟьа дцахуеит. Никола-Лорд ишҟа еиҳа-еиҳа ааскьара даҽыхуп. Иҽԥҟьоз афакь мца иҽасуа даналага дабылуашәа ибахын, иҽызцәа рыхьҙ ҳәаны шәсыцхраа ҳәа иҽы ахьааихихыз, иаартны ишикыз ааанхахит, ибжьы изҭымкааua. Иҽы раҳаны ишикыз аҭаҳмада днытцасын хаԥыц жәла изытцагылаҙамкәа иаатцихыхын, инаган иара иҽы

аартны иныцаиргылахит. Лорд дыҳәҳәарц иҭахуп, аха иауам. Аҭаҳмада ицамҭаз Никола-Лорд иԥынтца днацҳан, иаҷаҵамызшәа, ииаҷахтцәаны иаԥхьа инкаиршәын дыччо дындәылтцыхит. Убасҟан ауп дгәаҟтцәаҟуа ацәа данаалтцыз. Акы иацәымшәаҵоз Никола-Лорд аԥхыҵ цәгьа иибаз игәы ҭзыҵааua дҟанатцеит, ашырҳәа даақәтәан иԥынтца днамтцасны иианикылеит иибаз ԥхыҵзу лабҷабазу агәра изымго, аха иԥынтца ахьаҷац ишҷаз агәра анига иԥсы ааивигеит.

Иҽеирҭынчызшәа иуит, аха абри еиԥш аԥхыҵ мҵанра зызбазеи ҳәа игәниган дамырцәеит.

Абас дышиаз инаѡыс рацәак ицәыхарамкәа ишьҭаз ѡыцьа абаандаѡцәа (урҭгьы мыцәаҵакәа иааԥшуазаарын) рыбжьы нытцакны аҵәгьы иаҳарым ҳәа аицәажәара иалагеит.

– Уцәома уара?

– Уажәааныла сзыцәо сыҟанда исхараз.

– Абыржәытцәҟьа сзызхәыцуа удыруоу?

– Ыы?

– Арҭ ааҵам,уара?

– Дарбан узҷеу?

– Никола-Лорд ҳәа изышьҭоу иѡызцәеи иареи.

– Дмыцәацзар иаҳҳәо иаҳауеит, уаҟәытц.

– Дыцәахьеит. Гәырѡас, хәыцырҭас имоузеи дныԛәҳаанҵа ацәа дагоит.

– Урҭ ааганы ианҳаландырхоз аҽены ҳзымԥсызеи.

– Ҳгәаҕс ирымаз ранаԥьалбеит, агыгшәыгқәа ааганы ҳанырфо ҳаздырҵом.

– Агыгшәыгқәа ратцкыс еицәоуп, иматҟәоуп.

– Амаҭ уҳәоу? Едкылашьас ирымоузеи, амаҭ укәа иҭоутцап, арҭ рааста. Уара иудыруама аматҟәа дара-дара шеибамфо… Акы аныԥслак аҽакы неины иаҷаланы аҷаҭәҳәара иалагоит, аԥсы азхатцозар ҳәа. Арҭ заҭа иуҷамтәҳәара, аԥсы иҷы иҭаланы ихаԥыцқәа ыҭцырхуеит… Ауаѡра рцәыҵхьеит.

Абас рҷы ҭызәҵәааны иѡызцәеи иареи ирыхцәажәо ианалага, Никола-Лорд ичҳара аахыжжын дѡыҭԛьан днеины иаанкыланы рыбыз рызмыртцысуа рҷы иҭаҟәаҟәа иԛаитцарц цәгьа имбо дааҟалеит, аха итцегьы ипаталааит, иабасыцәцои ҳәа иҽеиԛәкны илымха кыдтцаны рзыҵырѡра далагеит.

– Ҳара усгьы шьҭа ԥсцәак ҳарзырѡызоуп, иаҳцәымшәаҵакәа иаарҭаххалак ҳаларыгҵоит, аха даргьы ҳаргьы ҳшаны аду-

неи ҳақәызҭаз хыхь иҟоу Анцәа ду ицәымшәаӡои, лахь ҳаиҭап ҳәа.

– Реиҳабы ҳнаѳыс ишьҭоу Лорд ҳәа изышьҭоу иԥшьоу аԥьар адаҷ аҭданы ихәда иахшьны иныҟәигоит, илахь-иԥьымшь ӡатәны анцәа диҳәоит... Ауахәамаҟәа рахь дныҟәоит.

– Уи атәы шыҟоу уасҳәап, ауаѳы гәнаҳа ҟазмыҭцац гәыла-ԥсыла ицҟьоу, иразу, адгьыл дуӡӡа ишьапы ахьыныҟәиргылалакгьы анцәа иҳәара даҟәиҭуп. Аха ани еиԥш иҟоу аҟьашьҟәа, аԥсымыцҟьаҟәа зхоу, ауахәама иааѳнымҭӡакәа иѳнагаланы ҳазшаз уахгьы-ҽынгьы иҳәаларгьы ражәа иара иҟынӡа инаӡаӡом... Иирҳаӡом. Уара иудыруама ауахәамахь аԥхьа аныҟәара иалагаз агәнаҳаҟаҭаѳцәа, аԥсымцҟьаҟәа роуп... Ишәаны анцәа иҽаԥхьа ахҽыхра иашьҭалаҟәаз роуп.

Никола-Лорд уажәымзар уажәы сѳатҟьаны ишьҭасҟәаҟәоит ҳәа игәи-игәи еилаԥшуа дышиаз, иаҳаз дҟәызгаӡа даа-ҟанаҭеит. Ихәда иахаз аԥьаргьы ааникылан, хәыцрак дынҭанагалт.

– Ҳрыцҳара Анцәа идумырган, агәаҟ ихәы имыхны изфо, ихаҳараны дыҟоума?

– Акрыфыртаҽы иҟартцо ахәы зегьы еизганы ҟәабла ирымтцадыргыларгьы рызхара ҟалаӡом, акы иартәӡом. Ааарфашазеи уҳәарауазеи.

– Уи атәы шыҟоу уасҳәап, Аԥсыцәгьа-аԥсымҭә, иифо ада хәыцырта змам даара дрыцҳауп, уи ахәаша иаԥхьаҟа изыԥшу издырӡом, ихаԥыцҟәа рыла иныншәынтра жтәыс иоуеит...

Никола-Лорд иԥсҭазаараҽы аааҟаитцахьаз зегьы еилырхуа гәаныла дрылсит, аха цәгьамзар бзиарак ҟаитцаны ҳәа игәаламшәеит. Ицәымыҩхан, иԥсы ӡаны рзыӡырѳра дшаҽыц даҽын.

– Иѳызцәа иҩьычны ааарго зегьы иара Лорд ҳәа изышьҭоу ирцәигоит рҳәеит, абасҟатәи зегьы абеигои, иманы анышәахь дцома?

– Уи атәы шыҟоу уасҳәап, ауриацәа ҭаск рымоуп, иуанаҳәо даара ирацәаӡоуп.

– Уи арбану?

– Ауриацәа рҽы ауаѳыданыԥслак, аҩыцәмаҟьадныҟәцаны, аԥсыматәа Саван ҳәа изышьҭоу ада аҽеакы ишәҭаны дужыр ҟалаӡом рҳәоит,

– Уи иаанагозеи?

– Саван ҳәа изышьҭоу аматәа, зынӡа ҵыба аҷаӡам. Ус зыҟартцо акгьы умган, уахьнеиуа акгьы уҭаххаӡом ҳәа ауп иаанаго.

– Ахаҭа зынӡа ииашоуп.

Никола-Лорд имаҳаӡацыз иаҳаит, дгачамкны дзырԥуан.

– Ишыҟоу умбои, адунеи иԥәу ауаа зегьы ԥынтә заҭәык роуп ианеиҟарахо: ианиуеи, ианыԥсуеи. Ииуа ицәеи-ижьи ада акгьы ааигаӡом... Иԥсуагьы ицәеи ижьи ада акгьы изгаӡом. Ииуа иҵьабаала ицәеи-ижьи ныкҟәигалароуп, иԥсуа ицәеижьи кажьны иԥсы иаанхо ацҳаҭцәры дыԥәнагароуп ҵьанаҭ дԥәшәарацазы, аха аԥсы цԥьамзар, гәнаҳала иҭәызар, дырнажьуам, цәгьарас иааҟаитцахьаз зегьы абра ихьӡаны дыԥәырԥьаны ҵьаҳаным лашьца дҭанажьуеит. Аԥсыцԥьа гәнаҳа змам дыԥәсны ҵьанаҭ дцоит... Ҵьанаҭ ицаз алашара ихуп... алашара зхылтцуа анцәа иоуп... Анцәа иигаз, аԥсы аанхоит наунагӡа. Ҵьаҳаным – лашьцароуп, алашьцара зтәу аҵьныш иоуп. Аҵьныш иигаз аԥсы наунагӡа лашарак абараны иҟаӡам. Абас ауп ишыҟоу.

Никола-Лорд дынцәахатцԥын иара итәала, аха уи ауха иаҳаз еиԥш ихаан имаҳаӡацызт, дыԥәҷарҳәазшәа ицәартҭаҭәы дыԥәнакит, ахытцәҟьа алҟьом сцәеижьи ҳәа иҟаз изгәамҭаӡакәа агәаҟцәа ражәаԥәа алсны игәы аҟынӡа иназеит, ашәара захьӡыз зымԥан иԥәымлаӡоз, ииааны ибла иаахгылт, хәыцырҭа змаӡамыз хәыцра шәкы ихаԥаны дыркит. Азәы заҭцәык зыгәра игоз анцәа иакәын... Ицәымҭу аҟаҭцара уаҷызаап... Ацҳаҭцәры уԥәызгода... Ҳаҭоу ихаԥыцԥәа рыла инышәынҭра жтәыс иоуааит... Агәаҟ ихәы имхны изфо, закәытә гәнаҳароузеи иҟаитцо... Иахьарнахыс узҷԥәоу уаарԥәатцны ҳазшаз Анцәа ду ишьапкра уалага уатеимҭцарцы... Издыруада иуанеижьыр ҳәа иааԥәымҭцӡакәа илымҳа бжьык ҭаԥны иаҳауашәа игәы иабон, лацәеихьшь изыԥамҭцӡакәа атцых ихигеит. Ауха имҩеыҭӡа ишьҭалаз ашьжьымҭан дгылт иара иакәӡамызшәа дԥәатаӡа.

Аҩенытцәԥьа иԥызцәа аҭьычцәа зегьы ааизганы, иахьарнахыс агәаԥԥәа рхәы рымышәхуа, ргәы иашәырго, амш рылажәго сымбароуп... Сҳәатәы змаҳаз ухы шԥоу иссоит ҳәа рылеиҳәеит.

Ирцәымыҭхан, иаакәанызанит, ҵьабаак рхы иамырбаӡакәа рхаԥыц инкыларкуаз агәаҟцәа ракәын... Аха Никола-Лорд иажәа дара рзы высшьа змамыз закәанын. Рхаԥыцԥәа

еихарҿҿаны иҟалазеи ҳәагьы игәаҭьны изизымҵааит. Иара иҳәазар ус иаҵахызар акәхап ҳәа иаҟәшаҳаҵхеит.

Уи нахыс абаандаѡцәеи аҭьычцәеи реизыҟазаашьа зынӡа аҽеакхеит... Ршьа зыртәахьаз ауаа ҳаҵыр рыҟәыртцо, заҵа рҽаҵа рҽырымҧаарыз уаѡыс ирызныҟәо иалагеит.

Абаандаѡцәа рыцҳаҟәа уамашәа ибаны ирыхәаҧшуан, иҟалаз ҳәа иауан иашәан акгьы рзеилкааауамызт.

Иабардыруаз ирылыҧсааз аҵаҳмада гәаҟ ихаҧыцҟәа шракәыз абас ирыхәаз, рыҧсы реивзыргаз.

Никола-Лорд ихчы иаҵаз ахаҧыцҟәа уи аҽенытцәҟьа аӡәы иирҵиин, иаҵнытцыз ахә ала ахәшеи ачашкәакәеи аааганы агәаҟҟәа ириҵеит. Инҵаркыз аахыс ахәшеи ачашкәакәеи зымбацыз, агьама зхаштҳьаз абаандаѡцәа шаҟа шәҵаху шәаханы ишәфа ҳәа инаганы ианрымҵартца, игәаҭьны рнапы рзамыркит.

Абҭьыжә еиҧш изхоз амахорка ацынхәрас аҵаҵын ҟаҵа анрырҵа зынӡа игачамкит.

... Алагпункт ахылаҧшцәа аҽенытцәҟьа ираҳаит Никола-Лорд абаандаѡцәа хәшала ирчо далагеит ҳәа.

Амца днаркит, иҟәыртцеит иҟәырхит изырура рзымдырит, дахьҳархәуеит ҳәа иалагар еицәартәыр ҳәа ишәеит... Шәит иҳәар аҭьычцәа зегьы гылон, урҵ тцѡа змамыз ыҟан.

Еиҳаракгьы ирзышьҵымхуаз, шәара шәоуп абаандаѡцәа ҳрычзырчаз ҳәа ирҽагылар ҳәа акәын.

Атцыхәтәаны ирыӡбеит Никола-Лорд аҽа лагерк ахь дахыргарц. Знык раҳ Лорд дрылыргар егьырҵ рхала иаанхар акыр ирзымариахон рахьырхәра.

Никола-Лорд аҳра уа азона ашҵа дҵан.

* * *

Краснов ихы иалнарҟьеит, Никола-Лорд иакәушәа алагер аиҳабы, Боиаркин Дима аҟарс данҵытцыз адырѡаҽены аусурахь дмышьҵыкәа абарак аҷы даанкыланы, аҭьычцәа иматц дируан ҳәа аниаҳа.

Абри ашьҵахь, дук хара имгакәа Никола-Лорд аҽа лагерк ахь дахыргеит.

Уи инаишьҵархҳны аҭьычцәа зегьы азона иҵганы иргеит, уаҳагьы ихнымҳәит.

Ауасеи абгеи реиԥш цәгьала ишеилаз, аҵыхәтәаны ианеимабзиаха ииаиҟәыргеит.

Дима аҟарс аҽы дахьдыргәаҟыз даара иныԥшит, Краснов инапы аниԥәшәа ашьҭахь иҽеизеибымҭеит дҵыкәкәа дцо далагеит.

Агәкажьра ззымдырҳоз лассы-лассы игәы каҳауа далагеит. Зны-зынла агитара аашьҭихуан, игәырԥа хиҽуашәа ибон.

«... Макьаназ мчы хәыҷык сзаанханы исымоуп, зынҳа исылҳааҳа, сшьамхы сҽанасмырга сҭахоит... Сыбнамлар ада ԥсыхәа ыҟам» ҳәа избеит. Аха идыруан, араантәи убналаны, ашьамхы аҽаргаразы шәыԥсык ухамзар, уеибганы ушырмышьҭуаз.

Дима дзыԥәшәараны иҟаз шидыруазгьы, ихы иҭалаз абналара зҭымҵит, ихшыбаԥ агәҭаны инеины иҭашәеит.

Анцәа диҳәон Краснов уаҳа сыла даумырбан ҳәа, убасҟак игәаҒ иман, дааидгылар иҽеизнымкылакәа иакәым импыҵаҟалар ҳәа дшәон... Аха еиҭеибамбар амуит.

...Уи аҽены Краснов иԥьаф ҭан, ижәны дыҟан, абаандцәа даарбазар аахыс ччаԥшьык зхызҕы иԥәымлацыз, уи аҽены илаԥәа хаззала, ицԥәа хаԥьԥьала, уажәы-уажәы ччараха исуа, абарак данаатцала рызегьы шанханы иианхеит. Ахаан иимҳәаҳацыз, иҕы иҭамҳоз, абаандаԥцәа аԥсшәа раҳәара... аҽены иҕытҵҟьеит...

Ари иԥсра аазар ҟалап, дагьҳахәлаччо, аԥсшәагьы ҳаиҳәо дызбахьадаз ҳәа абарак аҕы иҟаз зегьы ԥеихатҵгыланы бзиа убааит ҳәа аҭак ирҭеит.

Дима дахьтәазгьы дымгылт, дшааԥналаз еиԥш игитара аашьҭихын, ииаанкыланы ҕыцха дыԥшуа, Краснов ибжьы ахьиаҳауаз ихы иалнарҟьо дтәан.

Дааԥнаххны зныкҟьарала зегьы илаԥш иныҵганы, ԥаса ишыҟаитцалоз еиԥш, даақәгьежьааны ддәылтцны дымцаҳеит, уи аҽены Краснов дзышьҭаз уаԥы изымдыруа, дхаґґала ацашьа иаԥәымшәоз еиԥш, абарак агәҭа дыԥнагылан, макьаназ Дима илаԥш дытцамшәацызт.

Ҳаиҕамҳакәа дхынҳәны дцандаз ҳәа игәы ҭыцны ицо, ихы шьҭымхҳакәа дцәытццыԥшны имагәкәа дырзыԥшуан, ишьхәа данбаԥәтцәииааueи, ишьапԥынтца ашәахь ианбахои ҳәа, макьаназ иадырсызшәа имтцасҳо еидыԥсаланы ԥьарак еивагы-

лан… Дима ишҟа акәын рхы ахьхаз. Ила ааихмырсыҭзакәа ирыҵәкны ишикыз инкажь-аакажьуа еишьҭагыланы, ишҟа ҩеанаадырха, аибашьраан, дыхәны имацара аҭабиа дышҭаз, аҳа итанкҟәа ѡба дынҭахәаша дыргарц, изааигәахара иаҷыз иреиԥшнишьалт… Усҟан агранатаҟәа рыԥхны иван, имч зегьы ааизганы дѡагылан, иргәыдҵаны еилаԥыххаа игеит, иара иҟынза иааз ааанза… Уажәы игитара заҵәык ада акгьы икзам… Имазҭгьы (итҟәацуаз акы) дишаҭомызт, аҳа итанк еиԥш дԥыхха дигон.

Краснов ѡбаҟа шьаҷа шигыз Дима иҟынза дааз ааанза дцыцза дадырсызшәа даангылан, аа, ари уара уоума, ужәла схамышҭи… агитара рҳәаѡ уами, уажәоуп уаныздырыз… Угитара зыҷәнамҭуазеи… Иахьызеи? Иарҳәала, иарҳәала… Уҟазара сазызырѡырц ҭахуп, – иҳәеит уи ибжьы ҟәызгаза. (Уи даныцәҳауази, абас ҭынч данцәажәози зынза еиԥшзамызт, ѡыцьа ирхылҵуаз абыжьҟәа реиԥш акәын ишхаз-хазыз).

Дима ихаԥыцҟәа еихарҳәҳәаны мчыла ичҳаны дҭәан иахьынзауа ҳәа. Ихы илеигалар игәҭакы (абналара) дахьимгзар ҳәа дшәон.

– Угитара ашәаҳәара ахашҭыма Боиаркин? – ицҟәа хаԥьцьала дихыччозша акәын ишиҳәоз.

– Агитара ашәаҳәара ахаангьы иахашҭзом, – иҳәеит, ихы дѡахан, дахьиҷаԥшуаз ибла ашьа хытҵәало.

– Нас иахамышҭыцзар, исзарҳәа… Ашәак сызҳәа.

– Мап, аопер ухаҵкы, сара сгитара зегьы рзы ашәа аҳәазом. – Дима ашырҳәа дѡаҵкьан игитара ыршәны ицәарҭаҳәы иныҟәиршәын дааиҷагылт… Шьҭа напышьашәалада ҳаибамкыр амуазаап иҳәан.

– Сара сзыҳәангьы иамҳәону… Иахьатәи амш сара стәоуп… Сымшира ауп… Суҟәгәыԥны сааит, аѡныҟа усгарц ҭахын, асасцәа сзааueит ргәы урҷыхарц азы узгап ҳәа акәын… Аҟарс ахь акәзам… сыѡныҟа ауп уахьызго. Схаҭа узгоит конвоида.

– Мап, аопер ухаҵкы, сара баандаѡык, шәарҭ алыԥшаахҟәа шәгәы арҷыхара сылшома. Шәара ишәышьашәалоу шәыԥшаа. – Дима хыхь-хыхь ихырԥшзаашәа ауп ишиҳәаз, аха уи агәынамзара иагәылжжуаз Краснов азаз еиԥш илакшон, уажәраанза дыччозшәа ихаԥьцьала иҟаз ицҟәа, иԥьышә хыԥсаа-ҟәа неиҟәаҳан, ихы-иҷы ашәыта наҷатәеит.

– Уара агмыг иуаҭәаумшьо сара соума. Саб сиԥам умашьхәылтӡ уацсмырҳауазар. – Дытҟәацны дцарашәа дгәааны ддәылтӡны дцеит.

– Иучҳар акәын.

– Ари длоуп, шьҭа дааӡцрытӡраны дыҟаӡам.

– Ашхырцәаҕьтра унапы ҭушьит.

– Аиаша ҟаитӡеит, иара изиухьоу шәхашҭыма?

– Дима дфырхатӡоуп, сара сакәзаргьы ус ҟастӡон.

– Ианбанӡаҳачҳалари, ахаҳәгьы уршыр иԥжәоит.

Абас инеиларыԥсеит, абаандаѡцәа Краснов ицашьа рцәымыҕханы.

Макьана иҭыԥаҷы дымнеиц шырҳәоз абаандаѡы Боиаркин угитара аанкыланы усаԥыза ахылаԥшцәа урҭахуп ҳәа ашә даалагылт аканвоир.

Дима иамаимкит, суццом ҳәа даламгеит, далагеит ҳәа илшоз, амала игитара мгакәа ихала дицца рц избеит.

Аканвоир имуит, ҳархынҳәны ҳаиҭаарышьҭуеит, агитара икымкәа дааумган ҳәа адтӡа сымоуп иҳәеит уи.

Иуманы уицца, уанаԥьалбеит, изарҳәа. Аҽыҭцарбел еиԥш далаԥсны икит умбаӡои ҳәа зегьы даныхҭарк, уаҳа амамккәа игитара аашьҭыхны дицеит.

Ахылаԥшцәа ахьтәаз ахыбра аҭцаҟа ихәыҭцагаланы иҟаҭцаз Краснов икабинет диманы дааҿналан, шәыдҭа насыгӡеит, абаандаѡы Боиаркин даазгеит ҳәа аканвоир иҽеидыԥсаланы, ашәишәи рбаҕь еиԥш зҽырчны астол иадтәалаз Краснов иаԥхьа даагылт.

Дима акабинет ишьапы шыҿнаиргылаз еиԥш лаԥшыла ааимидеит. Краснов идагьы аҽа ѡыԥьа алагер аматӡуѡцәа ирейуаз аҳәа чахҟәа реиԥш рхы рҷҟәа рыхчааны аҭӡамц рҽадтӡаны итәан. Аҭагылазаашьа злеибоз ала ҽеик дшаҟәдмыршәоз идырит, аха ишьҭахьҟа мѡа ыҟамызт, даазгаз ашә ыдтӡаны дадгылан.

– Утәа, Боиаркин. – Краснов ибла ыршәны иҭацәыз аҟәардә ирбо, – зегьы удырҽхәоит… Угитара арҳәашьа сазыӡырѡырц ҿтахуп… Аиаша ҟаутӡеит абарак аҷы мап ахьукыз… Араҟа еиҳа еиҕьуп, утәа.

– Стәоит, аха исзарҳәом. – Ибжьы ахьиаҳауаз изычҳауамызт.

– Иахьаурҳәарагьы убарым… Угитара еицаҟьеи уареи ишәеиԥшӡам сара араҟа ашәа зсырҳәахьоу. – Инапқәа астол иахьыԥҟәыз ишьҭԥо иалагеит.

– Мап, сшыԥсуа здыруазаргьы уара узы сгитара ашәа аҳәараны иҟаӡам. – Игәы ҭытԥны ицо аисра иалагеит.

– Агитара ашәа узамырҳәозар изуҭахузеи, – иҳәан, Краснов азаара изааз шәа ԥатԥҟьан, Дима дааидыххылан игитара дамҭасны инаимпытԥиԥаан, ирыҳәҳәо иankыдиҟьа, ахы ахагылаӡамызшәа инахыԥҟьаа ицан, арахәыцқәа аҭыхәтәантәи «рытԥәаабжь» игәыҭшьаагаха иаагеит.

Дима игитара ахәда хжәаны ианиба, иԥыза гәакьа дивыршьаазшәа дҟалеит, иара убраҭԥҟьа ашьа имур ада изымчҳауа деилашәан, ишьхәа дыԥәҭԥәиааны Краснов ихы ихыԥҟьаа игарц иҭаҵкәым раҭԥәаны аҷанааирхоз, аҭӡамц иадыртәаланы имаз ԥатԥан, деимархха даанкыланы деилыршьит.

– Алахша, иугәаґьызеи, унап ҟьашьқәа ааскьысыр, иаҷаӡамызшәа иахьынҷакыз ишаҷыcхуаз зузымдырзеи? Сара сышбаксиору умаҳаӡаци… Уҭахызар иусырбап… Ари убоо, абасоуп аҭаҵкәым шырҟьо, – иҳәан, игәышԥы данытԥас, иԥсы мцо-имааua дҟаитԥеит, Краснов дахьынӡакшоз, Дима инапқәа ыртԥәины димҭакны дыркын.

– Ашәа бзиа исырҳәеит, шьҭа дахьааугаз дга, – ҳәа ашә иадгылаз аканвоир иахь ҷааиҭит уи изхара дисны игәы аниҟыча.

… Ишьапқәа дрызнымкыло дитԥагыланы абарак аҷы днаганы дааныжьны дԥеит аканвоир.

– Иузырузеи?

– Ухы иумыршьыр умуит.

– Ҳара иуаҳамҳәази.

– Угитара абаҟоу?

Ргәы иамыртәо иамыргыло, изырурызеишь, иҟаларызеишь ҳәа дрылганы данырга ашьҭахь, игәжәажәо иԥшыз ашьа иҷыԥуа данааԍнала, рхала рҷеырзымшьит уаҳа егьрыгымхеит, убасҟак ирԥәымыґхеит.

– Шәысҟәатԥ… Акымзарак смыхьӡеит. – Иҳәан, зегьы инарҷархьны, днеины ицәартаґәы ҷыцха дныԥәиеит, лацәажәашьа имаӡамкәа.

Азнык азы уамашәа ирбеит, ҳара изааузшәа дҳазгәааны дыҟоушәа дышԥацәажәеи рҳәан.

Ихы-игәы ыфаны дааргеит, уажәытцәҟьа ҳара ҳаибо-ҳиаҳауа дыҟам, ихы игәырԍоуп, уахала илаҷаҳтрым ҳәа рызбан уинахыс иламцәажәеит.

Дима ҷыцха дахьынаиаз уаҳа дмааҳәзакәа дышиац диан.

Ашьҭалара аамҭа ааиаанза зегьы еиқәышьшьы ҷымҭԥсымшьа итәан, Дима дрыцҳашьаны изхәыцуа.

– Шәышьҭал, ҳаамҭа ааит ҳәа ачаԥшьаԍ ибжьы шаагаз еиԥш, рызегьы ԍагылан ашьшьыҳәа ршьапԥынтца ихгыло, Дима рышьҭыбжь даанарԥшыр ҳәа ихзызааua рцәаартаґәқәа рахь рҷынархеит.

Баша иԥьыршьон, Дима амца иґран, дзыцәо дыҟазма. Иҟоутцаша ҳәа хәыцра шәкы еишьҭагыланы ихаҷы иааиуан, Краснов игәаґ дыкны дахьагоз... Атцыхәтәан акаҷы даангылт, уи уажәы аԥхьагьы ихы иҭалахьаз – абналара акәын... Уахатәи атцх иалагзаны, ишьа уны данзымбнала уатцәтәи амш измырхәлошәа инарбеит.

Ауха тцхыбжьон, иҟаитцашаз зегьы анизба дааҳәын игәы ԍеирхеит...

Зегьы ыцәахьан, ашьшьыхәа дԍеихан дԍагылт, аҭыць еиԥш ихы хьамҭаза, ицәеижьы бжаԥьара иара итәзамызшәа идысны иҟан.

Иблахатц ааилахынҳәит, аха иҷекамыжькәа иҷааникылт, аусураҟынтәи мазала ииааганы ихчы иатцатцаны итцәахны имаз, аиха аатцихын, ианааникыла, баԍчыдак иланатцазшәа дыґәґәаза дааҟанатцеит. Маҭәас имаз зегьы еихарԥаны ишәитцеит. Маҵ-маҵ акрыфарҭаҟынтәи ииааганы иитцәахуаз ачасаԥәа (абналара ихы ианҭашәа нахыс мазала иҷазыҟатцара даҷын) иԥьыбаԥәа инарҭеиԥсан, уаҳа азәгьы димбазакәа абарак дындәылтцит.

Абарак адәылтцра иаҭахыз, уи нахыс акәын ианшәарҭаз, ачаԥшьаԍцәа рылаԥш дытцамшәакәа ацара даара иуадаԍын... Зегьынԥьара алашара ыԥәдырччааuан, ауаԍ дузза дахьнеиуаз акәым, агәыртцәҟьа ахьҟаршәыз убон.

Абаандаԍы абарак ддәылтцны шьаҷак ҟатцашьа имазамызт, еиҳаракгьы уахынла... Ихацәа иааԥәԥшыр игәы иҷанымтцазакәа еихсны дыршьуан, узуста ҳәагьы иазтцааuамызт.

Дима урҭԥәа зегьы бзианы идыруан, аха изԥәикыз намыгзакәа акы дааннакыло дыҟамызт уи аамҭазы, убасҟак ашьоура дазышуан. Ихы адгьыл иԥәмырҳәҳәазакәа дҳәазаны ма-

цара абаракқәа зегьы дрылсны алагер ахылаԥшцәа рынхарҭа аҳабла аҟынӡа днаӡеит.

Аҳабла зегьы хҭәаны ицазшәа, мамзаргьы иԥсны ишьҭазшәа акәын иштынчраз, ѡнык аҷы ҵьара лашарак аркны ибаӡомызт, иакызаргьы ила ѡны заҭәык ада аҽеакы ытҵашәомызт... абжьқәа гаӡозаргьы Краснов итәы ада аҽеаӡәы ибжьы иаҳауа дыҟамызт.

Ахылаԥшцәа раамҵыдарахаз араҟа аҽеаӡәы дынхаӡомызт.

Аҭаацәара змаз неиԥымкрада хаз-хазы инхон ақдеихсала хԥа-хԥа ҷы зманы иҟатҵаз аѡны лаҟәқәа рҷы.

Ртцыхәан, зда царҭа ахьамамыз дынхон Краснов, ишьҭахь бнаран. (Иара итәада зегьы рыѡнқәа амрагылархь иԥшуан). Инаѡс аӡәгьы дынхаӡомызт.

Дима ибзианы идыруан Краснов иѡны ахьгылаз... заҟа ҷы амаз, ахы ахьхаз, аҭцыхәа ахьхаз...

Ѡынтә дааргахьан иутра абаҳаразы. Шьыжьымҭан инаркны аахәлааӡа ихы дымѡахаӡакәа дбаҳауан, аха аԥшәма ԥҳәыс уҷы рҟьома ҳәагьы диазымҭааит.

Шьыбжьонла ила иманы акрыфараҳәа иѡынык даауан Краснов. Иԥҳәыс шьыжьымҭан инаркны аахәлааӡа дызҷыз хәыҟатҵаран, хатҵеи ԥҳәыси рыда уаѡ дыҟамызт рыѡнаҭаҷы.

Краснов дааицыԥхьаӡа илагьы иаргьы аѡныка инеиааӡа аутра инҭаланы Дима шаҟа ибаҳаз шьаҷала дыԛәланы ишәон. Имаҵуп, угәы иԛәрыжьааит итҵегьы зумбаҳазеи ҳәа игәы намӡо дцәытца-ҟәындҟәындуа иѡныка иҷынеихон.

Абартцаҷы иԥҳәыс илырмазеихьаз шьыбжьхьа илагьы иаргьы наҟ-ааҟ инадтәалон... Аҟыԥҟыԥҳәа, рыцламҳәа абжьы ада акгьы умаҳаӡо, илагьы иаргьы ццакны акрыфан иѡагылан, аусурахь рҷынархон.

Дара анцалак ашьҭахь иԥҳәыс лхала дтәаны акрылфон, дмыццакӡакәа.

Дима уажәы абартқәа зегьы ааигәалаиршәеит, аҳабла дышналалаз еиԥш раԥхьаӡа илаԥш зыԛәшәаз Краснов иѡны ауп, алашара акызар ҳәа акәын дзыцәшәоз, еиԛәылашьца ишгылаз аниба, изԛәикыз наигӡазшәа дааҟалеит. Дыццакны ддәыԛәлеит, дазааигәахацыԥхьаӡа игәы ҭытцны ицарашәа адыԛ-дыԛҳәа аисра иалагон. Иара иатҵкысгьы дзыцәшәоз ила акәын, аха идыруан, ҽынла акәын ианеицыз, уахынла хаз-

хазы ишьҭалон, иара иѡныҟа дцон, ила алаҟәа рзы хазы иҟа-ҭаны игылаз аѡны ашҟа…

Дима ԥсы зхоу азәгьы димбазакәа аҳабла зегьы далсны Краснов иѡны ашә даадгылт. Ацә ахәда анԥырҟо еиԥш ихәда абжьы игоз илымҳа иааҭасит… «Ианаамҭазҭәҟьа саҟәшәеит» игәы дынҭахәыцит.

Аҳәынҭәраҟаԥшь еиԥш, ашә адәныҟала иаҟәгылаз дана-ҟәыгәгәа, аҭәҭәа бжьы ааѡныѡит аѡнытҟа. Илымҳа адҭаны дзырѡуан, ихәда абжьы агара иаҟәытцыр, ашә аартразы иаа-уаз иара ихаҭа иакәхон… Усҟан иара уаҭцәҟьа ихы хырԥаны дылеимыжьыр ада ԥсыхәа имазамызт… Уи иԥҳәыс илмаҳар, илымбар ҟалашьа амамызт… Лыҳәҳәабжь аҳабла аргылон, иага абнаршәыра иҽееиҭаргьы хара дрышьҭуамызт…

Аха Краснов аҭәҭәабжьы дазаамырԥшит, ихәда абжьы шгац игон.

Иԥҳәыс дѡагыланы ашә ахьлҽаалхеит (лшьапышьҭыбжьҟәа иаҳауан).

– Уарбану, узуста? – ҳәа ҽаалҭит, иаамыртыкәа даадгыло.

– Дариа Илиа-иԥҳа (иԥҳәыс лыхьзи лабхьзи, рутра ани-баҳауаз лхатҵа ишиҳәоз иаҳахьан) аѡыза Краснов ихьзала хы-хьынтәи ателеграмма ааины иҟоуп, хаҭала инапы иасыркырц сыдуп, – иҳәеит Дима.

– Уажәытцәҟьа, уажәытцәҟьа дсырҽыхоит, арахь уѡнал, – лҳәан, ашә изаалыртит.

Дима ихы шааѡнеикыз еиԥш, ихҟьаны иагарашәа аґьафѡы ааиҽаҳаит.

Дариа абаандаѡы данынеиҽаԥшы лгәы аангылан дхышә-ҭны агәараҳәа димҵаҳаит.

Дима али-ԥси рыбжьара, (Дариа лҽы аихыхха дахьымыг-закәа) ихарԥ абжа ԥжәаны ирмазеины иԥьыба иҭаз нҭиԥаан иналҽагәаны лҽы ааишәаҳаит.

– Дариа, дызустада ииаз, иитахузеи? – ҳәа Краснов ибжьы егьи ауада ааѡныѡит.

– Сара соуп иутааз, – иҳәан еиха цырцыруа икны дааи-хаххит.

Краснов аԥсра иаҳа даҟәгәыґуан, акәымзар абаандаѡы Ди-ма абри еиԥш игәаґьуеит ҳәа дыҟазма… Ихы-иҽы еицаҟьахеит, илаҟәа харабґьара ицеит. Алахша. иҳәан ихчы иатцаз ата-

панчахь инапы дәықәитцеит, аха, дахьымыгзакәа Дима еиха рыҳәҳәа ихы иарбаны ишимчыз идәықәитцеит, атыҟә аҟынза иналашьшь ицеит. Ҟыт ихымтцит, ажәак ихәлымшәеит, аҧсра ала данҵаҧшы шәсыцхраа ҳәа дыҳәҳәарц иҵаххазар акәхап иҷеы ахьааихихыз, ираҳан ишикыз иаанхеит, иблаҟәа мтцысзо, икыдхалан ҵьарак иҧшуан.

Уаҳа дзымгыло дышилгаз аниба – аиха ихы ишалаз иалымхзакәа иаанижьит, ихчы иатцаз атапанча аатцҧааны иҵьыба инҵеитцеит, иханы игылаз акарабин (ибналоз абаандаѡцәа златаирхоз) аҟанҵаруазгьы иаргьы ааидкыланы иаашьҵихит.

Ишырҳәо еиҧш, ишьа кәапеила итаны, Краснов дахьышьҵаз ауада даадәылтцын, ашә ныдитцеит.

Аѡналарҵаҷеы Дариа лҷеы шәаҳаны дахьынижьыз, лыҿемыртцысзакәа адиуан дықәиан.

Адәныҟатәи ашә идәылтцымҵазы аҧенцьыр ахышә иқәыз аихатә қәыц аандаҧҟага амыркытыл цырцыруа илаҧш иаатцашәан, уигьы аашьҵиҧааит.

Аѡны дшындәылтцыз еиҧш аҳабла ила нахигеит, ҵынчран, арбаҕьқәа рҷеыҵыбжьы аамҷыдарахаз аҿа бжьык гомызт. Ашарккара иаҷеын, ана-ара иналк-ѡалкны ѡнқәак рҷеы алашарақәа адыркхьан. Даацца кын, абнаршәыра днылашьшь дцеит. Дышны даанымгылазакәа дцон ажәырқь дасны. Ишшарыз ианша даатгыланы ишьҵахьҟа днаҧшит, аха уи аҳабла уаҳа ибарҵамызт, акыр хара дцахьан.

Дима макьана инагзаны агәра изгомызт абас ҵынгыларак имоузакәа игәҵакы нагзаны, насгьы ишьапы дақәиҵны... ишәаҟь итапанча – бҵьарла деиқәных ииаигәа-сигәа ҵсы зхоу азәгьы дыҟазамкәа аҧсабара дагәытцакны даманы иахьцоз.

Дцон аха ахәыцрақәагьы ишьҵархх ишьҵан, игәы иҿанырҵон азона аҵытцра ус ишымариамыз.

40-60 гектар иахьрытцаркуаз атцыс захымпрааua аихатә қәыц аандала иҵахкаан, аҳәаа аҟынза анеира заҟа аамҵа ақәырзҵәыз издырамызт...

Азонаҷеы ари еиҧш ҟамлазацызт, абаандаѡцәа бналарц изныкымкәа иақәыркхьан, акәымзар хылаҧшѡык иѡны иақәланы дышьны ацара азәгьы изымгәаҕьыцызт.

«Иҟалаз анраҳа, уаагьы лагьы зегьы сышьҵалазар акәхап» – дхәыцуан дыҿеҟьа-ҷеҟьо дахьнеиуаз. «Ауаагьы алақәагьы зегьы ратцкыс дзыцәшәоз Краснов ила «Абжьас» акәын.

Абаандаѡы ԥсхабаа дыбналеит, уишьҭал, даанкыланы деимыжәжәа дыԛәҭа ҳәа ииаушьҭны, ицаз ишьҭа ианхитҵалак, абга афѡы акызшәа ишьҭа ихымшәаҵакәа ишьҭалон, макьаназ аҵәгьы деибганы даҵәымҵацызт.

Дима аҳәаа аԛынҵа днаҵарҵ рацәак шигмыз «Абжьас» ишьҭа ихыршәланы ишьҭархх иааиуазшәа бжьык илымҳа иҭасуа иалагеит, аха игәы зынҵа аҽеаԥсахҵомызт, шәарак аныруамызт, убасԛак еиҳаракын, абаандаѡҵәа рыцҳаԛәа ршьа зжәуаз Краснов алахша дҭарханы дахьцоз... Абыржәытҵәԛьа ихьҵаны ахымца дшадырго идыруазаргьы илагьы еихаԛәысуамызт.

Краснов аҵыхәтәантәи аамҭазы зынҵа ҵәгьала иҽеыԛатҵаны дыԛан, илаԥш иаатҵашәоз иԥсы ааихихаанҵа дицрытҵуамызт. Дима анцәа дыззылыԥхаша ԥсышьаҵәгьа иҭаны адунеи данимырҵаазҭгьы еиҭах заԛаѡы ԥсхашьны, рыԥсҭазаара иалихраны дыԛаз?

Шьыжьи хәылбыҽхеи аусурахь ианыргози еиԥш илаԛәа шаԛь-шаԛьо илеи иареи еицны абаандаѡҵәа ианаарылагылалак, акгьы реимҳәаҵаргьы, иахьихәаԥшуа мацара заԛаѡы рыбжа рымԥсааудаз.

«Краснов алажә еиԥш ихы ԥҽны иѡны дшыѡнажьыз» рбеит... иԛазҵаз абаандаѡы дыбналт».

Абаандаѡҵәа зегьы ахьеизырцоз «аҭахкаәҽы» аҵәы ииаиҽыҵԛьан, иаразнак акәхеит зегьы рлымҳа аԛынҵа инаҵеит. Ииаҭаркызар аахыс уи еиԥш ргәы иахәашаз ажәабжь рмаҳаҵацызт... Краснов ирылишьаахьаз рдаԛәа рыԥсы ҭаланы аусура иалагазшәа рбеит.

«Ахаҵара ԛаитҵеит, ҳазегьы ҳшьа иуит, ихаҵкы ҳцааит... Анцәа дицхрааит... Ишьамхы, ҵьаҳаным дгьыл дыҭганы дагаратәы еиԥш ҳазшаз амч иитааит». Рыбжьы ҭганы, агәахәара ироуз рҽы ирзарҳәомызт, аха гәаныла анцәа иҳәон. Избан акәзар, урҭ ирдыруан, иара иаԥхьа шаԛаѡы иаԛәыркхьадаз, аха аҵәызаҵәыкгьы деибганы азона дыштырмыжьцыз. Иахьамзар уаҵәы дышьны егьырҭ реиԥш дааганы зегьы дахьырбартаз агәашә аԥхьа дшышьҭоу ҳала иамбааит ҳәа. Ишәаны рылаԥш ршьап ԥынҵа иахганы аҽеаԥьара имԥшҵакәа, агәашә иҭалон, иҭытҵуан аусурахь ианыргоз ианааргоз.

Ахылаԥшцәеи ахьчаѡцәеи, баандаѡык дыбналар игәаҵ егьырҭ ирхыргон, амамиԛәара рҽартәаны зынҵа изынарҽаԥ-

шуамызт. Ааанҳагьы рхы ауршьышьхуаз, аха Краснов даныршь ашьҭахь, ашьа рҷыҵуашәа акәын ишрыҟәыҳәҳәоз.

Иҟалап, урҭ Краснов ицәнымхо акәмызҭгьы дара рхаҭақәа рхы иацәшәаны акәызҭгьы абас иԥаԥашькны изыҟалоз.

Акырынтә иалагақәахьан ибналарц, аха абаандаѡцәа аполитиказ иҭакыз – ауаса гыдқәа ҳәа изышьҭаз, игәаҕьны ахылаԥшѡы иѡны иаҟәланы, дышьны ицо ҟамлазацызт. Краснов иҭархара рыхәда хнаҽит, аха макьаназ агәыҕра рыман, ацәгьауаѡы деибганы азона ҭытццшьа имазам ҳәа.

Ахԥатәи амш аҽны ашьжьымҭан, арахә реиԥш иахьеиларцалоз аҭахкааҽы ишеилагылаз абас рылаѡит: Азона аҳәааҽы «Абжьас» шьны ишкажьыз рбеит… Абналаѡ дырзымкит, аихатә қәыц аанда ԥҟаны азона дҭытцны дцеит. Бԥьарла деиқәныхдыҟоуп… ҳәа.

Абаандаѡцәа убасҟан ауп макьана рыԥсы шҭаз рдыруа ианыҟалаз. Дима ифырхатцара шьҭыхшьа амазамкәа икаҳахьаз рыгәқәа шьҭнахит, ршьапы иқәнаргылт, иарҕәҕәеит, иархәыцит, ирцәызхьаз мчык ырхынҳәны ирыланатцеит, иазхоуп, арахә реиԥш иаарҭаху зегьы ҳалаҳагзо ҳабанзаҟазааueи, ауаѡы знык диueит, даныԥсуагьы знык ауп… ианамузагьы хатцатцас аԥсра акыр иаԥсоуп ҳәа абаандаѡцәа рхы иѡахеит, иаанарԥшит, иарҕәҕәеит Дима Боиаркин иҟаитцаз афырхатцара.

Дцеит, дцазеит, уаҳагьы дрымбазеит. Абри еиԥш афырхатцара ҟаитцеит абаандаѡы ҳәа иажәабжь ҳәаны даалгеит Валентин. Сара исылшом акәымзар изыѡуан, уара Анцәа иулеитцеит, абри иуасҳәаз мѡыкәа иаанумыжьын ҳашьҭахь иаанхо ирдыруазааит ҳәа Наҳар диҳәеит Валентин иԥсымҭазы.

* * *

Наҳар анцәа илеитцаз абаѡхатәра, ауаа ҟьашьқәа илырххьаз ҵьишьон, шаҟа шықәса ҵуааз аԥьаад наимҵатцаны цәаҳәак имѡыцижьҭеи, ажәабжь акәым анбанқәа рѡышьа ихашҭырц егьигмызт. «Бԥьарс исымаз сѡыга акәын». Заҟантә ихьааганы дазхәыцхьааз. Аѡреи аԥхьареи дрыҷәиҭызҭгьы, сбаандаѡуп ҳәа ихы иԥхьазомызт, аха аԥхьатәи ашыҷәсҷәа (хәшыҷәса) аԥьаади аѡыгеи аанкылара азин имамызт. Уи ашьҭахь рхала иааганы ирҭаргьы акы сзыѡуеит ҳәа дыҟамызт.

Валентин иеиҳәаз ажәабжь 1938 шыҟәса раахыс иалшьааны иҟаз ибаѡхатәра аԥсы аханатҵазшәа инарбо далагеит.

«Иааҟәымтҵзакәа аԥсрахьы зхы рханы аԥшра иалагаз рацәаѡхеит ҳара ҳзонаҷгьы... Ирҳәоит, уааҟәымтҵзакәа аԥсрахьы ухы рханы уԥшуа уалагар, иаргьы, уара ушҟа ахы уҟәкны иузыԥшуа иалагоит ҳәа... Хариузовка ханҵаԥсы ҳамцар ада, лашарак аабараны ҳаҟазам, ҳәа ргәы каҳаит, рнапҟәа рываҳаит... Иацәгатәуп, ргәы шьҭыхтәуп, Боиаркин Дима ихаҷсахьа сзаԥҵар издыруада ԥыҵѡык аанарԥшыр, еиҟәнархар ҳәа ажәабжь аѡра далагеит.

Убасҟак дацәҟьалахьан, зны-зынла цәаҳәак изымыѡзакәа ақьаадса хәыҷи икарандашь хыгәгәи игәы ишыҟәыршәыз лацәеихьшь имазамкәа ажәак «скуеит» ҳәа «дыѡуа» дшашьҭаз иршон.

Уаха ҵхыбжьон азәы даԥшны узҷуузеи ҳәа даниазҵаалак, ҵаацәа рышҟа асалам шәҟәы аѡра саҷуп ҳәа реиҳәон.

Наҳар иисуаз шсалам шәҟәымыз здыруаз Мақсим Пиотрипа иакәын. Уи иакәын қьаадлеи ѡыгалеи деиҟәзыршәозгьы.

Акыраамҵа дадхалеит ажәабжь аѡра, уахынла зегьы аныцәалак ашьҭахь акәымзар абжьааԥны иҟалазомызт, даҟәыркыр ҳаґеимшхара ахаан ҭытҵшьа имамкәа Хариузовка даанхон.

Дахьынзаҷыз иоуҳәо иаҳазомызт, илагьы акгьы абомызт, Дима ихаҷсахьа ихы игәы иҵаланы датәнатәны Даман.

Ажәак, цәаҳәак Дима иԥәнагахашаз ҳәа ииԥхьазоз ихаҷы анцәа ианизааишьҭлак, дызҷыз зегьы ааныжьны, иԥьаад хәыҷы иԥьыба ааҵганы, азәы ицәигарҳәа дшәозшәа дыццакны ианитҵон.

Иѡны далгарц цәаҳәаԥәак изаанханы иҟан. Аусура дшаҷыз, хыхь ажәѡан аҟынтәи изаазшәа, ацәаҳәаԥәа, аҳәоуԥәа шеибгаз ихы ааҵагьежьит... «Кынҵатцыра» иҷехыршаны дихагыланы дышихәаԥшуаз ааихашҭын атцлаԥҟара дааҟәытцын, еиха наҟ инкаршәны, деиҳәҵҟәыҟәланы иԥьаад бґьыц ишьамхы иԥәкны анҵара дналагон еиԥш даԥәикит. Дшәан иаразнак иԥьыба иҵеитцеит.

... Уԥьыба иҵоуҵаз аԥьаад унапала иҵга акәымзар, цәгьала уҟастцоит... унапҟәа уаҳа иумыхәо иԥысытцәҵәоит. – «Кынҵатцыра» диԥәмаԥаруа Наҳар дааидгылт.

Игәы ааҵганы игарц даазшәа аҟынза ицәымыґхеит, иуѡыз аԥьаад бґьыц уԥьыба иҵганы исыҵ ҳәа данааидгыла.

– Уалга, снапы смырҟьашьыкәа ухала иҭга, – сҳәеит. – Еиҳа-еиҳа дацрало даҷаапкуа.

– Иусҭом. – Наҳаргьы ичҳара еиҳа-еиҳа имаҷхон.

– Иахьсуҭарагьы убарым уара ацәыршәага. Изахьзузеи иусҭом. – «Кынҵатҵыра» илаҟәа аарҳәны дааидыххылан иҵьыба дҭалан иҭигарц даналага, Наҳар деилашәаны игәышҵы данытцас, ихылпа ихҟьаны ицан, иара деизҟьа атҵла ашьапы дадҳалт, ихәда иахшьыз икарабингьы наихаԥрын зымԥа икаҳаит.

«Кынҵатҵыра» ихылпа ҵьыкала иааихәазшәа есҟьаангьы ихаршьшьы дныҟәон, абаандаԥцәа знызатҵәыкгьы ихы хтны дрымбацызт. Наҳар данис, ихазамызшәа ианихҟьа, рапхьаза рылапш зыҟәшәаз кәҷышьк ахы иаҟарамыз ахы хәыҷы ихагылаз ауп... Ихылпа иатҵәахуан акәымзар даара иҷәаастан ахәыҷрадагьы, атҵәҟьырт зыхьуа азын кәҷышь еипш ицәхәын.

Данкаҳауаз ихы атла ашьапы ҕәҕәала ианымҟьакәа иҟам егьҭацәамызт, аха иҭаз ахәыҷгьы ҭҟьаны ицазшәа деиханы дзымгылт. Ихьыз акыраамҭа изеилымкаазеит. Ихы аҭыпаҷы ианааи ишәаҟь рацәак ицәыхарамкәа ахы дҭапшуа ишьҭаз амаҭ абҕапҵәа еипш дҳәазаны ишьҭысхуеит ҳәа далагеит.

– Ухы аҵьа аумырбан, сара иусыркуеит, – иҳәан Наҳар ашырҳәа днеиҭапан ашәаҟь аашьҭихит... Убаскан ауп «Кынҵатҵыра» данҷаастаха... Ашәаҟь ихәда иахшьны данрылаз адунеи амаа иара икызшәа дбаҕьырбабон. Уажәы шәаҟьда данаанха азнаашә кәҷышь деипшхеит, ҭаҷкәымк даҟарахеит, дшәаны ици-ишәи еитцамгыло, Наҳар иапхьа дшьамхныш-гыланы, «рыцҳак соуп. Сызҷу аус... аха уаҳа ҵсыхәа сымам... Хԥык асабицәа сымоуп изланыҟәызгарызеи... Сара саныҟамла даргьы ҟалом, суҳәоит... сумшьын» ҳәа иҳәара далагеит.

– Сара усшьзом... Акгьы зхаразам ауаа заҟа иургәаҟхьоу умдыруеи?... урҵ рыгәнаҳа узгом, знымзар-зны иухьзоит... Уи уашьуеит. Аа, уст ушәаҟь. Амала иудыруазааит иахьа иҟалаз уҷы ааихыхны ахылапшцәа ианроуҳәа... Абарҵ иубо зегьы шаҳатра руеит уахыҟәааны иуҟәнутцаз ашәаҟь ухҳәаны абаандаԥы Наҳар Абыхәба ишигаз... Ашьҭахь ушьамхы арсны уансыҳәа урыцҳашьаны ишузсырхынҳәыз. Абри уеиҳабацәа ираҳар, уи азы угәы аорден шкыдрымтцо умдыруеи. – Абас ааиҳәан, ишәаҟь наҟ инаиҭаны, еиха аашьҭыхны атлапҟара далагеит акымзарак ҟамлазазшәа.

«Кынтцатцыра» ишәаҟь аниоу иԥсы ҭалан, иҙнаашәра даалтцын, ԥаса еиԥш амаҕ илыҳәҳәо дааҟалеит.

Ари еиԥш збаз абаандаѡцәа ирцәымыҵхеит, рыла ишабоз диеихсны дишьыр ҳәа иацәшәеит, иҟартцара рзымдыруа иаилахеит.

«Кынтцатцырагьы» иҟаитцара издырамызт, абаандаѡцәа зегьы дшырбоз дисны дкаижьит, аҟәра шьҭатцаны дызтцагылаз ишәаҟь, ихҳәаны икаижьит. Абас имыхьҙацызт. Иара иакәым дарбанҙаалак хьчаѡык макьаназ абаандаѡы инапы ихьымсыцызт. Уи еиԥш ҟалашьа амазма, азәы игәаҕьыргьы, инапы аитцыхха дахьырыгҙозма, иара уатцәҟьа инеигәыдтцаны дышьны, дыбналарц даҷын ҳәа акҭ ѡны, атыша иҭаҳаны иԥсыз ажә еиԥш дызныз ашәҟәы данырхуан, дныбжьахәаша дцон.

«Кынтцатцыра» игәы хәыҷы ахьҭаршәыз иԥаҟь-ԥаҟьуа иалагеит, угыланы узихәаԥшуазеи, игәыдтцаны дышьны дкажь ҳәа.

Илагьы еихамҟәысҙакәа ус егьыҟаитцатцәҟьон, аха Наҳар еиҳәаз деиԥәԥах дҷанаҳәон, еицәеитәыр ҳәа дацәшәон. «Дысшьуеит, уи акгьы ихсыртцрым, аха дзушьызеи ҳәа сеиҳабыра сызтцаар ишԥарасҳәои? Иаҳзеибауз збаз зегьы зласшьуазеи, урҭ алахшаԥәа шаҳаҭра уны имгылои дисны дкаижьит, ишәаҟь имихит, нас ирхынҳәны иитеит ҳәа. Усҟан анышә сагоит, абаандаѡы еиҕрабаа аҭцаҭратцәҟьагьы ушәаҟь ухҳәаны игеит, дусны укаижьит... иахьарнахыс уҳамбан ҳәа сыхәда иԥәу аԥәжәаны, сшәаҟь аасымхны рышьацә рыҳәҳәа исаҳәҭасны сааурышьҭыр сабацои... Счахә сҷырхуеит ҳәа ичҳаны, Наҳар иааизиуз зегьы мҟаҟаҙакәа илбааидеит. Абри, абри ауп ҳәа иҷы ааихыхны еиҳабацәа рҷы иԥсы иахимырҙааит.

Аусура мшы аантцәааныҙа ибз ихәлашәазшәа ҷитҙомызт, дуауаҙа дгылан.

Наҳар иѡызцәагьы иаргьы «Кынтцатцыра» иҷымтра ааанагоз ҳәа акгьы рыздырамызт, уажәымзар-уажәы мбатәык ҳалаирԥшуеит ҳәа гәтынчрак рымаҙамкәа аенытәи аусура мшы ндыртцәеит.

Амѡан иманы дахьаауазгьы ихы иҭашәоз рыздырамызт, ҳашьҭахьҟа ахысыбжь анбагои, Наҳар ианбаиԥәшәои ҳәа ргәы аҭра иҭамгыло рлымҳа кыдтцаны иҙырѡуан.

Акгьы ҟамлаҙакәа, зынҙа дрыламцәажәаҙакәа абарак аҷы ааганы ишьҭахьҟа даахьаҳәны дцеит.

Рхала ианааизынха, «иахьа лыԥсаада иахьҳархәлаз анцәа ҳазшаз иԥьшьоуп» рҳәан, рыԥсы ааивыргеит.

– Шәмыццакынишь, уахатәи атцыхгьы ҳхаагапи... нас иҟало аабап, – иҳәеит абаандаѡцәа руаҭәы.

– Иашами иуҳәаз, уахынлоуп мыждарас, мыԛәшәатәыс иҟоу зегьы анаҳзыруа, – Уи иааимидеит аҽеаҭәы.

– Шәымшәан, уахатәи атцыхгьы ҳхаагоит, – ргәы ааирԛәԛәеит Наҳар.

Рышьҭаларҭа аамҭа ааиааӡа аҭәгьы ҭынч итәарҭа иҽеизыԛәкуамызт, ашәахь ицшуан, аканвоицәа ааѡналаны Наҳар дҳалганы данбаргои ҳәа.

Раамҭа анааи ишьҭалт, аха акыраамҭагьы изыцәомызт, «Кынтцатцыра» абас Наҳар акгьы изымуӡакәатцәҟьа ианаичҳауеит ҳәа иҟамызт.

Ҭхыбжьон ианахыс зегьы ацәа иагеит. Наҳар иԛьаад бгьыц хәычы, «Кынтцатцыра» ицәигарц дызԥыз аатиган, иантцаны имаз аҳәоуԛәа иажәабжь инацитцан ихыркәшаны даалгеит ашамҭазы.

Наҳар ашьшьыҳәа ишьапԥынтца дыԛәгыло ацәарҭаԛәԛәа днарыбжьыс-аарыбжьысуа аӡәгьы дмырԥыхаӡакәа Маԛсим Пиотр-иԥа дааихагылт. Уи илацәаԛәа еиԛәыԥсан, аха дыцәаӡамызт, иаахитын Наҳар дитцаԥшуа уалгама ҳәа дизтцааит ибжьы рхәыԥны.

– Салгеит. Шьҭа «Кынтцатцыра» иитаху сзиуааит, – иҳәеит. Иажәабжь наганы Маԛсим Пиотр-иԥа ихчы иатцеитцеит. Уи иаанагоз, сара шьҭа исзырулакгьы усым, сажәабжь еиԛәхааит ҳәа акәын.

... Ишеит, ихәлеит... Еиҭашеит, еиҭахәлеит аха Наҳар «Кынтцатцыра» изиуз азы аӡәгьы димырххеит, димыргәаҟит, уи акәым улахь уԥьымшь ыҟоуп ҳәа аҽеыԥныҳәатцәҟьагьы ирымҭеит.

«Кынтцатцырагьы» уи аҽены нахыс, дныбжьаӡ дцазшәа уаҳа дрымбаӡеит.

Адырѡаҽены уи ихаҭыԥан аҽеа хьчаѡык дааит. Зегьы ԥьашьатәыс ишьҭырхит Наҳар иҟаитцаз ахьианарыжьыз, ари еиԥш ҟамлаӡацызт, унапы шьҭыхны аԥьара акәым, ажәа наак роуҳәар ажьаԛьырѡага укылырхуан. Игәырԛьар, ишәаны изԛәырԛьомызт, аха «Кынтцатцыра», изыхҟьазаалак есымша да-

хьырбоз ибжьы ахьырмаҳауаз ԥсеивгарак ирзаѡызан, убасԛак иргәаԛхьан.

…Наҳар иажәабжь раԥхьаз иаԥхьаз Маԛсим Пиотр-иԥа иоуп.

– Иҭамбазаап, – дшаалгаз еиԥш, дааидгылан инапы рыґәґәаны иаанкыло, – иудысныҳәалоит, иҳәеит.

– Исзеилымкааит, иарбан иҭамбаз?

– Азыхь ауп сызԥу. Аҭарбара рылымшеит, ахәхәаҳәа ишаац иааueит. Адґыл акыкахш – аӡыхь… адґыл иушзалымшьааua еиԥш… Ауаѡґыы ибаѡхатәра узилшьааuам… Ажәа хәшәуп… Ажәа мцоуп… Арҭ аѡбагьы уажәабжь аԥы иԛоуп.

Наҳар игәы еиҳаранакит Маԛсим Пиотр-иԥа иажәабжь ахәшьара еиҭаз, избан акәзар даԥхьан даналгалак иахиҳәаарызеишь ҳәа игәы хыҵ-хыҵуа дыԥшын.

– Еитцухыз аӡыхь хтны идсыржәуеит, жәашыԛәса раахыс иԥажәкуа, – иҳәеит уи.

Маԛсим Пиотр-иԥа ииҳәаз иаанагоз, ажәабжь сара снапала ихѡылааны аԥхьаразы ирыластцоит ҳәа акәын.

Ус егьыԛаитцеит, маӡала ихѡылааны (изѡыз ихьӡ ижәлеи амырбаӡакәа ирылеитцеит). Иаԛәибарԥсны аԥхьара иалагеит, уахык жәаѡык жәохәѡык еимырдон, напык ишакыз аԥеанапык ахь ииасуан, абґьыцқәа ханы анбанқәа алаӡуа ианалагалак анапылаѡыра дырԥыцуан.

Иԥажәкны асакара иԛәу дышнеиуа ӡыхьк даԛәшәаны даҭашьшь изхара анизымжәуа еиԥш акәын ишаԥхьоз уи ажәабжь.

Анапылаѡыра еикәшо азона ишҭаз ахылаԥшцәа ирымԥыхьашәан иаԥхьеит. Маӡала абомба ааганы ирытцартцазшәа аԛынӡа еиланарӡыӡеит, иамыртәеит, иамыргылеит, иархәыцит, Краснов излаеиԥшқәаз рацәаӡаны рхы иадырбало иалагеит.

Изѡыз деилыркаарц абаракқәа ладырха-ѡадырхеит, аха ашьҭамҭа ҳәа акґьы рзымԥшааит. Адәахьала ирындмырԥшырц иаԥын, аха гәмырҭынчганы ирзыԛалеит уи ажәабжь. Ԥаса еиԥш абаандаѡцәа уаас имыԥхьаӡаӡакәа ишрыԛәыҳәҳәоз, ишрыԛәԛааuаз, иаарҭахыз шрыларыгӡоз еиԥш акәымкәа еиҳа рыґедырԥсыґеит, ирыцәшәо иалагеит.

«Кынтцатцыра» уаҳа даабоит ҳәа иԛазма, маҷ аамҭа бжьысхьазма, ибжьы акәым иԥшратцәԛьагьы рхашҭырц егьрыг-

мызт... Ҩнак шьыжьымҭан абаандаѡцәа аусурахь иргарц иахьеизырцоз «ахкаараҷы» инеины ианаагыла, «Кынҭатцыра» анышә даатцытцызшәа, дахьынтәиааз рызгәамҭазакәа, ишәаҟь ихарззала даарылагылан рыԥхьаҵара далагеит, уи иаанагоз аҩны ирхагыланы аус дзырураны иҟалаз иара иакәын.

Дшыҟац дыҟан, изаҟаразаалакала иҩеимԥсахцызт. Дцәажәааныҵагьы иахьынеиҷеаԥшуаз мацара рызхеит, иаразнак ргәалаҟара аабжьысит.

Абригада ачленцәа ԥхьаҵаны инҭиган иманы иҷанынеихоз Наҳари иареи рылаԥшқәа ааиқәшәеит, ахҷеақәа реиԥш, аха «еиҷеагылааныҵа» аѡыцьагьы ирцәымыԥхан иааиҟәыргеит. Зегьы игәартеит урҭ ирыхьыз. – Иҟаларызеишь, ишԥантцәаришь иахьатәи аусура мшы? – ҳәа ирцәымыԥханы инкахәыцуа иион.

Иианыркылоз рымҟәытцыѡрны икаҳауа, ргәалаҟара бжьысны аусура иаҷеын, аԥсшьара аамҭа ааиааныҵа ҳкамҳакәа ҳаԥсы ҳазнагандаз ҳәа.

«Кынҭатцыра» ажәак иҷымтцуа иҷы рзахызшәа шьыжьымҭан абаандаѡцәа ааганы дахьынагылаз, лабашьак наганы иадырсызшәа ԥьарак дымтцысзо дгылан.

Аԥсшьара аамҭа макьана такәы агын – шәааԥсазар шәыԥсы еиҭашәк, – ҳәа «Кынҭатцыра» уи аҩны аԥхьаза акәны иҷы ааихихит.

Абаандаѡцәа, абгыз еиԥш данбаҳалаҳәҳәои ҳәа иԥшыз, ираҳаз агәра рзымгеит, рызегьы ишҟа инаԥшит, иара иакәымзар ҟалап зыбжьы газ ҳәа.

Аха ихаҭа иакәын, рыбла иабеит ихы рыԥәкны дгылан, иҷы еимҟьаз макьана еимеимкыцызт... «шәҭахызар...» «шәааԥсазар» ҳәа ажәаԥәа ҭытцуан, иҭышәшәон .

«Абас дҳацәнымхо данбаҟалеи, мцурак аҭоуп» рҳәан, иҟартцара рзымдыруа иаахьаҳәын Наҳар ишҟа аԥшра иалагеит иахиҳәааua аабап, нас уи иҟаитцо ҳаргьы иҟаҳтцап ҳәа ҵбаны.

Наҳар ихы дымѡахаҵакәа аусура даҷеын «Кынҭатцыра» ииҳәаз имаҳаҵазшәа.

... Иацы акәушәа ианыҟалаз иҷыцҵа зегьы рыбла иаахгылт, Наҳар аусура аамҭазы иԥьыба ԥьаад бгьыц хәыҷык аатҭаны ажәак аныстцоит ҳәа дшаҷеыз даԥәикын, ирзеибауз.

Уажәы иара ихала, аусура шәаҟәытцны шәыԥсы еиҭашәк ҳәа анрылеиҳәа, Наҳар иимырҳаҵеит. Еҳагьы дласны аусура дала-

геит. Егьыртгьы Наҳар иҽыԥшны, атәара аҵәгьы иҽазимкит, уаҳа нарыламкәа иааԥса икараханы, минутк иадамхаргьы аԥсы ааитакра дара рзы ԥсҭазаарак ишырзеиԥшызгьы.

Аԥсшьара аамта ҟалаанҵа рызегьы хҭаха ҟамтцаҵакәа аус руан. Иааҟәымтцҵакәа «Кынтцатцыра» иҳаиҳәаз иаанагозеи ҳәа иазхәыцуа.

Уи ашьтахь аусура мшы аантцәаанҵа «Кынтцытцыра» уаҳа ицәгьангьы ибзиангьы дрылымцәажәаҵеит. Аха зегьы ако-уп ргәы тынчымызт, аусура мшы анынтцәалак ирытцеигалоз рыздырамызт.

...Акгьы ҟамлеит, ишырҳәо еиԥш шәыда чгада еилгеит... Аусура мшы нтцәеит.

Иманы амҭа дыԥәлеит, ԥаса ҽааихак ҟамтцаҵакәа ицәҳа-шҳауа, алымҭанык ргәы кылызтцәоз, ишьапы шьтыбжьԥәа рыда бжьы ихылтцуамызт деихашәызшәа.

Абас уаҳа иҽы ааихымхҵакәа рбарак аҟны иааганы ишьтахьҟа дхынҳәны дцеит.

...Иҭналаанҵа, Маԥсим Пиотр-иԥа иматәа хәыцԥәа еидкыланы инапы иахаԥсаны абарак даадәылтцит. Агәала имазу, агәахәара имазу, ихаҽы аныԥшыларала акгьы узеилкааумызт.

– Иҟалазеи Маԥсим Пиотр-иԥа, уабацои? – рҳәан зегьы ааикәшеит, итагылазаашьа иахырҳәаара рзымдыруа.

– Абзиала, аҭызцәа... – Иреиҳәарц ииҭахыз нагҵаны изымҳәо игәы ԥшааua далагеит.

– Шәабаргои? – Наҳар ицәымыԥхан, иаԥхьа даагылт, аҽа лагерк ашҟа диаргоз ԥьшьа ицәымыԥханы.

– Ԥьаргьы сыргаҵом... Схала сцоит.

– Ишԥа? – ухы уаԥәитыртәыма ҳәа дизтцаарц иԥьышә иааԥәххит, аха игәаԥьны уи ажәа иҽы изтымхит.

– Ааи, ааи, схы саԥәитыртәит, – иҳәеит апрофессор, Наҳар дзызтцаарц ииҭахыз ицәа иалашәан. – Зегьы шәылымкаа ахаԥәитра ахьсыртаз схы ахызбааueит... Иахьа ашьжьымтан снаганы ухы уаԥәитуп, саатк аҭнытцҟала азона утытцроуп ҳәа ансарҳәа, срыҳәеит хәлаанҵа, сҭызцәа хынҳәны иаанҵа сааншәыжь абзиала ҳәа рамҳәакәа сызцом ҳәа. Ишәасҳәарызеи, шәгәы кашәмыжьын... Иахьа сара, уатцәы шәара... Ирласны итацәырц иҟоуп, шәиԥхьыҵ згымхаша алагьерԥәа... – Абас ааиҳәан, дрылаланы аҵәаҵәала зегьы аб-

зиала ҳәа реиҳәеит. Хариузовка иаанагеижьҭеи баандаԥык изыҳәан имаатӡацыз аихатә гәашәқәа, ҟьаҟьаӡа ииатын Мақсим Пиотр-иԥа дынҭыцны дцеит.

Мақисм Пиотр-иԥа абзиала ҳәа раҳәаны дырԥыртԥны дышцахьазгьы абарак ианааԥнала игәы-иԥсы аанханы, иԥныртәаа иԥназшәа рбеит, убасҟак рхы-ргәы дыҭнымҭәо бзиа дырбон. Ицәарҭаҩы даақәтәаны зегьы дрылаԥшуа иҷы анааихихлак ахьы иҷышәшәон, рхы рцәымыҩханы, адунеи ақәымзаара еиҩьаршьо ианаатәалак убри еиԥш ажәак иҳәон, ииаунашьҭуан... Уажәы ицәарҭаҩы ашҟа иахьыԥшуаз, еиҭах ибжьы раҳарашәа ргәы иабон.

Рԥызак ицәарҭаҩы дықәԥсыр, дықәганы даныргалак ашьҭахь акәымзар Хариузовка иаанагазар аахыс (аполитиказ иҭакыз) азәы заҭәыкгьы ахақәиҭра иҭаны даушьҭны, ицәарҭаҩы ҭацәны ирымбацызт. Рыла иабоз, рхаҷы ирзаагомызт акыраамҭа.

Ауха азәгьы лацәеихьшь ҟаимҭазеит зегьы зызхәыцуаз, «Издыруада Мақсим Пиотр-иԥа ишьҭахь аҭааршә зыҭны идәықәлар...» ҳәа Наҳар иреиҳәаз акәын.

Ашьжьымҭан ианша, иаҳзаанагарызеишь иахьатәи амш ҳәа ҷымҭӡакәа иԥшын. Аусурахь идәықәыргалааӡа абарак ашә даалагылан, аҽа фԥык абаандаԥцәа рыхьӡи рыжәлеи рабхьӡи еидкыланы дрыԥхьо, иаарылиган аиҳабыра шәыртахуп, ишәыԥхьоит, иҳәан иманы дцеит.

Иааишьеи ицәажәашьеи рыла ирдырит урҭгьы цәгьарак азы ишырымгоз.

Ҳԥызцәа, ашьжьымҭан иҳалган иргаз ирзыруа аабандаз ҳәа игәаҟ-гәаҟуа иахьааиз, рцәарҭаҩқәа ҭацәны... урҭгьы ахақәиҭра рыҭаны иоурышьҭхьан, ицахьан.

Амшраз ахақәиҭра ашьапы икуан Мақсим Пиотр-иԥа. Уи ашьҭахь есымша жәаԥыла иоурышьҭуа иалагеит.

Адәыҩбақәа зегьы ҭәны унацәа узрыламҭо ахақәиҭра зоуз еиханы ицон рыԥныҟа!

* * *

Убри аамҭазы ииазаза-мазан, инагәҭасит шыҟәсык егьаагымхо, зҽеышьҭарԥсны, арельсҟәа ирыҟәҩьазкны, ҽыртԥысы рымаӡамкәа Очамчыреи Тҟәарчали рыбжьара адәыҩба стан-

циа «Акәасқьа» ҳәа иахьашьҭоу, ахи атцыхәеи улаԥш ахьымзо авагонқәа еицрыхәхәа, амҭа нымҭахыҵ зҽеыԥхьакны игылаз аешелон.

«Акәасқьа» мацара акәзамызт, Аԥсны ахьынза-назаазо станциацыԥхьаза ихәыҵаргыланы ирыман аешелонқәа.

Уахынла акәын мазала иааганы иандыргылоз.

Аԥхьаҵәҟьа измааназ ҳәа акгьы рзеилкааумызт Аԥсны ешелонла издыртәуаз, аха ашьҭахь иныҵыҭ-аатцыҭны ирылаҭит, арҵ аешелонқәа аазышьҭыз Бериа ихаҵа иоуп... Аԥсуа жәлар рымшқәа ԥхьазоуп, иахьамзар уатцәы рызегьы еидцаланы Сибраҟа иахыргарацы азы ауп ҳәа.

Азнык азы ираҳаз агәра рзымгеит, «ҳзыхдырҟьозеи, ҳзахыргарызеи... иҟаҳҵазеи цәгьарас» рҳәан, аха аешелонқәа раашьеи ргылашьеи иазхәыцуа ианалага, агәмыртынчра, агәыхь рызнартцысит имаҷҭымкәа.

Еҳаракгьы ирызхымгоз, мышкы акәымкәа, мызкы акәымкәа, иахьынадыргылоз иианханы, (аҳаскьын шьамханынза иатциааны) иахьыҟази, уахи-ҿени асолдатцәа ршәаԥқәа аԥса рхатцаны, иҵацәыз авагонқәа ахьырыхьчоз акәын.

Рааигәа унеир ҟаломызт, уи акәым ууаҵгыланы уазыԥшуа уалагар, ацә зхәаԥшыз ала ҭихит рҳәоит еиԥш, ула иҵасны иҵырхырц иалагон, иуцәыззеи иуԥшааузеи ҳәа иуқәҳәҳәаны уԥхартцон.

Иргозеи, ииаргозеи, абасҟак аамҵа, абасҟатәи ешелон Аԥсны изалагылоузеи ҳәа азәы иааиҿытцшәар ари ҳәынҵқарратә мазоуп, ушԥалацәажәеи ҳәа ддырзуан.

Ирҳәоит, уахык Акәасқьатәык (чарак акынтәи ифа ижә) даара иқьаф ҟатцаны дшааузе иқәнакын, ҵьара днавамлар ада ԥсыхәа имамкәа дҟалазаап. Абжьааԥны аныхачаԥа зҵаны игылазшәа хара-хара дшәаны дзывсуаз аешелон, днавагылазаап. Дызҿыз даналга ауп ианибаз ешелон дшадгылаз... Дԥеи-ԥеиуа арыжәтә дышьҭыхны дамамзи, игәы иҵаз инарҳәеит «абра ааганы узыргылаз иаргьы уаргьы ишәыхәҵаз шәыстеит» ҳәа аешелон ацәажәара далагазаап.

Аха иеиқәа аибаркыхатцәҟьагьы дахьырмыгзеит.

Уԥсит, уҿеумыртцысын, унапы уҭах рҳәан, рыԥса жьакцақәа днарыбжьаркит.

Абасеиԥш анцәа данриҵа, рҿатцахәы дырзуазма, дырбаандаҭны днаган вагонк дныҭнаркит.

Ашьжьымҭан, арыжәтә анихыԥсаа ихьыз уаҳа налымшо аҟынӡа иԥхеишьеит.

– Шәуаами, анцәа шәишазар сшәмыраргаман, ишәҭаху сзыжәу, ишәҭахызаргьы сышәшьы, амала ахьымзҭ сышәмырган, ҭаацәарак среиҳабуп, ус инеигәыдыртцо иҟоу сакәзам… ҳәа ишьамхы нарсны дрыҳәеит.

– Ҭаацәарак среиҳабуп, ахьымзҭ сышәмырган ҳәа уԥхамшьазакәа уҳадгылоуп… Уара иаха ахьымзҭ зургаз Сталин дузза иарґьажәԍа, Кавказ аԥа хазына Бериа итәы уҳәазом.

– Ижәны сыҟан, иҟастцазгьы сгәалашәом, исҳәазгьы сгәалашәом, – иҳәеит уи.

– Иҟоутцаз заманалатцәкьа иудыруеит, ачараҷы уҟан, уҩыԥжәаны, абра уааны аешалон унадымгылакәа аҩа ҭыԥк узымԥшааua уҟазма? Аԍы ыжәны уҟан, аха угәы иҭаз ҟоутцеит… Угәы иҭаз уҳәеит… Асовет еиҳабыреи акоммунист партиеи рзы угәы цкьам ҳәа дго-дааго дырххо дрыманы иаакәлан, иҩеи икәадыри ҭины аԥара рыҭаны ихы ҷимхызҭгьы дынкылахәаша ддырзуан.

Уахгьы-ҩынгьы ԥьара иааԥырымшәазакәа авагон жьакцаԥәа зыхьчоз асолдатцәа рыфа ада хәыцырҭа рымазамызт, афатә ирырҭоз рзымхозҭгьы акәхап ауаа цәҳәынтызԥәа, азәы ажәа наак ааиҩеытцҟьаны ираҳар (акоммунист партиа уаґоуп ҳәа даанкыланы атцарҭыша ицәыргон… Иԥароума, ишьароума, акәтаґь инадкыланы ирымгоз ҳәа иҟаз. Дара рхаҭаԥәа ракәзар харантәила уахьрыхәаԥшуаз рыԥшра мацара угәы быжьнахуан, ирыхьчоз авагон жьакцаԥәа реиԥш ршнелԥәа аԍаза рыҷхысны, алымт ргәытцатата акәын ишыҟаз.

«Шәыԥәҳамгакәа ҳцом» ҳәа арельсԥәа зыҩерыԥәырԥсны игылаз аешелонԥәа, Бериа даныԥәзаа аҩены инаркны рҳарҭасырҭа уаԍы имбо имаҳауа Аԥсны иалтцны ацара иалагеит. Агәырԍа иагахьаз ауаа станциак ҭацәны ирбацыԥхьаза, издыруада ҳацәынхозар ҳәа рхы иԍаханы ажәԍан инатцаԥшуан, ҳазшаз иԥьыршьон.

Акәасԥьатәи аешелон аҩемыртцысзакәа игылан зегьы ртцыхәтәанынӡа, иззыԥшыз рыздырамызт, ргәы ҭынчымызт иаакәыршаны инхоз ауаа.

Иԥьашьатәушәа ауп ишыҟалаз, Наҳар ԥьаҳаным дҭытцны Аԥсныҟа дызманы иааузаз адәыґба Красноиарск (анааннажьу-

аз) ианалтцуаз аамҭазы Акәасқьа иқәгьацаны игылаз аешелонгьы нықәзаа ицеит.

...Иузымдыруа, узхааным уихьтцәуазом ҳәа шырҳәо еиԥш, Баҭалгьы иани иаби ахьизымдыруаз ргәыбылра ҳәа акгьы изаанханы имамызт.

Иаб зынза дигәалашәазомызт, абыда дшымиз аҟаракәын иидыруаз. Иан аԥхыз еиԥш акәын дшигәалашәоз, аха уигьы лгәыбылра ҳәа акгьы изаанымхеит. Анысгьы абысгьы иибоз игәыбылра здыз дзааҳаз ианшьа иԥҳәыси иареи ракәын. Аныдареи абыдареи инмырԥшҳакәа, изаҟаразаалак акала ихы даламырԥшҳакәа рнапы дықәыргыланы дырбон, ѡыцьа ахшара ирымаз раԥхьа ддыргылон.

Аибашьра аамҭаз акы аныҟазамыз, қәыршә-тцаршәык ишәтцаны ҽнакгьы ашколахь дырмышьтит. Ианшьа, ихәыҵы иаԥхьа Баҭал ашәтцатәы изаахәаны изааигон, нас уаб иузааитиит ҳәа инаганы ишәитцон.

Дахьыраазоз аҭаацәараҷы Баҭал зегьы реиҳа ианшьа деиҷьаишьон, уахынла иара иҷы акәын дахьышьҭалоз. Цытк даныѡеидас, саб дабаҟоу, дзымааузеи ҳәа дизтцааua далагеит.

Аибашьрахь дыҟоуп, еилгар дааueит ҳәа диргәабзыҷуан.

Аибашьара анбеилгои саб данбааueи ҳәа дыԥшын Баҭалгьы...

Иааит уи аамҭагьы, иѡызцәа атцара ицызтцоз забацәа аибашьра иҟаз иахьа азәы, уатцәы аҽазәы... Зегьы ахынҳәра иаҷын.

Ҳара ҳтәқәа зегьы ааит, уара утәы данбааueи ҳәа аниарҳәалак, илабжыш хаҟәҟәала аѡныҟа дхынҳәуан... Ианшьа дааисны дикуан, аибашьра еилгар дааueит ҳәа саумҳәази саб дабаҟоу ҳәа.

Ианшьа изычҳауамызт, Баҭал дахьихәаԥушаз, дрыцҳашьаны игәы еиҟәжәома уҳәо аҟынза днеиуан, аиаша иамҳәакәа абас ианбанза ицәыстцәахри ҳәа. Иқьышә иаақәххуан, иҟатцәҟьаз аиаша иеиҳәарц, аха макьана дыԥшқоуп, итцегьы изҳааит ҳәа иҽааникылон, игәи илаҷырзи еилатцәо. Зны-зынла ажәала данизымыжьжьалак иҽы акәадыр нақәтцаны даҟәиртәон. (Баҭал аҽыҟәтәара бзиа ибон), знык-ѡынтә, раԥхьа иқәыз адәҳәыԥш данахигалак ихы-игәы иханарштуан.

Цәахышьа змам, иахьа иутцәахыргьы уатцәы имааԥшыр ҟалом. Баҭал иаб дызустатцәҟьаз ажәабатәи акласс аҟынза днеиааназа издырзомызт.

Атҵара шыԛәса абжара аа и ԝнашоны еиԥш аамҭазы ашкол аҽтәи акомҽар еидгыла аорганизациа амаӡаныԛәгаԝ ҽыц далхтәхеит. Леишәалагьы, атҵаразгьы иҽырԥшыгаз Баҭал еицҽакны далырхит. Адырԝаҽны араиком ахь ддәыԛәыртҵеит ишьаԛәырґәґәаразы.

Араиком аиҳабы (амшын аԥшаҳәаҽы игылаз) ашәхымс ишьапы нахыганы даныны ԝнала нахыс зынӡа аҽа дунеик аҽы даанагазшәа ихы ибо дааԛалеит. Уажәы аԥхьагьы знык даа и хьан, аха усԛан цкьа анаԥшы-аа ԥшра дахьымӡеит. Ауасаԛәа реиԥш еидцаланы ԥьара и ԝнарцалан акомҽартә билеҭԛәа рыҭаны иоурышьҭит. Акомҽареидгыла аустав мызкы рхы аԛәырԥс ирҵоз, шәаԥхьахьоума ҳәагьы ирмазҵааит.

Уажәы абра уԥшыз, амаӡаныԛәгаԝ дуԥхьаны уԝнеигалааӡа ҳәа адкыларҭаҽы днаганы дахьдыргылаз деиҭаҵуамызт, и ԝ налоз идәылҵуаз зегьы ибарҭан. Иара итәала араиком аусзу ԝ ҵәеи егьырҭ аҭаа ԝ ҵәеи рыԥшрала еи ԝ идырааӡа далагеит минуҭԛәак рышьҭахь. Аусзу ԝ ҵәа зажә-зажәӡа, рхы и ԝ аханы аӡәгьы иҽаԥшӡомызт. Зегь раҵкыс дара ԛәышԛәазшәа, адунеи алахьынҵа зыӡбауа дара ракәызшәа акәын ишдәылҵуаз ишы ԝ налоз.

Акыраамҭа дгылан дыԥшын Баҭал, аха аамҭа ахьцаз имбаӡеит, анцәа еиԥш ианы ԝ налозгьы иандәылҵуазгьы изеихырхәоз амаӡаныԛәгаԝ, ишԛа санбанаргои ҳәа игәы хыҵ-хыҵуа дгылан.

– Абыхәба уарбану? – иҳәан, чкәынак ипапкаԛәа кны ашә аартны даалагылан адкыларҭаҽы игылаз даарылаԥшит.

– Сара соуп, – иҳәан, Баҭал игәы аҭра иҭамгыло даарылҵит.

– Амаӡаныԛәгаԝ дуԥхьоит... Арҭ уара утәԛәа роуп, – иҳәан, апапкаԛәа наииркит.

Баҭал дыԝналаны даагылт, ари иаԛараз акабинет ду раԥхьаӡа акәны ишьапы ԝнаиргылт, дахьыԥшра изымдырит, маҭәа шкәакәала деилаҳәаны, ԛьаадԛәак имҵаҵаны дрыхәаԥшуа дтәан амаӡаныԛәгаԝ. Иханы аҭӡамц аҽы Бериа ипатреҭ кнаҳан.

– Уааскьаны утәа, – иҳәан, дызхәаԥшуаз аԛьаадԛәа аганахь иныԛәҵан Баҭал днеиҽаԥшит.

Ипапка имыхны бґьыц-бґьыцла иаартуа аԥхьара далагеит.

– Саб дабаԛоу зуҳәа? – Ибиографиа хәыҷы зныз абґьыц лалыхны иаанкыло ҽааиҭит амаӡаныԛәгаԝ.

– Аибашьрахь, дыҟан… дыхнымҳәыц.

– Аибашьра еилгеижьҭеи шаҟа ҭуазеи? – икарандашь инацәкьарақәа ирыбжьаргьежьуа азҭаара дыргақәа рацәаны ибиографиа аҭаҟа иныҟәиргылт.

Баҭал, игәы хыҵ-хыҵуа дыԥшын амазаныҟәгаѡ «Иудысныҳәалоит иузеиґьасшьоит ақәҷиара» ҳәа снапы рыґәґәаны иан-бааникылои ҳәа. Иаԥхьа иѡналаны идәылҭхьаз еиҳәахьан, азҭаара мыцхәы уиҭазом, иудныҳәаланы уоуишьҭуеит ҳәа.

…Аха инапгьы имимхит, иагьидимныҳәалеит, «ухы уаҟәитуп, уца» ҳәа заҭәык ауп еиҳәаз.

Амазаныҟәгаѡ абас дыхьшәашәаза дахьидикылаз иаанагоз ҳәа акгьы изеилымкааит Баҭал.

Уи акабинет даадәылҭын, амазаныҟәгаѡ иахь дназгаз аҟәша аиҳабы иҟны днеит, сара сҷы умааикәа умцан ҳәа еиҳәахьан, аха уигьы иибахьаз иакәзамкәа, «ухы уаҟәиҭуп уца» ҳәа еиҳәеит хаарак аҭазамкәа.

Иҟалаз ҳәа ирeицәа-реиҳаны акгьы изеилымкааза́кәа иѡныҟа дгьежьит, уаҭәы ашкол аҷы саннеилак исазҭаауеит. Ирасҳәарызеи ҳәа дышхәыцуаз иршеит.

Адырѡаҷены ашьжьымҭан, ашкол аҷы дааит акомҷар еидгыла араиком аҟәша аиҳабы. Ашкол ашҭа данҭала зегьы рапҵхьа дызбаз Баҭал иоуп, диԥыланы аԥсшәа еиҳәарц иҭаххеит, аха дизымдырзошәа ҟаитцан днаивсын адиреҟтор икабинет дныѡналт.

Актәи аурок нҭәааназа акласс ддәылганы адиреҟтор икабинет ахь днаргеит Баҭал.

Дшыныѡналаз еиԥш, уаб дызусҭада, дабаҟоу, дызҷеузеи ҳәа адиреҟтор дизҭааит аҭаа еиԥш иҷеыршәны.

– Саб аибашьрахь дыҟан, дыхнымҳәзац макьана.

– Уаҳауама, ииҳәо? – адиреҟтор араиком аусзуѡы ишҟа даахьаҳәуа, – ҳаргьы ус акәын ишаадыруаз. Сара Абашьатәуп, арҵ зегьы рабацәеи ранацәеи абаздыруеи. Иан дыԥсхьеит, иаб аибашьрахь дыҟан иахьа уажәгьы дыхнымҳәзац, иара дшыхәычҳаз ианшьа дааганы диаазеит ҳәа сарҳәеит. Ус акәҭәҟьаз ҵьысшьон… иалыздырааузз иаб ажәлар дышраґаз. Ишысзымдыруаз ҳәа спартбилеҭ сгәы иаду сахыҟәаауеит. Издыруазҭгьы мазаныҟәгаѡыс ҳәа иалхра акәым, акомҷареидгыла ачленрахь дрыдыркылар суазма? – ахырҟьиара далагеит адиреҟтор.

– Изҳәада саб ажәлар драҒоуп ҳәа, изҳәада саб дбаандаѡуп ҳәа? Уи мцуп… мцуп… мцуп… – иҳәан, хәычҭас илабжышқәа ҟәаз-ҟәазҙа рҷаархеит, убасҟак игәы ԥнажәеит иаҳаз.

– Ишәмыхьыр акәын, – Араиком аусзуѡы Баҭал ибжьы имаҳаҙазшәа ааҟаитҵан, – ажәлар раҒа иҵкәын деилымкааҙакәа Ленини Сталини ркомҷар ԥызас, маҙаныҟәгаѡыс дҟашәҵарц шәҭахын. Араикомаа ҳакәмызҭгьы аума ҟашәҵон, – иҳәеит иҷеырзажәны.

– Уца, уаҳа сыла уҷеоумырбан, – аҷеы иазымиааиз акәадыр дасуан ҳәа рҳәоит еиԥш, адиреԥтор араиком аусзуѡы ишҟа дшәаны уаҳа егьанизымҳәа, ихатҵара Баҭал иҷеы иааирԥшырц иҭахызшәа диԥәымчны икабинет ддәылицеит.

Ахьшь зхы иԥәсыз акәҵышь еиԥш Баҭал иблахатҵ еилахынҳәуа, дахьцара изымдыруа адиреԥтор икабинет даадәылтҵит.

Дмага-маго икласс ашә аҟынҙа днеиит (аурок цон), аха игәаҒьны изаамыртит. «Саб деибашьѡын… Саб дафицеруп… Лассы дааueит, ҳәа есымша уҷехәон. Ҳзужьоз, ажәлар драҒазаап, дбаандаѡызаап» ҳәа иѡызцәа рызԥәа еиарханы иаагыларашәа игәы иабеит.

Игәи илаҒырҙи еилатҵәо ишьҭахьҟа даахынҳәит. Ихы иԥәыршәны дхьамԥшҙакәа ашкол ашҭа дыҭҟьаны дцеит.

Ианшьа дҷеыжәланы, ԥьара дцарц агәашә дынҭытҵуаны еиԥш аамҭазы, иԥсы игәы икылахо (дшыѡуаз дааит) дааидыххылт.

– Иухьзеи, Баҭал иуаашьоузеи? – иҳәан, ицәымыԥханы дааҷеыжәҵит. Абас деилашәаны димбацызт.

Игәы ԥыжәжәон, акыраамҭа иҷеы еилганы изарҳәомызт, ианшьа игәаҒ дыкны даго дихәаԥшуан.

Аԥсҭазаараҷеы аԥышәа ду змаз, аамҭала аԥыҭсовет напхгара азызуаз, акырынтә икыдырҟьахьаз, умаҳә Наҳари уареи шәеимадан ҳәа изныкымкәа идырххахьаз иаҳәшьаԥа хәычы ибла данынхыԥшыла иаразнак ицәа иалашәеит, иахьа уажәраанҙа ицәитҵәахуаз, итҵегьы дѡеидасааанҙа иасҳәарым, игәы хәычы иазымчҳар, иазышьҭымхыр ҟалоит ҳәа дышихҙызааuаз… Игәхьаак мкҙакәа, ахыкәалаа еиԥш инеигәыдҵаны ахәычы игәы ҭшьаа дшыргаз. Уи ус шыҟалоз идырит мышԥәак раԥхьа ашкол аҟынтәи дԥыр-ԥыруа дааҿналан, саншьа сзааҙаз дсыргәырҒьоит ҳәа иаԥхьа даагылан, иахьа

акомҿареидгыла маҙаныҟәгаѡыс салырхит ҳәа аниеиҳәаз аҽены. Аншьа дыҟәианы иԥсы ишьон, ашырҳәа дѡагылт, иаҳаз азнык азы дааитԥанаргәгәеит, аха инырԥшны акгьы иимырбеит. «Ибзиами, ибзиами» иҳәеит, аха аарлаҳәа ауп иҿы ишаирҳәаз.

Адырѡаҽены ашкол аҟынтәи ашҭа дшааҭалаз еиԥш аѡныҟа дымнеиҙакәа ианшьа амхы аҵыхәан аандакра дахьаҿыз, ѡаԥхьа дԥыр-ԥыруа агәырґьаҽеҳәаша иитарашәа дааидгылан, уаҵәы араиком ахь срышьҭуеит сшьаҟәдырґәґәарц ҳәа еиҳәеит. Маха-маха деимҿнаршәшәазшәа дааҟанаҵеит иаҳаз, зыцәрыԥссара даҿыз аҵәѡан аҽеыѡҳәа инаирсын, еиха ишимчыз иҟьан, иаԥхьа ишьҭаз аԥыдхсаха атыҟә аҟынҙа иналаиршьшьын, ихы дѡахан днеиҿаԥшит, «Иабоуҭаху амаҙаныҟәгаѡра, ашьшьыҳәа утәаны уҵара ҵала» ҳәа дахьирхәырц игәы иҭеикит азныказы, аха Баҭал илаԥәа ҭырхаха, саншьа дсеигәырґьаны санбаигәыдиҳәҳәалои ҳәа дышихәаԥшуаз аниба, луанытә дԥәыԥсычҳан еиха злеиҵаз акдыхсаха дныԥәтәеит.

Баҭал ианшьа акгьы ахьахимҳәааз, дахьаԥәымгәырґьаз даара иԥьешьеит.

Абжьааԥны ашкол аҟынтәи данааилак ихәычԥәа раԥхьа иара диазҵаауан, иахьа хәшьарас иуоузеи ҳәа.

Хәба соуит иҳәацыԥхьаҙа хәынтә дгәыдикылон, убасҟак диеигәырґьон.

Уажәы ииҳәаз имаҳаз ԥьишьан (маҷк илымҳа иагын) «уаҵәы араиком ахь срышьҭуеит... Маҙаныҟәгаѡыс сшьаԥәдырґәґәоит» ҳәа еиҭеиҳәеит.

– Исаҳаит, исаҳаит, аха иахьа ашьжьымҭан аахыс сгәалаҟара ҽеиҙам... Ҳашьҭы аѡныҟа, иҳәан, аусура дааҟәытцын Баҭал диманы иҿынеихеит.

Агәра ганы дыҟан дафицеруп, иахьамзар уаҵәы даауеит ҳәа. Баҭал зегьы раҵкыс бзиа иибоз ианшьа Аҳмаҭ иаб изы ииҳәаз акәҵәҟьаз ԥьишьеит.

Аҳмаҭ ауха шаанҙа лаҵәеихьшь ҟамҵаҙакәа дзызхәыцуаз Баҭал иакәын. Уи зегьы раҵкыс дзыцәшәоз, «сзужьоз, аиаша зсоумҳәоз?» ҳәа даасыдгылар, ишԥаҟастцои? Абжьаратәи ашкол далгаанҙа, акгьы изымдыруа ҳазнеиндаз ҳәа дгәаҟуан. Ашкол аҟны ирзымдырҙакәа маҙаныҟәгаѡыс далырхит, аха араиком аусзуѡцәа иаб, иан, ианду зустцәоу еилымкаакәа

дшьаҟәдырҕәҕәашам. Иаб дызусҭоу ааилыркаар, уара ажәлар раҕа, абаандаѡы ушиԥаз убиографиа изанумҭазеи, маз̧аныҟәгаѡыс акәым, угәы иаду абилеҭ аныҟәгара уаԥсам, абра иҟәҭаны уца ҳәа итаҟьаны ддәылырцоит. Дышхәычу, ибҕа цқьа ириашаанз̧а идырхәашт. Саб еиԥш саргьы сжурналистхароуп, сышәҟәыѡѡхароуп ҳәа ишьеи идеи рылалара иаҷу наилшьаа иргашт, ихы дзымѡахо дҷаҟәаны даанхашт. Иҟастҭарызеи, дызласыхьчарызеи, сыла дшабо аамҭа цәгьа днахәаршәны дылбаанадоит», ҳәа ииарҭа дазымкуа дшынаҳәы-аахәуаз, дшуазыруаз ҭхыбжьоншьҭахь избеит арзаҳал инапала иирѡырц абас: «Схаан амц сымҳәацт, сыгәра жәга саб дызусҭатҟьаз иахьанз̧а еилкааны исыздырз̧омызт. Зынз̧а дысгәалашәаз̧ом. Саншьа сзааз̧о саб дабаҟоу ҳәа иасҳәацыԥхьаз̧а аибашьрахь дыҟоуп, лассы дхынҳәуеит ҳәа сеиҳәон ҳәа аҭак ҟаитҭон. Аибашьра анеилга зегьы рабацәа гьежьны иааua ианалага, саб дзымааузеи ҳәа аниасҳәалак, уара макьана ухәычуп иузеилкааузм, уи аррамаҭураҷы иҷыдоу уск даҷуп лассы дааueит ҳәа сгәы ирҕәҕәон. Срыцҳашьаны акәзаарын саншьа изсеимҳәоз саб дышбаандаѡыз. Дѡеидасаанз̧а исырдыррым ҳәа исцәитцәахуазаарын. Шьҭа уара ухәычым, иузҳаит, аиаша уасҳәоит уаб дбаандаѡуп ҳәа даасыдтәалан, иҟатҟьаз сеиҳәеит. Абри еиԥш сақәгәыҕ̧омызт, даара сгәы снархьит, акыр сархәыцит, исшәеит, иззеит, аҭыхәтәаны абасгьы алкаа ҟастҭеит. Саб дахьынз̧абаандаѡу, акгьы шихарам ала ддыриашаанз̧а, ашкол аҷтәи акомҷареидгыла аорганизациа маз̧аныҟәгаѡыс аҟалара азин сымам, аҳәара ҟастҭоит схы сақәиҭышәтәырц»... Аҳмаҭ абри еиҕьыз акгьы изымхәыцит, ишо ианалага дѡагылан, араиком ахь амѡа дыҟәлаанз̧а иасҳәароуп иҳәан, аматцурҭахь иҷынеихеит ишьҭыбжь мыргаз̧акәа. Ашә аартны данааѡнала, иааицәымыҕхеит, Баҭал амца еиҟәҭаны дыҕеҳәатәаны акомҷареидгыла аустав аԥхьара даҷын.

Баҭал ианшьа даниба дгәырҕьеит, «сныҳәа-ныԥхьаны амѡа сыҟәутцарц азы аума ашарԥазы узгылаз» иҳәан, дѡеихатцгылт. (Баҭал раԥхьаз̧а ашколахь ишьапы анеихигоз инаркны, ианшьа есышыҟәса аҭара шыҟәс иалагацыԥхьаз̧а иаԥхьа дыргыланы, «хыхь иҟоу зегьы иаҳхылаԥшу улаԥш ихыз, угәаԥха ицыз, агәабзиара-ахабзиара иҭ, аҭара мшы итцо дырманшәал» ҳәа дныҳәа-ныԥхьаны ашҭа дыҭганы

доуишьҭуан. Уажәыгьы уи азы акәыз ҵьишьеит ашә данаалагыла, аха ҽымҭзакәа дихәаԥшуа даналага, хымԥада саншьа схәыҷнишьалоит, ақалақь ахь сахьцо иаргьы дсыццарц ақәимкыкәа дыҟам игәахәын, – сара шьҭа схәыҵзам, усцәымшәан, аракәым саб дахьыҟоу здыруазар схала сцаны саауеит, – иҳәеит, хатҵатҵас ихы ԥхьазо.

Шьҭа «сара схәыҵзам, саб дахьыҟоу здыруазҭгьы схала сцаны саауан» ҳәа ииҳәаз ианшьа ихы-игәы зегьы аанарҳәызшәа ибеит, дрыцҳашьаны игәы иҭаз иҽы изамырҳәеит.

… Дышьҭыԥраарашәа ауп, агәалаҟара иманы агәашә дышҭытцыз… Имацара дцеит араиком ахь.

Дхынҳәны даанза, Аҳмаҭ игәы ҭынчымызт, аѡны дыѡналон, ддәылтцуан, агәашә ахь илаԥш кыдхаланы дыԥшуан, инапы нагзаны уск изыҟатцомызт, акгьы игәы изақәкуамызт.

Ашьыбжьышьҭахь Баҭал ашҭа дааҭалт.

Аҳмаҭ иоуп раԥхьа дызбаз, иаашьа злаҟаз ала, дзыцәшәашаз ҳәа акгьы идибаломызт, ибла хәыҵқәа ихаччо, агәалаҟара бзиа иманы дхынҳәит.

Аҳмаҭ уи абас дахьибаз издыруада ҳаиқәхазар, иаҳхыѡрны ицазар игәахәын иԥсы ааивигеит, аха игәаґьны дзимазҭааит уахьыҟаз иуарҳәазеи, ушьақәдырґәгәама ҳәа.

«Зегьы акоуп, уажәы ус иҟалазаргьы, иаб дызусҭоу еилырымкаар рушам» ҳәа игәы дҭахәыцуан.

Иахьамзар уатҵәы ҳәа дшыԥшыз ауп ҵьара дцарц иҽеы дақәтәаны агәашә дынҭытцуан еиԥш аамҭазы, инапала ииааҳахьаз иаҳәшьаԥа Баҭал – иахьарнахыс усҭахзам, бзиа узбазом, саб дызусҭаз аиаша ахьсоумҳәаз, сахьужьоз, – иҳәан даааҽеагылт.

«Иахьарнахыс усҭахзам, бзиа узбазом» аниҳәа Аҳмаҭ игәы нкыдырѡит. Иаҳәшьаԥа хәыҵы дзыхзызааua ииааҳахьаз дицәызызшәа игәы иабеит. Аҭакс ииҭаша изымдыруа дуалуашо дшыҟаз, ахәылбыеха Баҭал иматәа хәыҵқәа ааилаҳәаны, иаб иаҳәшьа Очамчыра инхоз лышҟа дцарц ддәықәлеит, иԥсы ахьынзатоу ианшьа ишҟа дыхнымҳәырц дгәааны. Аѡны ддәылтцны иҽеанынеиха, ианшьа иԥацәа (иара иатцкыс акырза еитцбацәан) еибартцәуо дҳашьтуам ҳәа ишьҭалеит, цәгьала бзиа дырбон, аха урҭ рыбжьгьы дааннамкылт, агәашә данынҭытцуаз Аҳмаҭ днаихьзан, имахцә данкны дааирхынҳәит.

– Соушьҭ, сҽоуҳәаргьы, саангылазом, – ҳәа ицәымґра илыжжуа, ихы дѡахан данынеиҽеаԥш, ахаан лаґырз зыла

агәы ихызмыжьуаз, илаҒырзқәа шаауаз ибеит, аеырххара дааҟәытцын дрыцхаишьеит. Заҟаѡы ирхәо иахахьадаз Аҳмат еиԥш агәыҒәҒәа змоу дыҟазам... Ихимгац иарбану, быжьѡык аишьцәа еитцаѡѡы ианааитцагылоз, инеихык-неитцыкны рызегьы рыԥсҭазаара иалтцит, иара азә затцәык ида. Рызегьы иара инапала ирееиит, иаҟара згәы блыда, аха илаҒырз иҽыкәкәа азәы ихы иимырбеит.

Баҭал уажәы уи илаҒырз ижакьа шла иалыкәкәа ишлеиуаз аниба, дрыцхашьаны дыԥсуа ашьшьыхәа дицны даахынхәит.

Аѡны аѡнытцҟа иѡналаны ианаатәагьы Аҳмат иҽеизеиқәкуамызт, ахәыҵқәа реиԥш дқьыз-қьызуа дтцәуон акыраамта.

– Ара сыҟоуп, ԥьаргьы сцазом, саншьа, саҭоумтцан угәы ахьынсырхаз... Сара уара иуеиҒьасшьо уаѡ дсымазам, – иҳәан, ԥаса ишыҟаитцалоз еиԥш акәапахәа днеины днаиватәан, ихәда инапы нахишьит.

Аҳмат илаҒырз изнымкыларатәы еиԥш игәы иасыз, Наҳар знымзар-зны деибганы дзыхынхәыр (уи махәтцас акәзамызт аешьа гәакьа еиԥш дибон) блас исырбозеи – иухьзеи сыҵкәын, саанза дышԥоузымхьчеи ҳәа дааидгылар иасҳәозеи, ҳәа акәын дышхәыцуаз. Баҭал иажәаҟәа игәы ааныркылан, дѡагылан, дындәылтцын илаҒырзқәа рыцқьаны дааѡналт. Иаҳәшьаԥа ихы аагәыдикылан, акгьы узымдырзо иахьа уажәраанза уахьааиз, сара соуп изхароу, аха ус зыҟастцаз, уаб дыштакыз аиаша ахьуасымҳәаз зыхҟьаз ухәыҵроуп. Угәы бжьысхырц стахымызт, ианузҳалак, уаныҒәҒәахалак, уаб заалымдарыла, акгьы ихаразамкәа дышдырзыз аартны иуасҳәарц стахын, аха араикомаа ирымуит. Шьта схәыҵым ҳәа уара уҽала исоуҳәеит, сара уи даара сгәы ннакылоит. Иагаѡ ега уарҳәаргьы азәгьы игәра умган, уаб ажәлар драҒазам... Ажәлар зхы рыԥәызтцоз уаѡын, ус дагьаанхоит ҳәа еиҳәеит.

«Избан саб сыла дабаанза даасымхны днаганы дтаркуа, сан лгәбылра скаанза лыԥстазаара далтцуа, назаза дысцәызуа... Абри еиԥш алахьынтца сара исоураны изыҟааз» ҳәа хәыҵтцас акәзамкәа ахәыцра тцаулаԥәа изтцысуа далагеит, иҽеиԥсахит, ахәыҵцәа ихаз наихҟьа ицан, наза-аазак еиԥш дааҟалеит. Ԥаса еиԥш дыхәмаруа, дыччо шамахамзар дубомызт, акгьы игәы изаԥәымкуа, дҵыр-ҵыруа ацәажәара бзиа избоз, саатк уиацәажәаларгьы ажәак ата аҟатцара ицәымҒны, ҽыцха дыԥәиан ихы дѡахан азәгьы диҽаԥшуамызт.

Зегь ратцкыс изаашьтымхуаз ашкол аҽы – уаб ажәлар драгазаап, дафицеруп ҳәа зҳауҳәоз – ҳәа иԥызцәа аеыԥныҳәа ирто иалагар акәын.

Атцыхәтәан уи избеит, ианшьа иеиҳәарц аҽа школк ашҟа ииагара азин иртаразы дцаны адиректор диҳәарц, аха дахьымзеит иаҳәаха, сасцәаԥәак рзааин, амҽы арҵара ишаҽыз машәырла ишьапы аихала дасын ҕәгәала иԥиҟеит.

Аҳмат дахыԥсаарц егьигымхеит, Батал ишьапы ахьԥиҟаз иара ихарала иҟалазшәа иԥхьазеит.

Ахәышәтәыртаҽы дахьнеигаз, умшәан ибаргәум ҳәа аҳаԥьымцәа ишиарҳәозгьы аашаанза ахәышәтәырта ԥны давагьежьуан.

Батал дызхәышәтәуаз аҳаԥьым ԥҳәыс, ухьз ужәла уабхьзы ҳәа даниазтцаа, ахьаа имаз атцкыс изыцәгьахеит иабхьзы аҳәара.

Ихы-итцыхәа анеилылкаа иԥьалшьеит, акыраамта ҽымтзакәа дихәаԥушан, уажәы-уажәы лыԥшшәы лыԥсахуан. Иаргьы уамашәа ибон иҟалтцоз.

– Уаб дахьыҟоу сара издыруеит, иадрес устоит, ашәҟәы изԥы, – ҳәа атцыхәтәан ианиалҳәа агәра изымгеит. Иалҳәаз шиашаз анхеитца, хьаа имазамкәа дылхәышәтәызшәа дҟалеит.

Дыбзиаханы даноурышьт аҽенытцәҟьа иаб ишҟа ашәҟәы ԥны амԥа иԥәитцеит. Уаб дыбзиоуп, иԥара уаԥсахеит ҳәа аҳаԥьым иалҳәаз игәы шьтнахит, ихы дԥахан дгәыргьатцәа ашкол ахь дцеит. Иԥызцәа данырба еигәыргьеит, аҽеыԥныҳәа итара акәым, изаҟаразаалак реизыҟазаашьа аҽеамԥсахзеит. Иҟалап урт акгьы рзымдырзозтгьы.

Ашкол адиректор, ԥьара ак иԥырхагахар ҳәа дшәаны, аизара ҟатцаны дԥәзбарц аҽеазыҟатцара даҽын, аха иаалырҟьаны Сталин иԥсра ипланԥәа зегьы аанархәит, затца Батал дигәаламшәарыз. иаб дыԥсызшәа ашәы ишәтцаны ихы-игәы далихуан.

* * *

...Аԥсны қытацыԥхьаза, қалаԥьцыԥхьаза, школцыԥхьаза аԥсуа бызшәа «ашьразы» адтца зытаны Қырттәылантәи иаарышьтԥәоз аинквизиторцәа дреиуан адиректор Уча Маԥацариагьы.

Аусура даналагаз аҽны инаркны, ашкол аѡнытҵҟа (дҵаѡума дыртҵаѡума) зегьы, аԥсышәала ацәажәара иаҟәихит. Иаҵтәи аԥсуа школ ахатәы бызшәа аԥьԥьаҳәа иахьыԥәыѡуаз, қыртшәамзар аҽакы умаҳауа иааҟалеит.

Аурокҟәа рыбжьара атҵаѡцәа адәныҟа иандәылтԥлакгьы рхатәы бызшәала еицәажәар ҟалаӡомызт. Инквизитор Уча, классцыԥхьаӡа атҵаѡцәа аӡәаӡәа иргәыбзыԥны цәгьаҳәаѡыс иҟаитԥон, урт еибарыѡны иааины иарҳәон, аԥсшьараан ахатәы бызшәала еицәажәоз зустҵәаз. Нас даарыԥхьаны, аума рыԥәиҳәацәон, рлымҳа ианкны ишьтихуан... Рҭаацәа аарымгакәа ашкол ахь инаишьуҭамызт.

Убас еиԥш арежим ҟаитҵеит, атҵаѡцәа аԥсшьара аамҭаԥәа раан, ишәаны рхатәы бызшәала изеицәажәомызт.

Ихәмаруа ашҭа ианааԥәлалак уаарылаԥшыр угәатҵанӡа инеирын, қыртбызшәала ианзымеицәажәалак аҽаҳацәа реиԥш ирҭахыз напыла шьаԥыла акәын «ишеибырҳәоз».

Учеи Хырзамани (аԥсуа бызшәа артҵаѡы) ианеибабаз аҽны инаркны изеиҽаԥушамызт. Хырзаман затҵәык иакәын аԥсуа ртҵаѡцәа рахьтә иаанханы иҟаз, ҽгьырт жәашыԥәсала аԥышәа ду змаз артҵаѡцәа рматҵурԥәа ирымхны аколнхарахь усура идәыԥәтҵан. Иара уи аӡәзатҵәык иаанханы иҟазгьы, ҽнак шьыбжьааӡагьы днеигомызт Уча, аха ашкол аҽы макьаназ аԥсуа бызшәа атҵара аԥырымхыцызт, амала ахатәы бызшәа ҳәа азуҳәар ҟалаӡомызт, аҳәааныртәаи абызшәаԥәа реиԥш мчыбжьык ахь зныk акәын атҵаѡцәа анахысуаз.

Изеиҽамԥшуа иҟазтҵазгьы, иааиԥәшәацыԥхьаӡа аӡәы «гамарԥьоба» ҳәа қыртшәала аԥсшәа ахьиҳәози, егьи «бзиа убааит» ҳәа аԥсышәала аҭак ахьииҭози ауп.

Уча аԥсшәа аниаҳалак ихы агәҭа иалнарҟьон атҵәымҭ алартҵазшәа, Хырзамангьы аԥырҭшәа дыдбжьтҵас иаҳауан, иблахатҭ еиланаргьежьуан.

Ари ҽнак акәымхеит... ѡымш акәымхеит, аԥсуа бызшәа ала атҵара иаҟәыхны қыртшәала ианалагаз аҽны инаркны лахәлахәы еихәаԥушан, иаартны еиҽанамгалацызт умҳәозар.

Уча акырынтә иаԥәикхьан, Хырзаман даа‿агаланы (аԥсышәала еицәажәоз атҵаѡцәа икабинет аҟны инаганы ишырзиуаз еиԥш) ицәа ккаӡа ииаихыхны, аҽазны уаҳа иҽы ааихыхны аԥсышәала аҭак изымҳәо дҟатҵаны доуижьырц, аха измырҟатҵаԥәоз рацәан: акы, – аԥыҭа зегьы Хырзаман зда

царҭа амам ауаѡ нага, ауаѡ хатәра ҳәа дрыԥхьаӡон. Ашба – аԥьабаа ду збахьоу, аԥсадгьыл азы зхы аԥьыка ыԥәызххьоу ҳәа дыршьон. Аибашьра ианалагаз аҽны инаркны иааилгааӡа, абԥьар даҭагылан, аҕа диабашьуан. Абжьааԥны акгьы идубаалаӡомызт, аха (шыԥәсык ахь зныk) аиааира мшы аҽны игәы зегьы орденла ичаԥаны данаацәыртԥлак, иԥьазымшьоз дарбаныз. Ахԥа – Уча аӡәырѡы ирҳәо иаҳахьан, дшубо дыԥ̀аӡам, даара игәыжәла цәгьоуп, дангәаалак уаашәѡык дырзынкылом, маԥ̀ӡак иадамхаргьы уанааивала, ҳаҕеимшхара ахамышҭыхә уҭаиргылоит ҳәа.

Уча игәы иҭакны имаз Хырзамангьы идыруан, дыԥшын икабинет ахь дсыԥхьаны санбанеиго, ҳанбеиҽеагылои, ианбеиҽаҳарццеиуеи ҳәа.

Раԥхьаӡа акәны иахьеиҽаххыз Уча Қырҭтәылатәи ССР-и Аԥснытәи АССР-и зҽеаԥсазтәыз артԥаѡы ҳәа ахьӡ ҳаракы анианаршьоз, аколлеԥтив ргәааанагара аҭаххеит. Артԥаѡцәа зегьы азәи-азәи аҳәаха рибамҭо ҳ-диреԥтор иеиҕьу напхгаѡы дыԥ̀ам, еиҕьу ртԥаѡы дыԥ̀ам... Еиҕьу коммунист дыԥ̀ам рҳәан ажәѡан дрызхамгалеит уаҳа акгьы игырмыжьит. Хырзаман изымычҳакәа дѡагылан, уареи сареи ҳаиԥ̀әлацәоуп. Сара санеибашьуаз, Аԥсадгьыл анысыхьчоз уара уабаԥ̀аз, узҽ̀ыз ҳәа азтԥаара иитеит.

– Сара сызҽ̀ыз уара уус алам. – Уаҳа иихәаша иҽамшәеит, убасԥ̀ак ихы-игәы иасит Уча.

Заԥ̀аѡ ушьыда ҳәа акәӡам, заԥ̀аѡ уааӡада ҳәа ауп иусура ахәшьара шарҭо, рҳәан егьырҭ артԥаѡцәа зегьы «раҳәа ҭыхны» Хырзаман иҽагылт.

– Ицәа шәцәоуп, – иҳәан Хырзаман инапы ԥ̀ьаны ддәылтԥны дцеит.

Абри ашьҭахь, Уча уи аԥсшәа иаҳәара акәым, мчыбжьык ахь зныk дахьибозгьы (Хырзаман аурок анымѡаԥигоз аамҵыдарахаз ашкол ампԥан дыԥ̀әломызт) изымычҳауа далагон, жәохә мшы рахь зныk ада ила дамбо иԥ̀аитԥеит.

«Аԥҳал ԥ̀азтԥо амаа ахьиҭаху еиҭоит» ҳәа шырҳәо еиԥш, Уча аԥсуа быззшәа иааиҭаххалак алаигӡон. Аҭакәажә иԥ̀әнылшьаз акәты ауарбажә илцәагеит ҳәа, мчыбжьык зныk ада атԥаѡцәа рхатәы быззшәа атԥара азин ахьрымамыз Хырзаман игәы ишалаз, уигьы атцәаҕәа нахьишьын, жәохә мшы рахь зныk

ада иаакәихит. Ажәак ала аҵаѳцәа рхатәы бызшәа мызкы ахь знык ада ирмаҳауа иҟаитҵеит.

Хырзаман уитҵәҟьа изымычҳаит. Ҿнак Уча ихала икабинет аҕеы даныҟаз иаҟәыршәаны, ашьшьыҳәа ашә аартны дныѳналан даагылт.

– Усеисырц азы уаама? – Иѳналашьа ицәымыҷхан, апырпыл еиԥш дҟаԥшьшьза дааҟалеит.

– Ҳаицәажәарц... Акы уасҳәарц азы сааит. – Хырзаман игәы иҵаз аилкаара уадаѳны днатәеит, диҕамԥшзакәа.

– Ҳара ҳрацәоуп... Цәгьарак угәы иҵакны уааизар... Иакәым ушаҟәшәо удыруаз. – Хырзаман иҕеырҵынчны дахьтәаз иаҳагьы иамхацәгьахеит Уча.

Хырзаман ҕеымҵзакәа дгылан Уча иихәаз имаҳазазшәа. Аԥенҵьыр ахышә дазааигәахан, ашҵахь дыԥшуа далагеит.

– Еиҵауасҳәоит, ҳара ҳрацәоуп, акы ианаҟәук иухьуа удыруаз, – Уча ибжьы еҳагьы идухеит.

– Сара иуасҳәарц исҵаху удыруама? – Хырзаман Уча ишҟа даахьаҳәит.

– Изакәызеи исоуҳәарц иуҵаху?

– Арабцәа ирыхьыз атәы уасҳәарц ҵахуп.

– Арабцәа! – иааԥьеишьеит.

– Уара иуаҳахьоума, анкьа зны арабцәа Аԥсны ишаҟәлахьоу.

– Исмаҳацт, аха уи ала иуҳәарц иуҵахузеи?

– Арабцәа адунеи зегьы ҳтәаҳтәуеит ҳәа амрагыларахьтәи атәылаҟәа акакала ирымпытцахало, Қырҵтәылеи Гыртәылеи шьаҟьаны ирхысны Аԥсны иаҟәлеит, амацәаз иҵаркит.

Аԥсуаа хәыҷи дуи аҕа хәымга иҕагылт рыԥсадгьыл ахьчаразы, аха аҟәылаѳцәа рхыԥхьазара убасҟак ирацәан, изларҳәо ала ашышкамс хытцны ианцо иузыԥхьазараҳа урҵгьы ԥхьазашьа рымамзаарын. Ҳара ҳрацәаоуп, шәара уаԥсҵәык азнагьы шәыҟам, хаала шәыҕеҳашәҵа акәымзар уатцәы амра ҵашәааназа шәыԥсы наагом ҳәа Аԥсны аҳ изицҳаит арабцәа рыр хада, агәымбылԥьбара Мурван ибн Муҳамед.

– Ҳара ххыԥхьазара маҷуп, аха анцәа дҳамоуп. Ихазы иалыхны имаз адгьыл ҳара иҳаитеит дҳаҟәныҳәаны. Иара ҳазшаз, ихаҵа иҵахымхакәа аҕеазәы илшараны дыҟазам, ҳаԥсадгьыл ҳамхра. Шәхы шәцәымҷымзар шәалтцны шәца, – ҳәа аҵак иитеит.

Аԥсны аҳ иҟынтәи Мурван абри еиԥш аниаҳа, ахага еиԥш ихала аччара далагазаап, уаҵәынӡа иҟазааит сҳәан, аха излазбо ала ашара аҟынӡа рыԥсы нагатәым, уахатәи аҵх иалархәашатәуп ҳәа ирхәҵаҟәа рԥызаѡцәа еизганы адҵа ритазаап... Ажәылара аҽазыҟаҵара ианалагоз аамҵазы Мурван аԥхьа иихәаз дахьхәызаап, еиҵах дрыԥхьан, ар караханы иҟоуп, уаха рыԥсы ршьааит, ажәылара ашарԥазахьы иахыжәга ҳәа реиҳәазаап.

Ус иагьыҟартцеит. Аҟәылаѡцәа ауха рыԥсы ршьон.

Аԥсны аҳҵынра Анаҟәаԥиа абаагәара аԥсадгьыл аԥацәа хыцәнамырха ирыхьчарц ҵоуба руан, абыргцәа гәнаҳа ҟазымҵацыз ауаацқьаҟәа қыҵацыԥхьаӡа азәаӡәа, ѡыцьа-ѡыцьа, Аԥсны абжь-ныхак рҽы ицаны Анцәа иашьапкит ҳуааразуп, ҳуаагәшаҵацәоуп, ҳшушаз ҳаҟоуп, удгьыл ҳануп, ахәыҷы ҟәнаҳшьом, аду рацәаҳшьом, азәы ҳаиԥырхагам, ҳара иаҳҵәым ҳахьынҳалом. Шәыԥсы зҵоузеи, шәыла заԥшуазеи ҳәа аҕа дҳаҟәлеит ҳаԥсадгьыл ҳахишьаарц, уара зегьы зымчу, ҳшьамхы арсны ҳуҳәоит, акгьы ҳхараӡамкәа ҳазшьырц згәы иҵазкыз игәахәҵәы дахьумгӡан. Ртәыла рцәаагоит ҳәа иҳаҟәлаз сакасала иргааит, ҳәа аныха рышьҵартцеит.

– Уара утәала арабцәа аныха иакыма? – иҳәан, Уча ахыччара далагеит.

Уахымччан, ауаз ажәа Анцәа иҟынӡа инаӡеит. Анцәа дрыцхрааит, рыдгьыл иахьчеит, рыжәѡан иахьчеит, рышьха рыхәеит, рыга рыхәеит аԥсадгьыл ахьчаѡцәа аҟәылаѡ иҽеагылт, адгьыл дыҟәгылан ицабгеит, ашьха даҽеагылан даҽанамыргылт, аза икын импыҵаԥҵәеит, ахаҳә дыҟәгылан ицакәымпылт, ажәѡан датцаԥшын иблахаҵ архынҳәит, аҳауа лбааидан иԥрамӡеит, азы ижәын ишьаны иҽеытцит, афатә ифан ишҳамханы иԥралт, аҵых ҵхы мыждахеит, иҟәымшеит, амш мшымыждахеит, иҟәхәлеит... Агыгшәыгҟәаҵәҟьа рыцхрааит аҕацәа реибашьыга аҽеҟәа инарылалан (ауха иахьгылаз) рыхәдаҟәа ԥырыжәжәеит.

Ашара иахьаҳагӡом зҳәоз дара рхаҵа ахьымӡеит, шәаҟьк аанызкыло иакәым ршәаԥьк зҳәо азә даанымхазаап...

Абас аԥсуаа ртәы рымазкырц иалагаз аныха рышьҵартцан рыхәҵәы аақәнахит...

– Уара уаҳа ус умаӡами, абри азы аума абасҟак аамҵа зсымухуа? – иҳәан, дѡагылт Уча иԥсахы еибакуа. Даҽеазәызҵ-

гьы усҟак аамҭа дауирцәажәоз, аха Хырзамани иареи реизыҟазаашьа злаҟаз ала ихаԥыцқәа еихарґәґәаны ичҳаит.

– Исзырҳәо умбои, иахьагьы усҟан еиԥштцәкьа аамҭа цәгьа ааины иаадгылт Аԥсны.

– Иҟалазеи, арабцәа еиҭаԛәлахыма? – Дыґехырччашәа иуит, аха иаҳауаз ихы иалнарҟьон.

– Изысҳәо умбои ҳаҭыр зқәу адиреԛтор, – Уԥсадгьыл умызхырц иуԛәлазгьы, убызшәа уҽызхырц иаазгьы аҽыцьагьы азәроуп.

Уча изныкымкәа иаҳахьан Қырҭтәылантәи иаашьҭу артцаҽцәа, ртцаҽцәаҵам, аинквизиторцәа ҳәа дрышьҭоуп Хырзаман ҳәа.

Игәы шыцқьам здыруеит, аха дымшәаҵакәа абастцәкьа ауаа дрылагылан ҳәашьас имоузеи ҳәа иаҳауаз агәра изымго дшыҟаз, уажәы дымшәа, дыԥхамшьа, арабцәагьы шәаргьы шәеиԥшуп, азә шәоуп ҳәа аниеиҳәа, иԥсы ҽеины ихәда итцагылт, дхәацыхәаԥшьха деибакит. – Саб сиԥам абри еиԥш анысҳәоз сзымԥсызеи уҳәо уахьысмырхәуазар.

– Ҳауа Анцәа иахьирхәуа даабап.

– Уара уцәгьарадагьы Анцәа дхоуҵома? – Уик зынҵа деивнагеит.

– Анкьа арабцәа аныха шрышьҭартцаз еиԥш, иахьагьы, ҳбызшәа ҳҽызхырц иаҽу шәиԥхьыҵ шәыгымхааит, шәхала шәеибафо аамҭа цәгьа шәзыҟалааит – ҳәа аԥсуаа аныха иамҭцагыланы ашәи шәышьҭартцоит. Арабцәа ишрыхьҵаз еиԥш шәаргьы ишәыхьҵаны шәакуеит, иахьа акәымзаргьы уатцәы… – Абас ааиҳәан Хырзаман дҽагылан ддәылтцны дцеит. Уча дхагахазшәа акабинет дыҽнагьежьуа дааҽнахеит.

*

* *

Баҭал ашкол аҽы азәгьы аеԥныҳәа ахьирымҭаз игәалаҟара шьҭнахуан, иаб изы агәыԥжәара дзықәдыршәаз хәыҷы-хәыҷла ихаиршҭуан… Акгьы игҵамызт ишьара дықәларц, ҽенак атцара ицызтцоз, партак аҽы идтәалаз Бичико, уаб изкны ажәеинраалаԛәа рыҽра узаҟәытцзеи ҳәа димазтцаазҭгьы. Уааҵагьы иҽызцәа рабацәеи ранацәеи ртәы иалацәажәо ианалагалак, Баҭал ҽымҭҵакәа даатәон, цәгьарак ҟазтцаз азәы еиԥш ихы агарҭа имоуа.

Иаб дышҭакыз иаҳаанӡа, аԥсуа бызшәа ианахысуаз, ныҳәа мшык изаѡызан, избан акәзар рыртцаѡы Хырзаман Чанҭа-иԥа гәахәа дус иҟатцаны иажәеинраалақәа данрыԥхьоз илымҳа кыдтцаны дизыӡырѡуан. Ԥасатәи аасҭа иахьатәи уажәеинраала акырӡа еиґьуп, ҳәа аниеиҳәалак игәы ҭгәырґьаауан, иаҟара ицлон. Усҟан иажәеинраала ззикуаз иаб иакәын. Бичикогьы (ихьӡытцәҟьа Бачала акәын, аха ақыртшәа дзыртцоз, Бачала захьӡузеи, иахьарнахыс ақыртуа хьӡы бзиа Бичико ухьӡыз ҳәа ихьӡ иԥсахит) иаргьы ажәеинраалақәа ииѡуан, аха Хырзаман Чанҭа-иԥа данизаԥхьалак игәаԥхомызт, Баҭал итәқәа реиԥш еихышәшәа ицаӡом уара утәқәа ҳәа аниеиҳәалак, ишьыцигон. Уара уаб изкны иааулак зегьы бзиоуп ҳәа ирҿхәоит, сара саб изкны иаазыѡлак ирԥьоит. Избан, уара уаб иатцкыс деицәоума сара саб, дафицеруп, уара уаб дызусҭада ҳәа Бачала игәаґ дакуан.

Бичико адиреԥтор цәгьаҳәаѡцәас иҟатцаны имаз ацаѡцәа дреиуан, аԥсшьара аамҭақәа раан аԥсышәала ицәажәоз зусҭцәаз еиҳәон.

Баҭал уажәы абартқәа дахьрызхәыцуаз игәалаиршәон, заҟантә адиреԥтор икабинет аҿы днаганы иацәҳахьаз, илымҳа дамтцасны иианикылахьаз, аҿазны ихатәы бызшәала ацәажәара изымгәаґьуа дҟатцаны ддәылижьхьаз, аха Хырзаман Чанҭа-иԥа акласс данааѡналалак, аԥсуа бызшәа ахьхьаҳәа агара иалагон, Баҭалгьы игәы ҭгәырґьааауа дааҟалон. Хырзаман аурок далганы ашҭа данынҭытцлак нахыс аԥсуа бызшәа агара иааҟәытцуан. Мызкахьы ѡынтә «иманы» даауан, данцоз «иманы» дцон, абжьааԥны, аԥсышәала ацәажәара ҟалозма.

Баҭал абри ашьҭахь иӡбеит ашкол ашҟа уаҳа дмаарц, аха игәы итеикыз ианшьа идырын, игәшәа-мшәа ҳәо дыргәыбзыґны ддәықәитцеит.

Бааԥсрак ҟазтцаз азә еиԥш ихы шьҭыхны иѡызцәа рҿаԥшра изымгәаґьуа ауп акласс дшыѡналаз. Зегьы лахә-лахә ишьклаԥшуа иалагоз ԥьишьон. Бичико иакәын зегьы ратцкыс дзыцәшәоз, еиҭах уара «уаб» сара «саб» ҳәа акы далагар изычҳауамызт, аха акгьы имҳәеит. Егьырҭ иѡызцәа ԥаса ишизыҟац иҟан, ѡба-хԥа мшы дахьыҟамыз дыгәхьааганы ишыҟаз мѡашьо ашә дшаахытцыз еиԥш идибаҳәалт, уабаҟаз, иухьзеи учмазаѡума ҳәа. Баҭал аҭак аҟатцара даԥәымшәо дышгылаз артцаѡы дааҿналт.

Игәалаҟара бжьысит, арҵ акгьы рыздырам, аха уажәы арҵаѡы ирылеиҳәозар акәхап ҳәа игәы ҭытҵны ицо дыштәаз аурок нҵәеит. Аха уигьы акгьы имҳәеит, ҵаса дшибац дыҟан. Егьи иааua акры иҳәарымашь... уи ишьҭахь иааиуа ицәыригарымашь ҳәа дгәаҭеиуан, аха дызусҭазаалакгьы акгьы иҵсы иахимырзааит. Урҵ ракәым ауроки ауроки рыбжьара дахьындәылтцыз адиреҟтор ихаҭагьы дибеит, аха иҷы ааихыхны ажәак еимҳәеит. Абас интҵәеит аҽеынтәи атҵара мшы.

Баҭал иауан-иашәан ҽеыҵныҳәак азәгьы ианиимҭаза иҟалаз изеилымкааua даанхеит.

Иабеидыруаз, адиреҟтори артҵаѡцәеи рхы иацәшәаны иахыҵсаарц ишаҷыз.

Уча Малаҟьиа-иҵа артҵаѡцәа рцәа кказа ирхихит, шәара шәоуп зегьы зхароу, абасҟак аамҭа атҵара зшәырҵоз ажәлар раґа иҵа шиакәыз еилымкаазакәа Ленини Сталини ркомсомол еиҳабыс дышҵалшәхуаз ҳәа.

Мчыбжьык еимаркуан, сара акгьы схарам... Сара сакәзам уи мазаныҟәгаѡыс аҵхьа избахә зҳәаз ҳәа ирыҟәибажьуан, аха атцыхәтәан адиреҟтор рхы злаҷырхшаз иҵшааит. «Иҟалаз ҟалеит, шәызегьы шәышҷабырҳацәҟәаз аашәырҵшит, аха шьҭарнахыс шәҷы ааихыхны ишәыхьыз ҵьара шәаналацәажәа шәчафара шсырзуа жәдыруазааит... Зынза акгьы ҟамлазазшәа иаҳҵәахыроуп... Ирту-туны ауаа ирылалар ҳазегьы ҳнаҟәхәаша ҳашцо жәдыруазааит... Иара атҵаѡы ихаҭагьы шәара шәахьтәи ҽеыҵныҳәак имоуроуп. Аҳарҭа-сырҭак ҵсы зхоу азәы имаҳауа ибжьарзтәуп. Араиком аҟәша аиҳаби сареи ҳаицәажәеит, уигьы ихы дацәшәоит ҵьара иҳәараны дыҟазам», ҳәа дрылабжьон, атцыхә аацыртцәеит.

«Уаб акгьы ихаразамкәа дҭакуп, деилыркаар доурышьҭуеит... Уи ажәлар драґазамызт...» ҳәа саншьа исеиҳәаз ҵабыргуп, уи азы акәзаап ашкол аҷгьы азәгьы аҽеыҵныҳәа зсимҭо ҳәа игәы ирҭынчуа далагеит.

Ишҵеиҭахыз, дышҵаргәаҟуаз дызусҭатцәҟьаз еиликаарц. Абас Баҭал ихы зҟәикра изымдыруа дшыҟаз, уаб сара хаҭала дсыздыруамызт, аха иѡымҭаҟәа рацәаны срыҵхьахьан, абаѡхатәра змаз шәҟәыѡѡын. 1937 шыҟәсазы дшахыргаз здыруан, аха уаншьа дсыҳәахьан удухаанза иаҳҳәарым ҳәа. Араиком ала еилукааит... Шьҭа саргьы иуцәызза́зом иудыруазааит уаб акгьы ихаразамкәа заалымдарала дшахгоу. Амала изды-

руа аҽеакгьы ыҟоуп, уи данҵаркуаз аредаԛциа агазеҵ «Аԥсны ҟаԥшь» аҟны аус иуан. Уажәеинраалаԛәа ааидкыланы иуманы уца. Ухы дырдыр... Уаб аус ицзуԛәоз азәык-ѡыцьак аанханы иҟамкәа иҟаларым. Урҵ иуарҳәоит уаб дызусҵаз, уажәеинраалаԛәагьы ргәаԥханы ишыркьыԥхьуа агәра ганы сыҟоуп ҳәа иаҳәаны Аҟәаҟа ддәыԛәитцеит.

Баҵал Харзаман ииҳәоз дахыԥомызт. Адырѡаҽенытцәкьа дцеит. Иаб анкьа аус ахьиуаз игәы хыҵ-хытуа дахьыныѡналаз Бено Раҵба диԛәшәеит. Дызусҵаз еиҳәеит, иажәеинраалаԛәа дизрыԥхьеит. Исеиҳәарызеи саб иѡыза ҳәа илаԛәа ҭырхаха дышихәаԥшуаз, «Саб уахь» захьзу уажәеинраалаԛәа зегьы иреиґьуп, аха агазеҵ иаҳзанҵом, «Саб» ажәа ҵәаґәаны «Бериа уахь» ҳәа анутҵар уаԥхьаҟа иузеиґьхоит ҳәа «дилабжьеит».

Уаб акгьы ихаразамкәа дҵакуп ҳәа сеиҳәоит ҳәа агәыґра иманы ауп Бено Раҵба икабинет дшыѡналаз, аха ҳара ҳҵәылаҽы акгьы зхаразам дҵаркзом ҳәа аниеиҳәа нахыс зынза игәы каҳаит, ажәеинраалаԛәа рыѡра даҟәытцит, ахәмарра аччара ицәымыґхеит.

Аҟәа уахьыҟаз уаб иѡыза дубама, иуеиҳәазеи ҳәа ианшьа акырынтә дизҵааит, аха ацәгьагьы имҳәеит, абзиагьы имҳәеит. Абас лацәажәа имазамкәа акы игәы изаԛәымкуа дшыҟаз ауп машәырла ишьапы шԥиҟаз. «Ашьа ицаша ада иалагылом» ҳәа шырҳәо еиԥш... ашьа рзаанымкыло ианалага даашьҵааны Аҟәатәи ахәышәтәырҵахь дыргеит. Даара ицьоушьаратәы еиԥш ауп ишыҟалаз, дызхәшәтәуаз аҳаԛьым ԥҳәыс Назира ахьлакәхаз... Баҵал дызусҵаз анеилылкаа, ларгьы даара илзымбатәбарахеит, Наҳар раԥхьаза данылбазтәи ицәа ихылкааит, аби ҿеи убасҟак еиԥшын, даацәажәацыԥхьаза Наҳар ибжьы лаҳазшәа лгәы ҭытцны ацара иалагон. Дахьынзашьҵаз ахәышәтәырҵа ааныжьны лыѡныҟа лгәы лызгомызт, уажәы-уажәы дыѡналаны дихәаԥшуан, ихааза дунеи ԥшзак деимтцарсны хараза дагон. Дыбзиаханы данцоз, уара аб бзиа уиԥоуп, уихыҽхәаларц ухәҵоуп... иуарҳәо агәра умган. Уи ажәлар драґазамызт... Ибаѡхатәра иатцашьыцны ицәгьа рҳәон, заалымдарыла дҵакуп... Иахьа акәымзаргьы уатцәы дыдмыриашар ҟалазом ҳәа иалҳәеит.

Бара беиԥш уи азәырѡы исарҳәахьеит, аха азәгьы шәыгәра згом ҳәа иԛьышә ианаԛәххуаз, дахьыҟоу узымдыруазар ҟалап, иахьатцәкьа асалам шәҟәы изѡы ҳәа иаб иадрес

зныз ақьаад бгьыц анилыркы иазиура изымдыруа ииаигәыдиргәгәалт.

Аенытцәкьа иаб ишқа асалам шәкәы ѡны амѡа иқәитцеит.

Азынрацәгьа зыхганы аапынра иапылаз ақарматцыс ашәаҳәара агәапҳара анаиуа еипш, ажәеинраалақәа рыѡра далагеит ѡапхьа.

Иахьамзар уатцәы атак шпамаари ҳәа дыпшын, апочтамѡангаѡ Афонынтәи агазетқәеи ашәыкәқәеи иманы данааua аамта еиликаан, есымша мѡабжа дипылон, игәы хыт-хытуа. Данааидгылалак иахьагьы акгьы ыкам... аха уахымццакын, иааираны ианыкоу амш макьана иахымпазацт ҳәа игәшәамшәа ҳәара далагон дрыцҳашьаны. Аха уи еиҳәоз иаҳауа дкаломызт, игәыграқәа импытцзааны ҿымтзакәа ишьтахькa даахынҳәуан.

Мчыбжьык, ѡымчыбжьа ичҳаит, аха мызкгьы нтакәкәа ианца, зны затцәык ауп ианизызѡыз, издыруада иқәымшәазар, игәахәын еита изѡит. Дыпшит, дыпшит, аха уигьы атак анымамла, нас лассы-лассы изыѡра далагеит, акы имоургьы аеакы шпаиқәымшәари ҳәа.

Ианамуза, ҿенак иныкәыршәны (ианшьагьы иеимҳәеит) иаб иадрес изтаз аҳақьым пҳәыс лҿы дцеит, уаҳа зыкны дцарыз, иқастцарызеи, дзазтцаарыз ҳәа уаѡ диздырамызт.

Назира уи аҿены аусура дыкан, Батал акыраамта пштәыс иоуит, ачымазаѡ ипқара даҿын, далгаанза дылзыпшит, дымбакәа дыхнымҳәит.

Апқара далганы дшаадәылтцыз еипш иларҳәеит, чкәына қәыпшк дыбзыпшуп ҳәа.

Дызустахарыдашь ҳәа тцаҟа дахьналбааз, Батал дкахәхәа дышгылаз анылба, лцәа-лжьы налхыбзааит, лхәы-лжьы қақаза ииаилагылт, лыбла иабоз агәра лзымго даанхеит, мызқәак рапхьа данылхәышәтәуаз дхәычызшәа акәын дышихәапшуаз, уажәы дарпыс назаазахазшәа деихышәашәа дгылан...

Абастцәкьа акәын Наҳаргьы дшыказ, рапхьаза данылбаз... Илакта, ихахәы, иоура, итбаара, ихгылашьа, инацәкьарақәа хәхәа-хәхәаза, ахьшьыцба еипш илақәа тыпхааua, лаб иашьа ипҳа хатца данцоз, атацаагацәа рыҿқәа рытцпраауа аштa ианаата арпарцәа зегьы ирылылкааз, лгәы мтцарсны изгаз Наҳар ихата иакәызшәа ибеит Батал.

Уаазгазеи, акыр ухьааума ҳәа иалҳәарц дааидгылт, аха акгьы лҷы илзамырҳәеит, лгәы ҭытцны ицо иалагеит, игәаҒьны лхы ԥахан дзиҷамԥшит. Баҭалгьы аҳакьым лхымԥаԥгашьа уамашәа ибон, иахиҳәаара изымдыруа даанхеит азнык азы, аха издыруада сылзымдырзар игәахәын, сара Абыхәба Наҳар иҵкәын суоп ҳәа ҷааитит.

Ибжьы анлаҳа зынӡа деиланагеит, ахаан лгәы иҭымҭәоз Наҳар ибжьы хаа еиҭа – лаҳазшәа даақалеит «Ишԥеиԥшу аби аԥеи рыбжьқәа, мызқәак рышьҭахь хәҵыбжьын имаз, абас иаарласны ибжьы, иԥшра шԥаиԥсахи ҳәа дышихәаԥшуаз, аҭацаагаԥцәа дрылагыланы дышцоз аҷеыхәа дымҭарсны данагоз еиԥш аԥхыӡ еиԥш, ихааӡа акы даманы аҷынанахеит, аха илулак мчыла лҷеацәганы, лҷеаалыԥсахын, уаазгазеи Баҭал, акыр ухьуама ҳәа дизҭааит.

– Сара сзааз саб иадрес ҳәа исышәҭаз иашоу иашаму еилыскаарц азы ауп, – иҳәеит Баҭал.

– Иашоуп, – лҳәеит Назира, луанытәы дқәыԥсычҳауа.

– Иашазар, аҭак зысмоуцзеи?

– Заақантә изыуԥхьоузеи?

– Жәантә, жәохәынтә…

– Иԥла, иԥла, ааақәымҭӡакәа изыԥла.

– Изызыԥуазеи имоуазар?

– Имоуазҭгьы усалам шәқәқәа шьҭахьқа ирхынҳәны иузаарышьҭуан.

– Иоуазар аҭак зықаимҭозеи…

– Уара сынтәа абжьаратә ҭара уалгоит… Уаԥы наӡак еиԥш уԥхьаӡаны иуасҳәоит, иқалоит уара уаб асалам шәықәқәа рыԥра азин имамзар.

– Избан?

– Аполитиказ иҭаку реиҳараԥык асалам шәықәқәа рыԥра азин рымхуп.

– Уи шәара излажәдыруазеи? – Зны-зынла хәыҵҭас акәын зегьы дышразҭаауаз.

– Сароу? – Лхаҷанԥшылара аҷанаԥсах, уи азҭаара лгәы шылнархьыз ицәаакӡа иқалаз лыблақәа ирхибааит…

– Уи аҷазны ҳанеиқәшәо иуасҳәоит… Уажәазы абзиала… Есымша изыԥла уаб… – лҳәан уаҳа ихәаԥшра лылымшакәа лышьҭахьқа даахынҳәын дныԥналт.

… – Дызусҭадаз уи аҵкәын, иитахиз, бгәы нирхама, быхынҳәышьа ҳгәаԥхаӡом, – лҳәан лѡызак даалыдгылт, лылахь еиқәышьшьы хәыцра хьамҭак даҭаланы данааѡнала.

– Мап, мап, цәгьа саапсаны сыҟоуп… Уи аҵкәын ааигәа ҳахәышәтәырҭаҷы ишьҭаз, иаҳхәшәтәыз иоуп… Хәышәқәак иҭахын дазҭаауан, – лҳәеит аҭак аҟатҵареи апсреи еихылкааua.

Аусура мшы анынҵәагьы, лыѡныҟа ацара лхашҭызшәа лҭыԥаҷы дтәаны, «Уи ашәҟәы аѡра азин шимам шәара изажәдыруазеи» ҳәа Баҭал илиҭаз азҵаара лыхәрақәа зегьы арҷыцит. «Уи сара ибзианы издыруеит, Баҭал… Урҭқәа зегьы сара исхызгахьеит иуасҳәарц ҵахымхеит акәымзар… лгәы дҭацәажәон». Иҷыцӡа лыбла иаахгылт Наҳар Аҟәа данҭакыз, Аҟәатәи ашьха ашьапаҷы дганы амышәцәа ихарԥаны дымшәушәа «алақәа» ишьҭатҵаны данырҷартҵоз дҳарҳәацәоит ҳәа. Ианаацәылашо ддәылганы дыжәга ҳәа Ԥачулиа азаара изааны алашьцамҭаз абахҭа акомендант Гангиа даа𝔞нагаланы ианыноумыгӡа ухы шѡоу иссоит ҳәа диқәмақарны адҵа шиитаз анлаҳаз дшыҟалаз.

Наҳар ддырҳәацәарц азы изаарымгацыз ҳәа иҟаз… иԥсы изырхымхит, аамҵыдарахаз гәаҟра-ҵәаҟра игырмыжьит.

Адәахьала исынсырԥшуам ҳәа даҷын, аха Наҳар иааизыруқәоз зегьы ѡнытҵкала ихьаалгон, аха илымчгәышьаз.

Уахгьы-ҿынгьы гәаныла анцәа диҳәон алақәа рыцқәа дырцәынхааит ҳәа.

Ԥачулиа азәы диеигӡо дыҟазма, «ашарԥазы дыҵганы дыжәга… ишәымоу алақәа зегьы ишьҭашәҵа деимырыжәжәалааит, апатара далагаанӡа» ҳәа адҵа шыҟаитҵаз, машәыршақә ллымҳа аҟынӡа ианынаӡа, лгәы аангыларц егьлыгымхеит, аҟамзаара еиҧьалшьо дааҟалеит.

Лгәи лылаҧырӡи еилатҵәо зны дыѡны хыхь дыхәнон, нас лхы лыԥқәыжь ҵаҟа дылбааuан. Илуа-илҳәо акы даԥәымшәо дшьаԥәҟьаны даанхеит азнык азы.

Ишԥалҭахыз абри ахыбра дуӡӡа аѡнытҵка, ишԥаҟастҵари, Наҳар сицхраарц ҵахуп ҳәа зыгәра ганы изалҳәаша азәызатҵәык идамхаргьы дыҟазҭгьы… 400-ѡык инареиҳаны абраҟа аус зуаз ѡыцьазатҵәыкгьы ыҟамызт, згәы иҭаз еибызҳәоз, азәи-азәи еицәшәаны иԥсуан.

Назира лхы затҵәык акәын дзызҵаауаз, ишԥаҟастҵари ҳәа.

Аамҭа мачҳаны илыман, аухатәи атцх иалагҳаны илзыҟамтцаз... ашара адәы ианаақәла нахыс ак лылшараны дыҟаҳам, даадәылганы амшәцәа наихарԥаны дрыман ицон.

Уахь иргоз, хәарҭа змамыз, аусҭцааѡцәа ирҭахыз зымхәоз абаандаѡцәа ракәын, мышәкәоушәа идырбаны алақәа рхаԥыцқәа еихҳәаны ирышьҭартцон, иаанкылан рыц иадыргон... шамахамзар ирзычҳауамызт.

Ҳарҷашәымтцан, иаашәҭаху ҳнапы атцааѡуеит ҳәа аҳәҳәара иалагон.

Назира шаҟа ла хаԥыцҭыԥқәа ҷаҳәатәыс илоухьаз, ааигәа зызлымҳак зынҳа иҷыхны ааргаз абаандаѡ қәыԥш данаалгәалашәа аԥхҳы хьшәашәа лықәнатәо, илықәлашьцошәа лбо далагеит... Назира ибзианы илдыруан Наҳар алақәа зынҳа деимыжәжәа дыргозаргьы дшәаны, иимҳәаз иимуз, дшақәшаҳаҭымхоз.

«Сыла дшабоз изныкымкәа иԥсы мцо-имааua дҟартцахьеит... Уатцәы ианаашо изырураны иҟоу аасҭа егьырҭ зегьы хәмарган... Сара уаҳа акгьы сылымшону?.. Аҽыхәа сеимтцарсны санагоз иара ихы дамеигҳеит, дсыхьҳаны сеиқәирхеит». Абас дыгәжәажәо дышхәыцуаз аҳәынаԥшьыга амажәа иаларшьшьны, гәыблаак азна лыманы акаѡхәа ашәа ҳәо дыбжьаланы дшаауаз даалԥылт аҳәынаԥшьѡы.

Назира уи дшылбаз еиԥш ахачҳаҳәа иаалгәалашәеит, ааигәа, шьыжьымҭанк Ԥачулиа НКВД аҭакзыԥхықәу аусзуѡцәа еизганы (есымша ус иаԥҭцаны иман) аҽынтәи амш иалагҳаны шаҟаѡы ҭаркыша, шаҟаѡы дырҟәышша, шаҟаѡы рҷахәы рҷырхша, шаҟаѡ Драндатәи абахҭахь идәықәыртцаша, ианааилашәшәалак шаҟаѡы Гәмыста аԥшаҳәахьы иганы инаргәыдтцаны иршьыша уҳәа иҟартцараны иҟаз адҭа анриҭоз аамҭа иақәыршәаны алақәагьы ашра иалагеит. Ихы згаша иаҳазшәа дызҷыз дааҟәытцын деилашәаны, абарҭ ҳламыждақәа рыбжьы уаҳа исышәмырҳан... Иахатәи атцх ҷааихак ҟарымтцеит, схы ҭырҟьеит. Аҳақьымцәа акы рзышәхәыц, уахынла арцәага хәшәы рышәҭала, шьыжьымҭанынҳа изымааԥшуа ҳәа иихәаз.

Аҳәынаԥшьѡы Клара, нымха-хымтцәак, иабанырҭцои иабанырхуеи ҳәа иҟаз лакәын, лхы иатәалымшьоз ҳәа егьыҟамызт, аҕьычразы абахҭа аҟынҳагьы днанагахьан. Акрыфартақәа рҷы амҳатцәқәеи ачанахқәеи лыкәа итатцаны

ишылгьычуаз дақәыркит. Абахҭаҷы дахьаанагаз, аусҭцааѡы лҷахәы лҷыхра дшаҷыз Ҧачулиа даарыхҭыгәлан, абасҟатәи мҳатцәи чанахи ибгьычуаз изыбҭахыз ҳәа данлазтцаа, иҭины акраласфон, акралазжәуан анылҳәа, ари леиԥш иҟоугьы ҳара даҳҭахуп, рацәак думыргәаҟын ҳәа аусҭцааѡы днаилатцәҟәын ддәылтцны дцеит.

Абри ашьҭахь Клара НКВД аѡнытцҟа «аматцура» лырҭеит, акабинетқәа ирыѡныкәкәа ицоз ашьа (абаандаѡцәа рҷахәы анырҷырхлак ашьҭахь) шәыграмк лыржәны даныѡнартцалак акаѡхәа ашәа ҳәо дышьқьыруа акәын ишылызәзәауаз…

Аҳәынаԥқәа рацәахо ианалага… Уаанзагьы ҳәынаԥык ѡназамкәагьы иауҟахыз, аха Ҧачулиа данахагыла нахыс атрымсрымҳәа еихыԥо-еитцыԥо цгәык-цгәык иаҟарақәаз аанааѡналалак, акы иацәымшәазоз, алым напыла искуеит ҳәа иашьҭалоз Ҧачулиа аԥсцәаҳа еиԥш дрыцәшәон, ианааиба нахыс атцысра далагон. Уахынла ихала дшәаны икабинет дзыѡналомызт.

Дахьынзатәаз азәы ашә дылагыланы дихьчалар акәын. Зынза иҳәалы-ҳәалуа, ипалы-палуа ианыркза «атроцкистцәа» реиԥш шьаҭанкыла иқәхтәуп ҳәа Ҧачулиа аҟәтцара идикылт…

Аҳәынаԥқәа рныртцәара «шьаҭанкыла рыҟәхра» бригадак азкын, Буҭхузи напхгаѡыс даҭан. Есуаха кылҳара цыԥхьаза, тцаҟа инаркны хыхьынза, аҳәынаԥшьыга шьҭартцалар акәын… Ауха ахәшә иашьыз ашьжьымҭан иԥхьазаны аҟт ҟартцар акәын. Инаган Ҧачулиа иаԥхьа иҟәрымтцар иуамызт. Заҟа нтцәаз рыцыԥхьаза Буҭхузи аԥара иоуан, Клара аԥара лҭахзамызт, дзызгагаз арыжәтә акәын… Уигьы лыхәҭаа лоуан…

Назиреи лареи анеиҟәшәаз, дгәыргьатцәа акәын лнапы ианыз аус анагзараз дышцоз.

– Ҳахәышәтәырҭа цәгьашәа иачычеит, исыбҭар сара снапала ишьҭастцоит, – лҳәан, даанкыланы лацәажәара далагеит.

– Аспирт сбыржәуазар ибыстцоит. – Иаразнак дақәшаҳҭхеит.

– Ибсыржәуеит.

– … Аспирт шысбыржәыз азәгьы иабымҳәан саргьы ахәшә шбыстаз ԥсы зхоу иасҳәом, – лҳәан, инҭарпҟаны илжәын, напык азна аҳәынаԥшьыга ааныжьны дцеит. Избан акәзар

Цачулиа лгәылҽанитцахьан, аҳәынаԥшьыга бара баамчыда-рахаз аҽаҭәы инапаҿы имоуроуп ҳәа.

Назира илтахыз лнапаҿы ианлоу лкабинет дындәылкьан, Бутхузи алаԛәа рхәы ԛатцаны иахьизгылаз лдыруан маҭа-ла днахагылан, шәыгәнаҳа рзымгааит шәара абас ауаа гыгшәыгԛәоушәа шәрышьтазцо ҳәа лгәы лыхьуа аҳәынаԥ-шьыга налатцаны даахынҳәит, аха дкылыԥш-кылҭырԥуа иԥ-наз Гангиа илаԥш лхьысит... ари ара ус лымаҭам, даазгазеи игәахәит, аха усԛак хырԥа азимуит.

Ашьжьымтан иԥсны изза-ззаҭа рытра иштажьыз ианиба иаргьы деитцыхны днаганы дрывазар моу имамкәа дааԛалеит, избан акәзар, зегьы зхароу уара уоуп, иузымыхьчеит ҳәа Цачулиа ԥсышьацәгьа шииҭоз идыруан.

Иԛалазеи, уахык ала рызегьы неиԛәынтцәа ишԥацеи, ҳәа аԥсра зыхьыз еиԥш инапԛәа игәытцаԥса дырхагыланы дыш-рыхәаԥшуаз ииаигәалашәеит, ахәылбыеха аҳаԛьым еҳәшьа Назира дхара-хаԥшуа, дцәырԛьа-цәырасуа алаԛәа рхәы ахьы-шьҭаз давысны дышцоз.

Еилкаахеит алаԛәа рхала ишымԥсыз... ахәшә рыҭаны иш-шьыз.

...Назира аҽенытцәԛьа дырабаандаԥны дааныркылт.

Ибҭахыз, бзышьҭаз, бназгазеи алаԛәа рхәы ахьышьҭаз аҿаԥараҿы ҳәа аусҭцаԥцәа есуаха лҿахәы лҿырхуан, зны ддыргәабзыԥуашәа, аҽазны дрыцҳашьаны иԥсуашәа... Иана-мулак илыԛәыҳәҳәо, илыԛәԛааua лыргәаԛра иалагон, лыхцәы иаласны шьытцәра-шьытцәрала иаханы итцырхуан, лыхәда ԥыртланы лгәы икыдыхәмарлон... Аха зегьы лычҳауан Наҳар иԥсы ахьеиԛәлырхаз, лгәы ажьжьон.

Бара бхала ишыԛабымтцаз аадыруеит, ибабжьызгада? – ҳәа мызки бжаки илҿын, лыԥсы рызҭымхит уаҳа егьрыгымхеит, аха илҳәац лҳәон, ажәак лҿылмыршәеит.

Илыгхеит, лцәеи-лыбаԥи еикәыршаны дубар дузымдыр-уа дԛалеит... Уахык иадамхаргьы лхы ныԛәтцаны дыдмыр-цәеит... (ҽынла ацәара азин ыԛаҭамызт) ллакытцаԛәа тшәааа-ны, лԛьышәԛәа хыԥсааны, лҭамԥаԛәа цәышшҭа шьа злаҭамыз еиԥш акәын дшыԛаз.

Ашьратцәԛьа лыԛәыртцозаргьы усыс илымаҭамызт... акы затцәык дзыцәшәоз, уахык зны еиԥш Цачулиа длыԥхьаны икабинет мыжда аҿы днеигар ҳәа акәын. Ианаалгәалашәа-

лак афымца лысны дбылны илылҟьаны ицазшәа дааҟалон, ианылгәаламшәозгьы мшы цомызт.

Усҟан уи ахәымга лцәа ԥиҽырц анаԛәикыз, ҳаԛьым еҳәшьас аус луан... Усҟан уи игәҭакы еиԛәатцәа дахьызмыгзаз, даԥхьзырҟәҟәааз... дзыцәшәаз акы ҟалазаргьы, уажәы дбаандаѡуп, даанызкылараны иҟаз, дымшәа дмырҳа (аԥхашьара захьзыз усгьы иара ицәызхьан) иааитаххалак зегьы лылаигзон. Дыҳәҳәеит дҟааит ҳәа, азәыр акы длыхәараны дыҟазма. Ԥачулиа икабинет лассы-лассы ҭхыбжьонла аҳәса рытцәаабжьы ѡныѡуан, аха зегьы рлымҳаԛәа ацәа ҭартәоушәа акәын, бжьы рмаҳазоушәа иавысны ишцоз.

Абарҭԛәа зегьы дызлаԥшны лыблала илбахьаз ракәын... Уахгьы-ҽынгьы анцәа диҳәон, агыгшәыг Ԥачулиа ҽатцахәыс сиумҭан... сицәыхьча ҳәа.

... Мызки бжаки анаантцәа, уаха асаат хԥа рзы Ԥачулиа дбыԥхьоит ҳәа леиҳәеит аусҭцааѡ, лҽахәы лҽыхра дааҟәытцын, ихы-иҽы абжа ырччо.

Назира днышьҭаԥс дцазшәа даанхеит, лҽы лзеихымхит, лыци-лышәи еитцагыломызт.

– Асаат хԥа рзы дбыԥхьоит... Бҽазыҟатцала уажәнатә. – Илзиураны иҟаз шидыруаз лырбо акәын датцацәыбзаны дышлацәажәоз.

Абри ашьҭахь дахьыѡнакыз аҽаԥарахьы дрыманы ицеит. Асаат хԥа рҟынза такә бжьан.

Уи аамҭа шылхылгаз ҳәашьа амазам, аҽшьраҟынза днеиуан, аха илыцҭакыз аԥҳәыс акыр зыԛәрахь инеихьаз даанылкылон... зегьы ирейцәоу аԥсроуп... егьырҭ зегьы ауаѡы ицәа иҭамзо ҳәа акгьы ыҟазам ҳәа дылҟажон.

Асаат хԥа ааигәахо ианалага Назира иаалырҟьаны лҽылыԥсахит, ашәара илымаз налыхҟьа ицеит, лгәы ҕәҕәахеит... Сыԥсы ҭаны сыҽеистом... сҽисыршьып... сыламыс цԛьаны иаанхааит ҳәа лызбеит.

Аамҭа мааизои ҳәа дахыццакуа акәын аҽаԥара дыѡнагьежьуа дшыѡназ.

Асаат хԥа ҟалеит... Аха аҽаԥара ашә маатит.

Иаашаанза ашә давагьежьуа дадгылан, ииаины дындәылыргар бзиара дуззак даниарашәа лхы-лгәы азыҟатцаны.

Ианшагьы данырымга лгәы еиҟәыччо даанхеит. Убасҟак лхы лцәымыҕханы дыҟан икабинет дрыманы ишыныѡнала-

лак еиԥш лҿы илҭашәо наиаҳәаны, дыраапкны лхы илыршьырц.

Адырԩухагьы дыԥшын, аха уаҳа Ԥачулиа ишҟа днамгазакәа, Аҟәантәи Дранда абахҭахь ддәыԥәыртцеит.

* * *

Изымнаҳәы-ааҳәуа еилаҟҟы, аҳауатԥҟьа рызхара рмоуа, иԩнахәаҽуа ԥсышьацәгьа зманы еилакыз, аҳәсаԥәа ркамераҿы ларгьы днаганы днарылартцеит.

Назира Дранда дахганы уаҳа ԥьаргьы ддәыԥәрымтцеит, шыԥәсыки бжаки, лусгьы рмызбауа, лҿахәгьы азәгьы илҿимхуа, дырхашҭызшәа даанханы дыҟан. Аха абри аамҭала аазабцәгьа ззырҳәатԥҟьоз лхылгеит.

Данҭашәаз аҽны инаркны даатыцаанза мыԥәшәатәыс илхылымгацыз ҳәа иҟаз, аха зегьы лханарштуан, иззыҟалтцаз, дахьеиԥәнархаз даназхәыцлак.

Акы затԥәык, лыԥсы ахьынзатоу хаштшьа змамыз, лгәы ҭызшьааua лыхәда ԥызҟоз, аԥсҭазаара лцәымгызтәуаз, лхы ԩышьҭыхны азәгьы дзиҿамԥшуа дҟазтцоз, Драндатәи абахҭаҿы дзыԥәдыршәаз ахлымзаах акәын.

Назира уи аҽынтәи амш, мшы лашьцаны, мшы мыжданы лыԥсы ахьынзатоу илзыҟалеит.

Ашьжьымҭан, абаандаԩцәа ирылаԩит Ԥачулиа иахьарнахыс дҟалазом, усура Ԥарҭҟа диаргоит ҳәа.

Ари еиԥш ажәабжь абаандаԩцәа ианраҳа игәырґьеит.

Назира акамераҿы илыцҭакыз аҳәса изымкәашеит, уаҳа егьрыгымхеит. Зегьы реиҳа Назира деигәырґьеит, избан акәзар лара леиԥштԥҟьа Ԥачулиа дшшьартәаԩыз, ауаԩра ҳәа ззырҳәоз зынза ишицәызхьаз аҽазәы издырамызт... Ажәҭыс еиԥш амтԥәыжәԩаԥәа лоуны абахҭа дҭыԥрааны ҭәаԩнтԥәыҟа ажәԩан агәы далалазшәа лбеит.

...Агәырґьара ироуз, антԥыра зынза икьаҿхеит, ашьыбжьышьҭахь ахлымзаах рзыҟалеит.

Аргәаҟра анакәха ирымбацыз ҳәа иҟаз, аха абри еиԥштԥҟьа ҳзыруеит ҳәа рыԥхызґьы иалашәомызт.

Иҳабаргәузеи, Ԥачулиа Аԥсны далзааит ҳәа рыԥсы ҭаланы ишыҟаз, иаалырҟьаны ҳәҳәарахеит, ҟаарахеит, абахҭа зегьы ахыц-хыцра иалагеит, адгьылтцысра ҟалазшәа.

Назира лѡызцәеи лареи иҟалаз рзымдыруа ишәаҟьаны ишеилагылаз, ашә ааимпааны, ахаан ирымбаҭақәацыз, уахьынарҷыԥшуаз ииааууцәымыԥхаратәы аҟынҭа ԥшрацәгьақәак, маҟҷеаҳәара ѡахыс маҭәа рышәҭамкәа, бынуаатцас, ирыԥқәыз ахәы иаганы ибаба-бабаҭа акамера ииаѡналан, инарылаԥшаарылаԥшуа аҭәаҭәа аанкыланы, ақәыцьма млашьы асыс имтцарсны ианаго еиԥш, зыԥқәрахь инеихьаз ирылакьысуамызт.

Назира леиԥш изыԥшныз, иԥқәыԥшыз акамераҷы дыҟамызт. Ишааѡналаз еиԥш ѡыцьа деимырхха дааныркылт. Акыр деимаркит, деимҷыжәжәа дыргарц егьаарыгымхеит, аха ала ҟәбар димгар имуит.

...Рыҳәҳәабжь рытцәаабжь, агәы зызҭаз ауаѡы изычҳауамызт... Абахҭа ахаҳә ҭзамцқәатцәҟьа ирзымычҳауа еиҟәжәап уҳәарын...

Иахьындәылыргоз, инавагыланы рыматәақәа нарышәхаԥыжәжәаны ран ишлыхшаз ииаилыхны, агыгшәыгқәа реиԥш инархаланы, ирҭахыз рыларыгзон.

...Аригьы Ԥачулиа иусураҷы иалеигалаз «иҷыцаԥшьгарақәа» ируакын. Аполитиказы иҭакыз ракәын ус ззыруаз, аусҭцааѡцәа ирҭахыз дырҳәара анрылымшалак, аґьычцәеи арҳәцәеи ркамерақәа аартны иоужьны аҳәсеи дареи еиурыжьуан. Хәба-фба саат иаарҭаху рылагзара иақәиҭын, гыгшәыгцас ирызныҟәон, ианырхытцлак, рхала еиханы изымгыло иҟартцон. Абри ашьҭахь заҟаѡы рхы ргәы ахшәаны, аԥсҭазаара рцәымыԥханы ҷеыршьхьадаз? Заҟаѡгьы ирзымычҳакәа, иара уатцәҟьа изымгылакәа ишьҭаԥсхьадаз...

Назира мчыбжьык лшьара дзыԥәломызт, убас дҟеитцеит дырххо-дызмаз. Ҷи-лаґырзи ааиԥәылхуамызт арыцҳара дзыԥәшәаз гәынганы, акрыфара акәым аҭзытцәҟьагьы лҷахьы иѡалгомызт аҷажәкра дшаҷызгьы... Амлакра лҷарганы лҷеылшьырц лызбеит, адунеи дыԥәзар аасҭа.

Уи ус егьыҟалтцон, лара лаԥхьа цәгьаԥхамшьарала изызныҟәаны, зцәа ԥырехьаз аԥҳәыс лакәмызтґьы.

Бареи сареи млакрала ҳеаҳшьит ҳәа иахьҳархәуада. Ҳшыбзоу ҳаршьырц иаҷуп бымбаҭои... Дара ирҭахыз бҳәазґьы, акґьы зхараҭам ауаа зырзшаз бнапы атцабѡызґьы, ус бзырузомызт... Ишԥаҟаҳцари, арыцҳара, амчымхара ҳақәшәеит... Ҳґәы ҭашьуп, аха хьымзґ ҳамам... Ҳеаҳшьыр еҳагьы еиґьаршьоит... Цасҳәагьы, абарҭ алахшақәа ргәаґазы ҳаԥсы

ҭазааит... Адгьыл ҳахьынӡақәу ҳагәнаҳа шәзымгааит, ҳара ҳаазықәшәыршәаз ашәа шәыҳәсақәа ақәшәааит, шәыԥҳацәа ақәшәааит ҳәа анцәа ҳиҳәалап. Зқьынтә иуҳәар, знымзарзны анцәа илымҳа аҟынӡа инаӡоит рҳәоит... Быҿрҕәҕәа, уахгьы-ҿеынгьы ҳазшаз ишьапы ҳклап, ҳәа лаҳәо еиҭалаҳәо, дызхықәгылаз аԥсра ахықә давылгеит илулак.

Абри ашьҭахь ҿенак ашьапеитцыхразы ҳәа иахьҭыргаз, (Назира амыхьтә данақәдыршәа нахыс, акамера ддәылымҭӡацызт, лхы ԥахан анаԥш-аԥшра лзыгәаҕуамызт, дықәшьуа дрыманы иахьықәыз аҭыԥ лбар лгәы аангылар ҳәа дшәон) лхы лыкәаҿ лшьапқәа дрызнымкыло, дышнеиуаз, быԥшы, нырцәыҟа ахацәагьы ҭганы иларга-ԥаргон, ибдыруазеи, ибзааигәоу аӡәы дыббаргьы ҳәа илывагыланы инеиуаз маӡала ллымҳа иаԥҭалҳәа, зегьы аалхашҭын, лхы ԥышьҭԥааны днарылаԥшит, уахгьы-ҿеынгьы дзызхәыцуаз, илахьынҭахазеи, уаҳа дызбараны сыҟаӡами ҳәа илгәырԥоз Наҳар, дрылагыланы дышнеиуаз лбеит. Уи акәхеит, гәырԥала иҭәыз лгәы аҿааԥсахын иҷыцза иааҟалеит, лда-лшьа илылыршьаахьаз аԥсы ҭаланы даашьҭнахызшәа лбеит... Азнык азы дахьыҟаз, дахьаныз дналууаа дцаны, иаалыкәыршаны шәҭышла иҭалаҳаны, Наҳари лареи рымацара рыда ԥсы зхоу рааигәа-сигәа аӡәгьы дыҟамшәа лбо дааҟалеит, аха уи лацәеимҟьарак антцыра амоуит, хьымзҕыла адәы сыԥкәуп, блас ихәасырԥшуазеи лҳәан, ԥаԥхьа лхы налыкәаҿын, лашарак иаалыԥкәыԥхаз налхалашьца ицеит.

...Амаҭ мыждоуп, ус ишоуп, ашьыга лаба ақәыршәны аԥсы аҭытцымҭазытцәҟьагьы цәгьарак абасзури, сзыцҳарыда, исфарыда ҳәа ахы ԥышьҭԥааны ашҳам амыршәыкәа, изҭынчхом ҳәа шырҳәо сиԥш, Ԥачулиагьы аԥнытцҟатәи аусҷәа Аԥсны Жәлар ркомиссариат ааныжьны Қартҟа усура даниасуаз, аҿеынгьы абаандаԥцәа ишҳам рыламҭцакәа Аԥсны дзалымҭцит.

Изларҳәо ала, иара ихаҭа иоуп, Дранда абахҭа ахылаԥшцәа адҭа рызҭаз «ацәаҕьҟәа реиԥш ибыԥԥуа иҭакны ишәымоу арҳәцәеи аҕьычцәеи иоушьҭны анҭ ахаасцәа акахԥцәа (аполитиказ иҭакыз аҳәса ус дрышьҭан) ирыжәышәҭца. Иахьынӡарҭаху иԥәшьуа ирымазааит ҳәа.

Дранда абахҭа иамбацыз ҳәа иҟаз, аха абри еиԥштцәкьа, ауаѳытәыѳса ихаҷы изаамго, ахацәеи аҳәсеи еиурыжьуа ирҭаху рыларыгзо... ахлымзаах амбацызт Ԥачулиа Аԥсныҟа усура даарышьтаанза. Ирҳәоит, урҭ агәымхаҟәа аужьны аҳәса ианрылартцоз убасҟак игәаԥхозаарын, иага деилахазаргьы иусҟәа зегьы кажьны дааны дрыхәаԥшуан ҳәа.

... Назира уи нахыс акамера ддәылыргацыԥхьаза, лгәы ишамуаз мчыла лхы даиааины нырцә идырныҟәоз ахацәа рылаԥшра далагон, знызатцәык иадамхаргьы Наҳар дызбозар ҳәа, аха уаҳа лылаԥш дытцашәомызт. Данрыллымбаалак амца лкуан, адгьыл луантәы илыханы дагозшәа лбон... Ишәызхоуп, шәкамерақәа рахь шәхынҳәы ҳәа аканвои ибжьы анаагалак, адунеи акы лзалазамкәа далтцны дцозшәа дааҟалон.

Ишар ихәломызт, ихәлар ишомызт... Назира лѳызцәеи лареи зны ахьҭа иѳныԥсаауан, аҽазны ашоура рзымычҳауа рыԥсы ѳнаҟәкуан, итәаны аасҭа игылан ирхыргон, заҟа шыҟәса рыҟәзбыз рзымдырзо, гәаҟ-тцәаҟрыла амшҟәеи амзаҟәеи рыхгара ишаҷыз, Назира даатырган, иахьарнахыс бхы бақәиҭуп ҳәа лаҳәаны доурышьтит.

...Ѳба-хԥа шыҟәса лыгәра ганы аусура ԥьаргьы даладыргомызт, дахьнеилакгьы лахә-лахә илыхәаԥшуан.

Ақалақь аҷтәи ахәышәтәырҭа №1 аҳақьым хада дынцәаны дылзыҟалеит, дымшәазакәа аусура дидикылт.

...Наҳар Аԥсны далганы ԥьара дыргеит ҳәа дыҟазамызт. Уи еиԥш аґәґәакәа рҷахәы рҷыхра анрылымшалак, уахынла иҭганы Кәыдры амшын иахьалало инаганы иргәыдтцаны ишьны аԥслымз иларыжьуан. «Иаха иҭганы иргеит... ирылгеит... Рыгәнаҳа рзымгааит» рҳәо аалаҳацыԥхьаза лдак лылнашьаауан.

... Наҳар деиҟәханы дшыҟаз лазҳәаз, иадресгьы лызҭаз Сусана Нанба лоуп. Излабдыруазеи, ибазҳәада, ибызҭада Наҳар иадрес ҳәа дазымтцааит, дгачамкны даанхеит. Дызқәымгәыґзоз анлаҳа лҭагылазаашьа шыҟалаз еиҭаҳәашьа амазам, ажәѳан анаҟә нахцаны амра лаша-лашо игәыҟатцагаха ианаацәыртцуа еиԥш, Назира лгәы гәырѳала иҭәыз налхытцын, дунеилашак лызшазшәа лбо дааҟалеит. Исаҳаз агәра сызгом лҳәарц лҭахын, аха илзыгәаґьуамызт. Заҟа иашоу сыздырам исаҳаз ҳәа, лалҳәар ҳәа дшәон.

– Ибасҳәаз иашоуп, сыгәра га, – лҳәеит ачымазаѡ Назира агәра лзымгошәа анылба.

Аусура мшы шаантҵәаз еиԥш аѡныҟа дшыѡуаз дцеит, аухатҵәкьа ашәҟәы изызыѡуеит ҳәа. Илѡын иԥылжәеит... Еитԥалѡын еитԥаԥылжәеит... Изылыѡра лыздырамызт, мцахәыцәарас дзыҟәшәаҟәаз антҵаны изышьҭра лзымгәаҕьит. Еиҳаразак Дранда абахҭаҷы дзыҟәшәаз анаалгәалашәалак лхы лцәымыԥхон.

Абас илҳәо илуа даҟәымшәо, дгәырґьарызу дҵәуарызу лзымдыруа даныҟаз аамҭазы ауп Баԥал ахәышәтәырԥаҷы данаанагаз.

Саб Наҳар ихьзын аниҳәа деилагарц егьлыгымхеит. Ллымҳа иаҳаз агәра лызгомызт, аха лыбла иабоз хамҵашьас иамааз Наҳар ихы аахҵәаны ихагылазшәа акәын иҵкәынгьы иаргьы шеиԥшыз.

Ахаан ибжьы саҳараны сыҟам, илаԥаԥшрагьы сбараны сыҟам ҳәа Назира лгәы ишәхьаз «иԥсхьаз» аԥсы ҭанатҵеит Баԥал ахәышәтәырԥаҷы данаанага. Дыбзиаханы данца ашьҭахь аҷеа зныкгьы сыла дабандаз ҳәа ибара дшаргәаҟуаз, саб изызѡит, аха аҭак смоузеит, исышәҭаз адрес иашоума, ҳәа дыԥхашьа-ԥхатҵо деиҭалзааит.

–Иашоуп,иашоупсыгәрага.Еиҭаизѡы.Зныкиҟәымшәаргьы егьыраан иҟәшәоит, – лҳәеит лцәаныррақәа зегьы лытҵарзны. Акзатҵәык дзыцәшәоз бара дабабдыруа саб ҳәа длазҵаар акәын. Аха дымҵааит.

Абри ашьҭахь акыр лҷеылыԥсахит, лыԥсҭазаара рҷеыцны аханатә далагазшәа лгәы аҷееиҭанакит, илхылгахьаз агәаҟҵәаҟрақәа дрылтцны лашарак ацәаара дахьыԥшит. Изыхҟьаз ҳәа лзымдырзо, уажәраанза илымбазақәацыз аԥшзарақәа, лылаԥш иҵашәо далагеит. Уамашәа ибаны дрыхәаԥшуан уи аҷенынза, инеиԥынкыланы зегьы канзашәа илбоз ашәҭ шьытҵәрақәа. Иԥьашьаны дырҷеыԥшуан, заҟа игәыразқәоузеи ҳәа уаанза лхы дѡаханы зҷаԥшра лзымгәаґьуаз лааигәа-сигәа иҟаз ауаа.

Баԥал даара игәнигеит, иахьамзар уатҵәы атроцкист иԥа ҳәа иаасыдгылозар акәхап, акы игәы изақәымкуа акәын дшыҟаз, мазаныҟәгаѡыс иҟатҵара мап анацәырк ашьҭахь, аха адиреԥторгьы артҵаѡцәагьы аԥхьа иԥәырхәацәаз рхашҭызшәа азәгьы иԥсы акы ахирзаауамызт.

Иашоуп, иаартны акгьы иарҳәомызт, аха Хырзаман ида егьырҵ артцаѳцәа зегьы блатцархәыла ихәаԥшуан, дзыхдыркҟьаз ҳәа акгьы изымдырӡо, иқәыцәкҟьон, иқәымчуан, игәы ԥжәон, илаґырӡ изнымкыло аҟынӡа днаргон, аха илаигӡон, изымычҳауаз, иаб изы азәы иакәымк аниҳәалак акәын.

Ртцаѳык ибла ырцәгьаны дааихәаԥшыцыԥхьаӡа, саб итәы саҽԥниҳәарымашь ҳәа игәы шытӡызааузз, мацара абжьаратә школ далгеит.

Ажәтцара хәыҷқәа, зымтцәыжәѳа ишьҭнахуа иҟалаз, рытра иахыпрааны игәырґьатцәа ажәѳан ишналало еиԥш, жәеиза шықәса атцара еицызтцоз, еицзызҳауаз, еицгәырґьоз, уахи-ҽни еицыз уатцәуха еиқәшәараны иҟан, абзиала ҳәа еибыҳәаны дасу рхатәы мѳаԥҳәа ирыԥҳәлон. Атцара дзыртцоз рыртцаѳцәа азәык еиԥш зегьы рдиреԥтор раԥхьа дыргыланы ахәылԥаз аҽы инеираны иҟан, ишаԥу еиԥш, аттестатԥҳәа рнапаҽы идыркуа «Иахьарнахыс шәхәыҷра ааншәыжьуеит, аҽыц мѳа шәанылоит, аԥсҭазаара ду ашҟа шәкылнагоит... Шәахьцалакгьы ишәхашәмырштлан Сталини Бериеи шәшыраазаз... Ижәдыруаз урҵ рылаԥш шышәху» ҳәа ирыдырныҳәалар акәын... ус иаԥын усҟан.

...Баҭал уи аҽны аҟара, агәалаҟара бзиа иманы дҟамлацызт, Уча Малакьиа-иԥа уара атроцкист уиԥоуп ҳәа аниеиҳәаз аҽны аахыс. Ҭаха имҭо дыргәаҭеиуа дызмаз Асида лыбзиабара (актәи акласс инаркны атцара ицызтцоз) уатцәухатәи ахәылԥаз аҽы игәаґьны илеиҳәарц ӡбаны иман. Заҟа тцуаз игәы иҭашуа иҭазижьҭеи, аха изыгәаґьуамызт.

...Ажәбатәи акласс иалганы аԥхынтәи аԥсшьарахь ианыҟаз Баҭал Асида илызкны ажәеинраала иѳит... Усҟангьы бзиа дшибоз гәаґьны изымҳәеит, илеиԥшу дшыҟам «дшыблахкыгоу». «Ашәҵҳәа дрылагылазар дшузрылымкааua, ларгьы дышәҵны дрылиаазшәа дшыԥшӡоу». Атцыхәтәан лгәы лҽанитцон: «Ашәҵ шыԥшӡоу збауеи, афѳы хаа заҳауеи иҽихыр, ишышәҵу ииаанхаит... Ус акәымкәа аԥшӡара зымбо, афѳы хаа змаҳауа иҽихыр ирыцҳауп, иаразнак иканӡоит»... ҳәа.

Атцара шыҟәс ианалагаз аҽныцәкҟьа илитеит. Ара ихыбымтын, аѳны баннеилак баԥхьа ҳәа леиҳәеит. Дҟаԥшьхеит, илҳәо лҽамшәо дыԥхашьеит Асида, аха ашәкәы лыдылкылт, аѳныҟа илыманы дцеит. Аѳнынӡа днеиааӡа илзымычҳакәа лѳызцәеи лареи шааицрытцыз еиԥш иаахыртланы даԥ-

хьеит. Знык еиԥш заҟантә, аѡны даннеигьы уажәы-уажәы маӡала иаацәырганы даԥхьон. Ишԥалҭахыз «бзиа бызбоит» ҳәа антҵәамҭаҽы акәзаргьы ианны илбар. Иаартны ианимҵеит, аха ацәаҳәаҟәа рыбжьара ибжьылбааua далагеит уи бзиа дшибоз.

Уи нахыс «илҳәарызеи», «ииҳәарызеи» ҳәа рыгәҟәа хыҵхыҵуа ишеизыԥшуаз, ажәак ааибымҳәаӡакәа ашкол иалгеит, аԥышәарақәа рҵиит.

Еицалгаз еибаргәырґьо ашкол аштаҽы еизаны уатҵәтәи ахәылԥаз амѡаԥгара ишалацәажәоз рыкласс анапхгаѡы, даарылагылан уатҵәтәи шәыхәылԥаз аҽы анеира мап ацәикит хдиреԥтор Уча Малаԥиа-иԥа... Уи дымнеикәа ҳарҵ артҵаѡцәа ҳазнеиӡом ҳәа рылеиҳәеит.

Избан, иҟалазеи, шәзымнеиуазеи, шәыҟазар ҳҵахуп ҳәа иааикәшеит.

Ижәдыруазаргьы ҟалап... Ишәзымдыруазаргьы ҟалап... Баҵал иаб дытроцкиступ. Дҵакуп. Хдиреԥтор хьӡи-ԥшеи змоу, Бериа хаҵала знапы ааникылахьоу, уатҵәы ишәымоу ахәылԥаз аҟны днеины атроцкист иԥа ашкол дахьалгаз идныҳәалара мап ацәикит. Уи дахьзымнеиуа ҳаргьы неишьа ҳамаӡам иҳәеит акласс анапхгаѡы.

Абарҵ ажәаԥәа рышьҭахь Баҵал днеилууаа дцеит, иѡызцәа днарылԥсаа дцазшәа ибеит. Иѡызцәа ираҳаз ԥьшьаны, иахырҳәаара рзымдыруа инеиҽаԥшы-аа иҽаԥшуа ииаанхеит.

Баҵал, баԥсрак ҟҵаны ирылырцаз еиԥш ихы ԥхьаӡо иѡызцәа днарылҵны иҽынеихеит. Ԥыҵк данынаскьа даахьаҳәын рыкласс анапхгаѡы ихы наиԥәкны сара исхырҟьаны ахәылԥаз еилашәымган сшәыҳәоит, «сара, уатҵәуха ахәылԥаз ахь снеиӡом» ҳәа игәы дахаԥыжәжәо даацәажәеит.

Асида убасҟак дрыцҳашьаны дизыԥшуан Баҵал иѡызцәа зегьы дрылҵны дахьцоз, амца лыцралазшәа ԥьарак лҽеиԥәк дызгыломызт. Уи усҟантҵәҟьа лгәы убас иабон, агәашә данынтыҵ нахыс, ахаан еибамбаӡо еицәыӡрашәа. «Бызгылоузеи, бишьҭал» ҳәа лгәы лыхон, аха мчыла лхы ааныл кылон, иҟалҵара лыздырамызт.

Баҵал ашкол агәашә дҵытцааӡа лаба дук изԥәа икыдҵаны аштa даа ҵалеит Хырзаман.

Иѡызцәа зегьы Асида аԥхьа днаргыланы игәырґьеит данырба. Урҵ ирдыруан, Хырзаман даара бзиа дшибоз Баҵал.

Ҩнак зны иажәеинраала ҽыцқәа данырзызырԥы, упоезиа ахәырбгьыц еиԥш сыхәрақәа арԥьоит... Хаԥсуа бызшәа ахаан ишмызуа агәра снаргоит ҳәа еиҳәеит. Зегьы ишраҳауаз.

Хырзаман ауаԥы иҽаԥхьа ирԥехәара даара ицәымԥын, аха уи аԥены игәы иҵаз изнымкылакәа иҳәеит.

Илаба изқәа иқәҵан ашкол ашҵа дшааҵалаз еиԥш, раԥхьа дгәазҵаз сдиреԥтор иоуп. Иаашьа ицәымыԥханы икабинет ддәылҟьан артԥԥцәа руада дныԥнаххын, – шәыԥшы, шәыԥшы, иаашьа жәбома, илаба ду ихарззала... деилаԥсазар ҟалап, – иҳәан рызегьы дыдирбеит.

Хырзаман, ар ишьҵазшәа акәын деиханы дшаауаз. Агәашә данааҵалоз Баҵал илаԥырз икәааша диԥылт, аха дизгәамҵазеит.

– Абри сара сзоуп дзааua... Сааигәара даашәмышьҵын, – иҳәеит адиреԥтор иԥштәы ихҟьаны, Хырзаман ашкол дазааигәахо даналага.

Иаашьоузеи, деилагаҵәҟьама ҳәа ирзымбатәбараханы ишихәаԥшуаз, ашкол ашә ааимԥааны даԥнаххын, уахьааԥнашылоз, аҵзамц зегьы кыдырҵәааны иԥьазԥьазуа Бериа ипатреҵ икнаҳаз илаба ду рыҳәҳәа днасын (Асаркьа ҵасан) иҟәыбаса икыдҳәаны инкажьны, ажәак мҳәаҵакәа даахынҳәны дцеит.

Ари еиԥш збарыз Уча Малаԥьиа-иԥа иакәызма, даапкит, дҽаҳәатәхеит. Иара усгьы дахьибоз дизычҳауамызт, акы иҵагаланы дысзыԥәырзааузар ҳәа шаҟантә иаԥәикхьааз, аха икырҵа ииҵомызт. Уажәы ихала дааины ашьацҳәа даҽалеит иҳәан, али-ԥси рыбжьара артԥԥцәа зегьы ааизганы, Хырзаман аԥенышьыбжьон, дымшәа-дмырҳа даакылсын Сталин иарԥьажәԥа, Асовет жәлар ргәыԥырҵа Бериа ипатреҵ лабала дасны иԥыххаа ишигаз, рыла ишабаз, дырыԥны рнапқәа ратԥаирԥит. Нас ақытсовет аҽы дцаны дашшит. Уигьы азмырхакәа араион ацентр ашҟа аҵел дасны акаамеҵ шыҟалаз... иахьаҵәҟьа Хырзаман дырбаандаԥны дшыргаша реиҳәеит, аха аҵак иаҳаз ихәда хнаԥеит, илақәа аанархәит, дзымцәажәо иқьышәқәа еицаҟьахеит... «Аиаша ҟаитԥеит, жәлар раґа ипатреҵ кыдҳәаны иахькаижьыз. Ацәґьаршԥы Бериа даанкылоуп» ҳәа аниархәа.

Уча адунеи ааҳәуеит ҳәа иаҳар еиҳа агәра игарын акәымзар Сталин дузза иарԥьажәԥа Бериа ахаан акы ихьуеит ҳәа дыҟазма.

Аԥхьатԥӷьа ахагацәа реиԥш ихала аччара далагеит... Аҭел амалаҽаршьыга ажәабжь иазҳәаз ыршәны ианкаижьгьы, «Бериа иахьарнахыс дыӷам, дҭахеит ҳәа ԥхьаза» ҳәа абжьы тыԥны ишиаҳац иаҳауан... Иаҳаз агәра изымго аусҳәарҭа ддәылӷьаны ашкол ахь дыԥит.

Ашҭа данааҭала артцаԥцәа зегьы дәылтцны адәны игылан, рнапқәа ргәытцаԥса ҳаӷба тцааӷәрылеит ҳәа еибартцәуо.

– Ишәазҳәада? – Дырқәхәхәеит, Уча азаара изаазшәа, – Хырзаман иоума?

– Мап, уи ишьҭахь ақалақь аӷынтәи ииаз роуп иҳазҳәаз. Иашоуп, иашоуп, акаамеҭ ӷалеит... Ҳҭахеит... Дҭаркит... – Рҷы ирзарҳәомызт игәаӷьны.

Уча иӷаитцара изымдыруа хәылбыҽханза икабинет дыԥнагьежьуа дыԥнан, ддәылтцны ддәыцәлар Хырзаман диԥылар ҳәа дшәон.

Ишааилахәлаз еиԥш иматәаӷәа ҷаҳәаны мазала ақыҭа далтцырц збаны амԥа дыцәлеит.

Шьаҷак ӷаитцацыԥхьаза Хырзаман дигәалашәон, ишьҭахьӷа дхьаԥшуан, уажәымзар-уажәы уеибганы усышьҭуам ҳәа дааиҷагылозшәа ибон. Азәгьы дышишьҭамыз агәра анигалак дзагә-загәуа иҷынеихон, аха дыццакны ишьапқәа изеихымго алуқәа реиԥш акы хьамҭаза ицраҳәазшәа даӷалон. «Ҳхатәы бызшәа ҳамызхырц ииаз, аныха шәышьҭахцеит. Агәнаҳара ду иӷашәцо шәыхьзарц шәыӷоуп... Ҳныха знымзар-зны убас шәакуеит, шәызлааз амԥа шәақәымшәо, шәаазгаз шәшьапқәа шәырзымго ауп шәыцәтцны цатәыс ишшәоуа ҳәа» Хырзаман аамҭала еиҳәахьаз игәалашәон. Иашатцӷьаны исыхьзазар урҭ рышәи, уи акәзар сызмышьҭуа, сызшьаҳауа ҳәа агәытӷьа дыкны дагон.

Баҭал уаҳа ишьҭахьӷа дхьамԥшзакәа ашкол ашҭа дҭытцны дцеит. Ркласс анапхгаԥы агәыԥжәара еиҳәаз еицәаны изыӷалеит, зегьы ратцкыс бзиа иибоз артцаԥы Хырзаман димбазазшәа ӷатцаны агәашә аҭытцырҭаҷы дшылагылаз дивсны дахьцаз.

Ауха дшигәырԥоз дмыцәазакәа ихигеит.

Ашьжьымҭан ианааша дԥагылан иҽааилаҳәаны дцаны иаб акгьы шихарам, Асидеи иԥызцәеи иреилдиркаарц, нас агәырҕьаратә хәылԥазы ихы алаирхәырц избаны абартца аӷынзагьы днеит, аха ашҭа дҭытцаанза дхынҳәит изымгәаӷьуа.

Баҭал издырҳомызт иацы иара ишьҭахь ашкол аҷы иҟалаз. Уча иматәа ҿаҳәаны атцых лашьца иҽалакны аҟыҵа далтцны дышцахьаз... Рыкласс анапхгаѡы «Алакьаԥшьгьы» ашарԥазы, дкылԥш-кылҳырѡуа, ажьа амахәыдатра иалҟьаны ианцо еиԥш аҟыҵа кажьны дшыҟәтцхьаз. «Сымцар сгәы иауам, Асида дсымбар сзычҳауам, сцар ахәылԥаз еилагар сѡызцәа сырзеилымкаар? Ишԥаҟастцари» ҳәа дыгәжәажәо дшыҟаз ауп апочтамѡангаѡ ихьҳ ҳәаны ҿыҵуа ргәашә дшаадгылаз. Баҭал апочтамѡангаѡ ишҟа анеира изымгәаҕьуа даанхеит.

– Уааскьа с-баба, уааскьа... Иуасымҳәози уаб иузиѡыз ашәҟәы амѡа иԥәуп, умшәан, ирласны иааueит ҳәа... Ишуасҳәаз иҟалеит... аа, с-баба, иааит, ԥшҳала шәеибабааит уабгьы уаргьы, – ҳәа дныҳәа нытхьан, иаб исалам шәҟәы наииркит.

Баҭал ԥхыҳу лабҿабоу агәра изымго ашәҟәы ааимихит. Игәы ҭытцны ицо, ихыртланы иааитцыхны дыццакы-ццакуа ибла нархигеит «Сыҵкәын Баҭал, акгьы схараҳамкәа ҵакын, сеилыркааит. Абарҵ амшқәа рзы схы сақәиҵыртәуеит, лассы ҳаиқәшәоит» зҳәоз раԥхьатәи ацәаҳәаҟәа.

Иаб исалам шәҟәы анааникыла игәыԥжәарақәа зегьы иханарштит, ацәаҳәаҟәа мҵәыжәѡатцас дышьҭԥааны ажәѡан ахь дрыманы дыргошәа ибо дааҟалеит.

Зегь раԥхьа ихаҷы иааиз, агәыԥжәара дазыргахьаз ашкол адиреԥтор иоуп. Иагьиҳбит абыржәытцәҟьа дшыѡуа ԥьаргьы даанымгылаҳакәа дцаны, дахьыҟазаалакгьы дыԥшааны, «уаб жәлар раґа ахаан ддыриашараны дыҟаҳам» ҳәа соумҳәази... Абар, абар исзиѡыз... Акгьы ихараҳамкәа дахгазаарын лассы даауеит ҳәа иаб исалам шәҟәы иирбарц.

Игәырґьара мыцхәы, игәы икылахо ашкол аҟны дахьнеиз Хырзаман заҵәык ида адиреԥторгьы артцаѡцәагьы уаѡԥсы дыҟамызт.

Рхаҭаԥәагьы анимба рыбжьгьы анимаҳа иҟалаз изымдырит, Хырзаман еиґьишьоз ртцаѡ димамызт, аха уажәытцәҟьа збара даргәаҟуаз адиреԥтор иакәын.

– Уи уаҳа дубараны уҟаҳам, ибжьгьы уаҳауам. Ихала иакәым, егьырҵгьы. Хашкол цԥьахеит, аинквизиторцәа цеит, – иҳәеит Хырзаман, Баҭал игәы дҭатәазшәа ииҭахыз идырын.

Хырзаман уи аҽны еиԥш агәалаҟара бзиа иманы Баҭал димбаҳацызт. Иаб исалам шәҟәы аниирба, дазыԥшны дгылазшәа иаразнак иааимпытцԥааит, али-ԥси рыбжьара ибла

нахигеит, хаҳә дук дацан, даатцытцызшәа иҽааириашеит. «Сара ари ҵьасшьазом, иуасымҳәахьази, аиаша шиашоу маапшыр ҟалазом» ҳәа. Абас ааиҳәан, Баҭал дааигәыдиҳәҳәалт, дахьгәырґьацәаз илаґырзґьы изнымкылакәа изамҭа инахьыжжит.

* * *

Наҳар жәибжь шыҟәса раахыс, ԥхызла акәымзар лабҷаба иимбацыз, дызцәызны дыҟаз и-Аԥсны гәакьа дазааигәахо даналага, игәхьаақәа зегьы изеизыкәкәан, знызатцәык снеины сыла иабандаз ҳәа дгәаҟуа, атцәы дахоушәа дҳәытцәыҳәытцәуа, иҽеиԥкны ҵьарак данзымтәа дҭагылан, акупе ддәылтцны адәныҟа дыԥшуа аԥенҵьыр даадгылт. Имҭа нтцәара аԥәзамшәа, дызԥәыз уиала иркьаҷрашәа игәы иабон. Еиҳараҳакгьы уи дзыргәаҟуаз, дызхыццакуаз, амра аԥсы штаз, ишылашаз Аԥснынза сзынаҳандаз ҳәа акәын, аха даазгоз адәыґба уи азы аныҟәашәа егьацнатцомызт, егьагнархомызт, ишцац ицон инҭгыла-аатґыло. Шәача дааҳааныза ахәлара ихьзеит. Уажәымзар-уажәы сыԥсадгьыл сналагылоит ҳәа игәы хытҳытуа дшыԥшыз Шәачеи Адлери рыбжьара хԥа-ԥшьба саат амҭа иԥәхеит.

– Сахганы саныргозгьы, лашарак смырбакәа авагон лашә ала с-Аԥсны салыргеит... ахаԥәитра соуны саныхынҳәгьы лашьцароуп испыло ҳәа ицәымыґханы асаркьа хьшәашәа ихы адтцаны дхәыцуан. Алашьцара далыԥшны акгьы шимбозгьы игәы изадгомызт, ишьҭахьҟа дхынҳәны, икупе дыҭналаны дызтәомызт. Дахганы даныргаз аахыс ихигахьаз агәаҟ-тцәаҟраԥәа зегьы ишьҭахьҟа иааныжьны, (ԥхыз баԥсык баны иааԥшыз азә еиԥш) идгьыл гәакьа ишьапы ыԥәиргыларц иҭахын, аха иауамызт, дзатцымтцуа, ихьамҭыцьза изԥәа иԥәын. Акы далган икаиршәаанза аҽеак неиҷакуа, дааҟәымтцзакәа аҭаҭын дахон... Адәыґба иханы ԥхьаҟа дагон, Аԥсныҟа... Ихәыцра «ихан» шьҭахьҟа дагон Сибраҟа – Хариузовкаҟа. Убри аамҭаз иаадды-мацәысны, атцых лашьца ааимҟьан, Аԥснытәи ашьхаԥәа илаԥш нархьысит. Наҳар игәы ныҭгәырґьааит, иан лыбла разԥәа дырхыԥшылазшәа ауп урҭ ашьхаԥәа илаԥш зхьысыз шибаз.

Аҽазнык идыды-маҵәысны, еимҟьеимцарак ҟаланы избозар ҳәа ила ааихмырсыҕьзакәа дыԥшын, аха уи нахыс уаҳа ажәѡан аҽамыртцысит.

Дахон, деиҵахон аҵаҵын, луанытә дҟәыԥсычҳауан, инагзаны агәра изгомызт, иаашар алашара иҟәӷӷа, ихы даҟәиҵны ижәѡан аҵаҟа дшыҟалоз.

Аҵых лашә акгьы шинамырбозгьы, «Аԥсны ҳалалеит» ҳәа амѡаԥгаѡ ибжьы анбасаҳауеи ҳәа илымҳа кыдҵаны дзырѡуан.

…Адәыҕба, адунеи аанарҳәрашәа, абжьы ҕәҕәахеит ацҳа ианыҟәла.

Аҳарԥь шкәакәа хыршәлазшәа, зыцәкәырԥа ҟәашҟәа еивакәашо илеиуаз азиас илаԥш шынахьысыз идырт Ԥсоу шакәыз. Адәыҕба ацҳа иныҟәсны, иԥсадгьыл иныҟәлаанза иԥсы алага-ѡагаратҵәкьа ихашҭызшәа, иҽемыртцысзакәа дгылан. Шьҭа агәра игон иԥсы злаз идгьыл дшыҟәгылаз, иеҵәахә ахьҟыдыз ижәѡан гәакьа аҵаҟа дшыҟаз… Игәы аҽаԥсахит, ихааза, иҟәандаза иоуразоуроу ак илсны дааимнадеит, иԥсҭазаара абжа Хариузовка – аԥьаҳаным дгьыл имнахыз, иԥсадгьыл ахаѡазара аҳәаа дахысны дышныҟәлаз еиԥш, иԥгаланы инаҵазшәа дааҟалеит. Баша ирҳәома, уԥсадгьыл заҟа уацәыхароу аҟара абзиабара аҽеуларԥсны уакуеит ҳәа.

…Издыруа азәыр дҵаларымашь аԥхьатәи аатгыларҵаҷы ҳәа игәы хыҵхыҵуа дшыԥшыз, – «Леселизе ҳааины ҳаҟоуп… Илбааранe иҟоу шәаѡнамгааит», – ҳәа амѡаԥгаѡ ибжьы аагеит.

Ихааза, иԥхаза дызгәыҵазыҳәҳәаз иԥсадгьыл гәакьа ишьапы неиҵыхны иныҟәиргылаанза, ара акәзам уара иахьуҵыԥу ҳәа акы даашьҭԥааны, ѡаԥхьа Хариузовка даманы ицазшәа, днытцакка дцеит, аатгларҵа «Ԥсоу» ацынхәрас «Леселизе» ҳәа аниаҳа… Иахиҳәаара изымдыруа, дгачамкны дгылан. Зны слымҳа сажьазар игәахәит, аҽазны, Аԥсны акәзамкәа аҽаԥьара днанагаз ԥьишьеит… Сзазҵаарыда, исазҳәарыда ҳәа дшаҟь-шаҟьо дшыбжьаз, хаҵа шәпажәпак ашәан хылԥа ихы абжа аахнаѡо, калаҵ дук азна апамидор даҵаланы, дҳаҟь-ԥсыԥьуа адәыҕба дааҵалеит. Иеидара дшааҵытцыз еиԥш, Наҳар дааидгылан, иахьзузеи адәыҕба ахьааҵгылаз аҵыԥ ҳәа дизҵааит.

– Леселизе ахьзуп. Уара уабантәиаауеи, узуҵада?.. Москватәума? Шәара шәҷы апамидор зыԥсоузеи? – иҳәеит,

ихы дымѡахаҙакәа, ипамидорқәа акакала инапы рхьшьуа, ирыцқьо.

– Аҧсны акәзами ҳахьыҟоу?

– Қырҧтәылоуп, «Леселиҙе» ахьҙуп... Зны-зынла Аҧсны ҳәагьы рҳәалоит. Уи зуҧахузеи, шәара шәҷы апамидор зыҧсоузеи?

Уигьы иара итәала гәаҟрак иман.

«Ҧсоу аҙиас иахьаҧныз азын акәын аҳаблагьы жәытәнатә аахыс Ҧсоуҧа ҳәа захьҙызгьы, ахьыз зыҧсахда, Леселиҙе –ҳәа ахьзызҧада? Дызуҧада Леселиҙе?» ҳәа иаҳаз ицәымҩханы, апамидорҧиѡы ихы инаркны ишьапаҟынҙа лаҧшыла дааимидеит.

– Сара сакәым, ари уахәаҧш, алаҟәа ҧнахааит, изаҟароу умбаҙои, сынтәа ишҧаҟалеи уҳәарауазеи, иҟаҧшь-ҟаҧшьшьҙа, иҟәаз-ҟәазҙа, ипаз-пазҙа, игәаҕьны аҳәызба узалатцарым. Ус сҳәеит ҳәа, абас ахала иҟалаз ҷьушьома, аҧшқа еиҧш саа-ҧырымтцзакәа сшахагылаз исааҙеит... Уажәы узызхәыцуа, угәы ҧтатәоушәа издыруеит, иныҧцаркьакьан унаҳәыр, ааҳәааанҙа абас иҟало ҷьушьоит. Уара ухала уакәзам, наҟынтәи иааua зегьы. Қырҧтәыла адгьыл, амахә-ѡа аа ҧцәаны итцауркьакьаргьы ашәҧ аҷало ҷьыршьоит... Абриаҟара зысҳәо ахә нагзаны исмоур срыцҳауп, убри аҟынҙа аҷьабаа адызбалахьеит... Урҧқәа зегьы ракәым, аиаша саҳәа, шәара шәҷы шаҟа-шаҟа ҳәа ицарыз абри еиҧш ахьѡеижь наганы исымазар?

– Ҭаара ҧхашьарам, уара абра унхоижьҧеи заҟа ҭуазеи? – Наҳар апамидорҧиѡы иажәаҟәа ихы иаламзо диазҧааит.

– Имҧыкәа, маҷ ҭуама, аибашьра иалгаанҙагьы саахьан.

– Уабантәи ааи?

– Гегечкорынтәи... Абра ҳааганы ҳандырхеит. Аҧхьатцәкьа ҳхыртцәаны ҳрыма рҷанаарха, иаҳҧахыз ҷьушьома. Ахтцәарагьы, азрагьы акы акәны иҳаҧхьазон... Заҟаѡгьы амѡан ибналаны, рышьҧахьҟа ихынҳәны ицада. Аха ҳааганы ҳала ианадырба, ари еиҧш адгьыл, ари еиҧш аҳауа кажьны зышьҧахьҟа абаарахь ицоз дабатәи хагаз. Уи акәым, амѡан иана-аргоз ибналаны ихынҳәқәазгьы аҷьанатҧ ҭыҧ аҷы ҳшаанагаз анраҳа, рхала иааит. Аҧхьа дыршәиуан ҳахзырҧцәаз, уи ихьҙ сҳәар сшәоит, аха уажәы уахгьы-ҩынгьы даҳныҳәоит, иаҳзыҟеитцеит, аха иаҳзыҟеитцазеи, ҳааигеит, аха ҳабааигеи. Анцәа итәарҧа, анцәа игыларҧа... Адгьыл чашә аҟны ҳааганы

ҳанирхеит. Убома спамидорқәа заҟароу? Ҳара ҳахьынхоз ари еиԥш аабахьазма, ҵыс кәтаґьык иаҟарамызт уа иҟалоз апамидорқәа.

Икалаҵ дынҵасын, иара иҳәашьа ипазҙа иҟаз акы аанкыланы – «Леселиҙе» еиґьны апамидор ахьыҟало, Қырҵтәыла зегьы еимударгьы иузыԥшааум, – иҳәан, аҵәаххәа дагәҙны акалаҵ инҵеитцеит.

Наҳар дгәаҟ-гәаҟуа, сыԥсадгьыл иалахьынҵахаз сазҳәаша аҙәы дбаны снаиҷцәажәандаз ҳәа идгьыл гәакьа ишьапы ахьналаиргылаз, цас иауазшәа, апамидорҵиѡы диқәшәан, уаҳа налымшо аҟынҙа игәалаҟара бжьихит.

Апамидорҵиѡы ҷааихак имаҙамкәа, ацәажәара иаргәаҟуаз аҙәы иакәын, аха иагьа хкы дрылацәажәаргьы, аҵыхәтәан ипамидорқәа рҷы даакылсуан, уи ада аҷеа ԥсҭазаарак ыҟоуп ҳәа дыҟаҙамызт.

Наҳар, иқәшәаз дзакәыз аниба, иацәажәара даҟәыҵцит.

Ажәак ала, аҙәы иԥсадгьыл хьаас иман, егьи – апамидор. Аѡыцьагьы адәыґба иаманы ицон Аҟәаҟа.

«Ганҵиади ҳааит... Илбаараны иҟоу шәавнамгааит» ҳәа ѡаԥхьа амѡаԥгаѡ ибжьы анаага, Наҳар ацәа дшалаз адыдбжьы даанарԥшызшәа, аҵҳарцәҳәа ихәыцра даалтцын, ихы ѡышьҵааны аԥенцьыр дзыдгылаз далыԥшны даанаԥшыааԥшит. Иҟьаҟьаҙа ишымшацызгьы, дымѡашьо идырит Цандрыԥшь аҳабла шакәыз, уажәы ибазма аредаԛдиаҷеы аус аниуаз хәыц-хәыц шьапыла дахысхьан хьзи-ԥшеи змаз аԥсуаа рхылҵшьҭра Ацанбаԛәа рыдгьыл. Иблала ибахьан VI шәышыԛәсазы абезгаа аԛьырсианра анрыдыркыла ашьҭахь анцәа ишьапкразы, амшын Еиԛәа аԥшаҳәаҷеы зеиԥш ыҟамыз аныҳәарҵа имырмалташь мацараха идыргылаз абаа хыжәжәара. Усҟан ари адгьыл аҷеы абазгаа еивҵаҵәы инхон... Ирҳәоит, ацгәы амшын аԥшаҳәаҷеы хыбрак иԛәлар, илымбааҙакәа ашьха ицон, убри аҟынҙа ижәпаны инхон ҳәа. Абри аныҳәарҵа ажәытәҙатәи абаҟа акәша-мыкәша акәын усҟан абазгаа рдоуҳатә культуратә центр ахьыҟаз. Абраакәын амрагыларахьтә аҳәынҵқаррақәа рымѡа ахьеихысуаз.

Абарҵқәа зегьы анааидихәыцла, Ԥсоу ацҳа дныԛәсны иԥсадгьыл данналагылоз иоуз агәыԥжәара аҷеа гәыԥжәарак изацлан, измааноузеи, аҵоурых хьзы ахызхда?.. «Ганҵиади» иаанагозеи ҳәа изымчҳакәа апамидорҵиѡы диазҵаарц ишҟа

даахьаҳәит. Аха уи усҟантҷәҟьа азә дибо, диаҳауа дыҟамызт, икалаҭ абазар агәҭа иаларгыланы, аахәаѡцәа икәшаны идгылазшәа, ипамидорԛәа акакала ишьҭыхуа-ишьҭатҷо, ари ԥшьышә грамм ҟалоит... ари хәышәи ѡынѡажәижәаба грамм еитҷахозар сԥатҷа аанкыланы ихыстҷәоит ҳәа ихала ацәажәара даҽын.

Сиазҭааргьы ари ѡаԥхьа ипамидорԛәа ртәы аҳәара далагоит, игәахәын диламцәажәакәа иҽааникылт.

...Аԥсны акәзами сахьаанагаз ҳәа илымҳа иаҳауази ибла иабози агәра нагзаны изымго, дынкахәыцуа дгылан. Адәыгбагьы, аанҷасырҭаԛәа рҽы рацәак аҽыԛәмырхо, иԛәҳа ацара иаҽын.

«Лассы Гагра ҳҟалоит... Иҭытҷраны иҟоу шьҭа шәыҽшәырхиала, уажә аплатформа «Руҭавели» ҳааҭгылоит» ҳәа еиҭах абжьы аагеит.

Наҳар «Гагра» ажәа аниаҳа уажәраанзатәи игәыԥжәараԛәа хнаҽын, игәы ааиԥсахит, дналбааны идгьыл гәакьа агәызра агәаҳәара иоуит... Ус егьыҟаитҷон, аха адәыгба анаангыла, раԥхьа илаԥш зыԛәшәаз аанҷасырҭа «Руҭавели» ҳәа аѡыра икнаҳаз дааннакылт. Уи дахыԥшны ибон ажәытәзатәи абаа хыжәжәара «Абааҭа» ҳәа изышьҭаз, VII ашәышыԛәсазы аԥсуаа Анцәа ишьапкырҭас идыргылаз аҭыԥ ԥшьа, ауаа рхырыԥсы ахьыдрыцԛьоз, иахьҷарҭоз, мацкьа-шьацԛьа рылахьрыцьымшь затәны, иԛьацарц, иҷиарц, илԥха-игәыԥха риҭарц ҳазшаз иахьиҳәоз, цәгьарак хәымгарак ҟазҭахьаз дшәаны ишьапы ахьизѡнамыргылоз, ацәгьаршѡы, ауаа рыргәаҟѡы Ԥачулиа 1937 шыԛәсазы уи бахҭас иҟаитҷеит. Ауаа ракәым, Анцәагьы дицәымшәеит.

Наҳар иҭакра ԥытԛ шагыз аредаԛциа ахьзала Гагрантәи ашәҟәы иоуз анааигәалашәа, игәы ихьу-хьууа инытҷалеит. 1937 шыԛәсазы зыхшара ԥшьѡы ҭаркыз ан абас лыѡуан: «Уахык ала Бзыԥи Калдахәареи ҭадырҷәит, хатҷа жәла дааныр мыжьит. Ԥачулиа ҳәа мыждак дааны Гагра дтәоуп амца ыԛәҭо, иианыркыло зегьы еидҷаланы, ҳабаҷәа рабаҷәа жәытәнатә аахыс Анцәа иашьапкырҭас ирымаз Абааҭа бахҭас иҟартҷеит. Идыргәаҟуеит, рҷәа рхырхуеит, ԥсышьаҷәгьа рырҭоит. Ҳарҭ, анаҷәа неиҭамҳәаԛәа, уахгьы-ҽынгьы абаа ҳадгьежьыло ҳадгылоуп ҳлаԛырзышо... Ианааилахәалалак нахыс иҭакны идыргәаҟуа рыԛзыбжьы агара иалагоит... Уи

анҳаҳалак ҳагәқәа кылнатцәоит, ҳхала ҳеаҳзымшьуа ҳаанхоит... Сыҵкәынцәа ѡыцьа ахьдыргәаҟуаз хаха рыбжьы саҳауан... бжьра-быжьтцәа анышә сытцалон. Схы абаа ианҟьаны иадҧысеыларц заҟантә иаҟәыскызеи, аха ус ҟабтцар быҵкәынцәа еиҳагьы рус бырцәгьоит ҳәа саҳәаны саанырҟылон, сара сеиҧш шаҟаѡы анацәа рыхшара рзы игәакуа игылоузеи. Ааигәа-сигәа уназышьҭуада, алыцәха реиҧш иакәшаны игылоуп ахьчаѡцәа.

Хымш рышьҭахь сыҵкәынцәа аѡыцьа рыбжьы агара иаҟәыцит... рыҧсы ҭаны ааанхоу... сеиҟәыбгоу сыздырам... Егьырҭ аѡыцьа аѡны индәылганы ианырга нахыс рыбжьгьы смаҳаит, рхаҭаҟәа усгьы иабазбо. Рызбахәтцәҟьагьы мааѡит. Здунеи ааҳәыша Ҧачулиа ааанкыланы, ииааганы абахҭа иҭеикуа шамахамзар азәгьы деибганы дытрыжьзом. Иахьдыргәаҟуа, рыгызыбжьы агәы зызҭоу ауаѡы изычҳауам... Шьыжьымҭанла абаа ашьа атцакьаса ишлеиуа шаҟантә иаабахьоузеи.

Ишәыхьзеи, шәызегьы шәыҧсхаршьыма, ҳажәлар ршәаҵь зҳәо азәгьы шәааныкмхазеи аредаҟциаҷы? Азәыр шәааанханы шәыҟазар, ахлымзаах шаҳзыҟалаз еиҭашәҳәа Москваҟа, аиҳабыра рышҟа. Урҭ ирдыруазар алаҟәа абас ишҳазныҟәо, шәара шәхаҭаҟәа шәоуп ажәлар раґацәа ҳәа Ҧачулиараа ҽнакгьы адунеи ишыҟәдмырҧшуаз агәра ганы сыҟоуп...»

Наҳар, ан илѡыз ауаз данаҧхьа аҽны ҳәлаанза игәалаҟара бжьысны, иѡыга инапы иамкуа акәын аредаҟциа дшыѡназ.

Ахәылбыҽха зынза игәы итцалазан, аредаҟтор диҳәеит Гагра дцаны, ан лыҷцәажәара азин ииҭарц... Усҟан ус ишьаҟәыргылан, аусзуѡы аредаҟтор изин имамкәа аредаҟциа иадҳәалоу азтцаарак азы ашә аҟынза днеир ҟалазомызт...

Саргьы саҧхьеит уи ашәҟәы... Уара уеиҧш саргьы сгәы снархьит, аха иахьеи уатцәи уаангыл, умыццакын... цкьа ҳазхәыцып ҳәа аҭак иитеит.

Иахьеи уатцәи ҳәа ззиҳәаз аҟынза дзымнеит, аҽенытцәҟьа дҭаркит Наҳар.

Акыраамҭа уи ашәҟәы бґьытц, ахаҳә еиҧш ихьамҭаза дацазшәа акәын игәы ишабоз... Аредаҟтор иаҧхьа ишыҟәыз ииааныжьны ддәылтцит...

Издыруада знымзар-зны аҭзамцҟәа ацәажәара иалагар ҳәа... Наҳар, ихаҭа Абаҭа давганы адәыґба дшагахьазгьы, ихәыцра изавгомызт.

«...Гагра аҟаалаҟь ҳааины ҳаҟоуп, адәыҿба ҽажәижәаба минуҵ игылазаауеит» ҳәа абжьы анаага, Наҳар дызгәылахаланы дызмаз ахәыцра деиҵаалнахит, ихы инапаҷы иааган ашәахь иҷынеихеит, днал бааны идгьыл гәакьа дныҟәгылт, Ԥсоу аахыс иԥсыԥ ламга-ҽамгаӡакәа дааиуазшәа Мамзышьха (Мзиури ҳәа зыхьӡыртцахьаз) ихҟьаны иааауаз аҳауа цкьа иҽааитцыхны инеиҷеигалт, игәы азна, иԥсгьы ааивигеит.

Ҽажәижәаба минуҵ ракәым, саатк инеиҳангьы адәыҿба ҽыртцысы амаӡамкәа Гагра игылан.

Наҳар абри аамҵала аперрон ахи-ацыхәеи дакәшеит, деиҵакәшеит, иҽеиԥәкны ԥьарак дызгыломызт, алада дцеит, аҽада дцеит, апассаԥьырцәа ахьыԥшыз азал дыҽналеит, ддәылтцит, лаԥшыла зегьы еимдо дрылсит, аха адәахьгьы аҽнытԥҟагьы иидыруаз аӡәгьы димбеит, аԥысшәала ԥьара аӡәы дцәажәо имаҳаит.

«Аибашьрахьынтәи схынҳәны, сгәы хыҵхыҵуа ԥшьышыԥҟәса раахыс сызҷыгәҳәаауаз сан, саб, саҳәшьцәа збандаз ҳәа сыԥсадгьыл Ҟарачы аҳҵныԥалаԥь адәыҿба сахьыналбааз сышьхынԥсылазшәа саанхеит, ҟарачы жәла зхылаҳәаз аӡәы дыԥәыршәымызт, ахаан исымбацыз атәымуаа аԥшәымара руан. Аҵыԥхьыӡԥәа зегьы ԥсахын, ҳбызшәала ицәажәоз ҽырак ԥьара икыдмызт... Сыҽны саау, тәымԥьара снанагоу сзеилымкааауа саанхеит азныказы... Мап, мап... Сыԥсадгьыл аҷы ауп сахьнеиз, аха изхәарҵоузеи сыԥсадгьыл аҷы стәымуаҽхеит...» ҳәа аҟарачы Ԥьабриел Ҟасаев, Хариузовка изеиҵеиҳәаз ааигәаланаршәеит.

Ԥьабриел дахьнанагаз изымдыруа дшаанхаз еиԥштԥәҟьоуп Наҳаргьы Гагра адәыҿба дахьналбааз зегьы нарҳәы-аарҳәны, иркшаԥаны ишибаз. Тәым бызшәан иԥәыҽуаз... Тәымуаан аԥшәымара зуаз. Ԥсышәала аӡәы ибжьы шимаҳауаз еиԥш, ԥсышәала ицәажәоз ҽырак ԥьара илаԥш итԥашәомызт... Зегьы злаҽыз Хариузовка дгәаҟны иитцаз, ичкәын иҟынтәи иоуаз ашәҟәы злаҽыз аԥыртуа лфавит ала акәын. Дзыԥәгылаз адгьыл итцыԥсаазшәа аҟынӡа игәы инархьит иибаз, иаҳаз... «Ажәлар, ихәыцы иду, рхатәы бызшәоуп ԥсҵазаарас ирымоу... ауаҽы иԥсы ихухыр дшыԥсуа еиԥш ауп ажәларгьы рбызшәа рҷухыр ишыԥсуа. Избан, изыхдырҟьазеи аԥсуа жәлар, изԥырхагада? Сыԥсадгьыл абри еиԥш алахьынтца заиузеи?.. Агәы ҵшьаауп, алахь еиԥәуп... Избан? Избан? Избан? – ҳәа

ихы шәы-зҵаарак аиҭон, аха аҭак изыҟаҵомызт. «Адәыҷба дәыҷәлоит, аҳәы шәнымхан, акы шәыцәнымхан» ҳәа зныкымкәа алаҳәара иҟартҵаз зынҳа имаҳаҳеит. Дышгылаз даанхаҳон, ихы ҽышьҭыхны дахьынаԥшыз, адәыҷба ҭагәҭасуа, еиха-еигәо ишдәыҷәлаз имбазҭгьы... Ишцоз даваҽны дахьҳаны дақәлеит.

Дызҭаз авагон ашә аатрны даннылагыла апамидорҭиҽы дхарсысуа икалаҭ дадтәалан. Ԥаса дзыдгылаз аԥенҵьыр аҽеаҳәы, ихахәгьы иԥаҵагьы неибеиԥшны иҟәашшҳа ишланы, ихы адҵаны адәахьы дыԥшуа дгылан. Наҳар дыбжьаланы иҽанынеиха, ахышла адәахьы аԥшра дааҟәытцын, ишҟа даахьаҳәит. Аҽыцьагьы неихәаԥшы-ааихәаԥшит. Наҳар азнык азы иидыруаз аҳәы иакәызшәа ибеит, дивымсыкәа иҽааникыларц ақәикын, ишьаҽақәагьы ааирссеит, аха игәы дшажьаз агәра анига, илаԥш дытцамырхакәа даатҵиган, дааныгылазакәа дивсны анаҽстәи аԥенҵьыр днадгылт.

Ахаҵа шла Наҳар илаԥш ааихмырԥаҳакәа дихәаԥшуан, уигьы иидыруаз аҳәы иакәызшәа агәыҽбара иманы дизыԥшуан.

Адәыҷба цон. «Избан, изыхдырҟьазеи, рыԥсадгьылгьы даргьы неидкыланы иршьырц зыртаххазеи, ажәлар рбызшәа анырҽух ишыԥсуа еиԥштҵәҟьоуп, рыԥсадгьылгьы шыԥсуа аҭыԥхьыҳҟәа анахух. Адгьыл хатәыбызшәас иамоу аҭыԥхьыҳҟәа роуп» ҳәа иибази иаҳауази ихаҽы изаамго дышгылаз, аҽыза аҭаҭын умазар саурхондаз, иҳәан, дааидгылт ахаҵа шла.

Наҳар уи деиҭанеиҽаԥшит, ихы инаркны ишьапаҟынҳа лаԥшыла дааимидеит, иибахьаз азә иакәын... ицәажәашьала даԥсуоуп ҳәа узҳәомызт... иҽеиламгалакәа аҭаҭын иԥьыба иааҭганы инаидигалт. Ахаҵа шла дмыццакҳакәа акы аарылихын инеиҽеикит... амцагьы сымаҳам, иҳәеит ихы илагало.

Наҳар ҽымҭҳакәа асԥычка ааихьишьын, амца изаиркит.

– Иҭабуп... – иҳәан, ахаҵа шла иаразнак дымцакәа, иҽеидырхало, аҭаҭын акәҳамкәа аҽеакы дашьҭазшәа акәын ихымҽаԥгашьа шыҟаз, аха Наҳар хырҽа анаимҵа игәы иауа-иамуа ашьшьыҳәа днаидҵын, иҭыԥ ахь дниасит.

Аҽыцьагьы еицәыхарамкәа игыланы аԥенҵьыр иалыԥшны адәныҟа иԥшуан. Ахаҵа шлагьы Наҳар еиԥш гәҭыхак шимаз ҽашьомызт, инеиԥынкыланы акәымзаргьы хрыжь-

хрыжь луанытә дқәыԥсычҳауан. Урҭ аѡыцьа заҭцәык рыда авагон иҭаз зегьы ыцәан. Апамидорҭиѡгьы, аҵәы акы ицәигар ҳәа дшахҵыҵаауазгьы, икалаҭ инапқәа акәыршаны дҭаҳәахаа дыцәан.

«Исаҳахьоу бжьуп... Ихаҭагьы ԥьара дызбахьоушәа сыԛоуп... Адәыґба дабаҭалеи? – ҳәа дышизхәыцуаз игәалашәеит, Урыстәыла қалакьк аҽы акупе даныѡналоз, дандәылтцуаз ԥьара дшихьыԥшхьаз. Иааишьеи ицашьеи злаԛаз ала сызустҭоу еилызкаарц зҭаху аҵәы иакәушәа збоит... Дызустҭахарыдашь?» – Наҳар уаанҵатәи ихәыцрақәа дрылтцны ахатца шла изхәыцра даҽын.

«Наҳар Абыхәба иакәушәоуп дшызбо... Сара дысзымдырҵаргьы иара сидырыр акәын... Аха ус сҳәеит ҳәа, Наҳар абасԛак ахәажәцәа иԛәныларызу? Ус акәхаргьы иԥьашьатәҵам, 1937 шыԛәсазы дҭаркит... Ауаѡы иқәра аасҭа ѡынтә ирласны агәырѡа даражәуеит. Издыруада иахьа уажәраанҵа дҭакызтгьы, уажәы акәзар доурышьҭны данааua... Ибжьы аатганы даасацәажәар иакәу иакәму здыруан. Аха дсызмырцәажәеит... Иакәҵамзар ԛалап», – ҳәа уажәы-уажәы ишԛа дынхьаԥшуа, ахатца шлагьы Наҳар изхәыцра даҽын.

«Шьавтцԛала» ҳааит, шәгәышәеаныстцоит, адәыґба минутк еиҳаны иаанхом... Илбааua шәыццакы» ҳәа игац абжьы еиҭаагеит.

Атцых ашарахь инеиуан, алашара шаркко ашьха ҳаракқәа ирҽаланы имыццакҵо, амшын аԥшаҳәахьы албаара иаҽын.

«Мчҿышь (Мчҿышьҭа) аҵиас жәытәнатә аахыс Аԥсны аҭоурых излаласаз ахатәы хьҵы ахызхда?.. («Шьавтцԛала» қырҭбызшәала «Аҵы еиқәа» ҳәа шаанагоз издырҵомызт). Иахьҵызтцада, «Шьавтцԛала» иаанагозеи?» ҳәа игәы итцаххыз ихала дшыԛаз ааиханарштын, аҵәы дидгыланы дизтцааuазшәа, ибжьы ҭганы ҽааиҭит.

Ахатца шла Наҳар ибжьы шаагаз еиԥш, сгәы самжьаҵеит, ихаҭатцәԛьа иоуп иҳәан, ишԛа даахьаҳәын, – Аԥсны умааижьҭеи акыртцуама? – ҳәа ихы наиқәкны ѡаԥхьа лаԥшыла дааимидеит, сымѡашьозааит, ибжьала иара иоуп, аха иԥшра сзеилкааuам ҳәа игәы еихьнашьуа.

Наҳар изгәамҭаҵакәа ихала ибжьы ҭганы дахьцәажәаз ԥхеишьан, азнык азы ихы агарҭа имоуа даԛалеит, аха ирласны иҽааиԥсахын, – Акыр ҭуеит Аԥсны сымбеижьҭеи, – иҳәан,

луанытә дқәыԥсычҳауа иҭаҭын аатиган, иара дааҳәаанӡа ахышла идигалт.

– Мап, мап, уи азы акәзам... Ҳаибадырырц ҿтахуп, даара издырӡоз аӡәы ицәа ухызбааueит... Абыхәба Наҳар уакәӡами?

– Дмитри Сократ-иԥа! (Иаргьы дидырит) Саҭоумҭан, аԥхьа сара уздырыр акәын, – Наҳар иҭынха гәакьак дибазар аҟынӡа игәы иахәаны инапы ааникылт. Уи ашьҭахь аѡыцьагьы ажәа еибымҳәаӡакәа акыраамҭа еиҷаԥшуан, блала еицәажәон, ианыҵкәынцәаз ахаареи аԥшӡареи ирымаз ахәажәцәа иахьатҵанарӡыз ҵьаршьон. Аҭцыхәтәан ҳаԥсы ҭаны иҳазгәакьоу Аԥсны ҳахьеиқәшәазгьы анцәа иҵьшьоуп ҳәа ргәы аапсахны ииаигәыдибаҳәҳәалт.

Наҳар абжьаратә школ даналгоз ашыҟәс азы, Дмитри иреиҳау аҭара далганы ртцаѡыс ҳәа днарышьҭит. Ашкол аҷы аус зуаз артцаѡцәа зегьы иара дреитҵбын, абжьаратҵара иалгаҟәози иареи еиқәлацәазшәа акәын дҟатаӡа дшыҟаз. Аматематика дирҵон, иматәар уамашәа ибзианы идыруан, иҷҵаагьы цәгьа имариан. Иҟазшьагьы нагарҭа амамызт, аурок анаантҵәалак нахыс аҭцаѡцәеи иареи, еиҳарак иалгаҟәози иареи еиѡызцәоушәа акәын ихы шымѡаԥигоз, ашьапылампыл дрыцасуан, ашахмат дрыцхәмаруан, зҭалара дрыццон. Аусура дшалагаз еиԥш ашахмат асцәа ргәыԥ еиҷикааит, абзиабара диркит, абас еиԥш аҟазшьеи, ауаѡышьеи, адырреи змаз артцаѡы қәыԥш аԥхьатәи амшқәа инадыркны аҭцаѡцәа бзиа деицырбеит. Иҵьоушьаша, лацәажәа змамыз, аҟазшьа баапс змаз, аӡәы ииҳәоз змаҳауаз, цәгьамзар бзиа ҟазымҵоз аҭцаѡцәа аӡәык-ѡыцьак иҟаҟәазгьы изыӡырѡуа, ргәы иҭаз аартны иарҳәо иалагеит. Ажәак ала, Дмитри аусура даналага нахыс ашкол аҷы аиҭакрақәа рацәаны иҟалеит.

Наҳари иареи даара еизааигәан, еиҳараӡакгьы урҭ ашахмат ауп еизааигәазтәыз. Дмитри ртцаѡыс аусура далагааӡа Наҳар ашахмат асра ҿтандаз ҳәагьы агәаҳәара имоуӡацызт.

Дмитри ашкол аҷы ашахмат асцәа ргәыԥ анеиҷикаа игәаԥхошәа, игәамԥхошәа ауп Наҳар дшазыҟаз. Мчыбжьык, ѡымчыбжьа рыла зынӡа ицәыхаразшәа иԥхьаӡоз изааигәахеит, ахәмарра ххқәа зегьы ирейгьишьо дҟалеит, убри аҟынӡа иҷҵаа бзиан артцаѡ қәыԥш. Аҭцыхәтәан ашкол иалгамҭаз, Дмитрии ииаимеикуа аҟынӡа алтҵшәаҟәа ааирԥшуа далаге-

ит. Ибаѡхатәра деигәырҕьон, икоумыжьын сара узлазбо ала учемпионхоит ҳәа иабжьеигон ашкол даналга ашьҭахьгьы...

Еидшыланы ашахмат ианасуаз... Ашьапылампыл адгьыл иқәмыркьысӡакәа иҟьо адәы ирыманы ианыҟәыз... Аӡҭалара ианеиццоз, аԥсыӡ аныркуаз... Ашкол ианалга ашьҭахь рыгәҟәа рзеидымго ианеиԥыртцуаз... иацы акәызшәа акәын ргәы ишабоз, аха аѡыцьагьы рхәыцрақәа иаарылтцны, рхы иѡаханы ианааиҽаԥшлак, шәышыҟәса еибамбацызшәа аҟынӡа рҽырыԥсаххьан.

«Уаргьы аԥьамыҕәа цәгьа ухугеит, саргьы исхызгеит... аха ҳаԥсы еиқәханы ҳхынҳәит» ҳәа блала еибырҳәон...

Наҳар, знызатцәык сыԥсадгьыл аҽы снеины сыҵкәын, иӡыҟны иаансыжьыз, снеиҽаԥшындаз ҳәа дгәаҟуан.

Дмитри саб ишыҟәс сахьӡаны инышәынтраҽы цәымзак асыркындаз ҳәа амѡа дыҟәын. Наҳар издыруамызт Дмитри 1949 шыҟәса раахыс Аԥсны ишьапы шалиххьаз, анеира азин шимамыз.

1949 шыҟәсазы, изыхдырҟьаз ҳәа акгьы ыҟаӡамкәа, абырзенцәа зегьы реиԥш, Дмитри иҭаацәагьы ахыргеит. Иара даанхеит машәыршәа. Усҟан Москва аспирантура дҭан. Ҿымтыкәа иԥсы ӡаны даатәазҭгьы зынӡа дыргәаламшәаргьы ҟаларын, аха уаб, уан, уашьцәа, уаҳәшьцәа, Аԥсны инхоз абырзенцәа азәы даанмыжькәа, ӡра-ԥсра иахыргеит ҳәа аниаҳа, изымычҳакәа ашәҟәы ѡны иалеитцеит, иҟартцазеи цәгьарас, рыг-рҽы иамырҳәаӡакәа еидцаланы изахыргазеи, заалымдарала изрызныҟәазеи ҳәа. Уи акәхеит, Акоммунист партиеи Асовет еиҳабыреи ирыдыркылаз аполитика тцакы дуӡӡа змоу, ақәтцара иаҽагылаз, аспирантура дҭатцаны атцара иртцара иаԥсоума ҳәа иқәӡбаны дҭырцеит.

Иԥьоушьаша, атцара дҭырцеит. Аха дҭарымкит, дхырымтцеит, аха аҽкы баԥс зыхьуа еиԥш, инапы азәгьы ааанимкыло, иааигәа азәы дымнеиуа Москва даналаха, ихы изалымкыкәа Аԥснытка дхынҳәит, уаагьы бзиарак шизыԥшымыз шидыруазгьы.

Дахьиз, дахьааӡаз, иԥсы еиԥш бзиа иибоз Аҟәа адәыҕба дналбааны, адгьыл ишьапы аныҟәиргыла нахыс игәы трысит, тәым дгьылк аҽы даанагазшәа ибеит... Адәыҕба станциа аҟынтәи ақалақь далсны иѡнытка дахьцоз, иибахьаз,

иидыруаз хаҷык имбеит, иидыруаз бызшәак имаҳаит... зегьы тәымуаан.

Сҭаацәа ахыргазаргьы, ҳаѡны ахьгылац игылоуп, уи ықәганы ирызгарымызт... Сабду уа диит, саб уа диит... Сабду иргылаз аѡны саб иацҵаны, ирҷыцны иҟаитцеит. Саргьы уаҟоуп сахьиз. Ҳаитцаҵәы ҳаҟан, уажәы иҵацәҳа игылоуп... Ашә аасыртып, есымша ҳазшаз сиҳәалап, сҭаацәеи сареи ҳаибганы ҳхыбра аҵаҟа ҳаиқәыршәа, ҳәа дхәыцуа акәын амѡа дшықәыз. Илахь еиқәышьшьы, игәы каҳаны иѡны данаадгыла, пҳәыс аукы аѡны даадәылтцын, лҷаалхеит. Агәашә аҟынҳа дмааикәа ашҵа агәҵаны лҷааныкылан, узуҵада, иуҵахыда ҳәа диазҵааит.

Апҳәыс лажәаҟәа ахҷа еипш илҟьазшәа аҟынҳа игәы аазеит. Дахьиз, дахьааҳаз, иѡны дшацәыҳыз акәын иаҳәоз уи лызҵаара.

– Узышьҵада, иуҵахыда, узуҵада ҳәа суазҵааит, аҵак зсумҵазеи? – лҳәеит апҳәыс. Дмитри иҷымҭра ламхацәгьахан.

– Апшәма дыҵахын, – иҳәеит игәи илаҕырҳи еилаҵәо. Сара соуп апшәма ҳәа аҳәара изымгәаҕит... Иаразнак еиликааит иҟаз.

– Апшәма уажәааны аѡны дҟазҵозеи, аусурахь дыҟами! – иааҵьалшьеит.

– Дызбоз ҵьысшьеит... Даара дыҵахын, – иихәоз иҷашәомызт, игәахы еиҟәыччон.

– Мап, мап, уи уажәааны иѡны дузырбозеи?

– Бара апшәмапҳәыс боума?

– Мап, сара аматцѡ пҳәыс соуп. Ари аѡны апшәма дуаѡ дууп, дыпрокуроруп. Иабгьы дыҟоуп, аха сасра ҳәа ҵьара дцан макьана дмаацт... Ипҳәыс аунивермаг деиҳабуп... дара руазәк дыҟамкәа рыѡны азәгьы дысзыѡнажьлазом. Иахьада усымбац, уаѡ бзиак уакәзаргьы ҟалап, аха усзаашьҵуам... Абзиара уаҟәшәааит!.. – лҳәан дцеит.

Дмитри акыраамҵа дзеиҵамҵуа, дадырсызшәа дгылан, дызҵапшуаз иашҵа игәы изыҵгомызт... Игәалаиршәон ҵаацәала иҵырҵәаа, анцәа ишиҳәара ианҵаз. Аѡны апхьа игылаз, апальмаҟәа ѡба рытцаҟа иҟаитцаз атәарҵаҷы, ҵаацәала игәыргьо есыхәылбыеха, итәаны ашәа анеицырҳәоз, акаҳуа аныржәуаз закәытә разҟыз ирымаз.

Игәалашәара зны днаскьанагон, ихәыҵра аҟынӡа днанагон, иашьеи иаҳәашьцәеи хәмаруа ашҭа ианҭаз игәалаиршәон, ашьҭахь дааскьанагон, иаб аѡны аргылара даналагаз игәалаиршәон, уахгьы-ҽынгьы аус иуан, инапала иргылон, иашьеи иареи еицхыраауан...

Аѡны ҟаҵаны ианалга убасҟак иԥшӡахеит, амѡасцәа аанҽ̀асны иахәаԥшуан иԥьашьаны. Ҿнак шьыбжьаанӡагьы иԥсы имшьацызт Дмитри иаб, аусуразы ишырҳәо еиԥш анышә дытҵаланы дытҵсуан, ахаҳә даґраланы дагәылсуан, ӡахәа хкыси, шәыр хкыси, имамыз ҳәа егьыҟамызт, инапала еиҭаҳаны, иеихаҳаны ииаӡон.

Уажәы агәашә адәахьала дадгыланы дахьыԥшуаз ибон рыѡны шгылац игылан, рашҭа шыҟац иҟан, абаҳча еихашьшьы иҭагылан... Аха иҭаацәа ацәыӡхьан, иахьарнахыс иаргьы дацәыӡуан. Заҟа ихьамҭоузеи, заҟа игәаҟроузеи уԥсы злоу уҭыӡтыԥ ашҟа анеира уаҟәиҭымкәа, утәымуаѡханы уѡны аатҵра уанавахалак...

Дмитри ишьҭахьҟа дхынҳәны дцон игәи илаґырӡи еилатҵәо.

Дмитри Аҟәа дшааз аҽенытҵәкьа ахәдаҟаԥшьҟәа рлымҳа иҭасын, иҽҟьаса ишьҭалт дааныркыларц, абырзен зхылаҳәоу аӡәы ишьапы Аԥсны иалаиргылар ҟалозма, акоммунист партиеи Асовет еиҳабыреи ирыдыркылоз (рахгаразы) аҟәҵара еилазгаз аанкыланы идырбаандаѡуан.

Ихы иҟәыжь аҟалаҟь далаланы дышнеиуаз иѡызак дааидыххылан, маӡала еиҳәеит ушзахәо уалҵны уца, ԥьара уҽеытҵәах, акәымзар уҭаркуеит ҳәа.

Аҵла иалыѡрыз амаҭ ицҳаит ҳәа, иѡны шизхымгоз, уҭаркуеит ҳәа аниаҳа, иҟаитҵара изымдыруа аҟалаҟь далахеит. Дыздызкылода, сышәҵәахы ҳәа зҽеы днеиуада? Аамҭа цәгьан, зегьы рхы иацәшәон, изыҟәдырӡуаз рыздырзомызт.

Дигәалаиршәеит иѡыза бзиа – аԥсуак Гәмысҭа дшынхоз, иҽзаны уи иахь дцеит. Дахьнеиз иани иаби ракәын иҟаз. Уааӡагьы изныкымкәа днеихьан, данырба еигәырґьаны дрыдыркылт. Иѡыза ихьӡ ҳәаны дабаҟоу ҳәа данрызҵаа, аб аҭак ҟаимҵеит, ихы наикәаҽеит, ан лылаґырӡкәа лӡамѡа инахьыкәкәеит. Иҟалазеи, ихьзеи иҳәан Дмитри иааицәымыґхеит. Дҭакуп, дад, дҭакуп, атроцкист ҳәа ихьӡцаны

дахыргеит, абар шьҭа мызкы еиҳауп ихабар ҳәа акгьы ҳмаҳаижьҭеи.

Дмитри иԥыза данимба, сцоит ҳәа далагеит, аха аб имуит... Сыҵкәын иԥыза уоуп, дад, иара дыҟамзаргьы ҳара ҳаҟами, иҳәан, димышьҭит. Ихьҟәаз зегьы анизеиҭеиҳәа иҭцырдыраар иаргьы дышиҟәзуа шидыруазгьы дмышьҭыкәа дааникылт. Дмитри иԥыза иаб иԥны мчыбжьык даадәылымҭцзакәа иҩыҭцәахны дтәан. Ашьҭахь аб, мазала дбыжьганы, Ԥсоунза днаганы доуишьҭит. Убри аахыс Аԥсны дмааицызт.

Сталин данԥсы ашьҭахь, анаҟә зхажьыз ажәԥан акалт цәыҭцлашара хәҷык аҭцубааua иалагеит. Гәнаҳала, залымдарала, харада ахара зыдҭцаны миллионԥыла аԥьамыгәацәгьа иҭагылаз, аԥсҭазаара рхашҭны аԥсрахьы иԥшуа аҟынза инеихьаз, арахәыц аҟара ипаза гәыграк рнаҭеит ажәларқәа зегьы раб иԥсра. Иахьамзар уаҭцәы... харада ахара шәыдҭцаны шәҭакуп, шәахгоуп... иахьарнахыс шәхы шәаҟәиҭуп ҳәа анбаҳарҳәауеи ҳәа иԥшын. Аха макьана аҭцааршә азыҭразы амра ашәахәаҟәа аназымхо еиԥш, ацәыҭцлашара хәыҷы иҟалаз рыԥсҭазаара хьамҭа акы иамыхәеит, ишыҟац иҟан.

Дмитри иаб Сократ зынза иԥсҭазаара цәгьахеит, иԥҳәыс даныԥсы ашьҭахь ихала даанхеит, агәы мыжда дыҟәхеит. Ихшази иареи еихҟьаны иҟан, рыԥсы ҭазугьы издыруамызт. Ашәҟәқәа рыԥреи риуреи усгьы даҟәиҭымызт, иара ихала иакәым, зегьы ус акәын...

Иԥҳәыси иареи ахьынзеимаз ргәаҟреи ргәырԥеи еиԥыршон, знымзар-зны ҳаибганы ҳахшареи ҳареи ҳашԥеибамбари ҳәа ргәы дырҩәҩәон, ала ԥсҭазаара ирымаз чҳаны ирхыргон. Ԥба-хԥа шыҟәса даара игәаҟит... Сократ изныкымкәа аҩешьраҟынза днеит, иԥҳәыс еиҳа лыҩелырҩәҩәон иара иааста, нас иашьцылт... Ауаԥытәыԥса аԥсрада зегьы дрышьцылоит. Иԥҳәыс иаалыҟәшәаны данԥсы, Сократ Ҟазахстан ихы изыҟәымкит. Алашарагьы лашьцаны ибо далагеит, ихы знитҟьара изымдыруа агәырԥа дахәаҩуа далагеит.

Сталин иԥсра ашьҭахь амнистиа ҟаланы ҳхы ҳанбаҟәиҭыртәуеи ҳәа азыԥшра илымшеит. Иааҟәымҭцзакәа уи акәын ирҳәоз, аха еиҭакрак ҳәа аныҟамлаза, дыбналт.

Акыр иҟәрахь днеихьан, насгьы иԥҳәыс данԥсы ашьҭахь, иԥатца анамимх, зынза нагарҭа змам ҭаҳмадак еиԥш дҟалеит... Агәырԥа ибга архәеит. Уи акәхап, азәгьы илаԥш

дытцамшәазакәа Аҟәа дааит. Иидыруаз, иибахьаз азәгьы дааинымиазакәа иԥнынза днаҭеит. Аҟәатәи ашьха ашьапы аҟнытцәҟьа игылан иԥны. Дазааигәахо даналага, иԥны, игәара ҳәа акгьы ыҟазамкәа, иқьаԥҭажәханы ибар ҳәа дшәаны игәы ҭытцны ицо, ишьамхқәа итцаҟәало ацаҟьа даҽан. Иԥсы ахәага иқьышә иқәыкны ииулак даныԥхала, еилашәарак амазамкәа, еибгаза даннагәыдԥшыла, ҵьаҳаным еиқәатцәа дҭытцны, ҵьанаҭ даанагазшәа игәы ааҟалан, аԥьамыгәа цәгьа ихигази агәырԥа имази ааиханаршҭит азнык азы, аха агәашә данадгыла, ла дук ахәда хызза, агыгцәа ргыланы ииаиҽагылан дҭанамыжьлеит. Ахаҭа ибаанза абжьы аниаҳа дахганы даныргоз ауаԥытәыԥса еиԥш алаґырз хаҟәҟәала иианижьыз ала акәыз ҵьишьан, иҭаацәа азәы аԥны даанханы диԥылазар аҟара игәы аазеит. Аха иара шакәмыз аниба, игәы нҭаҳаит. Уи абжьы аныцәгьаха, уарбану, иуҭахыда, узышьҭоузеи, лҳәан, аԥны даадәылтцит аматцуԥҳәыс. Уигьы ала еиԥш «дышуа» акәын ишҟа дшааиуаз.

Ҩымҭзакәа деиқәыԥсы-еитцаԥсы дгылан ихы ларҟәны.

– Аԥшәмацәа аусурахь иҟоуп, сара матцуԥҳәысуп, иусҭо ҳәа акгьы сымам, уца наҟ, – лҳәан, дитцаҟьеит. Ҟьалак, гәаҟк, арыцҳахә, иҳәарц ииаз азәы иакәызшәа дылбеит.

Сократ сыԥныҟа схынҳәит ҳәа игәаґьны изымҳәеит... Макьана амнистиа ҟамлацызт... Иҟалауазгьы издыруамызт... дыбналаны дшааз ааилыркаар, даанкыланы ԥаԥхьа дахьынтәииаз, ҵьаҳанымҟа дышдәықәыртцоз идыруан. Аҭак лымҭазакәа ишьҭахьҟа даахынҳәит, иара уатцәҟьа ииаиқәшәаны дыԥсыр моу имамкәа.

Иҟаитцара дақәымшәо, ихы зқәикра изымдыруа дцәыркьа-цәырасуа ақалакь далан. Дины адунеи даныԥҳәла, ибла анхитыз иибаз иқалаԥ гәакьа, ишьапы ахьимыргылацыз ҭыԥкгьы ыҟамызт.

«Игәазхара избомызт. 1937 шыԥҳәсанза уара узмилатда ҳәа ԥыцьа ааидгыланы еизтцааua ҟамлацызт. Уаҟәатәума ҳәа акәын ианеибадыруаз ишеизтцааuаз, аҟәаа зегьы еишьцәоушәа акәын ишеибабоз, Аԥсны инхоз зегьы анык илыхшазшәа еидкыланы измаз ареспублика аиҳабы Нестор Лакоба ԥсышьацәгьа иҭаны, ихьызгьы ырцәгьаны Бериа иԥсы данатцаитца ашьҭахь ауп, амилаҭеилыхра ианалагаз. Аԥсны анапхгара азҭоз аԥсуаа зегьы ҭаркит, идырзит... иршьит.

Ааанҭа инхоз аԛалаԛь уаа рхыԥхьаҭара еиҳа-еиҳа иагхон, наӄынтәи иааганы индырхоз аԛыртцәеи агырцәеи есымша рхыԥхьаҭара иазҳауан. Ауаа шахеит ѡ-сортыкны, актәи асорт аԛыртцәеи агырцәеи ракәхеит, аматцурԛәа ирхадыргылозгьы дара ракәын. Егьырт амилатԛәа зегьы тәцәоушәа, матцуцәоушәа ирыхәаԥшуа иалагеит». Иаѡсхьаз аамтԛәа игәалаиршәон Сократ.

Ахаан имбаҭацшәа дтәым уаѡны даанагазшәа, иԛалакь гәакьа дынкыдыԥшыло-аакыдыԥшыло далан. Аԥатцасарта дахьаѡсуаз, анкьатәи ԥатцасаѡык даанханы дшыӄаз ибеит, егьырт зегьы ҽыцԛәан, уи заӄантә ԥаса иԥатца исахьааз, аха уажәы дизымдырҭеит, убасҟак ԥеиԥсахьан.

Хкыдкыларта имаҭамкәа далахеит, инкыдыгәгәало, ауаа рнапы нарымтцакуа арыцҳахә иаҳәо агәаӄԛәа реиԥш ԥеыӄаитцеит. Урт аҭәгьы иианикыломызт, шәызустада ҳәа аҭәгьы дразтцааумызт, иаахәлаанҭа ауаа рнапы нарымтцакуа аԛалакь иалан, уахынла авокзал аҽы иианы идыршон.

Авокзал аӄны есшарԥазы иԥхатцаны иандәылырцалак, зегьы реиԥш иаргьы ихы шхаз абазар ахь дцон. (Атәылаҽы иааӄалоз зегьы уаӄа акәын иахьуаҳауаз), ѡыцьа ааидгыланы акы еибырҳәо ибар дырзааигәаханы, илымҳа кыдтцаны дырзыҭырѡуан, абырзенцәа акгьы зхараҭамкәа иахыргаз дырхынҳәыр ӄалап ҳәа ҵьоукы маҭала ишеибырҳәоз иаҳан, аԥены хәлаанҭа ихы игәы ԛәыбзиаханы дыӄан. Уи ашьҭахь уаҳа аҭәгьы далацәажәо иаҳауамызт. Уи даара игәы канажьуан. Иагаԥьара дцаргьы ԥенак знык дыхәнаны иѡны, игәара ибла нахимгар изычҳауамызт. Ахәада дшынхалалак, ихацәа ишныԛәыԥшлак еиԥш, еишра иалагоз ала мыжда ишьцылазар акәхап, иӄәатцит, дрыцҳанашьозшәа алымҳацәԛәа ԛәыжьны, алахь еиԛәтцаны изыԥшуан. Агәашә аартны дҵаларц далагар иӄанатцоз издыруамызт, аха ала атцкыс злеишәа цәгьаз, аматцуѡԥҳәыс длыцәшәон. Маҵ-маҵ инхарта дазааигәахо, агәашә уахьынҵытцуаз ааанда иалагылаз аца ҵла, зыбжа аѡнутцӄа иӄаз, зыбжа адәныӄа иахыҳәҳәоз атцаӄа, инапала иӄаитцахьаз атәарта аӄынҭа днеиуа далагеит. Уаантәи ибаҳча зегьы ибартан, еитеиҳахьаз, еихеиҳахьаз... Сара сахьымҭаргьы исыхшази урт ирыхшази саларгәалашәалап ҳәа дзыхыҭыҭзааua ииааҭоз данынаԥшлак игәы нкыдыѡрызшәа ибон, еилыхымызт, еилыргамызт, амаԛи дареи еилассы, ибнакырц

егьагмызт, убысҟак игәыгәҭажьын, иара дныԛәганы дыргеижьҭеи нап амбацызшәа акәын ишыҟаз. Есышыԛәса уажәааныла еилиргон, махәԝак алаижьуазма, амаг акәым, ҳаскьынкатциаариуазма, ршьапԛәа зегьы баҳаны артцәы риҭон, ицыр-цыруа ицԛьаз, ишырҳәо еиԩш, ухәы нышьҭатцаны иуфаратәы иҟан.

Сара абри еиԩш аԩсҭазаара цәгьа лахьынтцас изсоузеи, сыԝны ашә сылаԩшуа, аԝналара сақәиҭымкәа ала еиԩш ашәхымс сылагьежьуа сылагылоуп ҳәа ҽенак игәы дҭатцәуа атцла атцаҟа дыштәаз, дизгәамҭазакәа хатца шәпа-жәпак, иԩатца ԝежьԛәа иҽакнаҳаны агәашә дааҭытцын, – еи уара, абрадиага, сбаҳчатра сзурыцкьарауазеи, узхарагьы уҽасымтцари, – иҳәан, дааидгылт.

Хызатцәԛәаны иԛәшәан, игәатцаґара иналҟьаны ицазшәа, иԩсы мцо-имааауа дааҟартцеит иаҳаз ажәақәа. Аарлаҳәа ихы ԝышьҭыхны днеиҽаԩшит иԝны аԩшәымара аанкыланы измаз ауаԝы. Уи акры иԛәрахь днеихьан, аха илымҳа дуԛәа ихы рыбжьазза, дзыґраԩшьза дыҟан, иԩатцаԛәа реиԩш ихаԩыцԛәагьы ԝежьза иҟан, илаԛәа ҭытцны адәныҟа иԛәтәазшәа, ихаззала иԩшуан... абри изыҳәан акәызма сзыхандеиуаз ҳәа Сократ ихы инҟьаны иҽеидишьыларц ақәикын, деиханы дԝагылт, аха макьана исычҳалап, сцәа иҭамзаша ҭасыґзалап иҳәан, деиԩхьхәыцааны иҽааникылт.

– Иуасҳәаз умаҳазеи, уара? – уаԝыс дымшьазакәа акәын дышиацәажәоз.

– Исаҳаит... сақәшаҳатуп... исрыцԛьоит... Сара сбаҳчааза-ԝуп, – иҳәеит Сократ ихаԩыцԛәа еихарґәґәаны.

– Умґәахәы ада аҽеак усҭо ҵьумшьан, уаҳама?

– Саҳау.. уу...еит... – аҭак ҟаитцеит ашашәа еиԩш деилашәаеилытцуа. – Иааиҳәоз зегьы дрыԛәшаҳатхон, иашҭа дынҭаланы, ибаҳча днытцыс-аатцысны, иԝны днакәша-аакәшаны игәазхара абаразы.

Ибаҳчара даннытцала зегьы рыԩсы ҭаланы, ҳзааза даа-ит ҳәа изґәыкуа иԩылошәа акәын ишибоз. Шәыԩсы ҭоума, шәаанханы шәыҟоума ҳәа ҵлашьапыцыԩхьаза дааҭгыланы инапԛәа рыкәыршо, гәаныла драцәажәон.

Ианеиҭеиҳаз, ианеихеиҳаз... Итәґәырԩссаны уахи-ҽени ишрызҳауаз, раԩхьа иаҽалоз ҽааныбзиала шәнеиааит ҳәа инапла иааҽыхны ихәыҵԛәа агьама андирбоз игәалаиршәан, игәы

ҿыцхеит, изгәамҭазакәа дызҭагылаз аамҭа хьамҭа ааихаштын, аҽа дунеик хааза днагәыланахалан даамҭанарсит, аха дук хара дазымгеит, иԥхзаша здыз иқәаҭа, еибгоу ҭла зацәыкгьы ыҟамкәа, ихыжәжәа-ҿыжәжәа, амаҵ рхысны, иҭынхадаха, инапыдаха аилԩаара ишаҿыз аниба. Уаԩы ишимбац игәы инархьит.

Сократ абаҳча рыцҳашьаны, дымтәазакәа аусура даҿын.

Ашьыбжьышьҭахь машьынак ааины агәашә иаадгылт, абжьы шаагаз еиԥш аматцуԩы дыԩны днеин, агәашә ҟьаҟьаза иаалыртит... Победак цыԩ-цыԩуа ашҭа ииаҭалан, аԩны аԥхьатцәҟьа ииаины иаагылт. Сократ ақәаҭа дахьытцаз дырбарҭамызт, аха иара зегьы кказа ибон.

Ашәқәа аатын, хԩык ахацәа ааҭытцит. Урҭ еиԥшны еилаҳәан, реимаақәа ухы-уҿы рнубааua аҟынза ицырцыруан, рцәаматәаақәа убла хнакуан.

Сократ иҽемыртцысзакәа дырзыԥшуан.

Ахԩыкгьы агәалаҟара рыман, имаҷымкәангьы ижәны ишыҟаз ԩашьомызт, иччон, рыбжьы рдуны, сара заҟа зжәыз... уара заҟа ужәыз ҳәа арыжәтә акәын излацәажәоз.

Урҭ амашьына ишаатыҭцыз еиԥш ахаҭа шәпа дырԥыланы аԥсшәа реиҳәеит.

– Саб, асасцәа ҳҭоуп, акыр уалаҟоума? – иҳәан, руазәык ҿааиҭит.

– Бзиала шәаабеит усасцәагьы уаргьы, иауазеи салаҟамкәа, сара есԥьынагьы сыхиоуп, – иҳәеит.

– Саб, ари амилициа аиҳабы иоуп... егьи аусзбарҭа ахантәаԩы иоуп, – ҳәа иаб иирдырит ицны иаақәаз.

Ааԥынра ианналагоз аамҭазы акәын, аха аҽны амра кәыркәа мза еиԥш ицаҳәцаҳәуа, даара ишоуран, насгьы ԥшак мтцысзо иҟәыкыран, аҿаԥара уԩнакушәа.

Аԩнытцҟа атцкыс адәныҟа атәара еиҵьыршьеит. Асасцәа леи-ԩеиуа ашҭа иахьынзаԥәыз стол дуззак еимакы-еиҿакны иаадәылырган, аԩны азахәа зԥәыз амчындыр атцаҟа инадыргылеит.

Сократ ишибаз еиԥш идырит, иабду ихаан аахыс асасдкылараз, арагәаԥшь_ иалхны иҟатцаз рыстол ду, ԩажәаԩык рҟынза рҭыԥ змаз. Акыр шахытцуазгьы иацы иҟартцазшәа акәын ицырцыруа ишыҟаз.

Али-ԥси рыла идырхиеит, ҭԥа змам ачыс ыԥәрыжьит… Асасцәа шырзааузаз рдыруазҭгьы акәхап, ҩеырхианы иҟазаарын.

– Аԥшәма уҭыԥ уахыбаамзааит, уԥнаҭа уагымхааит аханы утәа, нас ҳаргьы ҳҭыԥқәа ылаҳҳуеит, – рҳәан, асасцәа рнапы ҵәҵәаны атәарахьы рхы андырха, аԥатҵаргьала астол аханы днадыртәеит.

«Аԥшәма аханы утәа» анырҳәа, Сократ изымычҳакәа аҭла ашьапаҩы ажьакца иаганы икажьыз аиха ду аашьҭиԥаан, уара уакәу, сара сакәу аԥшәма дызусҭоу усырбап, иҳәан, ихчаа ихагылаз ихы атыҟә аҟынҵа иналаршьшь, аҟабақ еиԥш еиԥжәа игарц игәы иааинаҭеит, аха имч днанагомызт, иҩеиԥәикит.

Ирфон, иржәуан, икаркаруан, иҳарҳаруан, гәырԥа рымамызт, хьаа рымамызт, адунеи зегьы дара иртәушәа акәын рхы шымԥаԥыргоз.

Сократ рыбжьы ахьиаҳауаз изычҳауамызт, азԥа еиԥш ибаны дрыхәаԥшуан.

Зны қырҭшәала ицәажәон, аҩазны урысшәала. Сократ ақырҭшәа изҳәомызт, аха хар имаҵамкәа еиликаауан. Мчыла идырҭаз бызшәан. Аибашьра ҟалааҵа қырҭуа заҭәыкгьы гәылас димамызт, ақалақь аҩгьы шамахамзар уи абызшәа уаҳауамызт, аха аҵхыҭра иаанагазшәа аибашьра ашьҭахь Аҟәа ақалақь дырҭәит. Сократ иааикәыршаны инхеит. Иабацәа, иабдуцәа раахыс ирытҵакны ирымаз адгьыл, иагьазымҭааит, иаразнак абжеиҳара ицәыргеит, иашҭа изҭамлеит, уаҳа акгьы рыгымхеит. Урҭ аҩыцынхацәа шаанагаз еиԥш, иаазгаз аиҳабыра ақәҭара рыдыркылт, Қырҭтәыла инхо дарбанзаалак ақырҭшәа иҭароуп, ихатәы бызшәахароуп, изҭахым ыԥәҭны ицааит ҳәа. Абри ашьҭахь усҳәарҭаки усбарҭаки рҩы акы уҭахны унеир, қырҭбызшәалада иуацәажәомызт… Ачатҵәкьа ахьырҭиуаз, аҩа бызшәак уҳәар, ақырҭшәа ҭаны уаар иуахҭап ҳәа аҭиԥцәа гәааны ача уаадырхәомызт. Имҭар ишԥаҟаитҵоз Сократгьы.. Игәалаиршәон, уара, абырзен, ҳадгьыл аҩы унхарц уҭахызар, ҳбызшәа уҭароуп, ҳашәагьы уҳәалароуп ҳәа шаҟантә игәы ԥыржәахьаз.

– Сыԥкәынцәа, акы сшәазҭаауеит, – ифо, ижәуа иштәаз аԥшәма ԥатҵаргьала даацәажәеит.

– Ҳаузыҵырԥуеит, ҳаб, – ратҵәцақәа ныԥәыргыланы ишҟа иԥшуа иаатәеит.

– Иныцыѡ-аатцыѡны ирҳәо иалагеит абырзенцәа дырхынҳәуеит ҳәа! Иашахарымашь? – Дрызцааит «аԥшәма».

Аҭакс ирҳәарызеишь, исаҳарызеишь ҳәа игәы ҭытцны ицо илымҳа кыдцаны дырзызырѡуан Сократ.

– Ирҳәоит акәымзар, Акоммунист партиеи Асовет еиҳабыреи уи еиԥш иҟоу ақәцара ҳәа акгьы шрыдрымкылац сдыруеит, – иҳәеит аусӡбарҭа аиҳабы.

– Рыбз ада рҽамшәааит... ихынҳәны иааueит, рыѡнқәагьы дыргьежьуеит ҳәа, ақалақь уналалар, иҟам-ианым зҳәауа, – аԥшәма аусӡбарҭа аиҳабы иҟынтәи иаҳаз игәы ишахәаз убаратәы дааҟалан, иҽеимыртаҳа даатәеит.

Анаѡсан, акраамҭа уи азцаара аӡәгьы далацәажәомызт. Ажәларқәа зегьы ирейҳьу ақыртуа жәлари атәылақәа зегьы ратцкыс иԥшӡоу Қырттәылеи еигымзааит, еидныҳәалазааит ҳәа аныҳәаҽақәа уажәы-уажәы ааныркылон.

– Иаҳҳәап, зеиԥш ҟамло егьыҟам, абырзенцәа хынҳәны иаар, ҳаѡнқәа аагоит ҳәа иалагрушь? – иага иҳәаргьы, иага ижәыргьы ацгәы ашьаԥхыцқәа реиԥш игәы икыдхоз азцаара ашҟа дмиасыр иуамызт аԥшәма. Гыртәыла дианы дшыцәаз, ашьжьымҭан данааԥш, уахажәааит ҳәа дааганы аԥшәымас дзырҭаз анхара ахааназ иимбацыз ицәыӡыр ҳәа дацәшәозҭгьы акәхап.

– Уи еиԥш ҟалашьа амаӡам. Ари адгьыл шьҭа ҳара иаҳтәуп, тәымуаѡык дааҳашьҭраны ҳаҟаӡам. Урҭ ахызгаз гаӡақәаз ҵьушьома? Закәанла акы узавамло иҟатцоуп... абырзенцәа ахытцны ианцоз мчыла рыѡнқәа рымырхыз ҵьушьома? Дара рхала ишырҭиз рнапала ирѡыз арзаҳалқәа еиқәҷаб ақалақь Совет аҟны ишьҭоуп. Аҭиреи аахәареи азин ыҟоуп. Иуҭиз усла уашьҭаларгьы архынҳәра аӡом, – иҳәеит амилиица аиҳабы, илақәа цәыркшаԥаны нада-аада дыԥшуа. Ицәажәашьа злаҟаз ала аԥшәма игәы итцхоз иаргьы ҭаха инамҭозҭгьы акәхап.

Сократ абарҭ ирҳәақәоз аниаҳа ииаигәалашәеит данахыргоз аҽены «сықәтцны сцоит, сыѡны стиуеит» ҳәа арзаҳал шидырѡыз ақалақь Совет аусӡуѡцәа. Азнык азы мап икит, имѡырц далагеит, аха уарзаҳал шьҭоутцар – ҳара иузаҳҭиуеит, иатнытцуа ахә еиқәырҷаб иузынаҳҭиуеит, уахьнеиша уаннеилак уадрес ҳзааушьҭыр... акәымзар унхара-унтцыра, ахәыԥса, капеикылтцәак умоуӡакәа ааанхоит ҳәа агәра идыргеит. Акәтцәҟьаз ҵьишьеит... Уи ашьҭахь, абрагь-абрагь сыҟоуп, сынха-

ра ахә сзаашәҭи ҳәа, дахганы дахьыҟаз аҭыԥ арбаны заҟантә ашәҟәы ѡны иааишьҭхьаз, аха ахә акәым, аҭакгьы имоуит. Абыржәоуп уи анеиликаа, усҟан ишилахәмаруаз, джьаны иѡны иҭиуазшәа ишидырѡыз. Имацара иакәым, иахыргаз зегьы ус рзыруит. Сыԥсы шҭоу знык иадамзаргьы сыѡны саԥәиҭны, ашә аасыртуа сышԥазыҟамлари, еиҭаҳәашьак шԥасмоури ҳәа агәыԥра хәыҷы дызхьыԥхаланы аԥьаҳаным еиԥәатԥәа дыҭганы даазгаз, атах ҳәа инаитԥаԥтԥәаны, инеихабга, инеихахәаша, днытԥабга дцазшәа дааҟалан, имцаха игәы ҭыблааны иагеит амилициа еиҳабы иихәаз.

Алаҳәа еиԥәатԥәа ашьапхыцԥәа дрыбжьакны дышьҭԥаа даманы ицозшәа, акы итԥасны дагон, иѡны, иашҭа, ибаҳча, иԥәатԥа дацәыхарахон… ила акгьы амбо иԥәлашьцеит… дкамҳарц дызвагылаз атԥла инапԥәа акәыршаны икын.. Иҽааникылт. Убри аамҭаз, ухәы аазгеит, лҳәан, аматԥѡ ԥхәыс асасԥәа рцыфахаԥәа аалган, ала ахәы анарҭо еиԥш, иаԥхьа инышьҭалтԥан, лышьҭахьҟа даахынҳәит.

Уи лыбжьы игәы ианыԥәѡы, иблахатԥ агьежьра иааҟәыцын, алаҳәа еиԥәатԥәа дызманы ицоз даунажьызшәа, ѡаԥхьа адгьыл «дныԥәгылт». Иаԥхьа ишьҭартԥаз ахәыцхаԥәа ракәым, ачашә ааганы ирҭаргьы иҽахьы иѡеигомызт. Убри аҟынӡа ргәаґ игәы итԥачны иԥсы ѡеины ихәда итԥагылан.

Зԥәа иазымкуа аҟынӡа арыжәтә зҽазҭахьаз уажәы-уажәы астол иахытԥны, абаҳчара инытԥаланы, рҽырданы иаахынҳәуан.

Амилициа аиҳабы дыбґаґо, иара иаҟара ишәпаз ҭлак ашьапы дадгыланы аҽырдара дшаҽыз, Сократ илаԥш даатԥашәан, дызустада ара ицәытԥагыланы иаҳзыӡырѡуа ҳәа дыҳәҳәеит.

– Уи уицәымшәан, брадиагоуп. Сбаҳча исыррыцԥьоит, – иҳәеит аԥшәма.

– Саб, заҟантә иуасҳәахьоузеи, абрадиагацәа ҳашҭа иҭоумыжьлан ҳәа. Арҭ рыгәра злоугозеи, абыржәытԥәҟьа уитԥаҟьаны дыҭца, – иҳәеит иаб дизгәааны.

– Уаҳа ара дышәсырбарым, шәара шәусԥәа ҟашәтԥала, иҳәан, аб, астол даахытԥын, – уҭытԥны уца, аҽазны абрахь ухы сумырбан! – ҳәа дыԥхеитԥеит.

Наунагӡа ишьапы алихит иԥсы злаз, ԥсҭазаарас имаз иѡнра-игәара. Уи аҽены иҽыцәааит ихәыштаара. Уаґоу дзыԥәшәаша даԥәшәеит. Игәы ишасыз еиԥш ихгьы иасит. «Хны-

қәыццышәаа ҳаигар, иукуада, иушьуада… Аҟьала, дҟьалоуп» ҳәа итаҟьаны агәашә дышҭырцаз ааигәалашәацыԥхьаз изыхгомызт, ихшыѡ дахытҵны дцо, уажәы-уажәы асԥычка амца аркуа ирцәо… иҟаитҵо ззыҟаитҵо иаргьы изымдыруа акалашәа дҟалеит. Дышнеи-шнеиуаз иѡны нык̡әыццышәаа абылра агәаԥхара ихы иҭагьежьуа иалагеит. Уахынла авокзал аҷы акәын дахьыԥхьоз, дмыцәаҵакәа дыштәаз иршон. Иѡызцәа аҟьалаԛәеи арыцхԥаԛәеи хәлаанҵа иҳәаркьиуа еизыргоз арыцхԥахә дрыцхԥашьаны ирҭон, аха иҷеахьы иѡеигомызт. Ихы иҭымҵуа иҭаз амца акәын.

…Ҵхыбжьон инахысхьан еиԥш (уахык аҵых каххаа, илашаҵа иҟан), мышԛәак раԥхьа ала еиԥш итаҟьаны дызҭырцаз агәашә даадгылт. Ала заҵәык акәын дзыцәшәоз. Уи дабеит, аха имеишҵеит, бзиала уаабеит, аԥшәматҵәҟьа уара уоуп ҳәа аҳәозшәа, итыхәаршәшәо иааидгылт. «Аԥшәмацәа» ргәы каршәны ицәан. Анкьа зны иѡны иара данаԛәиҭыз еиԥш дымшәа, дмырхԥ агәашә аартны иашҭа дҭалт, ашәаԛь иҷеакны дҭасыжьлом ҳәа аҵәы далагаргьы дизаанкыломызт, ила акы абомызт, илымхԥ акы аҳауамызт, изԛәикыз датәнатәхьан дгьыли жәѡани дрыбжьаҵомызт, заҟа ирласны изыҟатҵоз акәын хәыцырҭас имаз. Ҟьалак иаҳасаб ала «аԥшәма» дыкны аус аниируаз, аихатә уалырк азна агаз абаҳчатраҷы ишгылаз ибахьан. Дышиашаз днахагылан, ведрак имԥыхьашәан, азна аатигеит. Ала леишәа цәгьа, аԥшәма ҵыск ихыԥрааргьы сахьҵаны искуеит ҳәа иашьҭалоз, уажәы алымхԥацәԛәа аԛәыжьны Сократ ишьҭан, иуҭаху ҟатҵа, сара суԥырхагахом ҳәа аҳәозшәа.

«Аԥшәма», ацәаҷь ахәда ҳәызба цагәылаианԥырԛо еиԥш, ихәда абжьы гон.

Сократ сажәымҭа бзабаала исхызгоит, сыхшара ргәахәтәы иахьысыгҵоит ҳәа иԥхҵашала, уахгьы-еынгьы зыргылара даҷыз иѡны аҷҷахәа амца акны абылра иаҷын, агаз аԛәтәацыԥхьаҵа амцабз шьҭытҵуан. Ааакәыршаны амца анакы, «аԥшәмацәа» ааԥшын, ҳаґеимшхара, артҵәаа ҳәа еибарҳәҳәо, ҵаҟатәи рыматәаԛәа раамҷыдарахаз акгьы рышәҵамкәа идәылҟьаны ицон. Ааигәа-сигәа инхоз, хәыҷи-дуи еизеит, аҵы аԛәтәаны иҳарцәоит ҳәа, аха ирылшоз. Идырцыхцыхцыԥхьаҵа еиҳагьы иаапкуан. Амца рцәаѡцәагьы кылҟьа ииаит… Аха урҭгьы ирызмырцәеит, амцабз ахыбра иалҟьаны ажәѡан

иатцасуа иѳеихьан. Убри аамтаз амца кьоуқьад зҿыкәыршаны ибылуаз аѳны иалыѳны бжьы мзанрак агара иалагеит.

Зегьы шьхынҵсылазшәа ааанхеит, абжьы игоз рзымбатәбарахеит, абылра иаҿыз аѳны рыла иамбо иаршанхеит.

«Ҵьанаҭ лашахь сцоит. Ацәымза асыркын, сымѳа кахха иарлашоит...» ҳәа бжьык амцабз иалҟьаны иҭрыс-ҭрысуа цәѳанцәыҟа ажәѳан ахь иѳеиуан, игәыҭшьааган, игәабжьыхган, ухәы-ужьы қақаза иаргылон... зны итцәаа-цәааауан, аҽазны иҭызы-ҭызуан... Абас аѳны ныҟәыблаа ицаанза игон ауаѳы ибжьы. Ахыбра былны ианеилаҳа, абжьы агара иаҟәыцит.

...Ианша ауаѳы дбылны далыргеит, ихиҿы абжада зегьы блын, «Аҵшәма» данааихагыла иаразнак дидырит, (мышқәак раҵхьа) абаҳча еилызхуаз «абрадиага» шиакәыз. Снапала аҟьала дааганы сыѳны шҵаисырбли иҳәан, игәы ҵжәеит, иҵатца хьыдышьшьқәа аҟҿыҳәа дрыцҳауа рыбжеиҳара хифааит изгәамҭазақәа.

...Мап, абас еиҵш ҟазцаз... дшыбылуаз абри еиҵш зҳәаз дҟьалазам, деилкаатәуп, рҳәан, ихаҭара шьақәдыргылт.

Иахганы иҟаз абырзен дыбналаны дааны иѳны агаз ақәҭәаны иблит ҳәа анрылаѳ, назаза ҳара иахҭәуп ҳәа наҟынтәи ииааганы Бериа инирхаз қьаф алуааua ишыҟаз, изтәу ааны уаха ҳарбылуоу, уатцәуха ҳарбылуоу ҳәа ишәаны уахынла ҭынч иатцаианы измыцәо, аршра еиҵш ирылалеит.

Дмитри иаб Сократ иѳны иҽалакны ихы шиблыз заҳаз Аҟәатәи иѳызак адырра ииҭан, Москвантәи дааны дцәырҟьацәырасуа, уажәы-уашьҭан даанкыланы дандырбаандаѳуа изымдыруа, аморг аҟны ишьҭаз иаб иҵсыбаѳ азы атцарҭыша рыҭаны, мазала идәылган, иабдуи иандуи ахьжыз анышәынтраҿы днаган ҵхыбжьон агәазы анышә дамеидеит. (Акәыбатцәҟьа дҭатцаны дизымжит).

... Уи аахыс шыҟәсык ҵит, аамҭа аҽаҵсахит, атцааршә ҵсасиит... азытра аҽазнакит, аҵҭа еиқәатцәақәа ихыжьлаз ҵшаҟәандак рытцасын, еимҟьара хәычқәак аақалан, амра ашәахәақәа рыбжьысны адгьыл аҟынза ииаазо иалагеит. Миллионѳыла ауаа гәнаҳақәа харада ахара зыдтцаны зра-ҵсра иахганы иҟаз, аҵьамыҷәа цәгьеи, амагә шьхәеи, агәырѳа хьамҭеи ирцәынханы зыҵсы ахәага ҭаз, акгьы шышәхарамыз еилаҳкааит ҳәа ҵьаҳаным агәашә аартны иоурыжьыз, рцәеи-

рыбаѳи еикәыршаны, итәар еиханы изымгыло рыѳнқәа рышқа иааузе реиԥш, абырзенцәагьы хынҳәны иааузе.

Ѳ-ґәцәмаҟьак ракәзаргьы еидычаԥаланы заб дҭаҭаны ижра азин змоуз Дмитри уажәы амѳа дыԛәын, иаб ишыԛәс дахьзаны инышәынтраҷы ацәымза аиркырц, игәы иԛәжьыз анышәгәал (усҟан ус ҟаимҭар ауамызт) ыԛәхны, анышә гәза аԛәыԥсаны, агәы ылхны аԥьар сахьа ахаиргыларц. Уи ала маҷзак иадамхаргьы иаб иҷаԥхьа иуалԥшьа наигзарц.

Адәыґба ыԛәҳа ицон. Дмитри иажәабжь Наҳар игәатҭанынза инаганы дазызырѳуан. Уи иихәозгьы иаҳауан, аха аҷеаԥьарагьы илымҳа кыдын анаѳстәи адәыґба аанҷасырҭаҷы исаҳарызеишь ҳәа. «Шәавтҟала» шԥьеишьоз, «Ҭетритҟала» ҳааины ҳґылоуп ҳәа абжьы геит. Наҳар дахьыԥшуаз идырит Хыԥсҭа азиасгьы ахьыз шахырхыз.

Гәдоуҭа иазааигәахо ианалага, адәыґба дазымкуа, иԥсы иґрамзо далагеит. Гәдоуҭагьы ахьз рыԥсахзар, Аԥсынгьы ыҟам, сахьнеиуа избараны иҟоузеи ҳәа игәы ҭытҵны ицо, абжьы мыжда анбагои, иарбан ажәоу исаҳауа ҳәа дшыԥшыз, «Гәдоуҭа ақалаԛь ҳааит» ҳәа аниҳәа, иԥсы ааивигеит, анцәа иԥьшьоуп макьана ҳ-Аԥсны агәы ҭыхны иахьырымгац иҳәан.

Гәдоуҭа еиԛәхазар Ԥсырзхагьы аанханы иҟазар ҟалап ҳәа агәыґра иманы дшааиуаз «Ахали Аԥони» ҳааит, анаѳстәи «Санапиро» ҳәа уи ибжьы мыжда еиҭаагеит.

Абраҟа акәын Наҳар дылбаараны дахьыҟаз.

– Угәы каумыжьын. Уѳеырґәґәа, иҟалаз ҟалеит... ицаз узырхынҳәуам... Лассы Аҟәа ҳаиԛәшәоит. Абзиала, – иҳәан, Дмитри инапы рґәґәаны ианкыло, адәыґба днал баа ит.

«Санапиро» ҳәа уажәы араҟа иаҳаз атәым хьзы уааныза иаҳаԛәоз реиԥш игәы иаимырсзеит. Уи ахьыз иаҳаижьҭеи акры аатҵуан. Красноиарск адґьыл атҵыхәан Хариузовка ҳәа иахьашьҭоу анцәа ицәымґханы даԛәшәизшәа, мра-шәахәа зҭамԥхазац, еиҟәжәаны иахьтцааузе... имзадоу, имрадоу, иетҵәадоу, атәым-итыша, ҳаґоу саґоу дахьнанагаша дбаандаѳнтцәаха дҭан усҟан. Зынза слахьынтцадахарыма, «знымзар-зны сеибганы сышԥазҭымтцри» ҳәа дкамыжькәа деибаркны дызманы иааузе агәыґра есымшааира илыԥсаара иаҷеын. Хара дазнамгаргьы ҟаларын... убри аамҭазы имԥсыша аԥьма аматцә азылаҟәуеит ҳәа шырҳәо еиԥш иҷкәын Баҭал иҟынтәи асалам шәҟәы имоузҭгьы... Жәохә шыԛәса (абра

даанагеижьҭеи) ажәѡан аԥшра зхашҭхьаз, амра лашара зымбацыз ʒынгьы ԥхынгьы анаѣкәа зхыжьлаз... ичкәын исалам шәѣкәы анааникыла ажәѡан агәы казказуа датԥаԥшызшәа амра лаша-лаша иԥкәыԥхазшәа ибо даа҆калеит. Дааныжьны ацара иаҕыз агәыԥра изыхынҳәит. Иԥсы зыҕҳәараз итԥеи затԥә изхара дибаанʒа агара дышгараз даанижьит. Асовет мчра уаҕоуп ҳәа ашьауҕа иԥәтԥаны дахыргеит. Уи амш, мшымыжданы ианизыѣкалаз аҽны аахыс иҭаацәа ирлахьынтԥахаз акымзарак издырамызт. Дырбаандаѡны иѡны ддәылган даныргоз, лассы уанымхынҳә, иудыруаз усзыхгом ҳәа Назира лгәи лылаԥырʒи еилатԥәо илҳәаз анааигәалашәалак имцаханы ицралон. Бхатԥа дытроцкиступ ҳәа ларгьы дахыргазар, сара сеиԥш? Ларгьы лагьерк аѣны аԥьамыԥәа цәгьа ахгара даҕызар? Сычкәын хәҷы даныда абыда, дҭынхаданы даанхазар. Атроцкист диԥоуп ҳәа ишәаны азәгьы дидымкылакәа дѣьалаԥалаха ддәыԥкәзар?! Ихи иареи еиԥәиҭны данаа҆калалак абарҭ реиԥш ахәыцра баапсԥәа иԥәпапаны дыркуан, иҽериҭар ишьапы дыԥәгылазамшәа дыԥәырѣьон, аха дырҕәагылан дыԥәԥон. Шаѣа ҭхы лацәеихьшь ѣамҭазакәа ахәыцра хьамҭаԥәеи иареи шеиҕәагылаз иршахьаз? Атцыхәтәан зынʒа игәы кыдгылазан дшыѣаз ауп ичкәын иѣынтәи ашәѣкәа шиоуз. Уи абас иѡуан: «Саб, абыржәы ааигәоуп ушыѣоу ансаҳаз... Уи аахыс адунеи зегьы сара истәушәа сгәырԥьоит... Лассы абжьаратә школ салгоит. Уахгьы-ҽынгьы уаара сазыԥшуп.

Адәыԥба аниасуа аѡны сызтәом. Иаацыԥхьаʒа уаанаго ԥьысшьоит, «сыѡуа сцоит астанциа «Санапиро» ашѣа, уанаатытԥуа суԥылоит» ҳәа.

Ажәакала, Шыцкәара «Санапиро» шахьʒырԥаз ичкәын ишәѣкәа ианаҳәон. Уи азоуп уамашәа изимбазгьы уажәы ианиаҳа. Ԥсоу аахыс игәы бжьызххьоу атәым хьыʒԥәа, шьҭа адәыԥба иаманы ицар здыруада ҳәа игәы еиԥәхәаланы «Санапиро» днылбааны ишьапы адгьыл иныԥәиргылаанʒа анаѡстәи аанҕәасырҭа «Ԛвемо Ешери» ҳәа адәыԥәламҭаз, аѡнутԥѣа иҭаз ракәым адәахьы иѣазгьы идирҳарц иҭахызшәа ибжьы ҭцаны ҕәааиҭит акондуктор. Наҳар ихаан имаҳаʒацыз «Ԛвемо Ешери» ҳәа аниаҳа, азныказы дзыԥәгылаз адгьыл наитԥабга ицазшәа даа҆калеит. Убри аамҭаз иара еиԥш «Санапиро» иҭытԥыз хатԥаки ԥҳәыски иахьа ииаиднагалазшәа гәата-бԥата рҽеизааигәатәны еивагылан ишнеиуаз илаԥш иаатԥашәан, абарҭ

абра ааигәа инхозар ҟалап... Баԥал дырдыруазаргьы ауеит, издыруада сгәы иахәаша акы сарҳәаргьы иҳәан дрыхьзаны араатәқәоума ҳәа дрызтԥааит.

Мап, ҳара аратәқәазам, Земо-Ешератәқәоуп ҳәа аԥак ҟартԥеит.

Иубаз еицәоу убеит ҳәа шырҳәо еиԥш, «Қвемо» шизымычҳауаз, «Земо Ешери» ҳәа аниаҳа изымбатәбарахеит.

Знык иадамхаргьы сыдгьыл гәакьа сшьапы ныԥқәсыргыландаз, сылаԥш нахызгандаз ҳәа, ахәҷы иан дыгәхьааганы игәы данытԥало еиԥш иԥсадгьыл абара дазҿыгәхәааua дахьааиз иибахьаз акәзамкәа атәым цәа ахарԥаны ианиба, дмаазакәа уа дахьыҟаз тымитыша дынԥаԥсы дԥар моу имамкәа дааҟалеит. Абасҟатәи гәаҟра баны, ихганы дааuан, аха абыржәытԥәкьа абра адәыґба дахьааԥытцыз дшыҟалаз еиԥш ахаан дҟамлацызт. Азнык азы убасҟак игәы канажьит, ишьамхҟәа итԥаҟәало далагеит, аха убри аамԥаз... «Саб, адәыґба аацыԥхьаза уаанаго ԥьысшьоит. Слымҳа кыдԥан абжьы сазызырԥуеит. Абжьы шаасаҳалак. агәырґьара салагоит... сыԥуа, сыԥуа саԥылоит. Иԥытԥуа зегьы срыхәаԥшуеит. Ҳаибамдырзакәа ҳаивысыр ҳәа сшәоит. Упатреԥ сԥьыба иԥоуп, мазала иԥганы сахәаԥшуеит. Уанысымбалак атԥәуара сакуа аԥныҟа схынҳәуеит.

«Игәнумган, уаншьа дукәхшоуп, уаб амԥа дыԥәуп, акырза ихароуп дахьыҟоу, иахьа дзымаазаргьы уатԥы дааuеит ҳәа саншьа сиргәыбзыґуеит»... ҳәа тымитыша даныҟаз иԥкәын иҟынтәи иоуз ашәҟәы еиԥа анааигәалашәа ԥаԥхьа иханаршԥит иԥнутԥҟа зегьы нанарҳәы-аанарҳәит. Дины дынкашәазар аахыс зтԥәуабжь ада зажәак имаҳазакәа изызҳаз иԥкәын, саб уаама ҳәа ибжьы гәыкза иаҳазшәа дҟалеит. Уажәраанза дырԥәыхьамԥахазшәа итԥаҟәало иалагаз ишьамхҟәа аагәґәахан адгьыл дыԥәмыргылазакәа даашьԥырԥаан дхагалан «Хәадаԥшза» ҳәа изышьԥаз ахытԥырԥа дныԥәдыргылт.

Ахәада уахьыныхшәоз аҷаҟьа ашьапаҷы дынхон Баԥал аныда абыда данаанха ашьԥахь зыкәа дԥаршәны, акала ихы даламырԥшзакәа дзааза Наҳар иабхәында. Ахьатә кәасԥьа амрагыларахь аҷы рханы, иныԥәԥраа ицарашәа, раԥхьаза ианибаз еиԥш иԥшзаза ишгылац игылан. Ашԥа цԥьаза, ашьац иатԥәа кашьшьы сааҟәымтԥзакәа стаԥшландаз уҳәарын, абартԥәа аниба Наҳар дызлаз ахәыцра даалтԥын аҷеахәыцрак даам-

ҵарсны хараза дагеит... «Абри аԥнаҷы диит... абри аштаҷы ауп раԥхьатәи лшьаҽеаԥаа ахьеихылгаз»... Ибла даахгылт Назира. Игәалашәеит раԥхьатәи реиԥәшәара. Ацигар бгьыц аҟара ицаҳахахьаз, митә зхызгахьаз, гәырԥамзар гәырҳа зҵамло зышә акырц иаҷыз игәы аатит... Аԥыцьагьы усҟан иаркыирцә ҳәа иҟан, иара Москва аҵара ицон. Лара абжьаратә школ даналгаз ашыԥәс азы акәын, лаб иашьа (Дал инхоз) иԥҳа хаҵа дцон. Назира дҵацаԥызан, Наҳар дҵацагаԥын, дмаҟаран. Аҵаца лҵаацәа ачара лзуны хаҵа дрышьҵуан.

Аҵацаагацәа агәгәаҳәа ашҵа иааҵалан, ицеыжәҵны ианааилагыла, ачкәынцәа ссирԥәа азә дубар азә духаштрын, (алыԥшаалыхԥәа ракәын усҟан ҵацаагара ирышьҵуаз) аҵыԥантәи аҵыԥҳацәа рыгәԥәа хыҵ-хыҵуа асоф иԥәгыланы рзыԥшра иалагеит.

Азә лымацара даагарц ҳмааҭеит ҳара ҳәа аҵацагацәа алаф рылыхуа ишгылаз, ҳаҭгабцәа шәабаҟоу, артәара иаамҵоуп, ҳасасцәа рнапԥәа дшәырҭәҭәа ҳәа ибжьы аагеит аилыргаԥ. Уи акәхеит, аҭгабцәа еибарыԥны асоф иналбаан, ргәыгәымԥәа шьҵааны, еивасны анапырҭәҭәара иалагеит. Наҳар инапы изырҭәҭәаз иҵабуп ҳәа леиҳәарц ихы ԥышьҵыхны данынал-ҷаԥш, ииҳәо даԥәымшәо дшанханы даанхеит. Иаԥхьа игылаз аԥҳәызба алашарбага еиԥш ибла хылкит, агәыкреи аԥшҭареи дыкны дыргон. Наҳар амхалдыз дакызшәа данааанха, лхы дԥахан днеиҷаԥшын ччаԥшьык арахәыц аҟара ипаза, аҽзаны аҭәы ибар ҳәа ишәозшәа лԥьышә ԥшԥаԥәа ырԥшзо ирыԥәсны ицеит. Уи ашьҵахь иакәымк ҟалҵазшәа дыԥхашьаны лхы агарҵа лмоуа лышьҵахьҟа днахынҳәит.

Наҳар дызхыԥшылоз лыбла гәыҵбаԥәа дҵәицхан дрыхшәалан ҵа змаҭам азыжь еиԥш дынҵаакәкәала дрыман ицазшәа ибеит.

Итәеит. Зегьы дыртәеит. Иаргьы дтәеит, аха ҷиҵуамызт, акрифомызт. Унапы заумыркуазеи... узызхәыцуазеи... акыр ухьуама ҳәа иԥызцәа иазҵаауан, аха иарҳәоз иаҳаҭомызт. Ила ааихмырсыгьҭакәа ашьаԥа аҵаларҵахь дыԥшуан. Аҳәсахәыҵԥәа еивагьежьуа аматҵ зуаз ианыҵалоз, ианыҵыҵуаз, зегьы илаԥш рхигон, аха лара дибомызт.

Сыла сажьама, уи леиԥш дыҟазамкәа дыҟазшәа збазар ҳәа ихы агәра изымго, арахь игәы дҵымҵуа дшыҟаз, длашалашо ашьаԥа дааҵалеит. Игәы ныҵгәыргьааит, ашьаԥа зегьы

ытцырлашааua дааиуан. Иара дитәны дицәызны дшыҟаз, ишҟа дхынҳәызшәа акәын игәы ҭыԥаны ицо дышлыхәаԥшуаз. Ларгьы аҵә дылцәыҵны дыԥшааua дишьҭазшәа акәын лаашьа шыҟаз. Еибаԥшааuаз агәкәа анеиԥкәшәа инеилатцәа ицеит. Аха араҟа ажәа мчыдан... агәкәа еибырҳәо ҳәашьа амаҵамызт... Иааигәа дааихьан деиҭеицәыҵит, ашәаҳәареи акәашареи ианалага. Ачараҷы акәын усҟантәи аамҭазы аԥҳәызбеи арԥызбеи ахьеибадыруаз, иахьгәаԥхеибашьоз. Аҭацаагацәа ҵкәынцәеи аҭыԥантәи аҵгабцәеи еидыҷеырбало икәашон. Наҳар лара дшааибалак еиԥш аишәа дахыԥан лыцкәашара иҷеазыҟатцан дгылан. Акыраамҭа дибомызт. Уаҳа дсымбаҵаришь ҳәа игәы лызхьааua дшыҟаз ҽаԥхьа дшатцәы-шатцәуа даатцалеит. Наҳар ибзианы дшыкәашоз здыруаз иҽызцәа заҟантә иҳәазеи укәаша, ҳарԥшҵа ҳәа, аха ҷемырҳа ҟатцаны дышгылаз уажәы зныктәи лҷаԥшрала игәы мтцарсны изгоз даниба, ашьабсҭа еиԥш дласҵа аишәа днахыԥан дкәашо даақәлеит, ларгьы иара иакәызшәа дыззыԥшыз, Наҳар ицкәашара игәаԥхара зманы игылаз днарылтцәраан лҵара еихышәашәо, дкаԥха-каҷҭо данаақәла Наҳар игәы ҭгәырґьааит, ишьамхы итцпрааит, ишьапҟәа адгьыл иԥәимыркьысҵошәа улаԥш рыхьҵомызт дшьацәхыртәны дахьлывагьежьуаз. Анцәа еизишазшәа акәын аҽыцьагьы еинааланы еиԥкәшәаны ишеицыкәашоз. Ачарауаа сасгьы аԥшәымагьы лассаамҭа акәашара иаҟәымтцындаз ҳәа ирыхәаԥшуан убасҟак ихнахит урҭ рыкәашара... Аброуп. Абри аҷены ауп Наҳари Назиреи рыбзиабара аниз. Иит, аха антцыра амоуит, ргәы арҭәыха иахьырмыгҵеит, иршьит. Наҳар игәалашәара хараҵа дагон. «Сангьы сааҵара дахьырмыгҵеит» ҳәа Баҭал изиҽыз ашәҟәы ибла иаахгылан шьҭахьҟа дамырхынҳәызҭгьы «иани иаби ицәдырҵит», аҷеацьоукы драаҵеит (мап урҭ аҷеауааҵам, ҭынхацәоуп аха, зегьы акоуп иани иаби ракәҵам). Ибызшәа ицәдырҵит, тәым бызшәала атцара идыртцоит. Дзакәхазеи? Илтцызеи? Ибызшәа изымдыруазар? Иашоуп, ашәҟәы ҳбызшәала иҽуп, аха ианшьа иакәзар изызҽыз? Тәым бызшәала сацәажәара далагар? Сара исҳәо иара изеилымкааua, иара ииҳәо сара исзеилымкааua ҳаидхалар, иахьа уажәраанҵа исхызгахьоу амыҟәмабарақәа зегьы схазыршҭуа трагедиахоит уи сара сзы». Жәохә-жәаф шыԥҟәса раахыс збара даргәаҟуаз, знымзар-зны ҳашԥеинымиари ҳәа агәыґра имаз... дкамыжькәа абраанҵа даазгаз... «Хәадаԥшҵа»

дахьынхытцыз инаимпытцышша ицазшәа, иԥсҭазара хьамҭа алу дуқәа реиԥш иқәгәгәаны дзеиҭамтцуа анаара даҷанакызшәа дышгылаз, аѳны иандәылтцуазгьы изгәамҭеит, хәыҷладула ишынҭаацәаз еибарыѳны ашҭа иҭибаҳәаны ишҟа рҷаархеит. «Дааит... Дааит...» – ҳәа еибаргәырҕьо рбыжьқәа аниаҳа, ацәа далтцызшәа ихәыцра хьамҭақәа даарылтцит.

Хәыҷи-дуи иԥыларц ишҟа иааузаз рахьтәи иабхәында заҭәык иоуп иидырыз. Ԥшьѳык аҵкәынцәа еиҟара-еиҟараны еибарыѳны амарда иаҷалан ишѳеиуаз аниба, сыҵкәын руа дарбанхари ҳәа илақәа шаҟь-шаҟьо дрылаԥшуан. Ирылихра диздырамызт, рызегь еиԥшушәа акәын ишибоз. Изааигәахо ианалага аҳәы днарыԥҟьан ашьабсҭа еиԥш дласҳа, амарда иара изы иҟьаҟьароушәа, дынкаԥа-аакаԥо иҷанааиха абри иакәзар ҟалап ҳәа илаԥш идхаланы дизыԥшуан. Дкахәхәа, арԥыс наҳа-ааҳа зизумҳәарыз, ихахәы хьыԥштәыла ашьытцәрақәа уажәы-уажәы иҷаԥсоз ааидкылан шьҭахьҟа иршәуан. Наҳар абри аниба игәы ҭрысит, иара данқәыԥшызгьы абасҭәкьа акәын ихахәи иареи «ишырзеибауаз». «Саб, уҵкәын соуп. Иахьа адәыҵба уанаатытцуа суԥыларц шԥасҭахыз. Саҭоумтцан, самхацәеит» ҳәа ихәда дахьынҳалан игәыдкылара далагеит. Наҳар ичкәыни иареи реиқәшәара еиԥштцәкьа игәы шьҭнахит, ихатәы бызшәала итцкьаҳа дахьиацәажәаз. Иаҳхылтцуа аԥсышәала иахьынҳацәажәо ҳбызшәа ԥсҳом. Ҳбызшәа аныҟала ҳмилатгьы ҟалоит. Ҳмилаҭ ахьынҳаҟоу ҳаԥсадгьылгьы ҟалоит ҳәа игәы ҷыцхан ичкәын инапқәа икәыршан дигәыдыҳәҳәалан дгылан акыраамҭаҳа.

АХҚӘА

Автор иҡынтә
7

Актәи ахәҭа
21

Аҩбатәи ахәҭа
456

ШЬАЛОДИА МИХАИЛ-ИԢА АҨЬЫНҨЬАЛ

АХҲӘА ЗЫҚӘНУ АҨЬНЫШ

Ароман

ШАЛОДИА МИХАЙЛОВИЧ АДЖИНДЖАЛ

ДЬЯВОЛ С МЕЧОМ

Роман

На абхазском языке

Аредаҟтор *Ан. Лагәлаа*
Асахьаҭыхҩы *Р. Габлиа*
Компиутерла аиҟәыршәаҩы *Н. Гәынба*

Аформат 60х90 $^{1}/_{16}$. Атираж 500.
Иҟаҵә. акь. бгь. 42.
Аҿаҵапҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2